پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى

ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى

ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

نەشرىياتتىن 13

مۇقەددىمە 15

ئەجداتلار يولىدا ئۆتكەن شانلىق ھايات 19

ئۇيغۇر ئالىمى، ئەدىب سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيەتلىرى 19

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ تەرجىمھالى 19

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئەدەبىي ۋە ئىلمىي ئىجادىيەتلىرى 21

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرىنىڭ ھاياتى، ئەدەبىي ئىجادىيىتى ۋە ئىلمىي پائالىيىتى 31

ھايات ھېكايىسى 31

ئەدەبىي ئىجادىيىتى 32

ئىلمىي، ئاكادېمىك تەرىپى ۋە ئۇستازلىقى 33

بىرىنچى باب: باللىق دەۋرىم 35

دۇنياغا كېلىشىم 35

ئىسىمنىڭ قويۇلىشى 36

دادامدا ئانىسىنى ئېلىپ ھەج قىلىش ئارزۇسىنىڭ پەيدا بولۇشى 36

دادامنىڭ مەشھەددىكى يېڭى مەكتەپ بىناسىنى پۈتتۈرۈپ مەھەممەت ئېلى تەۋفىق ئەپەندىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشى ۋە پاسپورتىنىڭ تەستىقلىنىشى 37

دادامنىڭ ئانىسى بىلەن بىللە ھەج سەپىرىگە چىقىشى 39

ئوقۇش يېشىغا كېلىپ مەكتەپتە ئوقۇشقا باشلىشىم 40

1946 - يىلى گومىندانىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان ئون بىر ماددىلىق بېتىم روھى بويىچە ئاتۇشتا ئېلىپ بېرىلغان ھاكىم سايلىمى 41

هاياتىمنىڭ تۇنجى قېتىملىق ھىجرىتى..... 46
قەشقەردىن ئايرىلىشىمىز ۋە ئىلى ۋىلايىتىگە سەپەر قىلىشىمىز 64
كۇچاردا بىر مەزگىل تۇرۇپ قېلىشىمىز..... 47
جاپا - مۇشەققەتلىك يول ۋە گومىنداڭ خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ بىزگە قىلغان زوراۋانلىقى..... 49
قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلۇپ يورۇق دۇنياغا چىقىشىمىز ۋە مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى..... 50
تۇنجى داۋاننىڭ باغرىدىكى مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قارارگاھىدا..... 52
تۇنجى داۋاندىن تېنىچ - ئامان ئۆتۈپ ياماتوغا يېتىپ كېلىشىمىز..... 53
توققۇزتارادىن غۇلجا شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىشىمىز..... 54
ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن ئۇچرىشىش خۇشاللىقى..... 54
غۇلجا شەھىرىدىكى يېڭىلىقلاردىن تۇغۇلغان ئوتلۇق ھاياجان..... 56
ئۇرۇق - تۇغقانلار ئەل - جامائەت بىلەن ئۇچرىشىش، مەرھۇم تۇردى ئاخۇن تاغامغا ئاتاپ ئۆتكۈزۈلگەن نەزىر..... 57
ساجىدەخان ئاچامنىڭ ۋاپاتى..... 59
غۇلجىدىكى ئوقۇش ھاياتىمنىڭ باشلىنىشى..... 60
بىزگە ياخشى تەسىر كۆرسەتكەن مۇئەللىملىرىمىز..... 62
ھازىرغىچە ئېسىمدىن كەتمەيدىغان بىر ۋەقە..... 64
ئەخمەتجان قاسىمى ۋە غېنى باتۇر قاتارلىق رەھبەرلەرنى يېقىندىن كۆرۈپ ھاياجانلىنىشىم..... 65
1949 - يىلى 8 - ئاپرېلدا غۇلجىدا ئۆتكۈزۈلگەن ھەربىي پارات ۋە ئاتلىق قىسىملارنىڭ ماھارىتى كۆرسىتىشى..... 70
كۇتۇلمىگەن پاجىئە ۋە بۇيۇك ماتەم..... 72
شەرقىي تۈركىستاننىڭ كومۇنىست خىتاي ئەسكىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ يوقىتىلىشى..... 80
غېنى باتۇرنىڭ «ستالىننىڭ تەكلىپى» دېگەن نام بىلەن سۆزىتى ئىتتىپاقىغا ئېلىپ كېتىلىپ بىرقانچە ئاي تۇتۇپ تۇرۇلۇشى..... 84
غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلارغا قىلىنغان سۇيىقەست ۋە ئۇلارنىڭ خىتاي ئىچكى ئۆلكىلىرىدە بىرقانچە يىل نەزەربەند قىلىنىشى..... 88
غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلارنىڭ سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە چىقىپ كېتىشى..... 91
خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر بىلەن ۋىدالىشىش مۇراسىمى..... 94
قىزىل خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا كەڭ كۆلەملىك ۋە رەھىمسىز شەكىلدە ئېلىپ

بارغان بهسستقۇرۇش ۋە تازىلاش هەرىكىتى 96
ئەدەبىيات كەسپىگە ئىشتىياق باغلىشىم ۋە ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىشىمنىڭ كۈچەيىپ كېتىشى..... 100
ۋەتەن هەققىدىكى شېئىرىمنىڭ «ئىلى گۈزىتى»دە ئېلان قىلىنىشى..... 103
ئۇستازىمز تاجىدىن قادىرى مۇئەللىمنى قۇرۇق تۆهمەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەنقىدتىن قۇتقۇزۇپ قېلىشىمز..... 104
ئىككىنچى باپ: ياشلىق ۋە قىرانلىق دەۋرىم..... 107
شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) داىرىلغونونغا ئۇقۇشقا قوبۇل قىلىنىشىم 107
تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا يېڭىدىن تىل - ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمز..... 110
ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېئىرسىنى بەلگىلەش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەتقىقات گۇرۇپپىسىغا قېتىلىپ قەشقەرگە سەپەر قىلىشىم..... 114
ئانام ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن دىدار كۆرۈشۈش 116
ئاپاق غوجام مەقبەرىسىنىڭ ئىشكىنى ئاچقۇزۇپ ئىچىنى كۆزدىن كەچۈرۈشىمز 117
قەشقەردە تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى 121
مەملىكەتلىك ياش يازغۇچى ۋە شائىرلارنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش..... 126
شۇنده ئېزىپ قېلىشىم ۋە تىل بىلىشىنىڭ مۇهىملىقىنى هېس قىلىشىم 129
يېغىن ۋە پائالىيەتلەر..... 132
شەرقىي شىمالدىكى مۇهىم شەهەرلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش..... 134
ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە «ئالجىغانلار» ناملىق كومېدىيەنى ئويناپ چىقىش 137
شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىغا ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىشىم..... 139
سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا چىقىرىشقا تاللىنىشىمز ۋە بۇ جەريانداا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر..... 140
ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەرنى يېغىش ئۈچۈن خوتەن ۋىلايىتىگە قىلغان سەپىرىمز..... 144
شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىلغان ئۇچىچى يەرلىك مىللەتچىلەرگە قارشى تۇرۇش هەرىكىتىدە مىللىي مۇنەۋۋەر زىيالىيلىرىمزنىڭ ۋە مىللىي رەهبىرىي كادىرلىرىمزنىڭ جازالاندۇرۇلۇپ ئۇجۇقتۇرۇلۇشى..... 146
بىر تۈركۈم مىللىي مۇنەۋۋەرلەرنىڭ قازاقىستان، ئۆزبېكىستان ۋە قىرغىزىستانلارغا كۆچۈپ چىقىپ كېتىشى..... 156
ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى گېنېرال مەمتىمن ئىمىنوۋ بىلەن ئۇچرىشىش ۋە قىسقا

سۆھبەت 160
چۆچەك ۋىلايىتىدە ئېلىپ بارغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر ماتېرياللارنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش پائالىيىتىمىز 164
ئەمگەك بىلەن چېنىقىشتۇرۇلۇش ئۇچۇن تۆۋەنگە ئەۋەتىلىشىم 165
خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ 29 - ماي قانلىق قىرغىنچىلىقى 167
مەھرىنسا خانىم بىلەن ئۆي - ئۇچاقلىق بولىشىمىز، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ دۇنياغا كېلىشى 471
خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كەلتۈرگەن ئېغىر ۋەيرانچىلىقى ۋە بالايى - ئاپىتى 176
8 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى تارتىپ چىقىرىش ھەرىكىتى 180
ئىككىنچى قېتىملىق دەھشەتلىك كۆرەش قىلىش يىغىنى 187
چاغاتاي تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسىنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات» دەپ ئېلان قىلىنىشى 189
بىر پارچە رەسىمنىڭ بېشىمىزغا كەلتۈرگەن ئېغىر ئاقىۋىتى 192
مەجبۇرى ساقال ئالدۇرۇش ھەرىكىتى 197
ئاتالمىش خۇش خەۋەرگە ئۇيغۇر بوۋاينىڭ غەزىپى 198
قەشقەردە ھەيكەل كۆمۈش ۋەقەسى 199
تۈرپاندىكى كونا مازارلىقلاردىن چىقىرىلغان، بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرى ۋە تارىخىي ھەقىقەتلەر 203
قۇمۇل ۋىلايىتىدە قۇمۇل تارىخى ۋە خەلق ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرىنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۇچۇن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىز 213
سەيدۇللا سەيپۇللايوۋنى زىيارەت قىلىش 232
ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قۇمۇلىنىڭ ئىشكى ئالدىدىكى چاقچاق 235
«ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» دەرسلىكىنى تۈزۈش تەھرىر ھەيئىتىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىشىم 236
غەربىي شىمال ئۇچ ئۆلكىدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى لايىھەلىرىنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ بېكىتىلىشى 240
يەنبىيەندە ئۆتكۈزۈلگەن «جۇڭگو ھازىرقى زامان ئازسانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ھەققىدە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» غا ئىشتىراك قىلىشىم 242
ئانا ۋەتەندىكى ئوقۇتقۇچىلىق پائالىيەتلىرىم، يازغان ئەسەرلىرىم ۋە ئېلان قىلغان كىتابلىرىم 246
داۋۇت ھاجىم دادام بىلەن بىۋاستە ئالاقە باغلىشىم ۋە بىزگە چاقىرىقنامە ئەۋەتىپ بېرىشى 248

رۇخسەت سوراش رەسمىيەتلىرىنى تاماملاش ۋە پاسپورت ئېلىشنىڭ مۇشكىلاتى..... 254
تۇركىيە ئەلچىخانىسىدىن پاسپورتلىرىمىزغا ۋىزا قويدۇرۇشۇم..... 260
بېيجىڭدىن تۇركىيەگە قاراپ يولغا چىقىش..... 264
ئۈچىنچى باب: تۇركىيەگە كېلىشىمىز، دادام ۋە تۇققانلار بىلەن دىدارلىشىشىمىز، ھەج پەرزىنى ئادا قىلىشىمىز..... 266
دادامنى كۆرۈش ھاياجانى ۋە چەكسىز خۇشاللىق..... 266
ئوغلۇم مۇرات بىلەن پەرھاتنىڭ يوقاپ كېتىشى..... 268
ئىستانبۇلدىكى تارىخىي ۋە مىللىي مىراسلارغا ھەيران قېلىش..... 269
ھەج ۋىزىسىنى ئېلىش ۋە باللىرىمىزنى ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇش..... 270
ھاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقەرىنىڭ ھەج سەپىرى ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلىشىپ قېلىش ھەققىدىكى بايانلىرى..... 271
ھاياتىمىزدىكى ئۇنتۇلماس ھەج سەپىرىمىز ۋە ھەج پەرزىنى ئادا قىلىشىمىز..... 276
مەدىنە زىيارىتى..... 282
ھەج خاتىرىلىرى..... 282
تائىف شەھرىنى زىيارەت قىلىشىمىز..... 285
ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندىنىڭ تەكلىپىنى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىگە يەتكۈزۈشىمىز..... 287
تۆتىنچى باب: ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىمىنىڭ باشلىنىشى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلىنىشىم ۋە ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىم..... 292
ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىمنىڭ باشلىنىشى ۋە ئىلمىي ئاكادېمىك پائالىيەتلىرىم..... 292
كەنجى ئوغلىمىزنىڭ دۇنياغا كېلىشى، باللىرىمىزنى ئوقۇتۇپ يېتىشتۇرىشىمىز ۋە ئاتا - ئانىلىق بۇرچىمىزنى ئادا قىلىشىمىز..... 301
دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى ھەيئىتىگە بېرىلگەن زىيارەت ۋە ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھەمدە ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئاكىلار بىلەن قىلىنغان سۆھبەت..... 305
شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ يېڭىۋاشتىن قۇرۇلۇشى ۋە ۋەقىپ رەئىسى ئورۇنباسارلىقىغا سايلىنىشىم..... 310
ئوغلۇم پەرھات بىلەن بىرلىكتە گېرمانىيەنى سىياھەت قىلىشىمىز..... 315
بەشىنچى باب: تۈركىيە ۋە باشقا مەملىكەتلەردە ئۆتكۈزۈلگەن مىللىي ۋە خەلقئارالىق

كوچىگىرە، سېمپوزىيۇم ۋە كونفېرانسلارغا قاتنىششىم، ئېلىپ بارغان سىياھەت، ئىجتىمائى ۋە ئىلمىي پائالىيەتلىرىم 325
بىرىنچى قېتىملىق «خەلقئارالىق تۈركستان كۇلتۇر ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»نىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى 325
ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا ئېچىلغان 3 - نۆۋەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا (تۈركستان) تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىششىم 331
نيوروك، بوستون ۋە ۋاشىڭگتوننى زىيارەت قىلىشىمىز 335
تۈركىيەگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركستانغا قەدەم تەشرىپ قىلىشىم 337
غۇلجىدىكى سىياھىتىم 344
قەشقەر ۋە ئاتۇشتىكى سىياھەت پائالىيىتىمىز ۋە ئالمىمىز ماخمۇت قەشقىرىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشىمىز 346
ئۇرۇمچى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىغا چاقىرىلىشىم 350
تۇرپانغا زىيارەت 351
ئۇرۇمچى - شاجا - ئىستانبۇل بىلەت سېتىش ئىشخانىسىدىكى ئىنسانلىق پەزىلىتىگە ئۇيغۇن بولمىغان مۇئامىلە 355
بىخەتەرلىك نازارىتىنىڭ خادىملىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىش ۋە قىلىنغان سۆھبەت 356
ئابىت ھوشۇر بىلەن كۆرۈشۈش 364
گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىنىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى خىزمىتى بىلەن ۋەقىپتىن ۋاقتىلىق ئايرىلىشى، مېنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى سۈپىتى بىلەن ئېلىپ بارغان خىزمەتلىرىم 367
بارىن ئىنقىلابىنىڭ قانلىق شەكىلدە باستۇرۇلۇشى ۋە ئىستانبۇلدا ختاي ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان چوڭ كۆلەملىك نامايىش 374
ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجان سىياھىتىدىن خاتىرىلەر 380
ئۆزبەكىستاندا 381
ئەزەربەيجاندا 385
ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلگەن 4-قېتىملىق ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات كونگرېسىگە قاتنىششىم 388
مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرگەن ئۆزبەكىستانىنىڭ مەركىزى تاشكەنت شەھىرىدىكى زىيارىتىمىز 393

تاتارىستاننىڭ باش كەنتى قازاندا ئېچىلغان تۈركولوگىيە كوڭگىرىسىگە ئىشتىراك قىلىشىم..... 398
قازاقستاندىكى زىيارىتىمىز ۋە ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتنىششىمىز 405
ئاتاقلىق جامائەت ئەربابى ۋە مەشھۇر يازغۇچىمىز زىيا سەمەدى ئاكىمزنى زىيارەت قىلىش ۋە سۆھبەت..... 413
قىرغىزستان ۋە بىشكەك زىيارىتىمىز 418
«ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى»نىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدى ئاكىمىز بىلەن ئۇچرىشىش ۋە ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبەت..... 419
«ئۇيغۇرىستان ئازادلىق تەشكىلاتى» مەسئۇللىرىنىڭ ماڭا يازغان مەكتۇپلىرى..... 424
قازاقستاننىڭ ئالمائاتا شەھىرىدىكى «ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى»غا زىيارەت 430
چونچا ۋە يەركەنتلەرنى زىيارەت قىلىش پائالىيىتىمىز..... 431
نۇزۇگۇم مۆكۈنگەن غارنى كۆرگەندە..... 433
«ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى نەشر ئورگىنىنى زىيارەت قىلىش..... 437
يۇسۇپبەگ موخلىسى ئەپەندى بىلەن ئۇچرىشىش ۋە فارابى ئۇنىۋېرسىتېتىنى زىيارەت قىلىش..... 439
موسكۋادىكى زىيارىتىمىز 442
ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە موسكۋا زىيارىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، تۈركىيەگە قايتىش سەپىرىمىز..... 446
بىرىنچى قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركستان مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ باشلىنىشى..... 448
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ تەنتەنىلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلۈشى..... 454
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ خىتابنامىسى..... 458
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ ھەرقايسى كومىسسىيەلىرىدە ئېلىنغان قارارلار..... 460
خەلقئارا شەرقىي تۈركستان قۇرۇلتايىنىڭ شەرقىي تۈركستان خەلقىگە مۇراجىئىتى..... 464
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى تەرىپىدىن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ھەرقايسى مەملىكەت دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە يېزىلغان مەكتۇپلار..... 466
ئامېرىكا پرېزىدېنتىگە يېزىلغان مەكتۇپ..... 467
ئەزەربەيجان جۇمھۇر رەئىسىگە يېزىلغان مەكتۇپ 469
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەئىسى ياڭ شانكۇنگە يازغان مەكتۇبى..... 471
شەرقىي تۈركستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ھەيئىتىنىڭ ئەيسا يۇسۇپ ئالپتېكىن ۋە مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىلەرنىڭ باشچىلىقىدا تۈركىيە بۇيۇك مىللەت مەجلىسىدە ئېلىپ بارغان

زىيارەتلىرى 476
ئىستانبۇل ئۇسكۈداردىكى تارىخىي كۆلەلى ئەسكىرىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىگە قويۇل قىلىنغان ئۆزبەكىستانلىق ئوقۇغۇچىلارغا تۈركچىسىدىن دەرس بېرىشىم 478
يېڭى ئېچىلغان تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ئەلچىلىكلىرىنى تەبرىكلەش، تۈرك ۋە بەزى ئىسلام دۆلەتلىرى باش ئەلچىلىرىنى تەشەككۈر زىياپىتىگە تەكلىپ قىلىش 481
ھاجىم دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئانا ۋەتىنىمىزگە قىلغان زىيارىتى 487
2 - قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى 491
2 - نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ بايانىتى 495
غۇلجىدىكى ھەققانىي نامايىش ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ قانلىق باستۇرۇشى 497
«ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى» پائالىيىتىگە قاتنىششىم 501
تۈركىيەدە «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» نىڭ قۇرۇلۇشى 503
گېرمانىيەنىڭ مىۈنخېن شەھىرىدە 2 - قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى 504
سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ئەركەك ۋە قىز قېرىنداشلىرىم 513
ھاجىم دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ۋاپاتى 516
ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن «يېرىم ئەسىرلىك خىتاي كوممۇنىست ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ۋەزىيىتى» كونفېرانسى ۋە 3 - قېتىملىق «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» 225
«شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» نامىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دېگەن ئىسىمنىڭ قويۇلۇشى 527
ئالتىنچى باب: ئەدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلەش بىلەن ئۆتكەن ئون يىل 534
تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا دوتسەنت. دوكتور ئۇنۋانى بىلەن ۋەزىپىگە تەيىنلىنىشىم 534
تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئېلىپ بارغان تەلىم - تەربىيە ۋە ئاكادېمىك پائالىيەتلىرىم 544
خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى، تۈركىيە ۋە چەت ئەللەردە ئۆتكۈزۈلگەن مىللىي ۋە خەلقئارا ئىلمىي يىغىن، قۇرۇلتاي، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ، دوكلات قىلغان ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم 547
ھازىرغا قەدەر نەشر قىلىنغان كىتابلىرىم ۋە مۇھىم ئىلمىي، ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم 554

نەشر قىلىنغان ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم..... 557
يەتتىنچى باپ: پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىنكى ھاياتىم ۋە مۇجادىلەم..... 566
تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىن پېنسىيەگە چىقىشىم..... 566
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى..... 567
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى..... 573
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ ئىنكاسى..... 575
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى..... 576
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ۋە مىللەت مەجلىسىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى..... 581
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرىنىڭ ژېن جابوژغا يازغان مەكتۇبى..... 582
مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى كۈرىشىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى!..... 485
«دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»نىڭ تەكلىپنامىسى ۋە قايتۇرۇلغان جاۋاب..... 592
تۈرك ئىتتىپاقىنى ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز كېرەك..... 597
70 - يىل كۈنىمىز ۋە ئەدەبىي، ئىلمىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىمىزنىڭ 55 - يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك تەبرىكلەش يىغىنى..... 601
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 4 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئاخباراتى..... 609
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋاشىنگتونغا قىلغان يەنە بىر قېتىملىق سەپىرىمىز..... 613
2009 - يىل 5 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇيۇشتۇرۇلغان «خانتەڭرى ساداسى شېئىر كۈنى مۇراسىمى»نىڭ ئېچىلىش يىغىندا سۆزلىگەن نۇتقۇم..... 617
جۇمھۇر رەئىسىمىز ھۆرمەتلىك ئابدۇللا گۈل ئەپەندىگە يېزىلغان مەكتۇب..... 621
خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئىدارىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى..... 624
تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىن تەلەپلىرىمىز..... 641
2009 - يىلى 5 - ئىيۇل «ئۇرۇمچى قەتلىئامى»..... 346
تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ دەرت ۋە دەۋالىرىغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشى لازىم..... 648
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 5 - نۆۋەتلىك يىغىنىنىڭ ئاخباراتى..... 654

ئىككى قېتىملىق جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش تارىخىنى خاتىرىلەش يىغىندىكى يىغىنى ئېچىش نۇتقۇم 660
«يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قۇتادغۇبلىگ ئەسىرى ۋە ئۇنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستان» ماۋزۇلۇق سەمپوزىيۇمنى ئېچىش نۇتقۇم 664
شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى ئۆزىنىڭ ئاكتىۋال رولىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان سۇيىقەست ۋە ئۇنىڭ تار - مار قىلىنىشى 669
ئالىي مائارىپ تەشكىلاتى رەھبەرلىكى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا (شەرقىي تۈركىستان) تىببىي فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ دۇچ كەلگەن بىر مەسلىسىنى ھەل قىلىش 681
شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مائارىپ تەلىم - تەربىيەسى ۋە نەشرىياتچىلىق جەھەتتىكى مۇھىم خىزمەتلىرى 685
شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا مۇھىم ھەسسىلەر قوشقان ۋە قوشۇۋاتقان قانۇنىي تەشكىلاتلار، رادىئو - تېلېۋىزور ۋە نەشرىيات - ئاخبارات ئورگانلىرى 693
ئىستانبۇل ۋە بوداپەشتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى يىغىنى 695
خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ئومۇمى يىغىنى 696
مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكامنىڭ ۋاپاتى 701
ئاۋسترالىيە سایاھىتىدىن خاتىرىلەر 701
ئاۋسترالىيىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى 703
ئاۋسترالىيەنىڭ قىسقا تارىخى ۋە بۈگۈنكى ۋەزىيىتى 704
ئېكسكۇرسىيەلىرىمىز، ئادالايد شەھىرىدىكى زىيارەت ۋە پائالىيىتىمىز 708
ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىدە ئېلىپ بېرىلغان زىيارەت 713
ھۆر ئاسىيا رادىئوسىنىڭ ئىختىيارى مۇخبىرى ئابىدە خانىم 718
يېڭى جەنۇبى ئاۋسترالىيە ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى سىدنېي ۋە ئاۋسترالىيەنىڭ پايتەختى كانبەررا شەھەرلىرىگە زىيارەت 719
سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئۆمرە زىيارىتى قىلىشىمىز ۋە ئۇيەردىكى قېرىنداشلىرىمىزنى يوقلىشىمىز 724
ئۇيغۇر ئىلىم ئەھلى ئىلھام توختىنىڭ ئادالەت، ھەققانىيەت يولىدىكى كۆرىشى ۋە ئۇنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن جازالانىدۇرۇلىشى 727
كانادا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈلۈشى 736
سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ

ئۆتكۈزۈلۈشى..... 738
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ توكيودا ئۆتكۈزۈلگەن 7 - نۆۋەتلىك
ئومۇمىي يىغىنى..... 741
توكيودىكى ئېكسكۇرسىيە ۋە ئۇچرىشىش پائالىيەتلىرىمىز..... 751
خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقى تۈركىستاندا چېكىدىن ئېشىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئىرقىي
قىرغىنچىلىق سىياسىتى..... 753
سەككىزىنچى باپ: ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تارىخىي شەجەرىسى ۋە ئائىلە نەسەپنامىمىز..... 762
ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تارىخىي ۋە شەجەرىسى توغرىسىدا..... 762
1. ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ياشىغان تارىخىي ماكانلىرى..... 762
2. ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشى، «ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى
ۋە مەناسى..... 766
3. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىرقىي تىپى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى..... 780
4. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتى ۋە تۈرك دۇنياسى بىلەن ئىنسانىيەت
ئالىمىنىڭ مەدەنىيىتىگە قوشقان مۇھىم تۆھپىلىرى..... 781
5. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ۋە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسىنىڭ
ئاسارىتىگە چۈشۈپ قېلىشى ۋە بۇ ئاسارەتكە قارشى ئېلىپ بارغان مىللىي مۇستەقىللىق
كۈرەشلىرى..... 792
سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقى..... 795
خەلقىمىزنىڭ جۇڭغار قالماقلىرى ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلۇشى ۋە قەشقەرىيەدە باتۇرخان ئۇيغۇر
دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى..... 797
مانجۇ - خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىشى ۋە شەرقىي تۈركىستانىنى
بېسىۋېلىشى..... 798
ئائىلەۋى نەسەپنامە – شەجەرىمىز توغرىسىدا..... 803
خاتىمە..... 812

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت تەشتەرى

ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: دوكتور ئادىلە مەسۇم

بىرىنچى نەشرى
2018 - يىل يانۋار

İSBN:978-605-82230-0-4

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى
ئىستانبۇل / تۈركىيە

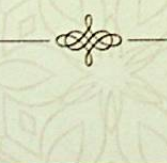

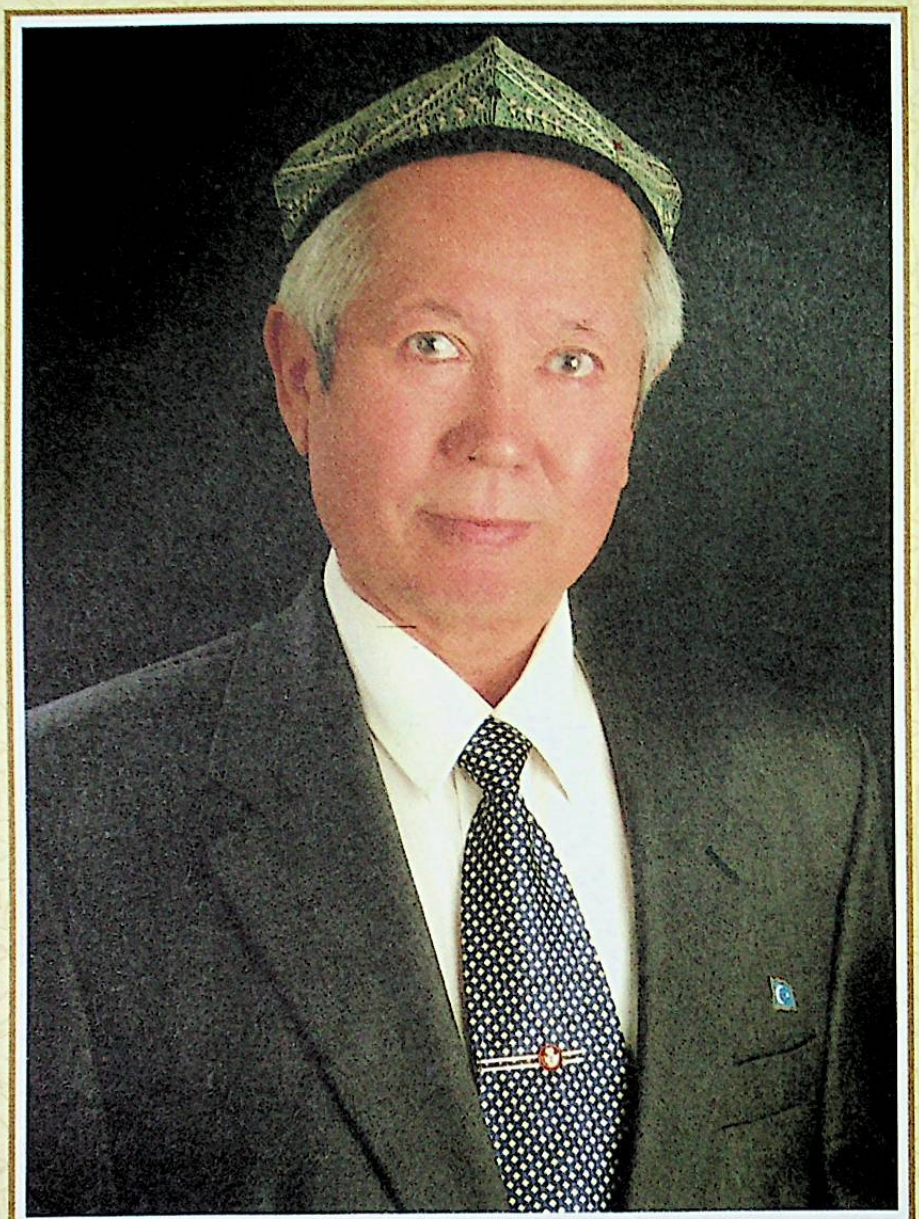

پىروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى

شەرقىي تۈركستان خەرىتىسى

◄ ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى يېتەكچىلىرىدىن ئوڭدىن بىرىنچى كىشى، مىللىي ئارمىيەنىڭ سىياسىي كومىسارى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، ئىككىنچى كىشى، جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىچكى ئىشلار نازىرى رەخمەجان ساۋىرھاجى، ئۈچىنچى كىشى، جۇمھۇرىيەتنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى، تۆتىنچى كىشى سەيپىدىن ئەزىزى.

◄ ئەخمەتجان قاسىمى خەلق قەھرىمانلىرى غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلار بىلەن بىرلىكتە (1946 - يىلى غۇلجا شەھرى)

◄ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانلىق شتابىدا بىر قىسىم ھەربىي قوماندانلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسىرلىرى بىلەن بىرلىكتە چۈشكەن رەسىمى.

◄ سۇلتان ماخمۇت قەشقەرنىڭ 1948 - يىلى كۆز ئايلىرىدا غۇلجا شەھرىدە چۈشكەن سۈرىتى.

ئىنقىلاۋىي قۇربان ئەخمەتجان قاسىمى.

1949-1914

ئىنقىلاۋىي قۇربان ئابدۇكېرىم ئابباسۇۋ.

1949-1921

ئىنقىلاۋىي قۇربان ئىسھاقبېك مۇنۇن ھاجى.

1949-1902

ئىنقىلاۋىي قۇربان دەللىلقان سۈگۈربايۇۋ.

1949-1906

◄ 1949 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا بېيجىڭدا ئېچىلىدىغان بىرىنچى قېتىملىق سىياسىي كېڭەش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ: «ئايروپىلان قازاسىغا ئۇچراپ ۋاپات بولدى» دېگەن ئۇيدۇرما خەۋەر بىلەن غۇلجىدا چىقىدىغان شەرقىي تۈركىستان گېزىتىگە بېرىلگەن خەلقىمىزنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى، مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ باش قوماندانى گېنىرال ئىسھاقبېك مۇنۇق ھاجى، مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ سىياسىي كومىسارى ئابدۇكېرىم ئاباباسوۋ، مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى گېنىرال دەللىخان سۈگۈر بايوۋلارنىڭ سۈرەتلىرى.

◄ 1953 - يىلى 7 - ئايدا غۇلجا شەھىردە ئېلىنغان ئىمتىھان بىلەن ئۇيغۇرچىدىكى شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ) دارىلفۇنونىغا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ كوللېكتىپ سۈرىتى.

◄ ئەڭ ئاخىرقى رەت ئۆزە تۈرغان ئوڭدىن سولغا 6 - كىشى پېقىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئولتۇرغانلار ئىچىدە 3 - رەت ئوڭدىن سولغا 7 - كىشى ئىمتىھان ئېلىش كومىسسىيەسى باشلىقى شەرقىي تۈركستان دارىلفونونى فىزىك - ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئېرىكچى ئەپەندى.

◄ شەرقىي تۈركستان دارىلفونونىنىڭ تىل - ئەدەبىيات بۆلۈمىگە ئوقۇش ئۈچۈن تەقسىم قىلىنغان پېقىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ 1954 - يىلى ئۈرۈمچىدە چۈشكەن سۈرىتى.

◄ شەرقىي تۈركستان دارىلفونىندا ئوقۇۋاتقان ساۋاقداشلىرىمىز بىلەن 1955 - يىلى ئۈرۈمچىدە چۈشكەن سۈرەت.

◄ ئۆزە تۈرغانلار ئوڭدىن بىرىنچى كىشى ئابدۇراخمان قاھار، ئىككىنچى كىشى پېقىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئۈچىنچى كىشى تۈرسۇن سابىر، ئولتۇرغانلار ئوڭدىن بىرىنچى كىشى خۇرشىدە ئىلاخۇن قىزى، ئىككىنچى كىشى راھىلە ھاپىز قىزى، ئۈچىنچى كىشى نىلۇفەر خانىم، تۆتىنچىسى نىيازخان خانىم.

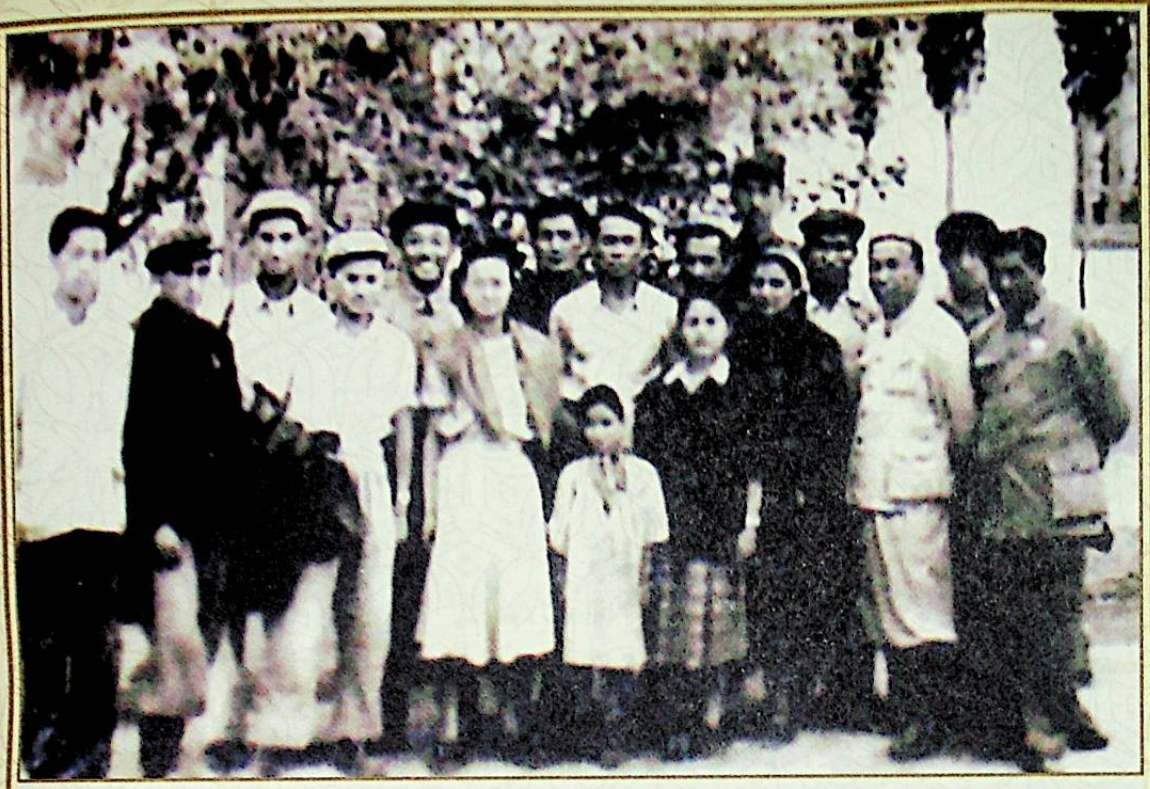

◄ 1955 - يىلى 7 - ئايدا ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە ماڭغان تىل تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكى خادىملاردىن بىر قىسمىنىڭ ئاتۇشتا چۈشكەن كوللېكتىپ سۈرىتى. سۈرەتتە ئوڭدىن بىرىنچى كىشى ئوقۇتقۇچىمىز ئابدۇھىلىم روزى، ئىككىنچى كىشى تىل تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى شائىر، فولكلورشۇناس داۋۇت تۈرەخەتوۋ ئەپەندى، سولدىن بىرىنچى كىشى سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى.

◄ 8 يىللىق جۇدالىقتىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ ئانام ئايمنسا خېنىم بىلەن ئۇچرىشىش خاتىرىسى (1955 - يىل 8 - ئاي قەشقەر).

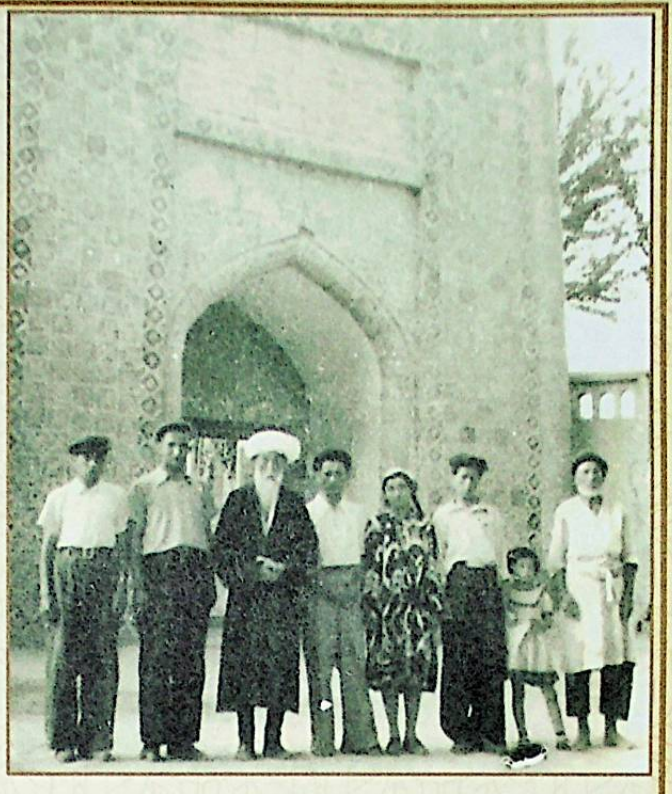

◄ ئاپاق غوجام مازارىنىڭ ئىچىنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن مازارنىڭ ئالدىدا تارتىلغان رەسىم.
◄ ئوڭدىن 3 - كىشى سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى، 4 - كىشى شائىر ھەنىپە سالىخ قىزى، 5 - كىشى ئوتۇتقۇچىمىز مۆمىن كېرىم ئەپەندى، 6 - كىشى ئاپئاق غوجام مازارىنىڭ شەيخى غۇلام ماخمۇت غوجام، 7 - كىشى شائىر ئەرشىدىن تاتلىق، 8 - كىشى يازغۇچى جامالدىن روزى.

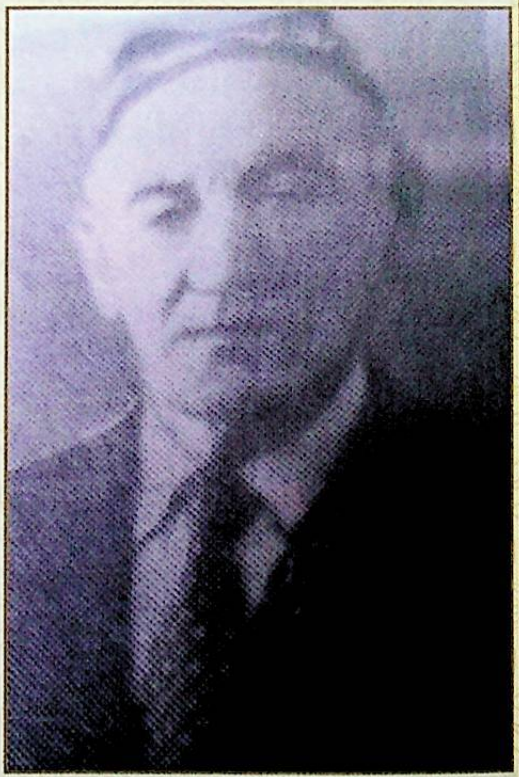

◄ ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى غۇلجا بىلىم يۇرتىدا ئوقۇۋاتقان چېغىمدا تىل - ئەدەبىيات دەرسى بەرگەن ئۇستازىم شائىر خۇداۋەردى تالىپ ئەپەندى.

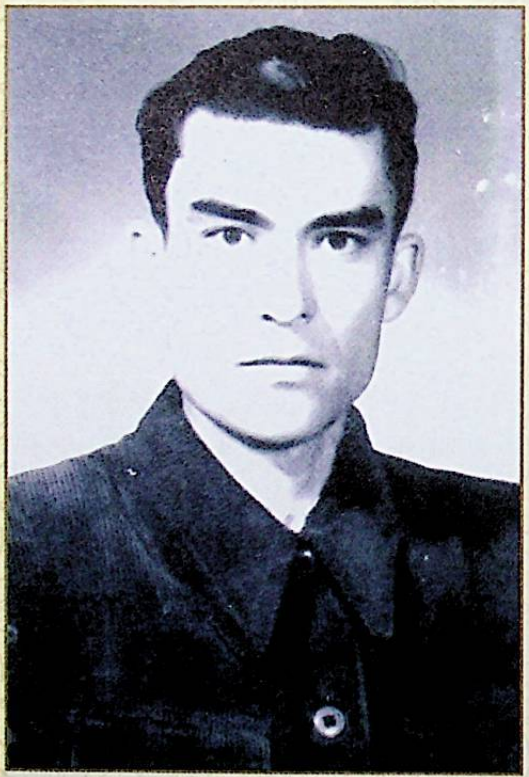

◄ ئىلى ئوتتۇرا مەكتىپىدە بىرگە تىل - ئەدەبىيات دەرسى بەرگەن ئۇستازىم شائىر تاجىدىن قادىرى.

◄ ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركستان دارىلفۇنۇنىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا بىزگە دەرس بەرگەن ئەدەبىياتشۇناس ئۇستازىمىز خەمىد سەئىدى ئەپەندى.

◄ بىزگە يېزىقچىلىق دەرسىنى بەرگەن ئۇستازىمىز ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇلھەي روزى ئەپەندى.

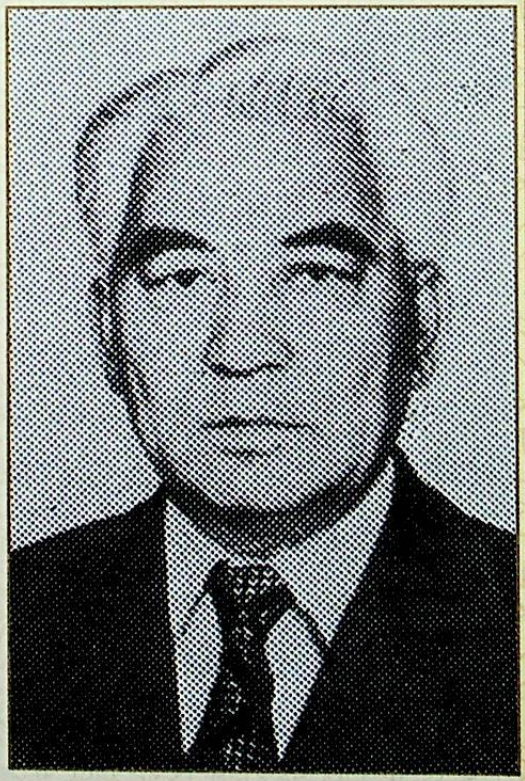

◄ ئۇستازىمىز تۈرغان ھەسەن ئەپەندىم.

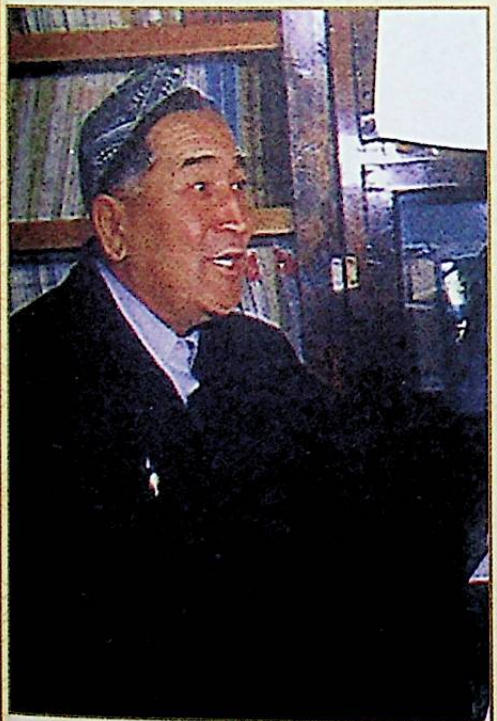

◄ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئۇستازىمىز مەھەممەت ئىمىن خۇدابەردى ئەپەندىم.

◄ بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن بىرىنچى قېتىملىق ياش يازغۇچى - شائىرلار يىغىنىغا قاتناشقان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچى - شائىرلار ۋەكىللەر ئومىكى چۈشكەن مېھمانخانىغا زىيارەت قىلىشقا كەلگەن، مىللىي ئىشلار ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى بىلەن بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت.

◄ ئۆڭدىن ئۆچىنچى كىشى مەملىكەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جۇ ياڭ، بەشىنچى كىشى، مەملىكەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ رەئىس ئورۇنباسارى ساۋ كۆكلىياۋ (مۇڭغۇل)، ئىككىنچى رەت ئۆڭدىن سولغا 5 - كىشى شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ، 9 - كىشى سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى.

◄ بېيجىڭدىكى بىرىنچى قېتىملىق يازغۇچى - شائىرلار قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچى - شائىرلار ئومىكىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرىنىڭ بېيجىڭ يېخويۈەن بېغىنى زىيارەت قىلىش جەريانىدا چۈشكەن رەسىمى. سولدىن ئۆڭغا 4 - كىشى پېتىر سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى.

◄ شىنجاڭ (شەرقىي تۈركستان) ئىنستىتۇتى تىل – ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىن 1960 – يىلى 7 – ئايدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىدىن كېيىن تارتىلغان سۈرەت.

◄ رەسىمدە ئالدىنقى قاتار ئوڭدىن سولغا 6 – كىشى تىل – ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى مەتمىن خۇداۋەردى، 7 – كىشى مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئورۇنباسارى جاڭ دوڭيۇ، 9 – كىشى پېقىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ۋە ئوقۇتقۇچى – ئوقۇغۇچىلار.

◄ (ئاتالمىش مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بېيشىمزغا پالاكەتلەر كەلتۈرگەن بىر پارچە سۈرەت)

◄ 1962 – يىلى 5 – ئايدا ئۈرۈمچىدە خىزمەتداش ۋە ساۋاقداشلار بىلەن چۈشكەن بىر پارچە سۈرەت بولۇپ ئوڭدىن بىرىنچى رەت 3 – كىشى پېشقەدەم شائىر ۋە تارىخشۇناس تۈرغۇن ئالماس ئەپەندى، 4 – كىشى ئوقۇتقۇچىمىز شەرىپىدىن ئۆمەر ئەپەندى، 7 – كىشى ئەخمەت ئىگەمبەردى، سولدىن 2 – رەت 3 – كىشى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، 6 – كىشى دولقۇن ياسىن ئەپەندى.

◄ 1963 – يىلى 4 – ئايدا ئۇرۇمچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيتىنىڭ بىر قېتىملىق يىغىندىن كېيىن مەسلەكداشلار بىلەن بىللە چۈشكەن سۈرەت (سولدىن ئۆڭچىچى رەت بىرىنچى كىشى پېقىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئىككىنچى كىشى شائىر دولقۇن ياسىن).

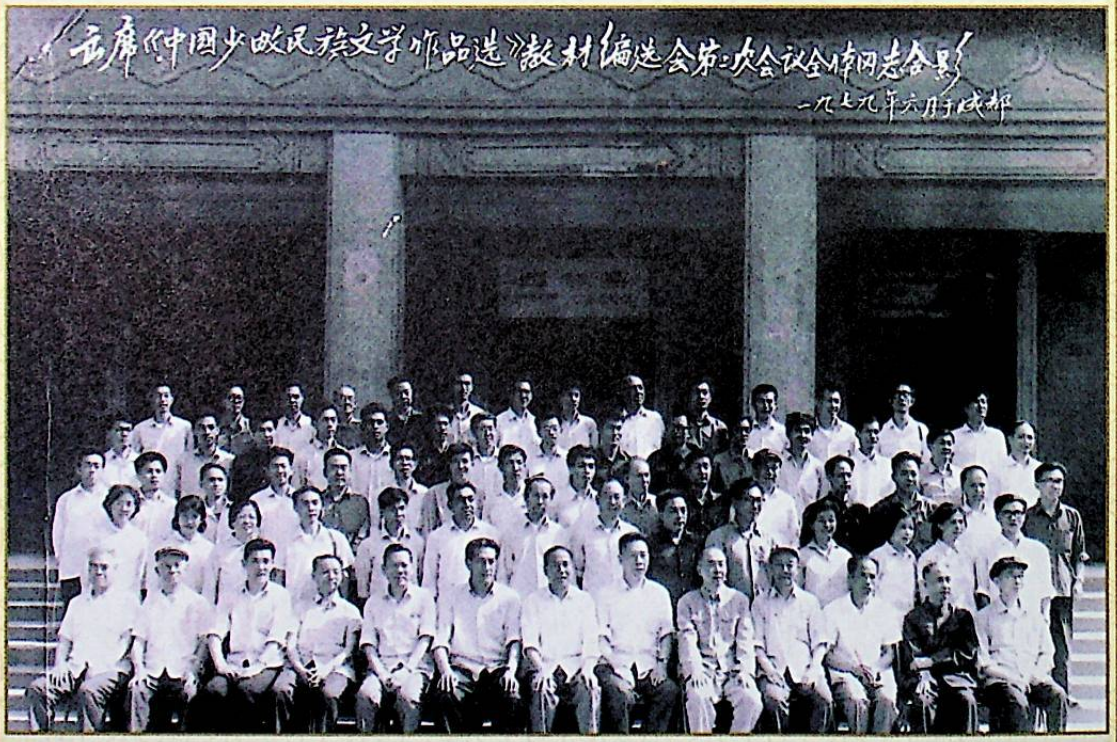

◄ «خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» كىتابىنى تۈزۈش ئۆچۈن 1979 – يىلى 6 – ئايدا سىچۈەننىڭ مەركىزى چىڭدۇ شەھىرىدە ئېچىلغان يىغىن خاتىرىسى ئۆچۈن تارتىلغان سۈرەت.

◄ رەسىمدە ئىككىنچى رەت ئۆڭدىن 8 – كىشى سۇلتان ماخمۇت، 9 – كىشى ئابدۇلھەمىت ئىسمائىل، تۆتىنچى رەت ئۆڭدىن 7 – كىشى ئابدۇرەشىت داموللام ئەپەندى.

◄ 1982 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ تۈركىيەگە يولغا چىقىش ئۈچۈن بېيجىڭغا مېڭىش ئالدىدا پويىز ئىستانسىسىدا بىزنى ئۇزۇتۇپ چىققان ئۇرۇق - تۇققان، دوستلىرىمىز بىلەن چۈشكەن خاتىرە رەسىم.

◄ تۈركىيەگە كېلىپ ھاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى، شەمسىيە خان ھاجىم ئاپامىلار بىلەن ئۇچۇرۇشۇش خاتىرىسى ئۈچۈن تارتىلغان سۈرەت.

◄ هاجم دادام بلەن 1982 - يىلى ھەج ۋاقتىدا مەككىدە مىنادا بىللە چۈشكەن رەسىم، سول تەرەپتىكى ئوغلۇم دىلشات ئەپەندى.

◄ هاجم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى بلەن 1983 - يىلى ئىستانبۇل يالوۋادا بىللە چۈشكەن رەسىم. ئوڭدىن بىرىنچى كىشى ئوغلۇم پەرھات ئەپەندى، ئىككىنچىسى تاغام مەھەممەت سالىخ ھاجم، ئۈچىنچىسى ئىنىم دوكتور مەھەممەت ئىمىن داۋۇت قەشقىرى.

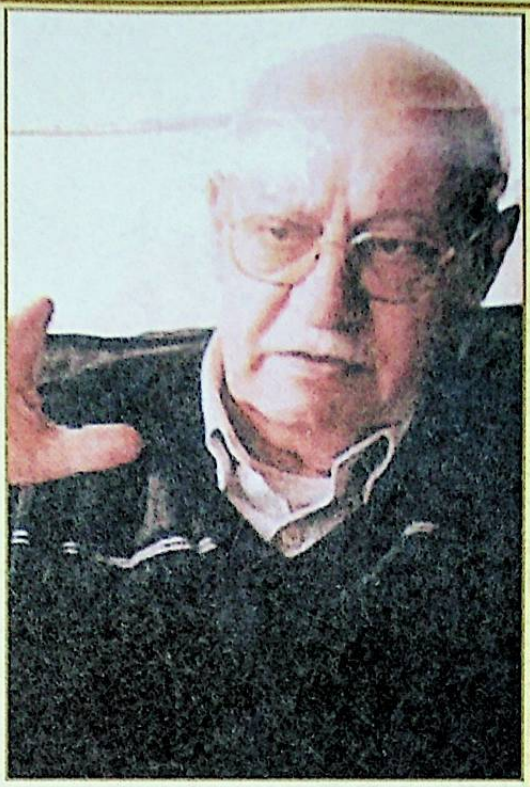

◄ ئىستانبۇل تېخنىك ئۇنىۋېرسىتېتى ئايروپىلان ئىنژىنېرلىق بۆلۈمىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور دوكتور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل ئەپەندى.

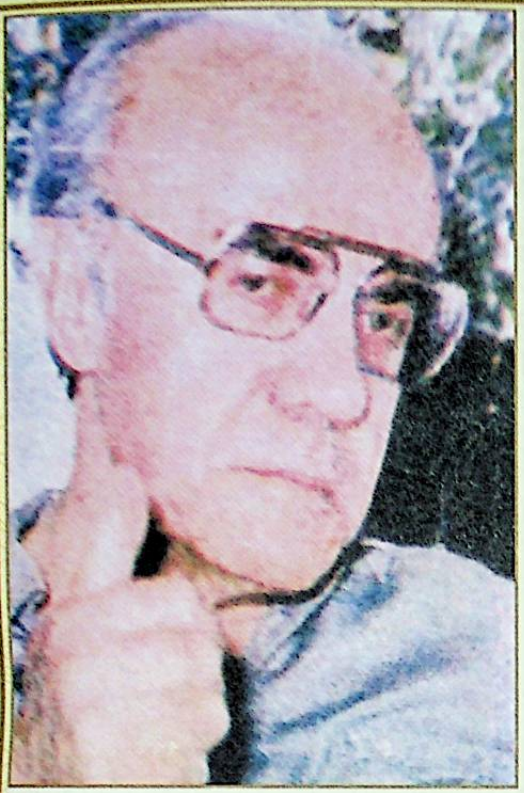

◄ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، پروفېسسور دوكتور مەھمەت قاپلان ئەپەندى. (1985 - يىل ئىستانبۇل)

◄ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى باشلىقى ئاتاقلىق تىلشۇناس پروفېسسور دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن بەي ئۇستازنىمز بىلەن بىرلىكتە. (1985 - يىل ئىستانبۇل)

◄ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى پروفېسسور. دوكتور ئۆمەر فاروق ئاكون بىلەن بىرلىكتە. 1991 - يىل. ئىستانبۇل.

◄ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدىن 1985 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى بىلەن تارتىلغان سۈرەت. ئولتۇرغانلار دوتسېنت دوكتور كازىم يەتىش، مەن ۋە خانىمىم مەھرىنىسا قەشقىرى.

◄ 1984 – يىلى تۈركىيەدە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا تۈرك خەلق ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۈچۈن ۋەتىنىمىزدىن كەلگەن شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ۋە ئابدۇشۇكۇر تۈردىلار بىلەن بىزنىڭ ئۆيدە تارتىلغان خاتىرە سۈرەت.

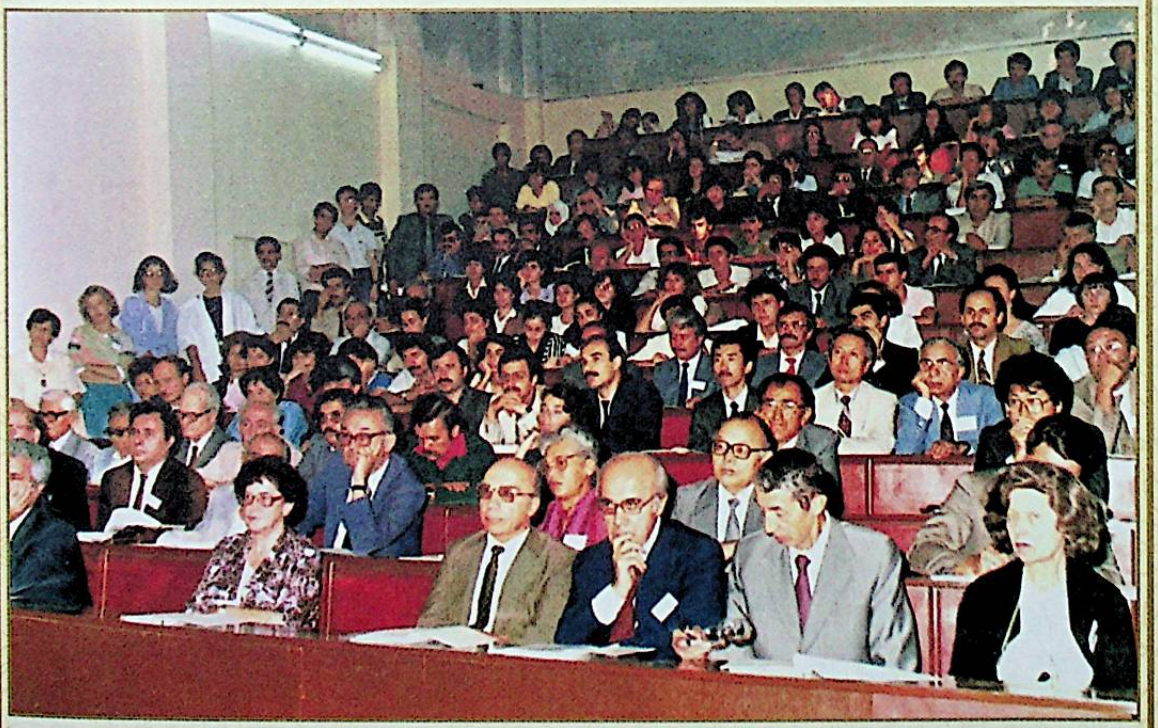

◄ 1985 – يىلى 9 – ئايدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقاتى ئىنستىتۇتى تەرىپىدىن چاقىرىلغان خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىدىن بىر كۆرۈنۈش. رەسىمدە 4 – رەت ئوڭدىن سولغا ئىككىنچى كىشى پروفېسسور دوكتور كەمال ئەرئاسلان ، 3 – كىشى ئوقۇتقۇچى سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى.

◄ مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى بىلەن ئەسكى (قەدىمقى) شەھەر ژالىيلقى تەرىپىدىن 1987 - يىلى 5 - ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن 3. نۆۋەتلىك خەلقئارا تۈرك خەلق ئەدەبىياتى كونگرىسىدە «ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىياتىدا تۇي - تۆكۈن قوشاقلىرى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالەمنى بايان قىلىشىمدىن بىر كۆرۈنۈش.

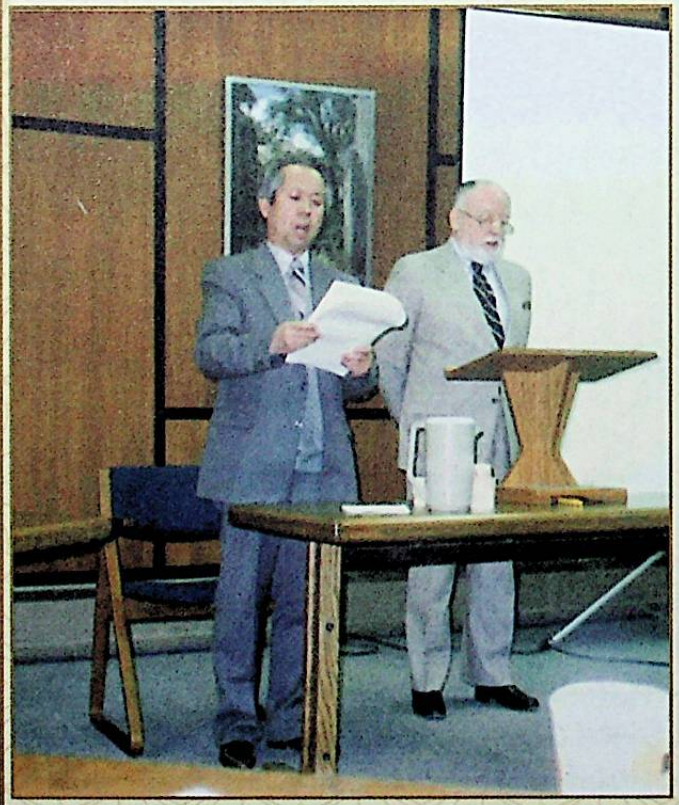

◄ 1988 - يىلى 26 - ئاپرىل كۈنى ئامېرىكا بىرلەشكەن دۆلەتلىرىنىڭ مادىسوندىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان 3 - قېتىملىق ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات كونگرىسىدە سۆلتان ماخمۇت قەشقىرى «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى يېڭى تەرەققىياتلار» ناملىق ئىلمى دوكلاتىنى شەرھلىمەكتە.

◄ 3 – نۆۋەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى كونگىرىسىگە قاتناشقان ۋەكىللەردىن بىر گۇرۇپپا مەسىنپى دەريا سىنى ئېكسكۇرسىيە قىلماقتا. سولدىن ئوڭغا بىرىنچى كىشى شائىر ئولجاس ئۆمەر ئوغلى سۈلايمانوۋ (قازاقستان) 3 – كىشى پروفېسسور دوكتور كەمال كاراپات (ئامېرىكا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى) 5 – كىشى مەھرىنسا قەشقەرى، 6 – كىشى سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى. (تۈركىيە – ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى)

◄ 1989 – يىلى 6 – ئايدا قازاقستان يازغۇچىلار جەمئىيىتى ئۇيغۇر بۆلۈمنىڭ باشلىقى يازغۇچى، دراماتورگ ئەخمەتجان ھاشىرۇۋ ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى زىيارەت قىلدى. ئەخمەتجان ھاشىروۋ ۋەقەپ رەئىسى پېنسىيەلىك گېنىرال مەھەممەت رىزابېكىن ۋە مۇئاۋىن رەئىس سۇلتان ماخمۇت قەشقەرلەر بىلەن بىرلىكتە.

◄ 1988 - يىلى 15 - ئىيۇلدىن 3 - سىنتەبىرگىچە بولغان ئارىلىقتا مەملىكىتىمىز شەرقىي تۈركىستاندا زىيارەتتە بولدۇم. قەشقەردىكى زىيارەت جەريانىدا توققۇزاق ئۇپالدىكى بۇيۇك ئالىمىمىز مەھمۇد قەشقىرىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشتىن خاتىرە رەسىم.

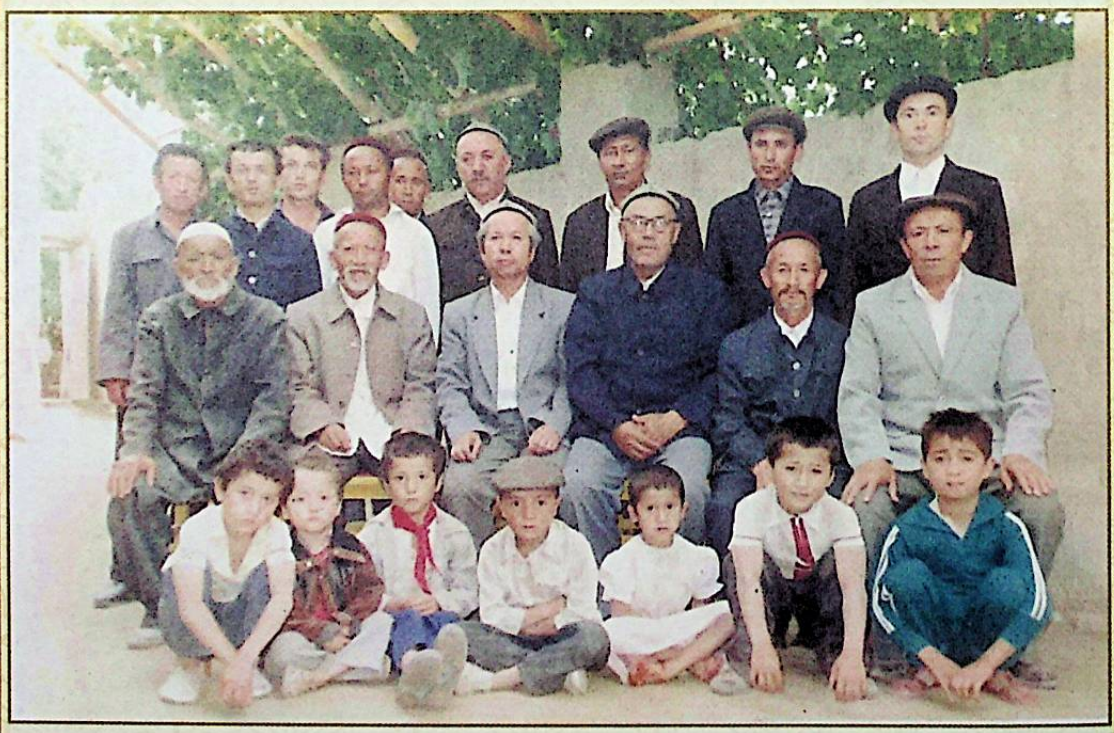

◄ قەشقەر زىيارىتى جەريانىدا ئاتۇشقا چىقىپ ئۇرۇق - تۇققانلار بىلەن كۆرۈشۈش خاتىرىسى. رەسىمدە سولدىن ئوڭغا، ئابدۇرەشىت ئاكا، ئابدىراخمان ئاكا، پېقىر ، قىزلىسۇ بانكىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇرەشىت ئەپەندى، مەمتىمىن فارىسى ئاكا، ئابدۇغوپۇر ئەپەندى ۋە ئۇرۇق - تۇققانلارنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرىلىرى.

◄ غوڵجا زیارتی جەریاندا نلقا ناهیسگە تەشرپ قلپ ئۇرۇق - تۇققانلار بلەن كۆرۈشۈش خاترسی سۈپتندە تارتلغان سۈرەت.

◄ سۈلتان ماخمۇت قەشقری 1990 - یلی ئاۋغۇست ئییدا ئەزەربەیجان زیارتی مەزگلدە ئەزەربەیجان خەلق فرۇنتی رەئسی ئەبۇلفەیز ئەلچبەي بلەن باكۇ مېهمانخانسدا كۆرۈشۈپ، تۈرك دۇنیاسنىڭ مەسللری ئۇستدە قزغن سۆهبەتلەشتی.

◄ ئامېرىكىنىڭ مادىسوندىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن 1990 - يىلى 27 - 30 سېنتەبىر كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلگەن 4 - نۆۋەتلىك ئورتا ئاسىيا ئىلمىي تەتقىقات كونگرېسىگە قاتناشقان دوتسېنت دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى كونگرېسىگە قاتناشقان ئۆزبېكىستانلىق پروفېسسور دوكتور ئابدۇللا ئەبەيدۇللايېۋ، كافكاز مۇسۇلمانلىرىنىڭ شەيخۇل ئىسلامى ئەزەربەيجانلىق ئاللاغا شۈكۈر پاشازادە ۋە تەتقىقاتچى غولامدىن پاختا ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە.

◄ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى مىللىيەتچى ھەرىكەت پارتىيىسىنىڭ رەھبىرى ئالىپ ئارسلان تۈركەش ئەپەندى، 1991 - يىلى 11 - ئايدا ئىستانبۇلدا شەرقىي تۈركىستان ۋەتپەرۋەرلىرى جەمئىيىتى دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى گېزىتى»نىڭ باشلىقى يولداش ئەزىمەت ئەپەندى، مەزكۇر گېزىتنىڭ تەھرىرى شائىر دولقۇن ياسىنلارنى قوبۇل قىلدى.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى 1992 - يىلى ئىيۇن ئېيدا تاشكەنت ئۇيغۇر جامائەت ئەربابلىرى ۋە زىيالىيلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ كونفرانس بەردى ۋە ئۇلار بىلەن خاتىرە رەسىمگە چۈشتى.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 13 - كۈنگىچە تاتارىستان جۇمھۇرىيتى پەنلەر ئاكادېمىيسى تەرىپىدىن قازاندا ئۆتكۈزۈلگەن 5 - خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىغا «ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى» ناملىق تەتقىقات دوكلاتى بىلەن قاتناشتى ۋە قازاقستاندىن كەلگەن ئۇيغۇر پەن نامزاتى پاتىگۇل سابىتۇا قاتارلىقلار بىلەن خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. سولدىن 3 - كىشى ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى پاتىگۇل سابىتۇا.

◄ ئۆزبېكستاندىكى زىيارىتىم جەريانىدا ئۇيغۇر تارىخچىلىرى تەرىپىدىن ماڭا تەقدىم قىلىنغان بىر پارچە تارىخىي رەسىم بولۇپ، 1981 - يىلى 10 - مارتتا تاشكەنتتە تارتىلغان.

◄ سۆھبەتتە ئۆتكەن سولغا بىرىنچى كىشى يارقىن باقىيوۋ (ئۇيغۇر) ئىككىنچى كىشى ھاكىم جاپپاروۋىچ يارۇللا بىكۇۋ (ئۇيغۇر)، سوۋېت ئىستىخبارات خادىمى 1943 - يىلدىن 1947 - يىللىرى ئارىسىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى كونسۇلخانىسىدا ئىشلىگەن. 1948 - يىلى كۆرۈنۈشتە غۇلجا شەھەرلىك دوستلۇق دوختۇرخانىسىنىڭ باش دوختۇرى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىگەن. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەرنىڭ قانداق يوق قىلىنغانلىقىنى پاش قىلغان. ئۇچىنچى كىشى خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر (ئۇيغۇر)، 5 - كىشى مۇھسىن ئابدۇللىن (ئۇيغۇر)، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدە رەئىس ئەلىخان تۆرەمنىڭ باش مەسلىھەتچىسى بولغان سوۋېتلىك خادىم.

◄ يۇقىرىدا ئۈرە تۇرغانلار ئۆتكەن سولغا بىرىنچى كىشى دوختۇر شامىل قۇربان ئەپەندى (ئۇيغۇر)، ئىككىنچى كىشى «يوشۇرۇن قاتىللىق» ئەسىرىنىڭ مۇئەللىپى، شائىر ۋە تارىخچى ئاسىم باقى ئوغلى (ئۇيغۇر)، ئۈچىنچى كىشى رېھىم جان بەگ (ئۇيغۇر)، تۆتىنچى كىشى تۇرغان ھەسەن ئەپەندى (ئۇيغۇر) بولۇپ ئۇ 1944 - يىلى غۇلجىدا قوزغالغان مىللىي ئازادلىق ئۇرۇشىغا ئىشتىراك قىلىپ، نۇرغۇنلىغان جەڭلەرگە قاتناشقان ۋە مىللىي ئارمىيە ئىچىدە يۇز بېشى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن 1947 - يىلى بىر تۇركۇم شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلار بىلەن ئوقۇش ئۈچۈن ئۆزبېكستانغا كېلىپ ئورتا ۋە ئالىي مەكتەپلەرنى تاماملىغان. 1955 - يىلى شەرقىي تۈركىستانغا قايتىپ كېلىپ 1961 - يىلغىچە شەرقىي تۈركىستان ئىنستىتۇتى ۋە پىداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئۇستاز ۋە دىكانلىق ۋەزىپىلىرىدە بولغان، 1961 - يىلى ئۆزبېكستانغا قايتىپ كەتكەن.

◄ دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى شائىر دولقۇن ياسىن بىلەن بىرلىكتە 1992 - يىلى ئىيۇندا قازاقىستاننىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ جاما - ئەت ئەربابى ۋە ئاتاقلىق يازغۇچى زىيا سەمەدنى زىيارەت قىلىپ، سۆھ - بەتلەشتى.

◄ دوكتور سۇلتان ماخمۇت تەشقىرى 1992 - يىلى ئىيۇلدا ئالمۇئاتادا ئۇيغۇرستان ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدى باشچىلىقىدىكى تەشكىلات مەسئۇللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى. سۆھبەتتىن كېيىنكى خاتىرە سۈرەت. ئۆڭدىن ئىككىنچى رەت 2 - كىشى ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندى.

◄ 1992 - يىلى 12 - 14 - دېكابىر كۈنلىرى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن 1 - نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتايىغا قاتناشقان ۋەكىللەرنىڭ بىر قىسمىنىڭ بىرلىكتە چۈشكەن خاتىرە سۈرىتى.

◄ 1 – نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقي تۈركستان مىللي قۇرۇلتيىي مائارىپ كۇلتۇر كومىتېتنىڭ مۇزاكىرىسىدىن بىر كۆرۈنۈش.

◄ ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن، گېنىرال مەھەممەت رىزا بېكىن باشچىلىقىدىكى 1 – نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقي تۈركستان مىللي قۇرۇلتيىي ھەيئىتنى تۈركىيە جۇمھۇرىيتى باش منىستىرى سۈلايمان دەمىرەل تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسىدە قوبۇل قىلدى.

◄ دوتسېنت دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى 1993 - يىلى 9 - ئاينىڭ 16 - 17 - كۈنلىرى شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ئۆمكىنى باشلاپ ئەنقەرەگە بېرىپ، ئۆتتۈرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ تۈركىيەدە باش ئەلچىلىكلىرىنىڭ ئېچىلىشىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. ۋەكىللەر ئۆمكى قىرغىزستان باش ئەلچىسى تۆلۆمۇچ ئاقايېۋ بىلەن بىرلىكتە.

◄ ۋەكىللەر ئۆمكى ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى باش ئەلچىسى ئەبەيدۇللا ئابۇرازاقوۋنى زىيارەت قىلىپ، ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى ئەنقەرە باش ئەلچىلىكىنىڭ ئېچىلىشىنى قىزغىن تەبرىكلىدى ۋە باش ئەلچىنى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلىدىغان «شۇكران زىياپىتى» گە تەكلىپ قىلدى.

◄ شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ئۆمىكى سەئۇدى ئەرەبىستان بۇيۇك ئەلچىسى ناجى سادىق مۇفتىنى زىيارەت قىلىپ، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن تەرىپىدىن بېرىلىدىغان «شۇكران زىياپىتى»گە تەكلىپ قىلدى.

◄ ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى تەرىپىدىن 1993 - يىلى 25 - سىنتەبىر كۈنى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن «شۇكران زىياپىتى»دە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى جۇمھۇر رەئىسى باش مەسلىھەتچىسى نامىق كەمال زەيبەك ئەپەندى سۆز قىلماقتا.

◄ شائىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى 1997 - يىلى 6 - ئايدا تۈركىيەنىڭ ئەلئازىغ ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن «ھەزەر كۆلى شېئىر ئاخشاملىرى» پائالىيىتىگە قاتناشقان مەشھۇر يازغۇچى ئەھمەت قاباقلى (ئوڭدىن 3 - كىشى) قاتارلىق تۈرك دۇنياسى يازغۇچى - شائىرلىرى بىلەن بىرلىكتە.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى 1998 - يىلى 12 - دېكابىر كۈنى قىرغىزستان، قازاقستاندىن كەلگەن مېھمانلار بىلەن بىرلىكتە لىدەرنىمز مەرھۇم مەھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ ئەنقەرە جەبەجى مازارلىقىدىكى قەبرىنى زىيارەت قىلىدى ۋە فاتىھە ئوقۇدى. سولدىن بىرىنچى كىشى قازاقستانلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسى ئابدۇللا سامساقوۋ، ئىككىنچى كىشى، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئۈچىنچى كىشى ئۇيغۇر شائىرى رەخمجان روزىيوۋ، تۆتىنچى كىشى «ئۇيغۇرىستان ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى، شائىر سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى ئەپەندى.

◄ تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى گېرمانىيەنىڭ مىيۈنخېن شەھرىدە 1999 - يىلى 16 - ئۆكتەبىردە ئېچىلغان 2 - نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركستان مىللىي قۇرۇلتىيىدا نۇتۇق سۆزلىمەكتە.

◄ پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى 2000 - يىلى 25 - 29 - سەنتەبىر كۈنلىرى ئىزمىر چەشمىدە ئۆتكۈزۈلگەن 4 - نۆۋەتلىك خەلقئارا تۈرك تىلى قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان رۇسىيە فىدراتسىيونى تۈركولوگلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى پروفېسسور دوكتور ئەدھەم راخمۇۋۇچ تەنشۇ بىلەن بىرلىكتە.

◄ سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى 2001 - يىلى 17 - ئۆكتەبىردە بېلگىيەنىڭ پايتەختى بىرىۋىسسېلدىكى ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن «يېرىم ئەسىردىن بېرى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى «شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋەزىيىتى» ماۋزۇلۇق خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى ۋە يىغىندا سۆز قىلدى. ئۇ يىغىنغا قاتناشقان بىر قىسىم ۋەكىللەر بىلەن بىرلىكتە.

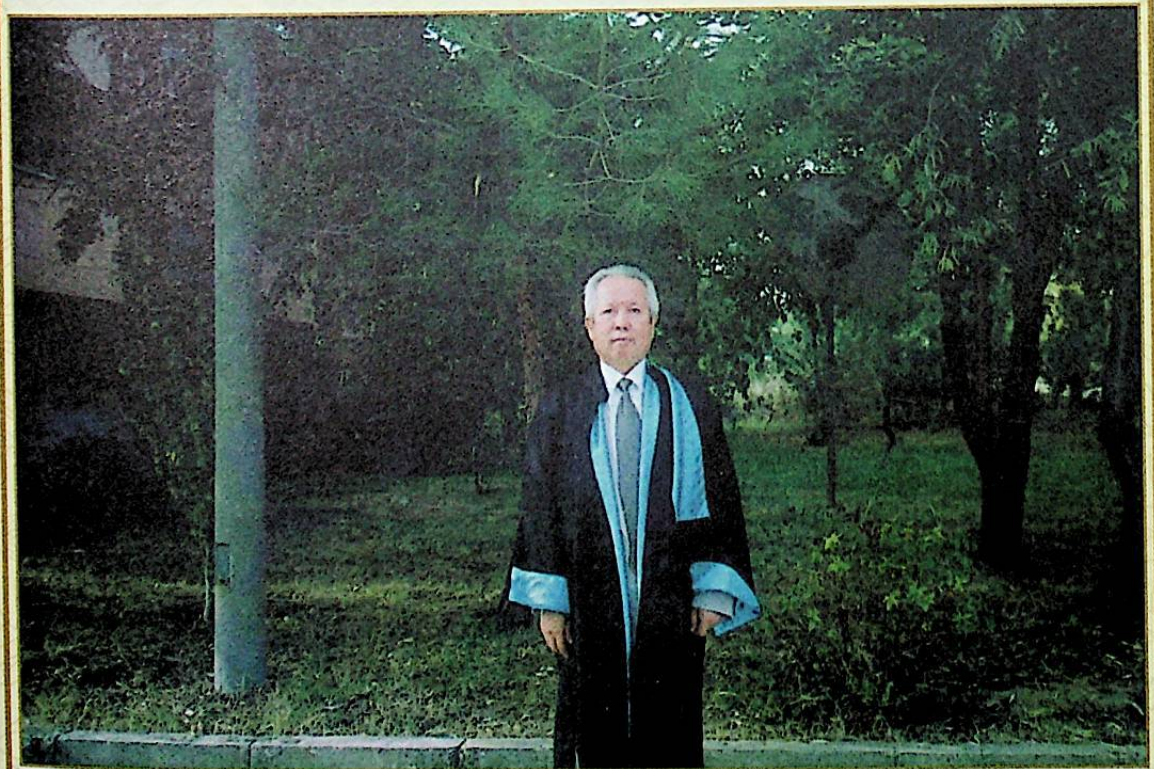

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى تراكيا ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 2001 - يىلدىكى ئوقۇش پۈتتۈرۈش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئاكادېمىك جۇببىسى (ئىلمىي تونى) بىلەن كېتىپ بارماقتا.

◄ تراكيا ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى 2001 – يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىرلىكتە.

◄ 1 – نۆۋەتلىك تراكيا ئۇنىۋېرسىتېتى كۈلتۈر تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى 2002 – يىلى 10 – ئايدا ئەدىرنەدە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن زالىدىن بىر كۆرۈنۈش.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقرى ئەدبرنە ۋالىيلقىنىڭ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا كۆرسەتكەن قوللاش ۋە ياردىمى ئۈچۈن ئەدبرنە ۋالىيسىغا بېرىلىدىغان تەشەككۈر پىلاكاتىنى ئەدبرنە ۋالىي ياردەمچىسىگە تەقدىم قىلدى.

◄ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تۈرك تىلى تەشكىلاتىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور ئەھمەت بىجان ئەرجىلاسون ئەپەندى، دوكتور نەجمەتتىن ھاجى ئىمىن ئوغلى مۇكاپاتىنى تەقدىم قىلىش ئۈچۈن تراكيا ئۇنىۋېرسىتېتىگە كېلىپ تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنى زىيارەت قىلدى. سولدىن ئوڭغا ئىككىنچى كىشى ئەھمەت بىجان ئەرجىلاسون، 3 - كىشى ئۇنىڭ يولدىشى پروفېسسور دوكتور بىلگە ئەرجىلاسون خانىم، 4 - كىشى پروفېسسور دوكتور نەجمەتتىن ھاجى ئىمىن ئوغلىنىڭ يولدىشى مەرال ھاجى ئىمىن خانىم (2002 - يىل 5 - ئاي ئەدبرنە).

◄ دوكتور. س. ماخمۇت قەشقىرى 2004 - يىلى 6 - ئايدا قىرغىز ئاق مەسچىد شەھرىدە ئۇتكۈزۈلگەن «خەلقئارا تۈركولوگىيە سىمپوزيومى»دا قىرغىز تاتارلىرىنىڭ رەھبىرى، قىرغىز مىللەت مەجلىسىنىڭ رەئىسى مۇستافا ئابدۇلجەمىل قىرغىز ئوغلى بىلەن بىرلىكتە.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى 2004 - يىلى 5 - ئايدا قىرغىزدا ئۇتكۈزۈلگەن «خەلقئارا تۈركولوگىيە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»دا «يۇسۇپ خاس ھاجىپ» ھەققىدىكى ئىلمىي دوكلاتىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. سولدىن 3 - كىشى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى.

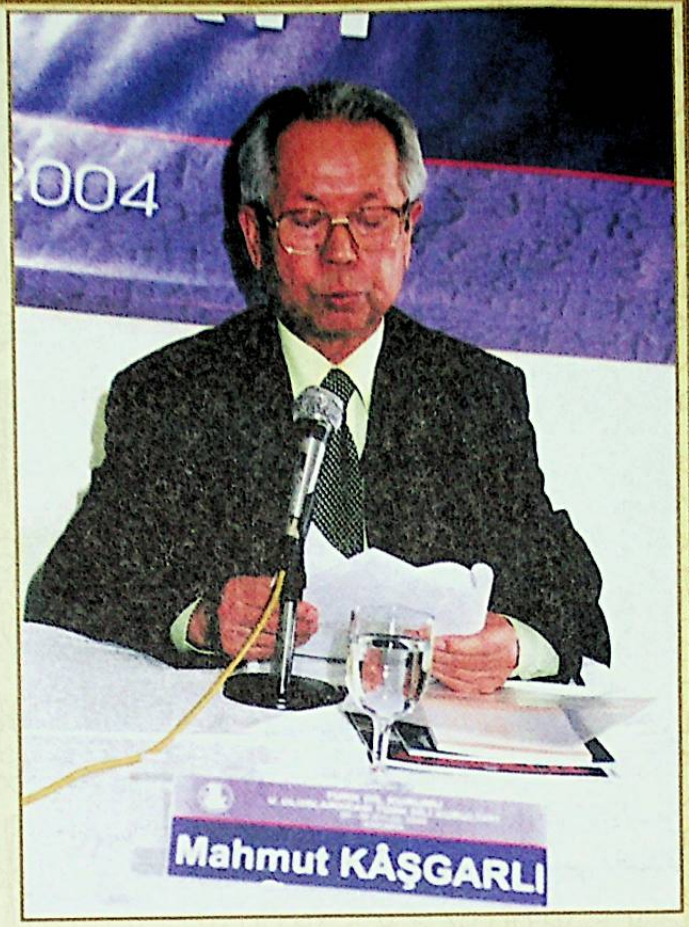

◄ پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقىرى 2004 - يىلى 9 - ئايدا ئەنقەردە ئۇتكۇزۇلگەن «3 - نۆۋەتلىك خەلقئارا تۈرك تىلى قۇرۇلتىيى» دا ئۆزىنىڭ ئىلمىي ماقالىسىنى ئوقۇماقتا.

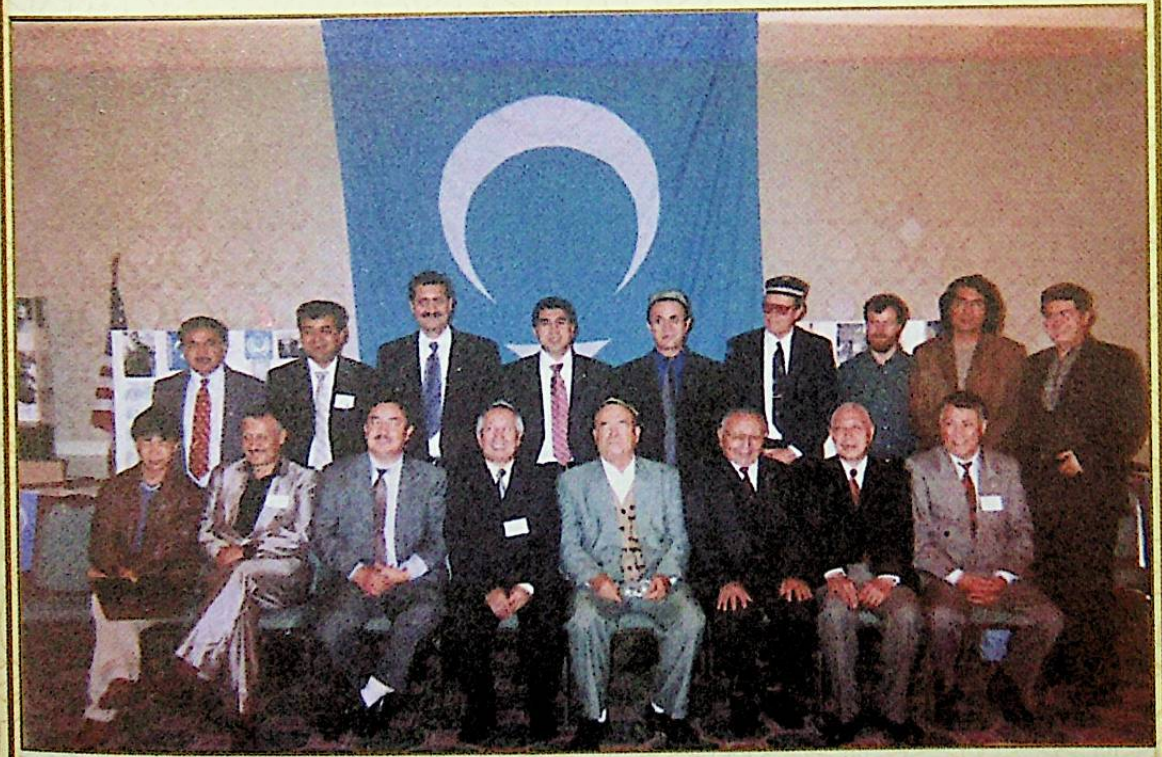

◄ 2004 - يىلى 11 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ۋاشىنگتوندا ئۇتكۇزۇلگەن «سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى نۆۋەتلىك يىغىنى»دا ھۆكۈمەت كابىنتى ئەزالىرىدىن بىر بۆلۈمنىڭ چۈشكەن خاتىرە رەسىمى.

◄ بۇيۇك بىرلىك پارتىيىسىنىڭ رەئىسى مۇھسىن يازىجىئوغلى بىر ھەيئەت بىلەن بىرلىكتە. 2005 - يىلى 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر دەرنىكىگە كېلىپ، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ بەزى مەسئۇللىرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارغا مۇڭۇپپەقىيەتلەر تىلىدى. ئۇنىڭدىن بىرنەچچە كىشى مۇھسىن يازىجىئوغلى، ئىككىنچى كىشى سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى.

◄ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىستانبۇلدا پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردى نجادىنىڭ 70 - ياش كۈنى، ئەدەبىي پائالىيەتلىرىنىڭ 55 - يىلىنى داغدۇغۇلۇق ھالدا تەبرىكلەش يىغىنى ئۆتكۈزدى (يىغىن خاتىراسىدىن بىر كۆرۈنۈش).

◄ «11 – نۆۋەتلىك تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق تۈرۈلتىيى» 2007 – يىلى 17 – 20 – نويابىر كۈنلىرى ئارىسىدا ئەزەربەيجاننىڭ پايتەختى باكۇدا ئۆتكۈزۈلدى. س. ماخمۇت قەشقىرى باكۇدا قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىللەر بىلەن بىرلىكتە. ئۇڭدىن ئىككىنچى كىشى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ سابىق قاتناش - تىرانسپورت مىنىستىرى پروفېسسور دوكتور ئەنىش ئۆكسۈز ئەپەندى، سولدىن بىرىنچى كىشى پروفېسسور دوكتور مۇستاپا ئەرگۈنشاھ ئەپەندى.

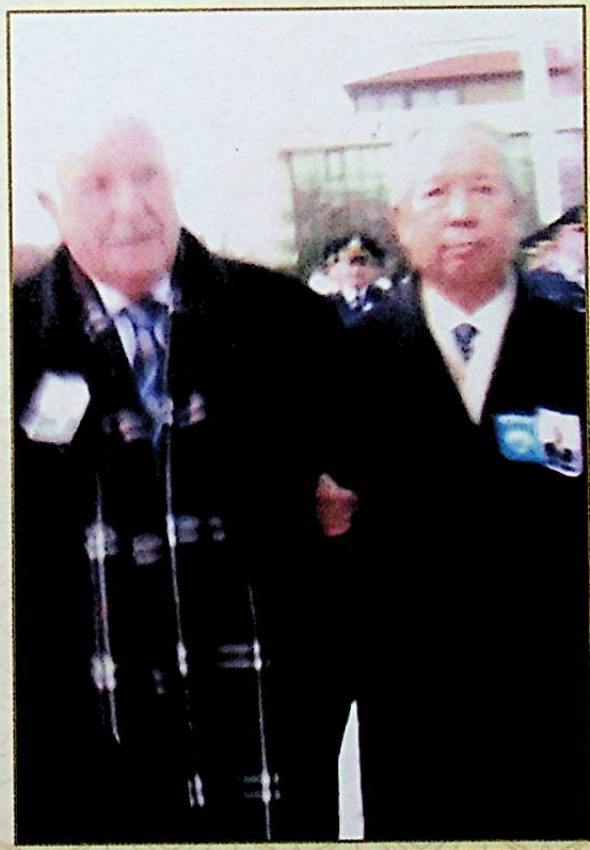

◄ س. ماخمۇت قەشقىرى ئاتا – بوۋىلىرى شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەۋلادى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ تەشكىلاتى باشلىقىنىڭ سابىق ئورۇنباسارى ۋە باشلىق ۋەكىلى پروفېسسور دوكتور ئۇيغۇر تازە باي ئەپەندى بىلەن بىرلىكتە.

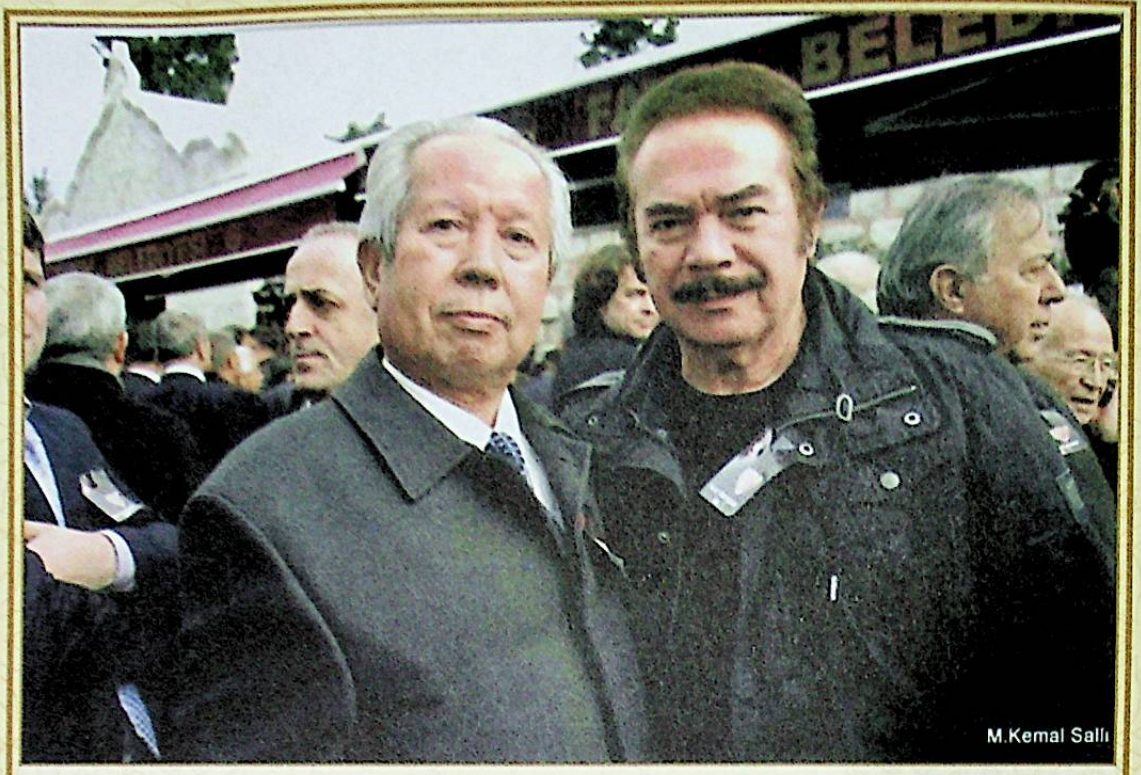

◄ پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقەرى تۈركىيەنىڭ ئاتاقلىق سەنئەت ئەربابى، مەشھۇر كومپوزىتور ۋە ناخشىچى ئۇرخان گەنجباي ئەپەندى بىلەن بىرلىكتە.

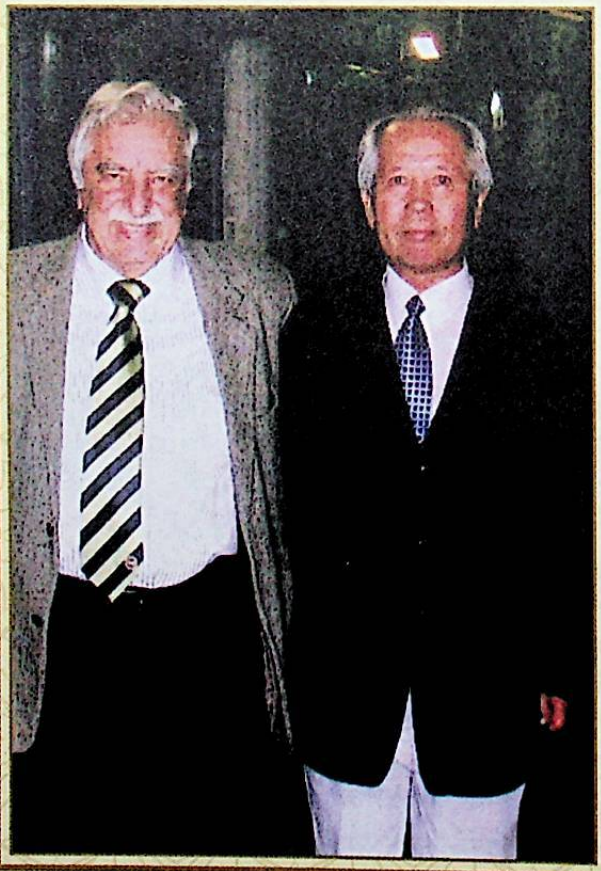

◄ سۆلتان ماخمۇت قەشقەرى تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى 21 - 22 - نۆۋەتلىك مىللەت ۋەكىلى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قەدىردان دوستى پروفېسسور دوكتور نەۋزات يالچىنتاش ئەپەندى بىلەن بىرلىكتە.

◄ ھۆرمەتلىك رەجەپ تايىپ ئەردوغان 1995 - يىلى سەئۇدى ئەرەبستاندا زىيارەتتە بولغان. سەئۇدى ئەرەبستانغا يەرلىشىپ قالغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇھىم ئاقساقال مويسىپىتلىرى جىددە مېھمانخانىسىدا تايىپ ئەردوغاننى زىيارەت قىلغان ۋە بىرلىكتە خاتىرە رەسىمگە چۈشكەن. بىز بۇ ئاقساقاللارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، 2009 - يىلى 10 - ئايدا بۇ خاتىرە رەسىمنى باش مىنىستىرىمىز رەجەپ تايىپ ئەردوغانغا تەقدىم قىلدۇق. باش مىنىستىرىمىز مەزكۇر رەسىمنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە.

◄ 2011 - يىلى 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە ۋېنگرىيەنىڭ پايتەختى بودا - پېشت شەھىردە ئۆتكۈزۈلگەن «خەلقئارا ئۇيغۇر تەلەمكەشلىرى يىغىنى» خاتىرە رەسىمى. رەسىمدە ئوڭدىن سولغا 2 - كىشى قازاقستاندىن جامائەت ئەربابى ۋە يازغۇچى رابىك ئىسمائىلوۋ ئەپەندى، 3 - كىشى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، 6 - كىشى قازاقستاندا نەشر قىلىنىدىغان «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ مەسئۇلى يولداش ئەزىمەتوۋ ئەپەندى.

◄ 2012 – يىلى 24 – يانۋار كۈنى ئاۋۇستىرالىيە ئادالايد شەھرى ئەتراپىدىكى مەنزىرىلىك ھايۋانلار باغچىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. باغچىدا ئاۋۇستىرالىيەنىڭ سىمۋولى ھالىغا كەلگەن كانگورو بىلەن قارشىلاشتۇق.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى 2012 – يىلى 4 – فېۋرال شەنبە كۈنى ئادالايد شەھىرىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن تەشكىل قىلىنغان «ئۇيغۇر مەكتىپى»نى زىيارەت قىلىپ، مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى ۋە ئۇلار بىلەن خاتىرە رەسىمگە چۈشتى.

◄ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى تەكلىپكە ئاساسەن، 2012 - يىلى 5 - فېۋرال يەكشەنبە كۈنى ئادالايدىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن 1997 - يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان غۇلجا قاتلىئامىنىڭ 15 - يىللىغىنى خاتىرلەش يىغىنىغا قاتناشتى ۋە يىغىندا غۇلجا قاتلىئامى ھەققىدە كونفىرانس بەردى.

◄ ئاۋۇستىرالىيە زىيارىتى جەريانىدا ئادالايدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق جامائەت ئەربابلىرى بىلەن تارتىلغان خاتىرە رەسىمى.

◄ 2012 - يىلى 2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئاۋۇستراليەنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن بىرى بولغان سىدنېي شەھرىنى زىيارەت قىلىش خاتىرە رەسىمى.

◄ پروفېسسور، دوكتور ۋە شائىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى تەكلىپكە ئاساسەن 2013 - يىلى 6 - دېكابىردىن 10 - دېكابىرغىچە ئىزمىردە كىباتەك (قىبرىس - بالقانلار، ياۋرو - ئاسىيا تۈرك ئەدەبىياتلىرى جەمئىيىتى) تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان 33 - نۆۋەتلىك خەلقئارا ئەدەبىيات فېستىۋالىغا قاتناشتى ۋە فېستىۋالدا «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ھەققىدە كونفىرانس بەردى.

◄ سۇلتان ماخمۇت قەشقرى ۋە رەپقىسى مەھرىنسا خانىم نورۋېگىيە زىيارىتى جەريانىدا تىل گىجۈڭ شەھرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

◄ 2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كانادانىڭ پايتەختى تورونتو شەھرىدە ئۆتكۈزۈلگەن شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى گۇرۇپپا مۇزاكىرىسىدىن بىر كۆرۈنۈش.

◄ پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى 2014 - يىلى 30 - ئۆكتەبىردىن 1 - نويابىرغىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بارتىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن «ئىسمائىل گاسپىرالنى خاتىرلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»غا «تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇرى ئىسمائىل گاسپىرالى ئەپەندى قەلبىمىزدە ئەبەدىل - ئەبەد ياشايدۇ» ناملىق ئىلمىي دوكلاتىنى تەقدىم قىلدى.

◄ سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى 2015 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - 13 - كۈنلىرى ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيو شەھرىدە ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەر 13 - نويابىر سائەت 13.00 دە توكيو جامەسگە بېرىپ جۇمە نامىزىنى ئوقۇپ، ياپونىيە ئىسلام كۇلتۇر مەركىزىنى زىيارەت قىلدى. زىيارەت پائالىيىتىدىن بىر كۆرۈنۈش.

◄ 2015 - يىلى 14 - نويابىر كۈنى سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئومۇمىي يىغىنىغا قاتناشقان رەھبەرلەر بىلەن بىر قىسىم ۋەكىللەر ياپونىيە پارلامېنتى بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى ۋە پارلامېنتى بىناسىنىڭ ئالدىدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتى.

◄ 15 - مارت 2016 - يىلى شەنبە كۈنى تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ۋەخپى بالاساغۇنلۇق «يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە قۇتادغۇبىلىك» ناملىق كونفىرانس ئۆيۈشتۈردى. كونفىرانسقا قاتناشقۇچىلارنىڭ بىرى سۈپىتىدە پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت تەشقىرى «يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئادالەت كۆز قارىشى ھەققىدە» ناملىق ئىلمىي دوكلات بېرىپ ئۆتتى.

◄ سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئايالى مەھرىنسا قەشقەرى بىلەن بىرلىكتە 2016 - يىلى 5 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئىتالىيەنىڭ پايتەختى رومانى زىيارەت قىلىش جەريانىدا ۋاتىكانىنمۇ ئېكسكۇرسىيە قىلدى.

ئائىلە نەسەپنامىسىگە دائىر سۈرەتلەر

◄ زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ ھەجگە مېڭىشتىن ئاۋۋال چۈشكەن سۈرىتى (قەشقەر ئاتۇش).

◄ چوڭ ئانام زەينەپخان ھاجىمنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستاندا 1949 - يىلى چۈشكەن رەسمى. نەۋرىلىرى ھۆرىيەت خانىم ۋە پاتىمە خانىملار بىلەن بىرلىكتە.

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ بىرىنچى پەرزەنتى تاغام تۇردى ماخمۇت ئەپەندى (1942 - يىلى غۇلجا شەھرىدە تارتىلغان سۈرەت).

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ ئىككىنچى پەرزەنتى بۇۋى سالىخ خان ھاجىم ھاممام.

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ 3 - پەرزەنتى مېنىڭ دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ھەجگە مېڭىشتىن ئۈچ يىل ئىلگىرى غۇلجىدا چۈشكەن رەسىمى ۋە 1995 - يىلى ئىستانبۇلدا چۈشكەن سۈرىتى.

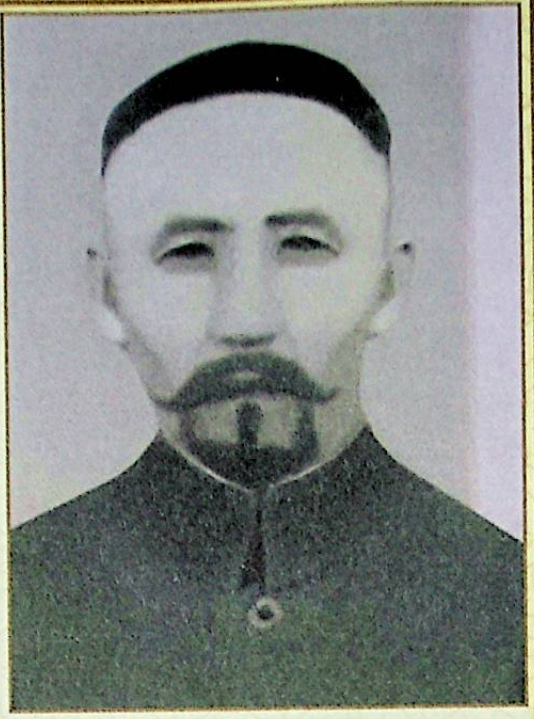

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ 4 – پەرزەنتى تاغام توختى ھاجى ئاكام.

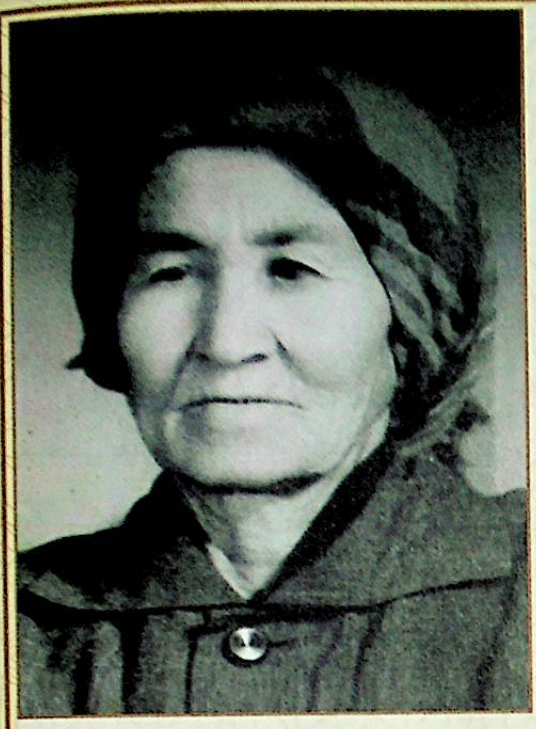

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن بۇۋى زەينەپ خان چوڭ ئانامنىڭ 5 – پەرزەنتى ئايمنسا خېنم ھامماھ.

◄ سول تەرپتىكى ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپ خان چوڭ ئانامنىڭ 6 – پەرزەنتى پاتىمە خېنم ھامماھ، ئوڭ تەرەپتىكى بولسا ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ قەشقەر شەھىردىن ئۆيلەنگەن ئايىلىدىن بولغان 7 – پەرزەنتى مەلىكخان خېنم ھامماھ.

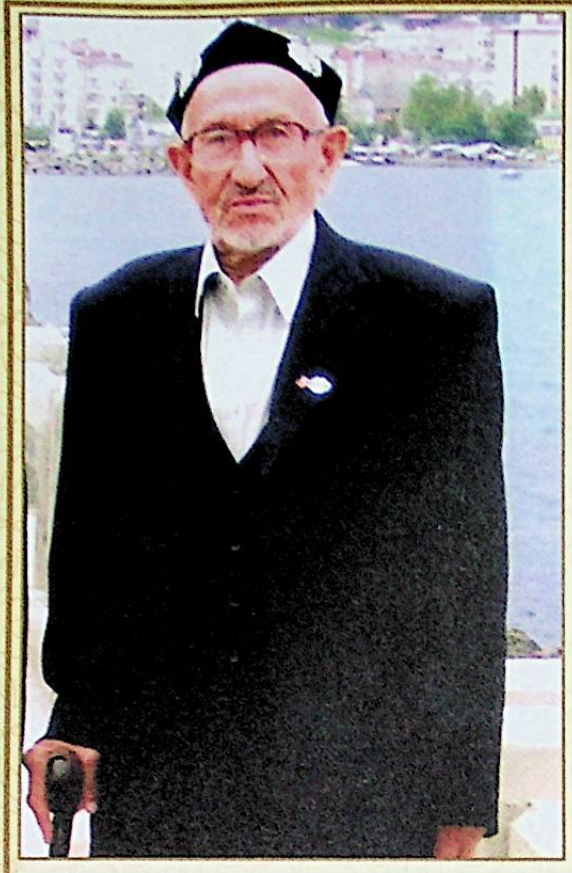

◄ ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ 8 - پەرزەنتى زەينەپخان خېنىم چوڭ ئانامنىڭ 7 - پەرزەنتى تاغام مەھەممەت سالىھ ھاجى.

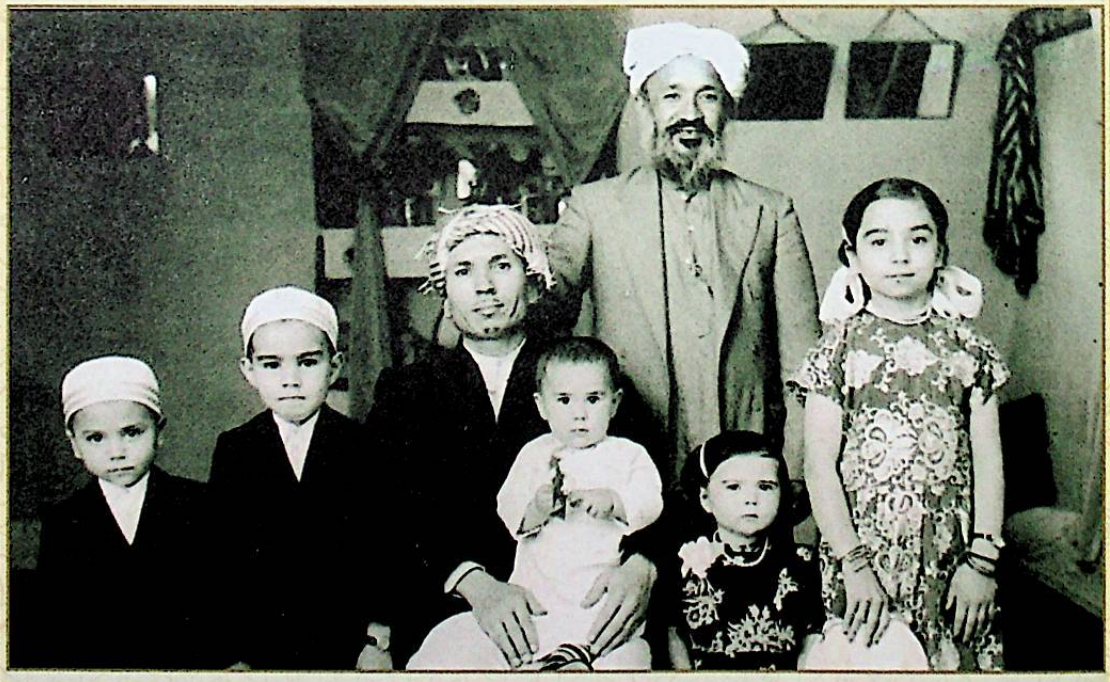

◄ ھاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرىنىڭ 1979 - يىلى بىزگە سەئۇدى ئەرەبىستاندىن ئۈۋەتىپ بەرگەن رەسىمى. ئارقا تەرەپتە ئۇيغۇر تۇرغان دادامنىڭ ئاچىسىنىڭ يولدىشى پارىس ھاجىم دامولام، ئوڭ تەرەپتىكى قىز قېرىنداشلىرىم ھۆرىيەت خانىم بىلەن بەدىئە خانىم، ئولتۇرغان ھاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى، قۇچىغدىكى ئىنىم مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەر ئىنىلىرىم ئابدۇلھەمىد ۋە زەينىل ئابدىن ئەپەندىلەر.

◄ پارىس ھاجىم دامولـلام بىلـەن ھاممـام بـۇۋى سـالمە خـان ھاجـىم ھاممامنـىڭ بىرىنچى پەرزەنتى ياسـىن پارىس ئەپەندىم (1982 – يىل بىشكەكتە تارتىلغان رەسىم).

◄ مەرھۇمە سۈلىم ھۆرىيەت خانىم.

◄ مەن سۈلىم پاتىمە خانىم بىرلىكتە، جىددە، 1996 – يىل 8 – ئاي.

◄ مەن ئىنسم دوكتور ئابدۇلمەمد داۋۇت قەشقرى بىلەن بىرلىكتە (سەئۇدى ئەرەبستان جددە 1989 – يىل).

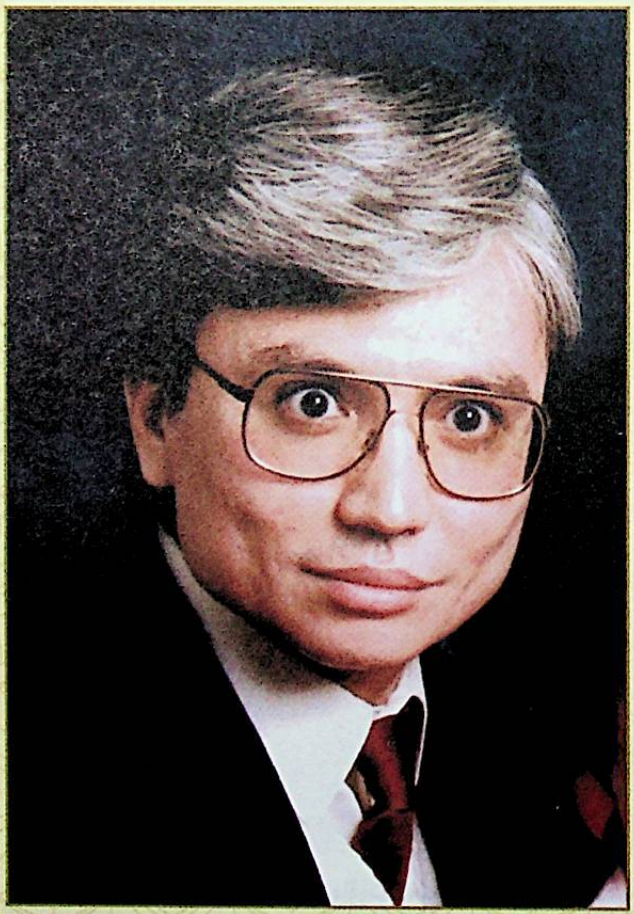

◄ ئىنسم دوكتور زەينىل ئابدىن داۋۇت قەشقرى ئەپەندى.

◄ سىڭلىم شائىرە بەدىئە داۋۇت قەشقىرى خانىم.

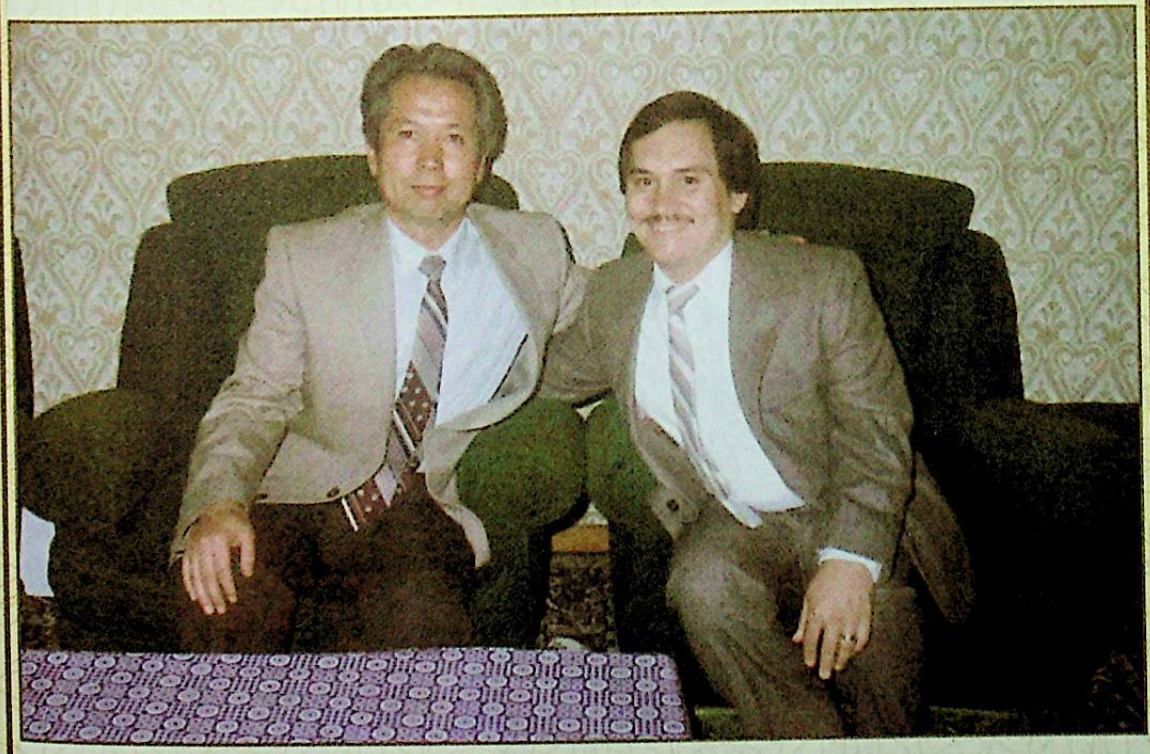

◄ ئىنىم دوكتور مەھەممەت ئىمىن داۋۇت قەشقىرى بىلەن بىرلىكتە 1984 - يىل، تۈركىيە، ئىستانبۇل.

◄ ئىنىم ئىنژېنېر خالىد داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى بىلەن بىرلىكتە (1989 – يىل، سەئۇدى ئەرەبىستان، جىددە).

◄ سىڭلىم پروفېسسور دوكتور ئەمىرە داۋۇت قەشقىرى خانىم.

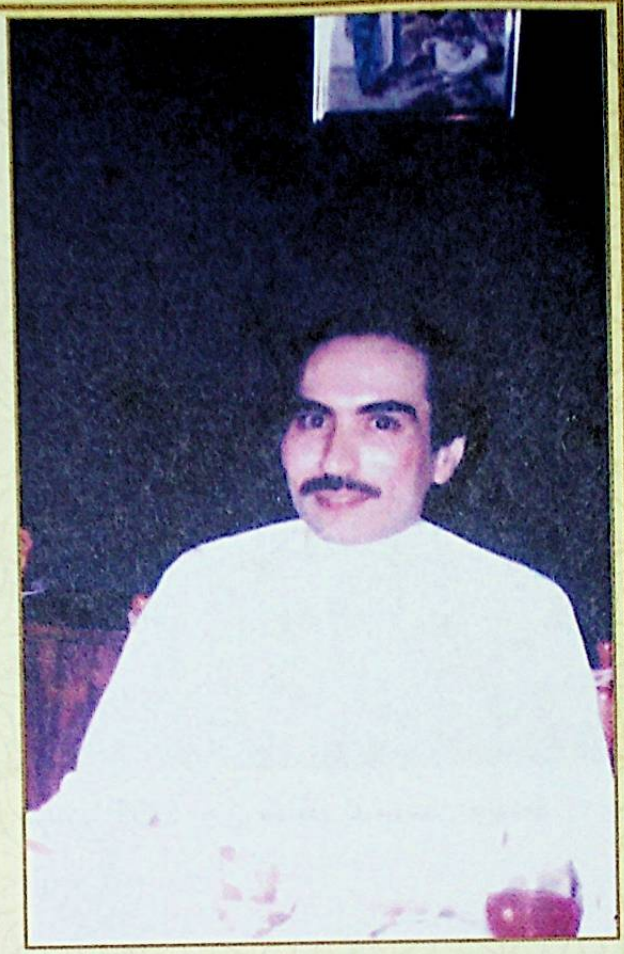

◄ ئىنىم مەھەممەت ئىلى داۋۇت قەشقىرى ئەپەندى.

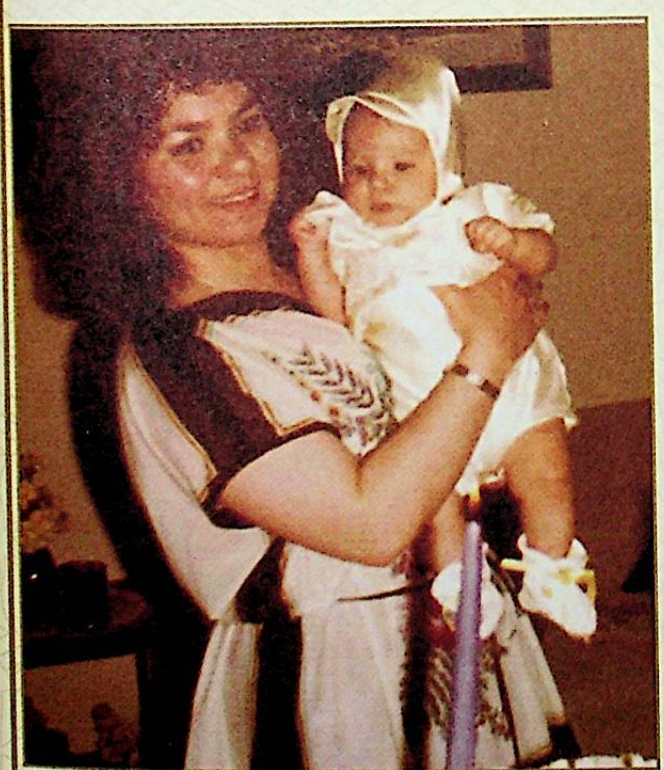

◄ سىڭلىم ئەمەل داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى خانىم پەرزەنتى بىلەن بىرلىكتە.

◄ مەرھۇمە ئانام ئايمنسا خېنىم.

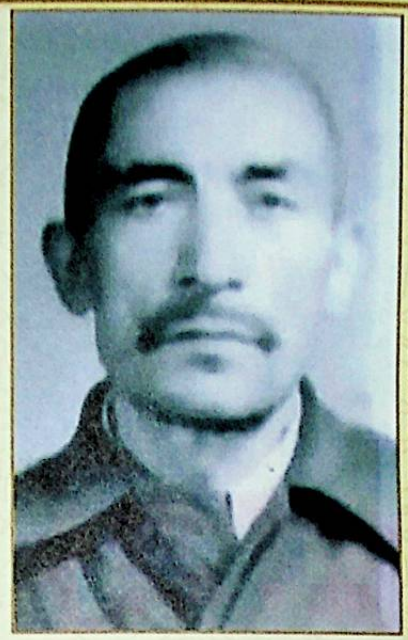

◄ ئانامنىڭ ئىنسى تاغام ياقۇپ روزى ئاكام.

◄ 1957 - يىلى قەشقەردە ئانا جەمەت تۇققانلىرىم بىلەن چۈشكەن رەسىم.

◄ سولدىن بىرىنچى كىشى مەن، ئىككىنچىسى ئاچام سېيىت نىساخان، ئۈچىنچىسى ئانام ئايىمنسا خېنىم ئالدىدىكى ئىنىم روزى ئاخۇن، تۆتىنچىسى، ياقۇپ ئاخۇن ئاكامنىڭ يولدىشى پاتىمە خانىم، بەشىنچىسى تۇرسۇن ئاخۇن ئاكامنىڭ يولدىشى خەيرىنسا خانىم.

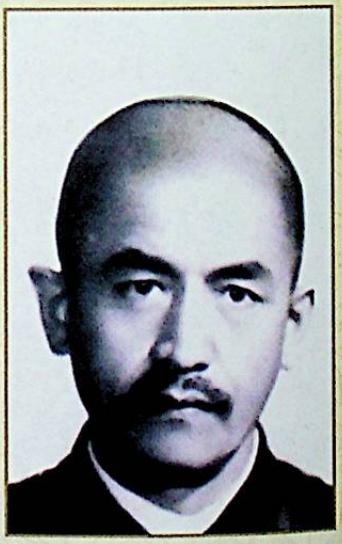

◄ ئانام ئايىمنسا خېنىمنىڭ ئىككىنچى ئىنسى تاغام تۇرسۇن روزى ئاكام.

◄ سولدىن بىرىنچى كىشى سېيىتنىساخان هاجىم ئاچام، ئىككىنچى كىشى يولدۇشۇم مەھرىنىساخان هاجىم، تۆتىنچى كىشى ئىنىم روزى هاجىم، سېيىتنىساخان هاجىم ئاچام بىلەن ئىنىم روزى هاجىم 1993 - يىلى هەج پەرزىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن ئىستانبۇلغا كېلىپ زىيارەت قىلىش جەريانىدا تارتىلغان رەسىم.

◄ 1987 - يىلى 7 - ئايدا ئىستانبۇلدا هاجىم دادام ۋە شەمسىيەخان هاجىم ئاپاملار بىلەن بوغاز سايا‌هىتىدە تارتىلغان سۈرەت. ئوڭدىن بىرىنچى كىشى، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئىككىنچى كىشى هاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى، ئۈچىنچى كىشى شەمسىيەخان هاجىم ئاپىمىز، تۆتىنچى كىشى سىڭلىمىز پاتىمە خانىم، بەشىنچى كىشى مەهرىنسا خان هاجىم.

◄ 1987 - يىلى 7 - ئايدا هاجىم دادامنىڭ ئاچىسى بۇۋى سالىخ خېنىم هامماملار قىرغىزىستاندىن ئىستانبۇلغا زىيارەتكە كەلگەندە بىزنىڭ ئۆيدە تارتىلغان سۈرەت. ئوڭدىن بىرىنچى كىشى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئىككىنچى كىشى بۇۋى سالىخ خان هاممام، ئۈچىنچى كىشى هاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى، تۆتىنچى كىشى تاغام مەھەممەت سالىخ هاجىم، بەشىنچى كىشى، بۇۋى سالىخ خان هامماملار قىزى گۈلنىساخان خانىم

◄ 2014 - يىلى بىرىنچى ئايدا ئۆمرە زىيارىتى ۋە تۇققانلارنى يوقلاش ئۈچۈن سەئۇدى ئەرەبىستاندا بۇلدۇق. جىددە شەھىردىكى سىڭلىمىز پروفېسسور دوكتور ئەمىرە خانمنىڭ ئۆيىدە ئۇ يەردىكى ئىنىلىرىمىز ۋە سىڭىللىرىمىزنى زىيارەت قىلدۇق. سۈرەتتە: سولدىن بىرىنچى كىشى سىڭلىمىز شائىرە بەدىئە خانىم، ئىككىنچى كىشى ئىنىمىز دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى. ئۈچىنچى كىشى ئىنىمىز دوكتور ئابدۇلھەمىد ئەپەندى، تۆتىنچى كىشى مېھرىنىسا ھاجىم، بەشىنچى كىشى مەن، ئالتىنچى كىشى ئىنىمىز دوكتور زەينىل ئابىدىن ئەپەندى، يەتتىنچى كىشى غولام مۇھىدىن ھاجى ئاكىمىز، سەككىزىنچى كىشى سىڭلىمىز پروفېسسور دوكتور ئەمىرە خانىم، توققۇزىنچى كىشى ئىنىمىز مەھەممەت ئىلى ئەپەندى.

◄ تۈركىيەدە زىيارەتتە بولغان ئىنىمىز دوكتور مەھەممەت ئىمىن داۋۇت تەشقىرى ئەپەندى ئوڭدىن 4 - رەتتە، ئوڭدىن 3 - رەتتە يولدىشى ھانان خانىم، مەن بىلەن ئىنىم دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى ئارىسىدىكى كىشى ئىنىمنىڭ ئوغلى ھاشىم ئەپەندى، باشقىلار بىزنىڭ ئوغۇللىرىمىز، كېلىنلىرىمىز ۋە نەۋرىلىرىمىز (تۈركىيە ئىستانبۇل، 2016 - يىلى 3 - ئاي).

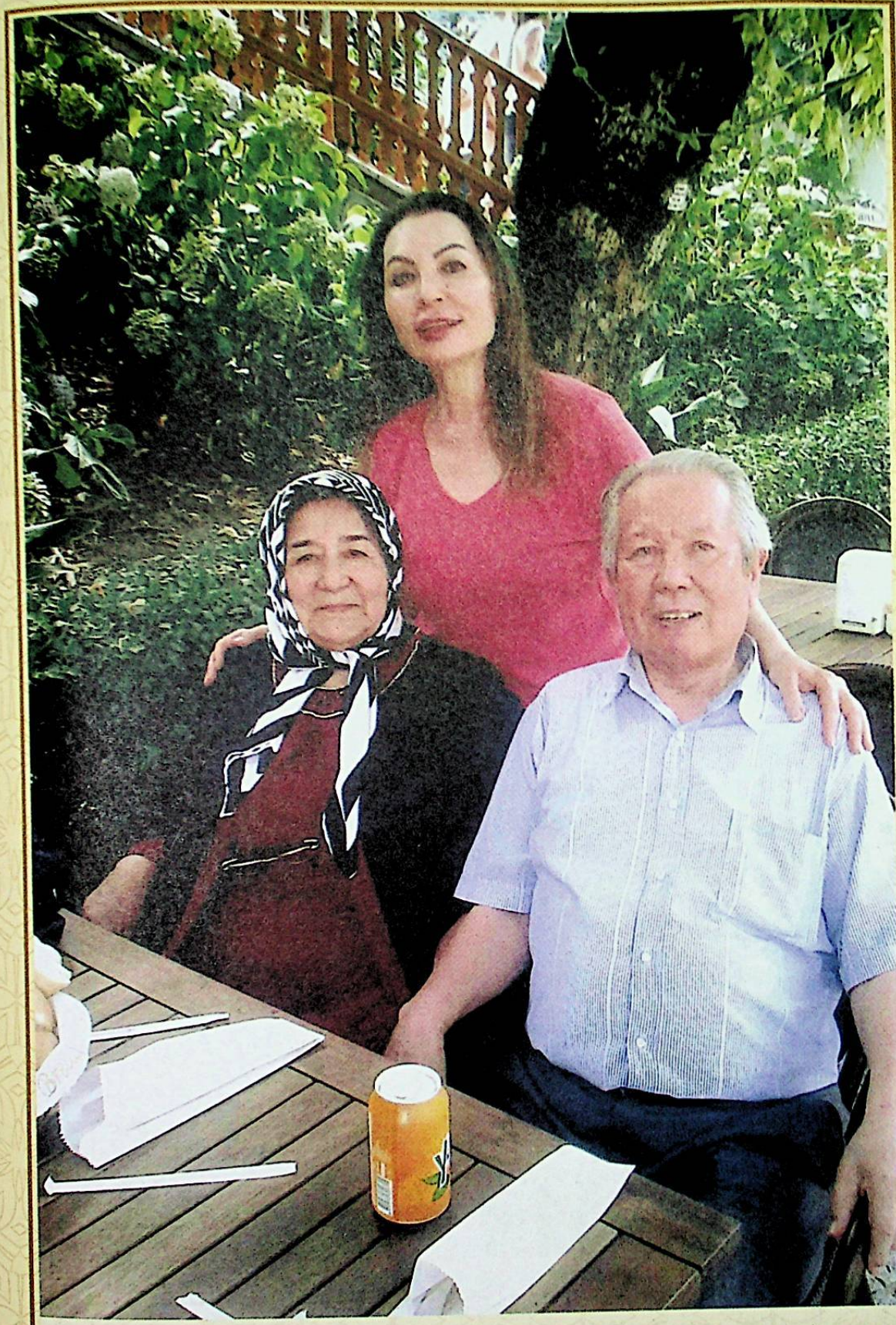

◄ 2016 - يىلى 7 - ئايدا سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن تۇركىيەگە زىيارەتكە كەلگەن سىڭلىمىز شائىرە بەدىئە داۋۇت قەشقىرى، يالۇۋا تەرمىنالدا مەن ۋە مىرنىسا قەشقىرى ھاجى خېنىم بىلەن بىرلىكتە، 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى يالۇۋادا.

نەشرىياتتىن

سالام كىتابخان!

پىشىقەدەم ئەدىب ۋە شائىر، پىروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت ئاكىنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى» ناملىق مەزكۇر ئەسەر، بىزنى ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۆتكەن ئەسىردىكى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىدىن (20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىن 80 - يىللارغىچە) مۇھىم تارىخىي ئۇچۇر بىلەن تەمىن ئەتكەنلىكى سىرتىدا، پىروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇتنىڭ ئانا ۋەتەندىن ئايرىلىپ تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن، مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي رەھبىرى مەرھۇم ئىسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ۋە مەرھۇم گېنېرال مۇھەممەد رىزا ئەپەندىلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ئىلىپ بارغان پائالىيەتلىرى ئارقىلىق تۈركىيە مەركەزلىك 30 يىللىق شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇر دەۋاسى ھەققىدە ئىلىپ بېرىلغان ئەمەلىي پائالىيەتلەر ھەققىدە بىرنېچى قول ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، پىروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت بىزنى ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۆتكەن ئەسىردىكى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى كۆز ئالدىمىزدا نامايەن قىلىدۇ ۋە مۇھاجىرەتتىكى 30 يىللىق ۋەتەن دەۋاسىدىن خەۋەردار قىلىدۇ.

مۇئەللىپ 80 - يىللارنىڭ بېشىدا تۈركىيەگە كەلگەندىن باشلاپ تۈركىيەدىكى سىياسىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئىزچىل ۋەتەن دەۋاسى بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن كىشىلەردىن بىرىدۇر.

قولىڭىزدىكى مەزكۇر ئەسەر مۇئەللىپ پىروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇتنىڭ نەشرىياتىمىز تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئۈچىنچى كىتابىدۇر.

پروفېسسور سۇلتان ماخمۇت ئاكىنىڭ تۈركىيەدە ئۇيغۇرچە ۋە تۈركچە تىللاردا

مۇقەددىمە

«دۇنيادا مال - مۇلۈك قانچىلىك توپلانسا توپلانسۇن تۇگەر، يوقىلار، سۆز قەلەمگە ئېلىنسا قالۇر، دۇنيانى كېزەر»

ـــ يۈسۈپ خاس ھاجىپ

كۆنلەر ۋە ئايلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ، يىللار چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈۋېرىپ، بۈگۈن يېشىم يەتمىشىنگە ئۇستىگە چىقتى. ئەقلىمنىڭ بىر نەرسىنى خاتىرىگە ئالالايدىغان بولۇپ قالغىنىغا ھايات - ھۆيت دېگۈچە يەتمىش يىل بولۇپ قالدى.

ھەربىر ئىنساننىڭ ھايات يولى بىر - بىرىدىن پەرقلىق سەرگۈزەشت ۋە تەجرىبە - ساۋاقلا باي بىر تارىخ، رەڭلىك بىر رومان ھېسابلىنىدۇ. مەنمۇ ھايات يولۇم ۋە بېشىمدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتلىرىمنى بىر بىيوگرافىيەلىك رومانغا سىغمىغدەك موللۇق ۋە رەڭدارلىققا ئىگە دەپ قارايمەن. مېنىڭ ھايات ھېكايىلىرىمدىن كۆرگەن - بىلگەنلىرىمدىن ۋە ئاڭلىغانلىرىمدىن ئاز تولا خەۋىرى بولغان بىر مۇنچە كەسپداشلىرىم ۋە سەمىمي دوستلىرىم ئۇنى ئەۋلادلىرىمغا خاتىرە قىلىپ يېزىپ قالدۇرۇپ قويۇشۇمنى تەكرار - تەكرار تەشەببۇس قىلىشتى.

بۈگۈنكى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمغا، ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخىنى بولۇپمۇ يېقىنقى يەتمىش بەش يىلدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقە ۋە ھادىسىلەرنى، خۇسۇسەن ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ ۋە بېشىمىزدىن كەچۈرۈپ خەۋەردار بولغان ھەقىقىي ئەھۋاللارنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنى تارىختىن خەۋەردار قىلىش ۋە تارىخنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئاچچىق خاتىرىلىرىدىن ياش ئەۋلادلىرىمىزنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلىشى ئۈچۈن «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى» ماۋزۇلۇق ئەسەرنى قەلەمگە ئېلىش زۆرۈرىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، «بىسمىللاھ» دەپ قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

كىتابىمدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن يەتمىش نەچچە يىللىق تارىخىي سەرگۈزەشتىلىرىنى ئىپادىلەپ بېرىشتىن باشقا، مىللىتىمىزنىڭ مىللىي كىملىگىنى ئاساس قىلغان تارىخىي شەجەرىسىنىمۇ قىسقىچە ئىزھار قىلىپ روشەنلەشتۈرۈشنى

بىر قىسىم ئەسەرلىرى نەشر قىلىنغان بولۇپ، بەزى كىتابلىرى سۇلتان ماخمۇت قەشقەری، بەزى كىتابلىرى ماخمۇت قەشقەری دېگەن ئىسىمدا نەشر قىلىنغان ۋە تارقالغان.

نەشرىياتىمىز مۇئەللىپنىڭ ئۆمرىگە بەرىكەت، تېنىگە سىھھەت تىلەيدۇ.

ۆەتەن ئەۋلادى ئۇچۇن، ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلىش مۇھىم شەرتتۇر. بۇنىڭ ئۈچۇن ئۆز مىللىتىنىڭ ھەقىقىي تارىخىنى ئۆگىنىش، ئىنتايىن مۇھىم بىر زۆرۈرىيەتتۇر.

«ئەجدادلار تارىخىنى ئۆگىنىپ بىلىش - ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ بىلىش» دېگەن ئىدى مەشھۇر تارىخچى ئالىم ب. ن كلیوچكوۋسكى. ئۇ ئۆزىنىڭ مەزكۇر كۆز قارىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ يەنە مۇنداق يەكۈنلىگەن ئىدى: «ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئەگەر بىز ئۆز تارىخىمىزنى بىلمىسەك، ئۆزىمىزنىڭ بۇ دۇنياغا نېمە ئۈچۇن كەلگەنلىكىمىزنىمۇ، قانداق ۋە نېمە ئۈچۇن ياشاۋاتقانلىقىمىزنىمۇ، نېمىگە ئىنتىلىشىمىزنىمۇ بىلمەيدىغان بىر تەساددىپەن ھادىسە ۋە مەخلۇق بولۇپ قالىمىز، خالاس!»[1]

كېلەچەك ئىستىقبالنى كۆرۈش ئۈچۇن ئۆتمۈش تارىخىمىزنى ياخشى بىلىشىمىز كېرەك. تارىختىكى مۇستەقىل دۆلىتىمىزنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، ئىشغالىيەتچى خىتاي مۇستەملىكچىلىرىگە مۇستەملىكە بولۇپ قېلىشىمىزنىڭ ئاچچىق تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى، مەخپىي سىرلىرىنى روشەنلەشتۇرۇپ، ئەۋلادلىرىمىزغا بىلدۈرۈپ ئۆتۈش، بىز پىشقەدەملەرنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان تارىخىي مەسئۇلىيىتىمىزنىڭ بىرىدۇر. بىز ھېچبىر دۆلەتتىن بىر غېرىچ تۇپراق تەلەپ قىلمايمىز. بىز قولىمىزدىن تارتىۋېلىنغان ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۇن كۈرەش قىلىۋاتىمىز. بىزنىڭ كۈرىشىمىز ھەق - ئادالەت يولىدىكى كۈرەشتۇر. ئىشغالىيەتچى، باسقۇنچى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكى بىزنىڭ ئادالەت، ھەققانىيەت يولىدىكى كۈرىشىمىزنى تۇنجۇقتۇرۇش ئۈچۇن بىزگە «شەرقىي تۈركىستان تېرورىستلىرى»، «مىللىي بۆلگۈنچىلەر»، «ئەسەبىي ئىسلامچىلار» دېگەن قالپاقلارنى كەيدۈرۈپ، ئىنسانچە ياشاش ھەق - ھوقۇقىمىزنى تەلەپ قىلىشىمىزنى، دۇنيادا بىزنىڭمۇ ھۆر، ئەركىن مىللەتلەرگە ئوخشاش ئازادلىق ۋە ھۆزۈر ئىچىدە ياشاش ئارزۇيىمىزنى قانلىق شەكىلدە باستۇرۇپ، بىزگە قارىتا قانلىق قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارماقتا. ھەر ئاي، ھەر يىلى يۈزلىگەن مىللىي مۇنەۋۋەرلىرىمىز ۋەتىنىمىزدە ئېتىپ ئۆلتۈرۈلمەكتە. يۈزمىڭلاپ بىگۇناھ ئىنسانلىرىمىز تۈرمىلەردە جەھەننەم ئازابىنى تارتماقتا. ئىشغالىيەتچىلەر ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقى ۋە باشقا قېرىنداش مۇسۇلمان خەلقلەرنى قاتمۇ قات مۇھاسىرە ۋە تەقىب ئاستىدا زۇۋان سۈرەلمەيدىغان ماگقورتلارغا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنماقتا. لېكىن بۇ زوراۋانلىق، بۇ زۇلۇم ئۇزۇن مۇددەت داۋام قىلالمايدۇ. قانخور، مۇستەملىكىچى زوراۋانلار ئۆزلىرى تۆكۈۋاتقان بۇ قان دەرياسى

(1) خىزمەت ئابدۇللىن، «ئوتلۇق چەمبەر» (تارىخىي رومان)، يازغۇچى نەشرىياتى، 1985 - يىل، ئالمۇتا، 5 - بەت

جددىي زۆرۈرىيەت دەپ ئويلاپ، قوشۇمچە هالدا بايان قىلىپ ئۆتتۇم.

مەن دۇنياغا كەلگەندىن بېرى سۆيۈملۈك ئانا ۋەتىنىمنىڭ شەرقىي تۈركستاندا ئۇچ تارىخىي دەۋرىنى بېشىمدىن كەچۈردۇم: بىرىنچىسى، شىمالىي ۋە گومىنداڭ خىتاي هاكىمىيىتى دەۋرى؛ ئىككىنچىسى شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى دەۋرى؛ ئۈچىنچىسى كوممۇنىست خىتاي هاكىمىيىتى دەۋرى.

1982 - يىلى 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى هايات تارىخىمنىڭ قىسمىتى بىلەن ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركستاندىن ئايرىلىپ، تۈرك دۇنياسىنىڭ قورغىنى بولغان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىستانبۇلغا ئورۇنلىشىپ، دېموكراتىك، قانۇن دۆلتى بولغان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدە ياشىدىم. هايات باسقۇچۇمنىڭ تۆتىنچى دەۋرى بۇ جۇمھۇرىيەتتە ئۆتتى ۋە ئۆتمەكتە.

هاياتىمنىڭ تارىخىي باسقۇچلىرىنى نەزەرگە ئالغىنىمدا ياشىغانلىرىمنى، كۆرگەنلىرىمنى، ئاڭلىغانلىرىمنى زېھنىمدە تەكرار جانلاندۇرۇپ، يەتمىش نەچچە يىللىق تەجرىبەم بىلەن يورۇتۇشقا تىرىشتىم، ئاردىدىن ئۆتكەن ئۇزۇن بىر زامان، كۆرگەنلىرىمگە ۋە ئاڭلىغانلىرىمغا يېڭىدىن مەنا ۋە ماهىيەت قازاندۇردى. ئۆتكەن زامان خاتىرىلىرىنىڭ قىممىتى ۋە ئەهمىيىتى، مانا مۇشۇ نۇقتىدا مۇجەسسەملىشىدۇ. بۇ، ئىنسانلارغا تەجرىبە - ساۋاق ۋە ئەقىل - پاراسەت بېغىشلايدىغان بىر يالداما بولۇپ قالىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخى، مەيلى ئۇزۇن ئەسىرلىك، مەيلى قىسقا دەۋرلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، شۇ مىللەتنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىنىڭ يەكۈنىدۇر. ئۆزىنىڭ ئۆتمۈش مىللىي تارىخىنى بىلمىگەن مىللەتنىڭ كەلگۈسى، قاراڭغۇلۇقتىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن هەقىقەتنى ئاساس قىلىپ يېزىلغىنى، بىر مىللەتنىڭ تارىخىي ئۆتمۈشىدىن يەكۈنلەنگەن تەجرىبە ساۋاق بولۇپ، كېلەچەكنىڭ نۇرلۇق مەشئەلىدۇر. بۇ مەشئەل ئاۋگوست تەكىدلىگەندەك «غەپلەتتە ياتقان خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ تارىخىنى ئويغاتماق لازىم». پاكىتلارغا ئاساسلانغان هەقىقىي تارىخ ئۇ مىللەتنى ئالداش ئۈچۈن ئويدۇرۇلغان، يالغان ياۋداق بىلەن تولغان ساختا تارىخ قارشىسىدا ئاتومدىن قۇدرەتلىك مەنۇيي قورالدۇر. ئىنسانلىق تارىخى يالغانلار بىلەن هەقىقەتلەرنىڭ بىر - بىرىگە قارشى كۈرەش قىلىش جەريانىدىن ئىبارەتتۇر. قەيەردە مۇستەملىكىچىلىك، سۇمۇرگەچىلىك، قەيەردە زۇلۇم ۋە دېكتاتورلۇق مەۋجۇت بولسا شۇ يەردە يالغانچىلىق ۋە ئالدامچىلىق هۆكۈم سۈرىدۇ. ئىنسانلىق ئالىمىنىڭ ئادالەت، هەققانىيەت ۋە كىشىلىك هوقۇق ئۈچۈن ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشى غەلبە قىلغانسېرى، تارىخ بۇ يالغانچىلىق ۋە ئالدامچىلىقلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ تاشلايدۇ.

ئۇمۇر تارىخىمنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىدىن شۇنى ئوچۇق چۈشەندىمكى، بىر

ئەجداتلار يولىدا ئۆتكەن شانلىق هايات

كۆرەش ئاتاخان

ئۇيغۇر ئالىمى، ئەدىب سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ هاياتى ۋە ئىجادىيەتلىرى

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ تەرجىمهالى

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى، 1936 ـ يىلى 8 ـ ئايدا قەشقەر شەهىرىدە ئاتۇشلۇق مەرىپەتپەرۋەر تىجارەتچى داۋۇت ماخمۇت ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 2 ـ سىنىپىغىچە قەشقەردە، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ داۋامى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەهىرىدە تاماملىغان. كىچىكىدىنلا ئىلىم خۇمار بولۇپ يېتىلگەن سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، 1952 ـ يىلى شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ (شىنجاڭ دارىلغۇنۇنىڭ) تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ، 1956 ـ يىلى ئوقۇشنى غەلىبىلىك تاماملاپ، ئۆزىنىڭ دەۋىرداشلىرىدىن ئالاهىدە ئۇستۇن تۇرىدىغان قابىلىيىتى ۋە نەتىجىلىرى سەۋەبى بىلەن مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتقا مۇئەللىم قىلىپ تەقسىم قىلىنغان. 1982 ـ يىلى ۋەتەندىن ئايرىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئوقۇتقۇچىلىق ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ هەيئەت ئەزالىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى، 1982 ـ يىلى 17 ـ ئاۋغۇستتا ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستاندىن ئايرىلىپ، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەهىرىگە كېلىپ ئورۇنلاشقان. 1983 ـ يىلى تۈركىيەدە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنغان. ئۇ جاپالىق ئىلمىي ئىزدىنىش ۋە ئىشلەش نەتىجىسىدە 1990 ـ يىلى دوچەنت. دوكتور. ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن.

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى بۇ جەريانىدا يازغان ئەسەرلىرىنىڭ ۋە

ئىچىدە بىر كۈنى بوغۇلۇپ چوقۇم ھالاك بولىدۇ. مۇستاپا كامال ئاتا تۈركنىڭ ئېيتقىنىدەك: «بىر ئەلنى تاجاۋۇز قىلىپ بېسىۋېلىش ئۈ ئەلگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن يېتەرلىك ئەمەس، بىر مىللەتنىڭ روھى چۈشكۈنلىشىپ، ئىرادىسى ئاجىزلاشمىسا، ئەجنەبىيلەرنىڭ ئۈ ئەلگە ھاكىم بولۇشى مۇمكىن ئەمەس». بوناپارت ناپالىئوننىڭ كۆرسەتكىنىدەك: «تۈركلەرنى ئۆلتۈرۈش مۇمكىن، ئەمما مەغلۇپ قىلىش مۇمكىن ئەمەس». تارىختىكى ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئازادلىق ۋە ھۆرىيەت ئۈچۈن جەڭگىۋار روھىنى جارى قىلىپ كۈرەش قىلمۇاتقان خەلقىمىز، ئۆزىنىڭ ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىقىغا بىر كۈنى چوقۇم ئېرىشىدۇ. بۇنىڭغا ھېچقانداق شەك - شۈبھە يوقتۇر. جانابى ئاللاھ ھەممىزنى، بۇ كۈنلەرنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلسۇن، ئامىن! جانابى ئاللاھ بۇ مۇقەددەس كۈرىشىمىزدە بىزنىڭ يار ۋە يارەمچىمىز بولسۇن!

مەن مۇقەددىمەمنى بىر كۈبلىت شېئىرىم بىلەن ئاياغلاشتۇرىمەن:

ئويلاپ ۋەتەن قايغۇسىنى كەچتى كۈندۈز - تۈنلىرىم،
ھەقىقەتكە سادا بولۇپ ياڭراپ تۇردى ئۇنلىرىم!
ئەۋلاتلارغا بېرەي دېدىم ئىبرەتلىك بىر سوۋغىنى،
قالغۇسى تارىخ بېتىدە، باشتىن ئۆتكەن كۈنلىرىم!

مۇستەھكەم تۇرغان. ئۇ شەرقىي تۈركستانلىق ئالىملار، ئەدىپلەر ۋە سىياسىيونلارنى بىر سەپتە تۇتۇپ، شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىگە بولغان ئېغىر تەھدىتلەرگە قارشى كۈرەش قىلىپ، سۈرگۈندىكى ھۆكۈمەتنىڭ ھۆر دۇنيادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا سايۋەن بولۇپ كەلدى.

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئەدەبىي ۋە ئىلمىي ئىجادىيەتلىرى

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى ئون ئۇچ يېشىدىلا قولىغا قەلەم ئېلىپ ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەن بولۇپ، ھازىرغىچە ئون يەتتە پارچە كىتابى، تۆرت يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ۋە مىڭ پارچىغا يېقىن ھەرخىل ژانىردا يېزىلغان ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان.

ئالىم سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى ھازىرغىچە شەرقىي تۈركستان، خىتاي، تۈركىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، گېرمانىيە، بېلگىيە، رۇسىيە، ئوكرائىنىيە، ۋېنگرىيە، كانادا، ياپونىيە، قازاقستان قاتارلىق دۆلەتلەردە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى، سىمپوزىيۇم ۋە كونفىرانسلارغا قاتنىشىپ، تۈركلەرنىڭ جۇملىدىن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تارىخى، تىل ـ ئەدەبىياتى، مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى سىياسىي ۋەزىيىتىنى تونۇشتۇرۇپ، تۈرك دۇنياسى ۋە شەرقىي تۈركستاننىڭ دۇنياغا تونۇلۇشىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ كىتابلىرى:

1. «يۇرەك ساداسى»، شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ) ياشلار نەشرىياتى، 1959ـ يىل، ئۈرۈمچى.

2. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى»، شەرقىي تۈركستان ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1962ـ يىل، ئۈرۈمچى.

2. «يېزىقچىلىق بىلىملىرى»، شەرقىي تۈركستان ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1965ـ يىل، ئۈرۈمچى.

4. «كۆرەش ناخشىلىرى»، شېئىر ۋە داستانلار توپلىمى، شەرقىي تۈركستان خەلق نەشرىياتى، 1977ـ يىل، ئۈرۈمچى.

5. «قۇمۇل خەلق قوشاقلىرى»، شەرقىي تۈركستان خەلق نەشرىياتى، 1981ـ يىل، ئۈرۈمچى.

6. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن تاللانمىلار»، (خىتايچە)، شاڭخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1981 ـ يىل، شاڭخەي.

7. «تولۇنئاي»، (شېئىر، بالىلادا، داستانلار)، خىتاي مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 ـ يىل، بېيجىڭ.

خىزمەتتىكى پىداكارلىقىنىڭ نەتىجىسىدە، 1996 - يىلى پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىغا لايىق كۆرۈلگەن. پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى، 1994 - يىلى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى قەدىمكى تۈرك ئەدەبىياتى كافېدراسىنىڭ مەسئۇلى، 1997 - يىلى قەدىمكى تۈرك تىلى كافېدراسىنىڭ مەسئۇلى، 2000 - يىلى 4 - ئايدا تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن. 1994 - يىلدىن 2005 - يىلغىچە يەنە ئىستانبۇل ۋە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدە كۆپلىگەن ماگىستىر، دوكتور مۇتەخەسسىسلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىققان.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، تونۇلغان بىر ئالىم ۋە تۈركولوگ بولۇش سۈپىتى بىلەن قىلغان ئەمگەكلىرىدە، ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ۋە مىللەتنىڭ ھۆرلۈكىنى ھەر زامان بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ كەلدى. ئۇنىڭغا بەزىلەر: «شەرقي تۈركىستاننىڭ سياسىي ئىشلىرىغا ئارىلاشماڭ، سىزنى شەرقي تۈركىستان ۋەخپىگە رەئىس قىلايلى» دېگەن بولسىمۇ، تۈركىيەدىكى بەزى سياسىي پارتىيەلەر: «سىزنى تۈركىيە مىللەت مەجلىسى ۋەكىلى قىلىپ سايلايلى» دېگەن تەكلىپتە بولغان بولسىمۇ، ئۇ بۇ تەكلىپلەرنى نازاكەتلىك بىر شەكىلدە رەت قىلىپ: «مەن شەرقي تۈركىستاننىڭ ھۆرىيىتى داۋاسىدىن ۋاز كېچەلمەيمەن، مەن تۈركىيەدىكى بىر سياسىي پارتىيەنىڭ مىللەت ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىشنى توغرا دەپ قارىمايمەن. چۈنكى شەرقي تۈركىستان دەۋاسى، تۈركىيەدىكى پۈتۈن سياسىي پارتىيەلەرنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمگە موھتاج» دەپ جاۋاب بەرگەن ۋە يەنە ئۆز سۆزىدە: «سياسىي كۆرەش يولۇم ماڭا ئەجدادلاردىن مىراس قالغان. ئەگەر كىمدە كىم مېنى بۇ يولدىن توسىدىكەن، ئۇنداقتا مېنى ئۆزىنىڭ قارىشىدا كۆرىدۇ... مەن ھەرقانداق نەرسىدىن ۋاز كەچسەم كېچىمەنكى ئانا ۋەتەن شەرقي تۈركىستاننىڭ ھۆرىيىتى ۋە مۇستەقىللىقى كۆرىشىدىن ۋاز كەچمەيمەن» دەپ ئېيتقان. شۇڭلاشقا ئۇ 2004 - يىلى سىنتەبىردە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ مەركىزى ۋاشىنگتوندا قۇرۇلغان شەرقي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۈرگۈندىكى پارلامېنتىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى.

پروفېسسور، دوكتور، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ مىللىي داۋايىمىزدا سياسىي ۋە ئىدىئولوگىيە جەھەتتىن يۈمشاق يول تۇتقان، تارىختىن دەرس ئالماي مورەسسەچىلىك قىلىپ، يەنىلا ئالدام خالتىغا چۈشۈش ئېھتىمالى بولغان بەزى تەشكىلاتلاردا ۋەزىپە ئالماي، بۇ ئاستە سۈرگۈندىكى شەرقي تۈركىستان ھۆكۈمىتىدە يەر ئېلىشى، ئۇنىڭغا نىسبەتەن ھەر تەرەپتىن كېلىدىغان ھاقارەت ۋە زەربىلەرنى كۆچەيتىۋەتكەن. بۇ ھۇجۇم ۋە ھاقارەتلەرگە پەرۋايى پەلەك بولۇپ، ئۆز ئىرادىسىدە

11. شەرقي تۈركستان خەلقنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى ئابدۇلئەزىز مەقسۇم ئەزىزى.
12. ئابدۇلئەزىز مەقسۇم مەققەدە خاتىرىلەر.
13. جامائەت ئەربابى، مىللەتپەرۋەر، ئىنقىلابىي شائىر ئىبراھىم تۈردى.
14. خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ ۋەتىنىمىزدىكى بالايى - ئاپەتلىرى.
15. تۈرپاندىن تېپىلغان مۇمیالار ۋە تارىخىي ھەقىقەتلەر.
16. شەرقي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى.
17 ئۇيغۇرلارنىڭ تۈرك كۆلتۈر تارىخىدىكى ئورنى ۋە رولى.
18. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەتلەرنى كۆچەيتىش كېرەك.
19. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنى تېرورىست قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولغان سۇيىقەستلىرىگە رەددىيە.
20 . قاراخانىيلار ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇبلىك» نامىلىق شاھىكارى.
21. خەلقئارا تۈركۈلوگىيە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ۋە قىرىم سایاھىتى .
22. ئىنقىلابىي رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمىز.
23. ئامېرىكىدا قۇرۇلغان شەرقي تۈركىستان سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى ھەققىدە .
24. شەرقي تۈركستان خەلقنىڭ مۇنەۋۋەر قەھرىمانى گېنېرال ماخمۇت مۇھىتى.
25. شەرقي تۈركستان داۋاسىنىڭ ئاساسىي مەقسىدى مىللىي مۇستەقىللىقتۇر.
26. ۋەتەن ئازادلىقى يولىدا كۆرەش قىلغانلار مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ.
27. شەرقي تۈركستان خەلقىنى قۇل قىلىش ئۈچۈن يوشۇرۇن ئويناڭان ئويۇنلار.
28. شەرقي تۈركستان مىللىي مۇستەقىللىق كۆرىشىنىڭ كېلەچىكى.
29. مۇستەقىللىق كۆرىشىمىزنى تېخىمۇ كۆچەيتەيلى.
30 . تراكىيە ئۇنۇۋېرسىتېتى 1. ئەدىرنە كۆلتۈر تەتقىقاتلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى ئېچىش نۇتقى.

(يۇقىرىدىكى ماقالىلەر پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ 2005 - يىلى شەرقي تۈركستان ۋەخپى تەرىپىدىن تۈركىيە - ئىستانبۇلدا نەشر قىلىنغان «شەرقي تۈركستان خەلقنىڭ مۇستەقىللىق كۆرىشى ۋە ئۇنىڭ كېلەچىكى» نامىلىق كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن).

8. «هازىرقى زامان ئۇيغۇر تۇركچىسى گراماتىكىسى»، (تۇركىيە تۇركچىسىدە)، ئۇرخۇن نەشرىياتى، 1992 - يىل، ئىستانبۇل.

9. «هازىرقى زامان ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ ئەدەبىياتى»، (تۇركىيە تۇركچىسىدە)، تۇركىيە جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى نەشرىياتى، 1998 - يىل، ئەنقەرە.

10. «ئارمان»، (شېئىر، بالىلادا ۋە داستانلار)، بايراق نەشرىياتى، 1999 - يىل، ئىستانبۇل.

11. «ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ كۇلتۇرى ۋە تۇرك دۇنياسى»، (تۇركىيە تۇركچىسىدە)، چاقىرىق نەشرىياتى، 2004 - يىل، ئىستانبۇل.

12. «شەرقىي تۇركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۇرىشى ۋە كېلەچىكى»، (ئۇيغۇر تۇركچىسىدە)، شەرقىي تۇركىستان ۋەخپى نەشرىياتى، 2005 - يىل، ئىستانبۇل.

13. «سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار» (دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دۇغان تەييارلىغان)، نوبەل نەشرىياتى، 2007 - يىلى، ئەنقەرە.

14. «سەلەي چاققان لەتىپلىرى» (تۇركىيە تۇركچىسىدە)، چاقىرىق نەشرىياتى، 2008 - يىل، ئىستانبۇل.

15. «تەڭرىتاغ سادالىرى»، (شېئىر، داستان، باللادىلار)، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2008 - يىل، ئىستانبۇل.

16. «شەرقىي تۇركىستان ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىق مۇجادىلىسى»، (تۇركىيە تۇركچىسىدە)، بايراق نەشرىياتى، 2011 - يىل، ئىستانبۇل.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ بىر قىسىم ماقالىلىرى

1. ۋەتىنىمىز شەرقىي تۇركىستان ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى.
2. شەرقىي تۇركىستانغا قارشى ئىشغالچىلارنىڭ سۇيىقەستلىرى
3. ھەقىقەت ۋە يالغان.
4. مىللىتىمىزنىڭ ئارزۇسى ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەپ ئىنساندەك ياشاش.
5. شەرقىي تۇركىستانغا خىتاي ئاققۇنلىرىنى يەرلەشتۇرۇش ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ يامان ئاقىۋەتلىرى.
6. ئۇيغۇر ئالىمى ماخمۇت قەشقىرىنىڭ كىشىلىكى ۋە تۇركچىلىك ئىپتىخارى
7. بۈيۈك ئالىم ماخمۇت قەشقىرىنىڭ مازارى ۋە ئۇنىڭ قەبرىسىگە زىيارەت.
8. مۇستەقىللىق كۇرىشىمىزنى تېخىمۇ كۇچەيتەيلى.
9. خىتاي ئاسارىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۇركىستان.
10. شەرقىي تۇركىستان ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقىغا چوقۇم ئېرىشىدۇ.

بىلىم بىلەن قۇراللاندۇرۇپ، سۈيۈملۈك ۋەتىنى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئون ئۈچ يېشىدا قولىغا قەلەم ئېلىپ، ۋەتەنپەرۋەر ۋە مىللەتپەرۋەر شائىر بولۇپ، مىللىي ئەدەبىيات قوشۇنىغا قېتىلدى. ئۇنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدىن مىللىي ئەدەبىيات ۋە سەنئىتىمىزنىڭ خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ قاتتىق زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. خىتاي ھاكىمىيتى مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئۆز ئېقىمىنى بويىلاپ ئەركىن تەرەققىي قىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشىمۇ. ئۇنى تېماتىكا، ژانىر ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى تەرەپتىن بېيىتىش ئۈچۈن ھاياتى بويىچە ئىگىلىمەي - سۈنماي كۆرەش قىلدى.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىشىشى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىنىشى بىلەن دۇنيا ئەدەبىياتىدا مسلسىز يېڭىلىقلار بارلىققا كەلدى. قانچە يۈز يىللار ھەتتا مىڭ يىلغا يېقىن ھۆكۈم سۈرگەن سەلتەنەتلەر يىقىلىپ، ئورنىغا رايون ۋە جۇغراپىيەنى مەركەز قىلغان دىن ۋە تىلنى پاسىل قىلغان مىللىي مەدەنىيەتلەر بىخ سۈرۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ روشەن تەسىرى سۈپتىدە مەدەنىيىتىمىزدە پەيدا بولغان جەدىتچىلىك مۇئارىپى ۋە يېڭى دېموكراتىك ئەدەبىيات - سەنئەتنى مىسالغا ئېلىشقا بولىدۇ. يېڭى دېموكراتىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مستتىك ۋە پانتىزملىق تۇيغۇلارغا باي ھالسىرىغان سوفىستىك ئەدەبىياتتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئابدۇقادىر داموللام، قۇتلۇق شەۋقى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەھەممەت ئېلى تەۋپىق ئەپەندىگە ئوخشاش بىر قاتار مىللىي ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرىنى بارلىققا كەلتۈردى. بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مائارىپ ساھەسىدىكى ئويغۇنۇش روشەن ھالدا يېڭىچە ۋە مىللىي بولغان سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ۋە ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىنى تېزلەتتى.

شەرقىي تۈركىستاندا 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا پەيدا بولغان يېڭىچە ئېقىملار مىللىتىمىزنىڭ خىتاي ياكى ئەرەب ئەمەسلىكىنى، كېلىپ چىقىش مەنبەسى، تارىخى، كۇلتۇرى جەھەتتىن تۈرك دۇنياسىنىڭ بىر پارچىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلقلەر مەدەنىيەت ساھەسىدە ئابدۇقادىر داموللام، قۇتلۇق شەۋقى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەھەممەت ئەلى تەۋپىق ئەپەندى قاتارلىقلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى قاپلىغان مەدەنىيەت ئويغۇنۇشى ھەرىكىتىنى باشلىۋەتتى.

مەدەنىيەت مائارىپ ۋە سىياسىي جەھەتتە دۇنيا مىقياسىدا يۈز بەرگەن يېڭى دېموكراتىيە ۋە مىللەتچىلىك ھەرىكىتى ئېقىمى، شەرقىي تۈركىستاندا جاھالەت ۋە مىللىي زۇلۇمغا قارشى خەلقىمىزنىڭ بىردەك قوزغىلىپ، ئىنقىلاب دولقۇنى قوزغىشىغا سەۋەب بولدى ۋە قۇمۇل - تۇرپان، خوتەن - قەشقەر، ئىلى - ئالتايلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئىنقىلاب پارتلاپ، ئانا ۋەتىنىمىزدە بىرقانچە قېتىم مىللىي ھاكىمىيەتلەر

مۇستەملىكە شەرقىي تۈركىستاندا يېتىشكەن تالانتلىق ئەدەب سۇلتان ماخمۇت قەشقرى، زۇلۇم ئاستىدا ئېگىراڭاتقان ئەزىز ۋەتىنىدىن ئايرىلغان ئوتتۇز يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بېرى بايلىق، ھوقۇق، بىلىم ۋە مەرتىۋىدە قەيەرگە كېلىشىدىن قەتئىينەزەر، شەرقىي تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستاندا قان يىغلاۋاتقان مەزلۇم خەلقىنى بىر مىنۇتمۇ ئۇنۇتمىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىر دەۋردە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بىلىم ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن قەددىنى تىكلىگەن بىر قىسىم كىشىلەر پۇل، مەرتىۋە ۋە ساختا شان - شۆھرەت قوغلىشىپ، ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ يۇرىكى ھەر ۋاقىت ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ۋە مىللىتىنىڭ ھۇرىيىتى ئۈچۈن سوقتى.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقرى بىر تەرەپتىن ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي ئىزدىنىشلەردە بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئالدىنقى قاتاردىكى پېشقەدەم ئىنقىلابچىلىرىمىز ھېسابلانغان ئەيسا يۇسۇپ ئالپتېكىن، مەھەممەت رىزا بېكىن، يۇسۇپبەگ مۇخلىسى، ھاشىر ۋاھىدى، مەسۇمجان زۇلپىقارۇۋ، باتۇر ئەرشىدىن، دولقۇن ياسىن ۋە خىزىربەگ غەيرەتۇللا قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە، مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ، شەرقىي تۈركىستان مىللىي ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ، مول نەتىجىلەرنى قازىنىپ، خەلقىمىزنىڭ كۆتكەن ئۈمىدىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا چوڭ غەيرەت ۋە پىداكارلىق كۆرسەتتى.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقرى، خىتاينىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا تۇغۇلغان بولۇپ، 1947 - يىلى باھار ئايلىرىدا تاغىسى مەھەممەد سالىخ ۋە توختى ھاجىلار بىلەن بىرلىكتە 1944 - يىلى 12 - نويابىردا قۇرۇلغان ۋە ئىلى، ئالتاي، چۆچەكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋاقىتلىق پايتەختى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھرىگە ھىجرەت قىلدى. ئۇ غۇلجىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاي يۇلتۇزلۇق يېشىل بايراق[1] كۆكلىرىدە لەپىلدىگەن، ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ئەسكىرى - مىللىي قوشۇنىنىڭ كۆكرەك كېرىپ كوچىلاردا ئىنقىلابى مارشلارنى ياڭرىتىپ كېتىۋاتقان ھالەتلىرىنى كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلىنىپ، خۇشاللىقتا چۆمدى. «ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان گېزىتى»، «ئىتتىپاق ژۇرنالى» ۋە شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي ياشلار تەشكىلاتىنىڭ «كۈرەش» ژۇرنالىرىدا ۋەتەنپەرۋەر مىللىي شائىرلىرىمىز ۋە يازغۇچىلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، چوڭقۇر تەسىرلەندى ۋە غۇلجىدىكى ئوقۇغۇچىلىق ۋاقىتلىرىدىن باشلاپ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تولۇق ئازادلىقى ۋە مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئىرادىسىغا كەلدى ۋە ئۆزىنى

(1) 1944 - يىلى 12 - نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى، ئاي يۇلتۇزلۇق يېشىل بايراق ئىدى.

جەسۇرلۇق بىلەن قوغداپ كېلىندى.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىپ، ئىجادىيىتىنى باشلىغان دەۋىر، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا مەدەنىيەت ساھەسىدە بولۇپمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدە ئازغان، ۋەيران بولغان ۋە گاڭگىرىغان بىر ئەۋلاد يېتىشىپ چىققان دەۋىر بولۇپ، سوتسىيال ئىمپېريالىست كۈچلەر خەلقىمىزنى قايمۇقتۇرۇپ، مىللىتىمىزنى ئالداپ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مىللىي پسىخىكىمىزنى قاتتىق يارىلاندۇردى. شۇ دەۋىردە ئۆتكەن لۇتپۇللا مۇتەللىپ، نىم شېھىد، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابلىز نازىرى، ئابدۇكېرىم خوجايوف، زوردۇن سابىر، مۇھەممەت رېھىم، ئەرشىدىن تاتلىق، قۇربان ئىمىن، تاجىدىن قادىرى، ئەخمەت تۇردى قاتارلىق ئەدىب ۋە شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى مىللىي مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى بىر تراگېدىيە بولۇپ، ئۇنىڭدىن كۈلتۇر قىرغىنچىلىقىغا دۇچ كەلگەن بىر مەدەنىيەت ۋە قان ئېقىپ تۇرغان يۇرەكلەردىن جاراڭلاپ تۇرغان مەنىۋى ھېسسىيات ۋە كېلەچەككە بولغان ئاجىزانە تەلپۈنۈش روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ.

پروفېسسور. دوكتور ۋە شائىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى شۇ دەۋىرنىڭ ئەدىبلىرىدىن بىرى بولسىمۇ، ھۆر دۇنياغا چىققاندىن كېيىن پىكىر، ئىپادىلەش ئۇسۇلى ۋە ئىلمىي ئىزدىنىش قاتارلىق جەھەتلەردىن دادىللىق بىلەن كەسكىن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ ۋەتەنده شەكىللەندۇرگەن ئۇسلۇبىنى تېخىمۇ تەرەققى قىلدۇرۇپ، ۋەتەندىكى ئەدىبلەرگە ئوخشاي نەسىپ بولمايدىغان ھۆر دۇنيادا زوق، شوق بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدى ۋە ئەسەرلىرىدە تۈرك دۇنياسىنى، جۈملىدىن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى ئىلىم - پەن ۋە ئىستىقلال يولىغا دەۋەت قىلدى.

تۆۋەندە بىز شائىرنىڭ 50 - يىللىرى ئەدەبىيات سەپىگە كىرىپ كەلگەن بىر ئەۋلاد ئەدىبلەر شەكىللەندۇرگەن ئۇسلۇبتا، ۋەتەننى، ئازادلىقنى، مىللىي ئىنقىلابنى مەدھىلىگەن بىر پارچە ئەسىرىنى كۆرۈپ ئۆتىمىز:

ئۇستۇڭدە لەپلەر ئىستىقلال تۇغى

جانىجان ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستان،
ئەجدادىم مىراسى بۇلبۇلستانىم.
سەن بىزنى ئۆستۈرگەن ئانا - مېھرىبان،
دۇنيانىڭ جەننىتى گۈل - گۈلستانىم.

تارىختا قۇرغانتى سېنى بېرىپ جان،
قۇتلۇق خان، بايىنچۇر، جەسۇر بۆگۈخان.

قۇرۇلۇپ، مىللىتىمىزنىڭ ئەجدادلىرىدىن مىراس قالغان دۆلەتچىلىك ئېڭىنىڭ يوقالمىغانلىقىنى دۇنياغا جاكارلىدى.

ۋەزىيەتتىن خەۋەر تېپىپ چۆچۈپ كەتكەن خىتاي، روسىيە ۋە ئەنگلىيەدىن ئىبارەت قېرى جاھانگىرلار، جەددى ھەربىكەتكە كېلىپ، جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان مىللىي مەدەنىيەت ھەرىكىتى ۋە مىللىي ئىنقلابنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنى پىلانلىدى. ئۇلار ئابدۇلقادىر دامولام، سابىت دامولام، غوجانىياز ھاجىم، قۇتلۇق شەۋقى، مەھەممەت ئېلى تەۋپىق ئەپەندى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئەخمەتجان قاسىمى، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇلئەزىز مەجىدى قاتارلىقلارنى قىرىپ تاشلاپ ۋە مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، گېنېرال ماخمۇت مۇھىتى، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن، زىيا سەمەدى، گېنېرال زۇنۇن تېيىپوف، گېنېرال مەرغۇپ ئىسھاقوۋ، غېنى باتۇر، ئابدۇرەئۇف مەجىدى، ھاشىر ۋاھىدى، يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى، سابىت ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى قاتارلىقلارغا ئوخشايدىغان بىر تۈركۈم مىللىي مۇنەۋۋەرلەر بىلەن ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلارنى سۈرگۈن بولۇشقا مەجبۇرلىغاندىن كېيىن ئۇيغۇر مەدەنىيەت ساھاسى ئېغىر دەرىجىدە قانسىراپ، زىيالىيلار قوشۇننىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. بۇ ئېغىر زەربىدىن كېيىن دۈشمەن سېتىلما خائىنلارنىڭ ياردىمى بىلەن تېخىمۇ غالجىرلىشىپ كەتتى.

ئۇزاققا سوزۇلغان تىمتاسلىق، بۇرۇختۇملۇق ۋە ئۈمىدسىزلىك قاپلىغان قارا چۈشتىن كېيىن، مىللىي مەدەنىيەتنى قوغداپ قېلىشنىڭ نازۇك ۋە ئېغىر جاۋابكارلىقى قاسىمجان قەمبىرى، ئىبراھىم تۇردى، ئەخمەت زىيائى، ئىبراھىم مۇتى، ئالىم ئاخۇن دولانى، مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوۋ، نىم شەھىد، تۇرغۇن ئالماس، زۇنۇن قادىرى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ، تېيىپجان ئېلىيېۋ ئەپەندىلەر ۋە ئاتاقلىق شائىر، تارىخشۇناس، قۇتلۇق شەۋقىنىڭ ئوغلى ئىمىر ھۈسەيىن شەۋقى قاتارلىقلارنىڭ زىممىسىگە چۈشتى. ئۇلار يول يوق، ئۈمىد ئۆلگەن يەردىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، مىللىي مەدەنىيەتنى جۈملىدىن مىللىي ئەدەبىياتنى، قازاق، قىرغىز ۋە مۇڭغۇللارنىڭ ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلىرى بىلەن ھىسسىي ھەمكارلىق ئىچىدە، خىتايلارنىڭ تۈكىنىڭ يېتىشى ۋە تومۇرىنىڭ سوقۇشىغا قاراپ، بۈگۈنكى كۈنگىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. خىتاي ھۆكۈمدارلىرىنىڭ «قارىساڭ كۆرۈڭنى ئويىمەن، سۆزلىسەڭ تىلىڭنى كېسىمەن» دەيدىغان ۋە دۇنيادا ئۆرنەكلىرىنى تاپقىلى بولمايدىغان زۇلۇمى ئاستىدا، ناھايىتى كۆپ سانلىق زىيالىيلىرىمىز يولىدىن ئازغان، بەزىلىرى گاڭگىراپ قالغان ئىدى. ئەمما مىللىي ئەدەبىياتىمىزدىكى ژانىرلار، تىلىمىز، بەدىئى ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىمىز، پەلسەپىۋى قاراشلىرىمىز ۋە ئېستېتىك ئادەتلىرىمىز، بەزى مىللىي روھقا باي، مىللەتنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئەنئەنىسىگە سادىق باغلانغان ئەدىپلىرىمىز تەرىپىدىن، ئەدەبىياتىمىزدا ۋە فولكلورىمىزدا مەڭ يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مەدەنىيەتتىكى ئېرسىيەتچانلىقىمىز، باتۇرلۇق، ئاقىلانىلىق ۋە

سېنى قۇتقۇزۇشقا مەيدانغا چىقتۇق،
ئۆلۈم يا كۆرۈم دەپ جاسارەتلىنىپ!
بۇ يولدىن قايتماسقا قەسەملەر ئىچتۇق،
گويا كى ۋولقاندەك هارارەتلىنىپ!

مۇقەددەس كۈرەشتىن تاكلا ئەتىگە،
تۇڭەيدۇ سەن چەككەن زۇلمەت ۋە ئازاب.
قىلمىز شادلىقتىن بايرام، تەنتەنە،
ئىستىقلال تاجىنى بېشىڭغا تاقاپ.

كۈلسەن قاقاقلاپ سەنمۇ شۇ كۈنى،
مۇناسىپ يېرىڭنى ئېلىپ جاهاندا!
تۇڭەيدۇ قاراڭغۇ زۇلمەتنىڭ تۈنى،
ياشايسەن هۆرلۈكتە، ئازاد زامانda!

بۇ كۈنلەر بەك ئۇزاق ئەمەس، بەك يېقىن،
هۇقۇشلار شەپەقنى قىلالماس قامال!
ئۇستۇڭدە لەپىلدەر ئىستىقلال تۇغى،
زەپەرنىڭ دىلبىرى ئېچىپ نۇر جامال!

2001 ـ يىلى ئەدىرنە، تۈركىيە

پېشقەدەم شائىر سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ يۇقىرىقىدەك شېئىرلىرىدىن باشقا يەنە ئۇنىڭ دەۋرداشلىرىغا ئوخشاشلا ئىلگىرى ۋەتەنىدە زۇلۇم ئاستىدا مەجبۇرى يازغان كوممۇنىست سىستېما ۋە سوتسىيالىزم مەدھىلەنگەن بىر قىسىم ئەسەرلىرىنمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ. بۇنى ئەلۋەتتە زامان ۋە ماكانىنىڭ چەكلىمىسىدىن دەپ قاراشقا بولىدۇ. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى 1999 ـ يىلى تۈركىيە ـ ئىستانبۇلدا بايراق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئارمان» ناملىق شېئىر، بالىلادا، داستانلار توپلىمىنىڭ كىرىش سۆزىدە بۇ ھەقتە توختىلىپ، بۇ خىلدىكى شېئىر ئەسەرلىرىدىن ئەپسۇسلۇنۇپ، خەلقىمىزدىن ئەپۇ سورىغان. دۇنيادا خاتالىق ئۆتكۈزمەيدىغان كىشى يوق، ئەمما تۇرۇتۇشكە جاسارەت قىلىش ـ قىلماسلىق ئەقىل، ئەخلاق ۋە بىلىم تەلەپ قىلىدىغان زور ئىش. پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ھۆر دۇنياغا قەدەم باسقاندىن كېيىن، بارلىق مەنىۋى بويۇنتۇرۇقلاردىن

تەقدىرىڭ قولۇڭدا تۇتۇلغان زامان،
گۈللەندىڭ، يۈكسەلدىڭ، تاپتىڭ شەرەپ - شان.

بىر چاغلار رودۇپاي ئەيلەپ ئىستىلا،
ئۈستۈڭگە ياغدۇردى كۈلپەت ۋە بالا.
زالىمنىڭ زۇلمىدىن ئايلاندى چۆلگە،
شەھەرلەر، يېزىلار، ئورمان، تاغ، دالا.

ساناقسىز كۈلپەتلەر ئۆتتى بېشىڭدىن،
دەريالار تۆرەلدى قانلىق يېشىڭدىن.
ياڭرىدى غەزەپلىك چوقان - سادالار،
ۋادىلار، چۆل - دەشتلەر تاغۇ تېشىڭدىن.

چىقتى ھۆرلۈكىڭگە ئەيلەپ جان پىدا،
قەھرىمان نازۇگۇم، سادىر پەھلىۋان.
تەڭرىتاغلىرىدا ياڭراتتى سادا،
گېنېرال مەھمۇد ۋە غېنىمەك ئوغلان.

شۇ باتۇر ئەۋلادلار كۈرەشلىرىدىن،
خەلقىمىز ھۆرلۈكىنى قولىغا ئالدى.
ئەجدىھا، ئېيىقنىڭ سۈيقەستلىرىدىن،
تەكرار ئاسارەتكە بوغۇلۇپ قالدى.

تۈزدى ۋەھشىي دۈشمەن سۈيقەستلىك پىلان،
باغرىڭغا ئاققۇنلار كۆچۈرمەك ئۈچۈن.
قىلىپ تىل، دىنىڭنى بىر يولى گۈمران،
نامىڭنى تارىختىن ئۆچۈرمەك ئۈچۈن.

تېنىڭگە چىرمىشىپ رودۇپاي چايان،
قېنىڭنى سۈمۈرۈپ ئىچتى ھەر زامان.
پەرىشان ھالىڭنى كۆرۈپ چىدىماي،
قوزغالدۇق، غەزەپلەر بولۇپ سەل - قىيان.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرىنىڭ ھاياتى، ئەدەبىي ئىجادىيىتى ۋە ئىلمىي پائالىيىتى

دوتسېنت دوكتور لەۋەنت دوغان

ھاياجاندا تۇپرىقىڭغا باسقاندا ئاياق،
كۆتۈرۈلدى يۇرىگىمدىن ھىجرانۇ - پىراق.
ئوغۇز، ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار، قىرغىزۇ - قازاق،
بىر نەسلىنىڭ ئەۋلادى بىز قېرىنداش، ئىناق.

ھايات ھېكايىسى

سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، 1936 - يىلى 8 - ئايدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر شەھرىدە دۇنياغا كەلدى. باشلانغۇچ مەكتەپ تەھسىلىنى قەشقەردە، ئورتا ۋە تولۇق ئوتتۇرا تەلىم - تەربىيە تەھسىلىنى غۇلجا شەھرىدە تاماملىغان سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، 1956 - يىلدا شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنى بىرىنچىلىك بىلەن پۈتتۈردى. 1956 - يىلدىن 1982 - يىلىغىچە ئەينى ئۇنىۋېرسىتېتتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىدى.

1982 - يىلى 8 - ئايدا ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە تۈركىيەگە كەلدى ۋە ئۇچ يىلدىن كېيىن يەنى 1985 - يىلدا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ۋەتەنداشلىقىغا قوبۇل قىلىندى. 1983 - 1993 - يىللىرى ئاربىسىدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئۇستاز بولۇپ خىزمەت قىلغاندىن كېيىن 1994 - يىلدا تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى دوچەنتلىك شتاتى كادىرلىقىغا ئاتاندى. 1996 - يىلدا پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىنى ئالغان س. ماخمۇت قەشقەرى، 2000 - 2003 - يىللىرى ئاربىسىدا ئەينى

قۇتۇلۇپ، ئىنسانەك ياشاش، ئىنسانەك ئويلاش، ئىنسانەك تەپەككۇر قىلىش، ئىنسانەك يېزىش پۈرسىتىگە ئىگە بولدى ۋە ئىدىيەۋى جەھەتتىن بارغانسېرى تاكامۇللىشىپ، مىللىتىمىزنىڭ ئۇسسىغان يېرىگە باردىغان نادىر ئىشلارنى قىلدى ۋە ئەسەرلەر يازدى. ئۇنىڭ بەزى كىتاب ۋە ئەدەبىي ئەسەرلىرى روشەن خاسلىق ۋە خەلقئارالىق سەۋىيىگە يەتكەن بولۇپ، ۋەتەندىكى دەۋرداشلىرىنىڭ ئىجادىيىتىدىن ھەر تەرەپلىمە تەرەققىي قىلىپ كەتكەن.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى دۇنيانىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ دۇنياغا تونۇشتۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت قىيىنلىق دەرىجىسى يۇقىرى، چېتىلىش دائىرىسى كەڭ ۋەزىپىنى دەسلەپكى قەدەمدە غەلىبىلىك ئورۇنلاپ، كېلەچەكتىكى ئۇيغۇر ۋە تۈرك زىيالىيلىرىنىڭ بۇ ساھەدىكى يولىنى داغدام ئېچىپ بەردى. شەرقىي تۈركستاندىن چىققان ھەرقانداق بىر ئالىم ھازىرغىچە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنى دۇنياغا ئۇنىڭدەك كەڭ دائىرىلىك ۋە يۇكسەك سەۋىيەدە تونۇتالىغان ئەمەس. بىزنى، تارىخىمىزنى، مەدەنىيىتىمىزنى ۋە تىلىمىزنى چەت ئەللەردە خەلقئارا غا، جۈملىدىن تۈرك دۇنياسىغا ئاكادېمىك بىر سەۋىيىدە غەلىبىلىك تونۇتقان بۇ كىشىنىڭ نامىنى، بۈيۈك ئۇستاز مۇھەممەد ئىمىن بۇغرادىن كېيىن ئالتۇن خەتلەر بىلەن يېزىپ مەڭگۈلەشتۈرۈشكە ئەرزىيدۇ.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى خىتاي مۇستەملىكىسىگە ئۇچرىغان مەزلۇم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تارىخىي كەچمىشىنىڭ كېچىكلىتىلگەن كۆرۈنۈشى بولۇپ، ئۇنىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلىرىدىن خەلقىمىزنىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى مەنىۋىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ھاياتىنى تاپقىلى بولىدۇ. پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ھازىر شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۈرگۈنىدىكى پارلامېنتىنىڭ رەئىسى بولۇپلا قالماي بەلكى تۈرك دۇنياسىغا تونۇلغان بىر ئالىمدۇر.

بىز پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ۋە سىياسىي كۆرەشلىرىگە قاراپ چىقىدىغان بولساق، ئۇنىڭ ھەر تەرەپتىن خىتاي مۇستەملىكىسىدە ياشاۋاتقان ھەرقانداق بىر شەرقىي تۈركىستانلىق ئۈچۈن، يېتىشكەن مەنىۋى رەھبەر شۇنداقلا كەم ئۇچرايدىغان بىر ئۆگۈنىش ئۇلگىسى بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. بىز ئۇنىڭ كېيىنكى ھاياتىنى خاتىرجەم، ساق - سالامەت، ھۇزۇر ۋە مول ئىجادىي مېۋىلەر ئىچىدە ياشىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمىز.

گېرمانىيە - فرانكفورت

2015 - يىلى 5 - ئاينىڭ 20-كۈنى

تىرىشقان.

يەنە شائىر سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەڭ سۆيگەن ۋەتىنىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۆزىگە ئىللىق قۇچقىنى ئاچقان تۈركىيە ۋە تۈرك ئىنسانىغا، مەملىكەتلىرىگە، ئۇنىڭ گۈزەللىكلىرىگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتە ۋە تەشەككۈر ھېسلىرىنى ھەر پۇرسەتتە ئىپادىلەپ بېرىشكە ئالاھىدە غەيرەت كۆرسىتىپ كەلگەن.

ئىلمىي، ئاكادېمىك تەرىپى ۋە ئۇستازلىقى

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى كۆپ تەرەپلىمىلىك بىر كىشىلىككە ۋە ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە بىر دەۋا ئادىمى بولۇشتىن باشقا، ئەينى زاماندا بىر بىلىم ئادىمىدۇر. بولۇپمۇ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى مەشھۇر بىر شائىر بولۇپلا قالماستىن يەنە دۇنيادىكى تۈركولوگلار ئىچىدىمۇ تونۇلغان ۋە ئېتىراپ قىلىنغان بىر تۈركولوگدۇر.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە ۋە تۈركىيەدە ئەللىك يىلغا يېقىن ئۇنىۋېرسىتېت ئۇستازلىقى ۋەزىپىسىدە بولغان، يۈزلەرچە ماقالە يازغان، ئىلمىي دوكلاتلار سۆزنغان ۋە ئونلارچە كىتابى نەشر قىلىنغان، نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرگەن مول - ھوسۇللۇق بىر باغۋەندۇر.

تۈركىيەدە يېتىشتۈرۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلىرىدىن نۇرغۇنلىرى بۈگۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر خىل يەرلىرىدە تۈرك تىلىنى ۋە تۈرك ئەدەبىياتىنى يېڭى نەسىللىرىمىزگە ئۆگەتمەكتە. س. ماخمۇت قەشقەرى كۆپلىگەن ماگىستىر ۋە دوكتور دېسىرتاتسىيىلىرىگە رەھبەرلىك قىلغان بولۇپ، بۈگۈن ئۇنىۋېرسىتېتلىرىمىزدە ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان كۆپ ساندىكى ئاكادېمىك مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىققان.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىنمۇ سىياسىي، ئەدەبىي پائالىيەتلىرى بىلەن بىرلىكتە ئىلمىي ئاكادېمىك پائالىيەتلىرىنمۇ داۋام قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى شائىر بولۇش سۈپىتىدە ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىجات قىلىش بىلەن بىرلىكتە ئىلىم ئەھلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىلمىي ئەسەرلەرنىمۇ مەيدانغا كەلتۈرمەكتە.

ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تىلى، ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، مەدەنىيەت-كۇلتۇرى ۋە تۈرك دۇنياسى ھەققىدە تەييارلىغان كۆپ ساندا كىتاب، ماقالە ۋە ئىلمىي دوكلاتلىرى مەۋجۇتتۇر.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھەققانىي دەۋاسىنى ھەرخىل سورۇنلارغا ئىلمىي جەھەتتىن ئېلىپ چىقىپ، بۇ دەۋانى

ئۇنۋېرسىتېتتە تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈم باشلىقلىقىغا بەلگىلەندى. 2004-يىلى 8-ئايدا پېنسىيەگە چىقتى. پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان، خىتاي ۋە تۈركىيەدە نەشر قىلىنغان ئون ئالتە كىتابى، تۆرت يۈزدىن ئارتۇق ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي مەزمۇندىكى ماقالىلىرى مەۋجۇتتۇر. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئائىلىلىك بولۇپ تۆت پەرزەنت ئاتىسىدۇر.

2007-يىلدا ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدە، دوستلىرىنىڭ، يېتىشتۈرگەن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىنىڭ قاتنىششى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىم ئارقىلىق يەتمىشىنچى ياش كۈنى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتىنىڭ ئەللىك بەشىنچى يىللىقى تەبرىكلەندى. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى هازىرغىچە سۈرگۈندە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەجلىس رەئىسلىكى ۋەزىپىسىنى ئۆتىمەكتە.

ئەدەبىي ئىجادىيىتى

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئۇيغۇر تۈركلىرى تەرىپىدىن سۆيۈلگەن ۋە ھۆرمەت كۆرسۈتۈلگەن، ئەسەرلىرى زوق بىلەن ئوقۇلغان شائىرلاردىن بىرىسىدۇر. ئۇنىڭ شېئىرىنىڭ ئاساسىي تېماتىكىسىنى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىكىگە ئوخشاش ۋەتەن مۇھەببىتى، مىللەت سۆيگۈسى، تۈركلۈك، تۈرك يۇرتلىرى، تۈرك دۇنياسى بىلەن ھۆرىيەت ئارزۇسى ۋە سۆيگۈسى تەشكىل ئەتمەكتە.

س. ماخمۇت قەشقىرىنىڭ شېئىر ۋە ئەسەرلىرىدە يۇقىرىدا ساناپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىكتە چەككەن ۋەتەن ھەسرىتى، شەرقىي تۈركىستانغا بولغان سېغىنىش تۇيغۇسى، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىلىپ بېرىۋاتقان ئەركىنلىك مۇجادىلىسى ۋە بۇ يولدا يېڭىپ كېلىۋاتقان ئازاپ ۋە مۇشەققەتلەرمۇ ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر ھالدا بەدىئى ئۇسلۇپ بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى شېئىرىنىڭ مۇھىم بىر بۆلۈمىنى تۈرك دۇنياسىنىڭ مەملىكەتلىرى ۋە شەھەرلىرى تەشكىل ئەتمەكتە. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، تارىخنىڭ بەخش ئەتكەن روھى بىلەن تۈركلۈكنى بىر پۈتۈن ھالدا قوبۇل قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزى زىيارەت قىلغان ھەربىر تۈرك يۇرتىنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنى كەبى كۆرۈشى بىلەن بۇ يەرلەرنى ئەدەبىي شەكىلدە كىتاپخانلارغا تونۇتۇشقا غەيرەت كۆرسىتىپ كەلدى. شائىر شېئىرلىرى ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ قەلبىگە خىتاپ، زېھنىلىرىگە مۇراجىئەت قىلىپ، چوڭقۇر ئوي-پىكىرلەرنى ئىپادىلەپ بەرگەن ۋە ئادەتتە ئەسەرلىرىدە تۈرك دۇنياسى ئارىسىدىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي چېگرالارنى يوق قىلىپ تاشلاشقا

بىرىنچى باپ: باللىق دەۋرىم

دۇنياغا كېلىشىم

دادام داۋۇت ئاخۇن ئاستىن ئاتۇشتىكى ماخمۇت ئاخۇن بايىنىڭ ئوغلى ئىكەن. دادامنىڭ ئانىسى زەينەپ خانىم ئىكەن.

چوڭ دادامنىڭ تۇنجى ئوغلى تۇردى ئاخۇن ۋە دادام داۋۇت ئاخۇنلار ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھرىگە چىقىپ كېتىپ، ئۇ يەردە تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ئىكەن. دادام چېگرا ناھىيەمىز قورغاس بىلەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا قاراشلىق قازاقىستاننىڭ يەركەنت شەھەرلىرى ئارىسىدا تىجارەت بىلەن بىر مەزگىل مەشغۇل بولغان ئىكەن. چوڭ دادام ماخمۇت ئاخۇن باي ۋاپات بولغاندىن كېيىن، دادام غۇلجىدىن قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن ئىكەن ۋە قەشقەر شەھرىدە گەزمال دۇكىنى ئاچقان ئىكەن. شۇ مەزگىللەردە ئانام ئايمىنسا خانىم بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، مەن دادام - ئاپامىلارنىڭ تۇنۇقان ئۆيى جايلاشقان قەشقەر شەھەر دۆڭ مەسچىت دېگەن مەھەللىدە 1936 - يىلى 8 - ئايدا تۇغۇلغان ئىكەنمەن. ئانا تەرەپ چوڭ دادام روزى ئاخۇن بولۇپ، ئولتۇرۇشلۇق ئۆيى قەشقەر خام بازىرى بىلەن ئامبارچى ئارىسىدىكى دۆڭ مەسچىت مەھەللىسىدە ئىكەن. چوڭ دادام شۇ مەھەللىدىكى كىچىك بىر مەسچىتنىڭ مەزىنى بولۇپ، تەقۋادار بىر ئادەم ئىدى. چوڭ دادامنىڭ ئايالى يەنى چوڭ ئاپام، ئايخان خانىم ئىسمىلىك، گەپ - سۆزى جايىدا، ئوچۇق چىراي ۋە كىشىلەرگە مېھرىبان، ئەقىللىك بىر ئايال ئىدى.

1935 - يىللىرى بولسا كېرەك، دادام داۋۇت ئاخۇن قەشقەر شەھرىدە دۇكان ئېچىپ تۇرغان مەزگىللىرىدە پات - پات ئاتۇشقا چىقىپ، ئاپىسى زەينەپخان ۋە قىز، ئوغۇل قېرىنداشلىرىدىن ھال - ئەھۋال سوراپ، تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرىدىكەن.

مۇداپىئە قىلىش بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر تۈركلۈگىنىڭ مۇجادىللىسىگە ئىلمىي سەۋىيەدە ياردەمچى بولۇپ كەلمەكتە.

بىز ئۇستازىمز پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىگە ساغلام، ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

2013 - يىلى ئەدىرنە - تۈركىيە

- ئانام بەك يىغلاڭغۇ بولۇپ قالدى. نېمە دەردى بارلىقىنى سوراپ ئۇقالمىدىم. سىلەر سۆزلىشىپ، مۇشۇ يىغنىڭ سەۋەبىنى ئۇقۇپ بەرگەن بولسىلا بەك ياخشى بولاتتى، - دەپ ئىلتىماس قىلىپتۇ. زۇمرەخان ئاچام:

- مەن بۇنىڭ سەۋەبىنى ئوقۇپ، سىلىگە خەۋەر بېرىمەن، - دەپتۇ.

بىر كۈنى زۇمرەخان ئاچام چوڭ ئانام بىلەن كۆرۈشۈپ:

- زەينەپخان، يېقىندىن بۇيان كۆڭۈللىرى بەك مەيۈس، پات - پات يىغلايدىغان بولۇپ قالدىلا، نېمىشقا تولا يىغلايلا، تولا يىغلىمسىلا، كېسەل بولۇپ قالىلا، - دەپتۇ. زەينەپخان چوڭ ئانام:

- زۇمرەخان، مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن، مامۇت ئاخۇن بايدىن بولغان يەتتە بالىنى بېقىپ چوڭ قىلدىم. ھەممىسى ئوي ئوچاقلىق بولدى. دادىسى رەھمەتلىك ۋاپات بولۇپ كەتتى، ھازىر ھەرمىنىڭ يولى ئېچىلىپ، بەزى ياش بالىلار ھەج قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئاتا - ئانىسىنى ھەرمگە ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ، مېنىڭ بالىلىرىمنىڭ بىرسىنىڭ كۆڭلىدىن «ئانامنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلەيلى» دېگەن خىيالىنىڭ كەچمەيۋاتقانلىقىغا يىغلايمەن، - دەپتۇ.

دادام بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن زۇمرەخان ئاچام بىلەن كۆرۈشۈپ، ئەھۋالنى سوراپتۇ. زۇمرەخان ئاچام چوڭ ئانامنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى دادامغا ئېيتىپ بېرىپتۇ. دادام چوڭ ئانامنىڭ يىغلاڭغۇ بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلگەندىن كېيىن، باشقا قېرىنداشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ چوڭ ئانامنى ھەجگە ئاپىرىپ ھەج قىلدۇرۇپ كېلىشكە نىيەت قىلىپتۇ ۋە دەرھال ئانىسى بىلەن ئۆزىگە پاسپورت ئىشلەپ بېرىشى ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇناسىۋەتلىك ئورگانغا ئىلتىماس سۇنۇپتۇ.

دادامنىڭ مەشھەددىكى يېڭى مەكتەپ بىناسىنى پۈتتۈرۈپ مەھەممەت ئېلى تەۋپىق ئەپەندىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشى ۋە پاسپورتىنىڭ تەستىقلىنىشى

ئۇ مەزگىللەردە گېنېرال ماخمۇت مۇھىتى قەشقەردە تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە 6 - دېۋىزىيەنىڭ قوماندانى ھەم جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستان گارنىزونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولۇپ، قەشقەر رايونىنىڭ سىياسىي، ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت ھوقۇقىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى گېنېرال ماخمۇت مۇھتىنىڭ قولىدا ئىكەن. دادام پاسپورتقا ئىلتىماس سۇنۇپ بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، قەشقەر شەھەر ئىچى ئەنجان رەستىسىدىكى دۇكىنىدا ئولتۇرسا، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىكى ئىككى كىشى دادام ئولتۇرغان دۇكانغا كېلىپ:

ئىسمىمنىڭ قويۇلىشى

دادام، ئۆزىنىڭ دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن «ئەگەر جانابى ئاللاھ ماڭا بىر ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلسا، ئۇنىڭ ئىسمىنى ماخمۇت قويىمەن» دەپ كۆڭلىگە پۈككەن ئىكەن. چۈنكى دادامنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى ماخمۇت ئىكەن. مەرھۇم ماخمۇت چوڭ دادام مەن تۇغۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋاپات بولغان ئىكەن. دادام ماڭا ئۆز ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى قويۇپ، ئۇنىڭ خاتىرىسىنى ياشىتىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلغان ئىكەن. ئەپسۇسكى دادامنىڭ ئىنىسى توختى ھاجىنىڭ ئايالى سىپىرىخان ئاچام، مەن تۇغۇلۇشتىن ئىككى يىل ئاۋۋال تەۋەللۇت قىلىپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن ئىكەن. ئۇنىڭ ئىسمىنى تاغام توختى ھاجى ئاكام «ماخمۇت» قويغان ئىكەن. مېنىڭ دادام «مەنمۇ بۇ بالامنىڭ ئىسمىنى <ماخمۇت> قويسام، بىر ئائىلىدە يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلار ئىچىدە ئىككى <ماخمۇت> بولۇپ قالىدىكەن، <ماخمۇت>نى چاقىرىڭلار دېسەك، قايسى <ماخمۇت>نى دېگەن سوئال پەيدا بولۇپ ئۇقۇشماسلىق ئوتتۇرىغا چىقىدىكەن، بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قويۇلىدىغان ئىسمىنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك» دەپ ئويلاپ، «ماخمۇت» ئىسمىنىڭ ئالدىغا قاراخانىيلار ھۆكۈمدارى، ئىسلام دىنىنى قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ دۆلەت دىنى سۈپىتىدە قوبۇل قىلغان، ئاستىن ئاتۇشتا مازىرى بولغان «سۇلتان ساتۇق بۇغراخان» ئىسمىنىڭ ئالدىدىكى «سۇلتان»نى قوشۇپ «سۇلتان ماخمۇت» دەپ ئات قويۇشنى مۇۋاپىق كۆرۈپتۇ. نەتىجىدە ماڭا «سۇلتان ماخمۇت» دېگەن ئىسىم قويۇلغان ئىكەن.

دادامدا ئانىسىنى ئېلىپ ھەج قىلىش ئارزۇسىنىڭ پەيدا بولۇشى

جەننەت ئانىلارنىڭ پۇتلىرىنىڭ ئاستىدادۇر.

ئۇ كۈنلەردە چوڭ ئانام زەينەپ خانىمنىڭ نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭلى بۇزۇلۇپ، تولا كۆز يېشى قىلىدىغان يىغلاڭغۇ بولۇپ قاپتۇ. دادام:

- ئانا نېمە بولدىڭىز، سىزنى بىرسى خاپا قىلدىمۇ ياكى مەن كۆڭلىڭىزگە تېگىدىغان بىرەر ئىش قىلىپ قويدۇممۇ؟ - دەپ سورىغىنىدا:

- ياق، ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا - ئانامنى پات - پات چۈشەپ قالىدىغان بولدۇم. داداڭلارنىمۇ چۈشەپ قاپتىمەن، - دەپ ئېچ سىرىنى بەرمەپتۇ. دادام بۇ سىرنى ئېلىش ئۈچۈن ئاتۇشتىكى بىزنىڭ مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق، چوڭ ئانام بىلەن ئارىلىشىپ تۇرىدىغان زۇمرەخان ئاچام دېگەن ئايال بىلەن كۆرۈشۈپ:

دادامغا ۋە ئانىسى زەينەپ خانىمغا ھەج قىلىپ كېلىش ئۈچۈن پاسپورت بېرىشنى ئۈقتۇرۇپ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنغا تەلىمات بەرگەن. بۇ تەلىمات بويىچە دادامغا ۋە ئانىسىغا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن پاسپورت بېرىلىپتۇ. دادام ئانىسىنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن جىددىي ھالدا يول تەييارلىقىنى باشلاپتۇ.

دادامنىڭ ئانىسى بىلەن بىللە ھەج سەپىرىگە چىقىشى

دادام داۋۇت ماخمۇدى، ئانىسى زەينەپخان چوڭ ئانامنى ئېلىپ جىددىي تەييارلىقلاردىن كېيىن ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىدىغان بولۇپتۇ. دادامنىڭ ھەجگە ماڭىدىغان ۋاقتى 1937 - يىلىنىڭ يانۋار ئايلىرىغا توغرا كەپتۇ. قارا قىشنىڭ تازا سوغۇق كۈنلىرى ئىكەن. مەن ئۇ چاغدا تۆغۇلۇپ ئالتە ئايلىق بولغان ئىكەنمەن. مېنىڭ ئانامنى ۋە مېنى ھەجگە ئېلىپ مېڭىشى مۇمكىن ئەمەس ئىكەن. چۈنكى ئۇ زامانلاردا ھەجگە باردىغانلارنىڭ ئايلاپ ئات - ئېشەكلەرگە منىپ، چۆل - جەزىرە ۋە تاغ - داۋانلاردا يول يۈرۈشىگە توغرا كېلىدىكەن. دادام، ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋە ئانامغا: «ئاللاھ نېسىپ قىلسا بىز تەخمىنەن ئالتە ئاي ئىچىدە ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ يۇرتىمىزغا قايتىپ كېلىمىز، ھەربىرىڭلارنى ئاللاھقا تاپشۇردۇق، ھەجدىن ساق - سالامەت قايتىپ، دىدار كۆرۈشۈشكە جانابى ئاللاھ مۇيەسسەر ئەيلىسۇن» دەپ يىغا - زارە بىلەن خوشلاشقان ئىكەن. ئۇستىلىرىگە قېلىن جۇۋا، پۇتلىرىغا پىيما كىيىپ ئات كارۋانلىرى بىلەن جۇت زېمىستاندا يولغا چىقىپ كەتكەن ئىكەن. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىچە دادام ۋە چوڭ ئانامىلار ھەج سەپىرىگە ئاتلىنىش تەجەنلىك ئابدۇرېھىم قارى ھاجىم، ئابدۇقادىر ئىبراھىم(غوت - غوت) ھاجىلار بىلەن سەپەرداش بولۇپ بىرلىكتە يولغا چىققان ئىكەن. مەن چوڭ بولۇپ بىر ئاز ئەقلىمگە كەلسەم ئانام ماڭا:

- بالام دادىڭىز ئانىسىنى ھەج قىلدۇرۇش ئۈچۈن ھەرمگە كەتكەن، يول ئىتلىپ قېلىپ قايتىپ كېلەلمىدى، ئىنشائاللاھ بىر كۈنى قايتىپ كېلىدۇ، - دەيتتى.

مەن «دادام قانداق ئادەم بولغىيتتى؟ رەسمى بولغان بولسا كۆرۈپ باقار ئىدىم» دەپ ئويلايتتىم. بىر كۈنى ئانام ئايمنىسا خانىمدىن:

- دادام ۋە چوڭ ئاناملارنىڭ رەسمى يوقمۇ؟ - دەپ سورىسام، ئانام ماڭا:

- ئۇلار ھەجگە مېڭىش ئالدىدا ھەممىمىز بىللە رەسمگە چۈشكەن ئىدى. بۇ رەسمنى كېينكى چاغلاردا دادىڭىزنىڭ ئىنىسى توختى ھاجىم: «تىرىك ئادەمنىڭ رەسمىنى ئۆيدە ساقلاش چوڭ گۇناھ بولىدىكەن، بۇ رەسىم ئاخىرەتتە جان تەلەپ قىلىدىكەن» دەپ، بىزنىڭ نارازىلىقىمزغا قارىماستىن يىرتىپ،

- بىزنى سىلى بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىش ئۈچۈن گېنېرال ماخمۇت مۇھتى جانابلىرى ئەۋەتتى، سىلى ئانىلرىنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەتكە پاسپورت ئىشلەپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلغان ئىكەنلا، گېنېرال ماخمۇت مۇھتى جانابلىرى بۇنىڭدىن خەۋەردار بولۇپتۇ، ماخمۇت سىجاڭ سىلىنى دەرھال ئاستىن ئاتۇشقا قايتىپ بېرىپ يېڭى مائارىپ ھەرىكىتى ئۈچۈن ئاتۇش مەشھەددە قۇرۇلۇشى پىلانلانغان يېڭى مەكتەپ بىناسىنى سېلىش خىزمىتىنىڭ بېشىدا تۇرۇپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈپ، مەھەممەت ئىلى تەۋپىق ئەپەندىگە ئۆتكۈزۈپ بەرسۇن، بىز شۇ ھامان پاسپورت ئىشلەپ قولىغا بېرىمىز ۋە ئانىسىنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلىشكە رۇخسەت بېرىمىز،- دەپ ئېيتتى. سىلى دەرھال دۇكانلىرىنى تاقاپ، شۇ ئىشنى پۈتتۈرسىلە، بۇ گېنېرالنىڭ سىلىگە بىلدۇرگەن ئىشەنچى ۋە بۇيرۇقى، چاپسان ھەرىكەت قىلسىلا، دېگەن مەسلىھەتنى بېرىپتۇ. دادام:

- خوپ، ئەلۋەتتە بۇ ئىشنى مىللەت ۋە خەلقىمزنىڭ ماڭا تاپشۇرغان ۋەزىپىسى دەپ بىلىپ، ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا تىرىشىمەن،- دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

دادام دەرھال دۇكىنىنى تاقاپ، ئاتۇشقا قايتىپ «مەكتەپ ئاتىلار ھەيئىتى»گە رەھبەرلىك قىلىپ، ناھايىتى چوڭ غەيرەت كۆرسىتىپ، كېچە - كۈندۈز تىرىشىپ، مەشھەددىكى بىر قانچە سىنىپلىق يېڭى مەكتەپنى ئالتە ئاي ئىچىدە پۈتتۈرۈپ، ئۇستەل - ئورۇندۇقلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنىڭ بايراقدارى، ۋەتەنپەرۋەر شائىر مەھەممەت ئىلى تەۋپىق ئەپەندىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، كۆڭلى خۇشاللىققا چۆمۈپتۇ. چۈنكى بۇ ۋاقىتلار گېنېرال ماخمۇت مۇھتىنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى بىلەن مەھەممەت ئىلى تەۋپىق ئەپەندى يېڭىدىن ئويغىنىش ۋە يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنى جىددىي قانات يايدۇرۇۋاتقان شائىتتا ھەربىر ۋەتەنپەرۋەر شەرقىي تۈركىستانلىق بۇ ھەرىكەتكە ھەسسە قوشۇشنى ئۆزىنىڭ ۋىجدانى ۋەزىپىسى دەپ قاراۋاتقان بىر مەزگىل ئىكەن.

مەھەممەت ئىلى تەۋپىق ئەپەندى، قەشقەرنىڭ ئاتۇش ناھىيەسى مەشھەد يېزىسىنىڭ قۇمباغ مەھەللىسىدە سېلىنغان بۇ مەكتەپنىڭ سۈپەتلىك سېلىنغانلىقى ۋە ۋاقتىدا پۈتكەنلىكىگە ناھايىتى خۇرسەن بولغان. بۇ مەكتەپكە «روشتىيە مەكتىپى» دېگەن نام قويۇلۇپ مەكتەپنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ناھايىتى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلگەن. مەھەممەت ئىلى تەۋپىق ئەپەندى گېنېرال ماخمۇت مۇھتىكە بىر پارچە خەت يېزىپ، دادام داۋۇت ماخمۇتنىڭ مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى ۋاقتىدا تاماملاپ ئۆزىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىكىنى بىلدۈرگەن، خېتىدە يەنە يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ ئاتىدارچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن گېنېرال ماخمۇت مۇھتىگە ئالاھىدە تەشەككۈر ئىزھار قىلغان. گېنېرال ماخمۇت مۇھتى دادامدىن بۇ خەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، دادامنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتچىلىرىدىن خۇرسەن بولۇپ،

مېنى قەشقەر ھېيتكار جامسىنىڭ (مەسچىتىنىڭ) مەدرەسەسىدىكى دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا ئاپىرىپ بەردى. ئائىلىلىرىمىزدىن ئېلىنغان پۇل قارشىلىقىدا خەلپىتىمىز تەرىپىدىن تەييارلانغان قۇرئان ئېلىپبەسى يېزىقلىق بىر تاختاينى، ئوقۇغۇچىلار بويىنمىزغا ئېسىۋالاتتۇق. مەكتەپتىن قايتقاندا بويىنمىزغا ئېسىۋېلىپ ئېلىپ كېتەتتۇق. مەكتەپكە كەلگەندە بويىنمىزغا ئېسىپ ئېلىپ كېلەتتۇق. خەلپىتىم قۇرئان ئېلىپبەسىنى ۋە بەزى ئايەت ۋە نامار سۈرىلىرىنى ئوقۇتاتتى، ئۇنى يادقا ئالاتتۇق. بۇنىڭ نەتىجىسىدە بىرئاز دىنى ساۋاتقا ئىگە بولدۇم. كېيىنكى چاغلاردا ھەر ھالدا 1945 - يىللىرى بولسا كېرەك، مېنى چوڭ دادام قەشقەر شەھەر قوناق بازىرىدىكى يېڭى باشلانغۇچ مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردى. مەكتەپتە ھەر ئەتىگەنلىكى دەرس باشلاشتىن ئاۋۋال «بايراق چىقىرىش مۇراسىمى» بولاتتى. بارلىق ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ مەيدانىدا تىزىلىپ تۇرۇپ، بىر خىتايچە ناخشىنى ئوقۇيتتۇق. ناخشا بىلەن باراۋەر گومىنداڭ بايرىقى مومىغا چىقىرىلاتتى. سىنىپلاردا ئىككى خىتاينىڭ چوڭايتىلغان رەسىملىرى ئېسىلىق تۇراتتى. ھازىر ئويلاپ باقسام ئۇ رەسىملەرنىڭ بىرسى سۇن جۇڭسەننىڭ، يەنە بىرسى جاڭ كەيشىنىڭ رەسىمى بولسا كېرەك. بۇ مەكتەپتە سىنىپ ئاتلاپ 3 - سىنىپقىچە ئوقۇدۇم. چوڭ دادام يېز ئايلىرى ئەنجۇر پىشقان چاغلاردا دادامنىڭ ئاتۇشتىكى بىر تۇغقانلىرىنىڭ تەلىپى بويىچە مېنى ئاتۇشقا ئېلىپ بېرىپ، ئۇچ - تۆت كۈن بىللە تۇرۇپ، يەنە قەشقەر شەھىرىگە قايتۇرۇپ كېلەتتى. بەزى يىللىرى ئاتۇشتىكى تۇغقانلار چوڭ دادامغا «سىلى ئالدىرىسلا ئۈزۈتۇپ قويايلى، سۇلتان ماخمۇتنى بىرەر ئايدىن كېيىن قەشقەر شەھىرىگە ئەكىرىپ قويىمىز» دەپ، مېنى ئېلىپ قالاتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئاتۇشتا ئوتتۇز - قىرىق كۈن تۇرۇپ قالاتتىم. ئاتۇشتا تۇرۇپ قالغان چاغلىرىمدا مەشھەددىكى سۇلتان ساتۇق بۇغراخان مازىرى يېنىدىكى چوڭ مەسچىتىنىڭ مەدرىسىدە مەھەممەت قارى خەلپىتىمىنىڭ مەكتىپىگە كىرىپ دەرس ئوقۇيتتۇم. دادامنىڭ ئىنىسى توختى ھاجى ئاكامنىڭ مەندىن ئىككى ياش چوڭ ئوغلى ماخمۇت ئاخۇن بىلەن مەكتەپكە بىللە بېرىپ، مەھەممەت خەلپىتىمدىن ھەپتىيەك دەرسى ئېلىپ، يەنە بىللە قايتىپ كېلەتتۇق.

1946 - يىلى گومىنداڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان ئون بىر ماددىلىق بېتىم روھى بويىچە ئاتۇشتا ئېلىپ بېرىلغان ھاكىم سايلىمى

1946 - يىلىنىڭ 8 - ۋە 9 - ئايلىرى، ئاتۇشتا ئىدىم. بىر كۈنى «ئاتۇشتا سايلام بولىدىكەن» دېگەن گەپ - سۆزلەر تارقالدى. «سايلامغا رەھبەرلىك ۋە

ئوچاقتىكى ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىدى» دەپ، كۆكلى بۇزۇلغان ھالدا جاۋاب بەرگەن ئىدى.

ئوقۇش يېشىغا كېلىپ مەكتەپتە ئوقۇشقا باشلىشىم

«ئەقىل، قارائۇغۇ كېچىدىكى بىر مەشئەلدۇر. بىلىم سېنى يورۇقلۇققا چىقارغان نۇردۇر» .

ـــ يۈسۈپ خاس ھاجىپ

دادام ھەج قىلىش ئۈچۈن ئانىسى بىلەن بىللە چەتئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئانام بىلەن مەن قەشقەر كونا شەھەر دۆڭ مەسچىتتىكى ئانامنىڭ دادىسى روزى ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشقا باشلىدۇق. روزاخۇن چوڭ دادام ئوتتۇرا بوي، گەۋدىلىك، قىسقا ساقاللىق، بۇغداي ئۆڭ، كېلىشكەن ئادەم ئىدى. ۋەتەنپەرۋەر مەرھۇم شائىرىمىز تۇرغۇن ئالماسنىڭ دېيىشىچە تۇرغۇن ئالماسنىڭ دادىسى ئىمىن ئاخۇن ئاكا بىلەن مېنىڭ چوڭ دادام ئاكا ـ ئۇكا بىر تۇغقانلارنىڭ ئوغۇللىرى ئىكەن. بىر كۈنى بىر لۈكچەك ئۆزىدىن كىچىك بىر بالىنى بوزەك قىلىپ ئۇرۇۋاتقانلىقىنى چوڭ دادام كۆرۈپ قاپتۇ. «بۇ كىچىك بالىنى بوزەك قىلما، بولدى قىل» دەپتۇ، ھاكاۋۇر لۈكچەك چوڭ دادامغا يېنىپ «سېنىڭ نېمە كارىڭ، ئىشىڭنى قىل» دەپ چالۋاقاپتۇ. چوڭ دادام غەزەپكە كېلىپ، بىر مۇشت ئاتقان ئىكەن، ھېلىقى لۈكچەك پالاقتەدە يەرگە چۈشۈپ، يۇمۇلاپ كېتىپتۇ. چوڭ دادام ئۇنىڭ كۆتىگە بىر ئىككىنى تېپىپ ئوبدان ئەدىپىنى بېرىپتۇ. ھېلىقى لۈكچەك ئورنىدىن تۇرغانچە مېكىيانەدەك پالاقشىپ قېچىپ كېتىپتۇ. چوڭ دادام تاياق يېگەن كىچىك بالىنىڭ يۈز ـ كۆزىنى سىلاپ، تەسەللىي بېرىپتۇ. ئۇ بالىمۇ چوڭ دادامغا رەھمەت ئېيتىپ خۇشال بولۇپتۇ.

شائىرىمىز ۋە تارىخچىمىز تۇرغۇن ئالماس بۇ ۋەقەنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى 1965 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە ماڭا سۆزلەپ بەرگەن ئىدى.

تۇنجى ئوغۇل نەۋرىسى بولغانلىقىم ئۈچۈن، چوڭ دادام مېنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. نەگە بارسا مېنى يېتىلەپ بىرگە ئېلىپ باراتتى. ئايخان چوڭ ئانامۇ ماڭا بەكمۇ ئېجىل بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇرۇق ـ تۇغقان، تونۇش بىلىشلەرنىڭ بولىدىغان چايلىرىغا ۋە توي ـ تۆكۈنلىرىگە دائىم مېنى بىللە ئېلىپ باراتتى. ماڭا ئىچ ـ ئىچىدىن بەكمۇ كۆيىدىغانلىقىنى ھېس قىلاتتىم. ماڭا «قان بولىدۇ» دەپ پات ـ پات ئانارنى سىقىپ، ئۇنىڭ شەرۇتىنى ئىچىرەتتى.

قەشقەر شەھىرىدە، ئالتە ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا روزى ئاخۇن چوڭ دادام،

تۇرۇۋاتقان ئىدىم. كوچا - مەھەللىلەردە «ئاتۇشتا يېڭى ھاكىمنى بەلگىلەش ئۈچۈن سايلام بولىدىكەن» دېگەن گەپ - سۆزلەر تارقىلىپ كەتتى. «سايلامغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن سايلام نازارەت گۇرۇپپىسى يېتىپ كەپتۇ» دېگەن خەۋەرلەر قۇلاقتىن - قۇلاققا تارقىلىشقا باشلىدى.

كېيىنكى چاغلاردا سايلامنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە بەزى مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇم. بۇ ھەقتە سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ «ئۇيغۇر داستانى» ئىسىملىك ئەسىرىدە مۇنداق دېيىلگەن: «گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مىلىتارىستلىق باستۇرۇشى كۈچىيىۋاتقان ۋە ئۇنىڭغا قارشى كۈرەش تەۋرەپ تۇرغانىدا، ئۆلكە بويىچە ناھىيەلەردە سايلام ئۆتكۈزۈش قارار قىلىندى. سايلام ئارقىلىق ناھىيەلىك كېڭەش ۋە ھاكىم (شىيەنجاڭ) سايلانماقچى ئىدى. كېيىن ئۆلكىلىك كېڭەش مەجلىسى ئېچىلماقچى ئىدى. ۋالىلاردا بەزى ئۆزگىرىشلەر بولغان. ئابلىز مەقسۇم ئاقسۇ ۋالىسى، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم قەشقەر ۋالىسى، قاسىمجان قەمبىرى قەشقەرنىڭ مۇئاۋىن ۋالىسى قىلىپ تەينىلەنگەنىدى. لېكىن بۇلار ناھايىتى ئېغىر بېسىم ئاستىدا ياشايتتى. ناھىيەلەرنىڭ ھاكىملىرى بولسا، تېخىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مۇستەبىت پاراكەندىچىلىكى ئەمەلدارلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئايرىم ناھىيەلەردە ئۇيغۇرلاردىن ھاكىم (شىيەنجاڭ) بولسىمۇ، ئۇ قورچاقتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ناھىيەلەرنىڭ سايلىمغا نازارەت قىلىش ئۈچۈن، سايلام نازارەت گۇرۇپپىلىرى تەشكىل قىلىندى. بۇرھان شەھىدى يەكەن ۋىلايىتىگە، مەمتىمىن ھەزرەت خوتەن ۋىلايىتىگە، مەن قەشقەر ۋىلايىتىگە سايلام نازارەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ باردۇق». «بۇرھان شەھىدى يەكەنگە، مەمتىمىن ھەزرەت خوتەنگە كەتكەندىن كېيىن، بىزمۇ ئىش باشلىدۇق. قاسىمجان قەمبىرى، ئابلىز مۇھەممەدى، ئابدۇرەھىم ئىمىن قاتارلىق يولداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، قەشقەردە ئېلىپ بارىدىغان سايلام ئىشىنىڭ پىرىنسىپى، پىلانى ۋە سىياسەتلەر توغرىسىدا كېلىشۈالدۇق». «بىز سايلام ھەرىكىتىمىزنى باشلىدۇق. ئاۋۋال سايلامغا تەييارلىق گۇرۇپپىلىرى تەشكىل قىلىپ، ناھىيەلەرگە ئەۋەتتۇق، سايلىنىدىغان ھاكىملارنىڭ نامزاتلىرىنى بېكىتىۋالدۇق، ئاندىن كېيىن مەن، قاسىمجان قەمبىرى، ئابلىز مۇھەممەدى، ئابدۇرەھىم ئىمىنلەر بىلەن بىللە ناھىيەلەرگە بېرىپ سايلام ئۆتكۈزدۇق. سايلام ئۆتكۈزۈشنىڭ ئۆزى ناھايىتى جىددىي كۈرەش بولدى. گومىنداڭچىلارمۇ تەييارلىق قىلغان ۋە ئۆزىنىڭ نامزاتلىرىنى تەييارلاپ قويغان ئىكەن. يەنە ئۇلارنىڭ قولىدا قورال ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ ھەيۋىسى بار ئىدى. لېكىن خەلقنىڭ كۈچىلىكى بىز تەرەپتە ئىدى»[1].

(1) سەيپىدىن ئەزىزى، «ئۇيغۇر داستانى» 2 - قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1990 - يىلى، بېيجىڭ، 226 - 230 - بەتلەر.

نازارەت قىلىش ئۇچۇن يۇقىرىدىن ۋەكىللەر كەپتۇ» دېگەن پاراگلار ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. بۇ چاغلاردا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھىرىدە پارتلىغان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى نەتىجىسىدە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ غۇلجا شەھىرىدىكى ئىشغالىيەتچى ئەسكىرى تارمار قىلىنىپ «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى» قۇرۇلغان. 1945 - يىلى 7 - ئايدا، بۇ ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدىكى مىللىي ئازادلىق ئەسكىرىنىڭ شىمالىي، ئوتتۇرا ۋە جەنۇبىي يۆنىلىش بويىچە گومىنداڭ مۇستەملىكىچى ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان شىددەتلىك جەڭلىرى نەتىجىسىدە، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرى ۋە ئاقسۇ باي، ئاقسۇ كونا شەھەر، يەركەنتنىڭ تاشقورغان، قارغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرى ئازاد قىلىنغان. مىللىي ئارمىيە 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يىگىرمە مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىي قوۋۇتى بىلەن ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم باشلاش ئۇچۇن ھەركەتكە ئۆتۈش ئالدىدا، ستالىن باشچىلىقىدىكى سوۋېت ھۆكۈمىتى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنى گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، مەسىلىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشقا قىستاپ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشنى توختاتقان ۋە جاڭ كەيشىنىڭ مەسىلىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنى، ئۇرۇشنى توختىتىپ گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرلىغان. بۇ ئۇرۇش توختىتىش، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىشنى چەكلەشتىن ئىبارەت بىر سۇيىقەست ئىدى. 1945 - يىلى ئۆكتەبىردىن 1946 - يىلى ئىيۇلنىڭ بېشىغىچە ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى سۆھبىتى سەككىز ئاي داۋام قىلىپ، نەتىجىدە ئون بىر ماددىلىق بېتىم بىلەن ئىياقلاشقان ۋە بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان. بۇ ئون بىر ماددىنىڭ بىرىنچى ماددىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: «ھۆكۈمەت، شىنجاڭ خەلقىگە ئۆزلىرى ئىشىنىدىغان يەرلىك زاتلارنى مەمۇرى ئەمەلدارلىققا سايلايدىغان سايلاش ھوقۇقىنى بېرىدۇ»، «ھەرقايسى ناھىيەلەردىكى خەلق ناھىيەلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ ناھىيەلىك كېڭەشنى قۇرىدۇ؛ ناھىيەلىك كېڭەش ھاكىمنى سايلاپ چىقىدۇ. مۇئاۋىن ھاكىم، ناھىيەلىك ھۆكۈمەتنىڭ بۆلۈم باشلىقى ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى مەنسەپتىكىلەرنى ھاكىم تەينىلەيدۇ»، «ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىسى بىلەن مۇئاۋىن ۋالىينى شەھەردىكى خەلق كۆرسىتىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بېكىتىشىگە سۇنىدۇ. ۋالىي مەھكىمىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى ۋالىي تەينىلەيدۇ». بۇ قارار ۋە بەلگىلىمە بويىچە سايلام ھەربىر باشلانغان ئىدى.

1946 - يىلى كۈز ئايلىرىنىڭ بېشىدا، ئاتۇشتىكى تۇغقانلارنىڭ ئۆيىدە

ئۇ شۇنداق دېدى:

- بۇگۈنكى سايلامغا قاتناشقان ئاتۇش خەلقىنىڭ كۆپچىلىكى ئابدۇللا مەخسۇمغا ئاۋاز بەردى. بۇ نەتىجىگە ئاساسلانغاندا ئاتۇش ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىملىقىغا مۇتلەق كۆپ ئاۋاز بىلەن ئابدۇللا مەخسۇم سايلاندى. مەن ئابدۇللا مەخسۇمنىڭ ئاتۇش ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىملىقىغا سايلانغانلىقىنى ئېلان قىلىمەن.

كىشىلەر خۇشاللىق بىلەن گۈلدۇراس ئالقىشلار ياڭراتتى. بىر - ئىككى كىشىنىڭ تەبرىك سۆزىدىن كېيىن ئابدۇللا مەخسۇم سۆزگە تەكلىپ قىلىندى. ئابدۇللا مەخسۇم ھاياجان بىلەن مۇنبەرگە چىقىپ مۇنداق دېدى:

- ئەزىز قېرىنداشلىرىم بۇگۈنكى سايلامدا ماڭا ئاۋاز بېرىپ، مېنى ئاتۇش ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىملىقىغا سايلىدىڭلار، ماڭا چوڭ ئىشەنچ بىلدۈرگەنلىكىڭلار ئۈچۈن ھەممىڭلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. بۇگۈنكى بۇ سايلام بىلەن ماڭا چوڭ بىر ۋەزىپە يۈكلەندى، ناھىيەمىزنى سىياسىي جەھەتتە پاك، ئىقتىسادى جەھەتتە كۈچەيگەن، مەدەنىي مائارىپ جەھەتتە گۈللەنگەن بىر ناھىيە قىلىپ قۇرۇپ چىقىشتەك ئېغىر بىر ۋەزىپىنى ئۈستۈمگە ئالدىم. ئون بىر ماددىلىق بېتىمنىڭ روھىغا ئەمەل قىلىپ، ھەر بىرىڭلارنىڭ كۈچلۈك يار - يۆلىكىڭلار ئارقىسىدا، بۇ ۋەزىپىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا بارلىق كۈچۈم بىلەن تىرىشىمەن. سىلەرنىڭ ياردىمىڭلار بولمىسا، مەن بىر كىشى مۇنچە چوڭ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن، مەن ھەربىرىڭلارنىڭ ماڭا بېقىندىن ياردەم قىلىدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن. يەنە ھەر قايسىڭلارغا بىر مەسىلىنى ئېيتقۇم كېلىدۇ، مېنىڭ بىر ئاز مىجەزىم چۈس، ئوڭاي ئاچچىقىم كېلىدۇ، بىر ئازدىن كېيىن كېتىدۇ، مەن ھەرگىز كىشىلەرگە ئاداۋەت ساقلىمايمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن خىزمەت جەريانىدا بىرئاز كۆڭۈڭلارنى رەنجىتىپ قويسامۇ ئەپۇ قىلىشىڭلارنى سورايمەن!

كىشىلەر گۈلدۇراس چاۋاكلار بىلەن ئابدۇللا مەخسۇمنىڭ سۆزلىرىنى ئالقىشلىدى. «بىز سىزنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمىز» دېگەن سادانى ياڭراتتى. بۇرۇنقى خىتاي ھاكىم (شەنجاڭ) ئابدۇللا مەخسۇمغا ھۆكۈمەتنى ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئاتۇشتىن كېتىپ قالدى. ئابدۇللا مەخسۇم ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنى يېڭىدىن تەشكىللەپ، ۋەزىپىگە باشلاپ كەتتى. بۇ سايلام، ئۇيۇچ ۋىلايەتتە قوراللىق ئىنقىلاب ئارقىلىق غەلبە قىلىپ قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋەكىللىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەتتە ۋىلايىتىنىڭ كونترول‌لۇقىنى قولىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىلى جاڭ جىزجوڭ ئوتتۇرىسىدا، سەككىز ئاي داۋام قىلغان سۆھبەت نەتىجىسىدە ھاسىل قىلىنغان ئون بىر ماددىلىق بېتىم ۋە يېڭى قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ قارارى بىلەن ئىشقا ئاشقان ئىدى. قارار بۇيىچە، ھەرقايسى ۋىلايەت - ناھىيەلەردە دېموكراتىك سايلام ئۆتكۈزۈلۈپ، شۇ جايدا ياشاۋاتقان كۆپچىلىك

بىر كۈنى ئاتۇشنىڭ قۇمباغ كوچىسىدا بالىلار بىلەن ئويناۋاتسام بىر پىكاپنىڭ يولدىن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ زامانلاردا پىكاپلار ناھايىتى ئاز ئىدى. بالىلار بىلەن ئارقىسىدىن يۈگۈردۈق، پىكاپ ناھىيەلىك ھاكىم ئىدارىسى ئىشكى ئالدىدا توختىدى، ئۇچ ئۇيغۇر بىر خىتاي چۈشتى. ئۇچ ئۇيغۇرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە سەپ سالدىم، ئىككىسى كاستۇم بۇرۇلكا كىيگەن، بېشىدا شلىپىسى بار ئادەملەر ئىدى. بىرسى ھەربىي كىيىم كىيگەن، يېنىدا تاپانچا ئېسىقلىق كىشى ئىدى. تاپانچىسى، يوغان ياغاچ قېپى بار تاپانچا (بۇنى كىشىلەر «خازىچاڭ» دەيتتى) ئىدى. ناھايىتى ھاياجانلاندىم، «ئۇيغۇرلارمۇ تاپانچا ئاسالايدىكەن» دەپ ئويلىدىم. بىر ئىككى چوڭراق ياشتىكى ئادەم: «بۇ ئۇيغۇرلار، ئىلىدىن كەلگەنلەر ئىكەن» دېيىشتى. «شىلەپە كىيگەنلەرنىڭ بىرى تاش ئاخۇنۇمنىڭ ئوغلى سەيپىدىن ئەزىزى ئىمىش» دېيىشتى. يەنە بىر خىتاي، گومىنداڭنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرسى بولسا كېرەك، ئەرتىسى، «بۇگۈن سايلام بولىدىكەن» دەپ ئاتۇشنىڭ پۇتۇن يېزىلىرىدىكى خەلقلەرنىڭ ۋەكىللىرى، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازارى يېنىدىكى چوڭ مەسچىت مەدرىسە ئالدىدىكى كۆلنىڭ ئەتراپىغا يىغىلدى. كىشىلەر بارغانسېرى كۆپەيىپ، ئادەم دېڭىزىغا ئايلىنىشقا باشلىدى. سايلامغا تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى سايلام يىغىنىنىڭ باشلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. سايلىنىدىغان ئىككى نامزات بار ئىدى. ئۇنىڭ بىرى ئاتۇشنىڭ سابىق قازىسى مەرھۇم ئابدۇللا ھاجىمنىڭ ئىلىدىكى قىزىنىڭ ئوغلى (نەۋرىسى) ئابدۇللا مەخسۇم، يەنە بىرسى ئاسپىخان غوجا ئىدى. بۇ ئىككى كىشىنىڭ قىلغان قىسقا سۆزلىرىدىن كېيىن، سايلام تەييارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى، سايلام ئۇچۇن ئاۋاز بېرىشنىڭ باشلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. سايلام ھەيئىتىدىكىلەر قولىغا قەلەم قەغەز ئېلىپ، تەييار بولۇپ تۇردى. سايلام تەييارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى «ئاتۇش ناھىيەسىنىڭ ھاكىملىقى ئۇچۇن ئىككى نامزاتىمىز بار. ھازىر بۇلار ئۇچۇن ئاۋاز بېرىشنى باشلايمىز» دەپ ئېلان قىلدى. ھەرقايسى رايون، يېزىلاردىن كەلگەن خەلقلەر ئايرىم - ئايرىم ئولتۇرغۇزۇلغان ئىدى.

- ئابدۇللا مەخسۇمغا ئاۋاز بېرىدىغانلار قول كۆتۈرۈڭلار، دېدى. قول كۆتۈرگەنلەر سانالدى.

- ئاسپىخان غوجامغا ئاۋاز بېرىدىغانلار قول كۆتۈرۈڭلار، دېدى. قول كۆتۈرگەنلەر سانالدى.

مۇشۇ شەكىلدە ھەرقايسى يېزا - رايونلاردىن كەلگەنلەرنىڭ ئاۋازى ئېلىنىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئومۇمى ئاۋازنى جەملىگەندە ئابدۇللا مەخسۇمغا بېرىلگەن ئاۋاز، ئاسپىخان غوجىغا بېرىلگەن ئاۋازدىن خېلىلا ئارتۇق چىقتى. سايلام ھەيئىتى باشلىقى بىر ئۇيغۇر، سايلام نەتىجىسىنى ئېلان قىلدى.

ماشىنىغا چۈشكەنلەر كۆچاغىچە كىرا قىلغان ئىكەن. بۇ ماشىنىدا بىر بىلەن بىللە ئىلىغا قاراپ يولغا چىققانلار ئاربىسىدا يەنە ئاتۇشلۇق ئابلىز ئاخۇن ئاكا (قېچىر)، ئاتۇشلۇق خوجاخۇن ئاكا، يەنە ئاتۇشلۇق سەلەي چوڭ دېگەن كىشىلەر بار ئىدى. ماشىنىنىڭ شوپۇرى بىر خىتاي ئىدى. كاپىنكىدا بىر خىتاي ھەربىي ئەمەلدار، ماشىنا ئۈستىدە مۇھاپىزەتچىسى قوراللىق ئىككى خىتاي ئەسكىرى بار ئىدى. قەشقەردىن چىقىپ بىرىنچى كۈنى مارالبېشى ئاچالدا قونىدۇق. ئىككى كۈن مېڭىپ ئەتىسى ئاقسۇ شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق ۋە ئاقسۇ يېڭى شەھەردىكى بىر سارايغا چۈشتۇق. ئاقسۇدا ئىككى كۈن تۇردۇق. ئۇچىنچى كۈنى ئاقسۇدىن يولغا چىقتۇق. باي ناھىيەسى مەركىزىگە ئاز قالغاندا بىر يېزىدا ماشىنىمىز توختىدى، ماشىنىدىن خىتاي ھەربىي ئەمەلدار بىلەن ئىككى مۇھاپىزەتچىسى چۈشۈپ ئۆزلىرىنى رۇسلاپ ئىككى يۈز مېتىر مۇساپىدە رەت - رەت تىزىلغان ئىككى يۈزدەك خىتاي گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدىدىن ھەربىي مۇزىكا چېلىنغان ھالدا چاس بېرىپ ئۆتتى ۋە ئۇلارنىڭ گازارمىسىغا كىرىپ كەتتى. ماشىنىدىكى ئۇيغۇرلار يەرگە چۈشۈپ بىر ئاز نان - پان يەپ، سۇ ئىچىپ بولغاندىن كېيىن تەرەت ئېلىپ پىشىن نامىزىنى ئوتتەشكە تەييارلىق قىلدى. نامازئوقۇۋاتقاندا ماشىنىنىڭ شوپۇرى «ماشىنىغا چىقىڭلار» دەپ ۋارقىرىدى، مەنمۇ نامازسىپىدا ئىدىم، بۇ ۋارقىراشقا بويسۇنۇپ نامازنى بوزۇشۇمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇ ئەسنادا ھېلىقى خىتاي ئەمەلدارنىڭ بىر مۇھاپىزەتچىسى، بىز نامازئوقۇۋاتقان يەرگە كېلىپ «ماشىنىغا چىقىش» دەپ بىزگە تىل - ھاقارەت ياغدۇردى. ھەتتا نامازدىكى بىر ئادەمنىڭ بېشىغا ملتىقنىڭ پاينىكى بىلەن بىرنى ئۇرۇپ، قاياپ كەتتى. بۇ كىشى نامىزىنى بۇزمىدى. نامازئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ماشىنىغا ئولتۇردۇق. ماشىنا يەنە يولغا چىقىپ كەتتى. بىرقانچە سائەتلىك يۇرۇشتىن كېيىن نامازشامغا يېقىن كۆچارغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنى كۆچاردىكى بىر سارايغا ئالدىغا چۈشۈرۈپ قويۇپ، ماشىنا خىتاي ھەربىي ئەمەلدارىنى ئېلىپ، باشقا ياققا يۇرۇپ كەتتى.

كۆچاردا بىر مەزگىل تۇرۇپ قېلىشىمىز

كۆچاردا يىگىرمە كۈندەك تۇرۇپ قالدۇق. كۆچاردا ئولتۇرۇشلۇق تونۇش - بىلىشلەر، بىر يۇرتلۇقلىرىمىز بولغان ئاتۇشلۇق كىشىلەر، بىزنى ئۆيلىرىگە چاقىرىپ مېھمان قىلدى. كۆچاردا قەشقەرگە ئوخشىمايدىغان بىر ئەھۋال دېققىتىمنى تارتتى. كوچىلاردا مېۋە - كۆكتات ۋە ئۇششاق - چۈشەك نەرسىلەرنى ساتىدىغان سودىگەرلەر ئاربىسىدا خوتۇن كىشىلەر خېلى سالماقنى ئىگىلەيتتى. كۆچانىڭ ئاشخانىلىرىدا تاماقلار ناھايىتى مەززىلىك بولۇپ ئەتىگەنلىكى سېتىلىدىغان «شېكەر مانتىسى» داڭلىق ئىدى. بەزى كۈنلىرى كۆچانىڭ بۇرۇنقى ياغاچ كۆۋرۈكى يېنىدىكى ئىككى قاتلىق ئاشخانىغا كېلىپ ئەتىگەنلىكى شېكەر مانتىسى يەپ كېتەتتۇق. ئاشخانىدا

خەلق قايسى مىللەت بولسا، يەرلىك ھاكىم (ناھىيە باشلىقى) ۋە ۋالىيلار شۇ مىللەتتىن سايلىنىشى ۋە بەلگىلىنىشى لازىم ئىدى.

ھاياتىمنىڭ تۇنجى قېتىملىق ھىجرىتى

قەشقەردىن ئايرىلىشىمىز ۋە ئىلى ۋىلايىتىگە سەپەر قىلىشىمىز

مەن قەشقەر شەھىرى قوناق بازىرى باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، يەنى 1947 - يىلىنىڭ مارت ئايلىرىدا قەشقەر ئاستىن ئاتۇشتىن دادامنىڭ ئىنىلىرى توختى ھاجى ۋە مەھەممەت سالىخ ئاكاملار ئىلغا چىقىشقا جاندۇنۇپ قەشقەر شەھىرىگە كەلدى. ئۇلار مېنىمۇ ئىلغا ئېلىپ چىقىپ، تۇغقانلارغا كۆرسىتىپ، يەنە قايتۇرۇپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ مېنى قوشۇپ بېرىش ھەققىدە چوڭ دادام روزاخۇن، چوڭ ئانام ئايخان ۋە ئانام ئايمىنسا خانىملارغا ئىلتىماس قىلدى. دەسلىپىدە چوڭ دادام، چوڭ ئانام ۋە ئانامىلار بۇ پىكىرگە قوشۇلمىدى: «بىز بۇ بالىدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلىپ باقمىغان، ئىلى دېگەن يەر نەچچە تاغنىڭ ئارقىسىدا، ناھايىتى ئۇزاقتىكى بىر يەر، پات - پات كۆرۈشۈپ تۇرغىلى بولمايدۇ، بىز بۇ بالىمزدىن ئايرىلىشقا چىدىيالمايمىز، بىزنى خىجىل قىلمىسىلا» دەپ جاۋاب بەردى. لېكىن سالىھ ئاخۇن ئاكاملار: «بۇ بالىنى غۇلجىدىكى تۇغقانلارنىڭ بەك كۆرگۈسى بار، بىز ئۇلارغا كۆرسىتىپ بەش - ئالتە ئاي ئىچىدە قايتىپ كېلىپ، ھەر بىرلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىمىز» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇ تالاش - تارتىش بىلەن بىر قانچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. توختى ھاجى ئاكام بىلەن سالىخ ئاخۇن ئاكام، غۇلجىنىڭ تاغ ئارقىسىدا ئىكەنلىكىنى، ئۇ يەرگە ماشىنا (كوڭكا) بىلەن بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ مېنى قىزىقتۇردى. ئۇلار يەنە ئائىلىمىزدىكىلەرگە بۇ تەلەپنى قويدى. ئۇلار يەنە ماقۇل بولمىدى. سالىخ ئاخۇن ئاكام: «بۇ بالىنىڭ ئۆزىدىن بىر سوراپ باقايلى» دېدى ۋە: «ئىلغا بېرىپ كېلىشكە ماقۇل دەمسىز» دېگىنىدە مەن جىم تۇرۇۋالدىم، «ياق» دېمىدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار «ماقۇل بولدى» دېدى. مېنىڭ جىم تۇرۇشۇمدىكى سەۋەب، بۇ يېشىمغىچە ئات - ئېشەك مىنگەن بولسامۇ، ماشىنىغا ئولتۇرۇپ باقمىغان ئىدىم، كۆڭلۈمدە «ئىلى دېگەن يەر ماڭۇ قەشقەردىن كۆرۈنۈۋاتقان تاغنىڭ ئارقىسىدا بولسا بەكمۇ يىراق يەر ئەمەس ئىكەن، ئۇ قانداق جايدۇ، ئۇ يەرنىمۇ بىر كۆرۈپ باقاي» دېگەن خىيالنى قىلىپ، بۇ خىيالىمغا ماشىنىغا چۈشۈش ھەۋىسى قوشۇلۇپ، ئىلغا بېرىپ كېلىش پىكىرىگە بىر ئاز مايىل بولۇپ ئىدىم. شۇنىڭ بىلەن 47 - يىلى 4 - ئايدا ئۈستى يېپىقلىق قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، قەشقەردىن ئايرىلىپ، ئىلىنى نىشان قىلىپ، سەپەرگە چىقىپ كەتتۇق. يولغا چىققاندىن كېيىن ئاڭلىسام بۇ

جاپا - مۇشەققەتلىك يول ۋە گومىنداڭ خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ بىزگە قىلغان زوراۋانلىقى

ھەر كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن ناشتا قىلىپ، يولغا چىقىمىز. سائەت ئىككى - ئۈچكىچە مېڭىپ ئاندىن يۈكلىرىمىزنى قونالغۇغا چۈشۈرۈپ، ھايۋانلارنى تويغۇزۇپ، قونۇپ، ئەتىسى سەھەردە يەنە يولغا چىقىمىز. ئات - ئېشەك بىلەن ئىككى كۈن ماڭىدۇق. مەن شۇ ۋاقىتتىلا «ئىلى» دېگەن يەرنىڭ تاغنىڭ ئارقىسىدىكى يېقىن بىر يەر ئەمەس ئىكەنلىكىنى، قانچىلىغان تاغلارنى ئارقىمىزدا قالدۇرساقمۇ تېخىچە يېتىپ بارالمايۋاتقانلىقىمىزنى كۆرۈپ، قەشقەرگە قايتىشىمنىڭ ۋە ئۇ يەرنى تەكرار كۆرۈشۈمنىڭ ئوڭاي ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدىم. كارۋان بېشىدىن «ئىلىغا ئاز قالدۇقمۇ» دەپ سورىسام، ئۇ كىشى «بالام يولنىڭ ئوندىن بىرىنى ئاران مېڭىپ بولدۇق» دەپ جاۋاب بەردى. بۇ سۆزلىنى بىر قانچە قېتىم تەكرارلاپ، ئوخشاش جاۋابنى ئالغاندىن كېيىن، قايتا سورىمايدىغان بولدۇم. يولىمىزنى بەزىدە دەل - دەرەخلىك چېمەنلىكلەر ئىچىدە، بەزىدە قاقاس چۆل - جەزىرە ئىچىدە داۋام قىلاتتۇق. يول بەكمۇ مۇشەققەتلىك ئىدى. بىر تاغنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەلدۇق ۋە چوڭ بىر كۆلنىڭ قىرغىقىدا بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنى كۆردۇق. نۇرغۇنلىغان ئاتلارنى ۋە نەچچە يۈزلىگەن گومىنداڭ ئەسكىرىنى كۆرۈپ «بىزنى توسۇپ قويارمۇ؟» دەپ ئەندىشە قىلدۇق. كارۋانىمىز ئۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا، گومىنداڭنىڭ ئالتە - يەتتە قوراللىق ئەسكىرى كېلىپ ئالدىمىزنى توستى ۋە توختاتتى. ئارقىدىن ئىككى ھەربىي ئەمەلدار كەلدى. بىزگە ناھايىتى قوپال مۇئامىلە قىلىپ ۋارقىراپ - چارقىراپ سىلكىشىلدى. ئېشەك - ئاتلاردىكى پۈتۈن يۈكلەرنى چۈشۈرۈپ تەپسىلىي ھالدا ئىچىنى ئاقتۇردى. خۇرجۇنلىرىمىزنى، يانلىرىمىزنى ئاقتۇرۇپ بىزگە ۋارقىراپ - جارقىراپ ھاقارەتلەر ياغدۇردى. يول خېتىمىزنى كۆرگەندىن كېيىن ئىككى سائەتنى ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن قويۇپ بەردى. يولىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. تەخمىن قىلىشىمىزچە، بۇ يەر گومىنداڭنىڭ ئاتلىق پولكىنىڭ قارارگاھى ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ قوپال، غالجىرانە مۇئامىلىلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ئىچ - ئىچىمدىن نەپرەت تۇيغۇلىرىم قوزغالدى.

خىتاي گومىنداڭ جاللاتلىرىنىڭ بىز ئۇيغۇرلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئات - ئېشەك بىلەن يەنە يېرىم كۈن ماڭغاندىن كېيىن بىر تاغ ئېغىزى كۆرۈندى. تاغ ئېغىزىدا تاشتىن قوپۇرۇلغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ پوتىيى (ئىستىھكام) كۆرۈندى. ئۇ نەپەر قوراللىق گومىنداڭ ئەسكىرى، ملتىق ئاپتوماتلىرىنى تەڭلەپ «توختا» دەپ ۋارقىراپ، ئالدىمىزغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

مەخسۇس بىر قانچە كىشى نەغمە - ناۋا بىلەن ئىشتەي نەغمىسى قىلىپ بېرەتتى. لەرزان مۇزىكا، ناخشىلار بىلەن تاماق يېيىش كىشىگە ئالاھىدە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. كۇچاردا نېمە ئۇچۇن ئۇزۇن تۇرۇپ قالغانلىقىمىزنىڭ سەۋەبىنى چوڭلارنىڭ قىلىشقان پاراڭلىرىدىن ئۇقۇپ قالدىم.

«كۇچاردىكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتى <ئىلغا بارمىز> دەپ يول خېتى تەلەپ قىلغانلارغا <ئالتە ئوغرىلارنىڭ يېنىغا نېمىشقا بارىسىلەر؟> دەپ رۇخسەت بەرگىلى ئۇنمايۇبتىپتۇ» دېگەن گەپلەر قولىقىمغا كىرىپ قالدى. ئىچىمدە «<ئالتە ئوغرىلار> دېگەن كىملەردۇر؟ ئاتۇشتىكى سايلامغا كەلگەن يېنىدا تاپانچا ئېسىقلىق ئۇيغۇرلارنى <ئىلدىن كەپتۇ> دەۋاتاتتى. شۇلارنى ئوغرى دەيدىغان ئوخشىمامدۇ، ئۇلار ھېچ ئوغرىغا ئوخشىمايدۇ» دېگەن خىياللارنى قىلىپ، كىچىك بولغانلىقىمدىن ئۇنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتەلمىدىم.

ئىلغا بېرىشنى تەلەپ قىلغانلار: «بىز ئىلغا باشقا بىر مەقسەت بىلەن كېتىپ بارمايمىز، بىزلەرنىڭ دادىمىز، ياكى ئاكا - ئىنىمىز ئاغرىق - سىلاقتىن ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ نەزىرىسىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۆزىمىزگە تېگىشلىك مىراسلارنى ئېلىپ قايتىپ كېلىمىز» دەپ، قايتا - قايتا ئىلتىماس قىلىپتۇ. بۇنىڭغا كۇچارغا يەرلىشىپ قالغان، ئاتۇشلۇق مۇتەۋەر يۇرت چوڭلىرى ئارىلاشقاندىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مىڭ تەسلىكتە رۇخسەت قىلىپ، يول خېتى بېرىپتۇ. «يول خېتى بەردى» دېگەن خوش خەۋەرنى ئاڭلاپ، كۆڭلىمىز يورۇپ كەتتى. بۇ مەزگىل، غۇلجىدا تۇرۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن ئون بىر ماددىلىق بېتىم بۇزۇلۇشقا باشلىغان ۋاقىتلار ئىكەن. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، 1947 - يىلى ماي ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ ۋە تۈرپان ئىنقىلابىنى قانلىق باستۇرۇپ، ئون بىر ماددىلىق بېتىمنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغان ۋە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا جىددىيلىك پەيدا بولغان ۋاقىتلار ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن يول خېتى بېرىشنى زورلاشتۇرغان ئىكەن. بىز ھەممىمىز ئۇيغۇر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، ماكىدىغان يولىمىزدىكى گومىنداڭ ئەسكىرىي قىسىملىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىۋېلىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە مەلۇمات بېرىپ قويىشىمىزدىن ئەنسىرىگەن ئىكەن.

رۇخسەت خېتى ئېلىنغاندىن كېيىن، چوڭلىرىمىز كۇچاردىكى ئات - ئېشەك كارۋانلىرىغا كىرا قىلدى. كۇچاردىن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ھەمرالىرىمىز ئىچىدىكى بەزىلەرنىڭ ئازراقتىن يۈكلىرىمۇ بار ئىدى. مەنمۇ بىر ئېشەككە مىندىم.

كۆرۈشتۇق. بۇ جەڭچى ئوفتسېرلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇيغۇر ۋە بىر قىسمى قازاق، موڭغۇللاردىن ئىبارەت ئىدى. بۇلار شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئەسكىرىنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قوراللىق كۈچلىرى ئىدى. ئۇلار كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا «جەنۇبتىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يولدا سىلەرگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزدىمۇ؟» دەپ سوراپ كەتتى. بىز يولدا بېشىمىزدىن ئۆتكەن ھادىسىلەرنى سۆزلەپ بەردۇق. ئۇلار گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىزگە قىلغان زوراۋانلىقلىرىغا ناھايىتى قاتتىق غەزەپلەندى. بۇلار، يۈز كىشىلىك ئەسكەرىي بىرلىك بولۇپ، باشلىقى قەشقەر ئاتۇش تىجەنلىك ئوتتۇز بەش ياش ئەتراپىدىكى ئابدۇرېھىم ئىسمىلىك ياش بىر ئوفتسېر ئىكەن. ئابلىز ئاخۇن ئاكام ۋە خوجاخۇن ئاكاملار بۇ يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىسىنى تونۇيدىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى، ئۇلار جاۋاب بەردى. ئوفتسېر يىگىت بىزلەرگە بەك ھۆرمەت كۆرسەتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە يوغان قازانلار ئېسىلدى. بىرقانچە قوي سويۇلدى. شورپا سېلىپ، بىزلەرگە گۆش ۋە شورپا ئىكرام قىلىندى. ئاخشىمى مۇڭدىشىپ شۇ جايدا قونۇپ قالدۇق. ئۆز ئارمىيەمىزنىڭ ئىسسىق مۇئامىلىسى ۋە مېھرى - شەپقىتىنى كۆردۇق. كۆڭلىمىز باشقىچىلا ئېچىلىپ كەتتى. ئەرتىسى ئەتىگەندە ناشتا قىلغاندىن كېيىن، بىزنى ئەتراپتىكى تاغ ئۈستىگە باشلاپ چىقىپ، قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسى ئۆيۈشتۇردى. ئارىمىزدىكى بەزى ئادەملەر، ئۆمرىدە قولىغا مىلتىق ئېلىپ باقمىغان كىشىلەر ئىدى. ئۇلار مىلتىق ئېتىشتىن قورقىشاتتى: «مىلتىق ئېتىلغاندا ئادەمنى تېپىۋېتىدۇ دەيدۇ» دەپ قارىغا ئېتىشتىن تەرەددۇت قىلىشاتتى. يۇز بېشى ئابدۇرېھىم ئەپەندى بولسا «قورقماڭلار، ئادەمنى تېپىپ يىقىتىۋەتمەيدۇ» دەپ بەش ئاتار گىرمانكا مىلتىقىغا ئوق سېلىپ، قارىغا ئېلىشنىڭ يولىنى ئۆگەتتى. تاغ ئۈستىدە ھەممەيلەن ئىككى ئۈچ پايدىن ئوق ئاتتى. چۈشتە پولۇ قىلىندى. ئەسكەرلەر بىلەن بىللە يېيىشتۇق. پولۇ پىشىشتىن ئاۋۋال چېلىش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى. روتا كوماندىرى يۇز بېشى ئابدۇرەھىم ئەپەندى بىزگە: « يۇقىرىنىڭ جەنۇبنى ئازاد قىلىش ھەققىدىكى بۇيرۇقىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇۋاتىمىز. بىزدە يەتتە ۋىلايەتتىكى قېرىنداشلىرىمىزنى گومىنداڭ خىتايلىرىنىڭ تۆمۈر تاپىنىدىن ئازاد قىلىپ خەلقىمىزنى ئازادلىققا، مۇستەقىللىققا، ھۆرىيەتكە ئېرىشتۇرۇشتىن باشقا مەقسىتىمۇ يوق. بىزنىڭ ئەسلى چېگرا مۇداپىئە قوراللىق قىسىملىرىمىز تۇتەك داۋانىدا، بىز ئالتە ئاي بۇرۇن شۇ يەردە ئىدۇق، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئەسكىرىي قىسىملىرى دەريادىن ئۆتۈپ، يۇلتۇز يايلىقىدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ مالىلىرىنى بۇلاپ، ئۇلارغا قوراللىق زوراۋانلىق يۈرگۈزدى. بىز ئۇلار بىلەن بىر مەيدان ئۇرۇش قىلىپ، بۇ ئەكسىيەتچىلەرنى قوغلاپ، دەريانىڭ ئۇ قىرغىقىغا

ئۇلارمۇ ئىككىسى ئوفتسىبرنىڭ باشچىلىقىدا يۇكلىرىمزنى چۈشۈرۈپ، بىرنىڭ يول خەتلىرىمزنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، يۇكلىرىمزنى، خۇرجۇنلىرىمزنى، قوپاللىق بىلەن يانلىرىمزنى ئاقتۇرۇپ چىقتى. كۆزلىرىنى ئالايتىپ ھازىر چىشلىۋالىدىغان غالجىر ئىتتەك خىرىس قىلىپ كاگشىپ، نوپۇس قەغەزلىرىمزنى تەكشۈرۈپ، بىزلەرنى سىلكىپ، تىللاپ، زوراۋانلىق بىلەن بىر يېرىم سائەت ئاۋارە قىلغاندىن كېيىن قويۇپ بەردى. بۇ ئېغىزدا تەخمىن قىلىشىمىزچە گومىنداگنىڭ بىر باتالىئون (تۆت - بەش يۈزدەك) ئەسكىرى جايلاشقان ئىدى.

ئىككىسى سائەت ماگغاندىن كېيىن قارشىمىزدا تۈپتۈز كەتكەن، ياپ - يېشىل بىر ۋادى كۆرۈنىدى. بۇ مەشھۇر يۇلتۇز يايلىقى ئىدى. ئۇچ يۈز مېتىر يىراقلىقتا، غەربتىن شەرققە قاراپ شىددەتلىك ئېقىۋاتقان كىچىك بىر دەريا، كۆزىمىزگە چېلىقتى. دەريانىڭ ئەتراپىدىكى قىرغاقتا ئونبەش قازاق ئۆيى (كىگىز چادىر) كۆرۈنىدى. تۇنجى قېتىم كىگىز چادىر ئۆيى كۆرۈشۈم ئىدى. كىچىك دەريا مۇز ئاتىدىن (تەڭرىتاغلىرىدىن) ئېقىپ كەلگەن دەريا ئىدى. بۇ دەريا ئۇچ ۋىلايەتتىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى يەتتە ۋىلايەت ئارىسىدىكى چېگرا سىزىقى ئىكەن. بىز دەريادا يېقىنلاشقاندا قارشى تەرەپتە ئوتتۇز - قىرىق كىشىنى كۆردۇق. كارۋان بېشى، سۇنىڭ بەك شىددەتلىك ئاقىدىغانلىقىنى، ناھايىتى دىققەت قىلىش لازىملىقىنى تەكىتلىدى. ئۆزلىرى باشلاپ، بىلدىغان يەرلەرنى نىشان قىلىپ، سۇغا چۈشۈپ، ئاتلار بىلەن ئېشەكلەرنىڭ چۈلۈۋرىنى تۇتۇپ يېتەكلەپ ماگدى.

قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلۇپ يورۇق دۇنياغا چىقىشىمىز ۋە مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ بىزگە كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى

قارشى قىرغاقتىكى كىشىلەر، ھەربىي دۇربۇن بىلەن بىزنى كۆزەتكەن بولسا كېرەك. بىز دەريادىن ئۆتۈپ بولغىچە ئۈست كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ دەريانى كىرىپ، بىزگە ئۇلاشتى، ھۆرمەت ۋە مېھرىبانلىق بىلەن سالام بېرىپ، بىزگە يارەملىشىپ ئات - ئېشەكلىرىمزنى يېتىلەپ، ئۇلاقلىرىمزنى ۋە بىزنى قارشى قىرغاققا چىقاردى. قارشى قىرغاقتا، بېشىغا سادىر پالۋاننىڭ قالپىقىغا ئوخشىتىپ تىكىلگەن يېشىل قالپاق كەيگەن، قالپىقىنىڭ ئۈستىگە ئاي يۇلتۇزلۇق كاكار تاقىغان، يېشىل رەڭدە ھەربىيچە كىيىم كىيگەن ئىككىسى جەڭچى، قولىدا ئاپتومات، بوينىدا دۇربۇن ئېسىلغان ھالدا پوستتا تۇراتتى. بىز قىرغاققا چىققاندىن كېيىن، يەنە ئوتتۇز - قىرىق نەپەر جەڭچى ئوفتسىبرلار بىزنى «خوش كەلدىڭلار قېرىنداشلار!» دەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ قارشى ئالدى. ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ

تۈركستانغا كەلدىگىلار، - دېدى. نوپۇس قەغەزلىرىمىزنى يىرتىپ ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرۈۋەتتۇق. ئۆزىمىزدە ئاجايىپ خۇشاللىق، يەڭگىللىك ھېس قىلدۇق.

تۈتەك داۋاندىكى مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقى، جەنۇبىي شەرقىي تۈركستاننى ئازاد قىلىش ئىرادىسىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، بىزگە بۈيۈك ئىلھام ۋە جاسارەت بېغىشلىدى. شۇ كۈنى تۈتەك داۋاندا قوندۇق.

تۈتەك داۋاندىن تېنچ - ئامان ئۆتۈپ ياماتوغا يېتىپ كېلىشىمىز

ئەتىسى ئەتىگەندە زوردۇن ئاخۇن ئاكا باشلىق قوماندانلار ۋە مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن خوشلىشىپ، تۈتەك داۋانىنىڭ ئۈستىگە قاراپ يول ئېلىشقا باشلىدۇق. مىللىي ئارمىيە رەھبەرلىرى بىزگە تۈتەك داۋاندا ناھايىتى دىققەتلىك بولۇشىمىزنى، يوللاردا ئېزىپ قېلىش، غارلىق ئۆڭكۈرلەرگە دومىلاپ كېتىش خەۋپىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېيتىپ، بىزنىڭ تىنچ - ئامان تۈتەك داۋاندىن ئېشىپ، ياماتوغا يېتىپ بېرىشىمىزنى تىلەپ، ئۇزۇتۇشۇپ قالدى. ئۇلاردىكى مېھرىبانلىق بىزنى بەكمۇ تەسىرلەندۈردى. تۈتەك داۋان ھەقىقەتەن بەك تىك ۋە ھەيۋەتلىك بىر داۋان بولۇپ، قېلىن قارلار بىلەن قاپلانغان ئىدى. ئىس تۈتەكتىن ماڭىدىغان يولنى پەرق قىلىش قولاي ئەمەس ئىدى. ئون مېتىر يىراقلىقتىكى نەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. داۋان ئۈستىدە قار ئۈچقۇنلاپ يېغىپ تۇراتتى.

ناھايىتى سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ ئېغىر خەۋپلەرنى يېڭىپ، ئالتە سائەتلىك يول يۈرۈشتىن كېيىن تۈتەك داۋاندىن ئېشىپ، پەسكە قاراپ تۆۋەنلەپ مېڭىپ، ياماتوغا ئولاشتۇق. داۋاندىن تىنچ - ئامان ئېشىپ ياماتوغا كەلگەنلىكىمىزگە ناھايىتى خۇشال ئىدۇق. بىزگە خۇشاللىق ۋە بۈيۈك ھاياجان بېغىشلىغان يەنە بىر ھادىسە بولسا، بۇ گۈزەل يايلاقلارغا تۇتاش بولغان كىچىك شەھەر مەركىزىدە بىرقانچە مىڭ ئاتلىق، پىيادە مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىزنىڭ، جەڭگىۋار مەشىقلىرى، ئاي يۈلتۇزلۇق يېشىل بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، روھلۇق ھالدا كۆكنى يېرىپ ياڭراتقان مارشلىرى ئىدى. بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقتىن بېشىمىز ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى. بىز مۇنتىزىم مۇشۇنداق قۇدرەتلىك ئارمىيەمىز بار ئىكەن دەپ ئىپتىخارلاندۇق، ئارمىيەمىزنىڭ جاسارەت ۋە قۇدرىتىنى جەنۇب تەرەپتە كۆرگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ روھسىز، بىچارە، غالجىرلاشقان قىياپىتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئەگەر بۇيرۇق بېرىلسىلا مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركستاننى خىتاي ئەسكەرلىرىدىن تېز ئارىدا ئازاد قىلالايدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىمىز تېخىمۇ كۈچەيدى. گومىنداڭچىلارنىڭ «ئالتە ئوغرىلار» دېگەن ئادەملىرىنىڭ مۇشۇ شەرقىي تۈركستان ھۆكۈمىتى كادىرلىرى ۋە ئارمىيە قىسىملىرى

ھەيدىۋەتتىۋق ۋە شۇنىڭدىن بېرى ئاز بىر قىسىم ئەسكىرىي كۈچىمىز بىلەن دەريا بويىدا ئىستىھكام قۇرۇپ، دۈشمەننىڭ بۇزغۇنچىلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، بۇ يەردە تۇرۇۋاتىمىز» دېدى. ئىككى ئاخشام خاتىرجەم ھالدا ئۆز قىسىملىرىمىزنىڭ ھمايىسىدە قونۇپ، ئىستىراھەت قىلىپ ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە تۈتەك داۋانغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ئابدۇرېھىم يۈز بېشىمۇ بىر مۇھاپىزەتچىنىڭ ھەمراھلىقىدا، تۈتەك داۋانغا قاراپ بىز بىلەن بىللە يولغا چىقتى.

تۈتەك داۋاننىڭ باغرىدىكى مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قارارگاھىدا

سائەت ئۈچ ئەتراپىدا تۈتەك داۋاندىكى مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قارارگاھىغا يېقىنلاشتۇق. تاغ باغرىدا ئۇستىگە قارىغاي شاخلىرى ئارتىلغان زەمبىرەكلەر تىكلەكلىك تۇراتتى. بويىندا دۇربۇن، قولىدا ئاپتومات ۋە مىلتىقلىق ئۈچ نەپەر ئەسكەر ئەتراپىنى كۆزىتىپ تۇراتتى. ئابدۇرېھىم ئەپەندى ئات چاپتۇرۇپ قارارگاھقا بىزدىن ئاۋۋالراق يېتىپ باردى. بىرئازدىن كېيىن مىللىي ئارمىيەنىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق جەڭچى ئوفىتسېرلىرى يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ بىزنى قۇچاقلاپ قارشى ئالدى. ھاياجاندىن كۆز ياشلىرىمىز توختىماي ئاقاتتى. بىزنى ئورۇنلاشتۇرۇپ چاي بېرىپ جەنۇبتىكى خەلقىمىزنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوراشتى. تۈتەك داۋان يۇلتۇز يايلىقىدىكى بىر تاغ چوققىسى ئىكەن. بۇ يەردە بىر پولك ئاتلىق ئەسكىرىي قىسىم جايلاشقان ئىكەن. ئەسكەر سانى ئىككى مىڭ ئىكەن. بۇ قىسىمنىڭ پولك كاماندىرى قەشقەر ئاتۇشلۇق زوردۇن ئاكا ئىكەن. بۇ پولكتىكى قىسىم، ئىلى ھەربىي رايونغا قاراشلىق 4 - ئاتلىق پولك ئىكەن. پولكوۋنىك زوردۇ،ن ئاكا يۇلتۇز يايلىقىدىكى موڭغۇل چارۋىچىلاردىن ھال - خاتىرە سوراش ئۈچۈن، شۇلارنىڭ يېنىغا كەتكەن ئىكەن. يېرىم سائەتتىن كېيىن بىر ئوفىتسېر بىزگە «باشلىقىمىز كېلىۋاتىدۇ» دەپ خوش خەۋەر بەردى. قولىدىكى دۇربۇننى بىزگە بېرىپ «كۆرۈپ بېقىڭلار» دېدى. دۇربۇندا قارىساق ئالتە ئاتلىق ئەسكەرنىڭ ھەمرالىقى ۋە مۇھاپىزىتى ئاستىدا زوردۇن ئاخۇن ئاكا ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇزاق ئۆتمەي يېنىمىزغا يېتىپ كەلدى. ئاتتىن چۈشۈپ بىز بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. سەممىي سۆھبەتلەشتى. يوغان قازانلاردا پىشۇرۇلغان گۆشلەر لېگەنلەردە تارتىلدى، شورپىلار بېرىلدى، بولكا، بوغۇرساقلار داستىخانغا تىزىلدى، بىز جەڭچىلەر بىلەن بىللە تامىق يېدۇق.

زوردۇن ئاخۇن ئاكا ئارىمىزدىكى بەزىلەرنىڭ يانچۇقىدىكى گومىنداڭ رايونىدىن ئېلىپ كەلگەن نوپۇس قەغىزىنى كۆرۈپ:

- بۇنى يىرتىپ ئوتقا سېلىپ كۆيدۈرۈڭلار، سىلەر ئەمدى ھۆر ئازاد شەرقىي

كۆردۇق. پۇتۇن ۋۇجۇدىمنزنى هاياجان يالقۇنى قاپلىۋالغان ئىدى. بىرىنچىدىن، شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى بولغان ئازاد، ھۆر شەھەر غۇلجىنى كۆرۈش؛ ئىككىنچىدىن ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشەلمىگەن ۋەيا پەقەتلا كۆرۈپ باقمىغان ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن دىدارلىشىش ئارزۇسىدىن تۇغۇلغان ھېس - تۇيغۇلار دېگىزى بىزنى ئۆز قاينىمىغا غەرق قىلىۋەتكەن ئىدى. كېمە بىزگە ناھايىتى ئاستا ئىلگىرلەۋاتقانىدەك تۇيۇلاتتى. ئاخىرى كۆزلىگەن قىرغاققا يېقىنلاشتۇق. كېمىدىن قىرغاققا چىقىشىمىزغا بىزنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، بىز بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، باغرىغا باستى. بىردىن يىغا - زارە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. خۇشاللىق ياشلىرىمىز كۆزلىرىمىزدىن يامغۇردەك تۆكۈلەتتى. خەتمە قۇرئان ئوقۇلغاندىن كېيىن دۇئا قىلىشتۇق، ساق - سالامەت غۇلجىغا يېتىپ كېلىپ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكىنىمىز ئۈچۈن ئاللاھقا شۈكۈرلەر ئېيتتۇق. ئۆزئارا ھال - خاتىرە سوراشتۇق، بىزگە داستىخانلار تەييارلانغان ئىكەن، چاي ئىچكەچ مۇڭداشتۇق. مەن كېمىدىن چۈشكەندىن كېيىن بېشىغا ئاي يۇلتۇزلۇق كاكار تاقالغان ئەسكىرىي شەپكە، ئۇچىسىغا ماشرەڭ ھەربىي چاپان ۋە گىلەپە بۇرۇلكا كىيىۋالغان، ئىككى مۇرىسىدە ھەربىي پاگون تاقاقلىق، ئۆتۈكلۈك، بېلىگە كەمەر باغلىغان، كەمىرىدە تاپانچا ئېسىقلىق بىر كىشى مېنى دەس كۆتۈرۈۋېلىپ ئەركىلىتىپ، باغرىغا بېسىپ سۆيۈپ، مېھرىبانلىق كۆرسەتتى. «بۇ ھەربىي كىشى كىمدۇ» دەپ ھەيران بولۇپ قالدىم. كېيىنرەك باشقىلاردىن سوراپ بىلدىمكى، بۇ كىشى دادامنىڭ ئاچىسى بۇۋاي سالىخان هاممامنىڭ چوڭ ئوغلى ياسىن پارس ئىكەن. ئۇ دادامنىڭ غۇلجىغا يەرلەشكەن ئاكىسى تۇردى ئاكامنىڭ تەلىپى بىلەن ئاتۇشتىن 42 - يىللىرى غۇلجىغا چىققان ئىكەن. ئىلى ئىنقىلابى پارتلىغاندىن كېيىن ئىنقىلابقا قاتناشقان ئىكەن. ھازىر غۇلجىدىكى ساقچى ئىدارىسىدا ئوفىتسىر بولۇپ، غۇلجا بىلەن ئۇرۇمچى ئارىسىدا قاتنايدىغان ئايروپىلان بىلەن كەلگەن كىشىلەر ۋە ئۇلارنىڭ مالليرىنى تەكشۈرۈش ئىشىنى (تاموژنا ئىشىنى) بېجىرىدىكەن.

ياسىن ئاخۇن ئاكامدىن باشقا ھەربىي كىيىم كىيگەن يەنە ئىككى كىشىمۇ بار ئىدى، ئۇلار بىز بىلەن بىللە كەلگەنلەرنىڭ تۇغقانلىرى بولسا كېرەك. بىز خادىمىڭ ھارۋىلارغا ئولتۇرۇۋاتقان ئارىلىقتا دەرەخ شاخلىرىغا بىر توپ قۇشقاچلار كېلىپ قوندى. بۇ ئوچ كىشى تاپانچىلىرىنى چىقىرىپ تەڭلا قۇشقاچلارغا قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئاتتى. ئىككى قۇشقاچ دەرەخ شېخىدىن يەرگە پوككىدە چۈشتى. مەن كىچىك چاغلىرىمدا قەشقەردە ۋە ئاتۇشتا قوراللارنىڭ كۆپىرەك خىتايلاردا بولىدىغانلىقىنى كۆرگەچكە، بىزدىن بولغان بۇ ئىنسانلاردا قورالنىڭ بارلىقىنى، ئەركىن ھالدا ئوق ئاتالايدىغانلىقىنى كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن ھەيران قالدىم، يەنە بىر تەرەپتىن بەكمۇ زوقلاندىم ۋە خۇشال بولۇپ كەتتىم.

ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ، گومىنداڭ قاراقچىلىرىغا نىسبەتەن غەزەمسىز تېخىمۇ ئاشتى. ياماتودا تاماق يەپ بىر ئاز ئىستىراھەت قىلغاندىن كېيىن، بازار ئارىلىدۇق. بازاردا ۋە شەھەر مەركىزىدە ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرىنى، قازاق چارۋىچىلىرىنى ۋە ھەسەل - ھەرىلىرى بېقىپ، ھەسەل ساتىدىغان ئاز سانىدىكى رۇسلارنى كۆردۇق. ياماتونىڭ يايلاقلىرى خۇشپۇراق شىپالىق گۈل - چېچەكلەر بىلەن قاپلانغان جەننەت باغچىلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر يەر ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، ھەسەل بۇ يەردە بەك لەززەتلىك ۋە خۇشپۇراق بولىدىكەن. ھەسەلدىن ھەربىرىمىز غۇلجىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلارغا ھەدىيە قىلىش ئۈچۈن بىر مىقدار سېتىۋالدۇق. چۈشتىن كېيىن توققۇزتاراغا قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق. كەچقۇرۇن توققۇزتارا ناھىيەسىگە يېتىپ باردۇق. توققۇزتارادا بىر ئاخشام قوندۇق. كۇچادىن بىرنى ئېلىپ كەلگەن، ئات - ئېشەك ئىگىلىرى كارۋانلار، توققۇزتارادىن كۇچارغا قايتىپ كېتىش ئۈچۈن بىز بىلەن خوشلاشتى. بىز ئۇلارنىڭ كىرا ھەققىلىرىنى تۆلەپ، تولۇق رازى قىلدۇق، كۆزلىرىمىزگە ياش ئېلىپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتۇق.

توققۇزتارادىن غۇلجا شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىشىمىز

توققۇزتارادىن غۇلجىنىڭ ئىلى دەرياسى بويىغىچە بىرنى يەتكۈزۈپ قويۇشى ئۈچۈن ئۇچ دانە خادىك ئات ھارۋىسىنى كىرا قىلدۇق. ھارۋىلارنىڭ ھەربىرىگە ئوتتۇرىسىغا بىر، ئىككى تەرىپىگە ئىككى يانداق ئات بولۇپ، ئۈچتىن ئات قوشۇلغان ئىدى. توققۇزتارادىن سەھەردە يولغا چىقىپ نامازشام ۋاقتىدا چاپچالغا تۇتاش بولغان ئىلى دەرياسىنىڭ بويىغا يېتىپ كەلدۇق. دەريانىڭ ئۇ قېتىدىن - بۇ قېتىغا سىم تارتىلغان بولۇپ دەريانىڭ سىلىنغان كىمە شۇ سىمغا ئوتكۈزۈلگەن غالتەك ياردەمى بىلەن ئىككىنچى تەرەپكە ئىلگىرىلەيدىكەن. ھارۋىكەشلەر بىرنىڭ يۈكلىرىمىزنى چۈشۈرۈپ كېمىگە بېسىپ بەرگەندىن كېيىن خوشلىشىپ توققۇزتاراغا قايتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ كېتىپ قېلىشتى. بىز كېمىگە چۈشۈپ دەريانىڭ ئۇ تەرەپتىكى قىرغىقىغا چىقىش ئۈچۈن ھاياجان بىلەن يۇرۇپ كەتتۇق.

ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن ئۇچرىشىش خۇشاللىقى

بىز توققۇزتاراغا كەلگەندىن كېيىن، غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىزغا تېلېفون ئارقىلىق ئەتە كەچقۇرۇن غۇلجىغا يېتىپ بارىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ خەۋەر بەرگەن ئىدۇق. كېمىگە چىقىپ قارىساق، دەريا بويىدا بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ توپلۇنۇپ بىز تەرەپكە قاراپ تۇرغانلىقىنى، ھەتتا قول ئىشارىتى قىلىۋاتقانلىقىنى

بـۇ ناخشـلارنى ھازىرغىچـە قۇلۇقۇمنـىڭ تۈۋىـدە ياڭـراپ تۇرۇۋاتقانـدەك ھېـس قىلىمـەن. مىللـي ئارمىيەنـىڭ مۇئاۋىـن قوماندانـى گېنېرال زۇنـۇن تېپىپـوۋ «ئازادلـىق ئۇچـۇن» دېگـەن كىتابـىدا «شـەرقىي تۈركىستان تارىخىدا بـۇ ئارمىيـە ھەققـي مىللـي ۋە زامانـۋىـي ئارمىيـە بولـۇپ، ئۇنتـۇرا ئاسـىيا رىسـپۇبلىكىلىرىنىڭ ھېچقايسىسـىدا يـوق ئىـدى» دەپ يازغىنىـدەك، ھەققەتـەن جەڭگـىۋار ئارمىيـە ئىـدى.

ئۇرۇق - تۇغقانلار ئەل - جامائەت بىلەن ئۇچرىشىش، مەرھۇم تۇردى ئاخۇن تاغامغا ئاتاپ ئۆتكۈزۈلگەن نەزىر

نامازشـام بىلـەن دۆڭ دەرۋازىدىكـى ئۆيىمىزگـە يېتىـپ كەلـدۇق. ئۆيـدە ئـۇرۇق - تۇغقانـلار جـەم بولـۇپ تۇرغـان ئىكـەن. قايتىدىـن يىغـا - زارە كۆتۈرۈلـدى. چۈنكـى 46 - يىلـى كـۈز ئايلىرىـدا دادامنـىڭ ئاكىسـى تۇرداخـۇن تاغـام غۇلجـدا ۋاپـات بولغـان ئىـدى. ئـۇ ۋەتەنپـەرۋەر، جامائـەت ئەربابـى، مۆتـىۋەر كىشـىلەردىن بـىرى بولـۇپ، غۇلجىدىكـى دارىلئېتامنـىڭ مۇدىـرى ئىـدى. ئىلـى ئىنقىلابـى جەريانىـدا ئىنقىلابقـا ناھايىتـى زور كـۈچ چىقارغانلارنـىڭ بـىرى بولـۇپ، ئىنقىلابتىـن كېيىـن غۇلجـدا قۇرۇلغـان شـەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتـى سـودا - سـانائەت مىنىسـتىرلىقىدا مۇھىـم ۋەزىپىگـە تەيىنلەنگـەن ئىكـەن. 1946 - يىلىنـىڭ كـۈز ئايلىرىـدا بىـر مەشـرەپتە باشـقىلارنىڭ زورلىشـى بىلـەن نېرىـن چۆپنـى جىقـراق يـەپ قويغانلىقتـىن ئۇچـەي تولغىشـىپ قېلىـپ، قورسـاق ئاغرىقىغـا چىدىيالمـاي ئىلـى دوسـتلۇق دوختۇرخانىسـىغا كۆرۈنگىلـى بارغـان. دوختـۇرلار: «دەرھـال ئوپېراتسـىيە قىلمىسـاق بولمايـدۇ» دەپ ئوپېراتسـىيە قىلغـان. تۇرداخـۇن ئاكىمـىز سـېمىزرەك كىشـى بولـۇپ، ئوپېراتسـىيەدىن كېيىـن تىكىلگـەن يـەر يىرتىلـىپ كېتىـپ، قـان كـۆپ زايـە بولغانلىقتـىن ۋاپـات بولـۇپ كەتكـەن. بـۇ خـەۋەر ئـۆز ۋاقتـىدا قەشـقەرگە يېتىـپ كەلگەنـدىـن كېيىـن ئۇنىـڭ ئىنىلـىرى بولغـان توختىھاجـى ئـاكام، مالىـخ ئاخـۇن ئاكامـلار مېنـى بىللـە ئېلىـپ مۇسـىبەت مۇناسـىۋىتى بىلـەن غۇلجىغـا كەلگەن ئىـدۇق. تۇرداخـۇن ئاكاملارنىڭ قوراسـى دەڭ دەرۋازىـدا ئىكـەن. يوغـان ھويلۇلـۇق قـورا بولـۇپ، ئىچكىرىكـى ۋە تاشـقىرى ھويـلا بولـۇپ ئىككىگـە ئايرىلىدىكـەن. تاشـقىرىقى ھويلىنـىڭ جەنـۇب تەرىپـىدە ئـات، كالا ئۇچـۇن ئايرىـم ئېغىـل بىلـەن بىللـە ئۇسـتى يېپىقلـىق لاپـاس ۋە خىزمەتچـى ئۇچـۇن ئىككـى ئېغىـز ئـۆي، ھويلىنـىڭ غـەرب تەرىپـىدە ئۇسـتى يېپىـق پېشـايۋان ۋە بـىر ئېغىـز كىچىـك ئـۆي بىلـەن چـوڭ مېھمانخانـا، ھويلىنـىڭ شـەرق تەرىپـىدە يەنـە دېرىزىلـىرى كوچىغـا قارايدىغـان ئىككـى ئېغىزلـىق ئـۆي، ئىچكـى ھويلـىدا بـىر ئۇسـتى يېپىـق پېشـايۋان ۋە پېشـايۋان ئاسـتىدا كـەڭ سـۇپىلىق ئولتۇرۇلىدىغـان يـەر ۋە سـۇپىنىڭ جەنـۇب تەرىپـىدە يەنـە ئىككـى ئېغىزلـىق ئـۆي ۋە بـىر ئامبـار جايلاشـقان ئىـدى.

غۇلجا شەھىرىدىكى يېڭىلىقلاردىن تۇغۇلغان ئوتلۇق ھاياجان

ئونغا يېقىن خادىك ھارۋىغا ئولتۇرۇپ، غۇلجا شەھىرىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق. شەھەر مەركىزىگە يېقىن بىر يەرلەرگە كەلگەندە تارقىلىپ ھەرقايسىمىز ئۆز تۇغقانلىرىمىز بىلەن ئۇلار جايلاشقان ئۆيلەرگە قاراپ يول ئالدۇق. بىز دەڭ دەرۋازا دېگەن يەرگە يېقىنلاشقاندا كوچىدىن تولۇق قوراللانغان ئىككى يۈزدەك مىللىي ئارمىيە جەڭچى ئوفىتسېرلىرىنىڭ مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان دۆلەت بايرىقىنى تىك كۆتۈرۈپ، باتۇرلارچە مەيدىسىنى كېرىپ، گۈپ - گۈپ دەسسەپ، «گاگدەك چېنىققان مىللىي قوشۇن بىز»، «بىرلىشىپ ماڭايلى خەلق ئەسكىرى» دېگەن مىللىي مارشنى ياڭرىتىپ، ناخشا ئوقۇشۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھاياجانلىرىمىزنى باسالماي، ئاغزىمىزنى ئېچىپلا قالدۇق. مىللىي ئارمىيەنىڭ سادىر پالۋاننىڭ قالپىقى شەكلىدىكى يېشىل رەڭلىك باش كىيىمىدە ئاي يۇلتۇزلۇق كاكار، مۆرىلىرىدە ھەربىي پاگون، ئۇستىدە يېشىل رەڭلىك ھەربىي كىيىم بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ناخشىلىرىنىڭ مىسرالىرى مۇنداق ئىدى:

خەلقىمىز قوزغىلىپ ئىنقىلاب ئاچتى،
دۇشمەنگە غەزىپى قاينىدى تاشتى.
كۈرەشتە غالىبتۇر ئىنقىلابچىلار،
غەلىبە بىزلەرگە كەڭ قۇچاق ئاچتى،

قايتارما:

غەيرەتلىرى ھىممەتلىرى
بىرلىشىپ ماڭايلى خەلق ئەسكىرى
دۇشمەننى قوغلايمىز سەددىچىنگە
شۇم ئىزى قالمىسۇن ئۇيغۇر يېرىدە
ياشىسۇن، ياشنىسۇن ئازاد تۈركىستان،
ئاتلاندۇق ئەر - ئايال ئازادلىق ئۈچۈن.

قايتارما:

ھاۋادا ئۇچقان ياۋروپا خەلقى،
ئوقۇماق دائىما ئۇلارنىڭ شەۋقى.
ئوقۇبان بولايلى بىزلەر تەرەققىي
قالمىدى دۇشمەننىڭ بىزلەردە ھەققى.

(بۇ ناخشا مىللىي ئارمىيە قۇرۇلمىغان چاغدا پارتىزانلار تەرىپىدىن ئېيتىلغان)

كۆچىيىپ، ئالاھىدە ھاياجانلىنىپ كېتەتتىم. ئۇلارنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرىدىن بىرسى «مىللىي قوشۇن بىز» ناملىق مارشى ئىدى. ئۇنىڭ تېكستى تۆۋەندىكىچە ئىدى:

گاڭدەك چېنىققان مىللىي قوشۇن بىز،
ئۇمىدى مۇستەھكەم ۋەتەنئوغلى بىز.
دۈشمەنگە قارشى قانلىق كۈرەشلەردە،
پولات كۆكرەك كېرىپ ئالغا باسمىز.

كۆچلۈك قوللاردا تۆتتۇق قورالنى،
گاڭغا ئايلاندى مۇشتۇملىرىمىز.
بىزدە يېڭىلىش يوق، چوقۇم بولمايدۇ،
چۈنكى ئۆسمەكتە قوشۇنلىرىمىز.

ئاتاككا قىلايلى، دۈشمەننى قوغلاپ.
يۇرۇڭلار بارايلى ئالدىنقى سەپكە،
ئېتىپ پىلىموت، تاشلاپ گىرانات،
دۈشمەنگە بېرەيلى ئەجەللىك دەككە.

ساجىدەخان ئاچامنىڭ ۋاپاتى

ساجىدەخان ئاچام مېنى ناھايىتى ياخشى كۆرۈپ قالدى. «تۇرداخۇن رەھمەتلىك ھايات بولغان بولسا سىزنى كۆرۈپ قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتەر ئىدى» دەپ قوياتتى. ساجىدەخان ئاچامنىڭ بېقىنىدا ئالما چوڭلۇقىدا بەز ياكى بىر گۆش بولۇپ، بەزىدە تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاغرىيدىكەن. ساجىدەخان ئاچام، شۇ زامانىدىكى چوڭ دوختۇرخانا بولغان، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بەزى دوختۇرلارمۇ ئىشلەيدىغان غۇلجا دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا بېرىپ كۆرسەتسە، دوختۇرلار: «بۇنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ئېلىۋەتمىسەك بولمايدۇ، ئالمىساق بارغانسېرى چوڭىيىپ، سىزنى بىئارام قىلىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

غۇلجىدىكى دوستلۇق دوختۇرخانىسىنىڭ ئۇيغۇر مۇدىرى ھاكىم جاپپار ۋىراچنىڭ غۇلجىدا تۇرۇۋاتقان ك. گ. ب نىڭ مۇھىم ئادەملىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى كېيىنكى چاغلاردا بىلدۇق. ئۇ ھەم دوختۇر ھەم دىپلومات ئىكەن. ئۇ مەسئۇل دوختۇر

قۇياش پاتقاندىن كېيىن، پۈتۈن قورا - جاي ئېلىكتىر بىلەن يورۇتۇلاتتى. قەشقەر شەھىرىدە پەقەت ئىدارىلاردىلا ئېلىكتىر بولسىمۇ، ناھىيىلەردە، شەخسىي ئۆيلەردە ئېلىكتىر يوق ئىدى. بايراق ئائىلىلەردە لامپا، كەمبەغەل ئائىلىلەردە پىلىكلىك ياغ چىراغ يېقىلاتتى. بۇ پەرق مېنى يېگى كەلگەن چېغىمدا ھەيران قالدۇردى. بۇنىڭدىن بۆلەكچىلا خۇشال بولدۇم. ئۆزۈمنى زۇلمەتلىك قاراڭغۇ دۇنيادىن يورۇق دۇنياغا چىققاندەك ھېس قىلدىم. بۇ قورودا خىزمەتچى سۈپىتىدە بىر قازاق ئەر - خوتۇن بار ئىدى. قازاق ئەركىشى ئات - كالىنى بېقىش، سۇ ئېلىپ كېلىش، ھويلىلارنىڭ تازىلىقىنى قىلىش دېگەندەك ئىشلارنى قىلاتتى، قازاق چوكان سىيىر سېغىش، ئۆي ئىشلىرى ۋە تازىلىق ئىشلىرىنى قىلاتتى. ئۆيدە تۇرداخۇن ئاكىمزىنىڭ چوڭ ئايالى ساجدە خانىم ئاچام بىلەن كىچىك ئايالى ھەمراخان ئاچام؛ تۇرداخۇن ئاكامنىڭ چوڭ ئايالى تۇغماس بولغانلىقتىن كىچىك چېغىدا بالا ئورنىدا بېقىۋالغان رۇس دادا بىلەن شالغۇت ئانادىن بولغان بەش ياشلاردىكى خالىدەم؛ كىچىك خوتۇنى ھەمراخاندىن تۇغۇلغان ئىككى ياشلاردىكى قۇتۇلۇش (قۇتۇلۇش، 45 - يىلنىڭ ياز ئايلىرىدا تۇغۇلغان، گومىنداڭدىن قۇرتۇلغانلىقىنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە «ئازادلىق» مەنسىدىكى «قۇتۇلۇش» ئىسمىنى قويغان ئىكەن)؛ دادامنىڭ ئاچىسى بۇۋى سالىخانىنىڭ چوڭ ئوغلى ياسىن ئاخۇن ئاكام بار ئىكەن. ياسىن ئاخۇن ئاكام چوڭ ھويلىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى دېرىزىلىرى كوچىغا قارايدىغان ئىككى ئېغىزلىق ئۆيدە ئولتۇرىدىكەن. توختىھاجى ئاكام بىلەن سەلەي ئاخۇن ئاكاملار چوڭ ھويلىدىكى مېھمانخانا بىلەن بىر ئېغىزلىق ئۆيگە ئورۇنلاشتى. مەن، ساجدە خانىم ئاچام، ھەمراخان ئاچام، خالىدەم ۋە قۇتۇلۇشلار ئىچكەركى ھويلىدىكى ئىككى ئېغىزلىق ئۆيگە ئورۇنلاشتۇق. ئۇرۇق - تۇغقان ۋە پەتىچىلەر ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ، بىز بىلەن كۆرۈشۈپ ھال - خاتىرە سوراشتى.

بىز كېلىپ ئۈچىنچى كۈنى تۇرداخۇن ئاكىمىز ئۈچۈن چوڭ نەزىر ئۆتكۈزدۇق. شۇ نەزىر كۈنى غۇلجىدىكى پۈتۈن ئۇرۇق - تۇغقان، تونۇش - بىلىش ۋە جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشۈش پۈرسىتىگە ئېرىشتۇق.

شەھەر كوچىلىرىنى ھاياجان بىلەن ئايلىنىپ يۈرگەنلىرىمدە، مىللىي ئىنقىلاب نەتىجىسىدە 1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى داغدۇغىلىق مۇراسىم بىلەن مۇنتىزىم مىللىي ئازادلىق ئەسكىرى بولۇپ قۇرۇلۇپ، «شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئالغا» ناملىق تۇغنى تاپشۇرۇۋالغان مىللىي ئارمىيەمىز جەڭچى - ئوفتسېرلىرىنىڭ غۇلجا شەھىرىدىكى قىسىملىرىنىڭ، غۇلجا كوچىلىرىدىن مەردانە ھالدا جەڭگىۋار مارشلىرىنى ياڭرىتىپ كېتىۋاتقان ھالەتلىرىنى كۆرۈپ، تېزراق چوڭ بولۇپ بۇ ئارمىيەگە كىرىپ ۋەتەن ئازادلىقى يولىدا كۈرەش قىلىش ئىرادەم تېخىمۇ

ئايرىلىپ چىقىپ كەتكەچكە، ئېشەككە ئارتىلغان سوغا بىلەن تىرەك مازاردىن ئىككى - ئۈچ يول سۇ ئەكىلىش، ئاتنى سۇغۇرۇش، ئات - كالىغا ھەلەپ ئېتىش ئىشلىرى ماڭا قالغان ئىدى. مەن ئىشىمنى تۈگىتىپ، ياسىن ئاخۇن ئاكامنىڭ يېنىغا كىردىم، مېنى باشلاپ غۇلجىدىكى بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ يېنىدىكى يولنىڭ غەربىي تەرىپىگە جايلاشقان ئىلى مەكتەپكە ئايرىپ 4 - سىنىپقا يازغۇزۇپ، رەسمىيەتلىرىمنى پۈتتۈرۈپ بەردى. ئەتىسى دەپتەر - قەلەملىرىمنى ئېلىپ ئىلى مەكتەپكە بېرىپ، يېڭى ساۋاقداشلىرىم بىلەن تونۇشۇپ، ئوقۇش ھاياتىمنى باشلاپ كەتتىم. مېنىڭ سۆزلەش تەلەپپۇزۇمدا قەشقەر پۇرىقى بولغانلىقتىن ساۋاقداشلىرىم قەشقەردىن كەلگەنلىكىمنى ئوڭايلا بىلىۋالدى. بەزىلىرى بىلەن گەپ تاكاللىشىپ قالسام «ماۋۇ قاشقالقىنىڭ يوغانچىلىقىنى كۆرۈڭ» دەپ قويىاتتى. ئەمما مەن ئوقۇشتا ناھايىتى تىرىشچان بولۇپ، ھەممە ساۋاقداشلىرىمنىڭ ئالدىدا ئىدىم. ئۆزۈمۇ كېچىلىرى ئورۇنىدا يېتىپ «مېنىڭ يا ئۆز دادام، يا ئۆز ئانام بولمسا، مېنى كىم يۆلەيدۇ، ماڭا بىردىنبىر چىقىش يولى ياخشى ئوقۇپ، ئىلملىك، ياراملىق بىر ئادەم بولۇشتىن ئىبارەت. ۋەتىنىمنىڭ ئىستىقبالى ۋە پارلاق كېلەچىكى ئۈچۈن ھازىرقى زامان ئىلمى ۋە پەن - تېخنىكىسى بىلەن قوراللانغان يۇز مىڭلاپ مۇنەۋۋەرلەر لازىم، مەنمۇ شۇلارنىڭ بىرسى بولۇشۇم كېرەك» دەپ ئويلايتتىم. شۇڭا ناھايىتى غەيرەت بىلەن ئوقۇيتتىم. دەرسلەردە دائىم سىنىپنىڭ بىرىنچىسى بولاتتىم. دەرسلەردە ئەڭ يۇقىرى نومۇر بولغان بەش نومۇرنى ئالاتتىم. شۇڭلاشقا مۇئەللىملىرىم مېنى ناھايىتى ياخشى كۆرۈپ قالدى. 4 - سىنىپتا ئۈچ ئاي ئوقۇغاندىن كېيىن، مەكتەپ رەھبەرلىكى مېنى سىنىپ ئاتلىتىپ 5 - سىنىپقا كىرگۈزۈپ قويدى. ئۇ ۋاقىتتىكى مەكتىپىمىزنىڭ مۇدىرى نەسىردىن ئەپەندى ئىدى. ئۇ مېنى پات - پات تەقدىرلەپ ئەكىلىتىپ قويىاتتى. مەن ئەتىگەن سائەت ئالتىدە قوپۇپ بامدات نامىزىنى مەھەللىدىكى مەسچىتتە ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، تىرەك مازاردىن ئېشەككە ئارتىلغان سوغىدا ئىككى قېتىم سۇ ئەكىلىپ ئۆيدىكى تۇڭنى توشقۇزاتتىم. ئاندىن سىركە ئىشلەيدىغان دۇكانلاردىن ئەرزاق ئېلىپ كىرىپ كالىغا ھەلەپ ئېتىپ بېرەتتىم. ئۆيدىكى ئاتنى ھەرەمباغدىكى ئۆستەڭگە ئاپىرىپ سۇغۇرۇپ كېلىپ، بىدە تاشلاپ بېرىپ، ئاندىن ئەتىگەنلىك چېيىمنى ئىچىپ، مەكتەپكە كېتەتتىم. سىنىپقا بەزىدە ئىككىنچى بەزىدە ئۈچىنچى بولۇپ يېتىپ بېرىپ، دەرس باشلىغىچە كىتابلىرىم ۋە دەرس خاتىرىلىرىمنى قولۇمغا ئېلىپ، دەرس تەكرارلايتتىم. ھەرگىز دەرسكە كېچىكمەيتتىم. 6 - سىنىپقا چىققاندا مەكتىپىمنىڭ ئورنى ئالماشتى. بىز ئوقۇۋاتقان مەكتەپ بوشۇتۇلۇپ، غۇلجا شەھەرلىك قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى. بىز ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدىكى - بەيتۇللا مەدرىسى ۋە مەسچىتنىڭ ئارقىسىدىكى ئون سىنىپلىق ئورۇنغا كۆچۈپ، ئورۇنلىشىۋالدۇق.

بولۇپ ئىشلەۋاتقاندەك كۆرۈنسەمۇ، ئەمليەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاخبارات توپلاش خادىملىرىدىن بىرى ئىكەن.

ساجىدەخان ئاچام «كىچىك بالىنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىقىپ كېتىدۇ» (يەنى توغرا سۆز چىقىپ كېتىدۇ) دېگەن ئەقىدە بويىچە پات - پات مېنىڭدىن «بالام ئوپېراتسىيە قىلدۇرسام ياخشى بولۇپ كېتەرمەنمۇ؟» دەپ سوراپ قويياتتى. مەن:

- ياخشى بولۇپ كېتىلا، - دېسەم،

- ئاغزىلىرىغا ناۋات، جېنىم بالام، دېگەنلىرىدەك بولار، - دەپ خۇشال بولۇپ كېتەتتى. ئوپېراتسىيە قىلىش كۈنى يېتىپ كەلدى.

ساجىدەخان ئاچام، ئوپېراتسىيە قىلىنىش ئۈچۈن ئوپېراتسىيەخانىغا ئېلىپ كېتىلدى. بىز ئۇرۇق - تۇغقانلار بولۇپ، ئون نەچچە كىشى دېرىزە ئەينەكلىرى ھاكلار بىلەن ھاكلانغان ئوپېراتسىيەخانا دېرىزىسىنىڭ يېنىدا كۈتۈپ تۇردۇق. ئاردا «ۋاي!» دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئوپېراتسىيە ئىككى سائەت داۋام قىلدى. بىزدىن بىر كىشىنىڭ كىرىپ كۆرۈپ چىقىشىنى تەلەپ قىلدۇق. دوختۇرخانىدىكىلەر:

- ھازىر جىددىي بۆلۈمدە، كىرىشكە بولمايدۇ، - دەپ جاۋاب بەردى.

«ئوپېراتسىيە قىلىپ ئېلىنغان بەز مۇشۇ شۇ» دەپ، كىچىك ئالمىدەك بىر گۆشنى بىزگە كۆرسەتتى. بىر ئىككى سائەت ئۆتتى. بىزگە ساجىدەخان ئاچامنى كۆرسەتمىدى. كېيىن ئۇياققا - بۇياققا يۈگۈرۈپ قارىساق، ساجىدەخان ھەدەمنىڭ جەسىتىنى ئۆلۈك قويىدىغان يەرگە قويۇپ قويۇپتۇ. يىغا - زارە قىلدۇق. ھاكىم جاپپارنى ئىزدىگەن ئىدۇق. ئۇنىڭ قېچىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلدۇق. ساجىدەخان ھەدەمنىڭ ۋاپاتى بىزگە بەك ئېغىر كەلدى. ئەرتىسى نامىزىنى چۈشۈرۈپ يەرلىككە قويدۇق.

غۇلجىدىكى ئۇقۇش ھاياتىمنىڭ باشلىنىشى

بىز غۇلجىغا كېلىپ ئىككى ئايدىن كېيىن يازلىق تەتىل تۈگەپ مەكتەپلەر ئېچىلىشقا باشلىدى. دادامنىڭ ئاچىسىنىڭ ئوغلى ياسىن ئاخۇن ئاكام، بىر كۈنى كالىغا ھەلەپ ئېتىۋاتسام،

- ئىشكىنى ئىتتىك تۈگىتىڭ، مەن سىزنى مەكتەپكە ئاپىرىپ يازغۇزۇپ، ئورۇنلاشتۇرۇپ قويماي. ئوقۇمسىڭىز، ھەلەپ ئېتىشتىن مەڭگۈ قۇتۇلۇپ كېتەلمەيسىز، دەپ ئاگاھلاندۇردى.

بىز كېلىپ ئىككى ئايدىن كېيىن، ئۆيدىكى خىزمەتچى بىزنىڭ ئويدىن

بولۇپ، شۇ سەۋەپتىن قولى دوختۇرخانىدا كېسىپ تاشلانغان ئىكەن.

بوتانىكا دەرس مۇئەللىمىمىز دەسلەپتە قۇربانجان دېگەن بىر مۇئەللىم ئىدى. ئۇ ئۆسۈملۈكلەرنى ئۆز ئۆيىدە يېتىشتۇرۇپ، تەجرىبە قىلىدىغان بەكمۇ تەجرىبىلىك مۇئەللىم ئىدى. ئۇنىڭ دەرسىنى ھەممىمىز زوق بىلەن ئاڭلايتتۇق ۋە ئوقۇيتتۇق. كېيىنچە ھۇسەيىن ئاكا دېگەن بىر مۇئەللىم دەرس بېرىشكە باشلىدى. بۇ مۇئەللىمنىڭ سۆز قابلىيىتى ئانچە ياخشى ئەمەس ئىدى. دەرس مەزمۇنلىرىنى ئېنىق روشەن قىلىپ تازا ياخشى ئاڭلىتالمايتتى. ئەسلىدە بۇ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغان مەكتىپى ناھايىتى چوڭ ئىدى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ لېنىنگراد (پېتربورگ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىيولوگىيە فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن ئوقۇتقۇچى ئىدى. رۇسچىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. ئەمما ئوقۇغۇچىلار بۇ مۇئەللىمنىڭ دەرس ئاڭلىتىشىدىن خۇرسەن ئەمەس ئىدۇق. تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىمىز ئىمىنجان ئاكا ئىدى، بۇ ئوقۇتقۇچى چىمداشقا ناھايىتى ماھىر بولۇپ، دەرستە كەپسىزلىك قىلغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ قۇلىقىنى چىمدىۋالاتتى. ئۇ چىمدىغاندا قۇلاقلىرىمىز ھەرە چاققانىدەك ئېچىشىپ كېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن بۇ مۇئەللىمدىن ئوقۇغۇچىلار بەكمۇ قورقىشاتتى.

مەلۇم بىر مەزگىل جۇغراپىيە دەرسىنى ھۇسەيىن ئاكا بېرىشكە باشلىدى. ئۇ بىر كۈنى سىنىپقا گلوبۇس كۆتۈرۈپ كىرىپ، يەر شارىنىڭ يۈمىلاق ئىكەنلىكىنى، يەر شارىنىڭ ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بىر ئايلىنىشىنىڭ بىر كېچە - كۈندۈز بولىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ كۈن ئەتراپىدا بىر ئايلىنىپ چىقىشىنىڭ بىر يىل بولىدىغانلىقىنى، كۈن بىلەن يەر ئوتتۇرىسىدا ئاينىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، پىلانىتلار ۋە يەر شارىمىز ھەققىدە مەلۇمات بەردى.

بۇ دەرسنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ساۋاقدىشىمىز ماخمۇت دەرستىن كېيىن ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ دادىسى ئەمەت ئىمامغا (ئەمەت ئاخۇن ئىمام، بىزنىڭ مەھەللىدىكى مەسچىتنىڭ ئىمامى ئىدى، ئىمامنىڭ ئۆيى بىزنىڭ مەھەللىدە بولۇپ قورولىرىمىز بىر - بىرىگە بەكمۇ يېقىن ئىدى).

- دادا يەر شارى توپقا ئوخشاش يۈمىلاق ئىكەن، ئۇ ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىپ تۇرىدىكەن، ئۇنىڭ بىر قېتىم ئايلىنىشى بىر كېچە - كۈندۈزنى ھاسىل قىلىدىكەن. بۇنى مۇئەللىمىمىز ھۇسەيىن ئەپەندى بۈگۈن سۆزلەپ بەردى، - دەپتۇ. ئەمەت ئاخۇن ئىمام، كۈلۈپ كېتىپ، مەسخىرە ئارىلاش:

- ھەي ئەخمەق، مۇشۇ گەپكىمۇ ئىشەنىدىگۈمۇ؟ يەر - يۈزى ئۇنداق ئايلىنىدىغان بولسا بىزنىڭ ئۆينىڭ ئىشىكى ۋە ھويلىسى ئارقا تەرەپكە يۆتكىلىپ كېتىپ، ئۆيىمىز ئارقا كوچىنىڭ ئاغزىغا كېلىپ قالمامدۇ؟ - دەپ سوراپتۇ. ماخمۇت بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمەپتۇ.

«تولۇقسىز 3 - ئوتتۇرا ئىلى مەكتىپى» دەپ ئاتالغان مەكتىپىمىزگە، ئايدىڭ مەكتىپىدىن بىر مۇنچە ئوقۇغۇچىلار كېلىپ قوشۇلدى. 6 - ئا، 6 - ب، 6 - س سىنىپلىرى بار ئىدى. 6 - ب قىز - ئوغۇل ئارىلاش بولۇپ، ئايدىڭ مەكتىپىدىن كەلگەنلەر ئىدى. 6 - ، 7 - سىنىپلاردىن بولۇپ جەمئى سەككىز سىنىپ بار ئىدى. ئوغۇل ۋە قىز ئوقۇغۇچىلار ئايرىم سىنىپلاردا ئوقۇيتتى. 6 - سىنىپتىن بىر سىنىپ، 7 - سىنىپتىن بىر سىنىپ قىزلار سىنىپى ئىدى. قالغان ئالتە سىنىپنىڭ ئۇچى 6 - سىنىپ، ئۇچى 7 - سىنىپ بولۇپ، مەكتىپىمىزدە تۆرت يۈز ئەللىكتەك ئوقۇغۇچى بار ئىدى.

بىزگە ياخشى تەسىر كۆرسەتكەن مۇئەللىملىرىمىز

بىزنىڭ سىنىپ مەسئۇلىمىز مەھەممەتجان دېگەن بىر ئوقۇتقۇچى ئىدى. 7 - سىنىپقا چىققاندا ئۇنىڭ ئورنىغا باراتجان مۇئەللىم سىنىپ مەسئۇلىمىز بولدى. مەھەممەتجان مۇئەللىم بىزگە دائىم دەرسى بىلەن تارىخ، جۇغراپىيە دەرسى بېرەتتى. دائىم دەرسىدە ئىسلام دىنىغا ئائىت مۇھىم مەلۇماتلار، ئايەتلەر ۋە ئىسلام دىنى ئۇچۇن ئۆھتىلگەن پەيغەمبەرلەر ئىچىدە يىگىرمە بەش مۇھىم پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمھالى ئوقۇتۇلاتتى. تارىخ، جۇغراپىيە دەرسىدە، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ جۇغراپىيە جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى، يەر مەيدانى، نوپۇس ۋە بايلىقلىرى، شۇنىڭدەك شەرقىي تۈركىستاننىڭ قىسقىچە تارىخى ۋە بۈگۈنكى ۋەزىيىتى تونۇشتۇرۇلاتتى. تىل - ئەدەبىيات مۇئەللىمىمىز ئايدىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن يۆتكىلىپ كەلگەن تاجىدىن قادىرى ئىدى. تاجىدىنكام ناھايىتى مەلۇماتلىق بىر ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ناتىق، دەرستە ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىۋالىدىغان بىر مۇئەللىم ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن شائىر ئىدى. ئۇنىڭ گېزىتلەردە پات - پات شېئىرلىرى بېسىلىپ تۇراتتى. بىزنى تىل - ئەدەبىياتقا بەكمۇ ھەۋەسلەندۈرۈەتتى. بىزگە پات - پات ئەدەبىي خاتىرىلەر ۋە شېئىر يازغۇزاتتى. شېئىرلىرىمىزنى كۆرۈپ باھا بېرەتتى ۋە پىكىر يازاتتى. تىل - ئەدەبىيات دەرسىمىزگە نومۇر بەرگەندە ئوقۇغۇچىنىڭ ھەم نەزەرىيەدىكى نەتىجىسىگە ھەم يېزىقچىلىقتىكى نەتىجىسىگە قاراپ نومۇر بېرەتتى. ماتېماتىكا مۇئەللىمىمىز غوپۇرجان ئىسمايل مۇئەللىم ئىدى. قابىلىيەتلىك بۇ مۇئەللىمنىڭ ئوڭ قولى جەينىكىدىن كېسىپ تاشلانغان بولۇپ، ئۇ قولى بوش يەڭ ئىچىدە تۇراتتى. مۇئەللىم، بىر كىچىك بالىنى بوزەك قىلىۋاتقان بىر مۇتەھەم بىلەن ئۇرۇشۇپ مۇشتلۇشۇپ قالغان. غوپۇرجان ئاكامدىن تاياق يېگەن پوچى گاڭگۇڭ، يېگەن تاياقنا چىدىمايي غوپۇرجان ئاكامنىڭ قولىغا پىچاق سىلىۋەتكەن

- ياق، مەن مۇشتلىشىشنى بىلمەيمەن، مۇشتلاشمايمەن.- دېسەم، كۆزۈمگە كىرىۋالدى. باشقا ساۋاقداشلىرىم ماڭا ئىشارەت قىلىپ «قولۇڭنى بەر، يېنىڭدا بىز بار» دېگەندەك قىلدى. ئاخىرى سىنىپتىكى ماڭا ھېسداشلىق قىلىۋاتقان كۆپچىلىك ساۋاقداشلىرىمغا:

- ئاتا-ئانىڭىز قورقمايمەن، ئۇنىڭغا بولۇشۇپ مۇتەللىپ ماڭا قول سالسا، ئۇ مېنىڭدىن چوڭ، تاياق يەپ قالمەن.- دېسەم، ئۇلار بىر ئېغىزدىن:

- قورقما، بىز سېنىڭ ئارقاڭدا، بىز سەن تەرەپ، ئەگەر مۇتەللىپ بۇ جەدەلگە چىدىماسلىق قىلىپ ئارىلاشسا ھەممىمىز بىرلىشىپ مۇتەللىپكە ئېسىلىپ ئۇنىڭ ئەدىپىنى بېرىمىز،- دەپ، مېنى روھلاندۇرۇپ خاتىرجەم قىلدى ۋە ماڭا:

- بىرىنچى مۇشتنى كىلىشتۇرۇپ بۇرنىغا ئات،- دەپ مەسلىھەت بەردى.

دەرستىن كېيىن بىز ئارقا كوچىغا چىقتۇق. ئوقۇغۇچىلار ئەترايىنى چۆرىدەپ بىر مەيدان ھاسىل قىلدى. ئىككىمىز ئوتتۇرىغا چۈشتۇق، ئاتا-ئانىڭىز مۇشتۇمنى تۇگۈپ ماڭا خىرىس قىلىشقا باشلىدى. مەن «بەرىبىر بولىدىغان ئىش بولدى، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي» دەپ ئويلاپ، بىرىنچى مۇشتنى كىلىشتۇرۇپ ئۇنىڭ بۇرنىغا ئاتتىم. ئۇمۇ ماڭا قارشىلىق بېرىپ مۇشت يانداردى. ئارىسام بۇرنىدىن ئوقتەك قان كىلىپ ھودۇقۇپ قالدى. مۇتەللىپمۇ ئارىلاشمىدى. ئاتا-ئانىڭىز بالىلارغا تەلمۈرۈپ ئاجىرىتىۋېتىشنى ئىما قىلدى. بالىلار ئىككىمىزنى ئاجىرىتىۋەتتى. قايتىدىن قول ئېلىشتۇردى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن، ئۇ باشقا ئوقۇغۇچىلارغا يوغانچىلىق قىلىپ بۇزەك قىلمايدىغان بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ كەتتۇق.

ئەخمەتجان قاسىمى ۋە غېنى باتۇر قاتارلىق رەھبەرلەرنى يېقىندىن كۆرۈپ ھاياجانلىنىشىم

يىللار شۇنداق تېز ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى. 1947 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى روزى ھېيت بولدى. روزى ھېيتىنىڭ بىرىنچى كۈنى سەھەر تۇرۇپ، تەرەپ ئىلىپ، ھېيت نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن بىزنىڭ ئۆيى جايلاشقان مەھەللىدىكى چوڭ - كىچىك ئەركەك ۋەتەنداشلار بىلەن يول بويى تەكبىر ئېيتىپ، غۇلجىدىكى بىردىنبىر چوڭ مەسچىت - بەيتۇللا مەسچىتىگە قاراپ يول ئالدۇق. مەسچىتكە يېتىپ بارغاندىن كېيىن ھەربىرىمىز جايلىرىمىزنى تېپىپ بىر ئاز ئولتۇرغاندىن كېيىن، كىشىلەر ئارىسىدا بىر جىددىيلىك بولۇپ كەتتى. بىر تۈركۈم كىشىلەر مەسچىتنىڭ مېھرابىغا يېقىن تەرىپىگە ئىلگىرىلەۋاتاتتى. بىر كىشى ھاجايان بىلەن

ماخمۇت ئارتىسى جۇغراپىيە دەرسىدە ھۇسەيىن مۇئەللىمگە سوئال قويۇپ:

- مۇئەللىم ئاخشام سىزنىڭ بۇ كۆزقارىشىڭىزنى دادامغا دېسەم مېنى تىللاپ كەتتى. دادام شۇنداق دېدى:

- ئۇ ئۇنداق بولىدىغان بولسا ئۆيىمىزنىڭ ئالدى ئارقا تەرەپكە، ئارقىسى ئالدى تەرەپكە يۆتكىلىپ قالمامدۇ؟ دېۋىدى، مەن جاۋاب بېرەلمەي قالدىم،- دېدى.

ھۇسەيىن مۇئەللىم:

- ھەي ئەخمەق دادائىنىڭ كاللىسى ئىشلىمەي قاپتۇ. يالغۇز سېنىڭ ئۆيۈڭ ئايلىنامتى، پۈتۈن يەر شارى ئايلىنىدۇ ئەمەسمۇ. يەر شارى ئايلانمای يالغۇز سېنىڭ قورا جايىڭ ئايلانغان بولسا، شۇنداق بولۇپ قالاتتى،- دېدى ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ماخمۇت قۇلىقىغچە قىزىرىپ بۇ سوئالنى سورىغىنىغا پۇشايمان يەپ قالدى.

باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئاخىرقى يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدىن باشلاپ، مەن قەشقەردىن كەلگەن بىر ئوقۇغۇچى بولسامۇ، غۇلجىلىق ساۋاقداشلىرىم بىلەن بىر تۇغقانىنىڭ باللىرىدەك ناھايىتى چىقىشىپ كەتتىم. مەن دەرستە ياخشى ۋە ئەخلاق پەزىلەتلىك ئوقۇغۇچى ئىدىم. بۇ جەھەتتىن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلار مېنى ھۆرمەت قىلاتتى. ئۇلار بىلەن بەك ياخشى چىقىشاتتىم.

ھازىرغىچە ئېسىمدىن كەتمەيدىغان بىر ۋەقە

بىزنىڭ سىنىپتا غېنى باتۇرنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قۇربان (قوۋان) شاگىخونىڭ ئوغلى ئابابەكرى ۋە شەھەر ئىچىنىڭ نوچىسى دەپ ئاتالغان مۇتەللىپ دېگەن بىزدىن يېشى چوڭراق بىر ساۋاقدىشىمىز بار ئىدى. ساۋاقدىشىمىز ئابابەكرى بەزى كۈنلىرى مەكتەپكە تاپانچا ئېلىپ كېلەتتى. (دادىسىنىڭ قولىدىكى تاپانچىلاردىن بىرسى بولسا كېرەك). ئۇ سىنىپىمىزنىڭ نوچىسى مۇتەللىپ بىلەن يېقىن ئاغىنە ئىدى. ئابابەكرى بەزى ۋاقىتلاردا ساۋاقداشلىرىمىزغا بىر ئاز يوغانچىلىق قىلىپ ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇاتتى. ئۇنىڭ قولىدا قورال بولغانلىقى ۋە گاگگۇڭ مۇتەللىپ بىلەن يېقىن دوست بولغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭدىن ئەيمىنەتتى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 5 - سىنىپىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. ساۋاقدىشىم ئابابەكرى بىر ئىككى قېتىم ساۋاقداشلىرىمدىن بىرىگە قاتتىق ئازار بەردى. يولسىزلىق قىلدى. مەن:

- ئابابەكرى يېتەر، بۇ ساۋاقدىشىمىزنى بوزەك قىلىۋەرمە، دېسەم،

- سەن ماگا داخۇگەيلىك قىلىۋاتسىنا، مەن بىلەن مۇشتلىشامسەن، نوچىلىقىنى بىر كۆرۈپ باقاي،- دەپ تۇرۇۋالدى .

ئېرىشىشى كېرەك. مەن يۇقىرى رەھبەرلىككە، خۇسۇسەن ئەخمەتجان ئەپەندىمگە جەنۇبتىكى قېرىنداشلىرىمىزنى تېزراق ئازاد قىلىش ئۈچۈن ھەربىكەت باشلاشنى تەلەپ قىلىپ كېلىۋاتىمەن. ئەگەر يۇقىرىدىن جەنۇبنى ئازاد قىلىش توغرۇلۇق يولىورۇق بېرىلسە، مېنىڭ ئارقامدىن ئەگىشىپ، جەنۇبنى ئازاد قىلىش ئۈرۈشىغا قاتنىشىشقا جۈرئەت قىلالامسىلەر، ئارقامدىن ماڭالامسىلەر؟!

- ئەلۋەتتە، جۈرئەت قىلىمىز، قەتئىي ماڭمىز،- دەپ جاۋاب بەردۇق. غېنى ئاكا بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن بىزگە قاراپ:

- ئۈرۈش دېگەن چاقچاق ئەمەس، ئۈرۈشتا ئوق تېگىپ قۇربان بولۇشمۇ بار. قۇربان بولۇشتىن قورقامسىلەر؟ - دەپ سوئال قويدى. بىز چۈقۇرۇشۇپ:

- ۋەتەن يولىدا قۇربان بولۇشتىن، ئازادلىق يولىدا ئۆلۈشتىن قورقمايمىز. غېنى ئاكا ئالدىمىزدا ماڭسىلا بىز ھېچنېمىدىن قورقمايمىز! - دەپ جاۋاب بەردۇق. غېنى باتۇر ئاكا، كۈلۈمسىرەپ:

- باركالا ئەزىمەتلەر، ئاپىرىن، كېچىك قەھرىمانلار! ئوقۇشۇڭلارنى ياخشى ئوقۇپ، ۋەتەن ئازادلىقى ئۈچۈن بولىدىغان جەڭلەرگە ئۆزۈڭلارنى ياخشى ھازىرلاپ تۇرۇڭلار! يېقىن ئاردا ھەممىز جەڭگە ئاتلىنىپ جەنۇبتىكى قېرىنداشلارنى چوقۇم ئازاد قىلىمىز،- دېدى. بىز خۇشاللىقتىن گۈلدۈراس چاۋاك چالدۇق. غېنى باتۇرنىڭ بېشىدىكى كىمخاب تۇمقى ئۆزىگە بۆلەكچىلا ياراشقان ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىشتىن شۇنچىلىك ھاياجانلاندىم ۋە ھۆزۈر ئالدىمكى، شۇ كۈنى كېچە ئۇخلىيالمىدىم.

غېنى باتۇر 1901 - يىلى 5 - ماي كۈنى ئىلى ۋىلايىتى قاش يېزىسىنىڭ تۇردىيۇزى مەھەللىسىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئاتىسى مەھەممەتباقى ئاكا، ئانىسى مايىمخان ئاچا ئەسلىدە خوتەنلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككىنچى بوۋىسى، مانجۇر - خىتاي ئىستىبدات ھاكىمىيىتىنىڭ، تىرىك تاپ، مەنسەپپەرەس چېرىكلىرىنى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى باقتۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، ئالتى شەھەر تەرەپلىرىدە ئازادلىق قوزغىلاڭغا قاتناشقۇچىلارنى پالاپ، 1760 - 1767 - يىللىرى ئارىسىدا قەشقەر، خوتەن، تۇرپانلاردىن كۆچۈرۈپ چىققان سەككىز مىڭ ئۆيلۈك ئۇيغۇرلارنىڭ بىرسى ئىدى.

غېنى باتۇر ئاجايىپ ئىشچان يىگىت بولۇپ ئۆستى. ئۇنىڭ جەسۇرلىقى، باتۇرلۇقى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، نامى پۈتۈن يۇرتقا يېيىلدى. غېنى باتۇر شەرقىي تۈركىستاندا ياشىغان بارلىق خەلقلەرگە ئوخشاش ۋە شۇلار قاتارىدا، گومىنداڭ مۇستەملىكچىلىرىنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئىدى. ئۇنىڭ ياشلىق ھاياتىنىڭ تەڭدىن تولىسى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ، جۈملىدىن جىڭ شورىن، شىڭ شىسەينىڭ تۇرمىلىرىدە ئۆتكەن.

«ئەخمەتجان ئەپەندىملەر كەلدى» دېدى. مەن ناھايىتى دىققەت بىلەن قارىسام بېشىغا يېشىل سەللە يۆگىگەن ئەخمەتجان قاسىمى كۆرۈندى. بۇ كىشىنىڭ بايرامىلاردا كۆتۈرۈلۈپ ماڭىلىدىغان رەسىملىرىنى كۆرگەن ئىدىم. رەسىمدىكى ئادەمنىڭ دەل ئۆزى ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئورتا بوي، بۇغداي ئۆڭلۈك، كۆزقاشلىرى قاپقارا، قىسقا بۇرۇتلۇق بولۇپ، ناھايىتى يېقىملىق، خۇشخۇي چىرايلى بىلەن ھەممە كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ئارقىسىدىن ھېكىم بەگ خوجام قاتارلىق مۆتىۋەرلەرنى كۆردۈم. ھېيت نامىزى ئوقۇلدى. نامازدىن كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى كۆچىلىككە سالام بېرىپ: «ھېيتىڭىزلەر مۇبارەك بولسۇن، قېرىنداشلىرىم! جانابى ئاللاھ جەنۇبى شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرىمىزغىمۇ بىزگە ئوخشاش ھۆر، خۇشال - خۇرام ھالدا ھېيت ئۆتكۈزىدىغان كۈنلەرنى نېسىپ ئەيلىسۇن!» دېدى. پۈتۈن خەلق قىزغىن ئالقىشلار ياڭراتتى، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلەرگە ھۆرمەت - ئېھتىراملىرىنى بىلدۈردى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بىزنىڭ مەھەللىدىكى بىرقانچە دوستلىرىم بىلەن ھېيت تەنتەنىسى قىزىپ كېتىدىغان، ئۆگزىدە ھېيت ناغرىسى بىلەن سۈناي چېلىنىدىغان ۋە كىچىك بالىلار چۈشۈپ ئايلىنىدىغان چۆگۈلۈمەچ ئورۇنلاشقان بەيتۇللا مەيدانىغا كەلدىم. مەيداندا ئادەملەر شۇنداق كۆپ ئىدىكى، ھەر تەرەپ تىقما - تىقماق ئىدى. مەيدانغا يېقىن يولدا بىر پوۋىسكا[1] پەيدا بولدى. پوۋىسكىدىن مەھەممەت باقى ئوغلى غېنى باتۇر چەبدەسلىك بىلەن چۈشۈپ، ئەتراپىنى ئورۇۋالغان كىشىلەرگە قاراپ:

- بايرىمىڭلار مۇبارەك بولسۇن! قېرىنداشلار، - دېدى. باشقىلار:

- ئۆزىڭىزدىن بولسۇن! - دەپ جاۋاب بېرىشتى.

غېنى باتۇر ئاكا ئېگىز بوي، گەۋدىلىك، يوغان باش، كەڭ ۋە سوزۇق يۈزى قىپقىزىل ئالما رەڭگى، قوي كۆز، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى بار بىر كىشى ئىدى.

بىز كىچىك بالىلار ۋە ياشلار غېنى ئاكامنىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ، بۇ ئىنقىلاب قەھرىمانى، خەلق باتۇرىغا تويماي قارايتتۇق. ئۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە سەپسالاتتۇق، غېنى باتۇر ئاكام بىزدىن ھال - خاتىرە سورىغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

- بىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئازاد قىلىنغان تۈپراقلىرىدا ئەركىن، خۇشال - خۇرام ھالدا ھېيت ئۆينىۋاتىمىز، ئەمما جەنۇبتىكى قېرىنداشلىرىمىز گومىنداڭ مۇستەبىتلىرىنىڭ قانلىق تاپىنى ئاستىدا ئازاب - ئوقۇبەت چېكىپ، خورلىنىۋاتىدۇ. ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش ئەركىن، خۇشال - خۇرام ھېيت ئۆينايدىغان كۈنلەرگە

(1) پوۋىسكا: يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملار ئولتۇرىدىغان، ئات قوشۇلغان، رېزىنكە چاقلىق قاتناش قورالى - ئات ھارۋىسى.

غېنىكامنى كۆردۈڭمۇ،
مەرگەن بولۇپ ئاتقىنىنى،
دۈشمەنلەرنى كۆردۈڭمۇ،
توشقان بولۇپ ياتقىنىنى.

غېنى باتۇرنىڭ نامى ئۆزىنىڭ ئىنقىلابى سەپداشلىرى فاتىخ، ئەكبەر، ئوسمان، نۇرۇم ۋە ھوشۇر باتۇرلارنىڭ ناملىرى بىلەن زىچ باغلانغان، شۇڭلاشقىمۇ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاب تارىخىدا ئۇلار «ئالتە باتۇر» دەپ نام ئالغان. گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرى، ئۇلارنى قارىلاپ «ئالتە ئوغرى» دەپ ئاتىغان. غېنى باتۇرنىڭ 1944 - يىلى 8 - ئايدا نىلقىدىن باشلانغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قوراللىق مىللىي ئىنقىلابىدا قوشقان مۇھىم تۆھپىلىرى ئۇچۇن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتنىڭ قارارى بويىچە پالكوۋنىك (ئالباي) ھەربىي ئۇنۋانى بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھەربىي سوتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەنگەن.

ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلىرىمىزنى ئىككىنچى قېتىم 1948 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى ئىلىدا قوزغالغان شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ 4 - يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىدا كۆردۈم. بىز ئىلى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇئەللىملىرىمىزنىڭ يېتەكچىلىكىدە رەتلىك تىزىلىپ، داقا - دۇمباقلارنىڭ ساداسى ئىچىدە ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىدىكى مەيدانغا قاراپ يول ئالدۇق. ئىداره - جەمئىيەت كادىرلىرى، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى رەتلىك، چىرايلىق كىيىنىپ، ئاي يۈلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقىمىزنى كۆتۈرۈپ، جەڭگىۋار ناخشىلارنى توۋلاپ، تەرەپ - تەرەپتىن مەيدانغا قاراپ دېڭىزدەك دولقۇنلۇنۇپ ئاقاتتى. ئىداره - جەمئىيەت كادىرلىرىنىڭ، مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قولىدا يېشىل رەڭلىك ئاي يۈلتۇزلۇق دۆلەت بايرىقىمىزدىن باشقا رەھبىرىمىز ئەخمەتجان قاسىمى، مىللىي ئارمىيەنىڭ باش قوماندانى گېنېرال ئىسھاق بەگ، ھىكىم بەگ غوجام، خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇرنىڭ رەسىملىرى ۋە يەنە لېنىن بىلەن ستالىننىڭ رەسىملىرى كۆتۈرۈلگەن ھالدا رەتلىك كېتىپ باراتتى. ۋاڭ قادىرنىڭ بېغى ئەتىگەن سائەت توققۇز يېرىمدا ئەسكەر، خەلق ئاممىسى، ئىداره - جەمئىيەت كادىرلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولۇپ تاشتى. ئالدى بىلەن تەبرىكلەش يىغىنىنىڭ ئېچىلغانلىقى ئېلان قىلىندى. يىغىندا ئەخمەتجان قاسىمى بايرام مۇناسىۋىتى بىلەن سۆز قىلدى. پۈتۈن خەلقىمىزنىڭ بايرىمىنى تەبرىكلىدى. ئاندىن پارات باشلىنىدىغانلىقى جاكارلاندى. مىللىي ئارمىيە ئىشتاب باشلىقى ئاتلىق ھالدا، ئات ئۈستىده ئولتۇرغان مىللىي ئارمىيەنىڭ باش قوماندانى ئىسھاق بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھەربىچە سالام بېرىپ،

چۈنكى ئۇ قۇل بولۇپ ياشاشتىن كۆرە، كۆرەش قىلىپ ئۆلۈشنى ئەلا بىلگەن. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ خەلقنىڭ «ئەلگە قوشۇلساڭ ئەر بولسەن»، «ئاتاڭنىڭ بالىسى بولغۇچە، ئەلنىڭ بالىسى بول» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزلىرىگە ئۆز ھاياتىدىن ئورۇن بېرىپ، ئادالەت ۋە ئازادلىق ئۈچۈن قولىغا قورال ئالغان ئىدى.

1944 - يىلى شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىدا گومىنداڭ زۇلمىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاب پارتىلىدى. ئازادلىق ۋە مىللىي مۇستەقىللىق ئۈچۈن بولغان مانا شۇ قانلىق كۈرەش يىللىرى غېنى باتۇر ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتتى. بولۇپمۇ نىلقا، غۇلجا كەڭسايى، جىڭ، بۆرتالا، ئارىشاڭ ۋە باشقا شەھەرلەرنى باسقۇنچىلارنىڭ قۇللىقىدىن ئازاد قىلىش جەڭلىرىدە غېنى باتۇرنىڭ كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقى، جاسارىتى خەلق ئاغزىدا رىۋايەتكە ئايلانغان ئىدى. شۇڭلاشقا خەلق ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىنى مەدھىلەپ قوشاقلار توقىدى، شائىرلار شېئىرلار يازدى، بۇ قوشاقلارنى شۇ چاغلاردا ئاڭلاپ بەكمۇ ھاياجانلانغان ئىدىم، شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى گېزىتتىن ئوقۇغان ئىدىم.

شۇ قوشاقلاردىن بىرنەچچە كۆپلېتنى مسال قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆتمەكچىمەن.

قازانلار قاينىاپ تاشقان،
خىتايلار ھەددىدىن ئاشقان.
غېنى باتۇر كىرىپ كەلسە،
ھەممباغقا قاراپ قاچقان.

ئىلى سۇيى ھەيۋەتلىك،
ئىچكەن سۇيى شەرۋەتلىك.
دۇشمەنلەرنى يوقاتقان،
غېنى باتۇر غەيرەتلىك.

غېنى باتۇر نىلقا تاغلىرىدا، غۇلجا شەھىرى ۋە لەڭشاڭ ئەتراپىدىكى قاتتىق جەڭلەردە ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتكەن. بۇ ھەقتە چىققان قوشاقلاردىن بىرسى مۇنداق ئىدى:

غېنى باتۇر ئۆزى چاققان،
سولاقتا تولا ياتقان.
دەردكە پايلىماي چىقىپ،
دۇشمەنلەرنى يوقاتقان.

تاپشۇرۇلغان 1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، يەنى ئارمىيەمىزنىڭ قۇرۇلۇش بايرىمى ئىدى.

مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ تۇنجى يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن 1949 - يىلى 8 - ئاپرېلدا ئىلى ئايرودۇرۇمىغا يېقىن بىر مەيدانىدا تەبرىكلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى. بۇ مۇراسىمغىمۇ ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىز، ئەسكىرىي قوماندانلىرىمىز ۋە ئىدارە - جەمئىيەت، مەكتەپلەردىن بولۇپ يىگىرمە مىڭغا يېقىن كىشى قاتناشقان ئىدى. يىغىن باشلىنىپ قىسقا نۇتۇقلار سۆزلەنگەندىن كېيىن ھەربىي پارات باشلاندى. ماشىنىلاشقان قىسىملار، توپچىلار، ئاتلىق ۋە پىيادە قىسىملار كۆرەكتىن جەڭگىۋار ھالەتتە ئۆتتى. قەھرىمان مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ جەڭچىلىرى، ئوخشاش پورمىدا ماشىرەڭ دىگىنال تېرىكىدىن شىرىتما شىم - پەشمەت، باشلىرىغا شۇ رەڭدە قىرلىق قالپاق، پۇتلىرىغا بولسا قونجۇلۇق بىغىررەڭ چىگرىدىن ئۆتۈك كەيگەن ھالدا ئۇستۇن جاسارەت بىلەن زەپەر مارشىنى ياڭرىتىپ، خەلقىمىزگە غۇرۇر ۋە ھاياجان بېغىشلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ياخشى تەربىيەلەنگەن مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ تېكەس ئاتلىق پولكىنىڭ قىسىملىرى، ئات ئۇستىدىكى جەڭ مەشىقلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئاتلىق قىسىملىرىمىزنىڭ ئات ئۇستىدىكى چەبدەس ھەرىكەتلىرى ۋە چەۋەندازلىقلىرى، قىلىچ ئۇرۇشتىكى ماھىرلىقلىرى، مۇراسىمغا قاتناشقان پۇتۇن يىغىن ئەھلىنى چوڭقۇر ھاياجانغا سالدى. پۇتۇن مەيداندىن كۆتۈرۈلگەن گۈلدۇراس ئالقىشلار، «ياشىسۇن مىللىي ئارمىيەمىز!» دەپ توۋلانغان شوئارلار يەر - ئاسمانىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ جەڭگىۋارلىقىغا پۇتۇن خەلقىمىز ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە چەكسىز ئىپتىخارلاندى.

ھەربىي ماھارەت كۆرسىتىش جەريانىدا ئاتلىق جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىمىزنىڭ بىر پۈتىنى ئات ئىگىرىنىڭ ئۆزۈگگىسىگە قويۇپ، ئۈچقان قۇشتەك چىپىپ كېتىۋاتقان ئات ئۇستىدە تىك تۇرۇشلىرى، ئاتتىن بىردەم ئوڭ تەرەپكە بىردەم سول تەرەپكە شۇڭغۇپ ھەرىكەت قىلىشلىرى، ئەسكەرلىرىمىزنىڭ ئاتلارنىڭ باغرىغا يېپىشىپ، مۆكۈنۈۋېلىشلىرى، چېپىۋاتقان ئاتنىڭ ئادەمسىز ئاتتەك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىشلىرى ۋە ئات ئۇستىدە قىلىچ ئوينىتىپ چەۋەندازدەك تېز ھەرىكەت قىلىشلىرى، دۇشمەن بېشىغا ئۇرۇلغان قىلىچلارنىڭ دەل جايىغا تەگكەنلىكى، خەلقىمىزنى، تاماشىبىنلارنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇرغان ئىدى. بۇ جەڭگىۋار كۆرۈنۈشلەردىن خەلقىمىزنىڭ جەسۇر يىگىتلىرىنىڭ نەقەدەر ئەقىللىك، پاراسەتلىك ۋە قەھرىمان ئىكەنلىكى تولۇق ئايان بولغان ئىدى.

قىسقىسى ئات چاپتۇرۇش، قىلىچ بىلەن چېۋىش چېپىش، ئات ئۇستىدە تورنىك ئوينىتىش، ئات ئۇستىدە ئۆرە تۇرۇپ ئات چاپتۇرۇش، ئات چاپتۇرۇپ ئويۇق - بويۇققا چۇشۇش، ئات ئۇستىدە قارىغا ئېتىش قاتارلىق ھەرىكەتلىرى، پۇتۇن

ئارمىيەمىزنىڭ پاراتقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. بۇ ئىككىيلەن ئاتلىق ھالدا مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ بايرام مۇراسىمىغا قاتناشقان جەڭچى - ئوفىتسېرلىرىنىڭ ئالدىدىن ھەربىي چاس بىلەن ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ بايرىمىنى تەبرىكلىدى. ئاندىن ئەسكىرىي مۇزىكىلارنىڭ چېلىنىشى بىلەن، مۇنبەردە تۇرۇۋاتقان رەھبەرلىرىمىزنىڭ ئالدىدىن ئاتلىق قىسىم، زەمبىرەكچى قىسىم، ھاۋا مۇداپىئە قىسىملىرى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە قىسىملىرى، ساقچى قىسىملىرى يەر - زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ ھەيۋەت بىلەن ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىداره - جەمئىيەت ۋە ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار پاراتتىن ئۆتتۇق. مۇنبەر ئالدىغا كەلگەندە يۈزىمىزنى مۇنبەرگە قارىتىپ، ئىككى قولىمىزنى ھەربىكەت قىلدۇرماستىن ئۆتتۇق. «ياشىسۇن ئەخمەتجان قاسىمى! »، «ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك ئىتتىپاقى!»، «ئىنقىلابىمىزنىڭ غالىبىيەت مېۋىسىنى قەتئىي قوغدايلى!» دېگەن شوئارلار توۋلۇنۇپ تۇردى. ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، ئىسھاق بەگ قاتارلىق مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ قوماندانلىرى مۇنبەر ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقانلارغا قول ئىشارىتى ۋە ھەربىي چاس بىلەن ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئەخمەتجان قاسىمى بېشىغا مانچېستېر دوپپا، ئۇچىسىغا كاستۇم بۇرۇلكا كەيگەن، بوينىغا گالىستۇك تاقىغان ھالدا ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بىزگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ ھۆرمەت بىلدۈرەتتى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۇتتۇرا بوي، قەددى قامىتى كېلىشكەن، قاپقارا قىسقا بۇرت قويۇۋالغان كۆزلىرىدىن نۇر چاقناپ تۇرىدىغان روھلۇق، سالاپەتلىك بىر كىشى ئىدى. بىزنىڭمۇ دۆلىتىمىزنىڭ، قۇدرەتلىك ئارمىيەمىزنىڭ، ئەخمەتجان قاسىمغا ئوخشاش رەھبىرىمىزنىڭ بارلىقىغا ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولۇپ، بېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك ھېس قىلىپ غۇرۇرلىناتتىم.

مېنى چەكسىز غۇرۇرلاندۇرغان يەنە بىر ھادىسە ئېسىمگە كېلىپ قالدى.

1949 - يىلى 8 - ئاپرېلدا غۇلجىدا ئۆتكۈزۈلگەن ھەربىي پارات ۋە ئاتلىق قىسىملارنىڭ ماھارەت كۆرسىتىشى

1945 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ رەسمىي قۇرۇلۇش كۈنى ئىدى. بىزنىڭ ئۇ ۋاقىتتا ئىككى دىنىي بايرىمىمىز روزى ھېيىت بىلەن قۇربان ھېيتتىن باشقا ئىككى مۇھىم مىللىي بايرىمىمىز بار ئىدى. ئۇنىڭ بىرسى ئىلى ئىنقىلابىنىڭ بۈيۈك غالىبىيتى بىلەن 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئېلان قىلىنغان كۈنى بولغان دۆلەت بايرىمىمىز؛ يەنە بىرسى ئىنقىلابقا قاتناشقان پارتىزان قىسىملىرىنىڭ رەسمىي مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە بولۇپ قۇرۇلغان ۋە مىللىي ئارمىيىمىزگە تۇنۇ

ئويلىدۇق. شۇ كۈنلەردە كىشىلەر ئارىسىدا «ئۇلار چۈشكەن ئايروپىلان تاغقا ئۇرۇلۇپ چۈشۈپ كەتكەن بولسا، جەسەتلىرىنى ئېلىپ كېلىپ بىزگە تاپشۇرۇپ بەرسۇن» دېگەن تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇشقا باشلىدى. ھۆكۈمەت ئىچىدىكى بەزى شەخسلەر ۋە غۇلجىدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسى «چۈشۈپ كەتكەن ئايروپىلانىنى ئىزدەۋېتىپتۇ، جەسەتلەر تېپىلغاندىن كېيىن بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىدۇ» دېگەن جاۋابلارنى بېرىشكە باشلىدى. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى خەلق ئىچىدە نارازىلىق سادالىرى ئۇلغۇيۇشقا باشلىدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك رەھبەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن پەرىشان بولۇپ چوڭقۇر ماتەمگە چۆمدى.

ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاندىكى شائىرلار ئۆزىنىڭ يازغان «مەرسىيە» شېئىرلىرى ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ ھەسرەت - نادامىتىنى ۋە چوڭقۇر مۇسىبەتلىرىنى ئىپادىلىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇجاھىد ۋە يالقۇن يۈرەك شائىرى سابىت ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى 1949 - يىلى 11 - ئايدا يازغان «ئايرىلدىم» ناملىق شېئىرىدا:

تۈيۈقسىز شۇم خەۋەر كەلدى، دىل ئارامىمدىن ئايرىلدىم،
تۆكۈلدى ياش، ئېگىلدى باش، شېرىن ئانىمدىن ئايرىلدىم.
گويا تۇننى يورۇتقان ماھى تاپانىمدىن ئايرىلدىم،
قارا بەختىمنى ئاق قىلغان يورۇق تاڭىمدىن ئايرىلدىم!

دەريا، نېمە تەقدىر بۇ، يېنىپ تۇرغان قۇياش ئۆچتى،
ۋەتەن ئاسمانىدا يانغان يۇلتۇزلار ئېقىپ چۈشتى.
پەلەكنىڭ كاڭلىقى بۇ، ئىشەنگەن تاغلىرىم كۆچتى،
يۈرەكتە پارلىغان ئۈمىد - ئارمانىمدىن ئايرىلدىم.

خەلق رەھبىرى ئەخمەتجان - ۋەتەنگە پاسبان ئەردى،
رەقىبگە قەھرى غەزەپلىك، خەلققە مېھرىبان ئەردى.
خەلق بەختى ئۈچۈن جەڭدە ئايانماي جېنىنى بەردى،
سۆيۈملۈك داھىي ئەخمەتجان - دانارىمدىن ئايرىلدىم.

ئايا دوستلار، جۇدالىق دەردىدە يىغلاپ نىدا قىلدىم،
قولۇمغا قارىلىق باغلاپ، مۇسىبەتتە ھازا قىلدىم.
جۇدالىق زەنجىرى بىرلەن، يۈرەك باغرىم يارا قىلدىم،
قولۇمدىن ئامىتىم كەتتى، سەمەنگاھىمدىن ئايرىلدىم!

مەيداندىكى خەلقىمىزنى ھەيران قالدۇرغان ئىدى. بۇ كۆرۈنۈشلەر ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ.

كۈتۈلمىگەن پاجىئە ۋە بۇيۇك ماتەم

1949 - يىلى 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى كۈتۈلمىگەن بىر پاجىئە خەۋىرى زىلزىلىگە سالدى. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاسمىنىنى ماتەم بۇلۇتلىرى قاپلىدى. ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماقلار چېقىپ، خەلقىمىزنىڭ كۆز يېشى يامغۇر بولۇپ يېغىپ كەتتى. قۇلاقتىن - قۇلاققا «ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق مىللىي رەھبەرلىرىمىز كوممۇنىست خىتاي رەھبەرلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن بېيجىڭغا كېتىۋېتىپ بايقال كۆلى ئەتراپىدا ئايروپىلان قازاسى بىلەن ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ.»، «ئايروپىلان ھاۋانىڭ تۇمانلىق بولۇشى سەۋەبى بىلەن تاغقا ئۇرۇلۇپ كېتىپ، پارتلاپ يەرگە چۈشۈپ كەتكەنلىكتىن رەھبەرلىرىمىزنىڭ ھەممىسى قازا قىلىپتۇ» دېگەن دەھشەتلىك شۇم خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە تارقىلىپ كەتتى. ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ خەۋەرگە «مۇمكىن ئەمەس» دېگەن سادا بىلەن جاۋاب قايتۇردى ۋە قىلچە ئىشەنمىدى.

بۇ پاجىئەلىك شۇم خەۋەرنىڭ تېگى - تەكتىنى ئۇقۇش ئۈچۈن بىرقانچە ساۋاقداشلىرىم بىلەن ئىلى گېزىتى ئىدارىسىگە قاراپ يۈگۈرۈپ يولغا چىقتۇق. چۈنكى ھەر كۈنلۈك گېزىت، گېزىتخانا ئالدىغا يەرلەشتۈرۈلگەن گېزىت تاختىسىغا چىقىرىلىپ قويۇلاتتى. گېزىتخانىنىڭ ئالدىغا يېتىپ بېرىپ گېزىت تاختىسىغا كۆز سالغىنىمىزدا كۆردۇقكى، شۇ كۈنكى گېزىت مەۋجۇت بولۇپ، گېزىتتە قارا رامكا ئىچىگە ئېلىپ قويۇلغان ئەخمەتجان قاسىمى، گېنېرال ئىسھاق بەگ، ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ، گېنېرال دەللىخان سۈگۈربايوف، لوجىلارنىڭ سۈرئىتى بار ئىدى، ئايروپىلان قازاسى ھەققىدە يېزىلغان قىسقا خەۋەرمۇ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. بۇ سۈرەتلەرگە كۆز تىكىپ كۆز ياشلىرىمىزنى تۇتالمىدۇق. گېزىتخانا ئەتراپىغا توپلانغان ۋە خەۋەرنى ئوقۇشقا ئىنتىلگەن خەلق بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلىدى. ھەممەيلەننىڭ كۆزلىرى ياش بولۇپ تەئەججۇپ ئىچىدە ئىدى. بىز ئىچىمىزدە «بىز نېمىدېگەن بەختسىز خەلق، رەھبەرلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قاپتۇق، ئەمدى ئەھۋالىمىز ۋە كېلەچىگىمىز قانداق بولار» دېگەن غەم - ئەندىشىگە چۆمۈلدۇق. «ھېچ بىر دۆلەتنىڭ رەھبەرلىرى ئايروپىلان قازاسىغا ئۇچرىمايدۇ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ رەھبەرلىرى ئايروپىلان قازاسىغا ئۇچراپ قالامدۇ؟» دېگەن خىيالىلار بىلەن بەكمۇ پەرىشان بولۇپ كەتتۇق يەنە بىر تەرەپتىن «بۇ بىر سۈيىقەستمىكىن» دەپمۇ

يېيىلىشقا باشلىدى ۋە غۇلجىغا ئېلىپ كېلىنگەنلىك خەۋىرى تارقالدى. بۇ ھەقتە، بۇ ۋەقەنىڭ ئىچكى سىرىنى بىلىدىغان ئەمما ھەقىقەتنى يوشۇرۇپ ئالەمدىن ئۆتكەن سەيپىدىن ئەزىزى، «ئۆمۈر داستانلىرى» كىتابىنىڭ 2 - قىسىم 467 - بېتىدە مۇنداق يازىدۇ: «1950 - يىلى 2 - ئايدا مەن ماۋجۇشى باشچىلىقىدىكى جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن موسكۋاغا بارغاندا سوۋېت تەرەپ ماڭا ئەخمەت ئەپەندىلەرنىڭ جەسىتى تېپىلغانلىقىنى، ئەگەر مەن خالسام ئېلىپ كېتىشكە بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. كېيىن مەن ماۋجۇشى بىلەن جۇزۇڭلىدىن مەسلىھەت سورىغان ئىدىم، ماۋجۇشى «ئېلىپ كېتىش كېرەك» دېدى. مەن قايتىشتا ئالمائاتاغا كەلسەم بىر رۇس پولكوۋنىك جەسەتلەرنى ئالمائاتاغا ئېلىپ كېلىپ، مېنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. ئۆتكۈزۈۋالدۇق. شۇ كۈنى جەسەتلەر باشقا بىر مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن غۇلجىغا ئېلىپ كېلىندى. جەسەتلەر ئالاھىدە ئەينەك يەشىكلەرگە خىمىيەلىك دورىلار بىلەن قاتۇرۇپ قاچىلانغان ئىكەن. ئېچىپ كۆرسەك باشقىلارنىڭ تېنى پارچىلىنىپ كېتىپتۇ، ياخشى تونۇغىلى بولمايدۇ، يالغۇز ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ تېنى پۈتۈن، ئۇنىڭ بېشى يېرىلغان، ھېلىقى ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىچە ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئايروپىلان چۈشۈپ كەتكەن يەردىن ئىككى يۈز مېتىر يىراقتا بىر تاشنىڭ ئۈستىدە ياتقانمىش. ئېيتىشلىرىچە ئايروپىلان، نەرسە - كېرەك، كىيىم - كېچەك ھەممىسى كۆيۈپ كېتىپتۇ. پارچىلىنىپ كەتكەن جەسەتلەرنى سېلىشتۇرۇش يولى بىلەن سەپلەپتۇ، ئۇلارنى پۈتۈن غۇلجا چوڭقۇر ماتەم - قايغۇسىدا چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ دەپنە قىلدۇق».

ئەخمەتجان قاسىمنىڭ رەپىقىسى ماھنۇر قاسىم خانىمنىڭ 2014 - يىلى 8 - ئايدا مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئەخمەت ئەپەندىمنى ئەسلەيمەن» ناملىق ئەسىرىنىڭ 2 - كىتاب 1414 - 1415 - بەتلىرىدە، سەيپىدىن ئەزىزنىڭ بايان قىلغانلىرىدىن پەرقلىق ھالدا مۇنداق ئىزھار قىلىنغان: «1950 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئەخمەت ئەپەندىم قاتارلىق سەككىز ئىنقىلابى قۇربانىنىڭ جەسىتى سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنىڭ مۇھاپىزىتىدە قورغاس چېگرا سىغا ئېلىپ كېلىنىپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ ھۆرمەت قاراۋۇللىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلدى ۋە ئۇلارنىڭ مۇھاپىزىتىدە غۇلجىغا يەتكۈزۈلدى. يولدىشىم ئەخمەت ئەپەندىم ئۆيدىن ئايرىلىپ 241 كۈن بولغاندا ئۇنىڭ جەسىتى قايتۇرۇپ كېلىندى. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئىنقىلابى قۇربانلارنىڭ جەسىتىنى ۋاكۇملۇق خىرۇستال ئەينەكلىك جەسەت ساندۇقىغا قاچىلاپ، چىرىتمەس دورىلار بىلەن بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن بۇ ياققا ئەكەلگەن ئىكەن. ۋاھالەنكى، ئىنقىلابى قۇربانلارنىڭ جەسىتى غۇلجىغا يۆتكەپ كېلىنگەندىن كېيىن، مېيىتنى ئەينەك ساندۇققا سېلىش مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرپ - ئادىتىگە مۇخالىپ، دېگەندەك خىلمۇخىل گەپ - سۆزلەر

كېلىڭ دوستلار يىغلايلى، بۇگۈن بىزگە نادامەتتۇر،
قەدىردانلاردىن ئايرىلدۇق، بۇ بىزگە قىيامەتتۇر.
قۇياشتىن ئايرىلىپ قالدۇق، كېلەر كۈنلەر جاھالەتتۇر،
ۋەتەندە نۇرلىنىپ ئاتقان يورۇق تاڭىمدىن ئايرىلدىم.
دەپ خەلقىمزنىڭ مۇسىبىتىنى ئىپادىلەپ بەردى.

شائىرنىمز نىم شەھىد 1950 - يىلى يازغان «رەھبەر خاتىرىسىگە» ناملىق شېئىرىدا:

ئەخمەتجان ئىدى جانانىمغا جان،
بەلكى يۇرەكنىڭ تومۇرىغا قان.
ئاھ... بۇ جان ئىدى يۇرەككە داۋا،
سۇ ئىچەر ئىدى ھەربىر بىناۋا.
ئەي ئەزىز رەھبەر سەن ئىدىڭ بىر نۇر،
يۇرەكلەر سەندىن ئالاتتى ھۇزۇر.
كۆرەش چاغلىرىدا نامىڭ ئىدى يار،
ئوتلۇق يۇرەككە دائىم مەدەتكار.
سەندىن ئۆگەنگەن ئازادلىق ۋىجدان،
ئۇنتۇماس سېنى ئېزىلگەن ئىنسان.

دەپ خەلقىمزنىڭ ئۇنى ئەبەدىل - ئەبەد ئۇنۇتمايدىغانلىقىنى بايان قىلدى.

«سۇۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بەرگەن مەلۇماتىغا ئاساسەن ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئايروپىلان تاغ باغرىدىكى قېلىن قار باسقان تۆپۈلۈككە چۈشۈپ كەتكەن. ھازىر قارا قىشتا ئۇ يەرگە ئادەم چۈشۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىمىش، باھاردا قارلار ئېرىگەندە ئاندىن جەسەتلەرنى ئېلىپ كېلەرمىش» دېگەن گەپ - سۆزلەر يېيىلىپ كەتتى. بەزىلەر: «ئەخمەتجان ئەپەندىلەر سۇۋېت ۋە خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى پىكىرلىرىگە كۆنمىگەنلىكتىن، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلىشنى تەلەپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالغانلىقتىن، موسكۋادا قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە سولاپ قويۇلۇپتۇ» دېسە، يەنە بەزىلەر «ئۇلار بېيجىڭدا خىتاي تۈرمىسىدە ئىكەن» دېيىشەتتى. بۇ ھەقتە مەسچىتلەر ۋە كوچىلارغا نارازلىق شوئارلىرى چاپلىنىشقا باشلىدى. 1950 - يىلىنىڭ 3 - ئېيىدا «ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلارنىڭ جەسەتلىرى تېپىلىپتۇ، يېقىندا غۇلجىغا ئېلىپ كەلگۈدەك» دېگەن گەپ - سۆزلەر

بىرلا ئابدىكېرىم ئاباباسوۋنىڭ يۇزىنىڭ يېرىمى كۆيمىگەن بولۇپ، ئۇنى تونىغىلى بولارمىش، كۆرگەن دىنىي زاتنىڭ مەلۇم قىلىشى شۇنداق ئىمىش» دېگەن گەپ - سۆزلەر تارقىلىپ كەتتى. ۋىدالىشىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن لوزىنىڭ جىنازىسى خىتاي قەبرىستانلىقىغا ئېلىپ كېتىلدى. ھەربىيلەرنىڭ چالغان ماتەم مۇزىكىسى ساداسى ئىچىدە تاۋۇتلار مۇرىلەردە كۆتۈرۈلۈپ دەپنە قىلىنىدىغان جايغا ئېلىپ مېڭىلدى. تاۋۇتنىڭ ئالدىدا قوراللىق ئەسكەرلەر ئاندىن دوخۇۋۇي مۇزىكا ئەترىتى، تاۋۇتلار، ئۇنىڭدىن كېيىن ساقچى قىسىملىرى، ئىدارە - جەمئىيەت كادىرلىرى، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى تىزىلىپ ماڭدى. كوچىلار ئادەم دېگىزىغا ئايلانغان ئىدى. ھەممە كىشىنىڭ چىرايىدا مۇڭ، كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرى ئېقىقلىق ئىدى. مەنمۇ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى قاتارىدا غەم - قايغۇ ۋە مۇسىبەت بىلەن كېتىپ باراتتىم.

ھەربىي مۇزىكانتلار «سالام رەھبىرىمىز ئەخمەتجان» دېگەن ناخشىنىڭ مۇزىكىسىنى چېلىپ مېڭىۋاتاتتى. بۇ ناخشىنىڭ تېكىستى تۆۋەندىكىچە ئىدى.

سالام رەھبەرىمىز ئەخمەتجان،
ئالىي باش قوماندانىمىز ئىسھاق جان.
چېنىقتۇق پولاتتەك ئۆز قولىڭىزدا،
كۆرەشكە دائىم بىز تەييار.
ئاق قار، كۆك مۇز، شۇرغانلاردا،
قاراڭغۇ كېچە، يا تۇمانلاردا،
كۆكرەكنى كېرىپ، دۈشمەننى يېڭىپ،
باسىمىز ھەردەم ئالغا!

مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بۇ ناخشىنى جاراڭلىق ئېيتىپ كېتىپ باراتتى. تاۋۇتلاردىكى جەسەتلەر قويۇلىدىغان يەرگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر ئىزۇۋت ئەسكەر ئاسمانغا قارىتىپ ئوق ئاتتى. ئاندىن خەتمە قۇرئانلار ئوقۇلۇش بىلەن جەسەتلەر غۇلجا دۆڭمەھەللىدىكى مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ قورۇسىدا ھازىرلانغان گۆرلۈكلەرگە قويۇلدى. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ جەسىتى گۆرلۈككە قويۇلۇۋاتقاندا خانىمى ماھنۇر قاسىم تىرىڭگىدا يىقىلىپ ھوشىدىن كەتتى، ئۇنى ھۆكۈمەت خادىملىرى ماشىنا بىلەن دوختۇرخانىغا ئېلىپ كەتتى. مۇراسىم ئاياغلاشقاندىن كېيىن كىشىلەر تارقىلىشقا باشلىدى. ئەمما مازار بېشىدا قۇرئان ئوقۇش بىر قانچە كۈن داۋام قىلدى. مازارلىقنى ھۆرمەت بىلدۈرۈش ئۈچۈن بىر ئايغىچە بىر ئىزۇۋت ئەسكەرنىڭ ساقلىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرلەر تارقىلىپ

تۇيەيلىدىن خىرۇستال ساندۇق ئىچىۋېتىلىپ، مەرھۇملارنىڭ جەستى ئاممىنىڭ ئاخىرقى قېتىم ۋىدالىشىشى ئۈچۈن غۇلجا گېزىتخانىسىغا قويۇلدى، ئەمما ۋىدالىشىش مۇراسىمى غۇلجا يېڭى شەھەردىكى ئەخمەتجان قاسىمى قوراسىدا ئۆتكۈزۈلدى.»

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابى قۇربانلارنىڭ جەسەتلىرىنىڭ تاپشۇرۇۋېلىنىشى ۋە غۇلجىغا ئېلىپ كېلىنىشى ھەققىدىكى مەلۇماتلار توغرىسىدا، سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ يازغىنى بىلەن ماھنۇر قاسىم خانىمنىڭ يازغىنى بىر - بىرىدىن پەرقلىق بولۇپ، بۇمۇ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋەكىللىرىنىڭ جەسەتلىرى ئالتە ئايدىن كېيىن يەنى 1950 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى غۇلجىغا ئېلىپ كېلىندى. 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى غۇلجىدا دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. غۇلجىدىكى مۇراسىمغا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى شىنجاڭ بىيوروسىنىڭ سېكرېتارى ۋاڭ جىن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدىلەر ئۇرۇمچىدىن كېلىپ قاتناشتى.

تەزىيە مۇراسىمى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ نوۋى گىرود (يېڭى شەھەردىكى) قوراسىدا ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىمدا ۋاڭ جىن، بۇرھان شەھىدى، سەيپىدىن ئەزىزىلەر تەرىپىدىن تەزىيە نۇتۇقلىرى سۆزلەنگەندىن كېيىن، رەھبەرلەرنىڭ جەسەتلىرى بىلەن ۋىدالىشىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئىدارە جەمئىيەت كادىرلىرى، مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى نۆۋەت بىلەن زالغا قويۇلغان «تاۋۇتلارنىڭ» يېنىدىن كۆزلىرىمىز ياشقا تولغان ھالدا ۋىدالىشىپ ئۆتتۇق. بىز دەسلەپ ئۆز خىيالىمىزچە «ئۇلارنىڭ يۈز - كۆزلىرىنى بەلكىم كۆرەمىز» دېگەن خىيالىنى قىلىشقان ئىدۇق، ئەمما بۇ خىيالىمىز قۇرۇق بولۇپ چىقتى. دەللىخان سۇگورباييۇنىڭ جەسىدى ئايروپىلان بىلەن ئالتايغا ئېلىپ كېتىلگەن بولۇپ، زالغا ئەخمەتجان قاسىمى، گېنېرال ئىسھاق بەگ، ئابدىكېرىم ئابباسوۋ، خىتاي دېموكراتلار جەمىيىتىنىڭ رەئىسى لوزى، ۋەكىللەر ئۆمكىنىڭ خادىملىرىدىن غېنى كىرىموۋ، ئوسمانجان ناسىروۋ، ئابدۇرېشىت ئىمىنوۋلارنىڭ تاۋۇتلىرى قويۇلغان ئىدى. تاۋۇت يوپۇق بىلەن قاپلانغان، تاۋۇتنىڭ ئالدىغا تاۋۇتتىكى كىشىنىڭ ئەينەك جازىغا ئېلىنغان رەسىمى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ھەربىر تاۋۇتنىڭ ئىككى تەرىپىدە ملتىق تۇتقان ھالدا ھۆرمەتتە تۇرۇۋاتقان مىللىي ئارمىيەنىڭ ئىككى پولكوۋنكى بار ئىدى. تاۋۇتتا ھەققەتەن شۇ كىشىلەرنىڭ جەستى بارمۇ، ياكى قارا كۇسەيدەك كۆيدۇرۇلگەن باشقا بىر ئادەملەرنىڭ جەستى بارمۇ؟ بۇنى بىلۈۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كىشىلەر ئارىسىدا: «پۇتۇن جەسەتلەر تونۇغۇسىز ھالدا كۆيۈپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ جەستى كۆيۈپ كەتكەن قارا كۇسەيگە ئوخشاپ قاپتۇ، تونۇش مۇمكىن ئەمەسمىش. پەقەت

گۈڭاھچىسى بولغانلىقىم سۆيىتىدە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنلىرىمنى ئېيتماقچىمەن.

1949 - يىلى (مەن ئۇ چاغدا ساقچى خىزمىتىچىسى ئىدىم) غۇلجا شەھىرىنىڭ نوۋى گورت مەھەللىسىدىكى مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قوراسىدا <ساموليوت ھالاكتى> ۋەقەسى بىلەن قۇربان بولغان رەھبەرلىرىمىزنى دەپنە قىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى.

ئالتە نەپەر ئىنقىلاب قۇربانلىرىنىڭ جەسەتلىرى قارا سۆكنو بىلەن قاپلانغان ساندۇققا قاچىلانغان بولۇپ، ساندۇقنىڭ باش تەرىپىدە ئەينەكلىك كۆرۈش جايى بار ئىدى. ساندۇقنىڭ ئىچىدىكى جەسەتلەرنى خەلق كۆرۈپ چىقىشى ئۈچۈن ئۇ قورانىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەن ئۆزۈم شۇ يەردە پەخرىي قاراۋۇللۇقتا ئىدىم. شۇ كۈنى دەپنە مۇراسىمىغا ئۇرۇمچىدىن ۋالڭ جىن بىلەن بۇرھان شەھىدىي كەلگەن بولۇپ، ئۇلار جەسەتلەرنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىشتى ۋە ئابدۇكېرىم ئاباباسوۋ بىلەن لوزىلارنىڭ ساندۇغىنى ئېچىپ كۆرسىتىشنى بۇيرىدى. مەن ئالدى بىلەن ئاباباسوۋنىڭ ساندۇغىنى ئاچتىم. جەسەت كۆيگەن ياكى پارچىلانغان ئەمەس، ئۆز كىيىمىدە پۈتۈن ياتقانلىقىنى كۆردۇم. پەقەت ئۇنىڭ مەڭزىنىڭ سول تەرىپىدە بەش سانتىمېتىرچە يېرىلغان جاي بار ئىدى. ئالتۇن چىشلىرى پارقىراپ تۇراتتى.

لوزىنىڭ ساندۇقىنى ئاچقاندا ئۇنىڭمۇ ئۆز كىيىمىدە پۈتۈن ياتقانلىقىنى كۆردۇم. تېنىدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوق، پەقەت تىرناقلىرى ئۆسۈپ كەتكەن.

مەن شۇ ۋاقىتتا مەزكۇر جەسەتلەرنى كۆرۈپ، بۇ ئەجەب، ساموليوت تاغقا ئۇرۇلۇپ، كۆيۈپ يەرگە چۈشۈپ كەتسۇنۇ، قانداقچە ئۇنىڭدا ھالاك بولغانلار كۆيمەي، پارچىلانماي قالغاندۇ، دەپ ھەيران بولدۇم. ئەمدى يەنە بىر نەرسە، ۋالڭ جىن بىلەن بۇرھان شەھىدىي ئىككىلىسى ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ ساندۇغىنى ئاچقۇزماستىن نېمە ئۈچۈن پەقەت ئاباباسوۋ بىلەن لوزىلارنىڭ ساندۇغىنى ئاچقۇزدى؟ دېگەن بىر ئوي كېلىدۇ.

قىسقىسى، مېنى ئەمەس بەلكى مىڭلىغان گېزىتخانىلارنى تەسىرلەندۈرگەن تارىخىي ماقالىنى مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن پاكىتلارنى قوشۇپ، ھەر قايسىڭلارغا ھاۋالە قىلىشنى توغرا كۆردۈم.

تۇرسۇن مەھەممەت ھاجىم غوپۇرىي.

بىشكېك شەھىرى.»

(1992 - يىل 22 - دېكابىر «يېڭى ھايات گېزىتى» 3 - بەت. ئالمۇتا.)

سۆۋېت - خىتاي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكى ئالدىنئالا كېلىشكەن پىلان بويىچە

كەتتى. 1959 ـ يىلى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق قۇربانلارنىڭ پارتىيە مەكتىپى ئۈچىدىكى قەبرىسى هازىرقى غۇلجا شەهىرى ئىنقىلابى قۇربانلار خاتىرە باغچىسىغا قايتىدىن دەپنە قىلىندى.

خىتاي كومموُنىست ئىمپېرىيەسى بىلەن سوۋېت رۇسىيە ئىمپېرىيەسى «ئەخمەت قاسىمى قاتارلىق رەهبەرلەر ئايروپىلان قازاسىغا ئۇچرىدى» دېگەن تۇتەك پەردە بىلەن خەلقىمىزنى ئالداشقا ئۇرۇنغانلىقى، بۇ سەپسەتىگە خەلقىمىزنىڭ هېچبىر زامان ئىشەنمىگەنلىكىنىڭ توغرا ئىكەنلىكى، كېيىنكى كۈنلەردە ئوتتۇرىغا چىققان ئەسلى پاكىتلار ئارقىلىق ئىسپاتلاندى.

ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى رەهبەرلىرىمىزنىڭ نېمە ئۈچۈن يوقىتىپ تاشلانغانلىقى هەققىدە يازغۇچى ئاسىم باقى يازغان «خۇنرىزلىك» (يوشۇرۇن قاتىللىق) دېگەن ئەسەر، بىزگە ۋەقەنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى ۋە هەقىقىي ئەهۋالىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بەردى.

2004 ـ يىلى 8 ـ ئايدا تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان كىتابتا ئاسىم باقى شۇنداق دەپ يازىدۇ: «سوۋېت رازۋېتچىكى غۇلجا شەهىرىدىكى چوڭ شىپاخانىنىڭ يېتەكچى ۋىراچى (1945 ـ 1948) هەممىگە تونۇلغان هاكىم جاپپار 1976 ـ يىلى كۈزدە تاشكەنتكە تەشرىپ قىلغانىدا ماڭا تۆۋەندىكىلەرنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى: <مولا ئاسىم، ساڭا بىر مەخپىيەتلىكنى ئېيتىشنى قارار قىلدىم، بىلسەڭكى، يېشىم قانچىگە بېرىپ قالدى. ساقلىغىنىمۇ جايىدا ئەمەس، تاسادىپىلار بىلەنمۇ ياكى بەندىلىك قىلىپمۇ بۇ مەخپىيەتلىك مەن بىلەن كېتىپ قالمىسۇن، ئۇ چاغدا روهىم تىنچ بولمايدۇ. شۇ مۇددىئادا بار هەقىقەتنى ئېيتىپ ئىچمىنى بوشۇتۇۋالاي، شۇنچىلىك ئىچمىدىن كۆيۈپ كۈل بولغىنىم يېتەر>» (..... شۇ كىتاب 38 ـ 39 ـ بەتلەر)

دېمەك هاكىم جاپپار ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق رەهبەرلىرىمىزنىڭ نېمە ئۈچۈن رۇس ـ خىتاي ئىمپېرىيىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈپ تاشلانغانلىقىنى ئوچۇق شەكىلدە پاش قىلىپ بەردى.

«مېنىڭ كۆرگەنلىرىم

<يېڭى هايات> گېزىتىنىڭ 1992 ـ يىلقى 111 ـ ،112 ـ ،113 ـ سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان <ئۇيغۇرلار ـ موسكۋا بىلەن بېيجىڭنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان خەلق> دېگەن ماقالىنى قايتا ـ قايتا ئوقۇپ چىقىپ، ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەهبەرلىرىمىزنىڭ پاجىئەلىك قۇربان بولغانلىقى هەققىدىكى پاكىتلاردىن قاتتىق تەۋرەندىم. شۇنداقلا ماقالىدا قەيت قىلىنغان بەزى جايلارغا شۇ ۋەقەلەرنىڭ ئەينى

قىلالىدى. شۇنداق قىلىپ 1944 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى ئەلخان تۆرە تەرىپىدىن دۇنياغا جاكارلانغان ئازاد شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئاربىدىن بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن سەيپىدىن ئەزىزنىڭ باياناتى بىلەن تارقىلىپ كېتىشكە يۈزلەندى. مىللىي مۇستەقىللىقىمىز يوقتىلدى.

بۇ ۋەقەلەردىن بىر قانچە كۈن ئاۋۋال 1949 - يىلى 25 - سېنتەبىر كۈنى گومىنداڭنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا تۈرۈشلۇق ئەسكەرلىرىنىڭ قوماندانى گېنېرال تاۋسيۇ، 26 - سېنتەبىر كۈنى ئۈرۈمچىدە قورچاق شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدىلەر گۇڭگجۇدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ، بېيجىڭدا قۇرۇلۇۋاتقان كوممۇنىستلار ھۆكۈمىتىگە بويسۇنىدىغانلىقىنى جاكارلىغان ئىدى.

ئەسلىدە ماۋ زېدۇڭ باشچىلىقىدىكى كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستانغا 1950 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا ئازادلىق ئارمىيەنى كىرگۈزۈشنى پىلانلىغان بولسىمۇ رۇسىيە ئىمپېرىيەسى ئىگىلىگەن ئاخبارات خەۋەرلىرىگە ئاساسەن، شەرقىي تۈركىستاندا بۈيۈك ۋەقەلەرنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ ۋەكىللىرىنى تەكلىپ قىلىپ، مەسلىھەتلىشىپ خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كىرىش ۋاقتىنى 8 ئاي ئىلگىرى سۈردى. بۇ ئىشنى 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا بېكىتتى. بۇ پىلاننىڭ تېز ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى خىتاي ئازادلىق ئەسكىرىنى شىنجاڭغا تېز يەتكۈزۈشتە ھاۋا قاتنىشى ۋە ئارقا سەپ تەمىناتى بىلەن تەمىنلەشنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. جۈچۈەندىن قۇمۇلغا ئەسكەر يۆتكەش ئۈچۈن سوۋېت تەرەپ 50 تىن ئارتۇق ئايروپىلان ئاجرىتىپ بەردى. نەتىجىدە 1949 - يىلىنىڭ ئۆكتەبىر ئېيىدا خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرى گەنسۇدىن شەرقىي تۈركىستانغا كىرىشكە باشلىدى. خىتاي خەلق ئازادلىق ئەسكىرىنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى 1949 - يىلى 14 ئۆكتەبىردە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى.

1949 - يىلى 10 - نويابىر كۈنى خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كىرىۋاتقان قىسىملىرىنىڭ قوماندانى ۋاڭ جىن بىرنەچچە ئادەملىرى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىگە ئۇچۇپ كەلدى. ۋاڭ جىننى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى ئېۋسېيۇلار ئايرودۇرۇمغا چىقىپ قارشى ئالدى. ئۇنى قارشى ئىلىشقا چىققانلار ئارىسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىرمۇ ۋەكىلى بولمىدى. ۋاڭ جىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئەتىسىلا بۇرھان بىلەن سەيپىدىنلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا غۇلجا شەھىرىگە ئۇچۇپ كېلىپ: «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ بەش يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنى» غا قاتناشتى. بۇ ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستان

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى رەھبەرلىرىنى شەيتانلارچە ھىلە - مىكرلەر بىلەن يوقىتىپ تاشلاپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى قايتا ئاسارەت ئاستىغا ئېلىپ قۇللۇق ۋە مەھكۇملۇق ئاپىتىگە دۇچار قىلدى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ كومۇنست خىتاي ئەسكىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ يوقىتىلىشى

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرقى ھەپتىسىدە بېيجىڭدا خىتاي خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق يىغىنى ئېچىلدى. يىغىن ئېچىلىشتىن ئاۋۋال ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق رەھبەرلىرىمىز ستالىن بىلەن ماۋ زېدۇڭنىڭ تىل بىرىكتۈرۈشى نەتىجىسىدە مەخپىي سۆزەتتە ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ماۋ زېدۇڭ غۇلجىدا تۇرۇۋاتقان دىڭ لىچۈنگە تېلېگراممىدا يوللاپ غۇلجىدىن باشقا ۋەكىللەرنىڭ كېلىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇ تېلېگراممىدا: «سەيپىدىن باشلىق ئۇچ كىشى كەلسە بولىدۇ» دەپ ئېنىق ئېيتىلغان. دىڭ لىچۈن بىلەن سوۋېت كونسۇلى ئارىستوۋ ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ، تارباغاتايدىن (چۆچەكتىن) مۇئاۋىن ۋالىي ئۆزبېك ئالىمجان ھاكىمبايۇنى، ئۇرۇمچىدىن سوۋېتتە ئوقۇغان تۇجۇڑ دېگەن خىتاي كىشىنى ئالدۇرۇپ، غۇلجىدىن سەيپىدىن ئەزىزىنى قوشۇپ، «شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى» دېگەن نام بىلەن بېيجىڭغا ئەۋەتتى. شۇنداق قىلىپ سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن ئالىمجان ھاكىمبايوۋ ئىككىسى «شىنجاڭ خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى» دېگەن سالاھىيەت بىلەن سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىنىغا قاتناشتى. 29 - سېنتەبىر كۈنى سەيپىدىن ئەزىزى شۇ يىغىن مۇنبىرىدە تۇرۇپ بارلىق ۋەكىللەرنىڭ ئالدىدا شىنجاڭ خەلقى نامىدىن بايانات ئېلان قىلىپ: «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، ئۇچ ۋىلايەتتە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئىنقىلابى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ، ئۆز پائالىيىتىنى توختاتتى. بىز بۈگۈندىن باشلاپ، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىپ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىگە بويسۇنمىز» دەپ جاكارلىدى. «شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۇلۇغ داھىيغا سوۋغىسى» دەپ ئۇيغۇر چاپىنى بىلەن ئۇيغۇر دوپپىسىنى ماۋ زېدۇڭغا كىيگۈزۈپ قويدى. (1)

مۇشۇ ۋاقىتتىن كېيىن 1949 - يىلى 1 - ئۆكتەبىر كۈنى خىتاي كومۇنىستلىرىنىڭ رەھبىرى ماۋ زېدۇڭ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان ۋاقىتتا: «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىدى، بۈگۈن شىنجاڭ ئۆلكىسىمۇ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قوينىغا قايتىپ كەلدى» دەپ ئېلان

(1) سابىت ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ئالماتا، 2005 - يىلى، 432 - 433 - بەتلەر.

قىلىنغان، خەلقىمىزنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن گۈللەنگەن دۆلىتىمىزنى خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرى گومىنداڭ قالدۇق ئەسكەرلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن بىر پاي ئوق ئاتماي تۇرۇپ بېسىۋالدى ۋە خالىغانچە ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىدى.

خىتاي خەلق ئازادلىق ئەسكىرى غۇلجا شەھىرىدە پەيدا بولغاندا خەلقىمىز بەكمۇ بىئارام بولدى. بۇلارنى كۆرگەندە، مىللىي مۇستەقىللىقىمىزدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق، دەپ ئويلاپ مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بەك يېرىم بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىكىنىڭ ئىككى يۈزلىمىلىكى ۋە ئالدامچىلىقىغا قاتتىق نەپرەتلەندىم. 1947 ـ 1948 ـ يىللىرى غۇلجىدا، سوۋېت تەرەپتىن نەشر قىلىپ تارقىتىلغان «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلىنىڭ بىرقانچە ماقالىسىنى ئوقۇغان ئىدىم. ئۇ ماقالىلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شانلىق تارىخى، دۆلەت ئەنئەنىسى ۋە ئۇزاق ئۆتمۈشتىن بېرى مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ ياشىغانلىقى، بۇ مۇستەقىل دۆلەتنى 1759 ـ يىلى مانجۇ ـ خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ بېسۇۋېلىپ مۇستەملىكە قىلىۋالغانلىقى، بۇ جەريانىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە، ئۇيغۇر خەلقىگە ئېغىر زۇلۇم قىلغانلىقى، ئۇلارنىڭ ھەققانىي تەلەپلىرىنى قانلىق قىرغىنچىلىق بىلەن بېسىقتۇرۇپ كەلگەنلىكى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بۇ قانلىق زۇلۇمغا قارشى 1944 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئېيىدا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرغانلىقى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىنى قوللايدىغانلىقى، تەكىتلىنەتتى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن جاھانگىر خوجا، بەدۆۋلەت ياقۇپ بەگلەرلەرنىڭ مۇستەملىكىچىلىككە قارشى كۈرەش قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنىپ، ئىپارخان، سادىر پالۋان، نۇرۇگۇم، مايمخان، رىزۋانگۈللەر مىللىي قەھرىمان سۈپىتىدە كۆكلەرگە كۆتۈرۈلۈپ ماختىلاتتى.

1950 ـ يىلى «شەرق ھەقىقىتى» ژۇرنىلى، «پراۋدا» گېزىتىگە بېسىلغان بىر رۇس ئاپتورنىڭ «ياقۇپ بەگنىڭ ھەقىقىي ئەپتى ـ بەشىرىسى» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلدى. بۇ ماقالىدا ياقۇپ بەگ قانخور، جاللات، ئەنگلىيەنىڭ جاسۇسى قىلىپ كۆرسىتىلگەن ئىدى. بۇ ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە مۇناپىقلىقتىن مېنىڭ سەبى يۈرىكىم قاتتىق ئازابلىنىپ ئېچىشقان ئىدى. رۇسىيە كوممۇنىست رەھبەرلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى يۈزلىمىچىلىكىگە ۋە بۇ ھىلە ـ مىكىرلىك سىياسىتىگە نەپرەت ئوقۇغان ئىدىم.

«قىسقىسى ماۋ زېدۇڭ رەھبەرلىكىدىكى خىتاي كومپارتىيەسى خىتايدا غالىبىيەت قازانغاندىن كېيىن، ستالىن ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىغا بولغان كۆزقارىشىنى، سىياسىتىنى جىددىي شەكىلدە ئۆزگەرتتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە يەنى ستالىن بىلەن ماۋنىڭ تىل بىرىكتۈرۈشى نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ

جۇمھۇرىيىتى دەپ ئاتالغان مۇستەقىل دۆلىتىمىزنىڭ يوقىتىلغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان قايغۇلۇق ۋەقە ئىدى.

1949 - يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى خىتاي خەلق ئىنقىلابى ھەربىي سىياسىي كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مىللىي ئارمىيە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ خىتاي خەلق ئازادلىق ئەسكىرىگە قوشۇۋېتىلدى يەنى «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئەسكىرىنىڭ 5 - كورپۇسى» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى.(1)

5 - كورپۇسى دەپ ئاتالغان مىللىي ئارمىيەنى كونترول قىلىشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن خىتاي كوممۇنىستلىرىدىن سىياسىي كومىسارلار تەيىنلىنىپ، مىللىي ئارمىيەنىڭ كورپۇس، دىۋىزىيە ۋە پولكلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرىگە باغلىق 1 - دالا ئەسكىرىدىن ۋاڭ جىن قوماندانلىقىدىكى 2 - ۋە 6 - كورپۇسلار شەرقىي تۈركىستانغا ئومۇمىيۈزلۈك كىرىشكە باشلىدى. گوفاڭ، ۋاڭ ئىنماۋلار يېتەكچىلىكىدىكى 2 - كورپۇس جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستانغا 1949 - يىلى12 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە كىرىپ يەرلىشىپ بولدى.

1950 - يىلىنىڭ 1 - ئىيىدا 5 - كورپۇسقا قاراشلىق مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ 13 - دىۋىزىيەسى مەھەممەت ئىمىنوۋنىڭ قوماندانلىقىدا مۇز داۋانىنى كېسىپ ئۆتۈپ جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋىلايەتلىرىگە يېتىپ كېلىپ ئورۇنلاشتى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ مىللىي قوشۇنلىرىنى كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلىنىپ خۇشاللىقتا چۆمدى. مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ 14 - دىۋىزىيەسى ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىدە قالدى.

1950 - يىلى ياز ئايلىرىدىن باشلاپ خىتاي خەلق ئازادلىق ئەسكىرىنىڭ 6 - كورپوسىغا قاراشلىق قىسىملىرى لويونفا، جاڭ شياۋيۇەنلەرنىڭ قوماندانلىقىدا غۇلجا، چۆچەك (تارباغاتاي)، ئالتايلارغا كېلىپ ئورۇنلاشتى.

خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئاتالمىش «خەلق ئازادلىق ئەسكىرى» غۇلجا شەھىرىدە پەيدا بولغاندا خەلقىمىز بەكمۇ مەيۇسلەندى. بىر - بىرىدىن ئەبگار، بىر - بىرىدىن ئاۋاق، پاچاقلىرىغا ئۇزۇن لاتا يۆگۈۋالغان پۇتلىرىغا خەي كىيىۋالغان بۇ خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ كوچىلاردا ئۇياق - بۇياققا قاراپ ھاڭۇنقىپ كېتىۋاتقانلىقلىرىغا، غۇلجا خەلقى سوغۇق نەزەر بىلەن قارايتتى. خەلق: «بىز ئەبگار خىتايلارنى يۇرتىمىزدىن قوغلاپ چىقىرىپ بىر ئاز ئارام تاپقان ئىدۇق. ئۇلار يەنە پەيدا بولۇپ قالدى، تېخى كۆرىدىغان كۈنىمىز بار ئوخشايدۇ» دېيىشىپ، نەپرەتلەنىدى ۋە مەيۇسلەندى.

شۇنداق قىلىپ مىڭلىغان ياشلىرىمىزنىڭ قىزىل قانلىرى بەدىلىگە بەرپا

(1) «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى ژۇرنىلى»، 2002 - يىل 2 - سان، 59، 60-بەتلەر.

خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ غۇلجىدىكى كونسولى ئارقىلىق «ستالىننىڭ تەكلىپى» دېگەن نام بىلەن «سوۋېت ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلىش» توغرۇلۇق تەكلىپنامە تاپشۇرۇۋالدى. ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى غېنى باتۇرغا «ستالىن سىز بىلەن كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىپتۇ، مۇنداق تەكلىپ ۋە شان - شەرەپ ھەركىمگە نېسىپ بولمايدۇ، 6 - ئايدا يولغا چىقىڭ!» دېگەندەك تەۋسىيەلەردە بولدى. نەتىجىدە 6 - ئايدا غېنى باتۇر، غۇلجىغا كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ بىر تەرجىمان بىلەن بىرلىكتە سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۈرۈپ كەتتى. شۇ چاغلاردا كوچا - كويلاردا ستالىننىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن غېنى باتۇر سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن ئوخشايدۇ دېگەن مىش - مىش گەپلەر پەيدا بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئەسلى سەۋەبىنى تەھلىل قىلغىنىمىزدا، ستالىن غېنى باتۇرنى كۆرگۈسى كېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تەكلىپ قىلغان ئەمەس. خىتاي كوممۇنىست ئەسكىرى 1944 - يىلى 12 - نويابىردا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىدىن ئىلى، چۆچەك ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە كىرگەن تەقدىردە، غېنى باتۇر ئۆزىنىڭ تەسىرى ۋە يېقىن ئادەملىرىگە تايىنىپ چوڭ بىر قارشىلىق ۋەقەسى چىقىرىپ قالمىسۇن دېگەن ئەندىشە بىلەن، خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن رۇس كوممۇنىست رەھبەرلىرىنىڭ بىرلىكتە باش قاتۇرۇپ پىلانلىغان بىر ھەرىكىتىدىن ئىبارەت ئىدى. خىتاي ئازادلىق ئەسكىرى 6 - كورپىسىغا قاراشلىق دىۋىزىيەلەرنىڭ ئۇچ ۋىلايەتكە كىرىپ ئورۇنلۇشۇۋالغۇچە غېنى باتۇرنى ئالداپ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇتۇپ تۇرۇشتىن ئىبارەت بىر ئويۇن ئىدى.

47 - ، 48 - ، 49 - يىللىرى غۇلجىدا، غېنى باتۇرنىڭ ئاق بوز ئاتقا مىنىپ ئاتلىق مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن بىرلىكتە غۇلجىدىكى كوچىلاردىن ھەيۋەت بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىرىنى كۆپ قېتىم كۆرگەن ئىدىم ۋە بۇ قەھرىمانىمىزدىن ئىپتىخارلانغان ئىدىم.

1950 - يىلىنىڭ كۈز ئايلىرىدىن بىر كۈنى مەكتەپتىن غۇلجا شەھىرى دەڭ دەرۋازىدىكى ئۆيىمىزگە قايتىپ كېلىپ بىر ئىش بىلەن خەنبۆگدىكى (غۇلجا شەھىرىگە 5 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى بىر يېزا) بېغىمىزغا چىقىپ كېتىۋېتىپ ئالتى شۇئار مەھەللىسىدىكى غېنى باتۇر ئاكىنىڭ قوراسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بەش - ئالتە كىشى بىلەن ئىشىك ئالدىدىكى ياغاچ ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان غېنى باتۇر ئاكامنى كۆرۈپ قالدىم. غېنى باتۇر ئاكا كىشىلەرگە قىزىق پاراڭ قىلىۋاتاتتى. مەنمۇ سالام بېرىپ كېلىپ، پاراڭغا قۇلاق سالدىم. غېنى ئاكامنى چۆرىدەپ تۇرغان كىشىلەردىن بىرسى غېنى ئاكامغا:

- شۇنداق قىلىپ موسكۇادا ستالىن بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟ - دەپ سوئال قويدى. غېنى باتۇر كىشىلەرگە بېقىملىق ھالدا سەپ سالغاندىن كېيىن:

مۇستەقىللىقنى ئىنتىلگەن رەھبەرلىرى ئۇيغۇرغۇلۇپ، ش ت ج مىللىي ئەسكەرى تارقىتىلىپ، ئۆلكىمىزنىڭ رەھبەرلىكىگە خىتاي كومپارتىيەسىنى قوللايدىغان <قورچاق ھۆكۈمەت> ئولتۇرغۇزۇلدى».[1]

«بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەن ئەلچىخانىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتىم. بۇ كۈنلەردە ماۋ زېدۇڭ موسكۋادا ئىدى. جۇئىنلەي بولسا ئۇنىڭ چاقىرىقىغا بىنائەن كېڭەش ئىتتىپاقىغا (سوۋەتلەرگە) كەتكەنلىكتىن، دۆلەت رەھبىرى ۋە ھۆكۈمەت باشلىقى ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاش لیۇشاۋچىغا قالغان ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن جۇڭنەنخەيدە بولغان بىر ئۇچرىشىش ھېلىغىچە يادىمدا 1950 - يىلى 6 - فېۋرالدا س س س ر ئەلچىسانسىغا ۋاكالىتەن ئىش قىلىدىغان پ شىبايىۋقا (ئەلچى موسكۋادا ئىدى) ھەمراھ بولۇپ يۇرۇپ، لیۇشاۋچى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇش مۇمكىنچىلىكىگە ئېرىشتىم. بىزنىڭ ئەلچىخانا موسكۋادىن ئالغان كۆرسەتمىلەرگە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بولغاندىن كېيىن لیۇشاۋچى كېڭەش (سوۋېت) رەھبەرلىرىنىڭ ماۋ زېدۇڭ ۋە جۇئىنلەي بىلەن مۇزاكىرىلىرى توغرۇلۇق ئاخباراتقا قىزىقىش بىلدۈردى. پ. ئا. شىبايىۋ ئەلچىخانىنىڭ موسكۋادىن ئۇ مۇزاكىرىلەر توغرۇلۇق ھېچقانداق ئاخبارات ئالمىغانلىقىنى ئوچۇق ئېيتتى. بۇنى ئاڭلىغان لیۇشاۋچى، ئۆزىنىڭ ماۋ زېدۇڭ ۋە جۇئىنلەيدىن موسكۋادىكى مۇزاكىرىلەرنىڭ كېتىپ بېرىش ئەھۋالى توغرۇلۇق ئالغان ئاخباراتىدىن ئالاھىدە مەمنۇن ئىكەنلىكىنى پەخىرلىنىگەن ھالدا قەيت قىلدى. لیۇشاۋچى، ستالىن بىلەن بولغان مۇزاكىرىلەر جەريانىدا ئاھالىسىنىڭ كۆپچىلىكىنى ئۇيغۇرلار، قازاقلار، قىرغىزلار، تۇنگانلار تەشكىل قىلىدىغان، خىتاينىڭ غەربىي ئۆلكىسى بولغان شىنجاڭنى خىتايدىن بۇلۇۋېلىشنى، كېڭەش ھۆكۈمىتى نىيەت قىلىۋاتقانلىقى توغرۇلۇق خىتاي رەھبەرلىكىنىڭ ئەندىشەسى تەسىدىقلانمىغانلىقىنى قانائەتلىنىش ئىلكىدە تىلغا ئالدى».[2]

غېنى باتۇرنىڭ «ستالىننىڭ تەكلىپى» دېگەن نام بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېلىپ كېتىلىپ بىرقانچە ئاي تۇتۇپ تۇرۇلۇشى

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلىپ يېرىم يىل ئۆتكەندىن كېيىن 1950 - يىلى 5 - ئايلاردا، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ

(1) ن. مياسۇي، «خىتاي بىلەن ئۇچرىشىش»، «يىراق شەرق مەسىلىلىرى»، 1991 - يىلى، 131 - 132 - بەتلەر.

(2) يولداش ئەزمەتوۋ، «تارىخ ساۋاتلىرى»، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل، ئىستانبۇل، 124 - 125 - بەتلەر؛ س. تخۇننىسكىي، «مېنىڭ ھاياتىمدىكى خىتاي ۋە يىراق شەرق مەسىلىلىرى»، 1990 - يىلى، 106 - بەت.

مەن بۇرۇن رەسىملىرىنى كۆرۈپ ستالىن دېگەن ئۇرۇسنى، مېنىڭدىنمۇ يوغان تامدەك، گەۋدىلىك بىر ئادەم بولسا كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم. خاتا ئويلاپتىمەن، ستالىن دېگەن ئوتتۇرا بوي، چار باش، ۋىجىككىنە بىر ئورۇس ئىكەن. ئۇ ماڭا بىر دانە پىكاپ ھەدىيە قىلىپ بەردى، بەرگەن ھەدىيە پىكاپى ئەنە دەپ قوراسىدا تۇرغان بىر پىكاپ ماشىنىسىنى قول ئىشارىتى بىلەن كۆرسەتتى. شۇ ئارىلىقتا شەھەر ئىچى كۆك كۆۋرۈك تەرەپتىن ئىككى ئۇيغۇر كىشى بىر - بىرى بىلەن تالاش - تارتىش قىلىپ ۋارقىرىشىپ غېنى باتۇرنىڭ قوراسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. غېنى باتۇرغا سالام بېرىشتى ۋە بىرسى سۆز باشلاپ شۇنداق دېدى:

- غېنى ئاكا، ئىككىمىزنىڭ پۈتۈشەلمىگەن بىر مەسىلىمىز بار ئىدى، سوتمۇ بۇنى بىر تەرەپ قىلالمايۋاتقاچقا سوزۇۋەتتى، بۇنى ھەل قىلىپ قويامدىكىن دەپ سىزنىڭ ئالدىڭىزغا كەلدۇق، - دېدى. غېنى ئاكا ئۇلارغا قاراپ:

- نېمە گەپ، قېنى بىردىن - بىردىن سۆزلەپ بېقىشقىنا ئاڭلاپ باقاي، - دېدى. كەلگەنلەرنىڭ بىرسى شۇنداق دېدى:

- غېنى ئاكا، غۇلجا يېڭى شەھەردە بىر باغلىق قورا جايىم بار ئىدى. ئۇنى ساتماقچى بولدۇم، بۇنى ماڭا كىشى مەن ئالاي دېدى، سودىلىشىپ نەرخىنى بېكىتىپ پۈتۈشتۇق، بۇ ئادەم، بۇ قورانىڭ بىز پۈتۈشكەن پۇلىنىڭ % 80 نى نەق بېرىمەن 20%نى ئۈچ ئايدىن كېيىن بېرىمەن دەپ قولۇمغا ھۆججەت قىلىپ بەردى. ھازىر ئۈچ ئاي ئەمەس، ئالتە ئاي ئۆتتى، قالغان پۇلۇمنى بەرمەيۋاتىدۇ، ئۇنداق بولسا دېدىم، مەن سەندىن ئالغان پۇلۇڭنى قايتۇرۇپ بېرەي قورا جايىمنى قايتۇرۇپ بەر، دېسەم ئۇنمايۋاتىدۇ، - دېدى.

غېنى ئاكا قاپىقىنى تۇرۇپ:

- راستمۇ، سەن گەپ قىلىپ باق - دېدى.

20% پۇلنى بېرەلمىگەنلىكىم راست، بىرسىدە پۇلۇم بار ئىدى، ئۇ بەرمىگەنلىكتىن مەنمۇ بېرەلمىدىم، - دېدى.

- قالغان پۇلنى ئۈچ ئايدا بېرىمەن دەپ ھۆججەت بەرگىنىڭ راستمۇ، دەپ سورىدى.

- ئۇغۇ راست، ئەمما...، دېيىشىگە غېنى باتۇرنىڭ ئاچچىقى كەلدى بولغاي،

- بولدى، تولا گەپ قىلما، ئېغىزدىن چىققان سۆزدە تۇرۇش كېرەك، «يولۋاس ئىزىدىن يانماس، ئوغۇل بالا سۆزىدىن» دېگەن گەپ بار. بۇ ئوغۇل باللىقىنىڭ ئىپادىسى. بۇ كىشى سېنىڭ پۇلۇڭنى قايتۇرۇپ بەرسۇن، سەن باغ ھويلىنى ئۇنىڭغا قايتۇرۇپ بەر. مېنىڭ ھۆكۈمىم شۇ، ئەگەر بۇ ھۆكۈم ئادالەتلىك

- بىز موسكۇاغا بارغاندىن كېيىن سائەت ئونلاردا بىر رۇس، بىر ئۇيغۇر ئىككى كىشى بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشۈپ، ھال - خاتىرە سورىغاندىن كېيىن:

- بۈگۈن سائەت 14 تە ستالىن جانابلىرى سىزنى قوبۇل قىلىپ كۆرۈشىدىغان بولدى، دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى.

- خوپ، - دېدىم.

دېگەن ۋاقىتتىن بىر سائەت ئىلگىرى مېھمانخانىدىن موسكۇادىكى كىرىمىل سارىيىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. 40 مىنۇتقا يېقىن ماشىنا بىلەن يول يۈرۈپ كىرىمىل سارىيىغا يېتىپ كەلدۇق. قاتمۇقات ئىشىكلەردىن ئۆتۈپ كىرىمىل سارىيىنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ كېتىۋاتىمىز. كىرىمىل سارىيى تۆگىنىڭ توققۇز توللىغىدەك تولىمۇ كۆپ ئۆيى ۋە ئىشكلىرى بار ھەشەمەتلىك چوڭ ساراي ئىكەن. بىر قانچە يەردىن ئۆتۈپ بىر ئىشخانىغا كىردۇق. مېنى ئىشخانىغا باشلاپ كىرگەنلەر ھەشەمەتلىك ئىشخانىدا ئولتۇرغان بىر كىشىگە ھۆرمەت ئېھتىرام بىلدۈرگەن ئاساستا رۇسچە بىر نېمىلەرنى دېدى. قولتۇققا ئولتۇرغان ھېلىقى كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭا قول ئۇزۇتۇپ كۆرۈشتى. مەن بۇ ئورۇسنى ستالىننىڭ كاتىپى بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. قول بېرىپ كۆرۈشكەندە قولىنى قاتتىقراق سىقىۋەتكەن بولسام كېرەك، كۆزىنىڭ ئاق پاختىسى چىقىپ كەتكەندەك بولدى. يېنىدىكى تەرجىمان:

- بۇ كىشى ستالىن جانابلىرى، دېمەسمۇ، قولىنى قويۇپ بەردىم. چۈنكى بىزنىڭ قوللار قوپال ۋە كۈچلۈك - دە، مەن ستالىننىڭ قولىنى چىگىراق سىقىۋەتكەن ئوخشايمەن. ستالىن ماڭا قاراپ يۈمشاق ئورۇندۇقلارنى (كىرىسلونى) كۆرسىتىپ، ئولتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. ئورۇندۇقلاردا ئولتۇردۇق، ستالىن بىلەن تەرجىمان ئارقىلىق سۆزلەشتۇق. بىز ئولتۇرغاندىن كېيىن، ستالىن شۇنداق دېدى:

- خوش كەلدىڭىز، ئىلى ئىنقىلابىدا سىزنىڭ كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقىڭىز ھەققىدە كۆپ نەرسىلەرنى ئاڭلىغان ئىدىم ۋە سىز بىلەن مۇڭاپىق بىر زامانداش كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلغان ئىدىم. بۇ ئارزۇ مانا بۈگۈن ئىشقا ئاشتى. يېقىندا سىز بىلەن كۆرۈشۈشنى ۋە قىرىمدا دەم ئېلىپ ئويناپ كېتىشىڭىزنى تەكلىپ قىلغان ئىدىم. بۈگۈن سىزنى كۆرۈپ كۆپ خۇرسەن بولدۇم. موسكۇانى ئايلىنىپ كۆرۈڭ ۋە قىرىمدا بىر - ئىككى ئاي ياخشى ئىستىراھەت قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن، - دېدى. مەن بۇ سۆزلەرگە جاۋابەن:

- سىزنى كۆرگەنلىكىمگە مەنمۇ بەك خۇشال بولدۇم. ئالدىراش بولسىڭىزمۇ ئايرىم ۋاقىت ئاجرىتىپ مېنى قوبۇل قىلغانلىقىڭىز ئۈچۈن كۆپ رەھمەت، ئىلتىپاتىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈرلىرىمنى بىلدۈرىمەن، دېدىم.

غېنى باتۇر ئاكىنىڭ ھەر كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن مېھمانخانىدىكى غۇلجىدىن كەلگەن ۋەكىللەرنىڭ ياتقىغا كىرىپ، ئۇلار بىلەن ئەھۋاللىشىپ چاقچاقلىشىپ، ھال سورايدىغان ئادىتى بار ئىدى. بىر كۈنى ئەنە شۇ ئادىتى بويىچە ئىشىكنى چېكىپ ھېلىقى ئاكتىپ ئايالنىڭ ياتقىغا كىرىشىگە ھېلىقى ساختىكار ئايال:

- ۋايجان! ئادەم بارمۇ؟ دەپ قىقاس چۇقان كۆتۈردى. ئۇنىڭغىچە ئەتراپقا ئادەملەر يىغىلدى. غېنى باتۇر غەزەپلىنىپ:

- ھەي سارائ خوتۇن، مەن نېمە قىلدىم ساڭا؟ ئىشىكنى چەكسەم:«كىرىڭ» دېدىڭ، كىرىشىمگە «ۋايجان» دەپ تۇۋلاپ مېھمانخانىنى بېشىڭغا كىيدىڭ،- دەپ خاپا بولدى.

ئۇ ئايال جاۋاب بېرەلمەي شۇمشۇيۇپ قالدى.

ئەتىسى چوڭ يىغىن باشلاندى. غېنى باتۇر ئاكىمزمۇ سەھنىدە يىغىن رىياسەتچىلىرىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇراتتى. بىردىن سەھنىگە ۋائ جىن بىر ئۇيغۇر ئەمەلدار بىلەن چىقىپ:

- تۇنۇگۈن مېھمانخانىدا ئېغىر بىر ۋەقە يۈز بەردى، بۇ ۋەقە پۈتۈن ۋەكىللەرنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى. غېنى باتۇرغا ئوچ ۋىلايەت خەلقى چوڭ ئېتىبار كۆرسىتىپ كەلدى، لېكىن غېنى باتۇر كونا جەمئىيەتنىڭ ئىللەتلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، يىغىنغا قاتنىشۋاتقان ئايال ۋەكىلىمىزگە تاجاۋۇز قىلىشقا ئۇرۇندى،- دېدى.

غېنى باتۇر رىياسەت ھەيئىتى بولۇپ ئولتۇرغان ئوروندىن قوزغىلىپ، دەرغەزەپ بىلەن سەھنىدىن چۈشۈپ كەتتى. بىر ئىككى ئۇيغۇر غېنى باتۇرنى ئەيىبلەيدىغان سۆزلەرنى قىلدى. بۇ يىغىن، ئۇستۇلۇق بىلەن ئوينالغان كومېدىيە نەتىجىسىدە غېنى باتۇر، فاتىخ باتۇر ئۇستىدە شىكايەت قىلىش يىغىنىغا ئايلاندى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن شىنجاڭ ئۆلكىلىك خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى شۆبە بۆيرۇسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى ۋائ جىن غېنى باتۇر بىلەن فاتىخ باتۇرنى چاقىرىپ سۆزلەشتى. ئۇ، بۇ ئىككى خەلق قەھرىمانىغا يەر ئاستىدىن قاراپ، تەرجىمان ئارقىلىق:

- سىز ئىككىزلەر، ۋەكىللەر يىغىنىغا يان قورالىڭلارنى ئاسقان ھالدا قاتنىشىۋاتقان ئوخشايسىلەر، يىغىنغا تاپانچا بىلەن قاتنىشىش مۇۋاپىق ئەمەس. قورالىڭلارنى تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن قايتۇرۇپ بېرىمىز،- دېدى.

غېنى باتۇر غەزەپ بىلەن ۋائ جىنغا قاراپ:

- سىز بىزنىڭ تاپانچىمىزدىن مۇنچىلا ئەنسىرەپ كېتىشىڭىزنى ئويلاپ باقماپتۇق،- دەپ بىلدىكى تاپانچىسىنى چىقىرىپ ۋائ جىننىڭ ئالدىغا تاراقلىدە

بولمىدى دەيدىغان بولساڭ (غەرب تەرەپنى كۆرسىتىپ) ماۋۇ تەرەپتە ستالىنغا بېرىپ ئېيىت، غېنى ئاكام مۇشۇنداق كەستى، - دە، نېمە دەيدىكىن. ئاۋۇ تەرەپتە (شەرق تەرەپنى كۆرسىتىپ) ماۋزېدۇڭغا بېرىپ ئېيىت، غېنى ئاكام مۇشۇنداق كەستى - دە، نېمە دەيدىكىن بولدىمۇ؟! دېۋىدى.

- خوپ، غېنى ئاكا، - دەپ ھەر ئىككى ئادەم غېنى باتۇرنىڭ ئالدىدىن ئايرىلدى.

مەنمۇ گەپنىڭ تۈگىشىگە خەنبىڭغا قاراپ يۈرۈپ كەتتىم.

سوۋېت ئىمپېرىيەسىنىڭ كاتتىبېشى ستالىن بىلەن خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ كاتتىبېشى ماۋ زېدۇڭ ئوچ ۋىلايەتتە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنى ۋە مىللىي ئارمىيىمىزنى يوقىتىپ تاشلاشنىڭ پىلان، چارە تەدبىرلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئىشلەپ چىققاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى رەھبەرلەرنى «ئايروپىلان قازاسىغا ئۇچرىدى» دېگەن يالغان ھېكايىنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، ئۇلارنى يوقىتىپ تاشلىدى. سەيپىدىن ئەزىزى، ئالمجان ھكمبايېۋ، تۇجىڭلارنى بېيجىڭغا 1 - قېتىملىق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىگە قاتناشتۇرۇپ ئوچ ۋىلايەت ۋە شەرقىي تۈركستاننىڭ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنى قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى كېلىشىمگە قول قويغۇزۇۋالدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركستانغا ۋە ئوچ ۋىلايەتكە ئورۇنلىشىۋېلىشىنى توسالغۇسىز پۈتتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن خەلق ئىچىدە ئابرۇيى بار، قارشىلىق كۆرسىتىپ قېلىش ئېھتىمالى بار دەپ ھېسابلىغان غېنى باتۇرنى رۇسىيەگە تەكلىپ قىلىپ، ستالىن قوبۇل قىلىپ ۋە ئۇنى ئالداپ، قىرىمغا سايا‌ھەتكە ئورۇنلاشتۇردى. بۇنىڭ كوممۇنىستلار تەرىپىدىن پىلانلىق ئېلىپ بېرىلغان ھەربىكەتلەرنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. تارىخ بۇنى ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ.

غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلارغا قىلىنغان سۇيىقەست ۋە ئۇلارنىڭ خىتاي ئىچكى ئۆلكىلىرىدە بىرقانچە يىل نەزەربەند قىلىنىشى

1951 - يىلى ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايغا شەرقىي تۈركستاننىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت ۋە ناھىيەلىرىدىن ۋەكىللەر كېلىپ قاتناشتى. يىغىندا غېنى باتۇر بىلەن فاتىخ باتۇرغا بىر سۇيىقەست پىلانى تەييارلىنىپ ئىجرا قىلىندى. غۇلجىدىن تاللاپ كېلىنگەن ۋەكىللەر ئارىسىدا غۇلجا شەھەرلىك ئايالار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى دەپ بېكىتىلگەن بىر ئاكتىپ ئايال بار ئىدى. بۇ ئايال غېنى باتۇرغا قارا چاپلاشنىڭ پىشكىسى قىلىپ بېكىتىلگەن ئىدى.

- بۇ يېڭى پەرزەنتىگىز ئوخشىمامدۇ، ئاللاھ مۇبارەك قىلسۇن، - دېدى. غېنى باتۇر ئاكا:

- بۇ بىزگە شۈكۈنلۈك سوۋغىسى، - دەپ جاۋاب بەردى.

شائىر داۋۇت تۇرەخمەت ئاكا:

- ئىچكى ئۆلكىلەردە خېلى تۇرۇپ قالدىگىز، قانداق تەسىرات ئالدىگىز، - دەپ سورىدى.

غېنى باتۇر، بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

- بىز بەكمۇ قارام ئىكەنمىز، بىز ئىنقىلاب ئاچقان چاغلاردا زالىملارنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقاشقا «بۇ مەلئۇنلارنى (خىتايلارنى دېمەكچى) يەر يۈزىدىن يوق قىلىپ تاشلايمىز» دېگەن ئىكەنمىز. ئىچكى ئۆلكىلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش جەريانىدا كۆرۈپ شۇنى ھېس قىلدىمكى، بۇلار ئىشتىنىڭ قۇرۇتىدىن جىق خەلق ئىكەن، - دەپ جاۋاب بەردى.

داۋۇت تۇرەخمەت ئاكا، غېنى باتۇر ئاكىغا ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ نەزىرى بىلەن قاراپ:

- غېنى باتۇر ئاكا، ئۆيىگىزگە بېرىپ يەنە كۆرۈشۈپ كېلەرمىز، ئامان بولۇڭ، - دېدى.

غېنى باتۇر ئاكامۇ:

- سىلەرمۇ ئامان بولۇڭلار، خوش ئەمسە، - دەپ جاۋاب بەردى.

بىزمۇ ئۆز يولىمىزغا يۈرۈپ كەتتۇق.

غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلارنىڭ سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە چىقىپ كېتىشى

غېنى باتۇر ۋە فاتىخ باتۇرلار خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ 1944 - يىلى ئىلى ۋىلايىتىدىن باشلانغان شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىنىڭ ئۆچىنى ۋە ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن پىلانلىق ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنىڭ سىرى ۋە ماھىيىتىنى چۈشۈنۈپ يېتىپ، 1955 - يىلىنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن سۆيۈملۈك ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولۇپ، ئۇ چاغلاردا دۇنيانىڭ باشقا مەملىكەتلىرىگە چىقىپ كېتىشىنىڭ مۇمكىنچىلىكى بولمىغانلىقتىن، كونا سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى ئۆزبېكستان ۋە قازاقستان جۇمھۇرىيەتلىرىگە چىقىپ كەتتى. غېنى باتۇر ئاكا ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تاشكەنت شەھرىگە

قويدى. ۋاڭ جىن ئۇنىڭدىن كېيىن فاتىخ باتۇرغا قارىدى، فاتىخ باتۇر مەردانە قىياپەتتە:

- مەن سىزدىن تاپانچا ئالغان ئەمەس، مەن قانلىق ئۇرۇش جەريانىدا بۇ تاپانچىنى گومىنداڭچىلاردىن غەنىيمەت ئالغان، سىزگە مېنىڭ تاپانچا قەرزىم يوق،- دەپ جاۋاب بەردى. ئۇزۇن تالاش - تارتىشتىن كېيىن ئۇمۇ تاپانچىسىنى چىقىرىپ بەردى. يېغىن ئاخىرىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىر ئىككى مىللىي قەھرىمانىنى جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ قايتىپ كېلىدۇ، دېگەن باھانە بىلەن ئۇلارنىڭ ئايالىرىنى قوشۇپ خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە ئېلىپ كەتتى. بىرقانچە ئاي ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرغاندىن كېيىن ئۇلارنى غەربىي شىمال بەش ئۆلكىنىڭ مەركىزى شىئەندىكى بىر سارايغا يەرلەشتۈرۈپ بۇ يەردە نەزەربەند ئاستىدا تۇتۇپ تۇردى.

1953 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۇلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا قايتىشىغا رۇخسەت قىلىپ ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ كەلدى.

غېنى باتۇرنى شىنجاڭ ئۆلكىچىلىك سىياسىي كېڭەشىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قورچاق رەئىسلىكىگە تەيىن قىلدى.

1954 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەن شىنجاڭ دارىلغونوندىن شەھەر ئىچىگە كىرىش ئۇچۇن كېتىۋېتىپ شائىر ۋە فولكلورشۇناس داۋۇت تۇرەخمەتوۋ ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. داۋۇت ئاكامۇ شەھەر ئىچىگە توغرا كېتىۋاتقان ئىكەن. سالام بەردىم. داۋۇت ئاكام سالام بىلەن جاۋاب قايتۇردى. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن قارشىمىزدا غېنى باتۇر ئاكىنى كۆرۈپ قالدۇق، غېنى باتۇر ئاكىنىڭ قېشىدا قازاق تۇركلىرىدىن بولغان ئايالى قولىدا بىر بوۋاق بىلەن بىللە مېڭىپ كېلىۋاتاتتى. بىز غېنى باتۇر ئاكىغا سالام بەردۇق. غېنى ئاكام «ۋەئەلەيكۇم سالام» دەپ جاۋاب قايتۇردى. داۋۇت تەرەخمەتوۋ غېنى باتۇر ئاكا بىلەن بۇرۇندىن تونۇشسا كېرەك، چۇنكى داۋۇت ئاكمۇ ئىلى ئىنقلابىنىڭ ئىشتىراكچىلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ ئېھتىرام بىلەن:

- غېنى ئاكا، قانداق ئەھۋالىڭىز، ساق - سالامەت قايتىپ كەلدىڭىزمۇ؟ سىزنىڭ شىئەندىن قايتىپ كەلگەنلىكىڭىزنى تۇنۇگۈن ئاڭلاپ كۆرۈشۈپ كېلىمىز دەپ ئويلىغان ئىدىم، بۈگۈن تۇيۇقسىز كوچىدا ئۇچرۇشۇپ قالدۇق، ئەيبكە بۇيرۇماڭ،- دېدى. غېنى باتۇر ئاكا:

- كېرەك يوق، مانا بۇگۈن يۇز كۆرۈشتۇق، بۇمۇ ياخشى بىر ئىش بولدى،- دېدى. داۋۇت ئاكا غېنى باتۇر ئاكىغا قاراپ ئۇنىڭ ئايلىنىڭ قولىدىكى بالىنى كۆرسىتىپ:

ئىردەبۇلغۇنۇۋ ۋە يازغۇچى يۇسۇپبەگ مۇخلىسلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىگە يارەدەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ شۇ چاغدىكى خروشتشۇ باشچىلىقىدىكى رەھبەرلىرىگە مۇراجىئەتنامە يېزىپ ئەۋەتتى. 1963 ـ يىلى 2 ـ سېنتەبىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابىنىڭ قاتناشقۇچىلىرىدىن ھاشىرۋاھىدى، يۇسۇپبەگ مۇخلىس، تۇرسۇنتاي ماخمودوۋ، مۇھەممەتجان يۇسۇپوۋ، توختاخۇن ئىمىنوۋ، ئىردە بۇلغۇنۇۋ، مىر ۋەققاس مىرشانوۋ، مۇتەللىپ قاسىموۋ، گېنېرال زۇنۇن تېيىپوۋ، مىرزىگۈل ناسىروۋ قاتارلىق 27 نەپەر مىللىي مۇنەۋۋەرلەر ئىمزا قويغان مۇراجىئەتنامە يەنە موسكۋاغا ئەۋەتىلدى.

1968 ـ يىلى مارتتا ۋېنگرىيىنىڭ پايتەختى بۇداپېشت شەھىرىدە خەلقئارا كوممۇنىست ۋە ئىشچى پارتىيەلىرىنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. مۇشۇ يىغىن ئېچىلىش ھارپىسىدا (1968 ـ يىلى فېۋرالدا) قازاقىستانىنىڭ ئالمۇتاتا شەھىرىدە ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ياشايدىغان ئۇيغۇر ۋەتەنپەرۋەرلىرى مەسلىھەتلىشىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاي ئىمپېرىيەسى تەرىكىبىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، مۇستەقىل دۆلەت بولۇشىغا يارەدەم قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ، ئېچىلغۇسى خەلقئارا يىغىنىنىڭ ساھىبخانى ۋېنگرىيە كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبىرى يانوش كادارنىڭ نامىغا چوڭ ھەجملىك مەكتۇپ يېزىپ ئەۋەتتى. مەكتۇپنىڭ كوپىيەسى سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسىنىڭ باش سېكرېتارى ل. ئى. برېژنېۋقا ئەۋەتىپ بېرىلدى. بۇ مەكتۇپقا ئۇيغۇر خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر باشلىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن 27 كىشى قول قويغان ئىدى. ئۇيغۇرلار مۇشۇنداق تىرىشچانلىقلار ئارقىسىدا ئاخىر سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگە ئىگە بولدى. سوۋېت ھۆكۈمىتى بۇ يەردە مۇھاجىر بولۇپ ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇش باتالىئونلىرىنى (تابۇرلىرى) تەشكىل قىلىشقا رۇخسەت قىلدى. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ئۇيغۇرلار دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، قازاقىستان تەۋەسىدە مۇھاجىر بولۇپ ياشاۋاتقان سابىق مىللىي ئارمىيەنىڭ گېنېرالى زۇنۇن تېيىپوۋ بىلەن گېنېرال مەرغۇپ ئىسھاقوۋلارنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىككى باتالىئون ۋەتەن قۇتقۇزۇش ئەسكىرىنى قۇرۇپ ھەربىي تەييارلىق ئىشلىرىنى باشلىۋەتتى. ۋەتەن قۇتقۇزۇش رادىيو ئىستانسىسىنىڭ ئاڭلىتىشلىرى ياڭراشقا باشلىدى. بۇ ئىشلار ۋەتىنىمىزدە خەلق ئىنقىلابى پارتىيەسىنىڭ يوشۇرۇن پائالىيىتى راسا جانلىنىۋاتقان پەيتىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. ئېچىكى ۋە تاشقى جەھەتتىكى مۇشۇ ھەرىكەتلەرنىڭ ئىلھامى بىلەن خەلقىمىزدە ئۈمىد پەيدا بولۇپ، مىللىي ئازادلىق ئۇچۇن قوراللىق كۈرەش قىلىشقا يەنە بىر قېتىم ئىنتىلگەن ئىدى. مىڭ ئەپسۇسكى، ئۇيغۇر خەلقىنى ھەرقاچان ئالداپ كەلگەن رۇسىيە ئىمپېرىيەسى بۇ قېتىممۇ يەنە ئالدىدى. 1969 ـ يىلىنىڭ ئۆكتەبىر ئېيىغا كەلگەندە سوۋېت ھۆكۈمىتى ئاۋۋالقى ۋەدىسىدىن يېنىۋالدى. ئۇيغۇر

يەرلەشتى. فاتىخ باتۇر قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالمۇئاتا شەھرىگە يەرلەشتى. غېنى باتۇرمۇ 1970 - يىلىنىڭ بېشىدا ئۆزبېكستاندىن شەرقىي تۈركىستانغا چېگرادىش بولغان ۋە ئۇيغۇر تۈركلىرىمۇ خېلى سانىنى ئىگىلىگەن قازاقستانىنىڭ ئالمۇئاتا شەھرىگە قايتىپ كېلىپ ئورۇنلاشتى. غېنى باتۇر ئاكىنىڭ ئالمۇئاتاغا كېلىپ ئورۇنلىشىشىدا شۇ چاغدىكى قازاقستانىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى قونانبايۇ ئالاھىدە ياردەم ۋە غەمخورلۇق كۆرسەتتى.

غېنى باتۇر ئاكا ئۆزبېكستان ۋە قازاقستاندا ياشاۋاتقان ۋاقتلىردىمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى تەقدىرىگە ۋە شەرقىي تۈركستان خەلقىنىڭ مىللىي داۋاسىغا جىددىي كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى.

مەلۇمكى 1950 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە خىتاي رەھبەرلىرى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرى ئوتتۇرىسىدا ئىدېئولوگىيەلىك ئىختىلاپلار كېلىپ چىقتى. بۇ ئىختىلاپلار بارغانسېرى كۈچىيىپ 1960 - يىللارغا كەلگەندە ئوچۇق - ئاشكارا، قارمۇقارشىلىققا ئايلاندى. خىتاي رەھبەرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىكىنى «شۇجىڭچۇيىچىلار» (رېۋىزىيونىستلار) دەپ ئاتىسا، سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرى ماۋ زېدۇڭ ۋە خىتاي كومپارتىيەسى رەھبەرلىرىنى «خىتاي شوۋىنىستى» دەپ ئەيىبلىدى. شۇنداق قىلىپ ئىدىيەۋى قارمۇقارشىلىقلار 1968 - يىلىغا كەلگەندە چېگرا توقۇنۇشلىرىغىچە بېرىپ يەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلار ئىككى ئىمپېرىيە ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان مۇشۇ قارمۇ - قارشىلىقتىن پايدىلىنىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈپ، قوراللىق كۈرەش يولى بىلەن ۋەتەننى ئازاد قىلىش ئامالىنى ئىزدەشتى. مۇشۇ توغرۇلۇق ھاشىر ۋاھىدى مۇنداق ئىزھار قىلغان: «بىر كۈنى غېنى باتۇر ئۆز ھۇزۇرىغا زىيا سەمەدى، زۇنۇن تىيىپوۋ، تۇرسۇن دەريا، يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ۋە مېنى (ھاشىر ۋاھىدى) چاقىرىپ شۇنداق دېدى:

- ھەي، ھەرقايسىڭنى ئۇيغۇر خەلقى ئوقۇتۇپ مۇشۇنچىلىك ئادەم قىلىپ قويغان ئىدى - غۇ. قەلەم تۇتۇش ھەر قايسىڭنىڭ قولۇڭدىن كېلەمدۇ؟ ئاۋۇ موسكۋادىكى كۆك كۆزلەرگە بىر پارچە خەت يېزىشمامسەن، ئىلگىرىنىڭ موسكۋا خىتايىنىڭ قانداقلىقىنى بىلمەي، ئالدىنىپ، بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنى خىتايغا سۈكلاپ بېرىۋەتكەن بولسا، ئەمدى خىتايىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى بىلگەندۇ، ھېلى بولسىمۇ بىزگە ياردەم قىلسۇن، بىز خىتايدىن قۇتۇلۇپ ئۆز ئالدىمىزغا دۆلەت بولۇپ ياشايلى!».

مۇشۇ مەقسەتتە 1962 - يىلى 1 - ئايدا شەرقىي تۈركستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ قاتناشقۇچىلىرىدىن خەلق قەھرىمانى پولكوۋنىك غېنى باتۇر، پولكوۋنىك مۇھەممەتجان يۈسۈپوۋ، تارىخچى كاپىتان ھاشىر ۋاھىدى، پودپولكوۋنىك

شائىر سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى باتۇرنىڭ ۋاپاتى ئۇچۇن يازغان «غېنى باتۇر» ناملىق مەرسىيەسىدە شۇ قاينىاق مىسرالارنى تىزىپ غېنى باتۇرغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامنى ئىزھار قىلىدى. بۇ شېئىرنىڭ بىرقانچە كۆپلېتىنى كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە سۇنۇشنى مۇۋاپىق كۆردۇم:

تۇيۇقسىزلا خەۋەر كەلدى: «غېنى باتۇر ئۆلدى!» دەپ،
«ئۇيغۇرىستان ئارىسلانى قارا يەرگە كىردى!» دەپ.
ئۇيغۇر ئىلى چىدالماستىن ئاھ ئۇرۇپ قىلدى خىتاب:
«سېنىڭدەك بىر باتۇر ئوغلان قاچان تۇغلار ئەمدى؟» دەپ.
ئاشۇ كۈنى تەڭرىتاغ ھەم ئەگدى مەغرۇر بېشىنى،
بۇلۇتلارمۇ ھازا ئېچىپ تۆكتى ماتەم يېشىنى!
تۇنۇگۈنلا ئەخمەتجانغا ھازا تۇتقان خەلقىمىز،
باتۇرىغا ماتەم تۇتۇپ، يەنە ئەگدى بېشىنى.

غېنى باتۇر كۈرەشلەردە يېنىپ تۇرغان ئوت ئىدى،
ئەل ئۈچۇن جېنى تەسەددۇق، دۈشمەنلەرگە ئوق ئىدى.
قايتمىدى جەڭدە ئۆلۈمدىن، ئۆلۈمنى ھەم يەڭدى ئۇ،
ھەر كۈرەشتە غالىبىيەتكە باشلىغان بىر تۇغ ئىدى.

ئۇ كۈرەشتە مەڭگۈ غالىب ئەر ئىدى رۇستەم سۈپەت،
ئۇ پەلەككە ھالقىغان شۇڭقار ئىدى تالماس قانات.
كىم ئېيتىپتۇ، ئەپسانىنى - غېنى باتۇر ئۆلدى! دەپ،
ئۇ ئۆلمىدى، ئۇ خەلقنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ھايات.

غېنى باتۇر، تىنچ ياتقىن نەسلىڭ سېنىڭ غازات ئىتەر،
سېنىڭ ۋەتىنىڭنى زۇلۇمدىن ئازاد ئېتەر!
ئازاد ئەلدە ياشىغۇسى بەختىيار ئەۋلادلىرىڭ،
قەبرەڭگە گۈل قويۇپ، سېنىڭ روھىڭنى شاد ئېتەر!

خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر ۋاپات قىلغاندا قازاقىستان، ئۆزبېكىستان ۋە قىرغىزىستاندىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ۋە پۈتۈن ئۇيغۇر خەلقى چوڭقۇر مۇسىبەتكە غەرق بولۇپ، ئۇنىڭ ماتەم مۇراسىمىنى ناھايىتى داغدۇغىلىق ھالدا ئۆتكۈزگەن ۋە

ئىنقىلابچىلىرىغا يارەم قىلىشتىن باش تارتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇرلار يەنە بىر قېتىم خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلاندۇرۇلدى.»[1]

خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇر بىلەن ۋىدالىشىش مۇراسىمى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلى غېنى باتۇر 1901 - يىلى ئىلى ۋىلايىتىگە باغلىق غۇلجا ناھىيە قاش يېزىسىنىڭ تۇردى يۇزى مەھەللىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، 1981 - يىلى 80 يېشىدا قازاقىستانىنىڭ ئالمۇتاتا شەھىرىدە ۋاپات بولدى. غېنى باتۇرنىڭ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىدا كۆرسەتكەن بۇيۇك تۆھپىلىرى توغرىسىدا شائىرلىرىمىز تەرىپىدىن نۇرغۇنلىغان شېئىر ۋە قەسىدىلەر يېزىلىپ خەلقىمىزنىڭ ئۇنۇتۇغا بولغان سۆيگۈ - مۇھەببىتى ئىزھار قىلىنغان ئىدى. شۇ شېئىرلارنىڭ بىرسى سۆيىتىدە مەرھۇم شائىر خەلىل ھەمرايۇنىڭ «باتۇرلۇق - مەڭگۈلۈك» دېگەن شېئىرىدىن بىرقانچە كۇپلېتنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىگە سۇنماقچىمەن:

غېنى سەردار ئىدى بىر چاغ ئېزىلگەن بوزەكلەرگە،
كۆرەشتە زور مەدەت بەرگەن ئىسيانكار گۆدەكلەرگە،
سۆزى مەرد دىلىنى ئويغاتقان جەڭگىۋار تىلەكلەرگە،
ئۇنىڭ ئوتلۇق شوئارىدىن كۈچ تولغان بىلەكلەرگە
كۆرەشكە باشلىغان بىزنى يالقۇن سەپ يۈرەكلەرگە.

ئېزىلگەن كۆپ مېنىڭ خەلقىم گومىنداڭ زامانىدا،
ھوقۇقسىز ياشىغان قۇلدەك ئۆز ئاتا ماكانىدا،
غەزەپ - كۈچ پارتلىتىپ ئاخىر ئەلنىڭ دىل - ئىمانىدا،
ئازادلىق چاقمىقى چاققان ئاۋرالتاغ تامانىدا،
غېنى دەپ بىر يىگىت چىققان باش بولۇپ زېرەكلەرگە.

غېنىنىڭ جەڭگىۋار داڭقى ھەر ياققا ئىتەك يايدى،
كۆرەشكە ئىنتىزار جانىنىڭ قەلبىگە پەلەك يايدى،
خەلق قوللاپ بۇ باتۇرنىڭ ئىشىغا تىلەك يايدى،
تاڭغا ئىز ئېچىپ لاۋلاپ مەشئەللەر چېچەك يايدى،
ئىلى ئاسمانىدا چاقماق - ئۆرلىدى جىيەكلەرگە.

(1) سابىت ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ناشىر نەشرىياتى، 2005 - يىلى، ئالمۇتاتا، 463 - بەت.

ئۆلتۈرۈلدى. بولۇپمۇ بۇ ھەربىتەلەرنىڭ مۇھىم تىغ ئۇچى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئارزۇ قىلىدىغان، خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ تەكرار چاڭگىلىغا چۈشۈپ قېلىشىنى خالىمايدىغان، ھەتتا قورالنىق قارشىلىق كۆرسىتىش ئېھتىمالى بار ھەقىقى ۋەتەنپەرۋەر ئىنسانلىرىمىزغا قارىتىلدى. 1951 - يىلى ياز ئايلىرىدا مىللىي ئارمىيەنىڭ پولكوۋنىكى ئابدۇغوپۇر سابىرھاجى ماۋچى ۋە ستالىنچىلار تەرىپىدىن مەخپىي سوت قىلىنىپ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. غېنى باتۇر بىلەن فاتىخ باھاتورغا بىر تۆھمەت ئۇيۇشتۇرۇلۇپ 1951 - يىلى نەزەربەند ئاستىغا ئېلىنىپ، خىتايىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە ئېلىپ كېتىلىپ 1954 - يىلىغىچە شەرقىي تۈركىستانغا كېلىشىگە رۇخسەت قىلىنمىدى. كېيىن ئۇلار خىتايلارنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن ئەنسىرەپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى قازاقستانغا چىقىپ كەتتى. يالغۇز غۇلجىدىلا 1951 - يىلى قەھرىمان يېگىت، مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ ئوفىتسېرلىرىدىن ياقۇپجان راخمانوۋ، غېنى باتۇرنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قۇربان شاكىخو، مەسئۇت سابىرنىڭ ئوغلى يىلدىرىم ئەپەندى زەينۇللا، ئىبراھىم ئاق بۇرۇت، مەھكەم باي قاتارلىقلار ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى.

1951 - يىللىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكى، ئۆلۈم جازاسى بېرىش ھوقۇقىنى ناھىيەلەرگە چۈشۈرۈپ بەردى. ناھىيەلىك كوممۇنىست پارتىيە شۇجىسىنىڭ تەستىقى بىلەن ئۆلۈم جازالىرى ئىجرا قىلىنىۋەردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى غۇلجىنىڭ ھەربىر ناھىيەسىدە تۈركۈم - تۈركۈملەپ جامائەت ئەربابلىرى ئاق قارىنى پەرق قىلىدىغان زىيالىيلار، ۋەتەنپەرۋەر ئىنسانلار تۇتقۇن قىلىنىپ، ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا زوروۋكىتاكىنىڭ ۋارىسى گېنېرال ۋاڭ جىنىنىڭ پەرمانى بىلەن دۆلەت تېررورى يولغا قويۇلۇپ، يۈز مىڭلاپ ئىنسانلار تۈرمىلەرگە قامالدى، ئۆلتۈرۈلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆلۈم ۋەھىمىسى ۋە قورقۇش ئىچىدە ئۆزىنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەپ ياشاشقا مەھكۇم قىلىندى. خەلقىمىز بۇ دۇنيانىڭ قىيامىتىنى كۆرۈشكە باشلىدى.

بۇنىڭ بىر مىسالى سۈپىتىدە 1952 - يىلى 6 - مارت كۈنى غۇلجا شەھىرىدە ئەتىگەن سائەت ئالتىدىن سەككىزگىچە بولغان ئوموميۈزلۈك تۇتقۇن قىلىش ۋەقەسىنى مىسالغا ئالساق كۇپايە قىلىدۇ. مەن ئۇ چاغلاردا غۇلجىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بىر ئوقۇغۇچى ئىدىم. شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت يەتتىدە مەكتەپكە كېتىۋاتسام تەرەپ - تەرەپتىن ئادەملەرنى باغلاپ تۇتۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بەكمۇ چۆچۈپ كەتتىم. شۇ كۈنى غۇلجا شەھىرىگە باغلىق بەش رايوندا بىرلا ۋاقىتتا قولغا ئېلىشلار باشلىنىپ، دەھشەتلىك بىر مەنزىرە شەكىللەندى.

1944 - يىلى 12 - نويابىردا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ

جەسىدىنى يەرلىككە قويغان. ئۇنىڭغا بېغىشلاپ ھەيكەل ئورناتقان. غېنى باتۇرغا ئورنىتىلغان ھەيكەلنىڭ ئاستىغا ئوڭ تەرەپكە ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن سول تەرەپكە كىرىل ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن شۇ ساتىرلار يېزىلغان:

بۇركۈت كەبى پەرۋاز قىلىپ ۋەتەنده،
سەن كۆتۈردىڭ ئازادلىقنىڭ تۇغىنى.
ئۆچۈرمەيدۇ ئەۋلادلىرىڭ تائابەت
سەن ياندۇرغان ئەركىنلىكنىڭ چوغىنى.

ئالمۇئاتا شەھەر رايونىدا ئالمۇئاتادىن غۇلجا شەھىرى يۆنىلىشىگە قاراپ سوزۇلغان چوڭ يولنىڭ قىرغىقىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى غېنى باتۇرنىڭ قەبرىسى بىلەن ھەيكىلى قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا. ئالمۇئاتادىن يەركەنت شەھرىگە ۋە غۇلجىغا ماڭغان ھەربىر شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنپەرۋەر ۋە ئۇيغۇر ئەۋلادى، بۇ قەبىر ئالدىدا توختاپ قۇرئان ئوقۇپ، غېنى باتۇرنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ ئۆتمەكتە.

غېنى باتۇر خەلقىمزنىڭ قەلبىدە ئەبەدىل ئەبەد ياشايدۇ، بىزنىڭ ئازادلىق ۋە ھۆرىيەت يولىدىكى كۈرىشىمىز جەريانىدا يەنە نۇرغۇنلىغان غېنى باتۇرلار مەيدانغا كېلىدۇ!

قىزىل خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا كەڭ كۆلەملىك ۋە رەھىمسىز شەكىلده ئېلىپ بارغان بېسىقتۇرۇش ۋە تازىلاش ھەرىكىتى

كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئۆز ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن خەۋپلىك ھېسابلانغان كۈچلەرنى يوقىتىش مەقسىدىده «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش»، «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش»، «زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش»، «يەر ئىسلاھاتى»، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش»، «بەشكە قارشى تۇرۇش» قاتارلىق ھەرىكەتلەرنى ئارقا - ئارقىدىن ئېلىپ باردى. بۇ ھەرىكەتلەر جەريانىدا نۇرغۇنلىغان ۋەتەنپەرۋەر مۇنەۋۋەر ئىنسانلار «ئەكسىلئىنقىلابچى»، «خىيانەتچى»، «پانتۈركىست»، «پان ئىسلامىست»، «زومىگەر پومېشچىك» دېگەنگە ئوخشاش ھەر خىل بەدنامىلار بىلەن ئەيىبلىنىپ تۈركۈم - تۈركۈملەپ قولغا ئېلىندى. ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ

جان ئالدىغان مەككار سىياسەتچىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ مەزگىلدە «پانتۈركىست»، «پانئىسلامىست»، «يەرلىك مىللەتچى» دېگەن نام بىلەن جازالانغۇچىلارنىڭ سانىمۇ خېلى كۆپ سانىنى ئىگەللىدى. مەيلى سوۋېت كومموئنىست ھاكىمىيىتى بولسۇن، مەيلى خىتاي كومموئنىست ھاكىمىيىتى بولسۇن ئۆزلىرى ھاكىمىيەت تەختىگە چىقىۋالغاندىن بېرى «پانتۈركىزىم»، «پانئىسلامزم» دېگەن بۇ ئىككى سۆزنى مۇسۇلمان تۈرك خەلقلەرنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان نارازىلىقىنى، دېموكراتىك ھەق - ھوقۇق تەلەپ قىلىش ھەرىكەتلىرىنى ئۇجۇقتۇرىدىغان، تۈرك ۋە مۇسۇلمان خەلقلەرنىڭ ئىسارەتكە قارشى تۇرۇپ مىللىي مۇستەقىللىقلىرىنى تەلەپ قىلىشتەك ئارزۇلىرىنى باستۇرىدىغان قورالغا ئايلاندۇرۇۋالدى. ئۇلار ئۆزلىرىچە «پانتۈركىزىم، پانئىسلامزم غەرب دۇنياسىدىكى ئىمپېرىنالىست دۆلەتلەرنىڭ سوتسىيالىزم ۋە كومموئنىزمغا قارشى پايدىلىنىدىغان شوئارىدىن ئىبارەت» دېگەن نەزەرىيەنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى ھىلە - مىكىرلىرىنى يوشۇرۇپ، خەلقنى ئالداشقا ئۇرۇنۇپ كەلدى.

خىتاي ۋە رۇس كومموئنىستلىرىنىڭ ئىلگىرى سۈرىشىچە مۇسۇلمان دۆلەت ۋە خەلقلەرنىڭ بىر - بىرىگە يېقىنلىششى، ئۆزئارا ھەمكارلىششى، دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى كۈچەيتىشكە بەل باغلىشى پانئىسلامزم، تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ دۆلەت ۋە خەلقلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى قۇزۇغۇتلەندۇرۇشكە ئۇرۇنۇشى، بىر - بىرى بىلەن كۆلتۇر - مەدەنىيەت مۇناسىۋەتلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش پانتۈركىزىمدىن ئىبارەت ئىمىش. ئۇلارنىڭ كۆز قارىشىچە بۈگۈن دۇنيادا كۆپچىلىكنى خىرىستىيان دىنىدىكى خەلقلەردىن تەشكىل تاپقان دۆلەتلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن بىرلىشىپ ھەرخىل خەلقئارا تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ چىقىشى پانخىرىستئانىزىم ھېسابلانمايدىكەن، مۇسۇلمان دۆلەتلەر ۋە خەلقلەرنىڭ ئىسلام بىرلىكى ئاساسىدا ھەمكارلىششى پانئىسلامزم ھېسابلىنىدىكەن. كۆپچىلىكى تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ خەلقلەردىن تەشكىل تاپقان دۆلەت ۋە خەلقلەرنىڭ دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق مۇناسىۋەتلىرىنى كۈچەيتىشكە تىرىشىشى، پانتۈركىزىم ھېسابلىنىدىكەن. بۇ خىل كۆزقاراشنىڭ ھېچبىر ئىلمىي مەنتىقىسى يوقتۇر. دۇنيادىكى پۈتۈن مۇسۇلمانلارنى بىر دۆلەت بايرىقى ئاستىدا بىرلەشتۈرۈپ، بىر دۆلەتكە ئايلاندۇرۇش ئەسلا مۇمكىن بولمىغانىدەك، دۇنيادىكى تۈركىي دۆلەت ۋە خەلقلەرنى بىر دۆلەت بايرىقى ئاستىدا بىرلەشتۈرۈپ بىر دۆلەتكە ئايلاندۇرۇشمۇ ئەسلا مۇمكىن بولمايدىغان بىر ئۇرۇنۇشتۇر. تۈرك ۋە ئىسلام دۇنياسىغا مەنسۇپ ھېچبىر دۆلەت ۋە خەلقنىڭ مۇنداق بىر ئارزۇسى ۋە خىيالىمۇ يوقتۇر.

1944 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى ۋە جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى

جۇمھۇر رەئىسى ئورۇنباسارى ۋە كېيىنكى كۈنلەردە ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى بولغان ھىكىم بەگ غوجام باشلىق مىڭلىغان بىگۇناھ ئىنسانلار، جامائەت مۆتىۋەرلىرى، دىنىي زاتلار، مىللىي مۇنەۋۋەرلەر قولغا ئېلىندى. بىزنىڭ سىنىپتىكى ۋە باشقا سىنىپلاردىكى ئوقۇغۇچىلار مەكتەپتىن ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشۈپ كېتىپ دادىلىرىنىڭ ۋە ياكى ئاكىلىرىنىڭ قولغا ئېلىنغان ياكى ئېلىنمىغانلىقىنى ئۇقۇپ كەلدى. بەزى ئوقۇغۇچىلار كۆزلىرى ياش، «مېنىڭمۇ دادامنى تۇتۇپ كېتىپتۇ» دەپ، پەرىشان ھالدا قايتىپ كەلدى. بىزنىڭ 35 كىشىلىك سىنىپىمىزدىكى 9 ئوقۇغۇچىنىڭ دادىسىنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقى مەلۇم بولدى. قولغا ئېلىنغانلار مەھەللىلەردە، مەكتەپلەردە كۆرەش قىلىندى. بىر قىسىم ياغاچ ئاكتىپلار «بۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلسۇن» دەپ ۋارقىرايتتى. شۇ كۈنى ئاكىلىغان خەۋەرلىرىمىزگە قارىغاندا يالغۇز غۇلجا شەھىرىدىن بەش مىڭغا يېقىن ئادەمنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابچى»، «پانتۇركىست»، «پانئىسلامىست»، «يەرلىك مىللەتچى» دېگەن بەتنام بىلەن قولغا ئېلىنغانلىقى، قولغا ئېلىنغانلار غۇلجىدىكى تۇرمىلەرگە سىغمىغاچ كىنوخانىلارغا قاماپ قويۇلغانلىقى مەلۇم بولدى. شۇ بىر مەزگىلدە پۈتۈن شەرقىي تۇركىستاندا قولغا ئېلىنغانلارنىڭ سانى بىرقانچە يۈز مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. ئۆلتۈرۈلگەن ئىنسانلارنىڭ سانىمۇ ھەددى - ھېسابسىز كۆپ ئىدى. بۇ چېكىدىن ئاشقان قولغا ئېلىشلارغا ۋە قىرغىنچىلىقلارغا نىسپەتەن شەرقىي تۇركىستاندا خەلقىمىزنىڭ كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىگە بولغان نارازىلىقى كۈچىيىشكە ۋە بەزى ۋىلايەتلەردە قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكەتلىرى مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. بۇ قارشىلىقنى پەسەيتىش ئۈچۈن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى ۋە خىتاي ھۆكۈمىتى غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى شى - جۇڭشۈننى 1953 - يىلى 4 - ئايدا شەرقىي تۇركىستانغا ئەۋەتتى. شى جۇڭشۈن ئۇرۇمچىدە بىرقاتار يىغىنلارنى ئېچىپ ۋاقتى جىنغا «سولچىلىق خاتالىقى سادىر قىلدى»، «بېسىقتۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىۋەتتى» دېگەن ئىللەتنى ئارتىپ ئۇنى بېيجىڭگە قايتۇرۇپ كەتتى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئۇنى جازالاشنىڭ ئورنىغا مەرتىۋىسىنى ئاشۇرۇپ خىتاي ھۆكۈمىتى يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مىنىستىرلىكىگە مىنىستىر قىلدى. كەڭچىلىك قىلدۇق دېگەن نام بىلەن قولغا ئېلىنغان بىر تۇركۇم كىشىلەرنى قويۇپ بەردى. ۋاقتى جىنىڭ ئورنىغا قەشقەردىكى جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىيە كومىتېتى سېكرېتارى، ۋاقتى ئىنماۋۇنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك كوممۇنىست پارتىيە بيۇروسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارلىقىغا تەيىن قىلدى. ۋاقتى ئىنماۋۇ بىر مەزگىل يۇمشاق سىياسەت قوللانغاندەك قىياپەتكە كىرىۋالغان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە ۋاقتى جىنىڭ شەرقىي تۇركىستان خەلقىگە قارىتا ئېلىپ بارغان قەتلىئام سىياسىتىنى داۋاملاشتۇردى. ۋاقتى ئىنماۋۇ قان چىقارماي

مەزگىلدە ئالاھىدە كۆچىيىپ قاناتلانغان ئىدى. گېزىت - ژۇرناللاردىن ۋەتەنپەرۋەر يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ، مىللىي ھېس - تۇيغۇلار جۇش ئۇرۇپ تۇرىدىغان شېئىرىي ۋە نەسىرلىرىنى تېپىپ ئوقۇيتتىم. بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ جەنۇبىي رايونلىرىنى ئىشغال قىلىپ تۇرۇۋاتقان خەلقىمىزگە زۇلۇم سېلىۋاتقان گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە غەزەپ نەپرىتىم ئۇلغۇيۇشقا باشلىدى. تېزراق چوڭ بولۇپ ۋەتەن ئازادلىقى يولىدىكى كۈرەشكە قاتنىشىش ئىرادەم بەكمۇ كۈچلۈك ئىدى. 1951 - يىللىرىدا شەرقىي تۈركىستانلىق شائىرلىرىمىزدىن ئەلقەم ئەختەمنىڭ «ئۇمىد دولقۇنلىرى»، تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ «شەرق ناخشىسى»، ئابدۇلھەي روزىنىڭ «ئىلى ناخشىلىرى»، نۇربۇساقوپنىڭ «گۈدۈك» ناملىق شېئىر توپلاملىرى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مەركىزى ئالمۇتاتا شەھىرىدە ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا بېسىلىپ غۇلجا قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان شەھەرلىرىگە تارقىتىلىپ سېتىلىشقا باشلىدى. بۇ كىتابلارنى مەنمۇ ھاياجان بىلەن سېتىۋېلىپ زور قىزىقىش بىلەن ئوقۇدۇم.

بىز ئوقۇۋاتقان ئىلى مەكتىپىگە 1950 - يىلى 8 - ئايلاردا ئايدىڭ مەكتىپىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىمىز شائىر تاجىدىن قادىرى دەرس ئۆتۈشتىكى ماھىرلىغى ۋە قىزىقتۇرۇشى نەتىجىسىدە ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياقىمنى تېخىمۇ كۈچەيتۈەتتى. تاجىدىن قادىرى ئەسلى بۇگۇنكى قىرغىزىستاننىڭ قاراقول شەھىرىدە تۇغۇلغان بىر ئۇيغۇر ئەۋلادى ئىدى. قاراقول شەھىرىدە ئۇيغۇرلار خېلى كۆپ سانلى ئىگەللەيتتى. 1930 - يىللاردا تاجىدىن ئاكا ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە قاراقولدىن ئايرىلىپ شەرقىي تۈركىستانغا كۆچۈپ كېلىپ غۇلجا شەھىرىگە يەرلەشكەن ئىكەن. تاجىدىن ئاكام باشلانغۇچ مەكتەپنى قاراقولدا ئوقۇغان بولۇپ ئوتتۇرا مەكتەپ تەھسىلىنى غۇلجىدا ئالغان ئىكەن. ئۇستازىم تاجىدىن قادىرى مېنىڭ شېئىر يېزىش جەھەتتىكى قابىلىيىتىمگە قاراپ مەندە بىر شائىرلىق ئۇچقۇنىنىڭ يېنۈاتقانلىقىنى كۆردى بولغاي مېنى يېتىشتۇرۇشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. تاجىدىن قادىرى بىز ئوقۇغۇچىلارغا شېئىر يېزىش تاپشۇرۇقلىرى بېرەتتى. ياخشى شېئىر يازغانلارنى ئىلھاملاندۇراتتى. بۇ سەۋەبتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكىدە تىل - ئەدەبىيات دەرسىگە بولغان ھەۋەس بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. تاجىدىن قادىرى مۇئەللىم بىزگە پۈتۈن دەرسلەرگە ياخشى كۆڭۈل بۆلۈشنى ماتېماتىكا ۋە خىمىيە قاتارلىق دەرسلەرگىمۇ دىققەت - ئېتىبار بېرىپ تىرىشىپ ئوقۇشىمىزنى جېكىلەپ تۇراتتى. باشقا ئوقۇتقۇچىلاردىن ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى غوپۇرجان ئەپەندىم، تارىخى ۋە دىن دەرسى ئوقۇتقۇچىمىز مۇھەممەتجان ئاكا، جۇغراپىيە ئوقۇتقۇچىمىز باراتجان ئەپەندىم، بىيولوگىيە ئوقۇتقۇچىمىز قۇربانجان ئەپەندىملەرمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ

ئابدۇراۋۇپ مەقسۇم ئىبراھىمى بىلەن قازاقىستاندىكى ئۇيغۇر ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى كومموناز تالىپوۋ 2004 - يىلى ئالمۇئاتادا ئۆتكۈزۈلگەن سۆھبىتىدە «پانتۇركىزىم ۋە پانئىسلامىزىم» ھەققىدە توختىلىپ ئابدۇراۋۇپ مەقسۇم مۇنداق دېگەن ئىدى:

«ئەمدى پانتوركىستچىلىق، پانئىسلامچىلىق مەسىلىلىرىگە كەلسەك، بۇ يەنە شۇ <پارچىلاپ ئىدارە قىل> نىزامىغا ئەمەل قىلغۇچى چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ئويدۇرمىسى. بولمىسا بىر تۈركىي مىللەتنىڭ باشقا بىر تۈركىي مىللەتگە، بىر مۇسۇلمانىنىڭ باشقا بىر مۇسۇلمانغا يېقىنچىلىق قىلىپ قېرىنداشلارچە مۇناسىۋەت قىلىشىدا نېمە ئەيىب بار؟ بۇ تەبىئىي نەرسىغۇ! بېشىڭىزغا كۈن چۈشسە ئالدى بىلەن كىمگە بارىسىز؟ ياتلارغا ئەمەس، ئۆز يېقىنلىرىڭىزغا، قېرىنداشلىرىڭىزغا مۇراجىئەت قىلىسىزغۇ! ھەتتا ھايۋانمۇ ئۆز خىلىغا تارتىدىغۇ! بۇ مەسىلىنىڭ بىر تەرىپى، ئۇنىڭ ئىككىنچى تەرىپى - <پانئىسلامچىلار، پانتۇركىستچىلەر پۈتكۈل مۇسۇلمان ئەھلىنى ياكى بارلىق تۈركىي خەلقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەت قۇرماقچى> دېگەن تۆھمەت، ئەينى چاغلاردا مۇنداق خام - خىيال ئويلار ھېچ قايسىمىزنىڭ جۇملىدىن ئەلخان تۆرىنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمىغان، بىزنىڭ ئىنقىلاب پەقەت ئۆز ۋەتىنىمىزدىكى مىللىي زۇلۇمغا، زورلۇققا، مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى قارىتىلغان ھەققانىي كۈرەش ئىدى، خالاس». [1]

100

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىك گۇرۇھى مەملىكىتىمىز شەرقىي تۈركىستاندا پانتۈركىست، پانئىسلامىست دېگەن قالپاقنى كەيگۈزۈپ مىڭلىغان بىگۇناھ مۇنەۋۋەر زىيالىيلارنى، ئىسلام دىنىنىڭ پىشۋالىرىنى تۈرمىلەردە قىيناپ ئۆلتۈردى ۋە بىر مۇنچىلىرىنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىپ يوقىتىپ كەلدى. خىتاي ھاكىمىيىتى ھازىرغىچە بۇ ئىككى قالپاقنى كۆتۈرۈۋېلىپ، ئۇنى ئىنسانلارنىڭ بېشىغا كەيگۈزۈپ خەلقىمىزنى باستۇرۇپ كەلمەكتە.

ئەدەبىيات كەسپىگە ئىشتىياق باغلىشىم ۋە ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىشىمنىڭ كۈچىيىپ كېتىشى

مەن غۇلجا شەھىرىدە ئوقۇش ھاياتىمنى بېشىمدىن كەچۈرۈۋاتقان 1947 - ، 1948 - ، 1949 - يىللىرى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ غۇلجىدا نەشر قىلىنۋاتقان «ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان گېزىتى»، «ئىتتىپاق» ۋە «كۈرەش» ژۇرناللىرىدا بېسىلغان شائىر ۋە يازغۇچىلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ ئەدەبىياتقا ئالاھىدە ھەۋەس باغلىغان ئىدىم ۋە مىللىي تۇيغۇلىرىم بۇ

(1) يولداش ئەزىمەتوۋ، «تارىخ ساۋاقلىرى»، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل، ئىستانبۇل، 55 - بەت.

ۋەتەن ھەققىدىكى شېئىرىمنىڭ «ئىلى گېزىتى»دە ئېلان قىلىنىشى

8 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ساۋاقداشلىرىمدىن بەزىلىرى «شېئىرىڭ گېزىتكە بېسىلىپتۇ» دەپ، مېنى تەبرىكلەشتى. گېزىتنى تېپىپ قارىسام شېئىرىم ھەقىقەتەن بېسىلغان ئىكەن. بۇنى كۆرۈپ ھاياجانلىنىپ بەكمۇ خۇشاللىقتا چۆمدۈم. بۇ ۋەقەسى مېنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بولغان قىزىقىشىمنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. شېئىرلىرىم، قىسقا ماقالىلىرىم پات ـ پات «ئىلى گېزىتى» ۋە «شىنجاڭ گېزىتى» سەھىپىلىرىدە ئېلان قىلىنىپ تۇرىدىغان بولدى.

ئىلى گېزىتىدە نەشر قىلىنغان «ۋەتەن» ناملىق شېئىرىم تۆۋەندىكىچە ئىدى:

ۋەتەن

بۇگۈن خانتەڭرى باغرىدا مەغرۇر،
ۋەتىنىم نامىڭنى تىلىمغا ئالسام.
ھاياجان بىلەن ئويناپ يۈرىكىم،
دىلىمدا قاينار ئارزۇ ۋە ئىلھام.

سەن ئالدىمدا ئەڭ شۆھرىتى ئۇلۇغ،
كۆز يەتمەس ۋەتەن، كەڭ گۈزەل ماكان.
بايلىقلىڭ چەكسىز ـ تۈگىمەس ـ پۈتمەس،
سەن ئەزىز ئانا بىزگە مېھرىبان.

كەڭ قوچىغىڭدا ئۇيۇقنى سۆيۈپ،
تۇرىدۇ ئاقۇاش بۇيۇك تاغلىرىڭ.
كۆرەش ۋە ئۇلۇغ جەڭ بىلەن ئۆتكەن،
تارىختا سېنىڭ شانلىق چاغلىرىڭ.

سۇلىرى شىپا دەريالىرىڭدا،
بېلىقلار شوڭغۇپ ئويناپىدۇ ئۇرۇپ.
ۋادىلىرىڭدا قىزىتماقتا جەڭ،
يېگىت ـ قىزلىرىڭ پىلانلار تۈزۈپ.

ئەي ئانا ۋەتەن داڭلىق گۈلىستان،
كۆرەش باشلىدۇق ھۆرلۈك يولىدا!

ئالاھىدە ھۆرمىتىگە ئىگە ئۇستازلار ئىدى.

1951 - يىلى ۋەتەن ھەققىدە بىر پارچە شېئىر يېزىپ ئۇستازىمىز تاجىدىن قادىرىگە كۆرسەتكەن ئىدىم. تاجىدىن ئاكام بۇ شېئىرنى كۆرۈپ، بۇنى «ئىلى گېزىتى» تەھرىر بۆلۈمىگە تەقدىم قىلىشىمنى جىكلىدى. ئۆزۈم ئۇ يەرگە يالغۇز بېرىش ۋە گېزىتخانىغا كىرىشكە تارتىندىم. مەن بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇيدىغان ساۋاقدىشىم ئابدۇلھەمىد: «مەنمۇ بىر شېئىرىمنى بېرەيمكىن» دېدى. بىر كۈنى ئىككىمىز بىللە، ھەر ھالدا شەنبە كۈنى بولسا كېرەك (تەتىل ۋاقتىلىرى، 8 - ئاينىڭ بېشى)، ئەتىگەن سائەت توققۇزدا گېزىتخانىغا بارىدۇق. ئۇچرىغان بىر كىشىدىن ئەلقەم ئەختەمنىڭ ئىشخانىسىنى سوردۇق. ئۇ كىشى بىزگە كۆرسىتىپ قويدى. كۆرسەتكەن ئىشخانىنىڭ دالان بۆلۈمىدە بىر رۇس ئايال تاختاي يۇيۇپ تازىلىق قىلىۋاتقان ئىكەن.

- ئەلقەم ئەختەمنىڭ ئىشخانىسى بۇمۇ؟ - دېدۇق.

- ئىشخانىسى بۇ دېدى.

- بىز كۆرۈشەتتۇق دېدۇق.

- سىلەر كىم؟ - دېدى.

- بىز ئوقۇغۇچىلار، شېئىر ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق،- دېدۇق.

رۇس ئايال ئىچكىرىكى ئىشخانىغا كىرىپ ئەلقەم ئەختەمگە خەۋەر قىلغان بولسا كېرەك، ئەلقەم ئەختەم «كىرسۇن» دەپتۇ. ئەلقەم ئەختەم ئۇ چاغلاردا «ئىلى گېزىت» ئىشخانىسىنىڭ مەسئۇلى ئىدى. ئۇ ئەينى زاماندا ھەم ئۇچ ۋىلايەت شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم قاتناشچىلىرىدىن بىرسى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە شائىر ئىدى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، پۈت - قوللىرىمىز ھاياجاندىن تىترەشكە باشلىدى.

- ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم،- دەپ ئىچكىرىگە كىردۇق، ئەلقەم ئەختەم ئەپەندى:

- ۋەئەلەيكۇم سالام، كېلىڭلار،- دەپ ئورۇندۇقتىن قوزغالدى.

- بىز يازغان شېئىرلىرىمىزنى ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق،- دەپ شېئىرلىرىمىزنى تەقدىم قىلدۇق، ئەلقەم ئەختەم ئاكا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن

- ناھايىتى ياخشى، بىز كۆرۈپ بېقىپ باسقىدەك بېرى بولسا گېزىتكە بېرىمىز،- دېدى.

ئىسىملىرىمىزنى سورىدى، ياخشى ئوقۇشىمىزنى تاپىلىدى، خۇشال ھالدا قايتىپ چىقتۇق.

كۆردى. مەن ئوقۇتقۇچىلار يىغىندا ئوقۇغۇچىلارغا ۋاكالتەن 15 مىنۇت سۆز قىلىپ تاجىدىن قادىرى ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلۋاتقان تەنقىدنىڭ توغرا بولمىغانلىقىنى تەكىتلىدىم ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئورتاق ساداسىنى يىغىن ئەھلىگە بايان قىلدىم. ئارتىسى ئاڭلىشىمىزچە تاجىدىن ئاكا ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلۋاتقان تەنقىد توختىتىلغان. تاجىدىن ئاكىمىز بۇ ھەرىكىتىمىزدىن بەكمۇ مەمنۇن بولغانلىقىنى، بىر ئادالەتسىزلىكنى تۈزەتكەنلىكىمىزدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەنلىكىنى بىزگە سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. بىز ئادالەت يولىدا ئېلىپ بارغان بۇ كۈرىشىمىزنىڭ غەلبىسىنى تەنتەنە قىلىپ پەۋقۇلئاددە خۇشاللىقتا چۆمدۇق.

1952 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن 1953 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە ئوقۇش ئۇچۇن شۇ زامانىدا ئىلى، چۆچەك، ئالتاي رايونىدا ئەڭ يۇقىرى بىلىم ـ مەرپىەت ئوچقى ھېسابلانغان ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتىغا قوبۇل قىلىندىم. بۇ بىلىم دەرگاھىدا يېتىپ ـ قوپۇپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا تەلىم ـ تەربىيە كۆرۈشكە باشلىدىم. يازلىق تەتىلىدە قۇرۇلۇش ۋە ئىنشائات ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ ئۆزۈمنىڭ كىيىم ـ كېچەك، ئوقۇش كىتابلىرىمنىڭ چىقىمىنى ھەل قىلدىم، ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتى 500 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى مەۋجۇت بولغان 8 ـ ، 9 ـ ، 10 ـ سىنىپلاردىن تەشكىل تاپقان بىلىم دەرگاھى ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بۇ بىلىم يۇرتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى شۇ زامانغا كۆرە ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەلىك زىيالىيلاردىن تەركىب تاپقان ئىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە 30 ـ يىللىرى شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىرىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن ۋە قازاقىستان، موسكۋا، پېتىرسبورگ ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدە تەلىم ئالغان زىيالىيلار خېلى سالماقنى ئىگىلەيتتى. مەكتەپ مۇدىرى 30 يىللاردا تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇپ كەلگەن ئىسمائىل ھۇنەرلىلايىۋ ئەپەندى، ئىلمىي مۇدىرى شۇ ۋاقىتنىڭ ئاتاقلىق پېداگوگ زىيالىيلىرىدىن بىرى ھۇسەين ناسىر ئەپەندى ئىدى. بىلىم يۇرتىدىكى بىزنىڭ سىنىپقا تارىخ ـ جۇغراپىيە دەرسىگە ئۇيغۇرلارنىڭ مۇھىم تارىخچىلىرىدىن بىرى بولغان شاۋۇدۇن ئەپەندىم، تىل ـ ئەدەبىيات دەرسىمزگە ئۆزبېكىستان ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن شائىر خۇداۋەردى تالىپ ئەپەندى، فىزىكا دەرسىگە ھابىل ئەپەندى (54 ـ 58 ـ يىللىرى ئۇرۇمچىدىكى شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئىلمىي باشقارمىنىڭ باشلىقى بولغان) ماتېماتىكا دەرسىمزگە ئاممار ئىسھاقوۋ ۋە ئۇستا ماتېماتىكچى مەھەممەت قادىر ئەپەندى (1970 ـ يىلىدىن 1980 ـ يىلىنىڭ بىرىنچى يېرىمغا قەدەر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىر يارەمچىسى ۋەزىپىسىدە بولغان) قاتارلىق مۇئەللىملەر كىرەتتى. بۇ ئوقۇتقۇچىلار شۇ زامانغا نىسبەتەن يۇقىرى سەۋىيەلىك ۋەتەنپەرۋەر،

دەھشەتلىك قىيا بولىدۇ تالقان
باتۇر خەلقىمنىڭ پولات قولىدا!

ئۇستازىمىز تاجىدىن قادىرى مۇئەللىمنى قۇرۇق تۆھمەت بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەنقىدتىن قۇتقۇزۇپ قېلىشىمىز

1951 - يىلى 7 - ئايلاردا غۇلجا شەھىرىدىكى مۇئەللىملەرنىڭ باش قوشقان يىغىنىدا ئۇستازىمىز تاجىدىن قادىرى ئاكا ئۇستىدە تەنقىد ئېلىپ بېرىلۇاتقانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بۇ تەنقىد تاجىدىن قادىرى مۇئەللىمنى كۆرەلمەيدىغان بەزى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ چېقىمچىلىقى بىلەن «تاجىدىن قادىرى دەرسكە كىرگەن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى تىل - ئەدەبىياتقا قىزىقتۇرۇپ، باشقا دەرسلەردىن سوۋۇتۇۋەتكەن» دېگەن شىكايىتى نەتىجىسىدە ئېلىپ بېرىلۇاتقانلىقىنى ئۇقتۇق. بىز ئىلى مەكتەپنىڭ تولۇق ئوتتۇرا ئىككى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى تېز ئارىدا يىغىلىپ، بۇ تەنقىدلەش ھەرىكىتىگە نارازىلىقىمىزنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قىزغىن ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى يىغىن ئېچىلۇاتقان زالغا كىرىشكە ھەرىكەت قىلدۇق. ۋەزىپە ئۆتەۋاتقانلار بىزنى توستى. خېلى كۆپ تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن، ئىچىمىزدىن ئۇچ نەپەر ۋەكىل سايلاپ غۇلجا شەھەرلىك مائارىپ بۆلۈمى رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈشىمىزنى تەۋسىيە قىلدى. ئىككى سىنىپنىڭ 70 تىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىسى، مەن باشلىق ئۇچىمىزنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەكىلى قىلىپ سايلىدى. شۇ چاغدا مۇئەللىملەر يىغىنىغا غۇلجا شەھەرلىك مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ھاكىم جاپپار ئەپەندى يېتەكچىلىك قىلۇاتقان ئىكەن. (ھاكىم جاپپار كېيىنكى چاغلاردا «شىنجاڭ سەھەن شۆيۈەننىڭ مۇدىرى، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى بولغان) بىز ھاكىم جاپپار ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ: «ئوقۇتقۇچى ۋە شائىر تاجىدىن ئاكىنىڭ ناھەق ھالدا تەنقىد قىلىنغانلىقىنى، تاجىدىن ئاكىمىزنىڭ ئوقۇتۇش مېتودى جەھەتتىن بەكمۇ ئىلمىي، قابىلىيەتلىك ۋە ناتىق بىر مۇئەللىم ئىكەنلىكىنى، ئۇ ھەر قېتىم دەرس ئۆتكەندە ئوقۇلۇۋاتقان ھەممە دەرسلەرنى تىرىشىپ ئوقۇشنىڭ لازىملىقىنى تەكىتلەپ كەلگەنلىكىنى، باشقا ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ تاجىدىن قادىرى ئاكىمىزغا ئوخشاش ئوقۇتۇش مېتودىنى ياخشىلاپ ئۆز دەرسىگە ئوقۇغۇچىلارنى قىزىقتۇرۇپ، دەرس سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرسە ئۇلارنىڭ دەرىسىگىمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بېرىلىپ ئۆگىنىشكە كىرىشىدىغانلىقىنى بايان قىلدۇق. غۇلجا شەھەر مائارىپ ئىدارىسىدىكى مەسئۇللار ۋە ھاكىم جاپپار ئاكا بىزگە يىغىن مەيدانىغا كىرىشكە رۇخسەت قىلىدىغانلىقىنى بىرىمىزگە 15 مىنۇت سۆز قىلىش ھەققى بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. باشقىلار سۆزنى مېنىڭ قىلىشىمنى ئۇيغۇن

ئىككىنچى باپ: ياشلىق ۋە قىرانلىق دەۋرىم

شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) داربلغونونغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنىشىم

1952 - يىلى يازدا ئۈرۈمچى تېببىي مەكتەپكە ئوقۇغۇچى ئالىدىغان ھەيئەت غۇلجىغا كېلىپ ئوقۇغۇچى ئېلىش پائالىيىتىنى باشلىۋەتتى. مېنمۇ ئۇيغۇن كۆرۈپ تىزىمغا ئالدى ۋە قوبۇل قىلدى. لېكىن مەن ئەدەبىياتقا ھەۋەس قىلغانلىقىمدىن دوختۇرلۇق تەھسىلى كۆرۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ئوقۇشقا بېرىشتىن ۋاز كەچتىم. باشقىلار بۇنىڭغا بەكمۇ ھەيران بولدى. ئالدىڭغا كەلگەن تەلەيىنى قاچۇرۇپ قويدۇڭ دەپ ئەپسۇسلاندى. لېكىن مەن قانچە ئويلىساممۇ پۇشايمانلىق تۇيمىدۇم. شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا بارىدىغانلىقىمدىن بەكمۇ خۇشال ئىدىم. كۆتكەن كۈن يېتىپ كەلدى. شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ تەرتىپ مۇدىرى نوربىيوپ ئاكىنىڭ باشچىلىقىدا ئىككى قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا غۇلجىدىن سۈيدۈڭ، سۈيدۈڭدىن چىگسى خوزا، ئۇ يەردىن كەگسايغا يېتىپ كەلدۇق. كەگسايدىكى تاغلارنى قاپلىغان بۈك - باراقسان قارىغايلار ۋە جىلغىلاردا شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك لەھەل سۇلار، تاغ قاپتاللىرىدا ئۆسۈپ كەتكەن ياۋايى ئالمىلار، بۆلجۇرگەنلەر مېنى ۋە پۈتۈن ئوقۇغۇچىلارنى چوڭقۇر ھاياجان ئىچىگە غەرق قىلغان ئىدى. ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەللىكىگە، تەبىئىي بايلىقىغا ھەيران بولۇپ قالدۇق. كەگسايدىن چىقىپلا سايرام كۆلىنى كۆردۇق. بۇ كۆز يەتكۈسىز كەگلىكتىكى بىر كۆل ئىدى. سۈپسۈزۈك سۇلىرى «ماگا قاراگلار» دېگەندەك يېقىملىق ئاۋاز چىقىرىپ دولقۇنلاپ تۇراتتى. سايرام كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى تەلكە تاغلىرىنىڭ ئوستىدە مارال ۋە كېيىكلەر توپ - توپ يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ئىنسانغا ھۇزۇر، راھەت بېغىشلايتتى. مېنىڭ ئىلھامىم جۇش ئۇرۇپ «تەلكە تاغلىرى» ناملىق شېئىرنى يازدىم:

بۇ تەبىئەت لىرىكىسى شېئىرلىرىمدىن بىر قانچە مىسرانى كىتابخانلارغا تەقدىم

مىللەتپەرۋەر ئۇيغۇر خەلقنىڭ مىللىي قىممەت قارىشىغا ۋەكىللىك قىلالايدىغان ئوقۇتقۇچىلار ئىدى.

1953 - يىلى 6 - ئايلاردا مەن غۇلجىدا ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان دارىلغونونىدىن (شىنجاڭ دارىلغونونىدىن) ئوقۇغۇچى ئالدىغان ھەيئەت فىزىمات فاكۇلتېتىنىڭ (فىزىكا ۋە ماتېماتىك فاكۇلتېتى) مۇدىرى ئىربكچى مۇئەللىمنىڭ باشچىلىقىدا ئىلى ۋىلايىتىگە كەلدى. ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇم. تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇغۇچى ئالدىغان - ئالمايدىغانلىقىنى سورىغىنىمدا تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇغۇچى ئالمىز، دەپ جاۋاب بەردى. ئېلاندىمۇ بۇ يېزىقلىق ئىدى. ئىمتىھانغا قاتنىشىش ئۈچۈن تىزىمغا ئالدۇرۇپ كېرەكلىك ئىسپات بەلگىلەرنى تاپشۇردۇم. ئىمتىھان ئېلىش كۈنى كەلدى. زور ھاياجان بىلەن ئىمتىھانغا قاتناشتىم. ئىمتىھانغا قاتناشقان 250 تىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىدىن 80 نەپىرىمىز ئىمتىھاندىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتتۇق. ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ھەيئىتى ئۇرۇمچىگە مېڭىشىمىز ئۈچۈن بىر ھەپتىلىك تەييارلىق ۋاقتى بەردى.

ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھىرى ئازاد بولغاندىن كېيىن قەھرىمان مىللىي ئارمىيەمىز سۈيدۈڭ چىگىسخوزىلارنى گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ تۆمۈر تاپىنىدىن ئازاد قىلىپ كەڭسايى رايونىغا بېسىپ كىرگەن، كەڭسايدا شىددەتلىك جەڭلەر يۈز بەرگەن، ھەتتا قۇچاقلاشما جەڭ بولۇپ، تۆكۈلگەن قانلار كەڭسايى جىلغىسىدا ئېرىق بولۇپ ئاققان بۇ جەڭنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يارەمگە كەلگەن پالكوۋنىك رۇس ئوفىتسېر جەڭنىڭ شىددەتلىكىگە ھەيران بولۇپ: «مەن سوۋېت، گېرمان ئۇرۇشىنىڭ نۇرغۇن جەڭ مەيدانلىرىدا بولدۇم، ئەمما كەڭسايدىكىدەك قانلىق جەڭنى كۆرۈپ باقمىدىم. چۈنكى بىز سوۋېت - گېرمان ئۇرۇش مەيدانلىرىدا ئالدى بىلەن دۈشمەن ئىستېھكاملىرى بومبارىدىمان قىلىنىپ، توپقا تۇتۇلۇپ <دۈشمەن قاچتى> دېگەن خەۋەر كەلگەندىن كېيىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ جەڭنى داۋاملاشتۇراتتۇق. مەن كەڭسايدىكى قۇچاقلاشما جەڭنىڭ شىددەتلىكىنى كۆرۈپ ھەيرەتلەر ئىچىدە قالدىم. ئۆمرۈمدە مۇنداق دەھشەتلىك، قانلىق جەڭنى كۆرۈپ باقمىغان ئىدىم. شەرقىي تۈركىستانلىقلار رەسمى ھەربىي مەكتەپلەردە تەلىم - تەربىيە ئېلىپ زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللىنىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇرۇشتىكى جاسارىتى ۋە قەھرىمانلىقىغا ھېچقانداق كۈچ تەڭ كېلەلمىگۈدەك» دېگەن ئىكەن.

1947 - يىلى مېنىڭ ھاياتىمدىكى بىرىنچى قېتىملىق ھىجرەتتە قەشقەردىن ئىلىغا قاراپ يولغا چىقىپ ئاقسۇ، باي كۈچالارنى ۋە يۇلتۇز يايلاقلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئارالتۆپە، توققۇز تارانىڭ گۈزەللىكلىرىنى كۆرۈپ، غۇلجىغا يېتىپ كېلىش جەريانىدا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بىباھا گۈزەل مەنزىرىلىرىنى، بايلىققا مول تاغ - دالالىرىنى، گۈل - چېچەككە تولغان ۋادىلىرىنى، قارىغاي، چىنارلار قاپلىغان ئورمانلىرىنى زوق بىلەن كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلانغان، ۋەتىنىمگە بولغان مۇھەببىتىم ناھايىتى كۈچىيىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ چاغدىكى يۇمران قەلبىمدە دۇنيادا مېنىڭ ۋەتىنىمدەك جەننەت ماكان بولمىسا كېرەك دەپ ئويلىغان ئىدىم. ئۇقۇش، ئىلمى ئىرفان ئىگىلەش ئۈچۈن غۇلجىدىن ئۈرۈمچىگە كەلگىچە گۈزەل ئورمانلىق تەلكە تاغلىرىنى، گۈل - چېچەك ۋە قىمىز ھىدى پۇراپ، ئۆركەشلەپ تۇرغان سايرام كۆلىنى، ئەتراپىدىكى ياپيېشىل يايلاقلارنى، چەكسىز مۇنبەت گۈزەل زېمىنلارنى ۋە 1944 - يىلى غۇلجىدىن باشلانغان شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ يالقۇنلىرى ئۆرلىگەن ۋە قانلىق جەڭلەرگە جەڭگاھ بولغان مۇقەددەس تۇپراقلارنى كۆرۈپ ۋەتىنىمگە بولغان مۇھەببىتىم تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى.

مىللىي ئارمىيە كەڭسايىنى گومىنداڭ ئەسكىرىدىن تازىلىغاندىن كېيىن قوماندانلىق ئىشتاتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇش پىلانى بويىچە «سەنتەي، سىتەي» لەرگە قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئۇ يەردىكى دۈشمەن ئەسكىرىنى يوقىتىش ئۇرۇشىغا ئاتلانغان. بۇ ئۇرۇش باشلىنىشتىن ئاۋۋال قەھرىمان مىللىي ئارمىيەمىز قولغا چۈشكەن ئون دانە

قەلەم ئۆتىمەن:

تەلكە تاغلىرى

يېشىل مەخمەل كۆينەك كىيىپ تۇرار تەلكە تاغلىرى،
چەكسىز كەتكەن قۇچىغىدا گۈل - گۈلىستان باغلىرى.

باغلىرىغا ھۆسن قوشار نازۇك تاللار، سۇمبۇللار،
گۈل ئىشقىدا چاك كەلتۇرۇپ سايرار تورغاي، بۇلبۇللار.

بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش قەلەم شارقىراپ،
سايلىرىدا ھەسەل ئاقار كۇموش ئوخشاش پارقىراپ.

بەكمۇ گۈزەل گۈل ۋادىسى چاقنىتىدۇ كۆزلەرنى،
غۇر - غۇر ئۇچقان شامالىرى ئەركىلىتەر يۈزلەرنى،

قاپتىلىدا ئوتلىشىدۇ مال - ۋارانلار يامرىشىپ.
ئىغاڭلىغان چىمەنلەردە ھۇزۇر سۇرۇپ يايلىشىپ،

يەلكىسىدە تاق - تاق سەكرەپ بۇغا، كېيىك، مارالار.
ئوينىشىدۇ كىشىلەرگە دېگەندەكلا «قاراڭلار!»

يوتىسىدا غۇنچىلىغان رەڭدار لەيلىقازاقلار،
قۇلاق يېقىپ پىچىرلىشار چېلىپ خۇشال چاۋاكلار.

كەك باغرىدا تولۇپ ياتقان ئالتۇن كۇموش بايلىقى،
جانغا ئارام بېغىشلايدۇ كەڭسايي دېگەن يايلىقى.

نېرىسىدا سايرام دېگەن بىر چىرايلىق كۆلى بار،
ئۇنىڭ سۇيى دولقۇنلىنىپ ئۆز ئوقىدا ئايلىنار.

سايرام كۆلىنى ئارقىمىزدا قالدۇرۇپ سەنتەي، سىتەي، ۋۇتەيلەرنى (ئۇچىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچى ئۆتەڭلەرنى) بېسىپ ئۆتتۇق، بۇ يەرلەر كىشىلەر چۇشۇپ ئۆتىدىغان ئۆتەڭلەر ئىدى. 1944 - يىلى شەرقىي تۈركىستان ئىنقلابى پارتلاپ

قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. مەن تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى كەسپىنى ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەنلىكىمنى ئىزھار قىلدىم. مەكتەپ رەھبەرلىكى، ئوقۇتقۇچى يېتىشمىگەنلىكتىن بۇ كەسپنى بۇ يىل ئاچمايدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۇلارغا: «بىزنى ئەدەبىيات سىنىپى ئېچىلىدۇ دەپ ئېلىپ كەلگەن. باشقا كەسپتە ئوقۇمايمەن» دەپ تۇرۇۋالدىم. ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمىنىڭ كادىرلىرى «كەسىپ تالىلاش جەدۋىلىگە ئۇچ كەسپنى يازىسىز» رەھبەرلىك ئۇنىڭ بىرىگە سىزنى تەقسىم قىلىدۇ» دېدى. بىرىنچى تاللايدىغان كەسىپ ئىككىنچى تاللايدىغان كەسىپ، ئۈچىنچى تاللايدىغان كەسىپ» دېگەن كاتەكچە بار ئىدى. مەن ھەر ئۈچىگە «تىل - ئەدەبىيات»، «تىل - ئەدەبىيات»، «تىل ئەدەبىيات» دەپ يازدىم.

8 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە «پۈتۈن مەكتەپ بويىچە ئوقۇيدىغان كەسىپكە تەقسىم قىلىنغانلارنىڭ تىزىملىكى ئېلان قىلىندىغانلىقىنى، بارلىق يېڭى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەتىگەن سائەت 9 دا مەكتەپ مەيدانىغا يىغىلىشى كېرەكلىگىنى ئۇقتۇردى. شۇ يىلى قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنى فاكۇلتېتلەرگە بۆلۈش مۇراسىمى ھازىرغىچە كۆزۈمدىن كەتمەيدۇ. ھەممىز ھاياجان ئىچىدە ئوقۇيدىغان فاكۇلتېتىمىزنىڭ ئوچۇق ئېلان قىلىنىشىنى كۈتۈپ تىزىلىپ ئۆرە تۇراتتۇق. ھەرقايسى ۋىلايەتتىن ئۇرۇمچىدىكى شىنجاڭ دارىلغونونىغا كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۆلۈنگەن فاكۇلتېتلىرى ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى.«تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى» دېگەن ئىسىم ھېچ چىقمىدى. بۇنىڭغا قاراپ ئەندىشە قىلىشقا باشلىدىم. بىر ۋاقىتتا مېنىڭ ئىسمىم ئوقۇلدى. فىزىمات «فىزىكا ۋە ماتېماتىكا» فاكۇلتېتىغا بۆلۈنگەنلىكىمنى ئېلان قىلدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ناھايىتى ياخشى ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار فىزىكا ۋە ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا تەقسىم قىلىناتتى. بۇ فاكۇلتېتقا بۆلۈنگەن كۆپلىگەن ئوقۇغۇچىلار خۇشاللىقتىن چاۋاك چېلىشىپ سەكرىشىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ ئەكسىچە كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ، ئۆزۈم ياخشى كۆرىدىغان كەسىپكە ئورۇنلاشتۇرۇلمىغانلىقىمغا مەيۇسلەندىم. شۇ كۈنى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، بۇ كەسىپكە ئورۇنلاشتۇرۇلمىغان غۇلجا، چۆچەك، ئالتاي، قۇمۇل، ئۈرۈمچى، كورلا، ئاقسۇ، قەشقەردىن ئوقۇشقا كەلگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئۈچرۇشۇپ ئۇلارنىڭ تىزىملىكىنى ئالدۇق. تەلەپ قىلىدىغانلار 42 ئوقۇغۇچى بولۇپ چىقتى. بىز ھەممىز ئىمزا قويۇپ، تىل - ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئېچىلىشىنى تەلەپ قىلىپ مەكتەپ رەھبەرلىكىگە ئىلتىماس سۇندۇق. «بىزنى بۇ كەسىپ ئېچىلىدۇ، دەپ ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىن ئېلىپ كەلگەن» دېدۇق. فىزىمات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئىرىكچى ئەپەندىنى تېپىپ سۆزلەشتۇق. ئىرىكچى بىزگە:

- ئەسلىدە تىل - ئەدەبىيات سىنىپى ئېچىلماقچى ئىدى، ئەمما ئوقۇتقۇچىلارنىڭ

چوڭ ماشىنىغا ئەسكەرلەرنى ئولتۇرغۇزۇپ كەڭسای داۋانىغا چىقىپ ياندىن پەسكە چۈشۈپ، يەنە داۋانغا چىقىپ ئايلىنىپ يۇرۇشنى تەكرارلاۋەرگەن. سەنتەيدىكى گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ قوماندانلىرى ماشىنا بىلەن داۋاندىن پەسكە چۈشۈپ ئىلگىرىلىگەن ماشىنىلارنى سانىغاندا ماشىنا سانى 400 دىن ئېشىپ كەتكەن. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوماندانلىرى بۇنداق زور كۆلەمدىكى ئەسكەرگە تاقابىل تۇرۇشىمىز مۇمكىن ئەمەس دەپ ئويلاپ قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن سانتەي، سىتەي، ۋۇتەيدىكى 3000 كىشىلىك گومىنداڭ ئەسكىرى ئۇرۇش قىلمايلا جىڭ ناھىيە مەركىزىگە قاراپ قېچىپ كەتكەن. بىز بۇ ئۇرۇش بولغان جايلارنى كۆرۈپ، ۋۇتەيدە بىر ئاخشام قونۇپ ئەتىسى ئەتىگەندە يولغا چىقىپ جىڭغا يېتىپ كەلدۇق. جىڭدىن يولغا چىقىپ شىخوغا يېتىپ كەلدۇق. شىخودا بىر ئاخشام قوندۇق. بىز مىللىي ئارمىيەمىز بىلەن گومىنداڭ ئىشغالچىلىرى ئارىسىدا جىڭ ناھىيەسىدە ۋە شىخولاردا بولغان قانلىق ئۇرۇشلارنىڭ تەپسىلاتىنى شۇ چاغلاردىكى جەڭلەرگە قاتناشقان نورىيۇۋ ئاكىدىن ئاڭلاپ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىقىدىن ۋە جاسارىتىدىن بەكمۇ تەسىرلىنىپ، ئۇلارغا باركالا ئوقۇدۇق. شىخودىن ئايرىلىپ ماشىنىمىز بىلەن يولنى داۋاملاشتۇرۇپ، مايتاغنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، ساۋەن ناھىيەسىگە ئۇ يەردىن شىخەنزىگە، شىخەنزىدىن ماناس دەرياسىنىڭ بويىغا يېتىپ كەلدۇق. دەريادىكى كۆۋرۈك، 1950 - يىلدىن بۇرۇن ئۇچ ۋىلايەتتە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى يەتتە ۋىلايەتنىڭ چېگرا سىزىقى. ماناس دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ ئۆز زامانىدا قازغان ئاكوپلىرى ۋە ئىستىھكام ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ماناس شەھەر ئىچىدە چۈشۈلۈك تامقىمىزنى يەپ ئۇرۇمچىگە قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق. قۇتۇبى ۋە سانجى ناھىيىلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئەسىرگە يېقىن ئۇرۇمچى شەھىرىگە كىرىپ كەلدۇق. بۇ شەھەردە ئىككى قەۋەتلىك بىنالارنىڭ غۇلجىغا قارىغاندا كۆپرەك ئىكەنلىكىنى كۆردۇق. بىز سەندۇكبىيدىكى شىنجاڭ دارىلغونونىڭ ئىچىگە كىردۇق. بىزنى قارشى ئالغان كىشىلەرنىڭ كۆرسەتمىلىرى بويىچە يۇڭ تاقلىرىمىزنى ماشىنىدىن چۈشۈرۈپ ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇق.

تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا يېڭىدىن تىل - ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىز

ئەرتىسىدىن باشلاپ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار بۆلۈمى بىز بىلەن كۆرۈشۈپ، قايسى كەسىپتە ئوقۇيدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرىدىغان جەدۋەللەرنى تولدۇرۇپ ئىمزا

بۇنىڭدىن چەكسىز خۇشال بولدۇق. ئاخىرى غەلىبىگە ئېرىشتۇق. بۇ كۈرس، تىل ـ ئەدەبىياتتا ئوقۇشنى تەلەپ قىلىپ چىققان تۇرۇۋالغان 12 كىشىنى قوشۇپ 31 كىشىلىك رەسمىي سىنىپقا ئۆزگەرتىلدى. ئوقۇغۇلى كەلگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن تۆت كىشى، باشقا فاكۇلتېتلەرغا چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن تىل ـ ئەدەبىيات سىنىپىدا رەسمى دەرسلەر باشلىنىپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلاردىن باشقا بۇ سىنىپقا قوشۇلغانلار، سۇلتان ماخمۇت، دولقۇن ياسىن، ئابدۇراخمان قاھار، مەسۇم باسىت، توقتارقان جىكىبايېۋ، سىرىك قاپشىقباي، ئىزىز نىياز، جىلىل راخمان، قۇربان مەمتىلى، رىزۋانگۇل، راھىلە ھاپىز، شېرىپقان بورەكباي، نىلۇفەرلەر ئىدۇق. بىزگە دەرس بەرگەن مۇئەللىملىرىمىزئىچىدە 30 ـ يىللىرى ئۆزبېكىستاندىن شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ يەرلەشكەن، ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسى خەمىد سەئىدىمۇ بار ئىدى. شېرىپىدىن ئۆمەر، ئابدۇھىلىم روزى، مۆمىن كېرىمۇۋ، پەزىلىدىن ئەپەندىملەر، 1952 ـ يىلى شەرقىي تۈركىستان دارىلغونومدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغانلار ئىدى. خەمىد سەئىدى تىل ـ ئەدەبىيات نەزەريەسى قاتارلىق بىلىملەرده ئالىم بىر ئىنسان ئىدى. ئۇ 30 ـ يىللىرىدا لېنىنگىراد (پېتىرسبۇرگ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ملولوگىيە فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. 30 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا باشلانغان «تروتسكىچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى» ئەۋج ئالغاندا (بۇ تازىلاش تېررورتسكىچىلارنى تازىلاش دېگەن نام بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ ئۆزبېكستاندا مىللىي مۇنەۋۋەر زىيالىيلارنى يوقىتىش نىشان قىلىنغان ئىدى) بۇ مەزگىلده قېچىپ شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلارنىڭ بىرسى ئىدى.

خەمىت سەئىدى مۇئەللىم بىزگە «يېزىقچىلىق دەرسى ۋە ئەدەبىيات نەزەريەسى» دەرسىنى بېرەتتى. ئابدۇسىلىم روزى بىزنىڭ سىنىپنىڭ مەسئۇلى ئىدى. پەزىلىدىن ئەپەندى «ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى» دەرسىنى بېرەتتى. شېرىپىدىن ئەپەندى «رۇس كىلاسسىك ئەدەبىياتى» دەرسىنى، خىتايلاردىن شادىگۈەن «جۇڭگو كىلاسسىك ئەدەبىياتى» دەرسىنى بېرەتتى. بۇ دەرسنى تەرجىمە ئارقىلىق ئاڭلايتتۇق. دەرسنىڭ تەرجىمىسىنى تەرجىمان ئابدۇراخمان ئەپەندى قىلىپ بېرەتتى. بىزگە ئۇچىنچى يىلى خەمىد سەيىدى مۇئەللىم ئاغرىپ قېلىپ، «يېزىقچىلىق» دەرسىنى، يازغۇچىلار جەمئىيىتىدىن تالانتلىق شائىر ئابدۇلھەي روزى بېرىشكە باشلىدى. «لوگىكا» دەرسىنى ئىلمىي باشقارمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋىنفىرەن بېرەتتى.

1955 ـ يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر تۈركۈم ئۇيغۇر زىيالىيلىرى شەرقىي تۈركىستانغا قايتىپ كەلدى. ئۇلار 40 ـ يىللىرىدا ئوقۇش ئۇچۇن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر ياشلىرى ئىدى. بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۇلاردىن ئون كىشى تەقسىم قىلىندى. بىزنىڭ

يېتىشمەسلىكى تۇپەيلىدىن ئېچىلمايدىغان بولۇپ قالدى. باشقا كەسىپتە ئوقۇساقلارمۇ بولۇۋېرىدۇ،- دېدى ۋە ماڭا قاراپ: «سىز فىزىمات فاكۇلتېتىنىڭ فىزىكا سىنىپىغا بۆلۈنۈپسىز، سەۋەبىسى ئۇستۇن، ئەقىللىك ئوقۇغۇچىلار ئېلىنىدىغان سىنىپ، سىز بۇ كەسىپتە ئوقۇۋېرىڭ،- دەپ خىتاب قىلدى. مەن «ياق، ئوقۇمايمەن، مېنى غۇلجىغا يولغا سېلىپ قويۇڭلار» دەپ تۇرۇۋالدىم. ئىلمىي باشقارمىنىڭ باشلىقى ئەيسا نىياز ئەپەندىم بىلەنمۇ قاتتىق تاكاللاشتىم. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن مەكتەپ رەھبەرلىكى تىل - ئەدەبىيات سىنىپىنى ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان ئوقۇغۇچىلارنى مەجلىسكە چاقىردى. جەمئىي 40 قا يېقىن ئوقۇغۇچى بىر سىنىپقا يىغىلدۇق. سىنىپقا باشقارما باشلىقى ئەيسا نىياز ئەپەندى، تەرتىپ بۆلۈمىدىكى ئابدۇراخمان قۇتلۇق ئىككى كادىر بىلەن بىللە سىنىپقا كىرىپ كەلدى. ئىلمىي باشقارما باشلىقى ئەيسا نىياز ئەپەندى بىزگە ئۇزۇن - ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلەپ، پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ تەقسىماتىغا بويسۇنۇش لازىملىقىنى، دۆلەت ئېھتىياجىنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى. بۇ ئېھتىياج ۋە تەقسىماتقا بويسۇنمايدىغانلارنىڭ ئوقۇغۇچىلىق سالاھىيەتىنى بىكار قىلىدىغانلىقىنى تىلغا ئالدى. شۇ ئەسنادا كورلىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئەزىز نىيازى بىلەن جېلىل راخمان: «بىز تەلەپتە چىڭ تۇرۇۋالغۇچىلاردىن ئەمەس» دەپ سىنىپتىن چىقىپ كەتتى. بۇ ھادىسە بىزگە غەلىتە تۇيۇلدى. تىل - ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئېچىلىشىنى قەتئىي تەلەپ قىلغۇچىلاردىن بەزىلىرى - مەن، غۇلجىدىن كەلگەن سەدىردىن سېلىم، ئابدۇراخمان قاھار، دولقۇن ياسىن، مەسۇم باسىت قاتارلىقلار، قازاق ئوقۇغۇچىلاردىن چۆچەكتىن كەلگەن سىرىك قاپچىقباي، غۇلجىدىن كەلگەن توختارقان چەكبايلارمۇ بار ئىدى. ئۇ كۈنكى يىغىندىن ئۈمىدسىزلىنىپ تارقىلىپ كەتتۇق. مەكتەپتە يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا دەرسلەر باشلىنىپ كەتتى. بىز ئونغا يېقىن ئوقۇغۇچى، ئون كۈنگچە دەرسلەرگە كىرمىدۇق. شۇ كۈنلەردە ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىقى قىلىۋاتقانلاردىن بىر تۈركۈم كىشىلەرنى ئۈرۈمچىگە كەلتۈرۈپ بىر يىللىق تىل - ئەدەبىيات كۇرسى ئېچىلىدىكەن دېگەن يېڭى بىر خەۋەر تارقالدى. ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ ئوقۇغۇچىلارمۇ كېلىشكە باشلىدى. بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلارغا دەرس باشلاندى. بىز ئوقۇتقۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ: «بىر يىللىق ئوقۇش بىلەن قانچىلىك بىلىم ئىگىلىگىلى بولىدۇ. ئۇچ يىللىق ئوقۇش مۇددىتىگە ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلايلى» دېگەن پىكىرنى تەشەببۇس قىلدۇق. چۈنكى ئۇ چاغدا دارىلغونونىڭ ئوقۇش مۇددىتى ئۇچ يىل ئىدى. ئىمزا يىغىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىگە ئىمزالىق ئىلتىماس يېزىپ ئەۋەتتۇق. بىر يىللىق كۇرسىنىڭ باشقا فاكۇلتېتلاردىكىدەك رەسمىي سىنىپقا ئايلاندۇرۇلۇشى ھەققىدە ھۆكۈمەت، ئۇنۇۋېرسىتېت رەھبەرلىكى بىلەن كۆرۈشۈپ پىكىر بىرلىكىگە كەلدى.

تەشكىللىدى. تىل تەكشۈرۈش ئەترىتىگە قاتناشقان خادىملار ئۇچۇن ئۆلكىلىك تىل - يېزىق كومىتېتى، تىل - يېزىق تەكشۈرۈش بولۇپمۇ يەرلىك دىئالېكت ۋە خەلق ئېغىز ماتېرىياللىرىنى قانداق خاتىرىلەش، ئورتاق ترانسكرىپسىيون ئېلىپبەسىنى قانداق قوللىنىش توغرىسىدا بىر ھەپتىلىك كۇرس ئاچتى. تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى ۋە تىل تەكشۈرۈش كۇرسىغا ئۆلكىلىك تىل - يېزىق كومىتېتىدىكى مۇناسىۋەتلىك خادىملاردىن باشقا شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇتقۇچىلاردىن ئابدۇھىلىم روزى، مۆمىن كېرىموۋ ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن مەن، ئابدىكېرىم باقى، سەدىردىن سەلىموف، مەھەممەت ئىلى ھاۋازلار قاتناشتۇرۇلدۇق. كۇرۇس تاماملانغاندىن كېيىن تىل - يېزىق تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەر ئىككى شۆبە ئەترەتكە بۆلۈندى. بىرىنچى شۆبە ئەترەتكە ئۇيغۇرلار مەركەزلىك ھالدا جايلاشقان، شەرقىي تۈركىستانلىك قەدىمدىن تارتىپ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولغان قەشقەرگە بېرىپ تىل تەكشۈرۈش ۋەزىپىسى بېرىلدى. بۇ ئەترەتنىڭ باشلىقلىقىغا بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنىستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى پىروفېسسور لى سىڭ ئەپەندى، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقلىقىغا شائىر ۋە تىلچى داۋۇت تۇرەخمەتوۋ بەلگىلەندى.

بۇ ئەترەتكە شىنجاڭ ئۇنىستىتۇتىدىكى ئوقۇتقۇچىلىرىمىزدىن ئابدۇھىلىم روزى، مۆمىن كىرىموۋلار، ئوقۇغۇچىلاردىن مەن سەدىردىن سەلىموۋ بەلگىلەندۇق. بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنىستىتۇتىدىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن تىلچى مىرسۇلتان ئوسمانوۋمۇ بۇ ئەترەتتە ئىدى.

ئىككىنچى شۆبە ئەترەتكە شىمالىي رايوندىكى ئىلى ۋىلايىتىگە بېرىپ تىل تەكشۈرۈش خىزمىتى ئېلىپ بېرىش ۋەزىپىسى بېرىلدى. بۇ شۆبە ئەترەتكە بېيجىڭ ۋە ئۇرۇمچىدىن بولۇپ بىر قانچە تىلشۇناس خادىملاردىن باشقا مېنىڭ ساۋاقداشلىرىمدىن ئابدىكېرىم باقى ۋە مەمتىلى ھاۋازلار بەلگىلەندى. ھەر ئىككى تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى بەلگىلەنگەن ۋىلايەتلەرگە قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

بىزنىڭ شۆبە ئەترىتىمىز 1955 - يىلى 7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئەتىگەندە چوڭ قارا ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتۇق.

بۇ قېتىمقى سەپەر مېنىڭ ئۇرۇمچىدىن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ تاشيول بىلەن جەنۇبقا قاراپ ماڭغان بىرىنچى قېتىملىق سەپىرىم ئىدى. مەن يول بويى ۋەتىنىمنىڭ تاغ - دەريا ۋە باغۇ - بوستانلىرىنى كۆزىتىپ يۇرۇۋاتقانلىقىمدىن بەكمۇ چوڭقۇر ھېس - ھاياجان ئىچىدە ئىدىم. ھاياجىنىمنىڭ بىرىنچى سەۋەبى 1947 - يىلى مارت ئېيىدا ئايرىلغان ۋە ئۇزۇن يىللار جۇدالىق ئىچىدە كۆرۈشۈشكە تەشنا بولغان قەشقەردىكى مېھرىبان ئانام ئايمىنسا خانىمنى، تاغلىرىمنى ۋە باشقا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى ۋە ئاتۇشتىكى دادامنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى قايتا كۆرۈش

تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىگە تۇرغان ھاسانوۋ مۇئەللىم تەقسىم قىلىندى. ئۇ بىزگە «سىياسىي ئىقتىساد» بىلەن «سوۋېت كومموئىستىك پارتىيەسى تارىخى» دەرسىنى بېرەتتى.

سۇئاۋفىك ئىسىملىك بىر مانجۇ ئوقۇتقۇچى بولۇپ، ئۇ بىزگە «دۇنيا ئەدەبىياتى» دەرسىنى بېرەتتى. تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى 1930 - يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىگە ئوقۇشقا چىقىرىلغانلاردىن بىرسى بولغان مەتتىمىن خۇداۋەردى ئەپەندىم ئىدى. مەتتىمىن خۇداۋەردى تىل - ئەدەبىيات ساھەسىنىڭ ئادىمى بولمىسىمۇ، تەشكىلاتچىلىق قابىلىيىتى ئۇستۇن، ۋەتەنپەرۋەر ۋە مىللىي روھقا ئىگە ئوقۇغۇچىلارغا مېھرىبان بىر پىشقەدەم زىيالىي ئىدى.

بۇ مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلارنىڭ دەرسلىرىنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئەدەبىياتقا بولغان مۇھەببىتىم تېخىمۇ ئېشىپ كەتتى. ئۇيغۇر كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شائىر، يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى بېرىلىپ ئوقۇشتىن باشقا شۇ ۋاقىتلاردا تاشكەنتته ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىغى بىلەن بېسىلىپ كەلگەن ۋە ياكى كىرىل ھەرپلىرى بىلەن نەشر قىلىنىپ ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن ۋە كىتابخانىلاردا ساتىلغان تاتار شائىرلىرىدىن ئابدۇللا توقاي، ئۆزبېك شائىرلىرىدىن خەمىت ئالمجان، ئۇيغۇن ۋە غوپۇر غولام، زۇلپىيە، ئەزەربەيجان شائىرى سەمەت ۋۇرغۇن ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن قادىر ھەسەنوۋ، رۇس كلاسسىك شائىرلىرىدىن پۇشكىن، لېرمونتوۋلارنىڭ كىتابلىرىنى سېتىۋېلىپ ئوقۇپ ۋە بەزى ياخشى شېئىرلارنى يادلۇۋېلىپ، ئەدەبىيات دۇنياسىنىڭ ئېچىگە تېخىمۇ چوڭقۇر كىرىپ كەتتىم. ئەدەبىي ئىجادىيىتىمنىڭ ئىلگىرلىشىدە بۇ شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى ئالاھىدە رول ئوينىدى. شېئىرلىرىم شىنجاڭ گېزىتى، ئىلى گېزىتى، شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى، تارىم ژۇرنىلى قاتارلىق گېزىت ژۇرناللاردا نەشر قىلىنىپ ئاممىا بىلەن يۈز كۆرۈشۈشكە باشلىدى.

ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېۋىسىنى بەلگىلەش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەتقىقات گۇرۇپپىسىغا قېتىلىپ قەشقەرگە سەپەر قىلىشىم

1955 - يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى دىئالېكتىنى بەلگىلەش ئۈچۈن، بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتى بىلەن مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىن 16 كىشىلىك بىر گۇرۇپپا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. ئۆلكىلىك تىل - يېزىق كومىتېتى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يولىورۇقى بويىچە بېيجىڭدىن كەلگەن 16 كىشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى

ئەتىگەنـدە مۇئەللىملىرىـم مۆمـن كەرىمـۇ، ئابدۇھىلىـم روزى، ساۋاقدىشىـم سـەددىرىدىن سـەلىموف ۋە ياقـۇپ ئاخـۇن ئاكامـلار بىلـەن قەشـقەرنىڭ تۆشـۈك دەرۋازىسـىغا بېرىـپ، ئـۇ يەردىـن بىـر ئاتلىـق مەپـە كـىرالاپ، قوغاندىكـى ئانامنىـڭ ئۆيىگـە يېتىـپ بـاردۇق. سـەككىز يىلدىـن بېـرى كۆرۈشـۈش ئارزۇسـى بىلـەن يۈرەكلىـرى سـەدپارە بولغـان ئانـام ئايمنىسـا خانىـم بىلـەن قۇچاقلىشـىپ يىغـا - زارە بىلـەن كۆرۈشـتۇم. ئانـام مېنـى باغرىغـا چىـڭ بېسـىپ «سـالامەت كەلدىڭىزمـۇ جېنىـم بـالام، خـوش كەلدىڭىـز، كۆزۈمدىـن تۇيۇقسـىز ئۇچـۇپ كېتىـپ بىزنـى ھەسـرەت - داغـدا قالدۇردىڭىـز، ئالتـە ئايـدا كەلمەكچـى ئىدىڭىـز، قانچـە ئالتـە ئايـلار ئۆتـۈپ كەتتـى. سـىز بىلـەن دىـدار كۆرۈشـەلمىدۇق، ئانـام ۋە دادام سـىزنىڭ گېپىڭىزنـى تـولا قىلىـپ، سـىز بىلـەن بـۇ دۇنيادا قايتـا دىـدار كۆرۈشـەلمەي ھەسـرەت بىلـەن ئـۇ دۇنياغـا كېتىـپ قالـدى» دەپ يىغـا - زارە قىلـدى. مۆمـن ئـاكا ۋە ئابدۇھىلىـم روزى ئاكىـلار بىزگـە سـەبرە قىلىشـنى تەۋسـىيە قىلىـپ يىغـا - زارىمىزنـى توختاتتـى. شـۇ ئۇچرىشـىش خاتىرىسـى ھازىرغىچـە كـۆز ئالدىمىـدىن كەتمەيـدۇ.

ئەھـۋال سوراشـتۇق، مۇڭداشـتۇق، مەزىلـەر راسـتلىنىپ چايـلار قۇيۇلـدى، تاماقـلار ئېتىلـدى، شـۇ كۈنـى ئـۇ يـەردە كەچلىـدۇق، ياقـۇپ ئاخـۇن ئـاكام مـەن بىلـەن بىللـە چىققـان مېھمانلارنـى ئېلىـپ شـەھەرگە كىرىـپ كەتتـى.

مـەن شـۇ كۈنـى ئايمنىسـا خانىـم ئانـام بىلـەن بىللـە قونـۇپ قىلىـپ كېچىچـە مۇڭدىشـىپ چىقتـۇق. ئىنىـم روزاخـۇن يېڭىدىـن مېڭىشـقا باشـلىغان ئىكـەن. ئەتىسـى ئەتىگەنـدە غىـڭ - مىـڭ قىلىـپ بىزنـى ئويغۇتۇۋەتتـى. چـاي - پـاي ئىچىـپ ئانـام بىلـەن ۋاقىتلىـق خوشلىشـىپ قەشـقەر شـەھرىگە كىرىـپ كەتتىـم. ئەتىسـى ئانـام قەشـقەر شـەھرى دۆڭ مەسـچىتىدىكى ئۆيگـە يېتىـپ كىـردى. ھـەر كۈنـى خىزمەتتىـن كېيىـن كېلىـپ ئانـام بىلـەن مۇڭدىشـىپ ئـۇزۇن يىللىـق ھەسـرەتنى كەتكـۈزۈش ئۈچـۈن غەيـرەت قىلىشـتۇق.

ئاپاق غوجام مەقبەرىسىنىڭ ئىشكىنى ئاچقۇزۇپ ئىچىنى كۆزدىن كەچۈرۈشىمىز

1955 - يىلى 8 - ئايـدا قەشـقەر شـەھىرىدە تىـل تەكشـۈرۈش پائالىيىتـى بىلـەن شـۇغۇللىنىۋاتقان كۈنلىرىمىزنىـڭ بىرىـدە يەنـى 8 - ئاينىـڭ 11 - كۈنـى يەكشـەنبىدە ئۇيغۇرلاردىـن يازغۇچـى ۋە فوتوگرافچـى مەھەممـەت ئىمىـن توختايـۇۋ ئەپەنـدى بىلـەن شـائىر ۋە يازغۇچـى ئەرشـىدىن تاتلىـق ئەپەندىلەرنىـڭ تەكلىپـى بويىچـە، داڭلىـق شـائىرىمىز، نەشـرىياتچى مەرھـۇم قۇتلـۇق شـەۋقىنىڭ ئوغلـى تارىخچـى ۋە شـائىر ئىمىرھەسـەن قـازى ئاخۇنۇمنـى بىللـە ئېلىـپ قەشـقەر تۆشـۈك دەرۋازىسـىدىن ئىككـى

ئارزۇسىنىڭ ئەملگە ئاشىدىغانلىقىدىن يۇرەكلىرىم تېپىچەكلەپ، ھېس - ھاياجانلىرىم دېگىزدەك ئۆركەشلىمەكتە ئىدى. ئىككىنچىدىن، تۇنجى قېتىم جەمئىيەت خىزمىتى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېۋىسىنى بەلگىلەپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ تارىخى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە بىر تامچە بولسىمۇ ھەسسە قوشىدىغانلىقىمدىن بەكمۇ خۇشال ئىدىم.

ئانام ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن دىدار كۆرۈشۈش

ئۇرۇمچىدىن ئاتلىنىپ يولدا بەش قونۇپ، 6 - كۈنى يەنى 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە قەشقەر شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق ۋە قەشقەر چىنە باغ مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق.

مېھمانخانىغا يەرلىشىپ بولغاندىن كېيىن دەرھال چوڭ داداملارنىڭ ئۆيى جايلاشقان دۆڭ مەسچىتكە قاراپ يول ئالدىم ۋە ئۆينى تاپتىم. ئىشىكنى قاقتىم، ئىشىك ئېچىلىپ ئالدىمغا ئانامنىڭ ئىنىسى ياقۇپ ئاخۇن ئاكام چىقتى. «مەن سۇلتان ماخمۇت بولىمەن سىلەرنى كۆرگىلى كەلدىم» دەپ ئۇنىڭغا ئۆزۈمنى ئاتتىم. ياقۇپ ئاخۇن ئاكاممۇ «ۋاي جېنىم ئۇكام كەلدىڭمۇ، بىزنى ئۇزۇن يىللار تەلمۈرۈپ كۈتكۈزدىڭىز» دەپ باغرىغا باستى. يىغا - زارە قىلدۇق. ئۇنىڭغىچە ئانامنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى تۇرسۇن ئاخۇن ئاكام، ياقۇپ ئاخۇن ئاكامنىڭ ئايالى پاتىمەخان ئاچام، تۇرسۇن ئاخۇن ئاكامنىڭ ئايالى خەيرىنساخان ئاچاملار يۈگۈرۈپ كېلىپ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ يىغا - زارە قىلىشتى. ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. مەن قەشقەرگە كېلىشتىن ئاۋۋال ئۇرۇق - تۇغقانلارغا خەۋەر بېرەلمىگەن ئىدىم. داستىخان سېلىنىپ مەزە راستلاندى، چايلار قويۇلدى. ئۆزئارا ئەھۋاللاشتۇق. ھايال بولماي تاماقلار تەييار بولدى. تاماق يېگەچ پاراڭلاشتۇق.

1950 - يىلى قەدىردان چوڭ ئانام ئايخىنىم ۋاپات بولۇپتۇ. 1952 - يىلى ئانامنىڭ دادىسى يەنى مېنىڭ مېھرىبان روزاخۇن چوڭ دادام پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلىپتۇ. بۇ خەۋەرلەردىن كېيىن يەنە كۆز يېشى قىلدۇق. ئانام ئايمنىسا خانىم كېيىنكى يولدىشىدىن 1954 - يىلى بىر پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئۇنىڭغا چوڭ دادامنىڭ خاتىرىسىنى ئەبدىلەشتۇرۇش ئۈچۈن روزى ئاخۇن دېگەن ئىسىم قويۇلۇپتۇ. ئانامنىڭ تۇرۇۋاتقان يېرى قوغان ئىكەن. ئۆزئارا مەسلىھەتلەشتۇق. ئەتە ئەتىگەندە قوغانغا چىقىپ مېھرىبان ئانام بىلەن كۆرۈشىدىغانغا پۈتۈشتۇق. ئەتە ئەتىگەندە ئانامغا خەۋەر بېرىلىدىغان بولدى.

تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى رەھبەرلىكى 4 - ئاۋغۇست بىر كۈن دەم ئېلىپ 5 - ئاۋغۇست رەسمى خىزمەت باشلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. 4 - ئاۋغۇست كۈنى

ئۆيدىن چىقىپ ئاپاق غوجامنىڭ مازارىغا يېتىپ كەلدۇق. ئېگىزلىكى 35 مېتىر كېلىدىغان مازار گۈمبىزى بەكمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. مازار خىزمەتچىسى كىچىك بالىنىڭ بېشىدەك چوڭلۇقتىكى يوغان قۇلۇپنى ئاچقۇچ بىلەن ئېچىپ، مازارنىڭ تۆمۈر ئىشىكىنى قايرىپ، بىزنى مازار ئىچىگە كىرىشكە تەكلىپ قىلدى. ئالدى بىلەن شەيخ غۇلام ماخمۇت غوجام «بىسمىللاھ» دەپ مازار ئىچىگە كىردى. ئاندىن بىزنى كىرىشكە تەكلىپ قىلدى. ھەممىمىز مازار ئىچىگە كىرىپ بولغاندىن كېيىن مازار ئىچىدىكى قەبرىلەرنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى. مازار گۈمبىزىنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئالدى بىلەن ئۇستىگە قېلىن تاۋاردىن ياپقۇچ يېپىلغان خىتايچە ئىسمى «جۇ» دەپ ئاتالغان بىر تەختى راۋاننى كۆردۇق. بۇ ئاستى تاختايدىن ياسالغان ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇمشاق كۆرپە سېلىنغان تۆت بۇجگى يېپەك بىلەن قاپلانغان، ئۇزۇنلۇغى ئۈچ مېتىر، ئېگىزلىكى ئىككى مېتىر كېلىدىغان بىر نەرسە ئىكەن. مازار شەيخى بىزگە بۇ تەختى راۋان ھەققىدە توختىلىپ:

مەنچىڭ ئىمپېراتورلۇغىنىڭ خاقانى چەنلۇڭ ئىپار خانىمنى ئۆزىگە تېگىشكە زورلىغاندىن كېيىن، ئىپار خانىم ئۆزىنىڭ ئۇزۇڭكىنىڭ كۆزىدە ساقلىغان زەھەرنى ئىچىپ ۋاپات قىلغان. ئۇنىڭ جەستى چەنلۇڭنىڭ بۇيرىغى بىلەن مۇشۇ تەختى راۋان ئارقىلىق ئېچكىرىدىن قەشقەرگە ئېلىپ كېلىنگەن» دېدى ۋە تەختى راۋاننىڭ يېنىدىكى قەبرىنى كۆرسىتىپ: «بۇ ئىپارخانمنىڭ قەبرىسى» دېدى. ھەممىمىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شان - شەرەپ ۋە نومۇسىنى قوغداش يولىدا جېنىنى بېغىشلىغان بۇ قەھرىمان ئۇيغۇر قىزىغا پاتىھە ئوقۇپ دۇئا قىلدۇق. بۇ قىزنىڭ ئەسلى ئىسمى شەمشىنۇر بولسىمۇ، بەكمۇ گۈزەل بولغانلىقى، ئۇنىڭدىن ئىپار ھىدى كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن تارىختا ئىپارخان دەپ ئاتالغان ئىكەن.

گۈمبەزنىڭ يۇقىرىدىكى دېرىزىلىرىدىن يورۇق چۈشۈپ تۇرغاچقا، مەقبەرىنىڭ ئىچى يوپ - يورۇق بولۇپ كۆرۈنەتتى.بۇ قەبرىگاھنىڭ ئىچىدە 40 تىن ئارتۇق قەبرە بار بولۇپ، بۇلار ئاپاق غوجامنىڭ، ئاتا - ئانا جەمەتلىرىنىڭ، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قەبرىلىرىدىن ئىبارەت ئىكەن.

گۈرۈپپىمىزدىكى مېھمانلار، ئاپاق غوجام گۈمبىزىنىڭ ئىچىدىكى قەبرىلەرنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ بولۇپ مازارنىڭ ئىشىكىدىن چىقىشقا باشلىدى. مەن ئىمىر ھەسەن قازى ئاخۇنۇم بىلەن ئىشىكتىن چىقىشتا ئاخىرىدىراق قالغان ئىدىم. ھەمەيلەن ئىشىكتىن چىقىپ بولغاندا ئىمىرھەسەن قازى ئاخۇنۇم ئاپاق غوجامنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە غەزەپ بىلەن بىر نەچچىنى تۆكۈرۈپ: «ھەي ئالدامچى مۇناپىق، قىيامەت كۈنى توڭگۇز بولۇپ قوپارسەن. جەھەننەم ئازابىدا كۆيۈپ كۈل بولارسەن، جانابى ئاللاھ جازاڭنى لايىقى بىلەن بېرەر» دېدى. مەن ھەيران بولۇپ،

- قازى ئاخۇنۇم، ئاپاق غوجىنىڭ قەبرىسىگە تۆكۈرۈپ بەك خاپا بولۇپ

مەپىنى كىرالاپ قەشقەر شەھرىگە باغلىق ھەرقايسى يېزا-قىشلاقلارغا يېتىپ كەلدۇق. يېتىپ كەلگەن بۇ گۈزەللىككە تولغان جايلارنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسى پائالىيىتىگە قاتناشقۇچىلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي تارىخى ۋە مەدەنىيىتى ھاكىمىيىتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى مۆمىن كېرىم ئەپەندى، مەن، شائىرە ھەنىپە سالىخ قىزى، يازغۇچى جامالدىن روزى ئەپەندىلەرمۇ بار ئىدى.

ئاپاق غوجام مازارىنىڭ ئىشىكىنى ئاچقۇزۇپ ئۇنىڭ ئىچىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتى ئادەتتىكى كىشىلەرگە مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاپاق غوجام مازارىنىڭ شەيخى غۇلام ماخمۇت ئىشان غوجام بىلەن يېقىن تونۇش بولغان ئىمىرھەسەن قازى ئاخۇنۇمنى بىللە ئېلىپ چىققان ئىدۇق. ئىمىرھەسەن قازى ئاخۇنۇم بىزنى ئاپاق غوجام مازارىغا يېقىن شەرۋەت كۆل بويىدىكى ئاپاق غوجام مازارىنىڭ شەيخى غۇلام ماخمۇت ئىشان غوجامنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىردى. بىزنى خۇشچىراي ھالدا نازاكەت بىلەن كۈتۈۋالدى. شەيخ بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشتۇق ۋە ھال - ئەھۋال سوراشتۇق.

ئىمىر ھەسەن قازى ئاخۇنۇم بىزنى «بۇلار ئۇرۇمچىدىن كەلگەن مېھمانلار، يازغۇچى، شائىرلار ۋە تىلشۇناسلار» دەپ تەرىپلەپ، بىر - بىرلەپ ئىسىملىرىمىزنى ئاتاپ غۇلام ماخمۇت ئىشانغا تونۇشتۇردى. ئاپاق غوجام مازارىنىڭ شەيخى 79 ياشلىق غۇلام ماخمۇت ئىشان بىزنىڭ زىيارەتكە كەلگەنلىكىمىزدىن ناھايىتى خۇرسەن بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە مەزە راستىلىتىپ كەلتۈرۈپ، ئۆز بېغىنىڭ يېڭى پىشقان ئۈرۈكلىرىدىن ئىكرام قىلىپ، بىزنى مېھمان قىلدى.

تەشەككۈرلەر ئېيتىلىپ دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن ئىمىرھەسەن قازى ئاخۇنۇم، غۇلام ماخمۇت ئىشان غوجامغا كۈلۈمسىرەپ نەزەر سالغان ھالدا:

- شەيخ ئىشان غوجام، ئۇزاقتىن كەلگەن بۇ مېھمانلار ئاپاق غوجام مازارىنىڭ ئىچىنى زىيارەت قىلىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن. ئۆزلىرى ئۇيغۇن كۆرسىلە، مۇشۇ ئىلتىماسىمىزنى ھەل قىلىپ بېرىشلىرىنى سورايمىز، - دەپ نازاكەت سۆزلىرى بىلەن شەيخ غوجامغا مۇراجىئەت قىلدى.

شەيخ غۇلام ماخمۇت غوجام بىزلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ:

- ئەلۋەتتە بۇ قىممەتلىك مېھمانلارنىڭ ئارزۇسىنى نەزەرگە ئېلىپ، مەقبەرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ مازارنىڭ ئىچكى قىسمىنى كۆرسىتىمىز، - دېدى.

بىز ھەممىمىز بىر ئېغىزدىن رەھمەت ئېيتتۇق. شەيخ ئىشان غوجام دەرھال ئوغلىنى ئەۋەتىپ مازار خىزمەتچىسىنى چاقىرىپ كەلدى ۋە ئۆيدىن مازارنىڭ ئاچقۇچىنى ئېلىپ چىقىپ مازار خىزمەتچىسىگە تەقدىم قىلدى. ھەممىمىز بىللە

بىر ئەۋلاد نېسىپ ئەيلەپ دەپ يىغلاپ تۇرۇپ دۇنيا قىلسىڭىز ۋە ئەۋلىيا ئاپاق غوجام مازىرىنىڭ تۆۋىدىكى خىش پارچىلىرىدىن جىگدىچىلىك بىر دانىسىنى تېپىپ چاينىپ يۇتۇۋەتسىڭىز تېز ئارىدا ھاسىلدار بولۇپ قالسىز.- دەپ مەسلىھەت بەرگەن ئىدى. شۇ مەسلىھەت بويىچە بۇ يەرگە كېلىپ دۇنيا قىلىپ، يىغلاپ يالۋۇرۇپ ئاپاق غوجامدىن تىلەك تىلىدىم.- دەپ كۆز يېشى قىلىپ، ئەھۋالىنى ئېيتىپ بەردى.

يەنە يىغلاپ دۇنيا قىلىۋاتقان 35 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئايالدىن:

- سىز نېمشكە يىغلاپ ئولتۇرسىز؟ - دەپ سورىسام:

- مېنىڭ شۇنداق ياخشى كۆرىدىغان بىر ئېرىم بار ئىدى، تۇيۇقسىز ئاغرىپ، ئۆلۈپ كەتكىلى بەش يىل بولدى. شۇنىڭدىن بېرى ماڭا لايىقىدا بىر ئەر چىقمىدى. بەش يىلدىن بېرى تۇل بولۇپ ياشاۋاتىمەن. مەنمۇ چوڭ ياشتىكى بەزى ئايالارنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بويىچە ئاپاق غوجامدىن ئارزۇ - تىلىكىم ئۇچۇن قىلغان دۇئايىمنىڭ مەقبۇلى ئۇچۇن ياردەم سورىدىم ۋە كۆز ياش تۆكۈپ ئۇنىڭغا يالۋۇردۇم» دېدى.

بىز بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ خەلقىمزنىڭ خۇراپات ۋە جاھىللىق گىردابىغا چۆشۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ، كۆڭلىمىز بۆلەكچىلا يېرىم بولۇپ كەتتى. يەنى خەلقىمزنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۇچۇن ئاللاھقا يالۋۇرۇپ دۇئا قىلماي، ئۆزىنى «مەن پەيغەمبەر ئەۋلادىمەن، مەن سەييد ئەۋلادىمەن» دەپ خەلقىمزنى ئالداپ، ئۆزىگە ئىشەندۈرۈپ ۋەتىنىمىز ۋە مىللىتىمزنىڭ بېشىغا بۇيۇك پالاكەتلەرنى كەلتۈرگەن ساختىكار، مىللىي مۇناپىق ئاپاق غوجىغا دۇئا قىلىپ، ئۇنىڭدىن مەدەت كۈتۈۋاتقانلىقىنى بىزنى بەكمۇ ئېچىندۇردى.

قەشقەردە تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى

تىل تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەر قەشقەردە تۇغۇلغان قەشقەردىن باشقا ۋىلايەتلەرگە بارمىغان، داۋاملىق قەشقەر شەھىرىدە ئۆسۈپ چوڭ بولغان قېرى - ياش، ئەر - ئايال بولۇپ 50 - 60 كىشى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا خەلق ھېكايىلىرى سۆزلۈتۈپ، بەزى نەرسىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئىشارەت بىلەن سوراپ قەشقەر خەلقىنىڭ جانلىق تىلىغا دائىر نۇرغۇن ماتېرىيال يىغدۇق.

قەشقەر چىنە باغدا 15 كۈن تىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ تەجرىبە - ساۋاق ھاسىل قىلغاندىن كېيىن تىل تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەرنىڭ كۆپچىلىكى داۋۇت تورخەمتوۋنىڭ يېتەكچىلىكىدە 8 - ئاينىڭ 21 - كۈنى قەشقەرنىڭ مارالبېشى

كەتتىلىغۇ؟ - دەپ پەس ئاۋاز بىلەن سورىدىم. ئىمىرھەسەن قازى ئاخۇنۇم ماڭا قاراپ:

- بۇ ئىسلام دىنى تونىغا ئورىنىۋالغان ئالدامچى، مىللىي مۇناپىق ۋەتىنىمىزگە، مىللىتىمىزگە بەك چوڭ بالايى - ئاپەت كەلتۈرگەن مۇرتەدلەرنىڭ بىرى، بۇ خائىن، كاززاپنى قانچە ئېيىپلىساق ئازلىق قىلىدۇ» دېدى. مەن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئاپاق غوجام دېگەن بۇ ئادەمنىڭ يامان ۋە سەلبىي ئادەم ئىكەنلىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشەنگەندەك بولدۇم. 1980 - يىللاردا بولۇپمۇ 2000 - يىللاردا ئاپاق غوجام ھەققىدە يېزىلغان ماقالىلەر ۋە كىتابلاردىن، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ پىر ۋە ئەۋلىيا قىلىپ كۆرسىتىپ ۋە يالغان تارىخ ئويدۇرۇپ ئۆزىنىڭ «مەھەممەت ئەلەيكىسسالامنىڭ 25 - نەسىل ئەۋلادى بولىمەن»، «ئاللاھ بىلەن پات - پات گەپلىشىپ تۇرىمەن» دەپ جار سېلىپ، ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا جاھالەتنىڭ، خۇراپاتلىقنىڭ ۋە مەزھەپ ئۇرۇشىنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ، بىزنىڭ ئاسارەتكە چۈشۈپ قېلىشىمىزدا مۇھىم رول ئوينىغان بىر كاززاپ ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

بىز ئاپاق غوجام مازارىنىڭ ئىچىنى كۆرگەن شۇ كۈنى ئاپاق غوجام مازارىنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ يىغلاپ نالە - پەرياد چېكىۋاتقان بىرقانچە ياش ئۇيغۇر ئاياللىرىنى كۆرۈپ قالدۇق. بۇ ئەھۋال بىزنىڭ دىققىتىمىزنى تارتتى. بىز شائىرىمىز ھەنىپە سالىخ قىزىدىن، ئۇلارنىڭ يېنىغا بېرىپ نېمە ئۈچۈن يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى سوراپ ئېلىپ كېلىشنى ئىلتىماس قىلدۇق. ئۇ ماقۇل بولدى. مازارىنىڭ شەيخى بىز بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. بىز ئاپاق غوجام مازارىنىڭ يېنىدىكى شەرۋەت كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇپ، ھەنىپە خانىمنى ساقلىدۇق. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ھەنىپە خانىم قايتىپ كېلىپ بىزلەرگە ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلدى: «مەن 25 ياش ئەتراپىدىكى بىر ياش چوكاننىڭ يىغلاپ دۇئا قىلۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ ئولتۇردۇم. مەن ئۇنىڭ دۇئاسى تۈگىگەندىن كېيىن سالام بېرىپ:

- سىز بەكمۇ يىغلاپ دۇئا قىلدىڭىز، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ - دەپ سورىدىم. ئۇ چوكان ماڭا:

- مەن ئەرگە تەككىلى ئالتە يىل بولدى، پەرزەنت كۆرمىدىم، ئېرىم ماڭا:

- سەن تۇغماس خوتۇن ئوخشايسەن، ئەگەر بىرەر يىل ئۆچىدە ھامىلدار بولۇپ ماڭا بىر بالا تۇغۇپ بەرمىسەڭ ئۇچ تالاق قىلىپ خېتىڭنى بېرىۋېتىمەن، - دەپ تەھدىت قىلغىلى تۇردى. مەن ئېرىمنى بەكمۇ ياخشى كۆرىمەن، قانداق قىلارمەن، دەپ بىر قېرى مومايدىن مەسلىھەت سورىسام، ئۇ خوتۇن ماڭا:

- بۇنىڭ چارىسى بار، ئۇنچىۋالا قورقۇپ كەتمەڭ، پاكىز يۇيۇنۇپ، تاھارەت ئېلىپ ئاپاق غوجام مازىرىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ «ئەي ئاپاق غوجام، ماڭا

تىل تەكشۈرۈش ئەترىتىنىڭ باشلىقى پىروفېسسور لى سىڭ ئەپەندىنى سۆزگە تەكلىپ قىلدىم. لى سىڭ ئەپەندى مۇنبەرگە چىقىپ تام ئۇيغۇرچە تەلەپپۇز بىلەن: «يولداشلار ياخشىمۇسىلەر، بىز قەشقەر ۋە ئاتۇشقا ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېۋىسىنى بەلگىلەش ئۈچۈن تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا كەلدۇق. بۇ خىزمەتنى ياخشى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن سىلەرنىڭ قىممەتلىك پىكىر - تەكلىپلىرىڭلارنى ئاڭلىشىمىز كېرەك، سىلەردىن ياردەم ئېلىشىمىز كېرەك» دېيىشىگە هەممەيلەن بۇ خىتاينىڭ بۇ قەدەر گۈزەل ئۇيغۇر تىلى بىلەن سۆز سۆزلىگەنلىكىگە هەيران قېلىشتى. لى سىڭ ئەپەندى 20 مىنۇت سۆز قىلدى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن قىزغىن هالدا پىكىر - تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن يېنىمغا كېلىپ: «بۇ لى سىڭ دېگەن ئادەم خەنزۇمۇ؟ ئۇيغۇرمۇ؟ سۆزلىگەن سۆزىگە قاراپ ئۇيغۇرمىكىن دېسەك، ئىسمى خەنزۇچە تۇرىدۇ، خەنزۇمىكىن دېسەك ئۇيغۇرچىنى خۇددى بىر ئۇيغۇردەك شۇنداق چىرايلىق سۆزلەيدىكەن» دېيىشتى. مەن بۇ هەقتە چۈشەنچە بەردىم. پىروفېسسور لى سىڭ ئەپەندىنىڭ دادىسى خەنزۇ بولۇپ، ئانىسى يەكەنلىك ئۇيغۇر خانىم ئىكەن. ئۇ مەجبۇرلاش نەتىجىسىدە خەنزۇ ئەمەلدار بىلەن توي قىلغان ئىكەن. دادىسى جىڭ شۇرىن دەۋرىدە يەكەنگە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئەمەلدار بولۇپ كەلگەن بىر خەنزۇ ئىكەن. لى سىڭ كىچىك چاغلىرىدا ئۇيغۇر بالىلىرى بىلەن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر تىلىدا مۇكەممەل سۆزلىيەلەيدىكەن. شىڭشىسەي دەۋرىدە ئۇ ئۇرۇمچىدىكى سىياسىي كادىرلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپىدە تەرجىمان بولۇپ ئىشلىگەن ئىكەن. شىڭشىسەينىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ئېچىكىرىگە قايتىپ كېتىپ ئالىي مەكتەپلەردە ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولغان ئىكەن ۋە ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى هەققىدە خىتايچە كىتاب يېزىپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ پىروفېسسورى دېگەن ئۇنۋانىنى ئالغان ئىكەن. هازىر بېيجىڭدىكى مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيدىكەن.

ئىككىنچى ئەھۋال: بىز بىر كۈنى ئاتۇشنىڭ تېتى دېگەن يېزىسىغا تىل تەكشۈرۈشكە بارماقچى بولدۇق. قىزىلسۇ ئوبلاست مەسئۇللىرىدىن بىر كىچىك ماشىنا بېرىشنى سورىغان ئىدۇق. ئۇلار كىچىك ماشىنىنىڭ بۇزۇلۇپ قالغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىككىمىزگە ئىككى ياخشى ئات بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاتلارنىڭ ئېگەر - توقۇملىرىنى توقۇپ بىزگە بەردى. ئوبلاستلىق هۆكۈمەتنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى ئېلىپ ئىككىمىز تېتى دېگەن يېزىغا يېتىپ كەلدۇق. تېتىدە ئاخشىمى مەشرەپ بار ئىكەن. بىزمۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشتۇق. مەشرەپتىن كېيىن ئاتۇشتىن باشقا يۇرتقا بارمىغان، قۇلاق ۋە ئېغىزلىرى ساغلام تۆت كىشىنى ئايرىۋېلىپ شۇ كۈنى كېچە

ناھىيەسىگە بېرىپ تىل تەكشۈرۈش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدى. پروفېسسور لى سىڭ بىلەن مەن 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئاتۇشقا چىقىپ تىل تەكشۈرۈش پائالىيىتى ئېلىپ باردۇق. بۇ جەريانىدا ئاتۇشتىكى دادامنىڭ ئاچىسى بۇۋى سەلەيخان خانىم، دادامنىڭ ئىنىسى توختى ھاجى ئاكام، دادامنىڭ سىڭىللىرى ئايىمنىساخان خانىم، پاتىمەخان خانىم، مەلىكەخان خانىم ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرى ۋە باللىرى بىلەن كۆرۈشۇپ ھال - ئەھۋاللاشتىم. ئۇلارمۇ مېنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن بۆلەكچىلا خۇشال بولۇپ كەتتى. پروفېسسور لى سىڭ ئەپەندى بىلەن ئاستىن ئاتۇشنىڭ سۆنتاغ، مەيى، تېتى دېگەن يېزىلىرىدا ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ قاينىاق، دېھقانلار، ئوچا قاتارلىق يېزىلىرىدا ۋە كېيىنچىرەك ئاغۇدا تىل تەكشۈرۈشى ئېلىپ باردۇق. بۇ تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە ئاتۇش خەلق ئېغىز تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا مول ماتېرىيالغا ئىگە بولدۇق. 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۇ خىزمەتلەرنى ئاياغلاشتۇردۇق.

ئاتۇشتىكى تىل تەكشۈرۈش پائالىيىتىمىز جەريانىدا يۈز بەرگەن ئىككى ئەھۋال ھازىرغىچە ھېچ ئېسىمدىن كەتمەيدۇ.

بىرىنچى ئەھۋال: ئاتۇشقا چىقىپ قىزىلسۇ قىرغىز ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇپ، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى مەھەممەت ئەيسا بىلەن كۆرۈشۈپ، خىزمىتىمىزگە ياردەم ئىستىدۇق ۋە قىزىلسۇ ئاتۇشتىكى مەدەنىي - مائارىپ ساھەسىدە ئىشلەيدىغان ئۇيغۇرلارنى تەكلىپ قىلىپ، يىغىن ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدۇق. ئاتۇشقا كېلىپ ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەن سائەت 9 دا ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتى مەدەنىي - مائارىپ باشقارمىسىنىڭ بىرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ بەرگەن يىغىننى ئاچتۇق. يىغىنغا مەن رىياسەتچىلىك قىلدىم. يىغىنغا 60 تىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. يىغىننى ئېچىش نۇتقۇمدا مەدەنىي - مائارىپ ساھەسىدىكى بۇ مۇھىم كىشىلەرگە بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنىڭ ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېۋىسىنى تەتقىق قىلىپ بەلگىلەپ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى، ئاتۇش ئۇيغۇر شېۋىسىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان بىر شېۋە (ئېغىز) ئىكەنلىكىنى تەكتىلەپ خىزمىتىمىزگە ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. بۇ خىزمەتنى ياخشى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ قىممەتلىك پىكىر تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى ئىلتىماس قىلدىم. شۇ كۈنى يىغىنغا قىزىلسۇ ئوبلاستلىق ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى 1944 - يىلى ئىلى ۋىلايىتىدە قوزغالغان شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم قاتناشقۇچىلىرىدىن بىرى بولغان مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ سابىق پولكاۋنىكى قىرغىز مەھەممەت ئەيسا ئىشتىراك قىلدى ۋە سۆز قىلدى. يىغىندا كۈن تەرتىپ بويىچە قەشقەرگە كەلگەن

ئاتنى ساينىڭ ئۇ بېشىدا بىر دېھقان تۇتۇۋاپتۇ. ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ ئاتنى ئېلىپ كەلدىم. لى سىڭنىڭ يۈزلىرى كۆكۈرۈپ ئىششىپ كەتكەن ئىدى. مەن ئىتمىنى ئۇنىڭغا بېرىپ لى سىڭنى يەرگە ئېتىۋەتكەن ئاتنى مەن مىندىم. لى سىڭ ئەپەندىگە قاراپ:

- يەنە بىر ئاز چاپايلىمۇ، دېسەم:
- ياق، ئاستا ماڭايلى، - دەپ جاۋاب بەردى.

سائەت 18 دە ئوبلاستقا يېتىپ كەلدۇق. لى سىڭ ئەپەندى ئوبلاستتىكى مەھەممەت ئەيسانىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، ناھايىتى كايىپ كەتتى. ئوبلاست باشلىقى مەھەممەت ئەيسا، لى سىڭغا:

- ئەتە تېخىمۇ ياخشى ئات بەرسۇن! دەپ تەسەللى بەردى. لى سىڭ ئەپەندى دوختۇرخانىغا بېرىپ يۈزلىرىنى تاڭدۇرۇپ، ئىچىدىغان دورا ئېلىپ كەلدى. كەچلىك تاماقنى يەپ، ئۇ كۈنى ئوبلاستلىق مېھمانخانىدا قونۇپ، ئەتىسى ئەتىگەندە يەڭگۈشلەنگەن ئاتلارنى مىنىپ ئارغۇغا قاراپ يول ئالدۇق. ئارغۇدا ئىككى كۈن تىل تەكشۈرۈش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىپ، ئوبلاستقا قايتىپ كەلدۇق. تىل تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەر 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھىرى، مارالبېشى ۋە ئاتۇشتىكى تىل تەكشۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئاياقلاشتۇرۇپ، 40 كۈندىن ئارتۇق بۇ خىزمەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، 9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدۇق. لى سىڭ ئەپەندى ۋە ئۇيغۇر تىلى مۇتەخەسسىسلىرى بۇ تەكشۈرۈش نەتىجىلىرىگە ئاساسەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى شېۋىسى ھەققىدە بىرقانچە پارچە ماقالە ئېلان قىلدى. 1955 - 1956 - يىللىرىدىكى ئىككى قېتىملىق تىل تەكشۈرۈش ۋە تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېتەكچى دىئالېكتى يەنى مەركىزىي ئاغىزى بەلگىلەندى.

مەركىزىي ئېغىز، ئۈرۈمچى شەھىرىنى مەركەز قىلغان ئاساستا قەشقەر، يەركەنت، ئاتۇش، ئاقسۇ، كۇچا، كورلا، باي، تۇرپان، پىچان، قۇمۇل ۋە غۇلجا قاتارلىق كەڭ بىر ساھەدە سۆزلۇنۇۋاتقان ئېغىزدۇر. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بۇ مەركىزى ئېغىزغا ئاساسەن شەكىللىنىشى كېرەك، دېگەن خۇلاسە چىقىرىلدى. بۇ قېتىمقى تىل تەكشۈرۈش خىزمىتى مېنىڭ ئۇيغۇر تىلى بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇشۇمدا بىر مەكتەپلىك رول ئوينىدى.

پروفېسسور لى سىڭنىڭ بېيجىڭدىكى مەركىزى مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇپ، 90 يىلنىڭ باشلىرىدا بېيجىڭدا ۋاپات بولغانلىقىنى باشقىلاردىن ئاڭلىدىم.

سائەت 12 گە قەدەر ئەتىسى ئەتىگەن سائەت 9 دىن 12 گە قەدەر ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ۋە ئۇلارغا قىسقا خەلق چۆچەكلىرى سۆزلىتىپ مول تىل ماتېرىياللىرى يىغدۇق. ئۇلارنىڭ ئېيتىپ بەرگەن خەلق ھېكايە ۋە مەسەللىرىنى ترانسكرىپسىيون ئىشارەتلىرى بىلەن خاتىرلىۋالدۇق. سائەت 14 دە قىزىلسۇ ئوبلاست مەركىزىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. پىروفېسسور لى سىڭ ئەپەندى ھەر زامان يولدا مېنىڭ ئارقامدا قالاتتى. مەنمۇ ئېتىمنى توختىتىپ ئۇ يېتىپ كەلگەندىن كېيىن يولنى داۋام قىلاتتىم. پىروفېسسور لى سىڭ ماڭا ئۆزى مىنگەن ئاتتىن شىكايەت قىلىپ: «قاملاشمىغان، ئىتتىك ماڭالمايدىغان ئاتنى بېرىپتۇ» دېۋىدى، مەن ئۇنىڭغا «ئۇنداق بولسا مېنىڭ ئىتمنى سىز مىنىڭ، سىزنىڭ ئېتىگىزنى مەن مىنەي» دېدىم. ئۇنىڭغا بۇ پىكىر خوشاقتى. ئىككىمىز ئېتىمىزنى ئالماشتۇردۇق. تىجەننىڭ سېيىغا يېتىپ كەلگەندە يەنە ئارقامدا قالدى ۋە ماڭا خىتاب قىلىپ: «مەن مىنگەن ئاتنىڭ ئارقىسىغا قامچا بىلەن بىر ئىككىنى ئۇرۇڭ، بىز ئوبلاستقا بالدۇرراق بېرىپ تونۇشتۇرۇش خېتى ئېلىپ، بۇگۈن ئارغۇغا يېتىپ بېرىپ ئەتە ئەتىگەندىن باشلاپ تىل تەكشۈرۈش خىزمىتىنى باشلىمساق بولمايدۇ» دەپ تۇرۇۋالدى. مەن ۋاقتىنىڭ كەچقۇرۇنغا يېقىنلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ:

- بۇگۈن ئوبلاستا ئىستىراھەت قىلىپ ئەتە ئەتىگەندە ئارغۇغا چىقىپ ئىش باشلىساق بولماسمۇ؟ دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. لى سىڭ ئەپەندى:

- ياق، ئارغۇغا بۇگۈن چىقىپ كېتىشىمىز كېرەك. ئىتمنىڭ ئارقىسىغا بىر ئىككى قامچا ئۇرۇڭ، - دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مىنگەن ئاتنىڭ ئارقىسىغا كېلىشتۇرۇپ ئىككى - ئۈچ قامچا ئۇرۇۋەتتىم. ئات غەزەپلەندىمۇ، دەرھال قويۇندەك تېز سۈرئەتتە چېپىپ كەتتى. ساينىڭ تام ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە لى سىڭ ئەپەندى ئاتنىڭ ئوستىدىن گۈپپىدە قىلىپ تاشلىق سايغا يىقىلىپ چۈشتى، ئات ئۇچقانەك يۇگۇرۇپ كېتىپ قالدى. مەنمۇ ئەندىشە قىلدىم، دىققەت قىلىپ قارىسام لى سىڭ ئەپەندى يىقىلغان ئورنىدىن ئاستا قوپۇپ تېپىچەكلەۋاتاتتى، يېنىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشۈپ ئەھۋال سورىدىم. ئۇ پەرىشان ھالدا ماڭا قاراپ:

- مەن يىقىلمىدىم، ئات مۇدۇرۇپ كېتىپ يىقىلدى. بىزگە مۇدرۇيدىغان ئاتنى بەرگەن ئىكەن، - دەپ كايىپ كەتتى. مەن:

- راست سىز يىقىلمىدىڭىز، ئات يىقىلىپ كەتتى، - دەپ تەسەللىي بېرىپ قويدۇم.

لى سىڭنىڭ كۆز ئەينىكى يىقىلغاندا تاشقا تېگىپ چۈل - چۈل بولۇپ كېتىپتۇ. لى سىڭ:

- كۆز ئەينىكىم يامان بولدى، - دەپ زارلانغىلى تۇردى. قارىسام قاچقان

بىر يالقۇن، بىر ھېس - ھاياجان مەۋجۇت، سىزنىڭ كېلەچىكىڭىزدىن ئۈمىد بار، سىزنىڭ ۋەكىل بولۇشىڭىزنى مەن ئالاھىدە قوللاپ - قۇۋەتلىدىم» دېدى. مەنمۇ رەھمەت ئېيتتىم. ھاياجانلار ئىچىدە ھازىرلىقلىرىمىزنى تاماملىدۇق. ئەلقەم ئەختەم، تېيىپچان ئېلىيېۋ، باتۇر راشىدىنلار بېيجىڭغا ئايروپىلان بىلەن بارىدىغان بولۇپ، قالغان 15 كىشى ماشىنا بىلەن يولغا چىقىدىكەنمىز. يولغا چىقىدىغان كۈنىمىزمۇ يېتىپ كەلدى. 2 - ئاينىڭ 29 - كۈنى قارا قىشتا ئۇرۇمچىدىن ئۈستى بېنزىن پالاس بىلەن يېپىلغان قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق. بىرىنچى كۈنى تۇرپانغا بېرىپ ئۇ يەردە بىر كېچە قوندۇق. ئەرتىسى 1 - مارت يولغا چىقىپ پىچان ناھىيەسىدىن ئۆتۈپ يەتتە قۇدۇق دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ ئاخشىمى شۇ يەردە قوندۇق. 2 - مارت قۇمۇلغا قاراپ يولنى داۋام قىلىپ چۈشتىن كېيىن سائەت 3 دە قۇمۇلغا يېتىپ كەلدۇق. ئىككى سائەت ۋاقىت ئاجرىتىپ قۇمۇل شەھەر ئىچىنى ۋە ئەتراپلىرىنى زىيارەت قىلدۇق. بىز قۇمۇلدىن جۇچۈەنگە بارىدىغان بىر يولۇچى ماشىنىغا بېلەت ئېلىپ 3 - مارت كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 5 لەرە قۇمۇلدىن يولغا چىقىپ 100 كىلومېتىر يول باسقاندىن كېيىن لوتوگۈەنزە (تۆگە سارىيى) دېگەن يەرگە كېلىپ بىر ئاخشام قوندۇق. 4 - مارت كۈنى ئەتىگەندە يولغا چىقىپ چۈش مەزگىلىدە شۇ ۋاقىتتىكى گەنسۇ بىلەن شەرقىي تۈركستاننىڭ چېگرالىسى بولغان شىڭشىا دېگەن تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردىن ئايرىلىپ گەنسۇ تەۋەسىگە كىرىپ ئەنشى دېگەن ناھىيەگە يېتىپ كېلىپ بىر ئاخشام قوندۇق. 5 - مارت كۈنى يولمىزنى داۋام قىلىپ يۇ مىڭنى بېسىپ ئۆتۈپ كەچقۇرۇن جۇچۈەنگە ئولاشتۇق. جۇچۈەندە بىر ئاخشام قوندۇق. جۇچۈەن كىچىكرەك بىر شەھەر بولۇپ شەھەرنىڭ سىپىللىرى خېلى مۇستەھكەم ياسالغان ئىكەن. بۇ شەھەرنىڭ ئىسمى ھەققىدە مۇھاكىمە قىلغىنىمىزدا ئابدىكىرىم خوجا بىزگە شۇ مەلۇماتنى بەردى:

- «جۇچۈەن» دېگەن سۆز «ھاراق بۇلقى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. 7 - ئەسىردە تاڭ خاندانلىقى ئەسكەرلىرى بىلەن كۆك تۈرك ئەسكەرلىرى ئارىسىدا بۇ رايوندا قاتتىق ئۇرۇش بولغان. بۇ ئۇرۇشتا تاڭ ئەسكەرلىرى بۇ رايونىنى ئىشغال قىلغان. تاڭ پادىشاھى ئەسكىرىي قوماندانلارنى تەقدىرلەش ئۈچۈن بىر يوغان كوزا ھاراق ئەۋەتكەن. تاڭ ئەسكىرىنىڭ قوماندانلىرى بۇ ھاراقنى ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ئىچەيلى» دەپ بۇ شەھەردىكى بىر بۇلاققا تۆكۈپ ئۇنىڭ سۈيى بىلەن ئەسكەرلەرنى مېھمان قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ شەھەرگە جۇچۈەن «ھاراق بۇلقى» دېگەن ئىسىم قويۇلغان ئىكەن.

بۇ شەھەردە تۇنگانلارمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدىكەن. بىر تۇنگان ئاشخانىسىنى تېپىپ «لەڭمەن بارمۇ؟» دەپ سورىساق، سوغۇق سېرىق ئاش بىلەن

مەملىكەتلىك ياش يازغۇچى ۋە شائىرلارنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش

1956 ـ يىلى مېنىڭ شەرقىي تۈركىستان داۋالغۇنونى تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ ئاخىرقى يىللىغىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. 1 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مەكتەپ رەھبەرلىرىمىزدىن ئىلمى باشقارمىنىڭ باشلىقى ئەيسا نىياز ئەپەندى (1936 ـ يىللىرى ئۆزبېكىستاننىڭ تاشكەنتتىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇپ كەلگەن تاشكەنتچىلەردىن بىرى ئىدى) مېنى ۋە بىزدىن بىر قانچە كىشىنى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان قازاق ئوقۇغۇچىلاردىن ئۆمەر غازىنى چاقىرىپ شۇنداق دېدى: «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتى، سىلەرنى 15 ـ مارت بېيجىڭدا ئېچىلىدىغان مەملىكەتلىك ياش يازغۇچى ۋە شائىرلار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا ۋەكىل قىلىپ بەلگىلەپتۇ. ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق قىلىڭلار، يول سوغۇق سىلەرگە خوجلىق باشقارمىسى بىردىن جۈۋا ۋە بىردىن پىيما بېرىدۇ، بىر ئاز پۇلمۇ بېرىدۇ، بۇلارنى ئېلىپ يولغا چىقىشقا ھازىرلىنىڭلار». مەن ۋە ئۆمەر غازى ئىككىمىز بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ ئاغزىمىزنى ئېچىپلا قالدۇق. مەن 1950 ـ يىلدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا باشلىغان ئىدىم. بىرقانچە شېئىرىم گېزىت ـ ژۇرناللاردا بېسىلىپ ئېلان قىلىنغان ئىدى. ھەر ئىككىمىز «يازغۇچىلار جەمئىيىتى بىزنىمۇ ياش شائىرلاردىن ھېسابلىغان بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدۇق. 1956 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى» گە بېرىپ ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلىپ، يول ھازىرلىقىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنى سوراپ ئىنقلۇالدۇق. يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ سېكرېتارى تىيىپچان ئەلى ۋە شائىر تۇرغۇن ئالماسلار بىزگە تېگىشلىك مەلۇماتلارنى بەردى، شۇنداقلا قۇرۇلتايغا بارىدىغان ياش يازغۇچى ـ شائىرلارنىڭ ئىسىملىرى يېزىلغان بىر تىزىملىكنى تەقدىم قىلدى. تىزىملىكتە 18 كىشى بولۇپ، ئۇيغۇرلاردىن يازغۇچى ـ شائىر ئەلقەم ئەختەم، تىيىپچان ئەلى، ئابدۇلھەي روزى، باتۇر راشىدىن، ئەرشىدىن تاتلىق، ئابدىكېرىم خوجا، مەھەممەتجان سادىق، سۇلتان ماخمۇت، رەھىم قاسىم، ئۆمەر ئىمىن، شائىرە قەمەر قۇربانوۋلاردىن ئىبارەت ئون بىر كىشى، قازاقلاردىن يازغۇچى قاجىخومار، رەخمەتوللا ئەبۇسۇ، شائىر ئۆمەرغازىدىن ئىبارەت ئۈچ كىشى، قىرغىزلاردىن جوماخون، ئۆزبەكلەردىن شاكىرجان گۆھەر ياقىيەۋ، خىتايلاردىن يازغۇچى چۆمن كەنپو، جۇجى بار ئىدى. بىز يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ يالڭ خاڭدىكى ئىدارە قورۇسىدىن ئۆزاپ چىقىۋاتقىنىمىزدا شائىرىمىز تۇرغۇن ئالماس ئاكا بىزنى ئۆزۈتۈپ چىقىپ، مېنىڭ قولۇمنى ئالاھىدە سىقىپ: «سىزنىڭ شېئىرلىرىڭىزدا

6 ـ مارت كەچ سائەت 7 دە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى لەنجۇ شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. لەنجۇدا ھاۋا خېلى ئىسسىپ قالغان ئىكەن. ئۇ يەردىكى شىنجاڭ ئىش باشقۇرۇش ئىدارىسىغا بېرىپ پىما، جۇڭلىرىمىزنى سېلىپ ئۇ يەرگە ئامانەت قويۇپ، بىر مېھمانخانىغا يەرلىشىپ بىر كۈن لەنجۇ شەھرىنى زىيارەت قىلدۇق.. چۈشتە شەھەر مەركىزىدىكى بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىغا بېرىپ پولۇ، لەگمەن، سامسا يەپ ئەتىسى ئەتىگەنده لەنجۇدىن شىئەنگە ماگىدىغان پويىزغا بېلەت ئېلىپ شىئەنگە يۈرۈپ كەتتۇق.

شىئەنده ئېزىپ قېلىشىم ۋە تىل بىلىشىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلىشىم

8 ـ مارت سائەت كۈندۈز 13دە باۋجى شەھرىنى بېسىپ ئۆتۈپ كەچقۇرۇن سائەت 5:30 دا شىئەنگە يېتىپ كەلدۇق. پويىز ئىستانسىسىدا بىزنى غەربىي شىمال يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ۋەكىللىرى قارشى ئالدى ۋە شىئەندىكى ئاۋات كوچىلارنىڭ بىرىگە جايلاشقان بەش قەۋەتلىك بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىزگە شىئەنده ئېلىپ بارىدىغان ئۈچ كۈنلۈك سايا‌ھەت پروگراممىمىزنى چۈشەندۈردى. بىر كۈنى كەچتە بىر تارىخىي سەھنە ئەسىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن بىزنى ئاپتوبۇس بىلەن بىر تىياتىرخانىغا ئېلىپ باردى. ئاپتوبۇستا پاراڭ بىلەن 20 مىنۇت ئىچىده تىياتىرخانىغا يېتىپ كەلدۇق. تىياتىرخانىغا كەلگەنلەر ئۇيغۇر يازغۇچى، شائىرلاردىن ئابدۇلھەي روزى، ئابدىكىرىم خوجا، ئەرشىدىن تاتلىق، ئۆمەر ئىمىن، مەھەممەتجان سادىق، سۇلتان ماخمۇت، قەمەر قۇربانلار؛ قازاق يازغۇچى ـ شائىرلاردىن رەخمەتوللا ئەبشۇۋ، قاجى غومار، ئۆمەرغازىلار؛ قىرغىز يازغۇچىسى جاماخون؛ ئۆزبېك يازغۇچىسى شاكىرجان گۆھەر باقى؛ خىتاي يازغۇچىسى جوچى، چۈەن كەنپولاردىن ئىبارەت ئىدۇق.

تىياتىرخانىغا بارغاندىن كېيىن چاگچىلى باشلاندى. ئەسەردىكى ۋەقە ۋە پېرسوناژلارنىڭ دىيالوگلىرىنى ئابدىكىرىم غوجا خىتايچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ بېرىۋاتاتتى. بىر سائەت ئۆتكەنده بۇ ئەسەردىن تۈرۈك زەوق ئالالماي زېرىكتۇق. شۇ ئارىدا ئابدۇلھەي روزى، مەھەممەتجان، قەمەر قۇربان، ئۆمەر ئىمىنلار ماڭا «ئاستا كېتىپ ياتاقتا دەم ئالمايلىمۇ» دېگەن تەكلىپنى قىلدى. شۇنداق سەھنىگە قارىسام قاتتىق بىر جېدەل باشلىنىدىغان يېرىگە كېلىدىغانىدەك ھېس قىلدىم. مەن «يەنە بىر ئاز كۆرۈپ ئاندىن قايتارمەن» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇلار تىياتىرخانىدىن چىقىپ كەتتى. يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن مەنمۇ زېرىكىپ كەتتىم. ئاستا ئورنۇمدىن تۇرۇپ مېھمانخانىغا كېتىش ئۈچۈن تىياتىرخانىدىن چىقتىم. ئۆزۈم پەرەز قىلغان يول بىلەن خېلى ماڭغان بولساممۇ چۈشكەن مېھمانخانىنى

قىلىنغان لەگىپۇگىنى كۆرسەتتى. دېمەك بۇلار بىزنىڭ «لەگمەن» دېگەن تامقىمزنى بىلمەيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن قورۇما بىلەن موما يەپ قورسىقىمزنى تويغازدۇق.

جۇچۈەندىن باشقا ماشىنىغا بېلەت ئېلىپ ئەتىسى 6 - مارت كۈنى جاگىيغا قاراپ يول ئالدۇق. يولدا كېتىۋېتىپ كىچىك بىر ئۆتەگگە يېتىپ كەلدۇق. تاماق يېيىش ئۈچۈن بىز مۇسۇلمان ئاشخانىسى ئىزدەشكە باشلىدۇق. بىر كىچىك ئاشخانىنىڭ ئالدىدىكى بىر تاختىغا «لائىلەھە ئىللەللاھ» دېگەن خەت يېزىلغان ئىكەن. ئۇنىڭغا كۆز تىكىپ تۇرۇۋاتساق 45 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئايال چىقىپ بىزگە چالا ئۇيغۇرچە بىلەن ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلىقىنى ئىسمىنىڭ ئايشەم ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بىزنى ئاشخانىغا تەكلىپ قىلدى.

بىز ھەيران بولۇپ ئۇنىڭ ئاشخانىسىغا كىردۇق ۋە ئۇنىڭغا سوئال ياغدۇرىدۇق ۋە جاۋاب ئالدۇق:

- سەن ئۇيغۇر بولساڭ بۇ يەرلەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭ؟
- تەقدىر، قىسمەت بىلەن كېلىپ قالدىم.
- كەلگىلى قانچە يىل بولدى؟
- يىگىرمە ئۈچ يىل بولدى.
- قانداق كېلىپ قالدىڭ؟

- مەن ئەسلى يەكەنلىك بىر ئۇيغۇر دېھقانىنىڭ قىزى ئىدىم، جىڭ شۇرىن دەۋرىدە گەنسۇدىن ئەسكەر بولۇپ، بىزنىڭ يەكەنگە ئورۇنلاشقان، كېيىن دەرىجىسى ئۆسۈپ لەنجاڭ (يۈز بېشى) بولغان بىر خىتاي مېنىڭ ئائىلەمنى قورقۇتۇپ، مېنى ئەمرىگە ئالدى. كېيىنكى چاغلاردا بىزنىڭ يۇرتتا يۈز بەرگەن ئالا - توپىلاڭ جەريانىدا مېنى ئېلىپ بۇ جايغا قېچىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۇرتى بۇ يەر ئىكەن.

- 23 يىلدىن بېرى ئاتا - ئاناڭ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭ بىلەن خەت - ئالاقە قىلدىڭمۇ؟

- ياق، قىلالمىدىم. ئۇلارنىڭ ئادرېسىنىمۇ، بار - يوقلۇقىنىمۇ بىلمەيمەن. ئۇيغۇر تىلىنىڭ كۆپىنى ئۇنتۇپ كەتتىم.

بىز بىر تەرەپتىن بۇ بىچارە ئايالغا ئىچ ئاغرىتتۇق، يەنە بىر تەرەپتىن خىتاي ھۆكۈمدارلىرىنىڭ زوراۋانلىقىغا نەپرەتلەندۇق.

بىزگە سۇيۇقئاش قىلىپ بەردى. ئۇنى ئىچىپ بولۇپ يولىمىزنى داۋام قىلدۇق. خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن چۈشتىن كېيىن سائەت 3 لەرە جاڭ يى دېگەن يەرگە كەلدۇق. ئۇ يەرمۇ گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ بىر شەھىرى ئىكەن. لەنجۇ تۆمۇر يولى جاگىيغا ئۇلاشقان ئىكەن. ئاخشىمى سائەت 9 دا پويىزغا ئولتۇرۇپ لەنجۇغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ۋۇۋۈبي دېگەن شەھەردىن ئۆتۈپ تۇن بويى مېڭىپ ئەتىسى

ئىككى ساقچى چىقىپ، رىكشىچىغا بىر نېمىلەرنى دېدى. ئۇ مېنى ئېلىپ يەنە بىر سائەت يول مېڭىپ كېچە سائەت ئۇچلەردە بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا ئېلىپ كەلدى. مېھمانخانىنى تونۇپ بەك خۇشال بولۇپ كەتتىم. يېنىمدىن يېگى چىققان ئۇچ يۈەنلىك پۇلنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا بەردىم. ئۇ بىر يۈەن ئېلىپ قېلىپ ئىككى يۈەننى قايتۇرۇپ بەردى. مەن «ھەممىنى ئال» دېدىم. ئۇ «شېشى» (رەھمەت) دېدى. مەنمۇ رەھمەت ئېيتتىم. تۈنۈشسىز ھالدا ياتقىمغا كىرىپ ئۇخلاپ كەتتىم. ئەتىسى ئەتىگەنده ھەممەيلەن نەگە كەتتىڭىز دەپ ئارقا - ئارقىدىن سوئال قويدى.

- نەگە يوقاپ كەتتىڭىز؟ سىزنى ئىزدىمىگەن يېرىمىز قالمىدى، بەكمۇ ئەندىشە قىلدۇق. ئاخىر ساقچى ئىدارىسىغا خەۋەر قىلدۇق، دېيىشتى چوقۇرشىپ، مەن ئۇلارغا جاۋابەن ئىزا تارتقانلىقىمدىن:

- ئەنسىرەشىنىڭ نېمە ھاجىتى بار، چاڭچىلىنى كۆرۈپ تىلىنى بىلمىگەچكە زېرىكتىم، تىياتىرخانىدىن چىقىپ بىر كىنوخانا ئالدىغا كەلسەم سوۋېتنىڭ ئىككى سېرىيەلىك بىر فىلىمى قويۇلۇۋاتقان ئىكەن، ئۇنى كۆرۈپ تۇگىتىپ كەچ سائەت 2:30 دا يېرىمدا قايتىپ كەلدىم،- دېدىم. ئۇلار:

- قورقمىدىڭىزمۇ، يۇرىكىڭىز ئاتىنىڭ بېشىدەك بار ئىكەن، دېيىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن نەگە بارسام، چۈشكەن مېھمانخانىنىڭ ئىسمىنى، ئادرېسىنى يانچۇق دەپتىرىمگە خىتايچە يازغۇزۇۋالىدىغان بولدۇم. ئىككىنچى مۇنداق ئىزىقىپ قېلىش ھادىسىسى كۆرۈلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن تىل ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلدىم. خىتايچىنى ئۆزلۈكىمدىن ئالاھىدە تىرىشىپ ئۆگىنىپ ئاڭلىيالايدىغان، ئاڭلىتالايدىغان، خەتلىرىنى ئوقۇپ تەرجىمە قىلالايدىغان ۋە يازالايدىغان سەۋىيەگە يەتتىم. بىر مۇنچە ماقالىلەرنى، شېئىرلارنى خىتايچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدىم. بۇ تەرجىمىلەر گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. مۇشۇ ئەمەلىيەت ئارقىلىق بىر تىل بىر ئادەم، ئىككى تىل ئىككى ئادەم دېگەن گەپنىڭ مەنىسىگە تولۇق چۈشەندىم. ئۆز ئانا تىلىنى ياخشى ئۆگىنىشنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ، ئىمكانىيەت بار باشقا مىللەتلەرنىڭ تىللىرىنىمۇ، جۈملىدىن ئىنگلىزچە، رۇسچە، خىتايچە تىللارنىمۇ ئۆگىنىشنىڭ مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بۇ تارىخى تەجرىبىنى ئالاھىدە تەكىتلەشنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلىپ بېشىمدىن ئۆتكەن بۇ ۋەقەلەرنى ئىزھار قىلىشنى زۆرۈر دەپ ئويلىدىم. ئەۋلادلىرىمىز ئۆز ئانا تىلىدىن باشقا تىللارنىمۇ قېتىقىنىپ ئۆگىنىشى كېرەك. مىللىتىمىزنىڭ چەتئەل تىللىرىنى ياخشى بىلىدىغان مۇنەۋۋەر ياشلارغا ئېھتىياجى بولىدىغانلىقى مۇقەررەردۇر.

شىئەنده ئۇچ كۈنلۈك ئېكسكۇرسىيىدىن كېيىن غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكىنىڭ يازغۇچى، شائىرلار ۋەكىللىرى بىلەن بىرلىكتە 12 - مارت كۈندۈز سائەت 13:30 دا شىئەندىن ئىككى سائەت يول ماڭغاندىن كېيىن تونگۈەن ناھىيەسىگە،

تاپالمىدىم. ماڭا - ماڭا بىر ئەسكى سېپىلنىڭ تۆۋىگە كېلىپ قالدىم. ئۇ يەردىن ئارقىغا قايتىپ تىياتىرخانىغا بېرىپ باشقىلار بىلەن بىللە قايتىپ كېتەي دەپ بىرەر سائەتتىن ئارتۇق مېڭىپ بىر تىياتىرخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدىم. تىياتىرخانىنىڭ ئالدىدا گازىر - پۇرچاق، يەل - يېمىش، توخۇ شۇرپىسى ساتىدىغان سېتىقچىلار ۋە خىلى كۆپ ئادەم بار ئىدى. بىر دەسسەپ - ئىككى دەسسەپ تىياتىرخانىغا كىرەي دەپ ئىشىك ئالدىغا كەلسەم بېلەت كونترول قىلىدىغان ئىككى كىشى مېنى بىر نېمىلەرنى دەپ ئىچىگە كىرگۈزمىدى. گېپىمنى تازا ئۇقتۇرالمىدىم. بۇ چاغلاردا مەن خىتايچىنى ياخشى بىلمەيتتىم. باشقا دەرسلەردە دائىم 100 نومۇر ئالساممۇ، خىتايچىدىن 70 - 75 نومۇر ئالاتتىم. خىتاي تىلى ئۆگىنىشكە ئۇنچە قىزىقىپ كەتمەيتتىم. ئىشىكتىكى خىتايغا يېرىم ياتا ئۇيغۇرچە، يېرىم ياتا خىتايچە سۆزلەپ ئاخىر ئىچىگە كىرىپ كەتتىم. بىز ئولتۇرغان يەرگە بېرىپ قارىسام، بىزنىڭ ئادەملەردىن بىرنەمۇ يوق، كەتتىمكىن دېسەم چاڭچىلى تېخى تۆگۈمەپتۇ. بايقىشىمچە بۇ باشقا بىر تىياتىرخانا ئىكەن. قۇرۇلۇش شەكلى بىر - بىرىگە بەكمۇ ئوخشاپ كېتىدىكەن. بۇ تىياتىرخانىدىن چىقىپ كېتىپ، بىر ئاز گازىر سېتىۋالدىم ۋە يەنە يولغا چىقتىم. ئىككى سائەتتەك ئايلىنىپ يەنىلا مېھمانخانىنى تاپالمىدىم. مېھمانخانىنى سورايدىغىنىم ئۇنىڭ ئىسمىنى خاتىرلىۋالماپتىمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە خىتايچە بىلمەيمەن. مۇشۇ ھەلەكچىلىكتە ئاخشىمى سائەت ئون ئىككى يېرىم بولۇپ كەتتى. كوچىلاردا ئادەممۇ ئازىيىپ كەتتى. بىر دانە ۋېلىسىپىت ھارۋىنى (رىكچى) نى توسسام توختىمايۋاتىپ كەتتى. ئاخىر سائەت 13. 30 يېرىم بولدى. كوچىلاردا ئادەممۇ قالمىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە كوچا ئىتلىرى لوكۇلداپ يۈرەتتى. يانچۇغۇمدا ئۇنۇتۇبرستېتتىكى ئۇستاز ۋە دوستلىرىمنىڭ بېيجىڭدىن كاستۇم - بۇرۇلكىلىق سارجا ئالغاچ كېلىش ئۈچۈن بەرگەن دوللار ھېسابىدا ئىككى مىڭ دوللارغا يېقىن پۇل بار ئىدى. ئۇ چاغلاردا 2000 دوللار ناھايىتى كۆپ پۇل ھېسابلىناتتى. تىنىم ئەيمەندى، بىر بۇلاڭچىغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەشكە باشلىدىم. سائەت 14 دە يېراقتىن كېلىۋاتقان ئوچ چاقلىق بىر ۋېلىسىپىت ھارۋىسىنى يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ توستۇم. 35 ياشلاردىكى رىكشىچى خىتاي چۆچىگەن ھالدا ھارۋىسىنى توختاتتى. مەن ئىشارەتلەر بىلەن «مېنى ياتىدىغان يەرگە ئېلىپ بار» دېدىم. رىكشىغا چىقتىم. خېلى يوللار مېڭىپ مېنى مېھمانخانىلار بار يەرگە ئېلىپ باردى. بۇ مېھمانخانىلار بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا ئوخشىمايتتى. بېشىمنى چايقاپ «بۇ ئەمەس» دېدىم. يەنە ئۇزۇن مېڭىپ بىر سارايىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى. بۇمۇ ئەمەس دېدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خېلى ئۇزۇن مېڭىپ تار كوچىلاردىن ئۆتۈشكە باشلىدى. مەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدىم. يەنە بىر چوڭ كوچىغا چىقىپ شىئەن شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىغا ئېلىپ كەلدى. بىر

كۆڭۈل ئېچىش يېغىنىدا شائىرلار شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلىدى، ئەرتىستلەر ناخشىلىرىنى ئېيتىپ بەردى ۋە تانسا ئۆتكۈزۈلدى.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى كەچ سائەت 7 دە بېيجىڭ ياشلار كۇلۇبىدا جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال يازغۇچى - شائىرلىرى بىلەن غەربىي شىمال يازغۇچى - شائىرلىرىنىڭ باش قوشقان كۆڭۈللۈك كېچىسى ئۆتكۈزۈلدى. كۆڭۈللۈك كېچىگە خىتايىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىلىرىدىن لىۋبەييۇ ۋە مافىڭ باشلىق يازغۇچىلار قاتناشتى. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 14:30 دا پۈتۈن مەملىكەتلىك دېموكراتىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى شۇي گۈڭ فىڭ بىلەن (خىتايىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى لۇشۈننىڭ رەپقىسى) كۆرۈشۈپ سۆھبەت ئۆتكۈزدۇق. ئۇ بىزگە لۇشۈننىڭ ھاياتى ۋە ئىلىپ بارغان كۈرىشى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى كەچ سائەت 19:30 دا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ياش يازغۇچى، شائىرلىرى بىلەن پېشقەدەم يازغۇچى شائىرلارنىڭ ئۇچرىشىش يىغىنى بولۇپ ئۆتتى. يىغىنغا پېشقەدەم يازغۇچىلاردىن جۇيىڭ، جاۋشۇلى، لىيۇ بەييۇ، ساۋيو، چىڭ بەيچىڭلار قاتناشتى. جويىڭ، جاۋشولى قاتارلىق يازغۇچىلار بىز بىلەن سۆھبەتنىلىپ باردى. سۆھبەتتە جۇياڭئۇيغۇرلارنىڭ ئۇسسۇل ۋە سازلىرىنىڭ مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى خەنزۇ خەلقىنىڭ بۇنىڭدىن ئۆگىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتتى. شۇنىڭدەك چاقچاق ئارىلاش كونا ھۆكۈمرانلىق دەۋرىدىكى قالاق، ئەدەپ - قائىدىلەرنىڭ خەنزۇ ئاياللىرىنىڭ پۇتىنى بوغۇپ، ئۇسسۇل، بالېت دېگەن نەرسىلەردىن يىراقلاشتۇرغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆتتى .ئاخىرىدا سۆھبەتكە قاتناشقانلار خاتىرە رەسىمگە چۈشتۈق.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كۈندۈز سائەت 13:30 دا بېيجىڭ خان ساربىي «گۈگۈڭ» نى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق ۋە بىخەي كۆلى ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى راۋاقنى ئايلاندۇق. تىيەنئەنمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە جايلاشقان قاتار سېلىنغان خان ساربىنى ۋە سارايدىكى نەقىشلىك ئىمارەتلەرنى، سۇنئىي تاغلارنى كۆرۈپ چىقتۇق.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كەچ سائەت 7 دىن 11 گىچە مەركىزىي مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ تەكلىپى بويىچە يىغىنغا قاتناشقان ھەر مىللەت يازغۇچى - شائىرلىرى، جۈملىدىن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يازغۇچى شائىرلىرىغا بېيجىڭ مېھمانخانىسىدا بېرىلگەن زىياپەتكە قاتناشتۇق. زىياپەت مېھمانخانىنىڭ 7 - قەۋىتىدىكى زالدا بېرىلدى. زىياپەتكە مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ باشلىقى سا كوگلياۋ (موڭغۇل)، جۇڭگو

چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە لىگ باۋ ناھىيەسىدىن ئۆتۈپ كېچىچە يول يۈرۈپ 13 - مارت چۈشتىن كېيىن 2:30 دا سانائەت شەھرى شىجاجۇۋاڭ شەھرىگە، كەچ سائەت 10 دا پايتەخت بېيجىڭغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنى يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ خادىملىرى بىلەن شائىرنىمز تېيىپجان ئېلىيېۋ ۋوگزالدا قىزغىن كۈتۈۋالدى. بىز شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن يازغۇچى، شائىرلارنى بېيجىڭ مەركىزى كوچىلىرىدىن بىرىگە جايلاشقان چىگ چاۋ مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇردى.

يېغىن ۋە پائالىيەتلەر

1956 - يىلى 15 - مارتتا جۇڭگو 1 - نۆۋەتلىك يازغۇچى شائىرلار يىغىنى داغدۇغا بىلەن ئېچىلدى. كۆچىلىكىمىز خىتاي تىلىنى بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن بېرىلگەن دوكلاتلارنى شائىر ئابدىكېرىم خوجايېۋ بىلەن مەركىزى ئىتتىپاق مەكتىپىنىڭ تەرجىمانى جۇماخۇن نۆۋەت بىلەن تەرجىمە قىلىپ بەردى. يىغىن 15 - مارتتىن 30 - مارتقىچە بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن جەريانىدا مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، يازغۇچى لىيۇبەيېۋ بىزنى ئېكسكۇرسىيەگە ئۈيۇشتۇرىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ، جۇڭگونىڭ قايسى رايونلىرىنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىمىزنى سورىدى. بىز ئۇنىڭغا: «ھەممىمىز دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق رايونىدىن كەلدۇق. ئىمكانىيەت بولسا سانائەت رايونلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلساق» دەپ ئىپادە بىلدۇردۇق.

1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى كۈندۈز سائەت 15:30 دا بېيجىڭ ياشلار كۇلۇبىدا خىتاينىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى جاۋشۇلى ۋە شائىرى گۇڭ مۇ بىلەن ئۇچۇرۇشۇپ سۆھبەتلەشتۇق. 1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 9:00 دا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن كەلگەن يازغۇچى - شائىرلار يېخويۈەن بېغىغا ئېكسكۇرسىيەگە چىقىپ، بۇ باغنىڭ ئەتراپىدىكى ئاسارە - ئەتىقىلەرنى ۋە سارايلارنى زىيارەت قىلدۇق. سۇنئىي ياسالغان يېخويۈەن كۆلىنى قېيىق بىلەن ئايلىنىپ سەيلە قىلدۇق. ئاندىن سۇنئىي شەكىلدە ياسالغان تاغلارنى ۋە خىتاي خاقانى شى تەيخونىڭ ئولتۇرغان خان ساريىنى ۋە ئالتە قەۋەتلىك راۋاقلارنى كۆردۇق. ھەرخىل ئېسىل تاشلاردىن، ئالتۇندىن ۋە باشقا مېتاللاردىن ياسالغان ئەسارە - ئەتىقە بۇيۇملىرىنى كۆردۇق. چۈشتىن كېيىن بېيجىڭ ھايۋاناتلار باغچىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. شۇ كۈنى كەچتە سائەت 18:00 دە قۇرۇلتايغا قاتناشقان يازغۇچى - شائىرلار ئۈچۈن بېيجىڭ پەن دەندە (بېيجىڭ مېھمانخانىسى) ئۆتكۈزۈلگەن كۆكۈل ئېچىش كېچىلىكىگە قاتناشتۇق. بۇ كېچىلىك پائالىيەتكە خىتاي باش مىنىستىرى جۇئىنلەي كېلىپ ئىشتىراك قىلدى. بۇ قېتىمقى كېچىلىك

جۇڭگو تەرەپكە قاچقان. 4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەتىگەندىن چۈشكىچە يەنبىيەن باشلانغۇچ مەكتىپىنى، يەنبىيەن كوربىيە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتىپىنى ۋە يەنبىيەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىنى زىيارەت قىلدۇق. 56 - يىل 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى يەنبىيەن گېزىتى بىزنى قارشى ئېلىپ ماقالە ئېلان قىلدى. كوللېكتىپ رەسىمىزنى گېزىتكە بەردى. چۈشتىن كېيىن يەنبىيەن باسما زاۋۇتىنى، يەنبىيەن مەدەنىي مائارىپ باسما زاۋۇتىنى، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنبىيەن يېزا ئىگىلىك سايمانلىرىنى ياساش زاۋۇتىنى ۋە يەنبىيەن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتىگەندە يەنبىيەن خەلق ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ ئۇنىۋېرسىتېت 1949 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان بولۇپ، توپلام 1200 ئوقۇغۇچىسى بار ئىكەن. ئۇنىۋېرسىتېت قارمىقىدا ئىككى ئىنستىتۇت بولۇپ، بىرى تېخنىك پەنلىرىنى ئاساس قىلغان ئىنستىتۇت، ئىككىنچىسى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىكەن. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن يەنبىيەن دوختۇرخانىسىنى زىيارەت قىلدۇق. 1956 - يىلى 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدە يەنبىيەن كوربىيە ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن خوشلىشىپ پويىزغا ئولتۇرۇپ چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدە جىلىڭ شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردىن كېچىچە مېڭىپ ئەتىسى 12 - ئاپرېلدا ئەتىگەن سائەت سەككىزدە شىڭياڭ شەھرىگە كەلدۇق. شىڭياڭ شەھرى شەرقىي شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىنىڭ مەركىزى ئىدى. ئۇ يەرنى بىر كۈن ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت 9 دە يولغا چىقىپ كۈندۈز سائەت 12 دە ئەنسەنگە يېتىپ كەلدۇق. 4 - ئاينىڭ 13 - 14 - كۈنلىرى ئەنسەن تۆمۈر تاۋلاش كومبىناتى، تۇرۇبا ياساش زاۋۇتى، ھەرخىل پولات تۈرۈكلىرىنى ياساش زاۋۇتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 15 - ئاپرېل ئەتىگەن سائەت 8 دە ئەنسەندىن شىڭياڭغا قاراپ مېڭىپ، سائەت 11 دە شىڭياڭ شەھرىگە قايتىپ كەلدۇق. بۇ شەھەرنىڭ نوپۇسى ئىككى مىليون بەش يۈز مىڭ كىشى ئىكەن. شەھەردە 20 ئورۇندا ئالىي مەكتەپ مەۋجۇت بولۇپ، شەھەر ماشىنىسازلىق شەھرى ئىكەن. شەھەردە خەنزۇلاردىن باشقا ئۇكرائىن، تاتار، چاۋشيەن، مانجۇ، موڭغۇل، تۇڭگان مىللەتلىرىمۇ ياشايدىكەن. شەھەر ئىككى مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە ئىكەن. 56 - يىل 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى چۈشتىن كېيىن شىڭياڭ شەھرىنى ئايلاندۇق. شىڭياڭ بىغىنى ئايلىنىپ ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئاخشىمى «چوڭ ئائىلە» نامىلىق كىنو فىلىمىنى كۆردۇق. 16 - ئاپرېل ئەتىگەن سائەت 8 دە مىڭ ياڭ بىرىنچى ئىستانوك ياساش زاۋۇتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. زاۋۇت يېرىم ئاپتوماتلاشقان بولۇپ 65 مىنۇتتا بىر ئىستانوك ئىشلەپچىقىرىدىكەن. چۈشتىن كېيىن شىڭياڭ شامال كۆچى بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان ئەسۋابلار ياساش زاۋۇتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 7 دە ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرۇپ فوشىڭ شەھرىگە

يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى لىۇبەييۇ، شائىر گوك مۇ، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر، قازاق بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى ئىبراھىم مۇھتىلار قاتناشتى. زىياپەت ئاياقلىشىش ئالدىدا ساكۇگلياۋ، بىزنىڭ تەلىپىمىزگە بىنائەن، ئۇيغۇر، تىبەت ۋە موڭغۇل رايونلىرىدىن كەلگەن يازغۇچى - شائىرلاردىن تەركىپ تاپقانئۆمەكنىڭ جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئېكسكۇرسىيەگە 42 نەپەر يازغۇچى ۋە شائىرنىڭ ئىشتىراك قىلىدىغانلىقىنى، تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئۆمەك باشلىقى قىلىپەلگىلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى. بۇنىڭدىن هەممىمىز هاياجانلاندۇق. 1956 - يىلى 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى سائەت 14:00 دە باش مىنىستر جۇئىنلەي تەرىپىدىن بېيجىڭ خەيرىنتاڭ زالىدا دەۋەت بويىچە قۇرۇلتايغا قاتناشقان يازغۇچى - شائىرلارغا بېرىلگەن دوكلاتنى ئاڭلىدۇق.

شەرقىي شىمالدىكى مۇھىم شەھەرلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش

1956 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى سائەت 18:00 دە شەرقىي شىمالنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش ئۇچۇن ئۆمەك باشلىقى تېيۇپچان ئېلىيېۋنىڭ باشچىلىقىدا شائىر گوك مونىڭ هەمراهلىقىدا پويىزغا چۇشۇپ بېيجىڭدىن قوزغالدۇق. كېچىچە مېڭىپ ئەتىسى 2 - ئاپرېل كۈنى سائەت 6:30 دا جىڭجۇ شەهىرىنى بېسىپ ئۆتتۇق. سائەت 12:00 دە ئېغىر سانائەت شەهەرلىرىدىن بىرى بولغان شىڭيانغا يېتىپ كەلدۇق. شىڭيانىدىن مېڭىپ بىرقانچە ئۇششاق شەهەرلەرنى بېسىپ ئۆتۇپ 4 - ئاپرېل سائەت 18:00 دە چاڭچۇن شەهىرىگە يېتىپ كەلدۇق.

4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى سائەت 12:00 گىچە ماشىنا بىلەن پۈتۇن شەهەرنى ئارىلاپ كۆرۈپ چىقتۇق. چاڭچۇن شەهىرى ئاجايىپ مەنزىرىلىك گۈزەل شەهەر ئىكەن. چۇشتىن كېيىن كۈندۈز سائەت بىردىن باشلاپ چاڭچۇن ئاپتوموبىل زاۋۇتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ زاۋۇت 1955 - يىلىدىن باشلاپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكەن بولۇپ هەرىلى يۈز مىڭ ماشىنا ئىشلەپچىقىرىدىكەن.

5 - ئاپرېلدىن 7 - ئاپرېلغىچە چاڭچۇننى سايالهەت قىلدۇق. چاڭچۇن ماشىنىسازلىق زاۋۇتىنى، چاڭچۇن ئاپتوموبىل فابرىكىسىنى، چاڭچۇن كىنو ئىستۇدىيەسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن يەنىيەن كورىيە ئاپتونوم ئوبلاستىغا يۈرۈپ كەتتۇق. 7 - ئاپرېل كۈنى پويىز ئىستانسىسىدا كورىيەلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر ۋە يەنجى شەهەر باشلىقى بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. يەنىيەن كورىيە ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى كورىيەلىكلەر 1876 - يىللىرى كورىيەدىن جۇڭگوغا كېلىپ ئورۇنلاشقان. سەۋەبلىرىدىن بىرىنچىسى تۇرمۇشنىڭ ئېغىرچىلىقىدىن؛ ئىككىنچىسى بولسا شۇ چاغدىكى ياپون هۆكۈمىتىنىڭ كۈچلۈك سىياسىي بېسىمىدىن

يولغا چقىپ سائەت ئون ئىككىدە بېيجىڭغا قايتىپ كەلدۇق. مەيلى بېيجىڭدا بولسۇن، مەيلى تيەنجىندە بولسۇن، مەيلى شەرقىي شىمالدىكى شەھەرلەردە بولسۇن ئېكسكۇرسىيە جەريانىدا بىز شەرقىي تۈركستانلىق يازغۇچى - شائىرلارنى كۆرگەن چوڭ - كىچىك خىتايلارنىڭ ھەممىسى بىزنى «چەت ئەللىك مېھمانلار» قاتارىدا كۆرۈپ، كوچىلاردا ماڭساق ئارقىمىزدىن ئەگىشىپ «سىزلەر قايسى دۆلەتنىڭ مېھمانلىرى» دەپ سوريشاتتى. چۈنكى خىتايلارنىڭ كادىرلىرى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئۈستىگە جۇگسەنغۇ (ياقىسى ھىم ئېتىلمىدىغان تۆرت يانچۇقلۇق چاپان)، ئاياقلىرىغا خەي كىيىشكەن ئىدى. بىز بولساق بويىنىمىزغا گالىستۇك تاقاپ، ئۈستىمىزگە يۇڭ رەختتىن كاستۇم بۇرۇلكا، پۇتىمىزغا خۇرۇمدىن بەتىنكە كىيىشكەن ئىدۇق. رەڭگى - روھىمىز، چىراي شەكلىمىز، كىيىم - كېچەكلىرىمىز خىتايلارغا پەقەتلا ئوخشىمايتتى. تىللىرىمىزمۇ پەرقلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزلىرى بىزنى «سۇ لەن رىن» (سوۋېتلىكلەر) دېسە، بەزلىرى «ئوۋ جوۋ رېن» (ياۋروپالىقلار) دەپ باھا بېرەتتى. تاشقى كۆرۈنىشىمىز، مىجەز - خۇلقىمىز، قىسقىسى ئەدەپ - ئەخلاق، كۆلتۇرلىرىمىز ئۇلارنى ھەيران قالدۇرغان ئىدى.

بۇ قېتىمقى ئېكسكۇرسىيە 1956 - يىلى 2 - ئاپرېلدا باشلىنىپ 23 - ئاپرېلغىچە جەمئى 21 كۈن داۋام قىلدى. جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى، بىرىنچى ماي بايرىمىنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈپ ئاندىن يۇرتىمىزغا قايتىشىمىزنى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ، بىز ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنى ۋە ئۆزىمىزنىڭ ئادەتلىنىپ ئۆگىنىپ قالغان تاماقلىرىمىزنى بەكمۇ سېغىنىپ كەتكەنلىكىمىزدىن ئۇلارغا تەشەككۈرلىرىمىزنى ئېيتىپ پويىز بىلەن 25 - ئاپرېل يولغا چىقىپ، 27 - ئاپرېل ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق. باشقا ۋىلايەتلەردىن كەلگەنلەرمۇ ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشتى. ساۋاقداشلىرىم مېنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئېلىپ كۆرگەنلىرىمنى سوربدى، مەنمۇ بېشىمدىن ئۆتكەن ۋە كۆرگەن ۋەقەئە، ھادىسىلەرنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەردىم. فاكۇلتېتىمىزنىڭ مۇدىرى مەمتىمىن خۇداۋەردى ئاكىغا يىغىن ۋە ئېكسكۇرسىيە ھەققىدە مەلۇمات بەردىم ۋە فاكۇلتېتتا ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا بۇ ھەقتە بىر كونفىرانس بەردىم.

ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە «ئالجىغانلار» ناملىق كومېدىيەنى ئويناپ چىقىش

ئوقۇش پۈتتۈرۈشىمىزگە ئاز قالغان ئىدى. بىز 1956 - يىلى 2 - ئايدا فاكۇلتېت مەسئۇلى مەمتىمىن خۇدا بەردى ئاكا بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئەدەبىي

قاراپ يولغا چىقتۇق. فوشىكۇ شەھرىگە سائەت 9 دا يېتىپ كەلدۇق. فوشىكۇ گۈزەل بىر شەھەر بولۇپ، بۇ شەھەرنىڭ ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىشى يېقىلغۇ ئەشيا ئىشلەش ئىكەن. بۇ شەھەر جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىنىڭ كۆمۈر مەركىزى ئىكەن. شەھەردە توققۇز چوڭ كۆمۈركان ۋە بىرقانچە نېفت ئىشلەپچىقىرىش مەركەزلىرى بار ئىكەن. بۇ يەردىكى بىر چوڭ كۆمۈر كانىنىڭ ئىشچى سانى توققۇز مىڭ ئىكەن.

ئۇچ مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە 750 مىڭ ئاھالىسى بار فوشىكۇ شەھرى، شىڭيانىڭ شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ، شەھەرنىڭ چوڭلۇقى 2954 كۇۋادىرات كىلومېتىر كېلىدىكەن. بۇ يەردە كۆمۈركانىنىڭ تېپىلغىنىغا 850 يىل بولغان بولۇپ، كۆمۈر توشۇش يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2800 مېتىر، چوڭقۇرلۇقى 350 مېتىر ئىكەن. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بىرىنچى نېفت چىقىرىش زاۋۇتىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئۇستى ئوچۇق كۆمۈر كاندىن كەلتۈرۈلگەن بوز رەڭلىك كۆمۈردىن نېفت ئىشلەپچىقىرىدىكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن كۆمۈرنى ئىككى سېخىتا پارچىلاپ ئۈۋايدىكەن. ئۇنى يەنە بىر سېخىتا يۇقىرى دەرىجىدە قىزدۇرغاندىن كېيىن نېفت كېلىپ چىقىدىكەن. پۈتۈن كۆمۈرنىڭ 30% نېفت بولىدىكەن. 70% ئوغۇت بولۇپ چىقىدىكەن ۋە ئاسفالت يوللار ئۈچۈنمۇ قوللىنىلىدىكەن. ئىشلەنگەن نېفتتىن ماشىنا بېنزىنى، ئايروپىلان بېنزىنى، پاراخوت ۋە پويىز بېنزىنلىرى ئىشلەپچىقىرىلىدىكەن. زاۋۇتتىكى ئىشچىلارنىڭ سانى 7 مىڭ ئىكەن. بىر كۈندە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان نېفت مىڭ تونىنا ئىكەن.

18 - ئاپرېل سائەت بىردە شىڭيانىدىن پويىز بىلەن تەيەنجىنگە قاراپ يولغا چىقتۇق. چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدە جىنجۇ شەھرىنى بېسىپ ئۆتتۇق. 19 - ئاپرېل ئەتىگەن سائەت تۆرتتە تەيەنجىن شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. بىر ئاز ئىستىراھەت قىلغاندىن كېيىن، تەيەنجىن شەھرىنىڭ مەسئۇللىرى شەھەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇمات بەردى. چۈشتىن كېيىن شەھەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. كەچقۇرۇن شەھەرلىك ھۆكۈمەت زىياپەت بەردى ۋە كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، بىزنى كۈتۈۋالدى. 20 - ئاپرېل كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدە تەيەنجىندىكى تاڭگو پورتىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. سائەت توققۇز يېرىمدا تاڭگو پورتىغا يېتىپ كەلدۇق. تاڭگو پورتىدا پاراخوتقا ئولتۇرۇپ سېرىق دېڭىزدا سایاھەت قىلدۇق. بۇ مېنىڭ بىرىنچى قېتىم دېڭىزدا پاراخوتقا ئولتۇرۇشۇم ئىدى. تاڭگو پورتىدا ئون مىڭ تونناللىق پاراخوتلار توختىيالايدىغان پرېستان كۆردۇق.

21 - ئاپرېل تەيەنجىن يۇڭ توقۇمچىلىق فابرىكىسىنى، تەيەنجىن گىلەم توقۇش فابرىكىسىنى، تەيەنجىن گۈللۈك رەخت توقۇش فابرىكىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 22 - ئاپرېل كۈنى تەيەنجىن كادىرلار باغچىسىغا بېرىپ سایاھەت ۋە ئىستىراھەت قىلدۇق. 23 - ئاپرېل كۈنى تەيەنجىندىن ئەتىگەن سائەت ئوندا پويىزغا ئولتۇرۇپ

پائالیيتىمىزنى تەقدىرلەپ ۋە تەبرىكلەپ نۇتۇق سۆزلىدى. يىغىنغا ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر، بىرلەشمىسىدىكى يازغۇچى - شائىرلاردىن تېيىپجان ئېلىيېۋ، تۇرغۇن ئالماس، ئابدۇلھەي روزى، ئەرشىدىن تاتلىق، تۇردى سامساق، مەھەممەت سىدىق نۇرۇزۇۋلار قاتناشتى. يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ سېكرېتارى تېيىپجان ئېلىيېۋ، يازغۇچىلار جەمئىيىتى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە ۋاكالىتەن، شۇ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بولغان بىزنى قىزغىن تەبرىكلىدى. ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىزگە يۇقىرى باھا بەردى. تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۆز سۆزىدە: «ئاۋۋال چىققان قۇلاقتىن كېيىن چىققان مۇڭگۇز ئېشىپ كېتىپتۇ دېگەندەك بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان تىل - ئەدەبىيات سىنىپىدىن بىر مۇنچە ماھارەتلىك ياش شائىر - يازغۇچىلار يېتىشىپ چىقتى. بىز ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان چېغىمىزدا بۇ ئۇمىدلىك كۆچىلەردىن ئىپتىخارلىنىمىز، بىز ئۇلارنى ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن تەبرىكلەيمىز، تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر قازىنىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمىز» دەپ تەكتلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن نەتىجىگە ئېرىشكەن ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ ئىسملىرى ئوقۇلدى.

مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە فاكۇلتېت مەسئۇللىرى دەرىجىگە ئېرىشكەنلەرنىڭ مۇكاپاتلىرىنى تەقدىم قىلدى ۋە ئۇلارنى تەبرىكلەشتى. مۇراسىم ئاياغلاشقاندىن كېيىن، سىنىپىمىزدىكى ياش يازغۇچىلار تەرىپىدىن يېزىلغان، سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلار رول ئالغان، ناچار ئىللەت ۋە ئەخلاقسىز يامان خاھىشلارنى مەسخىرە قىلىپ، ئالىيجانىاب پەزىلەت، گۈزەل ئەخلاقنى مەدھىلەيدىغان «ئالجىغانلار» ناملىق كومېدىيە ئەسىرىنى سەھنىدە ئىجرا قىلدى. ئۇچ پەردە ئالتە كۆرۈنۈشلۈك بۇ كومېدىيەلىك سەھنە ئەسىرى، مەكتىپىمىزنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن قىزغىن ئالقىشلاندى. بۇ ئەسەر كۆپچىلىكتە كۈچلۈك ھېس - ھاياجان قوزغىدى. بۇ ئەسەرنىڭ نامى تېز تارقىلىپ كۆپچىلىكنىڭ تەلىپى بويىچە يەنە ئىككى قېتىم سەھنىدە ئوينىلىپ، جامائەتچىلىك ئىچىدە ياخشى ئىنكاس قوزغىدى. بۇ پائالىيەت سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى كۆرسەتتىدىغان مۇھىم بىر تارىخى ۋەقەئە بولۇپ قالدى.

شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىغا ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىشىم

ئوقۇغۇچىلىق يىللىرىمىز ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتتى. ئوقۇش جەريانىدا سىنىپ بىرىنچىلىكىنى قولدىن بەرمەي ناھايىتى تىرىشىپ ئوقۇدۇم. شۇڭا ئوقۇتقۇچىلىرىم مېنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. ھەتتا بەزى ئوقۇتقۇچىلار چارەكلىك ئىمتىھان

ئەسەر يېزىشتا ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى كۆرسىتىۋاتقان ئۇقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇشنى، ئۇقۇغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى بىر ئالماناخ تۈزۈپ نەشر قىلىشنى ۋە بىر پارچە سەھنە ئەسىرى يېزىپ چىقىپ، ئۆزىمىز رول ئېلىپ ئۇنى پۈتۈن ئىنستىتۇتتىكى ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارغا كۆرسىتىشنى ئاساس قىلغان پىلانىمىزنى ئاگلىتىپ، رەھبەرلىكىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزدۇق ۋە ئەسەرلەرنى باھالاش، ئالماناخ هازىرلاش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنى تۈزۈپ چىقتۇق. رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى، فاكۇلتېتىمىزنىڭ تۇرغان هەسەنوۋ، مۆمىن كىرىموۋ ئىسىملىك ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچىسىدىن ۋە پېقىر سۇلتان ماخمۇت، دولقۇن ياسىن، ئەخمەت ئىگەمبەردى، تەقتارقان جەكبايى، توختى ناسىر ئىسىملىك ئوقۇغۇچىلىرىدىن تەشكىل تاپتى. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى پائالىيەتلەرنى تەشكىللەشكە مەن مەسئۇل بولدۇم.

ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇسابىقىسىگە قاتنىشىدىغان ئەسەرلەرنى ئاپتورلار 4 - ئايدا بىزگە تاپشۇرۇپ بەردى. 4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا باھالاش ۋە بېكىتىش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارىدۇق. شېئىرلاردىن بىرىنچى دەرىجىگە مېنىڭ بىر پارچە شېئىرىم بىلەن قازاق ساۋاقدىشىمىز سىرىك قاپشىقباينىڭ بىر پارچە شېئىرى، ئىككىنچى دەرىجىگە دولقۇن ياسىن، ئابدۇراخمان قاهار، ئەخمەت ئىگەمبەردى، تەقتارخان جەكبايلارنىڭ شېئىرلىرى، 3 - دەرىجىگە ئېزىز نىيازى، راهىلە هاپىز، مەسۇم باستىنىڭ شېئىرلىرى تاللاپ بېكىتىلدى. نەسرى ئەسەرلەردىن توختى ناسىرنىڭ هېكايىسى بىرىنچى دەرىجىگە، مەھەممەت ئىلى هاۋازنىڭ هېكايىسى ئىككىنچى دەرىجىگە، سەھنە ئەسەرلەردىن توختى ناسىر بىلەن مەسۇم باسىت بىرلىكتە يازغان «ئالجىغانلار» ناملىق كومېدىيە ئەسىرى 1 - دەرىجىگە لايىق كۆرۈلدى.

سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ يازغان شېئىرى، نەسرى ۋە سەھنە ئەسەرلىرى بىر ئالماناخ ئىچىدە يەر ئېلىپ كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىندى. مەكتەپ رەھبەرلىكىگە ۋە فاكۇلتېت رەھبەرلىكىگە بۇ نەتىجىلەر دوكلات قىلىنىپ ئۇلارنىڭ تەستىقى ئېلىنغاندىن كېيىن، 1956 - يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى كەچ سائەت ئالتىدە ئىنستىتۇت بويىچە ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەدەبىي ئەسەرلىرى دەرىجىگە ئېرىشكەن ئوقۇغۇچىلارنى مۇكاپاتلاش يىغىنى ئۆتكۈزۈش قارار قىلىندى. يىغىنغا ئۆلكىلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە يازغۇچى، شائىرلار دەۋەت قىلىندى.

يىغىن، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا مەكتەپ زالىدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا مەن رىياسەتچىلىك قىلدىم. يىغىندا ئالدى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئىنستىتۇتىنىڭ (شىنجاڭ) ئىلمىي باشقارما باشلىقى ئەيسا نىياز ئەپەندى، بىزنىڭ ئېلىپ بارغان

يۇرتلىرىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا تىزىمغا ئالدى. بۇ ھەقتە بىزگە ئۇقتۇرۇش قىلىندى. بىز ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن بىرىنچى قېتىم چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا تاللانغانلىقىمىز ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولدۇق. بىلىم ئاشۇرۇش ئىشتىياقىنىڭ ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىدىن چوڭقۇر ھاياجانغا چۆمدۇق. سالامەتلىك تەكشۈرۈشلىرىدىن ئۆتتۇق. يول ھازىرلىقلىرىنى قىلىشقا باشلىدۇق، دەل شۇ مەزگىلدە بىزنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن شەرىپىدىن ئۆمەر مۇئەللىم بىلەن مۇئەللىم شەرقىي تۇركستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتى پارتىيە كومىتېتىگە ۋە مەكتەپ مۇدىرلىكىگە قايتا - قايتا ئىلتىماس سۇنۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئوقۇشقا چىقىش ئارزۇسىنىڭ ناھايىتى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى، ياشلىرىنىڭ چوڭىيىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، مەن ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردى ئىككىمىزنىڭ ئىلمىي سەۋىيە جەھەتتىن ياخشى يېتىلگەنلىكىمىزنى بىلدۈرۈپ، بۇ يىلقى چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئوقۇشقا چىقىشقا رەھبەرلىكىنىڭ ياردەم قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ، فاكۇلتېت ۋە ئىنستىتۇت رەھبەرلىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم كۆرۈشۈپتۇ.

شەرىپىدىن مۇئەللىم بىلەن مۇئەللىمنىڭ ئىلتىماسلىرىنى نەزەرگە ئالغان رەھبەرلىك مۇزاكىرە قىلىپ شۇنداق بىر پىكىرگە كېلىپتۇ:

ئەگەر مەن بىلەن ئەخمەت ئىگەمبەردى ئىككىمىز ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ بۇ ئارزۇسىنى نەزەرگە ئېلىپ، چەت ئەلگە كېلەر يىلى ئوقۇشقا چىقىشقا ماقۇل بولساق، بىزنى بۇ يىل فاكۇلتېتقا ئېلىپ قېلىندىغان ئاسپىرانتلار قاتارىدا مەكتەپتە ئېلىپ قېلىپ، بۇ يىل بىزنىڭ ئورنىمىزغا شەرىپىدىن مۇئەللىم بىلەن مۇئەللىمنى سۈرۈشتۈرۈپ ئوقۇشقا ئۆتكۈزىدىغانلىقىنى، بىزنى كېلەر يىلى سۈرۈشتۈرۈپ ئوقۇشقا چىقىرىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە ئوقۇشقا چىقىرىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئىككىمىز «ياق» دېسەك، بىزنىڭ بۇ يىل سۈرۈشتۈرۈپ ئوقۇشقا چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە ئوقۇشقا چىقىدىغانلىقىمىزنى قارار قىلىپتۇ.

بىر كۈنى ئەخمەت ئىگەمبەردىنى ۋە مېنى ئىنستىتۇتىمىزنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئىسمائىل ھۇزۇللايۇۋ، ئىنستىتۇت پارتىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى سادىر تۇردىشاھ ئىشخانىسىغا چاقىرىپ، شەرىپىدىن ئۆمەر ۋە مۇئەللىم مۇئەللىمىزنىڭ بۇ يىل سۈرۈشتۈرۈپ ئوقۇشقا چىقىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى، بىز ماقۇل بولغان تەقدىردە بىزنىڭ ئورنىمىزغا بۇ ئىككى ئوقۇتقۇچىنى تاشكەنتكە ئەۋەتىدىغانلىقىنى، بىزنى 1957 - يىلى چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا سۈرۈشتۈرۈپ ئوقۇشقا ئەۋەتىدىغانلىقىنى ئوچۇق شەكىلدە بىلدۈردى. بىزنىڭ ئەنئەنىمىزدە ئۆز ئۇستازلىرىغا بۈيۈك ھۆرمەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - تەلىپىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەش يۈزىسىدىن ئۆز مەنپەئەتىمىزدىن ۋاز

ۋە مەۋسۇملۇك ئىمتىهان قەغەزلىرىنى تەكشۈرۈپ نومۇر قويۇشۇم ئۈچۈن مائا بېرىپ قوياتتى. مۇئەللىم ئۇچ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىمتىهان قەغەزىنى مېنىڭ بىلەن بىللە كۆرۈپ، ئەلا، ياخشى، ئوتتۇرا دەرىجىلىرىنى بەلگىلەپ بېرەتتى ۋە شۇ ئۆلچەم بىلەن تەكشۈرۈپ، قېرىنداش بىلەن نومۇر قويۇشۇمنى تەلەپ قىلاتتى. بۇ مەخپىيەتلىكنى ھېچكىمگە ئېيتماسلىقىمنى تاپىلايتتى. شۇ مۇئەللىمنىڭ ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ قېرىنداش بىلەن نومۇر قويياتتىم. مەن كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن مۇئەللىم رەسمى سىيا قەلەم بىلەن شۇ نومۇرنى قايتا قويۇپ ئىمزالايتتى. پۈتۈن ئوقۇش يىللىرىمدا سىنىپنىڭ ئۆگىنىش ھەيئىتى ۋەزىپىسىنى ئۈستۈمگە ئېلىپ كەلدىم.

1956 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئىنستىتۇتى تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇشىمىز تاماملاندى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى. مەن، دولقۇن ياسىن، ئەخمەت ئىگەمبەردى، ھەسەن مامۇت، سەدىردىن سەلىم، ھەبىبۇللا ئوسماندىن ئىبارەت ئالتە كىشى مەكتەپ تەرىپىدىن ئۆزىمىز ئوقۇغان تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئاسپىرانتلىققا ئېلىپ قېلىندۇق. قالغان ئوقۇغۇچىلار مائارىپ نازارىتىنىڭ تەقسىماتى بويىچە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپ ۋە رادىيو ئىستانسىسى ۋە باشقا ئورگانلارغا ۋە بىر قىسىم ساۋاقداشلىرىمىز باشقا ۋىلايەتلەرگە تەقسىم قىلىندى. ئۇلار بەلگىلەنگەن يەرلەرگە يۈرۈپ كەتتى. ئابدۇررازاق ئاخۇنباي، راھىلە ھاپىز، مەسۇم باسىت، توختاخۇن ناسىر، ئابدۇكېرىم باقىلار شۇ يىلى يېڭى قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا تەقسىم قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئۇ چاغلاردا ئىنستىتۇتىمىزدا ئوقۇتقۇچى كەمچىل بولغانلىقتىن بىزگە دەرس بېرىش ۋەزىپىسى يۈكلەندى. مەن فاكۇلتېتىمىزنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىغا «يېزىقچىلىق دەرسى» ، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى» ، «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى» دەرسلىرىنى بېرىشكە باشلىدىم.

سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا چىقىرىشقا تاللىنىشىمىز ۋە بۇ جەريانداىا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر

بىز ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن ئىككى ئاي ئاۋۋال شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتى رەھبەرلىكى ۋە مائارىپ نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن مېنى، ساۋاقداشلىرىم دولقۇن ياسىن ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردىلەرنى ۋە باشقا فاكۇلتېتلەردىن بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى تاشكەنت دۆلەت ئونۇۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي بىلىم

رەھبەرلىك يەنە بىر كۈن ئويلىنىپ ئاخىرقى قارارغا كېلىشىمىزنى تاپلىدى. ئەتىسى رەھبەرلىككە يەنە ئوخشاش پوزىتسىيىمىزنى ئىپادىلىدۇق.

مۇھتەرەم مۇدىرىمىز مەھەممەت ئىمىن خۇدابەردى ئاكا بىزگە سەمىمىلىك بىلەن قاراپ:

- بىر - بىرىگىلارغا ئۆتۈنۈشتىكى سەۋەبنى ئاگلىتىگلار، - دېدى.

مەن دېدىمكى:

- مەن ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ مېنىڭدىن بىر ياش چوڭ ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى مەندىن بىر يىل ئاۋۋال ئوقۇشقا چىقسۇن دەۋاتىمەن، - دېدىم.

مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى ئاكا مېنىڭ بۇ سۆزۈمنى ئاگلىغاندىن كېيىن:

- ئۇنداقتا ئەخمەت ئىگەمبەردى بۇ يىل ئوقۇشقا ماگسۇن، سىزنى كېلەر يىلى ئوقۇشقا ئەۋەتەيلى، - دېدى. مەن بۇ تەكلىپكە خۇشاللىق بىلەن ماقۇل بولدۇم.

1957 - يىلى دوستۇم ئەخمەت، سۈرۈشتە ئوقۇشقا چىقىدىغان ياشلار بىلەن بىللە ئوقۇشقا ماگدى. ئالدىنقى يىلى ئوقۇشقا چىقىپ كەتكەن دولقۇن ياسىن بىلەن ئىككىسى تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتى ژۇرنالىستلىق بۆلۈمگە كىرىپ ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇردى.

1958 - يىلى خىتاي مەملىكىتى بويىچە ئوگچىلارغا، شەرقىي تۈركىستاندا بولسا يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش باشلىنىپ كەتتى. ستالىنغا بولغان كۆزقاراش مەسىلىسىدە خىتاي كوممۇنىستلىرى بىلەن رۇسىيە كوممۇنىستلىرى ئوتتۇرىسىدا بۇيۇك ئىختىلاپ مەيدانغا كەلدى. ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن بۇ جىددىي ۋەزىئەت تۈپەيلى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىن سۈرۈشتە ئىتتىپاقىغا ئوقۇغۇچى چىقىرىش كېلىشىمى بىكار قىلىنىپ يېگىدىن ئوقۇغۇچى چىقىرىش توختۇتۇلدى. 1956 - ۋە 1957 - يىلى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىن ئۆزبېكىستانغا ئوقۇشقا چىقىرىلغان ئوقۇغۇچىلار يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ كېلىندى ۋە ئۇلار ئۇچ ئايلىق بىر مۇددەت ئىچىدە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش ھەرىكىتىگە قاتناشتۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئاربىسىدا ئۆزئارا پاش قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ، بەزىلىرى تەنقىد ۋە كۈرەشكە ئېلىنىپ جازالاندۇرۇلدى ۋە ئۇلارنىڭ قايتىدىن سۈرۈتكە چىقىپ ئوقۇشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. بىزنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىمىزدىن شىرىپىدىن ئۆمەر مۇئەللىمنىڭمۇ سۈرۈتكە چىقىپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشى بىكار قىلىندى. يۇقىرىدىكى قارارلار تۈپەيلى مەنمۇ سۈرۈتكە ئوقۇشقا چىقالماي قالدىم ۋە شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپەمنى داۋاملاشتۇردۇم.

1958 - يىلى 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى مېھرىبان ئانام ئايمىنسا خانىم كېسەللىك

كېچىپ ماقۇل بولدۇق. 1956 - يىلى 9 - ئايلاردا سالقىدىشىمىز دولقۇن ياسىن بىلەن ئوقۇتقۇچىلىرىمىز شېرىپىدىن ئۆمەر ۋە مۆمىن كېرىمىلەر بىرىنچى تۈركۈمدە سوۋېتكە ئوقۇشقا چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرلىكتە تاشكەنتكە يۇرۇپ كەتتى. 1932 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قۇمۇل ۋىلايىتىدىن باشلانغان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ نەتىجىسىدە ئىستىبداد جىڭ شۇرىن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن شىڭشىسەي ھاكىمىيىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان كېلىشىم ۋە گېنېرال ماخمۇت مۇھتىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستاندىن 1934 - ، 1935 - ۋە 1936 - يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە ئوقۇش ئۈچۈن ئۈچ تۈركۈم ئوقۇغۇچى چىقىرىلغان ئىدى. ئارىدىن 22 يىل ئۆتكەندىن كېيىن مۇنداق بىر پۇرسەتنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا مائارىپ ۋە ئىلمۇ - ئىرفان ساھەسىدىكى ھەممە ئادەم خۇشال بولغان ئىدى.

1957 - يىلى 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئورۇنباسارى ئىسمائىل ھۇزىللايۇۋ (1935 - يىلى تاشكەنت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئوقۇشقا چىقىپ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلگەن تاشكەنتچىلەردىن بىرى)، تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى (ئۇمۇ 1935 - يىلى تاشكەنت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئوقۇشقا كىرىپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن يۇرتىمىزغا قايتقان تاشكەنچىلەرنىڭ بىرى) مەن بىلەن ئەخمەت ئىگەمبەردىنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ: «بىز ئىككىڭلارنى بۇ يىل تاشكەنتكە ئوقۇشقا چىقارماقچى ئىدۇق. چۈنكى يۇقىرىدىن تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئىككى سان بەرمەكچى بولغان ئىدى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تەلىپى نەتىجىسىدە يۇقىرىدىن بىر كىشىلىك سان ئۇلارغا بېرىلگەنلىكتىن بىزگە بىر كىشىلىك سان بېرىلدى، يەنە بىر كىشىلىك سانىنى 1958 - يىلى بېرىدىغان بولدى. ئىككىڭلار كېلىشىڭلار، قايسىڭلار بۇ يىل ئوقۇشقا چىقىسىلەر، قايسىڭلار كېلەر يىلى ئوقۇشقا چىقىسىلەر، ئىككىڭلار ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىڭلار» دەپ بىزنىڭ ئىختىيارىمىزغا تاشلاپ قويدى. قارارىمىزنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن بىر ھەپتە ۋاقىت بەردى. مەن ئەخمەت ئىگەمبەردىگە:

- بۇ يىل سەن ئوقۇشقا چىق، مەن كېلەر يىلى ئوقۇشقا چىقاي، - دېدىم.

ئەخمەت ئىگەمبەردى ماڭا:

- سەن بۇ يىل ئوقۇشقا چىق، مەن كېلەر يىلى ئوقۇشقا چىقاي، - دەپ تۇرۇۋالدى. ئىككىمىز ساۋاقداش ھەم يېقىن دوستلاردىن بولغاچقا بۇ مەسىلىدە بىر - بىرىمىزگە يول قويۇپ، دەستلەپ ئوقۇشقا چىقىشنى ئۆتۈنۈپ بېرىپ بىر قارارغا كېلەلمىدۇق. بىزنى تەكرار رەھبەرلىكتىن چاقىرىپ قارارىمىزنى سورىغاندا ھەر ئىككىمىز دەسلەپ ئوقۇشقا چىقىشقا بىر - بىرىمىزنى كۆرسىتىپ تۇرۇۋالدۇق.

ئىنستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ، تەجرىبە قازانماق مەقسىتىدە بىزگە قوشۇپ قويۇلغان ئىدى) ۋە سەدىردىن سەلىملەردىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش رايونى خوتەننىڭ لوپ ۋە چىرىيە ناھىيەلىرى بولۇپ بەلگىلەنىدى. ئۇچىنچى گۇرۇپ مەن ۋە ھەبىبۇللا ئوسماندىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ئەسەر يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش رايونى خوتەننىڭ كېرىيە ۋە نىيە ناھىيەلىرى بولۇپ بەلگىلەنىدى. مۇھىم، كېرەكلىك، مۇۋاپىق كىتابلار ئۇچۇن پۇل ئاجرىتىلغان بولۇپ، ئەسەرنى ساقلىغان ئىگىلىرىگە خىزمەت ئىشلەپ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن بەلگىلىك مىقدارىدا پۇل بېرىلدى.

خەلق ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرىنى يىغىشتا شۇ جايلاردىكى خەلق قوشاقچىلىرىنى توپلاپ، ئۇلارنىڭ جانلىق ئېغىزلىرىدىن پايدىلىنىپ خاتىرە يېزىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. قوشاقچىلار راۋابلىرىنى چالغان ھالدا بىرمۇنچە قىممەتلىك تارىخى قوشاقلارنى ئوقۇپ بەردى. «ئابدۇراخمان غوجام» قاتارلىق بىر قانچىلىغان خەلق داستانلىرىنى ئېيتىپ بەردى. 40 كۇنلۇك بۇ جاپالىق خىزمەت نەتىجىسىدە 50 پارچىغا يېقىن ئۇيغۇر تارىخى ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىغا دائىر ئەسەر ۋە كىتابلارنى قولغا كەلتۇردۇق. ئۇنى نەچچە دەپتەرلىك خەلق قوشاقلىرى، خەلق ماقال - تەمسىللىرىنى ۋە ئالتە خەلق داستانىنى خاتىرىلەپ، رەتلەپ چىقتۇق. بۇ ماتېرىياللارنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كەلدۇق. فاكۇلتېتىمىزنىڭ ۋە مەكتىپىمىزنىڭ مىللىي رەھبەرلىرى بۇ خىزمەتكە يۇقىرى باھا بېرىپ بىزلەرنى تەقدىرلىدى. يىغىپ ئېلىپ كېلىنگەن كىتابلار تەكرار مۇقاۋىلىتىلىپ، نومۇرلاندۇرۇلۇپ، ئىشكاپلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ مۇھاپىزەت ئاستىغا ئېلىندى. بۇ ئەسەرلەر ئۇستىدە تەتقىقات باشلىتىمىز دەپ تۇرغان چاغلاردا 1958 - يىلى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى تەرىپىدىن پۈتۈن خىتايدا ئوڭچىلارغا قارشى كۇرەش، شەرقىي تۈركىستاندا يەرلىك مىللەتچىلىك ۋە ئوڭچىلىققا قارشى كۇرەش قىلىش نامىدا خەلقىمىزنىڭ مىللىي كۇلتۇرىگە، مىللىي قەدىرىيەتلىرىگە، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا قارشى شىددەتلىك كۇرەش باشلىتىلىپ، بىز يىغىپ كەلگەن ئەسەرلەرگە «مىللەتچىلىك، فېئودالىزم ۋە پانئىسلامىزمنىڭ كىگىز توقاملىرى» دەپ نام بېرىلىپ، ھاقارەتلىنىپ، بىر قىسىم ئەسەرلەر كۆيدۇرۇۋېتىلدى. 1966 - يىلى خىتايدا ماۋ زېدۇڭ تەرىپىدىن باشلىتىلغان ئاتالمىش« مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» دا، قىزىل قوغدىغۇچىلار تەرىپىدىن بۇ ئەسەرلەرنىڭ يەنە بىر قىسمى كۆيدۇرۇپ تاشلاندى. مىللىي روھتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇتقۇچىلارنىڭ نارازىلىق بىلدۇرۇشى نەتىجىسىدە بەزى ئەسەرلەر كۆيدۇرۇلۇش ئاقۇبىتىدىن قۇتۇلۇپ قالدى. مىللىي سىنىپلارغا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە كىلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەرسلىرىنى كىرگۈزۈش «يەرلىك مىللەتچىلىك» دەپ ئەيىبلەندى، ھاقارەتلەندى. بۇ پائالىيەتلەرگە

سەۋەبى بىلەن قەشقەر شەھىرىدە ۋاپات بولدى. يەتتە نەزىرىسىگە ئۇلگۇرۇپ قەشقەرگە بېرىش ئىلتىماسىم، رەھبەرلىك تەرىپىدىن يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش سەۋەب قىلىپ كۆرسۈتۈلۈپ، قوبۇل قىلىنمىدى ۋە رۇخسەت بېرىلمىدى. 1959 - يىلى يازلىق تەتىلدە قەشقەرگە بېرىپ ئانام ئۇچۇن نەزىر ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭ مۇبارەك قەبرىسىنى زىيارەت قىلىپ، دۇئالار ئوقۇدۇم.

ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەرنى يىغىش ئۇچۇن خوتەن ۋىلايىتىگە قىلغان سەپىرىمىز

1957 - يىلىنىڭ ئىككىنچى ئېيىدا شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرى مەھەممەت ئىمىن خۇدابەردى ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن، تىل - ئەدەبىيات سىنىپلىرى ئۇچۇن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى بىلەن بىرلىكتە كلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەرسلىرىنى تەسىس قىلىش ئۇچۇن فاكۇلتېتىمىز جىددىي تەييارلىق خىزمەتلىرىنى باشلىۋەتتى. بۇنىڭ ئۇچۇن 1957 - يىل 7 - 8 - ئايلاردا يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ فاكۇلتېتىمىزدىكى ئوقۇتقۇچىلاردىن بىر گۇرۇپپا تەشكىللەپ خوتەن ۋىلايىتىگە ئۆۋەتىشنى، بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئەدەبىياتىغا دائىر خوتەندە مەۋجۇت بولغان ئەسەرلەرنى توپلاش ۋە يىغىشنى، ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەسەرلەر ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى دەرسلىكىنى تۈزۈپ چىقىشنى، بۇ توپلاش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى قەدەم باسقۇچ بويىچە باشقا ۋىلايەتلەردىمۇ ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى. يىغىش - توپلاش ۋە تەتقىق قىلىش گۇرۇپپىسى تۆۋەندە ئىسمى يېزىلغان ئوقۇتقۇچىلاردىن تەشكىل تاپتى. بۇلار: ئابدۇھىلىم روزى، مەن، توختاخۇن ناسىر، ھەسەن مامۇت، سەدىردىن سېيىم، ھەببۇللا ئوسمان، نۇرەخمەت قاسىملاردىن ئىبارەت ئىدى. يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش گۇرۇپپىسى 7 - ئاينىڭ بېشىدا خوتەنگە قاراپ يولغا چىقتى. 10 - ئىيۇلدىن 20 - ئاۋغۇستقىچە 40 كۈن خوتەن ۋە ئۇنىڭ ناھىيەلىرىدە بۇ خىزمەتنى داۋاملاشتۇردۇق. ئالدى بىلەن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى ئىلچىدە 12 كۈن ئۇيغۇر تارىخى، ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئەدەبىياتىغا دائىر ئەسەرلەرنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ئورتاق تەجرىبە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، پائالىيەتلىرىمىزنى ئوچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ داۋاملاشتۇردۇق. 1 - گۇرۇپپا ئابدۇھىلىم روزى، ھەسەن مامۇت ۋە نۇرەخمەت قاسىملاردىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش رايونى خوتەننىڭ گۇما ۋە قاراقاش ناھىيەلىرىدىن ئىبارەت بولدى. ئىككىنچى گۇرۇپپا توختاخۇن ناسىر (توختاخۇن ناسىر شىنجاڭ پېداگوگىكا

هەرقانداق تەنقىدتىن قورقمايدىغانلىقى، ئەگەر پارتىيەنىڭ خىزمەتلىرىگە قارىتا پىكىر بەرگەندە تەنقىد قىلغۇچىلارنىڭ سۆزلىرىدە بەزى خاتالىق ۋە ئاشۇرۇۋېتىلگەن نۇقتىلار بولسىمۇ، ئۇلارغا تەشەككۈر ئېيتىلىدىغانلىقى، زەربە بېرىلمەيدىغانلىقى، كوكۇلىسىغا ئېسىلىپ ئېلىنمايدىغانلىقى، «قالپاق كەيگۈزۈلمەيدىغانلىقى» «سۆزلىگۈچىدە ئەيىب يوق، ئاڭلىغۇچى ئىبرەت ئالسۇن» پىرىنسىپىنىڭ ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى تەكتلەندى. بۇ پىرىنسىپلار پۈتۈن خىتايدا ۋە شەرقىي تۈركىستاندا رادىيو ۋە گېزىت - ژۇرنالىلاردا كەڭ تەشۋىق قىلىندى. بۇ خىل تەشۋىقاتقا ئاساسەن مەركەز بېيجىڭدا مۇنداق ئېچىلىپ، سايراشنىڭ ئالدىنقى ئاۋانگارتلىرى جاڭ بەيجۈن، لولۇڭجى قاتارلىق كىشىلەر بولدى. ئۇلار خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ بىر پارتىيە دىكتاتۇرلىقىنى قاتتىق تەنقىد قىلدى. كۆپ پارتىيەلىك، دېموكراتىك سايلام تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1957 - يىلى 5 - ئايدا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى چاقىرىلدى. كېڭەيتىلگەن يىغىندا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋ يىغىنغا قاتناشقۇچىلارنى، ئىستىل تۈزىتىش ئارقىلىق كوممۇنىست پارتىيەنىڭ خىزمەتلىرىدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىش ۋە خەلق ئىچىدىكى ئىختىلاپلارنى توغرا ھەل قىلىش ئۇچۇن تەنقىدى پىكىر ۋە تەكلىپلەرنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇشقا چاقىردى. شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلاردىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى زىيا سەمەدى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى ئىبراھىم تۇردى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇلئەزىز قارى، ئىلى قازاق ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇرەھىم ئەيسا، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى ئابدۇرەھىم سەئىدى قاتارلىق خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى بولغان مىللىي رەھبىرى كادىرلار، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ بەزى مۇھىم خاتالىق، كامچىللىقلىرىنى، بولۇپمۇ پارتىيەنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىدە ئىجرا قىلىۋاتقان خىتاي چوڭ مىللەتچىلىكىنى ئاساس قىلغان شوۋىنىزىم سىياسىتىنى ھەقىقىي پاكىت - ئىسپاتلار بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئاپتونومىيە ھەق - ھوقۇقىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى، مىللىي مەسئۇل كادىرلارغا ئەمەل بېرىپ ھوقۇق بەرمەسلىكتىن ئىبارەت خاتا سىياسەتنىڭ تۈزۈتۈلۈشىنى، كۆپچىلىك خىتايلاردىن ئىبارەت بولغان خىتاي ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئارمىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئىككىنچى بىر ھۆكۈمەت ھالىغا كەلگەنلىكىنى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتكە بويسۇنمايۋاتقانلىقىنى، نەتىجىدە بۇ قوراللىق خىتاي دېھقانلار بىلەن قورالسىز يەرلىك مىللىي دېھقانلار ئارىسىدا يەر ۋە سۇ مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىشتا قاتتىق

ئىشتىراك قىلغان ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلار، يەرلىك مىللەتچى، رېئېرۇنست، چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر دېيىلىپ تەنقىدلەندى ۋە كۆرەشكە ئېلىنىپ ئېغىر جىسمانىي ۋە روھىي ئازابلارغا ئۇچراپ، دۇنياغا كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدۇرۇلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارىتا يىلانلىق، مەقسەتلىك ھالدا ئېلىپ بارغان ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. خىتايدا چىگىشخۇاڭ ھاكىمىيىتىدىن تارتىپ ھازىرقى زامانغىچە ئادەملەرنى تىرىك كۆمۈش، كىتابلارنى كۆيدۈرۈش، خىتاي ھاكىمىيەتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى سىياسىتى بولۇپ داۋاملىشىپ كەلدى. چىگىشخۇاڭ ئۆزىگە قارشى ھېسابلىغان 5 مىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشىنى تىرىك كۆمۈپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ مىڭلىغان كىتابلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان. ماۋ زېدۇڭ بىلەن رەئىس لىيۇ شاۇچى ئوتتۇرىسىدا بىر قېتىملىق سۆھبەتتە دۆلەت رەئىسى لىيۇ شاۇچى: «چىگىشخۇاڭ بەك زالىم پادىشاھ ئىدى، ئۇ، 5 مىڭ ئالىمنى تىرىك كۆمۈپ ئۆلتۈرۈپ، ئون مىڭلىغان مۇھىم كىتابلارنى كۆيدۈرۈپ تاشلىغان» دېسە بۇنى ئاڭلىغان پارتىيە رەئىسى ماۋ زېدۇڭ: «ئۇ بەش مىڭ ئادەمنى ئۆلتۈرگەن بولسا، بىز بەش مىليون ئادەمنى ئۆلتۈرمىدۇقمۇ، چىگىشخۇاڭ خىتاينى بىرلىككە كەلتۈرگەن بۇيۇك شەخسىيەت» دەپ مەدھىلىگەن.

مەلۇماتلىق زىيالىي ئىنسانلارنى جازالاش، كىتابلارنى كۆيدۈرۈش ھەرىكىتى، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كۇلتۇرىگە قارشى چوڭ خىتاي شوۋىنىزم سىياسىتى، شەرقىي تۈركىستاندا بۈگۈنگىچە داۋام قىلدۇرۇلۇپ كېلىنمەكتە.

شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىلغان ئوڭچى يەرلىك مىللەتچىلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە مىللىي مۇنەۋۋەر زىيالىيلىرىمىزنىڭ ۋە مىللىي رەھبىرىي كادىرلىرىمىزنىڭ جازالاندۇرۇلۇپ ئۈجۈقتۇرۇلۇشى

1957 - يىلى 27 - فېۋرالدا ماۋ زېدۇڭ «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتلەرنى توغرا ھەل قىلىش ھەققىدە» ناملىق ئەسىرىنى ئېلان قىلىپ، «ھەممە گۇللەر تەكشى ئېچىلسۇن، ھەممە بەس - بەستە سايرىسۇن» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا ئاتتى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئورگانلىرى كىشىلەرنى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىگە ياردەم قىلىشقا، بۇنىڭ ئۈچۈن ماۋنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ خىزمەتلىرىدىكى كامچىلىق، خاتالىقلارنى كۆرسىتىپ بېرىشكە سەپەرۋەر قىلدى. خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ خاتالىق، كامچىللىقلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشىنىڭ ئۆزى پارتىيەگە قىلىنغان ئەڭ چوڭ ياردەم ئىكەنلىكى، كوممۇنىستلارنىڭ

75% دىن كۆپ ئىدى» دېدى.

باش مىنىستىر جۇئېنلەي دوكلاتىدا يەنە: «خىتايدا مىللىي مەسىلىنى ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش پىرىنسىپى بويىچە جۇمھۇرىيەت شەكلى بىلەن ھەل قىلىشنى ئويلىشىدىغان بولساق، خۇيزۇلار (تۇڭگانلار) يەنى <خىتاي مۇسۇلمانلىرى>، خىتاينىڭ ھەر يېرىگە تارقالغان بولۇپ تارقاق شەكىلدە يەرلەشكەن تۇرسا، ئۇلارغا بىرقانچە جۇمھۇرىيەت (دۆلەت) قۇرۇشىمىز كېرەكمۇ؟ ئۇلارغا بىر جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغان تەقدىردە، ئۇلارنى قانداق باشقۇرۇش مۇمكىن؟ ئايروپىلان بىلەن ئۇچۇپ يۈرۈپ ئىدارە قىلىش كېرەكمۇ؟ شىنجاڭنى نەزەرگە ئالغىنىمىزدا شىنجاڭدا يالغۇز ئۇيغۇرلارلا ئەمەس، قازاق، قىرغىز، تاتار، ئۆزبېك، موڭغۇل، خەنزۇ (خىتاي) ۋە تۇڭگانلاردىن ئىبارەت بىرقانچە مىللەت ياشايدۇ. ئۇ ھالدا ئۇيغۇرلاردىن باشقا مىللەتلەرگىمۇ جۇمھۇرىيەت (دۆلەت) قۇرۇش توغرا كەلسە شىنجاڭدا (شەرقىي تۈركىستاندا) ئون ئۈچ دۆلەت قۇرۇشىمىز كېرەكمۇ؟ مۇشۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن رېئېلىكا يەنى ئايرى - ئايرى جۇمھۇرىيەت قۇرۇش يولى بىلەن مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش خىتايغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئەڭ توغرىسى پارتىيەمىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيە يولى بىلەن مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش سىياسىتىدۇر. يەنى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە ئۇسۇلى بىلەن مەسىلىنى ھەل قىلىش سىياسىتى، ئەڭ توغرا سىياسەتتۇر.» دېگەنگە ئوخشاش پىكىرلەرنى ئىلگىرى سۈردى. يىغىن جەريانىدا گۇرۇپپىلار بويىچە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بېرىلدى. گۇرۇپپا يىغىنىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن بۇ يىغىنغا قاتناشقانلار، خىتاي باش مىنىستىرى جۇ ئېنلەينىڭ دوكلاتىدىكى پىكىرلەردىن مەمنۇن بولمىدى. بۇ پىكىرلەر ئۇلارنىڭ ئىدىيەسىدىن ئۆتمىدى. گۇرۇپپا مۇزاكىرىسى جەريانىدا جۇ ئېنلەينىڭ پىكىرلىرىنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى مىللىي كادىرلارغا ۋە خەلققە يەتكۈزگەن تەقدىردە، ئۇلارنىڭ قانائەت ھاسىل قىلمايدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. گۇرۇپپا مۇزاكىرە يىغىنىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەھەممەتئىمىن ئىمنوف بىلەن پارتىيە سېكرېتارى سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەسئەد ئىسھاقوپقا قاراپ: «مەركەز (خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتى) بىز ئۇيغۇرلارغا جۇمھۇرىيەت (دۆلەت) قۇرۇش ھەققىنى تونۇغان تەقدىردە سىزلەر تاتارلار مەركىزى ھۆكۈمەتكە <بىزگىمۇ جۇمھۇرىيەت قۇرۇش ھەققى بېرىلسۇن> دېگەن تەلەپنى قويامسىلەر؟» دەپ سورىدى. ئەسئەد ئىسھاقوف: «بىزنىڭ شىنجاڭدىكى سانىمىز بەكمۇ ئاز، بىز ئەسلا مۇنداق بىر تەلەپتە بولمايمىز» دەپ كەسكىن جاۋاب بەردى. بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان مەھەممەتئىمىن ئىمنوف: «ئۇنداق بولسا ئەتە ئۇنتكۈزۈلىدىغان ئومۇمىي يىغىندا سەن بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈن خالىسانە بىرقانچە جۇملە سۆز قىلىپ قويسىڭ بەك ياخشى بولاتتى» دېدى. مۇئاۋىن رەئىس ئەسئەد ئىسھاقوف:

زىددىيەتلەرنىڭ پەيدا بولۇۋاتقانلىقىنى، بۇ ئەھۋالنى جىددىي شەكىلدە تۇزىتىش لازىملىقى ھەققىدىكى پىكىر - تەكلىپلەرنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدى.

1957 - يىلى 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى مىللىي ئىشلار كومىتېتى ۋە خىتاي كومموۇنىست پارتىيەسى بىرلىك سەپ بۆلۈمى تەرىپىدىن سەندۈك ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى چىگداۋ شەھىرىدە «ئاز سانلىق مىللەتلەر خىزمىتى توغرىسىدا سۆھبەت يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى. بۇ سۆھبەت يىغىنىغا خىتايدىكى تىبەت، ئۇيغۇر، موڭغۇل، تۇڭگان جۇڭگو قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلدى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى گېنېرال مەھەممەتئىمىن ئىمىنوۋ (ئۇيغۇر)، خىتاي كومموۇنىست پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى كومىتېتىنىڭ 4 - سېكرېتارى سەيدۇللا سەيپۇللايوف (ئۇيغۇر)، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەسئەد ئىسھاقوف (تاتار)، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى پاتىخان سۇگۇر بايوف (قازاق) لار قاتناشتى.

يىغىندا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرى جۇئېنلەي، «خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر مەسلىسى» توغرىسىدا دوكلات بەردى. ئۇ دوكلاتىدا، خىتايدىكى مىللىي مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىش ئۇسۇلى بىلەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىكى مىللىي مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىش ئۇسۇلىنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقلىق ئىكەنلىكىنى، چۈنكى سوۋېتتىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ شەھەردىن باشلىنىپ، يېزىلارغا كېڭەيگەنلىكىنى، خىتايدىكى ئىنقىلابنىڭ يېزىلاردىن باشلىنىپ شەھەرگە قاراپ راۋاجلانغانلىقىنى، رۇسىيەنىڭ كاپىتالىستىك باسقۇچقا قەدەم قويغان بىر ئىمپېرىيالىست دۆلەت سۈپىتىدە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە باشقا رايونلاردىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ تۇپراقلىرىنى 19 - ئەسىردە ئىشغال قىلۋالغانلىقىنى، خىتاينىڭ بولسا تاربختا بىر پۈتۈن ھالغا كەلگەن دۆلەت ئىكەنلىكىنى تەكتىلىدى ۋە مىللىي مەسىلە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلەر يولى بىلەن ھەل قىلىنغانلىقىنى، بۇنىڭ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇنلۇقىنى، خىتايدا بولسا ئۆزىنىڭ تارىخىي شەرت - شارائىتىگە ئاساسەن مىللىي مەسىلىنى مىللىي ئاپتونومىيە ئۇسۇلى بىلەن ھەل قىلغانلىقىنى سۆزلىدى. ئۇ ئۆز دوكلاتىدا يەنە: «خىتاي ئازادلىق ئىنقىلابىدىن ئاۋۋال بەزى بۆلگۈنچىلەر ۋەتەنىمىزنى پارچىلاش ھەرىكىتى ئېلىپ بارغان بولۇپ، كاپىتالىزم ئۇلاردىن پايدىلانغان ئىدى. <شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى> نى قۇرۇشتا يۇقىرىدىكى ۋەزىيەتنى نەزەردە تۇتۇپ <ئۇيغۇرستان> دېيىلگەن ئىسىمنى قوبۇل قىلمىدۇق، پارتىيەمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز تەكرار - تەكرار ئويلىنىپ ئاخىرىدا <شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى> دېگەن نام بىلەن ئاتاشنى قارار قىلدۇق. چۈنكى ئۇيغۇرلار شەرقىي تۈركىستاندا ئەڭ مۇھىم مىللەت بولۇپ ئۇلارنىڭ سانى

ۋە ئۆلكىنىڭ دۆلەت سالاھىيتىگە ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدىغان بىلىملىك مۇنەۋۋەر ئىنسانلارنى بىلۈۋىلىپ، ئۇلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن كۆرەش قىلىپ، تازىلايدىغان بىر سۈيقەستلىك پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى ئەملگە ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئىدى.

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (شەرقىي تۈركىستان) دا كىشىلەر خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسىتىگە ئىشەنمىگەنلىكتىن سايراپ - ئېچىلىش تازا يۈرۈشۈپ كېتەلمىدى. خىتاي ھاكىمىيىتى: «مىللىي رەھبىرى كادىرلار ۋە زىيالىيلارنىڭ بىر قىسمى ئۆزىنىڭ كۆڭلىدە ياتقان ئارزۇ - تەلەپلىرىنى، خىتاي كومپارتىيەسىگە بولغان پوزىتسىيەلىرىنى تولۇق ئاشكارا قىلمىدى. ئۇلارنىڭ ئىچكى ھېس - تۇيغۇلىرىنى تولۇق بىلۈۋىلىش ئۈچۈن ئېچىلىپ - سايراشقا يەنمۇ قوزغاش كېرەك» دېگەن پىكىرگە كېلىپ، 1957 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق نازارەت، ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ پارتىيەسىز (كوممۇنىستىك پارتىيەگە ئەزا بولمىغان) نازىرلىرى، ئىدارە باشلىقلىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرىنى سۆھبەت يىغىنىغا چاقىردى. يىغىنغا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەت رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق ئەملدارلار كېلىپ قاتناشتى. بۇ سۆھبەت يىغىنغا پارتىيەسىز نازىر، ئىدارە، جەمئىيەت باشلىقلىرىدىن 100 گە يېقىن كىشى ئىشتىراك قىلدى. يىغىندا ئالدى بىلەن پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋ سۆز قىلىپ، بۇ قېتىمقى سايراپ - ئېچىلىشنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقى، پارتىيەنىڭ ھەققىي دوستلىرىنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى سىنايدىغان بىر ھەرىكەت ئىكەنلىكى، پارتىيەگە تەنقىد بېرىپ كامچىلقلىرىنى كۆرسەتكەنلەرنىڭ پارتىيەنىڭ ھەققىي دوستى ئىكەنلىكى، ئېچىلىپ - سايراشتا ئەندىشە قىلىشنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكى، «سۆزلىگۈچىدە ئەيىب يوق، تىڭشىغۇچى ئىبرەت ئالسۇن» پىرىنسىپىنىڭ ئىجرا قىلىنىدىغانلىقى، سۆزلىگۈچىنىڭ پىكرىدە خاتالىق بولسىمۇ قالپاق كەيگۈزۈلمەيدىغانلىقى، كۆكۈلسىغا ئېسىلىپ ئېلىنمايدىغانلىقى، قالپاق كەيگۈزۈلۈپ زەربە بېرىلمەيدىغانلىقى، بۇ ھەرىكەتتىن پايدىلىنىپ پارتىيەنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ئېلىپ بېرىپ، كامچىلقلىرىنى تۈزىتىپ، تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىشقا تىرىشىدىغانلىقى ھەققىدە ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سەپسەتە سالتتى. سەيپىدىن ئەزىزنىمۇ بۇ پىكىرنى قوللاپ سۆز قىلدى. لېكىن ھېچكىم ئېچىلىپ سايرىمىدى. زال جىمجىتلىققا چۆمدى. شۇ چاغدا سەيپىدىن ئەزىزى، ئاپتونوم رايونلۇق بانكىنىڭ باشلىقى ئابدۇللا مەخسۇمنى ئىشارەت قىلىپ: «يولداش ۋاڭ شۇجىنىڭ گېپىنى ئاڭلىدىلا ئابدۇللا مەخسۇم، قېنى سايراشنى سىلى باشلاپ بەرسىلە» دەپ تەكلىپ

- ئەلۋەتتە سۆزلەيمەن، - دېدى. بىر كۈن كېيىن ئومۇمىي يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، باش مىنىستىر جۇ ئېنلەينىڭ دوكلاتىغا ھەرقايسى گۇرۇپپىلارغا ۋاكالىتەن ئىپادە بىلدۈرۈپ سۆز قىلىش پائالىيىتى باشلاندى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن ئەسئەد ئىسھاقوف سۆز قىلدى. ئۇ ئۆز سۆزىدە: « شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) دا 13 مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقى راست، ئەمما بۇ 13 مىللەت ئىچىدە ئاھالىنىڭ يۇزدە 80% ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت. يالغۇز ئۇيغۇرلارغا جۇمھۇرىيەت (دۆلەت) قۇرۇش ھەق - ھوقۇقى بېرىلسە، ئۇيغۇر جۇمھۇرىيىتى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقىدا يەر ئالسا بەكمۇ ئۇيغۇن بولاتتى. مۇنداق بولغاندا شىنجاڭدىكى بىز تاتار، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىزلار يەنى باشقا مىللەتلەر بىرگىمۇ مەركەز جۇمھۇرىيەت (دۆلەت) قۇرۇش ھەققىنى بەرسۇن، دېگەن تەلەپتە بولمايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن مەركەزنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ تەلىپىنى تەكرار ئويلاپ كۆرۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن، - دەپ مەردانە ۋە جەسۇرلۇق بىلەن ئۆز كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

«ھەممە گۇللەر تەكشى ئېچىلسۇن، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايرىسۇن» دېگەن نام بىلەن خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى تەرىپىدىن ئىلگىرى سۈرۈلگەن بۇ سىياسەتنىڭ بىر تۈرى، سىياسىي قاپقان ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بەزى زىيالىيلار سايراپ، ئېچىلىشتىن ئۆزىنى قاچۇردى.

مۇنداق جىددىي بىر ۋەزىيەتتە خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر يېتەكچىلىرى، شۇ چاغدىكى ھەقسىزلىق ۋە زۇلۇمغا چىدىمىغان بىر تۈركۈم مىللىي مۇنەۋۋەر زىيالىيلار، ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلىرى، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ھەربىرىتىن كېيىنكى مەقسىتىنى ئېنىق بىلىپ تۇرسىمۇ، پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ قىلچە ئىككىلەنمەي، قانلىق جىنايى پاكىتلارنى، ئالدامچىلىقلارنى، سۈيىقەستلىك ھىلە - مىكىرلەرنى ئېچىپ تاشلاپ، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى زوراۋانلىقلىرىنى پاش قىلدى. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان شىكايەت مۇنبىرىگە ئايلاندى. ھەققانىي تەلەپلەر يېزىلغان چوڭ خەتلىك تام گېزىتلەر شەرقىي تۈركىستان ئىنىستىتۇتى (شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى) نىڭ تاملىرى ۋە كارىدورلىرىنى قاپلاپ كەتتى. زىيالىيلار يەنمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش پىرىنسىپى بويىچە دۆلەت قۇرۇش ھوقۇقىنى بېرىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

«ھەممە گۇللەر تەكشى ئېچىلسۇن، ھەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايرىسۇن» دېگەن سىياسىي چاقىرىقنىڭ مەقسىتى ھەممە گۇللەرنىڭ ئېچىلىشى، ھەممە ئېقىمنىڭ بەس - بەستە سايرىشى ئۈچۈن ئەمەس، ماۋ زېدۇڭ گۇرۇھىغا ۋە ئۇنىڭ زوراۋانلىق سىياسىتىگە قارشى دېموكراتىيە ۋە ھۆرىيەتنى ئارزۇلايدىغان خىتاي دېموكراتچىلىرىنى، شەرقىي تۈركىستاندا بولسا ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش

كەلگەن خەلقلەر بىز. چارۋا بېقىشنى خەنزۇلار ئۇيغۇر، قازاقلارغا ئۆگەتتى دەپ تەشۋىق قىلىش، يالغانچىلىق بولۇپ قالدۇ. خەنزۇلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئۆگىنىدىغان تەرىپى يوقمۇ، بۇ خىل ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن بولمىغان تەشۋىقاتلارنى تۈزىتىش لازىم.

بۇ پىكىرلەر ۋاڭ ئىنماۋ ۋە سەيپىدىن تەرىپىدىن ناھايىتى ياخشى پىكىر بولدى، دەپ ماختالدى. 1957 - يىلى 10 - ئايلاردىن باشلاپ پۈتۈن خىتاي دائىرىسى ۋە ئاپتونوم رايونىدىمۇ ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەش دېگەن ھەرىكەت باشلاندى. پارتىيە، ھۆكۈمەتكە ئېچىلىپ - سايراپ پىكىر بەرگەنلەرنى، پارتىيەنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىدىن پايدىلىنىپ، «كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ رەھبەرلىكىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى ھۇجۇم قىلغانلار، يېڭى جەمئىيەتنى ئاغدۇرۇپ، كونا جەمئىيەتنى قايتا تىكلەشكە ئۇرۇنغۇچىلار» دەپ، گېزىت - ژۇرنال، رادىيو، ئىدارە - جەمئىيەتلەردە، ئۇلارغا قارىتا ھۇجۇم باشلىنىپ كەتتى. جاڭ بەيجۈن، لولوڭچىلار كۈرەشكە ئېلىنىپ جازالاندۇرۇلدى. شۇ چاغدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋ: «شىنجاڭدا ئۆڭچىلارنىڭ پارتىيە سوتسىيالىزمغا قارشى غالجىرلارچە ھۇجۇمى ، يەرلىك مىللەتچىلىك خاراكتېرىنى ئالدى. شىنجاڭدا ئۆڭچىلارغا قارشى كۈرەش، يەرلىك مىللەتچىلككە قارشى كۈرەش بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ» دېگەن سەپسەتىنى بازارغا سېلىپ، كۈرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتارلار ئىچىدىن چىققان مىللىي مۇنەۋۋەرلەرگە، ۋەتەنپەرۋەرلەرگە قارىتىدى. مەزكۇر سىياسىي ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي مەقسىتى شەرقىي تۈركىستانلىق مىللىي زىيالىيلارنى، ئەڭ مۇھىمى ئاڭلىق، ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر كادىرلىرى بىلەن بىلىم ئىگىلىرىنى «يەرلىك مىللەتچى» دېگەن تۆھمەت بىلەن جازاغا تارتىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندا مىللىي ئاسىلاتسىيە سىياسىتىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىشتىن ئىبارەت ئىدى. نەتىجىدە 1958 - ، 1959 - يىللىرى ئېلىپ بېرىلغان «ئۆڭچى، يەرلىك مىللەتچىلككە قارشى كۈرەش» ھەرىكىتىدە ئون مىڭلارچە مىللىي مۇنەۋۋەرلەرگە ئۆڭچى يەرلىك مىللەتچى دېگەن قالپاق كىيدۈرۈلۈپ كۈرەش قىلىندى، قولغا ئېلىندى، ئۆلتۈرۈلدى. بىر مۇنچە كادىرلار ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بەزىلىرى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. ھامۇت خالىقنىڭ شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقان سىڭلىسى زۆھرەخالىق سىياسىي بېسىمدىن ئۆزىنى كۆلگە ئېتىپ ئۆلۈۋالدى. جامائەت ئەربابى نۇرغۇن كادىرلار سۈرگۈن قىلىندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىملىرى ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، يازغۇچى زىيا سەمىدى؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى، شائىر ئىبراھىم تۇردى؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم

قىلدى. ئابدۇللا مەخسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ:

- بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان بىر ھېكمەتلىك سۆز بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ «سايرىغاندىن سايرىمىغان ياخشىراق، سايرىغانىنىڭ بېشىغا تەگدى چوماق». مۇشۇ ھېكمەتلىك بېيىتنى ئويلاپ، سايرىمايمكىن دەپ ئولتۇرغان ئىدىم. ھۆرمەتلىك رەئىس ھازىر مېنى ئۆزلىرى سايراشقا تەكلىپ قىلىپ قالللا، «سايراشتا خاتالىق بولۇپ قالسىمۇ زەربە بېرىلمەيدۇ، قالپاق كىيگۈزىلمەيدۇ» دېگەن سۆزلەرنى قايتا - قايتا تەكىتلەپ ئۆتتىلە، بۇ سۆزلەرگە ئىشەنگەن ھالدا مەيلى سايرىسام سايراپ باقاي،- دەپ تۆۋەندىكى ئۇچ ماددىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئالتە ماددىلىق تەنقىدىي كۆز قارىشىنى ئىزھار قىلدى:

1. ئاپتونوم رايون قۇرۇلۇشتىن ئاۋۋال، ئاپتونومىيە سىياسىتى بويىچە ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئىگە بولغان مىللەت، ئاپتونوم رايونىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت - مائارىپ جەھەتتىكى پۈتۈن ئىچكى ھوقۇقىنى ئۆزلىرى يۈرگۈزىدۇ، ئىچكى سىياسەتتە ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولىدۇ، دېيىلگەن ئىدى. ئەمما ئەمەلىيەت مۇنداق بولمىدى. 1955 - يىلى 1 - ئۆكتەبىردە قۇرۇلغان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئاپتونومىيە قۇرۇق ۋىۋىسكا بولۇپ قالدى. ئىداره - جەمئىيەتلەرنىڭ ۋىۋىسكىلىرىدا ئۇيغۇرچە خەت ئۇسۇلىغا چېقىپ خەنزۇچە خەت تۆۋەنگە چۈشتى. بۇنىڭدىن باشقا ئۆزگىرىش بولمىدى. مىللىي رەھبەرلىي كادىرلارغا ئەمەل بېرىلدى، ھوقۇق بېرىلمىدى. مەسىلەن ئۆزۈمنى ئالسام، مەن ئاپتونوم رايونلۇق بانكىنىڭ باشلىقى، لېكىن مېنىڭ ھوقۇقۇم قول ئاستىمدىكى خەنزۇ بۆلۈم باشلىقىغا ئۆتمەيدۇ، ئۇ مېنىڭ تەلىماتلىرىمغا بويسۇنمايدۇ، بۇ ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش كېرەك.

2. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيەسى، ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت بولۇۋالدى. ئۇلار ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يوليورۇقلىرىنى ئىجرا قىلمايدۇ. يەرلىك خەلقلەرنىڭ سۇ ۋە ئوتلاقلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۆز بېشىمچىلىك قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن يەرلىك دېھقان ۋە چارۋىچى خەلقلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كۈچىيىپ كەتتى. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش كېرەك.

3. گېزىت ۋە رادىيو تەشۋىقاتلىرىدا بىر تەرەپلىمىلىك ئېغىر بولماقتا، بۇ تەشۋىقاتلاردا خەنزۇ خەلقىنىڭ ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرگە دېھقانچىلىقىنى، باغۋەنچىلىكىنى، كۆكتاتچىلىقىنى ۋە ھەتتا چارۋا بېقىشنى ئۆگەتكەنلىكى تەكىتلەنمەكتە. ئۇلار ئۇستاز، ئاز سانلىق مىللەتلەر شاگىرت سۈپىتىدە تەشۋىق قىلىنماقتا. كۆكتاتچىلىقنى خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئۆگەتمەكتە دېگەنگە ماقۇل دەيلى، چارۋىچىلىقنىمۇ خەنزۇلار ئۆگەتتى دەپ تەشۋىق قىلىش تولىمۇ خاتا. چۈنكى بىز ئۇيغۇرلار ۋە قازاقلار تارىختىن بېرى چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ

- دەرىجىلىك پارتىيە كادىرلىرىنىڭ يىغىنىدا) مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوۋ، سەيدۇللاھ سەيپۇللايوف، ئەسئەت ئىسھاقوف ۋە پاتىخان سۈگۈر بايوفلار شىددەتلىك تەنقىد ۋە كۆرەش ئاستىغا ئېلىندى. بۇ مىللىي رەھبىرى كادىرلارنىڭ بەزىلىرى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى، بەزىلىرىگە پارتىيە ئىچىدە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى. پارتىيە سېكرىتارلىرىدىن سەيدۇللا سەيپۇللايوف، پارتىيە سېكرىتارلىغىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، قۇمۇل ۋىلايىتى ۋالىسىنىڭ مۇئاۋىنلىقىغا تەينىلىنىپ، قۇمۇلغا سۈرگۈن قىلىندى. يەنى ئاساسەن نەزەربەند ئاستىدا تۇتۇپ تۇرۇلدى.

يەرلىك مىللەتچىلىك بىلەن ئەيىبلىنىپ جازالاندۇرۇش ھەرىكىتىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، ئاتاقلىق يازغۇچى زىيا سەمىدى ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇلئەزىز قارى، پارتىيە ئەزالىقىدىن چىقىرىلىپ، نازىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئۇچۇن سۈرگۈنگە ئەۋەتىلدى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى ئىبراھىم تۇردى، پارتىيە ئەزالىغىدىن چىقىرىلىپ، نازىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاندى. ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ئابدۇرېھىم سەئىدى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، تۆۋەنگە سۈرگۈن قىلىندى. ئاپتونوم رايونلۇق بانكىنىڭ باشلىقى ئابدۇللا مەقسۇم قاتارلىق نۇرغۇنلىغان پارتىيەسىز مەسئۇل كادىرلار «يەرلىك مىللەتچى» دەپ كۆرەش قىلىندى.

يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغانلاردىن باشقا خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى نۇرسادىرۇۋ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئابدۇغۇپۇر ئىمىن، مۇئاۋىنى ھامۇت يولداش، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئوبلاست باشلىقى قۇربان غالى، قەشقەر ۋىلايىتى ۋالىسى ئابدۇرەھىم ئىمىنوۋ، ئاپتونوم رايونلۇق نېفىت ئىدارىسى باشلىقى مىجىت زەيدى، غۇلجا شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى مەھەممەت ئىمىن ئۆمەروۋ، ئاقسۇ ۋالىسى ئۆمەر ئابدۇللا قاتارلىق نۇرغۇنلىغان كىشىلەر زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. پۇتۇن شەرقىي تۈركىستان، دۆلەت تېررورى ئارقىلىق ئۇستى ئوچۇق تۈرمىگە ئايلاندى. خەلقىمىز ئەندىشە ۋە قورقۇش ئىچىدە ياشاشقا مەھكۇم قىلىندى. مەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئىنستىتۇتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىسمائىل ھوجىللايوف، ئىنستىتۇت پارتىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى سادىر تۈردىشاھ، ئىنستىتۇت ئىلمىي باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى ھابىل ئەپەندى، تارىخ - جۇغراپىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ھامۇت ماھمۇدى، سىياسىي كافىدرا ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئابدۇشۈكۈر مەمتىمىن، كامالدىن، فىزىك ۋە ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى مەھەممەت ئابدۇللا، تارىخ - جۇغراپىيە فاكۇلتېتىنىڭ

رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇلئەزىز قارى؛ ئىلى قازاق ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇرېھىم ئەيسا؛ ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ئابدۇرەھىم سەئىدىلەر بولۇپ، ئۇلار ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ 57 - يىلى ماي ئېيىدا ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن كېڭەيتىلگەن يىغىندا «گۇرۇھ ئۈيۈشتۇرۇپ، پارتىيەمىزگە ھۇجۇم قىلدى. ۋەتەننى پارچىلاشقا ئۇرۇندى. مىللىي مۇستەقىللىق تەلەپ قىلدى. شىنجاڭنى جاھانگىرلارغا سېتىپ قۇل قىلىشقا ئۇرۇندى. پارتىيەگە قارشى، سوتسىيالىزمغا قارشى بەش كىشىلىك يەرلىك مىللەتچى گۇرۇھى» دەپ ئەيىبلەندى. ئۇلارنى كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىغىدىن چىقىرىپ تاشلىدى. ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ نازارەت ئاستىغا ئالدى، سۈرگۈن قىلدى. ئابدۇرېھىم ئەيسانى، ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ئېلىپ بېرىلغان 3 - دەرىجىلىك كادىرلار يىغىندا «جىنايىتىدىن قورقۇپ ئۆزىنى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈۋالدى» دەپ ئېلان قىلدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا پاش بولغان ئەھۋاللارغا قارىغاندا، بۇ، پىلانلىق ئۈيۈشتۇرۇلغان بىر قاتىللىق ئىدى. ئابدۇرېھىم ئەيسانى مېھمانخانىدا ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق مىللىي كادىرلارنى قاتتىق چۆچۈتتى.

1958 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى 8 - قۇرۇلتاي 3 - ئومۇمىي يىغىندا پارتىيە رەئىسى ماۋ زېدۇڭ ئوڭچىلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەش ھەققىدە توختىلىپ: «شىنجاڭدىن مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوف، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئەسئەد ئىسھاقوف، پاتىخان سۇگۇربايوف (ئەسلىدىكى مىللىي ئارمىيەنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال دەللىخان سۇگۇربايوفنىڭ ئوغلى) قاتارلىق تۆرت ئوق ئوتتۇرىغا چىقىپ، شىنجاڭنى جۇڭگودىن بولۇۋېلىپ، مۇستەقىل دۆلەت قىلماقچى بولدى» دەپ ئەيىبلىدى.

خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى، مەمتىمىن ئىمىنوف (ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مۇئاۋىن رەئىسى)، سەيدۇللا سەيپۇللايوف (خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى)، ئەسئەت ئىسھاقوف (ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)، پاتىخان سۇگۇر بايوف (ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) لارنىڭ 1957 - يىلى 8 - ئاينىڭ 4 - ۋە 5 - كۈنلىرى چىڭداۋ يىغىندا، خىتاي جۇمھۇرىيىتى باش منىستىرى جۇ ئېنلەينىڭ دوكلاتىدا ئىلگىرى سۈرۈلگەن كۆزقاراشلارغا قارشى چىقىپ، ئۇيغۇرلارغا جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتى قۇرۇش ھەق - ھوقۇقىنى تەلەپ قىلغانلىقى توغرىسىدا ماتېرىيال ھازىرلاپ، خىتاي كومپارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىگە يوللاپ بەردى. خىتاي كومپارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتى 1958 - يىلى 4 - ۋە 5 - ئايلاردا ئۇرۇمچىدە چاقىرغان ناھىيە، ۋىلايەت ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتلىرى شۇجىلىرىنىڭ يىغىنىدا (3

تەجربىە - ساۋاق ھاسىل قىلغان 1944 - يىلىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ قاتناشقۇچىلىرى، مىللىي رەھبىرى كادىرلار، گومىنداڭ خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى قوراللىق جەڭلەرگە قاتناشقان ۋە رەھبەرلىك قىلغان مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ گېنېرالىرى، پولكوۋنىك (ئالبايلىرى) ۋە ئوفىتسەرلىرى (سۈبايلىرى)، مىللىي مۇنەۋۋەر زىيالىيلار، دىنىي ئۆلىمالار، يازغۇچىلار، شائىرلار، ئوقۇتقۇچىلار، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىرقچى، زۇلۇم سىياسىتىدىن ۋە مىللىي مۇنەۋۋەرلەردىن ئىنتىقام ئېلىشىدىن ئەنسىرەپ، چارىسىز ھالدا ئۆز سويداشلىرى، قان قېرىنداشلىرى، تىلداشلىرى، دىنداشلىرى ئۇيغۇرلار، قازاقلار، قىرغىزلار، ئۆزبېكلەر كۆچىلىكىنى تەشكىل قىلىپ ياشايدىغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، قىرغىزىستان جۇمھۇرىيەتلىرىگە ھىجرەت قىلىپ چىقىپ كەتتى. بۇ جۇمھۇرىيەتلەرگە ھىجرەت قىلغان مۇھىم ئەربابلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: 1944 - يىلى 12 - نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇراۋۇپ مەقسۇم ئىبراھىمى؛ سابىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي ئارمىيەسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ ئىشتاب باشلىقى گېنېرال زۇنۇن تىيىپوۋ؛ مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىدىن تەشكىل تاپقان 5 - كورپۇس قوماندانى گېنېرال مەرغۇپ ئىسھاقوۋ؛ مىللىي ئارمىيە قاسۇسلۇق تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، جامائەت ئەربابى، ئاتاقلىق يازغۇچىمىز زىيا سەمەدى؛ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم ئىشتىراكچىلىرىدىن بىرى، بۆرتالادا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيە موڭغۇل باتالىئوننىڭ سىياسىي رەھبىرى كاپىتان ھاشىر ۋاھىدى؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى يازغۇچى يۈسۈپ بەگ مۇخلىس؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تارىخ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، شەرقىي تۈركىستان ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم ئىشتىراكچىسى ئاسىم باقى؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ سېكرېتارى باتۇر راشىدىن (باتۇر ئەرشىدىن) قاتارلىقلار.

يەنە مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ پولكوۋنىكلىرىدىن پولكوۋنىك مەھەممەتجان يۈسۈپوۋ، پولكوۋنىك رەفىق بايچورىن، پولكوۋنىك ھۈسەين غازىيوۋ، پودپولكوۋنىك ئىرده بۇلغۇنوۋ، پودپولكوۋنىك جاغدا بابالىكوۋ، پودپولكوۋنىك خەمىت كەنجبايىۋ؛ ھەر دەرىجىلىك ئوفىتسەرلەردىن سۈلايمان ئىسمائىل، كاپىتان نۇرمۇھەممەد ھەسەنوۋ، ئەخمەتجان ئىبراھىم ئاخۇن ئوغلى، غازىيوۋ، دۇنزىيون كوماندىرى كاپىتان ۋە يازغۇچى مەسۇمجان زۇلپىقاروۋ، تۇرسۇن پالتاشوۋ، ئابدۇۋاھىت روزى، مىجتاي يۈسۈپوۋ، باتالىئون كوماندىرى تۇرسۇن مەھەممەت غازى ئاخۇن، ئەخمەتجان موسلىموۋ، ئابدۇقادىر بولساقوۋ، پەخرىدىن ھەلىم، ئابلىمىت ئىسمائىل، سېيىت

ئوقۇتقۇچىسى ھامۇت خالىق قاتارلىق بىر مۇنچە ئوقۇتقۇچىلار، «يەرلىك مىللەتچىلىك ئىدىيەسى بار» دەپ ئەيىبلىنىپ، كۆرەش قىلىندى ۋە بەزىلىرى قولغا ئېلىنىپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش لاگىرلىرىغا ئەۋەتىلدى.

تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخ - جۇغراپىيە قاتارلىق فاكۇلتېتلاردىن 20 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى «يەرلىك مىللەتچى» دەپ ئەيىبلىنىپ، ئايلارچە تەنقىد ۋە كۆرەشكە ئېلىندى. تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن مىرزايىت كىرىم، ئابدۇكېرىم ئەخمەت، ئىسمائىل ۋە تۆرەخمەتلەر «شەرقىي تۈركىستان دۆلتىنى قۇرۇش ئۇچۇن يوشۇرۇن تەشكىلات قۇرغان» دەپ ئەيىبلىنىپ قولغا ئېلىندى. بۇلاردىن تۆرەخمەت تۇرمىدە ئۆلۈپ كەتتى. ئىسمائىلنىڭ ئائىلىسىنىڭ سۈپىت پاسپورتى بولغانلىقى ئۈچۇن سۈپىتكە چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ سۈپىت ھۆكۈمىتىگە قىلغان مۇراجىئاتى نەتىجىسىدە ئىسمائىل 1961 - يىلى تۇرمىدىن بوشۇتۇلۇپ سۈپىت ئىتتىپاقىغا چىقىرىۋېتىلدى. مىرزايىت كىرىم ۋە ئابدۇكېرىم ئەخمەتلەر 20 يىلدىن ئارتۇق تۇرمىلەردە يېتىپ كۆرمىگەن كۇنلەرنى كۆرۇپ، 1977 - يىلى تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلدى.

1959 - يىلى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇغۇچىلىرىدىن مەھەممەت تالىپ، زاداقانلارغىمۇ يەرلىك مىللەتچى دېگەن قالپاق كەيگۈزۈلۈپ جازالاش لاگېرىغا ئەۋەتىلدى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ كۆپلىگەن ئوقۇتقۇچىلىرى «پارتىيەگە قەلب تاپشۇرۇش» نامى بىلەن ئۆز - ئۆزىنى تەكشۈرۈشكە مەجبۇر قىلىندى ۋە تەنقىدلەنىدى. مەنمۇ شۇلار قاتارىدا «قەلب تاپشۇرۇش» نامى بىلەن «يەرلىك مىللەتچىلىك خاھىشى بار» دەپ ئەيىبلىنىپ تەنقىد ۋە ئەيىبلەشكە دۇچار بولدۇم.

بۇ جازالاش ھەرىكىتى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى قوراللىق ئىشغال قىلىۋېلىشىنىڭ 200 يىللىقىغا توغرىلاندى. شەرقىي تۈركىستانلىق ھەققىي ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلارغا، مىللىي مۇنەۋۋەر كادىرلارغا، دىنىي ئۆلىما ۋە ئالىملارغا قاتتىق زەربە بېرىلىپ، ئوجۇقتۇرۇلدى.

بىر تۈركۈم مىللىي مۇنەۋۋەرلەرنىڭ قازاقستان، ئۆزبېكستان ۋە قىرغىزستانلارغا كۆچۈپ چىقىپ كېتىشى

1953 - يىلىدىن باشلاپ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ چوڭ خىتاي مىللەتچىلىكى ئاساسىدىكى ئايرىمچىلىق، ئىرقىي كەمسىتىش ۋە زۇلۇم سىياسىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان ۋە بۇ زۇلۇم - خورلىنىشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاچچىق

تىرىشتى. كۈننى ئېتەك بىلەن ياپقىلى بولمايدۇ، تارىخىي پاكىت ۋە ھەقىقەتلەرنى يوققا چىقىرىشقا، داۋاملىق يوشۇرۇشقا مۇمكىن بولمايدۇ. ھەقىقەت ھەقىقەتلىكىنى ئاشكارىلىماي قالمايدۇ.

ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مىلادىدىن كېيىنكى قۇرغان دۆلەتلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. مىلادىدىن كېيىنكى487 - 545 - يىللىرى ئارىسىدا ھۆكۈم سۈرگەن 1 - ئۇيغۇر خانلىقى دۆلتى (قاڭقىلار دۆلتى)؛

2. مىلادىدىن كېيىنكى 605 - يىلىدا بەرپا قىلىنىپ، 685 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈمرانلىقنى داۋام ئەتتۈرگەن ئۇلۇغ ئىلتەبىر تەرىپىدىن قۇرۇلغان 2 - ئۇيغۇر خانلىقى دۆلتى؛

3. مىلادىدىن كېيىن 745 - 840 - يىللىرى ئارىسىدا داۋام قىلغان، پايتەختى قارا بالغاسۇن بولغان بۇيۇك ئۇيغۇر ئىمپېراتورلىقى؛

4. مىلادىدىن كېيىنكى 870 يىلىدا قۇرۇلۇپ 1036 يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن كەڭسۇ (بۈگۈنكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ گەنسۇ ئۆلكىسىدە) ئۇيغۇر تۈركلىرى دۆلتى؛

5. مىلادىدىن كېيىنكى 850 - يىلىدا قۇرۇلۇپ 1275 - يىلىغا قەدەر داۋام قىلغان، پايتەختى (باش كەنتى) ئوردۇ بالىق (جىمسار) ۋە تۇرپان شەھەرلىرىدىن ئىبارەت بولغان شەرقىي تۈركىستاننىڭ قۇمۇل، تۇرپان، قاراشەھەر، كۇچا، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلتى؛

6. مىلادىدىن كېيىنكى 870 - يىلىدا قۇرۇلۇپ 1213 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن ئۇيغۇر قارلۇق تۈركلىرى تەرىپىدىن بەرپا قىلىنغان، قىشلىق پايتەختى ئوردۇكەنت (قەشقەر)، يازلىق پايتەختى بالاساغۇندىن ئىبارەت بولغان قاراخانىيلار ئىمپېراتورلىغى؛

7. مىلادىدىن كېيىن 1514 - يىلىدا قۇرۇلۇپ 1678 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن، پايتەختى ياركەنت بولغان سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلتى؛

8. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ جۇڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ ئاسارىتىگە قارشى مىللىي ئازادلىق ئىنقلابى نەتىجىسىدە 1753 - يىلىدا قۇرۇلۇپ 1759 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن، غوجا جاھان ئەرشى باشچىلىقىدا قەشقەردە قۇرۇلغان باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلتى؛

9. 1759 - يىلى 9 - ئايدا بىرىنچى قېتىملىق مانجۇ - خىتاي ئىشغالىيىتىدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ئىنقلابى نەتىجىسىدە 1864 - يىلىدا قۇرۇلۇپ 1877 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن ياقۇپخان

روزنيوۋ، ھىتاخۇن ساۋۇت، يۇسۇپجان ئەمەتخانوۋ، تۇرسۇنتاي ماخمودوۋ، كەشپوللا ئەخمەتوۋ، ئاخۇنباي تارانوۋ؛ يازغۇچى شائىرلاردىن ۋە ژۇرنالىستلاردىن ئابدۇقادىر ژۇنۇن، تۇرسۇن ۋاھىدى، زىيايىدىن قاھھار، ئابدۇلھەي روزى، سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى، مەھەممەت سىدىق نوروزوۋ، باتۇر ئەرشىدىن، روزى قادىرى، خېلىل ھەمرايىۋ، ئىبراھىم بارات، يۇسۇپ ئىلياس، شامىل ئالماسكوۋ، ئىبراھىم قاسىم، تۇرسۇن قاھھارى، ھۇسۇيىن ھەسەن، دولقۇن ياسىن، ئابدۇغۇپۇر قۇتلۇق، جامالدىن روزى، پاتىگۈل سابىتوۋا، جامالدىن قاسىم، رەخمجان روزى، مەمتىمىن ئوبۇلقاسىموۋ، مالىك سادىروۋ، خۇرشىدە ئىلاخۇنوۋ، راھىلە ھاپىزوۋا، ھەنىپە سالىخوۋا، يۇسۇپ خوجايوۋ قاتارلىق كۆپلىگەن قەلەمكەشلەر بار.

مۇستاپا كامال ئاتا تۇركنىڭ ئېيتقىنىدەك: «ئۆز تارىخنى بىلمىگەن مىللەتلەر، يوق بولۇشقا مەھكۇمدۇر». شەرقىي تۇركستاندا ئوڭچى - يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش قانات يېيىۋاتقان چاغلاردا ئىشغالىيەتچى خىتاي كومموئىنست ھاكىمىيىتى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى مەتبۇئاتلاردا، رادىيولاردا «شىنجاڭ تارىختا ھېچقاچان مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ باققان ئەمەس»، «ئۇ ئىككى مىڭ يىلدىن بېرى جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسى بولۇپ كەلگەن. خىتاينىڭ خەن سۇلالىسىدىن باشلاپ، ئۇ خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسىغا ئايلىنىپ كەتكەن»، « 19 - ئەسىردە چەت ئەل جاھانگىرلىرى شىنجاڭنى جۇڭگودىن ئايرىۋېلىش ئۈچۈن ياقۇپ بەگنى قوللاپ تەختكە چىقىرىپ، مالمانچىلىق پەيدا قىلغان ئىدى. شۇ چاغلاردا زو زۇڭتاڭ ئەسكەرلەرگە قوماندانلىق قىلىپ شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىپ، قورچاق ياقۇپ بەگ بەدۆلەتنىڭ ھاكىمىيىتىنى تار - مار قىلىپ، شىنجاڭنى جۇڭگونىڭ قوينىغا قايتۇرۇۋالغان ئىدى» دېگەنگە ئوخشاش تەشۋىقاتلارنى كۆچەپ تەشۋىق قىلىپ، تارىخنى بۇرمىلاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ دۆلەتچىلىك ئەنئەنىسىنى، ئۇلارنىڭ تارىختا كۆپ قېتىم دۆلەت ۋە بۇيۇك ئىمپېراتورلۇقلار قۇرۇپ، ھۆر، مۇستەقىل ياشىغانلىقىنى ئىنكار قىلدى ۋە خۇنەنلىك تاجاۋۇزچى، جاللات زو زۇڭتاڭنىڭ 1884 - يىلى مەنچىڭ خاندانلىقىغا «شەرقىي تۇركستاننىڭ ئىسمىنى <شىنجاڭ> دېگەن مۇستەملىكە پۈرىقى چىقىپ تۇرغان ئىسىمغا ئالماشتۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بېرىپ، خىتاينىڭ 18 - ئۆلكىسىگە ئايلاندۇرغانلىقىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇندى. مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بۇرھان شەھىدى «بەدۆلەت ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىلىك ماھىيىتى» دېگەن ئەسەر ئارقىلىق بۇ كومپانىيەگە ماسلاشتى.

ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ تارىخ سەھنىسىگە چىققاندىن بېرى قۇرغان دۆلەتلىرى ئىچىدىكى مىلادىدىن ئاۋۋالقى دۆلەتلىرىنى تىلغا ئالمىساقمۇ، مىلادىدىن كېيىن 12 مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇپ ھۆر ياشىغانلىقىنى خىتاي ھاكىمىيىتى، ئىنكار قىلىشقا

تەۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئىككى سان بەرگەن ئىكەن. يازغۇچىلار جەمئىيىتىدە بۇ سان ئۇستىدە تالاش - تارتىش بولۇپ، بىر پىكىرگە كېلەلمىگەنلىكتىن بۇ ئىككى سانىنى ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان پېقىر سۇلتان ماخمۇت بىلەن مەھەممەت زۇنۇننى كۆرسەتكەنلىكتىن، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىدىن ئۇنىۋېرسىتېتقا ئوقتۇرۇش چۈشۈرۈلگەن ئىكەن. ئۇنىۋېرسىتېت رەھبەرلىكى بىزگە ئوقتۇرۇش قىلدى. 7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خەلق ھۆكۈمىتى بىناسىدا يىغىلىدىغانلىقىمىزنى ئوقتۇردى. دېگەن كۈنى دېگەن سائەتتە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە باردۇق. پۈتۈن ۋەكىللەرنىڭ يىغىن زالىغا كىرىشىنى ئېيتىشتى. يىغىندا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى گېنېرال مەمتىمىن ئىمىنوۋ، قۇرۇلغان باش ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ باشلىقىنىڭ سەيپىدىن ئەزىزى ئىكەنلىكىنى، ئومۇمىي ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقىنىڭ مەھەممەت ئىمىن ئىمىنوۋ ئىكەنلىكىنى، باش ئۆمەكنىڭ ئۇچ تارماق ئۆمەكتىن تەركىب تاپىدىغانلىقىنى، بىرىنچى تارماق ئۆمەكنىڭ ۋەزىپىسىنىڭ قۇمۇلدىن باشلاپ تۇرپاننىڭ داخىلىغىچە ھال سوراشقا مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى، ئۆمەكنىڭ باشلىقلىقىنى مەمتىمىن ئىمىنوۋنىڭ ئۇستىگە ئالىدىغانلىقىنى؛ ئىككىنچى تارماق ئۆمەكنىڭ داخىلىغىدىن سانجى ۋە ماناسقىچە بولغان ئارلىقتىكى ئىشچىلاردىن ھال سوراش ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالىدىغانلىقىنى، مەسئۇللۇقىغا ئۇرۇمچى شەھەرنىڭ باشلىقى ياسىن خوجاباغدىنىڭ تەيىن ئېتىلگەنلىكىنى ئوقتۇردى. ئۇچۇنچى تارماق ئۆمەكنىڭ شىخەنزىدىن جىڭ ۋە بۆرتالادىكى ۋوگزالغا قەدەر بولغان جايلاردىكى ئىشچىلاردىن ھال سورايدىغانلىقىنى، باشلىقلىقىغا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كوممىسارى، گېنېرال مايور زاھىر ساۋدانوۋنىڭ تەيىن ئېتىلگەنلىكىنى، مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقلىقىغا لو مىڭ، ياقۇپ دامۇللامنىڭ بەلگىلەنگەنلىكىنى ئوقتۇردى ۋە ھەربىر تارماق ئۆمەكنىڭ ئەزالىرىنى ئېلان قىلدى. مېنىڭ ئىسمىم ئۇچۇنچى تارماق ئۆمەككە قاتنىشىدىغانلار ئارىسىدا چىقتى. مەھەممەت زۇنۇننىڭ ئىسمى ئىككىنچى تارماق ئۆمەككە قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر تىزىملىكىدىن چىقتى. يىغىن ئاخىرلاشتى. ئەتىسى تۆمۈر يول ئىدارىسىدىكى زىيالىيلارتكە تەكلىپ قىلىنغانلىقىمىز ئوقتۇرۇلدى. مەھەممەت زۇنۇن ماڭا: «مەن ئەسلىدە ئۇچۇنچى تارماق ئۆمەككە قاتنىشىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. مەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىزانلىرىنى كۆرۈشنى ئۇزۇندىن بېرى خىيال قىلىپ كەلگەن ئىدىم. مۇئاۋىن رەئىس مەمتىمىن ئىمىنوۋنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ مۇشۇ تەلەپنى قويۇپ باقساق، سىز بىللە كىرگەن بولسىڭىز» دەپ ئىلتىماس قىلدى. مەن «مەيلى، دەپ باقايلى» دېدىم. ئىمىنوۋنىڭ ئىشخانىسى ئالدىغا كېلىپ ئىشىكنى قاقتۇق. «كىرىڭ»

بەدۆلەت باشچىلىقىدىكى يەتتە شەھەر (شەرقىي تۈركىستان) دۆلىتى؛

10. مانجۇ - خىتاي مۇستەملىكىسىگە قارشى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە 1865 - يىلىدا ئىلى ۋىلايىتىدە قۇرۇلۇپ 1871 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن سۇلتان ئەلاخان ئوبۇل ئوغلى باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر ئىلى سۇلتانلىقى دۆلىتى؛

11. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ خىتاي زۇلۇمىغا قارشى قوراللىق قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە 1933 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى دۆلىتى. بۇ دۆلەت رۇس - خىتاي ئىش بىرلىكى نەتىجىسىدە 1934 - يىلىدا يوق قىلىنغان ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ تەسىرى 1937 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمغىچە داۋاملاشتى.

12. گومىنداڭ خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەملىكچىلىك ۋە زۇلۇم سىياسىتىگە قارشى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شىمالىي رايونلىرىدىكى ئىلى، چۆچەك (تارباغاتاي) ۋە ئالتاي ۋىلايەتلىرىدە مەيدانغا كەلگەن قوراللىق خەلق ئىنقىلابى نەتىجىسىدە زەپەر قازىنىپ، 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دۇر. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ ئاييۇلتۇزلۇق بايرىقىغا، مىللىي ئارمىيەسىگە، مۇكەممەل دۆلەت تەشكىلاتىغا، ئۆزىنىڭ مىللىي بانكىسىدا بېسىلغان پولىغا ئىگە بولغان بۇ مۇستەقىل دۆلىتى، شۇڭىنىست، دىكتاتور، تۈرك خەلقىنىڭ دۈشمىنى ستالىن بىلەن دىكتاتور ماۋ زېدۇڭنىڭ كېلىشىمى نەتىجىسىدە ئالدى بىلەن بۇ دۆلەتنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىنىڭ «ئايروپىلان قازاسى» دېگەن ساختا ۋەقە بىلەن ئۆلتۈرۈلۈشى ۋە كېيىن خىتاي كوممۇنىست قوراللىق قوشۇنلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلىشى بىلەن شەرقىي تۈركىستان خەلقى تەكرار ئاسارەت ئاستىغا چۈشۈپ قالدى.

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى گېنېرال مەمتىمىن ئىمىنوۋ بىلەن ئۇچرىشىش ۋە قىسقا سۆھبەت

1960 - يىلى 7 - ئايلاردا لەنجۇ - ئۇرۇمچى ئاقتۇقاي تۆمۈريولىنىڭ تېز ئارىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىشى ھارپىسىدا، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى تۆمۈر يول ئىشچىلىرىدىن ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەش ۋە ھال سوراش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش ھەرىكىتىنى باشلاش قارارى ئالدى. ھەرقايسى ساھەلەردىن ھال سوراش ئەمگىكىگە قاتنىشىش ئۇچۇن، سان بەلگىلەپ ئۇقتۇرۇش تارقاتقان ئىكەن. ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى بىلەن ئۇنىڭغا

ئىگە بولدۇق. دوربولجىندىن چۆچەك شەھرىگە قايتىپ بېرىپ، ئۇنىۋېرسىتېتنىمىز تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ، 2 - ئاينىڭ ئاخىرى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق.

مەن بۇ سەپەر ئارقىلىق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ يەر ئۈستى - يەر ئاستى بايلىقىنىڭ موللىقى ۋە بۇ دىيارنىڭ گۈزەللىكىگە تېخىمۇ ھەيران قالدىم. بىزنىڭ چۆچەك ئىلايىتىدىكى بۇ پائالىيىتىمىز قارا قىش مەزگىلىدە ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ئۇ يەرنىڭ قارا قىشىمۇ ئۆزىگە خاس گۈزەللىككە ئىگە ئىدى. مەن شەرقىي تۈركىستاندىن ئىبارەت ئانا ۋەتىنىمدە ئۆتكەن 45 يىللىق ھاياتىمدا ئۆمرۈمنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇرۇمچى، قەشقەر ۋە غۇلجىدا ئۆتكۈزگەن بولسامۇ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، تىل تەكشۈرۈش، خەلق ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە تەتقىق قىلىش خىزمەتلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستانىمىزنىڭ بىر ئالتاي ئىلايىتىدىن باشقا پۈتۈن ئىلايەت ۋە كۆپلىگەن ناھىيەلىرىنى تاغ - دەريالىرىنى، ئورمانزارلىقلىرىنى، باغۇ - بوستانلىقلىرىنى، گۈزەل يايلاقلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. جانجان ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ ساپ ھاۋاسى ۋە گۈزەللىكىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاشىق بولغان ئىنسانلارنىڭ بىرى بولغانلىقىمنى چوڭقۇر ھېس قىلىمەن. ئانا ۋەتىنىمنىڭ چەكسىز بايلىقى ۋە بۇ گۈزەللىكى ئىمپېرىيالىست كۈچلەرنىڭ ئىشتىھاسىنى غىدىقلاپ، بۇگۈنكى ئاسارەت زەنجىرىگە باغلانغانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى تونۇپ يەتكەن كىشىلەردىن بىرسى ئىدىم.

بۇگۈن شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان جىددىيلىك ۋە داۋالغۇش، كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ داۋام قىلىۋاتقان ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىغا قارشى زۇلۇم ۋە ئۇيغۇرلارنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىشتىن ئىبارەت چوڭ خىتايچىلىق سىياسىتىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇ سىياسەت داۋام قىلغان مۇددەتچە، شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ قارشىلىق ھەرىكىتى توختىمايدۇ. ئادالەتسىزلىك ۋە زۇلۇم سىياسىتى چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ. ئادالەت ۋە ھەققانىيەت چوقۇم غەلبە قىلىدۇ. بۇ تارىخنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتىدۇر.

ئەمگەك بىلەن چېنىقىشتۇرۇلۇش ئۈچۈن تۆۋەنگە ئەۋەتىلىشىم

61 - يىلى 4 - ئايدا مەن بىر يىللىق سۈرە بىلەن ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپ دېھقانچىلىق مەيدانىغا چۈشۈرۈلدۇم. ئۇ چاغلاردا كوممۇنىستىك پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت كادىرلارنى، ئوقۇتقۇچىلارنى تۆۋەت بىلەن ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەنگە چۈشۈرۈشنى بەلگىلىگەن ئىدى. مېنى ئالتە دانە ئۇيغۇر ۋە بەش دانە خەنزۇ ئوقۇتقۇچى بىلەن بىرلىكتە مەكتەپكە قارايدىغان

چۆچەك ۋىلايىتىدە ئېلىپ بارغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر ماتېرياللارنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش پائالىيىتىمىز

شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ پىلان پروگراممىسى بويىچە 1961 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن 1962 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە ئىككى ئايلىق مۇددەت بىلەن چۆچەك ۋىلايىتىدە ئۇيغۇر ۋە قازاق تۈركلىرىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ماتېرياللىرىنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش پائالىيىتىنى ئېلىپ باردۇق. بۇ پائالىيەت ئۇچۇن تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىمىزنىڭ مۇدىرى مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى بىلەن مەن مەسئۇلىيەت ۋەزىپىسىنى ئۈستىمىزگە ئالدۇق. فاكۇلتېتىمىزنىڭ 3 - ۋە 4 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئاساسىدىكى قازاق ئوقۇغۇچىلاردىن 15 ئوقۇغۇچىنى پىراكتىكا ھېسابىدا بۇ ۋەزىپىگە قاتناشتۇردۇق. چۆچەك شەھرىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن شەھەر ئىچىدە ئون كۈن خەلق ئېغىز ماتېرياللىرىنى يىغىش ۋە رەتلەش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللاندۇق. مەلۇم تەجرىبە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى ئەپەندى ئالتە ئوقۇغۇچى بىلەن بىرلىكتە چۆچەك شەھرىدە ماتېرياللارنى داۋاملىق يىغىش ۋە رەتلەش خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىشقا مەسئۇل بولدى. مەن توققۇز نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئېلىپ، ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، چاغانتوغاي ناھىيەسىدە بۇ ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىشقا يۇرۇپ كەتتۇق. يولدا بىر ئاخشام قونۇپ، ئەتىسى چاغانتوقاي ناھىيەسىگە يېتىپ كەلدۇق. يەرلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ياردىمىنى ئالغاندىن كېيىن، ئاتلىق ھالدا ئاۋۇل ۋە مەھەللىلەرگە بېرىپ، پائالىيەت ئېلىپ باردۇق. بۇ يەردە 12 كۈنلۈك بىر پائالىيەت نەتىجىسىدە قازاق خەلق قوشاقلىرى ۋە داستانلىرىدىن بىر مۇنچە ئەسەرلەرنى يىغدۇق. خەلق ئاقىنلىرىنى (قوشاقچىلىرىنى) سۆزلۈتۈپ نۇرغۇن خەلق قوشاقلىرىنى يېزىپ ئېلىپ، مول ماتېرياللىغا ئىگە بولدۇق. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئۇچ نەپەر چاغانتوغايلىق ئوقۇغۇچى بولۇپ، ئۇلار ئۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى بىلگەچكە، پائالىيىتىمىزگە كۆپ ياردىمى بولدى.

چاغانتوقايدىكى پائالىيىتىمىزنى ئاياقلاشتۇرۇپ، 2 - ئاينىڭ بېشىدا چۆچەك شەھرىگە قايتىپ كەلدۇق. ئۇچ كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن 2 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مەن يەنە توققۇز ئوقۇغۇچى بىلەن بىرلىكتە چۆچەك ۋىلايىتىنىڭ دوربۇلجىن (موڭغۇلچە تورت تام دېمەكتۇر) ناھىيەسىگە يېتىپ كەلدۇق. دوربۇلجىن ناھىيەسى ئۇيغۇر ۋە قازاق قاتارلىق خەلقلەردىن تەشكىل تاپقان تارىخىي بىر ناھىيە بولۇپ، ئۇ يەردە ناھىيە مەركىزى ۋە رايونلىرىغا تارقىلىپ، 12 كۈن خەلق ئەدەبىياتى ماتېرياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەش خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر ۋە قازاق خەلقىگە مەنسۇپ ناھايىتى مول ۋە قىممەتلىك تارىخىي قوشاق ۋە داستانلارغا

بىرىپ ئۆگىنىش ھەم غۇلجىدىكى ئورۇق - تۇغقانلارنى زىيارەت قىلىش ۋە كۆرۈش ئۈچۈن غۇلجىغا باردىم.

خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ 29 - ماي قانلىق قىرغىنچىلىقى

1950 - يىلىدىن كېيىن، بولۇپمۇ 1958 - يىلىدىن تارتىپ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شوۋىنىزملىق ۋە زوراۋانلىق سىياسىتىنىڭ ئېغىر پاجىئە ۋە خورلۇقلىرىغا دۇچار بولغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى، ئۆزلىرىگە چىقىش يولى ئىزدەشكە باشلىدى. بىر تەرەپتىن مىللىي مۇنەۋۋەرلەر خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى ھەق - ھوقۇق مۇجادىلىسىنى كۈچەيتسە، يەنە بىر تەرەپتىن بىر قىسىم ئىنسانلىرىمىز ئورتا ئاسىيادىكى سوۋېت جۇمھۇرىيەتلىرىگە چىقىپ كېتىشكە ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسى، ستالىن ئۆلگەندىن كېيىن سوۋېت كوممۇنىست پارتىيىسى بىلەن كۆرۈنۈشتە ئىدىئولوگىيە جەھەتتىن ئىختىلاپقا چۈشكەندەك قىلسىمۇ ماھىيەتتە دۇنيا كوممۇنىزىم ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى تالىشىشتا ئۇستۈنلۈك قازىنىش ئۈچۈن، جىددى ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. سوۋېت كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ھۆكۈمىتى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنى قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرۇش ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ئىلى، چۆچەكتىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستانغا ئۆتىدىغان چېگرا ئىشكلىرىنى 1962 - يىلى مارت ئايلىرىدىن باشلاپ ئېچىپ قويدى. نەتىجىدە سۇغا غەرق بولغان ئادەم يىلانىنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلغاندەك، ئاتمىش مىڭدىن ئارتۇق (ھەقىقىي سانى يۈز مىڭ كىشى) شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك ۋە تاتار تۈركلىرى قازاقىستانغا قېچىشقا باشلىدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى دەسلىپىدە: «بىزدە نوپۇس كۆپ، بۇ ئىنسانلاردىن قۇتۇلايلى، بۇلار يەرلىرىنى بوشاتسا، ئورنىغا ئۆزىمىزنىڭ خىتايلىرىنى ئورۇنلاشتۇرىمىز» دېگەن ئوي بىلەن بۇ ھادىسىنى كۆرمەسلىككە سالدى. توسقۇنلۇقمۇ قىلمىدى. بۇ ۋەقەنى خەلقئارا مەتبۇئاتتا جىددىي شەكىلدە ئەكس ئېتىپ، خەلقئارا جامائەت پىكرى پەيدا بولغاندىن كېيىن، 1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ 28 - كۈندىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى چېگراسىغا يېقىن قورغاس ناھىيىسىگە ئاپتوبۇس بىلىتى سېتىشنى توختاتتى. نەتىجىدە ئىلى ۋىلايىتىگە قاراشلىق قورغاس ناھىيىسىگە كېتىشنى ئىستىگەن كۆپ ساندىكى (ئىككى مىڭغا يېقىن) شەرقىي تۈركىستانلىقلار 29 ماي كۈنى «بىزگە بىلەت سېتىپ بېرىلسۇن» دېگەن تەلەپ بىلەن ئاۋۇال ئىلى قازاق ئوبلاستلىق ھۆكۈمەت بىناسى ئالدىغا، كېيىنرەك خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق كومىتېتىنىڭ ئالدىغا توپلاندى. ھۆكۈمەت ۋە پارتىيە كومىتېتى رەھبەرلىكى تىنچ ھالدا نامايىش

نەسەندىكى دېھقانچىلىق مەيدانىغا چۈشۈرگەن ئىدى. بىزنى ھەربىيدىن كەسىپ ئالماشتۇرغان چىن فىلىك ئىسمىلىك بىر خىتاي باشقۇراتتى. ئاددىي ياسالغان گەمە شەكلىدىكى ياتاقلاردا (بەش - ئالتە كىشىلىك) ياتاتتۇق. ئىشىمىز يەر سۈغۇرۇش، زىرائەتلەرنىڭ تۈۋىنى بوشىتىش... قاتارلىق ئەمگەكلەر ئىدى. دېھقانچىلىق مەيدانىدا ياڭيۇ، قوناق، قىزىلچا تېرىقلىق ئىدى. سۇ تۇتقانىدا مۇزدەك سۇنىڭ سوغۇقلۇقى بەدەنلىرىمىزنى سقىرتاتتى. يەيدىغىنىمىز قوناق مومىسى، ئۇماچ، سەي شورپىسى ئىدى. يېمەكلىرىمىز بەكمۇ ناچار ئىدى.

بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىدا 4 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ئىشلىدۇق. 9 - ئايدا بىزنى مەكتەپنىڭ كاللىرىنى بېقىش ۋە چۆپ ئوراپ، چۆپ يىغىش ئۈچۈن نەسەنگە يۆتكىدى. تاماقلىرىمىزنى نۆۋەت بىلەن قىلىپ ئۆزىمىز ئېتىپ يەيتتۇق. بىر كۈنى قۇيماق قۇيۇشقا توغرا كەلدى. بىر ئوقۇتقۇچى قۇيماق خېمىرىنى سوغۇق سۇدا يۇغۇرغان ئىكەن. ئوقۇتقۇچى قۇيماق ئۈچۈن راستلانغان خېمىرنى قىزىق قاينىۋاتقان ياغقا تاشلاپ مېنى پىشقاندا سۈزۈۋېلىشقا يارىدىم قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. بىر قۇيماقلىق خېمىر ياغقا سېلىندى بىر ئازدىن كېيىن خېمىر ياغدا پارتلاپ، يۈز - كۆزۈمگە ياغ چاچراپ كېتىپ، كۆزۈم قۇيۇلۇپ كېتىشكە تاس قالدى. يۈزۈم، بۇرۇنلىرىم ياغنىڭ كۆيدۈرۈشى بىلەن قاتتىق ئېچىشىپ كەتتى. نەسەن (جەنۇبىي تاغ) بەيەنگودىكى ساغلىق پونكىتىگە يېتىپ كېلىپ دوختۇرغا كۆرۈندۇم. دوختۇر بىر قۇر دورا سۈركەپ كۆيگەن يەرلەرنى تېڭىپ قويغاندىن كېيىن ئەتە ئۇرۇمچىگە قايتىپ تېببىي ئىنستىتۇت دوختۇرخانىسىغا كۆرۈنۈشۈم ئۈچۈن تەۋسىيەدە بۇلۇندى.

12 - ئايدا نەسەندىن مەكتەپكە قايتىپ كىردۇق. مەكتەپتە جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىپ 62 - يىلى 4 - ئايدا چېنىقىشنى تاماملىدىم.

1962 - يىلى 7 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قارارى بىلەن شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەرگۈدىن تەكرار بۇرۇنقى ئورنى ئۇرۇمچى شەھەر ئىچى نەنلىياڭدىكى ئورنىغا كۆچۈرۈش ۋە پېداگوگ ئىنستىتۇتىنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە قوشۇۋېتىش قارارى ئېلان قىلىنىپ 7 - ئايدا كۆچۈش بىلەن مەشغۇل بولدۇق. مەنمۇ (بويتاقلار بىناسىدىن ماڭا تەقسىم قىلىنغان بىر ئېغىز ئۆينى تاپشۇرۇۋېلىپ يوتقان - كۆرپە، كارىۋات، كىتاب ۋە ئەشيالىرىمنى ئۇ ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇۋالدىم.

1962 - يىلى 29 - مايدا غۇلجىدا كوموۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى بۇيۇك بىر نامايىش پارتلاپ، بۇتچىلىق بىلەن ئېلىپ بېرىلغان نامايىش خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن يۇرگۈزۈلگەن ھەربىي بېسىقتۇرۇش جەريانىدا بىرقانچە ئونلىغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئۆلگەن ۋە نۇرغۇن كىشىلەر، ياشلار قولغا ئېلىنىپ قامالغان ئىدى. يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ مەن بۇ يېڭى ئەھۋاللارنى ئۆز ئورنىغا

بېسىپ كىرگەن خىتايلار، بۇ جايدا بۇيۇك خىتاي مىللەتچىلىك سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. ئۇلار شەرقىي تۈركىستاننىڭ پۈتۈن سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ھوقۇقلىرىنى ئىگىلىۋالغان ئىدى. ئاتالمىش «خەلق كومموننىلىرى»نى قۇرۇپ، يېزا ۋە شەھەر خەلقىنى، بىر چوڭ داش قازانغا قاپتەك قويغان ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا تارىختا ئاز كۆرۈلگەن قاشقاقلىق، ئاچارچىلىق پاجىئەسى مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. 1961 - يىلىغا كەلگەندە ئۇيغۇر دىيارىنىڭ كۆپ جايلىرىدا ئاچارچىلىقتىن ئادەم ئۆلۈش ۋەقەسى يۈز بەردى. يالغۇز ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باي ناھىيىسىدە يىگىرمە مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ئاچارچىلىقتىن قىرىلىپ كەتتى. مۇنداق ئەھۋال يەنە قەشقەرنىڭ پەيزاۋات ناھىيىسىدە، ئالتاي ۋە باشقا ۋىلايەتلەردىمۇ كۆرۈلدى.

مانا مۇشۇ پەيتلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلخانىسى، غۇلجا، قەشقەرلەردىكى كونسۇلخانىلىرى، چۆچەك، بۆرتالالاردىكى ۋاكالەتخانىلىرى ئارقىلىق، سوۋېت پۇقرالىقىغا ئادەم قوبۇل قىلىشنى ۋە ئۆز پۇقرالىرىنى ۋەتىنگە قايتۇرۇش ئىشىنى تېزلەتتى. ئەسلىدە سوۋېت پاسپورتى تارقىتىش 1946 - يىلى باشلانغان بولۇپ، 1916 - 1933 - يىللار ئارىلىقىدا روسىيە ئىمپېرىيەسى ۋە سوۋېت تەۋەسىدىن شەرقىي تۈركىستانغا قېچىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر، رۇس، تاتار، ئۆزبېك، تاجىك، قىرغىز، قازاقلار بىلەن بىر قاتاردا يەرلىك خەلق بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمىمۇ سوۋېت پۇقرالىقىغا ئۆتكەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇلارنى ۋەتىنگە قايتۇرۇش ئىشى، 1954 - يىلى باشلانغان ئىدى.

1960 - يىلىدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي بۆھران دەۋرىدە خەلق تۇرمۇشى كەسكىن تۆۋەنلەپ، ئاچارچىلىق يۈز بەرگەچكە سوۋېت پۇقرالىرىلا ئەمەس، يەرلىك ئۇيغۇرلارمۇ سوۋېتكە كېتىشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن سوۋېت پاسپورتى ئېلىشقا تىرىشتى. سوۋېت كونسۇلخانىسىدىكىلەر بولسا بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ سوۋېت پاسپورتىنى كەڭ دائىرىدە تارقاتتى. خىتاي دائىرىلىرىمۇ بۇنىڭغا ئانچە توسقۇنلۇق قىلمىدى. بۇنىڭغىمۇ قانائەت ھاسىل قىلمىغان سوۋېت تەرەپ، خەلقنىڭ ئاممىۋى كۆچۈشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، 1962 - يىلى باش باھاردا چېگرانى ئېچىپ قويدى. ئىلى، تارباغاتاي (چۆچەك) ۋىلايەتلىرىدىكى ئادەملەر چېگرادىن رۇخسەتسىزلا ئۆتۈشكە باشلىدى. خىتاي ھاكىمىيەت دائىرىلىرى بۇنى كۆرمەسلىككە سېلىپ، سۈكۈت قىلدى. ئىلى ۋىلايىتىنىڭ قورغاس ناھىيىسىدىكى، تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ چاغانتوقاي، چۆچەك ناھىيىلىرىدىكى ئاھالىنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمى بىر - ئىككى ئاي ئىچىدىلا سوۋېتكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ يەر زېمىن، ئۆي - ماكانلىرىلا ئەمەس ھەتتا شەخسى مۈلۈك، مال - ۋارانلىرىمۇ ئىگىسىز قالدى. شۇ چاغدىكى خىتاي رەسمى دائىرىلىرىنىڭ مەلۇماتى بويىچە

قىلغان نامايىشچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلدى.

بۇ چاغدا، ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتېتى بىناسىدىن ۋە ئۇنىڭ قارشىسىدىكى ئىلى ھەربىي رايون ئەسكىرى بىرلىكى ھويلىسىدىن نامايىش قىلغانلار ئۈستىگە ئاپتوماتىك قوراللار ئارقىلىق تۆيۈقسىز ئوق ياغدۇرۇلدى. خىتاي ھۆكۈمىتى ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنى دەپسەندە قىلىپ، غۇلجا خەلقىنىڭ تىنچ نامايىشىغا ئوق چىقىرىپ، قىرغىنچىلىق قىلىپ، «29 - ماي قانلىق قىرغىنچىلىق پاجىئەسى»نى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئەنە شۇ پاجىئە نەتىجىسىدە نەچچە ئونلىغان ئادەم قۇربان بولدى. خىتاي دائىرىلىرى ۋە ئەسكەرلىرى ياردەم بولغانلارغا تېببىي ياردەم كۆرسىتىش ئورنىغا، ئۇلارنىڭ كۆكرەكلىرىگە نەيزە تىقىپ ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى قوبۇل قىلغان ئىنسان ھوقۇقلىرى دېكلاراتسىيەسى، خىتاي قولىدا زوراۋانلىق ۋە شەپقەتسىزلىك نەيزىسىگە ئايلاندى.(1)

خىتايلار بۇ پاجىئەنىڭ ئىزنىسى يوقىتىش ئۈچۈن، ئوق تېگىپ ئۆلگەنلەرنىڭ جەسىتىنىڭ بىر قىسمىنى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتېتىنىڭ ھويلىسىدىكى قۇدۇققا تاشلاپ كۆمۈۋەتكەن بولسا، كوچىدىكى قان داغلىرىنى پاجىئە يۈز بەرگەن كۈنى ئاخشىمىدىلا يۇيۇپ تازىلاپ، چىنىدەك قىلىپ قويغان ئىدى. بۇ ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ چوڭقۇر ئىجتىمائىي يىلتىزى بار ئىدى. 1944 - يىلى ئىلدا باشلانغان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتى، ئۇچ ۋىلايەتتە غەلبىلە قىلىپ مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشى بىلەن، ئۆزىنىڭ مىللىي ئارمىيىسى، دۆلىتى بايرىقى، دۆلەت گېرىبى ۋە ئۆزى چىقارغان پۇلغا ئىگە بولۇپ مۇستەقىل دۆلەت ھالىغا كەلگەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى بۇ مىللىي مۇستەقىللىقنى كۆرۈپ، قازاقستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللىي جۇمھۇرىيەتلەرنىڭمۇ، مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشىدىن چۆچىگەن ستالىن، شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ مۇقەددەس ئارزۇسى ۋە ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەقدىرىنى باشقىسىغا ساتقان ئىدى. يەنى ئۇ ماۋ زېدۇڭ بىلەن ئۆزئارا ئىككى چوڭ ئىمپېرىيە ئوتتۇرىسىدىكى تەسىر دائىرىلىرىنى بۆلۈشۈپ ئېلىشقا كېلىشىپ، مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتى پايدىسىغا ھەل قىلىپ، 1949 - يىلى ئۆكتەبىردە ئۇنىڭ قول - پۇتۇنى چۈشەپ، يەنە خىتايغا باغلاپ بەرگەن ئىدى.

شەرقىي تۈركىستانىنى قايتىدىن بىسىۋالغان خىتايلار، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىرىدىن تاكى مىللىي ئارمىيە ئىشتىراكچىلىرىغىچە، ھەممىسىدىن قاتتىق ئۆچ ئېلىپ، «مىللەتچى ئۇنسۇر»، «پانتۈركىست»، «پانئىسلاست»، «ئەكسىل ئىنقىلابچى» دېگەن قالپاقلار ئاستىدا تەقىپلەشكە، قولغا ئېلىپ، ئېتىپ تاشلاشقا باشلىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇقەددەس زېمىنىگە

(1) يېڭى ھايات گېزىتى، 1992 - يىلى 28 - ماي، 63 - سان، 4 - بەت، قازاقستان، ئالمۇتا

كۆپچۈلۈك بۇ ياردەمدىن تولۇق بەھرىمەن بولالمىدى. تۇرمۇش جەھەتتىن ئۇلار كۆپ قېينچىلىقلارغا دۇچ كەلدى. ئومۇمەن ئالغاندا 20-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرىدا يەنى 1954 - 1963-يىللاردا شەرقىي تۈركستاندىن ئىككى يۈز ئون مىڭدىن كۆپرەك ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار تۈركلىرى ۋە روس، تۇنگان قاتارلىق مىللەتلەر س س س ر غا ئۆتكەن بولۇپ، قازاقستاننىڭ رەسمى مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا تاشكەنت شەھرى، تاشكەنت ۋىلايىتى ۋە سىر دەريا ۋىلايىتى قاتارلىق جايلارغا ئۇيغۇرلار كېلىپ يەرلەشتى. بۇ چوڭ كۆچ كۆچتە كەلگەن خەلقىمىز قازاقستاننىڭ شەرقىي شىمالىدىن غەربىي جەنۇبغا قاراپ تەخمىنەن 1500 كىلومېتىر ئارىلىقتا ئارالچە شەكىلدە ئورۇنلاشتى. يەنى قازاقستاننىڭ ئاياكۆز، تالدىقورغان، ياركەنت شەھەرلىرى ۋە پانفىلوۋ رايونى، ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئۇيغۇر، چىلەك، ئەمگەكچى قازاق، تالغار، ئىلى، خەشكىلەك، جامبۇل رايونلىرى، ئالمۇتا شەھرى جامبۇل ۋىلايىتىنىڭ چۇ، تاراز شەھەرلىرى، چىمكەنت ۋىلايىتىنىڭ چىمكەنت شەھرى، ساراغاچ رايونى، قىرغىزستاننىڭ شىمالدىكى چۇي ئوبلاستىنىڭ قەنت، ئالامىدىن، سوقۇلۇق، موسكۋا رايونلىرى، بىشكەك، قارابالتا شەھەرلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

شەرقىي تۈركستاندا خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئىنسان ھوقۇقى ۋە ئۇنىڭ قەدىر - قىممىتى دەپسەندە قىلىنىپ، خەلق، سىياسىي ھوقۇقسىز ۋە مىللىي زۇلۇم ئاستىدا ئۆز ۋەتىنىدە ۋەتەنسىز، ئىشسىز ۋە نامراتلىقتا ھايات كەچۈرۈشكە مەجبۇر قىلىندى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار مۇساپىر بولسىمۇ، باشقا يۇرتلاردا ياشاشنى ئەۋزەل كۆرۈپ، ئۆز ئانا ماكانى ۋە مال - مۈلكىنى تاشلاپ، يان خوشنا كېڭەش ئىتتىپاقىدىكى قېرىنداش قازاقستان ۋە ئورتا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىگە كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

خىتاي ھۆكۈمىتى ۋەقىئەدىن خەۋەردار تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالدى. چۈنكى ئۇلار ئۈچۈن يەرلىك خەلق قانچە كۆپ كۆچۈپ كەتسە، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ جايدىكى مەۋقىئەسى شۇنچىلىك مۇستەھكەملىنىپ، كەتكەنلەرنىڭ ئورنىنى ئىچكىرىدىن ئېلىپ چىققان خىتايلار بىلەن تولدۇرۇشنى پىلانلاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. 1962-يىلى مارت ئېيىدىن 29-مايغىچە بولغان زامان ئىچىدە، خىتاي سىياسىتىدىن نارازى بولۇپ چەت ئەلگە كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ سانى كۈندىن كۈنگە ئېشىپ، ئۆزلىرىنى «خەلقچىل، دېموكراتىك»، «كوممۇنىست» دەپ ئاتىغان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقئارادا ئابرۇيى چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزگەن خىتايلار، ئەمدى يەرلىك خەلقنىڭ چەت ئەلگە كېتىشىنى بىردىن چەكلەپ، كىمكى سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىغا يېقىنلاشسا ئۇنى ئېتىشقا ياكى تۇتۇپ قاماشقا باشلىدى. بۇ دەۋرگىچە كىمنىڭدۇر بالىلىرى، ئاتا - ئانىلىرى، قېرىندىشى، ئۇرۇق - تۇققانلىرى كېڭەش ھۆكۈمىتى تەۋەسىگە ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن، ناھايىتى كۆپ ئاتا - ئانىلار

1962 - يىلى باھاردا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن ئاتمىش يەتتە مىڭ ئادەم سوۋېتكە قېچىپ ئۆتكەن. خىتاي دائىرىلىرى خەلقنىڭ ئاممىۋى قېچىش ۋەقەسىنىڭ كونترولدىن چىقىۋاتقانلىقىنى ۋە خەلقئارا مەتبۇئاتنا بۇ ھەقتە خەۋەر ۋە ماقالىلارنىڭ كۆپلەپ ئېلان قىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مايې ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا غۇلجا - قورغاس ئارىسىدىكى قاتناشنى توختۇتۇش سەۋەبى بىلەن 29 - مايې كۈنى تىچلىق شەكىلدە نامايىش قىلغان ئۇيغۇرلارنى ئوققا تۇتۇپ، نۇرغۇنلىغان ئادەمنى قىرىۋەتتى، نۇرغۇن كىشىلەرنى يارىدار قىلدى. بۇنى ئاز دەپ شۇ كۈنى كېچىسىدىن باشلاپ غۇلجا شەھىرىدە زور كۆلەملىك تۇنقۇن قىلىش باشلاندى. مىڭلىغان ئۇيغۇرلار قاماققا ئېلىندى. 30 - مايدىن تارتىپ غۇلجا شەھىرىدە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىنىپ، خەلقمىز خىتاي دۆلەت تېرورىنىڭ قۇربانىغا ئايلاندۇرۇلدى. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قاراشلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ كۆپ جايلىرىدا قاماققا ئېلىشلار باشلاندى. خىتاي ھاكىمىيىتى ئىلى، تارباغاتاي ۋەقەسىنى «چەت ئەل جاسۇسلىرىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن بىر ئوچۇم ئۆزگەرمەس يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرلار ۋە سىنىپى دۈشمەنلەر قوتراتقۇلۇق قىلىپ پەيدا قىلدى» دەپ كاپشىدى. چېگرا ئىتىلىپ كۆپ ئۆتمەي، ئىگە چاقلىرى كېتىپ بوش قالغان يەر زېمىن، ئۆي - مۇلۇكلەرنى خىتاي كۆچمەنلىرى يولسىزلىق بىلەن ئىگەللىۋالدى. خىتايلارغا بولسا دەل مۇشۇلار كېرەك ئىدى. شۇنداق قىلىپ قورغاس ناھىيىسى ۋەقەسىگە كۆپلەپ خىتاي كەلتۈرۈشىنىڭ كاپالىتى بولغان «ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئارمىيەسى» نىڭ 4 - دىۋىزىيەسىگە قاراشلىق 61 - ، 62 - ، 63 - ، 64 - پولكلىرى كەلتۈرۈلدى. بۇ پولكلاردىكى يېرىم ھەربىي، يېرىم دېھقان خىتايلار، بالا چاقلىرى بىلەن ھېلىقى ئىگىسىز قالغان ئۆي - مۇلۈك، ماللارغا ھەقسىز ھالدا خوجايىن بولۇۋالدى. تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ چۆچەك، چاغانتوقاي ناھىيىلىرىگىمۇ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ئارمىيەسى 9 - دىۋىزىيىنىڭ پولكلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، سوۋېتكە چېگىپ كەتكەن يەرلىك خەلقنىڭ يەر - زېمىن، ئۆي - مۇلۇكلىرىگە يېرىم ھەربىي خىتايلار ئىگە بولۇۋالدى.

سۈيدۈڭ ناھىيىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، قورغاس ناھىيىسى بىلەن سۈيدۈڭ ناھىيىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ، قورغاس ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلدى. قورغاس ناھىيىسىدىن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا كەتمەي قالغان، ئەجدادىدىن بېرى شۇ يەردە ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر ۋە قازاق تۇركلىرىنى قازاقستانغا چېگرىداش ناھىيە قورغاستىن مەجبۇرى كۆچۈرۈپ جەنۇبتىكى ۋىلايەتلەرگە سۈرگۈن قىلدى.

گەرچە قېچىپ كەلگەنلەرگە غەمخورلۇق قىلىش ئۇچۇن، موسكۋادىكى خروشچۇنىڭ بۇيرىقىغا ئاساسەن مالىيە ياردىمى ئاجرىتىلغان بولسىمۇ، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ خيانەتكارلىقى ۋە پاراخورلىقى تۈپەيلىدىن، قېچىپ چىققان

ئۇرۇمچىدە يۈز بەردى. بۇنىڭغا، خەلق مەيدانىدا قىرىق مىڭ كىشىلىك ھۆكۈم چىقىرىش يىغىنى (قىرغىنچىلىق مۇراسىمى) ئۆتكۈزۈپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتلىرى ژۇرنالىست، جامائەت ئەربابى توختى قۇربان ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئوغلانى نىياز ئۆمۈر، ھوشۇر قارى، ئابدىرېھىم باقى، دولقۇن ئىبراھىم قاتارلىق ئون يەتتە ئادەمنىڭ ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، شۇ كۈنى ئېتىپ تاشلانغانلىقىنى مىسال قىلىپ كۆرسۈتۈش مۇمكىن. شۇ كۈنى ماشىنا ئۇستىدە ئۆلۈم جازاسى ئۇچۇن ئېلىپ مېڭىلغان توختى قۇربان ئەپەندىنىڭ، ئۆزىنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان خىتاي ئەسكەرلىرىنى مۇرىسى بىلەن ئىتتىرىۋېتىپ، مەردانىلىق بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ، مەيداندىكى ئاممىغا قاراپ، جەسۇرلۇق بىلەن خوشلاشقانلىقى، ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ.

مەن 1962 - يىلى 8-ئايدا يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ، ئۇرۇق-تۇققان يوقلاش ۋە غۇلجىدا يۈز بەرگەن 29-ماي قانلىق قەتلىئامىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئۇقۇش ئۇچۇن غۇلجىغا بارغان ئىدىم. تونۇش-بىلىشلەردىن بۇ قېتىمقى قانلىق قىرغىنچىلىقنىڭ ماھىيىتى ھەققىدە كۆپلىگەن مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇم.

مەن غولجىغا بارغان 8-ئايدىمۇ غولجا شەھرىدە كەچ سائەت 11 دىن ئەتىگەن سائەت 6 گىچە كوچىغا چىقىشنى مەنئى قىلغان ھەربىي ھالەت داۋام قىلىۋاتقان ئىكەن. كېچىلىرى توپ - توپ قوراللىق خىتاي ھەربىي ۋە ساقچىلار، كوچىلاردا چارلاش ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىكەن. بۇ ۋەقەلەرنى كۆرۈپ، خەلقىمىزنىڭ نەقەدەر پاجىئەلىك تەقدىرگە دۇچار بولغانلىقىنى ھېس قىلىپ، روھى جەھەتتە قاتتىق ئازابلاندىم.

خىتاي ئىشغالىيەتچىلىرى، 29-ماي ئىلى قەتلىئامى ئارقىلىق، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ، بولۇپمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي غۇرۇرى، مىللىي ئېتىخارى ۋە ئۇلارنىڭ بۈيۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى، ھەقسىزلىق ۋە زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشتەك مىللىي ئىرادىسىنى يوق قىلىپ تاشلاشقا ئۇرۇنسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەقسىتىگە يېتەلمىدى. 1997-يىلى 5-فېۋرال كۈنى غۇلجىدا پارتىلغان مىللىي نامايىش ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئاسارەتكە قارشى تۇرۇش ھەرىكەتلىرى بۇنىڭ پولاتتەك دەللىلىدۇر.

1962-يىلى باھار ئايلىرىدا شەرقىي تۈركىستاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستان قاتارلىق جۇمھۇرىيەتلىرىگە قىلىنغان بۈيۈك كۆچ ھەرىكىتىدە، خىتايلار ئۇيغۇر قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۆز ۋەتىنىدىن ھەيدەپ چىقىرىپ، زېمىنىمىزغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى كۆپلەپ ئورۇنلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بولسا، سوۋېت كومموُنىست ئىمپېرىيىسى ئۆزلىرىنىڭ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا يوقۇتۇلغان ئادەم كۈچى، بولۇپمۇ ئەركەك ئادەم كۈچى يېتىشمەسلىك مەسىلىسىنى

ئۆز ئۇغۇل - قىزلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىشنى، ياكى بۇ يەردىكى ئۇرۇق - تۇققان قېرىندىشلارنىڭ كېڭەش ئىتتىپاقىغا چىقىپ كېتىشىگە رۇخسەت بېرىشنى ئىلتىماس قىلىپ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىناسى ئالدىغا مىڭلىغان ئادەملەر يىغىلغان ئىدى.

قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنقى بولمىغان خەلق ئاممىسىنى ھېچقانداق ئاگاھلاندۇرماي ۋە ياكى ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشمەي، خەلق ئاممىسىغا قارىتا قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، 29-مايى قانلىق ۋەقەسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئىدى. ئۇلار بۇ ۋەقەنى «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۇشكۇرتۇشى بىلەن پەيدا بولغان ئەكسىلئىنقىلاۋى توپىلاڭ» دەپ ئاتاپ، ۋەقەنى جەريانىدا پەقەت ئىككى ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

بۇ ۋەقەنى ھەققىدە 1963-يىلى كۈز ئايلىرىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى بىر دوكلاد يەتكۈزۈش يىغىنىدا سۆز قىلغان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ ئىككىنچى سېكرىتارى سەيپىدىن ئەزىزى: «غۇلجىدا 29-مايى ۋەقەسى يۈز بەرگەن چاغدا ۋاڭ ئىنماۋ بىلەن ئىككىمىز شۇنداق، ۋەقەنىڭ جەريانىنى ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتېتى مەسئۇللىرى ئارىلىقسىز ھالدا بىزگە دوكلاد قىلىپ تۇردى، <نامايىشچىلاردىن ئىككى ئۇچ كىشى، دەرۋازىسى تاقالغان پارتىيە كومىتېتىنىڭ تۆمۈر رىشاتكىلىرىغا يامىشىپ چىقىپ، پارتىيە كومىتېتى ئىچىگە كىرىشكە ئۇرۇنۇۋاتىدۇ> دېگەن خەۋەرنى بەرگىنىدە ۋاڭ ئىنماۋ بىلەن ئىككىمىز، <ئوق چىقىرىپ باستۇرۇلسۇن> دېگەن بۇيرۇقنى بەردۇق» دەپ، بۇ قەتلىئامنىڭ ئاساسىي جاۋابكارلىرىنىڭ ۋاڭ ئىنماۋ بىلەن ئۆزى ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلغان ئىدى. مەملىكەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى ئۆتكۈزگەن يىغىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈش يىغىنىغا ئاكلىغۇچى بولۇپ قاتناشقانلار ئىچىدە مەنمۇ بار ئىدىم.

ئەپسۇسكى، پاجىئە نەچچە ئونلىغان كىشىلەرنىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن تۈگىمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر ئايغىچە پۈتكۈل شەھەر بويلاپ خىتاي ساقچىلىرى ماشىنىلارنى دەھشەتلىك ۋارقىرىتىپ يۈرگۈزۈپ، ئۆيمۇ-ئۆي تىمىسقىلاپ «گۇمانلىق ئۇنسۇرلار» دەپ ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان قارا تىزىم بويىچە مىڭلاپ ياشلارنى ھېچقانداق ئاساسسىز ھالدا، «29-مايى نامايىشى بىلەن مۇناسىۋىتى بار» دەپ تۇتقۇن قىلىپ، تۈرمىلەرگە تاشلىدى. شۇنداق قىلىپ خىتاي ھۆكۈمىتى «بىرنى جازالاپ، مىڭنى قورقۇتۇش» دېگەن يامۇز چارىلىرىنى قوللۇنۇپ، ھەر يىلى 29-مايى كۈنى خەلقنىڭ كۆز ئالدىدا بەش - ئون ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە باشلىدى. مۇشۇنداق جازالاپ ئۆلتۈرۈشنىڭ بىرى 1970-يىلى 5-ئاينىڭ 29-كۈنى

باشقۇرۇپ، قىزىق چاقچاقلار بىلەن كىشىلەرنى كۈلدۈرۈپ سورۇنغا تۇيۇ ھاۋاسىنى ھاكىم قىلدى. تۇيۇ مۇراسىمىمىزغا قاتناشقان ۋەتەنپەرۋەر، ئىنقىلابچى، مەشھۇر ژۇرنالىست توختى قۇربان ئەپەندىم، كۆزگە كۆرۈنگەن تۈركولوگ ۋە شائىر ئىمىن تۇرسۇن ئاكا، پېشقەدەم شائىر ۋە ئىنقىلابى قەھرىمان، تارىخچى تۇرغۇن ئالماس ئاكىلار تەبرىك سۆزلىرى سۆزلەپ، ئىككىمىزنىڭ تويىنى قىزغىن تەبرىكلىدى. تۇيۇ مۇراسىمىغا قاتناشقان كومپوزىتورلاردىن ئىسكەندەر سەيپۇللايوف، خارىس ئاشۇرۇپلار ۋە باشقا ئارتىسلار ناخشا - سازلىرى بىلەن تويىنى قىزىتىپ بەردى. رابىيە مۇھەممەتمۇ تويىنىڭ ئاخىرىداراق ئۇلۇغۇرۇپ كېلىپ، بىرنەچچە ناخشا ئوقۇپ بەردى. شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتقا نىسبەتەن تويىمىز خېلى ئوبدان ئۆتتى. نەتىجىدە ئىككىمىز ئۆيلىنىشىمىز ئوچاقلىق بولۇپ قالدۇق.

1965 - يىلى 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئوغلىمىز دىلشات ئەپەندى دۇنياغا كەلدى. 1967 - يىلى 15 - مارت كۈنى ئىككىنچى ئوغلىمىز مۇرات ئەپەندى دۇنياغا كۆز ئاچتى. ئىككى پەرزەنتىمىز ئارقا - ئارقىدىن دۇنياغا كەلگەچكە ۋە ھەر ئىككىمىز مائارىپ ۋە سەھىيە ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شەھەر - يېزىلاردا «سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە ھەرىكىتى»، ئۇنىڭغا ئۇلاپلا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دېگەن ھەرىكەتنىڭ باشلىنىشى ۋە دەھشەتلىك ھالدا داۋام قىلىشى، ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش توختۇتۇلۇپ «بىرگە زەربە بېرىپ ئۆچكە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى» ئېلىپ بېرىلىپ، ئوقۇتقۇچى خىزمەتچىلەرنىڭ يېزىلارغا چۈشۈرۈلۈپ، يېرىم كۈن كۆرەش، تەنقىت، يېرىم كۈن ئەمگەك بىلەن چېنىقىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىشى سەۋەبىدىن باللىرىمىزنى بېقىپ، يېتىشتۇرۇشتە ئېغىر قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلدۇق. ئۇيغۇر بالا باققۇچى توختۇتۇش ۋە ئۇرۇق - تۇققانلارنىڭ ياردىمى ئارقىلىق بۇ قىينىچىلىقلارنى بۇيۇك پىداكارلىق بىلەن يېڭىپ، باللىرىمىزنى ساغلام يېتىشتۇرۇشكە تىرىشتۇق.

1971 - يىلى 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۈچىنچى ئوغلىمىز پەرھات ئەپەندى دۇنياغا كەلدى. ئۈچ ئوغۇل پەرزەنتىمىزنى ساغلام يېتىشتۇرۇپ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتۇپ، ۋەتەنپەرۋەر، ئەخلاقلىق، ۋىجدانلىق، ئىمانلىق، ياخشى ئادەم بولۇشى ئۈچۈن ئالاھىدە غەيرەت كۆرسەتتۇق. يولدۇشۇم مەھرىنسا خانىم باللارنىڭ بىرەرسىنىڭ قىز بولمىغانلىقى ئۈچۈن كۆڭلى يېرىم بولۇپ، مەيۇسلىنەتتى. مەن ئۇنىڭغا: «ئاللاھنىڭ بەرگىنىگە رازى بولمىساق بولمايدۇ، پەرزەنتلەرنىڭ قىز - ئوغۇل بولۇشى مۇھىم ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك، ئىنساپ - تەۋپىقلىق، ياخشى ئىنسان بولۇپ يېتىلىشى» دەپ تەسەللى بېرىپ تۇردۇم.

ھەل قىلىشنى كۆزدە تۇتقان ئىدى. بۇ ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ شەخسى چىقارلىرى سەۋەبىدىن يۈز بەرگەن ۋەقەئىلەردە ئەڭ ئېغىر بەدەل ئۆتىگەنلەر يەنىلا ئۇيغۇر خەلقى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستانلىقلار بولدى.

خىتاي بىلەن روسىيەدىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئىمپېرىيىنىڭ قويۇق دوستلۇق ئورناتقان ۋاقتىدىمۇ، ئۇنىڭ ئېغىر زىيانكەشلىكىگە يەنىلا شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر تۈركلىرى قاتارلىق قېرىندىش، قانداش خەلقلەر ئۇچۇرىدى. ئۇلار ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قىرغىنچىلىقى ۋە قەتلىئامىغا دۇچ كەلدى. روسىيە بىلەن خىتايدىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ بىر-بىرى بىلەن بولغان دوستلۇقى بۈزۈلغان مەزگىللەردىمۇ، ئۇنىڭ ئېغىر زىيانكەشلىكىگە يەنىلا شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى دۇچار بولدى. «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك، يەنىلا بۇ ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ زۇلۇم ۋە ئازاپ - ئوقۇبتىنى شەرقىي تۈركىستان خەلقى تارتتى. بۇ تارىخىي ئۆتمۈشنى ۋە تارىخىي تەجرىبە ساۋاقنى شەرقىي تۈركىستان خەلقى قەتئىي ئۇنۇتماسلىقىمىز لازىم.

مەھرىنسا خانىم بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولىشىمىز، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ دۇنياغا كېلىشى

مەن خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن «يەنە ئوقۇپ بىلىمىنى ئاشۇرىمەن» دەپ ئۆي - ئوچاقلىق بولۇشنى ئويلاشمىغان ئىدىم. 1963 - يىلدىن كېيىن، ياخشىراق بىر قىز بىلەن تونۇشۇپ ئۆي - ئوچاقلىق بولۇش قارارىغا كەلدىم. شۇ يىلنىڭ ياز ئايلىرىدا ئاللاھنىڭ قىسمىتى بىلەن ئۆمۈرلۈك يولدۇشۇم مەھرىنسا خانىم بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ۋە بىرقانچە قېتىم ئۇچرۇشۇپ ئۆزئارا سۆزلۇشۇش نەتىجىسىدە، ئۇنىڭ بىلەن تەقدىرىمنى قوشسام بولغۇدەك دېگەن پىكىرگە كەلدىم. چۈنكى ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم. ئۇمۇ مېنى ياقتۇرۇپ ياخشى كۆرۈپ قالدى. ئىككىمىز توي قىلىشقا قارار بەردۇق. 1964 - يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۈرۈمچى تەڭرىتاغ رايونلۇق خەلق كومىتېتىدىن نىكاھ خېتى ئالدۇق. توي ۋاقتىنى 1964 - يىل 14 - مارت كۈنىگە قارارلاشتۇردۇق.

بۇ تويدا مەھرىنسا خانىمنىڭ قىز قولداشلىقىنى مەخپىرەت خانىم ئۆز ئۈستىگە ئالدى. يېگىت قولداشلىقىغا مەن ئىشلەۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرلىك ئىشخانىسىدا تەرجىمان بولۇپ ئىشلەيدىغان ۋاھىت خالىقنى تەكلىپ قىلدۇق. مېنىڭ قولداشلىقىمنى ئۇ ئۆز ئۈستىگە ئالدى. توي مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلىشنى بىئولوگىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى خىزمەتدىشىمىز، گەپ سۆزگە ئۇستا ئابباس بورھان ئەپەندىم ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئۇ تويىنى ياخشى

ياخشى بىلدىغان بىر كىشى ئىدى. تارىخ ئىلمىدە بىر نوپۇزلۇق شەخس ئىدى.
1955 - يىلى 1 - ئۆكتەبىردە شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان چاغدا بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە بىر تەبرىك تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ، تەبرىكلىگەن ۋە ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغان ئىدى.

8 - ئەسىرنىڭ 2 - يېرىمىدا 761 - يىلى خىتايدا ئەنلۇشەن باشچىلىقىدا پارتلىغان ئىسيان نەتىجىسىدە تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) شەھىرى ئىسيانچىلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە قالغان بىرمۇنچە شەھەرلەر ئىسيانچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن، خىتاي تاڭسۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمدارى ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۇيغۇر دۆلىتىدىن ياردەم تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان، ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ ھۆكۈمدارى بۆگۈخان 200، 000 كىشىلىك بىر ئاتلىق قوشۇن بىلەن 761 - يىلىدا خىتاي تۈپراقلىرىغا كىرىپ چاڭ - ئەن شەھرىنى قورشاۋغا ئېلىۋالغان ئەرلۇشەن قىسملىرىنى تارمار قىلىپ ئۇلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان بىرمۇنچە شەھەرلەرنى قايتۇرۇۋالغان ۋە تاڭسۇلالىسىنى ئىغىر ئەھۋالدىن قۇتقۇزۇپ قالغان. تاڭسۇلالىسى ھۆكۈمدارىنىڭ تەلىپى بويىچە بۆگۈخاقان ئەسكىرى قىسملىرى بىلەن خىتايدا ئىككى يىل تۇروپ قالغان، بۆگۈ خاقان بۇ جەريانىدا خىتايدا پائالىيەت قىلىۋاتقان مانىخەست راھىبلىرى بىلەن تونۇشۇپ، مانى دىنىنى قوبۇل قىلغان. كېيىنچە خىتايىنى ئۇيغۇر دۆلىتىگە باج ئۆتەش كېلىشىمگە ئىمزا قىلىدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئەسكىرى قىسملىرى بىلەن ئانا ۋەتەن تۈپراقلىرىغا قايتىپ كەتكەن. تاڭسۇلالىسى ھۆكۈمدارى ئىسيانچىلارنىڭ تەكرار ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن ئەندىشە قىلىپ ئۇيغۇر ئارمىيەسىدىن ئىككى تۈمەن ئەسكەرنىڭ خىتايىنىڭ خۇنەن ئۆلكىسىدە بىر مۇددەت تۇرۇشىنى تەلەپ قىلغان، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى كېلىشىمگە ئاساسەن ئىككى تۈمەن ئاتلىق ئەسكىرى قىسىم ئەرلۇشەنىنىڭ ئىسيانى باشلانغان خۇنەن ئۆلكىسىدە قالغان، كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان بەزى ھادىسىلەر نەتىجىسىدە بۇ ئىككى تۈمەن ئاتلىق ئەسكىرى قىسىم ئۇيغۇر دۆلىتىگە قايتىپ كېتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىغان ۋە خۇنەنگە يەرلىشىپ قالغان. ئۇزۇن زامانلارنىڭ ئوتتۇشى بىلەن ئۇلار تىلىنى، ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ئاستا - ئاستا ئونتۇپ، خىتايلىشىپ كەتكەن. جەن - بۇزەن، ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ بىرى ئىدى. جەن بۇزەن ماۋ زېدۇڭنىڭ «ئۆتمۈشنى بۇگۈنگە خىزمەت قىلدۇرۇش»، «تارىخنى سىياسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش» شوئارلىرىغا قارشى كۆزقاراشلىرىنى تەكتلىگەنلىكى ئۈچۈن «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» دا ئارقا - ئارقىدىن كۈرەش قىلىنىپ، ئىغىر سىياسىي بېسىم يۈرگۈزۈلۈپ قېيىن - قىستاقتا ئېلىنغان، بۇ ئىغىر خورلۇنۇشلارغا چىدىيالمىغان ئالىم ئۆزىنى قۇدۇققا ئېتىپ ئۆلۈۋالغان، بۇنى تۇيغان خىتاينىڭ باش مىنىستىرى جۇئىنلەي كېيىنكى كۈنلىرىدە «جەن - بۇزەن خىتايىنىڭ

خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كەلتۈرگەن ئېغىر ۋەيرانچىلىقى ۋە بالايى - ئاپىتى

خىتايدا ماۋ زېدۇڭ تەرىپىدىن باشلىتىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەدەنىيەت بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى بولمىغان، ئىنسانىيەتنىڭ كۆلتۇر ۋە مەدەنىيىتىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىدىغان بىر ھەرىكەت بولۇپ تارىخ سەھىپىلىرىگە يېزىلىپ قالدى.

1965 - 1975 - يىللىرى ئارىسىدا يۈرگۈزۈلگەن بۇ ھەرىكەتنىڭ ئاساسى نىشانى خىتاي ھاكىمىيىتى ئىچىدىكى ماۋ زېدۇڭ گۇرۇھىغا ۋە ئۇنىڭ سىياسەتلىرىگە قوشۇلمايدىغان ئوچۇق ۋە يوشۇرۇن كۈچلەرنى يوقىتىپ تاشلاپ پۈتۈن خىتايدا ماۋ زېدۇڭ ئىدىئولوگىيىسىنى رەقىبسىز بىر شەكىلدە ھۆكۈمران قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى جەريانىدا قىزىل خىتاي ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى پۈتۈن رايونلاردا ھاكىمىيەت ئىچى ۋە تېشىدىكى مۇنەۋۋەر زىيالىيلار، بۇرژۇئازىيە ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى، رېۋىزىنىستلار، ھەر دەرىجىلىك رەھبىرى ئورۇندىكى كادىرلار، كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلار، دېگەن بەدنامىلار بىلەن قارىلىنىپ ئاتالمىش «قىزىل قوغدىغۇچىلار» تەرىپىدىن باشلىرىغا قەغەز قالپاقلار كىيدۈرۈلۈپ، سازايە قىلىنىپ، كۆرەشكە ئېلىندى، ئورۇلدى، سوقۇلدى. ئاي - يىللارچە ئېغىر جىسمانىي ۋە مەنىۋى زىيانكەشلىككە ئۇچۇرىتىلدى. ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇنلىغان زىيالىيلار ئىدىئولوگىيەلىك تەلىم - تەربىيە بېرىش لاگىرلىرىغا توپلىنىپ ئىدىيە ئۆزگەرتىشكە مەجبۇرلاندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «بىرگە زەربە بېرىش، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسىگە ماسلاشمىغانلار تەنقىد قىلىنىپ بىر مۇنچىلىرى ماۋ زېدۇڭنىڭ سادىق قىزىل قوغدىغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى، تۇرمىلەرگە قامىتىلدى، ئېغىر سىياسىي بېسىمغا ئۇچۇرىتىلدى ۋە نەتىجىدە بىر مۇنچە زىيالىيلار ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا مەجبۇر قىلىندى.

ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلارنىڭ بىرى خىتايىنىڭ پارتىيە ھۆكۈمەت گېزىتى «رېنمىنرىباۋ» (خەلقنىڭ كۈنلۈك گېزىتى) نىڭ باش تەھرىرى دېگتۇ ئىدى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا دېگتۇ شىددەتلىك تەنقىد ۋە كۆرەشكە ئېلىنغان ۋە كېيىنچە ئىدىيە ئۆزگەرتىش لاگېرىغا ئەۋەتىلىپ ئەقلىگە سىغمايدىغان بېسىم ۋە خورلاشلارغا ئۇچۇرۇتۇلغان بولۇپ، نەتىجىدە ئۇ، ئۇ يەردە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا مەجبۇرلانغانلارنىڭ بىرسى خىتايدىكى ئەڭ مەشھۇر، بۈيۈك تارىخچى «جەنبۇزەن» دۇر. جەنبۇزەن خىتايىنىڭ داڭلىق تارىخ پروفېسسورى، خىتايىنىڭ قەدىمكى دەۋر، ئورتا دەۋر، يېڭى دەۋر تارىخلىرىنى

قممەتلىك غەزىنىلىرىنى تامامەن يوق قىلىپ تاشلاشنى نىشان قىلغان ھەرىكەت ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» خىتايىنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە بۈرژۇئازىيە قارا يىپىنى قىزىپ چىقىرىش ھەرىكىتى» بولۇپ داۋام قىلغان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستاندا ئۇچ قارا يىپنى قىزىپ چىقىرىش ھەرىكىتى يەنى يەرلىك مىللەتچىلىك قارا يىپى، بۈرژۇئازىيە قارا يىپى، رېۋىزيونىزىم (شىيۇجىگجۇيىچلىق) ۋە چەت ئەلگە باغلىنىش قارا يىپىنى قىزىپ چىقىرىش ۋە يوقىتىش ھەرىكىتى شەكلىدە داۋام قىلدى. نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر ئىنسانلىرىمىز يەرلىك مىللەتچى، چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر دەپ ئەيىبلىنىپ ئازاب - ئوقۇبەت كۆردى ۋە ئۆلۈپ كەتتى.

بۇ ھەرىكەت جەريانىدا،

1. نۇرغۇنلىغان قممەتلىك مىللىي، تارىخىي، ئىلمىي، ئەدەبىي ئەسەرلىرىمىز ساقچى ئىدارىلىرىغا توپلۇتۇلۇپ كۆيدۈرۈۋېتىلدى. شەرقىي تۈركىستان تۈركىلىرىنىڭ تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك ناھايىتى قممەتلىك مۇھىم ئەسەرلەر ئوت يېقىپ كۆيدۈرۈلۈپ يوقۇتۇۋېتىلدى. بۇ خىل كىتاب كۆيدۈرۈش ھەرىكىتى شەرقىي تۈركىستاندا 60 يىلدىن بېرى داۋاملىق ئېلىپ بېرىلماقتا. ئەنگلىيە دۇرخام ئۇنىۋېرسىتېتى ھازىرقى زامان خىتاي تەرەققىياتى مەركىزى مۇدىرى، دوكتور مىشەل دىللون (Micheel Dillon) نىڭ «كۆك بايراق» ژۇرنىلىنىڭ 2002 - يىللىق ماي - ئىيۇن سانىنىڭ 24 - ، 25 - بېتىدە يەر ئالغان «قەشقەر ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتى تەھدىت ئاستىدا» ناملىق ماقالىسىدا، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ، 2002 - يىلى شائىر، ئالىم تۇرغۇن ئالماس قاتارلىق بەزى ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ دۆلەتنىڭ نەشىر ئورگانلىرى تەرىپىدىن بېسىلغان كىتابلىرىنى توپلۇتۇپ كۆيدۈرگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ ئۆتكەن.

2. نۇرغۇنلىغان مەسچىتلەر ۋە ئۇلارنىڭ مۇنارلىرى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا قىزىل قوغدىغۇچىلار تەرىپىدىن چېقىپ تاشلاندى ياكى تاقۇۋېتىلدى. بەزى جايلاردا ئىمامىلار چوشقا بېقىشقا مەجبۇر قىلىندى.

3. نۇرغۇنلىغان مىللىي، ئەدەبىي ۋە تارىخىي ئەسەرلەر ئىنقىلابقا قارشى ئەسەرلەر دەپ قارىلىپ، تەنقىد قىلىنىپ ئوقۇلۇشى مەنئى قىلىندى.

4. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۇنىۋېرسىتېت ۋە تېخنىكومىلاردا ئوقۇش - ئوقۇتۇش خىزمەتلىرى 1965 - 1972 - يىللىرى ئاساسىدا پۈتۈنلەي توختۇتۇلدى. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا شەرقىي تۈركىستان تۈركىلىرىنىڭ كۇلتۇر ۋە مەدەنىيىتىگە ئېغىر زەربە بېرىلىپ زىيانكەشلىك قىلىندى. شەرقىي تۈركىستاندا تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ مۇنەۋۋەر زىيالىيلارنىڭ بەزىلىرى «بۈرژۇئازىيە قارا يىپى» دېيىلىپ ئەيىبلەنسە، بەزىلىرى «يەرلىك مىللەتچى، مىللىي بۆلگۈنچى» دەپ قارىلىنىپ قاتتىق تەنقىد ۋە كۈرەشكە ئېلىندى، ئېغىر دەرىجىدە زەربە بېرىلدى.

ئەڭ مەشھۇر تارىخچىسى ئىدى، بىز ئۇنى قوغدىيالمىدۇق، دىققەتسىزلىكىمىزدىن ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى، بۇ خىتاي ئۇچۇن چىڭ يوقىتىش بولدى» دېگەن. جەن - بۇزەن مۇسۇلمان ئەمەس ئىدى. ئۇيغۇر تۇركچىسىنى بىلمەيتتى، بۇدىزىمدە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشنى مەنئى قىلغان بىر ھۆكۈم يوق ئىدى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خىتاينىڭ ئىقتىسادى بىلەن بىرلىكتە، خىتاينىڭ مەدەنىي - ئۇئارىپى، ئەدەبىيات - سەنئىتىمۇ ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. خىتاينىڭ ئالىي مەكتەپلىرىدە ئالتە يىل ئوقۇش - ئوقۇتۇش توختاپ كەتتى. جازالاش لاگېرلىرى ۋە مەيدانلاردا يازغۇچىلار، شائىرلار ۋە بىلىم ئەھللىرى ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسىگە قارشى ئىشلىگەن جىنايەتلىرىنى ئىقرار قىلىشقا - ئۆزىنى تەكشۈرۈشكە مەجبۇر قىلىندى. بۇ لاگېر ۋە مەيدانلاردا يەيدىغان، ئىچىدىغان نەرسىلەر بەكمۇ ناچار ئىدى. قالدىغان يەرلەر ھايۋان قوتانلىرىدىن پەرقسىز ئىدى. بۇ لاگېر ياكى مەيدانلاردا كىچىك بىر نارازىلىق بىلدۈرگەنلەر رەھىمسىزلەرچە جازالاندۇرۇلاتتى، ئۇرۇپ - سوقۇلاتتى، تۇرمىلەرگە ئۆتەتىلەتتى ۋە ھەتتا ئۆلتۈرۈلەتتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە نىسبەتەن شەرقىي تۇركىستاندا تېخىمۇ شىددەتلىك، تېخىمۇ قورقۇنچلۇق، تېخىمۇ ۋەھشىي بىر ھالەتتە ئېلىپ بېرىلدى. خىتاي كومۇنىستلىرى ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن خىتايدا، جۈملىدىن شەرقىي تۇركىستاندا ئارقا - ئارقىدىن توختىماي ئېلىپ بېرىلغان «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى يوقىتىپ يېڭى ھاكىمىيەت تىكلەش ھەرىكىتى»، «ئىجارى كەمەيتىش، زومىگەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى»، «يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى»، «ئۇچكە ۋە بەشكە قارشى ھەرىكەت»، «يەرلىك مىللەتچى، ئوڭچىللارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى»، «خۇسۇسى سودا سانائەتنى ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى»، «كومۇنالىشىش ھەرىكىتى»، «پولات - تۆمۈر تاۋلاش ھەرىكىتى»، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ھەرىكىتى» ئۇپۇرتۇنىزىمغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى»، «شىيۇجىڭجۇيىچىلىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى»، «سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى» قاتارلىق ھەرىكەتلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ دەھشەتلىك، تېخىمۇ پاجىئەلىك ھالدا جەريان ئەتتى. بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ كۆپچىلىكىدە شەرقىي تۇركىستاندىكى بىلىملىك ۋەتەنپەرۋەر، جەسۇر ئىنسانلار، خۇسۇسەن ئۇيغۇر زىيالىيلىرى نىشانغا ئېلىنىپ زىيانكەشلىككە ئۇچۇرۇتۇلدى ۋە يوقۇتۇلدى.

ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئۇيغۇر تۇركلىرى ۋە باشقا شەرقىي تۇركىستان تۇركلىرىنىڭ مىللىي ئېتىخارلىق، ئىمانلىق، ۋىجدانلىق، زىيالىيلىرىنىڭ ھەقسىزلىق ۋە زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىش روھىنى، ھەرخىل ئېغىر جازالار ۋە خورلاشلار ئارقىلىق سۇندۇرۇش، يوق قىلىش ھەرىكىتى ۋە شەرقىي تۇركىستان تۇركلىرىنىڭ مىللىي كۆلتۇر ۋە مەدەنىيىتى، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى

ئەپەندىنىڭ بېشىغا ئالاھىدە ياسالغان ئۇزۇن چۈچلىق قەغەز قالپاق كەيدۈرۈپ قويدى. (بۇ ئەسلى پىلانلىق ئۈيۇشتۇرۇلغان بىر ئويۇن ئىدى) بىر ھاياسىز قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچى: «مەمتىمىنىڭ مېدىسىمۇ ئوتتۇرىغا چىقسۇن» دەپ ۋارقىراپ قەمەر خانىمنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقاردى. ئۇنىڭ بېشىغىمۇ چۈچلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان قەغەز قالپاق كەيگۈزۈپ قويدى. ئوقۇغۇچىلار تەرىپىدىن: «بۇرژۇئازىيە ئىلىم نوپۇزلۇقلىرىنى تارتىپ چىقىرىپ كۆرەش قىلىپ يېقىتىپ، كۆرەش قىلىپ سېپىتىپ يەر بىلەن يەكسان قىلايلى» دېگەن شوئارلار ئارقا - ئارقىدىن توۋلاندى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان كۆرگۈچىلەر ئارقا - ئارقىدىن زالغا كىرىۋېرىپ، زالغا ئادەم سىغمىدى. چۈنكى كىشىلەرنىڭ بېشىغا قەغەز قالپاق كەيگۈزۈپ كۆرەش قىلىش ھادىسىسى ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا بىرىنچى قېتىم يۈز بەرگەن ئىدى. خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئىشارىتى بىلەن مەمتىمىن خۇداۋەردى ئەپەندى ۋە خانىمى قەمەر خانىمنى قىزىل قوغدىغۇچىلار ئالدىغا سېلىپ ئىجتىمائىي پەنلەر بىناسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدانغا ئېلىپ كېلىپ، مەيداندىكى سۆپىنىڭ ئۈستىگە چىقاردى. ئۇ يەردە كۆرەش قىلىش داۋام قىلدى.

ئاكتىپ بولۇپ بۇ ھەرىكەتتىن تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كېتىشنى ئويلىغان بىر ئوقۇتقۇچى ئوتتۇرىغا چىقىپ:

- مەمتىمىن، سەن 1964 - يىلى ئېكسكۇرسىيە ھەيئىتى بىلەن بېيجىڭغا ئېكسكۇرسىيەگە بارغاندا بۇرھان ساڭا نېمە دەپ تاپشۇرۇق بەردى؟ - دەپ سوئال سورىدى.

مەمتىمىن خۇداۋەردى:

- بۇرھان شەھىدى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن شىنجاڭدىن بېيجىڭغا ئېكسكۇرسىيەگە بارغان گۇرۇپپىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشتى. ماڭا ئايرىم تاپشۇرۇق بەرگىنى يوق، - دەپ جاۋاب بەردى.

ھېلىقى ئوقۇتقۇچى دەرھال سەھنىگە چىقىپ:

- سەن بېيجىڭدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىرنەچچەيلەننى ئۆيۈڭگە مېھمانغا چاقىرىپ، بورھاننىڭ يولۇرۇقىنى يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ ئەۋەتكەن ماۋتەي ھارىقىنى ئۇلارغا قۇيۇپ بەرگىنىڭ يالغانمۇ؟ مەن سەن بىلەن قوشنا بولغاچقا ئۆيۈڭگە كەلگەنلەرنىمۇ كۆردۈم، ھەتتا ئىشىكىڭنى تېكشاپ، قىلغان بەزى سۆزلىرىڭنىمۇ ئاڭلىدىم، - دېدى. مەمتىمىن خۇداۋەردى ئەپەندى پاش قىلغۇچىغا تەئەججۇپ بىلەن قاراپ:

- مەن ھاراق ئىچمەيمەن، ئۆيۈمگە ھاراقمۇ ئەكىرمەيمەن، مەن ئۆيۈمدە ھېچكىمگە ماۋتەي ھارىغى قۇيۇپ بەرمىدىم. يالغان سۆزلىمە، - دېدى. شۇ ئارىلىقتا

5. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا دىنىي ئېتىقادلار بىلەن مىللىي ئۆرپ - ئادەتلەرگىمۇ قاتتىق ھۇجۇم قىلىندى. ئۇيغۇرلارنىڭ ساقاللىرى مەجبۇرى كېسىلدى، دوپپىلىرى كۆيدۈرۈپ تاشلاندى، دۇئا قىلىشلار چەكلەندى. چەتئەللەردە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بولغان ئىنسانلار، بولۇپمۇ زىيالىيلار «رېۋىزىيونىست ۋە چەتئەلگە باغلانغان ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلار» دەپ كۆرەش قىلىندى ۋە جازالاندۇرۇلدى. بۇ ئېغىر سىياسىي بېسىم ۋە خورلاشلارغا چىدىيالمايى بىرمۇنچە ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇلارغا مىسال قىلىپ ژۇرنالىست ئابباس ھوشۇرنى، مەشھۇر دىراما ئارتىسى سۇلتان مامۇتنى، ياش ئەدەبىياتچى روزى قاسىمنى، ناخشىچى مەلىكە زىياۋدىنلارنى كۆرسىتىشىمىز مۇمكىن.

مەنمۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى باشقا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە «يەرلىك مىللەتچى» دەپ ئەيىبلەشكە ئۇچرۇدۇم. ئۇرۇمچىنىڭ سانجى ۋە جەنۇبىي تاغ رايونلىرىدىكى ئۆزگەرتىش مەيدانلىرىدا بىر يىل ئىشلىدىم. بۇ لاگېرلاردا يېرىم كۈن ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇيتتۇق، يېرىم كۈن زىرائەت ئېتىزلىقلىرىدا ئەمگەك قىلاتتۇق. دىكتاتور ماۋزېدۇڭ تەرىپىدىن باشلىتىلغان ئاتالمىش مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كەلتۈرگەن ۋەيرانچىلىقلىرىنى، ئېغىر ئاقىۋەتلىرىنى ساناپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس. ماۋزېدۇڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى مەركىزى كومىتېتى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى نەتىجىسىنىڭ نۆلگە باراۋەر بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.

ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيىتىگە قارشى بالايىئاپەت ھېسابلانغان، شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئېغىر پاجىئەلەر ئېلىپ كەلگەن ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ماھىيىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن بىرقانچە مىسال كۆرسىتىپ ئۆتۈشنى ئۇيغۇن كۆردۇم.

8 - ئاينىڭ 4 - كۈندىكى تارتىپ چىقىرىش ھەرىكىتى

1966 - يىلى 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مامۇت ۋە ئەزاسى مىجىتنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن فاكۇلتېتىمىزنىڭ باشلىقى مەتمىن خۇداۋەردى ئۇستىدە پاش قىلىش، تەنقىد قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. تەنقىد، پاش قىلىش داۋام قىلىۋاتقان ۋاقىتتا ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى «قىزىل قوغدىغۇچى» دەپ ئاتالغان بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار يېغىن بولۇۋاتقان زالغا باستۇرۇپ كىرىپ، مەتمىن خۇداۋەردى

نىيازغا قاراپ:

- ھەي ئىسا، جېنىڭ چىقىپ كەتسەمۇ راست گەپ قىل، مەن قاچان ساڭا «بۇرھان ئەۋەتكەن» دەپ ماۋتەي ھارىقى قۇيۇپ بەردىم، - دېدى. قىزىل قوغدىغۇچىلار ئىسا نىيازنى «جاۋاب بەر» دەپ دۆشكەلىدى. ئىسا نىياز «يەنە تاياق يەپ كەتمەي» دەپ ئويلىدىمۇ «سەن قۇيۇپ بەردىڭ، مەن ئىچتىم» دېدى. بۇ پۈتۈنلەي ئۈيدۈرۈلغان تۆھمەت ئىدى.

مەتسمن خۇداۋەردى ئەپەندى:

- ئىسا ئىچتىم دېگەن بولسا، راست قۇيۇپ بەرگەن ئوخشايمەن، - دەپ سۆزنى كەستى. شۇ ئەسنادا ھەرقايسى فاكۇلتېتلاردا تارتىپ چىقىرىش كۈرىشى ئەۋج ئېلىپ، فاكۇلتېت مۇدىرلىرى ۋە مەكتەپ رەھبەرلىرىدىن بەزىلىرى بولۇپ، ئوتتۇز - قىرىق كىشى شوئارلار بىلەن بېشىغا قەغەز قالپاق كىيدۈرۈلۈپ مەيدانغا ئېلىپ كېلىندى. مەيدانغا ئادەم توشۇپ كېتىپ سىغمىغاي قالدى. خىزمەت گۇرۇپپىسىدىلەرنىڭ يوليورۇقى بىلەن تارتىپ چىقىرىلغانلار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يېڭى سېلىنغان كىتابخانا بىناسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا ئېلىپ كېلىندى. يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەرگە قالپاق كەيگۈزۈلۈپ ئېلىپ كېلىنىپ قالپاق كەيدۈرۈلگەنلەرنىڭ سانى 50 تىن ئېشىپ كەتتى. بىزنىڭ فاكۇلتېتتىن شەرىپىدىن ئەپەندى، ھەسەن مامۇت ۋە رەۋەيدۇللالارغىمۇ قالپاق كەيدۈرۈلدى. شوئارلار توۋلىنىپ دەھشەتلىك قىزىل تېرور مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى. خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى خىتاي گۇئەن ئىنلۇ بۇجاڭ (ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم مەدەنىي ماارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى) بۇ ھەربىكەتكە پوزىتسىيە بىلدۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مامۇتنى سۆز قىلىشقا ئىشارەت قىلدى. مەيداندا «ئۇچ قارا يېپىنى ئۈزۈل - كېسىل قېزىپ چىقرايلى، بۇرژۇئا نوپۇزلۇقلىرىنى كۆرەش قىلىپ يىقىتىپ، كۆرەش سېستىپ، ئىت كاللىسىنى يەنچىپ تاشلايلى»، «شىيجىڭجويىچىلار (رېئېزىيە ئىشلار)، مىللىي بۆلگۈنچىلىك ۋە چەتئەلگە باغلانغان ئۇنسۇرلار قاتارلىق بۇرژۇئازىيە ئەكسىيەتچىلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، مەڭگۈ قەد كۆتۈرەلمەيدىغان قىلىۋېتەيلى» دېگەن شوئارلار ئارقا - ئارقىدىن توۋلانماقتا ئىدى.

قۇربان مامۇت مۇنبەرگە چىقىپ:

- قەھرىمان قىزىل قوغدىغۇچىلار، قەھرىمان پۇرۇلتارىيات ئىنقىلابچىلىرى، بۈگۈن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر ئوچۇم شىيجىڭجويىچىلار، چەتئەلگە باغلانغان ئۇنسۇرلار، يەرلىك مىللەتچىلەر ۋە بۇرژۇئازىيە ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى تارتىپ چىقىرىلدى، بۇ ھەربىكەت بۇرژۇئازىيەنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ، پۇرۇلتارىيات ئىنقىلابچىلىرىنىڭ جاسارىتىنى ئۆستۈردى. بۇ ھەربىكەتنىڭ چوڭ نىشانى

پاش قىلغۇچى «چاقىرىلغانلار ئىچىدە ئاببباس بۇرھان، ئامانۇللالارمۇ بار ئىدى» دەپ پاش قىلدى. قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچىلاردىن ئىككى گۇرۇپپا يۈگۈرگەن پېتى كېتىپ، ھايال بولماي ئاببباس بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئامانۇللا ئەپەندىنى سۆرەپ يېغىن مەيدانىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇلارنىمۇ مەمتىمىن ئەپەندىنىڭ يېنىغا تۇرغۇزۇپ قويدى. ئۇلاردىنمۇ سوئال سورالدى:

- مەمتىمىن خۇداۋەردى سىلەرگە بېيجىڭدىن ئېلىپ كەلگەن ماۋتەي ھارىغىنى قۇيۇپ بەردىمۇ؟

ئاببباس بورھانمۇ، ئامانۇللامۇ:

- مەمتىمىن ئەپەندى بىزگە ئۆز ئۆيىدە ماۋتەي ھارىقى قۇيۇپ بەرمىدى. ئۇ يەردە ھاراق ئىچىدىغان بىر ئولتۇرۇشنىڭ بولغانلىقىدىن بىزنىڭ خەۋىرىمىز يوق، - دەپ جاۋاب بەردى.

پاش قىلغۇچى ئوقۇتقۇچىدىن ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا مەسئۇل بولۇپ تۇرۇۋاتقان خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكى مجىت ئىسمىلىك زات:

- بۇ ئولتۇرۇشتا يەنە كىملەر بار ئىدى؟ - دەپ سوئال سورىدى.

پاش قىلغۇچى:

- ئۇنىۋېرسىتېتىمىزنىڭ مائارىپ باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىيسا نىيازمۇ بار ئىدى، - دېدى.

بەش كىشىلىك قىزىل قوغدىغۇچى مەيداندىن ئايرىلىپ، ھايال ئۆتمەي ئەيسا نىياز ئەپەندىنى سۆرەپ، يۈگۈرتۈپ، يېغىن مەيدانىغا ئېلىپ كەلدى ۋە سەھنىگە ئېلىپ چىقتى. بۇ كۆرەشنىڭ ئاكتىپلىرىدىن بىرى ئەيسا نىياز ئەپەندىگە:

- بۇرھان ئەۋەتكەن ماۋتەينى مەمتىمىن خۇداۋەردىنىڭ ئۆيىدە ئىچتىڭمۇ؟ - دەپ سورىدى.

ئىيسا نىياز ئەپەندى:

- مەن ماۋتەي ئىچمىدىم، ماۋتەينىمۇ كۆرمىدىم، - دەپ جاۋاب بېرىشىگىلا بىر - ئىككى قىزىل قوغدىغۇچى ئۇنىڭ بېشىغا مۇش بىلەن بىر - ئىككىنى ئۇرۇپ:

- باشقىلار ئىچتى دەۋاتسا، سەن ئىچمىدىم دەيسىنا. ئىچتىڭمۇ؟ - دەپ تەھدىت سالدى. ئىيسا نىياز ئەپەندى يەنە بىر - ئىككى مۇش يېگەندىن كېيىن:

- ئىچتىم، ئىچتىم، - دەپ جاۋاب بەردى.

قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچىلار ئۆز ئۇستازى مەمتىمىن ئەپەندىدىن:

- شىبرىكىڭ ئىيسا نىياز ئىچتىم دەۋاتسا، سەن ماۋتەي قۇيۇپ بەرمىدىم دەيسىنا، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ - دەپ چالۋاقىدى. مەمتىمىن ئەپەندى ئىيسا

كەيگۈزۈپ كىتابخانا زالىغا ئېلىپ مېڭىشقا ئۇرۇندى. ھېسامدىن قارشىلىق كۆرسەتتى. قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچىلار ھېسامدىننى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئوقۇتقۇچى غۇلاچلاپ مۇش ئېتىپ قارشىلىق كۆرسەتتى. كېيىن ئوقۇغۇچىلار 10 نەچچە كىشى بولغانلىقتىن ئۇنى بېسىپ ئالدى. ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ يۈگۈرتۈپ ئېلىپ كەتتى. مەن بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ بىرئاز خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدىم. مېنىڭ بېشىمغمۇ بۇ ئەھۋالنىڭ كېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. «ئاستا مەكتەپ سىرتىغا قېچىپ چىقىپ كېتىپ كەچتە كېلەي، ئاڭغىچە بۇ قىزىل تېررورلۇق ھەرىكەت بىرئاز پەسىيىپ قالار» دەپ ئويلىدىم، بىراق قىزىل قوغدىغۇچىلار مېنى ئىزدەپ ئۆيگە باستۇرۇپ كىرىپ قالسا، غۇلجىدىن ئوغلۇم دىلشاتقا قاراپ بېرىش ئۈچۈن چاقىرىپ كەلگەن دادامنىڭ سىڭلىسى ئايىمنىساخان ئاپامنىڭ قورقۇپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «قېچىپ نەگە بارای نېمە بولسا بولسۇن بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي» دەپ ئىجتىمائىي پەنلەر فاكۇلتېتتى مەيدانغا قاراپ ماڭدىم. ياش ئوقۇتقۇچى ئاكتىپلاردىن بىرسى ئۇچرىدى. مەن ئۇنىڭدىن بىزنىڭ فاكۇلتېتقا چۈشكەن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى ئاپتونوم رايونلۇق كوممۇنىست پارتىيە كومىتېتىنىڭ كادىرى توقسۇنلۇق مىجتنى سوردىم، ئۇ «بىرئاز ئاۋۇال مۇشۇ ئەتراپتا بار ئىدى» دېدى. ئۇنى سورىشىم، ئەگەر ئۇ ئۇچراپ قالسا، تارتىپ چىقىرىلىدىغان تىزىملىكتە مېنىڭ ئىسمىمنىڭ بار - يوقلۇقىنى سورايتتىم. ئەگەر «بار» دەپ جاۋاب بەرسە، «كىشىلەرنى سۆرەپ ئەكىرىۋاتقان زالىغا ئۆزۈملا بارای» دەپ ئويلىغان ئىدىم. شۇ ئەسنادا بېشىمغا شىپلا قىلىپ بىر دانە گېزىت قەغىزى قالپاق قىلىپ كىيدۈرۈلدى. ئارقىسىدىن ئىككى كىشى قولتۇغۇمدىن تۇتتى، ئارقامغا بۇرۇلۇپ قارىسام بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ساتىراشلىرىدىن مەھەممەت ساتىراش بىلەن ئىسمائىل ساتىراش ئىكەن. بۇنىڭغا ھەيران بولدۇم.

- ئەمسە ماڭسىلا، - دەپ مېنى كۇتۇپخانا زالىغا ئېلىپ ماڭدى. يولدا قولىنى ئارقىغا تۇتۇپ مەردانىلىق بىلەن كېتىۋاتقان خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مامۇتوپ ماڭا كۆز قىرىنى سېلىپ نەپرەت بىلەن قاراپ ئۆتۈپ كەتتى. زالنىڭ ئىشىكىدىن مېنى كىرگۈزۈۋەتتى. بېرىپ بىر ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم، زال ئىچىگە قارىسام كونا ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپچىلىكى تۇتۇپ كېلىنىپتۇ. بىر قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچى:

- ئىسمىڭ نېمە؟ - دەپ سوردى.

- سۇلتان مەخمۇت، - دەپ جاۋاب بەردىم. بىر پارچە قەغەزنى بېرىپ:

- جىنايىتىڭنى ياز، - دەپ دۇشكەلدى. بىر نەرسە يېزىشقا قولۇم بارمىدى. بىرئازدىن كېيىن ئىشىكتىن بىر ئادەمنى ئىتتىرىپ زالغا كىرگۈزۈۋەتتى. قارىسام مېنى تۇتۇپ ئەكېلىپ بەرگەن مەھەممەت ساتىراش يۈز - كۆزلىرى قان ھالەتتە

پۈتۈنلەي توغرا بولۇپ، باشتىن - ئاخىر ئىنقىلابىي ھەرىكەتتۇر. مەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ۋاكالىتەن بۇ ھەرىكەتنى قەتئىي قوللاپ قۇۋۋەتلەيمەن. بۇ ھەرىكەتنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 3 قارا يېپىنى ئۇزۇل - كېسىل قېزىپ چىقىرىشىمىز كېرەك. تېخى تارتىپ چىقىرىلمىغان ئۇنسۇرلار بار. ئۇلار ئۆز مەسىلىلىرىنى تەشكىلگە تولۇق تاپشۇرۇشى لازىم. بۇ كۆرەش ئارقىلىق شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغى تىكلەنگەن قىزىل ئۇنىۋېرسىتېتكە ئايلاندۇرۇشىمىز لازىم، - دېدى.

ئىنقىلابىي كومىتېت تەييارلىق ھەيئىتىدىن بىرسى ئوتتۇرىغا چىقىپ:

- ئىنقىلابىي كومىتېتكە تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى، سائەت 12:30 دا كىتابخانا بىناسىنىڭ يېغىن زالىغا يىغىلىڭلار -، دەپ تارتىپ چىقىرىلغانلارنى كىتابخانا زالىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. مەنمۇ ۋە باشقىلارمۇ ئۆيلىرىمىزگە قايتىپ كەتتۇق.

مەن ئۆيدە چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپ «كىچىككىنە ئارام ئېلىۋالاي» دەپ يېتىپ تۇرۇشۇمغا يەنە «ئۇرايلى، كېسەيلى» دېگەنگە ئوخشاش شوئارلار تەرەپ - تەرەپتىن ياڭراشقا باشلىدى. ئىچىمدە «ئىشىنىڭ چۈڭى ئەمدى باشلانغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدىم. ئۆيدە تۇرۇۋېرىشنى مۇۋاپىق كۆرمىدىم، ئۆيۈمدە ئوغلۇم دىلشاتنى باغقاچ داۋالىنىش ئۈچۈن غۇلجىدىن كەلگەن ھامماما (دادامنىڭ سىڭلىسى) ئايمىنساخان ئاپام بار ئىدى. ناۋادا مېنى تارتىپ چىقىرىش ئۈچۈن قىزىل قوغدىغۇچىلار ئۆيۈمگە باستۇرۇپ كىرىپ قالسا، ئايمىنساخان ئاپام ۋە بىر ياشلىق ئوغلۇم دىلشات بەكمۇ قورقۇپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئىشىكنى ئېچىپ بوسۇغىدىن چىقىشىمغا بىرنەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ مەكتەپ مۇدىرىيىتى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى دۆلەت كەلدىنى سۆرەپ مەيدانغا ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇنى يۈگۈرتۈپ «يوقۇتايلى»، «ئىت كاللىسىنى يەنجىپ تاشلايلى» دېگەندەك شوئارلار بىلەن سۆرەپ مېڭىۋاتاتتى. بىرئازدىن كېيىن بەلگىلەپ قويۇلغان ئىككىنچى قىزىل قوغدىغۇچىلار دۆلەت كەلدىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ يۈگۈرتۈپ ماڭدى.

نېمە قىلىشنى بىلمەي مەكتەپ مەيدانغا قاراپ كېتىۋاتسام، قىيقاس - چۇقانلار بىلەن مەكتەپنىڭ دوختۇرخانىسىدا ئىشلەيدىغان ماريە خانىمنى (ئابباس بورھاننىڭ خانىمى) بىر تۈركۈم قىزىل قوغدىغۇچىلار قىيقاس - چۇقانلار بىلەن سۆرەپ يۈگۈرتۈپ ئۆيىدىن ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇنىڭ چاچلىرى چۈۋۈلغان، بىر پۇتىدا خەي بار، بىر پۇتىدا خەي يوق ھالەتتە، تىللىرى ساڭگىلاپ كەتكەن ۋەزىيەتتە ئېلىپ كېتىلىۋاتاتتى.

بىرئاز ئىلگىرىدە ھېسامدىن ناملىق ماۋارىپ فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسىنى بىرقانچە قىزىل قوغدىغۇچى ئوقۇغۇچىلار تۈتۈپ بېشىغا بىر قەغەز قالپاقنى

تارتىپ چىقىرىلدىكلار، ھەركىم ئۆز فاكۇلتېت، بۆلۈملىرىگىلارغا قايتىپ جنايىتىگىلارنى بېزىپ خىزمەت گۇرۇپپىسىغا تاپشۇرۇشۇگىلار كېرەك. پارتىيەنىڭ سىياسىتى: ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك، جاھىللىق قىلغانلارغا قاتتىق چارە كۆرۈش» تىن ئىبارەت. سەممىيەت بىلەن جنايىتىگىلارنى تەلتۆكۈس تاپشۇرۇگىلار» دېگەن شەرت بىلەن قويۇپ بەردى.

ئىككىنچى قېتىملىق دەھشەتلىك كۆرەش قىلىش يېغىنى

ئىككىنچى قېتىملىق دەھشەتلىك كۆرەش قىلىش يېغىنى، 1966 - يىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىزنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئاساس قىلىنغان ھالدا ئۆتكۈزۈلدى.

كۆرەش قىلىش يېغىنى ئىجتىمائىي پەنلەر فاكۇلتېتى مەيدانىدا ئېلىپ بېرىلدى. فاكۇلتېت مۇدىرىمىز مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى كۆرەشكە ئېلىندى. ئەكسىلئىنقىلابىي قارا گۇرۇھنىڭ چاپارمەنلىرى دەپ شەرىپىدىن ئۆمەر ئەپەندى، تۇردى ئەخمەت ئەپەندى، مەن، ھۈسەن مامۇت ئەپەندى، مەھەممەت زۇنۇن ئەپەندى، رەۋەيدۇللا ئەپەندى ۋە قاسىم ھاجى قاتارلىقلارمۇ بىرلىكتە كۆرەش، تەنقىدكە ئۇچرىدۇق. كۆرەش داۋام قىلغان 3 سائەت بويىچە بېشىمىز ئېگىلگەن ھالدا يېرىم ياتا ئۆرە تۇرغۇزۇپ قويۇلدۇق. بىر خىتاي ئوقۇغۇچىنىڭ بېشىمغا قولى بىلەن ئۇرۇپ «بېشىڭنى ئېگىپ، جنايىتىڭنى ئىقرار قىل» دەپ دۈشكەلىشى ماڭا بەكمۇ ھار كەلدى. 180 گىرادۇس ئېگىلىپ تۇرۇش ئىسسىق ھاۋادا بەكمۇ ئېغىر بىر ئىش ئىكەن. پۈتۈن قانلار چېكىگە يىغىلىپ ئادەم بەكمۇ قىينىلىدىكەن. بەزىلەر «مېنىڭ تاھارىتىم قىستىدى» دەپ رۇخسەت سوراپ ھاجاتخانىدا 10، 15 مىنۇت ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىپ چىقىپتۇ. مۇنداق قىلىش مېنىڭ ئەقلىمگە كەلمەپتۇ.

8 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى كەچ - كۆلەملىك تارتىپ چىقىرىش ھەرىكىتىدىن كېيىن، بىزنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىمىزدا مىللىي ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدا خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن «ئەكسىلئىنقىلابىي قارا گۇرۇھ ۋە قارا تەشكىلاتنى پاش قىلىش» ھەرىكىتى ئەۋج ئالدۇرۇلدى. بىرقانچە كۈن ئۆي ئاختۇرۇپ پاش قىلىش ھەرىكىتى داۋام قىلدى. ئەسلىدە ئەكسىلئىنقىلابىي قارا گۇرۇھ دېگىنى مۇنداق بىر ئەھۋال ئىدى:

1964 - يىلى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا فاكۇلتېت رەھبەرلىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى ئوقۇغۇچىلىرىغا «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ۋە «كىلاسسىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» (ئەڭ مۇھىمى چاغاتاي ئەدەبىياتى ۋە تۈركىشۇناسلىق) دەرسىنى كىرگۈزۈش قارارىنى بەرگەن ئىدى. كىلاسسىك ئۇيغۇر

كىرىپ مېنى كۆرۈپلا يەرگە قارىۋالدى. ئىچىمدە خۇشال بولدۇم، «ئەجەب ئوبدان بوپتۇ» دەپ ئويلىدىم. كېيىن ئۇقسام مېنى تۇتۇپ ئەكىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن مېنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىمدىن بىرنەچچىسى ئۇنىڭ مېنى تۇتۇپ بەرگەنلىكىگە نارازى بولۇپ، يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ ئۇنىڭ بېشىغا قەغەز قالپاق كەيگۈزۈپتۇ، مەھەممەت ساتىراش قارشىلىق قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلار ئۇنى ئۇرۇپ يۇز - كۆزلىرىنى كۆكەرتىپ، ئاغزى - بۇرۇنىنى قان قىلىپ زالغا كىرگۈزۈۋەتكەن ئىكەن. ئوقۇغۇچىلار يەنە ئىسمائىل ساتىراشنى تۇتۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئۇ قېچىپ كېتىپ قۇتۇلۇپتۇ.

بىرەر سائەتتىن كېيىن تۇتۇپ كېلىنگەن 400 گە يېقىن ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەرنىڭ باشلىرىغا بىردىن قەغەز قالپاق كىيدۈرۈلۈپ 4 تىن تىزىپ مەيدانغا ئېلىپ چىقتى. مېنىڭ بېشىمغا كىيدۈرۈلگەن قەغەز قالپاقتا «يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر» دېگەن خەت يېزىلغان ئىدى.

مەيدانغا ئوقۇغۇچى ۋە ياش ئوقۇتقۇچىلار بولۇپ 1500 گە يېقىن كىشى تىزىلىپ تۇرۇشقان ئىكەن. بىز 400 كىشىنى ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى رەتكە توختاتتى. رادىيو كانىيىدىن ئىسمىلرىمىزنى ۋە جىنايەتلىرىمىزنى ئوقۇشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا تىزىلىپ تۇرغان ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىن 50 كە يېقىن كىشىنى تارتىپ چىقىرىپ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشتى. مېنىڭ ئارقامدا تۇرغان فاكۇلتېتىمىزنىڭ ئوقۇتقۇچىسى تۇردى ئەخمەت ئەپەندى ماڭا ئىشارەت قىلىپ «بىزنىڭ قوشۇنىمىز خېلى كۆپ ئىكەن» دەپ كۇلۇۋەتتى.

شۇ قېتىمدا بىزنىڭ فاكۇلتېتتىن تارتىپ چىقىرىلغان مىللىي ئوقۇتقۇچىلاردىن مۇدىرىمىز مەھەممەت ئىمىن خۇداۋەردى ۋە ئايالى قەمەر خانىم، شېرىپىدىن ئۆمەر ئەپەندى، تۇردى ئەخمەت ئەپەندى ۋە مەن، ھۇسەن مامۇت، مەھەممەت زۇنۇن، رەۋەيدۇللا، نەسرۇللا قاسىم ھاجى، غوپۇر كەنجى قاتارلىقلار بار ئىدۇق. تارتىپ چىقىرىلىپ مەيدانغا سازايى قىلىنغانلارنىڭ 85% نى مىللىي ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچى ۋە خىزمەتچىلەر تەشكىل قىلاتتى. مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، خىزمەتچىلىرىنىڭ 60% نى تەشكىل قىلغان خەنزۇلاردىن، تارتىپ چىقىرىلغانلار 15% نى تەشكىل قىلاتتى. چۈنكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى پارتىيە سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋ ئوتتۇرىغا قويغان «ئۈچ قارا يېپىنى قېزىپ چىقىرىش» شوئارى، «يەرلىك مىللەتچىلەر، چەتئەلگە باغلانغانلار ۋە بۇرژۇئازىيە ئىلىم نوپۇزلۇقلىرىنى قېزىپ چىقىرىش» ئىدى. بۇ شوئارى نەتىجىسىدە ھازىرقى ھالەت كېلىپ چىققان ئىدى. يەرلىك مىللەتچىلەر، چەتئەلگە باغلانغانلار دېيىلگەنىدە ئاساسەن مىللىيلەر كۆزدە تۇتۇلغان ئىدى.

بىرەر سائەتتىن كېيىن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ بىر مەسئۇلى سۆز قىلىپ: «بۇگۈن سىلەر پۈرۈلتارىياتنىڭ كۈچىنى كۆردۈڭلار، سىلەردە جىنايەت بولغانلىقتىن

چاغاتاي تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىش گۇرۇپپىسىنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات» دەپ ئېلان قىلىنىشى

يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان نۇقتىلاردا «پاش قىلىش كېرەك» دەپ بىزنى قىستىدى. بەزىلەر ئويدۇرما ئەھۋاللارنى سۆزلەپ پاش قىلغان بولۇپ كۆرۈندى. مەن ئاكتېپ پاش قىلىشتىن ئۆزۈمنى قاچۇرغانلىقىم ئۈچۈن قۇربان ماموت، كۇرستا قوللانغان قاتتىق مۇقاۋىلىق دەپتىرىمنى «ماڭا بېرىڭ» دەپ قولىغا ئېلىپ:

- سىزگە دىققەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن، ھېچبىر يېڭى بىر نەرسە پاش قىلمايسىز، باشقىلار پاش قىلغان نەرسىلەردىن بىرئاز تەكرارلاپ قويىسىز، سىز «مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كېتىمەن» دەپ خام خىيال قىلىۋاتىسىز، بۇ مۇمكىن ئەمەس. قاراڭلار ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۇرس ئۈچۈن مۇشۇنداق ياخشى دەپتەر تەييارلىغان. سىز ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگەندىڭىزمۇ؟ - دەپ سوئال قويدى.

- ئۆگەندىم، جانلىق ئۆگىنىپ، جانلىق ئىشلىتىشىم يېتەرلىك ئەمەس، - دېدىم. ئۇ ماڭا ئالىيىپ:

- ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگەنگەندە تۇتقان دەپتىرىڭىز بارمۇ؟ - دەپ سورىدى قاتتىق ئاۋاز بىلەن.

- بار، - دەپ جاۋاب بەردىم.

- قانچە دانە؟

- ئىككى دانە، - دەپ جاۋاب بەردىم. قۇربان ماموتنىڭ غەزىپى كەلدى بولغاي ماڭا قاراپ:

- سىز ئۆزىڭىزنى ياخشى بىلىڭ، سىز مىللىي بۆلگۈنچى، پانتۇركىستلارنىڭ ئەڭ ياخشى ئىزباسارى. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە يەرلىك مىللەتچى، پانتۇركىستلارنى يېتىشتۇرىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇستازسىز، سىز يەنى ھەم جىبەندىن (ئىزباسارلاردىن) ھەم دەيبەندىن (ۋەكىللىرىدىن) دەپ كايىدى. ناھايىتى ئاچچىقىم كەلدى. سۆز يانداۋراي دېدىم، يەنىلا ئۆز - ئۆزۈمگە ھاي بەردىم، بۇنىڭدا چوڭ ھوقۇق بار، ئۇ ھازىر نېمىنى خالىسا شۇنى قىلالايدۇ، ئۇنىڭغا ھازىر يېنىش دېگەنلىك تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن ئوخشاش بىر ئىش بولىدۇ، دەپ ئويلاپ ئۆزۈمنى بېسىۋالدىم. قۇربان ماموتوۋ ھەممىزگە بىرەردىن قالپاق كىيگۈزدى ۋە ئېغىر تەھدىت سالدى. ئاخىرىدا ئۆزىمىزنى تەكشۈرۈپ پاش قىلىش ماتېرىيالى يېزىشىمىز ئۈچۈن 5 ماددىلىق بىر سوئالنى يازدۇردى. بۇ سوئاللار شۇلاردىن ئىبارەت ئىدى:

1. بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۇرسنىڭ پەردە ئارقىسىدىكى ئەڭ چوڭ ئارقا

ئەدەبىياتى (چاغاتاي ئەدەبىياتى) دەرسلىكىنى يېزىش ئۈچۈن چاغاتاي ئەدەبىياتىغا دائىر ئەسەرلەرنى ئوقۇش ۋە ئۇنى تەتقىق قىلىش كېرەك ئىدى. چاغاتاي ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدە بىرئاز ئەرەبچە ۋە پارسچە سۆزلۈكلەر ئۈچرىغانلىقى ئۈچۈن، چاغاتاي تىلى ھەققىدە كۇرس ئېچىش ۋە بۇ كۇرسقا ئەرەبچىدىن ۋە پارسچىدىن مەلۇماتى بولغان، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە ئىشلەۋاتقان ئابدۇرېشىت ئەپەندى (داموللام) نى مەكتەپ رەھبەرلىكى تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ئىدى. بۇ كۇرس فاكۇلتېت ۋە ئۇنىۋېرسىتېت پارتىيە تەشكىلاتى ۋە رەھبەرلىكىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن تەشكىللەنگەن ئىدى. داموللام ھەپتىدە 4 سائەت چاغاتاي دەۋرى ئەسەرلىرىدىن پارچىلار ئوقۇپ، ئۇنىڭدىكى ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. بۇ كۇرس 6 ئايدەك داۋام قىلغان ئىدى. بۇ كۇرسقا يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان شەرىپىدىن ئۆمەر، مەھەممەت زۇنۇن، مەن، ھەسەن مامۇت، تۇردى ئەخمەت، نەسرۇللا رەۋەيدۇللا قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە شوي شىخۇەن دېگەن خەنزۇ ئوقۇتقۇچى ۋە ئىككى نەپەر تۇڭگان ئوقۇتقۇچى قاتناشقان ئىدى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلىنىشى بىلەنلا بۇ تىل ئۆگىنىش كۇرسىنى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مامۇت: «بۇ بىر ئەكسىلئىنقىلابىي كۇرس، بۇ كۇرستا فېئودالىزم، پانئىسلامىزم، پانتۈركىزمنىڭ قارا مالليرى بازارغا سېلىنغان. ئەكسىلئىنقىلابىي ئىدىيەلەر تەرغىب قىلىنغان. ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى ئۆگىتىلمىگەن. ئەكسىلئىنقىلابىي كىتابلار ئۆگىتىلگەن. بۇ ئارقىلىق ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا تەييارلىق كۆرۈلگەن. بۇ نوقتىدىن ئالغاندا، بۇ كۇرسنى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات دېيىشكىمۇ بولىدۇ» دەپ بەدنام چاپلىدى. بىر خەنزۇ ئوقۇتقۇچى بىلەن ئىككى تۇڭگان ئوقۇتقۇچىنى چىقىرىۋېتىپ، قالغان بىز بىرقانچە ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلارغا ئېسىلىۋالدى. ھەر كۈنى بۇ قارا كۇرسنى پاش قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ھەقتە قۇربان مامۇت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋغىمۇ دوكلات سۇنغان ئىكەن. ۋاڭ ئېنماۋدىن چوڭقۇر قېزىپ پاش قىلىش ھەققىدە يولىيورۇق ئاپتۇ.

8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى بىز ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن شەرىپىدىن ئۆمەر، رەۋەيدۇللا، مەن، ھەسەن مامۇت، مەھەممەت زۇنۇن، تۇردى ئەخمەت، قاسىم قۇربان قاتارلىقلارنى قۇربان مامۇتۇۋ پارتكوم بىناسىدىكى بىر ئىشخانىغا چاقىرىپ «ئەكسىلئىنقىلابىي كۇرس» نى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا پاش قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بارىدى. بىزدىن «بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۇرسنىڭ پەردە ئالدىدىكى قوماندانلىرى كىم؟ پەردە ئارقىسىدىكى ئەڭ چوڭ قوماندانى كىم؟ بۇ قارا كۇرس ۋە تەشكىلات قانداق مەقسەتتە قۇرۇلغان؟ بۇ كۇرستا قانداق ئىدىيەلەر بازارغا سېلىنغان؟» دېگەن سوئاللار سورالدى.

ئىچىدە ھېچكىم قول كۆتۈرمىدى. قۇربان مامۇتۇۋ:

- قارا كۆرسىنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى قول كۆتۈرمەيسىلەرغۇ؟ - دەپ ھەممىزگە نەزەر سالدى. نەتىجىدە شەرىپىدىن ئۆمەر، تۇردى ئەخمەت، ھەسەن مامۇت، رەۋەيدۇللا، مەھەممەت زۇنۇن، مەن بولۇپ ئالتە ئادەم تەھدىت ئاستىدا قول كۆتۈردۇق. قۇربان مامۇتۇۋ:

- بۇلارنىڭ ئىچىدە شەرىپىدىن ئۆمەر، تۇردى ئەخمەت، ھەسەن مامۇت، مەھەممەت زۇنۇن، سۇلتان ماخمۇت قاتارلىق بەش كىشى بۇ ھەقتە سۆزلەيدۇ.- دېدى ۋە نەزىرىنى ھەسەن مامۇتقا ئاغدۇرۇپ «ئالدى بىلەن بىرىنچى بولۇپ ھەسەن مامۇت جاۋاب بەرسۇن» دېدى. ھەسەن مامۇت ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب بېرىشكە باشلىدى:

- مەن چەت ئەل ئەدەبىياتىدىن دەرس بېرەتتىم، دەرس مەزمۇنى ئىچىدە چاغاتاي ئەدەبىياتىمۇ بار ئىدى. چاغاتاي كىلاسسىكلىرى ۋە ئەلشىر ناۋائىينىڭ ئەسەرلىرىدە ئەرەبچە، پارسچە ۋە كونا ئۇيغۇر تىلىغا دائىر سۆزلەر ئۇچرايتتى، شۇلار ھەققىدە مەلۇماتلىق بولاي دەپ بۇ كۆرسقا قاتناشقان ئىدىم. مەندە مىللەتچىلىك، بۆلگۈنچىلىك ئىدىيەسى يوق ئىدى. 58 - يىلدىكى يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ھەرىكەتتىمۇ ئاكتىپلار قاتارىغا ئۆتكەن ئىدىم. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان قۇربان مامۇتۇۋ غەزەپلەنگەن ھالدا ئۇستەل ئۇستىگە مۇشتىنى قاتتىق ئۇرۇپ:

- ھەي كاززاپ، نېمانداق ئادەمنى ئەخمەق قىلىسەن. سەن بۇنىڭدىن بىر ھەپتە بۇرۇن پارتىيە كومىتېتى بىناسىدا مەن ئاچقان يىغىندا: «ھەي قارا كۆرسىنىڭ چاپارمەنلىرى! بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي كۆرستا ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى سۆزلەنمەپتۇ، ماۋزېدۇڭ ئەسەرلىرى ئۆتۈلمەپتۇ، بۇرژۇئازىيە، ۋىئودالىزم، پانئىسلامىزمنىڭ قارا مالىرى بازارغا سېلىنىپتۇ. مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيەسى تەشۋىق قىلىنىپتۇ. سىلەر نېمە ئۈچۈن بۇنىڭغا قارشى چىقمىدىڭلار؟» دەپ سوئال قويغىنىمدا، باشقىلار بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرسا سەن قول كۆتۈرۈپ جاۋاب بېرىپ: «بىزنىڭ ئۇنىڭغا قارشى چىقىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى بىزنىڭ كاللىمىز بۇرژۇئازىيە، ۋىئودالىزم، پانئىسلامىزم، مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيەسى بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى. شۇنداق بولغانلىقتىن، بۇرژۇئازىيە، ۋىئودالىزم، پانئىسلامىزم، يەرلىك مىللەتچىلىكنى تەرغىب قىلغان ئەكسىيەتچى ئىدىيەلەر خۇددى قۇملۇق يەرگە ياققان يامغۇردەك بىزنىڭ كاللىمىزغا سىڭىۋەردى. بىز ئۇنىڭغا قارشى چىقالمىدۇق» دېگەن ئەمەسمىدىڭ؟ ھازىر ئەمدى ئۇنىڭ تامامەن ئەكسىنى سۆزلەۋاتسەنا. يولداشلار ھەسەن مامۇت بولسا فاكۇلتېتتىكى ئەڭ ھىلىگەر، مەككار، كاززاپنىڭ بىرى. ئۇنى ئۇزۇل - كېسىل پاش قىلىش كېرەك، - دېدى.

شۇ ئارىلىقتا ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى بىر تۈركۈم قىزىل قوغدىغۇچىلار يىغىن

تىرىگى كىم؟ ئۇنىڭدىن باشقا پەردىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسقا قوماندانلىق قىلغانلار كىم؟

2. بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرس (ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات) نىڭ ئاساسىي پىروگراممىسى نېمىدىن ئىبارەت؟ بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي كۈرسنىڭ مەقسىتى نېمە؟ بۇ يولدا قانداق پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلدى؟

3. سىز بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسقا قانداق مەقسەتتە قاتناشتىڭىز؟

4. ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرستا تەربىيەلەنگەندىن كېيىن قانداق غەرەزگە كەلدىڭىز ۋە قانداق پىلان قۇردىڭىز؟

5. بۇ پىلانلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قانداق پائالىيەتلەر ئېلىپ باردىڭىز؟

بۇ 5 سوئال بويىچە سەممىيلىك بىلەن تەپسىلىي ماتېرىيال بېزىپ 3 كۈندىن كېيىن ماڭا تاپشۇرۇسلەر، پارتىيەنىڭ سىياسىتىنى يەنە بىر قېتىم تەكتلەيمەن: «ئىقرار قىلغۇچىلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدۇ، جاھىللىق قىلغۇچىلار قاتتىق جازالىنىدۇ» شۇنىڭ ئۈچۈن ھارامزەدىلىك قىلماي پۈتۈن جىنايىتىڭلارنى تەلتۆكۈس تاپشۇرۇشىڭلار لازىم، ـ دەپ تەكتلىدى. ئۇچىنچى كۈنى ھەممىمىز ماتېرىياللارنى تەييارلاپ قۇربان ماموتوۋغا تاپشۇرۇپ بەردۇق. يەنە ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن فاكۇلتېتتىكى پۈتۈن ئوقۇتقۇچىلارنى فاكولتېتمىزنىڭ كىتابخانىسىغا چاقىرىپ مەجلىس ئاچتى.

ئۇ سۆزىنى باشلاپ شۇنداق دېدى:

ـ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسنىڭ ئىشتىراكچىلىرى شۇنداق ھارامزادە، شۇنداق مەككار ئىنسانلاركى ھېچقايسىسى سەممىي ھالدا ماتېرىيال تاپشۇرمىغان. گەپ ئوينىتىپ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كېتىش نەيرەڭۈازلىقىنى ئىشلەتكەن. پەقەت ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسنىڭ بىر ئەزاسى بۇ كۈرسنىڭ ماھىيىتى ۋە مەقسىتى ئۇستىدە توغرا بولغان بىر ـ ئىككى جۈملە يېزىپتۇ. ئۇ شۇنداق دەپتۇ: «بۇ قار كۈرسنىڭ مەقسىتى گۈڭچەنداڭغا (كوممۇنىست پارتىيەسىگە) قارشى قوزغىلىپ چىقىشتىن ئىبارەت ئىدى. يەنى ئۇنىڭ ماھىيىتى قىلچىنى يالىڭاچلاپ جۈڭگو كوممۇنىستلىرىغا قارشى قوزغىلىپ چىق دېگەن گەپ». مانا بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسنىڭ تۈپ خاراكتېرى ۋە ماھىيىتى. بۇ ماھىيەتنى يوشۇرۇپ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كېتىمەن دەپ ھېچكىم خام خىيال قىلمىسۇن.

مەن ھازىر ئوتتۇرىغا بىر سوئال تاشلايمەن، قارا كۈرسنىڭ چاپارمەنلىرى شۇنىڭغا جاۋاب بېرىشىڭلار كېرەك. جاۋاب بېرىدىغانلار قول كۆتۈرسۇن. سوئال شۇنىڭدىن ئىبارەت: «بۇ ئەكسىلئىنقىلابىي قارا كۈرسقا قانداق مەقسەت بىلەن قاتناشتىڭلار؟ بۇ كۈرستا تەلىم ـ تەربىيە كۆرگەندىن كېيىن قانداق غەرەزگە كەلدىڭلار؟ قېنى كىم جاۋاب بېرىدۇ» دەپ بىزگە غەزەپ بىلەن تىكىلدى. ئەندىشە

بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇغان ساۋاقدىشىمىز مەھەممەت ئىلى ھاۋاز رادىيو پونكىتىغا كېرەكلىك ئەشيالارنى ئېلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كېلىپ، بىز بىلەن كۆرۈشۈپ:

- بىز ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا ساۋاقداشلار ئۆز - ئارا جەم بولۇپ رەسىمگە چۈشۈۋالمىغان ئىكەنمىز. ساۋاقداشلار ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە تارقىلىپ كەتتۇق، كۆپرەكىلار ئۈرۈمچىدە ئىشلەۋاتىسىلەر. ئادەم چوڭ بولغانسېرى ساۋاقداشلارنى سېغىنىپ ئەسلەيدىكەن. ئۈرۈمچىدىكى ساۋاقداشلار بىر يەكشەنبە كۈنى توپلۇنۇپ بىر ئاشخانىدا تاماق يەپ مۇڭداشساق ۋە ئاخىردا ھەممىمىز رەسىمگە چۈشۈپ ئالساق، - دېگەن تەكلىپنى بېرىپ، بىزنى ئالدىراتقىلى تۇردى. چۈنكى ئۇنىڭ ئاقسۇ شايار ناھىيەسىگە كېتىشىگە 4 - 5 كۈن قالغان ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ شۇنداق قىلىشقا قارار بەردۇق.

بىر يەكشەنبە كۈنى ئۈرۈمچىدىكى ساۋاقداشلاردىن مەن، مەسۇم باسىت، توختاخۇن ناسىر، ئابدۇكېرىم باقى، ھەسەن مامۇت، ئەخمەت ئىگەمبەردى، دولقۇن ياسىن، ھەببۇلا ئوسمان، تۇرسۇن مولا، قۇربان مەھەممەت ئىلى، يۈسۈپ قاسىم، ئەزىز نىيازى، شېرىپ ئىمىن، سالى خۇداۋەردى، مەھەممەت ئىلى ھاۋاز، كونا ئوقۇتقۇچىمىز ۋە ھازىرقى خىزمەتدىشىمىز شېرىپىدىن ئەپەندىم قاتارلىقلار بىر يەردە ئۇچرىشىپ، ئۈرۈمچىدىكى بىر ئاشخانىدا تاماق يېيىشتۇق، ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىمىزنى ئەسلەپ چاقچاقلار قىلىشتۇق. رەسىمگە چۈشۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچى دۆڭكۆۋرۈكتىكى ئىككى قەۋەتلىك ماگىزىنىڭ رەسىم تارتىش بۆلۈمىگە كەلسەك، ئېلىكتىرىك كېسىلىپ كېتىپ خېلى ساقلىساقمۇ توك كەلمىدى. ئەتىسى ئەتىگەن 8:30 دا رەسىمخانىغا كېلىپ رەسىمگە چۈشمەكچى بولۇپ، تارقىلىپ كېتىشتۇق. ئەتىسى ئەتىگەنىدە قوش قەۋەتلىك ماگىزىنغا كېتىۋاتساق يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە خىزمەتكە ماڭغان شائىرىمىز تۇرغۇن ئالماس ئاكا ئۇچراپ قېلىپ بىزگە:

- ھەممىڭلار بىر چىرايلىق توپلىشىپ قاپسىلەر، نېمە گەپ؟ - دەپ سوردى. مەن:

- ساۋاقداشلار رەسىمگە چۈشۈش ئۈچۈن توپلاندۇق، - دېدىم. تۇرغۇن ئالماس ئاكا:

- مەنمۇ سىلەر بىلەن رەسىمگە چۈشۈۋالاي، خاتىرە بولۇپ قالسۇن، - دېدى. ھەممىمىز بىر ئېغىزدىن:

- بولىدۇ، بولىدۇ، - دېيىشتۇق.

يەكشەنبە كۈنى ئۈچرىشىش ۋە ئاشخانىدا ئولتۇرۇشقا قاتناشقان ساۋاغداشلىرىمىزدىن رادىيو ئىستانسىسى ئەدەبىيات - سەنئەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقى شائىر ئەزىز نىيازى، پارتىيە مەكتىپى ئوقۇتقۇچىسى شېرىپ ئىمىن خىزمەت سەۋەبى بىلەن رەسىمگە چۈشۈشكە كېلەلمىدى. قالغانلار توپلۇنۇپ رەسىمگە چۈشتۇق. ئۇ رەسىمدىن ھەربىرىمىزگە بىر نۇسخىدىن چىقىرىپ بېرىدىغان بولدى. ئەتىسى ھەممىمىز بىرەر

مەيدانغا بېسىپ كىردى. (بەلكى بۇ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇشى مۇمكىن) ھەسەن ماموتنىڭ بېشىغا بىر - ئىككىنى نوقۇپ، ياقىسىغا ئېسىلىپ كۆينىكىنى يىرتىۋەتتى. كۆرەش ئوتى ھەسەن ماموتقا مەركەزلەشتى. ئارقا - ئارقىدىن ھەسەن ماموتنى پاش قىلىش باشلىنىپ كەتتى. بىر ياش ئوقۇتقۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ:

- بۇنىڭدىن بەش كۈن ئاۋۋال ھەسەن ماموت ماكا «ئالدىنقى كۈنى پارتكوم بىناسىدا قۇربان ماموتوۋ يىغىن ئېچىپ قارا كۆرس ھەققىدە پاش قىلىشنى ئويۇشتۇرغان ئىدى. سۇلتان ماخموت يېڭى بىر نەرسە پاش قىلمىدى، قۇربان ماموتوۋ ئۇنىڭغا قاتتىق گەپلەرنى قىلىپ ئەدەپىنى بەردى. بەك پەرىشان بولدى. بىر سوئالغا مەن ياخشى جاۋاب بەرگەن ئىدىم، قۇربان ماموتوۋ مېنى ئالاھىدە تەقدىرلىدى» دەپ ئاغزى - قۇلىقىغا يېتىپ ماختىنىپ بەرگەن ئىدى. بۇگۈن مانا ئەھۋال مەلۇم بولدى. ھەقىقەتەن مەككارنىڭ بىرى. تۇلكىلىكتە بىرىنچىلىكنى ئالىدۇ، - دېدى. ھەسەن ماموت ئۇستىدە سائەت 19:00 دە باشلانغان كۆرەش كەچ سائەت بىرگىچە داۋاملاشتى. ھەسەن ماموتنى قېيىدالىزم، بۇرژۇئازىيە ۋە رىزۇيۇنىزمنىڭ تەرغىباتچىسى سۈپىتىدە خاراكتېرلەپ، ئۇنى بەكمۇ پەرىشان قىلۋەتتى. بىز ھەممىمىز «ئاكتىپلىق قىلمىز، دەپ بىزنى بالاغا تىقىشقا ئۇرۇنغان ئىدىڭ، ئاخىرىدا ئاللاھنىڭ ھېكمىتى بىلەن ئۆزۈڭ رەسۋا بولدۇڭ» دەپ ئېچ - ئېچىمىزدىن خۇشال بولدۇق. يەنە بىر تەرەپتىن ئېچىمىز ئاغرىدى. نەتىجىدە ھېچقايسىمىزغا جاۋاب بەرگىدەك ۋاقىت قالماي، شۇ كۈنكى كۆرەشتىن قوتۇلۇپ قالدۇق.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان ئەمەلىيەتتە مەدەنىيەتكە، ئىلىم - پەن ۋە ئەخلاققا قارشى قوزغۇتۇلغان بۇ ۋەھشىي ھەرىكەت جەريانىدا ئىنسانىيەتنىڭ قىلچىلىكمۇ قەدىر - قىممىتى بولمىدى. نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر زىيالىيلار، خەلقپەرۋەر كادىرلار ئۇرۇپ - سوقۇلدى. ئىت - ئېشەكتىن ئۆتە خار بولۇپ، ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈردى. بەزىلەر ئېغىر سىياسىي بېسىم ۋە تەھدىتكە چىدىمايلا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. بەزىلىرى تۈرمىلەرگە قامالدى. بەزىلىرىنى بولسا «قىزىل قوغدىغۇچى» دەپ ئاتالغان ئاڭسىز، ئالدانغان شۇمتەكلەر ئۇرۇپ جېنىدىن جۇدا قىلدى. يەنى 10 يىل داۋام قىلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان ۋەھشىي ھەرىكەت خەلقىمىزگە قاتمۇ قات پالاكەت ئېلىپ كەلدى.

بىر پارچە رەسىمنىڭ بېشىمىزغا كەلتۈرگەن ئېغىر ئاقىۋىتى

1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا، بۇرۇن شەرقىي تۈركىستان (ئاتالمىش شىنجاڭ) خەلق رادىيوسىدا ئىشلىگەن، 1960 - يىلى ئاقسۇنىڭ شايار ناھىيەلىك رادىيو پونكىتىغا مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتىلگەن، بۇرۇن شىنجاڭ دارۇلفۇنۇنىدا بىر

ئېغىر جازالار بىلەن جازالىنىدۇ. سىز سەممىي بولۇپ، مەھەممەت ئېلى ھاۋاز بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلىرىڭىزنى تاپشۇرۇشىڭىز كېرەك.- دەپ ماڭا تېخىمۇ ئېغىر تەھدىت سالدى. مەن بۇ تەھدىتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق غەزەپلەنگەن ئىدىم، يەنىلا ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ:

- مەن دارىلفۇنۇنغا ئوقۇش ئۈچۈن ئىلى ۋىلايىتىدىن كەلدىم. مەھەممەت ئېلى ھاۋاز قەشقەردىن كەلدى. مەھەممەت ئېلى ھاۋازنىڭ يېشى مەندىن خېلىلا چوڭ، ئۆتمۈشىنى مەن بىلمەيمەن. ئۇنىڭ قانداق تارىخىي مەسىلىلىرى بار، ئۇنى تېخىمۇ بىلمەيمەن. ئۇنى قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە مەن ئېلىپ كەلمىدىم. ھۆكۈمەت ئۆزى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىر سىتېپتا ئوقۇغاندىن باشقا يەنى ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەتتىن باشقا ھېچقانداق مۇناسىۋىتىم يوق. مەن سىزنىڭ سوئاللىرىڭىزغا ھەيران قېلىۋاتىمەن. گېپىڭىز بولسا ئوچۇق ئېيتىڭ،- دېدىم. ئۇلار بىر - بىرىگە قاراشقاندىن كېيىن ئۇيغۇر ساقچى ماڭا قاراپ:

- مەھەممەت ئېلى ھاۋاز 1962 - يىلى ئۇرۇمچىگە كەلگەندە سىلەر بىلەن رەسىمگە چۈشكەنلىكى راستمۇ؟

- راست، رەسىمگە چۈشكەن ئىدۇق،- دەپ ئۇنىڭ سەۋەبىنى ئىزاھلىدىم، تۇڭگان ساقچى:

- شۇ رەسىم سىزدە بارمۇ؟ - دەپ سورىدى.

- بار،- دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇلار بىر ئېغىزدىن:

- شۇ رەسىمنى ئۆيدىن ئېلىپ كېلىڭ، كۆرۈپ باقايلى،- دېدى.

مەن دەرھال ئۆيگە بېرىپ رەسىمنى تېپىپ ئېلىپ كەلدىم ۋە ئۇلارغا بەردىم. ئۇلار رەسىمگە چۈشكەنلەرنى بىر - بىرلەپ مېنىڭدىن سورىدى. مەن ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى ۋە قەيەردە ئىشلەيدىغانلىقلىرىنى ئېيتىپ بەردىم.

ھېلىقى ئىككى ساقچى ماڭا قاراپ:

- بۇ رەسىم تاسادىپىي چۈشكەن رەسىممۇ ياكى ئۇنىڭ باشقا ئارقا كۆرۈنۈشى بارمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- ھېچقانداق ئارقا كۆرۈنۈشى يوق، ئەگەر سىز ئارقا كۆرۈنۈشىنى بىلىڭىز سۆزلەپ بېرىڭ، ئاڭلاپ باقاي،- دەپ يۇقىرى ئاۋازدا سورۇدۇم.

ئۇيغۇر ساقچى مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ:

- ئىمنوۋ، ئەسئەت ئىسھاقۇپلارنى تونۇمسىز،- دەپ سورىدى. مەن:

- ئۇلارنى ئەلۋەتتە تونۇيمەن، ئۇلارنى چوڭ يېغىن ۋە مۇراسىملاردا كۆپ قېتىم كۆردۇم. ئۇلار ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرى

دانىدىن خاتىرە قىلىپ ئالدۇق.

رەسىمگە چۈشۈپ 4 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاپەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» دېگەن ھەربىكەت پۈتۈن مەملىكەتتە ئەۋج ئالدى. 1968 - يىلى بۇ ھەربىكەت غالجىرلاشقان بىر مەزگىلدە، بىزنىڭ ئەدەبىيات فاكولتېتىمىزغا مەسئۇل بولۇپ كەلگەن خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكى بىرسى ماڭا:

- ئاقسۇ جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىدىن ئىككى كىشى كەپتۇ. ھازىر فاكۇلتېتقا كەلمەكچى، سىز بىلەن سۆزلىشىدىكەن. ئۇلارنىڭ سوربغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشىڭىز كېرەك، - دېدى ۋە مېنى بىر بوش ئىشخانىغا ئەكىرىپ:

- ساقلاپ تۇرۇڭ، ھازىر كەلمەكچى، - دېدى. مەن «نېمە ئىش بولغاندۇ» دەپ ھەيران بولدۇم. ئىككى، ئۈچ مىنۇت ساقلاپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ساقچى كىيىمى كىيگەن بىرى ئۇيغۇر، بىرى تۆكگان ئىككى ساقچى ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى ۋە ماڭا قاراپ:

- سۇلتان ماخمۇت دېگەن كىشى سىز بولامسىز؟ - دەپ سورىدى.

- ھەئە، شۇنداق، مەن بولىمەن، - دېدىم. ئۇلار ماڭا باشتىن - ئاخىر سەپ - سېلىپ قارىغاندىن كېيىن:

- بىز ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىك باشقارمىسىدىن كەلدۇق. سىزدىن ئېنىقلايدىغان بىرقانچە مەسىلە بار. شۇ ھەقتە سۇئال سورىماقچى. ھېچ نەرسىنى يوشۇرماي، جاۋاب بېرىشىڭىز كېرەك! - دەپ ماڭا ئالدى بىلەن تەھدىت سالدى. ئاندىن كېيىن:

- سىز مەھەممەت ئېلى ھاۋازنى تونۇمسىز، ئۇنىڭ بىلەن قانداق مۇناسىۋىتىڭلار بار؟ - دېگەن سوئالنى قويدى. مەن تەمكىنلىك بىلەن:

- مەھەممەت ئېلى ھاۋازنى تونۇيمەن، ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ دارۇلفۇنۇنىدا ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ساۋاقداش بولۇپ بىللە ئوقۇغان ئىدىم. دەسلەپ رادىيو ئىستانسىسىغا بۆلۈنۈپ خىزمەت قىلىپ بىرنەچچە يىلدىن كېيىن شايار رادىيو پونكىتىغا خىزمەتكە تەينلىنىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ بىلەن ساۋاقداشلىق مۇناسىۋىتىم بار، - دېدىم. قارشىمدا ئولتۇرغان ئىككى ساقچى ماڭا غەزەپ نەزىرى بىلەن قاراپ:

- مەھەممەت ئېلى ھاۋاز ھازىر تارتىپ چىقىرىلىپ كۆرەش قىلىنىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ھەم تارىخىي ھەم ئازادلىقتىن كېيىن ئىشلىگەن ئېغىر جىنايەتلىرى بار. ئۇ مەسلىسىنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى تاپشۇردى ۋە داۋاملىق تاپشۇرۇۋاتىدۇ. تاپشۇرغان جىنايەتلىرى ئىچىدە سىزگە مۇناسىۋەتلىك خېلى كۆپ نەرسىلەر بار. پارتىيەنىڭ سىياسىتىنى بىلىسىز، ئىقرار قىلغانلارغا كەڭچىلىك قىلىنىدۇ، جاھىللىق قىلغانلار

- مەھەممەت ئېلى ھاۋاز، ئاتالمىش مەدەنىيەت زور ئىنقلابىدا بىز ساۋاقداشلارنى كۆپ ئاۋارىچىلىك ۋە كۈلپەتلەرگە سالدىڭلار، جىنىڭلار چىقىپ كەتسەمۇ راست گەپ قىلساڭلار بولماتتى. ئاقسۇدىن كەلگەن ساقچىلارنىڭ ماڭا قىلغان سۆزلىرىنىڭ تەلەپپۇزىدىن قارىغاندا رەسمىگە چۈشكەنلەرنى سىلەر «بىز بىر تەشكىلات» دېگەن ئوخشايسىلەر، سىلەرنىڭ تەلىپىڭلار بىلەن بىر پارچە رەسمىگە چۈشۈشنىڭ بەدىلى بىزگە خېلى ئېغىر بولدى. رەسمىگە چۈشكەن ساۋاقداشلارنىڭ ھەممىسىنى خېلى كۆپ ئاۋارە قىلدى،- دېيىشىمگە، مەھەممەت ئېلى ھاۋاز خىجىل بولغاندەك يەرگە قاراپ:

- مەدەنىيەت زور ئىنقلابىدا مېنى گىزەندە دەپ تارتىپ چىقىرىپ، ئۇستۈمگە ئارتمىغان جىنايەت قالمىدى. ئۆيۈمگە باستۇرۇپ كېلىپ كىتابلىرىمنى مۇسادىرە قىلدى. بىز ئۇرۇمچىدە چۈشكەن رەسىمنى تېپىپ ئېلىپ، رەسمىدىكى ئادەملەر خېلى تونۇلغان ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەخمەت ئىگەمبەردى، دولقۇن ياسىنلار ۋەتەن خائىنلىرى ئىكەن. سىلەرنىڭ يىغىلىپ رەسمىگە چۈشۈشىڭلار تاسادىپىي ئەمەس. بۇ بىر ئەكسىلئىنقلابىي تەشكىلاتنىڭ رەسىملىك خاتىرىسى. تەشكىلات كىمگە باغلانغان؟ ئىقرار قىل! - دەپ مېنى قاتتىق ئۇرۇپ بىرقانچە قېتىم ھوشۇمدىن كەتكۈزۈۋەتتى. ئاندىن نەزەرنەت قىلىپ تۇرمىگە سولىۋەتتى. «تاياق زەربىسىدىن ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن» دەپ ئويلاپ «رەسمىدىكىلەر بىر تەشكىلات» دېدىم. «ئۇنىڭ باشلىقى كىم؟» دەپ سورىدى. «تەشكىلاتنىڭ سېكرېتارى سۇلتان ماخمۇت» دېدىم. ساقچىلار قىينىاپ تۇرۇپ:

- بۇ تەشكىلات مەمتىمىن ئىمىنوۋ، ئەسئەت ئىسھاقۇپلارغا باغلىقمۇ؟- دەپ سورىدى:

- بىلمەيمەن،- دېسەم، ئۇرۇشقا باشلىدى. كېيىن ئېنىقلىنىپ قالار، بىكار تاياق يەپ ئۆلۈپ كېتىپ قالماي،- دەپ:

- ھەئە، بۇ تەشكىلات مەمتىمىن ئىمىنوۋ، ئەسئەت ئىسھاقۇپلارغا باغلانغان،- دېدىم. مەدەنىيەت زور ئىنقلابىنىڭ ئاخىرىدا مېنى تۇرمىدىن قويۇپ بەردى. ئالدىڭلاردا كۆپ خىجىلمەن،- دەپ يەرگە قاراپ كۆز يېشى قىلدى. دېمەك، مەدەنىيەت زور ئىنقلابىدا كىشىلەرنىڭ كوللېكتىپ ھالدا رەسمىگە چۈشۈشىمۇ بىر جىنايەت ھېسابلانغان ئىدى.

مەجبۇرى ساقال ئالدۇرۇش ھەرىكىتى

ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقلابى» جەريانىدا چوڭ - كىچىك پۈتۈن يىغىنلاردا ئىنسانلارغا «ئۇلۇغ داھىمىز، ئۇلۇغ ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ قوماندانىمىز ماۋزېدۇڭ

ئىدى، - دېدىم. ئۇ ساقچى مەندىن:

- ئۇلار بىلەن شەخسىي بىرىش - كېلىشىڭىز ۋە ئالاھىدە مۇناسىۋىتىڭىز بارمۇ؟

- دەپ سورىدى.

- ئۇنداق مۇناسىۋىتىم يوق، - دېدىم. ئۇلار يەنە ماڭا تەھدىت سېلىپ:

- سىز مەسىلىلەرنى سەممىيلىك بىلەن تاپشۇرمايي يوشۇرۇۋاتسىز، بىز بۇنى ياخشى بىلمىز، سەممىي بولۇڭ! - دەپ ئاۋازىنى چىڭراق قىلىپ چىقاردى. غەزەپ - نەپرىتىم تاشقىنلاپ ئۆزۈمنى تۇتالمىدىم ۋە ئۇلارغا:

- سىلەر مەندىن ئەھۋال ئىگەللەشكە كەلدىڭلارمۇ ياكى مېنى سوراققا تارتىشقا كەلدىڭلارمۇ؟ سىلەرنىڭ ماڭا مۇنداق تەھدىتلەر سېلىپ سوراق قىلىش ھەققىڭلار يوق. قوللىرىڭلاردا ماڭا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللار بولسا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتىگە تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، بۇ ھەقتە شۇلارغا جاۋاب بېرىمەن. سىلەر بىلەن ئەمدى سۆزلەشمەيمەن، - دەپ گېپىمنى توختاتتىم.

ئۇلار:

- ئۇنداق ئالدىراپ كەتمەڭ، سىز بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ قالمىز، - دەپ قولىدىكى دەپتەر - قەلەملىرىنى يىغىشتۇرۇپ چىقىپ كەتتى.

بۇ مەسىلە ئۈستىدە 1969 - يىلى بىرنېچە قېتىم، 1970 - يىلى ئىككىنچى قېتىم، 1972 - يىلى ئۈچىنچى قېتىم يەنە ئاقسۇدىن باشقا بىر ئۇيغۇر ساقچى ۋە باشقا بىر خىتاي ساقچى مېنى يەنە ئىزدەپ كېلىپ مەھەممەت ئىلى ھاۋاز ھەققىدە بىر نەرسىلەرنى سوراپ خېلى ئاۋارە قىلدى. ئاخىرقى قېتىم مەن ئۇلارغا ئاچچىقلاپ:

- مېنى ئىزدەپ كېلىۋېرمەسىلەر، بىر پارچە رەسىمگە چۈشۈش بىلەن نېمە بالاغا قالدىم. مەن مەھەممەت ئىلى ھاۋازنىڭ قوللىغۇچىسى ئەمەسمەن، - دەپ خېلى كايىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار مېنى قايتا ئىزدەپ كېلىشمىدى.

كېيىن ئاڭلىسام شۇ رەسىم سەۋەبىدىن ئاقسۇدىن قەشقەرگە ساقچىلار كېلىپ، مەلۇماتلار بېرىپ قەشقەر پېداگوگىكا تېخنىكومىدا ئىشلەيدىغان ساۋاقداشلىرىم سالى خۇداۋەردى، ئابدىكېرىم باقى، يۈسۈپ قاسىملارنى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا كۆرەش قىلىپ خېلى ئاۋارىچىلىكلەرگە دۇچار قىلىپتۇ. يەنە ئاقسۇ ساقچى باشقارمىسىدىن غۇلجىغا تەكشۈرگۈچى ساقچىلار كېلىپ غۇلجىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ساۋاقدىشىمىز مەسۇم باستىنمۇ قارىلاپ ئۇنىمۇ جېنىدىن جاق تويغۇزۇپتۇ.

1975 - يىلى ياز ئايلىرىنىڭ بىرىدە مېنىڭ ئۆرۈمچى ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىچىدىكى ئۆيۈمنىڭ ئىشكى قېقىلدى. ئىشىكنى ئاچسام مەھەممەت ئىلى ھاۋاز تۇرۇپتۇ، دەرھال ئۆيگە باشلاپ كىردىم. چاي قويۇپ ئىللىق كۇتۇۋالدىم. ئۇيغۇ تامغىنى بىللە يېگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا قاراپ:

«ماۋجۇشى ياشسۇن! مىڭ يىللار ياشسۇن! تۇمەن مىڭ يىللار ياشسۇن!» دەپ تىلەۋاتساق، مېنىڭ بالام ماۋزېدۇڭ 150 ياش تۇمۇر كۆرىدىكەن دېگەنلىكى ئۈچۈن غەزىپىم كېلىپ، دۇمبالىغان ئىدىم،- دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ساقچىلار بىرنەرسە دېيەلمەي ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا مەيدانغا كەلگەن غەلىتە ئەھۋاللارنى ئونلاپ كىتاب قىلىپ يېزىپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ئاتالمىش مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى خىتايغا ۋە بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستانغا چوڭ ئازاب - ئوقۇبەت ۋە پالاكەت ئېلىپ كەلدى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى بۇ ئاتالمىش ئىنقىلابنىڭ نەتىجىسىنى «نۆلگە باراۋەر» دەپ ئېتىراپ قىلىشقا ۋە قاتتىق قوللۇق سىياسىتىنى 4 كىشىلىك گۇرۇھنىڭ ئۈستىگە دۆڭگەپ، سىياسەتنى بىرئاز يۇمشىتىشقا مەجبۇر بولدى.

ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ماۋزېدۇڭ ئۆزىنى نەچچە مىڭ يىلدا بىر قېتىم دۇنياغا كېلىدىغان بۇيۇك، ئۇلۇغ ئىنسان كۆرسىتىپ، شەخسكە چوقۇنۇشنى ئەۋج ئالدۇرۇپ، يۇقىرى پەللىگە چىقاردى. «ئۇلۇغ داھىمىز، ئۇلۇغ ئۈستازىمىز، ئۇلۇغ باش قوماندانىمىز ماۋجۇشى ياشسۇن! مىڭ يىللار ياشسۇن! تۇمەن مىڭ يىللار ياشسۇن!» دېگەن شوئارنى 800 مىليون خەلققە مەجبۇرىي تۇۋلاتقۇزدى. ماۋنىڭ خۇشامەتچىلىرى ۋە يالاقچىلىرى: «ماۋجۇشىنىڭ يولىورغىنى چۈشەنسەكمۇ ئىجرا قىلىمىز، چۈشەنمىسەكمۇ قەتئىي ئىجرا قىلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭغا نىسبەتەن <نېمە ئۈچۈن> دېگەن سوئالنى قويۇشقا قەتئىي بولمايدۇ، ئىجرا قىلىش جەريانىدا چۈشۈنۈپ ئېلىشىمىز لازىم!» دېگەن سەپسەتىلەرنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ، ماۋزېدۇڭغا چەكسىز ساداقەتلىك بولۇش ۋە چەكسىز چوقۇنۇشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ماۋزېدۇڭنى ئىلاھلاشتۇردى. ماۋزېدۇڭنىڭ ئىلاھلاشتۇرۇلىشىغا قارشى بىر - ئىككى ئېغىز سۆز قىلىپ قويغۇچىلارنى «ئەكسىلئىنقىلابچى» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ رەھىمسىز ھالدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى.

قەشقەردە ھەيكەل كۆمۈش ۋەقەسى

دىكتاتور ماۋزېدۇڭ تەرىپىدىن باشلىتىلغان ۋە ئاتالمىش مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا ماۋزېدۇڭنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئىزناك ۋە ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكەللىرى يۈز مىليونلارچە تەييارلىنىپ تارقىتىلدى. دۆلەت دۇكانلىرىدا ھەم ماگىزىنلاردا سېتىلدى. بۇ ھەربىر كىشىنىڭ قورقۇنۇنچلۇق ھالدا ئېلىپ بېرىلدىكى، كىم ماۋزېدۇڭنىڭ ئىزنىكىنى ئېلىپ كۆكسىگە (كىيىم ئۈستىگە) تاقىمىغان ئەھۋالدا ئۇ كىشى ماۋزېدۇڭنى ھىمايە قىلمىغان ۋە ئۇنىڭغا قارشى گۇمانلىق ئۇنسۇر سانىلىپ

ياشىسۇن! تۇمەن مىڭ يىللار ياشىسۇن!» دېگەنگە ئوخشاش شوئارلار مەجبۇرىي ھالدا توۋلىتىلدى. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئىچىدە ئۆزىنىڭ مىللىي باش كېيىمى بولغان دوپپانى كىيگەنلەر «يەرلىك مىللەتچىلىك ئىدىيەسى بار» دەپ تەنقىد قىلىندى. «ھەممە ئادەم ماۋزېدۇڭنىڭ قىياپىتىنى ئۇلۇغ قىلىشى كېرەك» دېگەن تەشەببۇس ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، ئۇزۇن ساقال قويغان ئۇيغۇر بوۋايلارنىڭ ساقاللىرى مەجبۇرىي قىسقارتىلدى ۋە ياكى چۇشۇرۇۋېتىلدى. خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە مەركىزىدە قىزىل قوغدىغۇچىلار بىر ئۇيغۇر ساقاللىق دېھقاننىڭ ساقلىنى چۇشۇرۇشكە ئۇرۇنغاندا، ئۇ كىشى قارشىلىق قىلىپ مۇنداق دېگەن:

- ماركس، ئىنگلىسلارنىڭ ئۇزۇن ساقاللىرى ئىنقىلابقا پۈتلىكاشاڭ بولمىغان ئىكەن. بۈگۈن مېنىڭ ساقلىم ئىنقىلابقا پۈتلىكاشاڭ بولۇپ قالدىمۇ؟ قىزىل قوغدىغۇچىلارنىڭ باشلىقى بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمىگەن، قىزىل قوغدىغۇچىلار تەمتىرەپ قالغان.

ئاتالمىش خۇش خەۋەرگە ئۇيغۇر بوۋاينىڭ غەزىپى

1968 - يىلى كوچىلارغا «خۇش خەۋەر - خۇش خەۋەر» دېگەن چوڭ خەتلىك گېزىتلەر چاپلاندى. ئۇنىڭدا مۇنداق يېزىلغان: «دوختۇرلار ماۋجۇشىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ چىققان، نەتىجىدە ماۋجۇشىنىڭ سالامەتلىكى ناھايىتى ياخشى بولۇپ، ئىچ ئورگانلىرى ناھايىتى ساغلام ۋە قۇۋۋەتلىك ئىكەن. دوختۇرلارنىڭ باھا بېرىشىچە رەئىس ماۋزېدۇڭ 150 ياشقا كىرىدىكەن، ماۋزېدۇڭ پۈتۈن دۇنيادا كوممۇنىزمنى غەلبىگە ئېرىشتۇرىدىكەن، ئۆمرى بۇنىڭغا يېتىدىكەن.»

بۇنى كۆرۈپ قالغان 19 ياشلاردىكى ئۇرۇمچىلىك بىر ئۇيغۇر ياش ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىرىپ:

- دادا، دادا! ساڭا بىر خۇش خەۋىرىم بار، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى 150 ياشقا كىرىدىكەن،- دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بالىنىڭ دادىسى 80 ياشلىق ئۇيغۇر بوۋاي ئوغلىنى دۇمبالاپ، تازا ئورۇپتۇ. ئۇ دادىسىنىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلۇپ مەھەللىدىكى ساقچى ئىدارىسىغا كىرىپ دادىسىنى ساقچىلارغا ئەرز قىلىپتۇ. ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئۇ ياشىنىڭ ئۆيىگە ئىككى ساقچىنى ئەۋەتىپتۇ. ساقچىلار ھەيۋەت بىلەن ئۆيگە كىرىپ بالىنىڭ دادىسىغا: «بالاڭ بىر خۇش خەۋەرنى يەتكۈزسە، سەن ئۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ ئۇنى ئورۇپسەن، بۇ بىر جىنايەت. سېنى بۇ جىنايىتىڭ ئۈچۈن قولغا ئالىمىز» دېيىشىگە بالىنىڭ دادىسى:

- بىز مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدىن بېرى 800 مىليون خەلق بىر ئېغىزدىن

ئالماقچى بولغاندا، جەينىكى ماۋزېدۇك ھەيكىلىگە تېگىپ كەتكەنلىكتىن ھەيكەل تومپۇچكىنىك ئۇستىدىن خىش يانقۇزۇلغان يەرگە چۈشۈپ كېتىپ ھەيكەل سۇنۇپ كېتىپتۇ. شۇنىك بىلەن بالا قورقۇپ كېتىپ ئۆيدىن قېچىپ كېتىپتۇ. ھەيكەلنىك بېشى گەۋدىسىدىن ئاجراپ كەتكەن ئىكەن. ھوشۇر ئەيسا ئۆيگە قايتىپ كېلىپ مېھمانخانىغا كىرگەندە پارچىلانغان ھەيكەلنى كۆرۈپتۇ. ئۇنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن 8 ياشلىق ئوغلىنىك دىققەتسىزلىكىدىن مەيدانغا كەلگەنلىكىنى ئۇقۇپتۇ. بۇ ئەھۋالنى بىرسى ئۇقۇپ قالسا، ماۋزېدۇڭنىك ھەيكىلىنى قەستەن چېقىۋەتكەن دېگەن تۆھمەت بىلەن جازالىنىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ بىرنەچچە كۈن ئويقۇسى كەلمەپتۇ. مەكتەپ رەھبەرلىكىگە راستىنى ئېيتسام بولارمىكىن دەپ ئويلاپتۇ. ئەمما بۇنىڭغا ئۇلارنىك ئىشەنمەي گۇمانلىنىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ ئاخىرى بىر خالتىغا سېلىپ كارىۋات ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغان ھەيكەلنى ئېلىپ بىر كۈنى تاڭ سەھەر سائەت 4 تە مەكتەپنىك ئەتراپىدىكى كومۇناغا قاراشلىق ئېتىزلىقىغا گىرۋەكنى كەكە بىلەن كولاپ بىر چوڭقۇرلۇق قېزىپ، ئۇنى كۆمۈپ تاشلاپتۇ. ئاندىن ئۆزىنى بىر ئىشتىن قۇتۇلغان ھېسابلاپ يېنىك بىر نەپەس ئاپتۇ.

ئارىدىن بىر - ئىككى ئاي ئۆتۈپ ئەتىياز يېتىپ كەپتۇ. كومۇناغا باغلىق يېزا ئەتىتىنىك دېھقانلىرى يەرنى تېرىش ئۈچۈن ئېتىزنى قوش بىلەن ھەيدەپ ئاغدۇرۇشقا باشلاپتۇ. قوشىنىك ساپىنى بىر نەرسىگە تاقىلغاندەك قىلىپ بىر چاغدا يەرنىك ئاغدۇرۇلغان تۇپىسى ئارىسىدا بىر ھەيكەل پارچىسى كۆرۈنۈپتۇ. دېھقان قولىغا ئېلىپ قارىغان ئىكەن ئۇ ماۋزېدۇك ھەيكىلىنىك گەۋدىسىدىن ئايرىلغان بېشى بولۇپ چىقىپتۇ. دېھقان قورقۇپ كېتىپ ۋە قوش ھەيدەشنى توختىتىپ ئېتىزدا ئىشلەۋاتقان باشقىلارنى چاقىرىپ كېلىپ، بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىتىپتۇ. تۇيىنى ئۆرۈپ ئاختۇرغىنىدا ھەيكەلنىك گەۋدىسىمۇ تېپىلىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى شاۋدۇي (يېزا ئەتىتىگە) بىلدۈرۈپتۇ. ئۇ يەردىن دادۇي، دادۇي پارتىيە ياچېيكىسى، گۇڭشى، كومۇنا پارتىيە كومىتېتىگە مەلۇم قىلىپتۇ. خىتاي كومۇنىستىك پارتىيەسى خەلق كومۇناسى پارتىيە كومىتېتى بۇ ۋەقەنىك چوڭ بىر سىياسىي ۋەقە ئىكەنلىكىنى، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىگە، سوتسىيالىزمغا، ماۋزېدۇڭغا قارشى ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنىك غالجىرانە ھەرىكىتى ئىكەنلىكىنى، ماۋزېدۇڭنىك ھەيكىلىنى بېشىدىن جۇدا قىلىپ يەرگە كۆمۈشتىن ئىبارەت جىنايەتنىك ئىگىسىنى تېپىش ئۈچۈن پۈتۈن كومۇنا بويىچە ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ، پاش قىلىش ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلىپتۇ. كومۇنادىكى 4 خىل ئۇنسۇرلارنى پومبىشچىك (يەر ئىگىسى)، باي دېھقان، ئوڭچى مىللەتچى ۋە ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى بىردىن دادۇي ۋە گۇڭشىگە چاقىرىپ سوراققا تارتىپتۇ. ھەتتا ئۇلارنى شاۋدۇي ۋە دادۇيلەردە كۆرەشكە ئېلىپ ئۇرۇپ - سوقۇپ، جىنايىتىنى ئىقرار قىلىشقا قىستاپتۇ. ئەمما بىرسىمۇ بۇ

كۆرەش قىلىندى، تەنقىدلەندى. مۇنداق بىر سىياسىي بىسىم نەتىجىسىدە دۆلەت كادىرلىرى، ئوقۇغۇچىلار، يېزا كادىرلىرى ۋە ئادەتتىكى خەلقلەر ماۋزېدۇڭنىڭ ئىزنىگىنى تاقاشقا مەجبۇر بولدى. بەزىلەر ماۋزېدۇڭغا سادىق، ئاكتىپ كۆرۈنمەك ئۈچۈن ئۇنىڭ كىچىك ھەيكەللىرىنى ستۇدىيلىپ ئويلىرىنىڭ تۆردىكى ئىشكاپ ۋە تومپۇچكىلىرىنىڭ ئۈستىگە قويىدىغان ھالەت شەكىللەندى. دۆلەت ۋە خەلق ئىگىلىكىدىكى پۈتۈن ئىشخانىلاردا، ھەتتا ھەربىر ئۆيدە ماۋزېدۇڭنىڭ رەسىمىنىڭ بولۇشى شەرت قىلىندى.

ئىدارىلاردا، يېزىلاردىكى كومموناردا، شەھەرلەردىكى زاۋۇت - فابرىكىلاردا ۋە مەكتەپلەردە ھەر كۈنى خىزمەت ۋە ياكى ھەرقانداق بىر ئىشنى باشلاشنىڭ ئالدىدا ماۋزېدۇڭنىڭ رەسمى ئالدىغا تىزىلىپ ماۋزېدۇڭغا ساداقەت بىلدۈرۈشى ۋە ئۇنىڭدىن يولۇرۇق ئېلىپ ئاندىن ھەرىكەت باشلاش ئادىتى ئومۇميۈزلۈك ھالدا مەجبۇرىي يولغا قويۇلدى.

بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتى مائارىپ فاكۇلتېتىدا ئىشلەيدىغان خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئەزاسى، خېلىلا ئاكتىپ ھوشۇر ئەيسا ئىسىملىك بىر سىياسەت ئوقۇتقۇچىسى بار ئىدى. ئۇ بىر مەزگىل بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىمىزدا (1959 - 1960 يىللىرى) فاكولتېتىمىزنىڭ سىياسىي يېتەكچىسى بولۇپ ئىشلىگەن ئىدى. 1962 - يىلى قەشقەردە يېزا ئىگىلىك تېخنىكومى قۇرۇلۇپ، شۇ مەكتەپكە سىياسىي دەرس ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ تەينىلىنىپ قەشقەرگە يۆتكىلىپ كەتكەن ئىدى.

ھوشۇر ئەيسا قەشقەر يېزا ئىگىلىك تېخنىكومى سىياسىي دەرس كافېدراسىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئۆستۈرۈلگەن ئىدى. 1965 - يىلى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلىنىپ 1966 - يىلى شىددەتلەنگەن زاماندا ماۋزېدۇڭغا ئۇچ بۈيۈك ئۇنۋان تاقىلىپ «ئۇلۇغ داھىمىز، ئۇلۇغ ئۇستازىمىز، ئۇلۇغ باش قوماندانىمىز ياشىسۇن! مىڭ يىللار ياشىسۇن! تۇمەن مىڭ يىللار ياشىسۇن! ئورۇنباسار قوماندان لىن بىياۋ سالامەت بولسۇن!» دېگەن شوئارلار مەجبۇرىي توۋلىنىدىغان بولدى. پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ماۋزېدۇڭ بېيجىڭغا چاقىرىپ، ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم تىيەنئەنمەن مەيدانىدا قوبۇل قىلىپ يول - يورۇقلار بېرىپ تۇردى. بۇ شوئارلار يۇز مىڭلىغان ئوقۇغۇچىلار تەرىپىدىن تەكرارلىنىدىغان بولدى.

مۇشۇ ئىشلار داۋام قىلىۋاتقان بىر كۈنى ھوشۇر ئەيسا قەشقەر شەھىرىدىكى بىر دۆلەت ماگىزىنىدىن ماۋزېدۇڭنىڭ بىر كىچىك ھەيكىلىنى سېتىۋېلىپ ئۆز ئۆيىنىڭ مېھمانخانىسىدىكى تومپۇچكىنىڭ ئۈستىگە تىزىپ قويۇپتۇ. 1967 - يىللىرىنىڭ بىر كۈنى ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى تومپۇچكىنىڭ ئىچىدىن بىر نەرسە

ئېچىلىپ هوشۇر ئەيسا كۆرەشكە تارتىلىپ، ئىككى سائەتلىك كۆرەش يەنىندىن كېيىن «ئەكسىلئىنقىلاپچى» دەپ قالپاق كىيدۈرۈلۈپ، قەشقەر ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن قولىغا كويزا سېلىنىپ قولغا ئېلىنىپتۇ. مۇشۇ جىنايەت بىلەن 6 يىل قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپتۇ.

1971 - يىللىرى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن بىر قىسمى: «ھوشۇر ئەيسا كوممۇنىست پارتىيە ئەزاسى، ماۋزېدۇڭغا، سوتسىيالىزمغا سادىق بىر ئوقۇتقۇچى ئىدى. بۇ ۋەقە قەستەن قىلىنمىغان، كىچىك بالىنىڭ سەۋەنلىكى نەتىجىسىدە يۈز بەرگەن» دەپ ئىسپات بەرگەندىن كېيىن، تۈرمىدە يېتىۋاتقىنىغا 4 يىل بولغاندا، 1972 - يىلى قويۇپ بېرىلىپتۇ.

1972 - يىلى يازدا قەشقەرگە ئۇرۇق - تۇغقان زىيارىتىگە بارغان ئىدىم. بىر كۈنى قەشقەر شەھىرى ھېيتگاھ مەيدانىدا ھوشۇر ئەيسا ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىكىنى ئۇرۇمچىدە ئۇنۇيدىغانلارنىڭ ھەممىسىدىن ئاڭلىغان ئىدۇق. ئۇنىڭدىن بۇ ئەھۋالنى سورىغىنىمدا، بېشىدىن ئۆتكەن ۋەقەنى ماڭا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. دېمەك، مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى دېگەن ھەرىكەت جەريانىدا نۇرغۇن ئادەملەر ناھەق جازالىنىپ تۈرمىلەرگە قامالدى. بەزىلەر ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. بەزىلەر ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. ئۇنىڭدىن باشقا «ئىسيانچىلار» بىلەن «كونىلىقنى ھىمايە قىلغۇچىلار» دەپ ئاتالغان ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن ماجىرالاردا چالما - كېسەك ۋە ياغاچ - تۆمۈر كالتەكلەر بىلەن ئۇرۇشۇش، كېيىن رەسمىي قوراللار بىلەن ئۇرۇشۇش جەريانىدا مەملىكەت بويىچە ئون مىڭلىغان ياش ئۆلۈپ تۈگەشتى. چۈنكى 1967 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەملىكەتلىك مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى، ماۋزېدۇڭنىڭ خوتۇنى جاڭچىڭ قىزىل قوغدىغۇچىلارغا: «قەلەم بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئەلەم بىلەن قوغدۇنۇڭلار!» دېگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇرۇپ - چېقىش، بۇلاش، قوراللىق توقۇنۇش ۋە ئېتىشىشلار ئەۋج ئىلىپ كەتتى. بىر - بىرىگە رىقابەتچى ئاممىۋىي تەشكىلاتلار قوراللىنىپ رەسمىي ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى. ماۋزېدۇڭ ئۆزى تېرىغان بۇ بالايى - ئاپەتنى جىمقتۇرالماي زەردىگوش بولۇپ، ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولدى ۋە 1976 - يىلى 9 - ئايدا ئۆلدى.

تۈرپاندىكى كونا مازارلىقلاردىن چىقىرىلغان، بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرى ۋە تارىخىي ھەقىقەتلەر

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قاراشلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (شەرقىي تۈركىستان) نىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتى (شىنجاڭ

جىنايەتنى ئۇستىگە ئېلىپ ئىقرار قىلماپتۇ. گۇگۈشى بۇ ئەھۋالنى ناھىيەگە، ناھىيە بولسا ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە ساقچى ئورۇنلىرىغا خەۋەر قىلىپتۇ. يۇقىرىدىن بۇ جىنايى دىلونى چوقۇم ئېنىقلاپ چىقىش ئۈچۈن جىددىي تەلىمات كېلىپتۇ. گۇگۈشىدىن بىر نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن گۇگۈشىغا قوشنا بولغان يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىغا ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە ئىنقلابىي ۋېيۇەنخۇيىدىن تەكشۈرۈپ كۆرۈش ھەققىدە ئۇقتۇرۇش تارقىتىپتۇ. مەكتەپ رەھبەرلىكى ۋە ئىنقلابىي كومىتېت مۇزاكىرە قىلىپ پارتىيە ئەزاسى ئاكتىپلارنىڭ يىغىنىنى چاقىرىپ بۇ ئەھۋالنى ئۇقتۇرۇپ، بۇ ۋەقەنى بەلكىم يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان بىر ئەكسىلئىنقلاپچىنىڭ قىلغان بولۇش ئېھتىمالىنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ.

ئاخىرى ئوقۇتقۇچى ۋە خىزمەتچىلەردىن كىمنىڭ ئۆيىدە ماۋزېدۇڭنىڭ ھەيكىلىنىڭ بارلىقىنى سۇرۇشتۇرۇپتۇ. يىغىنغا قاتناشقان ئاكتىپلار نەتىجىدە ھوشۇر ئەيسا قاتارلىق 10 ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆيىدە ماۋزېدۇڭ ھەيكىلىنىڭ بارلىقىنى ۋە ئۇنى كۆرگەنلىكىنى بايان قىلىپتۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن قۇربان ھېيىت بايرىمىمۇ يېتىپ كەپتۇ. ھېلىقى ئاكتىپلارنى گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ، بۇ كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە ھېيىت پەتىسى ياكى باشقا بىر باھانە بىلەن كىرىپ ماۋزېدۇڭ ھەيكىلىنىڭ بار - يوقلۇقىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، نەتىجىدىن پارتىيە كومىتېتى ۋە ئىنقلابىي كومىتېتقا دوكلات قىلىش تاپشۇرىغى بېرىلىپتۇ. پىلان بويىچە ھەربىر ھەت قىلغانلار ھوشۇر ئەيسانىڭ ئۆيىدە تومپۇچكىنىڭ ئۈستىدىكى ماۋزېدۇڭ ھەيكىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى ئىنقلابىي كومىتېتقا خەۋەر قىلىپتۇ. رەھبەرلىك ئورنىدىكى مەسئۇل كادىرلار ھوشۇر ئەيسانى چاقىرىپ يېقىندا ئۆتكۈزگەن جىنايىتىنى ئىقرار قىلىشقا قىستاپتۇ.

ھوشۇر ئەيسا بىر جىنايەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىنى سۆزلەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىرى رەھبىرى ئەربابلاردىن بىرى «ئۆيۈڭدىكى ماۋزېدۇڭ ھەيكىلى قەيەردە؟» دەپ سوئال سوراپتۇ. تۇيۇقسىز ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ سوئال قارشىسىدا ھوشۇر ئەيسا تەمتىرەپ تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ ھەيكەل سۇنۇپ كەتكەندىن كېيىن شۇنىڭغا ئوخشاش ھەيكەلدىن بىرنى ستۇدىيلىپ ئۆز ئۆيىگە قويۇپ قويماقچى بولغان بولسىمۇ، چېقىلغان ھەيكەل چوڭلىغىدىكى ھەيكەلنى قەشقەردىن تاپالماپتۇ. ئارقا - ئارقىدىن سورالغان تەھدىت تەرىقىسىدىكى سوئاللار نەتىجىسىدە ھوشۇر ئەيسا راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. سوراق سورىغۇچىلار «سەن بۇ ئەھۋالنى نېمىشقا ۋاقتىدا رەھبەرلىككە بىلدۈرمەي، داھىمىزنىڭ ھەيكىلىنى ئېتىزلىققا كۆمدۇڭ؟» دەپ قىستاپتۇ. ھوشۇرئەيسا: «ئۇ چاغدا مەلۇم قىلىشنى ئويلىغان بولساممۇ <رەھبەرلىك ئىشەنمەي قالامدىكىن، ھەم تەسىرى يامان بولمىسۇن> دەپ ھەيكەلنى كۆمۈۋەتكەن ئىدىم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ ھوشۇر ئەيسا نازارەت ئاستىغا ئېلىنىپ، ئۇچ كۈندىن كېيىن يېزا ئىگىلىك تېخنىكومىدا چوڭ ئاممىۋي يىغىن

كۆرسىتىدىغانلىقىنى، نورمال گىراژدانلارغا ھازىرغا قەدەر ئېچىلمىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

بىز خوپىگىلەنگە:

- بۇ بۆلۈمنى ئاچقۇزۇپ زىيارەت قىلىشنىڭ بىر چارىسى يوقمۇ؟ بىز بەك ئۇزاق يەردىن كەلدۇق، بىزنىڭ رايونىمىزدىن چىقىرىلغان بۇ جەسەتلەرنى بىر كۆرۈپ ئالغان بولساق بەك ياخشى بولاتتى،- دېدۇق. ئۇ بىزگە بۇ بۆلۈمنى كۆرۈش ئۈچۈن دالىيەن شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىدىن رۇخسەت ئېلىش كېرەكلىكىنى ئېيتتى. مەن خوپىگىلەنگە:

- سىز رۇخسەت ئېلىش ئۈچۈن بىزگە يارىدەم قىلغان بولسىڭىز ياخشى بولاتتى! - دېدىم. ئۇ بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

- مەن پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرىيىتى نامىدىن بىر ئىلتىماس خېتى يېزىپ كوممۇنىست پارتىيە دالىيەن شەھەرلىك كومىتېتىگە ئېلىپ بېرىپ، تەستىقلىتىپ سىزلەرگە يارىدەم قىلىشقا ئۇرۇنۇپ باقاي،- دېدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ناھايىتى خۇشال بولدۇق ۋە ئۇنىڭغا:

- شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى تەستىقلاپ بېرەرمۇ؟ - دەپ سوردۇق. خوپىگىلەن بىزگە شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى سېكرېتارىنىڭ ئۆزىنىڭ يولدىشى ئىكەنلىكىنى، تەستىقلىتىپ كېلىشكە ئۈمىدلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاندىن بۇ يەرگە كەلتۈرۈلگەن بۇزۇلمىغان جەسەتلەرنى كۆرۈش ئارزۇيىمىزنىڭ ئىشقا ئاشىدىغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كۈچەيدى.

ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا رۇسىيە، گېرمانىيە، ئەنگلىيە، فرانسىيە، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەر شەرقىي تۈركىستانغا ئارقا - ئارقىدىن ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئارخېئولوگىيە ھەيئەتلىرىنى ئەۋەتىپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۈرپان، كۇچا ۋىلايەتلىرىدىكى مىڭ ئۆي ۋە تارىخىي ماكانلاردىن دۆڭخۇئاڭ رايونىدىن ئۇيغۇر تۈركلىرىگە ئائىت نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ۋە تارىخىي ئەسەرلەرنى ئۆز مەملىكەتلىرىگە ئېلىپ كەتكەن. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئارخېئولوگىيە ھەيئەتلىرى قېزىپ چىقارغان ئىنسان جەسەتلىرىمۇ بار ئىدى.

خوپىگىلەن بىزگە بىر كۈندىن كېيىن كېرەكلىك بولغان رۇخسەتنى ئالغانلىقىنى، بىزنى لۇشۈنكۇ ئارخېئولوگىيە مۇزېيىسىگە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى. 1973 - يىلى 12 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە پويىزغا چۈشۈپ دالىيەن شەھىرىدىن لۇشۈنكۇ پورت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىر يېرىم سائەتلىك بىر پويىز سەپىرىدىن كېيىن لۇشۈنكۇغا يېتىپ كەلدۇق. ھايال بولماي تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە

ئۇنىۋېرسىتېتى)نىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىلىرى تەرىپىدىن سايلانغان تۆت كىشىلىك ھەيئەت ئىچىدە مەنمۇ يەر ئېلىپ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلغان ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان ئوقۇش ۋە ئوقۇتۇش (مائارىپ) ئىسلاھاتىنىڭ ئەمەلىي نەتىجىلىرىنى ئۆگىنىش ۋە تەتبىق قىلىش ئۈچۈن 1973 - يىلى 20 - مارتتىن 19 - ئىيۇنغىچە بېيجىڭ، شاڭخەي، خاڭجۇ، شىنياڭ، تىنەنجىن، نەنجىڭ، چىڭداۋ، كەيفىڭ ۋە دالىيەن قاتارلىق توپلام 25 شەھەردىكى 30 ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ئىنستىتۇتلاردا ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللاندۇق.

شاڭخەي فۇدەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئون كۈن، شاڭخەي پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئون كۈن ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، 1973 - يىلى 2 - ماي كۈنى شاڭخەيدىن پاراخوت بىلەن سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى چىڭداۋ شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. سېرىق دېڭىزدا پاراخوت بىلەن ئىككى كېچە - كۈندۈز ماڭغاندىن كېيىن چىڭداۋ شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. چىڭداۋدىكى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئۈچ كۈنلۈك بىر تەتقىقاتتىن كېيىن، پويىز بىلەن 8 سائەت يول يۈرۈپ يەنتەي شەھىرىگە ئۆلاشتۇق. يەنتەيدىن 8 - ماي كۈنى ئاخشىمى سائەت 19 دا پاراخوتقا چۈشۈپ 9 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت 6 دا لىياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ پورت شەھىرى دالىيەنگە يېتىپ كېلىپ، دالىيەن پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدە تەتقىقات پائالىيەتلىرىنى باشلۇھتۇق. ئۆگىنىش ۋە تەتقىقات پائالىيەتلىرىمىز داۋام قىلىۋاتقان مەزگىلدە دالىيەن پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرىنىڭ كاتىپى خوفىڭلەن شەرقي تۈركستان (شىنجاڭ) دىن كەلگەنلىكىمىزنى ئۇققاندىن كېيىن ئېكسكۇرسىيە ھەيئىتىدىكى دوستۇم ئوقۇتقۇچى ئابلەت ئۆمەر بىلەن ماڭا شۇنداق دېدى: «سىزنىڭ يۇرتىڭىز شىنجاڭنىڭ تۈرپان ۋىلايىتىدىن 1915 - 1917 - يىللىرىدا ياپونلار تەرىپىدىن قېزىپ چىقىرىلغان، بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرىدىن (خىتايچە مۇنەبىيىڭ دېيىلىدۇ) يەتتە دانىسى شۇ زامانىدا لۇشۇنكۇدا ياپونىيە تەرىپىدىن قۇرۇلغان ئارخېئولوگىيە مۇزېيخانىسىغا قويۇلغان بولۇپ، ھازىرغىچە بۇ مۇزېيدە ساقلانماقتا. بۇ چىرىمگەن، بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرىنى كۆرۈۋالغان بولساڭلار ناھايىتى ياخشى بولاتتى.»

بىز دەرھال ھەيرانلىق ۋە ھاياجان بىلەن خوفىڭلەن خانىمغا قاراپ:

- لۇشۇنكۇغا بارساق، كۆرۈش ئىمكانىيىتىمىز بارمۇ؟ - دەپ سورىدۇق. خوفىڭلەن بىرئاز ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، بىزگە ئارخېئولوگىيە مۇزېينىڭ ئومۇمىي بۆلۈمىنىڭ ھەركىمگە ئوچۇق ئىكەنلىكىنى، بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرىنىڭ مۇزېينىڭ مەخسۇس بۆلۈمىدە ساقلىنىدىغانلىقىنى، بۇ بۆلۈمنى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت رەھبەرلىرىگە، چەتئەلدىن كەلگەن بەزى دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت باشلىقلىرىغا

ئىككىنچى جەسەت بولسا، ئوتتۇرا ياشلاردىكى يەنە بىر ئەر جەستى ئىدى. ئۇمۇ ئۆزىنىڭ كىيىملىرى بىلەن ياتاتتى. قىسقا ساقاللىق، بۇرۇتلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك بىرى ئىدى. قىياپىتىدىن ئۇيغۇر ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. كىيىملىرى يۇڭ رەختىن ئىدى. ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇش كارتۇشكىسىدا، ئۇنىڭ ئۆلگىنىگە ئىككى مىڭ يىل بولغانلىقى بىلدۈرۈلگەن ئىدى. بۇ پاكىت تۈركلەرنىڭ بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىل ئاۋۋال يۇڭ رەخت توقۇشنى بىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتەتتى.

ئۈچىنچى جەسەت، 35 ياشلاردىكى بىر ئايال كىشى ئىدى. چاچلىرى قاپقارا، قاشلىرى ئوقياغا ئوخشايتتى. يۈزلىرى ئانارەك گۈزەل بىر ئايال ئىدى. ئۇ ئۇزۇن كۆينەك كىيگەن ھالدا ياتاتتى. ئۇنىڭ بۇنىڭدىن 1500 يىل بۇرۇن ئۆلگەن بىر ئايال كىشى ئىكەنلىكى تونۇشتۇرۇش كارتۇشكىسىدا بىلدۈرۈلگەن ئىدى.

تۆتىنچى جەسەت، ياشانغان بىر ئەركەك جەستى ئىدى. تونۇشتۇرۇش كارتۇشكىسىدا ئۇنىڭ بەش يۈز يىل بۇرۇن ئۆلگەن بىر ئۇيغۇر ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلگەن. ئۇ كېپەنلەنگەن بولۇپ، ئىسلامىي ئۇسۇل بىلەن كۆمۈلگەن بىر ئۇيغۇر ئىدى.

بەشىنچى جەسەت، ئىسلامىي ئۇسۇل بىلەن كېپەنلىنىپ كۆمۈلگەن 60 ياشلاردىكى بىر ئايال كىشى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ھەقتە يېزىلغان تونۇشتۇرۇش كارتۇشكىسىدا 600 يىل بۇرۇن ئۆلگەن بىر تۇرپانلىق ئايال كىشى دېيىلگەن ئىدى.

ئالتىنچى ۋە يەتتىنچى جەسەتلەر 12 ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا بىلەن يەتتە ياشلاردىكى بىر قىز بالىنىڭ جەسەتلىرى بولۇپ، بۇلار ھەم كېپەنلىنىپ كۆمۈلگەن. بۇلار تۆت - بەش يۈز يىل بۇرۇن ئۆلگەنلەرنىڭ جەستى ئىدى. يۇقىرىدا بىز كۆرگەن بۇزۇلمىغان جەسەتلەرنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيىتى تېرىسىنىڭ، چىرايىنىڭ بۇغداي ئۆڭ ياكى ئاق رەڭدە بولۇشى، گەۋدىلىرىنىڭ نىسبەتەن چوڭراق بولۇشى ۋە قوي كۆزلۈك بولۇشىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ خۇسۇسىيەتلەر تۈرك ئىرقىغا خاس خۇسۇسىيەتلەر ئىدى.

دالىيەن تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە مۇزىسىدىكى چوڭ - كىچىك جەمئى يەتتە دانە جەسەتنىڭ كۆرۈنۈشى، قىياپەتلىرى، بەدەن تۈزۈلۈشلىرى جەھەتتىن ئۇيغۇر تۈركلىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. مۇزېينى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرغان مەسئۇل خادىم بىزگە: بۇ جەسەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئائىت ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى. بىزمۇ كۆزىمىز كۆرگەن ئەمەلىي پاكىتلارغا ئاساسەن بۇ سۆزلەرنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ئىشەندۇق.

بىز تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە مۇزىيىسىنىڭ مەسئۇلىدىن بۇ چىرىمىگەن ۋە بۇزۇلمىغان

مۇزېينىڭ (كۆرگەزمەخانىسى) بېرىپ ئېكسكۇرسىيەمىزنى باشلىدۇق. مۇزېينىڭ ئومۇمىي بۆلۈمى ئېكسكۇرسىيەگە كەلگەنلەر ئۈچۈن ئوچۇق ئىدى. بۇ بۆلۈمنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، مۇزە مەسئۇلىغا چىرىمگەن، بۇزۇلمىغان جەسەتلەر بۆلۈمنى كۆرۈش ئارزۇيىمىزنى بىلدۈردۇق.

مۇزە مەسئۇلى بىزگە:

- ئۇ بۆلۈمنى كۆرۈشۈڭلار مۇمكىن ئەمەس دېگىنىدە، خۇفتىلەن مۇزە مەسئۇلىغا: دالىيەن شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ مۇزە رەھبەرلىكىگە يازغان تەستىقنامىسىنى كۆرسەتتى ۋە ئۇنىڭغا بەردى. مۇزە مەسئۇلى بىرقانچە مىنۇت ساقلاپ تۇرۇڭلار، - دەپ قويۇپ مۇزە مۇدىرلىگى ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. بىرئاز ساقلاپ تۇرغىنىمىزدىن كېيىن مۇزە مەسئۇلى يېنىمىزغا كېلىپ:

- قېنى ئەمىسە يۇرۇڭلار! - دەپ بىزنى بۇزۇلمىغان جەسەتلەر قويۇلغان مەخسۇس بۆلۈمگە ئېلىپ باردى. بۇ بۆلۈمنىڭ ئىشىگىدە ئادەم بېشىدەك يوغان بىر قۇلۇپ سېلىقلىق تۇراتتى. مۇزە مەسئۇلى بۇ بۆلۈمنىڭ ئىشىگىنى ئاچقۇچ بىلەن ئاچتى، ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىۋېتىپ قاتتىق هايايجانغا چۈمدۇق. مەخسۇس قۇرۇلغان بىر زالدا بۇزۇلمىغان جەسەتلەر (ئىسلامىي ئەقىدىلەرگە ئاساسەن مۇنداق جەسەتلەرگە «شېھىت» دېيىلەتتى) يەتتە دانە ئەينەكلىك ساندۇق ئىچىگە يەرلەشتۈرۈلگەن ئىدى. چىرىپ بۇزۇلۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مەخسۇس دورىلار بىلەن دورۇلۇنۇپ بۇ ساندۇقلارغا قويۇلغان ئىدى.

بۇلاردىن بىرىنچىسى 55 ياشلاردىكى قارا ساقاللىق، قارا چاچلىق، ئۇزۇن بويلۇق ۋە قاڭشالىق كەلگەن بىر ئادەمنىڭ جەسىتى ئىدى. ئۇ خۇددى هاياتقا كۆزلىرىنى يېڭى يۇمغان ئادەمگە ئوخشاش ياتاتتى.

قاشلىرى، كىرپىكلىرى، چاچلىرى هاياتتىكى بىر ئىنسانغا ئوخشاش ساغلام تۇراتتى. ئۇستىدە پاختا رەختتىن توقۇلغان بىر تون (پەلتو) ۋە بىر ئىشتان بار ئىدى. بىزنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرغان مەسئۇل كىشى، ئىلمىي تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا بۇ جەسەتنىڭ يېشىنىڭ ئۈچ مىڭ يىل ئىكەنلىكىنى، يەنى بۇنىڭدىن 3 مىڭ يىل بۇرۇن ئۆلگەن بىر ئادەمنىڭ جەسىتى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. هەم ئۇنىڭ تۇرپان رايونىدىن ئېلىپ كېلىنگەنلىكىنى قوشۇمچە قىلدى. ئۇنىڭ جىسمانىي ۋە بىيولوگىيەلىك ئالاهىدىلىكلىرى، قىياپەتلىرى پۈتۈنلەي بىر ئۇيغۇر تۇركى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. پەقەت بويى، ۋۇجۇد جەهەتتىن هازىرقى ئىنسانلاردىن بىرئاز چوڭ ۋە ئېگىز ئىدى. بۇ كۆرۈنۈش ماڭا بىر ئالىمنىڭ كىتابىدىن ئوقۇپ كۆرگىنىم ئىنسانلارنىڭ مېڭىسى تەرەققىي قىلغانسېرى ۋۇجۇدىنىڭ جىسمانىي جەهەتتىن بىرئاز كىچىكلەيدىغانلىغى هەققىدە بىلدۈرگەن كۆز - قاراشلىرىنىڭ تولىمۇ توغرا ئىكەنلىكىنى خاتىرلايتتى.

- دادام ھەمدۇللا ئابباس، مەن ئالتە - يەتتە ياشلارغا كىرگەندە تۇرپاندىن كۆچۈپ، ئۇ يەرگە 60 - 70 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى توقسۇن ناھىيەسىگە ئورۇنلاشقان ئىكەن. مەن توقسۇن ناھىيەسىدە چوڭ بولۇپ، يېشىم 25 لەرگە كەلگەندە كۇنلەرنىڭ بىرىدە شەنگەن يامۇلدىن (ناھىيەلىك ھۆكۈمەت ئىدارىسىدىن) ئىشسىز ئىنسانلارغا ئىش بېرىدىغانلىقى ھەققىدە بىر ئېلاننىڭ، تاماڭغا چاپلانغانلىقىنى ئۇقتۇم. مەن ئىشلەيدىغانلىقىمنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن شەنگەن يامۇلغا كەلدىم. يامۇلدىكى خىزمەتچىلەردىن بىرى مېنى ئىچىدىكى بىر ئىشخانىغا ئېلىپ كىردى. ئىشخاندا ئۇچ كىشى بىلەن ئۇچراشتىم، بىرى ئۇيغۇر تەرجىمان، ئىككىسى ئەجنەبىي ئىدى. ئەجنەبىيلەرنى خىتاي بولسا كېرەك دەپ،- ئويلىدىم. گازىر كۆزلۈك، قىسقا بويلۇق، سېمىز كەلگەن خىتاي ئەمەلدار تەرجىمان ئارقىلىق يېنىدا ئولتۇرغان ئەجنەبنى كۆرسىتىپ شۇنداق دېدى:

- بۇ كىشى ياپونىيەدىن كەلگەن مېھمانىمىز، سەن بۇلار ئۈچۈن ئىشلەيسەن، ئۇلار نېمە ئىش قىل دېسە شۇنى قىلىسەن. ۋەزىپەڭ مازار ئېچىش ۋە قايتىدىن ئۇستىنى يېپىشتىن ئىبارەت. كۇندۇزلىرى ئۇخلايسەن، كېچىلىرى ئىشلەيسەن، ئىشلەۋاتقان ئىشىڭنى ھېچكىمگە بىلدۈرمەيسەن. ئەگەر بۇ ھەقتە باشقىلارغا مەلۇمات بەرسەڭ قاتتىق جازالىنىسەن،- دېدى. ھەم كۇنلۇك ئىش ھەققىمنىڭ مىقدارىنى سۆزلىدى. ئىش ھەققى خېلى يۇقىرى ئىدى. ماڭا ئوخشاش ئىشلەشنى تەلەپ قىلغان ئون بەش نەپەر ئۇيغۇر ياشنى تاللاپ، بىزنى توقسۇندىن تۇرپانغا ئېلىپ باردى. تۇرپان شەڭگەن يامۇل يېنىدىكى بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇق. بىزگە بېرىلگەن تەلىمات بويىچە كۇندۇزلىرى ئىستىراھەت قىلىپ ئۇخلايمىز، كېچىلىرى ئىشلەيمىز. ئىشىمىز كونا مازارلىقلاردىكى قەبرىلەرنى ئاچماق ۋە قايتىدىن كۆمۈپ تىندۇرماقتىن ئىبارەت ئىدى.

مازارلىقتىن چىرىمگەن ۋە بۇزۇلمىغان ئىنسان جەسەتلىرى چىقسا، ياپونلار ئۇلارنى شۇ ھامان دورىلاپ ئەينەك ساندۇقلارغا قاچىلاپ، ماشىنىلارغا سېلىپ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېتەتتى. بۇزۇلغان جەسەتلەر چىقسا ئۇنى دەرھال ئۆز يېرىگە قويۇپ مازارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ كومۇۋېتەتتۇق. بۇ ياپونلار مۇنچىلىك كۆپ پۇل سەرپ قىلىپ مازارلىقتىن چىقارغان بۇ بۇزۇلمىغان ۋە پارچىلانمىغان جەسەتلەرنى نېمە قىلىدىغاندۇ؟ ھېچبىرىمىز بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى تاپالمايتتۇق. بۇ تەرىقىدە ئون كۈن كونا مازارلىقلاردا ئىشلىدۇق. ئون بىرىنچى كۈنى كەچ سائەت ئىككى يېرىم بولغاندا، بىز قەبرە ئاچماق ئۈچۈن گاز لامپىلارنىڭ يورۇغدا ئىشلەۋاتقاندا، مازارلىققا يېقىن بىر يېزىدىن كەلگەن بىرقانچە يۈز كىشىنىڭ تۇيۇقسىز قىلغان ھۇجۇمىغا ئۇچرىدۇق. بۇ كىشىلەرنىڭ قوللىرىدا كالتەك، پالتا ۋە پىچاق قاتارلىقلار بار ئىدى. ياپونلار تېزلىك بىلەن ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ قېچىپ كەتتى. ئىشلەۋاتقانلارنىڭ

جەسەتلەرنىڭ كىم تەرىپىدىن، قايسى ۋاقىتتا بۇ يەرگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنى سوراپدۇق. مەسئۇل خادىم بىزگە بۇ ھەقتىكى ئەھۋالنى مۇنداق چۈشەندۈردى: «ياپونلارنىڭ تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى ئالىملار كۆمۈلگىنىگە ئۇزۇن يىللار بولغان بولسىمۇ چىرىمىگەن ۋە بۈزۈلمىغان جەسەتلەرنىڭ ھاۋاسى قۇرغاق، ئىسسىق رايونلاردىن بىرى بولغان دېگىز يۈزىدىن 185 مېتىر تۆۋەنلىككە جايلاشقان تۇرپان رايونىدىن تېپىلىدىغانلىقىنى تەخمىن قىلىپ ۋە چۈشۈنۈپ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تۇرپان رايونىغا 1915 - يىلى بىر قېتىم، 1917 - يىلى ئىككىنچى قېتىم ئارخېئولوگىيە ھەيئەتلىرى ئەۋەتكەن. ھەيئەت خىتاي ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تۇرپان رايونىغا كېلىپ، كونا مازارلىقلاردا قېزىپ تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ جەمئىي 21 دانە بۈزۈلمىغان ئىنسان جەسەتلىرىنى تېپىپ ئېلىپ كەتكەن. بۇلاردىن يەتتە دانىسىنى ئۇ زامانلاردا ئۆزىنىڭ ئىشغال ئاستىدىكى شەھەرلەردىن لۇشۇنكۇ ئارخېئولوگىيە مۇزېيىگە، ئالتە دانىسىنى ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى شىمالىي چاۋشىيەنىڭ سېئۇل ئارخېئولوگىيە مۇزېيىگە، سەككىز دانىسىنى ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيو ئارخېئولوگىيە مۇزېيىگە قويۇپ قويغان.»

دالىيەن ئارخېئولوگىيە مۇزېيىي مەسئۇلىنىڭ بۇ سۆزلىرى بۇنىڭدىن بىر يىل ئاۋۋال تۇرپانلىق بىر ياشانغان پېشقەدەم كىشىنىڭ ماڭا سۆزلەپ بەرگەن بىر ۋەقەسىنى كۆز ئالدىمدا جانلاندۇردى. 1972 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرىدا ئايالىمنىڭ تۇرپاندىكى بىر تۇققۇنىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتىم. پويىزدىن داخىيەنزە ئىستانسىدا چۈشۈپ قالدىم. داخىيەنزە پويىز ئىستانسىسى تۇرپان شەھىرىگە 25 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتا ئىدى. داخىيەنزىدىن تۇرپانغا ماڭىدىغان بىر ئاپتوۇۇزغا چۈشتۈم. ئاپتوبۇس تۇرپانغا قاراپ مېڭىشقا باشلىدى. مەن ئولتۇرغان ئورۇندۇقنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇقتا ياشانغان بىر ئۇيغۇر كىشى ئولتۇراتتى. بۇ قىسقا سەپەر جەريانىدا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشتۇم. ئىسمى ئىبراھىم بولۇپ، تەخمىنەن 80 ياشلاردىكى ئۇزۇن بويلۇق، قىسقا ئاق ساقاللىق ۋە قوي كۆزلۈك بىر ئادەم ئىدى. ئۇ يەردىن - بۇ يەردىن سۆز قىلىشىپ ۋاقىت ئۆتكۈزۈشكە تىرىشاتتۇق. تۇرپان شەھەر مەركىزىگە 7 - 8 كىلومېتىر ئۇزاقلىقتا يول بويىدىكى بىر كونا مازارلىق يېنىدىن ماشىنا ئۆتۈۋاتقاندا ئىبراھىم ئاكا ماڭا:

- بۇ مازارلىق يېنىدىن قاچان ئۆتسەم، بۇنىڭدىن 55 يىل بۇرۇن يۈز بەرگەن بىر ۋەقە كۆز ئالدىمدا ھېلى بولۇۋاتقاندەك جانلىنىپ كېتىدۇ، - دېدى.

مەن ھەيرانلىق ئىچىدە ئىبراھىم ئاكىغا بۇ ۋەقەنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىمنى بىلدۈردۈم. ئىبراھىم ئاكا: «مەن سىزگە ئېيتىپ بېرەي، - دېدى ۋە سۆزلىرىنى شۇنداق داۋام قىلدى:

خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسىتىگە بېقىنىپ، ئۇلارنىڭ كانىيغا ئايلانغان بەزى خىتاي تارىخچىلىرى بىلەن يازغۇچىلىرى خىتاي رەھبەرلىكىنىڭ ھەققەتلەرنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلغان كۆزقاراشلىرىنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن، قەدىمكى چاغلاردىن بېرى تۈركلەرنىڭ، بولۇپمۇ ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئانا تۈپراقلىرى ۋە مەدەنىيەت بۆشۈكى بولغان شەرقىي تۈركىستاننى «ئۇيغۇرلارنىڭ تۇپرىقى ئەمەس»، ئۇيغۇرلار 840 - يىللىرىدىن كېيىن ئورخۇن رايونىدىن بۇ تۈپراقلارغا كۆچۈپ كېلىپ يەرلەشكەن. بۇ تۈپراقلاردا قەدىمدىن بېرى خىتايلار ۋە باشقا مىللەتلەر ياشايتتى، - دېگەن كۆزقارىشىنى ئىلگىرى سۈرمەكتە. بۇ كۆزقاراشلار تارىخىي ھەققەتلەرنى ئەكس ئەتتۈرمىگەن ۋە خىتاي كومۇنىست رەھبەرلىكىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى ئەبەدىل - ئەبەد ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا تۇتۇپ، ئاخىرغىچە سۈمۈرۈش نىيىتىدىن تۇغۇلغان بىر ساختىكار كۆزقاراشتۇر.

بۇ كۆزقاراشقا مسال سۈپىتىدە خىتاي يازغۇچى شىن شىنىڭ 1980 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىكى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) گېزىتىنىڭ 3 - بېتىدە ئېلان قىلىنغان «قەدىمكى ئىدىقۇت، يارغۇل شەھەرلىرى ھەققىدە» ناملىق ماقالىسىدىن بىر ئابزاس مسال ئېلىپ كۆرسىتىشىمىز مۇمكىن: «9 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا (تاڭ سۇلالىسىنىڭ خۇيجاڭ يىللىرىدا) ئۇيغۇر دۆلىتى ھىنگان تاغلىرىنىڭ شىمالىدىكى ئورخۇن دەرياسى قىرغاقلىرىدا ئىدى. كېيىنكى چاغلاردا دۆلەتتە قارا بۇران ئاپەتلىرى ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ تارقىلىشى بىلەن ئۇلار غەربكە قاراپ كۆچۈپ، بۇ رايوندىكى خەلقلەر بىلەن بىرلىكتە ياشاشقا باشلىغان، غەربىي رايونلارغا كۆچۈپ كېلىپ يەرلەشكەنلەرگە، غەرب ئۇيغۇرلىرى دېيىلگەن.»

مىلادىيە 840 - يىلىدا مەيدانغا كەلگەن ۋەقەلەر، تەبىئىي ئاپەتلەر ۋە قىرغىز تۈركلىرىنىڭ ھۇجۇمى نەتىجىسىدە ئورخۇن رايونلىرىدىن كۆچكەن ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ قېرىنداشلىرى ياشىماقتا بولغان رايونلارغا ۋە شەرقىي تۈركىستانغا كۆچۈپ كەلگەن.

بۇ كۆچۈشتىن ناھايىتى ئۇزۇن يىللار ئىلگىرى تۇرپان ۋە تارىم ئويمانلىقىدا (شەرقىي تۈركىستاندا) ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە باشقا تۈرك قەۋملىرى مەۋجۇت ئىدى. بۇ تۈپراقلار ئۇلارنىڭ ئانا ماكانلىرى ئىدى.

تارىختا ئۇيغۇرلار جايلاشقان جۇغراپىيە رايونلىرىغا ئاساسەن غەربىي ئۇيغۇرلار ۋە شەرقىي ئۇيغۇرلار دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئورخۇن ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار شەرقىي ئۇيغۇرلار، تارىم ۋە تۇرپان ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار غەربىي ئۇيغۇرلار دەپ ئاتالغان. دېمەك، شەرقىي تۈركىستان تارىختىن بېرى ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ۋەتىنى بولۇپ كەلگەن.

دالىيەن ئارخېئولوگىيە مۇزىسىدە بىز كۆرگەن ۋە شەرقىي تۈركىستاندىن

كۆچىلىكى يۇگۇرۇپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئۇيغۇر ياشلىرىدىن ئىككى كىشى ئۇلارنىڭ كالتەك - توقماقلىرىنىڭ ھوجۇمىغا ئۇچراپ تۇتۇلۇپ قالدۇق. مېنىڭ پۇتۇمغا بىر كالتەك تەگدى، جىنىم سىرقىراپ كەتتى، ئۇلار بىزنى يېزىغا ئېلىپ بېرىپ سوراققا تارتتى. يېزا ئاقساقىلى بىزگە:

- بىزنىڭ قەۋرىستانلىقىمىزدا نېمە ئىشىڭلار بار؟ نېمە ئۈچۈن گۆرلەرنى ئېچىپ ئۆلۈكلەرنى راھەت ئۇخلاشقا يول قويمايسىلەر؟ - دەپ ئازارلىدى. مەن:

- بىز بىر ئاددىي ئىشلەمچى. بىز بۇيرۇق نېمە بولسا شۇنى قىلىشقا مەجبۇر قىلىنغان ئىنسانلار. شەكگەن يامۇلدىن بىزنى چاقىرىپ كېلىپ، بىرقانچە ياپونلارنى كۆرسىتىپ بۇلار ئۈچۈن ئىشلەيسىلەر، ئۇلار نېمە قىل دېسە شۇنى قىلىسىلەر، - دېدى. بىز ئۇلارنىڭ بۇيرۇغى بىلەن قەۋرىلەرنى ئاچتۇق، يەنە تەكرار ئەسلىگە كەلتۈردۇق، - دېدىم.

يېزا ئاقساقىلى:

- سىلەر كاپىرلارغا (خىتاي ۋە ياپونلارنى ئىشارەت قىلىپ) يارەدەم قىلىپ ئەجدادلىرىمىزنى راھەت ياتقۇزماي، ئۇلارنى ياتقان يەرلىرىدىن قوزغىدىڭلار، شۇنداق قىلىپ گۇناھ ئىشلىدىڭلار، سىلەرنى ئۆلتۈرسەكمۇ ئازلىق قىلىدۇ، - دەپ قاتتىق خاپا بولۇپ كەتتى.

كېيىن ئاڭلىشىمىزچە ئىككى ياش يىگىت باشقا بىر يېزىغا تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن بېرىپ قايتىشىدا كېچە سائەت ئىككى يېرىمدا بىزنى كۆرۈپ قالغان. ئاۋۋال بىزنى جىنلار بولسا كېرەك دەپ تەخمىن قىلغان. ئارقىدىن بۇ ئىشتىن گۇمانلىنىپ يېزىغا خەۋەر بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىزگە تۈيۈقسىز ھوجۇم قىلغان ئىكەن. ئەتىسى ئەتىگەندە شەكگەن يامۇلدىن خىتاي ئەمەلدارلار ۋە ساقچىلار كېلىپ بىزنى قۇتقۇزۇپ ناھىيە مەركىزىگە ئېلىپ كەتتى. ئاڭلىشىمىزغا قارىغاندا، خىتاي ئەمەلدارلىرى ياپونلارنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدىن چېرىمگەن ۋە بۇزۇلمىغان جەسەتلەرنى تېپىپ ياپونىيەگە ئېلىپ كېتىشى ئۈچۈن كۆپ مىقداردا پۇل ئالغان ۋە بۇ پاربخورلار شۇنىڭ ئۈچۈن ياپونلارغا يارەمچى بولغان.

دالىيەن ئارخېئولوگىيە مۇزىيىسىدە بىز كۆرگەن، بۇزۇلمىغان جەسەتلەر ۋە مۇزە مەسئۇلىنىڭ بىزگە سۆزلەپ بەرگەنلىرى بىلەن 1972 - يىلىدا ئىبراھىم ئاكىنىڭ ماكا سۆزلەپ بەرگەنلىرى ئارىسىدا بىر ئوخشاشلىق ۋە يېقىن مۇناسىۋەتنىڭ بارلىغى ماكا تېخىمۇ ئايدىڭ بولدى. ئىبراھىم ئاكىنىڭ ماكا سۆزلەپ بەرگەنلىرىنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىگە تېخىمۇ ئىشەندىم. دالىيەن ئارخېئولوگىيە مۇزىيىسىدىكى جەسەتلەرنىڭ ئىبراھىم ئاكىنىڭ ياشلىغىدا تۇرپاندىكى كونا مازارلىقلاردىن چىقارغان، بۇزۇلمىغان جەسەتلەردىن ئىبارەت ئىكەنلىكى ئېنىق بولدى.

4000 يىل قىلىپ بېكىتتى. بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ قۇم ئاستىدا ياتقىنىغا نەچچە مىڭ يىللار بولغان، سۆزلىيەلمەيدىغان ئاشۇ جەسەتلەر بىزنى ۋە يۇرتىمىزنى دۇنياغا تونۇتتى.

«كىرورەن گۈزىلى» نىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن قىياپىتىگە قىزىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىگە قارىغاندا، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەجدادى ئىكەنلىكىدە قىلچە شەك ـ شۈبھە يوقتۇر. دېمەك، ئۇيغۇر خەلقى، مىلادىدىن 4000 ـ 5000 يىللار ئىلگىرى تارىم ۋادىسىدا ياشاپ ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە بۈيۈك تۆھپىلەر قوشقان ئاساسلىق خەلقتۇر. پولاتتەك يىمىرىلمەس تارىخىي پاكىتلار، خىتاي يازمىلىرى تارىخچىلىرىنىڭ ئويدۇرما كۆزقاراشلىرىنى يىمىرىپ تاشلاشقا يېتەرلىكتۇر. بۇ تارىخىي ھەقىقەتنى ھېچقانداق كىشى ۋە كۈچ يوققا چىقىرالمايدۇ. ھەرگىز كۆزنى ئىتەك بىلەن ياپقىلى بولمايدۇ. بۇ تارىخىي ھەقىقەت مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدۇ ۋە ئۆلمەيدۇ.

قۇمۇل ئۆلايىتىدە قۇمۇل تارىخى ۋە خەلق ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرىنى يىغىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىز

بىزنىڭ تەكلىپىمىز ئاساسىدا شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن 1978 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە قۇمۇل تارىخى ۋە خەلق ئەدەبىياتىغا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىلاردىن ئۇچ كىشىلىك بىر گۇرۇپپا تەشكىل قىلىندى. بۇ گۇرۇپپىنىڭ مەسئۇللۇقىغا مەن بەلگىلەندىم. گۇرۇپپا ئەزالىرى بۇغدا ئابدۇللا ئەپەندى ۋە تۇرسۇن قۇربان ئەپەندىلەردىن تەشكىل تاپتى. بىز خاتىرىلەش ماتېرىياللىرى ۋە ئۇنىڭالغۇلارنى ئېلىپ پويىز بىلەن قۇمۇلغا قاراپ يولغا چىقتۇق. قۇمۇلغا يېتىپ كېلىپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تونۇشتۇرۇشلىرىنى ئېلىپ ،شۇ چاغدىكى قۇمۇل ۋالىيسى خەيرۇللا ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتۇق. قۇمۇلغا كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى ئاڭلاتتۇق. شۇنىڭ بىلەن خەيرۇللا ئەپەندى بىزگە ياردەمدە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئالدى بىلەن قۇمۇل ۋىلايەتلىك مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇق. ئىككى كۈندىن كېيىن قۇمۇل ۋالىي مەھكىمىسى، ۋالىينىڭ يولىورۇقى بويىچە بىزگە بىر نەپەر شوپۇر بىلەن بىر جىپ ماشىنا ئاجرىتىپ بەردى. بىزگە ياردەملىشىش ئۈچۈن قۇمۇللۇق تارىخچى ئابدۇللا ئەپەندىنى قوشتى. زىيارەت قىلىدىغان جايلار ھەققىدە بىر كۈنتەرتىپ تۈزۈپ، ئاندىن رەسمىي ھەربىرىكە ئۆتتۇق. ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئالدى بىلەن تاغ يوللىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ باغراش دېگەن جايغا يېتىپ كەلدۇق. باغراش ئەسلىدە قۇمۇل

كەلتۈرۈلگەن ئۇيغۇرلارغا ئائىت 3 مىڭ يىللىق، 2 مىڭ يىللىق، مىڭ يىللىق چىرىپ بۇرۇلمىغان جەسەتلەر بۇ تۈپراقلارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ تۈپراقلىرى بولغانلىقىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئانا يۇرتى ئىكەنلىكىنى كۆچلۈك دەلىل بىلەن ئىسپاتلىماقتا.

20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىلا تەكلىماكان قۇملۇقىدىن بېشىغا ئۇچلۇق قالپاق، ئۇچىسىغا تېرە ئىشتان ھەم ئۆتۈك كىيدۈرۈلگەن «قوگۇر چاچ، ئورا كۆز، قاگشارلىق» كىشىلەرنىڭ مۇمىيا جەسەتلىرى تېپىلىپ، دۇنيا ئىلىم ساھەسىنى ھەيرانلىققا سالغان ئىدى. ئەنگلىيەلىك جويسى قاتارلىق ئىنسانشۇناسلار مۇكەممەل ساقلانغان بۇ جەسەتلەرنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھازىرقى ئۇيغۇرلار بىلەن قەدىمكى تارىم ئاھالىسىنىڭ بىۋاستە قانداشلىق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى دەسلەپكى قەدەمدە دەلىللىگەن. ئامېرىكىلىق ۋىليام مىككاۋېرىن قاتارلىق تارىخچىلار ئۆتۈك بىلەن ئىشتاننىڭ قەدىمكى تارىملىقلارنىڭ ئىنسانىيەتكە تەقدىم قىلغان بۇيۇك ئىجادىيىتى ئىكەنلىكىنى ئۆز ئەسەرلىرىدە شەرھىلىگەنىدى. تەبىئىي يەن ئالىملىرىمۇ ستېپىننىڭ ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا قەدىمكى تارىملىقلارنىڭ جەسەتكە چاكاندانى قوشۇپ كۆمۈش ئادىتىنى نۇقتا قىلىپ تۇرۇپ سۆزلىگەن نۇتقىدىن ئىلھام ئېلىپ، چاكاندانىڭ مكروبقا ۋە چىرىشكە قارشى تۇرۇش رولى بارلىقىنى تۇنجى قېتىم بايقىغانىدى. ئاردىن يېرىم ئەسىر ئۆتكەندە لېنىن قاتارلىق رۇسلارنىڭ ئاتالمىش زامانىۋى تېخنىكىلار بىلەن قاتۇرۇلغان جەسەتلىرى سىبىشقا باشلىغان مەزگىللەردە، تەكلىماكاندىن تېرىسىگە چىرىشتىن ساقلاش مەلھىمى (تەركىبىدە ئاقسىل كۆپ بولغان مايلىق ماددا) سۈرتۈلگەن مۇمىيا جەسەتلىرىنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن تېپىلىشى دۇنيا ئىلىم ساھەسىدىكىلەرنى يەنە بىر قېتىم ھەيران قالدۇردى. نەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ۋە دۆلەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار كۆنچى دەريالىق ۋادىسىدىن 1981 ـ يىلى تېپىلغان «كىرورەن گۈزىلى» ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك دەپنە بۇيۇملىرى ئۈستىدە كاربون 14 كىسلاتالىق تەجرىبىسى ئارقىلىق ئاناليز يۈرگۈزۈپ ئۇنىڭ مۇتلەق يىل دەۋرىنى =1176412 يىل قىلىپ بەلگىلەپ خەلقئارا ئېلان قىلغاندىن كېيىن، ياپونىيەدىكى بەزى ئالىملار: «ئەگەر بۇ جايدا 6400 يىللار ئىلگىرىلا ئاشۇنداق تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەت بار ئىدى دېيىلسە، ئۇنداقتا ئەتراپتىكى جۇڭگو ۋە ھىندىستان قاتارلىق قەدىمكى مەدەنىيەتلىك ئەللەرنىڭ مەدەنىيەت يىل دەۋرى ئاغدۇرۇلۇپ كەتمەمدۇ؟ ئۇ مۇمىيالارنى نېمىلا دېگەن بىلەن كىرورەن دۆلتى قۇرۇلغان خەن دەۋرىدىن ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە مەنسۇپ قىلىۋېتىشكە بولمايدۇ، ئەڭ قەدىمكى دەۋرگە كىرگۈزگەنىدىمۇ 2600 يىلدىن ئاشمايدۇ» دەپ ئېتىراز بىلدۈردى. نەتىجىدە بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتى قايتا تەجرىبە ئىشلەپ «كىرورەن گۈزىلى» نىڭ مۇتلەق يىل دەۋرىنى

ئـەڭ يېقىـن ئادەملىرىدىـن بىـرى بولغـان مۇھەممەتجـان ھاپـىز دېگـەن كىشـىدىن تۆمـۈر خەلىپىگە خـەت يېزىـپ ئەۋەتتى. بـۇ خەتتە مۇنـداق دېيىلگـەن ئىـدى: «مـەن سـىزنىڭ ئىسـيان كۆتۈرۈشـىگىزنىڭ قۇمـۇل ۋاڭغـا قارشـى تـۇرۇش ئىكەنلىكىنـى، ھۆكۈمـەت بىلـەن قارشىلاشـماقچى ئەمەسـلىكىگىزنى ئوبـدان چۈشـىنىمەن. سـىلەرنىڭ ھەربىكىتىڭلارغا نىسبەتەن باشـتىن - ئاخىـر زىيانكەشـلىك قىلىـش نىيىتىـم يـوق....»

دەل شـۇ كۈنـى قۇمـۇل ئامبىلـى بـەي ۋېنچاۋغا يازغـان بىـر پارچـە مەخپـي خېتىـدە: «تەكشۈرۈشـلەرگە قارىغانـدا، تۆمـۈر قـارا نىيـەت ئـادەم ئىكـەن. داۋاملىـق ئاسـىيلىق قىلىـش بىلـەن شـۇغۇللىنىۋاتىدۇ.... پېقىـر دۇجـۇن كەلگۈسـىدىكى بالايـى - ئاپەتنىـڭ ئالدىنـى ئېلىـش ئۈچـۈن، ئۇنـى قەتئىـي باسـتۇرۇش نىيىتىگـە كەلدىـم...» (يـاڭ زېڭشـىن "ئىستىقبار ھۇجرىسـىدا يېزىلغـان خاتىرىلـەر" 2 - توپـلام)

تۆمـۈر خەلىپـە مۇھەممەتجـان ھاپىزغـا: «سـىز يـاڭ دۇجۇنگـە (قومانـدان يـاڭ زىنشـىنغا) ئىشىنەمسىز؟ يـاڭ دۇجۇنىنـڭ ماڭا زىيانكەشـلىك قىلىـش نىيىتى بولمسـا، نېمـە ئۈچـۈن كـۆپ قېتىـم ئەسـكەر ئەۋەتىـپ بىزنـى يوقتىشـقا ئۇرۇنىـدۇ؟ يـاڭ دۇجـۇن مىنگونـڭ دۇجۇنـى تـۇرۇپ نېمـە ئۈچـۈن چـىڭ سۇلالىسـى خاندانلىقى قۇمـۇل ۋاڭغـا بەلگىلـەپ بەرگـەن ھاشـا تۇزۇمنـى ئەمەلدىـن قالدۇرمايـدۇ؟» دېگەنـدەك 10 نەچچـە تۇرلـۇك سـوئال قويـۇپ، جـاۋاب بېرىشـنى تەلـەپ قىلىـدۇ. مۇھەممەتجـان ھاپـىز بـۇ سـوئاللارغا جـاۋاب بېرەلمـەي قايتـىپ كېتىـدۇ.

بـۇ ھېلـە - مىكىرنـى ئىشقا ئاشـۇرالمىغان يـاڭ زېڭشـىن ئۆزىگە قاراشـلىق ئەسـكىرى قىسـىملار ئىچىدىكـى تـۇڭگان باتالىئونىنـڭ كوماندىـرى لـى شـۇفۇ، ئىچكـى ئىشـلار باشقارمىسـىنىڭ باشـلىقى ۋاڭ جابـى، گەنسـۇ - شـىنجاڭ تەپتىـش خادىمـى يـۈن سـاڭ قاتارلىقلارنـى 1913 - يىلـى 3 - ئايـدا تۆمـۈر خەلىپـە بىلـەن سـۆھبەت ئۆتكۈرۈشـكە ئەۋەتىـدۇ.

لـى شـۇفۇ پۇقراچـە ياسـىنىپ، دىنـىي بىلىمنـى ئىشـقا سـېلىپ، ئىسـلام مۆتىۋەرلىـرى قىياپىتىگـە كىرىۋېلىـپ، تۆمـۈر خەلىپـە تۇرغـان ئۆيگـە كىرىـش بىلەنـلا تەكبىـر ئېيتـىپ، قۇرئـان كەرىـم ۋە پەيغەمبـەر ئەلەيھىسسـالامنىڭ ھەدىسلىرىگە تەبىـر ئېيتـىپ ۋە نەقـىل كەلتـۈرۈپ سـۆز باشـلايدۇ. ھـەم يـاڭ زېڭشـىن ئەۋەتكـەن ئالاقـە خەتنـى ئوقۇشـقا باشـلايدۇ. يـاڭ زېڭشـىنىڭ خېتىـدە مۇنـداق دېيىلگـەن ئىـدى: «بىرىنچـى، قۇمـۇل ۋاڭنـىڭ دېھقانلارغـا يۈرگۈزگـەن ھـەر ئايدىكـى يەتتـە كۈنلـۈك ھاشـار تۇرۇمـى ئىككـى كۈنگـە قىسـقارتىلىدۇ. ئىككىنچـى، قوزغىلاڭچىـلار قوشـۇنى ھۆكۈمەتنىـڭ ئاتلىـق باتالىيونىغـا ئۆزگەرتىلىـپ، تۆمـۈر خەلىپـە باتالىيـون كوماندىرلىـق ۋەزىپىسـىنى ئۈتەيـدۇ ۋە ئۆلكـە مەركىزىگـە بېرىـپ ئورۇنلىشـىدۇ. ئۈچىنچى، قوشـۇندىن قايتـىپ دېھقانچىلىـق قىلىشـنى خالايدىغـان قوزغىلاڭچىلارنـىڭ ھەممىسـى ئەسـلى يۇرتىغـا بېرىـپ، دېھقانچىلىـق قىلىشـقا ئورۇنلاشـتۇرۇلىدۇ.» لـى شـۇفۇ بـۇ خەتنـى

ۋاگنىڭ يازلىق ساربىي ئورۇنلاشقان يەر بولۇپ، ھاۋاسى ساپ، سالقىن تاغلىق ئىكەن. ئۇ يەردە قۇمۇل ۋاگنىڭ يازلىق ساربىي ۋە بېغىنىڭ خارابىسى مەۋجۇت ئىكەن. ئۇ يەرلەرنى كۆزدىن كەچۈردۈق ۋە بىر ئاخشام قوندۇق. يەنە ئىككى كۈن تۇرۇپ خەلق قوشاقچىلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق. ئۇلاردىن نۇرغۇنلىغان تارىخىي قوشاق ۋە ناخشىلارنى خاتىرىلىدۇق.

ئۇچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن قۇمۇل ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمانى تۆمۈر خەلپىنىڭ تۇغۇلغان جايى بولغان قۇرايغا قاراپ يولغا چىقىپ، كەچقۇرۇنلۇقى يېتىپ كەلدۇق. قۇراي خەلقى بىزنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى. قۇرايدا ئۇچ كۈن پائالىيەت ئېلىپ باردۇق. قۇرايدىن ئىبارەت بۇ تارىخىي ماكاندا يەنە زۇلۇمغا قارشى، ئادالەتسىز مۇستەملىكە سىياسىتىگە قارشى ئىنقىلابىي ئىسيان بايرىقى كۆتۈرۈلگەن ئەجدادلار دىيارىدا، تۆمۈر خەلپىگە ئەسكەر بولغان 90 ياشىنىڭ ئۇستىدىكى نۇرغۇنلىغان پېشقەدەم جەڭچىلەرنىڭ تۆمۈر خەلپە ئىنقىلابى توغرىسىدىكى تارىخىي ھېكايىلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئۇلار ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەرنى، تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن ياڭ زىنشىننىڭ 3 قېتىملىق ھۇجۇمىنى قانداق تارمار قىلغانلىقىنى بايان قىلىپ، ئەينى چاغدىكى تارىخ ۋە ۋەقەلەرنى كۆز ئالدىمىزدا جانلاندۇردى.

قۇراي، 1912 - يىلى قۇمۇلدا پارتلىغان تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى مىللىي ئازادلىق قوزغىلىڭى باشلانغان چاغۋىچىلىقىنى ئاساس، دېھقانچىلىقىنى قوشۇمچە قىلغان تاغلىق رايون بولۇپ، تۆمۈر خەلپىنىڭ ئۆزىمۇ قۇرايدا تۇغۇلغان.

تۆمۈر خەلپە قوزغىلىڭى ئىستىبدات خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆكۈمدارى جالىلات ياڭ زىڭشىننىڭ مۇستەملىكىچى ھاكىمىيىتىنىڭ ئېغىر مىللىي زۇلۇمىغا ۋە ئۇنىڭ قۇمۇلدىكى قول چۇمىقى بولغان قۇمۇل ۋاگنىڭ فېئودالىلىق ئېكسپلاتاتسىيەسىگە قارشى قوزغالغان بىر ئىنقىلاب ئىدى. بۇ ئىنقىلاب ياڭ زىڭشىن مۇستەبىت ھاكىمىيىتىگە قۇمۇل رايونىدا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، ئۇنى پەرىشان قىلىۋەتكەن ئىدى. ياڭ زىڭشىن رۇسىيە ئىمپېرىيەسىدىن سېتىۋالغان زامانىۋى قۇرالىلار بىلەن بۇ ئىنقىلابنى بۆشۈكىدە بوغۇپ تاشلاش ئۈچۈن بىرقانچە قېتىم ئۇرۇنغان بولسىمۇ، قۇراينى بازا قىلغان قەھرىمان قۇمۇل خەلقى تەرىپىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىلغان ئىدى. قوزغىلاڭ جەريانىدا قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى كۆپىيىپ 2500 كىشىدىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى.

مىلتاربىست ياڭ زىڭشىن ئەسكىرىي كۈچ بىلەن تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى قۇمۇل مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمان كۈچلىرىنى يوقىتىپ تاشلاشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلغاندىن كېيىن، ھېلە - مىكر ۋە سۈيقەست پىلانىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى. ياڭ زىڭشىن كۆپ ئويلىنىش ئارقىلىق تۆمۈر خەلپىنىڭ

خائىن نالە - پەريياد قىلغانىدا، ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭغا: «ئۆز مىللىتىگە ۋاپا كەلمىگەن سەن ئىنتىن ماڭا ۋاپا كېلەتتىمۇ؟...» دەيدۇ.

ما فۇشىڭ تۆمۈر خەلپىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. ئەتىسى ئوردىغا تەكلىپ قىلىنغان ئوردا ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدا تۆمۈر خەلپىگە ھەربىي تۈزۈم بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى ئېلان قىلىدۇ.

خەلق ئاممىسى ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ تۆمۈر خەلپىنىڭ جەسىتىنى خاڭچىڭدىكى قەبرىستانلىقىنىڭ ھازىرقى خاڭچىڭ مەسچىتىدىن 50 قەدەمچە ئىچىدىرەك بىر جايغا دەپنە قىلىدۇ.

ياڭ زېڭشىن تۆمۈر خەلپىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى 300 نەپەر جەڭچىنى قورالسىزلاندۇرۇپ، قۇمۇلغا ئاپىرىپ قويمىز دېگەن باھانە بىلەن ئېلىپ مېڭىپ، گۇچۇڭدىكى چۆەنزىگەي دېگەن يەردىن ئۆتكەندە، ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان قىسىملىرى ئارقىلىق قىرغىن قىلىپ تۈگىتىدۇ. قۇمۇل خەلقى ئېغىر ماتەم ۋە قايغۇ - ئازابقا چۆمۈلىدۇ. بۇ زوراۋانلىق ۋە قانلىق قەتلىئامغا غەزەپلەنگەن تۆمۈر خەلپىنىڭ ئىنىسى شاكىر تۇرپان ئەتراپىدا ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمىتىگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ.

تۆمۈر خەلپە ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدىكى بۇ ئىنقىلاب توغرۇلۇق خەلق تەرىپىدىن نۇرغۇن ناخشا - قوشاقلار توقۇلغان بولۇپ، بىز ئۇلارنى خاتىرىلەپ ئالدۇق.

قۇمۇلدىكى زىيارەت جەريانىدا قۇراي خەلقىدىن يېزىپ ئالغان تۆمۈر خەلپە ھەققىدىكى قوشاقلارنى مەن 1981 - يىلى 10 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى 2 نامىلىق كىتابىمغا كىرگۈزگەن ئىدىم. شۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرقانچە كۇپلېت قوشاقنى مىسال قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆتۈشنى لايىق كۆردۇم.

تۆمۈر خەلپە ھەققىدە

تۆمۈر خەلپە ئاتلاندى،
ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك.
دۇشمەن ئەسكىرى قاچتى،
جاڭگالدىكى توڭگۇزدەك.

ئۇچ كۈرە بۇغداي ئۇن تارتتى،
بىر چۈشلۈككە ئاش بولدى.

ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر ئايەت ئوقۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ يەنە تەكبىر باشلايدۇ. ئىسلام دىنى قائىدىسى بويىچە تۆمۈر خەلپە تەكبىرگە قوشۇلۇشقا ۋە دۇئاغا قول كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۆمۈر خەلپە ياڭ زېكشىن ئوتتۇرىغا قويغان يۇقىرىقى ئۈچ شەرتنى شەرتسىز قوبۇل قىلغان بولۇپ قالىدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ياڭ زېكشىن ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن قۇۋلۇق - شۇملۇق ئىشلىتىپ، قۇمۇلدىكى ھەرقايسى تەبەقىدىكى زاتلار ۋە خەلقلەرنى ئارقا - ئارقىدىن تاقاقا چىقىرىپ تۆمۈر خەلپىنى تەبرىكلەيدۇ ۋە قائىدە بويىچە «خەلپە» دەپ ئاتايدۇ.

تۆمۈر خەلپە ئەسكىرىي قىسمىنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە مېڭىشقا تەييارلىق قىلىدۇ. ئەمما قۇرايدىكى بەزى تەجرىبىلىك ئاقساقاللار تۆمۈر خەلپىگە، جاللات ياڭ زېكشىنغا ئالدانماسلىقنى ئەسكەرتىدۇ. لېكىن تۆمۈر خەلپە دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان، مەككار لى فۇشۇنىڭ قۇرئان ئوقۇپ قىلغان قەسەملىرىگە ئالدىنىپ، ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ بىر تۈركۈمىنى يېنىغا ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. بۇ تۆمۈر خەلپە ۋە قوشۇنى ئۈچۈن پاجىئەنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇ چاغدا ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي كىچىك دەرۋازىسى سىرتىدا بىر - بىرىگە تۇتۇشۇپ تۇرىدىغان ئېگىز گازارما بار ئىدى. بىرى شەرقىي گازارما بولۇپ، شۇربۇلاققا يېقىن، يەنە بىرى بولسا غەربىي گازارما بولۇپ، دوڭمېنغا يېقىن ئىدى. تۆمۈر خەلپە قىسمىنى شەرقىي گازارمىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. غەربىي گازارمىغا ياڭ زېكشىن ئۆزىنىڭ سادىق ئادىمى بولغان مافۇشىڭ (ما دوتەي) باتالىيونىنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ.

تۆمۈر خەلپە ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ياڭ زېكشىن ئەندىشىلىنىپ بىئارام بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇش غەرىزىدە تۆمۈر خەلپىنىڭ تەرجىمانىنى ستۇبلىپ، تۆمۈر خەلپىنى نازارەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، مافۇشىڭغا ھوشيار تۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. ما فۇشىڭ 1913 - يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى روزا ھېيتىنى تەبرىكلەشكە تەييارلىق كۆرۈش باھانىسى بىلەن تۆمۈر خەلپىنى غەربىي گازارمىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىدۇ ۋە قولغا ئالىدۇ. تۆمۈر خەلپىنىڭ قوشۇنىنى ئۆز گازارمىسىدا قورالسىزلاندۇرىدۇ. تۆمۈر خەلپىنى تۇرمىدە قېيىن - قىستاققا ئالىدۇ. تۆمۈر خەلپىنىڭ خائىن تەرجىمانى تۆمۈر خەلپىنىڭ ئىلگىرىكى سۆھبەتلىرىنى پاش قىلىدۇ. ياڭ زېكشىن قاقاقلاپ كۈلگىنىچە تۆمۈر خەلپىگە: «گۇنا مەندە ئەمەس، مانا بۇ ئۆز ئادىمىڭىز. مەن سىزنىڭ باتۇرلۇقىڭىز ۋە ئەقىل - پاراسىتىڭىزگە قايىلمەن. سىزگە كەلگەن ئۆلۈمنى تەڭرى ئالدىدىمۇ مېنىڭدىن كۆرمىگەيسىز. ئۆلۈم ئالدىدا مەن سىزنىڭ قاتىلىڭىزنى ئۆلتۈرۈپ، سىز ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ بېرىمەن» دەيدۇ - دە، خائىن تەرجىمانىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ.

تۆمۈر خەلىپە ئۆلتۈرۈلۈپ 18 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، خوجنىياز ھاجىم باشچىلىقىدىكى قۇمۇل خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي قوزغىلىڭى پارتلايدۇ.

ئۇ ئەجدادىدىن، مىلىتارىست جاللاتلاردىن ھېلە - مىكر ۋە ساختىلىقنى ياخشى ئۆگەنگەن قاباش يالاڭ زېڭىشىن تۆمۈر خەلىپىگە قارىتا ئۇنى ئالداپ، يەم كۆرسىتىپ ئالدى بىلەن قەپەزگە ئىلىۋېلىش، ئاندىن يوق قىلىپ تاشلاش تاكتىكىسىنى قوللانغان ئىدى. تۆمۈر خەلىپە بۇ قېتىمقى ئالدىنىشىنىڭ بەدىلىنى ئۇ جېنى بىلەن ئۆتىدى. ئۇنىڭ قەھرىمان ئەسكەرلىرىمۇ پاجىئەلىك ھالدا قۇربان بولۇپ كەتتى.

بۇ ۋەقە يۈز بېرىپ 23 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، خوجنىياز ھاجىممۇ ستالىن ۋە جاللات شىڭ شىسەينىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، قەپەزگە كىرگۈزۈپ ئېلىنغاندىن كېيىن «ياپون جاھانگىرلىكىگە سېتىلغان» دېگەن بەدنام بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. خوجنىياز ھاجىمنىڭ «مېنىڭ ھاياتىمغا سۈيىقەست قىلىنىشى كاپالەتلىك قىلدى» دېگەن سۆزگە ئېسىلۈېلىپ، ئەقىللىك، پاراسەتلىك ۋە جەسۇر قوماندان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى گېنېرال ماخمۇت مۇھىتنىنىڭ نارازىلىقىغا قارىماي، مىللىي ئارمىيەدىن ئايرىلىپ ئازغىنە مۇھاپىزەتچى قىسمىلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىشى، رۇسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ تەكلىپ قىلغان ئۆلكە مۇئاۋىن رەئىسلىكى مەنسىۋىگە ئالدىنىشى، ئۇنىڭ ھالاكىتىنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

1931 - يىلى قۇمۇل ۋىلايىتىدىن باشلانغان شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ رەھبىرى خوجنىياز ھاجى، رۇس ۋە خىتايدىن ئىبارەت ئىككى ئىمپېرىيالىست دۆلەت ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىككى يۈزلىمە ۋە ساختىپەزلىكىگە ھوشيار بولالماي، تۆمۈر خەلىپە پاجىەسىنىڭ ئاچچىق تارىخىي تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى ئۆزىگە ئىبرەت ۋە ئەينەك قىلالماي، گېنېرال مەھمۇت مۇھىتنىنىڭ تەۋسىيەسىگە ئېتىبار بەرمەي ئاخىرى ستالىن ۋە رۇسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ تەستىقى بىلەن جاللات شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ شېھىت قىلىندى. تارىخىمىزدا دۈشمەنلەرنىڭ ھېلە - مىكرلىرى ۋە شەيتانىي ئالدامچىلىقلىرىغا ئالدىنىپ ئاخىرىدا ئۆلتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىنسانلىرىمىزنىڭ سانى ئاز ئەمەس.

ئۆزبېكىستان مىللىي دۈشمىنىگە ئالدىنىش ۋە ئىشىنىش، يۇقىرى مەنسەپ ۋە ماددىي مەنپەئەتكە ئېرىلىپ، ئۆزبېكىستان ئەقلى - ھوشىنى ۋە مىللىي غۇرۇرىنى يوقىتىپ، ئۆز خەلقىنىڭ مىللىي مەنپەئەتلىرىگە زىيانكەشلىك قىلىش، بىزنىڭ ئۇيغۇن يىللىق مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاۋىمىزغا چوڭ پالاكەتلەرنى ئېلىپ كەلگەن ئەڭ چوڭ خەتەرلىك ئىللەتلەردىن بىرىدۇر. بىز بۇلارنىڭ زىيانلىرىنى ئاز تارتمىدۇق. بۇ ئاچچىق تەجرىبە - ساۋاقنى ھەرگىز ئۇنۇتماسلىقىمىز لازىم. ھەم ئەۋلادلىرىمىزغا بۇ تەجرىبە - ساۋاقنى ئۇنۇتماسلىق، مىللىي مۇناپىقلاردىن ھوشيار بولۇش ھەققىدە داۋاملىق تەلىم - تەربىيە بېرىپ تۇرۇشىمىز كېرەك. بىزنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئازادلىقنى

تۆمۈر خەلىپە دېگەن باتۇر،
دېھقانلارغا باش بولدى.

دۈشمەنلەرمۇ ئاتىدىكەن،
يەرنى كولاپ ياتىدىكەن،
تاغچىلارمۇ ئاتىدىكەن،
مېڭسىنى چاچىدىكەن.

قۇرايلىقمۇ تۆمۈرخان،
پۇتۇن تاغلىق قوزغالغان.
غول ئىچىدە چېرىكلەر،
مېڭسىدىن قان چاچقان.

خويما قاتتىق جەڭ بولدى،
كۈشۈتىدىكى جەڭدە.
جەڭ تەي بىلەن ئېتىشىپ،
سىيىت ئۆلدى شۇ يەردە.

تۆمۈر خەلىپە خوخەنزە،
ياۋغا ئوقلار يېگۈزدى.
مەن، مەن دېگەن دارىننى،
قاراڭ! خوش - خوش دېگۈزدى.

كۈشۈتىنىڭ داۋانىدا،
ئات كۆكسىدە جۇغۇلا.
تۆمۈرنى تۇتۇپ بەردى،
مەمەت قۇلىدەك دوغلار.

قۇراي يولى ھەيۋەتلىك،
ئۇنىڭ ئىچى زاراتلىق.
مۇرادىغا يەتمىگەن،
تۆمۈر خەلىپە رەمەتلىك.

ئىككى ياشلىق ئوغلىنى كۆرسىتىپ: «مېنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىم بەكمۇ ناچار، مۇشۇ ئوغلۇمنى ساتىمەن، ئالىدىغانلار بولسا ماڭا رەھىم قىلىپ مۇشۇ بالامنى سېتىپ ئېلىشىنى سورايمەن» دەپ ۋارقىراپتۇ. قۇرايلىق تىجارەتچى ئۇيغۇر ھاشىم ئاكا بۇ ئايالنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرۈپ ئىچى ئاغرىپتۇ. بالىلارنىڭ بىرى تۆت ياشلىق بىر قىز، ئىككىنچىسى ئىككى ياشلىق بىر ئوغۇل بالا ئىكەن. ئۇلارمۇ جۇل - جۇل يېلىڭ كىيىملىك بولۇپ، سوغۇقتىن دىر - دىر تىترەپ تۇرغانلىقىنى بايقاپ، ئىككى ياشلىق ئوغۇل بالىنى سېتىپ ئېلىپ ئۆز ئائىلىسىدە تەربىيەلەپ، مۇسۇلمان قىلىپ ئۆستۈرۈپ ئوغۇل بالا قىلىۋېلىشنى مۇۋاپىق كۆرۈپتۇ. خىتاي ئايالنىڭ دېگەن پۇلىنى بېرىپ سېتىۋېلىپ ئېلىپ كەپتۇ. قايتىدىن ئەزان تۇۋلاپ ئىسمىنى مۇھەممەد قويۇپ، ئۆز ئائىلىسىدىكى بالىلىرى بىلەن بىللە بېقىپ چوڭ قىلىپتۇ. بۇ بالا ئەخلاق - دىيانەتلىك، ئېتىقادلىق مۇسۇلمان بولۇپ يېتىشىپتۇ. ياش ۋاقتىدىن باشلاپ ناخشا - مۇزىكىغا ئىشتىياق باغلاپ قۇرانىڭ ئاساسلىق مۇقامچىلىرىدىن بىرنىگە ئايلىنىپتۇ. بېقىپ چوڭ قىلغان ئۇيغۇر دادىسى ۋە ئانىسى ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن قۇرايلىقلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر قۇمۇل مۇقامچىسى بولۇپ كۆزگە كۆرۈنۈپتۇ.

يۇسۇپجان ماڭا يەنە مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى. لەنجۇدىكى بۇ بالىنى ساتقان ئايالنىڭ تۆت بالىسى بولۇپ، ئۇچى ئوغۇل بىر قىز ئىكەن. بۇ بالىلارنىڭ ئانا - دادىسى ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئىككى ئوغۇل ۋە بىر قىز قېرىندىشى چوڭ بولۇپ ھال - ئەھۋالى بىرئاز ياخشىلىنىپتۇ. ئۇلار ئۆز - ئارا سۆزلىشىپ، بىز ئەسلىدە تۆت بالا ئىدۇق. ئانىمىز ئەڭ كىچىك ئىنىمىزنى قۇمۇللۇق بىر ئۇيغۇر سودىگەرگە سېتىۋەتكەن ئىكەن. بىز ئۇنى تېپىپ قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىمىزنى تىكلەپ داۋام قىلدۇرايلى، دېگەن مەقسەتكە كېلىپ بىر ئاكسى بىلەن ھەدىسى 1959 - يىلى ئۇنىڭ ئىزدەپ قۇمۇلغا كەپتۇ. قۇمۇل ساقچى ئىدارىسىنىڭ ياردىمى بىلەن كىچىك چېغىدا قۇمۇلغا ئېلىپ كېلىنگەن ئىنسىنىڭ قۇرايدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپتۇ ۋە مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا مۇراجىئەت قىلىپتۇ. قۇمۇل ناھىيەلىك ھۆكۈمەت ئۇلارغا بىر تەرجىمانىنى قوشۇپ بېرىپتۇ. ئۇلار قۇمۇل شەھىرىدىن قۇرايغا يېتىپ كېلىپ، مۇھەممەت ئاكىنىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئىشىكىنى قېقىپتۇ. مۇھەممەت ئاكىنىڭ ئايالى نىساخان ھەدە ئىشىكنى ئېچىپ قارىسا بىر ئۇيغۇر بىر خىتاي ئايال ۋە بىر خىتاي ئەركىشى تۇرغىدەك. ئۇلار ئۆيگە كىرىشنى تەلەپ قىلىپتۇ. نىساخان ھەدە ئۆيگە باشلاپتۇ. ئۇلارغا ئۇسۇزلۇق ئۇچۇن چاي قويۇپتۇ. ئۇلار چاي ئىچكەچ مۇھەممەت ئاكىنى سوراپتۇ. ئېتىزغا چىقىپ كەتكەن كىرىپ قالا، دەپتۇ، نىساخان ھەدە. بىر چاغدا مۇھەممەت ئاكا ئۆيگە كىرسە ئۇچ كىشى ئولتۇرغۇدەك. ھەيران بولۇپتۇ. ئۇلاردىن:

قولغا كەلتۈرۈشىمىزنىڭ مۇھىم ئاچقۇچلىرىدىن بىرى مۇشۇنىڭدىن ئىبارەت.

قۇرايدىكى پائالىيەتلىرىمىزدىن يەنە بىرسى، بىر ئاخشىمى قۇمۇل مەشرەپى ۋە ياغلىق ئۇسۇلى ئوينالغان كۆكۈل ئېچىش پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. قۇمۇل مەشرەپى توغرىلىق كۆپ بىلمىگە ئىگە بولدۇق. قەھرىمانلار ماكانى قۇمۇل قورايدا ئىككى كۈن تۇرۇپ قۇمۇل خەلق ناخشا - قوشاقلىرى، قۇمۇل مۇقام تېكىستلىرى ۋە تارىخىي شېئىرلارنى توپلىدۇق. پۈتۈن قۇراي بىر خەلق كومناسى بولۇپ تەشكىللەنگەن ۋە قۇراي كومناسىنىڭ پارتىيە كومىتېت سېكرېتارى بىر ئۇيغۇر يىگىت بولۇپ، ئىسمى يۇسۇپجان ئىكەن. بىز ئۇنىڭغا قۇرايدىكى مۇقامچى ۋە خەلق قوشاقچىلىرىنىڭ مۇھىم كىشىلىرىنى توپلاپ بېرىشىنى، ئۇلارنىڭ مۇقام ۋە خەلق قوشاقلىرىنى ئۇنىۋالغۇغا ئېلىپ ئۇستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈردۇق. بىزگە قۇرايغا كەلگەن كۈنىمىزنىڭ ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن تۆت نەپەر مۇقامچى، ئالتە نەپەر ئەر - ئايال خەلق قوشاقچىلىرىنى يىغىپ بەردى. خەلق كومناسىنىڭ كىچىك زالىدا مۇقامچىلار دۇتار، تەمبۇر ۋە ساتار بىلەن قۇمۇل مۇقامىنى ئورۇنلاشقا باشلىدى. قوشاقچىلارمۇ ئۇلارغا ماسلىشىپ ناخشا ئوقۇشقا باشلىدى. مۇقامنىڭ لەززان ۋە يېقىملىق سادالىرى ۋە ئۇنىڭ مەنالىق غەزەللىرى بىزنى چوڭقۇر ھېس - ھاياجان دېڭىزىغا غەرق قىلىۋەتتى. ئۇنىڭدىن بۇيۇك مەنىۋى زوق ئېلىپ، خىياللار دېڭىزىغا چۆمۈلدۇق.

قۇراي خەلق كومناسى پارتىيە كومىتېتى سېكرېتارى يۇسۇپجان بىزگە مۇقامچىلارنىڭ باشچىسى بولغان 65 ياشلاردىكى تەمبۇرچى مۇھەممەد ئاكىنى ئالاھىدە تونۇشتۇرغان ئىدى. مۇقام باشلانغاندىن كېيىن يۇسۇپجان مېنىڭ قۇلىقىمغا پىچىرلاپ مۇقامنى باشلاپ ئېيتىۋاتقان مەھەممەت ئاكىنىڭ قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى تەخمىن قىلىشىمنى سورىدى.

مەن يۇسۇپجانغا جاۋابەن:

- بۇ كىشىنىڭ چىراي شەكلى بىرئاز تۇڭگانغا ئوخشاپ تۇرىدۇ. تۇڭگانمىكىن دېسەم ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تېكىستلىرىنى شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئوقۇۋاتىدۇ. تەمبۇرنىمۇ ناھايىتى ياخشى چېلىۋاتىدۇ. مەن مۇشۇنىڭغا قاراپ بۇ كىشىنى ئۇيغۇرمىكىن دەيمەن، - دېدىم.

بۇ سۆزۈمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يۇسۇپجان قۇلىقىمغا بوش ئاۋاز بىلەن:

- بۇ ئادەم ئەسلىدە خىتاي، - دېدى. مەن ھەيران قالدىم ۋە يۇسۇپجاندىن بۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى سورۇدۇم. ئۇنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە قۇمۇل قۇرايلىق بىر تىجارەتچى كىشى بۇنىڭدىن 62 يىل بۇرۇن تىجارەت بىلەن گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى لەنجۇ شەھىرىگە بارغان ئىكەن. بىر كۈنى بازاردا كېتىۋاتسا بىر خىتاي ئايال ئىككى بالىنى يېنىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. بازاردىن ئۆتكەنلەرگە

تېگىشلىك يەرلەرنى كۆردۇق.

ئاراتۇرك شەھىرى تاغ باغرىغا جايلاشقان، مەنزىرىسى گۈزەل، ساپ ھاۋالىق بىر ناھىيە ئىكەن. ئادەملىرى مېھماندوست، ئاقكۆڭۈل كېلىدىكەن.

نومغا ماڭىدىغان كۈنى ئەتىگەنده جابدۇنۇپ ناھىيەلىك پارتكوم ۋە ناھىيەلىك ھۆكۈمەتكە باردۇق. ئۇلار بىزگە تۆت كۈنلۈك مۇددەت بىلەن بىر كىچىك جىپ ماشىنا ئايرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن بىر جىپ ماشىنا بىلەن ئىككى كىشى يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىرى ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جاڭ ئىسىملىك 38 ياشلاردىكى بىر خىتاي، يەنە بىرى 28 ياشلار چامىسىدىكى بىر خىتاي شوپۇر ئىدى. جاڭ بىزگە: «ناھىيە رەھبەرلىرى ماڭا سىلەرگە ھەمراھ بولۇپ نومغا بېرىپ كېلىشىمنى ئۈختۈردى. مەن سىلەر بىلەن بىرگە بارىمەن» دېدى.

مەن ئۇنىڭغا:

- سىز بىكار ئاۋارە بولىدىغان بوپسىز، - دېسەم، ئۇ:

- كېرەك يوق، مەن سىلەرگە ياردەملىشىمەن، سىلەر ئۇ يەرگە بېرىپ باقمىغان، مەن ياردەم قىلمىسام بولمايدۇ، - دەپ جاۋاب بەردى. مەن، نوم تاشقى موڭغۇلىيە جۇمھۇرىيىتىگە چېگرىداش بىر كەنت (يېزا) بولغانلىقتىن، بىزنى نازارەت قىلىشقا بەلگىلەنگەن بولۇشى مۇمكىن، دەپ پەرەز قىلىپ:

- بوپتۇ، بىللە بارايلى، - دېدىم.

ئەتىگەن سائەت توققۇزلاردا يولغا چىقىپ تاغ ئارىسى يولىلار ۋە جىلغىلارنى بېسىپ ئۆتۈپ چۈشتىن كېيىن سائەت بىرلەردە نۇم دېگەن يەرگە يېتىپ كەلدۇق. نۇم يېزىسى بىر خەلق كومىناسى ئىكەن. ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇق. چۈشلۈك تامىقىمىزنى يەپ بولۇپ، نۇم يېزىسىنى ئارىلاپ كۆرۈشكە يولغا چىقتۇق. جاڭمۇ بىز بىلەن ھەمراھ بولۇپ ماڭدى. ئېتىز ئارىلاپ بىر قوغۇنلۇققا كېلىپ قالدۇق. قوغۇنلىقىدىكى باراڭ ئىچىدە 50 ياشلاردىكى بىر ئۇيغۇر دېھقان كۆزىمىزگە چېلىقتى. ئۇ كىشىمۇ باراڭدىن چىقىپ بىزگە كۇلۇمسىرىدى. بىز ئۇچۇمىز تەڭلا:

- ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قانداق ئەھۋاللىرى؟ سالامەت تۇرامىلا؟ - دېدۇق. دېھقانمۇ دەرھال بىزگە جاۋاب قايتۇرۇپ:

- ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خۇش كەپسىلەر، دەپ بىزنى باراڭ ئىچىگە تەكلىپ قىلدى. بىز باراڭ ئىچىگە كىرىپ تۇرسۇن ئىسىملىك بۇ دېھقان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. ھال ئەھۋال سوراشتۇق. بۇ ئاقكۆڭۈل ئوچۇق چىراي دېھقانغا قەيەردىن نېمە ئۈچۈن نۇمغا كەلگەنلىكىمىزنى چۈشەندۈردۇق. تۇرسۇن ئاكا بىزگە ئالاھىدە ھۆرمەت ئېھتىرام كۆرسىتىپ:

- سىلەر كىم بولسىلەر؟ - دەپ سوراپتۇ. تەرجىمان ئۇيغۇر تەكەللۇپ بىلەن سۆز باشلاپ:

- بۇلار سىلىنىڭ لەنجۇدىن كەلگەن قېرىنداشلىرى ئىكەن، - دەپ ئەھۋالنى بايان قىلىپتۇ. مۇھەممەتجان ئاكا غەزەپلىنىپ:

- چىقىش ئۆيدىن. مېنىڭ خىتايدىن ئۇرۇق - تۇغقىنىم يوق. نەدىن ياسىدىڭ بۇ ئەپسانىنى، مەن ئۇيغۇر تۇرسام، ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇسۇلمان تۇرسام، مېنىڭ خىتاي ئەھلىدىن قانداقمۇ ئۇرۇق - تۇغقىنىم بولسۇن؟ - دەپ كايىپ كېتىپتۇ. ئۇلار چۈشەندۈرۈشكە ئىنتىلگەن ئىكەن، كەتمىنىنى قولىغا ئېلىپ ئۇلارنى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپ ئارقىدىن خېلى يەرگىچە قوغلاپتۇ. ھېلىقى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى لەنجۇغا كېتىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ مۇناسىۋەت ئورنىتىش خىيالى كۆپۈككە ئايلىنىپتۇ.

مۇھەممەت ئاكا كېچىك ۋاقتىدىن باشلاپ، بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىدە تەربىيە كۆرۈپ، ئىسلامىي ئېتىقاد ۋە ئەخلاق بىلەن چوڭ بولۇپتۇ. ئۆزىنى ئۇيغۇر ئەۋلادى ھېسابلاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرى ئىچىدە ئوزۇقلىنىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەت قاراشلىرىغا، مەنىۋى مۇھىتىغا، كۆچلۈك ئىسلامىي ئەقىدىگە ئىگە جەسۇر بىر ئىنسان بولۇپ يېتىشىپتۇ. ئۇ قۇرايدا قۇمۇل ئون ئىككى مۇقامىنىڭ پىشۇالىرىدىن بىرىگە ئايلىنىپتۇ. ئۆز ھاياتىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ، خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە سالغان زۇلۇم ۋە زوراۋانلىقلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۇلارغا نىسبەتەن چوڭقۇر نەپرەت تۇيغۇسى ھاسىل قىلىپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆيىگە ئىزدەپ كەلگەن ئىككى خىتايغا نەپرەت بىلەن قاراپ ئۇلارنى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ.

بىز قۇرايدىكى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش ۋە خەلق ئەدەبىياتى ماتېرىياللىرىنى توپلاش خىزمىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قۇمۇل شەھىرىگە قايتتۇق. بىر كۈن دەم ئېلىپ ئەتىسى قۇمۇلدىن ئاراتۇرۇك ناھىيەسىگە ماڭىدىغان يولۇچى ئاپتوبۇسىغا بىلەت ئېلىپ، ئاۋرال تېغى قاتارلىق تاغ يوللىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ ئاراتۇرۇك ناھىيە مەركىزىگە يېتىپ كەلدۇق ۋە تونۇشتۇرۇشلىرىمىزنى ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە ناھىيەلىك ھۆكۈمەت مەسئۇللىرىغا تاپشۇرۇپ مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇق. شۇنداقلا ناھىيە رەھبەرلىكىگە پىروگراممىمىزغا ئاساسەن نوم دېگەن يەرگە بېرىشىمىز كېرەكلىكىنى بىلدۈردۇق. ئۇلار بىزگە: «ئەتە بىر كۈن ناھىيە مەركىزىدە دەم ئېلىپ، بۇ يەرنى بىر قۇر كۆرۈڭلار، ئۆگۈنلۈككە سىلەرگە بىر كېچىك جىپ ماشىنا ئاجرىتىپ بېرەيلى، شۇنىڭ بىلەن نومغا بېرىپ پائالىيىتىڭلارنى ئېلىپ بېرىپ قايتىپ كېلىڭلار» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى. بىز ماقۇل بولدۇق. بىر كۈن ئاراتۇرۇك ناھىيە مەركىزىنى ئايلىنىپ، كۆرۈشكە

نۇمدا يېشى 80، 90 دىن ئاشقان پېشقەدەم مويسىپىت دېھقانلار ۋە خەلق قوشاقچىلىرىنى زىيارەت قىلىپ «نۇمنىڭ ئۆتمۈشى، يېقىنقى ۋە ھازىرقى تارىخى»، تۆمۈر خەلپە، خوجىنىياز ھاجىم، سالى دورغا قاتارلىق قەھرىمان شەخسلەر ھەققىدىكى ماتېرىياللار، ھەمدە «ياچى بەك داستانى»، «پالاندى» لاينىڭ ئاھ - زارى، «زىنداندىكى توختاخۇن»، «ئايىمخان» ناملىق تارىخىي قوشاقلارنى زوق بىلەن تىڭشاپ، ئۇلارنى ۋاراقلىرى بويىچە يېزىپ ئالدۇق.

بۇ قوشاقلاردىن بەزى نەمۇنىلەرنى كۆرسىتىپ ئۆتەكچىمەن:

«پالاندى» لارنىڭ ئاھ - زارى

نۇم دېگەن بىر چەت يېزا،
ھەجەپ ئىسسىق جاي ئىكەن.
خەلقنىڭ دەرمانى يوق،
ئەتراپى جاڭگال - ساي ئىكەن.

نۇم دېگەن سۇ ئايىغى،
يۇلغۇن، تىكەننىڭ سانى يوق.
ھاۋاسى ئىسسىق، جارى[1] قاتتىق،
خەلقنىڭ ئىمكانى يوق.

نوم دېمەكلار، نوم دېمەكلار،
نوم دېگەن زىندان ئىكەن.
يوللىرى قارىغۇ تىكەن،
خەلقلىرى ئالۋاكىدىكەن.

زوركىنىڭ[2] باشىغا چىقسام،
كۆرۈندى قۇمۇل باغلىرى.
ئاھ ئۇرۇپ قان يىغلىسام،
سىرىلدى سەرۋەڭ تاغلىرى سرۋەڭ[3].

(1) جارى - ۋاڭنىڭ بۇيرۇق. پەرمانلىرى
(2) زوركى - تاغنىڭ نامى
(3) سەرۋەڭ - قۇمۇلدىكى تاغنىڭ نامى

- ھاۋا ئىسسىق، سىلەرگە قوغۇن پىچاي، دەپ بارالمۇ ئىچىدە ئۇزۇپ قويۇلغان ئىككى قوغۇننى پىچىپ ئالدىمىزغا قويدى.

- مەرھەمەت، بېقىشسىلا قېنى، نۇمنىڭ قوغنىنى تاتلىق بولىدۇ، - دەپ بىزنى قوغۇن يېيىشكە تەكلىپ قىلدى. قوغۇن بەكمۇ تاتلىق، سۇلۇق مۇزدەك ئىكەن. قوغۇننى يەپ ئۇسۇزلىقىمىزنى قانىدۇردۇق ۋە ئەھۋاللاشتۇق. مەن يېنىمدىن ئۇچ يۇەن پۇلنى چىقىرىپ تۇرسۇن ئاكىغا تەڭلىسەم:

- ئۇنداق قىلمىسىلا، بۇ قوغۇن سىلىدەك ئەزىز مېھمانلار ئۈچۈن مەندىن بولسۇن، بىزنىڭ ئۆرپ - ئادىتىمىزدە مېھماندىن يېمەك - ئىچمەك ئۈچۈن پۇل ئېلىش دېگەن ئادەت يوق، - دەپ تۇرۇۋالدى. مەن ئۇنىڭغا:

- بۇ قوغۇن يېزىنىڭ كوللېكتىپنىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئازغىنە پۇلنى ئالسىلا، - دېسەم،

- ياق، بولمايدۇ. بۇ قوغۇنىڭ بەدىلىنى يېنىمدىن تۆلەيمەن، دەپ ئالغىلى ئۇنىمىدى.

بىز تۇرسۇن ئاكىغا رەھمەت ئېيتىپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، ئېتىز ئارىلاپ كېتىۋاتقىنىمىزدا بىر توپ ئىنسانلارنىڭ (ھەممىسى ئۇيغۇر) ئېتىزدا ئەمگەك قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جاڭ ماڭا قاراپ:

- بۇرۇن بۇ يەرلەردە (قەدىمكى چاغلاردا) شئۇشۇنمۇ (ۋەھشي ھونلار) دېگەن خەلقلەر ياشايدىغان، ئۇلار قەيەرگە كەتتى؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- ئۇلار ھېچ يەرگە كەتمىدى. مۇشۇ يەرلەردە بار، - دېسەم، ماڭا ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ:

- ئۇلار كىملەر؟ - دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا:

- ئاشۇ ئېتىزدا ئىشلەۋاتقانلار شۇلار، - دېسەم كۆزلىرى چەكچىيىپ

- مۇمكىن ئەمەس، ئۇلار بەك يامان مىللەت ئىدى. بىزنىڭ ئەجدادىمىزنى قىرىپ - چىپىپ بەكمۇ بوزەك قىلغان، ئۇلار مۇنداق ياۋاش ئەمەس ئىدى، - دېدى. مەن:

- ئۇلار بۇگۈن ياۋاش بولۇپ قالدى، - دېسەم ئۇنىڭغا ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدى.

نۇم دېگەن جاي، قۇمۇل ۋاڭنىڭ ئۆزىگە قارشى چىققان ئىنسانلارنى سۇرگۈنگە پالايدىغان ۋە جازالاشقا تېگىشلىك دەپ تونۇغانلارنى جازالايدىغان مەشھۇر زىندان قۇرۇلغان جاي ئىكەن. تۆت مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى بۇ زىندانىنىڭ خارابىسىنى زىيارەت قىلدۇق. نوم شۇنىڭ بىلەن بىرگە خىتاي مۇستەملىكىچى ھاكىمىيىتىنىڭ چەكتىن ئاشقان زۇلۇمىغا قارشى 1931 - يىلى پارتلىغان قۇمۇل مىللىي ئىنقىلابىنىڭ بىرىنچى پاي ئوقى ئېتىلغان جاي ئىكەن.

زىندانداىكى توختاخۇن[1]

ياڭغۇز جىگدە ئۇستىگە،
سىغىزخان قونۇپ سايرىدى.
گاڭ غوجام[2] كايىپ قىلىپ،
پىقىرنى نومغا پالىدى.

مەن كىتەرمەن نومغا ئەمدى،
ھەۋىخان توقاچ يىقىڭ!
ئۇچ بالام قالدى يىتىم،
خار ئەيلىمەي ئەزىز بىقىڭ.

نومدا مەن كەتسەم ئۆلۈپ،
كۆرۈمنى قۇزغۇنلار چوقۇر.
گاڭ غوجامنىڭ قىلمىشىغا،
بارچە ئەل لەنەت ئوقۇر.

قاراڭغۇ زىندان ئاستىدا،
ياتسەمن ئاھلار ئۇرۇپ.
قانغىدەك سۇ ئىچمىدىم،
تەنلىرىم كەتتى قۇرۇپ.

قاچتىم ئەجەل زىنداندىن،
ماڭدىم چىغىر يول ياقلاپ.
قوغلىدى جىسەكچىلەر،
سۇرەن سىلىشىپ ۋارقىراپ.

مەن يۇرتۇمغا يىتىۋالسام،
دىلدانە ئارمان ئىدى.

---

(1) توختاخۇن ئاقكۆڭۈل، ئەمگەكچان دېھقان بولۇپ، ئۇنى قۇمۇل ۋاڭى شا مەخسۇت يوقىلاڭ تۆھمەت بىلەن نۇمغا پالاپ، شۇ جايدىكى زىندانغا سولىۋەتكەن. توختاخۇن بىر ئامال بىلەن زىنداندىن قىچىپ چىققان بولسىمۇ، بىراق ئۇنى ۋاڭنىڭ چاپارمەنلىرى تۇتۇۋېلىپ، زىنداندا قىيناپ ئۆلتۈرىۋەتكەن. توختاخۇن توغرىسىدا خەلق ئىچىدە داستان پەيدا بولغانلىقى مەلۇم. بۇ داستاننى خېلى كۆپ سۇرۇشتۇرۇپ باققان بولساقمۇ تاپالمىدۇق. پەقەت كىشىلەرنىڭ ئېسىدە قالغان يۇقۇرىدىكى بىرقانچە كۇپلىت قوشاقنى خاتىرىلىۋالدۇق.

(2) گاڭ غوجام - ۋاڭ غوجام. قۇمۇل شىۋىسىدە ۋ ھەرپى گ لىشىدۇ

قۇمۇلۇمغا كېتسەن،
نوملىرىڭ قالسۇن ساڭا!
«دۆلىتىڭنى» خويما كۆردۈم
رۇخسىتىڭ بولسۇن ماڭا!

ھاراق دېگەن ئاچچىق نېمە،
شىڭ - شىڭ قاينايدۇ.
چىڭ گاڭ[1] غوجام كايىپ قالسا،
نۇمغا پالايدۇ.

كۇچ - قۇدرەتلىك ئىگەم ئاللاھ!
ئالەمنىڭ شاھى.
خۇدايىمغا يەتمەمدىكەن،
بەندىنىڭ ئاھى!

ئەي كاژ پەلەك نېمە دېسەم،
بولۇركىن سېنى؟
زۇلۇم - كۇلپەت ئارقىدا،
چىرمىدىڭ مېنى.

زىندانىدىكى توختاخۇندەك،
قىينادىڭ مېنى.
دەرد - ئەلەمدىن بىردەم خالىي،
قىلمادىڭ مېنى.

قىيناۋەرمە، قىيناۋەرمە،
ئۇۋالىم باردۇر!
قىيامەتكە بارغىنىمدا،
سوراغىم باردۇر!

(1) چىڭ گاڭ - چىڭ ژاڭ

بولۇپ 1947 - يىلى ئالتىنچى، يەتتىنچى ئايلاردا تۇرپاندا پارتىلىغان ئابدۇراھمان مۇھتى باشچىلىقىدىكى قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ قاتناشقۇچىلىرىدىن بىرى ئىكەن. خىتاي گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن تۈزگەن 11 مادىلىق بېتىمنى يىرتىپ تاشلاپ، خەلقىمىز ئۇستىدىكى زوراۋانلىقنى كۈچەيتىپ، مىللىي مۇنەۋۋەرلىرىمىزنى تۇتقۇن قىلىشىغا قارشى تۇرپان خەلقى، تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھاكىمى ئابدۇراھمان مۇھتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇرپان سىڭگىمدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. قوزغىلاڭچىلار گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ ئۆزىدىن ئون ھەسسە كۆپ، زامانىۋى قوراللارغا ئىگە قوراللىق قىسىملىرى بىلەن قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، ئۇلارغا ئەجەلىك زەربە بەرگەن. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك تۇرپان دېھقانلىرىغا قارتا زور كۆلۈملۈك قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان. ئابدۇراھمان مۇھتى باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ تۆت پولك ئەسكىرى قىسىملىرى بىلەن يول بويى ئۇرۇش قىلىپ، ئاخىرىدا ئۈچ ۋىلايەت ئازاد رايونىغا ئۇلۇشۇپ ئىلى ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلگەن. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتى، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتابى ۋە ئىلى خەلقى تۇرپان پارتىزانلىرىنى قىرغىن قارشى ئېلىپ، ئۇلارنى شەپقەتلىك باغرىلىرىغا بېسىشقان. تۇرپان پارتىزانلىرى مۇنتىزىم ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيەسىگە قوشۇلۇپ كەتكەن.

1950 - يىلى قۇمۇل رايونىدا خىتاي كوممۇنىست ئەسكەرلىرىنىڭ ئىشغالىيىتىگە قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن. قوزغىلاڭچىلار ئاراتۇرك ناھىيەسىنى قولغا چۈشۈرۈپ خىتاي گۇڭسەڭداڭ (كوممۇنىست) ۋە خىتاي گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىرلەشمە ھۇجۇملىرىغا تاقابىل تۇرۇپ، ئاراتۇرك ناھىيەسىنى 41 كۈن ئۆزلىرىنىڭ كونترولىلىقىدا تۇتقان. بۇنىڭغا چارە قىلالمىغان كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى مىللىي ئارمىيەدىن ياردەم تەلەپ قىلغان. بۇ ياردەم تەلىپىگە ئاساسەن شۇ چاغدا 5 - كورپۇس مىللىي ئارمىيەدىن بىر باتالىيون ئاتلىق قىسىم 300 ئەسكەر بىلەن ئاراتۇرك ناھىيەسىگە قاراپ يولغا چىققان. ئاراتۇركنى قولىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان يەرلىك خەلق قوزغىلاڭچىلىرى مىللىي ئارمىيەنىڭ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلاپ: «بىز شەرقىي تۈركىستانلىقلار بىر - بىرىمىز بىلەن ئۇرۇشۇپ، بىر - بىرىمىزنىڭ قېنىنى تۆكمەيلى» دېگەن پىكىرگە كېلىپ، ئاراتۇركتىن چېكىنگەن ۋە بۇلارنىڭ بىر قىسمى چىڭخەي ۋە تىبەت ئارقىلىق چەتئەللەرگە چىقىپ كەتكەن. ئابدىكېرىم ئەپەندى بىزنى ئۆيىگە مېھمان بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. بىر رەھمەت دېسەكمۇ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بىز ئاخىرى بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدۇق.

ئابدىكېرىم ئەپەندى بىزگە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

- ھەربىرلىرى "ئولا" دېگەن قۇشنىڭ گۆشىنى يەپ باققانمۇ؟ - دەپ سورىدى،

بالىلىرىمنى كۆرۈۋالسام،
ماڭا كۆپ دەرمان ئىدى.

ئايمخان ھەققىدە[1]

زىندان تېمى ئېگىز تام،
ئۇنىڭ ئىچى گۆرىستان.
ئەرەنلىكچە بەل باغلاپ،
شېھىت بولغان ئايمخان.

ئايمخاننى ئەپ چىقتى،
تۆت تەرىپىنى ئوراپ.
بېشىنى ئالۇر چاغدا،
قىلۇى قايان دەپ سوراپ.

تۇلۇن ئايدەك ئايمخان،
پەرىزاتتەك يارالغان.
ئۆزۈڭ شېھىت بولساڭمۇ،
نامىڭ ئەلگە تارالغان.[2]

بىز مۇڭغۇلىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن شەرقىي تۇركىستانىڭ چېگرالىغا جايلاشقان نوم كەنتىدىكى تۆت كۇنلۇك زىيارىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئاراتۇرك ناھىيە مەركىزىگە قايتىپ كەلدۇق.

ئاراتۇركتە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋاقتىمىزدا، ئەسلى ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيەسىنىڭ كاپىتانى، شۇ چاغدىلى ئاراتۇرك ناھىيەلىك "قوراللىق بۆلۈم ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى" ئابدۇكەرىم ئەپەندى بىز بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىپ تونۇشقانىدى. بىز نۇمدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا كېلىپ، بىزدىن ھال - ئەھۋال سوريدى. ئابدۇكەرىم ئەپەندى ئەسلى تۇرپانلىق

(1) ئايمخان قۇمۇلدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ناھايىتى گۈزەل، ئەقىللىق قىز ئىكەن. قۇمۇل ۋاڭى ئۇنى ئۆزىگە خوتۇن بولۇشقا زورلايدىكەن. ئايمخان ۋاڭنىڭ بۇ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىدىكەن. ۋاڭ بۇنى ئاڭلاپ ئايمخاننى نوم دېگەن جايغا پالاپ زىندانغا سالدىكەن. ئايمخان داۋاملىق قارشىلىق كۆرسەتكەنلىگى ئۈچۈن ئاخىر ئۇنى ئۆلتۈرگە بۇيرۇغان ئىكەن.

(2) سۇلتان ماخمۇت، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى - 2 » 7 - ، 8 - ، 9 - ، 10 - بەتلەر. 1981 - يىل، ئۈرۈمچى.

ئەزىزى بىلەن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ سېكرېتارلىرى ۋە دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرىنى بېيجىڭغا چاقىرىپ ئېلىپ كەتكەنلىكى، بېيجىڭدىكى 10 كۈنلۈك يىغىندىن كېيىن 1978 - يىلى 1 - ئايدا مەركىزىي كومىتېت 1 - نومۇرلۇق ھۆججەت تارقىتىپ سەيپىدىن ئەزىزىنى يەرلىك مىللەتچىلىك ۋە خىتايدا تارتىپ چىقىرىلغان 4 كىشىلىك گۇرۇھنىڭ ھمايىچىسى بولۇش خاتالىغى تۈپەيلىدىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى پۈتۈن ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقىنى ئېلان قىلغانلىقى ئۈستىگە مەركەزلىشىپ قالدى. بۇ ھەقتە ئابدىكېرىم ئەپەندى سۆز قىستۇرۇپ: «1 - نومۇرلۇق ھۆججەت چۈشۈرۈلۈشتىن 15 كۈن ئاۋۋال بىزگە يوقىرىدىن بىر مەخپىي ئۇقتۇرۇش كەلدى. ئۇقتۇرۇشتا: <يېزا ۋە شەھەرلەردىكى خەلق ئەسكەرلىرىگە بۇرۇن تارقىتىلغان ملتىق ۋە ئاپتوماتلار ئوقلىرى بىلەن بىللە 5 كۈن ئىچىدە تولۇق يىغىپ ئېلىنىپ شۇ جايلاردىكى خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى قىسىملىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلىشى كېرەك> دېيىلگەن ئىدى.» دېدى.

بىز بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىگەن ھالدا ئاراتۇرك ناھىيەسىدىكى گۈڭشى ۋە دادۇيلەرگە تارقىتىپ بېرىلگەن قۇرال - ياراق ۋە ئوق - دورىلارنى يىغىپ ئېلىپ ھەربىي قىسىملارغا ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. بىرقانچە كۈندىن كېيىن سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى 4 خىل بىرىنچى دەرىجىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى ھەققىدىكى ھۆججەت يېتىپ كەلدى. مەن بۇنىڭدىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، مەركەز: «سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى بارلىق ۋەزىپىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرغىنىمىزدا سەيپىدىنىنىڭ تەرەپتارلىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار قارشىلىق كۆرسىتىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قالمىسۇن» دېگەن ئەندىشە بىلەن خەلق ئەسكەرلىرىگە تارقىتىلغان قوراللارنى يىغىپ ئېلىشنى ئۇيغۇن كۆرگەن بولسا كېرەك.

بىز ئابدىكېرىم ئەپەندىدىن ئاراتۇرك ناھىيەسىدىن بارغان ئۇرۇمچىدىكى ۋە بېيجىڭدىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەخمىنەن سانىنى سوردۇق. ئابدىكېرىم ئەپەندى بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىپ، 1952 - يىلىدىن 1974 - يىلىغىچە ئاراتۇركتىن مەركەز ۋە ئۇرۇمچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرگە مىللىيلاردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنمىغانلىقىنى، ئۇنىڭ سەۋەبىنىڭ 1950 - يىلىدىكى ئاراتۇرك ئىسيانىغا قاتناشقانلار ۋە ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ باللىرى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپ ئالىي مەلۇماتلىق بولۇپ قالمىسۇن دېگەن چۈشەنچىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى ئېيتىپ، ئەپسۇسلانغانلىقىنى بىلدۇردى. ئۇ چاغلاردا تېخى تۇغۇلمىغان باللاردىن گۇناھ ئىزدەشنىڭ ۋە ئىنتىقام ئېلىشنىڭ توغرا بولمىغانلىقىنى تەكىتلىدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىز بۇنىڭغا بەكمۇ ھەيران قالىشتۇق.

بىز بىر ئېغىزدىن:

- ياق، بىز يەپ باقمىغان، ئەمما ئولا گۆشى بەك لەززەتلىك بولىدۇ، دەپ ئاگلىغان،- دېدۇق. 50 ياشلار ئەترايىدىكى قوي كۆز، قارا چاچ، ئوتتۇرا بوي، قامىتى كېلىشكەن ئابدىكىرىم ئەپەندى بىزگە قاراپ:

- ئۇنداق بولسا يۇقىرىدا ئېيتقىنىمدەك ئەتە شەنبە كۈنى چۈشتە بىزنىڭ ئۆيدە مېھمان بولۇڭلار، سىلەرنى ئولا گۆشى بىلەن مېھمان قىلىمەن،- دېدى.

بىز ماقۇل بولدۇق. شەنبە كۈنى چۈشتە بىزگە بەرگەن ئادرېس بويىچە مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ پېشقەدەم ئوفىتسېرى ئابدىكىرىم ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە مەن، بۇغدا ئابدۇللا ۋە تۇرسۇن قۇربانلار مېھمان بولۇپ كەلدۇق.

بىزنى ئابدىكىرىم ئەپەندى ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى. بىزنى چۈشتە ھەرخىل مېۋە - چېۋىلەر، قايماق چاي ۋە ئوخشىغان لەڭمەن بىلەن مېھمان قىلدى. ئاخشىمى بىزگە ئولا قۇشنىڭ پىشۇرۇلغان گۆشى ۋە شورپىسىنى ئىكرام قىلىپ، تارتىنماي يەپ - ئىچىشمىزنى ئېيتتى. ئولا گۆشى ھەقىقەتەن بەكمۇ تەملىك، ئالاھىدە لەززەتلىك ۋە قۇۋۋەتلىك ئىكەن. بىز ئۆزئارا لەڭمەننى ئازراق يېگەن بولساقمۇ بوپتىكەن،- دېسەك ئابدىكىرىم ئەپەندى:

- چۈشتە يېگەن نەرسە ھازىرغىچە تۇرامدۇ؟ ئولا گۆشىنى تارتىنماي جىقراق يەڭلا. ئادەمگە زىيان قىلمايدۇ. سىڭىپ كېتىدۇ، قىنى ئېلىڭلار،- دەپ بىزنى زورلاۋەردى. مەن سۆھبەت ئارىسىدا ئابدىكىرىم ئەپەندىدىن:

- ئولا قۇشنى قانداق تۇتتىڭىز،- دەپ سوردىم. ئابدىكىرىم ئەپەندى:

- بىزنىڭ ئاراتۇرکنىڭ تاغلىرىدا ئولا قۇشى خېلى كۆپ بولىدۇ. مەن بىر تاغلىق ئۆڭچىغا 6 تال ئوق بەرگەن ئىدىم. تاغلىق رايوندا ئىككى ئولا قۇشنى ئېتىپ، بىرىنى ئۆزىگە ئېلىپ قېلىپ، بىرىنى ماڭا ئەكېلىپ بەردى،- دېدى. زىيادە تەتە ئۆزئارا سۆھبەت داۋام قىلدى.

سۆھبەتلەرنىڭ ئاخىرى بېرىپ 1977 - يىلى 11 - ئايدا ئۇرۇمچىدە چاقىرىلغان 3 - دەرىجىلىك رەھبىرى كادىرلارنىڭ يىغىنىدا شۇ چاغدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھەربىي رايون پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھەربىي رايوننىڭ بىرىنچى سىياسىي كومىسسارى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ 2 - سېكرېتارى ۋالاڭ فىك ئوتتۇرىسىدا جىددىي توقۇنۇش يۈز بەرگەنلىكى ئۇچۇن خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى بىلەن مەركىزىي ھۆكۈمەت باش مىنىستىرلىقى 12 - ئايدا سەيپىدىن

ۋە رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان، ھازىرقى قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى سەيدۇللا سەيپۇللايوۋ ئاكىنى ئۆيىگە بېرىپ زىيارەت قىلىپ، ھال - خاتىرە سوراپ كېلەيلى» دېگەن تەكلىپنى بەردى. بىز بۇ تەكلىپكە قىزغىنلىق بىلەن قوشۇلدۇق.

ئەتىسى چۈشتىن ئاۋۋال سائەت ئونبىرلەردە قۇمۇلدىكى مۇھىم ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ بىرى تارىخچى ئابدۇللا ئەپەندى بىزنى باشلاپ سەيدۇللا سەيپۇللايوۋنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بارىدى. سەيدۇللا سەيپۇللايوۋ، تېيىپجان ئاكا ۋە بىزلەرنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. تارىخچى ئابدۇللا ئەپەندى ئۆزىنىڭ مۇھىم بىر ئىشى چىقىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، بىزدىن ئەپۇ سوراپ كېتىپ قالدى. تېيىپجان ئاكا بىزنى سەيپۇللايوۋ ئاكىغا بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى. سەيپۇللايوۋ ئاكا بىزنىڭ ئىسىمىزنى ئاڭلاپ:

- بىلىمەن، بىلىمەن. سۇلتان ماخمۇت ۋە بۇغدا ئابدۇللالارنىڭ ئەسەرلىرىنى گېزىت - ژۇرناللاردىن كۆپ قېتىم ئوقۇغان ئىدىم. خوش كەلدىڭلار، ئالاھىدە مېنى يوقلاپ كەلگەنلىكىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن،- دېدى.

بىز ھال - خاتىرە سوردۇق، سەيپۇللايوۋ:

- ئەھۋالىم يامان ئەمەس، مۇشۇنچىلىك تۇردۇم. سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلار قانداق؟ قۇمۇلغا نېمە ئىش بىلەن، قاچان كەلدىڭلار؟ - دەپ سوردى.

بىز بۇ سوئاللارغا لايىغدا جاۋاب بەردۇق. ئۇستەل ئۇستىگە يەل - يېمىش، قەنت - گېزەكلەر تىزىلدى. سەيپۇللايوۋ بىزنى ئۇستەلگە تەكلىپ قىلدى. بىزگە چايلار قويۇلدى.

سەيپۇللايوۋ ئايالىغا "ئوخشىتىپ لەڭمەن ئىتىڭ" دەپ بۇيرۇپ بولۇپ:

- ياخشى كەپسىلەر، ئۆزئارا ياخشىراق سۆھبەتلىشىپ ئالايلى،- دېدى ۋە خەلقىمىزنىڭ ناھايىتى ۋاپادار خەلق ئىكەنلىكىنى، ئۇزۇن ئۇچۇن جان كۆيدۈرۈپ ياخشى خىزمەت قىلغان ئادەملەرنى قەدىرلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ:

- مېنىڭ بۇگۈن مۇشۇنچىلىك تۇرۇشۇمدا قۇمۇل خەلقىنىڭ ماڭا كۆرسەتكەن مېھرىبانلىقى، مەدەتكارلىقى مۇھىم ئورۇندا تۇردۇ. خەلقىمىز ھەرقانداق يامان ئەھۋال ئاستىدىمۇ مېنىڭدىن ھال - خاتىرە سوراپ تۇردى. مادداي ۋە مەنىۋى ياردەملىرىنى ماڭا يەتكۈزۈپ، سالامەتلىك ۋە روھىي جەھەتتىن مۇشۇنچىلىك تۇرۇشۇمغا سەۋەب بولدى،- دېدى. تېيىپجان ئاكا بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ:

- ھەقىقەتەن خېلى ياخشى تۇرۇپسىز، بىز بۇنىڭدىن خۇشال بولدۇق،- دېدى.

سەيپۇللايوۋ سۆزىنى داۋام قىلىپ:

- ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى تازىلاش، يەر ئىسلاھاتى جەريانىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى ھەرىكەتلەردە بىزنىڭ رايونىمىزدا ئېغىر سولچىلىق

مەن سۆھبەت جەريانىدا:

- سىز 1950 - يىلى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى ئاراتۇركتە تۇرۇۋاتامسىز، - دەپ سوردىم. ئۇ:

- ھەئە، شۇنىڭدىن بېرى مۇشۇ يەردە ئىشلەۋاتىمەن، - دەپ جاۋاب بەردى.

مەن يەنە:

- سىز ھازىرقى ۋەزىپىڭىزگە تەيىنلەنگەنلىكىڭىزگە قانچە يىل بولدى، - دېدىم.

ئۇ ماڭا كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

- 13 يىل بولدى، - دەپ جاۋاب بەردى.

- سىزنى ئۆستۇرمىدىمۇ؟ - دەپ سوردىم.

- ياق، - دەپ جاۋاب بېرىپ، ئۇلۇغ كىچىك تىندى.

مەن ئىچىمدە ئابدىكىرىم ئەپەندى بىرىنچىدىن ئۇيغۇر، ئىككىنچىدىن مىللىي ئارمىيەدىن كېلىپ چىققانلىق ئۆچۈن ئۆستۇرۇلمىگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم.

مىللىي ئارمىيەمىزنىڭ پىشقەدەم ئوفىتسېرى ئابدىكىرىم ئەپەندى بىلەن مۇڭدۇشۇش جەريانىدا، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ۋە ئاق - قارىنى پەرق قىلىش قابىلىيىتى خېلى ئۇستۇن بىر كىشى ئىكەنلىكىگە قانائەت كەلتۈردۇق. ئاخشىمى سائەت 8 لەرە رەھمەت ئېيتىپ، ئۇنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلدۇق.

بىز قۇمۇلنىڭ باغراش رايونى، قۇراي رايونى، ئاراتۇرك ناھىيە مەركىزى ۋە نوم رايونىدا زىيارەتتە بولۇپ، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىخىي خەلق قوشاقلىرىنى ۋە قۇمۇل مۇقامىغا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى توپلاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردۇق. نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك فولكلور ۋە تارىخىي مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇق. ئاراتۇرك بىلەن خوشلىشىپ ئاپتوبۇس بىلەن قۇمۇلغا قايتىپ كەلدۇق.

سەيدۇللا سەيپۇللايوۋنى زىيارەت قىلىش

1978 - يىلى ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى، قۇمۇلدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈنلىرىمىزدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تالانتلىق شائىرى تېيىپجان ئېلىيېۋ قۇمۇلغا كېلىپ قالدى. تېيىپجان ئاكا چۈشكەن مېھمانخانىغا بېرىپ ئۇنى زىيارەت قىلدۇق.

تېيىپجان ئاكا بىزگە: «سىلەرنىڭ بۇ يەردە بولغىنىڭلار ياخشى بولدى. ئەگەر ۋاقتىڭلار بولسا ئەتە ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مۇھىم ئىشتىراكچىلىرى

ئايدا تۇرۇمچىدە نەشر قىلغان ئەنۋەر ئابدۇرېھىم ۋە ئىسمائىل ئىبراھىم تۇزگەن «شەرقىي تۈركستاندا (شىنجاڭدا) يۈز بەرگەن ھەقىقىي ئىشلار ئەسىر خاتىرىسى» ناملىق كىتابنىڭ 3 - جىلت 195 - ، 196 - بەتلىرىدە «دىۋانى لۇغاتىت تۈرك» ئەسىرىنىڭ ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىغا دەسلەپكى تەرجىمىسى ھەققىدە تۆۋەندىكىلەر ئىزھار قىلىنغان: ئەخمەت زىيائى 1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدا قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. شۇ چاغدىكى قەشقەر ۋالىيسى سەيدۇللا سەيپۇللايوۋنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى، ئاكىسى مۇھەممەد پەيزىنىڭ ھەمكارلىششى بىلەن مەشھۇر تىلشۇناس ماخمۇت قەشقەرىنىڭ «تۈرك تىلى دىۋانى» ئەسىرىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلەپ چىقىدۇ. ئەپسۇسكى «تۈرك تىلى دىۋانى» نىڭ بۇ تەرجىمىسىنى 1953 - يىلى باشقىلار ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمگە تاپشۇرۇپ بېرىمىز، دەپ ئېلىپ كېتىپ يوقۇتۇۋەتكەن».

پېشقەدەم مىللىي رەھبەر سەيدۇللا سەيپۇللايوۋنىڭ بىزگە ئاتاپ قىلدۇرغان لەززەتلىك تاماقلىرىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، رەھمەت ئېيتىپ خوشلىشىپ ئايرىلدۇق.

ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قۇمۇلنىڭ ئىشكى ئالدىدىكى چاقچاق

شۇ كۈنىنىڭ ئەتىسى قۇمۇل ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى باشلىقى ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل ئەپەندى بىزنى ئۆيىگە چاينا چاقىردى. بىز تېيىپجان ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدۇق. يول ئۈستىدە راھەت باغدىن ئۆتتۇق. ئۇنىڭ بىزگە بەرگەن ئادرېسىغا قاراپ كېتىۋاتىمىز. سوراپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئابدۇلئەزىز ئەپەندىنىڭ ئۆيىنى تېپىپ، ئىشىكنى قېقىشىمىزغا ئۇ ئىشىكنى ئاچتى ۋە بىزگە قاراپ:

- كېچىكىپ قالدىڭلارغۇ؟ راھەتباغنىڭ چىمەنلىرى بەك ياخشى، تېيىپجان ئېلىيېۋ راھەتباغنىڭ ئوتلاقلىرى ئۈستىدە بىرئاز ئېغىناپ يىتىۋالغاندىن كېيىن كەلدىڭلارمۇ؟ قانداق، - دەپ چاقچاق قىلدى. چۈنكى تېيىپجان ئاكىنىڭ لەقمى «كالا» ئىدى. تېيىپجان ئاكىمۇ دەرھال ھايال قالماي:

- ئاداش، سىلىنىڭ ئۆيۈڭلارنى تاپقىچە خېلى ئاۋارە بولدۇق، شۇنداق قارىساق مۇشۇ ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىدە يانتاق بېسىقلىق تورمامدۇ، ئابدۇلئەزىزنىڭ ئۆيى چوقۇم مۇشۇ بولسا كېرەك، دەپ ئىشىكنى قېقىشىمىزغا لۆكۈدە قىلىپ سىلەر چىقىپ كەلدىڭلا، - دېدى.

ھەممىمىز پاراققىدە كۈلۈشتۇق. چۈنكى، ئابدۇلئەزىز ئېگىز بوي ئادەم بولۇپ، لەقمى «تۈگە» ئىكەن. ئۇزۇنمۇ كۈلۈپ كېتىپ:

خاتالىقى يۈز بەردى. تەگرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردا 5 - 10 مو يېرى بار ئادەملەر پومپىشچىك سىنىپىغا ئايرىلىپ، چاپ - چاپ بازاردا ئېتىپ تاشلاندى. قەشقەر ۋىلايىتىدە مەن ۋالىيلىق ھوقۇقىمدىن پايدىلىنىپ، بۇ يەر ئىچكىرىگە ئوخشىمايدۇ دەپ، قەشقەردە زەربە بېرىش دائىرىسىنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنى توسۇپ قالدىم. 1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ ئىلىپ بېرىلغان ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىدە يازغۇچى ئەخمەت زىيائى قولغا ئېلىندى. شۇ چاغدا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومدىكىلەر ۋە سوت ئورگانلىرى ئەخمەت زىيائى قاتارلىق بىر قىسىم پېشقەدەم زىيالىيلارنىڭ ئۆلۈم جازاسى بىلەن جازالىنىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇ مەسىلىدە ۋالىي بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئېغىرلىقمىنى قويۇپ، ئۇلارنى ۋە ئەخمەت زىيائىنى قوغداپ قالدىم. مەن مۇنداق دېگەن ئىدىم: «بىزنىڭ قولىمىزدا ئاتاقلىق ئالىم، تىلشۇناس ماخمۇت قەشقەرىنىڭ <تۈرك تىللار دىۋانى> ئەسىرىنىڭ ئەرەبچە نۇسخىسى مەۋجۇت. ئۇنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشتەك مۇھىم ۋەزىپە تۇرۇپتۇ، بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن ئەرەبچە ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى بىلىدىغان ئەخمەت زىيائى چىقالايدۇ. بۇ ئەسەرنى تەرجىمە قىلىش ئىشىنى ئەخمەت زىيائىدىن پايدىلىنىپ پۈتتۈرۈپ ئېلىش كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى تۈرمىدە تۇتۇپ تۇرۇپ، بۇ ئەسەرنى تەرجىمە قىلدۇرۇپ ئالايلى،- دېگەن تەكلىپنى قويدۇم. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى ئۆلۈم جازاسىدىن قۇتقۇزۇپ قالدىم. ئەسەر ئۈچ يىللىق تەرجىمە خىزمىتى نەتىجىسىدە ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىندى.» 1957 - ، 1958 - يىللىرىدا ئاپتونوم رايونىمىزدا ئېلىپ بېرىلغان «ئوڭچى يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ھەرىكەت» جەريانىدا، بۇ ئەسەرنىڭ تەرجىمىسى كۆيدۇرۇپ تاشلاندى. چۈنكى ئەسەردە «ئۇيغۇرلار تۈركتۇر» دېگەن كۆزقاراش ئوچۇق شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. بۇ كۆزقاراشقا خىتايلار قارشى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆيدۇرۇلدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى، ئەدەبىياتىنى ۋە تارىخىي ئەسەرلىرىنى ياخشى تەتقىق قىلىپ، ئۇلارنى يېڭىدىن نەشر قىلىش لازىم دەپ قارايمەن،- دېدى.

دەل شۇ چاغدا ئىشىك قېقىلدى. سەيدۇللا سەيپۇللايوۋ دېرىزىنىڭ ئەينىكىدىن بىر قاراش بىلەن بىزگە:

- بىر يامان ئادەم، بىر نىجىس ئادەم كېلىپ قالدى. سۆزىمىزنى بۇ نۇقتىدىن باشقا نۇقتىغا يۆتكەيلى، باشقا ۋاقىتتا يەنە كەڭ - كۇشادە سۆزلىشەرمىز،- دېدى.

ئۇ ئادەم ئۆيگە كىرىشى بىلەن ئوتتۇرىنى جىمجىتلىق باستى. ئۇ مۇناپىق ئادەم كىرمىگەن بولسا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقلابى قاتارلىق يەنە نۇرغۇن مەسىلىلەر ھەققىدە ئوچۇق - يورۇق سۆزلەشكەن بولاتتۇق، بۇنىڭغا مۇمكىن بولمىدى.

شىنجاڭ گۈزەل - سەنئەت فوتو - سۈرەت نەشرىياتى 2009 - يىلى 9 -

يىلى 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە سىچۈەن ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى چېڭدۇدا ئۆتكۈزۈلىدىغان «خىتايدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» ناملىق ئالىي مەكتەپلەر ئوچۇن دەرسلىك كىتابنىڭ هازىرلىنىشى توغرىسىدىكى ئىلمىي مۇهاكىمە يىغىنىغا مېنى تەكلىپ قىلغان دەۋەتنامىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مېنىڭ بۇ يىغىنغا قاتنىشىشىمنى مۇۋاپىق كۆردى.

مەن فاكۇلتېت رەهبەرلىكىگە، بىزدە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىغا مۇهىم هەسسە قوشۇۋاتقان ئابدۇرېشىت ئىسلام (دامۇللام) ئەپەندىنى هەم بۇ يىغىنغا قاتناشتۇرۇشنى تەكلىپ قىلدىم. فاكۇلتېت رەهبەرلىكى چېڭدۇدىكى يىغىنغا تەييارلىق كۆرۈش هەيئىتىگە بىلدۇرۇپ بېقىشمىزنى، ئۇلار ئۇيغۇن كۆرسە ئۇنىڭمۇ مەن بىلەن بىللە يىغىنغا بېرىشىغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. مەن تەييارلىق هەيئىتىگە بۇ هەقتە تېلىگرام يوللىدىم. ئۇلاردىن ئابدۇرېشىت دامۇللامنىڭ يىغىنغا قاتنىشىشىغا قوشۇلىدىغانلىقى هەققىدە جاۋاب كەلدى. نەتىجىدە ئىككىمىز تەييارلىق قىلىپ، پويىز ئارقىلىق چېڭدۇ شەهىرىگە يېتىپ بېرىپ، بۇ يىغىنغا قاتناشتۇق. يىغىن بىرقانچە كۈن داۋام قىلدى. يىغىندا هەرقايسى ئۆلكىلەردىن كەلگەن ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مۇهاكىمە يىغىنغا سۇنغان دوكلاتلىرى تىڭشالدى. مۇهاكىمە يىغىنغا مەن «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى» هەققىدىكى دوكلاتىمنى تەقدىم قىلدىم.

يىغىندا جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىغا چەتئەللىكلەرنىڭ ئالاهىدە قىزىقىۋاتقانلىقى، شۇنىڭ ئوچۇن جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرىدىغان بىرقانچە جىلدلىك بىر دەرسلىك كىتاب هازىرلاش خىزمىتىگە جىددىي كىرىشىش لازىملىقى هەققىدە تەكلىپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. يىغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەرنىڭ هەممىسى بۇ تەكلىپكە قوشۇلدى. مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە كىتاب ئىسمى «خىتايدىكى (جۇڭگودىكى) ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» دەپ بېكىتىلدى.

بۇ كىتابنىڭ تەييارلىنىشى ئوچۇن مەسئۇل كىشىلەر ۋە تەهرىر هەيئەتلىرى سايلاپ چىقىلدى. مەنمۇ كىتابنىڭ مەسئۇل تەهرىرلىرى ئارىسىدىن ئورۇن ئالدىم. ئەسەرلىرى تەييارلىنىدىغان مىللەتلەرنىڭ تىزىملىكى بەلگىلەندى. پوتوئن خىتايدىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى ئوچ جىلدلىق بىر كىتابتا تونۇشتۇرۇش قارار قىلىندى. ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەرنىڭ خەلق ۋە يازما ئەدەبىياتىنى هازىرلاپ كۆزدىن كەچۈرۈش يىغىنىنىڭ غەربىي شىمالدىكى ئۆلكىلەرنىڭ بىرىدە ئۆتكۈزۈلۈشى كېرەكلىكى تەكىتلەندى. يىغىندا بۇ ئەدەبىياتلارنى تەتقىق قىلىدىغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقوچىلىرى ۋە مۇتەخەسسىسلەر، بۇ يىغىنىنىڭ

- قايتۇرغان چاقچىقكلار جايىدا بولدى، - دېدى.

ئابدۇلئەزىز ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە قۇمۇل ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بىر تونۇيدىغان پېشقەدەم سازەندىلىرىمۇ چاقىرىلغان بولۇپ، چاقچاق، نەغمە - ناۋا، مۇقام ۋە مۇزىكا - ناخشىلىرى بىلەن كەچ سائەت ئونبىرغىچە ئولتۇرۇپ، ئاندىن تارقالدۇق.

ئابدۇلئەزىز ئەپەندى كېيىنكى چاغلاردا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىدىكى سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ رەھبەرلىكىگە تەيىنلىنىپ، ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كەلگەن ۋە ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا قۇمۇل ئىسمىنى قوشۇپ، ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قۇمۇلى دېگەن نامنى قوللانغان. ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قومولى ئەپەندى، قۇمۇلدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ھەربىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ يېتىلگەن. گومىنداڭ ئارمىيەسىدە روتا كوماندىرى بولۇپ، مايتاغ ئايرودورۇمىنى ئۆز قىسملىرى بىلەن ساقلاپ تۇرۇۋاتقاندا، ئىلى ئىنقلابىنىڭ پارتلاپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقتىلىق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى، بۇ مىللىي ئازادلىق ئىنقلابىنىڭ غەلىبىدىن غەلىبىگە ئېرىشىپ ئىلى ۋىلايىتىنى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىدىن ئازاد قىلىپ، مىللىي ئارمىيە قىسملىرىنىڭ قورغاس، سۇيدۇڭ ناھىيىلىرى ۋە كەڭ ساينى گومىنداڭ خىتاي ئەسكىرىدىن تازىلاپ، جەڭ ۋە بورتالادا شىددەتلىك جەڭلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، گومىنداڭ ئەسكىرى تەركىبىدىكى ئۇيغۇرلاردىن ئاساس قىلغان ئىككى رۇتا ئەسكەرنى باشلاپ، ئىسيان بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، يول بويى گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن جاپا - مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، بورتالادا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ئارمىيەسىگە قوشۇلغان. ئاقسۇنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىدا مۇھىم رول ئويناغان قەھرىمان قوماندان ئۇيغۇر ئوغلى سۇپاخۇن سۇۋۇرووف يازغان تارىخىي ئەسلىمە «مەن كەچكەن كېچىكلەر» نىڭ تەھرىرلىنىشى ۋە نەشر قىلىنىشىدا مۇھىم رول ئويناغان. ئۇ 1999 - يىلى بۇ كىتاب ھەققىدە يازغان «نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن» دېگەن ماقالىسىدا بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختالغان ۋە ئابدۇلئەزىز ئىسمائىل قۇمۇلى ئىسمىنى قوللانغان.

«ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» دەرسلىكىنى تۈزۈش تەھرىر ھەيئىتىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىششىم

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئازسانلىق مىللەتلەر خىزمەت كومىتېتى ۋە خىتايدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتى تەرىپىدىن، 1979 -

نىگىشا خۇيرۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى شىنگىدا ئۆتكۈزسەك بولماسمۇ؟» دەپ تۇرۇۋالدۇق. «بولىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىشكە ئاجىزلىق قىلدۇق.- دېدىم.

باش كاتىپ مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندى ماڭا قاراپ:

- سىرتتىن كېلىپ قاتنىشىدىغان مېھمانلار قانچە كىشى؟ - دەپ سورىدى.

- 35 - 40 كىشى ئەتراپىدا.- دەپ جاۋاب بەردىم.

- ماقۇل دەپ جاۋاب بېرىشسىلە، مېھمانخانا ۋە كېتىدىغان راسخوتنى مەن ھەل قىلىپ بېرىمەن.- دېدى.

بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ بىز بەكمۇ خۇرسەن بولدۇق. «رەھمەت ئۆزلىرىگە» دەپ تەشەككۈرلىرىمىزنى بايان قىلدۇق. ۋە باش كاتىپ مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندىنىڭ پىچقى كىسىدىغان جاسارەتلىك بىر رەھبىرى كادىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق. ئابدۇرېشىت ئىسلام بىلەن ئىككىمىز: «ئۇيغۇر مىللىي كادىرلار، مىكى - مىكى دەپ ئىنجىقلاپ تۇرماي، ئۆز ساھەسىدە ھوقۇقىنى ئىشلىتەلەيدىغان مۇشۇنداق كادىرلاردىن تەشكىل تاپسا قانچىلىك ياخشى بولار ئىدى» دېيىشتۇق.

سوربغان سوئالىمىزغا بەرگەن جاۋابىدىن باش كاتىپ مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن ھەرمىللەت ھەرساھەنىڭ ئېكسكۇرسىيە ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ شەرقىي ۋە جەنۇبىي جۇڭگو رايونلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇق.

ئەتىسى يېغىندا يەنە ۋەكىللەر بىزگە ئۇرۇمچىدە توپلۇنۇش ھەققىدىكى تەلىپىنى تەكرارلىدى. مەن جاۋاب بېرىپ:

- تەلىپىڭلارغا قوشۇلمىز. كېلەر يىلدىكى يىغىنىنى شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ ساھىپخانلىقىدا ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزىمىز، ھەممىڭلارنى يىغىندىن ئاۋۋال ئۇرۇمچىگە دەۋەت قىلىمىز،- دېدىم. ئۇلار خۇشال بولۇشۇپ چاۋاكلار چېلىپ، بىزگە مەمنۇنىيەتلىرىنى بىلدۈردى.

يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن 1979 - يىلى 7 - ئاينىڭ بېشىدا چىگدۇنىڭ تەيخاڭشەن ئورمانلىق رايونىنى ۋە چوڭچىڭ شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، ئىكسكۇرسىيەدىن كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق.

ئابدۇرېشىت ئىسلام بىلەن ئىككىمىز يىغىن ئەھۋالى ھەققىدە ئۇنۋېرسىتېتىمىزنىڭ رەھبەرلىكىگە دوكلات بەردۇق. مەن چىگدۇ يىغىنىدا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدە دەرسلىك سۈپىتىدە ئوقۇتۇلىدىغان «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» نامىلىق ئۇچ جىلتىلىق بىر يۇرۇش كىتابنىڭ تەييارلىنىشى ھەققىدە قارار ئېلىنغانلىقىنى، غەربىي شىمال ئۇچ ئۆلكىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، چىڭخەي ۋە گەنسۇدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ

ئۇرۇمچىدە ئېچىلىشى ھەققىدە پىكىر بايان قىلىپ، مېنى ۋە ئابدۇرېشىت ئىسلام ئەپەندىنى ماقۇللىقمىزنى ئېلىش ئۈچۈن قىستىغىلى تۇردى. بىز يىغىنغا كېلىشتە مۇناداق بىر يىغىن ھەققىدە ماقۇل بولۇش ھوقۇقى بىلەن كەلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن «بىزنىڭ ئىمكانلىرىمىز چەكلىك، لەنجۇ ياكى نىڭشا خۇيزۇ (تۇڭگان) ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى شىنخۇا ئۇنىۋېرسىتېتىنى تەۋسىيە قىلىمىز» دەپ تۇرۇۋالدۇق. ئۇلار «ھەرقانداق قىينىچىلىق بولسا مەيلى، بۇنىڭدىن زارلانمايمىز. تۇرپان ئۇزۇمىنىڭ، قۇمۇل قوغۇنىنىڭ داڭقىنى كۆپ ئاڭلىدۇق. شۇ مېۋىلەرگە ئۆز ماكانىدا بىر ئېغىز تەگسەك، بەك ياخشى بولاتتى» دەپ بىرگە قايتا - قايتا يالۋۇرىۋەردى. بىز جاۋاب بەرمىدۇق. شۇ كۈنى كەچتە بىز ۋەكىللەرنى فىلىم كۆرسىتىش ئۈچۈن چىخۇدىكى بىر كۇلۇبقا ئېلىپ باردى. كىنو باشلىنىش ئالدىدا يوغان زالدا پاراڭلىشىپ تۇرۇشىمىزغا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندى بىرقانچە ئۇيغۇرلار بىلەن زالغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىزنى كۆرۈشى بىلەن ھەيران قالغاندەك بولدى. باش كاتىپ مەھەممەت ئىسمائىل ماڭا قاراپ:

- قانداق ئەھۋالىڭلار، ياخشىمۇسىلەر؟ سىلەر بۇ يەردە ئىكەنسىلەر، قاچان كەلدىڭلار؟ - دەپ سوردى. مەن:

- بىز جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر كومىتېتى ۋە جۇڭگو ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتىنىڭ چىخۇدا ئاچقان «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر كىتابىنى تۈزۈش توغرىسىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» غا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن ئىدۇق. بۇ يەرگە كەلگىنىمىزگە بەش كۈن بولدى، - دەپ جاۋاب بەردىم.

- قانچە كىشى كەلدىڭلار؟ - دەپ سوردى.

- شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن مەن ۋە ئابدۇرېشىت دامولام ئىككىمىز كەلدۇق، - دەپ جاۋاب بەردىم.

- يىغىنىڭلار قانداق كېتىۋاتىدۇ؟

- ياخشى كېتىۋاتىدۇ، جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرىدىغان خىتايچە ئۇچ جىلدلىق كىتاب تەييارلايدىغان بولدۇق. ئالدىمىزدىكى يىل ياز ئايلىرىدا شەرقىي شىمال، غەربىي شىمال ۋە شەرقىي جەنۇب رايونلىرىنى ئاساس قىلىپ ئۇچ يەردە يىغىن ئېچىپ، تەييارلىنىدىغان مىللەتلەر ئەدەبىياتلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈش قارار قىلىندى. «شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ۋە گەنسۇ - چىڭخەي - نىڭشادىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتلىرىنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ساھىبخانلىقىدا ئۇرۇمچىدە يىغىلىساق» دەپ بىرگە ئارقا - ئارقىدىن تەلەپ قويۇۋاتىدۇ. بىز رەھبەرلىكتىن بۇ ھەقتە بىر يولىيورۇق ئالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن، «بىزدە ئىمكانىيەتلەر يېتەرسىز،

قارارلاشتۇردۇق. يېغىن بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئۇرۇمچىدە باشلاندى. تەييارلىنىدىغان ئۇچ جىلتلىق كىتاب جۇڭگودىكى ئۇيغۇر، تىبەت، موڭغۇل قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئېغىز ۋە يازما ئەدەبىياتلىرىنى جۇڭگو ۋە دۇنياغا تونۇشتۇرۇشنىڭ ياخشى بىر پۇرسىتى ئىدى. دەرسلىك كىتابقا كىرىدىغان ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەرنى خىتاي تىلىدا مەن ھازىرلىغان ئىدىم. يېغىندا تاللانغان ئەسەرلەر ئۈستىدە توختالدىم. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قىسمىغا خەلق ئەدەبىياتىدىن ئوغۇزخان داستانى، سادىر پالۋان قوشاقلىرى، گولەمخان قوشاقلىرى، ئالمىخان قوشاقلىرى، ئۇيغۇر خەلق ماقالە - تەمسىللىرى، نەسىرىدىن ئەپەندى لەتىپلىرى، مولا زەيدىن لەتىپلىرىدىن ئۆرنەكلەر كىرگۈزۈلدى. ئۇيغۇر خەلقنىڭ يازما ئەدەبىياتىدىن ماخمۇت قەشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، يۈسۈپ سەككاكى، زەلىلى خىرقىتى، ئابدۇرەھىم نىزارى ۋە گۈمنام قاتارلىق كىلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئۆرنەكلەر ئېلىندى. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قىسمىدا شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، شائىر ۋە دراماتورگ ئارمىيە ئېلى نىم شەھىد، شائىر ئەنۋەر ناسىرى، قۇربان ئىمىن، ئەلقەم ئەختەم، تېيىپجان ئىلى ۋە ئابدىكېرىم غوجالارنىڭ شېئىرى ئەسەرلىرىدىن ئۆرنەكلەر بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا دراماتورگ ۋە يازغۇچى زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم» ناملىق سەھنە ئەسىرى يەر ئالغان ئىدى. بۇ ئەسەرلەر يېغىندىكىلەر تەرىپىدىن ئۇيغۇن كۆرۈلدى. ئەمما بۇ كىتابقا شۇ ۋاقىتتىكى سىياسىي ھاۋانىڭ چەكلىمىسى نەتىجىسىدە مەھەممەت ئېلى تەۋفىق، ئابدۇقادىر دامۇللام ۋە قۇتلۇق شەۋقى قاتارلىق بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر يازغۇچى - شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى كىرگۈزەلمىدۇق. شۇنداق بولسىمۇ بۇ خىتاي تىلىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇشنىڭ بىرىنچى قەدىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى.

تۇڭگان (خۇيزۇ) ئەدەبىياتى تاللانما ئەسەرلىرىنى نەشىر ئۇنۇبرسىتېتى، چىڭخەي مىللەتلەر ئىنىستىتۇتى ۋە مەركىزى مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدىكى مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەر تەييارلىغان بولۇپ، ئۇ ئەسەرلەر كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ تەستىقلاندى. بۇلاردىن باشقا قازاق ئەدەبىياتى، دۇڭشاڭ ئەدەبىياتى، قىرغىز ئەدەبىياتى، سالا ئەدەبىياتى، تو مىللىتى ئەدەبىياتى، شىبە ئەدەبىياتى، تاجىك ئەدەبىياتى، ئۆزبېك ئەدەبىياتى، تاتار ئەدەبىياتى، رۇس ئەدەبىياتى، باۋئەن ئەدەبىياتى ۋە يۇگۇر سېرىق ئۇيغۇرلار ئەدەبىياتىغا دائىر ئەسەرلەر كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ، تۇنجىتىشكە تېگىشلىك يەرلىرى تۈزۈتۈلۈپ قارارلاشتۇرۇلدى. يېغىنغا قاتناشقان ۋەكىللەر تۇرپانغا ئېكسكۇرسىيەگە ئۇيۇشتۇرۇلدى. يېغىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئاياقلاشتى.

1981 - يىلى 5 - ئايدا خىتاي مىللىي ئىشلار خىزمەت كومىتېتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە بېيجىڭدا تەھرىر ھەيئەتلىرىنىڭ «ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما

دەسلەپكى نۇسخىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بېكتىش يىغىنىنى ئۇنىۋېرسىتېتىمىزنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئۇيۇمچىدە ئۆتكۈزۈش ھەققىدە پىكىر بىرلىكىگە كەلگەنلىكىمىزنى ئېيتتىم. بۇنى ئاڭلىغان ئۇنىۋېرسىتېتىمىزنىڭ مۇدىرى ئەنۋەرخان بابا، ج ك پ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتىيە كومىتېتى سېكرېتارى جاڭ يالۇ جىددىيلەشكەن ھالدا:

- نېمىشقا بىزدىن سورىماي ئۆز بېشىڭلارغا مۇنداق قارار بەردىڭلار؟ بىز بۇ يىغىنىڭ چىقىملىرىنى ۋە مېھمانخانا مەسىلىلىرىنى قانداق ھەل قىلىمىز؟ - دېيىشىپ «سىلەر خاتا قىپسىلەر» دېگەندەك ئىپادە بىلدۈردى. مەن بۇنىڭغا جاۋابەن:

- بىزمۇ مۇشۇنداق قىينىچىلىقلارنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، يىغىنىڭ نىگىشا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ باش كەنتى شىنىڭدا ئۆتكۈزۈلۈشى لازىملىقىنى تەكىتلەپ، ئۇيۇمچىدە ئۆتكۈزۈلۈشىگە قوشۇلمىغان ئىدۇق. لېكىن باشقىلار ئۇيۇمچىدە ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلىپ بىزنى ئىپادە بىلدۈرۈشكە قىستىغان ئىدى. شۇ كۈنلەردە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھەرسائەدىكىلەرنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان ئىچكىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش ئۆمىكىنى باشلاپ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىپى مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندى چېڭدۇغا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن چېڭدۇدىكى بىر كىنوخانىدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. بىز دۇچ كەلگەن ئەھۋالنى باش كاتىپ مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندىگە بىلدۈردۇق. مەھەممەت ئىسمائىل ئەپەندى يىغىن چىقمى ۋە مېھمانخانا مەسىلىلىرىنى دەپ ھۆددىسىگە ئالغاندىن كېيىن، ئەتىسى كۈندىكى يىغىندا، يىغىنىڭ ئۇيۇمچىدە ئۆتكۈزۈلۈشىگە قوشۇلدۇق، - دېدىم.

ئەنۋەرخان بابا بىلەن جاڭياڭ مەمنۇنىيەت ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ:

- ئۇنداق بولسا، ياخشى بولۇپتۇ. باش كاتىپ چىقىم ۋە مېھمانخانا مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىپ بېرىدىغان بولسا، بىز بۇ يىغىنغا ساھىبخانلىق قىلىمىز، - دېدى.

غەربىي شىمال ئۇچ ئۆلكىدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى لايىھەلىرىنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ بېكتىلىشى

1980 - يىلى 5 - ئايدا يىغىنغا تەييارلىق ھەيئىتىنى قۇردۇق. گەنسۇ، چېڭخەي ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن بۇ يىغىنغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىنى بېكىتىپ، ئۇلارغا تەكلىپنامە ئەۋەتتۇق. يىغىنىنى 7 - ئاينىڭ بېشىدا ئۇيۇمچى كوئىنلۇن (8 قەۋەتلىك بىنا) مېھمانخانىسىدا ئۆتكۈزۈشنى

جانلىق مسياللار ئارقىلىق تەپسىلىي توختالدىم. مەن يېغىندا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ پېشۋالىرىدىن بىرى بولغان پېشقەدەم شائىر ئارمىيە ئىلى نىم شەھىدنىڭ ھاياتى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتى ھەققىدىكى دوكلاتىمنى سۈندۇم ۋە تالانتلىق شائىرنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دېگەن ئاپەتلىك يىللاردا يەرلىك مىللەتچى دېيىلىپ ئارقا - ئارقىدىن كۆرەش قىلىنىپ، ئۇرۇپ - سوقۇلۇپ، ئېغىر دەرىجىدىكى جىسمانىي ۋە مەنىۋى زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئۆلتۈرۈلگەنلىگىنى كۆز ياشلىرىم بىلەن بايان قىلىپ ئۆتتۈم. يېغىنغا قاتناشقان موڭغۇل، تىبەت ۋە كورىيەلىك يازغۇچى، شائىرلار مېنىڭ قىشمغا كېلىپ، شائىرىمىزنىڭ دەھشەتلىك ئۆلۈمى ھەققىدە قاتتىق ئىچىنغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ماڭا تەسەللىي بەردى. باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يازغۇچى شائىرلىرى ۋە ئەدەبىيات مۇتەخەسسىسلىرىمۇ يېغىندا سۆز قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى، بۇ ھەرىكەتنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مەدەنىيەتكە ئېغىر ئاپەت كەلتۈرگەنلىكىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ ئۆتتى.

مەن 25 يىل بۇرۇن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇل يازغۇچى - شائىرلىرى بىلەن بىللە كورىيە يەنبىيەن ئاپتونوم ئوبلاستىغا كېلىپ، بىرقانچە كۈن ئېكسكۇرسىيەدە بولغان ئىدىم. شۇ چاغدا بىرقانچە كورىيەلىك يازغۇچى - شائىرلار بىلەن ياخشى تونۇشقان ئىدىم. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاپەتلىك «مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا» ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. بەزىلىرى بۇ ئاپەتلىك يىللارنىڭ دەرد - ئەلىمى بىلەن چاچلىرى ئاقىرىپ مۈكچىيىپ قاپتۇ. ئۇلار بىلەن ئۆزئارا دەرتلىشىپ ھال - مۇڭ ئېيتىشتۇق. يېغىندىن كېيىن چاكىبەيشەن تېغىنى، تاغ ئۈستىدىكى كۆلنى ۋە ئەتراپىدىكى ئورمانلىقلارنى ئايلىنىپ، تاغ چوققىسىدىن ئۇرغۇپ چۈشۈۋاتقان شاقىراتمىلاردىن ھۇزۇرلىنىپ، ئېكسكۇرسىيەدە بولدۇق. مەن يېغىن ۋە ئېكسكۇرسىيە جەريانىدا ئۇچ - تۆت پارچە شېئىر ۋە باللادا يېزىپ تەسىراتلىرىمنى ئىپادىلىدىم. شۇ قېتىم يېزىلىپ «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ 1982 - يىلى بىرىنچى سانىدا ئېلان قىلىنغان ئىككى پارچە شېئىرىمنى قايتىدىن ئوقۇرمەنلىرىمگە سۇنۇشنى ئۇيغۇن كۆردۈم.

يەنبىيەنلىك دوستۇمغا

چارەك ئەسىر ئىلگىرى دەل باھار چاغلىرى،
گۈل - چېچەكلەر ئاچقان چاغدا يەنبىيەن باغلىرى.

تەكرى تېغى ئېتىكىدىن ئۇزاق يول بېسىپ،
سېنىڭ ئانا تۇپرىقىڭغا كەلگەنتىم يېتىپ.

ئەسەرلەر» نى ئاخىرقى قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ بېكىتىش يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يېغىنغا ئۇيغۇرلاردىن مەن ۋە قەشقەر پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتىدىن ئابلىمىت ئىسمائىل ئەپەندى قاتناشتۇق. يېغىندا ئەسەرلەر كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ مۇھاكىمە قىلىندى ۋە قارارداىن ئۆتكۈزۈلدى. 1981 - يىلى بۇ ئەسەرلەر ئۇچ جىلد هالىندە شائخەي ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. غەربىي شىمالدىكى ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى، كىتابنىڭ 1 - جىلدىدە يەر ئالدى.

يەنبىيەندە ئۆتكۈزۈلگەن «جۇڭگو هازىرقى زامان ئازسانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەدەبي ئەسەرلىرى هەققىدە ئىلمي مۇھاكىمە يېغىنى» غا ئىشتىراك قىلىشىم

1981 - يىلى 7 - ئايدا جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شەرقي شىمالدىكى خېلوڭجاڭ ئۆلكىسىنىڭ يەنبىيەن كورىيە ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزى يەنبىيەندە ئۆتكۈزۈلىدىغان جۇڭگو هازىرقى زامان ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى هەققىدىكى ئىلمي مۇھاكىمە ۋە نەشر قىلىنىدىغان تاللانما ئەسەرلەرنى بېكىتىش يېغىنغا دەۋەت قىلىندىم. يېغىننىڭ 1981 - يىلى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئېچىلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلغان ئىدى. مەن تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى دەرسلىرىمنىڭ يىللىق ئىمتىهانلىرىنى ئېلىپ بولۇپ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىهان قەغەزلىرىنى تەكشۈرۈپ نەتىجىلەندۈرگەندىن كېيىن، يېغىنغا تەييارلىقلىرىمنى باشلىدىم ۋە ئۇرۇمچىدىن چاڭچۇنگىچە ئايروپىلان بىلەن، چاڭچۇندىن يەنبىيەنگىچە پويىز بىلەن مېڭىپ، 8 - ئاۋغۇست كەچتە كورىيە ئوبلاستىنىڭ مەركىزى يەنبىيەنگە يېتىپ كەلدىم ۋە ئەتىسىدىن باشلاپ يېغىنغا ئىشتىراك قىلدىم.

ئۆز ۋاقتىدا ماۋزېدۇڭ تەرىپىدىن باشلىتىلغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئازاب - ئوقۇبەتلەر قاتارىدا ئازسانلىق مىللەتلەر يازغۇچى - شائىرلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن تېخىمۇ ئېچىنىشلىق، تېخىمۇ ئېغىر ئازاب - كۈلپەتلەر، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قىلىنغان بۇزغۇنچىلىقلار ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەدەبىيات - سەنئەت ساهەسىدىكى ۋەزىپىلەر هەققىدە كەڭ كۆلەملىك مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. مەن يېغىندا شەرقي تۈركىستانىدىكى (شىنجاڭ) مەدەنىيەت ئىنقىلابى دەپ ئاتالغان، مەدەنىيەت بىلەن قىلچە ئالاقىسى بولمىغان ئۇرۇپ - چېقىش، بۇلاڭچىلىق، كىتاب كۆيدۈرۈش ۋە زوراۋانلىق هەرىكىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە، ئۇيغۇرلارنىڭ هازىرقى زامان ئەدەبىيات - سەنئىتىگە كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرى هەققىدە

چىلبۆرىلەر قاتراپ كەتكەن ئاشۇ يىللاردا،
مىڭ دوزاخنىڭ ئازاب ئوتى كۆيدى دىللاردا.

بىزنى دېدى: «سېپىق ئەدىب» ، «خەۋپلىك گېزەندە» ،
ئاقتى قانلار تىنىمىزدىن كالتەكلىگەندە.

تىرىك قالدۇق بۇ دۇنيادا زىسقىمىز بولغاچ،
بۇ ھاياتلىق ئالىمگە ئىشقىمىز بولغاچ.

خەلقىمىزنىڭ ئۈمىد - ئارزۇ ئىستىكى بىزدە،
پارلاق غايە، كېلەچىكى تىلىگى بىزدە.

ئەمدى دوستۇم كۆپ يازايلى نادىر ئەسەرلەر،
ئالماشتۇرۇپ تۇرايلى بىز قۇتلۇق خەۋەرلەر.

بېغىشلايلى خەلقىمىزگە بارلىقىمىزنى،
ئەجرىمىزدىن نۇرلاندۇرۇپ تارىخىمىزنى.

1981 - يىل يەنبىيەن، كورېيە ئاپتونوم ئوبلاستى

يەنبىيەنلىك كورېيە قىزىغا

سولمايدىكەن چاڭبەيشەننىڭ گۈلى قىش - يېزى،
ئاشۇ گۈلنىڭ نادىرى سەن ئەي يەنبىيەن قىزى.
خۇشخۇي، ئۇچۇق، مېھمان دوستلۇق پەزىلىتىڭدىن،
يۇرىكىمدە ئوبرازىڭنىڭ قالدى بىر ئىزى.

مېنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتتۈڭ زىيادە،
بۇنى گۈزەل، ئالىي جاناب خىسلىتىڭ دەيمەن.
چىن دوستلۇقنى ھەرىكىتىڭدە قىلدىڭ ئىپادە،
بۇنى ئۇيغۇر خەلقىگە زور ھۆرمىتىڭ دەيمەن.

مېھماندوستلۇق پەزىلەتنىڭ ھۆسنى - جامالى،
شۇ ھۆسننى پەخرىڭ، شانۇ شۆھرىتىڭ دەيمەن.

شۇ چاغ ساڭا بولغان ئىدىم بىر ھەپتە مېھمان،
ئەزىز يۇرتۇڭ چىن قەلبىمنى مەھلىيا قىلغان.

بىز ئۆزئارا دەرد تۆكۈشۈپ بولغان قەدىناس،
تەڭرى تېغى چاڭبەيشەننىڭ مىجەزىگە خاس.

خىيلۇڭجاڭنىڭ دولقۇنىدا ئۈزگەن ئىدۇق بىز،
سۇ چېچىشىپ چاق - چاق بىلەن كۈلگەن ئىدۇق بىز.

بىر ھەپتە چاغ گويا كى بىر كۈندەك بىلىنگەن،
قەلبىمىزگە چىن دوستلۇقنىڭ رىشتى چېكىلگەن.

ئۇ چاغلاردا غۇنچە ئىدىڭ، جۇشقۇن ياش ئىدىڭ،
يۈز - كۆزلىرىڭ تولۇنئايدەك قارا چاچ ئىدىڭ.

ئەمدى كۆرسەم چاچلىرىڭنى قاپلاپتۇ قىرو،
كۈمۈش رەڭدە ھەل بەرگەندەك گويا كى بىراۋ.

پېشانەڭگە تارتىلىپتۇ رېلىستەك سىزىق،
سەرگۈزەشتىڭ بولدى ماڭا بەش قولدەك ئېنىق.

ساڭا قاراپ شۇنداً ئالدىم ئېغىر بىر نەپەس،
سەنمۇ ماڭا قاراپ قالدىڭ قىلغاندەك ھەۋەس.

مەن ئۆزۈمنىڭ ئوبرازىنى كۆرسەم سېنىڭدىن،
سەن كۆرۈپسەن ئوبرازىڭنى دوستۇم مېنىڭدىن.

تەقدىرىمىز ئوخشاش بولغاچ، كەچمىشمۇ ئوخشاش،
باشقا چۈشكەن پاجىئەلەر ئەيلەپتۇ شۇنداق.

لەختە سالدى قاباھەتلىك ئون يىل يۈرەككە،
تەگدى ئۈششۈك تۈيۇقسىزلا گۈلگە، چېچەككە.

كتابىم نەشر قىلىندى.

1981 - يىلى «ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» دەرسلىك كىتابىنىڭ 2 - جىلدىدە «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» ناملىق كىتاپچەم خىتاي تىلىدا شاڭخەي ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن ئېلان قىلىندى.

1982 - يىلى 5 - ئايدا بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن «تۆلۈنئاي» (گۈلشەن چېچەكلىرى) ناملىق شېئىر ۋە داستانلار توپلىمى كىتابىم نەشر قىلىندى.

1964 - يىلىدىن 1982 - يىلىغا قەدەر خىتايچىدىن ئۇيغۇرچىغا خىتاي ۋە ۋىيېتنام شائىرلىرىنىڭ بىرمۇنچە شېئىرى ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ چىقتىم. بۇ ئەسەرلەر گېزىت - ژۇرناللاردا بېسىلدى.

1956 - يىلى 8 - ئايدىن 1982 - يىلى 8 - ئايغىچە بولغان 26 يىل ئىچىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدە ئۇستازلىق ۋەزىپىسى بىلەن شۇغۇللاندىم. بۇ جەريانىدا باشقا مىللىي ئوقۇتقۇچىلار بىلەن بىرلىكتە تىل - ئەدەبىيات، تارىخ بىلىملىرى ۋە نەزەريەۋى مەلۇماتلار بىلەن قوراللانغان ۋىجدانلىق، ئەخلاقلىق، جەسۇر ئىرادىلىك، قابىلىيەتلىك، ئۆز مىللىي قەدىر - قىممەتلىرىنى چۈشۈنىدىغان ئىلىم ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە يېتىلىپ چىققان تالانتلىق شائىرلار، يازغۇچىلار خېلى سانىنى ئىگەللەيدۇ. بۇلاردىن باشقا ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ بەزىلىرى ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىدا پىروفېسسور، مۇئاۋىن پىروفېسسور بولۇپ يېتىلىپ، بەزىلىرى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىي - مەئارىپ ساھەسىدىكى خىزمەتلىرىگە مۇھىم تۆھپىلەر قوشتى ۋە داۋاملىق قوشماقتا. قىلغان ئەجرىمنىڭ نەتىجىلىرىنى كۆرۈپ، باغرىمدىن ئۆزى يېتىشتۈرگەن لەززەتلىك مېۋىلىرىدىن خۇشاللانغانىدەك مەنمۇ سۆيۈنۈپ ئىپتىخارلىنىپ كەلدىم.

ئانا ۋەتەنىدە ئالىي مەكتەپتە ئىشلەۋاتقان چاغلىرىمدا 1962 - 1966 يىللىرى ئارىسىدا «يېزىقچىلىق ئوقۇتۇش گۇرۇپپىسى» نىڭ باشلىقى، 1979 - يىلىدىن 1982 - يىلى 8 - ئايغىچە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتى» نىڭ ئەزالىقى ۋەزىپىسىنى ئۆتىدىم.

جانابى ئاللاھنىڭ ماڭا ئوقۇتقۇچى، ئۇستازلىقتەك بىر شەرەپلىك ۋەزىپىنى نېسىپ قىلغانلىقىغا قانچە ھەمدۇ - سانا ۋە رەھمەت ئېيتسام ئازلىق قىلىدۇ. جانابى ئاللاھنىڭ ماڭا يۈكلىگەن بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشتا ئاز - تولا ئىلگىرىلەپ ماڭالىغان بولسام، ئۆزۈمنى بۇ دۇنيادا ئەڭ بەختىيار ئىنسانلارنىڭ بىرى دەپ ھېسابلايمەن. جانابى ئاللاھ ۋەتىنىمىزگە، مىللىتىمىزگە جىقراق خىزمەت قىلىشقا نېسىپ قىلغاي، ئامىن!

ئاپتاپ كەبى ئىللىق چىراي، غۇنچىدەك ئۇچۇق،
ساپ كۆڭلۈڭنى ئالتۇن تاجىڭ، سۆلتىنىڭ دەيمەن.

خوشلاشقاندا «سالىمىمنى يەتكۈزۈڭ» دېدىڭ،
ئانار يۈزلۈك، قەلەم قاشلىق تارىم قىزىغا.
سالىمىڭنى يەتكۈزمەن خۇما كۆزلۈكۈم،
سۆزلىرىڭنى يېزىۋالدىم قەلبىم قېتىغا.

سولايدىكەن چاكىبەيشەننىڭ گۈلى قىش - يېزى،
ئاشۇ گۈلنىڭ غۇنچىسى سەن ئەي يەنبىيەن قىزى.
خۇشخۇي، ئۇچۇق، مېھماندوستلۇق خىسلىتىڭ بىلەن،
يۇرتىمگە ئوبرازىڭنىڭ سىزىلدى ئىزى.
1981 - يىل ئاۋغۇست، دەنتۇڭ

ئانا ۋەتەندىكى ئۇقۇتقۇچىلىق پائالىيەتلىرىم، يازغان ئەسەرلىرىم ۋە ئېلان قىلغان كىتابلىرىم

مېنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتىم ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىن باشلانغان بولۇپ، 1951 - يىلىدىن 1982 - يىلى 8 - ئايغىچە 350 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، باللادا ۋە داستان يازدىم. 90 پارچىدىن ئارتۇق ئەدەبىي، ئىلمىي ماقالىلىرىم ھەرخىل گېزىت، ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. بۇ يىللار ئىچىدە يازغان شېئىرى ئەسەرلىرىمنىڭ بىر قىسمى مەملىكەت ئىچى ۋە مەملىكەت سىرتىدىكى قازاقىستان، ئۆزبېكىستان قاتارلىق دۆلەتلەردە نەشر قىلىندى. 20 گە يېقىن كوللېكتىپ شېئىر توپلاملىرىغا كىرگۈزۈلدى.

1961 - يىلى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى دەرسلىك بۆلۈمى تەرىپىدىن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى» كىتابىم، 1965 - 5 - يىلى يەنە بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ باسما زاۋۇتى تەرىپىدىن «يېزىقچىلىق بىلىملىرى» ناملىق كىتابىم بېسىلدى.

1977 - يىلى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن «كۈرەش ناخشىلىرى» ناملىق شېئىر كىتابىم، 1981 - يىلى ئوخشاش نەشرىيات تەرىپىدىن «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى 2 » (يەنى قۇمۇل خەلق قوشاقلىرى) ناملىق

قەدىرلىك ۋە كۆيۈمچان داۋۇت ھاجىم دادا! مۆھتەرەم شەمسىيە خانىم ھاجىم ئانا! ھۆرمەتلىك ئىنىلىرىم! قەدىرلىك سىڭىللىرىم! ھەربىرلىرىگە، ھەربىرلىرى ئارقىلىق ئۇلۇغ، مۇقەددەس جايدىكى بارلىق ئىۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز ۋە يۇرتداشلىرىمىزغا سىغىنىپ - سىغىنىپ، چىن قەلبىمىزدىن سالام!

قانداق ئەھۋاللىرى، سالامەت تۇرۇشلىمۇ، ئىنشائاللاھ ياخشى تۇرۇشقانلار. جانابى ئاللاھ ھەربىرلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساق - سالامەت قىلغاي!

بىز بولساق ئەلھەمدۇلىللاھ ساق - سالامەت بولۇپ، ياخشى تۇرماقتىمىز. ھەربىرلىرىنى كېچە - كۈندۈز سىغىنىپ، پاتراق دىدار كۆرۈشتۇرۇشنى جانابى ئاللاھتىن سەردارىم تىلەپ دۇئالار قىلماقتىمىز.

سۆيۈملۈك ھاجىم دادا! ئەزىزانە يۇرتىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلىپ، يۇرتىمىزنى ۋە بىزلەرنى كۆرۈپ كېتىشلىرىنى ياكى بىزگە چاقىرىق قەغىزى ئەۋەتىپ دىدار كۆرۈشۈشكە، ھىجرانى پىراقلىرىمىزنى كەتكۈزۈشكە پۇرسەت يارىتىپ بېرىشلىرىنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتمەكتىمىز. ھاياتلىقىمىزدا دىدار كۆرۈشۈپ، مۇڭدىشىپ ئالغان بولساق، ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك ئاتىلىق تەلىم - تەربىيەلىرىنى ئاڭلىغان بولساق، ئۆمرىمىزدە ئۇنتۇلماس خۇشاللىق ئەسلىملەر قالغان بولاتتى. بىز ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتى ۋە تەقدىرى بىلەن بۇ تەلەپلىرىمىزنىڭ ھەل بولۇشىغا چىن يۈرەكتىن ئىشىنىمىز!

قەدىرلىك ھاجىم دادا! چوڭ ئانىمىز زەينەپخان ھاجىمنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ۋەتەندىن ئايرىلغان چاغلىرىدا مەن تۇغۇلۇپ ئالتە ئايلىق بولغان ئىكەنمەن. ھازىر مەن 45 ياش ئەتراپىغا كېلىپ قاپتىمەن. مېھرىنسا خانىم بىلەن ئۆيلىنىپ 3 پەرزەنتلىك بولۇپتىمەن. 45 يىللىق ئايرىلىش ھىجرانى مېنى قاتتىق ئازابلىماقتا. ئۆزلىرى بىلەن، بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىم بىلەن ھازىرغىچە يۈز كۆرۈشەلمىدىم. بۇنى ئويلىغىنىمدا كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولىدۇ. بەنىلا جانابى ئاللاھنىڭ بىر كۈنى بىزنى يۈز كۆرۈشتۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ، ئۆز - ئۆزۈمگە تەسەللىي بېرىپ تۇرماقتىمەن.

قەدىرلىك ھاجىم دادا! ياخشى پۇرسەتلەر كەلمەكتە. مۇشۇنداق ياخشى پۇرسەتتە بىز ئۆزئارا دىدار كۆرۈشۈپ ئالايلى!

مېنىڭ ئۆزلىرىگە، ھاجىم ئانىمزغا بولغان چوڭقۇر سىغىنىشىمنى، ئىنىلىرىم، سىڭىللىرىمغا بولغان مېھرى - مۇھەببەت تۇيغۇلىرىمنى بىرقانچە كۆپلەت شېئىر بىلەن ئىزھار قىلىشقا رۇخسەت قىلغايلا:

ئەسسالام سىلىگە قەدىردان دادا،
بۇۋاپا، ئەقىلسىز سۇلتانلىرىدىن.

داۋۇت هاجىم دادام بىلەن بىۋاستە ئالاقە باغلىشىم ۋە بىزگە چاقىرىقنامە ئەۋەتىپ بېرىشى

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ۋە دۆلىتىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭ 1976 - يىلى 9 - ئايدا ئۆلگەندىن كېيىن، سىياسەتتە بىرئاز يۇمشاش دەۋرى باشلاندى. 1937 - يىلى چوڭ ئانىمىز زەينەپخان خانىمنى ھەج قىلدۇرۇش ئۈچۈن سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ، ھەج قىلغاندىن كېيىن شۇ چاغدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىدىكى جىددىيلىك نەتىجىسىدە چېگرا تاقالغانلىقتىن، سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلۇشۇپ قالغان هاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت باغلاشقا تىرىشتىم.

توختى تىللا ئەپەندى، 1950 ۋە 1951 - يىللىرى غۇلجىدىكى «ئىلى مەكتىپى» دە بىللە ئوقۇغان كونا ساۋاقدىشىم ئىدى. ئۇ 1980 - يىلى 8 - ئاينىڭ بېشىدا ئۆزىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى تۇغقىنى ئابدۇلئەھەت پالتا هاجىمنىڭ تۈركىيەدىن ئەۋەتكەن دەۋەتنامىسىغا ئاساسەن، ئابدۇلئەھەت پالتا هاجىمنىڭ ئاكىسى ئابدۇلھەكىم پالتىنى، ئابدۇلئەھەت هاجىمنىڭ ئاتۇشتىكى ئايالىدىن بولغان قىزى هاجى نۇر خانىمنى بىر كىچىك قىزى بىلەن، ئۈنىڭدىن باشقا ئۆزىنىڭ بىر قىزىنىمۇ ئېلىپ، تۈركىيەگە ۋە تۈركىيەدىن هەج ۋاقتىغا توغرىلاپ تۇرۇپ سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىش ئۈچۈن پاسپورتلىرىنى ئېلىپ، رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ، ئۇرۇمچىگە كەلگەن ئىكەن. 1980 - يىلى 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئۆيۈمگە كۆرۈشۈش ۋە خوشلىشىش زىيارىتىگە كەلدى. مەنمۇ بۇنىڭ ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولدۇم. بۇلارنىڭ ئەرەبىستانغا بېرىشى مېنىڭ دادام بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت باغلىشىم ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى بىر پۇرسەت ئىدى.

ساۋاقدىشىم توختى تىللا ئەپەندى باشلىق بۇ مېھمانلارنى 8 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۆيۈمگە چاقىرىپ مېھمان قىلدىم. ئەرەبىستانىدىكى دادامغا تاپشۇرۇپ بېرىشى ئۈچۈن بىر خالتا راستلاپ بەردىم ۋە ئائىلىمىز بويىچە چۈشكەن رەسىملىرىمىزنى شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇنىئالغۇ لېنتىسىغا ئۆزۈمنىڭ سالامىلىرىمنى ۋە باللىرىمنىڭ سالامىلىرىنى ئالدۇرۇپ، ئۇنى هاجىم دادامنىڭ ئۆز قولىغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى جىكىلىدىم. لېنتىدا مېنىڭ ۋە باللىرىمنىڭ هاجىم دادىمىز، هاجىم ئانىمىز ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى قېرىنداشلىرىمىز بىلەن پات يېقىندا دىدار كۆرۈشۈش ئارزۇلىرىمىز كۆچلۈك هاياجان بىلەن ئىپادىلەنگەن ئىدى.

هاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرىگە ئۇنىئالغۇ لېنتىسى ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن سالامنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق ئىدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋەرەھمەتۇللاھۇ ۋەبەراكاتىھۇ.

باللىرىمنىڭمۇ قىسقا سالاملىرى ئۆز ئاۋازى بىلەن يوللانغان ئىدى.

مېنىڭ دادام داۋۇت ماخمۇدى بىلەن بىرلىكتە ھەج قىلىش ئۈچۈن ئانىسىنى ئېلىپ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا چىقىپ كەتكەن ئابدۇقادىر ھاجىم ئىبراھىمى 1980 - يىلى 8 - ئايلاردا 43 يىلدىن كېيىن تۇنجى قېتىم ۋەتىنىمىزگە زىيارەتكە كەلدى. بۇ خەۋەر ئۇرۇمچىگە تارقىلىپ كەتتى. بىزنىڭ ئۇنۇۋېرسىتېتىمىزدە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا بىللە ئىشلەيدىغان ئابدۇراخمان ئەپەندىم ماڭا:

- ئەرەبىستانغا كەتكىلى 43 يىل بولغان، مەن ماناستا تۇرغان چاغلاردا يېقىن تونۇشلاردىن بولۇپ ئۆتكەن ئابدۇقادىر ھاجىم ئۇرۇمچىگە كەپتۇ. بىللە بېرىپ كۆرۈشۈپ كېلەيلىمۇ؟ - دېدى.

مەن ھاجىم دادامنىڭ خەۋىرىنى ئېلىش ئۈچۈن:

- ناھايىتى ياخشى، بېرىپ كۆرۈشۈپ كېلەيلى، - دەپ جاۋاب بەردىم.

ئىككىمىز ئەتىسى يەنى 1980 - يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى سائەت 16:00 دە ئۇرۇمچى رۇس كۇلۇبىنىڭ جەنۇبىدىكى كوچىدا بىر ئۆيگە چۈشكەن ئابدۇقادىر ھاجىم بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن باردۇق. ئىشىك ئالدىغا كېلىشىمىزگە ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەن مەھەممەت ئىلياس ئاكىنىڭ ئىنىسى ئىمىن ئىلياس ئاكا بىلەن ئۈچرىشىپ قالدۇق. ئىشىكنى ئېچىپ قوراغا كىرگىنىمىزدە، ھويلىنىڭ پىشايۋىنىدىكى سوپىدا ئولتۇرغان ۋە ھاجىم بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەن 30 غا يېقىن ئادەمنى كۆردۇق. ئۇلارغا سالام بېرىپ، بىزمۇ بىر بوش يەردە ئولتۇردۇق. ئابدۇقادىر ھاجىمنى سورىساق ئۆي ئىگىسى ساھىبخان، ھاجىمنىڭ ئەسىر نامزىنىڭ قازاسىنى ئوقۇش ئۈچۈن ئۆي ئىچىگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. بىرئازدىن كېيىن ئابدۇقادىر ھاجىم ئىبراھىمى نامازنى ئوقۇپ بولۇپ، ئۆيدىن چىقتى. ھەممىمىز ئۆرە قوپۇپ سالام بەردۇق. ھاجىممۇ بىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ھال - خاتىرە سوردى. داستىخانغا چايلار كەلتۈرۈلدى. شۇ ئەسنادا ئىمىن ئىلياس ئاكا ئابدۇقادىر ھاجىمغا قاراپ:

- ھاجىكا، بىز يېڭى كىرگەنلەر ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرايلى. مەن بولسام سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى غۇلام مۇھەددىن ھاجىمنىڭ تاغىسى بولىمەن. يېنىمدا ئولتۇرغان سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى داۋۇت ھاجى ئاكىنىڭ ئوغلى بولىدۇ. مەن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىدە. سۇلتان ماخمۇت بولسا شىنجاڭ ئۇنۇۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيدۇ، - دېدى.

بۇ تونۇشتۇرۇشنى ئاڭلىغان ئابدۇقادىر ھاجىم:

- باركاللا، داۋۇت ھاجىم، غۇلام مۇھەددىن ھاجىملار مېنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرىم بولىدۇ. كېلىڭلار قايتا كۆرۈشەيلى، - دەپ بىزنى باغرىغا باستى ۋە شۇنداق دېدى:

يوللاندى بۇ سالام ئېھتىرام بىلەن،
سىلىنى بەك سېغىنغان ئوغلانلىرىدىن.

قەدىرلىك ئانىمىز، بىر تۇغقانلىرىم،
سىلەرگە كۆپ سالام قەلبىم قېتىدىن.
نەزمىلەر يېزىپ مەن يوللىدىم سالام،
قان - قېرىنداشلىقنىڭ مۇھەببىتىدىن.

سىلەرگە يالقۇنلۇق تۇغمەس سالام،
بۇ ئەزىز تۇپراقتىن، بارلىق يۇرتداشتىن.
ئۇرۇمچى، قەشقەر ۋە ئىلى شەھىرىدە،
سىلىنى كۈتۈۋاتقان قەۋم - قېرىنداشتىن.

يىراقتىن يوللانغان مۇبارەك سالام،
سىلىگە ئەڭ ياخشى سائەتتە يەتسۇن!
ئاتىلىق، بالىلىق، قېرىنداشلىقنىڭ،
سېغىنىش ئوتلىرى يالغۇنجاپ كەتسۇن!

سىلىنى كۆرۈشنىڭ ئىشقى - پىراقى،
ماگمىنىڭ ئوتىدەك ياندى يۈرەكتە.
سېغىنىدۇق سىلەرنى مىسالى بۇلبۇل،
خۇددى تەلپۈنگەندەك غۇنچە - پورەككە.

فىكرىمىز، زىكرىمىز دائىم سىلەردە،
قۇچاغلىشىپ چاپسان كۆرۈشسەك دەيمىز!
دىدار كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايلا،
ئۆزلىرىگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز!

سالام ۋە ئېھتىرام بىلەن پەرزەنتلىرى سۇلتان ماخمۇت ئەپەندى، كېلىنلىرى مەھرىنىسا خانىمدىن.

ئەمدى نەۋرىلىرى دىلشات ئەپەندى، دىلمۇرات ئەپەندى ۋە پەرھات ئەپەندىلەرنىڭ سالام يوللىغان ئاۋازىنى ئاڭلىغايلا...»

1980 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ئاۋازغا ئېلىنغان مەزكۇر لېنتىدا

خالتىلىرى ۋە بىر دانە ھەربىرلىرىنىڭ ئاۋازلىرى بىلەن ئېلىنغان سالام خەت لېنتىلىرى بىزگە تەگدى. ھەربىرلىرىنىڭ سەممىي ھاياجانلىق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇرسەن بولدۇق. ھەپتىدە بىر قېتىم ئۇنىڭالغۇدا قويۇپ تەكرار - تەكرار ئاڭلاپ ناھايىتى تەسىرلىنىپ، ھەربىرلىرى بىلەن بۇرۇنراق دىدار كۆرۈشۈش ئارزۇيىمىز تېخىمۇ كۈچەيمەكتە. ھەربىرلىرىگە يېقىن ئارىدا چاقىرىقنامە ئەۋەتمەكچىمىز. جانابىي ئاللاھ پات يېقىندا مەقسەتلىرىمىزگە يەتكۈزەر، ئىنشائاللاھ.»

ھاجىم دادامنىڭ ئىككىنچى قېتىم ماڭا ئەۋەتكەن خېتى 1981 - يىلى 3 - ئاينىڭ بېشىدا يېزىلغان بولۇپ، بىزلەرگە سالام ھۆرمەت - ئېھتىراملىرىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن ئىنسى مەھەمەت سالىھ ئاكىمزنىڭ تۈركىيەگە يولغا چىقىشى توغرۇلۇق بەزى مەسىلىھەتلەر كۆرسىتىلگەن. بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ ياردەمدە بولۇشۇم ئۈمىد قىلىنغان.

دادامنىڭ ئىنسى مۇھەممەد سالىھ ئاكام بىلەن ئوغلى مۇھەممەد ئەيسا ئىنىمزگە ھاجىم دادام ئەۋەتكەن دەۋەتنامە ئارقىلىق ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى تاشقى ئىشلار بۆلۈمىدىن پاسپورت ئېلىش ئىشلىرىدا تېگىشلىك ياردەملىرىنى كۆرسەتتىم. ئۇلار خىتاي تىلىنى بىلمەيدىغانلىقى ئۈچۈن مەن ئۇنۇبرستېت رەھبەرلىكىدىن رۇخسەت ئېلىپ، ئۇلار بىلەن بېيجىڭغىچە بىللە بېرىپ تەييارلىقلىرىنى بىرلىكتە پۈتكۈزۈپ، سوۋېتلار ئىتتىپاقىنىڭ تىرانىست ۋىزىسىنى قويدۇرۇپ، بېيجىڭدىن موسكۋاغا ماڭىدىغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پويىزىغا بىلەت ئېلىپ، 1981 - يىلى 5 - ئاينىڭ بېشىدا يولغا سېلىپ ئۇزۇتۇپ قويدۇم.

مۇھەممەد سالىھ ئاكامدىن ھاجىم دادامغا خالتا ۋە خەت ئەۋەتتىم. خېتىمدە ماڭا تېزرەك چاقىرىق ئەۋەتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلغان ئىدىم. مۇھەممەد سالىھ ئاكام مەھەممەد ئىيسالار موسكۋادا تۆت - بەش كۈن تۇرۇپ، قىرغىزىستاندىن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ موسكۋاغا كەلگەن ئاچىسى بۇۋى سەلەيخان خانىم، ئوغلى ياسىن پارىسى ئاكا، ئاچىسى ئايىمنىساخانىمنىڭ قىزى بېلقىز خانىم ۋە داۋۇد ئاخۇنلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلار بىلەن مۇڭدىشىپ، موسكۋانى زىيارەت قىلىپ، موسكۋادىن تۈركىيە ئىستانبۇلغا كېلىدىغان پويىزغا ئولتۇرۇپ، 1981 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىستانبۇلغا يېتىپ كېلىپتۇ. ئىستانبۇلدىكى يېقىن تونۇش بىلىشلەر قارشى ئېلىپ، ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپتۇ. ھاجىم دادام ۋە شەمسىيە خانىم ھاجىم ئاپامىلار 1981 - يىلى 10 - ئاۋغۇست كۈنى ئايروپىلان بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستاندىن ئىستانبۇلغا كېلىپ 44 يىل كۆرۈشەلمىگەن مۇھەممەد سالىھ ئاكامىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا بىر ئۆي سېتىۋېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانغا قايتىپ كېتىپتۇ. تۈركىيەدىكى ۋاقتىدا بىزگە چاقىرىق ئەۋەتىشنى جالالدىن يەھيا ئەپەندىگە تاپشۇرۇپتۇ.

- غۇلام مۇھەددىن ھاجىم داۋۇت ھاجىمنىڭ كۆيۈغلى بولىدۇ. بۇلار تائىنى شەھىرىدە تۇرىدۇ. داۋۇت ھاجىم بولسا، سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلىشىپ قالغان ئۇيغۇر ھاجىلار ئىچىدە ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇپ يېتىشتۇرۇشتە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ھاجىم پۇتۇن ئوغۇل - قىزلىرىنى سەئۇدى ئەرەبىستان، ئامېرىكا ۋە كاناداغا ئوخشاش دۆلەتلەردە ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتۇپ يېتىشتۇردى. داۋۇت ھاجىمنىڭ باللىرىمۇ ناھايىتى تىرىشىپ ئوقۇيدىكەن. سەئۇدى ئەرەبىستاندا بىرىنچىلىكنى ئېلىپ ئوقۇيدىغان ئىككى ئوقۇغۇچى بولسا، بىرى چوقۇم داۋۇت ھاجىمنىڭ باللىرى بولىدۇ. بۇ باللارنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بەك كۆچلۈك ئىكەن. داۋۇت ھاجىمنىڭ ئەرەبىستاندىكى چوڭ ئوغلى ئابدۇلھەمىد ئەپەندى جىددە ئۇنىۋېرسىتېتى مېدىتسىنا فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ، ئارقىدىن يەنە گېرمانىيەدە 6 يىل ئوقۇپ چوڭ دوختۇر بولۇپ يېتىشتى. يەنە بىر ئوغلى ئامېرىكىدا، يەنە بىر ئوغلى مىسىردا دوكتورلۇق تەھسىلىنى داۋاملاشتۇرىۋاتىدۇ. داۋۇت ھاجىمنىڭ باللىرى بىزنىڭ باللىرىمىز ئۆچۈن ئۆلگە بولۇپ قالدى،- دېدى. بۇ مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ مەن بەكمۇ خۇشال بولدۇم. شۇ ئارىدا كۆرۈشۈشكە كەلگەنلەرنىڭ بىرى:

- ھاجىم، بىز ئەرەبىستانىدىكى تۇققانلىرىمىزغا خەت ۋە خالتا قىلىپ بەرسەك ئالغاچ كېتىشكە بولارمۇ؟ - دەپ سورىدى.

ئابدۇقادىر ھاجىم:

- مەن رەئىس ئىسمائىل ئەمەت ئەپەندى بىلەن كۆرۈشكەندە، بۇ يەردىكىلەر ئەرەبىستانىدىكى تۇغقانلىرىغا خەت يېزىپ بەرسە ئالغاچ كەتسەم بولامدۇ؟ - دەپ سورىدىم.

ئىسمائىل ئەمەت ئەپەندى:

- يېزىپ بەرگەن خەتلىرىنى ئالغاچ كەتسىلە، بولىدۇ،- دەپ جاۋاب بەردى. مەن يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستانغا قايتىمەن. مېنىڭ يۈكۈم كۆپەرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن خالتا ئالالمايمەن، خەت بەرسەڭلار، ئالغاچ كېتىمەن،- دەپ جاۋاب بەردى. مەنمۇ ھاجىم دادامغا 1980 - يىلى 9 - ئايدا بىر پارچە خەت يېزىپ بەردىم.

ماڭا ھاجىم دادام تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئادرېسىمغا پوچتىدىن بىۋاسىتە ئەۋەتكەن بىرىنچى قېتىملىق خېتى 1981 - يىلى 1 - ئاينىڭ 28 - كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستاندا يېزىلغان ئىدى.

بۇ خەتتە مېنىڭ ساۋاقدىشىم توختى تىللا ئەپەندىدىن لېنتا ئارقىلىق يوللىغان سالام خېتىمنىڭ تەگكەنلىكى، بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلەنگەنلىكى ۋە چاقىرىقنامە ئەۋەتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغانلىقى ئىزھار قىلىنغان. ھاجىم دادامنىڭ خېتىدە شۇنداق دېيىلگەن: «ئۆزلىرىنىڭ توختى تىللا ئەپەندىدىن يوللىغان يادنامە

مۇراجىئەت قىلدىم ۋە ئۇنىڭغا تەھرىر ھەيئىتىدە مەنمۇ بار بولغان خىتاي تىلىدا بېسىلغان «خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» ناملىق 3 جىلدلىك كىتابتىن بىر يۇرۇش ھەدىيە قىلدىم. بۇ كىتاب شاڭخەي ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن 1981 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا نەشر قىلىنىپ ماڭا ئۇچ يۇرۇش ئەۋەتىپ بېرىلگەن ئىدى. بۇ كىتابتا تەھرىر ھەيئىتى ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن سۇلتان ماخمۇت دەپ يېزىلغان ئىدى. جاڭ يىڭ «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى» دېگەن نامنىڭ كىتابقا ئالاھىدە يېزىلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ كەتتى. مېنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ بولغاندىن كېيىن، ئالدىدىكى ئۇستەل ئۈستىدە تۇرغان خېلى كۆپ ماتېرىياللار ئىچىدىن ئىككى بەتلىك ماڭا تېگىشلىك ماتېرىيالنى تېپىپ بىر قۇر كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، ماڭا قاراپ:

- مەن بۇنى ئەتە پارتكوم يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلىپ تەستىقلىتىپ، مەكتەپ مۇدىرى ئەنۋەرخان بابامغا بېرىمەن. سىز ئىككى كۈندىن كېيىن، ئەنۋەرخان بابا بىلەن كۆرۈشۈڭ، ئۇنىڭمۇ تەستىقلىشى لازىم، - دېدى.

- ماقۇل، شۇنداق قىلاي، - دېدىم. ئىككى كۈندىن كېيىن ئەنۋەرخان بابانىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم، مېنى كۆرۈپ:

- كېلىڭ شائىر، سىز چەتئەلگە چىقىدىغان ئوخشىمامسىز؟ - دەپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا سورىدى.

- شۇنداق، چىقىشقا توغرا كېلىپ قالدى، - دېدىم. ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرى ئەنۋەرخان بابا:

- دادىڭىز چەتئەلگە قاچان چىقىپ كەتكەن؟ - دەپ سورىدى.

مەن شۇنداق جاۋاب بەردىم:

- مەن تۇغۇلۇپ ئالتە ئايلىق بولغاندا، ئانىسىنىڭ تەلىپى بويىچە ئۇنى ھەج قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئەرەبىستانغا ئېلىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇ يىلى ھەجنىڭ بىر كۈنى ئۆتۈپ كەتكەچكە، يەنە بىر يىلى ھەج قىلىپ قايتىشنى نىيەت قىلىپ تۇرۇپ قالغان ئىكەن. كېيىن شىكاگو شەھرىدىكى تۈركىستانلىق سودىگەرلەر ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەر بىلەن بولغان چېگرا لىنىيەسىدىكى كىرىش - چىقىشنى چەكلىگەنلىكى ئۈچۈن، دادام سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئولتۇراقلىشىپ قېلىشقا مەجبۇر بولغان ئىكەن. مەن ھازىر 44 ياشقا كىرىپ قالدىم، ھازىرغىچىلىك دادامنى كۆرۈپ باقمىدىم.

مەكتەپ مۇدىرى ئەنۋەرخان بابا بۇ سۆزلىرىمدىن بىرئاز تەسىرلەندى بولغاي، ئۇستەل ئۈستىدىكى ماتېرىياللار ئىچىدىن مېنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيالنى

1981 - يىلى 10 - ئايدا، ئايالىم مېھرىنىسا خانىم، پەرزەنتلىرىمىز دىلشات، مۇرات ۋە پەرھات ئەپەندىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 5 كىشىلىك تۈركىيەگە زىيارەت دەۋەتنامىسى پوچتا ئارقىلىق ماڭا تەگدى. بۇ دەۋەتنامە جالالدىن يەھيا ئەپەندى نامىدىن كەلدى. دەۋەتنامىسىنى كۆرۈپ ھاياجانلىنىپ بەكمۇ خۇشال بولدۇم.

رۇخسەت سوراش رەسمىيەتلىرىنى تاماملاش ۋە پاسپورت ئېلىشنىڭ مۇشكىلاتى

چاقىرىق قولۇمغا تەگكەندىن كېيىن، دەرھال تۈركىيەگە چىقىش ئۈچۈن رۇخسەت سوراپ، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنۇۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى رەھبەرلىكىگە ئىلتماس سۇندۇم. فاكۇلتېت رەھبەرلىكى بىرقانچە كۈندىن كېيىن ئىلتماسىمغا قوشۇلۇپ، ئۇنى ئۇنۇۋېرسىتېتنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش بۆلۈمگە چۈشۈرۈپ بەردى. ئامانلىقنى قوغداش بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ياڭ فاروڭ مەن ئەدەبىيات سىنىپىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا خەنزۇلارنىڭ ئۇيغۇر تىلى سىنىپىدا ئوقۇيدىغان بىر ئوقۇغۇچى ئىدى. مەن بىلەن تەڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مەكتەپكە ئېلىپ قېلىنغان بىرسى ئىدى. بىرقانچە قېتىم ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ رەسمىيەتلىرىمىزنىڭ تېزراق تاماملىنىشى ئۈچۈن ياردەم قىلىشنى تەلەپ قىلدىم. بىرەر ئايدىن كېيىن ئامانلىقنى قوغداش بۆلۈمى ئىلتماسىمغا قوشۇلۇپ، مەكتەپ پارتىيە كومىتېتىگە چۈشۈرۈپ بەردى. بۇ يەردە رەسمىيەتلەر بىر مۇددەت تۇرۇپ قالدى. ئاخىرى ئىچىم پۈشۈپ ئۇنۇۋېرسىتېت پارتىيە كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى جاڭ ياڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە مەجبۇر بولدۇم. ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ ئەھۋالىنى ئاڭلاتتىم. دادامنىڭ مەن تۇغۇلۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن، ئۆز ئانىسىنىڭ جىددىي تەلەپ - ئارزۇسى بويىچە مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس جايى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەككە - مەدىنەگە بېرىپ ھەج قىلىپ كېلىش ئۈچۈن، بىر گۇرۇپپا كىشىلەر بىلەن ھەجگە كەتكەنلىكىنى، شۇ يىلى ھەجگە ئۇلگۈرەلمىگەنلىكتىن بىر يىل تۇرۇپ قالغانلىقىنى، ئىككىنچى يىلى ھەجنى قىلىپ بولۇپ، ۋەتەنگە قايتىشقا تەييارلانغان چېغىدا، چېگرا ئېتىلىپ قېلىپ، قايتىپ كېلەلمەي دادامنىڭ ئانىسى بىلەن بىرلىكتە سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلىشىپ قالغانلىقىنى ئىزھار قىلدىم ۋە يەنە جاڭ ياڭغا شۇنداق دېدىم:

- مەن ھازىر 44 ياشقا كىرىپ قالدىم. ئەقلى - ھوشۇمغا كەلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە دادامنى كۆرۈپ باقمىدىم. ئىككى يىلدىن بېرى دادام بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ خەت - ئالاقە قىلىشتىم. دادامۇ ياشىنىپ قاپتۇ. بىز بىلەن كۆرۈشۈۋېلىش ئۈچۈن تۈركىيەدىن دەۋەت ئېلىپ، ماڭا ئەۋەتىپ بەردى. ماڭا تېزراق رۇخسەت بەرسەكلار، دادامىلارنى زىيارەت قىلىپ ھايات چېغىمدا بىر كۆرۈشۈۋالسام، - دەپ

ئەتىسى ئەتىگەنىدە ئىبراھىم سەپەرنى ئېلىش ئۈچۈن كەلگەن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ باشلىقلار قورۇسىغا كىردۇق. ماشىنا شوپۇرى تاۋار بۆجاڭنىڭ ئىشىكىنى قاققاندىن كېيىن تاۋار بۆجاڭ چىقتى. ئىبراھىم سەپەر تاۋار بۆجاڭغا مېنى تونۇشتۇردى. تاۋار بۆجاڭ:

- مەن سېلىنىڭ رادىيودا ئوقۇغان شېئىرلىرىنى بىرقانچە قېتىم ئاڭلىغان ئىدىم. سېلىنى يېشى مېنىڭدىنمۇ چوڭ بىرسى بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلدىم. خېلى ياش ئىكەنلا، - دېدى.

مەن ئەھۋالنى ئېيتتىم. تاۋار بۆجۇڭ ئەسلىدە كورلا ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ كەلگىنىگە بىر يىلدىن ئاشقان ئىكەن. ماشىنا قىسقا بىر ۋاقىت ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىناسىغا يېتىپ كەلدى. ئۇچۇمسز ماشىنىدىن چۈشتۇق. ئىبراھىم سەپەر بىز بىلەن خوشلىشىپ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. تاۋار بۆجاڭ تەشكىلات بۆلۈمى بىناسىغا كىرىپ، بىر ئىشخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشىكنى ئېچىپ:

- سۇي چۈجاڭ! - دەپ بىرسىنى چاقىردى.

ئوتتۇرا ياشلاردىكى پاكىنەكرەك كەلگەن بىر خىتاي كادىرى يۈگۈرۈپ چىقىپ:

- تاۋ بۆجاڭ! ئەمرىڭىزگە ھازىرمەن، - دېدى.

تاۋار بۆجاڭ مېنى كۆرسىتىپ:

- يولداش سۇلتان مەھمۇت شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى. ئۇنىڭ چەتئەلگە چىقىشى ئۈچۈن رۇخسەت سورىغان ماتېرىيالغا مائارىپ نازارىتى قوشۇلۇپ، بىزگە ئەۋەتكەن ئىكەن. سىز ئۇ ماتېرىيالنى تېپىپ ماڭا ئېلىپ چىقىڭ، - دېدى.

باشقارما باشلىقى سۇي:

- خوپ بولىدۇ، - دەپ مېنى ئىشخانىسى ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ، مېنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ، بىر جەدۋەلنى تولدۇرۇپ، مېنى باشلاپ تاۋار بۆجاڭنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيالنى تاپشۇرۇپ بەردى.

تاۋار بۆجاڭ ماتېرىيالغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتىپ ئاندىن ماڭا:

- بۇگۈن تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ بۆجاڭى ئىشخانىسىدا يوق. بىر ۋەزىپە بىلەن باشقا يەرگە كېتىپ قاپتۇ. ئەتە كېلىدۇ. مەن ئۇنىڭغا ئىمزا قويغۇزۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ تاشقى ئىشلار بۆلۈمىگە يوللاتقۇزىمەن، سېلى بىر ھەپتىدىن كېيىن شۇ يەرگە بېرىپ سۇرۇشتۇرسىلە، - دېدى.

ماڭا پاسپورت بېرىلىپ چەت ئەلگە چىقىشىمغا، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى تەشكىلات بۆلۈمىدىن رۇخسەت بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن، پاسپورت ئېلىشىم مۇقەررەرلەشكەنىدى. ئەمدى مەن ئۈچۈن مۇھىم ئىش يول تەييارلىقلىرىنى

تېپىپ، بىر قۇر كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، «مەن ئىزالاپ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە مەكتەپ مۇدىرىيىتى ئىشخانىسىغا چۈشۈرۈپ بېرىمەن» دېدى.

مەن رەھمەت ئېيتىپ چىقىپ كەتتىم. كېيىن مۇدىرىيەت ئىشخانىسى مەسئۇلىدىن سۇرۇشتۇرگىنىمدە، مېنىڭ رۇخسەت سوراشقا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيالىمنىڭ مائارىپ نازارىتىگە ئەۋەتىلگەنلىكىنى ۋە مائارىپ نازارىتىنىڭ تەستىقلىشى كېرەكلىكىنى ئېيتتى. تۆت - بەش كۈندىن كېيىن مائارىپ نازارىتىگە بېرىپ، مۇناسىۋەتلىك باشقارمىنىڭ مەسئۇلى بىر خىتاي بىلەن كۆرۈشۈپ، سۇرۇشتۇردۇم. ئۇ ماڭا:

- سىزنىڭ مەسلىكىز تېخى مۇزاكىرە قىلىنمىدى. بىرئاز ۋاقىت سەۋر قىلىڭ، - دېدى.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتتى. بېرىپ سۇرۇشتۇرسەم، تېخى مۇزاكىرە قىلىنمىغانلىقىنى ئېيتىپ مېنى قايتۇردى. بۇ ئىشقا بەكمۇ ئىچىم پۇشتى. مۇنداق ئاۋارىچىلىكلەردىن بىزار بولدۇم. ئويلاپ - ئويلاپ «يەنىلا سەۋر قىلاي» دېگەن نىيەتكە كەلدىم.

كۈنلەردىن بىر كۈنى مائارىپ نازارىتىنىڭ ئىلتىماسىغا قوشۇلۇپ، مەملىكەت سىرتىغا چىقىشىمغا رۇخسەت قىلغانلىقى هەققىدىكى خەۋەرنى ئالدىم. دەرھال مائارىپ نازارىتىغا بېرىپ سۇرۇشتۇرسەم، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىيالنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كوممۇنىستىك پارتىيەسى بيۇروسىنىڭ تەشكىلات بۆلۈمىگە يوللانغانلىقىنى ئۇختۇردى. «مەن پارتىيە ئەزاسى بولمىسام، نېمىشقا ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ تەشكىلات بۇرۇسىغا يوللايدۇ؟» دەپ سورىسام، «سىلىنىڭ ئىلمىي دەرىجىلىرىگە ئاساسەن ئۇ يەرگە يوللىنىدىكەن» دەپ جاۋاب بېرىلدى. ئۇنى سۇرۇشتە قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە كەلدىم. ئارىدىن ئون كۈن ئۆتكەندىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى نەزەرىيە باشقارمىسىدا باشقارما باشلىقى بولۇپ ئىشلەيدىغان ئىبراھىم سەپەر بىلەن كۆرۈشۈش قارارىغا كەلدىم.

ئىبراھىم سەپەرنىڭ ئايالى بىزنىڭ ئونىۋېرسىتېتنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى ئىدى. ئىبراھىم سەپەر مېنىڭ ئۆيۈم جايلاشقان بىنانىڭ 2 - قەۋىتىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بىلەن سالام - سائىتىم بار ئىدى. 1982 - يىلى 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، بولغان ئەھۋالنى ئاڭلاتتىم. بۇ ئىشقا يارەم قىلىشىنى تەلەپ قىلدىم. ئىبراھىم سەپەر سەممي هالدا ماڭا قاراپ:

- ئەتە ئەتىگەن سائەت يەتتىدە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىدىن مېنى ئېلىش ئۈچۈن كىچىك ماشىنا كېلىدۇ. سىلىمۇ هازىر بولسىلا، بۇ ماشىنىغا مېنى ئالغاندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى تاۋار بۇجاڭنى ئېلىش ئۈچۈن خاڭچېڭدىكى باشلىقلار قورۇسىغا بارىدۇ. سىلى مەن بىلەن ماشىنىغا چۈشىلا، مەن سىلىنى تاۋار بۇجاڭغا تونۇشتۇرىمەن. سىلى ئەھۋالنى ئۇ كىشىگە ئاڭلاتسىلا. سىلىگە يارەم قىلىشى مۇمكىن، - دەپ جاۋاب بەردى.

بېيجىڭدىكى تۇركىيە ئەلچىخانىسىدا ۋىزا قويدۇرۇپ، سىلىگە ئەۋەتىپ بېرىدۇ.- دېدى ۋە بېيجىڭدىكى ساياھەت ئىشلىرى ئىدارىسىنىك ئادرېسىنى يېزىپ بەردى.

مەن:

- قانچە كۈن ئىچىدە بۇ رەسمىيەت پۈتۈپ، پاسپورت قولۇمغا قايتىپ كېلىدۇ،- دەپ سورىسام:

- بۇنىڭغا تەخمىنەن 40 كۈن كېتىدۇ،- دەپ جاۋاب بەردى.

پاسپورتلارنى ئېلىپ ئۆيۈمگە قايتىپ كېلىپ، بىرقانچە كۈن قاتتىق ئويلاندىم. ۋىزا ئېلىنغاندىن كېيىن تۇركىيەگە قايسى يول ۋە قانداق قاتناش ۋاستىسى بىلەن ماڭمەن؟ ئايروپىلان بىلەن ماڭاي دېسەم، پۇلۇم يەتمەيدۇ. پويىز بىلەن مېڭىش توغرا كەلسە، سوۋېتلار ئىتتىپاقىنىڭ بېيجىڭدىكى ئەلچىخانىسىدىن ترانزىت ۋىزا ئېلىشىم كېرەك. دەرھال ھاجىم دادامغا خەت يېزىپ، پاسپورتلىرىمىزنىڭ ھەل بولغانلىقىنى بىلدۈردۇم. دادامدىن جاۋاب خەت كەلدى، ئۇنىڭدا «سىلەرگە بەش كىشىلىك ئايروپىلان بىلىتى ئېلىپ ئەۋەتىپ بېرىمەن.» دېگەن مەزمۇن يېزىلغان ئىدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن، دادام بىزگە چاقىرىق ئەۋەتكەن جالالدىن يەھيا دېگەن كىشىدىن بەش كىشىلىك ئايروپىلان بىلىتى ئەۋەتتى. بۇ پاكىستان ھاۋا يوللىرىنىڭ بىلىتى ئىدى. بېيجىڭ، كاراچى ۋە شام، ئاندىن ئىستانبۇلغا كېلىدىغان ئايروپىلان بىلىتى ئىدى. بىلەتنىڭ كەلگەنلىكىگە ناھايىتى سۆيۈندۇم. ئەمدى بېيجىڭدىكى تۇركىيە ئەلچىخانىسىدىن ۋىزا ئېلىش كېرەك ئىدى. مەن بۇ ئەھۋالنى ئېيتىپ قويۇش ۋە بېيجىڭغا ئۆزۈم بىۋاستە بېرىپ ۋىزا قويدۇرۇش مۇمكىنچىلىگىنىڭ بار - يوقلىغىنى سوراپ بېقىش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىگى نازارىتى تاشقى ئىشلار بۆلۈمىگە بېرىپ، قۇدرەت بىلەن كۆرۈشتۇم. سالام - سائەت قىلىشقاندىن كېيىن، قۇدرەت مەندىن:

- پاسپورتلىرىغا ۋىزا قويدۇرۇۋالدىلىمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- ياق، ۋىزا قويغۇزۇشقا ئۆزۈم بىۋاستە بېيجىڭغا بارايمىكىن دەۋاتىمەن، بۇنى سىلىگە دەپ قويۇش ئۈچۈن كەلگەنتىم،- دېدىم.

قۇدرەت:

- پاسپورتلارنى بەرسىلە، بىر كۆرۈپ باقاي،- دېدى.

مەن دەرھال پاسپورتلارنى چىقىرىپ قۇدرەتكە بەردىم. قۇدرەت پاسپورتلارنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ماڭا تىكىلىپ قاراپ شۇنداق دېدى:

- يېقىندا مەركەزدىن ئۇقتۇرۇش كەلدى. بۇ ئۇقتۇرۇشتا لىكتوردىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىغا ئەر - ئايال بىرلىكتە چەتئەلگە چىقىشقا رۇخسەت بېرىلمەيدىغانلىقى تەكىتلەنگەن،- دېدى.

تۇغىتىش ۋە ئۇرۇمچىدىكى دوستلىرىم، خىزمەتداشلىرىم، تونۇش - بىلىش ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن خوشلىشىشتىن ئىبارەت بولۇپ قالغان ئىدى.

1982 - يىلىنىڭ باشلىرىدا مېنىڭ دادا بىر ئانا باشقا سىڭلىم ھۆرىيە خانىم تۇغۇتتىن كېيىن سالامەتلىكىدە ئىنتايىن ئېغىرلىشىش يۈز بېرىپ ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدە ماڭا خەت ئارقىلىق خەۋەر كېلىپ، كۆڭلۈم بىلەكچىلا بۇزۇلغان ئىدى. ئۇرۇمچىدە مەرھۇمە سىڭلىم ھۆرىيەت خانىمنىڭ نەزىرىسىنى ئۆتكۈزۈپ، مۇشۇ مۇراسىم ئارقىلىق ئۇرۇق - تۇغقان، دوستلىرىم ۋە تونۇشلىرىم بىلەن خوشلىشىش قارارىغا كەلدىم.

1982 - يىلى 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى يەكشەنبىدە ئۇنۇبىرسىتېتنىكى ئۆيۈمدە نەزىر ئۆتكۈزدۇم. نەزىرگە بەش يۈزدىن ئارتۇق مېھمانى چاقىرغان ئىدىم. كۆپچىلىكىنىڭ ھەممىسى چاقىرىققا ئاساسەن نەزىرگە كەلدى. كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابلىرىدىن سەيدۇللاھ سەيپۇللايوف، ئابلىز مۇھەممەدى، يازغۇچى شائىرلاردىن ئەلقەم ئەختەم، ئابلىز نازىرى، مەكتەپ رەھبەرلىرىدىن مۇھەممەد قادىر ئاكا، ئەيسانىياز ئەپەندى، مەھەممەد ئەمىن خۇدابەردى ئەپەندى قاتارلىق ئوقۇتقۇچى كەسپداشلىرىم قاتنىشىپ ماڭا تەسەللىي بېرىشتى.

پاسپورتقا مۇراجىئەت مەسلىسىدە 1982 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى تاشقى ئىشلار بۆلۈمىدىكى قۇدرەتنى ئىزدەپ تېپىپ سۇرۇشتۇرسەم «بۆلۈم باشلىقىمىز بېيجىڭغا مەجلىسكە كەتكەنىدى. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مۇزاكىرە قىلىمىز» دەپ جاۋاب بەردى. بىر ھەپتە ئۆتكۈزۈپ يەنە بارسام «تېخى مۇزاكىرە قىلىنمىدى» دەپ جاۋاب بەردى. يەنە بىر ھەپتە ئۆتكۈزۈپ ببرىپ، قۇدرەتتىن سورىسام، قۇدرەت ماڭا مۇزاكىرىدىن ئۆتكەنلىگىنى، يەنە بەش كۈندىن كېيىن كېلىشىمنى ئېيتتى. بەش كۈندىن كېيىن قايتا بارغىنىمدا، «پاسپورتلىرى تەييار بولدى` دېگەن خۇشخەۋەرنى بەردى. بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتىم. قۇدرەت قولۇمغا 1982 - يىلى 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى تەييارلانغان ئۈچ دانە پاسپورتنى بەردى. بىرى مېنىڭ پاسپورتۇم بولۇپ، ئۇنىڭدا يېشى تېخى 18 گە توشمىغان ئوغلۇم دىلمۇرات بىلەن پەرھاتلارنىڭ ئىسملىرى، قىسقىچە ئەھۋالى ۋە رەسىملىرى يەر ئالغان ئىدى. ئىككىنچىسى ئايالىم مەھرىنىسا خانىمنىڭ پاسپورتى، ئۈچىنچىسى چوڭ ئوغلۇم دىلشات ئەپەندىنىڭ پاسپورتى ئىدى. پاسپورتلارنىڭ قولۇمغا تەكگەنلىكىگە ھاياجانلىنىپ قۇدرەتكە رەھمەت ئېيتتىم. ئۇنىڭدىن «ئەمدى قانداق قىلىمەن؟» دەپ سورۇدۇم.

قۇدرەت ماڭا:

- پاسپورتلارنى سىلىگە كەلگەن چاقىرىق بىلەن بىللە قوشۇپ، بېيجىڭ سايامەت ئىشلىرى ئىدارىسىغا ئەۋەتىپ بەرسىلە (بىر مىقدار پۇل بىلەن)،

بەر، ـ دەپ ئىلتىماس قىلدىم. ئۇ تېلېفون قىلغاندىن كېيىن، ئەلچىخانا سېكرېتارى بۇلەنت ئەپەندىم چىقىپ مەن بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى. چاي ۋە قەھۋە قويۇپ، مېنىڭدىن ھال ـ خاتىرە سورىدى. بىرئاز ۋاقىت سۆھبەتلەشتۇق. قولۇمدىكى چاقىرىق ۋە پاسپورتلارنى بەردىم. ئۇلارنى ۋاراقلاپ كۆرۈپ، ئەتە سائەت ئىككىدە كېلىشىمنى ئېيتتى. رەھمەت ئېيتىپ، خۇرسەنلىك بىلەن ئەلچىخانىدىن ئايرىلدىم. ئەتىسى كونسۇلخانىغا كىرىش ئۈچۈن قولۇمغا بىر پارچە خەت بېرىلگەن ئىدى. ئەتىسى دېگەن ۋاقىتتا كونسۇلخانىغا كەلدىم. ئىچىگە كىرىشىمگە بۇلەنت ئەپەندىم ۋە يەنە بىر كىشى چىقىپ مەن بىلەن كۆرۈشتى. يەنە بىرسى باش ئەلچى ئىكەن.

باش ئەلچى:

ـ تۇركىيەنىڭ قايسى شەھىرىگە بارىسىز؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ ئىستانبۇلغا، ـ دېدىم.

ـ ئىستانبۇل، چوق گۈزەل، تۇركىيەنىڭ ئىنجىسى، ـ دېدى باش ئەلچى.

6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ۋىزا قويۇلغان پاسپورتلىرىمىزنى قولۇمغا بەردى. مەن ئەلچىگە رەھمەت ئېيتتىم.

باش ئەلچى ماڭا:

ـ سىز نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىنىسىز؟ ـ دەپ سورىدى.

مەن شەرقىي تۇركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىمنى، ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە 26 يىل ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەنلىكىمنى سۆزلەپ بەردىم. باش ئەلچى ماڭا تېخىمۇ يېقىنلىق كۆرسىتىپ:

ـ سىز تۇركۇلوگ ئىكەنسىزدە، ـ دېدى ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

ـ بىز بىر ئاي بۇرۇن ئۇرۇمچىگە بارغان، شەرقىي تۇركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنى ھەم زىيارەت قىلغان ئىدۇق. ئوقۇتقۇچى ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغان ئىدۇق. كۆپىنچىسى خىتاي ئوقۇتقۇچىلىرىنى يىغىپ بەردى. ئۇيغۇر، قازاق ئوقۇتقۇچىلاردىن ئىككى ـ ئۈچ كىشىلا بار ئىدى. تەرجىمانلىق خىزمىتىنى ھاجى ياقۇپ بىلەن رەۋەيدۇللاھ ئىسىملىك ئىككى كىشى قىلىپ بەردى. بىزنىڭ بۇ زىيارىتىمىز ھەققىدە رادىيو ـ تېلېۋىزوردا خەۋەر بەردىمۇ؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ قىسقا خەۋەر بەردى، ـ دېدىم.

ئەلچى:

ـ قەھۋە ئىچەمسىز ياكى چايمۇ؟ ـ دېدى.

ئەلچىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن:

ـ قەھۋە، ـ دېدىم.

بۇ سۆزلەر بېشىمغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ قويۇۋەتكەندەك، مېنى چۆچۈتۈپ قويدى. مەن قۇدرەتكە:

- ئۇنداق قاملاشمىغان گەپنى قىلماڭلار، پاسپورتلارنى قولۇمغا قايتۇرۇپ بېرىڭلار، - دېدىم.

قۇدرەت يۇقىرىدىن كەلگەن بۇ ئۇقتۇرۇشنىڭ سەۋەبىنى ئىزاھلاپ:

- يېقىنقى 3 يىلدىن بېرى جۇڭگودىن چەتئەلگە 25000 يۇقىرى دەرىجىلىك زىيالىي ئۇرۇق - تۇغقان كۆرۈپ كەلگىلى چىقىپ كەتكەن، بۇلاردىن پەقەت 7000 كىشى قايتىپ كەلگەن. قالغانلىرى قايتىپ كەلمىگەن. بۇ جۇڭگو ئۈچۈن ئورنىنى تولدۇرغىلى بولمايدىغان چوڭ زىيان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭدىن كېيىن، ئەر - ئايال بىرلىكتە بالىلىرىنى ئېلىپ چەتئەلگە چىقىشقا پاسپورت بېرىلمەسلىگى ھەققىدە ئۇقتۇرۇش چۈشۈرۈلگەن، - دېدى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئەخمەقلىق قىلىپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمگە ۋە پاسپورتلارنى قۇدرەتنىڭ قولىغا بېرىپ قويغانلىقىمغا ناھايىتى پۇشايمان قىلدىم ۋە قۇدرەتكە قاراپ:

- قۇدرەت، مېنى ئەندىشىگە سالماي، پاسپورتلارنى قولۇمغا قايتۇرۇپ بېرىڭلار، - دېدىم. قۇدرەت بىرئاز جىم تۇرغاندىن كېيىن:

- ئۆزلىرىنىڭ تەلەيلىرى بار ئىكەن. سىلىگە پاسپورتنى بېرىپ بولۇپ، ئون كۈندىن كېيىن مەركەزدىن بىر ئۇقتۇرۇش كېلىپ قالدى. ئون كۈن كېچىككەن بولسىلا، سىلىگە بەش كىشىلىك پاسپورت بېرىلمەيتتى. سىلىگە پاسپورت بۇ ئۇقتۇرۇش چۈشۈشتىن ئاۋۋال بېرىلگەن ئىدى، - دەپ پاسپورتلارنى قولۇمغا قايتۇرۇپ بېرىپ، «ئىشلىرىنى بۇرۇنراق تۈگىتىپ يولغا چىقىپ كەتسىلە» دېدى. ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم.

تۈركىيە ئەلچىخانىسىدىن پاسپورتلىرىمىزغا ۋىزا قويدۇرۇشۇم

كېچىچە ئويلىنىپ، دەرھال بېيجىڭغا بېرىپ ۋىزا قويدۇرۇپ كېلىشنى قارار قىلدىم. مەكتەپتىن 10 كۈنلۈك رۇخسەت سوراپ، 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى پويىز بىلەن بېيجىڭغا بېرىپ ئۇدۇل تۈركىيە ئەلچىخانىسىغا باردىم. قولۇمدىكى پاسپورتنى كۆرۈپ، ئەلچىخانا دەرۋازىسىدىكى ساقچى ئەلچىخانا ئىچىگە كىرىشىمگە رۇخسەت قىلدى. ئىشخانىغا كىرىشىمگە قارشىمغا بىر خىتاي ئەر كىشى چىقىپ:

- نېمىگە كەلدىڭ؟ - دېدى.

- ۋىزا ئۈچۈن كەلدىم، ماڭا ئەلچىخانىنىڭ مۇناسىۋەتلىك خادىمىنى چاقىرىپ

دەپ باشقا يەر ئىزدىدۇق. ئۇزاتقىلى كەلگەن روزاخۇن ۋە ئۆمەرلەرگە ئىش بېجىرىش ئورنىدىن يەر ئايرىپ بەردى. مەن مەركىزى مىللەتلەر ئىنستىتۇتىغا بېرىپ، بۇرۇن بىزنىڭ ئونۇپرىستېتتا ئىشلىگەن ۋە بىزنىڭ خىزمەتدىشىمىز ئۇيغۇر مىرسۇلتان ئوسمانغا تېگىپ بىرقانچە يىل ئۆي تۇتقان، ھازىر مىللەتلەر ئىنستىتۇتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان ۋې سوييى بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇنىڭغا، ئائىلەمنى ئېلىپ بېيجىڭغا زىيارەتكە كەلگەنلىكىمنى، مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشىردىن چىقىش ئالدىدا تۇرغان كىتابىمنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ئائىلەمنى ئېلىپ بېيجىڭغا كېلىشكە توغرا كەلگەنلىكىنى ئېيتتىم. ۋې سويى ماكا:

- بىزنىڭ ئابدۇرۇسۇل دېگەن ئوقۇتقۇچىمىز ئائىلىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن شىنجاڭغا كەتكەن. ئۇنىڭ ئىككى ئېغىزلىق ئۆيى بار، ئۇنىڭ ئاچقۇچىنى سىزگە بېرەيلى، شۇ ئۆيدە يېتىپ قوپۇڭلار، مېھمانخانىدا يېتىپ ئارتۇق چىقىم تارتمايسىز، - دېدى. ماقۇل بولۇپ، مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ ئىچىدىكى ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇق ۋە يول تەييارلىقلىرىغا كىرىشىپ كەتتۇق. پاكىستان ئاۋىياتسىيە شىركىتىنىڭ بېيجىڭدىكى بىلەت سېتىش ئورنىغا بېرىپ بىلەتلىرىمىزنى كۆرسىتىپ ماڭىدىغان كۈنىنى بەلگىلەش، سوغا - سالاملارنى ئېلىش، پاكىستاندا بىر ھەپتە قېلىپ ئىسلام ئاباد، راۋالپىندى، كاراچىلارنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بىر ھەپتىلىك تارانزىت ۋىزا ئېلىش ئىشلىرىنى قىلدۇق. پاكىستان ئاۋىياتسىيە شىركىتىگە بېرىپ، مېڭىش ۋاقتىمىزنى 16 - ئاۋغۇست كۈنىگە بېكىتتۇق. پاكىستان ئەلچىخانىسىدىن بىر ھەپتىلىك ۋىزا ئالدىم. پۈتۈن تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ 16 - ئاۋغۇست سائەت 12 دە بېيجىڭ ئايرودۇرۇمىدا ھازىر بولۇشىمىز لازىم ئىدى. 16 - ئاۋغۇستمۇ يېتىپ كەلدى. ھەممىمىز بەكمۇ ھاياجاندا ئىدۇق. بېيجىڭدا تىكتۇرگەن كاستۇم - بۇرۇلكىمىزنى كەيدۇق. گالىستۇكنى باغلاشقا ئۇرۇنغان بولساممۇ 1959 - يىللاردىن كېيىن گالىستۇك تاقمىغانلىقىم ئۈچۈن، ئۇنى ئۇنتۇپ قېلىپتىمەن. بىز بىلەن بىر بىنادا قارشى ئۆيدە ئولتۇرغان پىروفېسسور خەمىت تۆمۇرنىڭ كۈيئوغلىنى چاقىرىپ، گالىستۇكلارنى تاقاشقا ياردەم قىلىشىنى ئىلتىماس قىلدىم. ئۇ يېگىت ھەيران بولۇپ:

- چەتئەلگە چىقاملا، - دەپ سورىدى. مەن:

- تۇركىيەگە بارىمىز، - دېدىم. يېگىت:

- ناھايىتى ياخشى، بۇنى بىزگە بۇرۇنراق دېگەن بولسىلا، ئوبدانراق كۇتۇۋالمامدۇق، - دېدى.

- بىر قېتىم ئۆيلىرىگە چاقىردىلا، رەھمەت، - دېدىم.

يېگىت ئۇچ ئوغلۇم ۋە مېنىڭ بوينۇمغا گالىستۇكلارنى تاقاپ قويدى ۋە بىر كۆرۈپلا تاقاش ئۇسۇلى يادىمغا كەلدى.

بىللە ئولتۇرۇپ قەھۋە ئىچىشتۇق. تۇركىيەگە مېڭىش ئالدىدا يەنە بىزگە يولۇقسىڭىز مەمنۇن بولىمەن، - دېدى.

- ئەلۋەتتە، - دېدىم. بۇ ئىللىق مۇئامىلىدىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. رەھمەت ئېيتىپ خوشلاشتىم.

ۋىزىنى ئالغاندىن كېيىن پويىز بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. بىر قانچە كۈن باشقا تەييارلىقلار بىلەن ئالدىراش بولدۇم. 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا روزا ھېيىت بولدى. روزى ھېيتىنى ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزدۇق. روزا ھېيتىنىڭ ئالدىدا تۇركىيەدىن ئۇيغۇر - تۇغقان يوقلاش ۋە تىجارەت ئۇچۇن يۇرتىمىزغا كەلگەن جالالىدىن يەھيا ئەپەندىنى ئۆيىمگە چاينا چاقىرىپ، دادامنىڭ ئەھۋالى، تۇركىيەدىكى ئۇيغۇرلار ۋە تۇركىيە ئىستانبۇل ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات ئالدىم. چالا قالغان ئىشلىرىمنى تۇگىتىپ، 1982 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۇرۇمچىدىكى ئۇيغۇر - تۇغقان خىزمەتداش ۋە دوستلار بىلەن خوشلىشىپ، پويىزغا ئولتۇرۇپ، بېيجىڭغا يۇرۇپ كەتتۇق. بۇ چاغلاردا ئۇرۇمچىدىن بۋاستە چەتئەللەرگە چىقىش مۇمكىنچىلىكى يوق ئىدى. چوقۇم بېيجىڭغا بېرىپ شۇ يەردىن يولغا چىقىش كېرەك ئىدى. ئۇرۇمچى پويىز ئىستانسىسىغا مېنى ۋە ئائىلەمنى ئۇزىتىش ئۈچۈن 35 كە يېقىن كىشى چىقتى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا خىزمەتداشلىرىم، مەسلەكداشلىرىم ۋە ساۋاقداشلىرىمدىن ئابدۇرېشىت دامولام ئىسلامى، مۇھەممەد زۇنۇن، قۇربان مەمتىلى، ھاۋاخان ئەھمەد بەگ، بۇغدا ئابدۇلاھ، تۇرسۇن مۇھەممەد پەخرىدىن قاتارلىقلار ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن ھامۇت ھاشىم، مەريەم خانىم، ياسىن قۇربان، خەيرىنىساخانىم، دىلەيسەم ھاشىم، قۇرتۇلۇش ۋە خالىدەم قاتارلىق بار ئىدى.

بىزنى بېيجىڭغا بېرىپ ئۇزۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن، بىز بىلەن بىللە يولغا چىققىلىۋاتقان، قەشقەر مالىيە سودا تېخنىكومىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيدىغان، شۇ ۋاقتىنىڭ ئۆزىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مائارىپ فاكۇلتېتىدا بىلىم ئاشۇرىۋاتقان ئىنىم روزاخۇن، مەھرىنىساخانىمنىڭ تۇرپاندا ئولتۇرۇشلۇق ئىنىسى ئۆمەر ھاشىملارمۇ بار ئىدى.

ئىككى كېچە - كۈندۈز مېڭىپ 3 - كۈنى كېچىسى سائەت 10 لاردا بېيجىڭغا يېتىپ كەلدۇق. تاكسى كىرا قىلىپ ئاۋۋال شىنجاڭ ئىش بېجىرىش ئورنىغا باردۇق. بىزنىڭ چەتئەلگە چىقىدىغانلىقىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇ يەرنىڭ خادىملىرى «بىز بۇ يەردىن قونالغۇ ئۇچۇن ئورۇن بېرەلمەيمىز» دېدى. ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مەسئۇلى سالىيوۋ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدىم. ئۇنىڭ ئۆي تېلېفونىغا تېلېفونىنى ئۇلاپ بەردى. سالىيوۋ «بۇگۈن بىر كۈن يېتىپ تۇرسۇن، مېھمانخانىدىن يەر بېرىڭلار» دەپ تەلىمات بەردى. ئۇ كۈنى بىز بۇ يەردە قوندۇق. ئەتىسى سالىيوۋ بىلەن كۆرۈشتۇم. بىز «سالىيوۋغا گەپ - سۆز كېلىپ قالمىسۇن»

يولۇچىلار ئايروپىلاندىن چۈشتى. ئاندىن ئايروپىلانغا تۈركىيەگە ۋە ئەنگلىيەگە (لوندون) باردىغان يولۇچىلار چىقتى. بۇ ئورۇنلاشتۇرۇش تاماملانغىچە بىر سائەت ئايروپىلاندا ئولتۇرۇپ ساقلىدۇق. ئايروپىلان سائەت ئونبىرلەرە شامدىن تۈركىيە - ئىستانبۇلغا قاراپ كۆتۈرۈلدى.

بېيجىڭدىن تۈركىيەگە قاراپ يولغا چىقىش

سائەت ئونبىرلەرە تاكسى كىرا قىلىپ بېيجىڭ بىلەن خوشلىشىپ، ئايرودۇرۇمغا يۈرۈپ كەتتۇق. ئايرودۇرۇمغا كەلگەندىن كېيىن، يۈكلىرىمىزنى ھەر بىر كىشى ئۈچۈن 25 كىلودىن قىلىپ جىڭلاپ، ئارتۇق كەلگەن قىسمىنى چىقىرىپ تاشلىدۇق. ئۇلىپ كېتىش ئۈچۈن يېنىمغا ئۇلۇغلىغان كىتابلىرىمدىن بىر قىسمىنى قالدۇردۇم. بىلەتلىرىمىزنى كۆرسىتىپ يۈكلىرىمىزنى ئۆتكۈزدۇق. ۋە بىرئاز ساقلىغاندىن كېيىن، ئايروپىلانغا چىقىش ۋاقتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇقتۇردى. بىز روزاخۇن ۋە ئۆمەرلەر بىلەن خوشلىشىپ، ئايروپىلانغا چىقىش ئۈچۈن ئولاردىن ئايرىلدۇق ۋە ئايروپىلانغا چىقىپ ئورۇنلاشتۇق. مەن مەھرىنسا خانىم بىلەن بىر يەردە ئولتۇردۇم. ئوغلۇم دىلشات، مۇراتلار بىر يەردە ئولتۇردى. كىچىك ئوغلۇم پەرھات بىر ئىنگلىز ئەر - ئايالنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. بىلەت نومۇرى شۇنىڭغا توغرا كېلىپ قاپتۇ. سائەت ئىككىگە يېقىن ئايروپىلان قوزغىلىشقا تەمشەلدى. شۇنىڭغىچە مەندە بىر ئەندىشە بار ئىدى. ھۆكۈمەت ئورنىدىن بىرىلىرى كېلىپ «باللىرىڭلاردىن چوڭ ئىككىسى قېلىپ قالىدۇ» دېگەن گەپ - سۆز بولۇپ قالارمۇ، دەپ دەككە - دۈككە ئىچىدە ئىدىم.

ئايروپىلان قوزغىلىشتىن ئاۋۋال بىسمىللا بىلەن قۇرئانى كېرىمدىن قىسقا بىر ئايەت ئوقۇلدى. ئىچىمدە بىر خىل ھاياجان ۋە خۇشاللىق پەيدا بولدى. «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېيىلىشى بىلەن تەڭ ئايروپىلان يەردىن ئايرىلىپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. ئەمدى ئۈچۈپ كەتتۇق دەپ كۆڭلۈم خاتىرجەم بولدى.

ئايروپىلان تەڭرىتاغلىرى ئۈستىدىن ئۆتۈۋاتقان چاغدا، ئانا ۋەتەندىن ئايرىلىشىنىڭ ئازابىدىن ياكى بۇ ئايرىلىشىنىڭ قانچىلىك ۋاقىت داۋام قىلىدىغانلىقىنى بىلمەسلىكنىڭ سەۋىلىرىدىنمۇ يۈرىكىم دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى. كۆزۈمدىن ئىككى تامچە ياش سىرغىپ مەڭزىمگە چۈشتى. ئايرۇپلاندا ئولتۇرۇپ ئىككى شېئىر يازدىم. ئۇ كېچە سائەت ئون ئىككىلەردە پاكىستانىنىڭ كاراچى ئايرودۇرۇمىغا يېتىپ كەلدۇق. مەن ئەسلى پاكىستاندا قېلىپ بىر ھەپتە سايادەت قىلماقچى بولغان بولسامۇ تۈركىيەگە ئويۇن قويۇش ئۈچۈن بېرىپ بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەن ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسۇل ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرى مېنى ئۇ يەردە قالماستىن ئىستانبۇلغا يۈرۈپ كېتىشكە تەرغىب قىلغان ئىدى. كاراچى ئايرودۇرۇمىنىڭ رېستورانىدا سائەت بىردە يېمەك يېدۇق. سائەت بەشلەردە ئايروپىلانىمىز ئالماشقانلىقى ئۈچۈن، بېيجىڭدىن بىزنى كاراچىغا كەلتۈرگەن ئايروپىلاندىن تېخىمۇ چوڭ بولغان 400 كىشىلىك ئايروپىلانغا چىقىپ ئورۇنلاشتۇق. بۇ ئايروپىلان بىرقانچە سائەت ئۇچقاندىن كېيىن، سۇرىيەنىڭ پايتەختى شام (دەمەشق) ئايرودۇرۇمىغا قوندى. سۇرىيەدە قالىدىغان

هاجى تاغام، مۇھەممەد ھاجىم ئىلياس ئاكا، غۇلام مۇھىدىن ھاجىلار بىلەن قۇچاغلىشىپ كۆرۈشتۇق. خۇشاللىقتىن بېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى. چۈنكى 45 يىلغىچە كۆرۈشەلمىگەن دادام بىلەن جانابى ئاللاھنىڭ لۇتفى بىلەن دىدار كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان ئىدىم. 45 يىل دادىسىز چوڭ بولغان ئىدىم. باشقىلار ئۆز دادىسىغا «دادا» دەپ خىتاب قىلغان چاغدا «بۇ ئىنسانلار نېمە دېگەن بەختلىك، مېنىڭمۇ <دادا> دەپ دادامغا خىتاب قىلىدىغان كۈنلىرىم كېلەرمۇ» دەپ ئويلاپ، چوڭقۇر خىياللارغا چۆكۈپ كېتەتتىم. بۇ ئۈچرىشىشتىن ئالتە يەتتە يىل ئىلگىرى بەزىدە روھىم چۈشۈپ «بۇ دۇنيادا دادام بىلەن دىدار كۆرۈشۈشىم مۇمكىن بولمايدىغان ئوخشايدۇ، ئۇ دۇنيادا كۆرۈشىدىغان ئوخشايمىز» دەپ مەيۈسلىنەتتىم. لېكىن ئاللاھتىن ئۈمىد ئۈزۈشنىڭ ئۆزى چوڭ بىر غاپىللىق ۋە نادانلىق ئىكەن.

جۇڭگودا ماۋزېدۇڭنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن سىياسەتتە ئاستا - ئاستا بىرئاز يۇمشاش كۆرۈلۈشكە باشلىدى. چەتئەللەر بىلەن ئالاقە - مۇناسىۋەتلەر كۈچەيدى. چەتئەلدە ئوقۇق - تۇغقانلىرى بار كىشىلەر ئوقۇق - تۇغقانلىرى بىلەن نورمال خەت - ئالاقە قىلىش ئىمكانىغا ئىگە بولۇشقا باشلىدى. مەنمۇ دادام بىلەن بۇاستە خەت ئالاقە قىلدىم. بۇ ئالاقىلەر نەتىجىسىدە بۇگۈن مانا چۈشۈمدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان دادام بىلەن قۇچاغلىشىش، دىدارلىشىشقا مۇيەسسەر بولدۇم. بۇ مېنىڭ ھاياتىمدىكى ئەڭ ئۇنتۇلماس مىنۇتلار ئىدى. ھاياتىمنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى ئىدى. دادامنىڭ دىدارىغا بېقىپ «دادا! دادا!» دەپ خىتاب قىلغىنىمدا تومۇرلىرىمدىكى قانلار ئۆركەشلەپ، ھاياجاندىن كۆكلۈم يايراپ، كۆزلىرىمدە خۇشاللىق ياشلىرى ئەگىشىكە باشلىدى.

يۈك - تاقلىرىمزنى پىكاپلارنىڭ ئارقا بۆلۈمىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىككى پىكاپ بىلەن ئىستانبۇل سىيىت ئۈمەر مەھەللىسى مىرالاي ھاسان كازىم كوچىسى كوجا مۇستافا پاشاغا قاراپ يۇرۇپ كەتتۇق. يىگىرمە، يىگىرمە بەش مىنۇت ئىچىدە چوڭ ئاسفالىت يوللاردا ماشىنا ئۇچقان قۇچتەك ئىلگىرىلەپ، مەنزىلىمىزگە يېتىپ كەلدۇق. يول بويى ياپ - يېشىل ئارچا قارىغايلارنى، ئېگىز چىرايلىق بىنالارنى كۆرۈپ، ئىستانبۇلنىڭ گۈزەللىكىگە مەپتۇن بولۇشقا باشلىدىم. دادام بۇنىڭدىن ئالتا ئاي بۇرۇن بىز ئۇچۇن ئېلىپ قويغان ئۆيگە يۈك - تاقلىرىمزنى چۈشەردۇق. بۇ ئۆي بىزگە چىرايلىق ئازادە كۆرۈندى. پۈتۈن سىرامجانلىرى بار ئىدى. ئۇچىنچى قەۋەتتىكى سالىھ ھاجى تاغام ئۇچۇن دادام ئېلىپ بەرگەن ئۆيگە چىقتۇق. بۇ ئۆيدە ھاجىم ئانىمىز شەمسىيە خانىم ھاجىم ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلاردىن بىرقانچە ئايالار بىزنى قارشى ئالدى. قىزغىنلىق بىلەن كۆرۈشۈپ ھال - خاتىرە سوراشتۇق. سۇيقاش، سامسا ۋە پولۇ ئېتىپ تەييارلىغان ئىكەن. بۇ تائاملارنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشتۇق. كەچقۇرۇن بىز ئېلىپ كەلگەن ھەدىيەلىرىمزنى ئۇلارغا تەقدىم قىلدۇق.

ئۈچىنچى باب: تۈركىيەگە كېلىشىمىز، دادام ۋە تۇققانلار بىلەن دىدارلىشىشىمىز، ھەج پەرزىنى ئادا قىلىشىمىز

دادامنى كۆرۈش ھاياجانى ۋە چەكسىز خۇشاللىق

تۈركىيە - ئىستانبۇلغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانىم ئۇلغىيىپ، يۈرەكلىرىم خۇشاللىق ھېسسى بىلەن گۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى. چۈنكى تۇغۇلۇپ 6 ئايلىق چېغىمدا ئايرىلغان 45 ياشقىچە رەسمىنى كۆرۈپ دىدارىنى ھېچ كۆرۈپ باقمىغان دادام داۋۇت ھاجىم ماخمۇدىنى ۋە باشقا تۇغقانلارنى كۆرۈش ۋاقتىم يېقىنلاشماقتا ئىدى. ئايروپىلان ئىستانبۇلغا يېقىنلاشتى ۋە ئايروپىلان پەسلەپ ئۇچۇشقا باشلىدى. ئايروپىلانىنىڭ دېرىزىسىدىن ئايرودۇرۇمنىڭ مېھمانلار چىقىش سالونىنىڭ ئىشىك ئالدىدا تۇرغان 5 - 6 كىشىنى كۆردۈم، قاتتىق دىققەت قىلىپ تاغام سالىھ ھاجى تاغامنى، مەھەممەت ئىلياس ھاجىمنى تونۇدۇم، يېنىدا مەن كۆرگەن رەسىمگە ئوخشاپ كېتىدىغان دادامنى كۆردۈم، يەنە بىر كىشىنى غۇلام مۇھىددىن ھاجى بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم.

خۇشاللىقتىن كۆزلىرىمدىن ياشلىرىم تارامـلاپ ئېقىشقا باشلىدى. ئايالىم ۋە باللىرىمۇ ھاياجان ئىچىدە ئىدى. ئايروپىلان ئاتا تۇرك ئايرۇدرومىغا قوندى. بىر ئاپتوبۇس كېلىپ توختىغاندىن كېيىن ئايروپىلاندىن چۈشۈشكە باشلىدۇق ۋە ئاپتوبۇسقا چىقىپ ئولتۇردۇق. ئاپتوبۇس بىلەن ئايرۇدورۇمنىڭ مېھمانلار چىقىش زالىغا كەلدۇق. پاسپورتلىرىمىزغا كىرىش تامغىسىنى ئۇردۇرغاندىن كېيىن يۈكلىرىمىزنى ئېلىش ئۈچۈن ساقلىدۇق. سومكىلار چىقىشقا باشلىدى. سومكىلىرىمىزنى ئېلىپ قول ھارۋىسىغا بېسىپ تۇرۇشىمىزغا چىقىش ئىشىكى ئالدىدا ھاجىم دادامـلارنىڭ بىزگە تەشنا بولۇپ كۈتۈپ تۇرغانلىقلىرىنى كۆرۈپ مېھرىنىسا خانىم بىلەن ئىككىمىز يۈگۈرگەن پېتىچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردۇق. ھاجىم دادام بىلەن قۇچاغلىشىپ كۆرۈشتۇم. ئۇ چاغدىكى ھاياجانىنى تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس. ئارقىسىدىن سالىھ

ۆەقەدىن بەكمۇ تەسىرلەندۇق.

هاجىم دادام بىلەن ئىككى ئۇچ كۈن ئەھۋاللاشتۇق. بېشىمىزدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەرنى ئاڭلاتتۇق. هاجىم دادامۇ ئۆزىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى، ئەرەبىستاندىكى قېرىنداشلىرىمنىڭ ئەھۋاللىرىنى سۆزلەپ بەردى. بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلىغان ئۇرۇق - تۇغقان، تونۇش - بىلىشلەر ۆە تۈركىيەگە بۇرۇن كېلىپ ئورۇنلىشىپ قالغان ۆەتەنداشلىرىمىزدىن ئەر - ئايال بولۇپ نۇرغۇن كىشىلەر بىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. بىزدىن ۆەتىنىمىزنىڭ ۆە خەلقىمىزنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوردى. لايىقىدا جاۋابلار بەردۇق.

ئىستانبۇلدىكى تارىخىي ۆە مىللىي مىراسلارغا ھەيران قېلىش

بىر ھەپتە ئىچىدە هاجىم دادام ۆە هاجىم ئاپام، بىزنى ۆە سالىھ هاجى تاغاملارنى تۈركىيە ۆە ئىستانبۇلنىڭ مۇھىم تارىخىي يەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. سۇلتان ئەخمەت جامەسىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇ تارىخىي جامەنىڭ بۈيۈكلىگى، گۈزەللىگى ۆە لايىھەلىنىش ئالاھىدىلىكىگە ھەيران قالدۇق. ئۇ يەردە شۇ كۈنى نامازلىرىمىزنى ئوقۇدۇق. ئۈندىن كېيىن ئوسمانلى ئىمپىراتورلۇقىغا يۇز يۈزلەرچە يىل پادىشاھ سارىيى سۈپىتىدە قوماندانلىق مەركىزى بولغان توپ قاپى سارىيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. سارايدىكى قىممەت باھالىق ئاسارە - ئەتىقلەرگە ئەقلىمىز ھەيران بولدى.

سارايدىكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تامغىسى، يازغان خېتى، ساقال ئۆرنىگى، ئاياق ئىزى، ھەززىتى ئەلىنىڭ قىلىچى قاتارلىق قىممەتلىك ئەشيالارنى كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلاندۇق. سارايدىكى ئەتراپقا نۇر چېچىپ تۇرغان ئالماس بىزنى ھەيران قالدۇردى. بۇ يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ئوسمانلى ئىمپىراتورلىقى ئۈچۈن سېلىنغان ساراي - دولما باغچە سارىيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ سارايىنىڭ ھەشەمەتلىكلىگى ۆە گۈزەللىكى بىزنى تېخىمۇ ھاياجانلاندۇردى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغىچە بولغان ئارىلىقتا بۇ ساراي ئوسمانلى ئىمپىراتورلۇقىنىڭ قۇمانلىق مەركىزى رولىنى ئوينىغان. ئاتا تۈرك ئىستانبۇلغا كەلگەندە چاغلىرىدا دۆلەت ئىشلىرىنى بۇ سارايدا ئولتۇرۇپ بىر تەرەپ قىلغان. ئۇلۇغ غازى ئاتا تۈرك 1938 - يىلى 10 - نويابىردا مۇشۇ سارايدا ۆاپات بولغان.

هاجىم دادام بىزگە، يىلدىز باغچىسى ۆە سارىيى قاتارلىق يەرلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. ئىستانبۇلنىڭ گۈزەللىكىگە ۆە ئۇنىڭ تارىخىي غەزىنىلەر بىلەن تولۇپ - تاشقانلىقىغا ھەيران بولدۇق. ئىستانبۇلغا جۇملىدىن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە بولغان مۇھەببىتىمىز تېخىمۇ كۈچەيدى.

ئوغلۇم مۇرات بىلەن پەرھاتنىڭ يوقاپ كېتىشى

بىز كەلگەن كۈنى 1982 - يىلى 17 - ئاۋغۇست سەيشەنبە بولۇپ، مەھەللىمىز ئەتراپىدا سەيشەنبە بازىرى بولۇۋاتقان ئىكەن. بىز تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن پاراڭ بىلەن بولۇپ قاپتىمىز. ئوغلۇم مۇرات بىلەن پەرھات كوچىغا چىقىپ، سەيشەنبە بازىرىغا كىرىپ بىرئاز ئايلانغاندىن كېيىن يولدىن ئېزىپ قالغان ئىكەن. ئاماز ئەسىر بولغاندا بۇ ئىككى بالىنىڭ يوقلىقى بىلىندى. ھەر تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ تاپالمىدۇق. دادام باشلىق ھەممىمىز پەرىشان بولدۇق. ھەتتا باللارنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكى ھەققىدە رايونلۇق ساقچى ئىدارىسىغمۇ مەلۇم قىلدۇق. ئۇلار «بىزمۇ ئىزدەيمىز» دېدى. ئاماز شامغا ئاز قالغاندا مۇرات بىلەن پەرھات كۆزلىرىدىن ياش ئەگمەن ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەلدى. بولغان ۋەقەنى بىزگە سۆزلەپ بېرىشىچە، بۇلار بازار ۋە كوچىلارغا قىزىقىپ مېڭىۋېرىپتۇ. ئەمدى ئۆيگە قايتايلى دەپ ئارقىسىغا قايتسا باشقا بىر كوچىغا چىقىپ قاپتۇ. ئۇ يەردىن يەنە بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن دېگىزنىڭ بويىغا كېلىپ قاپتۇ. پەرھات كىچىك بولغانلىقى ئۈچۈن «ئەمدى قانداق قىلارمىز» دەپ يىغلاپتۇ. بۇ ئەھۋالغا كۆزى چۈشۈپ قالغان بىر كىشى بۇ ئىككى بالىنىڭ يېنىغا كېلىپ «سىلەرگە نېمە بولدى؟ نېمە ئىشقا يىغلايسىلەر؟» دەپ سوراپتۇ. ئۇلار ئۇيغۇر تۇركچىسى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئىزىپ قالغانلىقىنى ئىزھار قىلىپتۇ. ئەھۋال سورىغان كىشى بۇ سۆزلەرنى تولۇق چۈشىنىپ كېتەلمەپتۇ. مۇراتنىڭ ئاغزىدىن چىققان كازىم سوقاق دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، باللارنى باشلاپ بىر دەپتەر قەلەم دۇكىنىغا كىرىپ بىر كىچىك دەپتەر ۋە بىر قەلەم سېتىۋېلىپ مۇراتقا:

- ئوغلۇم، ئادرېسىنى بۇ دەفتەرگە ياز،- دەپتۇ. مۇرات ئەقلىدە قالغىنى بويىچە لاتىن ھەرپلىرى بىلەن «كازىم سوقاق، كوچا مۇستافا پاشا» دېگەن ئىسمىنى يېزىپتۇ. مەھەللە ئىسمى ۋە بىنا ئىسمىنى بىلەلمىگەنلىكتىن يازالماپتۇ. تۇركىيە تۇركلىرىدىن بولغان ئىنسانپەرۋەر، مېھرىبان كىشى بۇ ئىككى بالىنى يېتىلەپ كوچا مۇستافا پاشا رايونىغا كېلىپ ھاسان كازىم مەھەلىسىگە باللارنى ئېلىپ كەپتۇ. بىر قانچە مەھەللەرنى كۆرسىتىپتۇ. باللار «بۇ يەر ئەمەس» دەپتۇ. ئاخىرى سىيىت ئۆمەر كوچىسىغا ئېلىپ كېلىپ ئەرسۆۋۈنلەر بىنالىرىغا يېقىنلاشقان ئىكەن، باللار خۇشاللىقتىن «ئۆيىمىز ماۋۇ بىنادا» دەپ خۇشال بولۇپ كېتىپتۇ. بايىقى كىشى خاتىرجەم بولۇپ قايتىپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇ كىشىگە رەھمەت ئېيتىش ئۈچۈن ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ چىققان بولساقمۇ بۇ ئادەم ئۇزاقلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن تاپالمىدۇق. بۇ ئادەمنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىگە، تۇرك مىللىتىگە خاس بولغان ئالىيجانابلىقىغا ئىچىمىزدە ئاپىرىن ئوقۇدۇق. بۇ

هاجىم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقەرىنىڭ ھەج سەپىرى ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلىشىپ قېلىش ھەققىدىكى بايانلىرى

ھاجىم دادامنىڭ ماڭا ئىستانبۇلدا سۆزلەپ بېرىشىگە ئاساسلانغاندا دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى، ماخمۇت ئاخۇن باي بىلەن زەينەپ خانىمنىڭ 3 - پەرزەنتى ئىكەن. ئۇ 1907 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر ۋىلايىتىگە باغلىق ئاتۇش ناھىيەسىنىڭ مەشئەد يېزىسىغا تەۋە قۇمباغ مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن ئىكەن. ئاتۇش ۋە قەشقەر شەھەرلىرىدە دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيەسىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، 24 ياشلىرىغا كەلگەندە، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھىرىگە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئاكىسى تۇردى ئاخۇنىنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىپ، ئۇ يەردە ئاكىسى بىلەن بىرلىكتە تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغاللانغان ئىكەن. چوڭ دادىمىز ماخمۇت ئاخۇن باينىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن غۇلجىدىن 1934 - يىلىدا قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن ئىكەن. گېنېرال ماخمۇت مۇھتىنىڭ تەلىماتى بىلەن ئىشلەپ بېرىلگەن پاسپورتنى دادام تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ھەجگە مېڭىش تەييارلىقلىرىغا كىرىشىپ كېتىپتۇ. دادام شۇ يىلى قەشقەر ۋىلايىتىدىن ھەجگە چىقماقچى بولغان 120 كىشىلىك گۇرۇپپىغا قېتىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى، مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەردىكى خەلقئارالىق سايا‌ھەت شىركەتلىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، بۇ شىركەتلەرگە ھەجگە بېرىش يول خىراجەتلىرىنى (ئالتۇن) تۆلەپ، يولغا چىقىشنىڭ تەييارلىقلىرىنى تاماملاپتۇ. 1937 - يىلى 1 - ئايدا قەشقەردىن ھەجگە ماڭىدىغان 120 كىشى باشلىرىغا قۇلاقچا، ئۇستىگە قېلىن جۇۋا، پۇتلىرىغا پىما، ئۆتەكلەر كىيىپ ئات كارۋانلىرىنى كىرا قىلىپ، ئۆركەش تام چېگرا‌سى ئارقىلىق قەشقەردىن قىرغىزستان تەۋەسىگە ئۆتۈپتۇ. قارا قىشنىڭ قار - بوراندا مۇشەققەتلىك يول يۈرۈشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، بىرقانچە كۈندىن كېيىن، قىرغىزستاننىڭ قاراقول شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. قاراقولدىن قىرغىزستانلىق باشقا كارۋانلارغا كىرا قىلىپ ئاتلىق بىرقانچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن، فىرونزىغا (ھازىرقى بىشكەك) يېتىپ كەپتۇ. دادامنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىگە قارىغاندا، بۇ 120 كىشىلىك شەرقىي تۈركىستانلىق ھەج قىلىش گۇرۇپپىسى ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم تۆمۈر يولنى يەنى پويىزنى بىشكەكتە كۆرۈپتۇ. پويىزنىڭ چوڭلىقىغا ھەيران بولۇشۇپتۇ. بىشكەكتە پويىزغا ئولتۇرۇپ، راھەت ۋە ھوزۇرلۇق بىر يولچۇلۇقتىن كېيىن، ئۆزبېكستاننىڭ پايتەختى تاشكەنتكە يېتىپ كەپتۇ. پويىز ئىستانسىسىدا پويىزدىن چۈشۈپ قارىسا، دېرىزىلىك ئۆيلەرنىڭ مېڭىپ كىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ ۋە ھەيران بولغان ھالدا بىر - بىرىگە:

- قاراڭلار، ئاستىدا چاقى بار ماڭىدىغان ئۆيلەر بار ئىكەن، بۇ شەھەردە، -

هەج ۋەزىسىنى ئېلىش ۋە باللىرىمىزنى ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

بىز هاجىم دادامنىڭ مەسلىھەتى بۇيىچە باللارنى ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە هەجگە بېرىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن جددىي هەرىكەتكە كىرىشتۇق. ئاۋۋال ئەنقەرەگە بېرىپ سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ باش ئەلچىلىگىگە كىرىپ، هەجگە بېرىش ئۈچۈن مەن، مېھرىنىسا خانىم ۋە ئۇچ ئوغلىمىزغا ۋىزا ئېلىش ئۈچۈن هەرىكەت قىلدۇق. ئەنقەرەدە بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ، هەجگە بېرىش ۋەزىسىنى ئالدۇق. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئەنقەرەگە بېرىپ، باللىرىمىزنىڭ مەكتەپتىن ئالغان دىپلومىلىرىنى ۋە ئۇنىڭ گۇۋاھلىق تەستىقلىرىنى تۈركچىگە تەرجىمە قىلدۇرۇپ، گۇۋاھلىق ئورنىدىن ئۆتكۈزۈپ، مىللىي مائارىپ مىنىستىرلىقىنىڭ تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىغا بېرىپ، ئۇلارنى مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن مەسئۇل كىشىلەر بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇلار مېنىڭ ئەھۋالىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ماڭا ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلىدە بولدى. ئۇرۇمچىدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىنى پۈتتۈرگەن ئوغلۇم دىلشاتنى ئىستانبۇلدىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى يىللىق سىنىپىغا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتكەن ئوغلۇم مۇراتنى تولۇق ئوتتۇرىنىڭ بىرىنچى سىنىپىغا قوبۇل قىلىش هەققىدە قولۇمغا «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنغا» دېگەن ئالاقە مەكتۇپىنى يېزىپ بەردى. 3 - ئوغلۇم پەرھات باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 - سىنىپىنى تۈگەتكەن ئىدى. «ئۇنىڭ مەسلىسىنى باشلانغۇچ مەكتەپ رەھبەرلىكى بىلەن سۆزلەشسىڭىز هەل بولىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇستۇمدىكى ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك ناھايىتى خۇشال بولدۇم. باللىرىمنىڭ ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىشى مېنىڭ ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم بىر مەسىلە ئىدى. باللىرىمنى بىرىنچى سىنىپتىن باشلاپ ئوقۇسۇن دېگەن بولسا، بۇ هەم مەن ئۈچۈن هەم باللىرىم ئۈچۈن ناھايىتى مۇشكۇل بىر ئەھۋال بولۇپ قالاتتى. ئۇنداق بولمىغانلىقىغا بەكمۇ سۆيۈندۇم. كوچا مۇستاپا پاشا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپى رەھبەرلىكى بىلەن كۆرۈشۈپ، باللىرىمنى مەكتەپكە تىزىملىتىپ رەسمىيەتلىرىنى بېجىردىم. پەرھاتنى كوچا مۇستاپا پاشادىكى ئۇزۇن يۇسۇپ باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ 4 - سىنىپىغا تىزىملاتتىم.

هاجىم دادام سەئۇدى ئەرەبىستانىغا هەجگە بېرىپ - كېلىش بىلەتلىرىمىزنى ئېلىپ بېرىپ، «بىز ئەرەبىستانىغا قايتىپ هەج تەييارلىقلىرىنى قىلىپ تۇرايلى» دەپ 1982 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئايروپىلان بىلەن يۇرۇپ كەتتى.

تەرەتلىرىدىن نەمۇنە ئېلىپ، تەجرىبىخانىدا تەكشۈرۈپتۇ. ھەجگە ماڭغانلار ئىچىدە ئىككى قىرغىز كىشى بار ئىكەن. قىرغىزلارنىڭ بىرسىنىڭ تەكشۈرۈش جەريانىدا يۇقۇملۇق كېسىلى بارلىغى ئوتتۇرىغا چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تامۇزنا خىزمەتچىلىرى ۋە ئامانلىق ساقچىلىرى ئۇ كىشىنى ئىككىنچى قېتىم قايتا تەكشۈرۈش ئۈچۈن، ئۇلارنى ئىككى - ئۈچ كۈن شۇ يەردە توتۇپ تۇرۇپتۇ. ھەجگە ماڭىدىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار «ھەجگە ئۇلگۈرەلمەي قالارمىزمۇ» دەپ ئەنسىرەپ، ساقچى مەسئۇلىغا مۇراجىئەت قىلىپتۇ.

- بىزنىڭ ئىشىمىزنى چاققانراق پۈتتۈرسىڭىز، ھەجگە ئۇلگۈرەلمىسەك، بىز ئۈچۈن ئېغىر ئەھۋال بولۇپ قالىدۇ، - دەپتۇ. سالامەتلىكىدىن مەسىلە چىققان ھېلىقى كىشى:

- مېنىڭ كېسىلىم يوق، مەن ساغلام، - دەپ زارلىنىپ كېتىپتۇ.

ئاخىرى 5 - 6 كۈندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تۈركىيەگە كىرىش رەسمىيەتلىرى پۈتۈپتۇ. ئۇلار ئىستانبۇلنى بىر كۈن ئايلىنىپ، ئەتىسى ئىستانبۇلدىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ ئىزمىرغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئىزمىرغا بارغاندىن كېيىن ئۇ يەردە بىر كۈن تۇرۇپ، ئىزمىردىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ مىسىرنىڭ ئىسكەندىرۇن شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. بىرقانچە كۈنلەر ئاق دېڭىزدا پاراخوت بىلەن يول يۈرۈپ ئىسكەندىرۇنغا، ئۇ يەردىن قاھىرەگە يېتىپ كېلىپتۇ. قاھىرەگە چۈشۈپ، كېلىشىم ئىمزالىغان ساياھەت شىركىتى بىلەن كۆرۈشكەن ئىكەن، شىركەتتىكىلەر:

- سىلەر بەك كېچىكىپ قالدىڭلار، مىسىردىن جىددىگە ماڭىدىغان پاراخوت سىلەرنى بىر كۈن ئارتۇق كۈتۈپ، ئاخىرى تۇنۇگۈن جىددىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى، - دەپتۇ.

شەرقىي تۈركىستانلىق ھەج يولچىلىرىنىڭ بېشىغا بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك بولۇپ، ھەممەيلەن پەرىشان بولۇپتۇ، «ئەمدى قانداق قىلىمىز» دەپ يىغا - زارە باشلىنىپتۇ. نۇرغۇن سۆزلۈشۈشلەردىن كېيىن شىركەت ئەتىسى باشقا كېچىكىرەك بىر پاراخوتنى تېپىپ، ئۇلارنى شۇ پاراخوتقا ئولتۇرغۇزۇپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەھىرىگە يولغا سېلىپتۇ. ئۇلار ئەتىسى جىددە شەھىرىگە يېتىپ كېلىپتۇ. پاراخوتتىن چۈشۈپ ئەھۋالنى ئىگىلىسە، ھەجنىڭ ئاراپات كۈنى ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بۇ كۈن ئۆتۈپ كەتسە ھەج قوبۇل بولمايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانلىق بۇ كىشىلەر ئىچىدە قايغۇ - ئەلەم، يىغا - زارە باشلىنىپ كېتىپتۇ. «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ بىز ھەجنى بۇ يىل تۇغۇتىپ قايتىپ كېتىمىز، دەپ بېرىپ - كېلىشكە يەتكەندەك پۇل بىلەن كەلگەن تۇرساق، بىر يىل يەنە ساقلاپ ياتىدىغان بولساق، نېمە يەيمىز، نېمە ئىچىمىز، ھەج قىلماي كەتسەك تېخى بولمىسا، قانداق قىلارمىز» دەپ داد - پەرياد كۆتۈرۈشۈپتۇ. دەل شۇ چاغدا

دېيىشىپ، ياقىلىرىنى تۆتۈشۈپ ئاغرىنىى ئېچىشىپلا قاپتۇ. ئۇلار تاشكەنتكە كەلگەن چېغىدا، موسكۋادىن سايامەت شىركىتىنىڭ بىر ئادىمى ئۇلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆزىنىكىستانغا كەلگەن ئىكەن. ئۇلار ھاردۇق ئېلىش ئۈچۈن ئوچ - تۆرت كۈن تاشكەنتتە تۇرۇپتۇ. بۇ ۋاقىتلار سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئاچارچىلىق داۋام قىلۋاتقان چاغلار ئىكەن. تاشكەنتتىكى ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر قېرىنداشلار شەرقىي تۈركىستانلىق ھەج گۇرۇپپىسىدىكىلەردىن «سىزدە نان بارمۇ؟» دەپ سورايدىكەن. ھەج قىلىش گۇرۇپپىسىدىكىلەر يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال يولدا يەيمىز دەپ خېلى كۆپ مايلىق توقاچ نان تەييارلاپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارغا: «بىزدە نان بار» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ھەج گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئۆزلىرىگە لازىملىق نەرسە - كېرەكلەرنى ئۇلاردىن ئېلىپ، ئورنىغا نان بېرىپتۇ. ئۆزبەكىستاندىكى ئۆزبېك ۋە ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىز دادامىلارنىڭ ھەجگە ماڭىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ، «سىلەر ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكەن نېمە دېگەن بەختلىك ئىنسانلار، ھەرمەگە بارغاندا بىزگىمۇ دۇئا قىلىپ قويۇڭلار، ئاق يول بولسۇن» دەپ كۆزلىرىگە ياش ئېلىشىپتۇ.

بۇ ھەج يولچىلىرى تاشكەنتتىن پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋاغا بېرىپتۇ. موسكۋادا بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ، ئاندىن پويىزغا ئولتۇرۇپ ئودىسساغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. پويىزدا كۈتكۈچىلەر ئىچىدە بىر - ئىككى تاتار يىگىت بار ئىكەن. ئۇلارغا پويىزدا تاماقتىن كېيىن مېۋە ئېلىپ كېلىدىكەن. بۇ مېۋىلەر ئىچىدە ئاپېلېسىن ۋە ئالما بار ئىكەن. شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن بۇ ھەج يولچىلىرى ئالمىنى يەپ، ئاپېلېسىننى پەقەت يېمەپتۇ. تاتار يىگىتلەر «ئاپېلېسىندىنمۇ يەپ بېقىڭلار» دەپ قانچە زورلىسىمۇ، ئۇلار «بۇ مېۋە بىز مۇسۇلمانلارنىڭ يەيدىغان مېۋىسى بولمىسا كېرەك، بىزگە زورلىماڭلار» دېيىشىپتۇ. تاتار يىگىتلەر «بۇ قولدا ياسىغان نەرسە ئەمەس، مېۋىلىك دەرەختە بولىدىغان مېۋە، يەپ بېقىڭلار» دەپ زورلاپتۇ. ئىككىنچى كۈنى «يەپ باقايلى» دەپ ئۇچ - تۆت كىشى يەپ بېقىپتۇ ۋە دەرھال «ئاجايىپ تەمى بار بىر نەرسە ئىكەن» دېيىشىپتۇ. «ئاۋۋال يېرىمىنى يەڭلار، ئەتىسى بىرنى يەڭلار، كېيىن كۆنۈپ كېتىسىلەر، بۇ ۋىتامىنلىق بىر خىل پايدىلىق مېۋە» دەپتۇ. بىر - ئىككى يىگەندىن كېيىن، ھاجى كاندىداتلىرى «ئەجەب ئوبدان نېمىكەن، بىكار يىمەپتۇق» دەپ، قويماي تۇتىتىپ يېيىشىپتۇ. دادام ماڭا، «بىزنىڭ ئاپېلېسىن دېگەن نەرسىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈشىمىز شۇ يولدا بولدى» دېدى. بۇلار ئودىسساغا كەلگەندىن كېيىن، پاراخوتقا ئولتۇرۇپ قارا دېڭىزدا پاراخوت بىلەن ئىستانبۇلغا قاراپ يۈرۈپ كېتىپتۇ. ئىككى كۈن پاراخوتتا ماڭغاندىن كېيىن، ئىستانبۇل بوغىزىغا يېتىپ كېلىپتۇ. پاراخوتتىن چۈشۈپ تۈركىيەگە كىرىش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپتۇ. بۇلارنى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، سالامەتلىك تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەپتۇ. ھەممە كىشىنىڭ قان، چوڭ - كىچىك

تاشلىغانلىقىنى ئاڭلاپ، بىزنىڭ ھەجگە ئۇلگۈرەلمىگەنلىكىمىزنىڭ خەيرلىك بولغانلىقىنى، بۇمۇ بىر ئاللاھنىڭ لۇتفى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، جانابى ئاللاھقا شۈكۈرلەر ۋە ھەمدۇ - سانالار ئېيتتۇق. تىرىشىپ ئىشلىدۇق، ئىبادەتلىرىمىزنى تولۇق قىلدۇق. جانابى ئاللاھ بىزنىڭ رىزىق - نېسىۋىمىزنى بەردى. ھەممىمىزنىڭ ھال - ئەھۋالىمىز ياخشىلاندى. مال - مۈلۈك ئىگىسى بولدۇق. مەملىكىتىمىزنى 1949 - يىلى كوممۇنىست خىتايلارنىڭ ئىشغال قىلغانلىقىنى، زۇلۇم - خورلۇقنىڭ چېكىدىن ئاشقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇ يەردىكى خەلقىمىزگە، ئۇرۇق - تۇققانلىرىمىزغا ئىچىمىز ئاغرىپ، جانابى ئاللاھتىن بىزگىمۇ بىر نىجاتلىق بېرىشىنى تىلەپ دۇئالار قىلدۇق.

دادام سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئولتۇراقلىشىپ قالغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل مەككىدە ياشاپ، تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپتۇ. چوڭ ئانىمىز زەينەپخان ھاجىم، ھاجىم دادامدىن:

- بۇ يەر بەك ئىسسىق ئىكەن، ئىسسىقتا چىدىمايمىز قالدىم، بۇ يەردىن سالقىنراق بىر يەر يوقمىدۇ،- دەپ سوراپتۇ. چۈنكى ئۇ چاغلاردا سوۋۇتقۇچقا ئوخشاش سوۋۇتۇش ۋە سالقىنلىتىش ماشىنىلىرى ئىجاد قىلىنمىغان ئىدى. ھاجىم دادام باشقا تونۇش - بىلىشلەردىن سۈرۈشتۈرۈپ، «تائىف» دېگەن شەھەرنىڭ سالقىنراق ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپتۇ. تائىفتا ئەرەبلەردىن باشقا قۇمۇللۇق بىر ئۇيغۇر ئائىلىسى باشلىق بىرقانچە ئۇيغۇر ئائىلە ۋە بىرقانچە ئۆزبېك ئائىلە ئولتۇراقلاشقان ئىكەن. ھاجىم دادام تائىف شەھىرىگە بېرىپ، ئۇ يەرنىڭ ھاۋاسىدىن مەمنۇن بولۇپتۇ. ئاخىرى تائىفقا كۆچۈپ كەپتۇ. چوڭ ئاپام ياشىنىپ قالغانلىقتىن ئاخىرى ئۆيلىنىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ.

يۇقىرىدا ئىسمى تىلغا ئېلىنغان، قۇمۇلدىن ھەجگە كېلىپ، ھەجدىن كېيىن تائىف شەھىرىگە ئورۇنلىشىپ قالغان قۇمۇللۇق ئاقساقال ھاجىم دادامغا، تائىفتا نۇربوۋگىرى ئىسىملىق بىر ئۆزبېك ئائىلىسىنىڭ بارلىقىنى، بۇ ئائىلىنىڭ زامانىسىدا ئۆزبېكىستاننىڭ قوقەن شەھىرىدىن ھەجگە كېلىپ تائىفقا ئورۇنلىشىپ قالغانلىقىنى، بۇ ئائىلىنىڭ ياخشى ئائىلە ئىكەنلىكىنى، نۇربوۋگىرى ھاجىمنىڭ تائىفتا تۇغۇلغان شەمسىيە ئىسىملىك تېخى تۇرمۇشقا چىقمىغان بىر قىزى بارلىقىنى ئېيتىپ كېلىپ، «ئاللاھ نېسىپ قىلسا، شۇنىڭ بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولسىلا بەك ياخشى ئىش بولىدۇ» دەپ تەۋسىيە قىلىپتۇ. نەتىجىدە 1940 - يىلى دادام شەمسىيە خانىم بىلەن تۇرمۇش قۇرۇپتۇ.

1946 - يىللىرى يول ئېچىلىپتۇ. ھاجىم دادام، ھەجنى تۇغەتكەندىن كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستاندىن ۋەتەنگە قايتقان قەشقەرلىك بىر ئۇيغۇر ھاجىمدىن بىر پارچە خەت ئەۋەتىپ ، ئانامنىڭ دادىسى روزى ئاخۇن چوڭ دادامغا بۇ ئەھۋاللارنى

سەكسەن ياشتىن ئاشقان، بېشىدا ئاپئاق سەللە، قولىدا ھاسا تاياق تۇتقان بىر مويسېپت ئۇيغۇر ھاجىم كېلىپ:

- باللىرىم، نېمىگە يىغلايسىلەر؟ يىغلىماڭلار، - دەپتۇ. ئۇلار ئەھۋاللىرىنى بايان قىلىشىپتۇ.

مويسېپت بوۋاي:

- بەلكىم بۇ ئىشنىڭ بىر خاسىيىتى باردۇر، ئاللاھنىڭ بىر ئەمرى باردۇر. بەلكىم بۇ كېچىكىپ قېلىش سىلەرگە خەيرلىك بولۇپ قالار، يىغلىماڭلار. مەككىگە كىرىپ تازا ئىبادەت قىلۇېلىڭلار، قولىدا پۇلى بارلار كىچىكرەك بىر دۇكانىنى بىر يىللىق ئىجارىگە ئېلىپ مال سېتىپ تىجارەت قىلىڭلار، بۇنىڭغا پۇلى يەتمەيدىغانلار ئاز - پاز مال ئېلىپ يايمچىلىق قىلىڭلار، ئاللاھ تائالا بۇ تىجارەتكە بەرىكەت بېرىپ، ھەجنى قىلىپ كەتكۈدەك رىزقىڭلارنى يەتكۈزۈپ بېرەر، ئىنشائاللاھ، - دەپتۇ. بۇ سۆزلەر ئۇلارغا چوڭ تەسەللى بولۇپ، بۇ ئادەم ئۇلارغا خىزىر ئەلەيھىسسالامدەك ئىسىق كۆرۈنۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار سەۋر قىلىپ، يەنە بىر يىلى ھەج قىلىش قارارىغا كەپتۇ.

ئارىدىن مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن «شۇ يىلى ھەجگە ئۇلگۈرۈپ كېلىپ، ھەج قىلىپ، قايتقانلارنى شەرقىي تۈركىستان چېگرا سىغا كىرگەندىن كېيىن شۇڭ شىسەي جاللاتلىرى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ تاشلاپتۇ» دېگەن خەۋەرلەر تارقىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەج يولچىلىرى «بىزنىڭ ئۇلگۈرەلمىگەنلىكىمىز خاسىيەتلىك بىر ئىش بولغان ئىكەن» دېيىشىپتۇ.

ھاجىم دادام بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى ئېيتىپ، سۆزلىرىنى مۇنداق داۋاملاشتۇردى:

- ئىككىنچى يىلى ھەجنى قىلدۇق. ھەجدىن ئاۋۋال مەدىنە مۇنەۋۋەرگە بېرىپ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبرىنى - ئىككىنچى ھەرەمنى، زىيارەت قىلىپ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولدۇق. مەككىدىن مەدىنىگە تۆگىلەرگە ئارتىلغان سېۋەت ئىچىدە ئولتۇرۇپ ئون تۆرت كۈندە يېتىپ باردۇق. قايتىشتا ھەم ئون تۆرت كۈندە مەككىگە قايتىپ كەلدۇق. ھەجنى تۈگىتىپ «قايتىپ كېتەيلى» دەپ تۇرساق، گېنېرال ماخمۇت مۇھتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن قېچىپ چىقىپ، ھىندىستانغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق. سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن جاللات شۇڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كىرىپ - چىقىشىنىڭ توختىتىلغانلىقىدىن، يەنى يولنىڭ ئېتىلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق. شۇنىڭ بىلەن قايتىپ كېتەلمەي سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئورۇنلىشىشقا مەجبۇر بولدۇق. شۇ ۋاقىتلاردا جاللات شۇڭ شىسەينىڭ مال - مۇلۇك ئىگىسى مەشھۇر زاتلارنى تۇتقۇن قىلىپ، ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ مال - مۇلكىنى مۇسادىرە قىلغانلىقىنى، سابىت دامۇللام، خوجا نىياز ھاجى قاتارلىق نۇرغۇن كىشىلەرنى ھەرخىل بۆھتانلار بىلەن ئۆلتۈرۈپ

ساقلاپ، ئىككى سائەتتەك ئولتۇردۇق. ئىسسىقتىن ئۇسساپمۇ كەتتۇق.

ئۇ ۋاقىتلاردا شەخسلەر سۈپىتىدە ھەجگە كېلىدىغانلار كۆرۈلمىگەچكە، ئايرودۇرۇمدىكى ساقچىلار بۇ مەسىلىنى يۇقىرىدىن سوراش ۋە بىزگە كاپالەتلىك قىلىدىغان ۋە ھەج پۇلىنى تۆلەيدىغانلارنى تېپىپ، سۆزلەشكىچە ساقلاپ قالغان ئىكەنمىز. ئوغلۇم مۇرات بىلەن پەرھات ماڭا قاراپ «بىز ئىستانبۇلدىن ئېلىپ كەلگەن شاپىتۇللاردىن بىرەر تانىدىن بېمەيلىمۇ» دەپ سورىدى. مەن «بۇ شاپىتۇللارنى ئاتايىن ھاجىم دادام، ھاجىم ئاپام ۋە بۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىمىزغا دەپ ئىستانبۇلدىن ئېلىپ كەلدۇق. ئازراق سەۋر قىلىڭلار، تاموژنىدىن چىققاندىن كېيىن ئۈسۈلۇق ئىچىمىز» دەپ جاۋاب بەردىم. بىز ئىستانبۇلدىن بىر قەغەز ساندۇق ئىچىگە 10 كىلودەك ئەڭ ياخشى شاپىتۇللارنى قاچىلاپ، ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق. بىزنىڭ كىرىش رەسمىيەتلىرىمىز بېجىرىلگەندە تاموژنىدىكى ئىككى نەپەر سەئۇدىلىك خادىم بىزنى چاقىرىپ پاسپورتلىرىمىزنى تەكشۈردى، سومكىلىرىمىزنى ئاچقۇزۇپ كۆزدىن كەچۈردى ۋە ساندۇقتىكى مېۋىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى سورىدى. مەن ھاجىم دادامدىن بەزى مېۋە ئىسىملىرىنى ئۆگىنىۋالغان ئىدىم. شۇنىڭغا ئاساسەن «خوق» دېدىم. چۈنكى، ئەرەب تىلىدا شاپىتۇل «خوق» دېيىلىدىكەن. تاموژنا خادىمى ماڭا ئەرەبچە بىر نەرسىلەرنى دېدى، مەن «شاپىتۇلدىن بىز بىرقانچە دانە ئالايلىمۇ؟» دەپ سورىغان بولسا كېرەك، دەپ چۈشۈنۈپ قەغەز ساندۇقنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ساندۇقنى تاموژنا خادىمىنىڭ ئالدىدىكى ئۈستەل ئۈستىگە قويدۇم. تاموژنا خادىمى شاپىتۇل قاچىلانغان ساندۇقنى يوغان بىر ئەخلەت ساندۇغىنىڭ ئىچىگە پىرقىرىتىپ تاشلىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئىچىم ئېچىشىپ كەتتى. ئىسىت! ئىسىت! بۇنى تاموژنىدا ساقلاپ ئولتۇرغان ئىككى سائەت ئىچىدە يەۋەتسەكمۇ بوپتىكەن. باللىرىم چاكىلداپ تەلەپ قىلسىمۇ بەرمەپتىمەن، دەپ ئەپسۇسلاندىم. ئەرەبچە بىلمىگەنلىكىم ئۈچۈن بۇ ئەھۋالغا دۇچ كەلدۇق. تاموژنا بىناسىدىن سىرتقا چىققىنىمىزدا، ھاجىم دادام، ھاجىم ئاپام ۋە ئىنىم مەھەممەت ئەللەر بىزنى قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى.

شاپىتۇل ۋەقەسىنى سۆزلەپ بەرسەم، ھاجىم دادام «بوپتۇ، كېرەك يوق، بەزى چەت ئەلدىن كەلگەنلەر مېۋە ئىچىگە خىروئىن قاتارلىق زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى قاچىلاپ كېلىپ تۇتۇلۇپ قالغانلىقتىن، سەئۇدى ھۆكۈمىتى ھەج زامانىدا تاموژنىدىن شەخسلەر يانلىرىدا ئېلىپ كەلگەن بارلىق مېۋە - چۈشلەرنى كىرگۈزمەسلىك، ئۇلارنى ئەخلەت ساندۇقىغا تاشلاپ كۆيدۈرۈۋېتىش ھەققىدە تەلىمات بەرگەن ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرنىڭ ئېلىپ كەلگەن شاپىتۇلۇڭلارنى ئەخلەت ساندۇقىغا ئېتىۋەتكەن بولسا كېرەك» دەپ بىزگە تەسەللى بەردى.

بىز ئىككى پىكاپقا ئولتۇرۇپ جىددىدىكى ھۇسەين قارى ھاجى ئاكامنىڭ

بىلدۇرۇپ، رازىلىق سوراپ، ئەپۇ قىلىشىنى تىلەپتۇ. ئۇ زامانىلاردا خەت - خەۋەر ئالماشتۇرىدىغان پوچتا ئالاقىسى بولمىغانلىقتىن ئەھۋالنى ۋاقتىدا خەۋەر قىلالمىغان ئىكەن.

ھاجىم دادام مەككىدىكى چاغلىرىدا بىر دۇكان ئېچىپ تۇرلۇك ماللارنى سېلىپ، جاپاغا چىداپ، تىرىشىپ، تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ. تائىفقا كۆچۈپ چىققاندىن كېيىنمۇ دۇكان كىرالاپ، تىجارەت ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. 1960 - يىللاردىن كېيىن، دۇكىنىغا مەخسۇس ئايىاق كىيىم سېلىپ، شۇنىڭ سودىسى بىلەن مەشغۇل بولۇپتۇ. سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ئورۇنلىشىپ قالغان ئۇيغۇر ھاجىلارنىڭ كۆپچىلىكى دۇكانلىرىدا ئايىاق كىيىم سېتىش تىجارىتىنى قىلىدىكەن.

ھاياتىمىزدىكى ئۇنتۇلماس ھەج سەپىرىمىز ۋە ھەج پەرزىنى ئادا قىلىشىمىز

مەن، ئايالىم مەھرىنىسا خانىم، ئوغۇللىرىم دىلشات ئەپەندى، مۇرات ئەپەندى ۋە پەرھات ئەپەندىلەر ۋە سالىھ ھاجى تاغامنىڭ قېيىن ئاكىسى روزى مۇھەممەت مەخسۇم ئاكىلار 1982 - يىلى 17 - سېنتەبىر كۈنى تۇركىيە جۇمھۇرىيىتى ئاۋىياتسىيە شىركىتىنىڭ ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ سائەت 14 تە ئىستانبۇلدىن جىددىگە قاراپ ئۇچتۇق. بىز چۈشكەن ئايروپىلاندا يەنە جىددىدە ئولتۇرۇشلۇق ھاجىم دادامنىڭ قۇدىسى ھۈسەيىن قارى ھاجى ئاكامنىڭ ۋەتەندىن تەكلىپ قىلىپ كەلتۈرگەن ئاكىسى مەتربېھىم ھاجىم ئاكا، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇغۇپۇر، ھۈسەيىن قارى ھاجى ئاكىنىڭ سىڭلىسى ئىمىنخان ھاجىم ۋە ئوغلى نۇرمۇھەممەتلەر بار ئىدى.

بىز ئۇچ يېرىم سائەت ئايروپىلاندا ئۇچۇپ سائەت 17:30 دا جىددە ئايرودۇرۇمىغا قوندۇق. ھاياجاندىن يۈرەكلىرىمىز ئويناپ كەتتى. ھەج قىلىش ئارزۇيىمىزنىڭ ئەمەلگە ئاشقىلىۋاتقانلىقىغا بولغان سۆيۈنۈشتىن بېشىمىز كۆككە تاقاشقاندەك بولدى. ئايروپىلاندىن چۈشۈپ ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرۇش ئالدىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىسسىق ھاۋاسى بىلەن قارشىلاشتۇق. ئۆزىمىزنى پارلىق مونچىغا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. يۈز - كۆزىمىزدىن تەر مونچاقلىرى تارامىلاپ ئېقىشقا باشلىدى. ئاپتوبۇسدا بەش مىنۇت ماڭغاندىن كېيىن تاموژنا بىناسىنىڭ ئالدىغا كەلدۇق. سەئۇدى ئەرەبىستان پۇقرالىرى باشقا بىر ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ رەسمىيەتلىرىنىڭ تېزلا پۈتۈپ، چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. چەتئەللىكلەر بىنانىڭ باشقا بىر بۆلۈمىگە ئېلىپ كېلىندۇق. دېرىزىنىڭ ئەينىكىدىن ھاجىم دادامىلارنى ۋە ھۈسەيىن قارى ھاجى ئاكامىلارنى كۆردۇق. بىز زالدا ئولتۇرۇپ، ھاجىم دادام ۋە ھۈسەيىن قارى ھاجى ئاكامىلارنىڭ ھەج پۈللىرىنى تاپشۇرۇپ، بىزنىڭ تاموژنىدىن چىقىش رەسمىيەتلىرىمىزنى پۈتتۈرۈپ بولۇشىنى

ئاقاتتى. بابىل مەككە ئىشكىدىن «بىسمىللا» دەپ ھەرمىنىڭ ئىچىگە قەدەم باستۇق. ھەرمىنىڭ ئىچىمۇ ھەجگە كەلگەن كىشىلەر بىلەن تولۇپ - تاشقان ئىدى. كەبىنىڭ ئەتراپىدا مغلدىغان ئادەملەر توپى ئۇنلۇك ھالدا ئايەتلەر ئوقۇپ، كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ، پەرۋانىدەك ئايلىنىپ ئىبادەتلىرىنى داۋام قىلىۋاتاتتى. بىزمۇ ئاۋۋال ئىككى رەكەت نەپلى نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ھاجىم دادام سۆزلۈشۈپ كېلىشكەن بىر مۇتاۋۇپ (يېتەكچىنىڭ) رەھبەرلىكىدە ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئايەتلەرنى ئۇنلۈك تەكرارلاپ، كەبىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىشقا باشلىدۇق. توققۇز قېتىم ئايلانغاندىن كېيىن ماقامى ئىبراھىم يېنىدىكى ئەسھابۇل كەھف تېشىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا كۆزلىرىمىزنى ۋە يۈزلىرىمىزنى يېقىپ، ئۇلۇغ ئاللاھتىن ئۆتىكۈزگەن گۇناھلىرىمىزغا ئەپۇ سورىدۇق. جانابى ئاللاھتىن ئارزۇ - تىلەكلىرىمىزنى تىلەپ، دۇئالار قىلدۇق ۋە تۆرت رەكەت شۈكرى نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سافا - مەرۋىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. سافا - مەرۋە ھەرمىنىڭ ئىچىدە ئىدى. سافا - مەرۋە ئارىسىدا مېڭىپ، دۇئا - تەكبىرىمىزنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، بامدات نامىزىغا ئەزان ئوقۇلدى. بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، رابىتقا قايتتۇق. بۇ مۇقەددەس ئىبادەتلەرنىڭ ھۆزۈرى ئىچىدە ھېچنېمىنى تۇيماي ئۇخلاپ كېتىپتۇق. سائەت ئون بىر يېرىمدا ئويغاندۇق. بۇ ئىبادەتلىرىمىز بىرقانچە كۈن تەكرارلاندى. كۈنلەر شۇنداق تېز ئۆتۈپ ھەج ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ھاجىم دادام، ھاجىم ئاپىمىز شەمسىيە خانىم، سىڭلىمىز فاتىمە خانىم، ئىنىمىز مۇھەممەت ئەلى، مۇھەممەت ئىلياس ئاكا، مەلىكخان ھەدەم، ئايشەمخان ھەدەم، غۇلام مۇھەددىن ھاجىم ۋە ئۇنىڭ قىزلىرى، ئايالىم مەھرىنسا خانىم، ئوغۇللىرىم دىلشات ئەپەندى، مۇرات ئەپەندى ۋە پەرھات ئەپەندىلەر بىر كېچىك تېپتكى ئاپتۇۋۇزغا ئولتۇرۇپ مۇزدەلىپگە قاراپ يولغا چىقتۇق. يوللار ماشىنىلىق ۋە پىيادە ئىنسانلار بىلەن تولغان ئىدى. ھەج قىلىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ كۆپلۈكىدىن مەيلى ماشىنىدىكىلەر بولسۇن، مەيلى يۈرۈۋاتقانلار بولسۇن ناھايىتى ئاستا ھەرىكەت قىلاتتى. ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق بولۇپ، بەدەنلىرىمىزدىن تەرلەر شۇرقۇراپ ئاقاتتى. توختىماي سۇ ئىچىپ ماڭاتتۇق. ئاخشىمى كەچ سائەتلەردە مۇزدەلىپگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردە توختاپ سايلىقتىن شەيتانغا ئاتىدىغان تاشلارنى يىغىشقا باشلىدۇق. تاشلارنىڭ چوڭلىغى جېنەستە ياكى گىلاسنىڭ چوڭلىغىدەك بولۇشى، ھەربىر كىشى كېچىك شەيتانغا ئاتىدىغان يەتتە، ئوتتۇرا شەيتانغا ئاتىدىغان يەتتە، چوڭ شەيتانغا ئاتىدىغان يەتتە دانە تاش بولۇپ، جەمئىي 21 دانە تاش يىغىشى كېرەك ئىدى. تاشلارنى ھەممىمىز يىغىپ بولۇپ، ئاخشىمى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ مىناغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. ئۇ يەردە بىر ئاخشام قونۇپ، قىلىشقا تېگىشلىك نامازۋە ئىبادەتلىرىمىزنى تۈگىتىپ، ئەتىسى ئەتىگەندە شەيتانغا تاش ئېتىش مەيدانىغا قاراپ يول ئالدۇق.

ئۆيگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. 40 مىنۇت ماڭغاندىن كېيىن، ھۇسەيىن قارى ھاجى ئاكامنىڭ ئۆيگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇنىڭ قورۇسى گۈل - چېچەكلىك كەڭرى قورۇ بولۇپ، پىشاۋانلىق بىر يۈرۈش ئۆيلەردىن تەشكىل تاپقان ھەشەمەتلىك جاي ئىدى. بۇ قورانىڭ گۈزەللىكىگە ھەيران قالغان ئىدۇق. ئۆزئارا ھال - خاتىرە سوراشقاندىن كېيىن، تاھارەت ئېلىپ شام نامىزىنى بىرلىكتە ئوقۇدۇق. ھۇسەيىن قارى ھاجى ئاكام بىزگە راستلاپ قويغان ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىدە توكلاتقۇلار بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچى ھەرخىل سوغۇق مېۋە سۇلىرى، پەپسى - كولا ۋە مېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇلغان ئىدى. ئۇسسۇزلۇقىمىز قانغىچە راسا ئىچتۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن تاماققا تەكلىپ قىلىندۇق. ھەرخىل لەززەتلىك تائاملارنى يەپ قورسىقىمىزنى تويغۇزدۇق. بىرئاز ئارام ئېلىپ ئاندىن مونچىدا يۇيۇنۇپ، ئېھرام باغلاپ، تەييار بولۇشىمىز توغرىسىدا ھاجىم دادام بىزگە يوليورۇق بەردى.

كەچ سائەت ئونلاردا يۇيۇنۇپ، ئىھراملىرىمىزنى باغلاپ مەككىگە مېڭىشقا تەييار بولدۇق. سائەت ئون يېرىملاردا ئىككى كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ھاجىم دادام ۋە شەمسىيەخان ھاجىم ئاپاملارنىڭ يولباشچىلىقىدا مەككىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. كېچە سائەت ئون ئىككىدە مەككىگە يېقىنلاشتۇق. مەككە ھەج ئۇچۇن كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن دېگىز دولقۇنىدەك ئۆركەشلەيتتى. يۇرۇگمىز ھاياجاندىن دۇپۇلدەپ، خۇشاللىق ياشلىرىمىز كۆزلىرىمىزدىن تاراملاپ ئېقىشقا باشلىدى. كوچىلار ئېلىكتىرىك نۇرلىرى بىلەن سۇتتەك ئايدىڭ ۋە يورۇق ئىدى. بىز ئاتۇش رابائقا يېتىپ كەلدۇق. بىزگە ئايرىپ قويۇلغان ياتاقلارغا ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ھەرمگە قاراپ يولغا چىقتۇق. ئاتۇش رابائتىن ھەرمگىچە بولغان يول، تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كېلەتتى. ھەممىمىز لەببەي لاشەرىكەنى ئوقۇپ، ھەرمگە قاراپ كېتىۋاتىمىز. كەبە مۇئەززىمنىڭ ئالتۇن رەڭلىك مۇنارلىرى نۇر چېچىپ، پارقىراپ بىزگە باشقىچە ھاياجان ۋە ھېس - تۇيغۇ بېغىشلايتتى. ھەرمنىڭ ئىشىگى ئالدىغا كەلگىنىمىزدە جانابى ئاللاھقا تۆمەنمىڭ شۇكۇرلەر ئېيتىپ «يا ئاللاھ! بىزنى مۇقەددەس قىبلىمىزنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلدىڭ، ساڭا قانچە ھەمدۇ - سانا ئېيتساق ئازلىق قىلىدۇ» دەپ ھاياجاندىن كۆز - ياشلىرىمىزنى تۇتالمىدۇق.

ھەج قىلىش مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتىدا بەكمۇ مۇھىم تارىخى ۋەقە ھېسابلىناتتى. بۇ دۇنيادىكى مىلياردلىغان مۇسۇلمانلاردىن بىر قىسمىغا نېسىپ بولاتتى. بۇنى ئويلاپ، بۇ «ئۆكىمزمۇ ياكى چۇش كۆرۈۋاتامدۇق؟» دەپ ئۆز - ئۆزىمىزدىن سوئال سورايتتۇق. جانابى ئاللاھنىڭ مۇنداق بىر ئىلتىپاتىنى بىزگە بەخش ئەتكەنلىكىگە شۇكۇرلەر ئېيتىپ بېشىمىز كۆككە تاقاشقاندەك بولاتتى. بۇ ۋاقتتىكى خۇشاللىق ۋە ھاياجانىمىزنى تىل بىلەن تەرىپلەش مۇمكىن ئەمەس.

ھەرمنىڭ ئالدىدىكى سەينادا ئېھرام باغلىغان ئادەم دېگىزى ئۆركەشلەپ

سۇ ئىچتۇق. بىرئاز تاماق يەپ، چاي ئىچىپ ھاردۇق چىقىرىش ئۈچۈن سايۇەن ئاستىدا ئولتۇردۇق. ئاشخانا يول بويىدا ئىدى. بىرسى قارا دېگەندەك قىلدى، قارىسام 65 بىلەن 70 ياشلار ئارىسىدىكى ئېھرام باغلىغان بىر ئەر كىشى كېتىۋېتىپ سەنتۇرۇلۇپ گۈپپىدە يەرگە يىقىلدى. ئاشخانىدىكى ئۇيغۇرلار ۋە غۇلام مۇھەممەدىن ھاجى ئاكام بىلەن ئىككىمىز يۈگۈرۈشۈپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدۇق. ئۇ ئادەمنىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك چىقىشقا باشلىدى. بىز مۇسۇلمان - مۇسۇلمانىنىڭ قېرىندىشى دېگەن تەلىمات بويىچە بۇ مۇسۇلمانىنى قوتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، پاي - پېتەك بولۇپ كەتتۇق. «مۇز ئەكىلىڭلار، مۇز ئەكىلىڭلار» دېگەن سادا ئارقا - ئارقىدىن ياڭرىدى. بىر ئۇيغۇر ئاشپەز ئادەم بېشىدەك بىر پارچە مۇزنى ئاشخانا ئىچىدىن ئېلىپ چىقتى. دەرھال يىقىلغان ئادەمنىڭ چېكىسىگە قويۇپ تۇتۇپ تۇرىدۇق.

بىر مىنۇتتىن كېيىن ئۇ ئادەم بىرئاز چۆچۈگەندەك بولۇپ كۆزىنى يېرىم - ياتا ئېچىپ، يەنە يۇمۇۋالدى. بىز كۆپچىلىك «ئۆلمەپتۇ، تىرىك ئىكەن» دەپ خۇشال بولۇپ كەتتۇق. يەنە بىرئازدىن كېيىن ئېغىر بىر تىنىق ئېلىپ كۆزىنى ئاچتى. بېشىنى يۆلەپ سۇ ئىچكۈزدۇق. ئۇ ئادەم ھوشىغا كەلدى. يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ بىرئاز تاماق يېگۈزدۇق. ئارىمىزدىن بىرسى:

- ئىسمىڭىز نېمە؟ - دەپ ئۇيغۇرچە، «ۋاتىس يورنېم» دەپ ئىنگلىسچە سوئال قويدى.

- مۇھەممەت، - دېدى. قىيابېتىدىن ھىندونېزىيە مۇسۇلمانلىرىغا ئوخشاپ كېتەتتى. بىرئاز ئېسىگە كەلگەندەك بولدى. بىرگە قاراپ ئەرەبچە:

- شۈكران، شۈكران، - دەپ مىننەتدارلىغىنى بىلدۈردى.

شۇ ئارىدا ئۇچ - تۆت ئادەم (ھىندونېزىيەلىك ھەج نامزاتلىرى) كېلىپ، بىز قوتقۇزغان ئادەمنى كۆرۈپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، كۆز يېشى قىلىشىپ خۇشال بولۇشۇپ كەتتى. ھوشىدىن كەتكەن كىشى ئەسلى ھىندونېزىيەلىك ھەج نامزاتى بولۇپ، گۈرۈپپىسىدىن ئايرىلىپ ئېزىپ قېلىپ، ئۇلارنى تاپالماي ئىسسىقتا بېشىغا ئاپتاپ ئۆتۈپ، ئاچ قورساق ھالدا ماغدۇرىدىن كېتىپ يىقىلغان ئىكەن. ھىندونېزىيەلىك ھەج نامزاتلىرى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ كىشىنى ئۆلۈمدىن قوتۇلدۇرۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بىرگە ئارقا - ئارقىدىن تەشەككۈر ئېيتىپ، ئۇ ئادەمنى ئېلىپ كەتتى.

قۇربانلىقلىرىمىزنى قىلىپ، مىنادىكى ھەج پەرزلىرىنى ئورۇنلاپ بولۇپ، ئون بەش كىشى بىرلىكتە مەككىگە قاراپ يول ئالدۇق. نامازشام بىلەن مەككە ھەرەمگە يېتىپ كېلىپ، ئەسىر نامىزى ۋە شۈكۈر نامازلىرىنى ئوقۇپ، ھەج ئىبادىتىنى تولۇق ئورۇنلاپ مەككىدىكى ئاتۇش رابىتقا قايتىپ كېلىپ، چاچلىرىمىزدىن بىر تۇتام كەستۇرۇپ، ھاجى بولۇپ ئېھرامدىن چىقتۇق.

هاجىم دادام ۋە غۇلامىدىن مۇھەممەدىن هاجى ئاكىلار ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ هاۋانىڭ تولىمۇ ئىسسىقلىغىنى، شەيتانغا تاش ئاتىدىغان جايغا مىليونلارچە ئىنسانىڭ دەريا - دېڭىزدەك ئېقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇ يەردە يېشى چوڭ ئەر - ئاياللار ئۈچۈن شەيتانغا تاش ئېتىشنىڭ بەكمۇ مۇشەققەتلىك بولىدىغانلىقىنى ۋە ھەتتا دەسسىلىپ ئۆلۈپ كېتىدىغان هادىسىلەرنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، گۇرۇپپىمىزدىكى ئون بەش كىشىنىڭ شەيتانغا ئاتىدىغان تاشلىرىنى غۇلام مۇھەممەدىن ئاكا بىلەن ماڭا تەقسىم قىلىپ بەردى. قالغان ئون ئۈچ كىشى بىز ئىككىمىزنى ۋەكىل قىلىپ ۋاكالەت بەردى. غۇلام مۇھەممەدىن هاجى ئاكا سەككىز كىشىنىڭ شەيتانغا ئاتىدىغان جەمئى 168 تېشىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ بىر خالتىغا سالدى. يەتتە كىشىنىڭ شەيتانغا ئاتىدىغان جەمئى 147 تېشىنى مەن تاپشۇرۇپ ئېلىپ بىر خالتىغا سالدىم. قالغانلار شەيتانغا تاش ئاتىدىغان يەرگە بارماي منادا قالدى. غۇلام مۇھەممەدىن هاجى ئاكا بىلەن ئىككىمىز شەيتانغا تاش ئاتىدىغان يەرگە يۇرۇپ كەتتۇق. ۋە ئۇ يەرگە بېرىشتىن ئاۋۋال بىر مۇنارىنى بەلگە قىلىپ، ۋەزىپىنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن، شۇ مۇنارنىڭ تۈۋىدە تېپىشىشقا ۋەدىلەشتۇق. چۈنكى، مەن ئەرەبچىنى بىلمىگەنلىكىم ئۈچۈن، بىر - بىرىمىزنى يوقتىپ قويساق، مەن بارىدىغان يەرنى تېپىپ بارالمايتتىم.

شەيتانغا تاش ئاتىدىغان يەرگە يېتىپ كەلدۇق. ئادەم شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى قىستا - قىستاڭ ئىچىدە شەيتانغا تاش ئېتىش خېلى مۇشكۈل ئىدى. ئەگەر ئادەم دىققەتسىزلىك قىلىپ يىقىلىپ چۈشسە، دەسسىلىپ ئېزىلىپ كېتىشى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. هەربىر تاشنى ئاتقاندا، «بسمللا»، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ غەزەپ بىلەن تاش ئېتىشقا باشلىدۇق. شەيتانغا غەزىپى تېشىپ كەتكەن هەج نامزاتلىرى تاش ئېتىشتىن باشقا كىشىلەرنىڭ پۈتىدىن چىقىپ كېتىپ يەرلەردە يىغىلىپ قالغان ساپما كەش ئاياقلىرىنى شەيتانغا ئاتاتتى. سەل كەينىدىكى ئادەملەرنىڭ ئاتقان تاشلىرى، ساپما كەش ئاياقلىرى، ئالدىدىكى ئادەملەرنىڭ بېشىغا، دۇمبىسىگە تېگىپ كېتەتتى.

مېنىڭمۇ ئارقا گەجگەم ۋە بېشىمنىڭ ئارقا تەرىپىگە نەچچە پارچە ئاياق ۋە تاش تېگىپ كەتتى. تاش تەگكەن يەرلىرىم خېلىلا ئاغرىغان ئىدى. كېچىك شەيتانغا يەتتىدىن، ئوتتۇرا شەيتانغا يەتتىدىن، چوڭ شەيتانغا يەتتىدىن تاشنى نىشانلاپ ئېتىپ، ۋاكالەت بەرگەنلەرنىڭ بىرگە يۈكلىگەن ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك هالدا تاماملىدۇق. هەربىر شەيتانغا تاش ئاتقاندا، جانابى ئاللاھتىن شەيتانلارنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ساقلىشىنى تىلەپ ئىچىمىزدە دۇئايى تەكبىر ئوقۇدۇق. غۇلام مۇھەممەدىن هاجى ئاكا بىلەن ئۆزئارا كېلىشكەن مۇنارنىڭ يېنىدا تېپىشتۇق. بەكمۇ ئوسساپ كەتكەن ئىدۇق. منادىكى بىر ئۇيغۇر هاجىم ئاچقان ئاشخانىغا يېتىپ كېلىپ قانغىچە

جىددىگە كەلدىم تۆمۈر لاچىن مىنىپ،
مىڭلىغان تاغۇ - داۋانلارنى ئېشىپ.

تەلمۈرۈپ ھەر ياققا باقتىم خوش بولۇپ،
جىددىگە قونغاندا لاچىن ئاستىلاپ.
ئورغۇدى كۆكسۈمدە ھېسسىيات سەلكىنى،
كۆزلىرىمدىن ئاقتى ياشلار تامچىلاپ.

- ئەسسالام،- دېدىم،- مۇبارەك ئەي شەھەر،
گۈل كەبى نۇرانە ھۆسنىنى كۆرۈپ.
ئۆز - ئۆزۈمگە بۇ چۈشۈم - ئوڭۇمۇ، دەپ،
بىر دەقىقە تۇرۇۋالدىم ئوي سۈرۈپ.

جىددە خويما بىر گۈزەل شەھەر ئىكەن،
شور دەريانىڭ گىرۋىكىدە چاقنىغان.
ھەج ئۇچۇن كەلگەن مۇسۇلمانلار توپى،
بۇ شەھەردە بەك مىغىلداپ قاينىغان.

يۇيۇنۇپ ھاممامدا بولدۇم قايتىدىن،
بىر سەبى بوۋاق كەبى پاكىز بەدەن،
باغلىدىم ئېھرامنى بىسمىللا بىلەن،
خۇددى مەن تىرىك تۇرۇپ كىيدىم كېپەن.

ئولتۇرۇپ پىكاپ ئىچىگە مەن خۇشال،
مەككىگە شامال كەبى يول باشلىدىم.
مەككىنىڭ جامالى يۈز ئاچقان چېغى،
تەسىرات ئىلكىدە يىغلاپ تاشلىدىم.

لەببەي ئاللاھ، لاشەرىكەنى ئوقۇپ،
ئۇزىمەن شېرىن خىياللار ئىچىدە.
ئېرىدى كۆڭلۈم سمابتەك شوررىدا،
كۆكتە يولتۇز ئاققىنىدەك كېچىدە.

مەدىنە زىيارىتى

بىر - ئىككى كۈن مەككىدە ئىبادەت ھەم ئىستىراھەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاپتوبۇس بىلىتى ئېلىپ مەدىنىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىز مەدىنىگە يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال، ھاجىم دادام مەدىنىدىكى بىر يۇرتلۇقلارنىمزدىن ئاتۇشلۇق ئىشان قارى ھاجىمنىڭ مەدىنىدە ئولتۇرۇشلۇق ئوغلى جالالدىن قارى ھاجىم ۋە ئىمىن نىياز ھاجىملارغا تېلېفون قىلىپ بىزنى كۈتۈۋېلىشنى، مەدىنىدىكى ئىبادەت جەريانىدا ياردەم قىلىشنى ئىلتىماس قىلغان ئىكەن. مېنىڭ ئائىلەمدىن بەش كىشى ۋە روزى مۇھەممەت مەخسۇم ھاجىم بولۇپ ئالتە كىشى مەدىنىگە بەش سائەتتە يېتىپ باردۇق.

مەدىنە ئاپتوبۇس بېكىتىگە ئىمىن نىياز ھاجىم بىزنى كۈتۈۋېلىشقا چىققان ئىكەن. بۇ ھاجىم ئاكىمىز بىلەن كۆرۈشۈپ ھال - ئەھۋال سوراشتۇق. ئالدىمىزغا چىققانلىقى ئۈچۈن تەشەككۈرلىرىمىزنى ئىزھار قىلدۇق.

ئىمىن نىياز ھاجىم ئېلىپ چىققان كىچىك تېپتكى ئاپتوبۇزغا بىزنى ئولتۇرغۇزۇپ، جالالدىن قارى ھاجىمنىڭ قوراسىغا ئېلىپ باردى. جالالدىن قارى ھاجىم بىزنى ئوچۇق چىراي ۋە ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ ئۆيىلىرى بىرقانچە ئېغىزلىق كەڭرى ئۆيلەر ئىكەن. بىزنى ياتىدىغان ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، كەچلىك تاماق بىلەن مېھمان قىلدى. مەدىنىدىكى ئۇچ كۈنلۈك زىيارەت جەريانىدا بىز بىلەن بىللە بولۇپ، مەدىنىدىكى ھەرەم ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىشىمىزغا، ئىبادەتلىرىمىزنى تولۇق ئادا قىلىشىمىزغا، مەدىنە ئەتراپىدىكى ھوت تېغى جەڭ مەيدانلىرى ۋە مۇقەددەس جايلارنى زىيارەت قىلىشىمىزغا بىزگە كۆپ ياردەمدە بولدى ۋە مەدىنىدىن مەككىگە ئۇزۇتۇپ قويدى. ئۇنىڭ قىلغان بۇ ياردىمى ئۈچۈن «ئاللاھ رازى بولسۇن!» دېدۇق. ھازىرغىچە ئۇنۇتماي ياد ئەتمەكتىمىز.

قىسقىسى، مەككە ۋە مەدىنىدىكى ھەج پائالىيەتلىرىنى ئاللاھقا شۈكۈر مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملاپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلدۇق. مەن مەككىدە ھەج جەريانىدىكى تەسىراتلىرىمنى ئېپادىلەپ تۆرت پارچە شېئىر يازغان ئىدىم. بۇ شېئىرلاردىن ئىككى پارچىسىنى ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلىشنى ئۇيغۇن كۆرمەكتىمەن:

ھەج خاتىرىلىرى

ئاقتى تەلبىمدە ھاياجان شارقىراپ

بىر مىڭ تۆرت يۈز ئىككىدە ھىجرى يىلى،
ھەج قىلىش ئاخىر ماڭا بولدى نېسىپ.

تائىق شەھرىنى زىيارەت قىلىشىمىز

1982 - يىلى 17 - سېنتەبىردىن 5 - ئۆكتەبىرگىچە ھەج ئىبادىتىمىزنى تاماملاپ، ھاجىم داداملار تۇرۇۋاتقان تائىق شەھرىنى زىيارەت قىلماتچى بولدۇق. ھاجىم دادام، روزى مۇھەممەت مەخسۇم ھاجىم ئاكاملار بىلەن بىزنى ئېلىپ، ئىنسىز مەھەممەت ئېلى ھەيدىگەن كېچىك ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ تائىققا ئېلىپ ماڭدى. بىز ھەممىمىز سەئۇدى ئەرەبىستاندىكىلەر كىيگەن كىيىملەرنى كىيىپ ماشىنىدا ئولتۇردۇق. ئىككى يەردىكى يول مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن، كۆزىتىشىدىن ساق - سالامەت ئۆتۈپ تائىققا يېتىپ كەلدۇق.

تائىق مەككىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئېگىز تاغلىق رايون ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەرەبىستاندىكى باشقا شەھەرلەرگە قارىغاندا سالقىنراق، ھاۋاسى ياخشى، پاكىزە - چىرايلىق شەھەر ئىكەن. سەئۇدى ئەرەبىستان پادىشاھىنىڭ يازلىق سارىيىمۇ تائىقتا ئىكەن.

تائىققا كېلىپ ھاجىم داداملار ئولتۇرۇۋاتقان يەر ئاستى ئامبار قەۋىتىدىن باشقا ئۈچ قەۋەتلىك مەخسۇس بىناغا ئورۇنلاشتۇق. بۇ بىنا 6 - 7 يىل ئاۋۋال سېلىنغان بولۇپ، ناھايىتى كۆركەم، ئازادە ۋە چىرايلىق ئىمارەت ئىدى. ھەر قەۋەتتە مۇستەقىل بىر ئائىلە ئۆيى بولۇپ، ئۆينىڭ ھەجمى 180 كۋادرات مېتىر كېلىدىكەن. ئۇنىڭدا ئىككى مېھمانخانا ئۆي، تۆرت ئېغىز ياتاق ئۆي، بىر دانە يېمەك - ئىچمەك يەيدىغان ئۆي، بىر دانە كەڭ ئاشخانا، ئىككى دانە ھاجەتخانا بىلەن، ئىككى دانە مۇنچا ئۆي ۋە بىر دانە كەڭ بالكون يەر ئالغان بولۇپ، ئۆيلەردىكى بۇ ئازادىلىك بىزنى خېلىلا ھەيران قالدۇردى. ئۆيلەرنىڭ كەڭلىكى ۋە ئۆينىڭ ئىچىدىكى بىساتلارنىڭ ھەيۋەتلىكلىگى، ساپالارنىڭ ئىسىللىغى، ھەر ساپاغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۇنىئالغۇلار ۋە ئۆيدىكى تېلېۋىزورلارنىڭ چوڭلىغى بىزنىڭ دىققىتىمىزنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلىۋالدى. بىنانىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى ئۆيلەردە ھاجىم دادامنىڭ ئايلىق كېيىم دۇكىنىدا ئىشلەيدىغان خىزمەتچى ئىشچىنىڭ ئائىلىسى ئورۇنلاشقان ئىكەن. ئىككىنچى قەۋىتىدە ھاجىم داداملار ئولتۇرىدىكەن. ئۇچۇنچى قەۋەتتىكى 180 كۋادرات مېتىرلىق ئۆي مېھمانلار ۋە جىددە شەھىرىدە دۆلەت ئورۇنلىرىدا ئىشلەۋاتقان پەرزەنتلىرى ھاجىم داداملارنى يوقلاش ئۈچۈن كەلگەندە قونىدىغان ئۆيلەر ئىكەن.

تائىق شەھرىدە شەرقىي تۈركىستاندىن ھەجگە كېلىپ شۇ يەرگە ئورۇنلىشىپ قالغان 70 - 80 ئۆيلۈك ئۇيغۇر ھاجىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئوغۇل - قىز پەرزەنتلىرى ياشايدىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابلىرىدىن مېنىڭ دادام داۋۇت ھاجىم ماخمۇت قەشقىرىدىن باشقا زۇنۇن ھاجىم خوتەنى، غۇلام مۇھەممەدىن ھاجىم، ئابدۇلئەزىز ھاجىم ئاتۇش ۋە مەھەممەت ربھىم ھاجىم قەشقىرى قاتارلىقلار بار ئىكەن. تائىقتىكى

بىر مەھەل ماڭسام كۆرۈندى ئوپ - ئوچۇق،
مەككىنىڭ ئالتۇن مۇنارى پارقىراپ.
قىبلىگاھىم مەنزىلىگە تەلپۈنۈپ،
ئاقتى قەلبىمدىن ھاياجان شارقىراپ.

كەبىدە

قىبلىگاھىمنى تاۋاپ قىلماق ئۈچۈن،
ھېس - ھاياجان ئىلكىدە باستىم قەدەم.
قاينىغان ھەر ياندا ئادەم دېڭىزى،
نۇرلىنىپ كۆرۈندى ئالدىمدا ھەرەم.

كىشىلەر توپ - توپ ئاقار ئۆركەش ياساپ،
ئىچكىرى كىرمەك ئۈچۈن دەرۋازىدىن.
لەرزىگە كەلمەكتە ئاسمان، يەر - زېمىن،
ياڭرىغان ئايەت - سۈرە ئاۋازىدىن.

مەنمۇ كىردىم قىبلىگاھىم ئىچىگە،
كىشىلەر دېڭىزىدا بىللە ئېقىپ.
كۆزلىرىم قاماشتى نۇرۇستان ئارا،
شۇ مۇبارەك كەبىگە ئۇزمەي بېقىپ.

ئايلىنىپ كەبىنى دەل توققۇز قېتىم
ئەيلىدىم شۇ قىبلىگاھىمنى تاۋاپ.
يورۇتۇپ قەلبىمنى ئىمان نۇرلىرى،
قايتىدىن كەتتى ۋۇجۇدۇمغا تاراپ.

ئايلىنىپ قىلغاندا مەن سەيرى ساپا،
ماڭا تارىخ بەتلىرى بولدى ئايان.
مەككۇ ئۇنتۇلماس ھاياتىم چاغىنى،
بۇ كىچىك شېئىرىم بىلەن قىلدىم ئايان.

1982 - يىل. 18 - سېنتەبىر، مەككە.

ھەقىقىي ئىسلامىي قېرىنداشلىق ۋە ۋەتەنداشلىق مۇھەببىتىنى نامايەن قىلدى.

بىز يەنى مېنىڭ ئائىلەمدىكىلەر 1982 - يىلى 17 - سېنتەبىردىن 16 - ئۆكتەبىرگىچە ھەج ئىبادىتىمىزنى ۋە زىيارەتلىرىمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ، تۈركىيەدىكى مەكتەپلەر يازلىق تەتىلىنى تامامىلاپ دەرس باشلاپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن، ئوغۇللىرىمىزنىڭ دەرسكە تېخىمۇ كەچ قالماسلىغىنى نەزەرگە ئېلىپ، 17 - ئۆكتەبىر كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەھىرىدىن ئايروپىلان بىلەن تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىگە قايتىپ كەلدۇق. ئوغلىمىز دىلشات ئەپەندى بىلەن مۇرات ئەپەندى كوچا مۇستافا پاشا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا باشلىدى. كىچىك ئوغلىمىز پەرھات ئەپەندى ئۈزۈن يۈسۈپ باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ 4 - سىنىپىغا كىرىپ ئوقۇش ھاياتىنى باشلاپ كەتتى. ئۇ ۋاقىتلاردا تۈركىيەدە تۈركىيە تۈركچىسىنى ئۆگىتىدىغان مەكتەپلەر ۋە كۇرسلار بولمىغانلىقى ئۈچۈن، باللىرىمىز بىرىنچى يىلىدا تىل جەھەتتە مەلۇم قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلدى. ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن تۈركىيە تۈركچىسى ئوخشاش كۆكتىن كەلگەنلىكى، بىرمۇنچە مۇھىم ئورتاقلىقلارنىڭ مەۋجۇتلىغى سەۋەبىدىن بۇ قىينىچىلىقلارنى ئاستا - ئاستا ھەل قىلىپ، ئوقۇشلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى.

ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستانلىق بىرقانچە ئۇيغۇر بىلەن بىرلىكتە «بۆم» ناملىق ئىنگلىز تىلى كۇرسىغا تىزىملىتىپ، ئىنگلىزچە ئۆگىنىشكە باشلىدۇق.

بۇ قېتىمقى ھەجدىن كېيىن ھاجىم دادام، ھاجىم ئاپام، ئىنىم دوكتور مۇھەممەت ئىمىن ئەپەندى ۋە ئايالى ھانان خانىم، ئىنىم مەھەممەت ئىلى ئەپەندى ئايالى نادىيەلەر، سىڭلىم بەدىئە خانىم، سىڭلىم ئەمەل خانىملار بىرقانچە قېتىم تۈركىيە ئىستانبۇلغا كېلىپ، بىز بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ يەردە زىيارەتتە بولدى.

مەنمۇ مېھرىنىسا خانىم ۋە كىچىك ئوغلىمىز كامال ئەپەندىلەر بىلەن 6 - 7 قېتىم سەئۇدى ئەرەبىستانىغا بېرىپ ئۆمرە قىلىپ، ھاجىم دادام، ھاجىم ئاپام ۋە قېرىنداشلىرىمىزنى زىيارەت قىلىپ كۆرۈشۈپ كەلدۇق. بىر - بىرىمىزگە بولغان مۇھەببىتىمىز تېخىمۇ كۈچەيدى.

ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندىنىڭ تەكلىپىنى ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن ئەپەندىگە يەتكۈزۈشىمىز

مەككىدە ھەج ئىبادەتلىرىنى قىلىپ تۇرۇۋاتقان كۈنلىرىمىزنىڭ بىرىدە، بىز تۇرۇۋاتقان ئاتۇش رابىتاقا مەن بۇنىڭدىن بىر ھەپتە ئاۋۋال تونۇشۇپ قالغان

ئۇيغۇرلاردىن يىگىرمىگە يېقىن تىجارەتچى ئائىلىنىڭ شارىل ۋاپا دېگەن كوچىدا ئايلىق كىيىم دۇكانلىرى بار بولۇپ، ئۇ دۇكانلار بىر - بىرىگە يېقىن ئىكەن. شەرقىي تۈركىستانلىق بۇ تىجارەتچىلەر ئۆزئارا مۇڭدىشىپ ئەھۋاللىشىپ تۇرىدىكەن.

تائىق شەھىرىدە بىر ھەپتە تۇرىدۇق. كۆرىدىغان يەرلىرىنى كۆرۈپ، زىيارەت قىلىدۇق. تائىفىنىڭ مېۋىلىرىدىن ئانار ۋە ئۈزۈم بەكمۇ تاتلىق بولىدىكەن. ئانىرى يۇمشاق ئۇرۇقلۇق بولۇپ، دۇنيا بويىچە مەشھۇر ئىكەن.

زەينەپخان ھاجىم چوڭ ئانىمىز 1949 - يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ. تائىق شەھىرىدىكى چوڭ قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىنىپتۇ. روھىغا ئاتاپ دۇئا - تەكبىر ئوقۇدۇق.

بىز بۇ قېتىمقى مۇبارەك ھەج سەپىرى جەريانىدا ۋە ھەجدىن كېيىن سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئۇرۇق - تۇغقان قەبرىنداشلىرىمىزدىن دادامنىڭ ئىككىنچى قىزى پاتىمە خانىم، پەرزەنتلىرىدىن قىزى ئىپتىسام خانىم، ئوغلى ۋائىللار بىلەن، ئەركەك قەبرىندىشىم مۇھەممەت ئىلى ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تونۇشتۇق.

سىڭلىم دوكتور ئەمىرە خانىم ۋە يولدىشى دوكتور مۇھەممەت ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتۇم. ئەمىرە خانىم جىددە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى ئىكەن. ئىنىم ئەلى ئەپەندى ھەج جەريانىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بىز بىلەن دائىم بىللە بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا غۇلام مۇھىددىن ھاجىم بىلەن سىڭلىم ھۆرىيەت خانىمدىن بولغان ئوغلى سالاھىددىن ئەپەندى، قىزلىرى ۋافا، رەجالار بىلەن كۆرۈشۈپ بىللە بولدۇق. ھەتتا ھەج ئىبادىتىنى بىرلىكتە ئۆتكۈزدۇق. ئىنىم دوكتور ئابدۇلھەمىت ئەپەندى گېرمانىيەدە بىر دوختۇرخانىدا ئىشلەۋاتقانلىقى، ئىنىم دوكتور زەينەل ئابىدىن ئەپەندى، دوكتور مۇھەممەت ئىمىن ئەپەندىلەر ئامېرىكا، كانادا ۋە مىسىرلاردا ئوقۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ۋە بەزى قېرىنداشلىرىم سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ باشقا شەھەرلىرىدە ئىشلەۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار بىلەن يۈز كۆرۈشەلمىدۇق. ئەمما ئۇلار بىزگە تېلېفون قىلىپ ھال - خاتىرە سورىدى. بۇ قېرىنداشلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ، مۇڭدىشىپ، ئەھۋاللاشقانلىغىم ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولدۇم.

مەككە - مەدىنىدىكى ھەج پائالىيىتىمىز ۋە تائىفتىكى زىيارىتىمىز جەريانىدا، ئۇ يەرلەرگە ئورۇنلۇشۇپ قالغان شەرقىي تۈركىستانلىق جامائەت مۇتىۋەرلىرىدىن ئابدۇرېھىم قارى ھاجىم، ئابدۇقادىر ھاجىم ئىبراھىمى، ئابدۇقادىر ھاجىم ئەمەت، ئابدۇلغۇپۇر ھاجىم، ئابدۇلئەزىز ھاجىم، زۇنۇن ھاجىم، مەھەممەت رەھىمجان ھاجىم، قاسىمجان ھاجىم، مەھەممەت قاسىم ھاجىم، جالالىدىن قارى ھاجىم ۋە ھۇسەين قارى ئىسلامى ھاجىم قاتارلىق پېشقەدەملىرىمىز يېڭىدىن شەرقىي تۈركىستاندىن ھەج قىلىشقا كەلگەن بىز ھاجىلارنى ناھايىتى چوڭ، داغدۇغلىق زىياپەتلەر ئۆتكۈزۈپ بەك ياخشى كۈتۈۋالدى. بەزى ھاجى نامزاتلىرىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىپ

- مەن مۇھىم بىر ھوقۇق بىلەن كەلگەن ئىدىم. يەنى ئەيسا ئەپەندىنى مەملىكىتىگە تەكلىپ قىلىش ھوقۇقى بىلەن كەلگەن ئىدىم. ئەيسا ئەپەندى بېيجىڭغىچىلىك ئۆز چىقىمى بىلەن كەلسە، ئۇنىڭدىن كېينكى يول راسخوتى، ئۇرۇمچى، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بېرىش يول راسخوتى، مېھمانخانىلاردا يېتىش، يېمەك - ئىچمەك راسخوتلىرى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بېرىلىدۇ. ئەيسا ئەپەندىم يۇرتىنى سېغىنغان بولۇشى مۇمكىن، دادا ۋە ئانىسىنىڭ قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلغۇسى كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ ئىشلارنىمۇ ئورۇنلاپ ئالىدۇ. قالىمەن دېسە، مۇۋاپىق خىزمەت بېرىلىدۇ. كېتىمەن دېسە، تۈركىيەگە يولغا سېلىپ قويۇتتۇق. مۇشۇ تەكلىپنامىنى خالىس ھالدا ئەيسا ئەپەندىمگە يەتكۈزۈپ قويۇشقان بولسىلا، - دېدى.

- بولىدۇ، بىز تەكلىپلىرىنى يەتكۈزۈپ قويايلى. ئەيسا ئەپەندىم بولسا ناھايىتى ئەتراپلىق ئويلايدىغان ئادەم. ئۇ بىزدىن «ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى كىمگە ۋاكالىتەن مېنى دەۋەت قىلدىكەن، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى نامىدىنمۇ ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى نامىدىنمۇ، ياكى مەركەز نامىدىنمۇ» دەپ چوقۇم سورايدۇ ۋە «دەۋەت ئالاقىسى ئېلىپ كەپتىمۇ» دەپ بىزگە سوئال قويىدۇ، - دېسەم،

- ئىيسا ئەپەندىمنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دىنىي ئىشلار ئىدارىسى دەۋەت قىلماقچى. «ماقۇل، باراي» دېسە، ئاندىن ئادرېسىغا دەۋەتنامە ئەۋەتىپ بېرىلىدۇ، - دېدى

- بولىدۇ. بىز سىلى دېگەن بويىچە بۇ ئاغزاكى دەۋەتنى ئەيسا ئەپەندىمگە يەتكۈزۈپ قويايلى، - دېدىم.

ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى يەنە قوشۇمچە قىلىپ:

- ئىيسا ئەپەندىمنى ئۆز زامانىسىدا مەن ياش ۋاقتىمدا، قەشقەردە بىر - ئىككى قېتىم كۆرگەن، بىر قېتىم يىغىندا قىلغان سۆزىنىمۇ ئاڭلىغان. ئەمما ئۇ كىشى مېنى تونۇماسلىقى مۇمكىن. چوقۇم بۇ تەكلىپىمنى يەتكۈزۈپ قويۇشسىلا، - دېدى.

- خاتىرجەم بولسىلا، ئەلۋەتتە يەتكۈزۈپ قويىمىز. ئىيسا ئەپەندىمنىڭ بۇ ھەقتىكى جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، توختى تىللا ئەپەندى ئالغاچ كېتىپ ئۇرۇمچىدە ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلىدۇ، - دېدىم. ئابدۇرەھىم لىتىپ ماڭا قاراپ:

- شۇندق قىلسا بەك ياخشى بولاتتى، - دېدى.

ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ بولۇپ، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، توختى تىللا ئەپەندى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەلۇم بىر كۈنى

رەخمەتۇللا ئىنايەتۇللا تۇركستانى ئەپەندى كىرىپ كەلدى. مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ:

- مەن مىنادىكى رابىتۇل ئىسلام مېھمانخانىسىغا بارماقچى، ئۇ مېھمانخانىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن كەلگەن، دۆلەت تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھەج ئۆمىكى بار، ئەگەر خالىسىلا سىلىنمۇ بىللە ئېلىپ چىقاي، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سىلى تونۇيدىغان كىشىلەر بولۇشى مۇمكىن، - دېدى.

دەل شۇ چاغدا بىز ئولتۇرغان ياتاققا ھەج قىلىش ئۇچۇن كەلگەن، غۇلجىدا ئوتتۇرا مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم توختى تىللا كىرىپ كەلدى. مەن توختى تىللا ئەپەندىگە:

- رابىتۇل ئىسلامنىڭ مىنادىكى مېھمانخانىسىغا چىقىپ كەلمەكچىمىز، چىقساڭلار بىللە چىقىپ كېلەيلى، - دېدىم. توختى تىللا ئەپەندى بۇ تەكلىپىمگە رازىلىق بىلدۇرۇپ:

- بوپتۇ، بىللە چىقسام چىقاي، - دەپ جاۋاب بەردى.

رەخمتۇللا ئەپەندىنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ مىنادىكى مېھمانخانىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن ھەج ئۆمىكىدىكىلەر پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ئىكەن. ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇق. بۇلارنىڭ ئارىسىدا مەن تونۇيدىغان ئۇچ كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ بىرى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى، يەنە بىرى بۇرۇن شەرقىي تۇركستان (شىنجاڭ) ئىنستىتۇتى ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ سېكرېتارى بولغان ھازىر بېيجىڭدىكى خىتاي ئىسلام جەمئىيىتىدە خىزمەت قىلىۋاتقان ئابدۇرەھىم ئىمىن ئەپەندى، يەنە بىرى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دىنىي ئىشلار ئىدارىسىدە مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان، 1937 - يىللىرى تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن ئوسمان قارى ھاجى ئاكا. مەن بۇ ئۇچەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ قىسقىچە ئەھۋاللاشتىم. شۇ ئارىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى مېنى ۋە توختى تىللانى بىر چەتكە تارتىپ شۇنداق دېدى:

- مەن بۇ يىل ھەج جەريانىدا ئەيسا ئالىپتېكىن ئەپەندى بىلەن مەككىدە كۆرۈشەرمىز، دەپ ئويلىسام، ئەيسا ئەپەندىم تۇركىيەدىن بۇ يەرگە كەلمەپتۇ. سىلەر ھەجدىن كېيىن تۇركىيەگە قايتىدىغانسىلەر؟ - دېدى. مەن:

- ئەلۋەتتە، - دېدىم.

توختى تىللا:

- مەنمۇ تۇركىيەگە قايتىپ، ئۇ يەردىن ۋەتەنگە كېتىمەن، - دېدى.

ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى:

- ئەيسا ئالىپتىكىن ئەپەندى ناھايىتى ئىنچىكە ۋە جىددىي ئادەم ئىكەن. بەلكى بىزدىن «ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى مېنى ئۆز نامىدىن دەۋەت قىلدىمۇ؟ ياكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى نامىدىن دەۋەت قىلامدىكەن ۋە ياكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن دەۋەت قىلامدىكەن؟ قولىدا يېزىلغان بىر دەۋەتنامە بارمىكەن؟ دەپ سوريشى مۇمكىن» دېسەم، ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى:

- ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دىنىي ئىشلار ئىدارىسى نامىدىن دەۋەت قىلىش ھوقۇقى بىلەن كەلدىم،- دېدى ۋە بەزى رەسمىيەتلەر ھەققىدە بىرگە قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ ئۆتتى،- دەپ جاۋاب بەردىم. ئەيسا ئالىپتىكىن ئەپەندىم بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن شۇنداق دېدى:

- مەن دىنىي ساھەنىڭ ئادىمى، قازى - كالان، ئىمام - مەزىن بولمىسام، مەن بىر سىياسىي ساھەنىڭ ئادىمى تۇرسام، مېنى مازاق قىلغاندەك دىنىي ئىشلار ئىدارىسى نامىدىن دەۋەت قىلىشى، تىنچسىزلىقتىن ئىبارەت. خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدىن تەكلىپ قىلمىغان تەقدىردە، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق قورچاق ھۆكۈمەت نامىدىن، ئەڭ بولمىغاندا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى نامىدىن تەكلىپ قىلغان بولسا، بىرئاز ئەقىلگە مۇۋاپىق تەكلىپ بولاتتى، بۇنى ئويلاپ كۆرۈشكە توغرا كېلەر ئىدى. مۇنداق مەسخىرە خاراكتېرىدىكى ئاتالمىش تەكلىپكە مېنىڭ قوبۇل قىلىپ ئۇ يەرگە زىيارەتكە بېرىشىم مۇمكىن ئەمەس. توختى تىللا ھاجىم ئەپەندىم، مېنىڭ بۇ جاۋابىمنى ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندىمگە يەتكۈزۈپ قويۇشلىرىنى سورايمەن،- دېدى.

توختى تىللا ئەپەندىم بۇ ھادىسىدىن بىر ئاي كېيىن ۋەتەنگە قايتىپ كەتتى. بەلكىم ئەيسا ئەپەندىمنىڭ جاۋابىنى ئابدۇرەھىم لىتىپكە يەتكۈزگەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە مېنىڭ ئېنىق بىر مەلۇماتىم بولمىدى.

ئاقساراي يۇسۇپ پاشادىكى ئەيسا يۇسۇپ ئالىپتېكىن ئەپەندىنىڭ ئىشخانىسى جايلاشقان شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىگە كەلدۇق. ئەيسا ئەپەندىم ئىشخانىسىدا ئولتۇرغان ئىكەن. بىز ئەيسا ئەپەندىم بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆزئارا ھال - خاتىرە سوراشتۇق. ئەيسا ئەپەندىم بىزگە قاراپ:

- ئىككىلىرىنىڭ ھەجلىرى مۇبارەك بولسۇن! ھەجلىرىنى جانابى ئاللاھ ئۆز دەرگاھىدا قوبۇل قىلسۇن! - دېدى.

بىزمۇ باش لىڭشتىپ:

- ئامىن، ئامىن، ئېيتقانلىرىدەك بولسۇن، - دېيىشتۇق.

گەپتىن گەپ ئېچىلىپ ئەيسا ئەپەندىم:

- مەملىكىمىزدىن ھەج ئۆمىكى كەپتۇمىش دەپ ئاڭلىدىم. كىملەر كەپتۇ بۇ ئۆمەك بىلەن؟ - دەپ سورىدى.

- بۇنى سورىغانلىرى ئوبدان بولدى. بىز رەخمەتۇللا تۈركىستانى ئەپەندى بىلەن مىنادىكى رابىتۇل ئىسلام مېھمانخانىسىغا چىقتۇق. ئۇ يەردە ھەج ئۆمىكىدىكىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۆمەكتە ئون ئۇچتەك كىشى بار ئىكەن. يۇرتىمىزدىكى بەزى ۋىلايەتلەرنىڭ دىنىي زاتلىرى، ئىمامىلىرىدىن باشقا بۇ ئۆمەكنىڭ مەسئۇلى بولۇپ چىققان بۇرۇن يېنىك سانائەت نازارىتىنىڭ نازىرى، ھازىرقى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ باش كاتىپى ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى، بېيجىڭدىكى مەركىزىي ئىسلام جەمئىيىتىدە خىزمەت قىلىۋاتقان ئابدۇرەھىم ئىمىن ئەپەندى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دىنىي ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئوسمان قارى ھاجى ئاكىلار بار ئىكەن. ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇق. ھەج ئۆمىكى باشلىقى ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندى مەن بىلەن توختى تىللا ئەپەندىگە:

- مەن بۇ قېتىم ھەج قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ناھايىتى مۇھىم بىر ھوقۇق ھەم ۋەزىپە بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كەلگەن ئىدىم. ئەيسا ئەپەندىم بىلەن كۆرۈشۈپ، بۇ كىشىنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزغا زىيارەتكە كېلىشكە تەكلىپ قىلماقچى ئىدىم. ئەمما سۇرۇشتۇرسەم ئەيسا ئەپەندىم تۈركىيەدىن سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كەلمەپتۇ. ھەرقايسىلىرى ھەجدىن كېيىن تۈركىيەگە قايتىدىغان بولۇشسىلا، مېنىڭ مۇشۇ تەكلىپىمنى ئەيسا ئەپەندىمگە يەتكۈزۈپ قويۇشلىرىنى سورايمەن، - دېگەن ئىدى.

بىز ئىككىمىز:

- ئەلچىگە ئۆلۈم يوق دېگەن گەپ بار، سىلىنىڭ تەكلىپلىرىنى ئەلۋەتتە يەتكۈزۈپ قويىمىز، - دېدۇق.

مەن ئابدۇرەھىم لىتىپ ئەپەندىگە:

ئوقۇتقۇچىسى پىروفېسسور دوكتور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل ئۆزىنىڭ سۆزى ئاربسىدا «بىز تۈركىيەنىڭ سىرتىدىكى تۈرك قان سىستېمىسىدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ھال - ئەھۋالىغا يېتەرلىك دەرىجىدە كۆڭۈل بۆلمىدۇق. بۇ توغرا ئەمەس، ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈشىمىز لازىم ئىدى» دېدى. ئۇنىڭدىن كېيىنلا سالاپەتلىك كەلگەن يەنە بىر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ پىروفېسسور، ئوقۇتقۇچىسى بۇ سۆزلەرگە رەددىيە بېرىپ شۇنداق دېدى: «سىز تۈركىيەنىڭ سىرتىدىكى قايسى تۈركلەردىن سۆز ئېچىۋاتىسىز، تۈركىيە سىرتىدا تۈرك دېگەن بىر مىللەت قالمىدى، رۇسىيەدىكى (سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنى دېمەكچى) تۈركلەر رۇسلاشتى، تۈگەشتى. خىتايدىكى تۈركلەر خىتايلاشتى، تۈگەشتى. بىز ھازىر تاشقى تۈركلەر دەپ ئۇلار توغرىسىدا باش قاتۇرۇپ ئولتۇرماي، ئۆز ئىچكى ئەھۋالىمىزغا كۆڭۈل بۆلۈشىمىز كېرەك» دېدى. بۇ پىكىرگە پىروفېسسور. دوكتور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل دەرھال رەددىيە بېرىپ: «سېنىڭ بۇ پىكىرلىرىڭ توغرا ئەمەس، تۈركلەر ئۇنداق ئوڭايلا ئاسسىملاتسىيە بولۇپ كېتىدىغان بىر مىللەت ئەمەس. مېنىڭچە، سوۋېتلار بىرلىگىدىمۇ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدىمۇ تۈركلەر مەۋجۇت. ئۇلار مەۋجۇدىيىتىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ دەپ ئويلايمەن» دېدى.

قارشى پىكىردىكى پىروفېسسور: «سېنىڭ پىكىرلىرىڭنىڭ ئاساسى يوق» دېدى. تالاش - تارتىش ناھايىتى قىزىپ ئەۋجىگە چىقتى. مەن پىروفېسسور. دوكتور ئەخمەت نۇرى يۈكسەلنىڭ پىكىرلىرىگە قارشى پىكىر قىلغان پىروفېسسورنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران بولۇپ، ئىچىمدە: «بۇ قانداق پىروفېسسور بولۇپ قالغاندۇ، دۇنيادىن ھېچقانداق خەۋىرى يوق ئادەم ئىكەن» دەپ ئىچىم تىت - تىت بولۇپ ئولتۇراتتىم. مۇنازىرە قىزىپ بۇ نۇقتىغا كەلگەندە، پىروفېسسور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل:

- قېرىندىشىم، سەنمۇ سوۋېتلەر ئىتتىپاقى بىلەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە بېرىپ باقمىدىڭ، مەنمۇ ئۇ يەرلەرگە بېرىپ باقمىدىم. سەنمۇ ئۆزۈڭنىڭ كۆزىگەن ماتېرىياللىرىڭغا ئاساسەن يۇقىرىدىكى قاراشلارنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتىسەن. مەنمۇ قولۇمدىكى ماتېرىياللارغا ئاساسەن ئۆز قاراشلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتىمەن. ئىككىمىز ئارىمىزدىكى مۇنازىرىنى توختىتايلى. بىز سوۋېتلار ئىتتىپاقىدىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىز بىلەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئاسسىملاتسىيە بولۇپ رۇسلۇشۇپ، خىتايلىشىپ كەتكەن - كەتمىگەنلىكىنى، خىتاي ھۆكۈمىتى ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندىن تۈركىيەگە يېڭى كەلگەن ئىلىم ئادىمى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىدىن سوراپ باقايلى، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى، - دېدى.

كۆپچىلىك بۇ پىكىرنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ باش لىڭشىتتى ۋە بۇ ھەقتە پىكىر بايان قىلىش ئۈچۈن مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ

تۆتىنچى باپ: ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق هاياتىمنىڭ باشلىنىشى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلىنىشىم ۋە ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىم

ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق هاياتىمنىڭ باشلىنىشى ۋە ئىلمىي ئاكادېمىك پائالىيەتلىرىم

1983 - يىلىنىڭ مايى ئايلىرىدا تۈركىيەدە مەن تونۇشۇپ قالغان پەرىدۇن ئىسىملىك بىر تۈرك يىگىت (ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىسى ئىدى) ئىستانبۇلدىكى ئۆتۈكەن نەشرىياتى مەسئۇللىرىغا مېنى تونۇشتۇرغان ئىكەن. نەشرىيات مەسئۇللىرى مېنىڭ بىلەن تونۇشۇش ئارزۇسىنى فەرىدۇنغا ئىزهار قىلىپ، ئالدىمىزدىكى شەنبە كۈنى نەشرىياتىمىزدا بولىدىغان سۆھبەتكە سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندىنى ئېلىپ كېلىڭ، - دېگەن ئىكەن. فەرىدۇن بۇ دەۋەتنى ماڭا يەتكۈزدى. مەن ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدىم، شەنبە كۈنى ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۆتۈكەن نەشرىياتىغا قەدەم تەشرىپ قىلدىم.

نەشرىياتنىڭ يېغىن ۋە سۆھبەت ئۆتكۈزۈلىدىغان ئىشخانىسىغا كىرگىنىمدە ئون بەشكە يېقىن ئىلىم ئادەملىرى، نەشرىياتچىلار ۋە يازغۇچىلار بىلەن قارشىلاشتىم. ئۇلار مېنى قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئالدى. «خوش كەلدىڭىز، خوش كەلدىڭىز، ئەھۋالىڭىز قانداق؟» دەپ هال - خاتىرە سورىدى. مەن «خوش بولدۇق» دېگەن جاۋابلار بىلەن ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇم. ئۇستەل ئۈستىگە باقالى ۋە پىچىنلەر تىزىلغان ئىدى. هەممىمىز ئۇستەل ئەتراپىدىكى ئورۇندۇقلاردا ئولتۇردۇق. چايلار ۋە قەھۋەلەر قويۇلدى. سۆھبەت باشلاندى. سۆھبەتتە ئىستانبۇل تېخنىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئايروپىلان ئىنژېنېرلىقى بۆلۈمىنىڭ

يەردىكى قېرىنداشلىرىدىن تېپىپ ئېلىشى مۇمكىن،- دېدىم.

بۇ سۆزۈمنى كۆپچىلىك ھاياجان بىلەن ئاڭلىدى ۋە چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى. پىروفېسسور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل ئورنىدىن تۇرۇپ:

- ئاڭلىدىڭمۇ، بۇ ھەقىقەتلەرنى. ئۇ يەرنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سۆلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى ناھايىتى توغرا ئىزاھلاپ بەردى،- دېدى.

شۇنىڭ بىلەن قارشى پىكىردىكى پىروفېسسورنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. سۆھبەت ۋاقتى ئايالاشتى. بۇ چاغدا پىروفېسسور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل مېنىڭ قولۇمنى سىقىپ تۇرۇپ:

- رەھمەت، ھەقىقەتنى ناھايىتى ياخشى ئوتتۇرىغا قويدىڭىز، سىز شەرقىي تۈركىستاندا نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولغان ئىدىڭىز؟ - دەپ سورىدى.

- مەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىدىكى شىنجاڭ (يەنى شەرقىي تۈركىستان) ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى ئىدىم. 1956 - يىلدىن 1982 - يىلغىچە ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە 26 يىل ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىدىن دەرس بەرگەن ئىدىم،- دېدىم.

- سىز بىزگە بەكمۇ ئېھتىياجلىق مۇتەخەسسىس ئىكەنسىز. مەن سىزنى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدىكى پىروفېسسورلار بىلەن تونۇشتۇرىمەن،- دېدى ۋە ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ كوجا مۇستاپا پاشادىكى ئۆيۈمگىچە ئاپىرىپ قويدى.

دۇشەنبە كۈنى سائەت ئونىدا ئۆيۈمگە كېلىدىغانلىغىنى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئېلىپ بارىدىغانلىغىنى ئېيتتى. دۇشەنبە كۈنى ئۆيۈمگە كەلدى. مېنى ماشىنىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ بايازىتتىكى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمگە ئېلىپ كەلدى. مېنى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى بىناسىنىڭ 3 - قەۋىتىدىكى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى مۇدىر ئىشخانىسىغا باشلاپ كىردى. ئۇ يەردە ئاق چاچلىق بىر مويسېپت ئۇستاز بىلەن تونۇشتۇردى. بۇ كىشى بۆلۈم باشلىقى پىروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى ئىدى. مەھەممەت قاپلان ئەپەندى ماڭا ئىسسىق چىراي ئىچىپ:

- خوش كەلدىڭىز،- دەپ قارشى ئالدى. ئەخمەت نۇرى يۈكسەل، مەھەممەت قاپلان ئەپەندىگە مېنى تونۇشتۇردى. پىروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى مېنىڭدىن ئەھۋال سورىدى ۋە مېنىڭ خىزمەت ھاياتىم بىلەن تونۇشتى. دەرھال تېلېفون قىلىپ قەدىمكى تۈرك تىلى ئوقۇتۇش كافىدىراسىنىڭ باشلىقى پىروفېسسور. دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىنى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا مېنى تونۇشتۇردى. مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىمۇ ماڭا ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلە قىلدى.

تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئۇيغۇر تۈركچىسى ئارىلاشقان بىر تىل بىلەن شۇنداق دېدىم:

- مەن يۇقىرىدا ئىككى پروفېسسورنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن مۇنازىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدىم. پروفېسسور ئەخمەت نۇرى يۈكسەل ئەپەندىنىڭ ئىلگىرى سۈرگەن قاراشلىرىغا قارشى چىقىپ: «سوۋېتلار ئىتتىپاقىدىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىز رۇسلىشىپ تۈگەشتى، خىتاي ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىز خىتايلىشىپ تۈگەشتى» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرگەن مۇھتەرەم پروفېسسورنىڭ سۆزلىرىگە ھەيران قالدىم.

رۇس ۋە خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيەتلىرىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك مەقسىتى ھەققەتەن سوۋېتلار ئىتتىپاقى بىلەن خىتايدىكى تۈركلەرنى ئاسسىملاتسىيە قىلىپ رۇسلاشتۇرۇش ۋە خىتايلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇنىڭدا ھېچقانداق شەك - شۈبھە يوق. لېكىن، مەيلى سوۋېتلار ئىتتىپاقىدىكى بولسۇن، مەيلى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىز يەنى ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، قىرغىز، تۈركمەن، تاتار ۋە ئەزەربەيجان قاتارلىقلار بولسۇن، ئۇلارنىڭ بۇ ھىلىسىنى بىلگەچكە ئۆزىنىڭ مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ بىر كۈرەش ئېلىپ بارماقتا. ئاسمان قانچىلىك قارا‌ڭغۇ بولسا، يۇلتۇزلار شۇنچىلىك پارلايدۇ. مەن شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە شۇنى بايان قىلمەنكى، ئۇلار ئۆزىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىنى، ئانا تىلىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئۆزىنىڭ ئىسلام دىنىنى ۋە ئەقىدىلىرىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. مەسچىتلەردە نامازغا ئوقۇش چەكلەنگەن ۋاقىتلاردىمۇ مەخپىي ھالدا ئۆيلىرىدە نامازلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. ئۇلار ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، چوشقا يېغى بىلەن چوشقا گۆشىنى يېمەيدۇ. خىتاي قىز، يىگىتلىرى بىلەن توي قىلمايدۇ. ئۆزىنىڭ مىللىي كىملىكى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قەتئىي قوغداشقا تىرىشىۋاتىدۇ. سوۋېتلار بىرلىگىدىمۇ ئەھۋال شۇنداق. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنى بۇگۈن تامامەن خىتايلىشىپ كەتتى، رۇسلىشىپ كەتتى دېگەن كۆزقاراش پۈتۈنلەي خاتا. ئۇلارنىڭ بىر ئەزاسى بولغان مەن بۇگۈن سىلەرگە ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن سۆزلەۋاتىمەن. بىز ئەگەر خىتايلىشىپ كەتكەن بولساق، مېنىڭ بۇ يەردە ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن سۆزلىشىم مۇمكىن بولمايتتى. خىتايچە سۆزلىگەن بولاتتىم. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۇنيادا بىر - بىردىن مۇستەقىل بىر تۈرك دۆلىتى. لېكىن مەن شۇنى تەكىتلەيمەنكى، ئۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭمۇ ئۆزىنىڭ مۇستەقىل دۆلەتلىرىنى قۇرۇپ، دۇنيا سەھنىسىگە چىقىدىغان كۈنلىرى ئۇزاق ئەمەس. ئۇ چاغدا تۈركىيەدىكى تۈرك مىللىتىنىڭ يوقاپ كەتكەن ۋە ياكى ئاجىزلاپ كەتكەن بىرمۇنچە ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى، ئۆرپ - ئادەت ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى، ئۇ

بەكمۇ ئېھتىياجلىق، بىز سۈلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنى بۆلۈمىمىزگە مېھمان ئوقۇتقۇچى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىشىنى ئۈيغۇن كۆردۇق. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىپ تەستىقلاپ بېرىشىڭىزنى سورايمىز،- دېدى.

تېلېفوننىڭ قويۇپ يارەمچىسى سەما گۈرجانغا: «ياز قىزىم» دەپ خىتاب قىلدى ۋە ئۈياق - بۈياققا مېڭىپ، مېنى بۆلۈمگە قوبۇل قىلىش ھەققىدىكى قاراشلىرىنى بىلدۈرۈپ مۇدىر ئىشخانىسىغا بىر پارچە دوكلات يازدۇردى. مەن مەھەممەت قاپلاننىڭ پىكرلىرىنىڭ رەتلىك، ھەربىر جۈملىسىنىڭ مەنتىقى كۈچىگە ھەيران بولدۇم ۋە بۇ ئالىمنىڭ قابىلىيىتىگە بەكمۇ قايىل بولدۇم. مەھەممەت قاپلان ئۇنى ئىمزالاپ، مۇدىر ئىشخانىسىغا ماڭغۇزدى. ماڭا بىرقانچە كۈن كۈتۈپ تۇرۇڭ، بىز مۇدىر ئىشخانىسى تەستىقلىغاندىن كېيىن سىزنى چاقىرتىمىز،- دېدى.

9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا بىر كۈنى مېنى پىروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى بۆلۈمگە چاقىرتتى ۋە خۇشخەۋەرنى يەتكۈزدى، ماڭا ھاياجان بىلەن قاراپ:

- سىزنى مېھمان ئوقۇتقۇچى سۈپىتىدە بۆلۈمىمىزگە قوبۇل قىلدۇق. ھازىرقى زامان ئۈيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىدىن دەرس بېرىسىز، تەييارلىقىڭىزنى دەرھال باشلاڭ،- دېدى ۋە قوشۇمچە قىلدى: «يەنە ئون كۈندىن كېيىن بۆلۈمىمىزنىڭ 3 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرسىڭىزنى باشلايسىز.»

مەن ھاياجان ئىچىدە:

- ئۇستازىم، مەن تۈركىيە تۈركچىسىنى ياخشى بىلمەيمەن، بۇ ھەقتە مەن تەلىم - تەربىيەگە ۋە ياكى كۈرسقا قېتىلمىدىم. ماڭا ھىچ بولمىغاندا 2 - 3 ئاي تەييارلىق ۋاقتى بېرىلگەن بولسا، تۈركىيە تۈركچىسىنى بىرئاز ئۆگەنسەم ۋە دەرسكە ئەتراپلىق تەييارلىق كۆرسەم، ياخشى بولاتتى،- دېدىم.

بۆلۈم باشلىقى پىروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى:

- ئون كۈن ئىچىدە تەييارلىغىڭىزنى قىلىڭ، دەرس ئۆتۈش جەريانىدا تۈركىيە تۈركچىسى سەۋىيەڭىزنى ئاشۇرۇشىڭىز مۇمكىن، سىز دەرس ئۆتىدىغان سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى قەدىمكى تۈركچە ۋە قەدىمكى ئۈيغۇر تۈركچىسىدىن دەرس ئالغان ئوقۇغۇچىلار. ئۇلار دەرسىڭىزنى چۈشۈنەلىشى مۇمكىن. سىز تۈركىيە تۈركچىسىنى ياخشى ئۆگىنىش ئۈچۈن گېزىت ۋە كىتابلارنى كۆپرەك ئوقۇڭ، رادىيو تىڭشاڭ، تېلېۋىزور كۆرۈڭ، ئۇنىڭ تىلىغا دىققەت قىلىڭ،- دېگەن تەۋسىيەلەرنى قىلدى.

ئون كۈن كېچە - كۈندۈز تەييارلىق قىلىپ دەرس پروگراممىسى ۋە دەرس لېكسىيەلىرىنى يازدىم. ئالدى بىلەن تۆرت سائەت ۋاقىت ئايرىپ ئۈيغۇرلار، ئۈيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى، مەدەنىيىتى، تىلى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدە مەلۇمات

ئۇنىڭ چىراي - شەكلى بىز شەرقىي تۈركستانلىق تۈركلەرگە ناھايىتى ئوخشاپ كېتەتتى. ئۇمۇ مېنىڭدىن خىزمەت ھاياتىم ھەققىدە مەلۇمات ئالدى. شەرقىي تۈركستان تۈركلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. مېنىڭ ئۆيۈ ئادرېسىمنى ۋە تېلېفون نومۇرىمنى يېزىۋالدى. «سىز بىلەن قىسقا ۋاقىتتا قايتا كۆرۈشىمىز» دېدى. بىزگە چاي قويدى. چاي ئىچىشكەندىن كېيىن خوشلىشىپ يېنىپ چىقتۇق. مەھەممەت نۇرى يۈكسەل: «سىزنى يېقىن ئارىدا چاقىرىپ سۆزلىشىدۇ، بۇ يەرگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىنىشىڭىز مۇمكىن» دەپ مېنى خوشال قىلدى.

بىر كۈنى مۇھەررىم ئەرگىن ئەپەندى ماڭا تېلېفون قىلىپ، سىز ئالىي مائارىپ ئىدارىسىغا ئۆز ئەھۋالىڭىزنى بىلدۈرۈپ، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئىشلەشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىغىڭىزنى بىلدۈرۈپ بىر ئىلتماس يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىڭ، - دېدى. مەن بۇ پىكىر بويىچە ئۆرۈمنىڭ ۋە ئايالىم مېھرىنىسا قەشقەرىنىڭ ئىلتماسىنى ھازىرلاپ، شائىر مەرھۇم نىياز يىلدىرىم گەنچ ئوسمان ئوغلىغا داكتىلودا يازغۇزۇپ، تۈركىيە ئالىي مائارىپ ئىدارىسىغا پوچتا ئارقىلىق يوللىدىم.

ئىككى ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، بىر كۈنى ئۆيۈمگە ئەتىگەن سائەت ئونلاردا، شۇ ۋاقىتتا تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئاسپىرانت بولغان مۇستاپا ئارگۇنىشا (ھازىر پروفېسسور. دوكتور قەيسىرى ئەرجىيەس ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى باشلىقى) كىرىپ كەلدى ۋە مېنى بۆلۈم باشلىقى مەھەممەت قاپلان ئەپەندىنىڭ چاقىرغانلىقىنى ئېيتتى. بىز دەرھال تەييارلىنىپ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا باردۇق. تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىگە كىردۇق ۋە مەھەممەت قاپلان ئەپەندىنىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئىشىگىنى چەكتۇق. «كىرىڭ» دېگەن ئاۋازدىن كېيىن ئىشكنى ئېچىپ ئىچكىرىگە كىردۇق. بۆلۈم باشلىقى پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى مېنى ۋە ئايالىم مېھرىنىسا خانىمنى قىزغىن قارشى ئالدى. مەن بىلەن ئۇچ مىنۇت ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن، دەرھال تېلېفون تۈرۈپكىسىنى قولىغا ئېلىپ، نومۇرلارنى بېسىشقا باشلىدى ۋە مەكتەپ مۇدىرى كاتىپىغا:

- مەن پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان. تېلېفونىنى مەكتەپ مۇدىرىغا ئۇلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن، - دېدى ۋە ئارقىدىن «مۇھتەرەم مۇدىر، شەرقىي تۈركستانىنىڭ ئۇرۇمچى ئۇنىۋېرسىتېتىدىن تۈركىيەگە كەلگەن سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى ئىشخانامدا، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى شەرقىي تۈركستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى 1956 - يىلى تاماملىغان. 1956 - يىلدىن 1982 - يىلغىچە ئاۋۇال ياردەمچى ئوقۇتقۇچى، كېيىن رەسمىي ئوقۇتقۇچى بولۇپ، 26 يىل شۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا ئىشلىگەن. ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك لەھجىلىرى ۋە خىتايچىنى ياخشى بىلىدىكەن. بىزنىڭ بۆلۈمىمىزگە

- سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم 1982 - يىلىنى «بىر مىڭ توققۇز يۈز سەكسەن ئىككىنچى يىلى» دېدى. بىز بۇگۈن «مىڭ توققۇز يۈز سەكسەن ئىككىنچى يىلى» دەيمىز. قەدىمكى تۈركچىدە «بىر مىڭ توققۇز يۈز...» شەكلىدە تەلەپپۇز قىلىناتتى. ئۇيغۇر تۈركچىسىدە بۇ ئالاھىدىلىك ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.- دەپ ئىزاھات بەردى.

پىروفېسسور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىم تۆت قېتىم مەن بىلەن سىنىپقا كىرىپ ئوقۇغۇچىلار قاتارىدا ئولتۇرۇپ، ماڭا دەرس ئۆتۈشتە ياردەملەشتى. 4 - قېتىملىق دەرستىن چىققاندىن كېيىن:

- بۇنىڭدىن كېيىن دەرسنى ئۆزىڭىز ئۆتۈشۈرسىڭىز بولىدۇ.- دېدى ۋە ماڭا مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيدىغانلىغىنى ئىزھار قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىم باشلىنىپ كەتتى. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، خەلقئارادا مەشھۇر بىر مەكتەپتە ئوستازلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلىنىش مېنى چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈردى. شۇنىڭ ئۈچۈن جانابى ئاللاھقا شۈكرۈلەر ئېيتىپ، ھەمدۇ - سانالار ئوقۇدۇم.

مەن ئۆمرۈمدە تىجارەت قىلىپ باقمىغان. تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن «مەن نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولارمەن؟» دەپ ئويلىغان ئىدىم. بەزى تىجارەتچىلەردەك ئۇچ - تۆت سومكا مالنى ئېلىپ خىتايغا ئاپىرىپ سېتىپ، ئۇ يەردىن يىپەك ئېلىپ كېلىپ، تۈركىيەدە سېتىپ، جان بېقىشنى قەتئىي خالمايتتىم. مەن مۇڭاپىق بىر خىزمەتكە، ئۆزۈمنىڭ كەسپىگە مۇناسىۋەتلىك بىر ۋەزىپىگە تەيىنلىنىپ، باللىرىمنى تۈركىيەدە ئوقۇتۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. بۇ ئارزۇيۇم ئىشقا ئاشتى. بۇنىڭغا مەرھۇم دادامۇ بەك خۇرسەن بولدى. دادامغا بەزىلەر «گۆھەر، ھەر ۋاقىت گۆھەردۇر. باللىرى ھەقىقەتەن ئېلىم ئەھلى ئىكەن. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدەك ئېلىم - ئىرپان ئوچىقىدا ئوستاز بولۇشى بىز ئۇيغۇرلار ئۈچۈنمۇ ئىپتىخارلىنارلىق بىر ئىش» دېگەن ئىكەن، دادام بۇ سۆزلەرنى ماڭا سۆزلەپ، ياخشى ئىشلىشىمنى جېكىلىدى.

مەن بۇ يەردە ئوستاز پىروفېسسور. دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ۋە پىروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى ھەققىدە بىرئاز توختىلىپ ئۆتۈشنى ئۇيغۇن كۆردۈم.

پىروفېسسور. دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندى ئەسلىدە كافكازىيەدىكى گىرۇزىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاخسكا رايونىدا ياشايدىغان ئاخسكا تۈركلىرىدىن بولۇپ، رۇسىيەدە ئېلىپ بېرىلغان ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە گىرۇزىيەدىن تۈركىيەگە قېچىپ كەلگەن قانداشلىرىمىزدىن بىرىدۇر. تولۇق ئوتتۇرا ئوقۇشنى بالىكەسىردە پۇلسىز ياتاقلىق مەكتەپتە تاماملىغان. ئۇنىۋېرسىتېت

بىرىمەن، ئاندىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىدىن تېكىست تاللاپ، ئۇنى ئاساس قىلىپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئوخشاش تەرەپلىرى ۋە پەرقلىق نۇختىلىرىنى بولۇپمۇ فونىتىك پەرقلەرنى شەرھلەش ئارقىلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسىنى ئۆگىتىمەن، دەپ پىلانلىدىم. ئون كۈن ناھايىتى ئىتتىك ئۆتۈپ كەتتى. دەرس باشلايدىغان كۈنۈم يېتىپ كەلدى. مەن ناھايىتى ھاياجان ئىچىدە ئىدىم. ئاساسلىق ئەندىشەم «ئوقۇغۇچىلار مېنىڭ دەرسىتە قىلغان سۆزلىرىمنى ئاڭلىيالارمۇ؟ دەرسنى ياخشى ئۇقتۇرالمسام قانداق قىلارمەن» دېگەن ئەندىشىدىن ئىبارەت ئىدى.

1983 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى چارشەنبە كۈنى ئىدى. مەن قەدىمكى تۈرك تىلى كافېدراسىنىڭ باشلىقى پروفېسسور. دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىنىڭ ئىشخانىسىغا كىردىم. مۇھەررەم ئەپەندى مېنىڭدىكى ھاياجاننى سەزگەن بولسا كېرەك، ماڭا قاراپ:

- سىنىپقا سىزنى مەن ئېلىپ كىرىپ ئوقۇغۇچىلارغا تونۇشتۇرىمەن، ھەم دەرسىڭىزنى بىللە ئاڭلايمەن. ئوقۇغۇچىلارغا بىرقانچە قېتىملىق دەرستە سىزنىڭ ئېيتقان پىكىرلىرىڭىزنىڭ خۇلاسىسىنى چۈشەندۈرۈپ قويىمەن،- دېدى، رەھمەت ئېيتتىم.

ئەخمەت جەپەر ئوغلى ناملىق دەرسخانىغا 3 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سىنىپىغا بىللە كىردۇق. ئوقۇغۇچىلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۈردى. مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ:

- سۆيۈملۈك ئوقۇغۇچىلار! سىلەرگە بۈگۈندىن باشلاپ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسى دەرسىنى شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن قىممەتلىك ئىلىم ئىگىسى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئوتتۇ. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن بولۇپ، 1956 - يىلى شەرقىي تۈركىستان داربلفۇنۇنىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنى تاماملىغان. 1956 - يىلىدىن 1982 - يىلى 8 - ئايغىچە شۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئۇستازلىق قىلغان. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بولسا قەدىمكى تۈرك تىلىنىڭ بىرمۇنچە ئالاھىدىلىكلىرىنى ھازىرغىچە ئۆزىدە ساقلاپ كەلگەن بىر تىل. ئۇستازىڭلارنىڭ لېكسىيەسىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، ياخشى خاتىرە يېزىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن،- دېدى ۋە ماڭا قاراپ:

- دەرسىڭىزنى باشلاڭ ئەپەندىم،- دېدى.

مەن دەرسىمنى باشلىدىم. ئون بەش مىنۇت سۆزلىگەندىن كېيىن مېنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئوقۇغۇچىلارغا خۇلاسىلەپ چۈشەندۈردى ۋە:

ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىم باشلىنىپ بىر ئايدىن كېيىن بىرىنچى قېتىملىق ئايلىق مائاشىمنى ئالغىنىمدا بەكمۇ ھاياجانلاندىم ۋە بۇ يەردە ئالغان مائاشىمنى شەرقىي تۈركىستاندا شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئالغان مائاشىم بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆردۈم. مېنىڭ 1982 - يىلىدا شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلىگەن چاغلىرىمدا ئالغان بىر ئايلىق مائاشىمغا 40 كىلو گۆش كېلەتتى، نورمال بىر كاستۇم - بۇرۇلكا ئالغىلى بولاتتى. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئالغان بىرىنچى قېتىملىق مائاشىمغا 240 كىلو گۆش ئالغىلى بولىدىكەن، بەش قۇر كاستۇم - بۇرۇلكا سېتىۋالغىلى بولىدىكەن. بۇ سېلىشتۇرما ئارقىلىق بۇ يەردىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەنلەرنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم.

بىر تەرەپتىن ئوقۇتقۇچىلىقنى داۋاملاشتۇرۇپ يەنە بىر تەرەپتىن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە «قەدىمكى تۈرك تىلى» دىن دوكتورلۇق ئوقۇشنى باشلاشنىڭ كېرەكلىكىنى ھېس قىلدىم. ئەمما يېشىم 48 گە كېلىپ قالغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ھېسابلاشمىدىم. چۈنكى ئوقۇشنىڭ يېشى بولمايدۇ - ئەلۋەتتە. قەدىمكى تۈرك تىلىدىن دوكتورلۇقنى باشلاش ئۈچۈن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى سوتسىيال بىلىملەر (ئىجتىمائى پەنلەر) ئىنستىتۇتىغا 1986 - يىلى ئىلتىماس قىلدىم. چەتئەل تىلى ۋە كەسپىي ئىمتىھانلارغا كىرىپ ياخشى نەتىجە بىلەن ئىمتىھاندىن ئۆتتۈم. 1990 - يىلى «ئۇيغۇر تۈركچىسىدە پېئىللار» ناملىق دوكتورلۇق ئىلمىي دىسرتاتسىيەم بىلەن پەن دوكتورى ئۇنۋانىغا ئېرىشتىم.

كەنجى ئوغلىمزنىڭ دۇنياغا كېلىشى، باللىرىمزنى ئوقۇتۇپ يېتىشتۇرىشىمز ۋە ئاتا - ئانىلىق بۇرچىمزنى ئادا قىلىشىمز

ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن تۈركىيەگە كېلىپ، دادام ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن مېھرىنىسا خانىم ھاملدار بولۇپ قالدى. ئۇ، بۇ قېتىمقى پەرزەنتسىزلىنىڭ قىز بولۇپ قېلىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلدى. 1983 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 -كۈنى ئىستانبۇلدىكى جەرراھپاشا دوختۇرخانىسىدا يەڭگىدى. تۆتىنچى پەرزەنتسىزمۇ ئوغۇل بولۇپ دۇنياغا كەلدى. ئىسمىنى «كامال» قويدۇق. مېھرىنىسا خانىمنىڭ كۆڭلى بىر ئاز يېرىم بولدى. ئەمما دادام داۋۇت ھاجىم ۋە ئاپىمىز شەمسىيەخان ھاجىم: «كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، ئاللاھ نېمىنى بەرسە ئۇنىڭغا رازى بولۇش كېرەك» دەپ تەسەللى بەردى. ئىسمىنى دادام ئەزان ئوقۇپ قويۇپ بەردى ۋە سۆزىدە «بۇ بالا مۇستاپا كامالدەك ئادەم بولۇپ يېتىشىپ، خەلقىمىزگە، مىللىتىمىزگە پايدىلىق مۇنەۋۋەرلەردىن بىرى بولۇپ قالسا ئەجەپ

تەلىم - تەربىيەسىنى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە داۋاملاشتۇرغان مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندى، رەشىت رەخمەتى ئارات، ئاخمەت جافەر ئوغلى، ئالى نېهات تارلان، ئاخمەت ھامدى تاۋ پىنار، م ﷺجدوت مەنسۇر ئوغلى، جانوس ئەكمان، ئاخمەت ئاتەش قاتارلىق ئۇستازلاردىن دەرس ئالغان. 1946 - 1947 ئوقۇتۇش يىلىدا فاكۇلتېتتىكى ئوقۇشىنى پۈتتۈرگەن.

1950 - يىلىدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ تۈرك تىلى كافېدراسىدا ئوقۇتقۇچى بولغان. 1954 - يىلىدا «دەدە قورقۇت كىتابى كىرىش - تېكست - ئىندېكس» ناملىق ئەسىرى بىلەن ئەدەبىيات دوكتورى، 1962 - يىلىدا «دەدە قورقۇت كىتابى - گىراماتىكىسى» ناملىق دىسسېرتاتسىيەسى بىلەن دوتسېنت بولغان. 1964 - يىلىدا راشىت راخمەتى ئاراتنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، قەدىمكى تۈرك تىلى كافېدراسىنىڭ باشلىقى بولۇپ تەينىلەنگەن. شۇ يىلى ئۆزدەن خانىم بىلەن تۇيى قىلغان. 1971 - يىلىدا «ئورخۇن ئابىدىلىرى» ۋە «ئازېرى تۈركچىسى» ناملىق كىتابى ۋە 71 پارچە ئىلمىي ماقالىسى بىلەن پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. بىلىملىكلىكى بىلەن بىرلىكتە ياخشى بىر شائىر ۋە پىكىر ئىگىسى بولغان مۇھەررەم ئەرگىن، تۈرك تىلى گىراماتىكىسى جەھەتتىن ناھايىتى چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن بىر ئالىمدۇر. ئۇنىڭ «تۈرك تىلى گىراماتىكىسى» ناملىق كىتابى تۈركىيەدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ ئاساسلىق ئوقۇتۇش كىتابى قىلىپ بەلگىلەنگەن. ئۇ 1995 - يىلى 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئىستانبۇلدا ۋاپات بولدى. ئاللاھ رەھمەت ئەيلىسۇن!

پروفېسسور. دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن تاشقى تۈركلەردىن بولۇپ، ماڭىمۇ ھەر جەھەتتىن ياردەمدە بولغان قىممەتلىك ئۇستازدۇر. ئۇنى ئەبەدىي ئۇنۇتمايمەن.

پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى قېرىم تاتار تۈركلىرىدىن بولۇپ، چوڭ دادىسىنىڭ دادىسى 19 - ئەسىردە قېرىمدا يۇز بەرگەن ئوسمانلى - رۇس ئۇرۇشىدا قېرىمدىكى رۇس چار ھاكىمىيىتىنىڭ قانلىق قىرغىنچىلىقىدىن قېچىپ رومانىيەگە، ئۇ يەردىن ئوسمانلى دۆلتىنىڭ تۈپرىقى بولغان ئەسكى شەھەر (قەدىمكى شەھەر) گە كۆچۈپ كەلگەن. پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندى ئەسكى شەھەردە تۇغۇلۇپ، ئاتاتۈرك قۇرغان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدە ئوقۇپ يېتىلگەن مۇنەۋۋەر پروفېسسورلاردىن بىرى ۋە ئاتاقلىق ئەدەبىيات نەزەرىيەچىسى، بۈيۈك ئالىم ئىدى. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەھەممەت قاپلان ئەپەندى، ماڭا ھەر جەھەتتىن غەمخورلۇق قىلغان ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ئىلىم ئادىمى ئىدى. مەرھۇم ئۇستازىمىزنى مەن ئەبەدىي ئۇنۇتمايمەن. ئۇنى ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن ھەردائىم ئەسلەيمەن.

ۋەقىپىدە ئىشلىدى، ۋەقىپىنىڭ خىزمەتلىرىگە تېگىشلىك ھەسسىسىنى قوشتى. مېنىڭ خىزمىتىمنىڭ ئېدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، بۇ خىزمەتتىن ئايرىلىپ ئېدىرنەدە مەن بىللە تۇرۇپ، كىچىك ئوغلىمز كامال ئەپەندىنىڭ ئېدىرنە ئاناداولو كولېژىدىكى ئوقۇشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋاملىشىشى ئۈچۈن پىداكارلىق كۆرسەتتى.

ئاتا - ئانىنىڭ پەرزەنتلەر ئالدىدىكى ئەڭ مۇھىم قەرىزلىرىدىن بىرى ئۆلارنى ئۆيلەندۈرۈپ، ئۆي - ئوچاقلىق قىلىپ قويۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكى ھەممىمىزگە مەلۇم. پەرزەنتلىرىمىز ئوقۇشلىرىنى پۈتتۈرۈپ، ئۆيلىنىش يېشىغا كەلگەندە ئۆلارنى نۆۋىتى بىلەن تۇي - تۆكۈن ئۆتكۈزۈپ، ئۆي - ئوچاقلىق قىلىپ قويدۇق.

ھازىر چوڭ ئوغلىمىز دوختور دىلشات ئەپەندىنىڭ بىرىنچى ئايالىدىن بىر قىز پەرزەنتى بولۇپ، ئىسمى نۇرشەن، كېيىنكى يولدىشى لالە خانىمدىن بىر قىز پەرزەنتى بولۇپ ئىسمىنى دىلناز قويۇپ قويدۇق.

ئىككىنچى ئوغلىمىز مۇرات ئەپەندى 1993 - يىلى قەشقەردە دوختور ھەببە خانىم بىلەن تۇي قىلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ سەمرە خانىم ئىسىملىك بىر قىز پەرزەنتى بار بولۇپ، ئۇ ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇش ھاياتى داۋام قىلماقتا.

ئۈچىنچى ئوغلىمىز دوختور پەرھات ئەپەندىنى 2001 - يىلى 5 - ئايدا رائىلە خانىم بىلەن تويىنى ئۆتكۈزۈپ ئۆي - ئوچاقلىق قىلىپ قويغان ئىدۇق. ئۇلارنىڭ 2002 - يىلى مارت ئېيىدا دۇنياغا كەلگەن بىر ئوغلى بولۇپ، ئۇنىڭغا مېنىڭ ۋاپات بولۇپ كەتكەن دادام داۋۇت ھاجىمنىڭ ئىسمىنى ئەبىدى خاتىرىلەش ئۈچۈن داۋۇت ئىدىقۇت دەپ ئات قويۇپ قويدۇق. ئۇلارنىڭ 2011 - يىلى 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئىككىنچى پەرزەنتى دۇنياغا كەلدى. بۇ پەرزەنتى قىز بولغانلىقتىن ئىسمى بىلگە دەپ قويۇلدى.

تۆتىنچى ئوغلىمىز كومپيوتېر ئىنژىنېرى كامال ئەپەندىنىڭ تويىنى 2008 - يىلى 1 - ئايدا ئۆتكۈزدۇق. ئۇنىڭ ئايىلى رىزۋانگۈل خانىمدىن ئىككى قىز پەرزەنتى بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمىنى مېھرىئاي، كىچىكىنىڭ ئىسمىنى كەۋسەر ئېدا دەپ قويدۇق. تۆتىنچى ئوغلىمىز كامال ئەپەندى ئىستانبۇل قادىرخاس ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كومپيوتېر ئىنژىنېرلىقى بۆلۈمىنى پۈتتۈرۈپ، خۇسۇسىي شىركەتلەردە بىر مەزگىل ئىشلىگەندىن كېيىن دۆلەت كادىرلىرى ئۈچۈن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتنىشىپ، ياخشى نەتىجە بىلەن بۇرسا شەھرىدىكى ئۇلۇغ تاغ ئۇنىۋېرسىتېتىگە خىزمەتكە ئورۇنلۇشۇپ ئۇ يەردە بەش يىل ئىشلىگەندىن كېيىن، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئالمىشىپ كېلىپ «ئىلمىي كەسىپ ئەھلى بولۇشنى تەتقىق قىلىش ۋە ئەملىيلەشتۈرۈش» مەركىزىدە ئۆز خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرماقتا. ھازىر بىزنىڭ بىرى ئوغۇل، ئالتىسى قىز بولۇپ جەمئى يەتتە نەۋرىمىز بار. نەۋرىلىرىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەر،

ئەمەس، ئىنشائاللاھ» دەپ ئۇنىڭدىن بۇيۇك ئۈمىد كۈتىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. باللارنىڭ ھەممىسى تۈركىيەدە تەھسىلىنى داۋاملاشتۇرۇپ، بەزىسى چەت ئەلدە ئوقۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىقتى. ئىككىنچى ئوغلىمىز مۇرات ئەپەندى ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەن بولسىمۇ تىجارەت بىلەن شۇغۇللاندى. قالغان ئۈچى تۈركىيەدىكى دۆلەت ئورگانلىرىدا خىزمەتكە ئورۇنلىشىپ، ئۆز كەسپى بۇيىچە دۆلەتنىڭ ۋە مىللەتنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، ۋەزىپىلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

مېھرىنىسا خانىم تۈركىيەگە كېلىشتىن ئىلگىرى، مەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ) بىئولوگىيە فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش جەريانىدا 1979 ـ 1980 ـ يىللىرى جاڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى نەنجىڭ شەھىرىدىكى نەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىئولوگىيە فاكۇلتېتىدا بىلىم ئاشۇرۇپ كەلگەن ئىدى. بىزنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىمىزنىڭ بىئولوگىيە فاكۇلتېتىدا ئوقۇغۇچىلارغا «گىستولوگىيە» دېگەن دەرس بېرەتتى. دەرس بېرىش مېتودى ۋە سەۋىيەسى خېلىلا ئۇستۇن بولۇپ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالقىشىغا ۋە رەھبەرلىكىنىڭ تەقدىرىگە ئېرىشكەن ئىدى. تۈركىيەگە كېلىپ يەرلەشكەندىن كېيىن، مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بېشكتاشتىكى چىش دوختۇرلۇقى فاكۇلتېتىدە خىزمەتكە تەكلىپ قىلىنغان ئىدى ۋە ئىمتىھان ئېلىنىپ، ئىمتىھاندىن ياخشى نەتىجە بىلەن ئۆتكەن ئىدى. دەل بۇ ئەسنادا تۆتىنچى ئوغلىمىز كامال تۇغۇلۇپ قېلىپ، بالىنى ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتىكى بەزى مۇشكۈلۈكلەرنى نەزەردە تۇتۇپ: «مەن باللارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاي، باللىرىمنى يېتىشتۇرۇشكە ئۆزۈمنى بېغىشلاي، ئۇچ ئوغۇل پەرزەنتىمنىڭ بىرى باشلانغۇچ، ئىككىسى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتسا، كامال كىچىك بوۋاق تۇرسا، بۇلارغا قارايدىغان ئادەم تېپىشمۇ ئىستانبۇلدا بىز ئۈچۈن بىر ئاز مۇشكۈل تۇرسا، مەن ئىشلىسەم باللار قېنىلىپ قالىدۇ» دەپ مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ خىزمەتكە ئورۇنلىشىشتىن ۋاز كەچتى. پىداكارلىق كۆرسىتىپ، باللارنىڭ تەلىم تەربىيىسى ۋە مېنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدا خاتىرجەم ئىشلىشىم ئۈچۈن شارائىت يارىتىپ بەردى. بۇ پىداكارلىقنى مەن ھېچقاچان ئۇنۇتمايمەن. پەرزەنتلىرىمۇ ئانىسىنىڭ بۇ پىداكارلىقىنى ئۇنۇتماسلىقى لازىم دەپ ئويلايمەن.

خەلق ئارىسىدا «ياخشى ئايال ـ ئەرنىڭ كۆركى، ئۆينىڭ زىننىتى» دېيىلگىنىدەك، ئۇ مېنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىمدا مۇھىم رول ئويناندى. باللار چوڭ بولۇپ يېتىشكەندىن كېيىن، مېھرىنىسا خانىم تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى «تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتى ۋەخپى»نىڭ رەئىسى مەرھۇم پروفېسسور دوكتور تۇران يازغانىنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن 1994 ـ يىلىدىن 1997 ـ يىلىغىچە بۇ

باللىرىمىز بىر ئېغىزدىن:
- ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمىز،- دەپ جاۋاپ بېرىشتى.

دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى ھەيئىتىگە بېرىلگەن زىيارەت ۋە ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھەمدە ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئاكىلار بىلەن قىلىنغان سۆھبەت

1985 - يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئاخشىمى ئۆيۈمدىكى تېلېفون جىرىڭلاپ كەتتى. تېلېفوننى قولۇمغا ئېلىپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مەرھابا» دېدىم. بۇنىڭغا جاۋابەن «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەن ئابدۇلھەمىت ھاجىم بولىمەن، تائىفتىن تۇنۇگۈن ئاخشام ئىستانبۇلغا دەم ئېلىش ئۈچۈن كەلدىم» دېدى تېلېفوندىكى ئاۋاز ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

- مەركىزى مەككە شەھىرىدە بولغان رابىتىل ئىسلامدىن بىر ھەيئەت، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا زىيارەتكە كەتكەن بولۇپ، ئۇلار ئۇ يەردىن سەئۇدى ئەرەبىستانىغا قايتىش يولىدا ئىستانبۇلغا كەلمەكچى. سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى بىزنىسمېنلار ئۇلارنى ئىستانبۇلغا كەلگەندە ئەيسا ئەپەندىمنىڭ زىيارىتىدە بېرىپ كۈتۈۋېلىشىنى ئىلتىماس قىلىپ، مېنىڭدىن 2500 دوللار پۇل ئەۋەتكەن ئىدى. شۇ پۇلنى تاپشۇرۇپ بەرمەكچىمەن، سىلى شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىگە مەن بىلەن بىللە بېرىپ، شۇ ئىشنى بېجىرىشىمگە ياردەم قىلغان بولسىلا، بەك ياخشى بولاتتى» دېدى. مەن جاۋابەن ئابدۇلھەمىت ھاجىمدىن ھال - خاتىرە سورىغاندىن كېيىن: «ئەتە ئەتىگەندە مەن ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتىدىكى خىزمەت ئورنۇمغا بارىمەن. سىلى سائەت توققۇزلاردا تەييار بولسىلا، نەشرىيات مەركىزى ئاقساراي يۈسۈپ پاشادا، مەن سىلى بىلەن بىللە بېرىپ سىلىنىڭ بۇ خىزمەتلىرىگە ياردەمچى بولاي» دېدىم.

1985 - يىلى 27 - ئىيۇن سائەت ئونلاردا شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىگە بارساق، مەرھۇم ئەيسا ئەپەندىمۇ ئىشخانىغا يېڭى كېلىپ تۇرغان ئىكەن. كۆرۈشۈپ ھال - ئەھۋال سوراشتۇق. ئابدۇلھەمىت ھاجىم، ئەيسا ئەپەندىمگە 2500 ئامېرىكان دوللىرىنى تاپشۇرۇپ بەردى. ئەيسا ئەپەندىم ناھايىتى خۇشال بولۇپ تاپشۇرۇۋالدى.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قاراشلىق نىڭشا تۇنگان ئاپتونوم رايونىنى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيارەتلىرىنى ئاياغلاشتۇرغان «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى تەشكىلاتى» نىڭ باش سېكرىتارىنىڭ ئورۇنباسارى، سەئۇدى ئەرەبىستانلىق مۇھەممەد ناسىر ئەل - ئابۇدى باشچىلىقىدىكى تۆت كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكى

مىللەتپەرۋەر، ئىنسانپەرۋەر بىلىملىك ئەۋلادلاردىن بولۇپ يېتىلىشىنى جانابى ئاللاھتىن ھەر زامان تىلەپ دۇئالار قىلماقتىمىز. بىزنىڭ ئائىلىمىز ئوقۇمۇشلۇق زىيالىي ئائىلىسى بولغانلىقتىن، كېلىنلىرىمىزنىڭ ۋە نەۋرىلىرىمىزنىڭ ياخشى ئوقۇپ جەمئىيەتكە يارامليق ئىنسانلاردىن بولۇپ يېتىلىشى ئۈچۈن، قولىمىزدىن كەلگەن ياردەم ۋە ھېسداشلىقىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتىمىز. كېلىنلىرىمىزنىڭ بەزىلىرى ماگىستىرلىق، دوكتورلۇق ئىلمىي تەھسىللىرىنى داۋاملاشتۇرماقتا. ئوغلىمىز پەرھات ئەپەندىنىڭ ئايلىق رائىلە قەشقىرى خانىم تۇركىيەدە ماگىستىرلىق ۋە دوكتورالىق تەھسىللىرىنى زور غەيرەت ۋە تىرىشچانلىق بىلەن تاماملاپ، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ھازىرقى زامان تۈرك دىئالېكتلىرى ۋە ئەدەبىياتلىرى بۆلۈمىگە ياردەمچى دوچەنت دوكتورلۇق ئۇنۋانى بىلەن كادىرلىق شتاتىغا تەينىلىنىپ، ئۇستازلىق ۋەزىپىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە. بىز ئائىلە ئەۋلادلىرى بولغان كېلىنلىرىمىزگە، نەۋرىلىرىمىزگە ئوقۇش ۋە خىزمەتتە زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەپ، قولىمىزدىن كەلگەن ياردەمنىمىزنى كۆرسەتمەكتىمىز. جانابى ئاللاھ ئاقىۋەتلىرىنى خەيرلىك قىلسۇن!

2014 - يىلى 14 - مارت بىزنىڭ ئۆيۈ - ئوچاقلىق بولغىنىمىزغا ئەللىك يىل بولدى. بىز 1964 - يىلى 3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئۇرۇمچىدە تۇيى قىلغان ئىدۇق. ئەللىك يىلدىن بېرى بىر ياستۇققا باش قويۇپ، ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ، جاپانىمۇ، راھەتنىمۇ بىرلىكتە كۆرۈپ، ئىناق بىر ئائىلە بولۇپ كەلدۇق. باللىرىمىز تۇيى قىلغانلىقىمىزنىڭ ئەللىك يىللىقىنى چوڭراق بىر زىياپەت بىلەن تەبرىكلەشنى تەۋسىيە قىلغان بولسىمۇ، بىز ئىستانبۇلدىكى بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىدا باللىرىمىز ۋە نەۋرىلىرىمىز بىلەن بىرلىكتە ئائىلىنى ئاساس قىلغان زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاددى ئەمما مەزمۇنلۇق بىر خاتىرە كۈنى ئوتكۈزدۇق، بىر - بىرىمىزگە ھەدىيەلىرىمىزنى تەقدىم قىلدۇق، باللىرىمىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاتىغان ھەدىيەلىرىنى بىزگە تەقدىم قىلىپ تۇيى قىلغانلىقىمىزنىڭ ئەللىك يىللىقىنى مۇبارەكلىدى. بىزگە سالامەتلىك ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ، بىزنى خۇشاللىققا چۆمدۈردى، بەختىيار قىلدى.

مەن باللىرىم ۋە نەۋرىلىرىمگە:

- سىزلەرنى تۇغۇپ چوڭ قىلىپ، ياخشى تەربىيىلەپ، بۈگۈنكى ھالغا كەلتۈرۈشتە ئاناڭلارنىڭ ئەجرى ۋە خىزمىتى ناھايىتى چوڭ، شۇنىڭ ئۈچۈن جانابى ئاللاھنىڭ «جەننەت ئانىلارنىڭ ئاياقلىرى ئاستىدا» دېگەن تەلىماتىنى ئىسىڭلاردا چىڭ تۇتۇپ، ئاناڭلارنى مېنىڭدىنمۇ كۆپرەك ھۆرمەت قىلىڭلار، ھەر دائىم ئۇنى رازى قىلىشقا تىرىشىڭلار، شۇنداق قىلغاندىلا ئاللاھمۇ سىلەردىن رازى بولىدۇ، - دەپ تەكىدلىدىم.

ئىسلام ئالىمىگە كۆرسەتكەن خىزمىتىنى چۈشەنگەن ھالدا ئۇلارغا بولغان قەرزىمىزنى ئۆتۈۋېتىمىز كېرەك.»

ئەلى ئابۇدى يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە قەدەر بولغان پۈتۈن مۇسۇلمانلار بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىزدۇر، ئۇلارغا قولىمىزدىن كەلگەن ياردەمنى قىلىش، بىزنىڭ ئەڭ مۇھىم، ئالدىنقى ۋەزىپىمىزدۇر. ئىسلامنى بىر پۈتۈن بەدەن دەپ قوبۇل قىلساق، بۇنىڭ ئالقىنىنى، قولىنى كەسسەكلا مۇھىم بىر پەرق مەيدانغا كەلمەيدۇ، ئەمما قەلبىنى يۇلۇپ ئالسەكلا، يوق بولۇپ تۈگەپ كېتىدۇ. شەرقىي ۋە غەربىي تۈركىستان ئىسلام ئالىمىنىڭ قەلبىدۇر - يۈرىكىدۇر. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن چىققان بۈيۈك ئىسلام، پەن - مەدەنىيەت ئالىملىرى، ئىسلامىيەت ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل خىزمەتلەرنى قىلدى. يىللاردىن بېرى بۇ مىللەت رۇسنىڭ ۋە خىتاينىڭ ئاسارىتى ئاستىدا قالدى. ئۇلارنىڭ داۋالىرى بولسا ياشىغان بىر مىللەتنىڭ ئۇلۇك داۋاسى ھالىغا كېلىپ قالدى. بۇ ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىشىمىز لازىم.» دەپ تەكىدلىدى.

زىيارەتكە قاتناشقان تۈركىستان دوستلىرى پروفېسسورلارنىڭ ھەممىسى قىسقا سۆز قىلىپ تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقلىق ئىچىدە بولۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى تەكىدلىدى.

تەرجىمان گېزىتىنىڭ يازغۇچىسى ئەركىن گۈزە ئەپەندى، ئۆزبېكىستان نۇتقىدا، ئىسلام دۇنياسىنىڭ، ئىككى ئېدىئولوگىيىنىڭ تىرناقلىرى ئارىسىدا سقىشىپ قالغانلىقىنى تەكىتلەپ شۇنداق دېدى: «ئىسلامنىڭ مەسلىسى بىردۇر. قىبرىس مەسلىسى نېمە بولسا، پەلەستىن مەسلىسىمۇ ئوخشاشلا ئۇدۇر. ئەرىتىرە مەسلىسى نېمە بولسا، شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىمۇ شۇدۇر. «ئىسلام ئىتتىپاقى تەشكىلاتى» نىڭ ئىسلام ئۇچۇن، مۇسۇلمان تۈركلەر ئۈچۇن ئېلىپ بېرىۋاتقان خىزمەتلىرىگە تەشەككۈر ئېيتىمەن. ئەمما يەنە شۇنى بىلدۈرۈپ ئۆتىمەنكى، ئىسلام تۈپراقلىرىنىڭ ئاستىدا بۈگۈن نېفتتىن كۆپرەك تۈرك قېنى مەۋجۇتتۇر. ئەڭ ئېچىنىشلىقى شۇكى، بۈگۈن ھېچبىر ئىسلام دۆلىتى شىمالى قىبرىس تۈرك جۇمھۇرىيىتىنى تونۇمىدى.»

زىيارەت جەريانىدا مەن ئاتاقلىق ئالىم ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ئاكا ۋە مەشھۇر تىبابەتچى ۋە تىلچى ئابدۇل ھەمىد يۈسۈپ ئاكىلار بىلەن قىسقا سۆھبەتتە بولۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم. ئۇ يىللاردا سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى بولمىغانلىقتىن، خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى ئاستىدىكى مۇسۇلمانلار ھەجگە بېرىش ئۈچۇن پاسپورت ئالغاندىن كېيىن پويىز بىلەن رۇسىيە، رومانىيە، بۇلغارىستان ئارقىلىق تۈركىيەگە كېلىپ، ئىستانبۇلدىكى سەئۇدى ئەرەبىستان كونسۇلخانىسىدىن ۋىزە ئېلىپ، ئايروپىلان ۋە ياكى ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرۇپ، سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ، يەنە شۇ يول بىلەن مەملىكىتىگە قايتىپ كېتەتتى.

1985 - يىلى 8 - ئاۋغۇست كۈنى ئىستانبۇلغا يېتىپ كەلدى. بۇ ھەيئەتنىڭ ئىچىدە سەئۇدى ئەرەبىستان ۋەتەندىشى بولغان ئۇيغۇرلاردىن مەھەممەت شاھ ئەپەندى، رەخمەتۇللا تۇركستانىمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئىستانبۇلدا ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ۋە شەرقىي تۇركستانلىقلار تەرىپىدىن قىزغىن قارشى ئېلىندى.

10 - ئاۋغۇست كۈنى كەچ سائەت يەتتىدە شەرقىي تۇركستانلىقلارنىڭ مۇھاجىرەتتىكى رەھبىرى، «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى تەشكىلاتى» قۇرغۇچى مەجلىسى ئەزاسى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ئەپەندى، مۇھەممەد ناسىر ئەل - ئابۇدى باشچىلىقىدىكى تۆت كىشىلىك «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى تەشكىلاتى » ھەيئىتىنى ئىستانبۇلدىكى «فىلورىيە بەيتى ئەت رېستۇرانى» دا زىيافەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. زىيافەتكە تەكلىپكە ئاساسەن ئانا ۋەتەن پارتىيەسى ئەنقەرە مىللەت ۋەكىلى خەلىل شەۋگىن ئەپەندى؛ تەرجىمان گېزىتىنىڭ يازغۇچىسى ئەركىن گۈزە ئەپەندى؛ تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ باشلىقى پروفېسسور، دوكتور، تۇران يازغان ئەپەندى؛ تۈركىيە زىيالىيلار جەمئىيىتى رەئىسى پروفېسسور، دوكتور، سۇلايمان يالچىن ئەپەندى؛ ئىسلام كۈلتۈرى، تارىخى، سەنئەتى تەتقىقات مەركىزىنىڭ مۇدىرى ئەكمەلەددىن ئىھسان ئوغلى ئەپەندى؛ ۋەقىپلەر باش مۇدىرى مۇستافا ئاراباجى ئوغلى ئەپەندى؛ ئاق سىگورتا باش مۇدىرى ئالائاددىن بۈيۈك قاپا ئەپەندى؛ پروفېسسور، دوكتور نەجمەتتىن ھاجى ئىمىن ئوغلى ئەپەندى؛ پروفېسسور، دوكتور، فارۇق سۈمەر ئەپەندى؛ دوچەنت، دوكتور گۈلچىن چاندارلى خانىم؛ دوچەنت دوكتور، مەھەممەت ساراي ئەپەندىلەر ئىشتىراك قىلدى. شەرقىي تۈركستانلىقلاردىن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى مەن؛ ھەمدۇللا ھاجىم تارىم؛ جالالىدىن قارى ھاجىم؛ سەيىدئەخمەت بۇزقۇرت؛ جالالىدىن يەھيا ئەپەندى؛ ياسىن كۆك داغ؛ ئەنۋەرجان؛ مىجىتخان ھاجىم؛ زۇنۇن ھاجىم ئاكا؛ زەكى نەيچى؛ قەھرىمان چاقماق ھاجىلار ۋە شۇ مەزگىلدە بېيجىڭدىن پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋا ۋە موسكۋادىن رومانىيە، بۇلغارىستانلار ئارقىلىق تۈركىيە ئىستانبۇلغا كېلىپ بۇ يەردىن ھەجگە بارىدىغان شەرقىي تۈركستانلىق ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىستانبۇلغا كەلگەن ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر دىنى ئالىم ئابدۇللا ھەكىم مەقسۇم؛ مەشھۇر تىبابەتچى دوختۇر ۋە تىلشۇناس ئابدۇللا ھەمىت يۈسۈپ ئەپەندى قاتارلىقلارمۇ تەكلىپكە بىنائەن بۇ زىيافەتكە قاتناشتۇق. زىيافەتتە ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ئەپەندىنىڭ قارشى ئېلىش نۇتۇقىدىن كېيىن مەركىزى مەككىدە بولغان «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى تەشكىلاتى» نىڭ سېكرېتار ئورۇنباسارى ئەلى ئابۇدى زىيافەتتە سۆز قىلىپ مۇنداق دېدى: «ئىسلام دۇنياسىنىڭ قەلبى بولغان شەرقىي ۋە غەربىي تۈركستان ئېيىق بىلەن ئەجدارھانىڭ ئارىسىدا سقىشىپ قالغان ۋەزىئەتتىدۇر، تۈرك مىللىتىنىڭ

«سۆلتان ماخمۇت مەملىكىتىگە قايتماي تۇرکىيەگە ئورۇنلىشىپ قاپتۇ. بۇ كىشىنى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىلىققا قوبۇل قىلىپتۇ» دەپ ئاگلىغان ۋە ھەيران قالغان ئىدۇق. بۈگۈن سىلى بىلەن تونۇشقىنىمىز بەك ياخشى بولدى. قىلغان ھەجلىرىگە مۇبارەك بولسۇن، جانابى ئاللاھ خىزمەتلىرىگە مۇۋەپپەقىيەت ئاتا قىلسۇن،- دېيىشتى.

- ھەر بىرلىرىگە كۆپ رەھمەت! ھەربىرلىرىنىڭ ھەج سەپىرى ئوڭۇشلۇق بولسۇن! جانابى ئاللاھ ھەج پەرزىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئادا قىلىشنى نېسىپ ئەيلىسۇن! - دېدىم.

ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ماڭا قاراپ:

- ئىنسانلارغا ئىلىم - بىلىم ئۆگەتمەك بەكمۇ ئۇلۇغ خىزمەت. ھەربىرلىرىنىڭ مەملىكىتىمىزدىن ئوقۇغۇچى كەلتۈرۈپ تۇرکىيەدە ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىشلىرىنى ئۆتۈنۈپ سورايمەن،- دېدى. مەنمۇ:

- ئەلۋەتتە بۇ ئىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىمىز،- دېدىم.

شۇ ئەسنادا «تەرجىمان» گېزىتىنىڭ يازغۇچىسى ئەرگۈن گۈزە ئەپەندىم يېنىمىزغا كېلىپ بۇ ئىككى قىممەتلىك مېھمان بىلەن تونۇشۇشنى تەلەپ قىلدى. مەن ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ئۇستازىمىزنى ۋە ئۇيغۇرلاردىن چىققان مەشھۇر تېبابەت دوختۇرى ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئەپەندىنى يازغۇچىمىز ئەرگۈن گۈزە ئەپەندىمگە قىسقىچە تونۇشتۇردۇم. ئۇلار بىر - بىرىنىڭ قىلغان سۆزلىرىنى ئاساسى جەھەتتىن ئاڭلاپ چۈشىنىشتى. بەزى يەرلىرىگە مەن ياردەمچى بولدۇم. ئەرگۈن گۈزە ئەپەندىم ئاتاقلىق ئالىم ئابدۇلھەكىم مەخسۇمنىڭ خىتاي تۇرمىلىرىدە 20 يىل، ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ بولسا 18 يىل ياتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ ئېچىنىپ، بىئارامىلىق ھېس قىلدى ۋە ئۇلارغا سەمىمي ھالدا:

- مەن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بىر ئېھتىياجىڭلار بارمۇ؟ تارتىنماي ئېيتىڭلار، مەن ئۇنى ھەل قىلىشقا تەييارمەن،- دەپ قايتا - قايتا سورىدى.

ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى:

- تەشەككۈرلەر، سىزدىن ئاللاھ رازى بولسۇن! - دەپ جاۋاب بەردى.

«تەرجىمان» گېزىتخانىسىدىن زىيارەتكە قاتناشقان مۇخبىر سادەتتىن ئەركىشى ئەپەندى، ئابدۇلھەكىم مەخسۇم، ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن ئەرگۈن گۈزە ۋە مېنىڭ بىللە تۇرغان رەسىمىمىزنى تارتقان ئىدى. مۇخبىر ئەپەندى «تەرجىمان» گېزىتىنىڭ 1985 - يىلى 10 - ئاۋغۇست سانىدا، ئەيسا ئالپتېكىن ئەپەندى بەرگەن زىيارەت ھەققىدىكى خەۋىرىگە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان رەسىمنى قوشۇپ نەشر قىلدى. رەسىمنىڭ ئاستىدا شۇنداق دېيىلگەن ئىدى: «زىيارەتتە سۆز قىلغان

شۇ زامانلاردا سەئۇدى ئەرەبستاننىڭ ئىستانبۇلدىكى باش كونسۇلى ئەسلىدە شەرقىي تۈركستاننىڭ قاغلىق ناھىيەسىدىن ھەج ئۇچۇن سەئۇدى ئەرەبستانغا كېلىپ، شۇ يەرگە ئورۇنلىشىپ قالغان بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىنىڭ ئوغلى ئابدۇراخمان ئەپەندى ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا شەرقىي تۈركستانلىق ھاجىي نامراتلارغا ناھايىتى كۆپ ياردەم قىلدى. بىرقانچە يىل ئىچىدە ئون مىڭدىن ئارتۇق شەرقىي تۈركستانلىق قېرىنداشلىرىمىز مۇشۇ يول بىلەن ھەج قىلىپ ۋەتەنگە قايتتى.

ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ۋە ئابدۇلھەمىد يۇسۇپ ئاكىلار ھەج سەپىرى ئۇچۇن ئىستانبۇلغا كەلگەندىن كېيىن سەئۇدى ئەرەبستانلىق خەيرى - ساخاۋەتچى بىر ئۇيغۇر ھاجىنىڭ سافاكۆيدە سېتىۋېلىپ، ھاجىلارغا ھېچبىر ھەق ئالماي مېھمانخانا قىلىپ بەرگەن ئىككى قەۋەتلىك بىناسىغا چۇشكەن ئىدى. شۇ چاغدا ئىستانبۇلدا غوجا مۇستافا پاشادا ئولتۇرۇشلۇق بىر قانچىمىز ئۇلارنى زىيارەت قىلىپ ھال خاتىرە سوراپ كىرگەن ئىدۇق.

بۇ قېتىم زىيارەت جەريانىدا ئوبدانراق تونۇشۇش ۋە سۆھبەتلىشىش ئىمكانىمىز بولدى. مەن ئالدى بىلەن ئۇلارغا ئۆزۇمنى تونۇشتۇرۇپ:

- مېنىڭ ئىسمىم سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، مەن 1982 - يىلى 8 - ئايدا ئائىلە ئەزالىرىم بىلەن بىللە تۈركىيەگە كېلىپ، 45 يىل دىدار كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن ھاجىم دادام داۋۇد ماخمۇدى قەشقىرى بىلەن ئىستانبۇلدا دىدار كۆرۈشتۇم. دادام مەن تۇغۇلۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن ئانىسىنى ھەج قىلدۇرۇپ كېلىش ئۇچۇن سەئۇدى ئەرەبستانغا كەتكەن ئىكەن. ھەجنى تۇگەتكەندىن كېيىن ئون يىلدەك ۋاقىت شەرقىي تۈركستاندىن سىرتقا چىقىش، سىرتتىن شەرقىي تۈركستانغا كىرىش چەكلەنگەن بولۇپ، چېگرالار تاقالغانلىقتىن دادام مەملىكىتىگە قايتالماي، سەئۇدى ئەرەبستانغا ئورۇنلىشىپ قالغان ئىكەن. 1980 - يىلى دادام بىلەن مۇناسىۋەت باغلىدىم. بىزگە تۈركىيەدىن دەۋەتنامە ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن 1982 - يىلى 17 - ئاۋغۇست كۈنى پاكستان ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ تۈركىيەگە كېلىپ، ئىستانبۇلدا دادام بىلەن دىدار كۆرۈشتۇم. 1982 - يىلى ئائىلىمىز بويىچە ھەممىمىز سەئۇدى ئەرەبستانغا بېرىپ ھەج پەرزىمىزنى ئالدا قىلدۇق. مەن بۇ يەرگە كېلىشتىن ئاۋۋال ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى ئىدىم. ھازىر ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن، - دېدىم.

ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ئاكا بىلەن ئابدۇلھەمىد يۇسۇپ ئاكا ناھايىتى مەمنۇن بولغان ھالدا:

- بىز سىلىنى غېيابەن تونۇيمىز، سىلىنىڭ ۋەتەنىدە ئېلان قىلىنغان بەزى ئەسەرلىرىنى گېزىت، ژۇرناللاردىن ئوقۇغان ئىدۇق. ھەتتا ئىككى يىل ئاۋۋال

پائالیيتنىي تېزلەشتۇرۇش ئۇچۇن، ئەيسا يۇسۇپ ئالىپتىكىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتى. ئەيسا ئەپەندىمگە مۇنداق بىر ۋەقىپنىڭ قۇرۇلۇشىنى ۋە پائالىيەتلىرىنى ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

مەھەممەت شاھ ئەپەندى، قەشقەر ئاتۇشلۇق ھەببۇللاھ شاھ ھاجىمنىڭ ئوغلى بولۇپ، مەككىدە تۇغۇلغان. بومبايدا ئىنگلىز مەكتىپىدە ئوقۇغان. ئالىي مەكتەپنى ئەلا دەرىجىدە تۈگەتكەن. ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ئۇيغۇرچىنى مۇكەممەل بىلگەندىن باشقا، ئىنگلىزچە، ئەرەبچە ۋە تۈركىيە تۈركچىسىنى ياخشى بىلىدىغان بىلىملىك، ئەخلاقى - پەزىلەتلىك، ئاقكۆڭۈل ۋە ۋەتەنپەرۋەر جامائەت ئەربابى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە مەھەممەت شاھ ئەپەندى ئۇ ۋاقىتلاردا سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتىدە مۇھىم بىر ئورۇندا خىزمەت قىلاتتى. يېڭى بىر ۋەقىپ قۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇشلار بولۇۋاتقان مەزگىلدە، جىددىدىكى ئۇيغۇرچە رادىيو بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى مەھەممەت ئىمىن ئىسلامي ئەپەندى، مەھەممەت شاھ ئەپەندىگە قۇرۇلدىغان ۋەقىپ ۋە مۇھىم مەسئۇلىيەتنى ئۇستىگە ئالالايدىغان بىر كىشى سۈپىتىدە، تۈركىيەدە يېتىشكەن ۋە ھازىر پېنسىيەگە چىققان ئۇيغۇر گېنېرال مەھەممەت رىزابېكىن ئەپەندىنى تونۇشتۇرغان. مەھەممەت شاھ ئەپەندى رىزابېكىن بىلەن ئىستانبۇلدا كۆرۈشۈپ، ئۇنى ئانا ۋەتەننىڭ خىزمىتىگە قاتنىشىشقا دەۋەت قىلغان. مەھەممەت رىزابېكىن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلغان.

شەرقي تۈركىستان ۋەخپىنى قۇرۇش پائالىيىتىنى ئەيسا ئەپەندىم «شەرقي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزى» دە ئېلىپ بارىدى.

ۋەقىپ قۇرۇلۇش ئىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇچۇن سەئۇدى ئەرەبىستاندىن مەھەممەت شاھ ئەپەندى، رەخمتۇللا تۈركىستانى ئەپەندى باشلىق بىرقانچە مۇتىۋەرلەر، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا ئورۇنلاشقان شەرقي تۈركىستانلىقلاردىن غۇلامىدىن پاختا ئىستانبۇلغا كەلدى. مەھەممەت رىزابېكىن ئەپەندى قاتارلىق ئىستانبۇلدىكى شەرقي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇھىم ئەربابلىرى ئۇلار بىلەن بىرلىكتە يىغىن ئېچىپ، سۆھبەتلەر ئۆتكۈزۈپ، قۇرۇلدىغان ۋەقىپنىڭ غايىسى، ۋەزىپىسى ۋە تەشكىلي قۇرۇلۇشى ھەققىدە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بارىدى. شۇ مۇزاكىرە جەريانىدا، مەھەممەت شاھ ئەپەندىم بىلەن ئەيسا يۇسۇپ ئالىپتىكىن ئەپەندىلەر مېنىڭ بىلەن ئايرىم - ئايرىم كۆرۈشۈپ، قۇرۇلدىغان ۋەقىپنىڭ ئىدارە ھەيئىتى ئېچىدە بولۇشۇمنى ۋە ۋەزىپە ئېلىشىمنى تەكلىپ قىلدى. مەن ئۇلارغا: «پېقىر ھازىر ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن. خىزمىتىم ناھايىتى ئالدىراش. ۋەقىپ خىزمەتلىرىگە قولۇمدىن كېلىشىچە ياردەمدە بولىمەن. ئەمما ۋاقتىنچە مەسئۇل ۋەزىپە ئالمايمەن» دېدىم. ئۇلار مەندىن، قايتا - قايتا ۋەقىپ كومىتېتىدە ئورۇن ئېلىشىمنى تەلەپ قىلدى. ئاخىرىدا مىللەت خىزمىتىدىن باش

ۋە ئىسلام دۇنياسى مەسىلىلىرىنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن ئەرگۇن گۈزە، سۆزىنى تاماملىغاندىن كېيىن ھەجگە بارماق ئۈچۈن ئىستانبۇلغا كەلگەن خىتايدا بىرسى 20 يىل، يەنە بىرى 18 يىل تۇرمىلەردە ياتقان ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ۋە ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ ئىسمىلىك قېرىنداشلىرىمىز بىلەن سۆھبەت قىلدى.»

بۇ گېزىتتە بېسىلغان خەۋەر ۋە رەسىم، مېنىڭ ئارخىپ ماتېرىياللىرىمدا ھازىرغىچە ساقلانماقتا.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ يېڭىۋاشتىن قۇرۇلۇشى ۋە ۋەقەپ رەئىسى ئۇرۇنباسارلىقىغا سايلىنىشىم

شەرقىي تۈركىستان، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىغان مەزگىللەردە «ۋەتەن ئۈچۈن ۋەتەندىن ئايرىلدۇق» دېگەن شوئار بىلەن ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، ئاخىرىدا تۈركىيەگە كېلىپ ئورۇنلاشقان مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋە ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە، شەرقىي تۈركىستان داۋاسى قانات يايدۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار 1960 - يىلى ئىستانبۇلدا «شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى» نى قۇرۇپ، ئۆز پائالىيەتلىرىنى ئاكتىپ ھالدا قانات يايدۇرغان. 1965 - يىلى مەرھۇم مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى بىرقانچە سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە 1978 - يىلى «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» نى قۇرۇپ، پائالىيەت ئېلىپ بارغان. ئىقتىسادىي ئىمكانسىزلىقلار نەتىجىسىدە «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرالمىغان.

1980 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق مۇنەۋۋەر ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن، ئىستانبۇل ئاقساراي يۈسۈپ پاشا كوچىسىدا ئۈچ ئېغىزلىق بىر ئۆي سېتىپ ئېلىنغان بولۇپ، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى «شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزى» نى قۇرۇپ، ئۇ ئۆينى ئىشخانا قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن.

1985 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ تۈركىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئىچىدە، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» ناملىق بىر تەشكىلىي ئاپپاراتنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ جىددىي ئېھتىياچ ھالىغا كەلگەنلىكى ھەققىدە پىكىر بىرلىگى ھاسىل بولدى.

سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئىچىدە ئالاھىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان مەھەممەت شاھ ئەپەندى «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» نى قۇرۇش

تارىخى يېغىندا ئەيسا ئالىپتىكىن ئەپەندى، تۈرك ئەدەبىياتى ۋەخپى باشلىقى ئەخمەت قاباقلى ئەپەندى، پېنسىيەگە چىققان گېنېرال مەھممەت رىزابېكىنلەر سۆز قىلدى. يېغىندا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ 11 كىشىلىك كومېتېت ئەزاسى (مۇتەۋەللى ھەيئىتى) كۆچىلىكىنىڭ تەستىقى بىلەن سايلاپ چىقىلدى ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. يېغىندا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ باشقۇرۇش كومېتتى ئۇچۇن سايلاپ چىقىلغان 11 كىشى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت ئىدى:

1. گېنېرال مۇھەممەت رىزابېكىن (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 2. سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 3. پروفېسسور. دوكتور ئەخمەت مېگباي (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 4. پروفېسسور. دوكتور ئەكمەلىددىن ئېھسان ئوغلى (تۈركىيە تۈركلىرىدىن) 5. ژۇرنالىست، يازغۇچى ئەرگىن گۈزە (تۈركىيە تۈركلىرىدىن) 6. ئەبەيدۇللا تۈركستانى (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 7. مەھممەت ھاجىم ئىلياس (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 8. ياسىن كۆكتاغ (ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن) 9. ئادۇۋكات ۋە ھەربىي مەھكىمىنىڭ پېنسىيەگە چىققان سوتچىسى سەيپىدىن دوگان (تۈركىيە تۈركلىرىدىن) 10. دوچەنت دوكتور. مەھممەت ساراي (تۈركىيە تۈركلىرىدىن) 11. زەكى تەيجى (قازاق تۈركلىرىدىن).

قۇرۇلتايدا سايلانغان شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى 6 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىدە 1 ـ نۆۋەتلىك ھەيئەت يىغىنى ئېچىپ، خىزمەت تەقسىماتى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدى. كۆچىلىك تەرىپىدىن مەھممەت رىزا بېكىن، ۋەقىپىنىڭ رەئىسلىكىگە كۆرسىتىلدى. مېنى ۋەقىپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كۆرسەتتى. مەن بۇنىڭغا قوشۇلمۇدۇم. مەن يېغىندا: «مېنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپەم بار، ھەيئەت ئېچىدە قالاي، مۇئاۋىن رەئىسلىككە باشقا بىرەيلەننى سايلايلى» دېدىم. بۇنى ئاڭلىغان مۇھەممەت رىزا دەرھال سۆز قىلىپ:

ـ مەن سىزنى بار دەپ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى قوبۇل قىلغان ئىدىم. سىز مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگىزگە ئالمىسىڭىز، مەنمۇ رەئىسلىكتىن ۋاز كېچىمەن، ـ دەپ تۇرۇۋالدى.

كۆچىلىك ماڭا قاراپ ئارقا ـ ئارقىدىن پىكىر بايان قىلىپ، بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى. ئاخىرى ماقۇل بولدۇم. كۆچىلىك ھەيئەتلەر رەئىس ۋە مۇئاۋىن رەئىسنىڭ سايلانغانلىغىنى تەبرىكلەپ چاۋاك چالدى. يېغىندا دوچەنت دوكتور مەھممەت ساراي ۋەقىپىنىڭ باش سېكرېتارلىقىغا، مەھممەت ھاجىم ئىلياس غەزنىدارلىققا، ياسىن كۆكتاغ كاسىرلىققا سايلاندى. ۋەقىپىنىڭ باشقۇرۇش ئىشلىرى مۇدىرلىقى بىلەن نەشرىيات ئىشلىرى مەسئۇللىقى ۋەزىپىسىگە

تارتىشنى ۋىجدانىم ماقۇل كۆرمەي، بۇ تەكلىپكە قوشۇلدۇم. مۇزاكىرە نەتىسىدە جامائەت ئەربابلىرى، ئەيسا ئالپتېكىن ئەپەندىنىڭ يېشىنىڭ چوكۈيۈپ قالغانلىقى سەۋەبىدىن، ۋەقىپكە گېنېرال مەھەممەت رىزا ئەپەندىمنى رەئىس قىلىشنى، ئەيسا ئەپەندىم ۋەقىپنىڭ پەخرى رەئىسى، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ رەھبىرى سۈپىتىدە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىدىكى مەسئۇلىيىتىنى داۋام قىلدۇرۇشىنى توغرا تاپتى.

مەھەممەت شاھ ئەپەندى بۇنىڭدىن بىر مۇددەت ئىلگىرى، تۈركىيە نېپت ۋەخپىنىڭ باشلىقى ئايدىن بۇلاق ئەپەندىنىڭ ياردىمى بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» نىزامنامىسىنى تەييارلىغان بولۇپ، ئۇ ئىشنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ئەيسا ئالپتېكىن ئەپەندىم بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىنىڭ مۇدىرى، «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژۇرنىلىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى شائىر نىيازى يىلدىرىم گەنج ئوسمان ئوغلىغا تەلىمات بەرگەن ئىكەن. نىيازى ئەپەندى ئىستانبۇل رايونى ۋەقىپلەر مۇدىرلىكىگە بارغىنىدا، ئىستانبۇل رايونلۇق ۋەقىپ مۇدىرلىگى يېتەكچىلىرى ئۇنىڭغا: «1978 ـ يىلى بۇ ئىسىم بىلەن بىر ۋەقىپ قۇرۇلغان بولسىمۇ رەسمىيەتلىرى تاماملانمىغان. بۇ ۋەقىپنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى تەلەپ قىلىنغان بولسىمۇ، پەقەت مەھكىمە قارارى كەلمىگەن. سىز ئۇنى تەكشۈرۈپ بېقىڭ ۋە بەش يۈز مىڭ تۈرك لىراسىنى ۋەقىپ بانكىسىغا قويۇپ، ئۇنىڭ ئىسپات قەغىزىنى بىزگە ئېلىپ كېلىڭ. مۇشۇنداق قىلسىڭىز سىزنىڭ قۇرماقچى بولغان ۋەخپىڭىز قۇرۇلغان ھېسابلىنىدۇ.» دەپتۇ. بۇ كۆرسەتمىلەر بويىچە ۋەقىپ بانكىسىغا بەش يۈز مىڭ لىرا پۇل قويۇلدى. ئۇنىڭ ھۆججىتى ئىستانبۇل رايونلۇق ۋەقىپ مۇدىرلىكىگە يەتكۈزۈلدى. بۇنىڭ بىلەن ۋەقىپنىڭ قۇرۇلۇشى رەسمىيلەشكەن بولدى. مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە قۇرۇلىدىغان ۋەقىپنىڭ غەيە ۋە مەقسىتى: «شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ مەدەنىيەت، تارىخ ۋە سەنئىتىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى ساقلاش ۋە ئۇنىڭ داۋاملاشتۇرۇلۇشى، تونۇشتۇرۇلۇشى؛ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنىڭ قوغدىلىشى ۋە مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئارىسىدا ھەمكارلىق ۋە ئۆزئارا يارەملىشىشنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەڭ مۇھىمى شەرقىي تۈركىستانلىق ياش ئەۋلادلارنىڭ تۈركىيە ۋە غەرب مەملىكەتلىرىدە ئوقۇتۇلۇپ يېتىشتۇرۇلۇشى؛ بىلىملىك، ئىمانلىق، ۋىجدانلىق ۋەتەنپەرۋەر ياش ئەۋلادلارنىڭ تەلىم ـ تەربىيەسىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى ۋە ئۇلارنىڭ يېتىشتۇرۇلۇشىدە يارەمدە بولۇشتىن ئىبارەت» دەپ بەلگىلەندى.

1986 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ۋەقىپ قۇرغۇچى ئەزالارنىڭ يىغىلىشى ئۈچۈن تەكلىپنامە تارقىتىلدى. بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا سەئۇدى ئەرەبىستان، ئامېرىكا ۋە گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن ۋە تۈركىيەدىن ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە مۇھىم كىشىلەر ئىستانبۇلدىكى تۈرك ئەدەبىياتى ۋەخپى يىغىن زالىغا كەلدى. بۇ

يـاردەم قىلىۋاتقـان شـەرقىي تۈركسـتانلىقلارنىڭ كۆپچىلىكـى ئىستانبۇلغا ئورۇنلاشـقان بولـۇپ، ئـۇلار بىلـەن زىـچ مۇناسـىۋەت ئورناتقىلـى بولـدۇ. بـۇ ئەھۋاللارنـى كـۆزدە تۇتقىنىمـىزدا، ۋەقـپ مەركىزىنىـڭ ئىستانبۇلدا بولۇشـى ئەقىلگـە مۇۋاپـىق كېلىـدۇ. ۋەخپىمىزنىـڭ ئىـداره ئورنـى شـەرقىي تۈركسـتانلىقلار تەرىپىدىـن سـېتىپ ئېلىنغـان بولـۇپ، ئەنقـەرەدە مۇنـداق بىـر ئىـداره يېرىمـۇ يـوق،- دېگەنلەرنـى تەكىتلىدىـم. باشـقۇرۇش ھەيئىتىدىكىلەرنىـڭ كۆپچىلىكـى مېنىـڭ پىكرىمگـە قوشـۇلدى. نەتىجـىده ۋەقىپنىـڭ داۋاملىـق ئىستانبۇلدا پائالىيـەت ئېلىـپ بېرىشـى ھەققـىده قـارار ماقۇللانـدى.

1988 - يىلـى 10 - ئايـلاردا ۋەقـپ رەئىسـىمىز مەھەممـەت رىـزا بېكـىن ئەپەنـدى ۋەقىپنىـڭ بىـر قېتىملىـق يىغىنىـدا: «بىزنىـڭ ۋەخپىمىـز يېڭـى قۇرۇلغـان ۋەقـپ بولغانلىقـى ئۈچـۈن، ئەنقەرەدىكـى ۋەقىپلەرنـى باشـقۇرۇش ئىدارىسـى، ۋەخپىمىزنىـڭ ئىـداره ھەيئىتىدىكىلەرنىـڭ سانىنىڭ 7 كىشـى بولۇشـىنى تەۋسـىيە قىلىـپ 7 كىشـىنى تەسـتىقلىدى» دېـدى. بـۇلار تۆۋەندىكىلەردىـن ئىبـارەت ئىـدى: 1. شـەرقىي تۈركسـتان ۋەخپـى رەئىسـى مەھەممـەت رىزابېكـىن، 2. شـەرقىي تۈركسـتان ۋەخپـى مۇئاۋىـن رەئىسـى سـۇلتان ماخمـۇت قەشـقىرى، 3. ۋەقىپنىـڭ بـاش سـېكرېتارى پىروفېسسـور. دوكتـور مەھەممـەت سـاراي، 4. ۋەقىپنىـڭ غەزنىچىسـى مەھەممـەت ھاجـىم ئىلياس، 5. ۋەقىپنىـڭ ھېساباتچىسـى ياسـىن كۆكتـاغ، 6. ۋەقـپ ئىـداره ھەيئىتـى ئەبەيدۇللا تۈركسـتانى، 7. ۋەقـپ ئىـداره ھەيئىتـى زەكـى تەيجـى.

شـۇ كۈنىـدىن باشـلاپ ۋەخپىمىزنىـڭ پائالىيەتلىـرى يۈقىرىقـى 7 كىشـىلىك ھەيئـەت تەرىپىدىـن يۈرگۈزۈلۈشـكە باشـلىدى.

ئۇغلۇم پەرھات بىلەن بىرلىكتە گېرمانىيەنى سايا‌ھەت قىلىشىمىز

ئۇچىنچـى ئۇغلـۇم پەرھـات بـىز بىلـەن تۈركىيەگـە ئـون بـىر يېشـىدا كەلگـەن ئىـدى. ئـۇ تۈركىيەدىكـى باشـلانغۇچ ۋە تولۇقسـىز ئوتتـۇرا مەكتەپلـەردە ھـەر يىلـى «تەشـەككۈر»، «تەقدىرنامـە» ئېلىـپ ئوقۇشـىنى داۋاملاشـتۇردى. مـەن ئۇغلۇمغـا:

- سـەن تولـۇق ئوتتـۇرا مەكتەپتىمـۇ شـۇنداق ياخشـى نەتىجـە بىلـەن ئوقۇسـاڭ، سـېنى تەتـىل ۋاقتىـدا گېرمانىيـە فىـدرال جۇمھۇرىيىتىنـى ئايلانـدۇرۇپ كېلىمـەن،- دەپ ۋەدە بەرگـەن ئىدىـم.

ئۇغلـۇم تۈركىيەدىكـى تەلىـم - تەربىيـە پروگراممىلىرىغـا ياخشـى ماسلىشـىپ تولـۇق ئوتتـۇرانىـڭ بىرىنچـى سـىنىپىنىمۇ ياخشـى نەتىجـە بىلـەن «تەشـەككۈر» ئېلىـپ پۈتتـۈردى. ۋەدەمگـە ئاساسـەن، ئۇنـى ئېلىپ بىرلىكتـە گېرمانىيـە فىـدرال جۇمھۇرىيىتىنـى ئېكسكۇرسـىيە قىلىـپ كېلىـش ئۈچـۈن، گېرمانىيەنىـڭ ئىستانبۇلدىكـى كونسـۇلۇسـلىقىغا

نىيازى يىلدىرىم گەنج ئوسمان ئوغلى تەيىن قىلىندى.

شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىنىڭ ئورنى شۇ كۈندىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىدارە ئورگىنىنىڭ يېرى قىلىپ بەلگىلەندى.

ۋەخپىمىز ئىلىپ بارغان خىزمەتلەر نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستاندىن ئوقۇش ئۈچۈن تۈركىيەگە ئوقۇغۇچىلار كېلىشكە باشلىدى. ۋەخپىمىز بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتلەرگە ئورۇنلىشىشىدا ۋە ئۇلارغا ئايلىق ئىقتىسادىي يارەم مەسلىسىنى ھەل قىلىشتا ناھايىتى زور تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. تۈركىيەگە 1987 - يىلى 7 - ئايدا ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەن دەسلەپكى ئوقۇغۇچىلاردىن پەرھات قۇربان ۋە گۈلزادىلەرنىڭ ماگىستىر ئوقۇغۇچىلىرى ھېسابىدا ئۇنىۋېرسىتېتكە ئورۇنلىشىشى ۋە ئايلىق تەمىنات مەسلىسى ۋەخپىمىز تەرىپىدىن ھەل قىلىندى.

1988 - يىلنىڭ 5 - ئايلىرىدا ۋەقپىنىڭ رەئىسى دەم ئېلىشقا چىققان گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن، ۋەقپىنىڭ بىر قېتىملىق ھەيئەتلەر يىغىنىدا، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ باشقۇرۇش مەركىزىنى ئەنقەرەگە يۆتكەش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. رىزا بېكىن ئەپەندى بۇنىڭ سەۋەبلىرى ئۈستىدە توختىلىپ: «ئەنقەرە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ۋە ۋەخپىمىزنىڭ خىزمىتىگە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن مەسىلىلەر ئەنقەرەدە ھەل قىلىندۇ. ۋەقپە مەركىزى ئەنقەرەگە يۆتكەلسە، ئىستانبۇلدىن ئەنقەرەگە بېرىپ يۈرمەي ئىشلار ۋاقتىدا ھەل قىلىنىشى مۇمكىن» دېدى. بۇ پىكىرگە قارىتا ئالدى بىلەن مەن سۆز قىلىپ، قوشۇلمايدىغانلىقىمنى بىلدۈردۈم. مېنىڭچە ۋەقپە پائالىيەتلىرىنى كېڭەيتىشكە توغرا كەلسە، ئەنقەرەدە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ شۆبىسىنى ئاچايلى. ئەمما مەركەز ئىستانبۇلدا بولۇشى كېرەك. سەۋەبى بىرىنچىدىن: شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ نىزامنامىسىدا ۋەقپە مەركىزى ئىستانبۇلدا بولىدۇ، دەپ كۆرسىتىلگەن. ئىككىنچىدىن: ئىستانبۇل تۈركىيەنىڭ مەدەنىيەت ۋە تىجارەت مەركىزى. نوپۇس جەھەتتىنمۇ سانى كۆپ بولغان، تۈركىيەنىڭ بەك مۇھىم بىر شەھىرى. خەلقئارالىق سىياسىي يىغىنلار، مەدەنىيەت ۋە كۈلتۇر كۆركەزمىلىرى، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كۆپرەك ئىستانبۇلدا ئېچىلماقتا. خەلقئارالىق سايياھەتچىلەر بۇ يەرگە كۆپرەك كېلىدۇ. ۋەخپىمىز تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىدىغان مەدەنىيەت ۋە كۈلتۇر پائالىيەتلىرىنى بۇ شەھەردە ئېلىپ بېرىش بىز ئۈچۈن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۈچىنچىدىن: تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ كۆپچىلىكى ئىستانبۇلدا ياشايدىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ سانى بىرقانچە ئون مىڭغا يېتىپ بارىدۇ. بۇ يەردە ۋەخپىمىز بىرەر يىغىن ئاچسا، بىرقانچە يۈز ھەتتا مىڭلىغان شەرقىي تۈركىستانلىق بۇ يىغىنغا قاتنىشىپ چوڭ داغدۇغا قوزغىيالايدۇ. تۆتىنچىدىن: ۋەخپىمىزگە سايلانغان تەشكىللەش ھەيئىتىدىكىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىستانبۇلدا ياشايدۇ. ۋەخپىمىزگە

دۇشەنبە كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزگە ئون مىنۇت قالغاندا غەربىي بېرلىن شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇ چاغلاردا گېرمانىيە ئىككىگە بۆلۈنگەن ھالەتتە بولۇپ، گېرمانىيەنىڭ شەرقىي قىسمى ۋە شەرقىي بېرلىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى ئاستىدىكى شەرقىي گېرمانىيە سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىگە تەۋە ئىدى. غەربىي گېرمانىيە ۋە غەربىي بېرلىن گېرمانىيە فىدرال جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق ئىدى. بۇ ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن شەكىللەنگەن گېرمانىيەنىڭ بۆلۈنۈش ئەھۋالى ئىدى. شەرقىي بېرلىن بىلەن غەربىي بېرلىن، قانچە ئون كىلومېتىرلىق مۇساپىدە ئىگىز سېمونت تام بىلەن ئايرىلىپ تۇراتتى.

غەربىي بېرلىن پويىز ئىستانسىسىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مىۋنخەندىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىم ماڭا تونۇشتۇرغان ۋە مېڭىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال تېلېفون ئارقىلىق كۆرۈشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق قازاق تۈركلىرىدىن بىرى بولغان، 1960 - يىللاردا ئىشچى بولۇپ ئائىلىسى بىلەن تۈركىيەدىن گېرمانىيەگە بېرىپ، غەربىي بېرلىندىكى بىر فابرىكىدا ئىشلەۋاتقان ئارسلان بەگ تۇرسۇن ئەپەندىگە تېلېفون قىلىپ، بېرلىن پويىز ئىستانسىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىمنى بىلدۈردۈم. ئۇ ماڭا:

- خوش كەلدىڭىز! سافا كەلدىڭىز! پويىز ئىستانسىسىدا ئون بەش مىنۇت كۈتۈپ تۇرۇڭلار، مەن تېزلىكتە يېتىپ بارىمەن،- دەپ جاۋاب بەردى.

15 - 20 مىنۇتتىن كېيىن قولىدا ئۇستىگە «سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى» دەپ ئىسىم يېزىلغان قەغەز كارتونىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا بىر كىشىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. چىراي - شەكلىدىن قازاق تۈركلىرىدىن بولغان ئارسلانبەگ تۇرسۇن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. مەنمۇ قولۇمنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا ئىشارەت قىلدىم. ئىككىمىز ۋە ئوغلۇم پەرھات ئۇنىڭ بىلەن قېرىنداشلارچە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق. شەرقىي تۈركىستاندىن ئون مىڭ كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بېرلىن شەھىرىدە ئۇچ نەپەر شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ ئۇچرىشىشى رىۋايەتتىكى ھېكايىلاردەك كىشىنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرىدىغان بىر كۆرۈنۈش ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش خۇشاللىقىنى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرىشىم مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئارسلان بەگنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ پويىز ۋوگزالىدىن ئايرىلدۇق. يولدا كېتىۋېتىپ مەن ئارسلان بەگكە:

- بىزنى ئۆيىڭىزگە يېقىنراق بىر يەردىكى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويسىڭىز،- دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

- بىزدە مېھماننى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىدىغان ئادەت يوق. سىزلەر ماڭا ئاللاھنىڭ مېھمانلىرى، مېنىڭ ئۆيۈم كەڭتاشا، ئۆيۈمگە ئېلىپ كېتىمەن،- دەپ تۇرۇۋالدى ئارسلان بەگ. شۇنچە گەپ قىلساممۇ نازاكەت بىلەن رەت قىلدى.

مۇراجىئەت قىلدىم. ھەر ئىككىمىزگە ۋىزە بېرىلدى. نەتىجىدە يول ھازىرلىقىنى تاماملاپ 1987 - يىلى 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى دۈشەنبە ئىستانبۇلدىن كەچ سائەت ئون ئىككىدە پويىزغا ئولتۇرۇپ گېرمانىيەگە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. ئىككى سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن ئەدىرنەدىكى قاپى كۆلە چېگرا پونكتىدىن ئۆتۈپ بۇلغارىستان زېمىنىغا قەدەم قويدۇق. بۇلغارىستاننىڭ سۈبلگىرار شەھىرىدە بۇلغار گۈمرۈك خادىملىرى تەرىپىدىن پاسپورتلىرىمىز كونترول قىلىنغاندىن كېيىن يولنى داۋاملاشتۇرۇپ، 4 - ئاۋغۇست كۈندۈز سائەت ئون ئىككىدە بۇلغارىستاننىڭ پايتەختى سوفىيەگە يېتىپ كەلدۇق. كۈندۈز سائەت ئىككىلەردە بۇلغارىستان چېگرا سىدىن چىقىپ يۇگوسلاۋىيە تېررىتورىيەسىگە قەدەم باستۇق. شۇ كۈنى كەچ سائەت ئون بىرلەردە يۇگوسلاۋىيەنىڭ پايتەختى بىلگرادقا يېتىپ كەلدۇق. يېرىم سائەتتىن كېيىن يەنە يولنى داۋام قىلىپ پويىز بىلەن ئاۋۇستىرىيە تۇپراقلىرىغا كىردۇق. ۋىيانا قاتارلىق بىر - ئىككى شەھەرنى بېسىپ ئۆتۈپ 5 - ئاۋغۇست كۈنى ئەتىگەن سائەت تۆرتلەردە فېدرال گېرمانىيە تۇپراقلىرىغا ئۇلاشتۇق. 5 - ئاۋغۇست كۈندۈز سائەت ئون ئىككى يېرىمدا گېرمانىيەنىڭ مىۇنخىن شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق. بىزنى ۋوگزالدا جالالدىن قارى ۋە ئابلەت ئەپەندىم قاتارلىق بىرقانچە شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى.

6 - ئاۋغۇست (پەيشەنبە) مىۇنخىنىڭ ئولىمپىيات تەنتەربىيە مەيدانىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ تەنتەربىيە مەيدانى ناھايىتى چوڭ بولۇپ بۇ يەرگە ئەللىك مىڭ ئادەم كەڭتاشا سىغدىدىكەن. ئۇ يەردىن 196 مېتىر ئېگىزلىكتىكى شەھەر مەنزىرىسىنى كۆرۈش مۇنارىسىغا كېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ مىۇنخىن شەھىرىنىڭ پۈتۈن شەھەر مەنزىرىسىنى كۆردۇق. 7 - ئاۋغۇست كۈنى جۈمە نامىزىنى مىونخىندىكى داڭلىق مۇسۇلمان مەسچىتىدە ئوقۇپ، چۈشتىن كېيىن مىونخىننىڭ شەھەر مەركىزىدىكى كوچىلىرىنى ئايلىنىپ ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 9 - ئاۋغۇست يەكشەنبە كۈنى سائەت ئونلاردا جالالدىن قارى، ئابدۇغېنى ئەپەندى، مىجىت ئاقتاش ۋە ئابلەت ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە پويىزغا ئولتۇرۇپ، شەھەر مەركىزىگە ئاتمىش كىلومېتىر يىراقلىقتىكى مىۇنخىن كۆلىگە بېرىپ، كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ، ساپ ھاۋادىن نەپەسلىنىپ ئىستىراھەت قىلدۇق. رېستۇرانتتا تاماق يېگەندىن كېيىن سائەت تۆرتلەردە مىۇنخىن باغچىسىنى ئايلاندۇق. ئاخشىمى پويىز بىلەن شەھەر مەركىزىگە قايتىپ كەلدۇق.

سايادەتمىزنىڭ كۈنتەرتىپىدە گېرمانىيەنىڭ بېرلىن شەھىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىش، مۇھىم ئىلاردىن بىرى سۈپىتىدە يەر ئالغانىدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى ئوندىن ئون بەش مىنۇت ئۆتكەندە پويىزغا ئولتۇرۇپ بېرلىن شەھىرىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. خامبورگ قاتارلىق شەھەرلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ 10 - ئاۋغۇست

ئۇنىڭ ھاياتىنى سۈردۈرۈشى ئۆچۈن شۇنداق تېمپېراتۇرا ھاسىل قىلىنغان ئىكەن. بىز ئۆمرىمىزدە كۆرۈپ باقمىغان بەش قىتئەنىڭ ھەر خىل گۈل - چېچەك، ئۆسۈملۈكلىرىنى كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلاندۇق. بۇ بىز ئۆچۈن چوڭ بىر يېڭىلىق بولدى.

11 - ئاۋغۇست سەيشەنبە كۈنى مېھماندارىمىز ئارسلانبەگنىڭ باشلىشى بىلەن غەربىي بېرلىن تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيە كۆرگەزمىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيە، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستانغا ئائىت بۆلۈمىنى كۆرگەنىدە مەن بەكمۇ ھاياجانلاندىم. ئۇ يەردە ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ كۆچا قىزىل مىڭ ئۆيى، قۇمتۇرا ۋە تۇرپان بىزەكلىكتىن زامانىدا ئېلىپ كېلىنگەن تارىخىي يادىكارلىقلار كۆرگەزمە قىلىنغان ئىدى. كۆرگەزمىدە بۇددىزم دەۋرىگە ئائىت بۇ تارىخىي يادىكارلىقلارنى ئالبەرت ۋون لىكوك (1930 - 1860) باشچىلىقىدىكى تۆت كىشىلىك گېرمانىيە ئارخولوگىيىلىك ئېكسپېدىتسىيە ھەيئىتى، ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا 1904 - 1905 - يىللىرى بىرىنچى قېتىملىق، 1913 - 1914 - يىللىرى 2 - قېتىملىق ئېلىپ بارغان ئارخولوگىيىلىك تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش جەريانىدا قولغا كىرگۈزۈپ گېرمانىيەگە ئېلىپ كەتكەن قىممەتلىك تارىخىي ماددىي ماتېرىياللار ئاساس قىلىنغان. كۆرگەزمىنىڭ كىرىش قىسمىغا ئۇست تۈركىستان (شەرقىي تۈركىستان) يەنى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جۇغراپىيەلىك خەرىتىسى ۋە يەنە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دېگەن خەتلەر يېزىقلىق، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە زالدىكى تامدا كۆچا قىزىل مىڭ ئۆيىنىڭ كۆركەملىك رەسىمى سىزىقلىق تۇراتتى. زالدىكى تاملارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بۇ ئويما تام سۈرەتلەر ناھايىتى ياخشى ئاسىرالغان ھالدا جەۋلان قىلىپ كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە ماگنىتەك تارتىۋالاتتى. بولۇپمۇ چېلىنىۋاتقان سازلارغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسۇل ئويناپ تۇرغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ ئويما تام سۈرەتلىرى كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا كىنو فىلىملىرىدەك جانلىقلىقىنى ئىپادىلەپ تۇراتتى. مەن بىزنىڭ بۇ تارىخى قىممەتلىك مىراسلىرىمىزنىڭ ياۋروپادا بېرلىنىدەك بىر خەلقئارا شەھەردە كۆرگەزمە قىلىنىپ، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنياغا تونۇلۇۋاتقانلىقىدىن تولىمۇ خوشال بولۇپ كەتتىم. شۇ ئاخشىمى ھېس - ھاياجانلىرىمنىڭ قىزىقىدا «سۈردۈم كۆزۈمگە» ناملىق شېئىرىمنى يازدىم.

سۈردۈم كۆزۈمگە

بېرلىن مۇزېيىسىدە زوق بىلەن كۆردۈم،
گۈزەل سەنئىتىمنىڭ جەۋھەرلىرىنى.
ھاياجان ئىلىكىدە كۆزۈمگە سۈردۈم،
ئەجداد ئەمگىكىنىڭ گۆھەرلىرىنى...

نەتىجىدە ئارسلان بەگنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. خانىمى ۋە باللىرى قىزغىن قارشى ئالدى. ئارسلانبەگنىڭ ئۆيلىرى ھەقىقەتەن كەڭتاشا ئىكەن. چاقچاقلىغىنا ھويلىسى بار بىر مېھمانخانا ۋە تۆت ئېغىزلىق ئۆيدىن ئىبارەت ئىكەن. بۇ كەڭتاشا ئۆيدە ئارسلانبەگ، ئايلى ۋە بىر كىچىك ئوغلى ياشايدىكەن. چوڭ ئوغلى ۋە قىزىنىڭ شۇ ئەتراپتا ئۆزىگە قاراشلىق ئايرىم ئۆيلىرى بار ئىكەن. مېنى بىر ئېغىز ئۆيگە، ئوغلۇم پەرھاتنى باشقا بىر ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. چۈشلۈك تاماقنى شۇ ئۆيدە يېگەندىن كېيىن ئارسلانبەگ، بىزگە:

- مەن سالامەتلىكىم ياخشى بولماي بىر ھەپتىلىك دەم ئالغان ئىدىم. بۈگۈن توشقان ئىدى. مەن يەنە دوختۇرغا كۆرۈنۈپ بىرنەچچە كۈنلۈك دەم ئېلىشقا ئىجازەت ئېلىپ كېلەي. سىلەر دەم ئېلىپ تۇرۇڭلار، - دەپ چىقىپ كەتتى.

ئىككى سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ماشىنىسىغا بىر قوينى بېسىپ قايتىپ كەلدى. بىز بىلەن كۆرۈشۈپ:

- تەلىيىڭلار بار ئىكەن، دوختۇر يەنە بەش كۈنلۈك دەم ئېلىش قەغىزى يېزىپ بەردى. ئۇنى ئىدارىغا بېرىپ قويۇپ، قويدىن بىرنى ئېلىپ كەلدىم. چۈنكى بىز قازاقلارنىڭ ئۆيگە مېھمان كەلسە قوي سويىدىغان بىر ئادىتىمىز بار ئەمەسمۇ؟ - دېدى.

مەن ئارسلان بەگنىڭ مۇنداق مېھماندوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق مۇھەببىتىدىن خىجىل بولۇپ:

- بەك كايىپسىز، بىزنى خۇش چىراي بىلەن قارشى ئېلىپ ئۆيىڭىزگە ئورۇنلاشتۇرغىنىڭىز يېتەر ئىدى. بىزنى بەكمۇ خىجىل قىلىپ قويدىڭىز، بۇ قېرىنداشلىق مېھرىڭىز ئۈچۈن كۆپتىن - كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن، - دېدىم.

ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ بىرئاز ئولتۇرغاندىن كېيىن، مېنى دۇئا قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. دۇئا قىلىپ بەردىم. ئارسلانبەگ قويىنى سويدى.

كەچقۇرۇن بىزنى گۆش ۋە شورپا بىلەن مېھمان قىلدى. خانىمى تاماقنا ئۇستا ئايال ئىكەن. ئۇچ - تۆت كۈنگىچە بىزگە مېزىلىك تاماقلارنى قىلىپ بەردى. خۇددى ئىستانبۇلدىكى ئۆز ئۆيىمىزدە تۇرغاندەك كۈنلىرىمىز ھۇزۇرلۇق، راھەت ئۆتتى.

شۇ كۈنى سائەت تۆرتتىن بەش يېرىمغىچە ئارسلانبەگ بىزنى ماشىنىسى بىلەن ئېلىپ بېرىپ غەربىي بېرلىندىكى ئۆسۈملۈكلەر، گۈل - چېچەكلەر باغچىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. ئۆسۈملۈك، گۈل - چېچەكلەر باغچىسى ئۇچ قاتلىق ناھايىتى چوڭ بىر باغ بولۇپ ئۇنىڭدا پۈتۈن دۇنيانىڭ ئۆسۈملۈك ۋە گۈل خىللىرى بار ئىكەن. گۈل - چېچەكلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر قايسى مۇھىتتا ياشىغان بولسا،

غەربىي بېرلىن ئوتتۇرىسىدىكى پەرق بىزگە بىلىنىشكە باشلىدى. شەرقىي بېرلىنىدە ئېگىز قەۋەتلىك بىنالار ناھايىتى كۆپ بولغان بىلەن يېمەك - ئىچمەك ۋە مېۋە - چىۋە دۇكانلىرىدا نەرسە كېرەك بەكمۇ ئاز ئىكەن. چوڭ ماگىزىنلاردا ھەر تۈرلۈك مالىلار ناھايىتى ئاز بولۇپ، ياخشىراق مالىلار نەمۇنە ھېسابىدا قويۇلغان ئىكەن ۋە سېتىلمايدىكەن. بىز چۈشكىچە بولغان ئارىلىقتا شەرقىي بېرلىندىكى گېرمانىيە تارىخى كۆرگەزمەخانىسىنى، گېرمانىيە ئومۇمى ئارخېئولوگىيە مۇزىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا قۇربان بولغان نامەلۇم ئەسكەر خاتىرە يېرىنى زىيارەت قىلدۇق.

شەرقىي بېرلىندىكى ئارخېئولوگىيە مۇزەسىنىڭ ئارخېئولوگىيەلىك ئىسلام كۆرگەزمىخانىسى بۆلۈمى ماتېرىيالغا ناھايىتى باي بولۇپ، ئىسلامىي نەقىشلەر پۈتۈن تاملىرى بىلەن كۆچۈرۈپ كېلىنگەن ئىكەن. ئارقا - ئارقىدىن قىلىنغان كۆرگەزمە زىيارەتلىرىدە ناھايىتى چارچاپ كەتتۇق. سائەت 14 بولغاندا قوسقىمزىنىڭ ئاچقانلىقىنى ھېس قىلدۇق. مۇسۇلمان ئاشخانىسى ئىزدىگەن بولساقمۇ مۇنداق بىر ئاشخانا بىزگە ئۇچرىمىدى. ئارسلانبەگ بىرسىدىن «بۇ يەردە مۇسۇلمان ئاشخانىسى بارمۇ؟» دەپ سورىغان ئىدى. ئۇ «بۇ يەردىن سەككىز كىلومېتىر يىراقلىقتا بىر ئەرەبنىڭ ئاچقان مۇسۇلمان ئاشخانىسى بار.» دەپ شۇ يۆنىلىشنى كۆرسەتىپ قويدى. فىدرال غەربىي گېرمانىيەنىڭ ھەرقانداق شەھىرىدە «ئىستانبۇل رېستوران»، «سۇلتان ئەخمەت رېستوران»، «كونىيە رېستوران» دېگەندەك تۈرك ئاشخانىلىرى ناھايىتى كۆپ ئىدى. بىز ئۇ يەرگە بېرىش ئۈچۈن كىرا قىلىدىغان تاكسى ماشىنىسىمۇ ئوڭاي تاپالمىدۇق. ئاخىر بىر تاكسى ماشىنىسى تېپىپ ئۇنىڭدا ئولتۇرۇپ، مۇسۇلمان رېستورانىغا يېتىپ كەلدۇق. بىر تەخسىدىن ئاق پولۇ (ياغلىق گاڭپەن)، ئىككى دانە پىشۇرۇلغان توخۇ بۇيرۇدۇق. چاي ئىچىپ تاماق يەپ ئولتۇرساق، قارشىمىزدىكى بىر ئۈستەلدە ئولتۇرغان 35 ياكى 40 ياشلاردىكى بىر كىشى بىزگە پات - پات قاراپ كۆزۈتۈۋاتقانىدەك قىلدى.

مەن دەققەت قىلىپ قارىسام چىرايى تولىراق ئۇيغۇرغا ۋە بىر ئاز قازاققا ئوخشاپ كېتەتتى. مەن:

- ئارسلانبەگ ئۇ كىشى بىزگە بەك قاراپ كېتىۋاتىدۇ، دېسەم ئارسلانبەگ:

- يېنىغا بېرىپ باقامسىز - يا، - دېدى.

- ئىنسان، ئىنسانغا ئوخشايدۇ، ئۇيغۇر ۋەيا قازاق تۈركلىرىدىن بولسا، مەسىلە يوق، مەن ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشەلەيمەن، ئەگەر نېمىس مىللىتى بولسا مەن ئۇنىڭ تىلىنى بىلمىگەچكە قايمۇقۇپ قالىمەن، ئەگە ياخشىسى سىز نېمىسچە بىلگەندىكىن يېنىغا بېرىپ كۆرۈشۈپ بېقىڭ، - دېدىم. ئارسلانبەگ «بولىدۇ» دېدى ۋە يېنىغا كەتتى. ئىككىسى ئۇچۇق چىراي بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە بىز ئولتۇرغان

تۇرىدۇ جانلىنىپ زالىنىڭ تېمىدا،
ھۆسنى گۈل پەرىزات، گۈزەل مەلەكلەر.
ياڭرىتىپ كۈي - ناخشا ئۈيغۇر تىلىدا،
چالىدۇ قولىدا تەمبۇر، غىجەكلەر.

مىڭ ئۆيىنىڭ تاملىرى ئۇستىگە ئۈيۈپ،
نەقىشلەپ سىزىلغان بۇ كۆركەم سۈرەت....
شانلىق تارىخىمىز بەلگۈسى بولۇپ،
ياشايدۇ نۇر چېچىپ ئەبەدىل - ئەبەد....

1987 - يىل 11 - ئاۋغۇست گېرمانىيە - بېرلىن

ئارسلانبەگ بىزگە كەچقۇرۇنلۇقى ئۆيدە چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ:

- سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم، سىزلەرنى ئەتە شەرقىي بېرلىنگە ئاپىرىپ ئۇ يەرنىمۇ كۆرسىتىپ كېلەيمۇ؟ - دېدى، مەن بىر ئاز ھەيرانلىق ئىچىدە:

- بىزگە شەرقىي بېرلىنگە كىرىشكە رۇخسەت قىلامدۇ؟ - دەپ سورىدىم، ئارسلانبەگ:

- بىز كىشى بېشىغا يۈز مارك غەربىي گېرمانىيە پۇلىنى تاپشۇرساق، ئۇلار بىزگە شەرقىي گېرمانىيە پۇلىنى تېگىشىپ بېرىش بىلەن بىرلىكتە، شەرقىي بېرلىنىنى 24 سائەت سايياھەت قىلىش ۋىزىسى بېرىدۇ، - دېدى.

- ئۇنداق بولسا ئەتە بىزگە شەرقىي بېرلىنىنى كۆرسىتىپ كېلىڭ، بېتون تاملار بىلەن ئىككىگە ئايرىلغان بېرلىن شەھرىنىڭ شەرقىي قىسمىنى كۆرۈپ باقايلى، - دېدىم. ئارسلانبەگ:

- ئەتە ئەمسە شۇنداق قىلايلى، - دېدى.

بىزمۇ بەك خۇشال بولدۇق.

12 - ئاۋغۇست كۈنى كەچ سائەت 23 دە غەربىي بېرلىن بىلەن شەرقىي بېرلىن ئارىسىدىكى چېگرا پونكتىگە بېرىپ شەرقىي بېرلىن ساقچى ۋە تاموژنا خىزمەتچىلىرىگە مۇراجىئەت قىلىپ، كىشى بېشىغا يۈز مارك غەربىي گېرمانىيە پۇلىنى شەرقىي گېرمانىيە پۇلىغا ئالماشتۇرۇپ، پاسپورتلىرىمىزغا 24 سائەتلىك ۋىزە قىلدۇردۇق. كەچ سائەت 12 دە شەرقىي بېرلىنگە كىردۇق. شەرقىي بېرلىندە بىر چايخانىدا چاي ئىچىپ بولۇپ، بىر ئىككى سائەت ئايلانغاندىن كېيىن تاكسى ئېتىپ كەتتى. ماگىزىن ۋە شەھەر مەركەزلىرىنى ئايلىنىپ كۆردۇق. شەرقىي بېرلىن بىلەن

سوتسیالىستىك جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە باغلىق ئەسكىرى قوماندانلىق شىتابى ئەسكەرلەرگە: «ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرىنىڭ پرېزىدېنتى غەربىي گېرمانىيەنى زىيارەت قىلىۋاتقان مەزگىلدە، شەرقىي گېرمانىيەدىن غەربىي گېرمانىيە فېدېرال جۇمھۇرىيىتىگە قېچىپ ئۆتۈشكە ئورۇنغانلارغا ئوق چىقىرىپ ئۆلتۈرمەسلىك ھەققىدە ئۇقتۇرۇش قىلىنغان ئىكەن. يۇقىرىدىكى قاچقان ئەسكەر بۇ ئۇقتۇرۇشتىن خەۋەردار بولغانلىقى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزى قېچىپ، غەربىي بېرلىنگە ئۆتكەن ئىكەن. مۇنداق قېچىش ھادىسىلىرى داۋاملىق يۈز بېرىپ تۇرىدىكەن. قاچىدىغانلارنىڭ ئاساسىي قىسمىنى سوتسیالىستىك شەرقىي گېرمانىيەدىن غەربىي گېرمانىيە فېدېراتىپ جۇمھۇرىيىتىگە قاچىدىغانلار تەشكىل قىلىدىكەن. بەزىلىرى قېچىش جەريانىدا تۇتۇلۇپ قېلىپ تۈرمىلەرگە سولۇنىدىكەن، بەزىلىرى ئەسكەرلەرنىڭ ئاتقان ئوقىدا ئۆلۈپ جېنىدىن ئايرىلىدىكەن. دېمەك ئىنسانلار ھەر دائىم ھۆرىيەت ۋە ھايات سەۋىيەسى ئۈستۈن تەرەپكە قاچىدىكەن. شەرقىي گېرمانىيىدىكى بىر مۇنچىلىغان ئائىلىلەر غەربىي گېرمانىيىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئىشەتكەن پۇللىرى بىلەن ھاياتلىرىنى باشقىلارغا قارىغاندا ياخشىراق ئۆتكۈزىدىكەن. بۇ ئەھۋاللاردىن بىز كوممۇنىزم شوئارىنى تۇۋلاپ، ئۆز خەلقىنى ئىنسان ھەقلىرى ۋە دېموكراتىيەنىڭ نېمەتلىرىدىن مەھرۇم تۇتۇۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ چوقۇم بىر كۈنى چۆكىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇق. ئارىدىن تۆت يىل ئۆتۈپ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا كوممۇنىزم چۆكتى. شەرقىي ياۋروپادىكى بىرمۇنچە دۆلەتلەر كوممۇنىزمدىن ۋاز كەچتى، بېرلىن تېمى يېقىلىپ، ئىككى گېرمانىيە بىرلەشتى.

13 - ئاۋغۇست كۈنى بىزنى ئارسلان بەگ غەربىي بېرلىندىكى ھايۋاناتلار باغچىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. ئۇ يەردە دۇنيادىكى ھەرخىل ھايۋاناتلارنى كۆردۇق. بېرلىن شەھەرلىك ھۆكۈمەت بىناسىنى زىيارەت قىلدۇق.

ئارسلان بەگ ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن خوشلىشىپ، ئۇلارغا تەكرار تەشەككۈرلەر ئېيتىپ كەچ سائەت 22 دىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە پويىز بىلەن فرانكپورتقا قاراپ يولغا چىقتۇق. ئارسلان بەگ بىزنى ماشىنىسى بىلەن ۋوگزالغا ئېلىپ كېلىپ ئۇزۇتۇپ قويدى. 14 - ئاۋغۇست ئەتىگەن سائەت 7 دىن 15 ئۆتكەندە فرانكپورتقا يېتىپ كەلدۇق ۋە شەھەرنىڭ ئاساسلىق مەركىزى كوچىلىرىنى ۋە ماگىزىنلىرىنى، سایاھەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم يەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. سائەت 15:30 دا فرانكپورتتىن مۇنىخ شەھىرىگە قاراپ پويىز بىلەن يولغا چىقتۇق. كەچ سائەت 20:30 دا مۇنىخقا قايتىپ كەلدۇق.

15 - ئاۋغۇست كۈنى جالالدىن قارىقاش ئەپەندى بىزنى باشلاپ مۇنىخ كۆرگەزمىخانىسىغا ئېلىپ باردى. بۇ كۆرگەزمىخانا ناھايىتى ھەشەمەتلىك ۋە چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭدا ئايروپىلان سانائىتىدىن تارتىپ ئاپتوموبىل سانائىتىگىچە مەيدانغا

ئۇستەلگە كېلىشتى. بۇ يىگىت، قازاقىستاننىڭ ئالمۇتاتا شەھرىدە ياشايدىغان، پولات ئىسىملىك، ئىنشائات ئىنژېنېرى، قازاق قېرىندىشىمىز ئىكەن. ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقىنىمىزغا بەك خۇشال بولۇپ كەتتۇق. ئۇ ئەسلىدە قازاقىستاندىن شەرقىي گېرمانىيەنىڭ بېرلىن شەھىرىدە ئىنشائات پاكۇلتېتىدە ئوقۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قازاقىستانغا قايتىپ ئىنشائات قۇرۇلۇشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان بىر يىگىت ئىكەن. شەرقىي بېرلىندىكى ئۆزى ئوقۇغان ئۇنىۋېرسىتېت تەرىپىدىن «ئىنشائات - قۇرۇلۇش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» چاقىرىلغان بولۇپ، تەكلىپ بويىچە شۇ يىغىنغا كەلگەنىكەن. قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇھىم ئادەملىرى زىيا سەمەدى، يۇسۇپبەگ مۇخلىس، ھاشىر ۋاھىدى، خېلىل ھەمرايوپلارنى ئوبدان تونۇيدىكەن. ئالمۇتاتا ۋە يەركەنت شەھەرلىرىدە ئۆي ئىنشائاتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ئىكەن. پولات ئەپەندى ئارسلانبەگنىڭ ئەۋلادى ئۇقتى، مېنىڭ كىم بولغانلىقىمنى سوردى. مەن پولات بەككە، ئۆزۈمنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بايان قىلدىم ۋە يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ ئوغلۇمنى ئېلىپ گېرمانىيەگە زىيارەتكە كەلگەنلىكىمنى ئېيتتىم. ئۇ بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاپ ھاياجان بىلەن:

- سىلەر نېمىدېگەن بەختلىك ئىنسانلار، نەگە بارىمەن دېسەڭلار بارالايدىكەنسىلەر، سىلەردە ئەركىنلىك كۆپ ئىكەن. سىلەر بىلەن تونۇشقانلىقىمغا بەك خۇرسەن بولدۇم، - دېدى. بىرلىكتە تاماق يېدۇق، چاي ئىچتۇق، ئۇ بىزنى باشلاپ بىر قەھۋەخانىغا ئەكىرىپ مېھمان قىلدى. ئۇ بىزگە:

- مەن ئۆزۈندىن بۇيان غەربىي بېرلىننى بىر كۆرسەم، - دەپ ئارزۇ قىلغان، ئەمما بۇ يەردە ئۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىش ئىمكانىيىتى يوق، تۆمۈر پەردە دېگەننىڭ مەنسىنى بارغانسېرى چۈشۈنۈۋاتىمەن، - دېدى. مەن:

- سەبىر قىلىڭ پولات ئەپەندى، سىزلەردىمۇ بۇ ئەركىنلىك بىر كۈنى مەيدانغا كېلىدۇ، - دەپ تەسەللى بەردىم.

بۇ يىگىت ئاخشىمى سائەت 12 گە قەدەر بىز بىلەن بىللە يۈرۈپ، بىزنى ئۆزۈتۈپ قويۇپ، بىزدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا شەرقىي بېرلىندە قالدى.

بىز گېرمانىيەنى سایاھەت قىلىۋاتقان شۇ كۈنلەردە، گېرمانىيەدەكى بېرلىن شەھىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ 200 - يىللىق خاتىرە مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن، ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ پىرېزىدېنتى رېگان، غەربىي بېرلىنگە كەلدى. ئەرتىسى شەرقىي گېرمانىيە كوممۇنىست پارتىيەسى ئارمىيەسىنىڭ پوستتا تۇرۇۋاتقان بىر ئەسكىرى، بېرلىندىكى بېتون تامنىڭ غەربىي قىسمىدىكى كۆزىتىش چارىسىدىن بېتون تام ئۈستىگە چىقىپ، غەربىي بېرلىن تەرەپكە ئۆزىنى تاشلاپ، قېچىپ كەلدى. غەربىي گېرمانىيەدىكى گېزىتلەرگە بۇ ھەقتە رەسىملىك خەۋەرلەر بېسىلدى. بۇ ئەسكەرنى تېلېۋىزورلاردا كۆرسىتىپ سۆزلەتتى. شەرقىي گېرمانىيە

بەشنچى باپ: تۈركىيە ۋە باشقا مەملىكەتلەردە ئۆتكۈزۈلگەن مىللىي ۋە خەلقئارالىق كوڭگىرە، سىمپوزىيۇم ۋە كونفېرانسلارغا قاتنىششىم، ئېلىپ بارغان سايياھەت، ئىجتىمائى ۋە ئىلمىي پائالىيەتلىرىم

بىرىنچى قېتىملىق «خەلقئارالىق تۈركستان كۈلتۈر ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»نىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى

يېڭىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن شەرقىي تۈركستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتى ۋەخپىمىزنىڭ قۇرۇلۇش غايىسى ئاستىدا خەلقئارالىق بىر يىغىن ئېچىشنى يەنى «1 - قېتىملىق خەلقئارالىق تۈركستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈشنى قارارلاشتۇردۇق.

تۈركىيە، ئامېرىكا، ياۋروپا، سەئۇدى ئەرەبستان، ئوتتۇرا شەرق ۋە ھىندىستان قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلاردىكى بۇ تېمىغا مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي ئەسەرلىرى بار تەتقىقاتچىلارغا دەۋەت ئەۋەتىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىر تەييارلىق كومىتېتى قۇردۇق. ئۇزۇن مۇددەتلىك بىر تەييارلىقتىن كېيىن، بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئىستانبۇلدىكى ئاتا تۈرك مەدەنىيەت مەركىزىدە 1988 - يىلى 6 - ئاپرېلدىن 8 - ئاپرېلغىچىلىك بولغان ئۈچ كۈن ئىچىدە ئەملىيلەشتۈرۈلدى. يىغىنغا 35 نەپەر خەلقئارادا تونۇلغان مەشھۇر ئالىم ۋە مۇتەخەسسىسلەر ئىلمىي دوكلاتلىرى بىلەن قاتناشتى.

تۈركستاننىڭ مەدەنىيىتى ۋە تارىخى ھەققىدىكى مۇنداق بىر خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىشى تۈركىيەدىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا بويىچە بىرىنچى قېتىملىق ناھايىتى چوڭ بىر ۋەقە ئىدى. يىغىن باشتىن - ئاخىر تۈركستان دېگەن بۇ ئىسمىنىڭ ئۇنتۇلۇپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، شەرقىي ۋە غەربىي

كەلگەن يېڭى تەرەققىياتلار كۆرسۈتۈلدىكەن. 16 - ئاۋغۇست يەكشەنبە كۈنى مۇنىخ ھايۋاناتلار باغچىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. بۇ باغچىدا دۇنيادىكى پۈتۈن ھايۋاناتلارنىڭ تۈرلىرى مەۋجۇت بولۇپ، ئۇنىڭ چوڭلۇقىغا ھەيران قالدۇق. 17 - 18 - ئاۋغۇست دۈشەنبە، سەيشەنبە كۈنلىرى بازار ئارىلاپ ۋىدىئو كامېراسى ۋە ئېلىشقا تېگىشلىك ھەدىيەلەرنى ئالدۇق. تۈركىيەگە قايتىشتا ئۇ يەردىكى تۇرك سودىگەرلىرىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن ئاپتوبۇس بىلەن قايتىشقا قارار بەردۇق. ئاپتوبۇس بىلەن قايتىش پويىزغا قارىغاندا چاپسانراق بولىدىكەن. 19 - ئاۋغۇست چارشەنبە كۈنى ئاپتوبۇس بىلەن كەچ سائەت 17 دە مۇنىخدىن ئايرىلىپ، تۈركىيەگە قاراپ يولغا چىقتۇق. گېرمانىيە چېگراسىدىن ئايرىلىپ ئاۋۇستىرىيە، يۇگوسلاۋىيە ۋە بۇلغارىستانلارنى بېسىپ ئۆتۈپ، 21 - ئاۋغۇست ئەتىگەن سائەت 5 تە تۈركىيە چېگراسىدىكى قاپكۆلەگە يېتىپ كەلدۇق. ئېدىرنە شەھىرىدە بىرئاز ئىستىراھەت قىلىپ، جۈمە كۈنى سائەت 11 لەرە گۈزەل ئىستانبۇل شەھىرىمىزگە قايتىپ كېلىپ، ئائىلىدىكى بالا - چاقىلىرىمىز بىلەن سالامەت كۆرۈشۈپ، خۇشاللىقتا چۆمۈلدۇق.

مۇستەقىللىقلىرىغا ئېرىشتى. بىز بۇ خىل ئەھلىيەتنى كۆرگەندىن كېيىن، مەن بۇ ئالىمنىڭ نەقەدەر يىراقنى كۆرەلەيدىغان بۇيۇك ئالىم ئىكەنلىكىگە قانائەت هاسىل قىلغان ئىدىم.

ئىككىنچى ئىلمىي خادىم بولسا شەرقىي تۈركىستان دوستى بولغان سەئۇدى ئەرەبىستانلىق دوكتور. موهەممەد ئال - ئابودى ئىدى. دوكتور. ئال - ئابودى ئۆزىنىڭ نۇتقىدا شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ شانلىق تارىخىدىن سۆز ئېچىپ، بۈگۈن ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق ۋەزىيىتىدىن بەكمۇ قايغۇرغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئىسلام مەملىكەتلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ مەسىللىرى بىلەن يېقىندىن ئالاقىدار بولۇشىنى تەلەپ قىلدى.

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ بىرىنچى كۈنىتەرتىپ ئولتۇرۇشنى دوكتور. ئال - ئابودى بىلەن پىروفېسسور. دوكتور ئەكمەلىددىن ئېھسان ئوغلى بىرلىكتە باشقۇردى. بىرىنچى ئىلمىي دوكلاتنى تۈركىستان كۈلتۈرى ۋە مەدەنىيىتىنى يىللار بويىچە دۇنياغا تونۇتقان مۇتەخەسسىسلەردىن ئامېرىكا كولومبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسور. دوكتورى ئېدۋارد ئاللىۋارت ((Edward Allwerth «نېمە ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان تارىخىنى ئۆگىنىش لازىم» دېگەن ماۋزۇدىكى ئىلمىي دوكلاتنى تەقدىم قىلدى. ئۇ ئۆز سۆزىدە تۈركىستانىنىڭ قەدىمىي باي مەدەنىيەت مىراسلىرىغا شۇنداقلا مۇھىم بىر جۇغراپىيەلىك ئورۇنغا ئىگە ئىكەنلىكىنى تىلغا ئېلىپ، «تۈركىستان خەلقىنىڭ 18 - ۋە 19 - ئەسىرلەردە رۇس، خىتاي ۋە ئەنگلىيە قاتارلىقلارنىڭ مۇستەملىكىچىلىك سىياسەتلىرىنىڭ قۇربانى بولۇشى، ئۇلارنىڭ زامانۇيى مەدەنىيەتتىكى ئاجىزلىقلىرىدىن كېلىپ چىققان. ئامېرىكا ۋە باشقا كوممۇنىست بولمىغان مەملىكەت خەلقلىرىنىڭ كۆپچىلىكى تۈركىستانىنىڭ تارىختا يۈكسەك مەدەنىيەت بايلىقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتمەكتە. شۇنداق بولسىمۇ بۇ دېگۈدەك يېتەرلىك ئەمەس. ئەگەر تۈركىستانلىقلار دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش زامانۇيى هاياتتىن بەهرىمەن بولۇشنى خالايدىغان بولسا، ئالدى بىلەن ئۆز يۇرتلىرىدىكى مائارىپ ساهەسىدىكى ئورۇنلىرىنى مۇستەھكەملەشلىرى لازىم. ئۇنىڭدىن كېيىن چەتئەللەردىكى مەدەنىي - مائارىپ مۇئەسسەسىلىرى بىلەن ئالاقە باغلاشلىرى كېرەك» دەپ ئالاهىدە تەكىتلىدى.

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى دوكتور. موهەممەد ئەلى ئالبار سۆزگە چىقىپ، «شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىسلام تارىخىدىكى رولى» دېگەن مەزمۇندا دوكلات بەردى. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جۇغراپىيەلىك ئەھۋالى ۋە ئىسلامىيەتنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كىرىشى توغرىسىدا قىسقىچە ئىزاهات بەرگەندىن كېيىن، تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ ئىسلامىيەتنىڭ تارقىلىشى ۋە مۇستەھكەملىنىشىدىكى چوڭ تۆھپىلىرىنى تەكىتلىدى. بۇنىڭغا ئەمەۋى ۋە

تۈركستاندا ياشاۋاتقان 80 مليوندىن ئارتۇق تۈركىي خەلقلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى ۋە تارىخىنىڭ ئومۇمىي تۈرك مەدەنىيىتى ۋە تارىخىنىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسىنى تەشكىل قىلىدىغانلىقىنى، پۈتۈن دۇنياغا جاكالاش ۋە بۇگۈن 26 مليوندىن ئارتۇق قېرىنداشلىرىمىز ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركستانىنى دۇنياغا تونۇتۇشتىن ئىبارەت ئاساسىي غايىنى مەقسەت قىلغان ئىدى.

شەرقىي تۈركستان ۋەخپىنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە پەخرى رەئىسى ئىسا ئالپتېكىن ئەپەندىنىڭ قىسقىچە تەبرىك سۆزىدىن كېيىن، ۋەقەپ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى. ئۇ خەلقئارادا بىرىنچى قېتىم ئېچىلۋاتقان بۇ يىغىنىڭ غايىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، قىممەتلىك ئالىملىرىمىزنىڭ ياردىمى ۋە ھمايىسى بىلەن مۇنداق يىغىنلارنىڭ داۋاملىق بولۇپ تۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ۋە شەرقىي تۈركستان ۋەخپىنىڭ غايىلىرىدىن بىرىنىڭ بۇ خىل ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى داۋاملىق ئېچىپ تۇرۇش ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ ئۆتتى.

بۇ نۇتۇقلاردىن كېيىن ئىككى نەپەر تونۇلغان ئىلمىي خادىم سۆز قىلدى. بۇلاردىن بىرى ئەنگلىيەلىك دوكتور. س. ئەندەرس ۋىمبۇش نۇتقىدا شەرقىي تۈركستان دەۋاسىغا خىزمەت قىلغانلارنى تىلغا ئالغاندىن كېيىن، تۈركىيەدە «تۈركستان» نامى بىلەن مۇشۇنداق بىر خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلىشىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم ۋە خۇشاللىنارلىق بىر ۋەقە ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. كېيىنكى يىللاردا تۈركستان تۈركلىرى مەسىلىلىرىنىڭ خەلقئارالىق يىغىنلاردا تىلغا ئېلىنىشىدا ناھايىتى چوڭ تۆھپىلىرى بولغان دوكتور ۋىمبۇشنىڭ سۆزلىرى، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا قاتناشقان كىشىلەر تەرىپىدىن كۈچلۈك چاۋاك چېلىنىپ ئالقىشلاندى. بۈيۈك ئالىم ۋە ئانالىزچى دوكتور ۋىمبۇش 1985 - يىلى باھار ئايلىرىدا ئىستانبۇلغا قەدەم تەشرىپ قىلىپ، سۇلتان ئەخمەتتىكى مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى يىغىن زالىدا خەلقئارادىكى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئۆزگىرىشلەر ھەققىدە توختىلىپ: «مەن شۇنى تەكىتلەيمەنكى، ئالدىمىزدىكى بەش ياكى ئون يىل ئىچىدە سوۋېتلار ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ ئون بەش مۇستەقىل دۆلەتكە ئايرىلىپ كېتىدۇ. سوۋېت ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە كافكازلاردىكى تۈركلەر چوقۇم مۇستەقىللىقلىرىغا ئىگە بولىدۇ» دېگەن ئىدى. مەنمۇ بۇ يىغىنغا قاتناشقان بولۇپ، زالدىكى كۆپچىلىك بىلەن ھەيرانلىق ئىچىدە قالغان ئىدىم. ھەقىقەتەن بۇ يىغىندىن ئالتە يىل ئۆتۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا كوممۇنىزم يىقىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئىمپېراتورلۇقى پارچىلىنىپ، نۇرغۇن مىللەتلەر ئىستىقلالىغا ئېرىشتى. ئوتتۇرا ئاسىيادا يەنە تۈركستاندا قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبېكستان، تۈركمەنستان مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە كافكازىيەدە ئەزەربەيجان، مىللىي

ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدىن پىروفېسسور. دوتسېنت دوكتور مەھممەت سارايى سۆزگە چىقىپ «ئوسمانلى دۆلتى ۋە شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ئىلمىي دوكلاتنى ئوتتۇرىغا قويدى. ياقۇپ بەگ دەۋرىدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋە ئوسمانلى دۆلتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرگە دائىر رەسمىي ھۆججەتلەرنى بايان قىلىپ كېلىپ، مۇنۇلارنى كۆرسەتتى: «ئوسمانلى دۆلتى دەۋرىدە تۈركىيە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۆز قېرىنداشلىرىنى ئۇنتۇمىغان ئىدى. ھازىر تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدىمۇ ئۇنۇتقىنى يوق. »

چۈشتىن كېيىن فرانسىيە ساربون ئۇنىۋېرسىتېتىدىن پىروفېسسور. دوكتور. مەلىكە قەشقىرى خانىم شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلىشتىن ئىلگىرى، نەستورى خرىستىيان دىنىنىڭ خېلى راۋاج تاپقانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن، شەرق بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدا ئۇيغۇرلارنىڭ بىر كۆرۈكلۈك رولىنى ئويىغانلىغىنى كۆرسىتىپ ئۆتتى.

مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن دوتسېنت دوكتور تىمور غوجا ئوغلى ئۆز سۆزىدە تۈركىستان مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشتە تۈركىستان دىئالېكتلىرىنى ئۆگىنىشنىڭ ئەھمىيىتى ئۈستىدە تەپسىلىي توختالدى. يېغىنىنىڭ ئىككىنچى كۈنىدىكى يەنە بىر دوكلات، دوكتور. چارلىسون (Dr. Cherlson) تەرىپىدىن «ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىنىڭ مۇھىملىغى» دېگەن ماۋزۇدا تەقدىم قىلىندى. دوكتور. چارلىسون شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيىتىنى ۋە تارىخنى بولۇپمۇ بۇ مەدەنىيەت ۋە تارىخنىڭ ھازىرقى دەۋرى ئۈستىدە تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشنى خالايدىغان كىشىلەرنىڭ چوقۇم ئۇيغۇر تۈركچىسىنى ئۆگىنىشى لازىم ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ ئۆتتى.

قەدىمكى تۈرك دېئالېكتلىرى مۇتەخەسسىسى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى پىروفېسسورى دوكتور. كامال ئەرئاسلان ئەپەندى ئۆز دوكلاتىدا: «10 - ئەسىردە شەرقىي تۈركىستاندا بىر تۈرك بىرلىگى قۇرۇپ چىققان قاراخانىيلار، ئەينى زاماندا مىللىي بىر دۆلەت ۋە ئەنئەنىۋىي مەدەنىيەت بەرپا قىلغان. قاراخانىيلاردا تىل ۋە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتى بىلەن غەربىي تۈركىستاندىكى ئىسلامىيەتنىڭ تەسىرى ئاستىدا يۈكسەلگەن» دەپ كۆرسەتتى.

يېغىنىنىڭ ئۆچىنچى كۈنىدىكى پىروگرام پىروفېسسور. دوكتور. مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئۆتكۈزۈلدى. دوتسېنت دوكتور ئوسمان سەرتقايا قەدىمكى ئۇيغۇر پۈتۈكلىرىدىن بۇگۈت ۋە تەرىيات قاتارلىق ئەسەرلەرنى تەتقىق قىلىش ئەھۋاللىرىنى تونۇشتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن پىروفېسسور. دوكتور. گۈلچىن چاندارلى ئوغلى خانىم 744 - 840 يىللىرىدىكى خىتاي - ئۇيغۇر مۇناسىۋەتلىرى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتتى. ئامېرىكىلىق ئالىم ئەدەن نابى خانىم شەرقىي تۈركىستانغا

ئابباسى خەلىپىلىرى دەۋرىدىكى دۆلەت ئىدارىسى ۋە ھەربىي قوماندانلىقتىكى تۈركستانلىقلارنىڭ ئۇستۇن قابىلىيەتلىرىنى مىسال قىلىپ كۆرسەتتى ۋە مۇنۇلارنى ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويىدى: «غەرب ۋە شەرقتىكى جاھانگىرلارنىڭ ئەڭ قورقىدىغان يېرى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا بولۇپمۇ شەرقىي ۋە غەربىي تۈركستانلىقلار ئارىسىدا ئىسلامىي روھنىڭ كۈچىيىشىدۇر. لېكىن ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ھىلە - مىكىر ۋە پىلانلىرى يوقاپ چىققۇسى، ئىنشائاللاھ. مۇسۇلمانلار ئۆزىنىڭ ئەسلىي ھالەتلىرىگە كەلگۈسى. بۇنىڭدا تۈرك مىللىتىنىڭ رولى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.»

چۈشتىن كېيىنكى ئىككىنچى يىغىن كۇنتەرتىۋىنى پروفېسسور. دوكتور. تارىق سومەر باشقۇردى. بۇ پروگرامدا ، ھەربىيلىكتىن چىققان ئالىم مۇزەپپەر ئۆزداغ ئەپەندى بىرىنچى بولۇپ ئىلمىي دوكلاتنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، شەرقىي تۈركستاننىڭ جۇغراپىيەلىك ئەھمىيتى توغرىسىدا توختالدى. نۇتقىدا: «شەرقىي تۈركستاننىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى، دۇنيا سىياسىتىدە ستراتىگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، غەربىي ۋە شەرقىي تۈركستان، رۇس ۋە خىتايلارنىڭ ئىستېلاسىغا ئۇچرىماقتا» دەپ كۆرسەتتى.

مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئىككىنچى كۇنى، ئۈچىنچى كۇنتەرتىپى پروفېسسور. ئىمىن بىلگىچ ۋە شۇكرۇ ئەلچىنلەرنىڭ رىياسەتچىلىگىدە داۋام قىلدى. غەربىي تۈركستان تارىخ تەتقىقاتچىسى دوكتور باي مىرزاھىيت سۆزگە چىقىپ، شەرقىي تۈركستان تارىخىنى تەكشۈرۈش - تەتقىق قىلىشتىكى مەسىلىلەر ئۈستىدە توختالدى. تۈرك تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ئايرىلماس پارچىسى بولغان شەرقىي تۈركستان تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى، تازا ياخشى ئېلىپ بېرىش كېرەكلىكىنى تەكىتلەپ: «بۇنىڭ ئۈچۈن قابىلىيەتلىك ئىلمىي كىشىلەر يېتىشتۈرۈپ چىقىشىمىز لازىم» دەپ كۆرسەتتى. دوكتور باي مىرزا يەنە مۇنداق دېدى: «<تۈركستان> دېگەن بۇ ئىسىم بىرلەشتۈرگۈچى بىر سىمۋولدۇر. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي ۋە رۇسلار <تۈركستان> دېگەن بۇ ئاتالغۇنى قوللىنىشقا قارشى تۇرىدۇ. چۈنكى بۇلار تۈركستاندىكى تۈرك خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى بۇزۇپ، گۇرۇھۋازلىقنى كۈشكۈرتۈپ، ئىشغالىيەت پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىدى. بۇگۈنكى كۈنلەردە بەزى تەتقىقاتچىلارنىڭ بۇ رايونغا <ئوتتۇرا ئاسىيا> دەپ نام بېرىشى، بۇ ئويۇنغا ئالدانغانلىقتىن كېلىپ چىققان.» باي مىرزا ئەپەندىنىڭ بۇ نۇتقى قىزغىن ئالقىشلاندى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتلىرى جەمئىيىتىدىن ئامېرىكىدىكى ئاتاقلىق سىياسەتچى دوكتور پاۋۇل خەنزى سۆزگە چىقىپ، 19 - ئەسىردە شەرقىي تۈركستاندا مۇستەقىل دۆلەت قۇرغان ياقۇپ بەگ بەدۆلەت دەۋرىدە، رۇس ۋە ئىنگلىزلارنىڭ رىقابەت ئويۇنلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ پەردە ئالدى - ئارقىسى ئەھۋاللىرىنى ئاڭلاتتى.

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا ئېچىلغان 3 - نۆۋەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا (تۈركستان) تەتقىقاتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىششىم

تۈركىيە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە خىزمەت قىلىۋاتقان چاغلىرىمدا يەنى 1988 - يىلى 2 - ئايدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ۋىسكونسۇن ئۇنىۋېرسىتېتىدىن بىر پارچە تەكلىپنامە تاپشۇرۇپ ئالدىم. تەكلىپنامىدە 1988 - يىلى 27 - ئاپرېلدىن 1 - مايغا قەدەر ئوتتۇرا ئاسىيا (تۈركستان) ئىلمىي تەتقىقات كونگرېسسىنىڭ ۋىسكونسۇن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى، مېنىڭ بۇ يىغىنىغا بىر ئىلمىي دوكلات بىلەن قاتنىششىمنى ئارزۇ قىلىدىغانلىغى ئىزھار قىلىنغان ئىدى.

ئوتتۇرا ئاسىيا، دۇنيانىڭ ئەڭ مۇھىم ئىستراتېگىيەلىك بىر رايونى بولۇش سۈپىتى بىلەن، دۇنيا ۋە غەرپ بىلىم دۇنياسىدا ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى، بولۇپمۇ بۇ ساھەنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ ئەھمىيىتىنى تېما قىلغان ئىلمىي ئەسەرلەر كۆپلەپ مەيدانغا كەلمەكتە ئىدى.

ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدە بۇيۇك تۈركستان (ئوتتۇرا ئاسىيا) تۈركلىرىنىڭ تارىخى، كۇلتۇرى، ئىجتىمائىي ھاياتى، ئەدەبىيات - سەنئىتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، تىلى ۋە يېزىقلىرىنى تەتقىق قىلىۋاتقان تۈركولوگلارنىڭ سانى بارغانسېرى كۆپەيمەكتە ئىدى. ياۋروپا ۋە ئامېرىكىنىڭ نوپۇسىنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدە تۈركولوگىيە بۆلۈملىرى قۇرۇلۇپ، بۇ بۆلۈملەردە تۈركىيە تۈركچىسى، ئۇيغۇر تۈركچىسى، ئۆزبەك تۈركچىسى ۋە قازاق تۈركچىسى قاتارلىق دەرسلەر ئوتتۇرىشكە باشلىغان ئىدى.

بىرمۇنچىلىغان مەملىكەت ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ نەشرىيات ئورۇنلىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان كىتاپلار نەشر قىلىنماقتا ئىدى. بۇنىڭ بىر مۇھىم مىسالى، بۇيۇك ئۇيغۇر تۈرك ئالىمى ۋە تىلشۇناس ماخمۇت قەشقىرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ناملىق تۈرك تىلى سۆزلۈگىنىڭ، ئامېرىكىدا ئۈچ جىلد شەكلى بىلەن ئىنگلىزچە نەشر قىلىنىشى ئىدى.

روبېرت دانكوف (Robert Dankoff) بىلەن جامەس كەللىي (James Kelly) تەرىپىدىن ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلىنىپ، ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلەۋاتقان تۈركىيە تۈركولوگلىرىدىن پروفېسسور دوكتور شىناسى تېكىن ۋە پروفېسسور دوكتور گۆنۈل ئالپاي تېكىن تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان بۇ كىتاپنىڭ بىرىنچى جىلدى 1982 - يىلىدا، 2 - جىلدى 1984 - يىلىدا، 3 - جىلدى 1985 - يىلىدا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىدا نەشر قىلىندى.

1988 - يىلى 27 - ئاپرېلدىن 1 - مايغىچە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ

قىلغان سايامەت خاتىرىلىرىنى ئاڭلاتتى.

ھىندىستانلىق ئالىم پروفېسسور. دوكتور. رامراھۇل ئەپەندى ھىندىستان بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئوتتۇرىسىدىكى تارىخىي مۇناسىۋەتلەرنى بولۇپمۇ ھەر ئىككى مىللەتنىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرى جەريانىدىكى ئورتاقلىقلارنى كۆرسىتىپ ئۆتتى.

يىغىن ئاخىرىدا بىر خۇلاسىلاش ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭغا پروفېسسور. دوكتور. كامال كاراپات، دوكتور. باي مىرزاھىيت، ئاگا ئوكتاي قاتارلىقلار قاتناشتى. بۇلار: «ئۇچ كۈن داۋام قىلغان بۇ بىرىنچى قېتىملىق <خەلقئارالىق تۈركىستان تارىخى ۋە مەدەنىيىتى ھەققىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى> ناھايىتى غەلىبىلىك ھالدا ئۆز پىروگراممىسىنى تاماملىدى» دەپ كۆرسەتتى. ئىلمىي مۇھاكىمىگە قاتناشقانلار مۇنداق خۇلاسىگە كېلىشتى: «خەلقئارا ۋە تۈركىيەدىكى ئاتاقلىق ئالىملارنىڭ بۇ مۇھاكىمە يىغىنىدا تەقدىم قىلغان دوكلاتلىرىنىڭ مۇھىملىغى ۋە ئىلمىيلىگى، بۇ يىغىنغا دۇنيا ۋە تۈركىيەدىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى ۋە يىغىنغا قاتنىشىش دائىرىسىنىڭ كۇتۇلمىگەن ھالدا چوڭ بولۇشى، تۈرك مىللىتىنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تۈركىستانىنىڭ دۇنيا نەزىرىدە نەقەدەر ئەھمىيەتلىك ئورۇنغا ئىگە بولغانلىقىنىڭ جانلىق ئىپادىسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىستان تارىخىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئۆگىنىشىمىز، تېخىمۇ چوڭقۇر تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشىمىز لازىم.»

يىغىن جەريانىدا دەم ئېلىش ۋاقىتلىرىدا، ۋەكىللەرگە، شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكى تەرىپىدىن تاللانغان ئۇسۇل ۋە ناخشىلاردىن نومۇرلار كۆرسىتىلدى. شەرقىي تۈركىستان نەشرىيات مەركىزىنىڭ ۋە باشقا نەشرىيات ئورۇنلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ھەققىدىكى كىتابلىرى، ژۇرناللىرى كۆرگەزمە قىلىندى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلارغا شەرقىي تۈركىستان مەسىلىلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن نۇرغۇن مىقداردا كىتاب، ژۇرنال ۋە گېزىتلەر تارقىتىلدى. ئۇيغۇر، قازاق خەلقىنىڭ مىللىي چالغۇ سازلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، ئۆي ئەشيالىرىنىڭ كۆركەزمىسى ئېچىلدى. ئاخشاملىرى تۈركىستانلىق ياشلار بىرلىشىپ، يىغىنغا قاتناشقان مېھمانلار شەرىپىگە تۈركىستان تائاملىرىدىن مانتا، پولۇ ۋە زىخ كاۋاپ زىياپەتلىرى بەردى. بۇ پائالىيەتلەر پۈتۈن يىغىن قاتناشقۇچىلىرى تەرىپىدىن قىزغىن ئالقىشلاندى. مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن، ئىلمىي دوكلاتلىرىنى تەقدىم قىلىدىغان 35 نەپەر مۇتەخەسسىس، تاكسىم ئىزدى مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، كۈتۈپ ئېلىندى. يىغىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئاياغلاشتى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ تۈركىيە ۋە دۇنياغا تەسىرى ناھايىتى چوڭ بولدى.

ئىلمىي يىغىنغا بىرىنچى قېتىم قاتنىشىشىم ئىدى. بەكمۇ ھاياجان ئىچىدە ئىدىم. مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇق. ئاخشام سائەت 20 دە يېڭى كەلگەن مېھمانلار بىلەن بىرلىكتە مادىسوندىكى تۇرك رېستۇرانىدا ئۇچراشتۇق. 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى پروفېسسور كامال كارپات ئەپەندىنىڭ باشچىلىقىدا مادىسون شەھرىنى ۋە دۇنيا بويىچە ئۇزۇن دەريا ھېساپلىنىدىغان مىسسىسسىنفى دەرياسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. 3 - نۆۋەتلىك خەلقئارا ئوتتۇرا ئاسىيا ئىلمىي تەتقىقات يىغىنى، 28 - ئاپرىل كۈنى ئەتىگەن سائەت 10 دا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى يىغىن زالىدا پروفېسسور كامال كاراپاتنىڭ يىغىننى ئېچىش نۇتقى بىلەن باشلاندى.

بۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا ئاسىيا، ياۋروپا ۋە ئامېرىكىنىڭ بىرمۇنچە مەملىكەتلىرىدىن فىرانسىيە، گېرمانىيە، ئەنگلىيە، كانادا، دانىيە، سوۋېتلەر ئىتتىپاقى، تۈركىيە ۋە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ بىرمۇنچە ئۇنىۋېرسىتېتلىرى، ئىلمىي ئاكادېمىيەلىرى ۋە تەتقىقات ئىنستىتۇتلىرىدىن بولۇپ، جەمئى يۈزدىن ئارتۇق تۈركولوگ ئالىملار قاتناشتى. ئوتتۇرا ئاسىيا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنغا كەلگەنلەر ئىچىدە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى بىلەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئالىملار، سانىنىڭ كۆپلىگى بىلەن كىشىلەرنىڭ دىققەت - نەزىرىنى تارتتى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن رۇس، ئەزەرى، ئۆزبەك، قازاق، قىرغىز، تاتار، قاراچاي ۋە تاجىك ئىلىم ئەربابلىرىدىن تەشكىللەنگەن 12 كىشىلىك بىر ھەيئەت، يىغىنغا ئىشتىراك قىلدى.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىدىن بۇ ئىلمىي يىغىنغا بىر ئىلمىي ھەيئەت سۈپىتىدە، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى ئوقۇتقۇچىسى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىي تىللار تەتقىقات مەركىزى مىللىي ۋە خەلقئارا تۈركولوگىيە كېڭىشى باش سېكرېتارى دوتسىنت. دوكتور. ئوسمان فىكرى سەرتقايا ئەپەندى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تارىخ بۆلۈمى ئوقۇتقۇچىسى دوتسىنت. دوكتور. مەھەممەت ساراي ئەپەندى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى دوتسىنت ئۇنۋانلىق ئوقۇتقۇچىسى بولغان مەن، مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركولوگىيە تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى دوتسىنت. دوكتور. نادىر دۆلەت ئەپەندىلەر قاتناشتۇق.

بۇ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان يىغىندا مەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كۆرۈلۈۋاتقان يېڭى تەرەققىياتلار» ماۋزۇلۇق ئىلمىي دوكلاتىمنى تەقدىم قىلدىم. دوتسىنت. دوكتور. ئوسمان فىكرى سەرتقايا ئەپەندى «موڭغۇلستان خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى كۆك تۈرك ھەرپلىرىدە يېزىلغان قەدىمكى تۈرك كىتابەلىرى»، دوتسىنت. دوكتور. مەھەممەت ساراي ئەپەندى «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنىڭ ئاساسىي

مادىسون شىتاتىدىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان 3 - خەلقئارا ئوتتۇرا ئاسىيا ئىلمىي يىغىنى بولسا، ئوتتۇرا ئاسىياغا بولغان ئىلمىي قىزىقىش ۋە ئېتىۋارنىڭ بىر مۇھىم ئىپادىسى ئىدى.

مەن بۇ يىغىنغا قاتنىشىشمىنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلدىم. ئۆزۈم ئىشلەۋاتقان ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى ۋە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىن يىغىنغا قاتنىشىش رۇخسىتىنى ئالدىم ۋە «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كۆرۈلۈۋاتقان يېڭى تەرەققىياتلار» ناملىق ئىلمىي دوكلاتنىمنى تەييارلاشقا باشلىدىم.

شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئايالىم مېھرىنىسا خانىم بىلەن بىرلىكتە فىنلاندىيە ئاۋئىاتسىيە شىركىتىگە ئائىت ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ، سائەت 9:30 دا ئامېرىكىغا قاراپ ئۇچتۇق. بۇ بىزنىڭ ئامېرىكىغا قىلغان تۇنجى قېتىملىق سەپىرىمىز ئىدى. خىلسىنكى ۋاقتى سائەت 13 تە فىللاندىيەنىڭ مەركىزى خىلسىنكىگە يېتىپ كەلدۇق. ئايرىدىرومدا بىر سائەتكە يېقىن ساقلاپ ئولتۇرۇپ، بۇ جەريانداً بىلەتنىڭ ئۆتكۈنچى رەسمىيىتىنى ئۆتەپ، سائەت 14:05 تە چوڭ ئايروپىلانغا چىقىپ ئورۇنلاشتۇق. خىلسىنكىنىڭ پۇتۇن ئەتراپى قار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، ماشىنا ماڭغان يەرلەردىكى قارلار بىرئاز ئېرىگەن ئىدى. ئىستانبۇلدا گۈل - چېچەكلەر ئېچىلىپ كەتكەن باھار ھاۋاسىدىن، قىشنى ئەسلىتىدىغان قارلىق مەنزىرىگە دۇچ كەلدۇق.

سائەت 15 تە چوڭ ئايروپىلان خىلسىنكىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئامېرىكىغا قاراپ ئۇچتى. ئىستانبۇل ۋاقتى كەچ سائەت 23:30 دا ئامېرىكا ۋاقتى كۈندۈز سائەت 17 دە ئايروپىلان بىلەن نيۇيورك كىننىدى ئايرىدىرومىغا چۈشتى. ئۇ يەردىن ھايال بولماي باشقا ئايروپىلانغا ئالمىشىپ چىكاگوغا ئۇچتۇق. تۈركىيە ۋاقتى يېرىم كېچە سائەت بىر يېرىمدا ئامېرىكا ۋاقتى سائەت 19 دا چىكاگوغا كەلدۇق. شۇ ئاخشىمى چىكاگودىكى ياپونىيەلىكلەرنىڭ باشقۇرىشىدىكى توكيو مېھمانخانىسىدا بىر ئاخشام قۇندۇق. ئەتىسى 26 - ئاپرىل سەيشەنبە ئەتىگەن سائەت 8 دىن چۈشتىن كېيىن سائەت 15 كىچە چىكاگونىڭ ئىلكىترىك پويىزىغا ئولتۇرۇپ چىكاگونى ئايلاندۇق. سائەت 15:30 دا ئاپتوۇلۇز بىلەن مادىسونغا قاراپ يولغا چىقىپ، كەچ سائەت 18:30 دا مادىسونغا يېتىپ كەلدۇق. ئاپتوۇلۇز شوپۇرىغا قولۇمدىكى يىغىن تەكلىپنامىسىنى كۆرسەتكەن ئىدىم. شوپۇر: «سىز خاتىرجەم ئولتۇرۇڭ، مەن يولچىلارنى ئاپتوۇلۇز گىراژىغا چۈشۈرۈپتىپ سىزنى يىغىن قاتناشقۇچىلىرى ئورۇنلىشىدىغان مېھمانخانىغا ئاپىرىپ قويىمەن» دېدى. مەن بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇشال بولدۇم. شوپۇر بىزنى يىغىن قاتناشقۇچىلىرى چۈشىدىغان مېھمانخانىغا ئاپتوۇلۇز بىلەن يەتكۈزۈپ قويدى. شوپۇرغا تەشەككۈر ئېيتتىم. بۇ مېنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن تۈركىيەگە كېلىپ، خەلقئارالىق يىغىن بولىدىغان ئىككىنچى بىر چەتئەلگە چىقىپ، خەلقئارالىق

مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، مېنىڭ ئامېرىكادىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ قېلىشىمنى ئارزۇ قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈشتى. مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئامېرىكالىق ئوقۇغۇچىلارغا ئۆزبەكچە، ئۇيغۇرچە تىل دەرسىنىڭ كىرگۈزىلىدىغانلىقى ھەققىدە خەۋەر بەردى. مەن ئۇلارغا نازاكەتلىك شەكىلدە «ئويلىنىپ باقاي» دەپ جاۋاپ بەردىم. بىر كۈنلۈك ۋاقىت تەلەپ قىلدىم. ئەرتىسى مەن ئۇلارغا:

- ماڭا كۆرسەتكەن بۇ ئىلتىپاتىڭلارغا تەشەككۈر ئېيتىمەن. مەن تۈركىيەدىكى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە خىزمەتمەنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئارزۇ قىلىمەن،- دېدىم.

بەزىلەر: «ساڭا بىر ئامەت كەلگەن ئىكەن، ئۇنى قوبۇل قىلغان بولساڭ ياخشى ئىدى، بۇ يەردە ماڭاشىڭ تۈركىيەدىكىگە قارىغاندا ئۈچ قات ئۇستۈن بولاتتى» دېگەندە، مەن ئۇلارغا: «ئىككىنچى ئانا ۋەتىنىمىز تۈركىيەدە يەنى ئەزان ئۇنى ياڭراپ تۇرغان مەملىكەتتە ئىشلەشنى ھەممىدىن ئەۋزەل كۆرىمەن» دەپ ئۆز ئىرادەمنى تەكىتلىدىم.

1 - مايى كۈنى يىغىنغا قاتناشقانلار ۋىسكونسىننى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچەك ماگىزىنلىرىنى ئايلاندۇق. بۇ جەريانىدا ئامېرىكىدىكى تەرەققىياتلار بىزنىڭ دىققىتىمىزنى تارتتى. 2 - مايى كۈندىن تارتىپ، ھەرقايسى دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەر ئۆز دۆلىتىگە قايتىشقا باشلىدى.

نيوروك، بوستون ۋە ۋاشىڭگتوننى زىيارەت قىلىشىمىز

مەھرىنىسا خانىم بىلەن ئىككىمىز ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ «بۇ بىزنىڭ ئامېرىكىغا بىرىنچى قېتىم قەدەم تەشرىپ قىلىشىمىز، ئامېرىكانىڭ نيوروك، بوستون ۋە ۋاشىڭگتون قاتارلىق مۇھىم شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ قايتىشىمىز كېرەك» دېگەن پىكىرگە كەلدۇق.

1988 - يىلى 2 - مايى كۈنى ئەتىگەن سائەت 7 دە ئاپتوۇۇز بىلەن ۋىسكونسىندىن چىكاگوغا قاراپ يولغا چىقتۇق. سائەت 10:30 دا چىكاگو ئايرىدرومىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردىن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ سائەت 14:30 دا نيوروكقا قاراپ ئۇچتۇق. سائەت 16:15 تە نيوروك كەنىدى ئايرۇدرومىغا قوندۇق. بىز بۇرۇندىن خەۋەرلەشكەنلىكىمىز ئۈچۈن ئايرىدرومدا بىزنى غۇلامىدىن پاختا ئەپەندى قارشى ئالدى. ئايرىدرومدىن ماشىنا بىلەن بىر سائەتكە يېقىن يول يۈرۈپ، غۇلامىدىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە كەلدۇق.

مۆھتىرەم غۇلامىدىن پاختا ئەپەندى 3 - مايى كۈنى ئەتىگەن سائەت 9:30 دا بىزنى ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ نيوروكنىڭ شەھەر مەركەزلىرىنى ساياھەت قىلدۇردى.

فاكتورلىرى (ئۇنسۇرلىرى)»، ، دوتسىنت. دوكتور نادىر دۆلەت «قەرىم تاتارلىرىنىڭ زامانىۋى مەدەنىي ھاياتى ۋە مىللىي كۆرەشلىرى» ماۋزۇلۇق ئىلمىي دوكلاتلىرىنى سۆزلەپ ئۆتتى. بۇ ئىلمىي دوكلاتلار يىغىنغا قاتناشقان تۈركولوگ، تارىخ ۋە ئەدەبىيات ئالىملىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

مەن ئىلمىي دوكلاتنىمنى 4 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كۈندۈز سائەت 11 دە تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن تەقدىم قىلدىم. ئۇنى ئىنگلىز تىلىغا ۋىلئام. ف. سىپەنگلەر (William. F. Spengler) تەرجىمە قىلىپ بەردى. سورالغان سوئاللارنى جاۋابلاندۇردۇم. كۆپچىلىك مېنىڭ ئىلمىي دوكلاتىمنى ناھايىتى قىزىقىش بىلەن ئاڭلىدى. بۇ دوكلاتىم ئەنگلىيە لوندوندا ئىنگلىز تىلىدا نەشر قىلىنغان «مۇسىللىم» ژۇرنىلىدا نەشر قىلىندى.

يىغىندا، دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىدىن كەلگەن ئالىملار تەرىپىدىن، ئوتتۇرا ئاسىياغا مۇناسىۋەتلىك 70 دىن ئارتۇق ئىلمىي دوكلات ئوقۇپ ئۆتۈلدى. بۇ ئىلمىي دوكلاتلار ئۇستىدە سوئال - جاۋاپ شەكلىدە تالاش - تارتىشلار، تولۇقلىمىلار ئېلىپ بېرىلىپ، كەڭ دائىرىدە بىر قېتىملىق ئىلىم ئالماشتۇرۇش مەقسىتىگە ئېرىشىلدى.

يىغىن 28 - ، 29 - ، 30 - ئاپرىل كۈنلىرى جىددىي شەكىلدە ئىلمىي ئاساستا ئېلىپ بېرىلدى.

29 - ئاپرىل كۈنى سائەت 17 دە ئىچىلغان يىغىندا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات جەمئىيىتىگە يېڭى ئەزالار قوبۇل قىلىندى.

30 - ئاپرىل كۈندۈز سائەت 9 دا سۆزلىتىلەر ئىتتىپاقى قازاقىستاندىن كەلگەن ئالىم ۋە شائىر ئولجاس سولايمان ئوغلى سۆز قىلىپ ئورخۇن ئابىدىلىرىنى ساقلاش ۋە قوغداپ قېلىش ھەققىدە، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مەدەنى - مائارىپ كومىتىتىگە مۇراجىەت قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ چاقىرىق يىغىنغا قاتناشقان ئىلىم ئەھلىلىرى تەرىپىدىن قىزغىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەندى.

يىغىنىمىزنىڭ مۇھىم مۇزاكىرە قىلىنىدىغان بىرى شۇكى، يىغىنغا ئىشتىراك قىلغان بارلىق ئالىملارنىڭ تەشەببۇسى ۋە بىردەك ئىمزالىشى ئارقىلىق ھازىرلانغان، موڭغۇلىستان خەلق جۇمھۇرىيىتىدە خاراب بىر شەكىلدە تۇرغان تۇرك مىللىتىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت يادىكارى ئورخۇن ئابىدىلىرىنى مۇزە ھالىغا كەلتۈرۈپ قوغداپ قېلىش ئۈچۈن جىددىي تەدبىرلەر ئېلىش ھەققىدىكى مۇراجىئەتنامە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مەدەنىي - مائارىپ كومىتىتىگە يوللاندى.

يىغىن شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشتى.

يىغىن جەريانىدا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات بۆلۈمىنىڭ مەسئۇللىرى

قېتىملىق خەلقئارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا يېغىنى ھەققىدىكى تەسىراتلىرىمىزنى سۆزلەپ بەردۇق. سوئال - جاۋاپ شەكلىدە ئېلىپ بېرىلغان بۇ سۆھبەت 12 مىنۇت داۋام قىلدى. بىزنىڭ تەلىۋىمىزگە ئاساسەن سائەت 16 دا ئابدۇللا چاغاتاي ئەپەندى بىزنى ماشىنىسى بىلەن پويېز ئىستانسىغا ئاپىرىپ، ئۇزۇتۇپ قويدى. شۇ كۈنى كەچ سائەت 21:30 دا نيوروكقا قايتىپ كەلدۇق. غۇلامدىن پاختا ئەپەندى بىزنى پويېز ئىستانسىسىدا قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى ۋە ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى.

7 - ماي كۈنى غۇلامدىن ئەپەندى ۋە ئايالى گۈلباھار خانىملار بىلەن بازار ئايلىنىپ، تۈركىيەدىكى ئۇرۇق - تۇغقان ۋە بالىلىرىمىز ئۈچۈن ھەدىيەلەر ئالدۇق. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن سائەت 18:30 دا غۇلامدىن ئەپەندى ماشىنىسى بىلەن بىزنى كىنىدى ئايرىدىرومىغا يەتكۈزۈپ، ئاق يول تىلەپ ئۇزىتىپ قويدى. سائەت 22 دە فىنلاندىيە ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئايرۇپىلانىغا ئولتۇرۇپ، نيوروكتىن ئايرىلىپ خىلسىنكىگە قاراپ ئۇچتۇق. ئەتىسى 8 - ماي كۈنى خىلسىنكى سائىتى 13:30 دا نيوروك ۋاقتى 17 دە خىلسىنكىگە يېتىپ كەلدۇق. 17:25 تە ئىستانبۇلغا ئۇچىدىغان ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ سائەت 21 دە ساق - سالامەت تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىگە قايتىپ كەلدۇق.

تۈركىيەگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستانغا قەدەم تەشرىپ قىلىشىم

مەن 1982 - يىلى 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئايالىم مېھرىنىسا خانىم ۋە ئوچ ئوغلۇم بىلەن بېيجىڭدىن پاكىستان ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئايرۇپىلانىغا ئولتۇرۇپ 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى كۈندۈز سائەت 12 دە ئىستانبۇلغا كېلىپ ئىككىنچى ئانا ۋەتىنىمىز بولغان تۈركىيەگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، بىرىنچى ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستاننى بەكمۇ سېغىنغان ئىدىم. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم ۋە دوستلىرىمنىڭ تەلىۋى بويىچە ۋەتەنگە بولغان سېغىنىش ھېسسىياتىمنى قاندۇرۇش ئۈچۈن 1988 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 دىن 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنىگىچە ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلدىم. 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى سائەت 19:30 دا ئىستانبۇل ئاتاتۈرك ئايرىدىرومىدا باشقا يولچىلار بىلەن بىرلىكتە جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئايرۇپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئىستانبۇل - ساگا - ئۇرۇمچى ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسىدە ئۇچۇپ، 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى كۈندۈز سائەت 12 دە ئۇرۇمچى ئايرىدىرومىغا يېتىپ كەلدۇق.

ھىجران دەردىدە ئۆرتۈنۈپ بەكمۇ سېغىنغان ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچى ۋە بۇ يەردىكى ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - ئاغىنىلىرىمنى ئالتە

بۇ ساياھەت جەريانىدا ئامېرىكىدىكى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى بىناسىنى ۋە ئۇنىڭ يېغىن زالىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. نيوروكتا 100 قەۋەتتىن 170 قەۋەتكىچە بولغان ئىگىز بىنالار ناھايىتى كۆپ ئىكەن. سائەت 16 دا 100 قەۋەتلىك بىنانىڭ ئۈستىگە چىقىپ (نيوروكتا 11 - سېنتەبىر 2001 - يىلى ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇلۇپ يىقىلغان بىنا) دۇربۇن بىلەن نيوروك شەھرىنىڭ پۈتۈن مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇق.

1988 - يىلى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە نيوروكتىن بوستون شەھرىگە قاراپ پويىز بىلەن يولغا چىقىپ سائەت 12:30 دا بوستون شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. بوستون شەھرىدىكى خەلقئارادا داڭلىق خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىگە بېرىپ، شۇ يەردە ئىشلەۋاتقان تۈركىيە تۈركولوگلىرىدىن بولغان پروفېسسور. دوكتور شىناسى تېكىننى زىيارەت قىلدۇق. ئۇ بىزگە ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئىنگلىز تىلىدا يېزىلغان نەشرى قىلىنغان ئۇچ جىلدلىق «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» ئەسىرىنى تەقدىم قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇغۇچىلار تاماقخانىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئاشخانىدا ھەرخىل تاماق تۈرلىرى مەۋجۇت بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار نېمىنى خالىسا شۇنى ئېلىپ يەيدىكەن. بىزمۇ بۇ ئاشخانىدا تاماق يېدۇق.

سائەت 17 دىن 19:30 غىچە بوستون شەھرىنىڭ ئاساسىي مەركىزىي يەرلىرىنى، كوچىلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا رەسىمگە چۈشتۇق. پويىز ئىستانسىغا كېلىپ، ۋاشىنگتونغا پويىز بىلىتى ئېلىپ كەچ سائەت 22 دىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە، پويىز بىلەن ۋاشىنگتونغا قاراپ ماڭدۇق. پويىز بىلەن نيوروكتىن ئۆتۈپ 6 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە ۋاشىنگتونغا يېتىپ كەلدۇق. پويىز ئىستانسىدا ئەتىگەنلىك چىيىمزىنى ئىچىپ، ئەتىگەن سائەت 9 دىن 12:30 گىچە ئامېرىكا پارلامېنت بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. يامغۇرلۇق كۈن بولىشىغا قارىماي زىيارەتچىلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئادەمنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىكەن. پارلامېنت بىناسى ئەتراپىدا بىرنەچچە پارچە سۇرۇتكە چۈشتۇق. سائەت 12:30 دا ئامېرىكا رادىئو ئىستانسىسىدا ئىشلەيدىغان ئابدۇللا چاغاتاي ئەپەندىگە تېلېفون قىلدۇق. ئۇ ماشىنىسى بىلەن كېلىپ، بىزنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە بىزنى ئامېرىكا رادىئو ئىستانسىسىنى كۆرۈپ كىتىشكە تەكلىپ قىلدى. بىز بۇ تەكلىپنى مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلدۇق. بۇ رادىئو ئىستانسىسىدا ئۆزبەك بۆلۈمى، تۈرك بۆلۈمى ۋە ئەزەربەيجان بۆلۈملىرى بار ئىكەن. بۇ بۆلۈملەرنى زىيارەت قىلدۇق. ئۆزبەك بۆلۈمىدىكى فىردەۋس خانىم بىزگە ئالاھىدە غەمخورلۇق كۆرسەتتى. چۈشلۈك تاماقنى رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ئاشخانىسىدا يېدۇق. تۈركىيە بۆلۈمى بىلەن ئۆزبەك بۆلۈمىنىڭ تەكلىۋى بويىچە رادىئوغا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلگەن 3 -

زىيارەتكە كەلگەن ئابدۇلغۇپۇر ھاجمنىڭ تەكلىپى بىلەن قىزىل تۇز كۆلى (خۇگىيەنچى) بويىغا چىقىپ كاۋاپ زىيابىتى قىلىش ئۈسىدى بىلەن بىر كىچىك ماشىنا ۋە بىر مىنىبۇس بىلەن يولغا چىقتۇق. بۇ كۆلنىڭ ئەتراپىنىڭ ئورمانلىق بولۇپ كەتكەنلىگىنى، كۆلدە بېقىلغان بېلىقلارنىڭ سېتىلىدىغانلىقىنى، غۇپۇر ھاجىم ئاگلىغان ئىكەن. يولغا چىققان ماشىنىدا غۇپۇر ھاجىم ۋە ئايالى، قىزى، كۈيوغلى خالىد ۋە ئىككى نەۋرىسى، غۇپۇر ھاجمنىڭ ئاكىسى ئەنۋەر ھاجىم، مېنىڭ ئايالىمنىڭ ئاكىسى ھامۇت ھاشىم ۋە ياسىن خۇداۋەردىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىدى. بىز كاۋاپ قىلىپ يېيىش ئۈچۈن سۈيۈلغان بىر پۇتۇن قوينى، كاۋاپدان، كاۋاپ قىلىپ بېرىدىغان بىر كاۋاپچى ۋە قوغۇن - تاۋۇز، يەل - يېمىش ئېلىۋالغان ئىدۇق. قىزىل تۇز كۆلىنى نىشانلاپ كېتىۋاتساق، يولدا بىر ئۈيغۇر مويسىپىت ئۈچرۇشۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورۇشۇپ ئەھۋالنى ئاگلىساق، كۆلنىڭ ئەتراپىنىڭ قاقاس ئىكەنلىگىنى، يېڭى قويۇلغان كۆچەتلەرنىڭ تېخى ئادەم بويى ئۇسىمگەنلىكىنى، كۆلدە تۇتۇپ يېگۈدەك بېلىقنىڭ يوقلىغىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ يەرگە بېرىشتىن ۋاز كېچىپ ئارقىمزغا ياندۇق. ئۇلانبايغا كەلگەندە قارىساق بىر ئېقىن سۇنىڭ بويىدا بىرقانچە تۇپ دەرەخنىڭ باراقسان بولۇپ ئۇ يەرگە سايە تاشلاپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ، ئاشۇ ئېقىن سۇنىڭ بويىغا چۈشۈپ كاۋاپنى شۇ يەردە قىلىپ يەيلى، دېگەن پىكىرگە كېلىپ، ماشىنىلار بىلەن شۇ تەرەپكە قاراپ يول ئالدۇق. توساتتىن بىر قەۋەتلىك بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدۇق. يول ئۇزۇن ياغاچ بىلەن توسۇپ قويۇلغان ئىدى. ياسىن خۇداۋەردىنىڭ بىر ئوغلى يولنى ئاچقۇزۇش ئۈچۈن ھىلىقى ئۆينىڭ قوراسىغا كىرىپ، بىر خىتاي بىلەن بىللە چىقتى. ياسىن خۇداۋەردىنىڭ ئوغلى، بىللە چىقىۋاتقان خىتايغا:

- بۇلار بىزنىڭ چەتئەلدىن كەلگەن تۇققانلىرىمىز. شۇ ئېرىقنىڭ بويىدا كاۋاپ ئېتىپ يەپ، قايتىمىز. يولنى ئېچىپ بېرىڭ، - دەپ يالۋۇرۇۋاتاتتى.

ھىلىقى خىتاي:

- بولمايدۇ، رۇخسەت يوق، - دېدى.

بىز ئەجەپلىنىپ تۇرساق ئابدۇغۇپۇر ھاجىم، ياسىن ھاجمنىڭ ئوغلىغا قاراپ:

- بۇ توساقنى ئېچىۋەتمەيدىغۇ؟ - دېدى.

ياسىن خۇداۋەردىنىڭ ئوغلى غۇپۇر ھاجمغا قاراپ:

- بۇ ئادەمگە شۇنچە يالۋۇرسامۇ «بولمايدۇ» دەپ ئۇنىمايۋاتىدۇ، ھاجىم دادا، - دېدى.

غۇپۇر ھاجىم ھەيران بولۇپ:

- يۇرتىمىزنىڭ ئېچىدىكى بىر ئېرىقنىڭ بويىدا كاۋاپ ئېتىپ يېيەلمەسلىك قانداق

يىلدىن كېيىن قايتىدىن كۆرۈش ۋە ئۇلار بىلەن قۇچاقلاشىش ئارزۇسىنىڭ ئەملگە ئېشىشىغا ئاز قېلىشى، مېنى بۆلەكچىلا هاياجانلاندۇرۇپ، هېس - تۇيغۇلىرىمنى ئۆزكەشلىتىشكە باشلىغان ئىدى. بۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا بەكمۇ خۇشال بولدۇم. يەنە بىر جەھەتتىن ئەزىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئاسارەت ئاستىدا بولغانلىقىدىن كۆڭلۈم پەرىشان ۋە مەيۇسلۇك ئىچىدە ئىدىم. ئانا ۋەتىنىمدە ياشىغان چاغلىرىمدا تۇرك دۇنياسى مەدەنىيىتىنىڭ ئالتۇن بۆشۈكى بولغان مۇبارەك ۋەتىنىمنىڭ، سۆيۈملۈك خەلقىمنىڭ خىتاي هۆكۈمرانلىرىنىڭ زۇلمى ئاستىدا ئېزىلىپ، ئازاپ چېكىشلىرىگە چىدىيالمىغان ئىدىم.

خىتاي كوممۇنىست هاكىمىيىتىنىڭ ئادالەتسىز، زۇلمەتلىك سىياسىتىنىڭ ماڭا بەرگەن سىياسىي ئازابىدىن ۋە سەقلىش سەۋەبىدىن خەلقىنىڭ يۈرەك سادالىرىنى كەڭ دۇنياغا ئاڭلىتىش ۋە باللىرىمنى تۈركىيەدە ئەركىنلىك ئالمىدە ئوقۇتۇپ يېتىلدۈرۈش مەخسىتىدە، تۈركىيەگە ئورۇنلىشىشقا مەجبۇر بولغان ئىدىم. ئوسمانلى پادىشاهلىرىدىن زىيا پاشانىڭ يازغان غەزىلىنىڭ شۇ ئىككى مىسراسىدا تەكىتلەنگەنىدەك:

ۋاتان مەئلۇق ئولانلارى بى سەۋەپ تەركى دىيار ئەتمەز،
زارۇرەتسىز جىهاندا كىمسە غۇربەت ئىختىيار ئەتمەز.

ئۇيغۇر تۈرچىسىگە ئايلاندۇرۇلۇشى:

ۋەتەن مەھلىيالىرى سەۋەپسىز ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كەتمەس،
زەرۇرىيەتسىز هېچكىم جاهاندا غۇربەت چېكىشنى ئىختىيار ئەتمەس.

مېنىڭمۇ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن جانجان ئانا ۋەتىنىمدىن ئايرىلىپ تۈركىيەدە ئولتۇراقلىشىپ قېلىشىم سەۋەبسىز، زۆرۈرىيەتسىز بولغان ئەمەس.

1988 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن بىلەن بىرلىكتە ئىستانبۇلدىن ئۇرۇمچىگە بىرلىكتە كەلگەن 15 يېشىدا ئائىلىسى بىلەن ۋەتەندىن ئايرىلغان، ۋەتەندىن ئايرىلغىنىغا 58 يىل بولغان ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلىرىمىزدىن بىرى بولغان ئابدۇغوپۇر ئەمىن قەشقەرى هاجىم بىلەن بىرلىكتە ئۇرۇمچىدىكى مۇهاجىرلار مېهمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق. ئۇرۇق - تۇغقانلار، تونۇش - بىلىش دوستلار مېهمانخانىغا كېلىپ بىزنى زىيارەت قىلىشقا باشلىدى.

ئۇرۇمچىگە كەلگەن كۈنىمىزنىڭ 4 - كۈنى بىز بىلەن بىر ئايرۇپىلاندا ۋەتەنگە

خىزمەتتە بولۇاتىدۇ، - دەپ جاۋاپ بەردى. غۇپۇر ھاجىم مېنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىكەنلىگىمنى نەزەردە تۇتقان ئىدى.

مەنمۇ بۇ سۆزگە ئۇلاپ:

تۈركىيەدە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتىمەن، - دېدىم. ياسىن خۇداۋەردى:

مەن بۇنى ئاڭلىمىغان ئىكەنمەن. ئۇ يەردىمۇ ئۆز كەسپىگىزنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئوخشايسىز، - دېدى.

شۇنداق، - دېدىم جاۋابەن.

ئابدۇلغۇپۇر ھاجىم ياسىن خۇداۋەردىگە قاراپ:

بىز بۈگۈن جەنۇبى تاغ (نەنسەن) يايلىقىغا چىقىپ ھاۋا يەپ، قىمىز ئىچىپ كەلمەكچى، سىلىنىمۇ بىللە ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن ماشىنا ئېلىپ كەلدۇق، - دەپ جەنۇبى تاققا تەكلىپ قىلدى. ياسىن خۇداۋەردى:

بىللە چىققان بولسام ناھايىتى ياخشى بولاتتى. بۈگۈن چۈشتىن كېيىن مېنى داۋالايدىغان دوختۇرلاردىن بىرسى كېلىپ، مېنى قايتا تەكشۈرمەكچى بولغان ئىدى. باللىرىمدىن بىر - ئىككىسى بىللە چىقسۇن، ماڭا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، دەۋەت قىلغانلىقلىرىغا كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن، - دەپ جاۋاپ بەردى.

بىز ياسىن خۇداۋەردى بىلەن خوشلىشىپ، بىر كىچىك ماشىنا ۋە بىر مىنۇبۇس ماشىنا بىلەن جەنۇبى تاغ يايلىقىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق.

بىرەر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت يول يۈرگەندىن كېيىن، جەنۇبى تاغ يايلىقىغا يېتىپ كەلدۇق. يولدا كېتىۋېتىپ بىر تۈركۈم ئىنسانلارغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. سىنچىلاپ قارىسام شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئابدۇۋۇھىلى خەلپەت ئەپەندى، شۇ بۆلۈمنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەر تەھرىرى شائىر تۇرسۇن مۇھەممەت پەخرىدىن ئەپەندى، تەھرىر ۋە يازغۇچى ئەھمەت ھاشىم ئەپەندى، شۇ بۆلۈمنىڭ خادىمى شائىر ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر ئەپەندى، «بۇلاق» نامىلىق ژۇرنالنىڭ باش تەھرىرى، مېنىڭ يېتىشتۇرگەن ئوقۇغۇچىلىرىمدىن مەھەممەت تۇرسۇن قاتارلىق كىشىلەر ئىكەن. ئۇلار ماشىنىغا قاراپ بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ تالاش - تارتىش قىلىشۋاتاتتى. ماشىنىلار ئۇچ يۈز مېتىردەك ماڭغاندىن كېيىن توختىدى. چۈنكى بىز چۈشىدىغان يېرىمىزگە كېلىپ قالغان ئىكەنمىز. بىرنى بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرىۋاتقان غۇپۇر ھاجى ئاكىنىڭ ئاكىسى ئەنۋەر ھاجىم، تۇغقانلىرىدىن مۇسا ھاجىم باشلىق كىشىلەر قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى. ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ ھال - ئەھۋال سوراپ تۇرىشىمىزغا، يولدا ئۇچراتقان كىشىلەر يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىچىدىن بىرسى:

بولغىنى، يۇرتىمىز قولدىن كىتىپ قاپتۇكەن - دە، - دەپ ھەسرەت چەكتى.

بۇنى ئاگلىغان ياسىن خۇداۋەردىنىڭ ئوغلى:

- ھاجىم دادا، سىلى ئەمدى ئۇقۇۋاتامىلا. يۇرتىمىز ئاللىقاچان بۇلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن. 1949 - يىلدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا 39 يىل بولۇپ قالدى، - دەپ جاۋاپ بەردى.

شۇنىڭ بىلەن ماشىنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى «شىمىگودا بىر ئېرىق ئاقار سۇ بار. ئۇ يەردىمۇ دەل - دەرەخ بار. شۇ يەرگە بېرىپ كاۋاپ ئېتىپ يەيلى» دېگەن پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئاخىرى شۇ يەرگە بېرىپ كاۋاپ ئېتىپ يەپ، كۈننى كەچ قىلدۇق.

ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەنلىكىمىزنىڭ 5 - كۈنى، ئابدۇلغۇپۇر ھاجىمنىڭ غۇلجىدىن كەلگەن تۇققانلىرى بىزنى جەنۇبىي تاغدىكى (نەنسەندىكى) يايلاققا تەكلىپ قىلدى. ئۇ يەردىن ئۈچ كىرالاپ، قوي سويۇپ، قىمىز ھارىرلاپ كۈتۈۋالدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئابدۇغۇپۇر ھاجىم ياسىن خۇداۋەردى بىلەن ئاز - تولا تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىغىنى ئېيتىپ، ماڭا:

- جەنۇبىي تاغ يايلىقىغا ياسىن خۇداۋەردى ئائىلىسىنى بىللە ئېلىپ چىقايلى، - دېدى.

مەن «بولىدۇ» دېدىم. بىز يەڭگەن كوچىسىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىناسىغا بېرىپ، ياسىن خۇداۋەردى ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە پاتىمە قىلغاچ يوقلاپ كىردۇق. ياسىن خۇداۋەردى ئەپەندى كېسەل بولغانلىقتىن كارۋاتتا ياتقان ئىكەن. بىزنى كۆرۈپ خۇشال بولۇپ كارۋاتتىن تۇرۇشقا تەمشەلدى. بىز سالام بېرىپ، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، قوزغالماسلىقنى تەۋسىيە قىلدۇق. ياسىن خۇداۋەردى ناھايىتى خۇشال بولۇپ:

قەدىمكىلارغا مۇبارەك بولسۇن، خۇش كەلدىڭلار، - دەپ بىزدىن ھال - ئەھۋال سورىدى. بىزگە دەرھال ئۇسسۇزلۇق راسلاتتى. ئايلىق ئايشەمخان ھەدەم چاي قۇيدى. بىر پىيالە چاي ئىچكەندىن كېيىن ياسىن خۇداۋەردى ئائىلىسىدىكىلەرگە:

تۆگە قىمىزىنى ئېلىپ چىقىپ، ئەزىز مېھمانلارغا قويۇڭلار، - دەپ بۇيرىدى.

بۇ تەكلىپكە ئاساسەن بىر پىيالىدىن تۆگە قىمىزى ئىچتۇق. ياسىن خۇداۋەردى بىلەن مەن بۇرۇندىن تونۇشاتتىم.

ياسىن خۇداۋەردى ماڭا قاراپ:

سىز تۈركىيەدە نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇاتسىز، سودىگەرچىلىك قىلۇاتامسىز؟ - دەپ سورىدى. مەن جاۋاپ بەرگىچە غۇپۇر ھاجىم سۆز باشلاپ:

سۇلتان ماخمۇت ئەپەندى بىز ئۇچۇن ناھايىتى مۇھىم، خاسىيەتلىك بىر

قايتىپ كىردۇق. ئەتىسى ئوغلۇم مۇرات بىلەن رابىيە قادىر ساريىي جايلاشقان چوڭ يولدا كېتىۋاتساق، ئاپتونوم رايونلۇق نەشرىيات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى كەلپىنلىك ماخمۇت ئەپەندى ئۇچراپ قالدى. مەن بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشتى. ھال - ئەھۋال سوراشتۇق.

قاچان كەلدىلە؟ - دەپ سورىدى.

كەلگىلى ئۇچ - تۆرت كۈن بولدى، - دەپ جاۋاپ بەردىم. ئەمما ئۆزى بەكمۇ تەمتىرەپ، قوللىرى تىترەپ، يۈزلىرى ساغرىپ، بەكمۇ بىئارام بولۇپ، ھودۇقۇپ كەتتى. چۈنكى، ئۇ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكەنلىگىنى «خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇقۇپ قالسا، بىشىمدىكى تاجدىن، مەنسۇبلىرىدىن ئايرىلىپ قالارمەنمىكىن» دەپ ئەندىشە قىلاتتى. مەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، بىر ھەپتە ئۆتكەندە ھۆكۈمەت ئىچىدە خېلى يۇقىرى ئورۇندىكى ئۇيغۇرلاردىن بىر ئادەم كوچىدا ئۇچراپ قېلىپ، مەن بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن:

كەينىلىرىگە ئادەم سېلىپ قويدۇق. دېققەت قىلسىلا، - دېدى. مەن دەرھال:

نېمىشقا ئارقامغا ئادەم سېلىپ قۇيىسىلەر، - دېسەم

سىلىنىڭ بىخەتەرلىكىلىرىنى قوغدىشىمىز كېرەك - تە - دەپ كۆزىنى قىسىپ قويدى.

مەن بۇ بىشارەتتىن نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەندىم. «بۇ راستىمدۇر ياكى چاقچاق قىلىپ دېگەن گەپمىدۇر» دەپ كوچىلاردا يۈرگەنىدە ئارقامغا پات - پات قارايدىغان بولدۇم. بىر كۈنى شۇنداق قارىسام، بېشىغا يازلىق شلىپە كىيىۋالغان بىرسىنىڭ قولىدا ۋىلىسپىتىنى يېتىلەپ، ئارقامدىن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. مەن توختىسام، ئۇمۇ يېراقتا توختايدۇ. ماڭسام قارامنى يۇقاتماي ماڭىدۇ. مەن تونۇشلارنىڭ ئۆيىگە كىرسەم، مەن تونۇمايدىغان ئۆي ئىگىسىنى تونۇيدىغان بىرەرسى تۇيۇقسىز ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرىۋالىدۇ. بۇ ھادىسىلەرنى كۆرگەندىن كېيىن «ئۇ كىشىنىڭ دېگىنى راست ئىكەن» دەپ ئىشىنىشكە باشلىدىم. ئۇرۇمچىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، قۇربان ھېيتىنى قەشقەردىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىللە ئۆتكۈزەي دېگەن خىيالغا كەلدىم. بىلەت ئالماق قېيىن ئىكەن، قانداق قىلسام بولار، دەپ چارە ئىزدەشكە باشلىدىم.

مەن شەرقىي تۈركىستان ئۇنۇبرسىتېتىدە ئۇزۇن يىللار بىللە ئىشلىگەن، ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق مۇھاجىرلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئامانۇللا ئەپەندىگە تېلېفون قىلىپ:

مەن كېلىش ئالدىدا تۇرغان قۇربان ھېيتىنى قەشقەردىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىللە ئۆتكۈزەي دېگەن قارارغا كەلدىم. مۇھاجىرلار مېھمانخانىسى نامىدىن

بايا مەن دېمىدىمۇ، ماشىنا ئىچىدىكى بىر كىشى شائىر سۇلتان ماخمۇت، - دېسەم، ھېچقايسىڭلار ئىشەنمىدىڭلار، تۇركىيەدىكى ئادەم بۇ يەردە نېمە ئىش قىلسۇن دېيىشتىڭلار، راستىن بىر قوينى ئوتتۇرالدىم، - دەپ خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇلار بىلەن قوچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق. ھال - خاتىرە سوراشتۇق. ئەسلىدە ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر ئەپەندى مېنى تونۇۋېلىپ: «ماشىنىدا سۇلتان ماخمۇت ئولتۇرىدۇ» دېسە، يازغۇچى ئەخمەت ھاشىم ئەپەندى: «چۈش كۆرگەن ئوخشايسىز، تۇركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى ئادەمنىڭ جەنۇبى تاغدا نېمە ئىشى بار» دەپ، ئىككىسى بىر قويدىن باغلاشقان ئىكەن.

بىز راسلانغان داستىخانغا ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتساق، قابىلىيەتلىك پىشقەدەم ئۇيغۇر شائىرى تېيىپجان ئېلىيېۋ بىز ئولتۇرغان يەرگە كېلىپ، بىز بىلەن سالاملاشتى. ئابدۇغۇپۇر ھاجىم ئاكىغا مەن تېيىپجان ئاكىنى تونۇشتۇردۇم. تېيىپجان ئاكىنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدۇق. ئۇنىڭغىچە كاۋاپلار پىشىپ، قىمىز ئىچىپ، كاۋاپلارنى يېيىشكە باشلىدۇق. غۇپۇر ھاجىم ئىككى - ئۈچ پىيالە قىمىز ئىچكەندىن كېيىن، داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرغانلارغا قاراپ:

ھەر بىرىڭلار بىرئاز ئاۋۇال قىمىزنىڭ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ھالال ئىكەنلىگىنى بايان قىلىپ، بۇنىڭ ئادەمنىڭ تەن - سالامەتلىكىگە پايدىلىق ئىكەنلىگىنى ئىزھار قىلدىڭلار. قىمىز ھەققەتەن ياخشى نەرسە ئىكەن. ھەر يىلى ۋەتەنگە كېلىپ، قىمىز ئىچىپ كەتسەك بولغىدەك، - دېدى.

تېيىپجان ئاكا دەرھال:

قىمىز ھەققەتەن كۆپ پايدىلىق نەرسە، كاۋاپ بىلەن ئىستىمال قىلىنسا، ئىنسانغا ئاجايىپ پايدا قىلىدۇ. ھەر يىلى ئانا ۋەتەنگە كېلىپ، قىمىز ئىچىپ كەتسىلە، ھاجى ئاكا، - دەپ قوشۇپ قويدى.

غۇپۇر ھاجىم لەرزان چىقىۋاتقان شامال ۋە جەنۇبى تاغنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن ھوزۇرلۇنۇپ، قارىغايلىق تاغلارغا نەزەر تاشلاپ:

بىزنىڭ تۇركستانىمىزنىڭ تاغلىرى ھەققەتەن گۈزەل ئىكەن، - دەپ تەبىئەت گۈزەللىگىنى مەدھىيىلىدى.

تېيىپجان ئاكا، بۇنىڭغا گەپمۇ قوشمىدى. چۈنكى خىتاي ھۆكۈمىتى «تۇركستان»، «شەرقىي تۇركستان» دېگەنگە ئوخشاش ۋەتىنىمىزنىڭ ئەسلىي ئىسىملىرىنى قوللۇنۇشنى چەكلەپ، ئۇنداق دېگۈچىلەرنى جازالاپ، ۋەتىنىمىزگە مۇستەملىكىنىڭ ئىپادىسى بولغان خىتايچە «شىنجاڭ» دېگەن نامنى قوللىنىپ ۋە قوللاندۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى.

شۇ كۈنى پۈتۈن كۈننى جەنۇبى تاغدا ئوتكۈزۈپ، كەچقۇرۇن ئۇرۇمچى شەھىرىگە

مېنىڭ پاسپورتىمنى كۆرۈپ: «غۇلجىغا بېرىشقا رۇخسەتنامە چىقىرىپ بېرىمىز، ئەمما سىلەر چۈشۈپ بارىدىغان جىپ ماشىنىغا بىزنىڭ بىر ئادىمىمىزنى ئۇلۇپلىشىڭلار لازىم. بۇ بىر تۈگكان ساقچى. ئۇنىڭ غۇلجىدا ئاكىسى ۋاپات بولغان. ماتەم مۇراسىمىغا بارىدۇ» دېدى. بىز ماقۇل بولدۇق. نەتىجىدە ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇ كىشىنىمۇ ئېلىپ، جىپ ماشىنا بىلەن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. غۇلجىغا تېز مېڭىپ، بىر كۈندە يېتىپ باردۇق. سانجى، قۇتۇبى ۋە ماناس ناھىيىلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئۈچ ۋىلايەت شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرالىرى ئىچىدىكى شىخەنزە، ساۋەن، شىخو ۋە جىڭلارنى ئارقىمىزدا قالدۇرۇپ، سايرام كۆلى بويىغا يېتىپ كەلدۇق. گۈزەل سايرام كۆلىنىڭ دولقۇنلىرى قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇپ بىزنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. ئۇ يەردىن كەڭسايغا يېتىپ كەلدۇق. كەڭساي تولىمۇ چىرايلىق، گۈل - گىيا ۋە ياۋايى ئالمىلار بىلەن تولغان، ساپ ھاۋالىق جاي ئىدى. ئۇ، تاغلىرىنىڭ بېشىدا توپ - توپ كىيىكلەر ئوينىشىپ تۇرىدىغان يەر ئىدى. ئەمدى قارىغۇدەك بولساق، سايرامنىڭ ئىچىگە ئولتۇراقلاشقان خىتايلارنى كۆردۇم. سايرامدا بۇرۇنقى گۈزەللىكتىن ئەسەر قالمىغان. بۇ ئەھۋالغا ئىچىم بەكمۇ ئېچىشىپ كەتتى. بىر ھازا يول يۈرگەندىن كېيىن، سويدۇڭگە كەلدۇق. ئۇ يەردە بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىدا تاماق يېدۇق. سويدۇڭ بازار ئىچىدىكى دۇكانلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى خىتاي سودىگەرلىرى ئىگىلەپ كەتكەن. كوچىلاردا خىتايلارنىڭ خېلىلا كۆپۈيۈپ كەتكەنلىگىنى كۆرۈپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ غۇلجىنى خىتايلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ھەركىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. خىتاينىڭ ئىچكى قىسمىدىن يۈز مىڭلاپ، مىليونلاپ خىتاي كۆچمەنلىرىنى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيىتى زور، گۈزەل ماكانلىرىغا كۆچۈرۈپ، ئۇرۇنلاشتۇرۇش ھەرىكىتىنى سۈرئەتلىك ھالدا ئېلىپ بارغانلىقى كۆز ئالدىمدا نامايەن بولدى. كەچقۇرۇن غۇلجا شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. غۇلجىدا ئۇرۇق - تۇغقان ۋە دوستلاردىن ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ ئۆيلىرىگە پاتىھە ئوقۇدۇم. قۇربان ھېيىت نامىزىنى غۇلجا شەھەر بەيتۇللا مەسچىتىدە ئوقۇدۇق. نامازدىن كېيىن بۇ مەسچىتكە نامازغا كەلگەن ئابدۇلغۇپۇر ھاجىمنى ئۇچراتتىم. ھېيتنىڭ 4 - كۈنى غۇپۇر ھاجىم ۋە ئائىلىسىنى خەنبىگدىكى سالىخ ھاجى ئاكىنىڭ ئوغۇللىرى مەھەممەت ئىلى ۋە ئابدۇۋۇلى ئەپەندىلەر ئۆيىگە چايغا چاقىردى. بىللە بولدۇق. ھېيىت تۈگىگەندىن كېيىن ئىلى ۋىلايىتىدە 1944 - يىلى پارتلىغان ئىنقىلابنىڭ بىرىنچى ئوقى ئېتىلغان ۋە پارتىزانلارنىڭ قولىغا ئۆتكەن نىلقا ناھىيىسىگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى تۈققانلاردىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلغان روزى مەھەممەت مەقسۇم ھاجىم ۋە غۇلام مەقسۇملارنىڭ ئۆيلىرىگە پەتىھە قىلىپ، تۈپراق بېشىغا چىقىپ، دۇئالار قىلدۇق. نىلقا ناھىيەسىدە ئىككى كۈن تۇرۇپ، ئۈچۈنچى كۈنى غۇلجىغا قايتىپ

ماڭا قەشقەرگە ئىككى كىشىلىك ئايروپىلان بىلىتى ئالدۇرۇپ بەرگەن بولسىڭىز، - دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

ئامانۇللا ئەپەندى تېلېفوندا ماڭا:

سىز بىر سائەتتىن كېيىن ماڭا تېلېفون قىلىڭ، - دەپ جاۋاپ بەردى.

بىر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئامانۇللا ئەپەندىگە تېلېفون قىلدىم.

ئامانۇللا ئەپەندى ماڭا:

سىز ئەڭ ياخشىسى قەشقەردىكى ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ، مۇشۇ يەردە كۆرۈشسىڭىز ئوبدان بولىدىغان ئوخشايدۇ، - دەپ جاۋاپ بەردى.

نېمە ئۈچۈن؟ قەشقەر ئوچۇق شەھەر ئەمەسمۇ؟ مەن ئاتۇش ۋە قەشقەر شەھىرىدىكى 50 - 60 كىشىلىك تۇققۇنۇمنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ، ئاۋارە قىلسام قانداق بولىدۇ؟ - دەپ سورۇدۇم.

ئامانۇللا ئەپەندى ماڭا جاۋاپ بېرىپ:

قەشقەردە 2 - نومۇرلۇق يۇقۇملۇق كېسەل بار، سىزدەك ئەتىۋا مېھمىنىمىزغا كېسەل يۇقۇپ قالسا ياخشى بولمايدۇ، - دېدى.

مەن دەرھال:

ئامېرىكالىقلار، گېرمانلار ۋە ياپونلۇقلارنىڭ قەشقەرگە ئايروپىلان بىلەن كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ تۇرىۋاتىمەن. ئۇ يۇقۇملۇق كېسەل، ئۇلارغا يۇقمايدۇ ماڭا يۇقۇمەن دەپ، مېنى كۈتۈپ تۇرۇۋېتىپتىمۇ؟ - دەپ سورۇدۇم. ئامانۇللا ئەپەندى:

بىز مېھمانخانا نامىدىن قەشقەرگە ئايروپىلان بىلىتى ئېلىپ بېرىشنى توختاتتۇق. ئۇلار ئۇنمايدۇ، ئوخشايدۇ، ئۆز ۋاباللى ئۆزىگە، دەپ قويۇۋەتتۇق، - دېدى.

مېنىڭمۇ ئۆز ۋاباللىم ئۆزۈمگە بولسۇن، ماڭا بۇ كېسەل يۇقۇپ قالسا داۋا قىلمايمەن. ئۆلۈپ كەتسەم سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارلىقىدا يېتىۋالمەن، - دېدىم ۋە ئامانۇللانى خىجىل قىلماي دەپ تېلېفونىنى قويۇۋەتتىم.

غۇلجىدىكى ساياھىتىم

قەشقەرگە بىلەت ئېلىشنىڭ قىينىلقىنى ھېس قىلىپ تۇرغان چېغىمىزدا، تاغام سالىخ ھاجىمنىڭ ئوغلى مىجىت ئۇرۇمچىگە كېلىپ، مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، مېنى غۇلجىغا بېرىشقا تەكلىپ قىلدى. غۇلجا ئوچۇق شەھەر بولمىغانلىقتىن ئۇ يەرگە بېرىش ئۈچۈن ئاپتونوم رايونلۇق جامەئەت خەۋپسىزلىك نازارىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك بۆلىمىدىن رۇخسەتنامە ئېلىشقا توغرا كەلدى. ئۇ يەرگە بېرىپ سۆزلەشكىنىمىزدە

پەلەمپەيلەرنىڭ سانى بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن ئورۇنلاشتۇرۇپ ياسالغان» دېدى.

پەلەمپەيلەر تۈگىگەندە پاك - پاكىزە بىر تۈزلەڭ، بىرئاز ئىلگىرىدە تاملىرى ئىگىز بىر ئۆي كۆرۈندى. تامنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان، يېشىل ئىشىكتىن ئىچىگە كىردۇق. بۇ يەر ماخمۇت قەشقىرىنىڭ قەبرىسى ئىدى. قەبىر مەخمەل بىلەن ئورالغان بولۇپ، قەبرىنىڭ باش تەرىپىدىكى مەخمەل رەخت ئۈستىگە ئالتۇن رەڭگىدە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدا «ئۇلۇغ ئالىم ماخمۇت قەشقىرى قەبرىسى» دېگەن خەت يېزىلغان ئىدى. قەبرىنىڭ يان تەرىپىدىكى دەرىزە ئويقىغا ماخمۇت قەشقىرىنىڭ 1984 - يىلىدا ئۇيغۇر تۈركچىسىگە ئايلاندۇرۇلغان ئۇچ جىلتلىق كىتاۋى قويۇلغان ئىدى. قەبرىنىڭ بېشىدا ماخمۇت قەشقىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ پاتمە - دۇئا قىلدۇق. بۇ مەشھۇر ئۇيغۇر تۈرك ئالىمى كۆز ئالدىمىزدا جانلانغاندەك بولۇپ، كۆزلىرىمىز ھاياجان ياشلىرى بىلەن تولدى. قەبرە بېشىدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتۈق.

مازارلىق مەسئۇلىنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن قەبىر خاتىرە دەپتىرىگە ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن شۇلارنى يازدىم:

«ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ بۈيۈك ئالىمى ۋە ئۇستازى، مەرپىەت دۇنياسىنىڭ ئۆچمەس يۇلتۇزى ۋە ئىپتىخارى، سۆيۈملۈك تىلشۇناسىمىز ماخمۇت قەشقىرى! بۈگۈن سىزنىڭ مۇبارەك قەبرەڭىز زىيارەت قىلىپ، ھۆرمەت - ئىھتىرام بىلەن ئىگىلىپ ساڭا تازىم قىلدۇق. سىزنىڭ <دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك> ناملىق ئەسىرىڭ ئارقىلىق ياراتقان ئۇلۇغ تۆھپەڭ نەتىجىسىدە مۇبارەكلەنگەن ئۇلۇغ نامىڭ ۋە شانلىق ئوبرازىڭ، خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ئەبەدىل - ئەبەت ئۆچمەيدۇ.

بىز سىزنىڭ كۆرسەتكەن پارلاق خىزمەتلىرىڭىزدىن ئۈلگە ۋە ئىلھام ئېلىپ جاھالەت ۋە نادانلىققا قارشى مۇجادىلىنى شىددەت بىلەن قانات يايدۇرۇپ، خەلقىمىزنىڭ قەلبىنى ئىلىم - مەرپىەت نۇرى بىلەن نۇرلاندۇرۇپ، پارلاق كېلەچەك يارىتىش يولىدا ئۆمۈر بويى كۈرەش قىلىمىز!

نۇر ئىچىدە يات، سۆيۈملۈك ئۇستاز!

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى

دوتسېنت سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى.

1988 - يىلى 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قەشقەر، ئوپال.»

ماخمۇت قەشقىرى مازىرىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تۆپىلىكنىڭ بىرئاز ئاستىدا ماخمۇت قەشقىرى نامىدىكى مەسچىت يەر ئالغان بولۇپ، مەسچىت خاراپ ھالەتتە تۇراتتى. مەن تۈركىيەگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، 1988 - يىلى 10 - ئايدا ئابدۇرۇسۇل

سالامەتلىگىنىڭ بالدۇراق ئەسلىگە كېلىشى ئۈچۈن دۇنيالار قىلدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن تۇققىنىمىز قەمەرنىساخاننىڭ ئۆيىگە شۇ يەردىكى جامائەت ۋەكىللىرىنى چاقىرتىپ، دادام داۋۇت ھاجىم ماخمۇدىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستاندىن ئاتۇشقا پۇل ئەۋەتىپ سالدۇرغان مەشھەدتىكى مەسچىتنىڭ ھويلىسىنى كېڭەيتىش مەسلىسى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدۇق. مەسچىتنىڭ ھويلىسىغا خوشنا بىر دېھقانىنىڭ يېرىدىن ئۇچ كۇۋادىرات مېتىر يەرنى سېتىۋېلىشنى قارار قىلدۇق. ئۇنىڭ باھاسىدا دېھقان بىلەن پۇتۇشتۇق. ھاجىم دادام سالدۇرغان مەسچىتنىڭ ئىچىگە كىرىپ، ئەسىر نامىزىنى ئوقۇدۇق. سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق دادامغا يەتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن، رەسىم تارتىش ماشىنىسى بىلەن مەسچىتنى رەسىمگە تارتتىم. 15 - ئاۋغۇست كۈنى ئاتۇشتىكى زىيارەتنامىزنى ئايالغلاشتۇرۇپ قەشقەر شەھىرىگە قايىتتۇق.

1988 - يىلى 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى قەشقەر توققۇزاق ناھىيەسىنىڭ ئوپال يېزىسىدىكى مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، ئاتاغلىق تىلشۇناس ماخمۇت قەشقىرىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن، تۇغقانلىرىم بىلەن بىرلىكتە يولغا چىقتىم.

ماخمۇت قەشقىرىنىڭ مازىرى قەشقەر شەھرى مەركىزىدىن تاشقورغان تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا قىرىق بەش كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى ئوپال يېزىسىدا ئىدى. ماشىنىمىز ئوپالغا يېقىنلاشقانسېرى مېنى ھېس - ھاياجان دولقۇنلىرى قورشاپ ئېلىۋالدى.

ماخمۇت قەشقىرى مازىرى مەيدانىنىڭ ئىشىگىدە بىزنى بۇ يەرنىڭ مەسئۇلى ئابدۇرۇسۇل كېرەم قارشى ئالدى. ئۆزئارا ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئابدۇرۇسۇل كېرەم بىزنى ماخمۇت قەشقىرى ھايات چېغىدا ئۆز قولى بىلەن تىككەن «ھاي - ھاي تېرەك» يېنىغا باشلاپ كەلدى. «ھاي - ھاي تېرەك» شۇنچىلىك يوغان ئىدىكى، ئۇنىڭ ھەجمى ئۇچ مېتىردىن ئارتۇق بولۇپ، تۈۋىدىكى بۇلاققا سايە تاشلاپ تۇراتتى. ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى بىزگە قاراپ مۇنۇ ئەھۋالنى ئاڭلاتتى:

- سىلەر كۆرۈپ تۇرغان بۇ تېرەك، ماخمۇت قەشقىرى ئۆز قولى بىلەن تىككەن «ھاي - ھاي تېرەك». ماخمۇت قەشقىرى بۇ تېرەكنى تىكىپ قويۇپ، ئۇچ يىلدىن كېيىن بۇ بۇلاقنىڭ گىرۋىگىگە كەلگىنىدە تېرەكنىڭ ياخشى ئۆسۈپ چوڭايغانلىغىنى كۆرگەن ۋە خۇشال بولۇپ «ناھايىتى ياخشى ئۆسۈپسەن، ھاي - ھاي، تېرەك» دەپ خىتاپ قىلىپتۇ. بۇ ھادىسىدىن كېيىن تېرەكنىڭ ئىسمى «ھاي - ھاي تېرەك» بولۇپ قاپتۇ.

ئۇ يەردىن پىش خىش پەلەمپەيلىرىنى بىرلەپ - بىرلەپ بېسىپ، تۆپىلىك ئۈستىدىكى ماخمۇت قەشقىرىنىڭ قەۋرىسىگە قاراپ يول ئالدۇق. پەلەمپەيلىرىنى بىرلەپ - بىرلەپ بېسىپ، ئۆرلەپ، تۆپىلىككە ئاز قالغاندا ئابدۇرۇسۇل كېرەم بىزگە: «بۇ پەلەمپەيلەرنىڭ سانى 97. چۈنكى ماخمۇت قەشقىرى 97 يېشىدا ۋاپات بولغان.

لازىمتى، ـ دېدى.

مەن يېڭى كەلگەن چېغىمدا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىكى بىر خىتاي ئەمەلدارغا «قەشقەر ئوچۇق شەھەرمۇ؟ ئۇ يەردە تۇققانلىرىم بار، زىيارەتكە بارىمەن» دېسەم: «ئوچۇق شەھەر» دېگەن ئىدى. بۇنىڭدىن سىرت ئاپتونوم رايونلۇق مۇھاجىرلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئامانۇللا ئەپەندىگە قەشقەرگە بېرىشقا ئىككى دانە ئايروپىلان بىلىتى ئېلىپ بېرىشنى ئېيتقان ئىدىم. ئامانۇللا ئەپەندى ماڭا: «قەشقەردە يېڭىدىن تارقالغان يۇقۇملۇق كېسەل بار، سىلى قىممەتلىك مېھمان، ئۇ كېسەل سىلىگە يۇقۇپ قالسا بولمايدۇ» دېدى. مەن: «ئىنگلىزلەر، گېرمانلار ۋە ياپونلار قەشقەرگە كىتۇبتىپتۇ. ئۇلارغا ئۇ كېسەل يۇقمايدۇ. يۇقۇش ئۇچۇن مېنى ساقلاپ تۇرۇشۇپتۇمۇ؟» دەپ سوربسام «ئۇلارنى توسساق ئۇنىمىدى، ئۆز ۋابالى ئۆزىگە بولسۇن دېدۇق» دەپ جاۋاپ بەردى. مەنمۇ «ئۆز ۋابالىم ئۆزىمگە بولسۇن، ناۋادا مۇنداق بىر ئەھۋال يۈز بېرىپ قېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازارىنىڭ يېنىدا يېتىۋالىمەن، ھېچكىمگە داۋا قىلمايمەن» دەپ ئويلاپ قەشقەرگە كەتتىم، ـ دېدىم. ئابدىراخمان ئىسمىلىك ساقچى ماڭا قاراپ:

يەنە قەيەرگە بېرىش پىلانلىرى بار؟ ـ دەپ سوربدى.

ئۇنىڭ سۆز ـ ھەركەتلىرىدىن بەكمۇ ئاكتىپ بىرى ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدىم.

ـ تۇرپانغا بارماقچىمەن، ئۇ يەردە ئايالمىنىڭ سىڭلىسى بار، ـ دېدىم.

ئابدىراخمان:

قاچان بارىلا، ـ دەپ سوربدى.

قاچان بارىدىغانلىقىم ئېنىق ئەمەس، ـ دېسەم، ئۇ:

تۇرپانغا مېڭىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال بىزگە خەۋەر بېرىپ قويسىلا، ـ دېدى. مەن شۇ ھامانلا:

نېمە ئۈچۈن؟ ـ دەپ سوربسام، ئۇ كۈلۈمسىرىگەن بولۇپ:

سىلى مۇھىم مېھمان، سىلىنىڭ بىخەتەرلىكلىرىنى قوغداش مەسئۇلىيىتىمىز بار، ـ دەپ جاۋاپ بەردى.

رەخمەت، شۇنچىلىك ئىلتىپاتلىرىغا، ـ دەپ كۈلۈپ قويدۇم ۋە ئۇ يەردىن ئايرىلدىم.

تۇرپانغا زىيارەت

تۇرپانغا مېڭىشتا، نېمە بىلەن ماڭسام بولار، دەپ خېلى كۆپ ئويلاندىم. ئاخىرى كىچىك ماشىنا كىرالاپ مېڭىشتىن ۋاز كېچىپ ئاپتوۋوز بىلەن مېڭىشنى

كېرەمنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ماخمۇت قەشقىرىنىڭ بېسىم ئاتالاي تەرىپىدىن تۈركىيە تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىنغان ئۇچ جىلتلىق «تۈرك تىلىنىڭ بۈيۈك سۆزلۈگى» نى ۋە روبېرت دانكوف ((Robert Dankoff بىلەن جامەس مەكەللى (James Mckelly) تەرىپىدىن 1982 - 1985 - يىللىرى ئارىسىدا ئىگىلىزچە تەييارلىنىپ ئامېرىكىنىڭ خارۋارد ئۇنۋېرسىتېتىدە نەشر قىلىنغان «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» كىتاۋىنى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتتىم. ئىنشائاللاھ تاپشۇرۇپ ئالغاندۇر دەپ ئويلايمەن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قەبرىگاھى ياسىلىۋاتقانلىقى ئۇچۇن، تېخى ئېچىلمىغان ئىكەن. شۇڭلاشقا بۇ جايىنى زىيارەت قىلالمىدىم.

ئۇرۇمچى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىغا چاقىرىلىشىم

1988 - يىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۇنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ تاشقى ئىشلار بۆلۈمىدىن 23 - ئاۋغۇست كۇنى كۆرۈشۈش ئۇچۇن مېنى چاقىرتتى.

مەن بۇنىڭغا ئاساسەن 23 - ئاۋغۇست كۇنى چۈشتىن بۇرۇن شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ تاشقى ئىشلار بۆلۈمىگە بېرىپ، ماڭا بۇ يەرگە كېلىش ئۇچۇن خەۋەر بېرىلگەنلىكىنى، شۇڭلاشقا كەلگەنلىكىمنى ئېيتتىم. مېنى ئۇلار 2 - قەۋەتتىكى ئىشخانىنىڭ كېچىك زالغا باشلاپ كىردى. ئىشخانىدا مېنى شۇ ئىدارىدا ئىشلەيدىغان ئابدىراخمان ۋە ياقۇپ ئىسىملىك پۇخراچە كىيىنگەن ئىككى ساقچى كۇتۇۋالدى. ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، چاي ئېلىپ كىرىپ، مېنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى. مەن بۇ يەرگە كېلىشتىن ئاۋال جىق سۇ ئىچىۋالغانلىقىمنى، چاينى ئۇنچە ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىمنى ئېيتىپ، رەخمەت، دېدىم.

ئۇلار بىردىن ماڭا قاراپ:

بىز بۇ چايغا زەھەر سېلىپ قويمىدۇق. قېنى باقسىلا، - دېدى. مەن:

سىلەرنىڭ چايغا زەھەر سېلىپ قويىدىغان ھۇنىرىڭلارمۇ بارمۇ تېخى؟ - دەپ سورۇدۇم.

ياقەي، سىلىنى گۇمانلىنىپ قالسا كېرەك، دەپ سۆزنىڭ كېلىشى ئاغزىمدىن چىقىپ كەتتى. ئىشەنمىسىلە قاينىاق سۇنى ۋە چاينى ئايرىم ئەكىرەيلى، بىزمۇ ئۇنىڭدىن ئىچەيلى، سىلىمۇ ئۇنىڭدىن ئىچسىلە، - دېدى.

رەخمەت، ئاۋارە بولماڭلار، - دەپ جاۋاپ بەردىم.

ئۇلار ماڭا:

سىلى بىزدىن رۇخسەت ئالمايلا قەشقەرگە كېتىپلا، بىزگە دەپ قويۇشلىرى

پەرھات ئوغلۇم، شىرئەلى بىلەن ئىككىگلار مۇشۇ يەرنىڭ ساقچى ئىدارىسىغا بېرىپ، بىزنىڭ تۇرکىيەدىن كەلگەنلىكىمىزنى، تۇرپاندا ئىككى كۈن تۇرىدىغانلىقىمىزنى ئېيتىپ، بۇ ئۆينىڭ ئادرىسىنى بىلدۈرۈپ قويۇپ كېلىگلار،- دەپ پاسپورتىمنى بەردىم. «پەرھات ئوغلۇم سەنمۇ پاسپورتىڭنى ئېلىۋال» دېدىم. چۈنكى چەت ئەلدىن كەلگەنلەر شۇ كۈنى ساقچى ئىدارىسىغا بېرىپ تىزىمغا ئالدۇرمىسا، ئۇلارغا ئېغىر ئىقتىسادىي جەريمانە قويۇشنىڭ ئۇستىگە بىرئاز ئاۋارىچىلىق تۇغدۇراتتى. ئۇلار بۇ ئىشنى بېجىرىپ كېلىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. بىز چاي - پاي ئىچىپ ئولتۇرساق، قايتىپ كەلدى.

- ئىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىغا بارىدۇق. بىر ئۇيغۇر باشلىق ئولتۇرغان ئىكەن. ئەھۋالنى بىلدۈرۈپ، «تىزىملىتىش ۋە ئادرىسنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن كەلدۇق» دېسەك، ئۇ كىشى: «خەۋىرىمىز بار، سىلەر چۈش سائەت 12 دە تۇرپان ئاپتوۋوز بىكىتىگە يېتىپ كەلدىگلار» دېدى. ئۇرۇمچىدىن بىرىلىرى بۇ يەرگە خەۋەر بەرگەن بولسا كېرەك،- دېدى.

ئەلۋەتتە، بىز بىخەۋەر يۇرگەن بولىشىمىز مۇمكىن،- دېدىم.

تۇرپاندىكى زىيارىتىمىز جەريانىدا قەدىمكى ئىدىقۇت شەھرىنى زىيارەت قىلدۇق. ئىدىقۇت شەھرى تۇرپاننىڭ ئوتتۇز كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىدا، يىپەك يولى ئۈستىدە قۇرۇلغان قەدىمكى بىر شەھەر ئىدى. بەزىلەر بۇ شەھەرنى قاراغوجا شەھرى دەپمۇ تەلەپپۇز قىلماقتا. بۇ شەھەر مىلادىدىن كېيىنكى 1 - ئەسىردە قۇرۇلغان بولۇپ، قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ ئۇ زامانلاردىكى مۇھىم مەركەزلىرىدىن بىرىدۇر. شۇنداقلا ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلتىنىڭ قىشلىق پايتەختىدۇر. 14 - ئەسىردىكى ئۇرۇشلاردا ۋەيران بولغان بۇ شەھەرد،ە كونا قەلئە خارابىلىرى، ئىچكى ۋە تاشقى شەھەر تاملىرى ھىلىمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا.

زىيارەت قىلىدىغان يېرىمىز قەدىمكى ئىدىقۇت شەھرىنىڭ خارابىلىرى ئىدى. شەھەر خانۇەيران ھالەتتە بولۇپ، تاشلىنىپ كەتكەن ئىدى. زىيارىتىمىز جەريانىدا تۇرپان شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سىيىت نىيازمۇ بىز بىلەن بىللە بولدى. بىز زىيارەت جەريانىدا قەلئەنىڭ بۇزۇلماي قالغان بىر نۇقتىسىغا، بىرقانچە پەلەمپەينى بېسىپ چىققان بولدۇق. ئۇ قەدىمكى ئىدىقۇت شەھرىنىڭ تارىخىنى قىسقىچە بايان قىلىپ مۇنداق دېدى:

- قەدىمكى ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلتىدە كۆلتۇر - مەدەنىيەت ناھايىتى راۋاجلانغان بولۇپ، ئۇ زامانىدا تۇرپاندا 13 خىل ژۇرنال نەشىر قىلىنغان ئىكەن. ھازىر تۇرپاندا «تۇرپان ئەدەبىياتى» ناملىق بىر ژۇرنالنى ئاران چىقىرىۋاتىمىز. چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ بىر قىزىنى تۇرپان ئۇيغۇر دۆلتىنىڭ پادىشاھى پانتېكىنگە بېرىپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلتى بىلەن ئۇرۇش قىلمايلا ئوتتۇرا ئاسىيا تەرەپكە

قارار قىلىپ، ئاپتوۇۇزنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىلەت ئالدۇرۇپ، ئوغلۇم پەرھات ۋە ئايالىمنىڭ ئاكىسى ھامۇت ھاشىملار بىلەن ئاپتوۇۇزغا ئولتۇرۇپ، ئەتىگەن سائەت 8 دە تۇرپانغا قاراپ يولغا چىقتۇق.

ئۇرۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىغا خەۋەرمۇ بەرمىدىم. تۇرپان ۋىلايەتلىك ئاپتوۇۇز گىراژىغا سائەت 12 دە يېتىپ كەلدۇق. مەن ھامۇت ھاشىمغا:

ھازىر چۈش ۋاقتى بولۇپ قېلىپتۇ. تۇققانلار ئىشقا چىقىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. ئۇلارنى ئىسسىقتا ئاۋارە قىلماي، بازاردا تاماق يەپ قوساقنى تويغۇزۇپ، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بارايلى، - دېدىم.

ھامۇت ھاشىم ۋە پەرھاتلار ماقۇل بولدى. بىر ئويغۇر ئاشخانىسىدا تاماق يەپ قوساقنى تويغۇزۇپ سائەت 13:30 دا بىر كىچىك ماشىننى كىرا قىلىپ، دىلەيسەم ۋە ئابلىمىتلارنىڭ ئۆيىگە كەلدۇق. ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئوغلى شىرئەلى بار ئىكەن. ئۇ بىز بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئاتا - ئانىسىنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ چىقىپ كەتتى. ئابلىمىت تۇرپان شەھەرلىك سەھىيە ئىدارىسىدا كاسسىر بولۇپ ئىشلەيتتى. ئايالى دىلەيسەم بولسا بىر دورا سېتىش دۇكىنىدا خىزمەت قىلاتتى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن بۇ ئىككەيلەن يۈگرەپ يېتىپ كېلىپ، بىز بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ خۇشاللىقتىن كۆز يېشى قىلدى. ھال - ئەھۋال سوراشتۇق. دىلەيسەم تاماق قىلمەن دەپ ئوچاققا ئوت يېقىشقا باشلىدى. ئابلىمىت قوتانغا كىرىپ بىر قوينى يېتىلەپ چىقىپ، ئۇنى سويۇشقا تەمشەلدى. مەن ئۇلارغا قاراپ:

بىز ھازىرلا تاماق يەپ كەلدۇق. ئەمدى تاماق يېمەيمىز، سوغاق سۇ ئىچسەك بولدى، - دېدىم ۋە ئابلىمىتقا قاراپ:

قوي سويۇشنىڭ لازىمى يوق. ھاۋا ئىسسىق، گۆشنى ساقلىماق تەس. (چۈنكى ئۇ چاغلاردا ئۆيدە توڭلاتقۇ يوق ئىدى) بىز ئىككى كۈن تۇرۇپلا ئۇرۇمچىگە قايتىمىز. بازاردىن گۆش ئەكىلىپ ئىشلەتسەكمۇ بولىدۇ، - دېدىم.

شۇ ئارىدا يولدۇشۇم مەھرىنىساخان ھاجىمنىڭ ئىنىسى ئۆمەر، ئايالى ھەمراخان بىلەن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. بىز بىلەن ھاياجان ئىچىدە كۆرۈشتى. ئابلىمىت بولسا «سىلىگە بۇ قوينى ئاتاپ قويغان سويمىسام بولمايدۇ» دەپ تۇرىۋالدى. «ئۆمەرمۇ مەنمۇ بىر قوي سويىمەن، بىزنى توساشمىسىلا» دېگەن ئىلتماسنى قىلدى. مەن:

ئۇنداق بولسا مۇشۇ بىر قوينى سويۇڭلار، ئىككى ئۆي يېرىمدىن بۆلۈشۈڭلار، - دېدىم. قالغانلارمۇ قوشۇلدى.

ماقۇل، شۇنداق قىلايلى، - دەپ ئابلىمىت قوينى سويۇشقا باشلىدى.

مەن شۇ ئەسنادا:

تام سۆرەتلەر يەر ئالغان ئىدى. بۇلارنى كۆرۈپ ئەجدادىمىزنىڭ رەسسامليق ۋە ئارخىتېكتورا جەھەتتىكى ئۇستۇن قابىليىتىگە ھەيران قالدۇق ۋە مىڭ يىللار ئاۋال ئىشلەنگەن بۇ مۇبارەك مەدەنىيەت غەزىنىسىدىن ئىپتىخارلاندۇق. تۇرپاننىڭ كارىز ئىسمىلىك سۇ قانىاللىرىنىڭ ياسىلىشى جەھەتتىكى ھۈنەر - سەنئىتىدىن تەسىرلىنىپ، ئەجداتلىرىمىزغا ئاپىرىن ئوقۇدۇق. ئۇ يەردىن «بويىلۇق» دېگەن ئۇزۇمزارلىققا كېلىپ، ئۇ ئۇزۇم باراڭلىرى ئاستىدا چاي ئىچىپ، دۇنيا بويىچە داڭلىق ۋە تاتلىق ئۇزۇملىرىگە ئېغىز تېگىپ، شۇ كۈنى كەچتە تۇققانلارنىڭ ئۆيىدە قونۇپ، 29 - ئاۋغۇست ئەتىگەندە ئاپتوۇزغا ئولتۇرۇپ، چۈشلەردە ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدۇق.

ئۇرۇمچى - شاجا - ئىستانبۇل بىلەت سېتىش ئىشخانىسىدىكى ئىنسانلىق پەزىلىتىگە ئۇيغۇن بولمىغان مۇئامىلە

1988 - يىلى 31 - ئاۋغۇست كۈنى ئەتىگەنلىك چاينى ئىچىپ بولۇپ، تۇغقانلارغا:

بىزنىڭ قايتىش كۈنلىرىمىز يېقىنلاپ قالدى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى تۈركولوگىيە تەتقىقات مەركىزىنىڭ يېتەكچىلىگىدە خەلقئارالىق تۈركولوگىيە يىغىنى ئېچىلماقچى. مەنمۇ بۇ يىغىنغا تەكلىپ قىلىندىم. ئۇنىڭغا ئۇلگۈرۈپ بارمىسام بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن خۇڭسەندىكى ئۇرۇمچى - شاجا - ئىستانبۇل بىلەت سېتىش ئورنىغا بېرىپ، 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئىستانبۇلغا ماڭىدىغان خىتاي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايرۇپىلانى ئۈچۈن بىلىتىمنى ئوكەي قىلدۇرۇپ قويىاي، - دەپ، ئوغلۇم مۇرات بىلەن ئۆيدىن ئايرىلدۇق.

بىلەت سېتىش ئىشخانىسىغا كىرىپ بىلىتىمنى ئوكەي قىلدۇرۇشنى ئېيتسام، بىر خىتاي ئايال ماڭا قاراپ:

بىز ئوكەي قىلالمايمىز. بېيجىڭدىن كېلىدىغان ۋە ئىستانبۇلغا ماڭىدىغان ئايرۇپىلانىدا بوش ئورۇن بولسا كېتەلەيسىز، بولمىسا يەنە بىرقانچە كۈن ساقلايسىز، - دەپ جاۋاپ بەردى.

مەن ئۇنىڭغا:

سىز بېيجىڭغا تېلېفون قىلىپ، مېنىڭ ماڭالايدىغان ياكى ماڭالمايدىغانلىقىم ھەققىدە ئوچۇق جاۋاپ ئېلىپ بېرىڭ، - دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

ئىشخانىدىكى ئايال ماڭا:

بىز بېيجىڭغا تېلېفون قىلىپ سورالمايمىز، - دەپ جاۋاپ بەردى. مەن ئۇنىڭغا:

ئۆتۈپ كەتكەن ئىكەن.

ئىدىقۇت شەھەر خارابىلىرىدا بۇددىزم ھەيكەللىرى يەر ئالغان جايلارنىمۇ كۆردۈق. ئۇ يەردىن بىزەكلىككە قاراپ يول ئالدۇق. يول ئۈستىدە بىر ئىشەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان بىر خىتاي ۋە ئىشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى يېتەكلەپ كېتىۋاتقان بىر خىتاينىڭ ھەيكىلىنى كۆردۈق. «بۇلار كىملەرنىڭ ھەيكىلى» دەپ سورىغىنىمىزدا، سىيىت نىياز:

- ئىشەك ئۈستىدە ئولتۇرغان تاڭ سىڭ، ئىشەكنى يېتىلىۋالغان جۇباجى ئىمىش، ئۇلار «غەربكە سايياھەت» دېگەن روماننىڭ رىۋايەتلىرىگە ئاساسەن ئورنۇتۇلغان ھەيكەللەردۇر. قەدىمكى زامانىدا خىتاينىڭ ئېچكى رايونىدىن تاڭ سىڭ ئىسىملىق بىر سەييياھ، خىزمەتچىسى جۇباجىينى يېنىغا ئېلىپ غەربكە قىلغان سايياھىتىدە يالقۇن تاغنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇر شەھىرىگە كەلگەنلىكىنى يازغان ئىكەن. شۇنىڭغا ئاساسەن، بۇ ھەيكەللەر ئورنۇتۇلغان. بىر قېتىم كىشىلەر تەرىپىدىن پارتىلىتىۋېتىلگەندىن كېيىن، قايتىدىن ياساپ قويۇلغان.- دېدى.

دېمەك بۇ ئەھۋال، خىتاي ھاكىمىيىتى بىزنىڭ تارىخىمىزغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي دەللىللەرنى يوقىتىپ تاشلاش بىلەن بىرلىكتە خىتاينىڭ رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغان رومانلىرىدىكى خىتايدىن بولغان شەخسلەرنىڭ ھەيكەللىرىنى تۇرپان رايونىغا ئورنۇتۇپ «بۇ يۇرت قەدىمدىن تارتىپ بىزنىڭ تۇپرىقىمىز ھالىغا كەلگەن» دېگەن كۆزقاراشنى تىكلەشكە ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنىڭ بىر ئوچۇق ئىسپاتى ئىدى.

قەدىمكى ئىدىقۇت شەھىرىنىڭ خارابىلىرىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، قەدىمكى ئۇيغۇر مىڭ ئۆيلىرىنىڭ تۇرپانىدا ساقلىنىپ قالغان ئاسارە - ئەتىقە ماكانى بولغان بىزەكلىككە يېتىپ كەلدۇق.

بىزەكلىك بۇددىزم دەۋرىدىن قالغان يادىكارلىقلارنىڭ بىرىدۇر. بۇ تارىخىي يادىكارلىق 4 - ۋە 5 - ئەسىرلەردە قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ غارلاردىكى ئۆيلەرنىڭ كۆپچىلىگى 9 - ۋە 10 - ئەسىرلەردە ئىنشا قىلىنغان. بۇ غارلار، قاراخوجا تاغلىرىدىكى ئەڭ چوڭ بىزەكلىك غارلىرىدۇر. غار ئۆيلەر تەخمىنەن ئون مىڭ كۇۋادىرات مېتىر چوڭلۇقتا ئىكەن. ئۇنىڭ ناھايىتى چوڭ بىر ئانا زالى، راھىبلەر ئۇچۇن ياتاق ئۆيلىرى، بىر ئوقۇش ئۆيى ۋە بىر كىتاپخانىسى بار ئىكەن. بىزەكلىكتە بۇدا راھىبلىرىنىڭ غارلىرى ۋە بۇددىزم ئىبادەتخانىلىرىنى كۆردۈق. بۇ ئىبادەتخانىلار سانسكرىتچىدە «ساگرام» دەپ ئاتىلاتتى. «ساگرام» راھىبلار جەم بولىدىغان ئورۇن مەنسىنى ئىپادىلەيدىغان بىر سۆز ئىدى.

بىزەكلىك ئۇيغۇرلارنىڭ بۇددىزم دەۋرىدىن قالغان يادىكارلىقلىرىنىڭ بىر مەركىزى ئىدى. غار ئىچىگە ئويۇپ كىرىپ ياسالغان بۇ ئۆيلەرنىڭ تاملىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ شۇ زامانىدىكى ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت ھاياتىغا دائىر ئويما

دېدى.

مەن ئىچىمدە بۇلار بىخەتەرلىك نازارىتىدە ئىشلەيدىغان ئاپپاراتلار ئىكەن، - دەپ چۈشەندىم. ئۇلار مەن سوئال قويغىچە:

بىز سىلىنىڭ تۇغقانلىرىڭ ئۆيىگە سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى بارغان ئىدۇق. يوق ئىكەنلا، «نەگە كەتتى» دەپ سوراق «ئىستانبۇلغا قايتىدىغان بىلەتلەرنى ئوكەي قىلدۇرۇپ كېلەيلى> دەپ خۇددىسەندىكى بىلەت سېتىش ئورنىغا بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتكەن» دېدى. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلىنى ئىزدەپ بۇ يەرگە كەلدۇق، - دەپ جاۋاپ بەردى. مەن:

نىمانچە ئاۋارە بولۇپ كەتتىڭلار، مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە تېگىشلىك مۇھىم بىر ئىش بارمىدى؟ - دەپ سورىدۇم. ئۇلاردىن مىجىت ماڭا قاراپ:

سىلى بۇرۇن چەتئەلگە چىقىپ كېتىشتىن ئاۋال شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى ئىدىلا، شۇنداقلا يازغۇچى ۋە شائىر ئىدىلا. بىز ئۇيغۇرلاردا بىر ئادەت بار. بىر كىشى چەتئەلدىن كەلسە، كۆرۈشۈشكە بېرىپ «خوش كەلدىڭىز!» دەپ زىيارەت قىلىدىغان گەپ. بۇنىڭدىن بىرئاي ئاۋۋال كۆرۈشۈپ كېلەيلى، دەپ سىلىنى سۇرۇشتۇرسەك غۇلجىغا كېتىپ قاپلا. كېيىن قەشقەرگە كېتىپ قاپلا. بۇگۈن كۆرۈشۈپ كېلەيلى، دەپ سىلىنىڭ خاتىرىڭ ئوتتۇرا مەكتۇبىدىكى ئوقۇتقۇچى تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە بارساق يوق ئىكەنلا، شۇڭا ئىزدەپ بۇ يەرگە كېلىشىمىز، - دېدى. مەن بىلەت سېتىش ئورنىدىكى ئەھۋالنى ئېيتىپ:

مەن ھازىر ئايرىدىرومغا چىقماقچى، - دېسەم:

ھازىر سائەت 12 بولۇپ قالدى. چۈش ۋاقتىدا ئۇلار دەم ئالىدۇ. ھازىر پاراڭلاشساق قانداق بولار؟ - دەپ سورىدى. مەن ئۇلارغا:

ئۇنداق بولسا بىزنىڭ تۇغقانلىرىڭ ئۆيىگە بارايلى، شۇ يەردە پاراڭلىشايلى، - دېسەم:

سىلىنىڭ تۇغقان «سۇلتان ماخمۇت بىزگە قاچان قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتمىدى. كەلگەندىن كېيىن ئارزۇسىغا ئاساسەن تاماق قىلمىز» دېگەن ئىدى، - دېدى.

تاماق قىلمىغان بولسا سەي قورۇپ بېرەرمىز، تاۋۇز ۋە قوغۇن بار، پىچىپ بېرەرمىز، - دېسەم:

ماقۇل، شۇنداق بولسۇن، - دېدى.

مەن ئوغلۇم مۇراتقا بىر دانە تاكسى چاقىرىپ كېلىشنى ئېيتقىنىمدا:

بىز ماشىنا ئېلىپ كەلگەن، - دەپ ئىشارەت قىلۇىدى، بىر خىتاي بىر كىچىك ماشىننى ھەيدەپ كېلىپ يىنىمىزدا توختىدى. مىجىت ماڭا قاراپ:

قانداق قىلىشىمىز لازىم؟ - دېسەم:

ئۇرۇمچى ئايرىدىرومغا شۇ كۈنى چىقىسىز، ئورۇن بولسا كېتەلەيسىز، بولمسا يەنە بىر قېتىملىق ئايرۇپىلانىنى ساقلايسىز، - دەپ جاۋاپ بەردى.

مېنىڭ بىرئاز ئاچچىقىم كەلدى.

مەن بېلەتنى سىزنىڭ ئايرۇپىلانىڭىزغا ئالغان. سىز بۇنى ھەل قىلىپ بەرمىسىڭىز كىم ھەل قىلىپ بېرىدۇ. مەن ئۇرۇمچىدىكى تۇغقانلار بىلەن خوشلىشىپ، ئايرىدىرومغا چىقىپ، ئايرۇپىلاندا يەر بولمسا يەنە چامدانلىرىمنى ساقلىتىپ، ئۇرۇمچى شەھرىگە قايتىپ كىرمەدۇق. بۇ قانداق دېگەن گەپ، - دەپ خاپا بولغان ئىدىم. ئۇ ئايال ماڭا:

بۇنى ھەل قىلىش ئۇچۇن ئايرىدىرومغا چىقىپ، ئۇ يەردىكى مەسئۇللار بىلەن كۆرۈشۈشىڭىز لازىم، - دەپ گەپنى باشقا ياققا بۇرىۋەتتى. مەن ھەيرانلىق ئىچىدە قالدىم. بۇ ئىنسانلىق تېشى مۇئامىلىدىن بەكمۇ غەزەپلەندىم.

بىخەتەرلىك نازارىتىنىڭ خادىملىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىش ۋە قىلىنغان سۆھبەت

ئايرىدىرومغا چىقسامۇ چىقاي، - دەپ ئىشخانىدىن سىرتقا چىقىشىمغا ئىككى ئادەم يېنىمغا كېلىپ، ماڭا سالام قىلدى، مەنمۇ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇلار ماڭا قاراپ:

سىلى بىزنى تونىدىلىمۇ؟ - دەپ سوراپ قالدى. مەن:

تونىيالمىدىم، سىلەر كىم بولسىلەر؟ - دەپ سوراشقا مەجبۇر بولدۇم. ئۇلارنىڭ قىياپەتلىرىگە سەپ سالدىم. بۇلار پۇقراچە كىيىم كىيىنگەن 40 - 45 ياشلار ئارىسىدىكى ئىككى ئۇيغۇر ئىدى. ئۇلار سۇئالنى كۆلۈمسىرەپ:

بىز سىلى بىلەن بىللە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە 1981 - يىلى ئېچىلغان تۇركچە ئۆگىنىش كۇرسىدا بىللە ئوقۇمىدۇقمۇ؟ - دەپ جاۋاپ بەردى. مەن:

ئىسمىڭلار نېمە؟ - دېدىم.

ئۇلار ئارقا - ئارقىدىن «مەن مىجىت، مەن ھەسەن» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن قايتىدىن:

سىلەر قايسى ئىلمىي ئورگانىدا ۋە ياكى قايسى مەكتەپتە ئىشلەيسىلەر؟ - دەپ سورىدىم. ئۇلار:

بىز شىنجاڭ جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى تاشقى ئىشلار بۆلۈمىدە ئىشلەيمىز، -

قويدى. ئاندىن كىرىسلولارغا كېلىپ ئولتۇرۇشتۇق. ئۇلاردىن ئالمايوق ماڭا قاراپ سۆز باشلاپ:

بىز سىلىنى ۋەتەندىن ئايرىلىشتىن بۇرۇنلا غايۋانە تونۇيتتۇق. سىلى شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، شۇنىڭ بىلەن بىللە شائىر ۋە يازغۇچى ئىدىلە. تۇققان يوقلاش بىلەن تۇرکىيەگە چىقىپ كېتىپ، تۇرکىيەدە تۇرۇپ قالدىلا. سىلىدىن ھال سوراش بىلەن بىللە تۇرکىيەدە نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇاتقانلىقلىرىنى بىلگىمىز كەلدى.- دېدى.

تۇرکىيەدە ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلۇاتىمەن.- دېدىم.

ئۇلاردىن بىرى:

تۇرکىيەدە بىر ۋەقىپ بار ئىكەن، ئۇ ۋەقىپ نېمە ئىش قىلىدۇ.- دەپ سورىدى. مەن بۇنىڭغا جاۋابەن:

تۇرکىيەدە كۆپلىگەن ۋەقىپلەر بار. سىز قايسى ۋەقىپنى دېمەكچى.- دېدىم.

ئۇ:

ھىلىقى ۋەقىپنى دېمەكچىمەن.- دەپ جاۋاپ ياندۇردى. مەن ئۇنىڭغا:

ھىلىقى ۋەقىپ دېگەن ۋەقىپنى بىلمەيمەن، ھىلىقى ۋەقىپ ئادىلىق بىر ۋەقىپنىڭ بارلىقىنى بىلمەيمەن.- دېدىم. ئۇ يەنە ئەزۋەيلەپ:

ئىستانبۇل ئاقسارايدىكى ۋەقىپنى دېمەكچىمەن.- دېدى. مەن:

ئاقسارايدا بىرقانچە ۋەقىپ بار، سىز قايسى ۋەقىپنى دېمەكچىسىز؟ - دەپ سورىدىم.

بۇ ساقچىلارنىڭ مەسئۇلى ھېسابلانغان ئالمايوق سۆزگە ئارىلىشىپ:

شەرقىي تۇرکستان ۋەخپنى دېمەكچى.- دېدى. مەن دەرھال:

مۇنداق دېمەمسىز، شەرقىي تۇرکستان ۋەخپى مەۋجۇت.- دېدىم.

ئۇ كىشى مەندىن:

بۇ ۋەقىپ نېمە ئىش قىلىدۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

بۇ ۋەقىپ ھەققىدە سىزنىڭ ئىستانبۇلدىكى كونسۇلخىز مەلۇمات بەرمىدىمۇ؟ - دەپ سورىدىم.

بۇ ھەقتە جاۋاپ بەرمەي:

بىز تۇرکىيەدىن كەلگەن بەزى ئۇيغۇرلاردىن بۇ ۋەقىپنىڭ نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلىقىنى سورىغان ئىدۇق. ئۇلارنىڭ بەرگەن جاۋاپلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. شۇڭا سىلىدىن سوراپ باقايلى.- دەپ ئويلاشتۇق.

قېنى، ئىلتىپات قىلسىلا، - دەپ ماشىننى كۆرسەتتى.

ماشىننىڭ ئارقا تەرەپتىكى ئورۇندىغىدا مەن، مۇرات ۋە ھەسەن ئولتۇردۇق. مىجىت، شوپۇر بىلەن ئالدى ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. ماشىنا قوش كۆۋرۈك ئىستىقامىتىنى نىشانلاپ يۇرۇپ كەتتى. بىر چاغدا ماشىنا ئىككىنچى دوختۇرخانىنىڭ ئالدى ئىشىگى قارشىسىدىكى بىر بىنا ئالدىدا توختىدى. مىجىت ماڭا قاراپ:

مۇشۇ يەردىلا پاراڭلاشمايلىمۇ؟ - دېدى. مەن:

بىزنىڭ تۇغقانىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى ئەمەسمىدۇق، شۇ يەرگە بارايلى، - دېسەم:

مۇشۇ يەردىلا پاراڭلىشايلى، - دەپ تۇرىۋالدى.

ماشىنىدىن چۈشتۇق، مەن ئوغلۇم مۇراتقا قاراپ:

بىز مۇشۇ يەردە بولىمىز، بىر سائەت ئىچىدە ئۆيگە قايتىپ بارىمەن، - دېدىم.

مىجىت بىلەن ھەسەن مېنى باشلاپ شۇ يەردىكى ئۇچ قەۋەتلىك بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە ئېلىپ چىقتى. بىزنى بىر ئىشخانىغا باشلاپ كىردى. ئۇ يەردە ئۇچ كىشى كۆتۈپ تۇرغان ئىكەن.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ:

خوش كەلدىڭىز، - دەپ مەن بىلەن كۆرۈشتى.

بۇ ئۇچ كىشىنىڭ بىرسىنى ئاپتونوم رايونلۇق بىخەتەرلىك ئىشلىرى نازارىتىدە ئىشلەيدىغان خىتاي ھۆكۈمىتىگە بەكمۇ سادىق ئالمايۇق بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. كىرىشىمىزگە كىرىسلوغا تەكلىپ قىلىپ، ئالدىمىزغا بىر ئىستاكاندىن چاي قويدى. مەن ئۇ چاينى ئىچمىدىم. شۇ ئارىدا ئىككى لىگەندە پىشۇرۇلغان گۆش ۋە بىر لىگەندە ئالما، ئۈزۈم قاتارلىق مېۋىلەرنى ئېلىپ كېلىپ، ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە قويدى. مېنى ئۈستەلگە تەكلىپ قىلدى. ئۈستەلگە كېلىپ ئولتۇردۇم. ئۇلارنىڭ باشلىغى ئالمايۇق:

ھازىر چۈش بولۇپ قالدى، بىرئاز بىرنەرسە يەيلى، ئاندىن سۆھبەتلىشەيلى، قېنى داستىخانغا باقسىلا، - دەپ مېنى تەكلىپ قىلدى.

مەن ئۇلارغا قاراپ:

ماڭا دوختۇر «گۆش يېمەڭ» دەپ تاپىلىغان، مەن مېۋە يەي، - دەپ بىر تال ئالمىنى ئېلىپ، شوپۇكلىرىنى كېسىپ تاشلاپ، ئۇنى ئالدىرىماي يېيىشكە باشلىدىم. ئىشخانىدىكى پۇخراچە كىيىم كىيىۋالغان بەش نەپەر ئۇيغۇر ساقچى، ئۈستەلدىكى گۆشكە ھۇجۇم قىلىپ، ئىشتىها بىلەن يېيىشكە باشلىدى. 15 - 20 مىنۇتتا ئىككى لىگەن گۆشنى ھاپىلا - شاپىلا يەپ لىگەنلەرنى قۇرۇغداپ

ئىبارەت. ئىشسىزلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىغا، ئىقتىسادىي قىينىچىلىغى بارلارغا ئىقتىسادىي ياردەم بېرىشكە غەيرەت قىلمىز،- دېدىم.

ئۇلاردىن بىرى:

ئۇنداق بولسا بۇ ۋەقەپ ياخشى ۋەقەپ ئىكەن - غۇ؟ - دېدى.

ئەلۋەتتە شۇنداق. بىز مۇشۇنداق بىر ۋەقەپكە بولغان ئىھتىياجنى نەزەرگە ئېلىپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىگە ئورۇنلاشقان مۇھاجىر خەلقىمىزنىڭ ۋەكىللىرىنى ئىستانبۇلغا چاقىرىپ، نۇرغۇن مۇھاكىمە ۋە مەسلىھەتلەردىن كېيىن، بۇ ۋەقەپنى قۇرۇپ چىقتۇق. ۋەقەپنى قۇرۇش پائالىيىتىگە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا، گېرمانىيەگە، سەئۇدى ئەرەبىستانغا ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە ئورۇنلىشىپ قالغان خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىللىرى قاتنىشىپ، بۇ ۋەقەپنى قۇرۇپ چىققان،- دېدىم. ئۇلار بىر - بىرىگە قاراپ ھەيرانلىق بىلەن سۆزلىرىمنى تىڭشىدى.

ئۇلاردىن بىرى ئېغىز ئېچىپ:

سىلەر ئىستانبۇلدا بۇ يىل بىر يېغىن ئاچتىڭلارمۇ؟ - دەپ سورىدى.

بىرىنچى نۆۋەتلىك خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى ئېچىپ، مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئاخىرلاشتۇردۇق،- دېدىم.

ئۇلار مەندىن:

بۇ يىغىنغا چەتئەللەردىنمۇ كىشى قاتناشقانلار بارمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

چەتئەللەردىن كىشى قاتناشقانلار خېلى كۆپ. دۇنيادا شەرقىي تۈركىستانىنى تەتقىق قىلىۋاتقان، ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئىلمىي ئەسەرلەر يازغان ۋە يېزىۋاتقان داڭلىق تۈركولوگ، ئالىملار ۋە پىرافېسورلار تەكلىپكە ئاساسەن بۇ يىغىنغا قاتنىشىپ، ئىلمىي دوكلاتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى،- دېدىم. ئۇلاردىن بىرى:

قانچە مەملىكەتتىن ئادەم كىشى قاتناشتى؟ - دەپ سورىدى. مەن:

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىن، ئەنگلىيەدىن، گېرمانىيەدىن، فىرانسىيەدىن، سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن، ھىندىستانىدىن، مىسىردىن ۋە تۈركىيەدىن بولۇپ ئاتمىشتىن ئارتۇق ئالىم ئىشتىراك قىلدى،- دېدىم.

ئۇلار يەنە مەندىن:

- يىغىنغا قانچىلىك ئادەم قاتناشتى؟ - دەپ سورىدى. مەن:

بۇ ھەممىگە ئوچۇق بىر يىغىن. بەزى كۈنلىرى مىڭدىن ئارتۇق، بەزى كۈنلىرى 700 - 800 ئەتراپىدا كىشى قاتناشتى. بىز تۈركىيەدىكى چەتئەل ئەلچىخانىسى ۋە كونسۇلخانىلىرىنىڭ مەدەنىيەت مەسلىھەتچىلىرىنمۇ چاقىردۇق. بۇلارنىڭ ئىچىدە جۇڭگو كونسۇلخانىسىنىڭ مەدەنىيەت مەسلىھەتچىسىنمۇ چاقىرغان ئىدۇق،- دېدىم

مەن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، سورالغان سوئالغا نازارى بولغانلىقىمنى ناھايىتى نازاكەتلىك شەكىلدە ئىپادىلەپ شۇنداق دېدىم:

مەن ۋەتىنىمىزنى زىيارەت قىلىشتا، ھېچقانداق بىر تەشكىلاتقا ۋاكالەتەن كەلمىدىم. بۇ ۋەتەندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋە دوستلۇرۇم بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەلدىم. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ھەققىدە سىلەرگە مەلۇمات بېرەلمەيمەن، مەلۇمات بېرىش مەجبۇرىيىتىممۇ يوق. ئەگەر سىلەر ۋەقىپ ھەققىدە سۆزلەشمەكچى ۋە مەلۇمات ئالماقچى بولساڭلار، ۋەقىپتىن بىر ھەيئەتنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىڭلار ياكى سىلەر بىر گۇرۇپپا بولۇپ تۈركىيەگە بېرىڭلار. ئۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى بىر ھەيئەت تەشكىللەپ، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈشى ۋە سوربغان سوئاللىرىڭلارغا جاۋاپ بېرىشى مۇمكىن،- دېدىم.

ئۇلار بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىرئاز پەسكويغا چۈشۈپ: «سىلىنى بۇ مەسىلىگە جاۋاپ بېرىشكە مەجبۇرلىيالمايمىز، ئەمما سىلىنى شۇ ۋەقىپتە مەسئۇل خىزمىتى بار دەپ ئاڭلىغانلىغىمىزدىن سىلىدىن بۇ ھەقتە سوراپ باقايلى، دەپ ئويلاشقان ئىدۇق. سىلىنىڭ ئۇ ۋەقىپتە نېمە ۋەزىپىلىرى بار؟» دەپ سوئال قويدى. مەن ھېچ تارتىنماستىن ۋە ئەندىشە قىلماستىن:

مەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولىمەن. ھازىر پۈتۈن دۇنيا ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ قەدىمكى مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان شەرقىي تۈركىستانغا بەكمۇ قىزىقىۋاتىدۇ. ئىلىم ئالمى، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى قەدىمكى تارىم ئويمانلىقىدا يوشۇرۇلغان، بۇنى ئېچىش لازىم، دەپ قارايدۇ. ۋەخپىمىزنىڭ بىرىنچى ۋەزىپىسى ئانا ۋەتىنىمىزنى تارىخى، مەدەنىيەت، ئىقتىساد، ئىلىم - پەن ۋە پەلسەپە جەھەتتىن دۇنياغا تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىش، ئۇنىڭ نەتىجىلىرىنى كىتاپ ۋە ژۇرناللار ئارقىلىق ئىنسانىيەت ئالمىگە تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت. ۋەخپىمىزنىڭ ئىككىنچى ۋەزىپىسى بولسا، دۇنيانىڭ قايسى يېرىدىن كەلسۇن، «ئۇقۇيمەن» دەپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنىڭ ئوقۇش ۋە يۇقىرى بىلىملىك بولۇپ يېتىشىشىگە ياردەم قىلىشتىن ئىبارەت. بۇ مائارىپ، تەلىم - تەربىيە جەھەتتىكى مۇھىم ۋەزىپىسى. ھەممىمىزگە مەلۇم، بىز ئىككى يۈز يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان تارىختىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارنىڭ چەكلىشى بىلەن ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەتتە كۆپ ئارقىدا قالدۇق. دۇنيا ئىلىم - پەن ۋە تېخنىكىدا كۆپ ئىلگىرلەپ كەتتى. ئىلىم - پەن ۋە تېخنىكىدا راۋاجلانغان مەملىكەتلەردىكى ئىنسانلارنىڭ ئايىغى ئۇلاشتى. بىز ھازىرغىچە ئىشەك ئۈستىدە قالدۇق. مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم - پەندە ۋە تېخنىكىدا ئىلگىرلىشى ئۈچۈن ياردەم كۆرسۈتۈۋاتىمىز. ۋەخپىمىزنىڭ ئۇچۇنچى ۋەزىپىسى مۇھاجىرەتتىكى خەلقىمىز ئېچىدە ئۆزئارا ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشتىن

ھەربىي دوختۇرخانىلارغا مەسئۇل يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەربابلار.- دېدىم.

ئۇنىڭدىن باشقا ۋەزىپىلەردىمۇ ئۇيغۇرلار بارمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىستانبۇلدىكى كونسۇلى قاغىلىقلىق بىر ئۇيغۇر ھاجىمنىڭ ئوغلى ئابدىراخمان ئەپەندى. ئۇ 1984 - 1987 - يىللىرى ئارىسىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىستانبۇلدىكى باش كونسۇلى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىدى. بۇ يىللار ئارىسىدا بېيجىڭدىن پويىز بىلەن رۇسىيە ئارقىلىق رومانىيە ۋە بۇلغارىستاننى بېسىپ تۈركىيەگە كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ھاجى نامزاتلىرىنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستانىغا بېرىپ ھەج قىلىشى ئۈچۈن ۋىزا ئېلىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىشتا چوڭ ياردەم كۆرسەتتى.- دېدىم.

ئۇيغۇرنىمۇ كونسۇل قىلامدۇ؟ - دەپ سورىدى.

ئەلۋەتتە قىلىدۇ. سەئۇدى ئەرەبىستاندا بەزى ئايرىدىرۇملارنىڭ مۇدىرلىرى، ئۇنۇۋېرسىتېتلاردىكى بەزى فاكۇلتېتلارنىڭ مۇدىرلىرى ئىچىدىمۇ ئۇيغۇرلار بار. مەسىلەن: خىمىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولسا مېنىڭ ئىنىم مەھەممەت ئىمىن قەشقىرى. ئۇ ئامېرىكىدا ئوقۇپ، دوكتۇرلۇقنى مۇڭۈپپەقىيەتلىك تۈگىتىپ، جىددە ئۇنۇۋېرسىتېتىگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئورۇنلاشقان. كېيىنچە مۇدىرلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن.- دېدىم.

مەن ئەمدى كېتەي، سوئالىڭلار تۈگىدىمۇ؟ دېسەم:

يەنە بىر - ئىككى سوئالىمىز بار.- دېدى.

قېنى مەرھەمەت.- دېدىم.

سىلى گىرمانىيەگە باردىلىمۇ؟ - دەپ سورىدى.

1987 - يىلى كىچىك ئوغلۇم پەرھاتنى ئېلىپ گىرمانىيەدە مۇنىخ، فرانكفورت ۋە بېرلىن (غەربىي بېرلىن ۋە شەرقىي بېرلىن) قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ كەلدىم.- دېدىم.

ئۇلار يەنە:

ئامېرىكىغىمۇ باردىلىمۇ؟ - دەپ سورىدى.

باردىم. ئامېرىكىنىڭ مادىسۇن شىتاتىنىڭ ۋىسكونسىن شەھىرىدىكى ۋىسكونسىن ئۇنۇۋېرسىتېتىدە بۇ يىل 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 30 - كۈنىگىچە ئۆتكۈزۈلگەن «3 - نۆۋەتلىك خەلقئارالىق ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات يىغىنى» غا تەكلىپ قىلىنغان ئىدىم. ئۇ يىغىنغا قاتناشتىم. ئامېرىكىنىڭ بوستون، ۋاشىڭگتون ۋە نيۇيورك شەھەرلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدىم.- دېدىم.

ئۇلار:

ۋە سۆزۈمگە قوشۇمچە قىلىپ:

سىلەرگە كونسۇلۇكلار بۇ ھەقتە مەلۇمات بەرمىدىمۇ؟ - دەپ سورىغىنىمدا، ھېچقانداق جاۋاپ بەرمىدى. مەن يەنە سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ:

شىنخۇاشىنىڭ مۇخبىرلىرىمۇ بۇ يىغىنىنى نەق مەيدانىدىن كۆزەتتى. ھەتتا يىغىن تۈگەپ ئەتىسى شىنخۇاشىنىڭ (خىتاي شىنخۇا خەلق ئاخباراتى) بىر مۇخبىرى، بىزنىڭ ۋەخپىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، يىغىنغا سونۇلغان دوكلاتلارنىڭ قىسقارتىلغان نۇسخىلىرىدىن بىر دانە بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. «بۇنى نېمە قىلىسىلەر؟» دەپ سورىغىنىمدا: «بېيجىڭدىكى ۋە ئۈرۈمچىدىكى گېزىتلەرگە باسىمىز، خەلقىمىزنى بۇ يىغىندىن خەۋەردار قىلىمىز» دەپ جاۋاپ بەردى. بىز ئۇنىڭغا: «ناھايىتى ياخشى، گېزىتلەرگە باسىدىغان بىز مەمنۇن بولىمىز» دېدۇق ۋە دوكلاتلارنىڭ قىسقارتىلغان نۇسخىلىرىدىن بىرقانچىنى بەرگەن ئىدۇق. بۇلار گېزىتلەردە بىسىلدىمۇ؟ - دەپ سورىسام، ئۇلار لام - جىم دېمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىرسى مەندىن:

ۋەقىپتە بىر پاشا بار دەيدۇ. بۇ كىشى قەيەرنىڭ پاشاسى دەپ سورىدى. مەن:

بىر يەرنىڭ پاشاسى ئەمەس. بۇ كىشى بىز ئۇيغۇرلاردىن بولۇپ، كېچىك ياشلاردا ئاتا - ئانىسى بىلەن بىزنىڭ يۇرتتىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان. ئاۋغانىستاندا تۇرۇپ قېلىپ، ئۇ يەردە ئوقۇغان. كېيىن 1938 - يىللىرى تۇركىيەگە بېرىپ، ئۇ يەردە ھەربىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ ۋە ھەربىي ئاكادېمىيەنى تۈگۈتۈپ، گېنېرالىققا مەرتىۋىسىگە يۈكسەلگەن. ئوسمانلى دەۋرىدىن باشلاپ گېنېرالىققا مەرتىۋىگە كۆتۈرۈلگەنلەرنى «پاشا» دەپ ئاتاش بىر ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. تۇركىيەدە بۈگۈنمۇ گېنېرالىققا مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەنلەرنى كىشىلەر خىتاپ قىلغاندا «پاشام» دەپ ئاتايدۇ، - دېدىم. ئۇلار يەنە مەندىن:

تۇركىيەدە مۇشۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇيغۇرلاردىن يەنە بارمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

ئەلۋەتتە بار. ھەممىنى بىلمەيمەن. مەسىلەن: ئالىي مائارىپ مىنىستىرىنىڭ ئورۇنباسارى ئۇيغۇر. ئىسمىمۇ ئۇيغۇر تازابەگ دېدىم. ئۇلار ھەيران قېلىپ:

تۇركىيەدە ئۇيغۇرنى مىنىستىر دەرىجىلىك خىزمەتكە قويامدۇ؟ - دەپ سورىدى.

نېمىشقا قويمىسۇن، سەۋىيەسى، قابىلىيىتى يەتسە مىنىستىر بولالايدۇ ۋە باش مىنىستىرمۇ بولالايدۇ، - دەپ جاۋاپ بەردىم.

ئۇيغۇرلاردىن بولغان مۇشۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك كىشىلەردىن سەئۇدى ئەرەبىستاندىمۇ بارمۇ؟ - دەپ سوراشتى.

ئەلۋەتتە بار. مەسىلەن: گېنېرال ئابدۇرېھىم ئەپەندى. سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى

مەن سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى بولىمەن. 1982 - يىلى يازدا تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن تۈركىيەگە كەتكەن ئىدىم. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى ئىدىم. سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى دادامنىڭ تەكلىپى بىلەن باللىرىمنى تۈركىيەدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن تۈركىيەگە ئورۇنلىشىپ قالدىم. ۋەتەننىڭ ۋە ۋەتەندىكى ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىمنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بۇ يىل 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدىم. ئۈرۈمچىدە بىرقانچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن قۇربان ھېيتقا ئۇلگۈرۈپ قەشقەرگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى تۇغقانلىرىمنى زىيارەت قىلىپ، ھېيتنى بىللە ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، قەشقەرگە بارماقچى بولدۇم. ئايرۇپىلان بىلىتى ئېلىپ بېرىشى ئۈچۈن مۇھاجىرلار ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئامانۇللا ئەپەندىگە ئىلتىماس قىلدىم. ئامانۇللا ئەپەندى 40 مىنۇتتىن كېيىن ماڭا قايتا تېلېفون قىلىشىمنى ئېيتتى. شۇ سۆزگە ئاساسەن 40 مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن ئامانۇللا ئەپەندىگە قايتا تېلېفون قىلدىم. ئامانۇللا ئەپەندى قەشقەردە يۇقۇملۇق كېسەل بارلىغىنى، بۇ كېسەلنىڭ يۇقۇپ قالماسلىغى ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى قەشقەردىكى ئۇرۇغ - تۇغقانلارنى ئۈرۈمچىگە چاقىرىپ، ئۈرۈمچىدە كۆرۈشۈشۈم كېرەكلىكىنى ئېيتتى. مەن: «قەشقەرگە ئىنگلىزلەر، ئامېرىكىلىقلار ۋە ياپونىيەلىكلەر ئايرۇپىلان بىلەن كىتىۋاتىتۇ. ئۇلارغا كېسەل يۇقمامدۇ، ئۇ كېسەللىك يۇقۇش ئۈچۈن مېنى كۈتۈپ تۇرىۋاتىتىمۇ، يۇقۇپ قالسا سىلەرگە دەۋا قىلمايمەن» دېسەم، يەنىلا ئۆزىنىڭ سۆزىنى تەكتىلەپ تۇرىۋالدى. مەن ئاخىرى باشقا كىشىلەر ئارقىلىق ئايرۇپىلانغا بىلەت ئالغۇزۇپ، قەشقەرگە بېرىپ ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ كەلدىم، - دېدىم.

ئابىت ھوشۇر بۇ سۆزلىرىمنى دىققەت بىلەن ئاڭلىغاندىن كېيىن:

مېنىڭ قېشىمغا كەلگەن بولسىلا قەشقەرگە بىلەتنى مەن ئالدۇرۇپ بېرەتتىم، - دېدى.

مەن ئابىت ھوشۇرغا قاراپ:

سىلەر «بىز ئىشكىنى كەڭ ئېچىۋەتتۇق» دەپ تەشۋىق قىلىپ كەلدىڭلار، راست شۇنداقمىكىن دەپ يۇرتقا كەلسەك «پالان شەھەرگە بارالمايسىلەر» دەپ چەك قويساڭلار، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن «بىزنىڭ رۇخسىتىمىزنى ئالماي نېمە ئۈچۈن ئۇ شەھەرلەرگە بارسىلەر» دەپ سوئال - سوراق قىلساڭلار بولامدۇ؟ - دېدىم.

ئابىت ھوشۇر بۇنىڭغا جاۋابەن:

بىزدە سولچىلىق ئىدىيەسىنىڭ تەسىرى تېخى تۇگەپ كەتكىنى يوق، بۇنىڭغا خاپا بولمىسىلا. بۇ كەمچىلىكلەرنى ئەلۋەتتە تۇزىتىمىز. ئامانۇللا ئەپەندى نېمە ئۈچۈن ئۆزلىرىگە قەشقەرگە بارمىسىلا، ئۇ يەرگە بارسىلا سىلىگە كېسەل يۇقۇپ

يەنىدا سىلىمۇ دوكلات بەردىلىمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

دوكلات بەردىم. مېنىڭ ئىلمىي دوكلاتىم «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى يېڭى تەرەققىياتلار» ماۋزۇلۇق دوكلات ئىدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئالدىدا ۋە مەدەنىيەت ئىنقىلابى جەريانىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەيرانچىلىققا، تۇرغۇنلۇققا ئۇچرىشىشى، مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن كېيىنكى سىياسەتتىكى بىرئاز يۇمشاش نەتىجىسىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كۆرۈلگەن يېڭى تەرەققىياتلار ھەققىدە دوكلات بەردىم، - دېدىم. ئۇلار ماڭا:

سىلىنى بىر - ئىككى كۈن ئېكسكۇرسىيە قىلدۇرساق بولارمۇ؟ بۇغدا كۆلىگە ئېلىپ چىقساق بولامدۇ؟ - دېدى. مەن ئۇلارغا قاراپ:

رەخمەت، مەن ئۇ يەرلەرنى كۆپ كۆرگەن. ئاۋارە بولۇشمىسىلا، - دېدىم ۋە ئۇلاردىن ئايرىلىپ تۇققانلارنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلدىم. تۇققانلاردىن بىرسى بۇ سۆھبەت ھەققىدە سورىغان ئىدى.

مەن ئۇلارغا:

مەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولىمەن دېدىم، - دېسەم:

قورقماي شۇنداق دېدىلىمۇ؟ يۇرەكلىرى ئاتنىڭ كاللىسىدەك بار ئىكەن جۇمۇ، - دېدى. مەن:

شۇنداق بولسا كېرەك. ئۇلار بەربىر بىلىدۇ، يوشۇرۇشنىڭ لازىمى يوق ئىدى، - دېدىم.

ئابىت ھوشۇر بىلەن كۆرۈشۈش

ئۇرۇمچىدە ئاپتونوم رايونلۇق بىخەتەرلىك نازارىتىنىڭ ساقچىلىرى ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ تاشقى ئىشلار بۆلۈمىدىكى ساقچىلارنىڭ ماڭا قىلىۋاتقان تەھدىتلىرى ۋە ئاۋارىچىلىقلىرىدىن بىزار بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق مۇھاجىرلار ئىدارىسىگە بېرىپ، بۇ ئىدارىنىڭ باشلىغى ئابىت ھوشۇر بىلەن كۆرۈشۈپ، بۇ ھەقتىكى نارازىلىقىمنى بىلدۈرۈش پىكرىگە كەلدىم.

مەلۇم بىر كۈنى مۇھاجىرلار ئىشخانىسىغا يېتىپ بېرىپ، ئابىت ھوشۇرنىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئىشىكىنى چەكتىم.

كىرىڭ، - دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىشىكنى ئېچىپ ئىچكىرىگە كىردىم. ئابىت ھوشۇر ئورنىدىن تۇرۇپ:

كەلسىلە، - دەپ ئورۇندۇققا تەكلىپ قىلدى. سالام - سائەت قىلىشقاندىن كېيىن مەن ئۆزەمنى تونۇشتۇرۇپ:

ئابىت ھوشۇر ماڭا قاراپ:

خاپا بولمسلا. بىز ئۆتۈلگەن بەزى كەمچىلىكلەرنى تۈزىتىمىز،- دەپ ماڭا تەسەللى بەرگەندەك كۆرۈنۈشكە ئۇرۇندى.

گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىنىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى خىزمىتى بىلەن ۋەقىپتىن ۋاقتىلىق ئايرىلىشى، مېنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى سۈپىتى بىلەن ئېلىپ بارغان خىزمەتلىرىم

سوۋېتلەر ئىتتىپاقى ئافغانىستاندىن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئافغانىستانغا ئىنسانىي ۋە ئىقتىسادىي ياردەم پروگراممىسى ئېچىدە ئافغانىستاننى كۆمۈلگەن بومبىلاردىن تازىلاش مەقسىدى بىلەن، پاكىستاندا بىر بومبا تونۇتۇش ۋە تازىلاش تەلىم - تەربىيە مەركىزى قۇرغان بولۇپ، بىرقانچە دۆلەتتىن ئۇ يەرگە مۇتەخەسسىس كادىرلار ئەۋەتىلگەن. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى تۈركىيەدىمۇ بۇ پائالىيەتنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن 4 ئوفىتسىر ۋە گېنېرال تەلەپ قىلغان. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئەسكىرى باش قوماندانلىغى بۇ ۋەزىپىگە ئىنگىلىزچە ۋە ئوردۇچە بىلدىغان گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىنى ئۈيغۇن كۆرگەن. مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى بۇ ۋەزىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلغان. مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى 1989 - يىلى 1 - ئاينىڭ باشلىرىدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدە بۇ خەۋەرنى ماڭا ئېيتتى. مەن مەھەممەت رىزابېكىن ئەپەندىگە:

367

پاشام، ۋەقەپ قۇرۇلغىنىغا ئىككى يېرىم يىل بولدى. ئالدىمىزدا بىز قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ۋەزىپىلەر تۇرۇپتۇ. سىز ئۇ يەرگە كېتىپ قالسىڭىز قانداق بولار؟ - دېدىم. گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن:

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىن ئىبارەت مۇنداق بىر خەلقئارالىق ياردەم كومىتېتىدە بىر ئۇيغۇر گېنېرالنىڭ يەر ئېلىشىنى، بىز ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك بىر ۋەقە دەپ ھېسابلايمەن. بۇ ۋەزىپىنىڭ مۇددىتى 6 ئاي ئىكەن. سىزلەر بولغاندىن كېيىن ۋەقەپ خىزمىتىگە تەسىر يەتمەيدۇ، دېگەن كۆزقاراشتىمەن،- دېدى. بۇ پىكىرگە مەنمۇ قوشۇلۇپ رازى بولدۇم.

1989 - يىلى 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدە ئۆمرە زىيارىتى قىلىش ۋە سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ھاجىم دادام ۋە قېرىنداشلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىش ئۈچۈن، قىشلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ ئايالىم مەھرىنىسا خانىم بىلەن بىرلىكتە سەئۇدى ئەرەبىستانغا باردىم. ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە

قالىدۇ، دېگەنلىكىگە ھەيران قېلىۋاتىمەن. سىلى بىلەن بىزگە ئۇنداق ئوخشايلا كېسەل يوقۇپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. بىز ھەر كۈنى ئەڭ ئاز بولغاندا 2 ـ 4 سەر گۆش يەيمىز. ھەپتە ـ ئايلاپ 2 ـ 4 سەر گۆش يەمەيدىغان. ئايىغى چىقماس سېسىق كۆلنىڭ سۈيىنى ئىچىدىغان دېھقانلارغا يۇقۇملۇق كېسەل ئوخشاي يوقۇپ قالىدۇ. مەن سىلىنى غايىبانە بىلىمەن. «شىنجاڭ تارىخى» دېگەن كىتابنى يازغان تارىخچى لیۇزىشاۋ ئىچكىرىگە بېرىپ، شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىككە، ھەتتا رەئىس ئىسمائىل ئەمەتكە «سۇلتان ماخمۇت خوگكوگغا (شاگگاگغا) بېرىپ، تەيۋەندىكى گومىنداڭ گېزىتىنىڭ بىر مۇخبىرىغا بايانات ئېلان قىلىپ، جۇگگونى قاتتىق ئەيىپلەپتۇ. ھەتتا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا قارىتا بايانات ئېلان قىلىپتۇ، بۇ خەۋەر خوگكوگدىكى گېزىتلەرگە يېزىلىپتۇ» دېگەن ئىكەن. بۇ خۇسۇستا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئىسمائىل ئەمەت 1985 ـ يىلى مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ: «ئۆزلىرى بىر ـ ئىككى كىشىنى بىللە ئېلىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە بېرىپ، بۇ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ، ماڭا نەتىجىدىن دوكلات قىلسىلا» دېدى. بۇ تەلىماتقا ئاساسەن مەن بىر ـ ئىككى كىشىنى بىللە ئېلىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتىيە كومىتېتىگە بېرىپ، ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشىمگە ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدىم. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتىيە كومىتېتى، پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىپ، ئۇلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشىمگە ياردەم بەردى. مەن ئوقۇتقۇچىلارغا بۇ ھەقتە سۆز قىلىپ، بۇ مەسىلىگە نىسبەتەن كۆز ـ قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى تەلەپ قىلدىم. پىشقەدەم ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرقانچىسى ئارقا ـ ئارقىدىن سۆز قىلىپ: «سۇلتان ماخمۇتنىڭ تەيۋەندىكى گومىنداڭ گېزىتىنىڭ مۇخبىرلىرىغا بايانات بەرگەنلىكىگە ئىشەنمەيمىز، ئۇ كىشى گومىنداڭغا بەكمۇ قارشى ئىدى. چۈنكى ئۇ گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاب پارتىلىغان ئىلى ۋىلايىتىدە بىرقانچە يىل ياشىغان. بۇ تامامەن يالغان گەپ. ئەمدى مىللەتچىلىك قىلىپ بۇ خىل سۆزلەرنى سۆزلىدى دېسە باشقا گەپ. بىز ئۇنى بىلمەيمىز. تۈركىيەگە چىقىپ كەتكىلى ئۇچ يىل بولۇپ قالدى» دەپ چوقۇرىشىپ جاۋاب بېرىشتى. كېيىن لیۇزىشاۋدىن «شۇ گېزىت سىزدە بارمۇ؟» دەپ سۈرۈشتۈرسەك «مەندە يوق، ماڭا ئىچكىرىدە بىرسى شۇنداق دېگەن ئىدى. مەن ئاگلىغانلىرىمنى ئىنكاس قىلدىم» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ سۆزى ئىسپاتلانمىدى، ـ دېدى. مەن بۇنىڭغا جاۋابەن:

بۇ تامامەن يالغان. مەن چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن بېرى شاگگاگغا بىرپىمۇ باقمىدىم. ھېچ بىر يەردە گومىنداڭ گېزىتچىلىرى بىلەن ئۇچراشقىنىم يوق، ـ دېدىم.

ئىككى - ئۇچ كۈندىن كېيىن، پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت ساراي ئەپەندى ئىستانبۇل ئۇنۇۋېرسىتېتىدە مېنىڭ ئىشخانامغا ئىزدەپ كىرىپ:

- ۋەقىنىڭ رەئىس ۋەكىللىكىنى سىزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن. ۋاقىت ئۆتكۈزمەي ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتىنىڭ يىغىنىنى ئاچايلى،- دېگەن گەپنى قىلدى. مەن بۇ پىكىرگە قوشۇلمىدىم. مەن مەھەممەت ساراي ئەپەندىگە:

رىزا بېكىن ئەپەندى بۇ ۋەزىپىنى سىزگە بەرگەن تۇرسا، مەن نېمىشقا ئۆتكۈزۈپ ئالىمەن، سىز بۇ ۋەزىپىنى ئۆتەۋېرىڭ، مەن يەنىلا سىزگە يېقىندىن ياردەمدە بولىمەن،- دېدىم.

مەھەممەت ساراي ئەپەندى ماڭا قاراپ:

مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى پاكىستانغا مېڭىشتىن ئاۋۋال مەن بىلەن كۆرۈشتى. ئىككىسىز رەئىس ۋەكىللىكىنى سىزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ھەققىدە ئورتاق پىكىرگە كەلگەن ئىدۇق،- دەپ ئۆز پىكرىنى يەنىلا ئىلگىرى سۈردى. ئۇ يەنە:

سىز بۇ ۋەزىپىنى ئۈستىگىرگە ئالمىسىڭىز، مەن ۋەقىپنىڭ ھېچقانداق بىر ئىشىغا قاتناشمايمەن. ھەتتا ۋەقىپكىمۇ ئايىاق باسمايمەن،- دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ مېنى ئىككى - ئۈچ قېتىم ئىشخانامغا ئىزدەپ كىرىپ قايتا - قايتا ئىلتىماس قىلدى. بۇ ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىپ، مەن ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلدۇم. چۈنكى، ئۆز ئىشىمىزدىن باش تارتىشقا بولمايتتى. 1989 - يىلى 2 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئەتلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، يېڭى بىر قارار بىلەن، مەن ۋەقىپ رەئىس ۋەكىللىكى ۋەزىپىسىنى ئۈستۈمگە ئالدىم. پروفېسسور مەھەممەت ساراي ۋەقىپنىڭ سېكرېتارلىق ۋەزىپىسىنى داۋاملاشتۇرىدىغان بولدى.

ۋەقىپ ئۇقۇغۇچى يېتىشتۈرۈش خىزمىتىنى، خىزمەتلەرنىڭ مۇھىم ھالقىسى سۈپىتىدە چىڭ تۇتتى. 1989 - يىلىغا قەدەر ۋەخپىمىزنىڭ ياردىمى بىلەن ئالىي مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئون كىشى ئىدى. 1990 - يىلى 10 - ئايغىچە بولغان ئارىلىقتا شەرقىي تۈركىستاندىن كېلىپ، تولۇق كۇرس، ماگىستىرلىق ياكى دوكتورلۇق ئوقۇش ئۈچۈن تۈركىيەدىكى ئۇنۇۋېرسىتېتلەرگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئوتتۇزغا يېتىپ باردى. ئۇ چاغلاردا بەزى ئوقۇغۇچىلار تۈركىيە ئەلچىلىكلىرىدىن ئوقۇغۇچى ۋىزىسى ئالماي كەلگەنلىكى ئۈچۈن، دەرھال ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇش، ياتاق ۋە تاماق مەسىلىلىرىنى ۋاختىدا ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە چۈشمىدى. بۇ مەسىلىلەرنى شەرقىي تۈركىستانلىق خەيرى - ساخاۋەتپەرۋەر ئىنسانلارنىڭ ياردىمى بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن، كېچە - كۈندۈز چېپىپ يۈرۈپ، غەيرەت كۆرسەتتىم. مېنىڭ ئىستانبۇلدىكى ئۆيۈمۇ يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقخانىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىلدى. ۋەخپىمىزنىڭ رەئىسى گېنېرال

دەرىسىم بولغانلىغى ئۈچۈن، بىرىنچى ئايىنىڭ 27 - كۈنىگىچە ئىستانبۇلغا قايتىپ كېلىشىم كېرەك ئىدى.

بىز سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى چاغدا «مەھەممەت رىزا بېكىن ۋەقپىنىڭ خىزمىتىنى مەھەممەت ساراي ئەپەندىگە تاپشۇرۇپتۇ. ئۇنى ۋەقپ رەئىسىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ تەيىنلەپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدىم. سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى بىرقانچە مويسىپىت جامائەت ئەربابلىرى «بۇ ئىشتىن سىلىنىڭ خەۋرلىرى بارمۇ؟» دەپ سورىدى.

مەھەممەت رىزا پاشانىڭ پاكىستانغا ۋاقتىلىق بىر خىزمەت بىلەن كېتىدىغانلىقىدىن خەۋرىم بار ئىدى. ئەمما ۋەقپ رەئىسىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ مەھەممەت سارايىنى بەلگىلىگەنلىكىدىن خەۋرىم يوق، - دەپ جاۋاپ بەردىم.

كېيىن ئاڭلىشىمچە، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مويسىپىت جامائەت ئەربابلىرىدىن ئابدۇلغۇپۇر ئىمىن هاجىم، ئابدۇقادىر ئەمەت هاجىم ۋە ئابدۇساتتار مەۋلۇي قاتارلىقلار رىزا پاشاغا ئارقا - ئارقىدىن تېلېفون قىلىپ، ۋەقپ رەئىسىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ مەھەممەت سارايى ئەپەندىنى بەلگىلىگەنلىكىنىڭ تازا مۇۋاپىق بولمىغانلىقىنى ئىزهار قىلىپتۇ. زۇنۇن قاسىم هاجىم مەھەممەت رىزا بېكىنگە مەكتۇپ يېزىپ: «ۋەقپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم تۇرسا، ۋەقپ نىزامنامىسىدە ۋەقپ رەئىسى يوق ۋاقىتلاردا، ئۇنىڭ ئورنىدا ۋەقپنىڭ ئومۇمى خىزمەتلىرىگە ۋەقپنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى رىياسەتچىلىك قىلىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن تۇرسا، نېمە ئۈچۈن سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىنى ۋەقپ رەئىس ۋەكىلى قىلماي، ۋەقپ سېكرىتارىنى ۋەقپ رەئىس ۋەكىلى قىلىپ قويدىلا، بۇ ئىش مۇۋاپىق بولماپتۇ» دەپ پىكىر بايان قىلىپتۇ.

مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى ئۇلارغا جاۋابەن: «مەن سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىنى سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئۇزاقتىن تۇرۇپ قالامدىكىن دەپ ئويلاپتىمەن» دەپتۇ. ئۇلار تېلېفوندا رىزابېكىن ئەپەندىگە: «ئۇ كىشى ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتىدە ئۇستاز تۇرسا، سەئۇدى ئەرەبىستاندا قانداق ئۇزۇن تۇرۇپ قالالايدۇ؟» دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن رىزا بېكىن ئەپەندى مەھەممەت سارايى ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ:

سىز ۋەقپىنىڭ رەئىس ۋەكىللىكىنى سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىمگە ئۆتكۈزۈپ بېرىڭ. چۈنكى ماڭا سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى تۈركىستانلىق مويسىپىتلەردىن ئوخشاشمىغان پىكىرلەر بولۇپ قالدى، - دەپتۇ.

بۇ ۋاقىتلاردا مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىنىڭ پاكىستانغا مېڭىش ئۇچۇن تەييارلىق قىلۋاتقانلىغىنى ئاڭلىدىم. ۋەقىپكە بېرىپمۇ ئۇچرىشالمىدىم. رىزا پاشانىڭ 1989 - يىلى 2 - فېۋرال كۈنى پاكىستانغا ئايرۇپىلان بىلەن كەتكەنلىگىنى ئاڭلىدىم.

بايانات ئېلان قىلىشتىن باشقا «ھەقىقەت ۋە يالغان» ناملىق ماقالە ئېلان قىلىپ، نارازىلىق بىلدۈردۈم.

1990 - يىلىغا ئاتاپ ۋەخپىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ زامانىۋىي مائارىپى ۋە ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ ئاساسىنى سېلىپ بەرگەن پىكىر ۋە كۆلتۈر ئادەملىرىدىن ئابدۇلقادىر داموللام، قۇتلۇق شەۋقى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەھەممەت ئېلى تەۋپىق، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئىبراھىم ۋاسىلى، تاغجارىق، نىم شېھىت ۋە بىلال ئەزىزىلەرنى تونۇشتۇرىدىغان كالىندار ئىشلەپ، خەلقىمىزگە تارقىتىپ بەردۇق. ۋەخپىمىز تۈركىيەدە ئوقۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلارغا 1989 - 1990 ئوقۇتۇش يىلى بېشىدا كىتاپ، قەلەم ۋە دەپتەر تارقىتىپ بەردى.

تۈركىيەدىكى ۋەقىپلەر ھەپتىسى مۇناسىۋىتى بىلەن ۋەخپىمىزنىڭ ئىدارە ھەيئىتى 1989 - يىلى 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى سۆھبەت يىغىنى چاقىرىپ، ۋەخپىمىزنىڭ پائالىيەتلىرى ۋە قىلىشقا تىگىشلىك ۋەزىپىلەر ھەققىدە دېموكراتىك بىر مۇھىتتا، تالاش - تارتىش ۋە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بارىدۇق. بۇ يىغىن ۋەخپىمىزنىڭ خىزمەتلىرىنى جانلاندۇرۇش ۋە ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىدى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەھبەرلىگى ئاقسارايدىكى بىر يۇرۇش ئۆيىنىڭ ۋەقىپ پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشتا يېتەرلىك بولمايۋاتقانلىغىنى نەزەرگە ئېلىپ، ۋەخپىمىزگە ئۇيغۇن بىر يەرنىڭ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىپ، ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىگە ئىلتىماس سۇنغان ئىدۇق. تەلەپ قىلغىنىمىزغا ئاساسەن خېلى بىر مەزگىل ئۆتكەن بولسىمۇ، بۇ تەلەپ ئەمەلگە ئاشمىغان ئىدى.

1989 - يىلى ۋەخپىمىزنىڭ رەئىسى مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى پاكىستاندىكى «ئافغانىستانغا ئىنسانىي ۋە ئېقتىسادىي ياردەم كومىتېتى» دە ئىشلەۋاتقان چاغلىرىدا، مەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن جىددىي پائالىيەتكە كىرىشتىم. ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىنىڭ خىزمەتلىرىگىمۇ يېتەكچىلىك قىلىدىغان شۇ ۋاقىتتىكى ئانا ۋەتەن پارتىيەسى ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت مىنىستىرى ھۆرمەتلىك جەمىل چېچەك ئەپەندىنىڭ كاتتۇغا تېلېفون قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدىن بىر ھەيئەتنىڭ دۆلەت مىنىستىرى جەمىل چېچەك ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈش تەلۈمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بىرگە ئازراق ۋاقىت بېرىشىنى ئىلتىماس قىلدۇق. بىز بىر ھەيئەت تەشكىللەپ ۋە دوكلات ھازىرلاپ، دۆلەت مىنىستىرىمىز جەمىل چېچەك ئەپەندىدىن كېلىدىغان خەۋەرنى كۈتۈشكە باشلىدۇق. دۆلەت مىنىستىرى جەمىل چېچەك ئەپەندىنىڭ كاتىپى ۋەخپىمىزگە تېلېفون قىلىپ، دۆلەت مىنىستىرى جەمىل چېچەكنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ھەيئىتىنى 1989 - يىلى 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى دۈشەنبە ئەتىگەن سائەت 9 دا ئەنقەرەدە مىنىستىرلىك بىناسىدا قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئوقتۇردى. نەتىجىدە

مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى ۋەخپىمىزنىڭ نەشىر ئەپكارى بولغان «شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاۋازى» ناملىق ژۇرنالنىڭ تەييارلىنىشى ۋە بېسىلىشىنى 1988 - يىلىدىن باشلاپ ئەنقەرەگە يۆتكەپ، بۇ ۋەزىپىنى ئەنقەرەدىكى يۇنۇس بۇغرا ۋە ياقۇپ بۇغرا ئەپەندىلەرگە تاپشۇرغان ئىدى. ژۇرنال ئۈچۈن ئىستانبۇلدا ئىلىنغان كومپيۇتېرمۇ ئەنقەرەگە يۆتكەپ كېتىلگەن ئىدى.

ژۇرنالنىڭ بىرقانچە سانلىرى ۋاختىدا چىققان بولسىمۇ 1989 - يىلىنىڭ 22 - ، 23 - ، 24 - سانلىرى ۋاختىدا چىقىرىلمىدى. ۋاختىدا تارقىتىشقا كاپالەتلىك قىلىنمىدى. ژۇرنىلىمىزغا يىللىق مۇشتېرى بولغان بەزى ئورگانلار ۋە شەخسلەر ۋەخپىمىزگە خەت يېزىپ ياكى تېلېفون قىلىپ ژۇرنالنىڭ ۋاختىدا ئۆزلىرىگە يېتىپ كەلمىگەنلىكىنى شىكايەت قىلدى. ھەتتا مۇشتېرىلىق توختامنامىسىنى بىكار قىلىپ، مۇشتېرىلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مېنىڭ چاقىرىغىم بىلەن ۋەخپىمىزنىڭ ئىدارە ھەيئىتى يىغىلىپ ئېچىپ، قارار ئېلىپ، ژۇرنالنىڭ تەييارلىنىشى ۋە بېسىلىشىنى ئەنقەرەدىن ئىستانبۇلغا يۆتكەپ كەلدى.

نەشىر قىلىنىشى كېچىكىپ كەتكەن ئۈچ سان ژۇرنالنى، ۋەخپىمىز ناھايىتى چوڭ غەيرەت كۆرسىتىپ، ژۇرنالنىڭ باش مۇھەررىرى داستان شائىرى نىيازى يىلدىرىم گەنج ئوسمان ئەپەندىنىڭ تەھرىرلىگىدە قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ھازىرلاپ، ئىككى ئاي ئىچىدە ئۈچ سان ژۇرنالنى ئارقا - ئارقىدىن نەشىر قىلىپ، مۇشتېرىلەرنىڭ تەلۈبىنى كېچىكتۈرمەي ھەل قىلدۇق.

1989 - يىلى 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمىيىتى بىلەن بىرلىكتە ئىستانبۇلدا «بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇنىڭ مەسىلىلىرى» ناملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنى ئۆتكۈزدۇق. بۇ يىغىنغا بەش يۈزگە يېقىن شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئىشتىراك قىلدى. بۇ يىغىندا ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن، پروفېسسور دوكتور مەلىكە قەشقىرى، پروفېسسور. دوكتور مەھەممەت ساراي، مەن، خىزىر بەگ غەيرەتۇللا ۋە مەھەممەت ئىمىن ھەزرەتلەر مۇھىم سۆز قىلدۇق. يىغىنىنى مەشھۇر يازغۇچى ئەرگىن گۈزە باشقۇردى. بۇ مۇھاكىمە يىغىنى ھەققىدىكى خەۋەرلەرگە بىرقانچە گېزىتلەر، بەتلىرىدە كەڭ يەر بەردى.

1989 - يىلى 10 - ئاينىڭ 24 - كۈنى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل باش كونسۇلى ۋۇ كېمىڭ ۋە يارەمچى كونسۇل خەنيۇڭ «زامان گېزىتى» دە: «شەرقىي تۈركىستاندا تۈركلەر يوقتۇر، ئۇيغۇرلار باردۇر. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە شەرقىي تۈركىستان دېگەن بىر يەر يوق، ئۇ يەردە شىنجاڭ بار» دېگەن مەزمۇندا بايانات ئېلان قىلدى. بۇ سۆز ۋە كۆزقاراشلارغا تۈركىيەدىكى مەشھۇر تارىخچىلار ۋە تۈركولوگلار بايانات ئېلان قىلىپ ۋە ماقالىلار يېزىپ، رەددىيەلەر بەردى. مەنمۇ

كەڭ هويلىسى بار بۇ مەدرىسىنى كۆرۈپ بەكمۇ هاياجانلاندى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە بېرىلگەن ئىبراهىم پاشا مەدرىسىسى ئىستانبۇل شەهەرلىك هۆكۈمىتى مەركىزىگە يېقىن جايدا بولۇپ، بۇرۇن «تىبرىكولۇز (ئۆپكە كىسىلى) نىڭ ئالدىنى ئېلىش جەمىيىتى» گە بېرىلگەن. ئۇلار كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن بۇ يەر تاشلىنىپ قالغان بولۇپ، ۋەيرانە هالەتتە ئىدى. بۇ يەرنى رېمونت قىلىش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزغا ياردەم قىلىش چاقىرىغىنى چىقاردۇق.

1989 - يىلى 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ۋەقىپكە سەئۇدى ئەرەبىستاندىن يازلىق تەتىلگە كەلگەن ئابدۇغۇپۇر ئىمىن هاجىم، ئابدۇلپەتتاھ هاجىم، مەمەت رەهىم هاجىم ۋە تۇردى يەهيا هاجىم قاتارلىق كىشىلەرنى ۋەقىپكە چاقىرىپ، ياردەم مەسلىسىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. مۇزاكىرە جەريانىدا ئابدۇغۇپۇر ئىمىن هاجىم ئون مىڭ دوللار، ئابدۇلپەتتاھ هاجىم بەش مىڭ دوللار ۋە تۈركىيەدىكى ئىسمائىل خۇدابەردى هاجىم ئىككى مىڭ دوللار ئىئانە قىلدى. بىزگە بېرىلگەن ۋەقىپ بىناسىنىڭ رېمونتى ئۈچۈن جەمئى ئون يەتتە مىڭ دوللار يېغدۇق. بۇ پۇلنى ۋەقىپ غەزىنىچىسى مەهەممەت هاجىم ئىلياس، ۋەقىپ بوغالتىرى ياسىن كۆكتاغ نامىدا بانكىغا قويدۇق. بۇ يىغىلغان پۇللار بىلەن ۋەقىپ يېرى رېمونت قىلىنىپ، يېڭى قىياپەتكە كىردى. بۇ يەردە ۋەقىپ پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. چوڭ - كىچىك يىغىنلار، يۇرتداشلىرىمىزنىڭ نەزىر - چىراق ۋە سۈننەت چايلىرى مۇشۇ ئورۇندا ئۆتكۈزىلىدىغان بولدى.

ئەمنۇنۇ قەلەندەر مەهەللىسى دەدە ئەپەندى كوچىسىدىكى 119 دافتا 668 ئادا 34 پارسەل سانلىق توشۇنمايدىغان نەۋشەهەرلىك دامات ئىبراهىم پاشا فاتمە سۇلتان ۋەخپىدىن، دامات ئىبراهىم پاشا مەدرىسىسى، ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىگىنىڭ 1989/9/12 تارىخلىق 862/852 سانلىق قارارى ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرلىگىنىڭ 1989 - 11 - 13 تارىخلىق 1477/89 سانلىق قارارى بىلەن، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە كىرالىق هالدا بېرىلدى، دېگەن يازما هۆججەت ۋەخپىمىزگە ئەۋەتىپ بېرىلدى. بۇ قارارىدىن بۇيۇك مەمنۇنىيەت هېس قىلىپ، خىزمەتلىرىمىزنى تېخىمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭ ئىلهام ۋە كۈچ - قۇۋۋەت ئالدۇق. ۋەقىپ خىزمەتلىرى تېخىمۇ ياخشى ۋە نەتىجىلىك يۈرگۈزۈلدى.

بۇ هەقتە گېنېرال مەهەممەت رىزا ئەپەندىنىڭ 2005 - يىلى ماي ئېيىدا ئىستانبۇلدىكى «كاستاشى» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «رىزا بېكىنىڭ خاتىرىلىرى» ناملىق كىتابىنىڭ 86 - بېتىدە شۇ جۇملىلەر يەر ئالغان ئىدى: «1990 - يىلى سېنتەبىردە ۋەقىپ ئىدارە هەيئىتىنى يىغىنغا چاقىردىم، ئىشلەنگەن ۋە ئىشلىنىشى كېرەك بولغان ۋەزىپىلەرنى مۇزاكىرە قىلدۇق. ۋەقىپنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى

مەن ۋەقەپ ئىداره ھەيئىتى ياسىن كۆكتاغ ۋە ۋەقەپ مۇدىرى نىيازى يىلدىرىم گەنج ئوسمان ئوغلىنى باشلاپ ئەنقەرەگە بېرىپ، دۆلەت مىنىستىرى جەمىل چىچەك ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ ۋەخپىمىزگە مۇۋاپىق بىر يەرنىڭ بېرىلىشىنى ۋە بۇنىڭ سەۋەپلىرىنى ئاڭلاتتىم. دۆلەت مىنىستىرى جەمىل چىچەك ئەپەندى بىزنىڭ تەلەپلىرىمىزنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى، بىزگە ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلە قىلدى ۋە:

چۈشتىن كېيىن سائەت 13 تە ۋەقىپلار باش مۇدىرلىكىگە بېرىپ، ۋەقىپلار باش مۇدىرى بىلەن كۆرۈشۈڭلار، - دېدى.

بىز تەشەككۈر ئېيتىپ ئايرىلدۇق. دېگەن سائەتتە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىگە بېرىپ، باش مۇدىر بىلەن كۆرۈشتۇق. باش مۇدىر، خادىملارغا بىزگە چاي ۋە ئۈسسۈزلۇق بېرىپ كۈتۈپ تۇرۇشنى ئېيتىپ:

مەن ھۆرمەتلىك مىنىستر جەمىل چىچەك ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، سىلەر بىرئاز ۋاقىت كۈتۈپ تۇرۇڭلار، - دەپ چىقىپ كەتتى.

يېرىم سائەتتىن كېيىن قايتىپ كېلىپ، بىزگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

سىلەرگە خۇشخەۋەر، دۆلەت مىنىستىرىمىز جەمىل چىچەك ئەپەندىنىڭ يولىورۇغى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە ۋەقىپلەر مۇدىرلىگى ئىگىدارچىلىغىدىكى ۋەقەپ يېرى بولغان، ئىستانبۇلنىڭ شەھەر مەركىزىدىكى دامات (كۈيوغۇل) ئىبراھىم پاشا مەدرىسىسىنى بېرىدىغان بولدۇق. سىلەرنىڭ ئۇ يەرنى رېمونت قىلدۇرۇپ، چىرايلىق ياساپ ئىشلىتىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمىز، - دېدى. بىز مۇدىرغا رەخمەت ئېيتتۇق.

مەن باش مۇدىرغا:

بۇ جايىنىڭ بىزگە بېرىلگەنلىكىنى ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ئېلان قىلساق بولامدۇ؟ - دەپ سورۇدۇم.

ئېلان قىلساڭلار بولىدۇ. بۇ توغرۇلۇق يېزىلغان دوكلاتقا ھۆرمەتلىك مىنىستىرىمىز جەمىل چىچەك ئىمزا قويدى. يەنە بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن رەسمىي ھۆججەتلىك ئۈختۇرۇشنى سىلەرگە ئەۋەتىپ بېرىمىز، سىلەر ئىستانبۇل رايونلۇق ۋەقىپلەر مۇدىرلىكىگە بارساڭلار ، يەرنىڭ ئاچقۇچىنى سىلەرگە بېرىدۇ، - دېدى.

بىز بۇ خوشخەۋەر بىلەن ئىستانبۇلغا قايتتۇق. ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزغا ۋە سەئۇدى ئەرەبىستاندىن تۈركىيەگە يازلىق دەم ئېلىش ئۈچۈن كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق مويسىپىتلىرىمىزگە بۇ خۇشخەۋەرنى ئاڭلاتتۇق. ئۇلار ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، بىزنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيەتىمىزنى تەبرىكلىدى. ئۇلارغا بىزگە بېرىلگەن شاھزادە بېشىدىكى دامات (كۈيوغۇل) ئىبراھىم پاشا مەدرىسىسىنى كۆرسەتتۇق. ئۇلار ئون تۆرت ئېغىزلىق ئىشخانىسى ۋە چىنارلىق

قابىل خەلق سۈپىتىدە تونۇلۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئادالەتسىزلىككە قارشى ئىسيانكارلىقى بىلەن بىرنەچچە قېتىم مۇستەملىكىچى زوراۋانلارنىڭ يۈرىكىگە ۋەھىمە سالغان ئىدى. خىتاي كاتتىباشلىرىنىڭ جۈملىدىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى كومىتېتى سېكرېتارى سوڭ خەنلياڭنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا قارىغاندا، 1950 - يىلى 7 - ئايدا شۇ چاغدىكى بارىن 7 - رايونى 2 - يېزىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ھېكىم تاش، كوممۇنىستلار ھاكىمىيىتىنىڭ يېزىلاردىكى زوراۋانلىقىغا قارشى تەشكىللىك ھەرىكەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، باسقۇنچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

1969 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىدا سابىق بارىن يېزىسىدا ئەزىز ئوسمان رەھبەرلىكىدە قۇرۇلۇپ، ئۆز سەپلىرىگە مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەرلەرنى توپلىغان ئىنقىلابىي تەشكىلات پات ئارىدا كوممۇنىست زوراۋانلارنىڭ - ئىستىلاچىلارنىڭ بىشەملىگىگە تاقابىل تۇرۇشتا قابىل كۆچكە ئايلىنىپ، ناھىيەدىكى خىتاي كۆچلىرى ئۈستىدىن غەلبە قىلغان. 20 - ئاۋغۇست كۈنى سابىق بارىن يېزىسى ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مەھەممەت ئەيسا تېخىمۇ كەڭرەك دائىرىدە قارشىلىق ھەرىكىتى ئويۇشتۇرغان ئىدى. ئەپسۇسكى كۆچلەر نىسبىتىنىڭ ئوخشاش ئەمەسلىگى، باشقا ناھىيە ۋە ئىلايەتلەر ئاھالىسىنىڭ بىرلىكتە ماسلاشقان ھالدا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ ھەرىكەتلەنمەسلىگى، دۇنيادىكى بەزى چوڭ دۆلەتلەرنىڭ دەل ۋاختىدا ئۇلارغا ھېسداشلىق بىلدۈرمەسلىگى نەتىجىسىدە، ئۆزلىرىنىڭ ئىنسانىي ۋە مىللىي ھوقۇقلىرىنى قوغداش نىيىتىدە قىلىنغان بۇ كۈرەشلەر، خىتاي ئارمىيەسى تەرىپىدىن شەپقەتسىز ھالدا باستۇرۇلۇپ، ئاممىۋى قىرغىنچىلىق، جىسمانىي ۋە مەنىۋى يوقۇتۇشلار بىلەن ئاخىرلاشتى. بىراق مۇستەملىكىچى ياۋۇز كۆچلەر خەلقىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى، ئەركىنلىك، بارابەرلىك ھەققىدىكى ھەق ۋە ئادالەتلىك نىيەتلىرىنى بوغۇپ تاشلىيالمىدى. ئەكسىچە، ئازاپ - كۈلپەت، سىياسىي زۇلۇم، ئىقتىسادىي سۈمۈرگىچىلىك ۋە ئاسسىملاتسىيە ھەرىكىتى كۈچەيگەنسېرى ئۇنىڭغا قارشىلىق كۈچەيدى. قاپ - قارا بۇلۇتلۇق ئاسماندا چاقماق چاققانغا ئوخشاش ۋەتىنىمىزنىڭ جەنۇبى ئاسمىنىدا - بارىن دىيارىدا 1990 - يىلى 5 - ئاپرىل كۈنى يەنە بىر قېتىم شىددەتلىك چاقماق چاقتى.

بارىنلىقلار، دۇنيادىكى باشقا خەلقلەرگە ئوخشاشلا ئۆزلىرىنىڭ ئىنسان ئىكەنلىگى، خۇددى باشقىلاردەكلا ئۆز ۋەتىنىگە ئۆزلىرى ئىگە بولۇپ، ئەركىن - ئازات ياشاشقا ھەقلىقلىغىنى تونۇپ ۋە پۈتۈنلەي ئورۇنلۇق تەلەپنى قىلىپ، نىسبەتەن كۆچلۈكلىگى، ياۋۇزلىغى، مەككارلىغى ۋە شەپقەتسىزلىگى بىلەن ئازاتلىق يولىدا يانغان ھەرقانداق چىراقنى ئۆچۈرۈپ، داۋراڭ سېلىپ كەلگەن خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى ئەركىنلىك بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىشقا، يەنە بىر قېتىم جۇرئەت قىلدى. ئەمما خىتاي مۇستەملىكىچى ھاكىمىيىتى بۇ ۋەقەنى باھانە قىلىپ،

مۇھتىرەم سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك خىزمەتلىرىنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇشال بولدۇم. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىمگە ۋەقىپ ئىداره ھەيئىتىدىكىلەر تەشەككۈرلىرىمنى ئالاھىده ئىزھار قىلدۇق.»

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى بىر يېرىم يىلغا يېقىن پاكىستاندىكى خىزمىتى بىلەن مەشغۇل بولۇپ ۋە دەم ئېلىپ، 1990 - يىلى 11 - ئايدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدىكى خىزمىتىنى قايتا ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

بارىن ئىنقىلابىنىڭ قانلىق شەكىلده باستۇرۇلۇشى ۋە ئىستانبۇلدا خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان چوڭ كۆلەملىك نامايىش

1990 - يىلى 5 - ئاپرىل كۈنى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ قانلىق ۋەقەلەرنىڭ بىرى - بارىن پاجىئەسى يۈز بەردى. ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قانلىق قىرغىنچىلىقىغا ئۇچرىغان مىڭلىغان بىگۇناھ جانلارنىڭ قۇتلۇق قېنى بىلەن بويالدى.

ۋەتەنپەرۋەر بارىن خەلقى كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىدىن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتا ئىجرا قىلىۋاتقان تۇغۇت چەكلىمىسى ۋە قوساقتىن بالىنى ئېلىش ئارقىلىق دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدىكى بوۋاقلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى توختىتۇشنى؛ خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن توپان بالاسىدەك ئېقىپ كېلىۋاتقان خىتاي كۆچمەنلىرىنى شەرقىي تۈركىستانغا كۆپلەپ يەرلەشتۈرۈپ، ئۇيغۇر خەلقى باشلىق يەرلىك خەلقلەرنى ئىشسىزلىق گىرداۋىغا غەرق قىلىپ، بۇ گۈزەل ۋەتەننىڭ يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىنى بۇلاپ - تالاپ سۈمۈرۈشتىن ئىبارەت ئادالەتسىزلىك تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىشنى؛ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى چەكلەش ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتىگە خاتىمە بېرىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، خىتاي ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇ مەسىلىگە ئىجابىي جاۋاپ بېرىشنىڭ ئورنىغا بۇ يېزىغا كۆپ ساندىكى ساقچى ۋە ھەربىي قىسىملىرىنى يۆتكەپ كېلىپ، باستۇرۇشقا ئۇرۇنۇشى نەتىجىسىده قوراللىق توقۇنۇش مەيدانغا كەلدى.

بارىن، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى (ئاتۇش) نىڭ ئاقتۇ ناھىيەسىگە قاراشلىق، يىگىرمە مىڭغا يېقىن ئاھالە ياشايدىغان ئۇيغۇر يېزىسى بولۇپ، بارىن خەلقى ئەزەلدىنلا زوراۋانلارغا باش ئىگىشنى نومۇس دەپ بىلىدىغان، ئەركىۋەر، ئۆزلىرىنىڭ ئىنسانىي ھوقۇقىنى، مىللىي مەنپەئەتىنى ھۆرمەت قىلىشقا ۋە قوغداشقا

بارىن ئازاتلىق قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، لى شۇشەن رەھبەرلىگىدە، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جەنۇبىدا، مەخسۇس قوماندانلىق شتابىنىڭ قۇرۇلغانلىقى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى گاۋ خۇەنچاڭنىڭ قەشقەرگە بېرىپ، جازالاش ئوپېراتسىيەلىرىگە بۇاستە قوماندانلىق قىلغانلىقى، ئىچكىرىدىن ئەسكەر يۆتكەپ كېلىنىپ، بارىن ئاھالىسىنى ھاۋادىن ۋە قۇرۇقلۇقتىن قىرغانلىقى، بۇ قانلىق باستۇرۇشلارغا ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيەسىنىڭمۇ قاتناشتۇرۇلغانلىقى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق - ھۆرريەت تەلەپ قىلىشتىن ئىبارەت ئىرادىسىنى پۈتۈنلەي سۇندۇرۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت سۇيىقەستلىك بىر ھەرىكەت ۋە قانلىق قىرغىنچىلىق ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىپ بەردى.

تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ۋە ۋەقىپلىرى، بارىندا خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان بۇ قانلىق قەتلىئامنىڭ خەۋەرلىرىنى خەلقئارادىكى ۋە تۈركىيەدىكى تېلېۋىزور، رادىئو ۋە گېزىت خەۋەرلىرىدىن ئاڭلىغاندىن كېيىن، قاتتىق بىئارام بولدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرىنىڭ قىرغىنچىلىق قىلىنۇاتقانلىقىغا ئۇلار سۈكۈت قىلىپ تۇرالمايتتى. ئۇلار خىتاي ھاكىمىيىتىگە غەزەپ - نەپرەتلىرىنى ئىپادىلەپ غەلىيانغا كەلدى. بۇ ئەھۋالنى نەزەرگە ئالغان شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيتى ۋە قەيسەرى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيتى جىددىي پائالىيەتكە كىرىشتى. بۇ چاغدا ۋەخپىمىزنىڭ رەئىسى مەھەممەت رىزا پاشا پاكىستاندا بولۇپ، ۋەقەپ خىزمەتلىرىگە مەن رىياسەتچىلىك قىلىۋاتاتتىم.

بۇ جىددىي ئەھۋالنى نەزەرگە ئېلىپ، مەن 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىنىڭ يىغىنىنى چاقىردىم. يىغىندا ۋەخپىمىزنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپىلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت ئىدى:

بارىندا ئېلىپ بېرىلغان ۋە ئېلىپ بېرىلۇاتقان قىرغىنچىلىقنى، تۈركىيە ۋە دۇنيا جامائەتچىلىكىگە بىلدۈرۈش ئۈچۈن، تۈركىيە گېزىتچىلەر جەمئىيتىدە تۈركىيە ئاخبارات ئورۇنلىرى بىلەن چەتئەل خەۋەر ئاگىنتلىقلىرىنىڭ مۇخبىرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، بارىن ۋەقەسى توغرۇلۇق بايانات ئېلان قىلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈش.

بارىندا شېھىت بولغان مۇجاھىتلىرىمىزنىڭ روھىغا ئاتاپ، سۈلتان ئەخمەت مەسچىتىدە مەۋلۇت ئوقۇتۇش ۋە غىيابى جىنازە نامىزى ئوقۇش.

شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيتى بىلەن بىرلىكتە ئىستانبۇل چاغلايان مەيدانىدا، خىتاي ھاكىمىيىتىنى ئەيىپلەش چوڭ يىغىنى ۋە ئىستانبۇلدىكى خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدا نارازىلىق نامايىشى ئويۇشتۇرۇش.

مۇشۇ پىروگرام بويىچە 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تۈركىيە گېزىتچىلەر جەمئىيتى زالىدا مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش ۋە بايانات ئېلان قىلىش يىغىنى

كىچىككىنە بىر يېزىغا نەچچە ئون مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىي كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، بارىن خەلقىگە قارىتا چوڭ قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارىدى. شۇ قېتىمقى قىرغىندا مىڭلارچە ئىنسانىنى ئېتىپ تاشلىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ناريسىدە بوۋاقلار، بوۋاي ۋە مومايلارمۇ بار ئىدى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى باشقىلارنىڭ زېمىنىنى بېسىۋېلىپ، خەلق ئۈستىگە تاريخىتا مىسلى كۆرۈلمىگەن زۇلۇم - سىتەملەرنى سېلىشقا، ئۆزلىرىنىڭ جازالىغۇچى ئەترەتلىرىگە، چىش - تىرنىغىچە قوراللانغان كۆپ سانلىق ئارمىيەسىگە تايىنىپ، ئۆچ ئېلىشنى، قىرىش، تازاپلاش ئىشلىرىنى ۋە قانلىق جىنايىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئىدى.

بارىن خەلقىنى بېسىقتۇرۇشمۇ خۇددى شۇنداق ياۋۇزلۇق بىلەن ئېلىپ بېرىلدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر، جەسۇر يۇرەك ئوغلى زەيدىن يۈسۈپ باشلىق نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر يىگىتلەر شېھىت بولدى. مۇنداق باستۇرۇشلار بارىن تەۋەسىي بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. چۈنكى بارىن ۋەقەسى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ يۇرىگىگە چوڭ ۋەھىمە سالدى. ئۇ ئۇرۇمچىدىكى خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكى بېيجىڭدىكىلەرنىڭمۇ يۇرىگىنى مۇجۇۋەتتى. شۇڭلاشقا بارىن قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۇلار ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ ئىشقا ئايلاندى. بۇنى ئەينى ۋاقتىتىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى سوڭ خەنلىياڭنىڭ تۆۋەندىكى سۆزلىرىدىن ئوچۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ: «... توپىلاڭ يۈز بەرگەندىن كېيىن، مەركەزدىكى باش سېكرېتار جاڭ زېمىن، باش مىنىستر لى پىڭ، ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى لىيۇ خۇاچىڭ قاتارلىق رەھبەرلەر ئەكسىلئىنقىلابى قوراللىق توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. مەركىزى كومىتېت يەنە قوراللىق ساقچى قىسىم باش شىتابىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى ۋاڭ ۋېنلى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىگى مىنىستىرلىگى بىرىنچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى تەن سۆڭچۈنى قەشقەرگە خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ بېرىپ، خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى.»

بۇ پاكىتلار بارىندىكى قوزغىلاڭنىڭ، شۇنداقلا ئۇنىڭ باستۇرۇلۇشىنىڭ تەسادىپىي ئەمەسلىگىنى ئىسپاتلاپ بەردى. قوزغىلاڭنىڭ تەسادىپ ئەمەسلىگى، مۇستەملىكىچىلەر زۇلمىنىڭ ھەددىدىن ئاشقانلىقى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىستىقلالىيەت، ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىش روھىنىڭ كۈچەنگەنلىكى بىلەن ئىزاھاتلانسا، ئۇنى باستۇرۇشنىڭ تەسادىپ ئەمەسلىگى قولغا ئېلىش، قىرىش، نازارەت قىلىش كۆلىمىنىڭ كەڭلىگى، بىر يېرىم ئاھالىسىغا قارشى چىش - تىرنىغىچە قوراللانغان ئارمىيەنىڭ باستۇرغانلىقى، بارىن مەسلىسىنىڭ مەملىكەت مىقياسىغا كۆتىرىلىشى بىلەن شەرھىلىنىدۇ.

قىرغىنچىلىق سىياسىتىنى قاتتىق ئەيىپلىدى. ئەركىنلىك ۋە ھۆرىيەت دۇنياسىنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيىتى يولىدىكى كۈرىشىنى قوللاشقا چاقىردى.

ئىككىنچى بولۇپ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە ۋاكالىتەن مېنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. مەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىس ۋەكىلى سۈپىتىدە مۇنبەرگە چىقىپ سۆز قىلىپ، تۆۋەندىكى خۇسۇسلارنى ئىزھار قىلدىم:

شەرقىي تۈركىستاننىڭ 1949 - يىلدىن بۇيان كومۇنىست خىتتايلارنىڭ ئاساريتى ئاستىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئۇلۇغ ئىسلام دىنىنى دۆلەتنىڭ رەسمىي دىنى قىلىپ قوبۇل قىلغان قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ يۇرتىدا ئىبادەت قىلىش ئەركىنلىگىنىڭ چەكلىمىگە ئۇچراۋاتقانلىقىنى، يېڭى مەسچىتلەرنىڭ سېلىنىشىغا رۇخسەت بېرىلمەيۋاتقانلىقىنى، قۇرئان كۇرسلىرىنىڭ داۋام قىلىشىغا رۇخسەت قىلىنمايۋاتقانلىقىنى، ھەج ئىبادىتىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن يىللاردىن بۇيان تەلەپلىرىنى بىلدۈرۈپ كېلىۋاتقان مۇسۇلمانلارغا تۇرلۈك توسقۇنلۇقلارنىڭ داۋام قىلىۋاتقانلىقىنى ۋە شەرقىي تۈركىستاندا ئاتوم بومبىلىرى سىناقلىرىنىڭ داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىپ، خەلقىمىزنىڭ راك كېسەللىكلىرىگە مۇپتىلا قىلىنىۋاتقانلىقىنى بايان قىلىپ ئۆتتۇم.

ئاخىردا بىزنىڭ تەلەپلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدۇم:

بىز خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان زۇلۇم ۋە بېسىم سىياسىتىنى توختىتىشىنى تەلەپ قىلىمىز.

ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى شىنجاڭ ئەمەس، شەرقىي تۈركىستاندۇر.

شەرقىي تۈركىستانغا يۆتكەپ كېلىنىۋاتقان خىتاي كۆچمەن ئېقىمى توختىتىلسۇن!

شەرقىي تۈركىستاندا ئىجرا قىلىنىۋاتقان تۇغۇت چەكلەش سىياسىتى دەرھال ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن!

خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىدىكى قىرغىنچىلىق ۋە باستۇرۇش سىياسىتى توختىتۇلسۇن!

ئارقىدىن قازاق تۈركلىرىدىن ئىستانبۇل ھاسەكى دۆلەت دوختۇرخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باش دوختۇرى مۇتەخەسسىس. دوكتور. ئەرپولات دونمەز ۋە ئۇيغۇر ياشلىرىدىن مەھەممەت نۇر تۇرپانلار سۆز قىلىپ فاشىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بارىندا ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان قانلىق زۇلۇم ۋە قىرغىنچىلىق سىياسىتىنى قاتتىق ئەيىپلىدى. نۇتۇق جەريانىدا جەڭگىۋار شۇئارلار ئۇزلۇكسىز توۋلىنىپ تۇردى. شەرقىي تۈركىستانلىق بىر گۇرۇپ ياشلار، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەجبەدكۆيدىكى كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، ئۇنىڭ ئىشىگى ئالدىغا قارا گۈلچەمبىرەك قويۇپ كەلدى. نارازىلىق نامايىشىدا خىتاي باش مىنىستىرى لى پېڭنىڭ ئىسمى يېزىلغان تەمسىلي ھەيكەلنىڭ گەۋدىسى كۆيدۈرۈپ تاشلاندى.

ئۆتكۈزدۇق. ۋەخپىمىزنىڭ بارىن ۋەقەسى ھەققىدىكى بايانىتىنى ۋەخپىمىزنىڭ باش سېكرىتارى پىرافېسسور. دوكتور. مەھەممەت سارای ئوقۇپ ئۆتتى ۋە مۇخبىرلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردى. بۇ بايانات تۈركىيەدىكى گېزىتلەردە ئېلان قىلىندى.

1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى (جۈمە كۈنى) ئىستانبۇل سۇلتان ئەخمەت چوڭ مەسچىتىدە بارىن شېھىتلىرى ئۈچۈن مەۋلۇت ئوقۇتتۇق ۋە شېھىتلەرنىڭ غىيابى جىنازە نامىزىنى چۈشۈردۇق. بۇ پىروگرام بويىچە سۇلتان ئەخمەت چوڭ مەسچىتىنىڭ ئىمام خاتىبى ئەمرۇللا خاتىپ ئوغلى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر بارىن يېزىسىدا خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىق، شىددەتلىك شەكىلدە ئەيىپلەندى ۋە پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمان تۈركلىرىنىڭ ھەققانىي كۈرىشىنى قوللاش ھەققىدە چاقىرىق قىلىندى.

مەن بارىن ۋەقەسى توغرۇلۇق گېزىت مۇخبىرلىرىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردىم. بىرمۇنچە تەييارلىقلاردىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا، ۋەخپىمىز ۋە قەيسىرى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتى ئەزالىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن، 1990 - يىلى 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى «ششلى چاغلايان ئابىدە ھۆررىيەت مەيدانى»دا چوڭ يىغىن ۋە نامايىش ئۆتكۈزدۇق. چوڭ يىغىن ۋە نامايىشقا ئۈچ مىڭ بەش يۈزدىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىق ۋە ئىستانبۇلدىكى تۈركىيەلىك قېرىنداشلىرىمىز قاتناشتى بۇيۇك داغدۇغا ھاسىل قىلدى. يۇگرەش مۇسابىقىسىغا قاتناشقىنىڭ ئاتلاردىن ئەللىك ئات كىرالغان ئىدۇق. بۇ ئاتلارغا شەرقىي تۈركىستانلىق قازاق كۆچمەنلىرى مىللىي قىياپەتلىرى بىلەن مىنىپ، نامايىشتا ئالاھىدە دىققەت قوزغىدى. قىزىل خىتاي ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى «شەرقىي تۈركىستانغا ھۆررىيەت»، «قانلىق قىرغىنچىلىق توختىتىلسۇن»، «ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى شىنجاڭ ئەمەس، شەرقىي تۈركىستان!»، «خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتسۇن!»، «ھەق ۋە ئادالەت، شەرقىي تۈركىستانغا ھۆررىيەت!» دېگەن ياڭراق، جەڭگىۋار شوئارلار توۋلىغان نامايىشچىلار توپى، توپقاپى يۆنىلىشىدىن چاغلايان مەيدانىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.

چاغلايان مەيدانىدا ھازىرلانغان مۇنبەر ئالدىدا توپلانغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئارقا - ئارقىدىن شوئارلار توۋلاپ، يەر - زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈردى. يىغىننى شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمىيىتىنىڭ سېكرىتارى خىزىر بەگ غەيرەتۇللا باشقۇردى ۋە ئېچىلىش نۇتقىنى سۆزلىگەندىن كېيىن، مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ رەھبىرى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئەيسا ئالپتېكىن ئەپەندى ھاياجانلىق بىر نۇتۇق سۆزلەپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان زۇلۇم، قىرغىنچىلىق ۋە ئىرقىي

قاراپ ئۇچتۇق. ئايروپىلاندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندا كۆچلۈك بىر ھاياجان ئىچىدە ئىدىم. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا قاراشلىق ئوتتۇرا ئاسىيا (تۈركىستان) ۋە كافكاسىيەدىكى قېرىنداش جۇمھۇرىيەتلەرنى كۆرۈش ۋە ئۇ يەرلەردە ياشىغان قېرىنداشلار بىلەن تونۇشۇش، مېنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى كۆتۈپ كەلگەن بىر شىرىن ئارزۇيۇم ۋە ئۇمىدىم ئىدى. بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىش ھارپىسىدا ئىكەنلىگىمنى ئويلىغىنىمدا ھېس - ھاياجان دولقۇنلىرىم قەلبىمدە ئۆركەشلەپ ئاقاتتى. قارادېڭىزنى ۋە كافكاس تاغلىرىنى ئېشىپ سائەت 18:00 دە باكۇ ئايرودرومىغا چۈشتۇق. باكۇ ئايرودرومىدا سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا تەشرىپ قىلىش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتىگەندىن كېيىن، ئايرودرومدا «ئايروپىلان بوزۇلۇپ قالغانلىقتىن رېمونت قىلىنىۋاتىدۇ» دېگەن گەپ بىلەن ئۇچ سائەت ساقلاپ، سائەت 21:00 دە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باشقا بىر ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئۆزبەكستاننىڭ سەمەرقەند شەھرىگە قاراپ ئۇچتۇق.

ئۆزبەكستاندا

تۈركمەنستان چۆللىرىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتۈپ، كەچ سائەت 12 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە سەمەرقەند ئايرودرومىغا يېتىپ كېلىپ ئايروپىلاندىن چۈشتۇق. سەمەرقەند ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەڭ مۇھىم تۈرك كۆلتۈر مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ، كۆپلىگەن تۈرك دۆلەتلىرىگە پايتەختلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن بىر شەھەر ئىدى. مەسىلەن: سەمەرقەند 1336 - 1405 يىللىرى ئارىسىدا ئاقساق تىمۇر ئىمپېراتورلۇغىنىڭ پايتەختى بولۇش شەرىپىگە سازاۋەر بولغان ئىدى. سەمەرقەند زەرەپشان دەرياسىنىڭ جەنۇبىدا، ماۋرائۇننەھىر ئارىسىغا ئورۇنلاشقان قەدىمكى بىر شەھەر بولۇپ، نوپۇسى بەش يۈز مىڭدىن ئارتۇغراق ئىدى.

بىز سەمەرقەندە ئىككىگە بۆلۈنۈپ، «سەمەرقەند مېھمانخانىسى» بىلەن «سایاھەت مېھمانخانىسى»غا ئورۇنلاشتۇق.

29 ۋە 30 ئاۋغۇست ئىككى كۈن سەمەرقەندنىڭ تارىخى ۋە كۆلتۇرىگە ئائىت يەرلەرنى زىيارەت قىلدۇق. ئالدى بىلەن سەمەرقەند قەلئەسىنىڭ تېشىدىكى قەدىمكى شەھەردە يەرئالغان ھەزرىتى شاھى زىندا قەبرىستانلىقىنى ئىكسكۇرسىيە قىلدۇق. ھەزرىتى شاھى زىندا قەبرىستانلىق بىناسى بىرئاز خاراب ھالەتتە بولسىمۇ، سەنئەت تارىخى جەھەتتىن بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ گۈزەللىگى بىلەن بىزنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇردى. شاھى زىندا مېھماندارىمىزنىڭ بىزگە بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا، تۈربە پەيغەمبەر ئەپەندىمىزنىڭ تاغىسى قۇسام ب . ئابباسى نامىغا 14 - ئەسىردە ياسالغان ئىكەن. زىيارىتىمىز جەريانىدا ئۆزبەكستاننىڭ ھەرخىل يەرلىرىدىن كەلگەن ئۆزبەك ۋە تاجىك قېرىنداشلىرىمىز بىزنىڭ تۈركىيەدىن كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلىغاندىن

يىغىندىن كېيىن نامايىشچىلار مەجدەكۆيدىكى خىتاي كونسۇلى ئالدىغا بېرىپ، بارىن قىرغىنچىلىقىغا نارازىلىق بىلدۈردى.

تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بۇ داغدۇغىلىق نارازىلىق يىغىنى ۋە نامايىشى، تۈركىيەدىكى گېزىت ۋە تېلېۋىزورلاردا، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قاتنىشىدىكى بىرمۇنچىلىغان دۆلەتلەرنىڭ رادىئو، تېلېۋىزور، گېزىت ۋە ژۇرناللىرىدا مەخسۇس خەۋەر سۈپىتىدە ئېلان قىلىنىپ، خەلقئارادا چوڭ تەسىر قوزغىدى. بۇ تۈركىيەدە خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتىگە قارشى تۇنجى قېتىملىق كۆلىمى كەڭ بولغان بىر نارازىلىق يىغىنى ۋە نامايىشى بولۇپ، تارىخ سەھىپىسىگە ئۆچمەس خاتىرە بولۇپ يېزىلدى.

ئۆزبەكىستاندىن تۈركىيەدىكى ئۇيغۇر - تۇققانلىرىنى زىيارەت قىلىشقا كەلگەن، ئەسلىي شەرقىي تۈركىستانلىق بولۇپ، تاشكەنتكە ئورۇنلىشىپ قالغان ئىككى نەپەر ئۇيغۇر قېرىندىشىمىز بۇ كەڭ كۆلەملىك، داغدۇغىلىق نامايىش ۋە يىغىنىنى كۆرۈپ بەكمۇ ھاياجانلاندى. كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئېلىپ: «تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى نامايىش ئېلىپ بارغان شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنى كۆرۈپ، ۋەتىنىمىزنىڭ چوقۇم بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ھۆررىيىتى ۋە مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىمىز ھەسسىلەپ ئاشتى. تېخىمۇ غەيرەت قىلىڭلار قېرىنداشلىرىم، ئاللاھ يار ۋە ياردەمچىڭلار بولسۇن! جانابى ئاللاھ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ھۆررىيىتى ۋە مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈشكە نېسىپ قىلسۇن!» دەپ، بىزنىڭ بۇ ھەققانىي نامايىشىمىزنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى.

ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجان سايلىمىدىن خاتىرىلەر

تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ۋەخپى بىلەن قۇتاي نەشرىياتى ۋە مائارىپ ۋەخپى تەرىپىدىن تەشكىل قىلىنغان ، سۆھبەتلەر ئىنتىپاقىنىڭ ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيەتلىرىنى سايلىمىت ۋە تەتقىق قىلىش ھەيئىتى ئۆمىكىگە قوشۇلۇپ، 1990 - يىلى 8 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە بولغان ئارىلىقتا بۇ ئىككى جۇمھۇرىيەتنى ئېكسكۇرسىيە قىلدىم. تۈركىيەدىكى بىر قانچە ئۇنۋېرسىتېتنىڭ پروفېسسور ئوقۇتقۇچىلىرى، تۈركىيە بۆيۈك مىللەت مەجلىسىنىڭ بىر قىسىم ۋەكىللىرى، يازغۇچىلار، شائىرلار، تىجارەت ئەربابلىرى، ئادۇوكاتلار، بەزى بانكىلارنىڭ مۇدىرلىرىدىن تەركىب تاپقان 156 كىشىلىك ھەيئەت پروفېسسور.دوكتور.تۇران يازغان ئەپەندىنىڭ باشچىلىقىدا سۆھبەتلەر ئىنتىپاقىنىڭ بىر ئايروپىلانى بىلەن ئىستانبۇلدىن سائەت 15:00 تە ئەزەربەيجانىنىڭ مەركىزى باكۇغا

بۇ زىيارەت جەريانىدا بەزى ماگىزىنلىرىغىمۇ كىردۇق. بۇ ماگىزىنلاردا سېتىلىدىغان مالىلار ناھايىتى ئاز ۋە سۈپەتسىز ئىدى. بۇ ئەركىن بازار ئىكونومىيەسىنىڭ تەتۈرىنى ئۇجرا قىلىشقا تىرىشقان ۋە ئىقتىسادى مۇسابىقىدىن مەھرۇم ئىقتىسادى تۈزۈمنىڭ كەلتۈرۈپ چىقارغان مۇقەررەر ئاقىبىتى ئىدى. مەن زىيارىتىم جەريانىدا بۇ يەردىكى ئىنسانلارنىڭ مەيلى كۆلتۇر جەھەتتىن بولسۇن ياكى باشقا جەھەتلەردىن بولسۇن، بىر بوشلۇق ئىچىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. شاھى زىندا زىيارىتى جەريانىدا مەن ئاجايىپ بىر ھادىسە بىلەن قارشىلاشتىم. بېشىغا بادام دوپپا كەيگەن بىر كىشى مەن بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن «رەسىم ئاپپاراتىنىڭ باتارىيەسى نەدە سېتىلىدۇ» دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا « بىلمەيمەن، مەن بۇ يەرنىڭ ئادىمى ئەمەس » دېدىم ۋە ئارىمىزدا مۇنداق بىر دىئالوگ بولۇپ ئۆتتى. ئۇ ماڭا قاراپ:

- قەيەردىن كەلدىڭىز؟ سىز ئۇيغۇرمۇ؟
- ھەئە مەن ئۇيغۇر.
- ئۇرۇمچىدىنمۇ ياكى قەشقەردىنمۇ؟
- تۇركىيەدىن كەلدىم.
- ئەتراپىڭىزدىكىلەرمۇ تۇركىيەدىن كەلگەنلەرمۇ؟
- شۇنداق، ئۇلارمۇ تۇركىيەدىن كەلگەنلەر.

بۇ جاۋاپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. سۆز ۋە ئىپادىلىرىگە ئاساسەن، بۇ قېتىم مەن ئۇنىڭدىن سورىدىم:

- سىز ئۇيغۇرلاردىنمۇ؟
- مەن ئۇيغۇر.
- سىز شەرقىي تۇركستانلىق ئۇيغۇرلاردىنمۇ؟
- ھەئە، مەن شەرقىي تۇركستانلىق ئۇيغۇرلاردىن بولىمەن.
- بۇ يەرگە قاچان كەلدىڭىز؟
- 1962 ـ يىلىدا كەلدىم.
- قايسى ۋىلايەتتىن كەلدىڭىز؟
- ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھىردىن.
- ئۆزبەكستانىنىڭ قايسى شەھىرىگە ئورۇنلاشتىڭىز؟
- تاشكەنت شەھىرىگە.
- ئىلى ۋىلايىتى غۇلجا شەھىردىكى دەڭ دەرۋازا مەسچىدى ئىمامىنىڭ ئوغلى ماخمۇتنىڭ تاشكەنتتە ئولتۇراقلاشقانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدىم، ئۇنى تونۇمسىز؟ ـ دەپ سورىغىنىمدا، ئۇ جىددى بىر ھاياجان بىلەن:

كېيىن بەكمۇ خۇشال بولۇپ كېتىشتى. ھەزرىتى ساھى زىندا قەبرىسىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، تىمۇرنىڭ نەۋرىسى ئۇلۇغبەك (1393 ـ 1499) مۇزىسىنى ۋە ئۇلۇغبەك تەرىپىدىن مەيدانغا كەلتۈرۈلگەن «رەگىستان» دېيىلگەن سەمەرقەندنىڭ قەدىمكى مەيدانىنى ۋە بۇ مەيدانىدا قۇرۇلغان كۆركەم ۋە گۈزەل مەدرىسىنى. شۇردار مەدرىسىنى، تەلەكار مەدرىسىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇ مەدرىسەلەرنىڭ مۇنارلىرى، گۈزەل نەقىشلىرى، تۈرك كۇلتۈرىنىڭ تۈركستاندىكى مۆجىزىلىرىنى كۆز ئالدىمىزدا جانلاندۇردى. بۇ شاھ ئەسەرلەر بىزگە تۈرك ـ ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ پارلاق ئىزلىرىنى نامايەن قىلدى.

تىمۇرنىڭ قەبرىسى گورى مىر ۋەيا گورى ئەمىرمۇ سەمەرقەندگە تامغىسىنى باسقان ئەسەرلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردىن يەر ئالماقتا. ھازىر مۇزە سۈپىتىدە خەلقنىڭ زىيارىتىگە ئېچىلغان قەبرىستانلىقتا تىمۇرنىڭ قەبرى، سەييد بەرەك، شاھرۇخ، مىرانشاھ، ئۇلۇغبەك ۋە سەركەجان ئۆمەر قاتارلىق شەخسلەرنىڭ قەبرىمۇ مەۋجۇت ئىدى. بىز زىيارەت ئەسناسىدا تۇپراق بېشىدا ئۇلار ئۈچۈن فاتىھەلەر ئوقۇپ دۇئا قىلدۇق.

سەمەرقەندنىڭ مۇھىم بىناكارلىق ئەسەرلىرىدىن بىرسى، تىمۇرنىڭ ئايلىق بۇۋى خاتۇن تەرىپىدىن ئىنشا قىلدۇرۇلغان بۇۋى خاتۇن جامىئەسىدۇر. بۇ جامىئە (بۇيۈك مەسجىد) نىڭ رېمونت ئىشلىرى ئەتراپىي ئىتىگلىك ۋەزىيەتتە داۋام قىلۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى پەقەتلا تاشقىرىدىن كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق. بۇ جامى 1399 ـ 1404 يىللىرى ئارىسىدا قۇرۇلغان بىر كۇللىيەدىن ئىبارەت ئىدى. قۇببىسى ئۇستىدە گىئومېترىك نەقىشلەر، كۇفى يېزىقلار بولۇپ، ئىچ گۈزەللىگى ئەسەرگە مۇھتەشەم بىر كۆرۈنۈش بېغىشلىغان ئىدى.

سەمەرقەندنىڭ ئوتتۇز بەش كىلومېتىر ئۇزاقلىقىدىكى خارتان قىشلىقىغا بېرىپ، ئۇيەردىكى تۈرك ـ ئىسلام ئالىملىرىنىڭ بۇيۇكلىرىدىن بىرى ھېسابلانغان ئىمامى بۇخارىنىڭ قەبرىسى، مەسجىدى ۋە مەدرىسىنى بۇيۈك بىر ھاياجان بىلەن زىيارەت قىلدۇق ۋە ئۇنىڭ قەبرى بېشىدا فاتىھە ئوقۇغاندىن كېيىن، مەسچىدنىڭ ھويلىسىدا ئەسىر نامىزىنى ئوقۇدۇق. بۇ مەدرىسىدە مەسجىد ئىمامىنىڭ بىر ئۆزبەك يىگىتى بىلەن ئۆزبەك قىزىنىڭ نىكاھىنى قىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتۇق.

بۇ زىيارەتكە ئۇلاپلا 30 ـ ئاۋغۇست چۈشتىن كېيىن سەمەرقەند قارا بازىرىنى زىيارەت قىلدۇق. بازارنىڭ بىر تەرىپىدە تاۋۇز، قوغۇن قاتارلىق مۇھلەر ۋە ھەرخىل كۆكتاتلار سېتىلۋاتاتتى. ئۆزبەكستاننىڭ تاۋۇز، قوغۇن ۋە باشقا مۇبلىرى ناھايىتى لەززەتلىك ئىدى. بىزنىڭ تۈركىيەدىن كەلگەنلىگىمىزنى ئۇققان باققالار بىزگە قوغۇن، تاۋۇز ۋە ھەرخىل مۇبلەرنى ئىكرام قىلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە قېرىنداشلىق سۆيگۈسى چاقناپ تۇراتتى.

بۇخارا تۈركستانىنىڭ مۇھىم كۇلتۇر، مەدەنىيەت، سەنئەت ۋە ئىلىم مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ، تارىخىي يىپەك يولىنىڭ گۈزەرگاھى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. رۇس ئىشغالىدىن كېيىن شەھەرنىڭ ئەتراپىدا قۇرۇلغان مەھەللىلەرگە «يېڭى بۇخارا» دەپ ئات قويۇلغان، نېفت ۋە تەبىئىي گاز ياتاقلىرىنىڭ كەشىپ قىلىنىشىدىن كېيىن، شەھەر يېڭىدىن جانلىنىشقا باشلىغان.

بۇخارادا سامان ئوغۇللىرىدىن ئىسمائىل تۈربىسى، غوجازەيندىن چوڭ مەسجىدى، نادىر دىۋان بېگى مەدرىسىسى، بۇخارا ئەمىر قەلئەسى ۋە سارايىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇق. بۇخارادىكى مەدرىسەلەرنىڭ كۆپچىلىگى 16 ـ 17 ـ ئەسىرلەردە قۇرۇلغان بولۇپ، تۈرك ـ ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئۇستۇن سەلتەنەتىنى ئىپادىلىمەكتە.

ئەزەربەيجاندا

1 ـ سېنتەبىر كۈنى سائەت 09:30 دا ئۆزبەك قېرىنداشلارنىڭ بىزگە سالامەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلىگەن سەمىمىي خوشلۇشۇشلىرىدىن كېيىن، ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ، ئەزەربەيجاننىڭ پايتەختى باكۇغا قاراپ ئۇچتۇق. سائەت 13.00 دە باكۇغا يېتىپ كەلدۇق. باكۇ ئەزەربەيجان تۈركلىرىنىڭ سىياسىي ئىقتىسادىي، كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، ھەزەر دېڭىزىنىڭ غەربىي قىرغاقلىرىدا يەر ئالغان، بىر يېرىم مىليون نوپۇسقا ئىگە بىر شەھەر ئىدى.

باكۇدا ئەزەربەيجانلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بىزلەرگە كۆرسەتكەن سەمىمىي مۇھەببىتى ۋە قىزغىن قارشى ئېلىشى بىزنى بەكمۇ خوشاللىقتا چۆمدۈردى. قوللىرىدا گۈل ـ چېچەكلەر كۆتۈرگەن بىرەر مىڭغا يېقىن ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىنىڭ مەشھۇر كىشىلىرى، ئەزەربەيجاننىڭ مەدەنىيەت مىنىستىرىنىڭ باشچىلىقىدا بىزنى تەنتەنىلىك ھالدا قارشى ئالدى. ئايروپىلاندىن چۈشكەندىن كېيىن، ھەربىرىمىزگە بىر دەستىدىن گۈل ـ چېچەك تەقدىم قىلدى ۋە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بىزنى «خۇش كەلدىڭىز»، «سافالار كەلتۈردىڭىز» دەپ باغرىغا باستى. ئەزەربەيجان ئايرودرومىدىن شەھەرگە كىرىش ئۈچۈن كېچىك ماشىنا ۋە ئاپتوبۇسلار بىلەن يولغا چىققىنىمىزدا، بۇرنىمىزغا نېفت پۇرىقى پۇرىدى. پۈتۈن باكۇنىڭ ھەر تەرىپى نېفت قۇدۇقلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. يەر نېفت، دېڭىز نېفت، يەنى ئەزەربەيجان نېفت مەملىكتى ئىدى.

ئەزەربەيجاندىكى پائالىيەتلىرىمىز تېخمۇ مەنىلىك داۋام قىلدى. باكۇدا تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ۋەخپىنىڭ بىر كىتاپخانىسىنى ھەيۋەتلىك بىر مۇراسىم بىلەن ئاچتۇق. 2 ـ ۋە 3 ـ سېنتەبىر كۈنلىرى تۈركىيە ـ ئەزەربەيجان ئىقتىسادىي، تىجارىي

- مەن سىز دېگەن ئىمامنىڭ ئوغلى ماخمۇت بولىمەن، سىز سۇلتان ماخمۇت ئەمەسمۇ؟ جان قېرىندىشىم، ئەزىز دوستۇم، - دەپ ماڭا ئېسىلىپ، قۇچاقلاپ، كۆز ياشلىرىنى تۆتالماي قالدى. ئەتراپىمىزغا يىغىلغان ھەيئەتتىكى دوستلار ھەيران بولدى. ئۇلارغا ئىزاھات بەردىم. قىرىق يىل ئاۋۋال غۇلجىدا باشلانغۇچ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بىللە ئوقۇغان، ئەمما ئوتتۇز تۆرت يىلدىن بېرى كۆرۈشۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالمىغان بۇ ساۋاقداش دوستۇمنى سەمەرقەندە كۆرۈۋاتاتتىم. ماخمۇت تاشكەنتتىن ئائىلىسى بىلەن بىرلىكتە سەمەرقەندگە سايياھەتكە كەلگەن ئىكەن.

سەمەرقەند ھاۋاسى، ئىقلىمى ۋە تۇپراقلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەدىمكى كۇلتۇر مەركىزى قەشقەرگە بەكمۇ ئوخشاپ كېتەتتى. بۇ يەردە ئۆزۈمنى قەشقەردە تۇرغاندەك ھېس قىلدىم.

پۇتۇن زىيارەت جەريانىدا شاھىد بولدۇمكى، سوۋېت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۆزبەكىستاننىڭ پۇتۇن ئېكىنزارلىقلىرى نۇقۇل پاختا تېرىيدىغان ئېتىزلىقلارغا ئايلاندۇرۇلغان. پاختىلارنى روسىيە مەركىزى ھۆكۈمىتى ناھايىتى ئەرزان پۇلغا سېتىۋېلىپ، ئۇنىڭدىن توقۇلغان رەختلەرنى موسكۋادىن بۇ يەرگە كەلتۈرۈپ، ئۆزبەك خەلقىگە قىممەت باھادا ساتىدىكەن.

31 ئاۋغۇست كۈنى ئەتتىگەنده ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرۇپ، سەمەرقەنددىن بۇخارالىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. تۆرت سائەتلىك سەپەردىن كېيىن تارىخي شەھەر بۇخارالىغا يېتىپ كەلدۇق. ئالدى بىلەن شەھەر مەركىزىدىن ئون بەش كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى ھەززىتى نەخشىبەند مازىرى ۋە مەسجىتىنى زىيارەت قىلدۇق. مەسجىد يېڭىدىن خەلقنىڭ ئىبادىتىگە ئېچىلغان ئىكەن. مەسجىد ۋە ھويلىسى بۇ يەرگە ئۇزاق يېزىلاردىن كەلگەن كۆپ ساندىكى ئەر - ئايال زىيارەتچى بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلار نامىز ئۆتەپ، قۇرئانى كېرىم ئوقۇماقتا ئىدى. بىزمۇ نامىز ئوقۇپ دۇئا - تىلاۋەت قىلدۇق. بۇ يەردىكى كىشىلەر بىزنىڭ تۈركىيەدىن زىيارەتكە كەلگەنلىگىمىزنى ئوقۇپ، قىزغىن چاۋاكلار چېلىپ، بىزنى سەمىمي ھالدا قارشى ئالدى. ئۇلار بىزدىن قۇرئانى - كېرىم تەلەپ قىلدى. ئۇلارغا ئوندىن ئارتۇق قۇرئانى كېرىم ھەدىيە قىلدۇق. بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

بىز بۇخارا مېھمانخانىسىغا كېلىپ، سائەت 12:00 دە چۈشلۈكنى تامىقىمىزنى يېگەندىن كېيىن بۇخارا شەھىرىدىكى زىيارىتىمىزنى باشلىدۇق. بۇخارا بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ ئۈچ يۈز يىل ئىلگىرى قۇرۇلغان بىر شەھەر بولۇپ، مېھماندارىمىزنىڭ بىزگە بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا بۇگۈن بۇ شەھەرنىڭ نوپۇسى ئىككى يۈز ئوتتۇز مىڭ كىشى ئىكەن، ئەمما كىتابلارغا يېزىلغان مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا بۇخارانىڭ نوپۇسى يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئىكەنلىگى بىلىنمەكتە.

زىيارەت جەريانىدا ئەزەربەيجان خەلق فورۇنتى لىدەرى ئەلچىبەي بىلەن كۆرۈشۈش ۋە سۆزلۈشۈش پۈرسىتىگە ئىگە بولدۇم، بۇ مەشھۇر زات بىلەن تۇنجى دۇنياسىنىڭ بۈگۈنكى مەسىئىللىرى ئۈستىدە ئۇزۇن ئۇزۇن سۆھبەتلەشتىم.

ئەلچىبەيگە «ئۆزىگىزنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتىشىگىزنى ئارزۇ قىلىمەن» دېگىنىمدە، ئۇ شۇنداق جاۋاپ بەردى:

- ئىسمىم ئەبۈلپەيز ئوغلى ئەلچىبەي، بىر يېزىدا تۇغۇلدۇم. پاتىچى بولغان دادام، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ۋاپات بولۇپ كەتتى. ئانام بىلەن قالدىم. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، باكۇ ئۇنۋېرسىتېتى ئەرەپ تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇدۇم. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن سوۋېت روس ئىنژىنىرلىرىغا تەرجىمان بولۇپ مىسىرغا باردىم. ئۇ يەردە ئىككى يىل ئىشلىدىم. مەملىكىتىمگە قايتقاندىن كېيىن باكۇ ئۇنۋېرسىتېتىدە ئاسپىرانت بولۇپ ئوچۇق يىل ئىشلىدىم. « ئافرىقىدىكى تۈرك دۆلىتى » ماۋزۇلۇق دىسسېرتاتسىيەم بىلەن دوتسېنت بولدۇم. خىتاي، ئىران، ھىند ۋە ئەرەپ كەبى بىر مۇنچىلىغان مىللەت ۋە دۆلەتلەرنىڭ تارىخىنى ئۆگەندىم. ئوقۇغۇچىلىق ۋاقتىمدىن تارتىپ ئەركىنلىك، ھۆرىيەت ھەرىكەتلىرىگە قاتناشتىم. 1975 - يىلى يانۋاردا قاماققا ئېلىندىم. قارا باغدا يېرىم يىل تۇرمىدە ياتتىم. تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئەزەربەيجان قول يازمىلىرى ئىنىستىتۇتىدا ئىشلەشكە باشلىدىم. ھازىرمۇ شۇ ئورۇندا ئىشلەۋاتىمەن. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا گورباچوۋ دەۋرى مەيدانغا كەلدى. ئۇ « پېرەسترويكا» «گىلاسنوست» يەنى دېموكراتلاشما، ئەركىنلىك سىياسىتىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىزگە پىكىرلىرىمىزنى بىلدۈرۈش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. بىز بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ «بارلىق» ناملىق بىر جەمئىيەت قۇردۇق. ئەزەربەيجان تۈركلىرىنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ھوقۇقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتۇق. 1987 - يىلىدا خەلق فرونتى كونگرىسى مېنى خەلق فرونتىنىڭ رەئىسى قىلىپ سايلىدى. بىز دېموكراتىيە ۋە ھۆرىيەت ئۈچۈن كۈرىشىمىزنى داۋاملاشتۇرىمىز.

«تۈركىيەدىن تەلىپىڭىز نېمە؟» دەپ سورىغىنىمدا ئەلچىبەي شۇنداق دېدى:

- تۈركىيە ئەزەربەيجان بىلەن ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيەت - كۇلتۇر مۇناسىۋەتلىرىنى قۇۋۋەتلەندۈرسۇن. بىزگە ئىقتىسادى ياردەم لازىم. بىز ياپونىيە ۋە گېرمانىيە تېخنىكىسىنى تۈركىيە ۋاستىسى بىلەن ئېلىشنى ئارزۇ قىلىمىز. تۈركىيەدىن پۇل ئىستەمەيمىز، تۈركىيەدىكى شىركەتلەر ئەزەربەيجانغا مەبلەغ سېلىپ، زاۋۇت، فابرىكىلار قۇرسۇن. ئەزەربەيجانلىقلار تۈركىيەدىن كەلگەنلەر بىلەن بىرلىكتە ئىشلىسۇن، مىنىڭ تەلىپىم بۇنىڭدىن ئىبارەت.

بۇ زىيارەت جەريانىدا شۇنى ھېس قىلدۇقكى، گورباچوۋنىڭ ئەركىنلىك ۋە يېڭىدىن قۇرۇلما سىياسىتى سوۋېتلەر ئىتتىپاقى جۇمھۇرىيەتلىرىدە ياشىغان

ۋە كۇلتۇر مەسىلىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر كونفىرانسى ئۇيۇشتۇردۇق. كونفىرانسقا ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى، مىنىستىرلىرى ۋە كۆپ ساندا ئىلىم - پەن ساھەسىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرى قاتناشتى. كونفىرانستا تۇركىيە بىلەن ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتى ئارىسىدىكى تىجارىي، مەدەنىيەت ۋە كۇلتۇر مۇناسىۋەتلىرىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەكلىگى مۇھاكىمە قىلىندى.

باكۇ ناھايىتى گۈزەل ۋە زامانىۋىي بىر شەھەر ئىدى. ئەزەربەيجانىڭ تارىخى ۋە كۇلتۇرىگە مۇناسىۋەتلىك ئاساره - ئەتىقە مەركەزلىرىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇلارنىڭ ئىچىدە باكۇ قىز قەلئەسى، ئاتەشگاھ، شىرۋان شاھلار سارىيى، ئەزەربەيجان تارىخىي مۇزىسى، گۈلىستان سارىيى قاتارلىقلار بىزنىڭ ئالاھىدە دىققىتىمىزنى جەلپ قىلدى.

باكۇدىكى زىيارىتىمىز جەريانىدا 1990 - يىل يانۋار قەتلىئامىدا ئانا ۋەتىنىنى قوغداش ئۈچۈن روس تانكىلىرى ئاستىدا ئېزىلگەن، ئېتىلغان ئوقلاردا شېھىد بولغان ئەزەربەيجانلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ مازارلىرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلار ئۈچۈن دۇئالار ئوقۇدۇق. ئەزەربەيجان ئۈچۈن ۋە ئۇلارنىڭ كۆرىشى ئۈچۈن ياخشى تىلەكلەر تىلىدۇق.

ئەزەربەيجان تۈركلىرى ئوچۇق پىكىرلىك ، مىللىي ئېتىخارلىق، مىللىي كىملىگىگە سادىق، جەسۇر ئىنسانلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى ۋە قەلبىمدىن شۇ شېئىرى مىسرالار تۆكۈلدى:

تۇپراقىڭغا كەلگىنىمده جان ئەزەربەيجان،
شان - شەۋكەتلىك تارىخلىرىڭ بولدى نامايەن.
گۈزەللىگىڭ مېنى شەيدا، ئاشق ئەيلىدى،
سېنى كۆردۈم، يۈرۈگۈمده ئاقتى ھاياجان.

سېنى كۆرۈش ئارزۇيۇمتى، ئۇزاق زاماندىن،
مەن بىلەتتىم سېنى يۈرتۇم تەكلىماكاندىن.
يۇمۇلمايتتى كۆزۈم سېنى كۆرمەي كەتسەم جاھاندىن
ئەزەربەيجان، ئەزەربەيجان، جان ئەزەربەيجان!

ھىجران، پىراق، ئايرىلىشتىن مەن قاتتىق بەزدىم،
بەختىيار مەن سېنى كۆردۈم، قوينۇڭنى كەزدىم،
سېنىڭ بىلەن ئۆزۈمنى ئۆز ئۆيۈمده سەزدىم.
ئەزەربەيجان، ئەزەربەيجان، جان ئەزەربەيجان!

ئىكەن. ئايرودۇرۇمدا ھال - ئەھۋال سورۇشۇپ سۆھبەتلەشتۇق. سائەت 17:40 ئۆتكەندە ئايروپىلان بىلەن نيوركتىن چىكاگوغا قاراپ يولغا چىقىپ، سائەت 20:40 ئۆتكەندە چىكاگوغا يېتىپ كەلدۇق. چىكاگودىن ئاپتوبۇس بىلەن ئاخشام سائەت 21:30 دە يولغا چىقىپ، كەچ سائەت 24 دە ۋىسكونسىنگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇنىۋېرسىتېت مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق. 26 - سەنتەبىر كۈنى ئەتىگەن سائەت 8:30 دىن ئاخشام سائەت 18 گە قەدەر ۋىسكونسىننى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق.

27 - سەنتەبىر كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 14 دە كونگىرە پروفېسسور دوكتور كامال كاراپات ئەپەندىنىڭ يىغىنىنى ئېچىش نۇتقى بىلەن باشلاندى.

بۇ قېتىمقى يىغىنغا دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىدىن ئورتا ئاسىيانى تەتقىق قىلغان مۇتەخەسسىس ۋە ئالىملار كەلگەن ئىدى. يىغىنغا ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىدىن قاتناشقان ئالىملار بىلەن سۆھبەت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئالىم، مۇتەخەسسىسلەر يەنىلا كۆپچىلۈكنى تەشكىل قىلاتتى.

بۇ كوڭگىرىگە شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلاردىن مېنىڭدىن باشقا ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان غولامدىن پاختا ئەپەندى، سائۇدى ئەرەبىستاندا ياشاۋاتقان دوكتور. ئابدۇلئەزىز ئابدۇل ساتتار تۈركىستانى ئەپەندىلەر قاتناشقان ئىدى. كوڭگىرە 2 سېكسىيونغا (گۇرۇپپا) بۆلۈنۈپ 28 - 29 - 30 - سەنتەبىر كۈنلىرى ناھايىتى قىزغىن ھالدا داۋام قىلدى. مەن كوڭگىرىگە 29 - سەنتەبىر كۈنى چۈشتىن كېيىن «كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ ئېغىر ئاقىۋەتلىرى» ناملىق دوكلادىمنى تەقدىم قىلدىم. بۇ دوكلادىم يىغىنغا قاتناشقان ئالىم ۋە مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى قوزغاپ چوڭ ئالقىش ئالدى.

يىغىن جەريانىدا بىر خىتاي پروفېسسور دىققىتىمنى چەكتى. ئارىمىزدا خىتاي تىلى بىلەن مۇنداق سۆھبەت بولۇپ ئۆتتى:

- سىز قەيەردىن كەلدىڭىز، - دەپ سورىدىم. ئۇ:

- مەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن كەلدىم، - دېدى.

- قانداق كەلدىڭىز؟ - دەپ سورىدىم، ئۇ:

- مەن ئەسلىدە ئامېرىكىنىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇشىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن نيوركقا كەلگەن ئىدىم. نيوركتىكى چېغىمدا ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە «4 - نۆۋەتلىك ئورتا ئاسىيا تەتقىقات كوڭگىرىسى»نىڭ ئېچىلىدىغانلىقىدىن خەۋەردار بولۇپ، يىغىن تەييارلىق ھەيئىتىگە خەت يېزىپ ۋە تېلېفون قىلىپ، بۇ يىغىنغا قاتنىشىشنى تەلەپ قىلدىم. يىغىن تەييارلىق ھەيئىتى ماقۇل بولغاندىن كېيىن بۇ يىغىنغا كەلدىم، - دېدى. مەن ئۇنىڭدىن:

تۇركلەرگە ئىجابى تەسىر كۆرسەتكەن، بۇ سىياسەت نەتىجىسىدە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەق ۋە ھوقۇقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش پۈرسىتىگە ئىگە بولۇشماقتا.

ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجاندا ئون كۈن داۋاملاشقان سايلاھەت ۋە تەنقىدلىرىمىزنى تاماملىغاندىن كېيىن 1990 - يىل 6 - سېنتەبىر كۈنى تۈرك دۇنياسىنىڭ مۇستەھكەم قورغىنى بولغان ۋە ناھايىتى سېغىنغان تۈركىيەمىزگە قايتىپ كەلدۇق.

ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجاندىكى قېرىنداشلىرىمىزغا، دېموكراتىيەسى ۋە ھۆرىيەت يولىدىكى يېڭى سەپەرلىرى ئۈچۈن مۇۋاپىقىيەتلەر تىلەيمىز.

(بۇ ماقالە «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىل دېكابىر سانىدا ئېلان قىلىنغان.)

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلگەن 4-قېتىملىق ئۇتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات كونگىرىسگە قاتنىشىش

1990 - يىلى 7 - ئايدا يەنە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ مادىسوندىكى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان 4 - نۆۋەتلىك كونگىرىسگە قاتنىشىش توغرىسىدا كەلگەن تەكلىپنامىنى تاپشۇرۇۋالدىم. بۇ كونگىرىگە قانداق مەزمۇندىكى بىر دوكلاد بىلەن قاتنىشىش كېرەكلىكىنى قايتا - قايتا ئويلاپ، ئاخىرى «خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ ئېغىر ئاقىۋەتلىرى» توغرىسىدا بىر دوكلاد ھازىرلاپ، كونگىرىگە شۇ دوكلاد بىلەن قاتنىشىشنى ئۈيغۇن كۆردۈم. كونگىرىگە تەقدىم قىلىدىغان دوكلادىمنى تۈركىيە تۈركچىسى، ئۈيغۇر تۈركچىسى ۋە ئىنگلىزچە قىلىپ ھازىرلاپ، يول تەييارلىقلىرىمنى تاماملىدىم. 1990 - يىلى 9 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىن 30 - كۈنگىچە داۋام قىلىدىغان خەلقئارا كونگىرىگە قاتنىشىش ئۈچۈن، 1990 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى سەيشەنبە ئەتىگەن سائەت 9 دا پان ئامېرىكا ھاۋا يوللىرى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئامېرىكىغا ئۇچتۇم. كۈندۈز سائەت 12 دە (فرانكوپورت ۋاقتى سائەت 11دە) ئايروپىلان فرانكوپورت ئايرودۇرۇمىغا قوندى. فرانكوپورتتا پان ئامېرىكىنىڭ تۆرت يۈز ئەللىك كىشىلىك چوڭ ئايروپىلانغا ئالمىشىپ، كۈندۈز سائەت 13 دە نيوركقا قاراپ ئۇچۇشقا باشلىدۇق. ئامېرىكا ۋاقتى كۈندۈز سائەت 15 دە نيورك كىننىدى ئايرودورۇمىغا ئولاشتۇق. نيوركتىن چىكاگوغا مېڭىش ئالدىدا ئايرودۇرۇمدا غولامىدىن پاختا ئەپەندى بىلەن ئۇچۇرۇشۇپ قالدىم. غولامىدىن ئەپەندىمۇ بىز قاتنىشىدىغان كوڭگىرىگە قاتنىشىش ئۈچۈن يولغا چىققان

– سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن توپلام ئون بەش ۋەكىل كەلگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇچ كىشى رۇس ئىلىم ئەھلى، قالغان ئون بىر كىشى بولسا، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىكى رېسپوبلىكا ۋە ئاپتونوم رېسپوبلىكىلاردىن كەلگەن تاتار، قازاق، باشقۇرت، قىرغىز، ئەزەرى، ئۆزبېك ۋە تۇۋا ئىلىم ئەھلىلىرىدىن ئىبارەت. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن خەلقئارا ئىلمىي كوڭگىرە، كونفرانس ۋە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا ۋەكىل ئەۋەتمەيدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق خەلقلەردىن مۇنداق يىغىنلارغا ۋەكىل ئەۋەتىشتىن قورقىدۇ؟ تۈركىيىدە خەلقئارا تۈركولوگىيە كوڭگىرىلىرى، خەلقئارا تۈرك تىلى ۋە خەلق ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى قاتارلىق ئىلمىي يىغىنلار ئېچىلىپ تۇرىدۇ. مۇنداق يىغىننى تەشكىللىگەن ئۇنىۋېرسىتېتلەر ۋە ياكى كەسپىي ئورگانلار، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى بەزى مۇتەخەسسىسلەرگە كوڭگىرە ۋە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا قاتنىشىش توغرىسىدا تەكلىپنامە ئەۋەتسە، دەۋەتناملارنى پوچتاخانىلاردا قامال قىلىپ، ئۇلارنى خەۋەردار قىلمايدۇ ياكى ھەرخىل باھانە - سەۋەبلەرنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئۇلارنىڭ يىغىنغا بېرىشقا رۇخسەت قىلمايدۇ. ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىدىن داۋاملىق سۆز قىلىنىدۇ، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش مۇشۇنداق بولامدۇ؟ ئۇلار خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا قاتناشسا، باشقىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرسا ئىلمىي سەۋىيەسى يۇكسىلىدۇ ۋە زامانىۋى تەرەققىياتقا ماسلىشالايدۇ ئەمەسمۇ؟ - دېدىم.

جاڭ ماڭا قاراپ:

– بۇ ئىشلاردىن مېنىڭ خەۋرىم يوق ئىكەن، - دېدى.

مەن جاڭ ئەپەندىگە:

– سىز خېلى يۇقىرى مەنسەپتىكى بىر ئادەم ئىكەنسىز، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرىگە بۇ ھەقتىكى تەۋسىيەلىرىڭىزنى سۆزلىشىڭىز كېرەك ئەلۋەتتە، - دېدىم.

جاڭ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن:

– دۆلتىمگە قايتقاندىن كېيىن بۇ مەسىلىلەر ھەققىدە تېگىشلىك ئورۇنلارغا پىكىرلىرىمنى بېرىمەن، - دەپ مېنى قانائەتلەندۈرمەكچى بولدى.

1985 - يىلى سىنتەبىردە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن «5 - خەلقئارالىق تۈركولوگىيە كوڭگىرىسى»گە 1986 - يىلى سىنتەبىردە «7 - خەلقئارالىق تۈركولوگىيە كوڭگىرىسى»گە، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى بەزى تۈركولوگلارنىڭ نامىغا يىغىنغا قاتنىشىش داۋەتنامىسى ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ، بۇ دەۋەتناملەر قامال قىلىنىپ ئۇلارغا بىلدۈرىلمىگەن. خەۋىرى بولغانلارغا رۇخسەت بېرىلمىگەن. 1986 - يىلى 7 -

– سىزنىڭ ئاساسىي مۇتەخەسسىسلىك ساھاگىز نېمە؟ – دەپ سورىدىم. ئۇ:

– مەن قۇرۇلۇش ئىنژىنىرى ۋە پروفېسسورىمەن. مەن گۈاگجۇ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرلىككە باغلىق ئىلمىي ئاكادېمىك ئۇنۋان باھالاش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولىمەن، – دەپ جاۋاب بەردى.

– سىز يېغىنغا قانداق بىر تېمىدا دوكلاد سۇنماقچى، – دېسەم، ئۇ:

– مەن كونگرېسقە «ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيى – ئىمارەت قۇرۇلۇشى سەنئىتىنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى خىتاي ئۆيى – ئىمارەت قۇرۇلۇشىغا كۆرسەتكەن تەسىرى» ناملىق دوكلاد بىلەن كەلدىم، – دېدى. مەن ئۇنىڭدىن:

– بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ۋەتىنىنى شەرقىي تۈركىستان دەيمىز، سىز شىنجاڭ دەيسىز. سىز شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ باقتىڭىزمۇ؟ – دەپ سورىسام:

– يېقىندىن ئۇ يەرگە تېخىچە بېرىپ باقمىدىم، ئەمما مەن يېتىشتۇرگەن ئاسىستانلار ئۇ يەرگە بېرىپ تەتقىقات ئېلىپ بارىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيى – ئىمارەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆگەنىدى. بۇ ھەقتە نۇرغۇنلىغان ماتېرىيال ۋە رەسىملەر ئېلىپ كېلىپ ماڭا تاپشۇردى. شۇنىڭغا ئاساسەن ماتېرىيال تەييارلاپ يېغىنغا كەلدىم، سىز خىتايچىنى خېلى ياخشى بىلىدىكەنسىز، سىز قەيەردىن كەلدىڭىز؟ – دەپ سورىدى.

– مەن تۈركىيە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدىن كەلدىم، – دەپ جاۋاب بەردىم، ئۇ:

– خىتاي تىلىنى نەدە ئۆگەندىڭىز؟ – دەپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا جاۋابەن:

– مەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر بولىمەن، ئەسلىدە مەن ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدىم. ئۇ ئۇنىۋېرسىتېتتە يىگىرمە ئالتە يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلدىم. خىتايچىنى ئوقۇغۇچىلىق ۋە ئوقۇتقۇچىلىق يىللىرىمدا شۇ يەردە ئۆگەنگەن ئىدىم. 1982 – يىلى ئائىلەم بىلەن تۈركىيەگە كېلىپ يەرلەشتىم. 1983 – يىلىدىن باشلاپ، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتىمەن، – دەپ جاۋاب بەردىم.

جاڭ ئىسىملىك بۇ خىتاي پروفېسسور، مېنىڭ بەرگەن جاۋابىمدىن بەك ھەيرانلىق ھېس قىلىپ، سوئال سوراشنى توختاتتى. مەن ئۇنىڭدىن:

– بۇ قېتىمقى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات كونگرېسىگە سۇۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن قانچە ۋەكىل كېلىپتۇ؟ ئۇلارنىڭ مىللىي تەركىبى قانداق ئىكەن؟ بۇ ھەقتە مەلۇمات ئالدىڭىزمۇ؟ – دەپ سورىسام، ئۇ بېشىنى چايقاپ:

– بىلەلمىدىم، – دەپ بىلمەسلىككە سالدى. مەن دەرھال سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ:

8 ـ ئۆكتەبىر كۈنى تۈركىيىمىزنىڭ ئىستانبۇل شەھرىگە قايتىپ كەلدىم. مېنىڭ 4 ـ نۆۋەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات كونگرېسىگە سۇنغان دوكلادىمنىڭ تۈركىيە تۈركچىسى، ئۇيغۇر تۈركچىسى ۋە ئىنگلىزچىسى ئىستانبۇلدا نەشر قىلىندى.

بۇ دوكلاتىمنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 ـ يىلى 28 ـ سانىدا ، يەنە 1993 ـ يىلى 6 ـ فېۋرال كۈنى، شۇ چاغلاردا ئالمۇتادا نەشر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھايات گېزىتى» نىڭ 6 ـ ، 7ـ ، 8 ـ بەتلىرىدە ئېلان قىلىندى.

مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرگەن ئۆزبەكستانىنىڭ مەركىزى تاشكەنت شەھىرىدىكى زىيارىتىمىز

1991 ـ يىلى ئەتىيازدا قازاقىستانىنىڭ ئالمائاتا شەھىرىدە ياشايدىغان ساۋاقدىشىم ۋە دوستۇم شائىر دولقۇن ياسىننىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ تەھرىرى دولقۇننى ۋە بۇ گېزىتنىڭ باش مەسئۇلى يولداش ئەزىمەتوۋنى تۈركىيەگە دەۋەت قىلدىم. ئۇلار بىر ئاي تۈركىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستاندا زىيارەتتە بولدى. تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلار بىلەن ئۇچراشتى. تۈركىيەدىكى گېزىتخانىلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، ئوخشاش كەسىپتىكىلەر بىلەن پىكىر ئالماشتۇردى. سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئۆمرە زىيارىتىدە بولدى. كېيىن قازاقىستانغا قايتتى.

1992 ـ يىلى 1 ـ ئايلاردا ماڭا قازان ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى ۋە تاتارىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى تەرىپىدىن 1992 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 12 ـ كۈنگىچە قازاندا ئۆتكۈزۈلىدىغان 6 ـ نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈركولوگىيە يىغىنىغا قاتنىشىشىم ئۈچۈن، تەكلىپنامە كەلگەن ئىدى. بۇنىڭدىن بىر ئاي كېيىن دوستۇم دولقۇن ياسىننىڭ مېنى قازاقىستانغا دەۋەت قىلغان دەۋەتنامىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. بۇ ئىككى دەۋەتنى ئېلىپ رۇسىيەنىڭ ئىستانبۇل باش كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، پاسپورتۇمغا ۋىزا قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. كونسۇل مەسئۇللىرىغا قازانغا ئۆزبەكستان ئارقىلىق بېرىش ئارزۇيۇمنى ئىزھار قىلدىم. چۈنكى ئۆزبەكستاندا بەزى تۇغقانلىرىم بار ئىدى. شۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتۈپ كېتەي دەپ تىرانزىت ۋىزىسى بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. رۇس كونسۇلى ماڭا: «تاتارىستانىنىڭ پايتەختى قازان موسكۋاغا يېقىن، سىز ئەگەر ياخشىسى ئايرۇپىلان بىلەن موسكۋاغا بېرىپ، ئۇ يەردىن پويىزغا ئولتۇرۇپ قازانغا بارسىڭىز قولايلىق بولىدۇ» دەپ تۇرىۋالدى. مەن قازاقىستانغا تەكلىپ قىلىنغان دەۋىتىمنى يەنە كۆرسىتىپ، تاشكەنت ئارقىلىق مېڭىشنى تەلەپ قىلىپ چىگەگ تۇرۇۋالدىم. ئاخىرىدا رۇس كونسۇلى قازاقىستان

ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقات مەركىزىگە بۇرھان شەھىدى نامىدا خىتتايچە يېزىلغان بىر پارچە مەكتۇپ يېتىپ كەلگەن. مەكتۇپتا شۇنداق دېيىلگەن:

«تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقات مەركىزى مۇدىرلىكىگە:

تۈركىيە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ئۆتكۈزىلىدىغان <7 - نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈركولوگىيە كوڭگرېسى>دىن خەۋەر تاپتۇق. بۇنىڭدىن كېيىن، بۇ خىل يىغىنلارغا چاقىرىلىدىغان كىشىلەرنىڭ نامىغا بېۋاستە دەۋەتنامە ئەۋەتمەستىن، كېلىدىغان كىشىلەرنىڭ سانى ئېنىق بىلدۈرۈلگەن دەۋەتنامىنى، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە ئەۋەتىشىڭىزلارنى سورايمىز.

ھۆرمەت بىلەن: بۇرھان شەھىدى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى سىياسىي كېڭەش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى

جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى مەسلىھەت كومىتېتىنىڭ ئەزاسى»

ھۆر دۇنيادىكى پۈتۈن دۆلەتلەرنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتلىرى ۋە باشقا ئىلمىي ئاكادېمىك مۇەسسەسىلىرى تەرىپىدىن چاقىرىلىدىغان خەلقئارالىق ئىلمىي كوڭگرە ۋە كونفېرانسلارغا دەۋەت قىلىنىدىغان مۇتەخەسسىس ۋە ئالىملارنى، شۇ ئىلمىي ئورۇنلار بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئۆز نامىغا دەۋەتنامە ئەۋەتىپ بېرىش، ئومۇملاشقان بىر ئەھۋالدۇر . بىراق خىتتايدا بىلمىنى سىياسەت باشقۇرىدىغان بولغاچقا، چەتئەللەردىكى ئىلمىي يىغىنلارغا ئۇيغۇرلارنىڭ قاتنىشىشى چەكلىنىپ كەلدى.

4- نۆۋەتلىك ئورتا ئاسىيا (تۈركستان) تەتقىقات كوڭگرېسىگە قاتنىشىش جەريانىدا، تاتارىستاننىڭ قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدىن كەلگەن تارىخچى پروفېسسور دوكتور مىرقاسىم ئوسمانوۋ، ئۆزبەكستان ئورتا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتى تىببىي فاكۇلتېتى پروفېسسورى ئابدۇللا ئەبەيدۇللايېۋ، كافكازىيە مۇپتىسى ئاللاغا شۈكۈر پاشازادە، روسىيەدىكى ئاتاقلىق تۈركولوگ پروفېسسور دوكتور ئالىكساندىر شىرباك ئەپەندىلەر بىلەن يېقىندىن تونۇشۇپ، ئۇلار بىلەن ئورتا ئاسىيا تۈرك كۇلتۇرى ۋە ئۇيغۇر تىلى ھەققىدە ئەتراپلىق پىكىر ئالماشتۇرۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم.

30 - سىنتەبىر كۈنى چۈشتىن ئاۋۋال ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ كېلەچىكى ھەققىدە جىددى تالاش - تارتىشلار ۋە مۇھاكىمىلەر بولدى.

1990 - يىلى 1 - ئۆكتەبىردە يىغىن ئاياغلىشىپ، ۋەكىللەر ئۆز مەملىكەتلىرىگە قايتتى. مەن ۋىسكونسىندىن نيوركقا قايتىپ، ئۇ يەردە تۆت - بەش كۈن تۇرۇپ

بۇرۇن ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركستان (شىنجاڭ داشۇ) ئۇنىۋېرسىتېتىدە بىللە ئىشلىگەن ئاتاغلىق كومپوزىتور شەھىدە مەردىۋانىۋا خانىم ئىسسىق چىراي بىلەن قارشى ئالدى. ئۇنىڭ بىلەن ھاياجان ئىچىدە قىزغىن كۆرۈشتۈق. شەھىدە خانىم ئابلىمىتخانىنىڭ ئايالى ئىدى. بۇلارنىڭ بىر ئوغلى ۋە ئىككى قىزى بار ئىكەن. بىز ئۇچىمىزنى بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. ئەتىسى بىز بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن تاشكەنتتىكى دوست - بۇرادەرلىرىمىز يېتىپ كەلدى. ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ھال - خاتىرە سوراشتۇق. كەلگەنلەر ئاپتونوم ئۇرۇمچى ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىللە ئوقۇغان، ھازىر ئۆزبەكستان پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە ئىشلەۋاتقان تارىخچى ئىرفان توختى ۋە تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى ئابلەھەت خوجايىۋ ئەپەندىلەر، ساۋاقدىشىمىز شائىرە راھىلە ھافىزوۋا خانىمۇ بار ئىدى. ئەتىسى ئابلىمىتخان ئىسلامى ئەپەندى مېنى باشلاپ، ئۆزى ئىشلەۋاتقان ئۆزبەكستان قول يازمىلىرى ئىنىستىتۇتىغا زىيارەتكە ئېلىپ باردى. بۇ ئىنىستىتۇتنىڭ كىتابخانىسىدا ئوتتۇرا ئاسىيا (تۈركستان) تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر تارىخچى، يازغۇچى، شائىر ۋە ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ ناھايىتى نۇرغۇن قول يازما كىتابلىرى بار ئىكەن. ئىنىستىتۇتنىڭ مۇدىرى تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى پروفېسسور ھېسامدىن ئورۇنباي ئوغلىنى زىيارەت قىلدۇق ۋە سۆھبەتلەشتۇق. بۇ يەردىن يېنىشىمىزدا ئۆزبەكستان دۆلەتلىك كىتابخانىسىغا كەلدۇق. بۇ يەرنىمۇ زىيارەت قىلدۇق. كىتابخانىغا 1992 - يىلى 5 - ئايدا ئىستانبۇلدا تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن نەشر قىلىنغان ۋە تۈركىيەدە بىرىنچى قېتىملىق بىر ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى كىتابى ھېسابلانغان «مودەرن ئۇيغۇر تۈركچىسى گىرامەرى» يەنى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ گىراماتىكىسى» ناملىق كىتاۋىنى تەقدىم قىلدىم. كىتابخانا مەسئۇللىرى ناھايىتى خۇرسەن بولدى. شۇ كۈنى كەچتە ئابلىمىتخان ئىسلامى بىزنىڭ شەرىپىمىزگە ئۆزىنىڭ تاشكەنتتە ئاربلىشىدىغان يېقىن ئاغىنىلىرىنى چاقىرىپ، ئۆيىدە بىر زىياپەت بەردى. زىياپەتكە تارىخ پەنلىرى دوكتورى ئابدۇلئەھەت خوجايىۋ ۋە ئايالى، تارىخچى ئىرفان توختى ۋە ئايالى، شائىرە راھىلە ھافىزوۋا ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر قاتناشتى. مەن سۆز قىلىپ ئالدى بىلەن بۇ دوستلار بىلەن يۈز - كۆرۈشكەنلىگىم ئۈچۈن ناھايىتى خۇشال بولغانلىقىمنى ئىزھار قىلدىم ۋە ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇستەقىل دۆلەت بولغانلىغىنى قىزغىن تەبرىكلىدىم، شۇنداقلا تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركستانلىق دوستلارنىڭ سالىمنى يەتكۈزدۇم ۋە تۈركىيەدىكى ئەھۋالىمزنى تونۇشتۇردۇم.

ئەتىسى ئۇرۇمچى دارىلفۇنۇنىدا بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم شائىرە راھىلە ھاپىزنىڭ تەكلىپى بويىچە ئاھاڭگاران دېگەن شەھەر ئەتراپى رايونىغا چىقىپ، ئۇنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇرۇمچىدە شەرقىي تۈركستان ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات بۆلۈمىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم ئابدۇرازاق ئاخۇنباي

ۋە تاتارىستانغا ۋىزا قويۇپ بەردى. تاشكەنتكىمۇ تارانزىت (ئون كۈنلۈك) ۋىزا بەردى. چۈنكى، بۇ ۋاقىتلاردا ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى يېڭى مۇستەقىل بولغان بولۇپ، تۈركىيەدە تېخى ئەلچىخانا ۋە كونسۇللىرى ئېچىلمىغان ئىدى. ئۇ جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ ۋىزىسىنىمۇ رۇس ئەلچىخانىسى ۋاكالەتەن بېجىرىپ بېرەتتى.

ۋىزا رەسمىيەتلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، 1992 - يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئايالىم مەھرىنىسا قەشقىرى خانىم ۋە كىچىك ئوغلۇم كامال قەشقىرلەر بىلەن بىرلىكتە، كەچتە ئۆزبەكىستان ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايروپلانىغا ئولتۇرۇپ تاشكەنتكە قاراپ ئۇچتۇق. ئىستانبۇل ئاتا تۈرك ئايرودرومىدىن بەش سائەتكە يېقىن ئۇچقاندىن كېيىن، ئايروپلانىمىز 31 - ماي كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە ئۆزبەكىستانىنىڭ پايتەختى تاشكەنت ئايرودرومىغا قوندى. مەن ۋە ئايالىم مەھرىنىسا خانىم بەكمۇ ھاياجانلانغان ئىدۇق. تۈركىستانىنىڭ مەشھۇر شەھەرلىرىدىن تاشكەنتنى كۆرۈش ۋە تاشكەنتتىكى بۇرۇن شەرقىي تۈركىستاندا بىللە ئوقۇغان ۋە بىللە ئىشلىگەن دوستلىرىمىز بىلەن ئۇچرىشىش مىنۇتلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى، بىزنى چوڭقۇر ھېس - ھاياجان دېڭىزىغا غەرق قىلغان ئىدى. ئايروپلاندىن چۈشۈپ، كىرىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىدىغان زالغا كىردۇق. رۇسچە يېزىلغان بىر جەدۋەلنى تولدۇردۇق. قانچىلىك دوللار ئېلىپ كەلگەنلىكىمىزنى، بۇ جەدۋەلگە ئوچۇق قىلىپ، ھەم سان ھەم يېزىق بىلەن يازدۇق. پاسپورتلىرىمىزغا كىرىش تامغىسىنى ئۇرغۇزۇپ ئىشىكتىن چىقىشىمىزغا، ئالدىمىزغا غۇلجىدىكى ئىلى مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان، 1992 - يىلى 2 - ئايدا ئىستانبۇلغا كەلگەندە ئۇزۇن يىللاردىن كېيىن بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەن ساۋاقدىشىم، ئۆزبەكىستان قول يازمىلىرى ئىنىستىتۇتىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى ئابلىمىتخان ئىسلامى كېلىپ، بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە قوچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق. ھال - خاتىرە سوراشتۇق. چامدانلىرىمىزنى بىر تاكسىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، شەھەر مەركىزىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. يولدا كېتىۋېتىپ ساۋاقدىشىم ئابلىمىتخانغا:

- بىزنى سىلەرنىڭ ئۆيىگە يېقىن بىر يەردىكى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭلار، - دېگەن تەلەپنى قويدۇم.

ئابلىمىتخان تېرىككەندەك بولۇپ:

- مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭلار دېگىنىڭلار قانداق گەپ، بىزدە ئۇنداق قائىدە يوق. ئۆيلىرىمىز كەڭرى، بىزنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلىشىسىلەر، - دەپ ئۆزىنىڭ ئۆيىگە دەۋەت قىلدى.

«خاپا بولۇپ قالمىسۇن» دەپ سۆزىنى يىرالمىدۇق. بۇ دوستۇمنىڭ شەھەر مەركىزىگە يېقىن بىر يەردە پوشكىن كوچىسىنىڭ بېشىغا جايلاشقان، ئالدىدا كىچىك بىر ھويلىسى بار، تۆت ئېغىزلىق ئۆيى بار ئىكەن. ئۆيىگە يېتىپ كەلگىنىمىزدە،

دوستلۇق بىلەن گۈللەپ، ياشنار بۇ ئالتۇن دىيار،
بولسۇن ئامان ئەۋلادىمىز جان ئۆزبەكستان.

كۈتۈۋالدىڭ مېنى ئەزىز مېھمان قاتارى،
يۈزلىرىڭدە جىلۋىلەندى سۆيگۈ باھارى.
قەلبىمىزدە مۇھەببەتنىڭ ئاقتى ناھارى،
خاتىراتىڭ قالدى دىلدا جان ئۆزبەكستان.

گۈزەل تاشكەنت، سەمەرقەنتنى زوق بىلەن كەزدىم،
بۇخارادا مەن ئۆزۈمنى يۇرتۇمدا سەزدىم.
بۇيۇكلەرنىڭ مازارىدا بېشىمنى ئەگدىم.
بولدۇم سەندە ئەزىز مېھمان جان ئۆزبەكستان.

ساڭا سالام كەلتۈردۇم مەن ئىستانبۇلۇمدىن،
ئەنقەرەدىن، ئادانادىن ۋە ئەرزۇرۇمدىن.
بۇ سالاملار گۈلدەستىدۇر ئالغىن قولۇمدىن،
باغرى ئىسسىق، مېھرى ئاتەش جان ئۆزبەكستان.

ھاياجاندا تۇيۇقسىزغا باسقاندا ئاياق،
كۆتۈرۈلدى يۈرىكىمدىن ھىجرانۇ - پىراق.
ئوغۇز، ئۇيغۇر، ئۆزبەك، تاتار، قىرغىزۇ قازاق،
بىر نەسلىنىڭ ئەۋلادى بىز جان ئۆزبەكستان.

سەندە قىلدىم ھېچ ئۇنتۇلماس گۈزەل سەيلىنى،
ماگىنىتتەك تارتىۋالدىڭ قەلبىم مەيلىنى.
ئۇيغۇر تۇرك شائىرىنىڭ ئوتلۇق قەلبىنى،
ھاياجاندىن ئۆركەشلەتتىڭ جان ئۆزبەكستان!

1990 - يىل. ئاۋغۇست سەمەرقەنت، بۇخارا 1992 - يىلى ئىيۇن، تاشكەنت.

1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئۆزبەكستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمئىيىتى تاشكەنتتىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئۇچرىشىش يىغىنى ئۆتكۈزدى. يىغىننى جەمئىيەتنىڭ رەئىسى پەن نامزاتى ئابدۇللا بارايئۇ ئاچتى. مېنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن سۆزگە تەكلىپ قىلدى. بۇ يىغىنغا 1951 - 1955 - يىللىرى ئارىسىدا

بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇنىڭ باغچىلىق ھۆيلىسىدا ئولتۇرۇپ، تاماق يېگەچ ئۇزۇن - ئۇزۇن مۇڭداشتۇق. بىشىمىزدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەرنى بىر - بىرىمىزگە سۆزلەپ بەردۇق. ئابدۇرازاقنىڭ بىر پۇتى تىزىدىن كېسىلگەن ئىكەن. ئۇ ھاسىغا تايىنىپ يۈرۈيدىكەن. بۇنى كۆرۈپ كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولۇپ كەتتى.

1992 - يىلى 6 - ئايىنىڭ 2 - كۈنى تەكلىپكە ئاساسەن، ئۆزبەكستان رادىئو ئىستانسىسىغا بېرىپ، رادىئونىڭ ئۇيغۇرچە بۆلۈمىدە ئۆزبەكستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى تەبرىكلەپ، ئون بەش مىنۇت سۆز قىلدىم. ئۆزبەكستان ھەققىدە يازغان بىر پارچە شېئىرىمنى ئوقۇپ بەردىم. بۇ شېئىر تۆۋەندىكىچە:

سالام گۈزەل ئۆزبەكستان

ئۇزاقلاردىن ئارزۇ قىلىپ كۆرگىلى كەلدىم،
جان رىشتىدىن دوستلۇق يىپى ئۆرگىلى كەلدىم.
چىن مۇھەببەت دېگىزىدا ئۇزگىلى كەلدىم،
تۈركستانىنىڭ گۈلشەن بېغى جان ئۆزبەكستان.

پىشانەڭدىن ھۆرمەت بىلەن سۆيگىلى كەلدىم،
قېرىنداشلىق گۈلدەستىسى تۈزگىلى كەلدىم.
باغلىرىڭدىن ئەنجۇر، ئانار ئۈزگىلى كەلدىم،
تومۇرۇمدا ئۆركەشلىگەن قان ئۆزبەكستان.

چىن دوستلۇقىنىڭ كارۋانىغا قېتىلىپ كەلدىم،
شاتلىقىمدىن قىزىل گۈلدەك ئېچىلىپ كەلدىم.
يىراقلاردىن سېنى ئويلاپ سېغىنىپ كەلدىم،
دىلدا قوشاق، تىلدا داستان جان ئۆزبەكستان.

كۆكى ئەينى بىر چىنارنىڭ شاخلىرىدۇرمىز،
ئاسىيانىڭ رەڭدار، گۈزەل باغلىرىدۇرمىز.
بىز ئەزەلدىن يۇرتىمىزنىڭ شاھلىرىدۇرمىز،
بىزگە تارىخ بەخش ئەتكەن شان ئۆزبەكستان.

دوستلۇق، بىرلىك، ھەمنەپەسلىك بىزدىكى شۇئار،
بولسا بۇ روھ ھېچ يېقىلماس يۈكسەلگەن چىنار.

قىزىل ئوردۇ شەھرىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، ئىككىنچى كۈنى چۈشكە يېقىن رۇسىيە رىسپوبلىكىسىغا قارايدىغان كويىبشىۋ شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. يولدا تونۇشۇپ قالغان بىر ئۆزبەك يىگىت، كويىبشىۋ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇيدىكەن. ئۇ ماڭا ياردەمدە بولدى. كويىبشىۋدىن قازانغا سائەت16:30 دا ماگىدىغان پويىز بېلىتىنى ئالدىم. ئۆزبەك يىگىت، مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. ئۇ بىر رۇس قىز بىلەن ئۆيلەنگەن ئىكەن. ئۆيىگە باردۇق. خانىمى بىلەن كۆرۈشتۇق. ئۇ خانىمغا ياردەملىشىپ ئۆزبەك پولوسى قىلدى. پولونى يەپ، بىرئاز ئىستىراھەت قىلغاندىن كېيىن، مېنى پويىز ئىستانسىسىغا ئېلىپ كەلدى. شەھەر مەركىزىنى بىرقۇر ئايلىنىپ، سائەت تۆرتتە پويىزغا ئولتۇرۇپ، سائەت16:30 دا پويىزغا ئولتۇرۇپ قازانغا يۈرۈپ كەتتىم. ئۆزبەك يىگىت مېنى سەمىمىي ھالدا ئۇزۇتۇپ قويدى. كېچىچە مېڭىپ سەھەردە باشقۇردىستاننىڭ مەركىزى ۋوفا شەھرىگە كەلدۇق. ئۇ يەردىن قوزغىلىپ، 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزلەردە قازان شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. پويىزدىن چۈشۈشىمگە قىزىل ئوردۇ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلەيدىغان بىر قازاق پروفېسسور بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدىم. ئىككىمىز بىرلىكتە بىر تاكسىغا ئولتۇرۇپ، تاتارىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق.

تاتارىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى بىلەن قازان ئۇنىۋېرسىتېتى، بۇ قېتىمقى تۈركۈلوگىيە يىغىنىنى ئۇيۇشتۇرغۇچى ئورگانلار ئىدى. ئۇلارنىڭ پەنلەر ئاكادېمىيەسىدىكى ۋەكىللىرى بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە بىر كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا تاتارىستان دۆلەت مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدۇق. قازان ناھايىتى گۈزەل بىر شەھەر ئىكەن. ئۇنىڭ گۈزەللىكىدىن ھاياجانلىنىپ «سالام قازان» ناملىق شېئىرنى يازدىم ۋە بىر يىغىندا تاتار قېرىنداشلارغا ئوقۇپ بەردىم. بۇ شېئىر تۆۋەندىكىچە:

سالام قازان

قازان ساڭا ئېلىپ كەلدىم يىراقلاردىن،
ماخمۇت، يۈسۈپ ئەۋلادلىرى سالامنى.
ئېلىپ كەلدىم ساڭا ئالىي سۆۋغات بىلىپ،
دىنىمىز، ئىمانىمىز، كالامنى.

ياڭرىسۇن مۇنارەڭدە جاراڭلىسۇن،
يەتمىش يىل توختاپ قالغان ئەزان ئۈنى،
ئېدىل - ئۇرال ۋادىسىگە نۇرلار چېچىپ،
چاقنىسۇن ھۆرىيەتنىڭ پارلاق كۈنى.

شەرقىي تۈركىستان «شىنجاڭ» گېزىتىنىڭ ئىدارە باشلىقى ۋە باش مۇھەررىرى بولغان ئابدۇقادىر زۇنۇنى قەدەم تەشرىپ قىلدى. بۇ كىشى، 1944 - يىلى 12 - نويابىردا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى»دە خىزمەت قىلغان مۇتەۋەرلەرنىڭ بىرى ئىدى. يېغىنغا يەنە بىر مەزگىل ئۆزبەكىستان تەشۋىقات، رادىئو ۋە تېلېۋىزور مىنىستىرلىگىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى پىشقەدەم ئۇيغۇر زىيالىسى خىلەم خۇداۋەردىيوف، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تۇرپان شەھىرىدىن بولغان ۋە 1960 - يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن پىشقەدەم تىلچى ۋە ئالىم مەھەممەت زەيدى ئاكا، مېنىڭ شىنجاڭ داشۆدىكى ۋاختىمدا ئوقۇتقۇچىم بولغان مۆمىن كەرىموۋ ئەپەندى، مىللىي ئارمىيەنىڭ پىشقەدەم ئوفىتسېرى، شەرقىي تۈركىستان ھەربىي رايونى ژۇرنىلىنىڭ تەھرىرى، تىل - ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ نامزاتى ۋە شائىر ئاسىم باقى ئەپەندى، پىشقەدەم يازغۇچى سېيتجان سېيتشوف، تارىخچى ئىرفان توختى، تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى ئابدۇلئەھەت خوجايېۋ، ئۆزبەكىستان قول يازمىلىرى ئىنىستىتۇتىنىڭ چوڭ ئىلمىي خادىمى ئابلىمىتخان ئىسلامى، ئاتاغلىق كومپوزىتور شەھىدە خانىم قاتارلىق ئەللىكتىن ئارتۇق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرى قاتناشتى. مەن ئۇلارغا تۈركىيەدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سالاملىرىنى يەتكۈزدۇم. ئۇلاردىن سەممىي ھال - خاتىرە سورايدىغانلىقىنى بىلدۈردۇم. ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قىزغىن تەبرىكلىدىم. شۇنداقلا تۈركىيەدە ۋە غەرب دۇنياسىدا شەرقىي تۈركىستان داۋاسى يولىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان پائالىيەتلىرىمىزنى ئاڭلاتتىم. بۇ دوكلاتىمنى ئاڭلىغان دوستلار ناھايىتى ھاياجانلاندى. يىغىندىن كېيىن ھەممىمىز كوللېكتىپ ھالدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتۇق.

تاتارىستانىنىڭ باش كەنتى قازاندا ئېچىلغان تۈركولوگىيە كۇڭگىرىسىگە ئىشتىراك قىلىشىم

ئايالىم مەھرىنىسا خانىم ۋە ئوغلۇم كامالنى، شەھىدە خانىم ۋە راھىلە خانىملار تاشكەنتتە ئېلىپ قالدى.

مەن 1992 - يىلى 7 - ئىيۇن كۈنى تاشكەنتتىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تاتارىستانىنىڭ پايتەختى قازاندا ئۆتكۈزۈلىدىغان « 5 - قېتىملىق خەلقئارالىق تۈركولوگىيە يىغىنى»غا قاتنىشىش ئۈچۈن تاتارىستانغا يۈرۈپ كەتتىم. تاشكەنتتىن قازانغا ئايروپىلان بىلەن كېتىشنى خالىمىدىم. پويىزغا چۈشۈپ تۈركىستانىنىڭ شەھەر، قىشلاق ۋە دالالىرىنى بېسىپ ئۆتۈشنى، ئۇ يەرلەرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈشنى ئارزۇ قىلدىم. پويىزدا چىمكەنت ۋە تۈركىستان شەھەرلىرىنى ئارقىمىزدا قالدۇرۇپ،

تالاش - تارتىشلار ۋە تۈركولوگىيە ئىلمىنىڭ ھەرخىل مەسىلىلىرى ئۈستىدە مۇنازىرىلەر بىلەن داۋام قىلدى. بۇ يىغىنغا تۈركىيەدىن پروفېسسور دوكتور ئەھمەت بىجان ئەرجىلاسۇن، پروفېسسور دوكتور ئىلتەر تۈركمەن، پروفېسسور دوكتور نادىر دۆلەت، دوتسېنت.دوكتور. ئوسمان سەرتقايا قاتارلىق بىر تۈركۈم ئىلىم ئەھلىلىرى قاتناشتى.

مەن تۈركولوگىيە يىغىنىنىڭ تىل سېكسىيۇنىدا «ئۇيغۇر تىلىنىڭ تارىخى تەرەققىياتى ۋە بۈگۈنكى ۋەزىيىتى» ناملىق ئىلمىي دوكلاتنىمنى تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن بايان قىلىپ ئۆتتۈم. ئىلمىي دوكلاتىم، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى ۋە ئالقىشلاندى.

بۇ يىغىنغا دۇنيادىكى قىرىقتىن ئارتۇق دۆلەتتىن ئىككى يۈزدىن ئارتۇق تۈركولوگ كېلىپ قاتناشتى. ئۇيغۇرلاردىن بولسا تۈركىيەدىن مەن، قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىن تۈركولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتلىرىدىن پاتىگۈل سابىتۇا خانىم ۋە ساۋۇت مولىلاۋۇدۇن ئەپەندىلەر قاتناشتۇق. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، يايىق دەرياسىدىن ئۆتۈپ، دەريانىڭ قارشى قىرغىغدىكى قەدىمكى بۇلغار قەلئەسىنى زىيارەت قىلدۇق ۋە بۇ شەھەرنىڭ تارىخى بىلەن تونۇشتۇق. بىز تاتارىستاندا تۇرۇۋاتقان كۈنلىرىمىزدە قۇربان ھېيىت بولدى. قۇربان ھېيىت نامىزىنى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان تاقۇبتىلگەن، سوۋتىلەر ئىتتىپاقى تارقىلىپ كەتكەندىن كېيىن، قازان تاتار تۈركلىرىنىڭ تەلىۋى ۋە ياردىمى بىلەن رېمونت قىلىنىپ پېڭىدىن ئىبادەتكە ئېچىلغان «قازان مەسچىتى»دە ئۇقۇدۇق. تاتار تۈركولوگلىرىدىن پروفېسسور دوكتور ئەدھەم تىنىشۇ بىلەن يىغىن جەريانىدا ئۇچرۇشۇپ، ئىلمىي سۆھبەتلەردە بولدۇق. غۇلجىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، ئون يەتتە يېشىدا ئاتا - ئانىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن، تاتار تۈركلىرىدىن مىرقاسىم ئوسمانوۋ بىلەن سۆھبەتلەردە بولدۇق. ئۇ يىغىن جەريانىدا مېنى ۋە ئەگە ئۇنىۋېرسىتېتى پروفېسسورى فىكرەت تۈركمەننى ئالاھىدە زىياپەت ئۈچۈن ئۆيىگە چاقىرىپ، قىزغىن كۈتىۋالدى. مىرقاسىم ئوسمانوۋ بىلەن 1990 - يىلى 9 - ئايدا ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ ۋىسكونسىندە ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات يىغىنىدا تونۇشۇپ قالغان ئىدىم.

ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئېچىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات يىغىنىدا بۇ كىشى مېنىڭ ئالاھىدە دىققىتىمنى تارتقان ئىدى. مەن ئۇنىڭ قىياپىتىدىن، يا ئۆزبەك ۋە يا ئۇيغۇر بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ:

- سىز قايسى دۆلەتتىن كەلدىڭىز؟ - دەپ سوردىم. ئۇ ماڭا:

- سوۋېتلەر ئىتتىپاقى تاتارىستاندىن كەلدىم،- دېدى. مەن يەنە سوئال سوراشنى داۋاملاشتۇردۇم، ئۇ ماڭا بىر - بىرلەپ جاۋاپ بەرگەن ئىدى. ئۆزئارا

كەلگىنىمدە بوسۇغاڭغا ھاياجاندا،
ھېسلىرىم ئۆركەشلىدى ئۇرغۇپ ئاقتى.
يەتكەشكە نۇر چاقنىغان ۋىسالىڭغا،
يۇرۇكۇم كېپىنەكتەك قانات قاقتى.

ھەۋەس بىلەن قاراپ گۈزەل جامالىڭغا،
قول باغلاپ تۇرۇپ ساڭا سالام دېدىم.
سەن ھەم ماڭا ئىللىق چىراي كۆلۈمسىرەپ،
تەشرىپىڭ يۇرۇكۈمگە ئارام دېدىڭ.

قېرىنداشلىق تۇيغۇسىنىڭ دولقۇنىدا،
سالام بەردىم ھۆرمەت بىلەن باشىم ئېگىپ.
قېرىندىشىم «كەل» دەپ مېنى قارشى ئالدىڭ،
چىن مۇھەببەت ئىشقى بىلەن ئوتتەك يېنىپ.

كەزگىنىمدە ئېدىل - ئۇرال بويلىرىنى،
كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى تارىخ ئۆتمۈش زامان.
جانلاندى كۆز ئالدىمدا توقاي بىلەن،
بۇيۇك ئالىم جەسۇر، زەكى ۋەلى تۇغان.

كونا بۇلغار قەلئەسىنى كۆرگىنىمدە،
ئۇنۇتۇلماس خاتىرىلەر قالدى مەندە.
تارىخىڭ قەھرىمانلىق قامۇسىدۇر،
ھاياجان تۇلپارىدا ئۇچتۇم سەندە.

ساڭا شېئىر يازدىم ئۆتكۈر قەلىمىمنى،
ئىلھامىم بىلىيگە سۇركەپ بىلەپ.
ساڭا بۇگۈن ھۆرىيەتنىڭ بەيگىسىدە،
دۇئا قىلدىم بۇيۇك ئۇتۇق، زەپەر تىلەپ.

تۈركولوگىيە يېغىنى، تۈرك دۇنياسىنىڭ مەشھۇر شەخسلىرى تۈركولوگلار، يازغۇچىلار ۋە شائىرلار بىلەن ئۆزئارا ئۇچرىشىش يېغىنى بولدى. يېغىن قىزغىن

ئىككىمىز يىغىن جەريانىدا ئورۇغ - تۇغقاندەك يېقىن بولۇپ كەتتۇق.

مىرقاسىم ئوسمانىنىڭ ئائىلىسى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ غۇلجا شەھىرىدىن قازاقىستانغا كۆچۈپ چىقىپ، ئۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراشلىق تاتارىستانغا ھىجرەت قىلىپتۇ. مىرقاسىم ئوسمانوۋ قازان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ بۆلۈمىنى ئوقۇپ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، خىزمەتكە باشلاپتۇ. بىرقانچە يىللىق ئىلمىي خىزمەتلىرى نەتىجىسىدە تارىخ پەنلىرى بويىچە پەن دوكتورى ئۇنۋانىنى ئېلىپتۇ ۋە پروفېسسورلۇق دەرىجىسىگىمۇ ئېرىشىپتۇ. قازان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىق ۋەزىپىسىگىچە ئۆستۈرۈلۈپتۇ.

مىرقاسىم ئوسمانوۋ 1993 - يىلى تۈركىيەگە كەلگەندە، ئۇنى ئىستانبۇلدا ئالاھىدە كۈتۈۋالغان ئىدىم. ئۇرۇشارا مۇناسىۋەتلىرىمىز داۋاملىشىپ تۇردى. تاتارىستاندىكى تۈركولوگىيە يىغىنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى سائەت 15 تە يەنە پويىزغا ئولتۇرۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بوزقىرلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى سائەت 8 دە تاشكەنتكە قايتىپ كەلدىم. تاشكەنتتە ئابلىمىتخانىنىڭ ئۆيىدە بىر - ئىككى كۈن تۇرغاندىن كېيىن، بىر كۈنى ئاخشىمى ماڭا «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدىدىن بىر تېلېفون كېلىپ قالدى. ئۇ تېلېفوندا مېنىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىدى. يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ئالمائاتادا «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» قۇرۇلتىيىنىڭ باشلىنىدىغانلىقىنى، مېنىڭمۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىپ بېرىشىمنى تەكلىپ قىلدى. مەن ھاشىر ۋاھىدى ئاكىغا:

- سىز ماڭا، ئەيسا ئەپەندىگە ۋە مەھەممەت رىزا بېكنىگە بۇ يىغىنغا قاتنىشىپ بېرىش ئۈچۈن تەكلىپنامە ئەۋەتكەن ئىدىڭىز. مەن يىغىنىڭلارغا قاتنىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ئىمكان بار ئالمائاتاغا تېز ئارىدا يېتىپ بارىمەن ۋە بۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىمەن، - دېدىم.

تاشكەنتتىن ئالمائاتاغا ماڭىدىغان پويىزغا بىلەت ئېلىپ، يول تەييارلىقلىرىنى تاماملىدۇق. 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 18 - كۈنى چۈشتىن كېيىن، تاشكەنتتىكى دوستلار بىلەن خوشلۇشۇپ، پويىز ئىستانسىسىغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنى ئابلىمىتخان ئىسلامى ئۆزۈتۈپ چىقتى. مەن، مېھرىنسا خانىم ۋە ئوغلۇم كامال پويىزغا چىقىپ ئورنىمىزغا ئولتۇرتۇق. بەش مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، پويىز ئىستانسىسىدا ئىشلەيدىغان بىر ئۆزبەك يىگىت، بىز جايلاشقان ۋاگونغا كېلىپ، بىزدىن پاسپورت سورىدى. پاسپورتلىرىمىزنى كۆرگەندىن كېيىن، سومكىلىرىمىزنى ئېچىشنى تەلەپ قىلدى. مەن بۇ يىگىتكە:

سوئال - جاۋاب ئارقىلىق بىر - بىرىمىزنى تېخىمۇ ياخشى تونۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇق.

- سىز ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇتقۇچىمۇ؟
- شۇنداق، قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى.
- قايسى فاكۇلتېتنىڭ ئوقۇتقۇچىسى؟
- تارىخ بۆلۈمىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى.
- ئاكادېمىك ئۇنۋانىڭىز نېمە؟
- پروفېسسور دوكتور
- مىللىتىڭىز تاتارمۇ؟
- شۇنداق، تاتار.

مىرقاسىم ئوسمانوۋ مەندىن سورىدى:

- سىز قەيەردىن كەلدىڭىز؟
- تۈركىيەدىن.
- سىز تۈركىيەلىكمۇ؟
- ياق، مەن شەرقىي تۈركىستانلىق، ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن.
- تۈركىيەگە قاچان كەلگەن؟
- 1982 - يىلى كەلگەن.
- تۈركىيەدە قايسى ئورۇندا ئىشلەيسىز؟
- ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيمەن.
- سىز ماڭا ئۇيغۇرچە جاۋاپ بېرىۋاتىسىز. ئۇيغۇرچىنى قاچان، قانداق ئۆگەندىڭىز؟ - دەپ سورۇدۇم يەنە.
- مەن غۇلجىدا تۇغۇلغان، ئون يەتتە يېشىمغىچە شەرقىي تۈركىستاندا، غۇلجىدا ياشىغان.
- دېمەك، ئىلى دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان دەڭە.
- شۇنداق.
- هازىرقى ۋەزىپىڭىز نېمە؟
- قازان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى.
- ماشائاللا، ناھايىتى خۇرسەن بولدۇم. ئىلى دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغانلىقىڭىز مانا بۇنىڭدىن بىلىنىپ تۇرۇپتۇ.

ئەتىسى 19 - ئىيۇن كەچ سائەت 7 دە ئالمائاتاغا يېتىپ كەلدۇق.

قازاقستاندىكى زىيارىتىمىز ۋە ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلتىيىغا قاتنىششىمىز

بىز تاشكەنتتىن ئالمائاتاغا يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، پاتىگۈل سابىتۇاغا ۋە يولدىشى رابىك ئىسمائىلغا، دوستۇم دولقۇن ياسىنغا ۋە ئايالى ھەببەلەرگە تېلېفوندا خەۋەر بېرىپ قويغان ئىدۇق. پويىز ئىستانسىسىدا بىزنى رابىك ئىسمائىل بىلەن پاتىگۈل سابىتوۋا قىزغىن قارشى ئېلىپ كۇتۇۋالدى. ئۇلار سومكىلىرىمىزنى، ھەيدەپ كەلگەن پىكاپنىڭ ئارقا تەرىپىگە بېسىپ، بىزنى ئۆز ئۆيلىرىگە ئېلىپ كەتتى. ئۆيگە يېتىپ بېرىپ ھال - ئەھۋاللىشىپ، بىر پىيالە چاي ئىچىپ تۇرۇشىمىزغا پاتىگۈللەرنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىگى قېقىلدى. ئىشكنى رابىك ئىسمائىل ئاچتى. دوستۇم دولقۇن ياسىن بىلەن ھەببە خانىم كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق. ھال - ئەھۋال سوراشتۇق. دولقۇن ئەپەندى ۋە ھەببە خانىم:

- بىز يېرىم سائەت كېچىكىپ قاپتۇق. سىلەرنىڭ ئۆيگە كەلگەنلىكىڭلاردىن خەۋەر تېپىپ، بۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق. كەچۈرۈڭلار، رەنجىمەڭلار، - دېدى.

- نېمىشقا رەنجيمىز. بۇنداق ئىشلار بولۇپ قالىدۇ، - دېدىم.

رابىك ئىسمائىل:

- بىزنىڭ تەلىيىمىز بار ئىكەن، - دېدى.

چاي ئىچتۇق. تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، دولقۇن ياسىن ئەپەندى بىلەن ھەببە خانىم بىزنى ئۆيگە ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، پاتىگۈللەردىن ئىجازەت سورىدى. پاتىگۈل سابىتوۋا ۋە رابىك ئىسمائىللار:

- بىزنىڭكىدە 2 - 3 كۈن تۇرىدۇ، ئاندىن سىلەرگە بېرىمىز، - دېدى. ئارىلىرىدا بىرئاز تارتىشىش يۈز بەردى.

- بۇگۈنچە بۇ يەردە قونۇپ قالايلى. ئەتە كەچتە سىلەرنىڭ ئۆيگە بارايلى، - دېدىم.

دولقۇن بىلەن ھەببە تەستە ماقۇل بولدى. كەچ سائەت 11 گىچە پاتىگۈل ۋە رابىك ئىسمائىللار بىلەن مۇڭدۇشۇپ، ئاندىن يېتىپ قالدۇق. ئەتىسى 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتىگەنلىك چېيىمىزنى ئىچىپ بولۇپ، رابىك ئىسمائىل ۋە پاتىگۈل سابىتۇالارنىڭ ھەمراھلىغىدا، ئۇلارنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ، «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك تەسىس قۇرۇلتىيى»

- بىز تۈركىيەدىن تاشكەنت ئايرىدىرومغا چۈشكەندە، تامۇژنا خادىملىرى سومكىلىرىمىزنى تەكشۈرۈپ كۆرگەن. ئەمدى سىزنىڭ تەكرار تەكشۈرىشىڭىزنىڭ نېمە ھاجىتى بار، - دېدىم.

ئۇ يېگىت سومكىلارنى ئېچىپ كۆرۈپ بېقىش ئېكرىدە چىڭ تۇردى. ئاخىرى سومكىلارنى ئاچتىم. كۆرۈپ بېقىپ «بولدى ئەمدى» دېدى ۋە پاسپورتلىرىمىزنى ئېلىپ كەتتى. بەش مىنۇتتىن كېيىن قايتا كېلىپ «پويىز ئىستانسىسى ئىشخانىسىغا بېرىشىڭىز كېرەك» دېدى. «نېمە ئۈچۈن» دېسەم، جاۋاپ بەرمىدى. ماقۇل بولۇپ ئىشخانىغا باردىم. ئابلىمىتخان ئىسلامى تېخى كەتمىگەن ئىكەن. ئۇمۇ كەلدى. ئىشخانىدا ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بىر رۇس تامۇژنا خادىمى بىز بىلەن كۆرۈشۈپ:

- سىز تاشكەنتكە كەلگەندىن كېيىن تۇرىدىغان يېرىڭىزنى بىلدۈرۈپ، ساقچى ئىدارىسىدىن پاسپورتىڭىزغا تامغا ئۇرغۇزماپسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشكەنتتە تۇرىدىغان ۋاقتىڭىز 3 - 4 كۈن ئېشىپ كېتىپتۇ. سىز بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن كەلدىڭىز؟ سىز تۈركىيەدە نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىنىسىز؟ - دەپ سورىدى.

مەن ئۆزەمنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكىمنى، تەكلىپ بويىچە تاتارىستاننىڭ قازان شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن « 5 - نۆۋەتلىك تۈركولوگىيە يىغىنى»غا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىمنى، تاتارىستانغا ئۆزبەكىستان ئارقىلىق بېرىش ئۈچۈن تىرانزىت ۋىزا ئالغانلىقىمنى ئېيتتىم. ماڭا ھېچبىر كىشىنىڭ تاشكەنتكە كەلگەندىن كېيىن، تۇرار جايىڭىزنى بىلدۈرۈپ ساقچى ئىدارىسىغا خەۋەر بېرىسىز ۋە پاسپورتىڭىزغا تامغا ئۇرغۇزىسىز دېمىگەنلىكىنى، ئايرىدىرومدا ھەم مۇنداق بىر ئۇختۇرۇشنى كۆرمىگەنلىكىمنى ئېيتتىم. دوستۇم ئابلىمىتخان ئىسلامنىڭ ئۆيىدە تۇرغانلىقىمنى، ئۇنىڭمۇ ماڭا مۇنداق بىر بەلگىلىمىنىڭ بارلىغىدىن سۆز ئاچمىغانلىغىنى ئېيتتىم.

پويىز ئىستانسىسى باشلىقى بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىرئاز بوشاشتى. مۇئامىلىسىمۇ بىرئاز يۇمشىدى.

- خاپا بولماڭ، سىزنى بىرئاز ئاۋارە قىلىپ قويدۇق. تىرانزىت ۋىزىدىكى تۇرۇش ۋاقتىڭىز ئۈچ كۈن ئېشىپ كېتىپتۇ، شۇڭلاشقا ئازراق جەريانە تۆلىسىڭىزلا بولدى، - دېدى.

- قانچىلىك جەريانە تۆلەيمەن، - دېسەم، رۇبلىنى دوللارغا سۇندۇرۇپ:

- ئون دوللار، - دېدى.

شۇنىڭ بىلەن ئون دوللار تۆلىدىم. ئابلىمىتخان بىلەن خوشلاشتىم. پويىز ئالماتاتاغا قاراپ ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. پويىزدا شۇ كۈنى ۋە كېچىچە مېڭىپ،

1. ئۇيغۇرستان ۋە ئۇيغۇر خەلقى، 2. ئۇيغۇرستاننىڭ مۇستەملىكە بولۇپ قېلىشى، 3. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلۇش تارىخى ۋە پائالىيىتى، 4. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ باشقا جەمئىيەتلەردىن پەرقلىق ئالاھىدىلىكلىرى، 5. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ باشقا جەمئىيەتلەرگە بولغان كۆز - قارىشى ۋە ئۇلار بىلەن ئېلىپ بارىدىغان ئالاقىلار، 6. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ئالدىغا قويغان مەقسەتكە يېتىشنىڭ كاپالەتلىرى، 7. ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ ھازىرقى كۈندىكى ۋەزىپىلىرى.

ھاشىر ۋاھىدى دوكلاتىنىڭ ئاخىرىدا:

- بەزىلەر ئۈمىدسىزلىك كەيپىياتى تارقىتىپ، «سىلەرنىڭ كۈچۈڭلار بىر مىليارتقا يېقىن نوپۇسى بار خىتاي دۆلىتىگە يېتەمدۇ؟» دېيىشىدۇ. مەن شۇنى تەكىتلەيمەنكى، ھەققانىيەت بىز تەرەپتە. بىز خىتايدىن ئۆزىمىزنىڭ ھەق - ھوقۇقىمىزنى ۋە جانجان تۇپرىقىمىزنى تەلەپ قىلىۋاتىمىز، بۇ تەلەپ ھەققانىي تەلەپتۇر. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنى بىر تاغار ياڭاقتا ئوخشاتساق، بىز بىر پارچە تاشقا ئوخشايمىز. يولداشلار مۇشتۇمدەك بىر تال تاش، بىر تاغار ياڭاقنى چېقىپ تاشلىيالامدۇ؟ - دەپ سوئال سوردى. كۆپچىلىك بىر ئېغىزدىن:

- چېقىپ تاشلىيالايدۇ، چېقىپ تاشلىيالايدۇ، - دەپ جاۋاپ بەردى.

ھاشىر ۋاھىدىنىڭ دوكلاتىدىن كېيىن، قۇرۇلتاي رىياسەتچىسى مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. مەن كۆپچىلىككە سالام بەرگەندىن كېيىن، تۆۋەندىكى تەبرىك سۆزۈمنى سۆزلىدىم:

بۈگۈنكى بۇ مۇبارەك قۇرۇلتايغا قاتناشقان سۆيۈملۈك قېرىنداشلىرىم، سىزلەرگە ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن سالام بېرىمەن.

تاتارىستاننىڭ قازان شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن « 5 - نۆۋەتلىك خەلقئارالىق تۈركولوگىيە يىغىنى»غا قاتناشقاندىن كېيىن، قازاقىستاننىڭ پايتەختى ئالمائاتا شەھىرىگە كېلىپ، بۇ زالدا ئېچىلىۋاتقان «ئۇيغۇرستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نىڭ تەسىس قۇرۇلتىيىغا ئىشتىراك قىلغىنىم ئۈچۈن، ناھايىتى چوڭ خۇشاللىق ھېس قىلماقتىمەن. بۇ كۆركەم زالنى تولدۇرغان تۆرت يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق مۇنەۋۋەر ئىنسانلار بىلەن يۈز - كۆرۈشۈشتىن زور خۇشاللىق ۋە ھاياجانغا چۆمۈلمەكتىمەن.

مەن ئالدى بىلەن تۈركىيەدىكى داۋا رەھبىرىمىز ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى، شەرقىي تۈركىستان ۋەقپىنىڭ رەئىسى پېنسىيەگە چىققان گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى ۋە تۈركىيەدە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلارنىڭ سىلەرگە يوللىغان سالام ۋە تەبرىكلىرىنى يەتكۈزىمەن، قوبۇل قىلىشىڭلارنى سورايمەن.

ئېچىلىدىغان ئالمائاتا شەھىرى گورنى گىگانت مەھەللىسىنىڭ مەدەنىيەت مەركىزىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. ھاشىر ۋاھىدى، پاتىگۈللەرگە تېلېفون قىلىپ بىزنى قۇرۇلتاي زالىغا ئېلىپ كېلىشنى تاپشۇرغان ئىكەن. ئالمائاتانىڭ بۇك - باراقسانلىق، ئازادە كوچىلىرىدىن ئۆتۈپ، بىر مەيدانغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدە بىرقانچە ئاپتوۇۇز ۋە پىكاپلار قاتار تۇراتتى. قۇرۇلتاي ئېچىلىدىغان زالنىڭ تاملىرىغا «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىينىڭ ئېچىلىشىنى قىزغىن تەبرىكلەيمىز!»، «خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى ئۇيغۇرىستاندىن چىقىپ كەتسۇن!»، «ئۇيغۇرىستانىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىغىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى!» ۋە «قۇرۇلتاي ۋەكىللىرىگە سالام!» دېگەنگە ئوخشاش لوزۇنكا ۋە شوئارلار، ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى كونا يېزىق ۋە كىرىل ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلىپ چاپلانغان ئىدى. بۇ كۆرۈنۈشلەر مېنى ۋە ئايالىم مېھرىنىسا خانىمنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇرغان ئىدى. رابىك ئىسمائىل بىلەن پاتىگۈل خانىملار بىزنى باشلاپ زالنىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىردى. بەش يۈز كىشىلىك چوڭ زال ۋەكىللەر بىلەن تولۇپ - تاشقان ئىدى. بۇ قۇرۇلتايغا قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيەتلىرىدىن ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاتار، رۇس ۋە تۈركگانلاردىن بولۇپ تۆرت مىڭ توققۇز يۈز ئەللىك بىر كىشى تەرىپىدىن سايلانغان ئۇچ يۈز قىرىق رەسمىي ۋەكىل ۋە ھەرقايسى جايلاردىن تەكلىپ قىلىنغان مېھمانلار بولۇپ، جەمئى تۆرت يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان ئىدى.

قۇرۇلتاي باشلىنىپ كەتكەن ئىكەن. زالنىڭ ئالدىنقى رېتىدىن ئورۇن بوشۇتۇپ، بىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. يىغىندا ھاشىر ۋاھىدى ئاكىمىز قۇرۇلتايغا تەييارلىغان دوكلاتنى بېرىۋاتقان ئىكەن. زالنىڭ رەئىس مۇنبىرىدە ئولتۇرغان تونۇش كىشىلەرنى كۆرۈپ، بەكمۇ ھاياجانلانغان ئىدىم. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نەسىرىدىن نەقى ئەپەندى (بۇرۇنقى شەرقىي تۈركىستان ئۇنۇۋېرسىتېتى ئاگرانوم فاكۇلتېتىنىڭ سابىق مۇدىرى)، ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى تەشۋىقات بۆلۈمى باشلىقى سابىت ئابدىراھمان ئەپەندى ۋە ساۋاقدىشىمىز شائىر رەخىمجان روزى قاتارلىقلارنى كۆرۈپ، خۇشاللىق ۋە ھاياجانلىرىم تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى.

ھاشىر ۋاھىدى بىزنى كۆرۈپ قالدى ۋە مۇنبەردىن:

- تۈركىيەدىن قۇرۇلتىيىمىزغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن دوكتور. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنى رەئىس مۇنبىرىگە تەكلىپ قىلىمىز، - دەپ ئېلان قىلدى.

زالدا گۈلدىراس چاۋاك ساداسى كۆتۈرۈلدى. مەن رەئىس مۇنبىرىگە چىقىپ، كۆپچىلىككە سالام بېرىپ بولۇپ، كۆرسۈتۈلگەن ئورۇندا ئولتۇرۇپ، بېرىلۋاتقان دوكلاتنى تىڭشاشقا باشلىدىم. ھاشىر ۋاھىدىنىڭ دوكلاتى جانلىق ۋە قىسقا خاراكتېرده يەتتە ماۋزۇغا بۆلۈنگەن بولۇپ، بۇ ماۋزۇلار شۇلاردىن ئىبارەت ئىدى:

كىشىدىن تەشكىل تاپقان مەركىزىي كومىتېت دائىمىي ھەيئىتى تەشكىل قىلىندى. ھاشىر ۋاھىدى، رەھىمجان كېرىمى، شەمجان مەھمىدى، نەسىردىن نەقى، غوجائەخمەت شاماخۇن ۋە ئابدۇقادىر ئىبراھىم قاتارلىقلار «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نىڭ ئالىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بولۇپ بەلگىلەندى.

شۇ كۈنى كەچتە، دولقۇن ياسىن ئەپەندى ۋە ھەببە خانىملار كېلىپ بىزنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. شائىر دولقۇن ياسىننىڭ ئۆيىگە بىز بىلەن كۆرۈشكىلى تونۇش - بىلىشلەر ئارقا - ئارقىدىن كەلگىلى باشلىدى. كەلگەنلەر ئارىسىدا يازغۇچى، شائىر ۋە زىيالىي باتۇر ئەرشىدىنوۋ ئاكا، شائىر ئىبراھىم بارات ئاكا، شائىر تۇرسۇن قاھھارى ئاكا، جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ مەسئۇلى يولداش ئەزىمەتوۋ ئەپەندى، «خەلقئارالىق ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجامبەردى، يازغۇچى ۋە دراماتورگ ئەخمەتجان ھاشىروۋ ئەپەندى قاتارلىقلار بار ئىدى. مەن بۇ دوستلار بىلەن كۆرۈشۈپ بەكمۇ ھاياجانلاندىم. شۇ ئاخشىمى «غايەم» ناملىق شېئىرىمنى يېزىپ چىقتىم. بۇ شېئىرىمنى بۇ يەردە ئورتاقلىششىنى ئۇيغۇن كۆرمەكتىمەن.

غايەم

باللىق ۋە ياشلىق چاغلىرىمدا،
ئايرىلغان دوستلارنىڭ،
ۋىسالىنى كۆرمەك،
بۇگۈن ماڭا بولدى نېسىپ.
ھىجران ئىشقىدا،
سەكپارە بولغان يۈرىكىم،
ھاياجان يالقۇنىدا،
گويا گۈلخاندەك،
30 يىل، 40 يىل...
كۆيمەكتە يېنىپ.
كۆرۈشمىگەن دوستلار،
بۇگۈن مانا سىزلەر بىلەن،
گىرە سېلىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇم.
ئۆز - ئۆزۈمنى تۇتالماي،
قەدىردانلار ئالدىدا،
كۆزلىرىمدىن مارجانلار تۆكۈپ،

مەن ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى قۇرۇلتىيىغا مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن. بۇ قۇرۇلتايىنىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقلىق ۋە غالىبىيەت قۇرۇلتىيى بولۇشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمەن.

سۆزۈتلەر ئىتتىپاقنىڭ پارچىلىنىشى نەتىجىسىدە، بىز بىلەن قانداش، تىلداش ۋە دىنداش ھېسابلانغان ئورتاق كەچۈرمىش ۋە تارىخقا ئىگە بولغان قازاق تۈركلىرى، قىرغىز تۈركلىرى، تۈركمەن تۈركلىرى، ئۆزبەك تۈركلىرى ۋە ئەزەربەيجان تۈركلىرى مۇستەقىللىقلىرىغا ئېرىشتى. بۇ ھادىسە تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بىر تەرەققىياتتۇر. مۇنداق بىر ئۆزگىرىش ۋە تەرەققىيات، مۇستەقىللىققا ئىگە بولغان قېرىنداش جۇمھۇرىيەتلەر خەلقلىرىنى نەقەدەر خۇشال قىلغان بولسا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى بولۇپمۇ ئۇيغۇر خەلقىنى شۇ قەدەر خۇشاللىققا چۆمدۈردى.

ئۇتتۇرا ئاسىيادا يۈز بەرگەن بۇ تارىخىي ئۆزگىرىش ۋە تەرەققىيات، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىق يولىدىكى كۈرىشىگە ناھايىتى چوڭ ئىلھام ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى بېغىشلىدى. مۇنداق بىر ۋەزىيەتتە ھۆرمەتلىك ھاشىر ۋاھىدى رەھبەرلىگىدىكى ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ تەسىس قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىشى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازاتلىق ۋە ئىستىقلالىيەت كۈرىشىدە چوڭ بىر ئىلگىرلەش ۋە زور بىر مۇۋەپپەقىيەتتۇر.

بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى، مەيلى يۇرتىمىز ئىچىدە بولسۇن، مەيلى مۇھاجىرەتتە بولسۇن، بىرلىك - ئىتتىپاقلىقىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، خىتاي ھاكىمىيىتى قول ئاستىدىكى ۋەتىنىمىزنىڭ ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىقىغا ئىگە بولۇشى ئۈچۈن كۈرىشىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتىشىمىز لازىم. دىكتاتورلۇق تۈزۈمىدىكى چوڭ بىر دۆلەتكە قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشىمىز، كۆپ مۇشەققەتلىك ۋە ئەگرى - توقايلىققا تولغان بىر كۈرەشتۇر. يولىمىزدا زور توسقۇنلۇقلار ۋە مۇشكۈللۈكلەر مەۋجۇتتۇر. بىز بىرلىك - ئىتتىپاقلىقىمىزنى ئويۇلتاشتەك مۇستەھكەملەپ، ھېرىپ - چارچاشتىن قورقماي، قىلچە زېرىكمەي، پولاتتەك ئىرادە بىلەن كۈرىشىمىزنى داۋاملاشتۇرساق، ئاللاھنىڭ ياردىمى بىلەن ئەجدادىمىزنىڭ مۇقەددەس غايىسى بولغان ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىققا چوقۇم ئىگە بولىمىز، بۇنىڭغا ھېچقانداق شەك - شۈبھە يوقتۇر.

ياشىسۇن! شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك - ئىتتىپاقى!

يېغىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلىپ، مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاياغلاشتى.

بۇ قېتىمقى تەسىس قۇرۇلتىيىدا، ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندى، مۇتلەق كۆپچىلىك ئاۋاز بىلەن ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى. تەركىۋىدە، تەسىس قۇرۇلتىيىغا تەييارلىق ھەيئەت ئەزالىرى تولۇق ساقلانغان ھالدا، ئاتمىش بىر كىشىدىن ئىبارەت مەركىزىي كومىتېت ئەزالىرى ۋە ئون يەتتە

ئۆزبەكستان،
قىرغىزستان، قازاقستاندا،
مەن ياشايمەن،
ئىككىنچى ئانا ۋەتىنىمىز،
تۈركىيەدە - كىچىك تۈركستاندا.
بىز ئىدۇق كۈلتېكىن،
سۆلتان سۈتۈق بۇغراخان،
يۈسۈپ خاس ھاجىپ،
مەھمۇت قەشقەرىلەرنىڭ،
جاھانغا مەشھۇر ئەۋلادلىرى.
بىزنى ئانا تۈپرىغىمىزدا،
ئىنسانچە ياشاش ھوقۇقىدىن،
مەھرۇم قىلىپ قويدى،
ئىنسانىيەتنىڭ ئىززەت - نەپسىنى،
پومزەك قىلىپ تېپىپ ئويىنغان،
چىڭسىخۇاڭنىڭ ۋارىسلىرى،
ئەركىنلىك تەڭلىكنىڭ شۇم جاللاتلىرى.
ئۆز ئەركىدىن مەھرۇم بولۇپ،
باشقىلارغا مەھكۇم بولۇپ،
نېمە دېسە،
خۇش - خۇش غوجام، دەپ،
ھوقۇقسىز ياشىماق بىزگە راۋامۇ؟!
باشقىلاردىن،
مەرھەمەت كۈتۈپ،
تەقدىرگە باش ئېگىپ،
بولغىنى بولار دەپ،
ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە،
پەريات ئۇرماق،
دەردىمىزگە مەلھەم داۋامۇ؟!
ياق، ياق!
مىڭ مەرتە ياق!
بىز ئۇچۇن بۇ ئەمەس، ھېچ چىقىش يولى!
ھەققانىيەت يولىدا،

قېرىنداشلار كەبى،
قايتا - قايتا سۆيۈشتۇم.
ئاھ دوستلار، قېرىنداشلار،
بېشىمىزغا كەلگەن،
پالاكەتلەر يۇزىدىن،
دۇنيانىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغا،
خۇددى تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتۇق.
قىتئەلەر ئارا،
كۆۋەجەپ ئاققان،
بۇيۇك دەريالار،
بەزىلىرىمىز،
گويا كىچىك ئېرىق بولۇپ قېتىلىپ كەتتۇق.
بىر پارچىمىز ياشىماقتىمىز،
بىزگە تام قوشنا پاكستاندا.
بىر پارچىمىز ياشىماقتىمىز،
جېدەل - ماجرالار سەھنىسى بولغان،
پامىر تېغىنىڭ ئارقا هويلىسى ئافغانستاندا.
بىر قىسمىمىز ياشىماقتىمىز،
ئىككى هەرمىنىڭ ئالتۇن بۆشۈكى،
مۇقەددەس تۇپراق،
سەئۇدى ئەرەبىستاندا.
بىر قىسمىمىز ياشىماقتىمىز،
ياۋروپادا،
ئامېرىكىدا،
ئاتلانتىك ئوكيانىنىڭ قىرغاقلىرىدا.
بىر قىسمىمىز ياشىماقتىمىز،
يىراق قىتئە،
ئاۋستىرالىيە - دۇنيانىڭ جەنۇبىي بەلۋاغلىرىدا.
سىزلەر ياشايسىزلەر،
تارىخى بىر،
تىلى بىر،
تەغدىرى ۋە دىنى بىر،
مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتلەر،

ئىككىنچى ئانا ۋەتەن قوينىغا كېلىپ،
جان - جىگەر قېرىنداشلار بىلەن قۇچاقلاشتىم.
ئاما بۇ بەخت مەن ئۈچۈن يەتمەس،
ئانا ۋەتەننىڭ دەردى، ئازابى،
گويا فىلىم قويۇلغاندەك،
كۆز ئالدىمدىن بىر مىنۇت كەتمەس.
غايەم - دوستلىرىم،
جان - جىگەر قېرىنداشلىرىم،
دۇنياغا چېچىلغان ئۇيغۇرلىرىمنىڭ،
تەگرىتېغى باغرىدا قۇچاقلاشمىقى!
ئانا ۋەتىنىمنىڭ،
ئۆز بايرىقىنى لەپىلدىتىپ كۆكتە،
قارا تۇمان،
سېرىق توپاندىن،
سېرىق توزاڭدىن،
بىر يولى قۇتۇلۇپ ئۇزاقلاشمىقى!

ئالمۇتا، 1992 - يىلى.

ئاتاقلىق جامائەت ئەربابى ۋە مەشھۇر يازغۇچىمىز زىيا سەمەدى ئاكىمىزنى زىيارەت قىلىش ۋە سۆھبەت

قازاقىستان خەلق يازغۇچىسى ۋە مەشھۇر جامەئەت ئەربابى زىيا سەمەدى ئاكا، مەن قازاقىستانىنىڭ ئەينى ۋاقتىتىكى پايتەختى ئالمائاتاغا كېلىپ ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، دوستۇم شائىر دولقۇن ياسىننىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلىپ مېنىڭدىن ئالاھىدە ھال - ئەھۋال سوردى. تېلېفوندا ماڭا:

- سۇلتان ماخمۇت ئەپەندى ئالمائاتاغا خوش كەلدىڭىز. يوللاردا قىينالماي سالامەت كەلدىڭىزمۇ؟ سىزنىڭ ئالمائاتاغا كەلگەنلىكىڭىزنى دولقۇندىن ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدۇم. ئەيسا ئەپەندىم باشلىق تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز سالامەتمۇ؟ - دەپ سوردى. مەن:

- يوللاردا قىينالماي ناھايىتى راھەت ئىچىدە كەلدۇق. ئەيسا ئەپەندىم باشلىق تۈركىيەدىكى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ سالامنى ئېلىپ كەلدىم.

كۆرەشمەك كېرەك،
كۆرەش بىلەن،
تىرىشىش بىلەن،
ئاسماندىكى يۇلتۇزغىمۇ،
يېتىدۇ جۇرئەتلىك ئىنسانىنىڭ قولى!
بىز ئانا دىيار،
شەرقىي تۈركىستانىنىڭ،
ئەزىز پەرزەنتلىرى،
ياشىمايلى دۇنيانىڭ ھەر يېرىدە مەيلى،
بىراق هەممىمىز،
دەردىمىز بىر،
پىكرىمىز بىر،
زىكرىمىز بىر،
قەلبىمىزدە جەۋلان قىلغان غايىمىز ئەينى.
بىزمۇ دۇنيادىكى،
باشقا مىللەتلەر كەبى،
ئۆزىمىزگە غوجا بولۇپ،
بېشىمىزنى تىك تۇتۇپ،
هەر زامان ئىنسانچە ياشاشقا هەقلىق!
ئەرك، هوقۇقىمىزنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن،
خورلۇق، ئاسارەتتىن قۇتۇلماق ئۈچۈن،
جېنىمىزنى ئالقانغا ئېلىپ،
زۇلمەت قورغانلىرىنى،
گۈمران قىلىپ تاشلاشقا هەقلىق!
مەنمۇ ئانا ۋەتەن،
قوينىدىكى خورلۇنۇشلار،
هەقسىزلىقلار تۈپەيلى،
سۈيۈملۈك ۋەتەندىن،
هەقىقەت ئىزدەپ،
خەلقىمنىڭ ساداسىنى،
دۇنيا ئەهلىگە ئاڭلىتاي دەپ،
تاغ - داۋانلار ئېشىپ،
بىرىنچى ئانا ۋەتەندىن كۆچ ئۈزاقلاشتىم.

پارتىيىسىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىندا، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ مىللىي سىياسىتىدىكى چوڭ خەتۋۇچىلىق ئىدىيە ۋە ھەرىكەتلىرىنى تەنقىتلەپ پىكىر بەرگەنلىكى ئۈچۈن، 1957 - يىلى كۈزدە باشلانغان ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا «پارتىيەگە، سوتسىيالىزىمغا ۋە ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىگە قارشى ئۇنسۇر» دېيىلىپ تەنقىت ۋە كۆرەشكە ئۇچرىدى. ئايلارچە داۋام قىلغان ھەرىكەت جەريانىدا، «بەش كىشىلىك پارتىيەگە قارشى گۇروھىنىڭ باشچىسى» دېيىلىپ (5 كىشىلىك گۇروھتىكىلەر شۇنلار ئىدى: 1. ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى زىيا سەمىدى، 2. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى شائىر ئىبراھىم تۇردى، 3. ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇلئەزىز قارى، 4. ئىلى قازاق ئوبلاستىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇرەھىم ئەيسا، 5. ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى ئابدۇرەھىم سەئىدى قاتارلىقلار) زىيا سەمىدىگە كوممۇنىستىك پارتىيەدىن چىقىرىش، نازىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش جازاسى بېرىلگەن ۋە «مىللىي بۆلگۈنچى، يەرلىك مىللەتچى» قالپىغى كەيگۈزۈلۈپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كورلىغا تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن ئىدى. زىيا سەمىدى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شۇۋىنىزملىق سىياسىتىگە قارشى تۇرۇپ، ھەقىقى ئاپتونوم ھوقۇقى تەلەپ قىلغان ئىدى.

زىيا سەمەدى ئەپەندى شەرقىي تۈركىستاندىكى زىددىيەتلەر ئۈستىدە توختىلىپ: « شەرقىي تۈركىستاندا قۇرۇلغان ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئارمىيەسى، ئۆز ئالدىغا بىر ھۆكۈمەت بولۇپ قالدى. شەرقىي تۈركىستاندا ئىككى ھۆكۈمەت مەۋجۇت. ئاساسىي زىددىيەت، قورالسىز دېخانلار بىلەن قورالسىز دېخانلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. ئۇ يەنە خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ «سوتسىيالىزىمنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى كوممۇنىزمدا مىللەتلەر بىرلىشىپ، بىر مىللەتكە ئايلىنىپ كېتىدۇ. كوممۇنىزمدا مىللەت تۈگەيدۇ» دېگەن سەپسەتىلىرىگە قارشى تۇرۇپ: «بىزگە مىللىتىمىز يۇقاپ كېتىدىغان كوممۇنىزم لازىم ئەمەس. بىزگە بادام دوپپىمىزنى كىيىپ، دۇتتار - راۋابىمىزنى چېلىپ باريدىغان كوممۇنىزم بولسا بولىدۇ، ئۇنىڭ ئەكسى بولغان كوممۇنىزم بىزگە كېرەك ئەمەس!» دەپ كۆكرەك كېرىپ، ئوتتۇرىغا چىققان ئىدى.

1961 - يىلى زىيا سەمىدى سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىگە چىقىپ كەتكەن ئىدى. بۇ كىشىنىڭ ئالمائاتادا ئىكەنلىگىنى، نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك رومان، پوۋېست ۋە كىنو سىناريەلىرى يازغانلىقىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى چېغىمدا ۋە تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىنمۇ ئاڭلاپ تۇرغان ئىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قېتىم بۇ پىشقەدەم دۆلەت ئەربابىمىز ۋە ئاتاقلىق يازغۇچىمىز بىلەن ئۇچرۇشۇشىمىز، ناھايىتى خۇشاللىنارلىق ۋەقە بولدى. زىيا ئاكىمىز بىلەن سۆھبەتتە ئۆتكەن

يۇرتداشلىرىمىزنىڭ هەممىسى ياخشى، سىزگە ئالاهىده سالام ئېيتىشتى،- دېدىم.

1992 - يىلى 23 - ئىيۇن كۈنى چۈشتىن بۇرۇن دولقۇن ياسىننىڭ هەمراهلىقىدا، ئايالىم مېهرىنىسا خانىم بىلەن بىرلىكتە زىيا سەمدى ئاكىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بۇ پىشقەدەم جامائەت ئەربابى ۋە يازغۇچىمىزنى زىيارەت قىلدۇق. زىيا ئاكا، «مەن سىلەر بىلەن كۆرۈشكىلى بارغۇچە، سىلەر كېلىۋالدىكلار» دېدى. مەن: «ئەلۋەتتە بىز سىزنىڭ ئالدىڭىزغا كېلىشىمىز كېرەك. چۈنكى، سىز پىشقەدەم جامائەت ئەربابى ۋە مەشھۇر يازغۇچىمىز» دېدىم.

زىيا سەمدى ئاكا 1944 - يىلى غۇلجىدا باشلانغان شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابىنىڭ قاتناشچىسى ۋە مۇهىم شەخسلەردىن بىرى ئىدى. ئىنقىلاپ جەريانىدا ۋە ئىنقىلاپتىن كېيىن، پولكاۋنىك ئۇنۋانى بىلەن هۆكۈمەت ۋە ئارمىيەنىڭ مۇهىم خىزمەتلىرىنى ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئۇ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيە باش شتابىدا رازۋىتچىك (بىخەتەرلىك) باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، دۆلەت تىياتىر ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ ئىدى. «غېرىپ - سەنەم» ئەسىرىنى يېزىپ، سەهنىلەشتۈرگەن ۋە بۇ ئەسەرنىڭ غۇلجىدا سەهنىلەردە ئوينىلۇشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلغان مويسىپىتسمىز ئىدى.

بىز قەشقەردىن 1947 - يىلى يازدا غۇلجىغا چىققاندىن كېيىن، بۇ زاتنى كىچىك چېغىمدا كۆرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان ئىدىم. بىزنىڭ غۇلجىدىكى ئۆيىمىزنىڭ كونا ئىسمى دەڭ دەربازا، هازىرقى ئىسمى بولسا يېڭى مەهەللە ئىدى. زىيا ئاكاملارنىڭ ئۆيىمۇ بىزنىڭ مەهەللىنىڭ يېنىدا ئىدى. يارىشملىق هەربىي كىيىمى بىلەن پوۋۇسكىغا ئولتۇرۇپ، خىزمەتكە ماڭغانلىرىدا، پات - پات كۆرۈپ تۇراتتۇق.

زىيا ئاكا 50 - يىلنىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىگە كەتتى. ئۇ 50 - ۋە 60 - يىللاردا، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، غەربىي شىمال باش ئۆلكە - شىنجاڭ، گەنسۇ، چىڭخەي، شەنشى ۋە نىڭشا ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قوشۇمچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن ئىدى.

1955 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى، 1956 - يىلى قۇرۇلغان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان ئىدى. ئۇنى ئەدەبىياتچىلارنىڭ يىغىنلىرىدا كۆرۈپ تۇراتتىم.

1957 - يىلى 5 - ئايدا ئېچىلغان ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كومپارتىيە

خاتىرجەم قىلىدۇ. مۇمكىن قەدەر كۆز - قۇلاق بولۇپ، ھالىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئەيسا ئەپەندىم باشلىق ۋەتەنداشلارغا كۆپتىن كۆپ سالام - ئېھتىرام!

زىيا سەمىدى 1995 - يىلى 25 - ماي، ئالمائاتا»

خەتنىڭ يەنە بىر پارچىسى تۆۋەندىكىدەك:

«ھۆرمەتلىك ئىنىم دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىگە سالام - ئېھتىراملىرىمنى يوللاش بىلەن بىرگە، سالامەتلىك ۋە خاتىرجەملىك تىلەيمەن. مەن بولسام ئامان - ئېسەن. كۈندىلىك ئىشلار بىلەن مەشغۇل. ھاياتىمىز يامان ئەمەس كېتىۋاتىدۇ. بۇ سالام خەتنى يېزىش بىلەن سىزدىن شۇ نەرسىنى ئىلتىماس قىلىمەنكى، نەۋرەم سۇمبادىنىڭ ئوقۇشىغا مۇمكىن قەدەر ھەر جەھەتتىن ياردەم قىلىپ قويىڭىز. قانداق بولمىسۇن، بۇ نەۋرەمنىڭ ئوقۇپ ئادەم بولۇشىغا ئايرىم كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇنىڭدىن ياخشى ئۈمىتلەرنى كۈتمەكتىمەن. سىزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بىر مەكتەپتە بولۇپ قىلىشىڭىز مېنى خېلى خاتىرجەم قىلدى. ئۆزىڭىز بىلىسىز، ھازىرقى ئەھۋالدا، چەتئەللەرگە بېرىپ ئوقۇش ئاسان ئەمەس. شۇنداق بولسىمۇ مەن ۋە ئانىسى سۇمبادىنىڭ ئوقۇپ ياخشى ئادەم بولۇشىغا ئالاھىدە دىققەت - ئېتىۋارىمىزنى بۆلمەكتىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر جەھەتتىن كۆز - قۇلاق بولارسىز.

ئېھتىرام بىلەن: زىيا سەمىدى

1995 - يىلى 31 - ئاۋغۇست، ئالمائاتا»

1993 - يىلى قازاقستاندىن تۈركىيەگە ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىككى مىڭ ئوقۇغۇچى ئارىسىدا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق يازغۇچىسى زىيا سەمىدى ئەپەندىنىڭ قىزى بېلىقىز خانىمنىڭ ئوغلى سۇمباد تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىگە تەقسىم قىلىنغان بولۇپ، بىر يىل تۈركىيە تۈركچىسىنى ئۆگىنىپ، ئارقىدىن تۆرت يىل تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇپ، 1998 - يىلى ئوقۇشنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملىدى.

مەن 1994 - يىلى 7 - ئايدىن باشلاپ تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ۋەزىپىلەندۇرۇلگەن ئىدىم. تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى قەدىمكى تۈرك تىلى ئوقۇتۇش - تەتقىقات كافىدىراسىنىڭ مۇدىرى ئىدىم. سۇمبادنىڭ ئوقۇشى جەريانىدا، يازغۇچىمىز ۋە

ئىككى سائەتلىك ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىگىنى بىلەلمەي قالدۇق. مەن زىيا سەمەدى ئاكىغا تۈركىيەدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردىم ۋە ئالدىمىزدا ئۆتكۈزمەكچى بولغان «شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى»نىڭ تەييارلىق ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەردىم. زىيا سەمەدى ئاكىمىز بۇ خەۋەرلەرنى ھاياجان ئىچىدە ئاڭلىدى ۋە خۇشال بولدى. مەن زىيا ئاكىغا ئىستانبۇلدىن ئېلىپ كەلگەن خاتىرە ھەدىيەمنى تەقدىم قىلدىم. زىيا ئاكىمۇ ماڭا ئۆزىنىڭ تارىخىي رومانى «مايسىخان» نامىلىق ئەسىرىنى تەقدىم قىلدى. مەن قازاقىستاندىكى چېغىمدا، پىشقەدەم يازغۇچىمىز زىيا سەمەدى، دولقۇن ياسىنىڭ ئۆيىگە پات - پات تېلېفون قىلىپ، مەندىن ھال - ئەھۋال سوراپ تۇردى. مەن ئالمائاتادىن موسكۋا ئارقىلىق تۈركىيەگە قايتىدىغان چېغىمدا، زىيا سەمەدى ئاكىمىزغا تېلېفون قىلىپ ئالاھىدە خوشلاشتىم. زىيا ئاكا ماڭا:

- ئىسىا ئەپەندىم باشلىق تۈركىيەدىكى پۇتۇن قېرىنداشلارغا مېنىڭ سالامىمنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ. سىز خەۋىرىنى بەرگەن قۇرۇلتايىنى چاپسانراق ئېچىشقا غەيرەت قىلىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن. ناننى تونۇرنىڭ قىزىق ۋاقتىدا يېپىشى كېرەك، - دەپ ئالاھىدە جېكىلىدى.

زىيا سەمەدى 1992 - يىلى 12 - 15 دېكابىر كۈنلىرىدە ئىستانبۇلدا ئېچىلغان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى»غا كېلىپ قاتناشتى ۋە قۇرۇلتايدا مۇھىم سۆز قىلدى. زىيا سەمەدى ئاكىنىڭ نەۋرىسى سۈمبات، قازاقىستاندىن تۈركىيەگە كېلىپ ئوقۇشقا ئورۇنلاشقان ئىككى مىڭ ئوقۇغۇچىنىڭ بىرسى سۈپىتىدە، ئەدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇماقتا ئىدى. ئۇ ئوقۇۋاتقان چاغلاردا، زىيا ئاكا ماڭا ئىككى پارچە خەت يېزىپ، سۈمباتنىڭ ياخشى ئوقۇپ يېتىلىشىگە ئەھمىيەت بېرىشىنى سورىغان ئىدى. تۆۋەندە بۇ ئىككى پارچە خەتنى ئۆز پېتى بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

«ھۆرمەتلىك ئىنىمىز دوكتور. سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندىگە كۆپتىن - كۆپ سالاملىرىمنى يوللاش بىلەن بىرگە، ئائىلىڭىزگە خاتىرجەملىك ۋە سالامەتلىك تىلەيمەن. سالام خېتىڭىزنى تاپشۇرۇۋالدىم، رەخمەت. بۇ خېتىم بىلەن يېڭى نەشىردىن چىققان <ئەخمەت ئەپەندى> نامىلىق رومان - تىرىلوگىيەنى يوللىدىم، ئوقۇشقا نېسىپ بولغاي!

سىزنىڭ تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىگە يۆتكىلىپ كەلگەنلىكىڭىزنى تەبرىكلەيمەن. قۇتسۇن. ئۆزىڭىزگە مەلۇم، قىزىمنىڭ يالغۇز ئوغلى سۈمبادنىڭ ئوقۇشىغا ئىنتايىن ئەندىشە - تەشۋىش ئىچىدە دېققەت قىلۋاتىمىز. شۇ بالىمىزنىڭ ياخشى ئوقۇشىغا دېققەت - نەزىرىمىز ھەردەم تىكىلىك. ھەربىرىڭلارنىڭ تۈركىيەدە بولىشى بىزنى

پىرمىنىڭ دىرىكتورى شامىجان مەھمەتوۋ قاتارلىقلار قارشى ئالدى. چۈشلۈك تاماق ئۈچۈن ھازىرلانغان ئوخشۇتۇپ ئېتىلگەن لەغمەن بىلەن مېھمان قىلدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، چاي ئىچكەچ سۆھبەتمىز رەسمىي باشلاندى.

مۇزاكىرە قىلىنغان مەسىلىلەر: 1. ۋەتەننىڭ نامى مەسىلىسى، 2. ۋەتەن خەلقىمىزنىڭ نوپۇس سانى مەسىلىسى، 3. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى مەسئۇللىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن بىر خەلقئارالىق يىغىن ئۆتكۈزۈپ، بىرلىك - ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، ھەرىكەتلىرىمىزنى ماسلاشتۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت بولدى.

ۋەتەننىڭ نامى مەسىلىسىدە مەن ھازىرچە «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نامنى قوللۇنۇشنىڭ كېرەكلىگىنى، چۈنكى، بىرىنچىدىن: 20 - ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ۋەتىنىمىزدە شەرقىي تۈركىستان نامى بىلەن ئىككى دۆلەتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى؛ ئىككىنچىدىن: 30 - 40 - 50 - يىللاردا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ۋەتەن سىرتىدا گېنېرال ماخمۇت مۇھتى، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋە ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىنلەر تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان ۋەتەن داۋاسى كۈرىشىدىمۇ «شەرقىي تۈركىستان» نامىنىڭ قوللۇنۇلغانلىقى، ھازىر بۇ مەسىلىدە «شەرقىي تۈركىستان» دەمدۇق، «ئۇيغۇرىستان» دەمدۇق، دەپ بەس - مۇنازىرە قىلىشنىڭ، بىزنىڭ كۈرىشىمىز ئۈچۈن زىيانلىق ئىكەنلىگىنى، ۋەتىنىمىز ئازات بولغاندىن كېيىن، يېڭى قۇرۇلغان پارلامېنتىمىزنىڭ بۇ ھەقتە قارار چىقىرىشنىڭ توغرا بولىدىغانلىقىنى تەكىتلىدىم. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ نوپۇسىنى بىز تۈركىيەدە 1989 - يىلى ئېلىم ئەھلىلىرىگە تەقسىم قىلدۇرغان ئىدۇق. يىگىرمە ئالتە مىليوندىن ئارتۇق چىققتى. ھازىر ئۇنى يىگىرمە سەككىز مىليون دەپ ھېسابلىشىمىز مۇمكىن، - دېدىم.

ھاشىر ۋاھىدى مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇ سۆزىدە:

- بۇ قېتىم ئىستانبۇلدا ئېچىلىدىغان قۇرۇلتايدا ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى ھەققىدە بىرلىككە كېلىشىمىز لازىم. بىزنىڭ پىكرىمىزچە، ۋەتىنىمىزنىڭ نامىنى «ئۇيغۇرىستان» دېيىشىمىز كېرەك. چۈنكى بۇنىڭ بىرقانچە سەۋەبى بار: بىرىنچىدىن، بىزنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ ئاساسىي كۆپچىلىك خەلقى ئۇيغۇرلار بولغانلىقى ئۈچۈن، مەملىكىتىمىزنىڭ ئىسمى ئۇيغۇرىستان بولۇشى لازىم. ئىككىنچىدىن، «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن جۇغراپىي ئىسمىنى بەزى تارىخچىلار «تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار» دەپ كۆرسىتىدۇ. ئۇ چاغدا تەڭرى تېغىنىڭ شىمالىدىكى زېمىنىمىزنى قولدىن بېرىپ قويغان بولىمىز. ئۈچىنچىدىن، «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ئىسمىنى قوللانغىنىمىزدا، غەربىي تۈركىستان دېگەن بىر مەملىكەتنىڭ بولۇشى لازىم. بۇگۈن ئۇنداق بىر مەملىكەت يوق. ئۇ ئاللىقاچان 1920 - يىللاردىن كېيىن، سوۋېت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۆزبەكستان، قازاقستان، قىرغىزستان ۋە

- سىز بىلەن «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» مەركىزى كومىتېتىنىڭ مەسئۇللىرى بىر سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنى ئويلاۋاتىدۇ. ۋاقتىڭىز ئۇيغۇن بولسا، 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يەنى ئالدىمىزدىكى چارشەنبە كۈنى، شائىر رەخمجان روزىنىڭ (مەسرىتى) ئۆيىدە سائەت ئون ئىككىدە كۆرۈشسەك، - دېدى. مەن:

- بولىدۇ، - دەپ جاۋاپ بەردىم.

هاشىر ۋاهىدى ئەپەندى ئۇ ئۆينىڭ ئادرېسىنى بەردى ۋە مېنى ئېلىش ئۈچۈن دولقۇن ياسىننىڭ ئۆيىگە ماشىنا بىلەن بىر كىشىنى ئەۋەتىدىغانلىقىنى بايان قىلدى. هاشىر ۋاهىدى ماڭا، زۇنۇن قادىرنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن هازىرلانغان رەسىملىك ئالبومنى تەقدىم قىلدى. بۇ ئالبومنى هاشىر ۋاهىدى هازىرلىغان ئىكەن. ئۇيغۇر خەلقنىڭ تالانتلىق يازغۇچىسى، هازىرقى ئۇيغۇر پېروزىسى ۋە دراماتۇرگىيەسىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان زۇنۇن قادىرى، تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندىن 1989 - يىلى سېنتەبىرنىڭ بېشىدا قازاقىستانىنىڭ ئالمائاتا شەهرىگە كەلگەن ئىدى. يازغۇچى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن شۇ يىلى 27 - سېنتەبىر كۈنى ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ جەسىدى ئالمائاتا شەهرىنىڭ زادياۋۇستكا مەهەللىسىدىكى قەبرىستانلىققا دەپن قىلىنغان بولۇپ، مازىرىنىڭ بېشىغا ئۇنىڭ هەيكىلى ئورنۇتۇلغان ئىدى. مەن ئالبومنى كۆرۈپ ناهايىتى سۈيۈندۇم ۋە هاشىر ۋاهىدى ئاكىغا:

- سىز ناهايىتى ئەهمىيەتلىك بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرىپسىز، سىزنى بۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك خىزمىتىڭىز ئۈچۈن تەبرىكلەيمەن، - دېدىم.

- رەخمەت، رەخمەت. زۇنۇن قادىرى ئۈچۈن قىلغان خىزمەتلىرىمىز بۇ يازغۇچىمىزنىڭ ۋەتىنىمىز ۋە خەلقىمىزگە قىلغان خىزمەتلىرى ئالدىدا هېچنەرسىگە ئەرزىمەيدۇ، - دېدى.

هاشىر ۋاهىدى ئاكا بىلەن ئىككىمىز، بىر سائەت ۋاقىت ئىچىدە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى ۋە ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان كۈرەشلەر ئۈستىدە سۆھبەتلەر ئۆتكۈزدۇق.

1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى هاشىر ۋاهىدى ئاكا كېلىشكىنىمىز بۇيىچە، مېنى شائىر دولقۇن ياسىننىڭ ئۆيىدىن ئېلىش ئۈچۈن، بىر كىشىنى ماشىنا بىلەن ئەۋەتتى. 15 - 20 مىنۇتلۇق يول يۈرگەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاندا يېقىن ئۆتكەن ئاغىنىلىرىمدىن بىرى بولغان، هازىر قازاقىستان رادىئوسىدا ئىشلەۋاتقان شائىر رەخمجان روزىنىڭ باغچىلىق ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. مېنى دەرۋازا ئالدىدا رەخمجان روزى ۋە ئايالى، هاشىر ۋاهىدى، نەسرىدىن نەقىيۇۋ بەرقى، ئۇنىڭ ئايالى رۇقىيە خانىم، قانۇنشۇناس ئابدۇغۇپۇر قادىرى ۋە گېرمانىيە، قازاقىستان كاسەت ئىشلەش

بىلەن مىللىي مۇستەقىللىقنىمىزنى قولغا كەلتۈرەيلى.

تۆتىنچىدىن، ۋەتىنىمىز مۇستەقىللىقنا ئېرىشكەندىن كېيىن، يېڭىدىن قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان خەلق قۇرۇلتىيى بۇ ئىسىم ئۇستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ، شۇ چاغدىكى ئومۇمىي ۋەزىيەتنى نەزەرگە ئېلىپ، بۇ ئىككى ئىسىمدىن بىرىنى تاللايدۇ. بۇنداق قىلىشقا خەلق قۇرۇلتىيىنى تامامەن قانۇنى هوقۇققا ئىگە دەپ قارايمەن.

بەشىنچى، شۇنى تەكىتلەيمەنكى، بەزى تارىخچىلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنى تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار دەپ كۆرسىتىشى، ئىلمىي ۋە توغرا كۆزقاراش ئەمەس. بۇ كۆزقاراشتا بىر شۇم غەرەز يوشۇرۇنغان. بۇنى بىز قەتئىي رەت قىلىمىز. هەم قوبۇل قىلمايمىز. بۇ مەسىلىنى ئەلۋەتتە ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلىدىغان «شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى»دا هەل قىلىپ بىر قارارغا كېلىمىز.- دېدىم.

هاشىر ۋاهىدى بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇ مەسىلىدە پىكىرلىرى پەرقلىق بولۇشى مۇمكىن. بۇ نورمال بىر ئەهۋال. هاشىر ۋاهىدىنىڭ بەزى كۆزقاراشلىرى بىر تەرەپلىمىلىك بولۇشى ئېهتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئەمما هاشىر ۋاهىدى، 1944 - يىلى غۇلجىدىن باشلانغان شەرقىي تۈركىستان قوراللىق ئىنقىلابىنىڭ مۇهىم قاتناشقۇچىلىرىدىن بىرى. ئۇ، خىتاي مۇستەملىكىچى ئەسكەرلىرىگە قارشى بىرقانچىلىغان جەڭلەرگە قاتناشقان. بۆرتالادا تۇرۇشلۇق مىللىي ئارمىيەنىڭ ئاتلىق دىۋىزىيونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى (رەهبىرى) بولغان. 51 - 55 - يىللىرى ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستاندىكى ياشلار تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى بولغان. هاشىر ۋاهىدى ئەپەندى، 1956 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قازاقىستان جۇمهۇرىيىتىگە هىجرەت قىلغان.

1962 - يىلى 29 - مايى كۈنى غۇلجا شەهىرىدە تىنچلىق ئۈسۇل بىلەن نامايىش قىلغان خەلق ئاممىسىنى خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ ئوق يامغۇرىغا تۇتۇشى بىلەن قانلىق ۋەقە پەيدا بولغان. بىرمۇنچىلىغان شەرقىي تۈركىستانلىق شېهىت بولغان. خىتاي هۆكۈمىتى بۇ ۋەقەنى «سوۋېت ئىتتىپاقى رېۋىزىيونىستلىرى خەلقنى خىتاي هۆكۈمىتىگە قارشى قۇتراتقۇپ پەيدا قىلغان هەرىكەت» دەپ ئەيىپلەپ، كۆپ ساندىكى شەرقىي تۈركىستانلىق مۇنەۋۋەر مىللىي كادىرلارنى، خەلق ئاممىسىنى ۋە ئىنقىلابىي روهتىكى ياشلارنى «سوۋېت ئىتتىپاقى جاسۇسلىرى» دەپ قولغا ئېلىپ، جازالاش ئېلىپ بارغان.

1963 - يىلى 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى بېيجىڭدا ئېچىلغان ئەدەبىي ئىجادىيەت يىغىنىنىڭ روهىنى ئاڭلىتىش نامى بىلەن ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم يازغۇچى - شائىرلارنى يىغىنغا چاقىرغان ئىدى. بۇ يىغىنغا مەنمۇ تەكلىپ قىلىنغان ئىدىم. يىغىنىنىڭ روهىنى يەتكۈزۈش ئاياغلىشىش ئالدىدا، يىغىن ئېچىلغان كېچىك زالغا تۇيۇقسىز هالدا شۇ چاغدىكى

تۇركمەنستان دېگەن رىسپوبلىكىلارغا ئايرىلىپ كەتكەن. تۆتىنچىدىن، ۋەتىنىمىزنىڭ نامىنى «شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتىغاندا، غەربتىكى بۇيۇك دۆلەتلەر بۇنى پانتۈركىزىمنىڭ تەشەببۇسى دەپ قاراپ، بىزنىڭ كۈرىشىمىزنى قوللاشتا تەرەددۇتقا چۈشۈپ قالىدۇ ياكى قوللىمايدۇ. «ئۇيغۇرىستان» دېيىلگەندە، ئۇلار بىزنى ئاكتىپ قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ. ئەگەر كېلەچەكتە بىر تۈركىستان كونفىدراتسىيونى (مۇستەقىل تۈركىستان دۆلەتلەر ئىتتىپاقى) قۇرۇشقا توغرا كەلسە، ئۆزبەكىستان بۇ مۇستەقىل دۆلەتلەر ئىتتىپاقىغا ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنى پەتنۇسقا سېلىپ كېلىپ قاتنىشىدۇ. قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە تۈركمەنستان خەلقى ئۇ جۇمھۇرىيەتلەرنى پەتنۇسقا سېلىپ كېلىپ، ئومۇمىي ئىتتىپاققا قوشۇلىدۇ. ئۇ چاغدا بىزمۇ ئۇيغۇرىستاننى پەتنۇسقا سېلىپ بۇ ئىتتىپاققا قوشۇلىمىز، - دېگەن كۆزقاراشنى ئىلگىرى سۈردى.

مەن بۇ مەسلىدىكى كۆزقارىشىمنى بايان قىلىپ مۇنداق دېدىم:

- بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە تۈرلۈك ئىسىملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. ئۇيغۇر ئىلى، ئۇيغۇر دۆلتى، ئۇيغۇر ئىدىقۇت دۆلتى، قاراخانىلار دۆلتى، سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلتى، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى دېگەنگە ئوخشاش ئىسىملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. بىرىنچىدىن، خەلقىمىز خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى بۇيۇك ئىنقىلابى قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، 20 - ئەسىردە ئىككى قېتىم «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام بىلەن مۇستەقىل دۆلتىنى قۇرۇپ، پۈتۈن دۇنياغا جاكارلىغان. 20 - ئەسىردە غەرب دۆلەتلىرىدە EasternTurkistan شەرقىي تۈركىستان. ئوتتۇرا شەرق ۋە ئافرىقىدىكى ئەرەب دۆلەتلىرىدە بولسا «تركستان الشرقيه» يەنى شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتىلىشى بىرقەدەر ئومۇملاشقان.

ئىككىنچىدىن، «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن بۇ ئىسىم شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك ۋە تاتارلارنىڭ بىر بايراق ئاستىدا ئۇيۇشۇپ، بىرلىكتە مۇستەملىكىچىلىككە قارشى كۈرەش ئېلىپ بېرىشىغا پايدىلىق بولغان بىرلەشتۈرگۈچى بىر ئىسىم. ھازىرقى شارائىتتا بىز «ئۇيغۇرىستان» ئىسمىنى ۋەتىنىمىزنىڭ نامى قىلىپ قوللانساق، بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي ھۆكۈمران گۇروھى بىزنى بىر - بىرىمىزگە قارشى كۈشكۈرتۈپ، توپلاڭدىن تۇغۇلاچ ئوغۇرلاشقا ئۇرۇنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرقى دۇنيادا بىرقەدەر تونۇلغان «شەرقىي تۈركىستان» ئىسمىنى ۋەتىنىمىزنىڭ نامى ئورنىدا قوللۇنۇشىمىز كېرەك.

ئۇچىنچىدىن، ۋەتىنىمىز ئىستىقلالىغا ئېرىشمىگەن ئەھۋال ئاستىدا ۋەتەننىڭ نامىنى تالىشىپ، بىر - بىرىمىز بىلەن غەۋغا قىلىشنىڭ قىلچىلىك پايدىسى يوق. خىتاي ھۆكۈمران گۇروھى مۇشۇنداق بىر مۇنازىرە ۋە تالاش - تارتىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، ئىنقىلابىي بىرلىك ۋە ئىتتىپاقىمىزنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ. بىز ئالدى

ماڭا يازغان ئىككى پارچە خېتىنى ئۆرنەك ئورنىدا بايان قىلىشنى ئۈيغۇن كۆردۈم.

بىرىنچى مەكتۇپ 1992 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، ئىككىنچى مەكتۇپ بولسا 1994 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قازاقستاننىڭ شۇ چاغدىكى مەركىزى ئالمائاتادىن يېزىلغان.

بىرىنچى مەكتۇپ:

«سالام خەت

قەدىرلىك دوستىمىز سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىگە، سىز ئارقىلىق تۇركىيەدىكى بارلىق ۋەتەنداشلىرىمىزغا ۋە دوستلىرىمىزغا، ھۆرمەتلىك ئەيسا ئەپەندىم ۋە رىزا بېكىن ئەپەندىملەرگە ئالمۇتا شەھىرىدە تۇرغۇچى ھاشىر ۋاھىدى، سابىت ئابدۇراخمان (ئۈيغۇرى) ۋە ئابدۇقادىر ئىبراھىملاردىن <ئۇ، ئا، ت> تەييارلىق ھەيئىتىدىكى بارلىق يولداشلاردىن قىزغىن سالاملىرىمىزنى يوللايمىز.

سىزنىڭ بۇ يىل 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى يازغان خېتىڭىزنى 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇق. ئالدى بىلەن سىزگە، دوستانە ۋە سەمىمى كۆڭۈل بىلەن خەت يازغانلىقىڭىز ئۈچۈن رەخمەت ئېيتىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە سىز ئوتتۇرىغا قويغان مەسىلىلەرگە تۆۋەندىكىچە جاۋاپ بەرمەكچىمىز:

425

1. خەلقئارالىق يىغىن ئېچىش مەسىلىسى

<ئۇ، ئا، ت> نىڭ تەسىس قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ، ھۆكۈمەتنىڭ رويخىتىگە ئىلىنغاندىن كېيىن، پۈتۈن دۇنيادىكى ئۇيغۇرىستانلىق ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ ۋەكىللىرىنى قاتناشتۇرۇپ، خەلقئارالىق يىغىن ئېچىش؛ مۇشۇ يىغىندا ئۇيغۇرىستان ئىنقلابىنىڭ ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىسىنى بەلگىلەش، ۋەتەننىڭ نامى ۋە چېگراسى قاتارلىق مەسىلىلەردە بىرلىككە كېلىش؛ ئەگەر لازىم بولسا، بارلىق ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنى بىرلەشتۇرۇپ، ئۇلارغا بىر مەركەزدىن رەھبەرلىك قىلىش؛ يەنى، ئۇيغۇرىستان ئىنقلابىنىڭ باش شتابىنى قۇرۇش قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنى ئويلىغان ئىدۇق. بىزنىڭ ئۆتكەن يىلى 12 - ئايدا يازغان خېتىمىزگە ئاساس بولغان ئىدىيە مانا شۇ ئىدى. بىز، بۇ ئويىمىزنى ئالمۇتىدىكى دوسلىرىمىزغىمۇ ئېيتقان ئىدۇق. ئەپسۇسكى، ئالمۇتىلىق دوستىمىز يۈسۈپبەك مۇخلىسى بۇ خىل پىكىرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مۇشۇ شەرەپلىك ئىشنىڭ ئىجاتچىسى بولۇشنى ئويلىدىمۇ، چاققانلىق قىلدى - دە، بۇ يىل 11 - يانۋار كۈنى ئالمۇتىنىڭ <ئا. روزباقىيېۋ> نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتۇبىنىڭ زالىدا توقسەن كىشىلىك يىغىن ئېچىپ، <خەلقارالىق شەرقىي تۈركىستان كومىتېتى> نى قۇرۇپ چىقتى. يىغىنغا قاتناشقان كىشىلەرنىڭ يېرىمىنى(قىرق بەش كىشىنى) بۇ كومىتېتنىڭ ئەزاسى دەپ ئېلان قىلدى.

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنىڭ ئىككىنچى سېكرېتارى ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى كىرىپ كەلدى. يېغىن رىياسەتچىسى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ سۆزگە تەكلىپ قىلدى. سەيپىدىن ئەزىزى خەلقئارادىكى ۋەزىيەت ۋە خىتاي دۆلىتىنىڭ ياخشى ۋەزىيىتىنى بايان قىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن، شۇ يىلى 5 - ئايدا غۇلجىدا يۈز بەرگەن 29 - ماي قانلىق ۋەقەسى ۋە غۇلجا چوڭچەكتىكى سوۋۇتتكە قېچىش ھادىسىلىرى ئۈستىدە توختىلىپ كېلىپ:

- بۇ ۋەقەنى سوۋۇت رېئىزىيونىستلىرى غۇلجا ۋە چوڭچەكتىكى كونسۇللىرى ئارقىلىق قوزغىدى. ھازىر سوۋۇت ھۆكۈمىتى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قارشى ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرىنى كۈچەيتمەكتە. ھازىر قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكىستاندىكى بىزدىن قېچىپ چىقىپ كەتكەن «ۋەتەن قوتقۇزۇش گۇروھى» ئارقىلىق بىزگە قارشى ھەرىكەتلەرنى كۈچەيتمەكتە. بۇ ھەرىكەتتە ئاكتىپ رول ئويناۋاتقانلارنىڭ بىرى لوكچەك ھاشىر ۋاھىدى. بۇ ئەبلەخ ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابى جەريانىدا نۇرغۇن بۇرغۇنچىلىقلارنى قىلغان. ھەتتا گومىنداڭدىن ئەسىرگە چۈشكەن خىتاي ئەسكەرلىرىنى ئوق ئېتىش نىشانى قىلىپ، بىگۇنا ئۆلتۈرىۋەتكەن، - دېدى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ بىرقانچىمىز ئاستا قولىقىمىزغا پىچىرلىشىپ:

- دېمەك، ھاشىر ۋاھىدى ۋەتەن قوتقۇزۇش يولىدا جىددىي ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ، - دەپ ھېس قىلغان ۋە بۇ ئادەمگە ھۆرمىتىمىز پەيدا بولۇپ قالغان ئىدى.

تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن، 1991 - يىلدىن باشلاپ ھاشىر ۋاھىدى ئاكا بىلەن تونۇشۇپ خەت - ئالاقە ئورناتتۇق. ۋەتىنىمىزنىڭ ئاسارەتتىن قوتۇلۇپ مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىدە، ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇردۇق. ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندى «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نى قۇرۇش تەييارلىقى ھەيئىتىنىڭ رەئىسلىگىنى ئۆتەۋەتقان مەزگىللەردە ۋە «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نى قۇرغاندىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا، ماڭا بۇرۇنقى ئۇنىۋېرسىتېت ساۋاقدىشىم سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى بىلەن بىرلىكتە بىرقانچە پارچە مەكتۇپ يازدى. مەنمۇ جاۋاپ مەكتۇبلىرى يازدىم.

«ئۇيغۇرىستان ئازادلىق تەشكىلاتى» مەسئۇللىرىنىڭ ماڭا يازغان مەكتۇپلىرى

مەن بۇ يەردە ھاشىر ۋاھىدى ئاكا بىلەن سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرنىڭ

ئەۋەتىپ تۇرۇشىڭلارنى سورايمىز.

سىز ئارقىلىق بارلىق ۋەتەنداشلارغا يالقۇنلۇق سالام!

خۇدايىم تېزرەك دىدار كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلسۇن. ئامىن!

ھۆرمەت بىلەن:

<ئۇ. ئا. ت> تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ رەئىسى: ھاشىر ۋاھىدى

<ئۇ. ئا. ت> نىڭ مەسئۇل كاتىۋى: سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى

<ئۇ. ئا. ت> تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى: ئابدۇقادىر ئىبراھىمى

ئالمۇتا 1992 ـ 04 ـ 12

بىزنىڭ ھېسابلىشىمىزچە، ئون ئەزاغا بىردىن ۋەكىل كەلسە، تۆۋەت مىڭ ئەزاغا ۋەكالەتەن تۆۋەت يۈز ۋەكىل بولۇپ، قوشۇمچە مېھمانلار بىلەن قوشۇلۇپ جەمئى بەش يۈزدىن ئوشۇق كىشى قۇرۇلتايغا قاتنىشىشى مۇمكىن.»

ئىككىنچى مەكتۇپنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

«قىممەتلىك دوستىمىز سۇلتان ماخمۇت قەشقەرلى ئەپەندىگە، سىز ئارقىلىق بارلىق ۋەتەنداش ۋە مەسلەكداش دوستلىرىمىزغا سالام!

ھۆرمەتلىك مۇجاھىدىمىز ئابدۇقادىر ئەخمەت تۇركىستانى جانابلىرىنىڭ سالامنى يەتكۈزگەن مەكتۇبىڭىزنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، مەزمۇندىن ۋاقىپ بولدۇق. ئابدۇقادىر ئەخمەت جانابلىرى بۇ يىل ئاپرىل ئېيىدا ئالمۇتىغا كەلگەن ۋاختىدا، بۇ يەردىكى سىياسىي تەشكىلاتلار ۋە جەمئىيەت بىرلەشمىلىرىنىڭ باشلىقلىرىنى يىغىپ:

1. ۋەتەن داۋايىمىز ـ چوقۇم ئىستىقلالنى نىشان قىلىشى كېرەك.

2. ھازىرقى شارائىتتا ئىستىقلالىيەت ئۇچۇن كۈرەشنى تىنچ سىياسىي ۋاستىلەر بىلەن ئېلىپ بېرىش كېرەك.

3. ۋەتەن داۋايىمىزنى ئاخىرىغىچە ئېلىپ بېرىش ئۇچۇن، بارلىق ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ، خەلقئارالىق دەرىجىدە بىر باش شىتاب ياكى كومىتېت تەشكىل قىلىش كېرەك.

4. بۇ كومىتېت بىرگە ھامى بولىدىغان دۆلەتنىڭ تېرىتورىيىسىدە ئىشلەيدىغان بولسۇن.

5. ۋەتەن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەش ئۇچۇن، بىر ئومۇمىي فوند تەشكىل قىلىش كېرەك، دېگەن پىكىر بىرلىكىگە كېلىپ، ھەممىسگە قول قويدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ۋەدە بويىچە بۇ يىل 7 ـ، 8 ـ ئايلاردا ۋەكىللەر يىغىلىپ <باش كومىتېت> نى تەسىس قىلىشى كېرەك ئىدى.

يۇسۇپبەكنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ كومىتېت ئەملىيەتتە شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى بولۇپ، ئۇ پۈتۈن دۇنيادىكى ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارغا رەھبەرلىك قىلارمىش! بىزچە، يۇسۇپبەكنىڭ مەخسىتى توغرا بولسىمۇ، كومىتېتنى قۇرۇش ئۇسۇلى توغرا ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز كومىتېتنى ئېتىراپ قىلمىدۇق. شۇنداق بولسىمۇ، ئومۇمىي ئىشقا پايدىلىق بولۇشى ئۈچۈن، كومىتېت بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كېلىۋاتىمىز. بۇ مەسىلىدە بىز، سىزنىڭ خىتكۈزدە بايان قىلىنغان پىكرىگە، يەنى <بۇ يىل سېنتەبىر ئېيىدا خەلقئارالىق يىغىنىنى ئىستانبۇلدا ئېچىش> دېگەن پىكرىگە تولۇق قوشۇلىمىز. بۇ يىغىنغا ۋەتىنىمىزدىكى ۋە چەتئەللەردىكى ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ ھەممىسىدىن ۋەكىللەر قاتنىشىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن تەشكىلي تەييارلىق ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، تەييارلىق ئىشىنى ئېلىپ بارسا بولىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق يىغىن ئېچىلمىغان بولسا، بىزنىڭ <ئۇ، ئا، ت> ئۆزىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ، شۇ يىغىنغا قاتناشتۇرۇشقا تەييار.

2. <شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى> ژورنىلىدا <ئۇ، ئا، ت> نىڭ خىتابنامىسىنى بېسىپ چىقارغانلىقىدىن ئۈچۈن رەخمەت. بۇ ئىشتا كۆچ چىقارغانلىقىڭىز ئۈچۈن مىننەتدارمىز. بۇ ژورنالنى ئالغاندىن كېيىن < شەرقىي تۈركىستانمۇ ياكى ئۇيغۇرىستانمۇ؟> دېگەن ماقالىمىزنى ئەۋەتىپ بېرىمىز.

3. <ئۇ. ئا. ت> تەييارلىق ھەيئىتى بۇ يىل 11 - ئاپرىل كۈنى ئۆزىنىڭ شىتابىدا كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، تەسىس قۇرۇلتىيىنى تەييارلاش ۋە ئۆتكۈزۈش مەسىلىلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى. مۇشۇ ئىشقا مەسئۇل بولىدىغان بەش بۆلۈمدىن ئىبارەت تەشكىلي تەييارلىق كومىتېتى بەلگىلەندى. شۇ كۈندىن باشلاپ تەييارلىق ئىشىمىز باشلاندى. مۆلچەرىمىزچە، بۇ يىل ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى ياكى ئىيۇن ئېيىنىڭ بېشىدا قۇرۇلتاي ئېچىلىشى مۇمكىن. قۇرۇلتايغا ئەلۋەتتە سىزلەرنى مېھمان سۈپىتىدە تەكلىپ قىلىمىز. بۇ توغرىلىق كېيىن، ئالاھىدە تەكلىپنامە يېزىلىدۇ. سىزنىڭ قازان شەھىرىگە كېلىشىڭىز قايسى چىسلادا بولىدىكىن، شۇنى بىلسەك ياخشى بولاتتى. ئەيسا ئەپەندىمنى تەكلىپ قىلساق كېلەلەمدۇ - يوق؟ يەنە كىملەرنى تەكلىپ قىلساق بولىدۇ؟ مۇشۇ ھەقتە تېزرەك جاۋاپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمىز. (ئىلاجى بولسا، قاتناشقان كىشىلەر ئارقىلىق) (ھازىر ئىستانبۇل - تاشكەنت، ئىستانبۇل - ئالمۇتا ئاۋىئاتسىيە يولى ئېچىلىدى.)

4. <ئۇ. ئا. ت> نىڭ تەسىس قۇرۇلتىيىغا تەييارلىق ئىشىنىڭ باشلانغانلىقى ھەققىدە بىر قىسقا خەۋەر ئەۋەتتۇق. مۇمكىن بولسا، گېزىت ياكى ژورنالالاردا ئېلان قىلارسىزلەر. شۇنىڭدەك، <شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى> ۋە باشقا ژورناللارنى ۋاقتىدا

ـ ئاي سانلىرىدىن ئۇچ نۇسخىدىن ئەۋەتتۇق. بىر نۇسخىنى ئۆزىڭىز ئېلىپ، يەنە بىر نۇسخىسىنى <شەرقىي تۈركىستان> گېزىتى تەھرىراتىغا بېرىپ قويارسىز. يەنە بىر نۇسخىنى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئابدۇقادىر ئەخمەت تۈركىستانى جانابلىرىغا ئەۋەتىپ بېرەرسىز. بىز سىلەرنىڭ ئالمۇتىدا قۇرۇلغان <خەلقئارالىق كېڭەش> ھەققىدىكى پىكرىڭلارنى قوللايمىز. ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ جاۋاپ بېرەرسىلەر.

بىزگە تېخى تۇنۇگۈنلا ئاۋىستىرالىيەدىكى دوستىمىز، ساۋاقداش ۋە خىزمەتداش ئىنمىز ئەخمەت ئىگەمبەردىدىن خەت كەلدى. ئۇمۇ ئۆزىنىڭ خېتىدە: <بارلىق ۋەتەنپەرۋەر كۆچىلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، خەلقئارالىق دەرىجىدە بىر مەركەز قۇرساق، ۋەتەن داۋايىمىز ئەشۇ بىر مەركەزدىن ئېلىپ بېرىلسا ياخشى بولاتتى. ئۇنىڭ ۋاقتى كەلدى. ئەمدى كېچىكتۇرۇش ئۆزىمىزگە زىيانلىق بولىدۇ> دېگەن پىكرىنى ئېيتىپتۇ. مۇشۇ مەسىلىدە ئەرەبىستاندىكىلەر بەك بوشاڭلىق قىلمۇاتىدۇ. ئۇلارنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ، بىزمۇ ۋاقىتنى كەتكۈزۈپ قويىدۇق. مۇشۇ مەسىلە توغرىلىق ئەرەبىستاندىكىلەر بىلەن جىددىي سۆزلىشىپ كۆرۈپ، نەتىجىدىن بىزنى خەۋەردار قىلارسىز.

سىزگە، سىز ئارقىلىق بارلىق ۋەتەنداشلارغا قېرىنداشلىق سالام.

سالام بىلەن: ھاشىر ۋاھىدى

سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى

2. 1994 ـ 10/10»

ھاشىر ۋاھىدى 1992 ـ يىلى 12 ـ 14 دېكابىر كۈنلىرى ئارىسىدا، ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى قېتىملىق خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىمىزغا قاتناشتى ۋە يىغىنىڭ ياخشى ئۆتكۈزۈلۈشى ئۈچۈن ھەسسە قوشتى

ئۇ 1944 ـ يىلى نويابىر ئېيىدا، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە پارتلىغان ئىستىقلال كۈرىشىنىڭ قاتناشقۇچىسى، شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرى، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسىنىڭ تەۋرەنمەس مۇجاھىدى ۋە مۇھىم رەھبەرلەردىن بىرى ئىدى. «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» مەركىزى كومىتېتىنىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدى، 1996 ـ يىلى قازاقىستانىنىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە ئىمپېريالىزىم جاسۇسلىرىنىڭ يوشۇرۇن ئۇيۇشتۇرغان سۇيىقەستىگە ئۇچراپ ئېغىر دەرىجىدە يارىلانغان ئىدى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ جاسۇسلىرى ھېسابلانغان مىللىي مۇناپىقلار، سېتىلغان خائىنلار، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي

ئەپسۇسكى، ئاردىن ئالتە ئاي ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەرەبىستاندىكىلەردىن رەسمىي خەۋەر يوق. بىز يۇقۇرىقى پىلاننى ئۆز ئەزالىرىمىزغا ئېلان قىلمۇقتىكەن بولغاچقا، گويا، تەشكىلات ئەزالىرىنى ئالدىغاندەك خىجالەت بولۇاتىمىز.

ئىككىنچىدىن، بۇ قۇتلۇق ئىشىمىزنىڭ كېچىكىشى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى ئۈچۈن قولايلىق پۇرسەت يارىتىپ بېرىۋاتىدۇ. ئۇلار مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ۋەتەنگە مىليونلاپ خىتاي كۆچمەنلىرىنى ئەپچىقىپ ئورونلاشتۇرىۋاتىدۇ. ھەرخىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، مىللىتىمىزنىڭ نەسلىنى قۇرۇتىۋاتىدۇ. يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىمىزنى خالىغانچە بۇلاپ - تالاپ ئەپكېتىۋاتىدۇ ۋە باشقىلار.

ئۈچىنچىدىن، مۇشۇ يېقىندا ئەركىن ئالىپتېكىن ئەپەندى ياۋروپادىن ئالمۇتىغا كېلىپ، ئالمۇتىدىكى <ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلەر ئارا ئىتتىپاقى> نىڭ پىرىزىدېنتى قەھرىمان غۇجامبەردى بىلەن كېلىشىپ، ياۋروپادىكى <شەرقىي تۈركىستانلىقلار بىرلىگى> تەشكىلاتى ئالمۇتىدىكى <ئىتتىپاق> ئاساسىدا <خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇنلاشتۇرۇش كېڭىشى> نى قۇرۇپ چىقتى ۋە گېزىتتە رەسمىي ئېلان قىلدى.

بىزچە، بارلىق شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ۋاكالەتلىك قىلىدىغان خەلقئارالىق كېڭەشنى يالغۇز ئەركىن بىلەن قەھرىمان ئىككىسىلا قۇرۇۋالغىنى دۇرۇس بولمىسا كېرەك. چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ تەشكىلاتىدىن باشقا ھېچكىمگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، <ئىتتىپاق> دېگەن ئۇچ جۈملىرىيەتتىكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن قۇرۇلغان ئۇيۇشما. ئۇنىڭ پروگراممىسىدا ۋەتەننى ئازات قىلىش ۋەزىپىسى قويۇلمىغان. پەقەت <م. د. ھ> ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت مەسىلىلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەشكىلات. شۇنداق تۇرۇپ، <خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان كېڭىشى> قۇرۇشقا قانداق سالاھىيىتى بولسۇن؟

باشقا ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ رازىلىقىنى ئالماي ياكى ۋەكىللىرىنى قاتناشتۇرماي تۇرۇپ قۇرغان <خەلقئارلىق كېڭەش> قانۇنىي بولىشىمۇ ناتايىن.

بىز مۇشۇ ئەھۋاللارنى خەۋەر قىلىپ، ئەرەبىستاندىكى ۋەتەنداشلارغا خەت يازدۇق. ئۆزىمىزنىڭ <ئۇيغۇرىستان> گېزىتىمىزنىڭ يېڭى سانلىرىنى قوشۇپ ئەۋەتتۇق. بىزنىڭ چەتئەلدىكى ۋەتەنداشلار بىلەن بولغان خەت - ئالاقەمىز راۋان ئەمەس، خەتلەر بەك كېچىكىپ بارىدۇ، بەزىدە تەگمەيمۇ قالىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، خەت - چەكنى سەپەر قىلغۇچى شەخسلەر ئارقىلىق ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولۇاتىمىز. ئەرەبىستانغا ئەۋەتىلىدىغان خەت - چەكنى سىزلەر ئارقىلىق ئەۋەتىشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ.

مۇشۇ خېتىمىز بىلەن سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزغا گېزىتىمىزنىڭ 8 - ، 9 - ، 10

يېڭى خەۋەرلەرنى يەتكۈزدۇم. شۇنىڭدەك، 1986 - يىلى قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنى تۈركىيەدە ئوقۇتۇش ۋە يېتىشتۈرۈش جەھەتتە كۆرسىتىۋاتقان تىرىشچانلىقلىرى ھەققىدە مەلۇماتلار بەردىم. بۇ خەۋەرلەردىن ئۇلار ناھايىتى خۇشال بولۇپ ھاياجانلاندى. بۇنىڭدىن كېيىن، ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىمزنى كۈچەيتىپ، ئالاقىلىشىپ تۇرىشىمزنى ئۈمىت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇيغۇر ئىنستىتۇتىدىكى ئىلمىي خادىملارنىڭ تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئەھۋالى ۋە تۈركىيەدىكى ئۇنۋېرسىتېتلارنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتى، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار توغرىلىق سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردىم. ئىككى سائەت داۋام قىلغان ئۇچرىشىش ۋە سۆھبەت ناھايىتى قىزغىن، كۆڭۈللۈك ئۆتتى.

چونچا ۋە يەركەنتلەرنى زىيارەت قىلىش پائالىيىتىمىز

1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 10 لاردا، ئالمائاتادا چىقىرىلغان جۇمھۇرىيەتلىك گېزىتلەردىن بىرى بولغان «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى ۋە گېزىتنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئەزىمەتوۋ، مەزكۇر گېزىتنىڭ تەھرىرى دوستۇم، شائىر دولقۇن ياسىنلارنىڭ ھەمراللىقىدا مەن، مىھرىنىسا خانىم ۋە ئوغلۇم كامال بىلەن بىر پىكاپقا ئولتۇرۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مەركەزلىك ئولتۇرۇشلۇق يەرلىرىدىن بىرى بولغان چونچا ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىز چۈشكەن گېزىتخانىنىڭ ماشىنىسىنى بىر رۇس شوپۇر ھەيدەپ ماڭدى. ئالمائاتادىن شەرقىي تۈركىستانغا ئۇلىشىدىغان بۇ يولدا ماڭماق، بىزگە بۆلەكچىلا ھاياجان بېغىشلىغان ئىدى. تارىختىن بېرى بۇ يوللاردىن نۇرغۇن ئەجدادلىرىمىز مىڭىپ ئۆتكەن. 19 - ، 20 - ئەسىرلەردە رۇس ھاكىمىيىتىدىن زۇلۇم كۆرگەن غەربىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز شەرقىي تۈركىستانغا، شەرقىي تۈركىستاندا مانجۇ ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىدىن زۇلۇم كۆرگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبەك ۋە قىرغىز قېرىنداشلىرىمىز غەربىي تۈركىستانغا قېچىپ ئۆتكەن. بۇ كۆچۈش ۋە قېچىشلار، ئۇزۇن يىللار مابەينىدە داۋام قىلىپ كەلگەن. يېقىنقى دەۋرگە بىر مىسال قىلىپ، 1962 - يىلى ئاپرىل ۋە مايى ئايلىرىدا غۇلجا ۋە چۆچەك ۋىلايەتلىرىدىن قازاقىستانغا بولغان كۆچۈش ۋە قېچىشنى تىلغا ئېلىش مۇمكىن. بۇ قېتىمقى قاچ - قاچتا يۈزمىڭغا يېقىن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبەك، قىرغىز ۋە تاتارلار قازاقىستانغا قېچىپ چىققان. بۇ قاچ - قاچ ۋە كۆچۈشلەر، يولدا كىتىۋېتىپ كۆز ئالدىمىزدىن كىنو فىلىملىرىدەك ئۆتۈشكە

ئازاتلىق ۋە ھۆرىيەت يولىدىكى كۈرىشىنى توختۇتۇش ئۈچۈن، بۇ شەرمەندە ھەربىكەتنى ئويۇشتۇرغان ئىدى. ھاشىر ۋاھىدى بۇ قانلىق سۈيقەست نەتىجىسىدە 1998 - يىلى 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى فانى دۇنياسىدىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلدى. جانابى ئاللاھ خەلقىمىزنىڭ قەھرىمان ئەۋلادى مەرھۇم ھاشىر ۋاھىدنىڭ رەھمەت ۋە مەغپىرەت ئاتا قىلسۇن. ياتقان يېرى جەننەت ماكان بولسۇن. مەرھۇم ھاشىر ۋاھىدى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

قازاقستاننىڭ ئالمائاتا شەھىرىدىكى «ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى»غا زىيارەت

1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - كۈنى سائەت 15 تە بەلگىلەنگەن پىلان ۋە كېلىشىم بويىچە دوستۇم دولقۇن ياسىننىڭ ھەمراھلىقىدا قازاقستان ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنى زىيارەت قىلدىم. بىزنى قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە قاراشلىق ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى كومموناز تالىپوۋ، ئىنستىتۇتنىڭ ئىلمىي خادىملىرىدىن پروفېسسور. دوكتور تامارا خانىم، فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتى ۋە شائىرە پاتىگۈل سابىتوۋا ۋە فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزاتى يۈسۈپ خوجايىۋ قاتارلىق دوستلار قىزغىن قارشى ئالدى. بىزنى چاي، قەھۋە ۋە ھۆل يەل - يېمىشلەر بىلەن مېھمان قىلدى. ئىنستىتۇت مۇدىرى پەن دوكتورى كومموناز تالىپوۋ ئەپەندى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قۇرۇلۇشىنىڭ مەقسىدى، ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى، ئۇيغۇرلار ھەققىدە يۈرگۈزگەن ئىلمىي تەتقىقاتلىرى ۋە نەشر قىلغان كىتابلىرى، ھەر يىلى بېسىلىۋاتقان كىتاب سانى ھەققىدە مەلۇمات بېرىپ ئۆتتى. كومموناز تالىپوۋنىڭ بەرگەن مەلۇماتلىرىغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر ئىنستىتۇتتا يىگىرمە ئۇچ نەپەر ئىلمىي خادىم ئىشلەيدىكەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پەن دوكتورلىرى ۋە پەن نامزاتلىرى قاتارلىق بەلگىلىك ئىلمىي سەۋىيەگە ئىگە كىشىلەرمۇ خېلى سالماقنى ئىگەللەيدىكەن.

مەن ئالدى بىلەن ئۇلارغا تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ۋە شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ بولۇپمۇ ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىنىڭ سالاملىرىنى ۋە ئارزۇ - تىلەكلىرىنى يەتكۈزدۇم. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، ئۇيغۇرلار ۋە شەرقىي تۈركىستان ھەققىدە تۈركىيەدە ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقاتلار، نەشر قىلىنغان كىتابلار ھەققىدىكى، تۈركىيەدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان خەلقئارالىق ۋە مىللىي تۈركولوگىيە يىغىنلىرىدا شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇرلار توغرۇلۇق مۇھىم تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقانلىقى ھەققىدىكى

ئۇيغۇن ئەمەس. ھازىر جۇڭگودا رىۋىزىيونىزمنىڭ ئەڭ چوڭ بوۋىسى خرۇششۇ ۋە تىتو دېيىلمەكتە. چۈنكى ئۇلارنىڭ قولىدا ھەم ھاكىمىيەت بار ھەم ئۇلارنىڭ بىر يۈرۈش نەزىريە سېستىمىسى بار. ۋاھالەنكى، زۇنۇن قادىرنىڭ ئۇنداق بىر نەزىريە سېستىمىسى يوق. زۇنۇن قادىرنى رىۋىزىيونىستلارنىڭ بوۋىسى دەپ ئاتاش ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس. ئۇنى رىۋىزىيونىزمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان دېسەك بولىدۇ. قىرغىزغا لايىق قالپاق بولۇشى كېرەك». ئۇنىڭ بىلەن يىغىندا قارمۇقارشى ھالدا تۆرت قېتىم سۆز ئېلىپ مۇنازىرىلەشكەن ئىدىم. بۇ مۇنازىرىنى گۈرۈپپا باشلىقلىرىمىز بولغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر زىيالىيسى، ئىنقلابىي قۇربان توختى قۇربان بىلەن ئەلقەم ئەختەملەر سۇلھى بىلەن توختاتقان ئىدى. بۇ ۋەقەلەر ۋە زۇنۇن قادىرى ئاكىمزىنىڭ جەسۇرانە، تەمكىن قىياپەتلىرى كۆز ئالدىمدا نامايەن بولدى.

يولمىزنى داۋام قىلىۋەردۇق ۋە چونچا ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەرنىڭ كوچىلىرى دەل - دەرەخلىك ۋە پاكىز بولۇپ، خۇددى غۇلجىنىڭ كوچىلىرىغا ئوخشايتتى. ئۇيغۇر كىيىم - كېچەكلىرى كەيگەن ئەر - ئاياللار ۋە ياش بالىلارنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشلىرى ۋە چاقچاقلىرى بىزنى شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ قالغاندەك بىر ھېسقا غەرق قىلدى. بۇ كۆرۈنۈشلەر بىزنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇردى. چونچا ناھىيەسىدە بىر ئۇيغۇر زىيالىسىنىڭ بېغىدا چۈشلۈك تاماقتى يەپ، باغدىكى مۇنلەرگە ئېغىز تىگىپ، ئۇ ئائىلە بىلەن خوشلۇشۇپ يولمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. ئاخىرى چونچا ناھىيىسىگە باغلىق كەتمەن يېزىسىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يېزىدىكى تاغ باغرىدا يەر ئالغان «نازۇگۇم غارى» نى زىيارەت قىلدۇق. بۇ غار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 19 - ئەسىردىكى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسىگە قارشى كۈرىشىدە قەھرىمانلىق داستانى ياراتقان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان، ئىسيانكار قىزى نازۇگۇمنىڭ مانجۇ - خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ قولىدىن قېچىپ، پانالانغان جايى ئىدى. ئۇ يەر ئۇيغۇر خەلقى تەرىپىدىن مۇزىي ھالىغا كەلتۈرۈلگەن. نازۇگۇم مۆكۈنگەن غارنى كۆرگەندىن كېيىن، بىر پارچە شېئىر يازدىم. بۇ شېئىرنى تۆۋەندىكىچە:

نۇزۇگۇم مۆكۈنگەن غارنى كۆرگەندە

«ياخشى ئەلنىڭ بالىسى خاراپ بولۇر قۇل بولماس»
- خەلق ماقالىسى

ئۆز ھاياتىنى ۋەتەننىڭ شان - شەرىپى ۋە ئازادلىقى ئۈچۈن قۇربان قىلغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى نۇزۇگۇم (1854 - 1830) مانجۇر - خىتاي

باشلىدى. ئالمائاتا شەھەر مەركىزىدىن چىقىپ ئازراق يول يۈرگەندىن كېيىن، يول بويىدا بىر قەبرە ۋە ھەيكەل كۆزىمىزگە چېلىقتى. يولداش ئەزىمەتوۋ ۋە دوستۇم دولقۇن ياسىنلار رۇس شوپۇرغا ماشىننى توختۇتۇشنى ئېيتتى ۋە بىزگە قاراپ:

- بۇ قەبرە ۋە ھەيكەل شەرقىي تۈركىستانلىك خەلق قەھرىمانى غېنى باتۇرنىڭ قەبرىسى،- دېدى.

بىز ماشىنىدىن چۈشۈپ قەبرە بېشى ۋە ھەيكەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ، ئۇنىڭ روھىغا دۇئا - پاتىھە ئوقۇدۇق. ھەيكەل ئاستىغا «شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلى غېنى باتۇر» دەپ يېزىلغان ئىدى. غېنى باتۇرنىڭ ھەيكىلى شۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇلغانكى، ئۇنىڭ يۈزى سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانغا قاراپ تۇراتتى.

يولچىلىقىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق. بىر كىلومېتىر ماڭغاندىن كېيىن، ئۇلار ماشىننى يەنە توختاتقۇزتى. ماشىنىدىن ھەممىمىز چۈشتۇق. يول بويىدا يەنە بىر قەبرە ۋە ھەيكەل بىلەن قارشىلاشتۇق. بۇ قەبرە ۋە ھەيكەل شەرقىي تۈركىستاندىن ئۇرۇغ - تۇققان زىيارىتى ئۈچۈن 1989 - يىلى قازاقىستانغا كېلىپ، زىيارەت جەريانىدا ۋاپات بولغان يېڭى زامان ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ ئاساسىنى قۇرغان مەشھۇر يازغۇچىلاردىن بىرى بولغان رۇنۇن قادىرنىڭ قەبرىسى ۋە ھەيكىلى ئىدى. زۇنۇن قادىرنىڭ ۋاپاتىدىن ئاۋۋال ئۆزىنىڭ قىلغان ۋەسىيتىگە ئاساسەن، ئۇنىڭ جەسىدى ناھايىتى چوڭ ماتەم - مۇراسىم بىلەن ئالمائاتاغا دەپىن قىلىنغان ۋە ئۇنىڭ ھەيكىلى تۇرغۇزۇلغان ئىدى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تەرىپىدىن كۆپ زۇلۇم كۆرگەن ۋە خورلانغان، قاقتى - سوقتى قىلىنغان بۇ مەشھۇر يازغۇچىمىزغىمۇ قۇرئان ئوقۇپ دۇئادالار قىلدۇق. مەن غۇلجا ۋە ئۈرۈمچىدە ياشىغان چاغلىرىمدا، مۆھتەرەم مەرھۇم زۇنۇن قادىر ئاكىمىز بىلەن كۆپ قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر يىغىنلىرىدا بىللە بولغان ۋە ھەتتا 1962 - يىلى 10 - ئايدا ئۈرۈمچىدىكى ضيانشان مېھمانخانىسىدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىن بولۇپ، مىڭغا يېقىن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنى يىغىپ، يىگىرمە كۈنلۈك ئاتالمىش «رىۋىزىيونىست زۇنۇن قادىرنى تەنقىتلەش يىغىنى» ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى. بۇ ۋەقەلەر كۆز ئالدىمدىن بىر - بىرلەپ ئۆتتى. شۇ تەنقىتلەشتە يازغۇچىلار - شائىرلار گۈرۈپپىسىدا بىر قۇرۇق ھارۋىنى ئەپقاچىدىغان ياغاچ ئاكتىپ بىرىنىڭ: «زۇنۇن قادىرى ۋەتەن خائىنى، ئۇ شىۋجىڭجۇيىچىلارنىڭ بوۋىسى، ئۇنى قاتتىق كۈرەش قىلىپ، سىستېما تاشلاش كېرەك» دەپ پىكىر قىلىشىغا قارشى مەن سۆز ئېلىپ شۇنداق جاۋاپ بەرگەن ئىدىم: «ھەر ئىشتا ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش كېرەك. زۇنۇن قادىرنى <رىۋىزىيونىستلارنىڭ بوۋىسى> دەپ ئاتاش ئەمەلىيەتكە

دەل - دەرەخلىك كوچىلار، باغلىق ھويلىلار، ئىنسانلارنىڭ قىياپەتلىرى، قىز - يىگىتلەرنىڭ كىينىشى غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇيغۇرلارغا پۈتۈنلەي ئوخشاپ كېتەتتى. بىز ئۆزىمىزنى خۇددى غۇلجا شەھىرىگە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. بىزنى ياركەنت شەھىرىنىڭ شەھەر باشلىقى ھۈسەين ئەلمۇۋ ۋە ناھىيەلىك كېڭەشنىڭ رەئىسى نۇرامىدىن ئەخمەتوۋ، سابىق قازاقىستان كوممۇنىستىك پارتىيەسى سىياسىي بىرۈسىنىڭ سابىق ئەزاسى ھەم يەركەنت سودا شىركىتىنىڭ مۇدىرى تورغان روزاخۇنوۋ ۋە ناھىيەلىك دوختۇرخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدىرىشىت ئەلقەمۇۋ قاتارلىق مۇھىم مەسئۇل كادىرلار قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋالدى. ئاخشىمى شەھەر باشلىقى ھۈسەين ئەلمۇۋ بولسا بىزنى «غۇلجا ئاشخانىسى» ئاتلىق بىر ئاشخانىدا ھەرخىل تائاملار بىلەن قىزغىن كۈتۈۋالدى. مەن ھاراق - شاراپ ئىچمىدىم. ئەمما زىياپەتكە قاتناشقان يەرلىكلەر بىزنىڭ شەرىپىمىزگە «سالامەتلىك ئۈچۈن»، «قېنى» دېيىشىپ، تائاملار بىلەن بىر - ئىككى رومكىدىن قەدەھ كۆتۈرۈشتى ۋە ئىچىملىكلەر ئىچىشتى. بىزنى ئاخشىمى ياركەنتتىكى داڭلىق يېڭى سېلىنغان بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. دوستۇم دولقۇن ياسىنمۇ شۇ مېھمانخانىغا يەرلەشتى. «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ مەسئۇلى يولداش ئەزىمەتنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئولتۇرۇشلۇق ئورنى ياركەنتتە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىدە قوندى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن، بىزنى باشلاپ، ئىككى كىچىك ماشىنا بىلەن قورغاس چېگرا سىغا ئېلىپ باردى. چېگرا بىر ساي ئۈستىگە بەرپا قىلىنغان ئىدى. بۇ يەردىن شەرقىي تۈركىستانىنىڭ قورغاس ناھىيەسىنىڭ يېزىلىرى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ يەرگە دۇربۇن بىلەن قاراپ ۋەتەن تۇپراقلىرىغا بولغان سېغىنىشىمىزنى پەسەيتىشكە تىرىشتۇق.

ياركەنت شەھەر باشلىقى ماڭا قاراپ:

- ئەگەر خالىسىڭىز مۇشۇ ھارۋا بىلەن غۇلجا شەھىرىگە بېرىپ قايتمايلىمۇ؟ بىز ۋىزىسىز كىرەلەيمىز، - دېدى.

- شۇنداق قىلغان بولسىق بەك ئوبدان بولاتتى. مەن غۇلجىنى بەكمۇ سېغىندىم، ئەمما بىزنىڭ ۋىزىمىز يوق. ئۇ يەرگە كىرسەك خىتاي ھاكىمىيىتى بەك پاراكەندە بولۇپ كەتمىسۇن، رەخمەت! - دېدىم.

قورغاس چېگرىسىدىن ياركەنت شەھىرىگىچە بولغان مۇساپە ئوتتۇز بەش كىلومېتىر كېلەتتى. بىز چېگرا بويىدىن قايتىپ، قورغاس كولخوزىنىڭ ئىشخانىسىغا بېرىپ، زىياپەتكە قاتناشتۇق. ئۇلارغا ئالدىنئالا خەۋەر بېرىلگەن ئىكەن. بىزنى كولخوز رەئىسى، كونا سوۋېت ئىتتىپاقى ئەمگەك قەھرىمانى مورات مەشرىپوۋ، ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. مورات مەشرىپوۋ مېنىڭ ئەدىبىياتچى ۋە شائىر ئىكەنلىگىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىزنى كۈتۈۋېلىشقا كولخوز رەھبەرلىرىدىن

باسقۇنچىلىرىنىڭ تەقىپىدىن مۇشۇ ئۆڭكۈرنى پانالىغان ئىدى.

كۆرگۈنۈمده نۇرۇڭۇمنىڭ غارىنى،
كەلدى كۆز ئالدىمغا زۇلمەت تۈنلىرى.
ئەجنەبى باسقۇنچىلارنىڭ قولىدا،
خەلقىمىزنىڭ تارتىپ ئۆتكەن كۈنلىرى.

قەھرىمان ئەجدادىمىز تارىخ بويى،
ئاسارەت، قۇللۇقنى راۋا كۆرمىگەن.
ئەشۇلارنىڭ بىرى جەسۇر نازۇكۇم،
ۋەھشى دۈشمەن ئالدىدا باش ئەگمىگەن.

مىللىتىنىڭ ناموسى ۋە ئارىنى،
جەۋرى - جاپا چەكسىمۇ چىڭ ساقلىغان.
ۋەتىنىنىڭ شەرىپىنى - شانىنى،
جېنىنى قۇربان قىلىپ ئۇ ئاقلىغان...

كۆرگۈنۈمده نازۇكۇمنىڭ غارىنى،
ئاشتى بۇ شۇڭقارغا چەكسىز ھۆرمىتىم.
جەڭگە چىقتىم نازۇكۇم روھى بىلەن،
توختىمايمەن قۇرۇلماستىن دۆلتىم.

1992 - يىل، ئىيۇل - قازاقستان چونچا

نازۇگۇمنىڭ پانالانغان غارىنى ئىكسكۇرسىيە قىلغاندىن كېيىن، ئاخشام بولاي دېگەندە ئاختام يېزىسىغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنى ئاقتام تىلمان نامىدىكى كولخوزنىڭ رەئىسى روزى ئاخۇنوۋ باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلار قىزغىن قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى. ئاخشىمى كولخوزنىڭ رەئىسى روزى ئاخۇنوۋ قوي سويۇپ، بىزنى كولخوزدىكى رەھبەرلەر بىلەن بىرلىكتە مېھمان قىلدى. بۇ زىياپەت، ساز - ناخشىلار بىلەن كۆڭۈللۈك ئۆتتى. ئۇ يەردە بىر ئاخشام قونۇپ، ئەتىسى چايدىن كېيىن، ياركەنت شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقتۇق.

ياركەنت ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى ئۇيغۇرلار بولۇپ، قازاقستاننىڭ شەرقىي تۈركىستان چېگراسىغا ئەڭ يېقىن بولغان بىر شەھىرى ئىكەن. شەھەر ئەتراپىدىكى

ئەپەندى سۆز قىلىپ، بىزنى قىزغىن قارشى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە ئۇيغۇر قېرىنداشلارغا سالاملىرىنى يەتكۈزۈپ قويۇشىمىزنى ئۆتۈندى. بۇ زىيارەتتە توققۇز يېشىغا يېڭى تولغان ئوغلۇم كامال ئەپەندىنىڭ «ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىپ، مۇشۇنداق ئولتۇرۇشلارنى ئىلى دەرياسى بويىدا ئۆتكۈزۈشكە جانابى ئاللاھ نېسىپ قىلسۇن!» دېگەن سۆزى، زىيارەتكە قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسىنى چوڭقۇر ھاياجانغا چۆمدۈردى. كۆپچىلىك «ئىنشائاللاھ، ئاغزىڭغا ناۋات ئوغلۇم! سېنىڭ دېگىنىڭ ئىشقا ئاشسا ئەجەپ ئەمەس» دەپ ئۇنى تەغدىرلەشتى. ئوغۇز ئەپەندى كۆزىگە ياش ئېلىپ ئۇنىڭغا يۈز رۇبلى پۇل تەقدىم قىلدى. بىز ياركەنتتىكى زىيارىتىمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئالمائاتاغا قايتىپ كەلدۇق.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى نەشر ئورگىنىنى زىيارەت قىلىش

1992 ـ يىلى 9 ـ ئىيۇل كۈنى ئۇيغۇر تىلىدا چىقىدىغان، قازاقستانىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك گېزىتى ھېسابلىنىدىغان، كىرىل ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى بىلەن، ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا چىقىدىغان «يېڭى ھايات» گېزىتى نەشر ئورگىنىدىكى تەھرىر قېرىنداشلىرىمىزنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن، دوستۇم، شائىر دولقۇن ياسىنىڭ ھەمراھلىقىدا چۈشتىن كېيىن سائەت بىردە گېزىتخانىغا بارىدۇق. «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش تەھرىرى يولداش ئەزىمەتوۋ ئەپەندى بىزنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، بۇرۇن «كوممۇنىزىم تۇغى» دەپ ئاتالغان، قازاقستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن «ئۇيغۇر ئاۋازى» دەپ ئۆزگەرتىلگەن جۇمھۇرىيەتلىك گېزىتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە گېزىتخانىدا ئىشلەيدىغان خادىملار ھەققىدە بىرگە قىسقىچە مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن، ئۇيغۇر ۋە رۇس مۇخبىرلىرىنى چاقىرىپ، مېنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش يېغىنى ئۆتكۈزۈپ بەردى. مۇخبىرلار مەن بىلەن ھاياجان ئىچىدە سۆھبەت ئېلىپ باردى. مەن ئۇلارنىڭ قىزىقىپ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردىم. سائەت ئۈچتىن كېيىن، «يېڭى ھايات گېزىتى» مەسئۇل مۇھەررىرى ئالىمجان قاسىموۋ، مەزكۇر گېزىتنىڭ ئىشلەيدىغان تەھرىرلەر بىلەن ئۇچرىشىش يېغىنى ئۆتكۈزۈپ، مېنى ئۇلارغا ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ، قىزغىن قارشى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مەنمۇ ئۇلارغا تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلارنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپ، بۇ ئۇچرىشىش ئۈچۈن ئۇلارغا تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلدىم. مەندىن سورىغان سوئاللىرىغا لايىقىدا جاۋاپ

باشقا، ئۇزۇن يىللار شەرقىي تۈركىستانىنىڭ غۇلجا شەھىرىدە ياشىغان ۋە شۇ يەردە ئەدەبىي ئىجادىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان، 1954 ـ يىلى گىراژدانلىق پاسپورتى بىلەن قازاقىستانغا چىقىپ كەتكەن ۋە يەركەنت شەھىرىدە ياشاۋاتقان تالانتلىق شائىر، خېلىل ھەمرايوپنىمۇ چاقىرغان ئىدى. خېلىل ھەمرايوپ بىلەن 1951 ـ ، 1952 ـ يىللىرى غۇلجىدا، 53 ـ ، 54 ـ يىللىرى ئۇرۇمچىدە كۆرۈشۈپ تونۇشقان ئىدىم. شائىر خېلىل ھەمرايۇۋ بىلەن چېگرا بويىدىكى بۇ كولخوزدا ئۇچرىشىش ماڭا بۆلەكچە ھاياجان بېغىشلىدى. قۇچاقلىشىپ قەدىردان دوستلارىدەك كۆرۈشۈپ ھال ـ ئەھۋال سوراشتۇق. كولخوز ئىشخانىسىدا مورات مەشرىپۇۋ، قورغاس كولخوزىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن، بىزنى مېۋە ـ چىۋە، چاي ۋە كەمپۈتلەر بىلەن مېھمان قىلدى. كولخوز ئالدىدىكى باغچىدا بىللە خاتىرە رەسىمگە چۈشتۇق. ئاندىن بىزنى مورات مەشرىپۇۋ كولخوز مەركىزىدىكى بىر ئاشخانىدا زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. زىياپەتكە كولخوزنىڭ باشقا مەسئۇللىرى، مورات مەشرىپۇۋنىڭ ئايالى، دوستۇم دولقۇن ياسىن، يولداش ئەزىمەت، مېھرىنسا خانىم، ئوغلۇم كامال ۋە شائىر خېلىل ھەمرايوپلار ئىشتىراك قىلدى. يېمەكلەر ناھايىتى لەززەتلىك ۋە خىلمۇخىل ئىدى. قازاقىستانلىقلار ئۆزئارا بىر ـ ئىككى قەدەھ كۆتۈرۈشتى. پىشقەدەم شائىرىمىز خېلىل ھەمرايۇۋ دوستلۇق تىمسىدىكى يېڭى يازغان بىر پارچە غەزىلىنى ئوقۇپ بېرىپ، بىزنى ھاياجانلاندۇرۇپ، خۇشاللىقتا چۆمدۈردى. بۇ شېئىر بىزگە مەنسۇب بىر زىياپەت بولدى. كولخوزنىڭ ماگىزىنىنى زىيارەت قىلدۇق. مورات مەشرىپۇۋ، ئوغلۇم كامال ئەپەندىگە بىر ئويۇنچۇق مىلتىق ئېلىپ، ھەدىيە قىلدى. كامال بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. مېنىڭ ئايالىم، مورات مەشرىپۇۋنىڭ ئايالىغا بىر كىيىملىك رەخت ھەدىيە قىلدى. ئاخشىمى خوشلۇشۇپ يەركەنت شەھىرىگە قايتتۇق.

ئەتىسى بىزنى ياركەنتتىكى لېنىن كولخوزىنىڭ رەئىسى ئوغۇز ئەپەندى، چايغا چاقىرغان ئىدى. ئەتىگەنلىك چايىنى ئىچىپ شەھەرنى ئايلىنىپ چىقتۇق. پۈتۈنلەي ياغاچتىن ياسالغان ۋەلىباي مەسچىتىنى زىيارەت قىلدۇق. مەسچىتنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىگى، مەسچىتنىڭ پۈتۈن تاملىرىنىڭ ياغاچتىن ياسالغانلىقى ئىدى. ياغاچلار بىر ـ بىرىگە شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن جېپسىلەشتۈرۈلگەنكى، بىر تالمۇ تۆمۈر مىخ ئىشلىتىلمىگەن ئىدى.

چۈشكە يېقىن زىياپەت ئۆتكۈزىلىدىغان جاي ـ ئۆسەك بويىدىكى ئورمانلىققا يېتىپ باردۇق. ئەتراپى دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان ئۆستەڭ بويىغا گىلەملەر سېلىنىپ، گىلەمنىڭ ئۈستىگە كۆرپىلەر يېيىلىپ، ئالاھىدە ھازىرلانغان ئىدى. ئۇ يەردە پاخلان گۆشىدە كاۋاپ قىلىندى. مېۋە ـ چېۋە ۋە كاۋاپ بىلەن مېھمان بولۇپ، ئۆسەكنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن ئالاھىدە لەززەت ئالدۇق. زىياپەتتە ئوغۇز

ئولتۇرغان يەرگە كېلىپ، بىز بىلەن كۆرۈشتى. ھال - ئەھۋال سوراشتۇق.

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يەكشەنبىدە دولقۇن ياسىن ۋە ھەببە خانىملار ئالمائاتادىكى ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئىچىدىكى بىر تۈركۈم كىشىلەرنى ئەر - ئايال دەۋەت قىلىپ، بىزنىڭ شەرىپىمىزگە زىياپەت بەردى. زىياپەتكە تەكلىپكە ئاساسەن يازغۇچى ۋە دراماتۇرگ ئەخمەتجان ھاشىروۋ، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باشلىقى يولداش ئەزىمەتوۋ، «خەلقئارا ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى»نىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجامبەردى، تالانتلىق يازغۇچى تورغان توختەموۋ، يازغۇچى رابىك ئىسمائىل ئەپەندى، شائىر ئابدۇلمەجىت دەۋلەتوۋ ۋە يازغۇچى سىيىتجان ستىشوۋ قاتارلىقلار ئايالىلىرى بىلەن بىرلىكتە قاتناشتى.

زىياپەتكە يەنە تەكلىپ بويىچە ئۇرۇمچىدىن سەنئەت ئۆمىگى تەركىۋىدە ئالمائاتاغا كەلگەن كومپوزىتور غىياسىدىن بارات ئەپەندى، كومپوزىتور ئەبەيدۇللا تۇردى ئەپەندى، شائىر ۋە دراماتۇرگ مەھەممەت ئەلى زۇنۇن ئەپەندىلەرمۇ ئىشتىراك قىلدى.

بۇ قېتىمقى زىياپەت ۋە ئۇچرىشىش، ئۇزۇن يىللار بىر - بىرىنى كۆرمىگەن دوستلار ئارىسىدا قىزغىن ھال - مۇڭدۇشۇش ۋە ئەدەبىي - سەنئەت ئىجادىيىتى ھەققىدىكى قىزغىن سۆھبەتلەر بىلەن ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتتى.

يۇسۇپبەگ موخلىسى ئەپەندى بىلەن ئۇچرىشىش ۋە فارابى ئۇنىۋېرسىتېتىنى زىيارەت قىلىش

يۇسۇپبەگ موخلىسى شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىغا ئۆزىنى بېغىشلىغان پىداكار زىيالىلارنىڭ بىرى بولۇپ، 1920 - يىلى قەشقەر ئاتۇشتا تۇغۇلغان. 1944 - 1949 - يىللىرى ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا قاتنىشىپ، چۆچەك ۋىلايىتى مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كېيىنچە دوربىلجىن ۋە ساۋەن ناھىيىلىرىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ۋە ھاكىم قاتارلىق خىزمەتلەردە بولغان. 1950 - يىلى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) مەدەنىيەت نازارىتى ئارخېئولوگىيە - تارىخ بۆلۈمىنىڭ مەسئۇللىقىنى ئۈستىگە ئېلىپ، بىرقانچە يىللىق جاپالىق ئەمگەك نەتىجىسىدە شەرقىي تۈركىستاندا بىرىنچى بولۇپ، ئاپتونوم رايونلۇق تارىخ - ئاساره - ئەتىقىلەر مۇزېيىنى تەشكىل قىلغان. 1958 - يىلى ئاتالمىش «يەرلىك مىللەتچى ۋە ئوڭچىلارغا قارشى ھەرىكەت» جەريانىدا، «يەرلىك مىللەتچى» دېيىلىپ تەنقىد ۋە كۆرەشكە ئېلىنغان.

يۇسۇپبەگ موخلىسى 1960 - يىلى ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ قازاقىستانغا

بېرىپ ئۆتتۈم. تەھرىرلەر ئارىسىدا غۇلجا ئىلى مەكتۇبىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم ئابدىراخمان قۇتلۇقنىڭ ئىنىسى، تالانتلىق شائىر ئابدۇغۇپۇر قۇتلۇقمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى تۈركىيەدە ئوقۇپ، ئىجادىي قابىلىيىتىگە قايىل بولغان ئىدىم. ئۇنىڭ بىلەن ئۈچرىشىش مېنىڭدە ھاياجان قوزغىدى. شائىر ئابدۇغۇپۇر قۇتلۇقمۇ مېنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

1992 - يىلى 11 - ئىيۇل «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 3 - بېتىدە، مېنىڭ مۇخبىرلار بىلەن ئۈچرىشىش يىغىندا ئېلىپ بارغان سۆھبىتىم، ئۇلارنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋابىم، «ئورتاق نىشان ئاستىدا ئىتتىپاقلىشايلى» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا، سۈرىتىم بىلەن بىللە ئېلان قىلىندى. يەنە «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 1992 - يىلى 17 - ئىيۇل سانىنىڭ 4 - بېتىدە، «كۆڭلۈم سەندىدۇر ئانجان ۋەتەن» ماۋزۇسى بىلەن ئالتە پارچە شېئىرىم، رەسىملىرىم بىلەن بىرلىكتە نەشر قىلىندى. ئوخشاش ۋاقىتتا قازاقستاندا چىقىدىغان رۇس تىلىدىكى «ئاسىيا» نامىلىق گېزىتتە «44 يىل كېچىككەن ھەج» نامىلىق سۆھبەت بېسىلىپ چىقتى. «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ 1992 - يىلى 18 - ئىيۇل سانىدا «ئۇلۇغ بەخت - ۋەتەن» نامىلىق ماۋزۇ بىلەن تەرجىمھالىم، رەسىمىم ۋە «غايەم» نامىلىق چاچما شېئىرىم ئېلان قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى بىلەن ئۇنىڭ قوشۇمچىسى بولغان «يېڭى ھايات» گېزىتى، بۇ ۋاقىتلاردا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ شۇۋىنىزملىق سىياسىتى نەتىجىسىدە، بېشىدىن كەچۈرىۋاتقان ئازاپ - ئوقۇبەتلىرىنى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئىستىقلال يولىدىكى كۈرەشلىرىنى خېلى جانلىق ئېپادىلەپ بېرىشكە باشلىغان ئىدى. گېزىت يالغۇز قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكىستانىدىكى ئۇيغۇرلار تەرىپىدىنلا ئەمەس، تۈركىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق چەتئەللەردىكى ئۇيغۇرلار تەرىپىدىنمۇ سۆيۈپ ئوقۇلۇشقا باشلىغان ئىدى. شۇ چاغلاردا يېڭى مۇستەقىللىقنىڭ ئېرىشكەن قازاقىستاندا، ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق خېلى ئېغىر ئىدى. «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىمۇ بۇ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقتىن ئۆز نىسۋىسىنى ئالغان ئىدى. مەن ئازراق بولسىمۇ دەردىگە دەرمان بولار دەپ، گېزىتخانىغا مەلۇم مىقتارداماددىي ياردەمدە بولدۇم.

دوستۇم دولقۇن ياسىن، 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كەچقۇرۇن مېنى ئالمائاتادىكى قازاقىستان جۇمھۇرىيەتلىك ئوپېرا - تىياتىر كۇلۇبىغا، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت ئۆمىگىدىن قازاقىستاندا ئويۇن قويۇش ئۈچۈن كەلگەن ئۇيغۇر - قازاق سەنئەتچىلەرنىڭ ئويۇنىنى كۆرۈشكە ئېلىپ باردى. ھەببە خانىم ۋە مەھرىنىسا خانىملارمۇ ئويۇن كۆرۈشكە بىز بىلەن بىللە باردى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسۇل سەنئەت ئۆمىكىگە رەھبەر بولۇپ كەلگەن تۇرسۇن توختى ئەپەندى، بىز

كۆنتەرتىپتىن چۈشۈرمەسلىكلەرنىڭ سورايمەن.

بۇ خەت بىلەن ئەڭ مۇھىم بولغان ھۆججەتنى، يەنى خىتاي باش مىنىستىرى لى پېننىڭ ئالمۇتىغا كېلىشى ھارپىسىدا تەييارلىغان ئوچۇق خەتنىڭ رۇسچە نۇسخىسىنى قوشۇمچە ھۆججەتلىرى بىلەن قوشۇپ، سىزگە ئالاھىدە يوللىدىم. بىزنىڭ كۆنتەرتىپىمىزدە، مۇشۇ خەتتىكى تەلەپلەر ئاساسىدا، خىتاي دېكتاتورلىرىغا قارشى كەسكىن مۇجادىلە ئېلىپ بارىمىز. سىزدىن ئىلتىماسىم شۇكى، مۇشۇ خەتنى دەرھال تۈركچىگە تەرجىمە قىلدۇرۇپ، تېگىشلىك گېزىتلەردە ئېلان قىلساقلار. تارىخىمىزنى ساختىلاشتۇرۇشقا قارشى كونفېرىنسىيەنىڭ ۋىدىئولېنتىسىدىن بىرنى قوشۇمچە قىلىپ ئەۋەتتىم. ئىمكان تېپىپ، ئۇنى ۋەتەنداشلار بىلەن بىللە كۆرەرسىزلەر ھەم باشقىلارغا كۆرسۈتەرسىزلەر.

بىزنىڭ ئالدىمىزدىكى پىلانىمىزدا موسكۋادا چوڭ بىر كونفېرانسىيە ئۆتكۈزۈش، مارشى مىرا ئىنقىلابىي يۈرۈشى بىلەن نيويورۇققا سەپەرگە چىقىشلىرىمىز بار. ئويلۇشۇپ كۆرۈڭلار، مۇشۇ كونفېرانسىيە ۋە سەپەرلەردە بىللە بولساق ياخشى بولار ئىدى.

مەندىن ھەممىگىزلەرگە يەنە بىر قېتىم سالام بىلەن:

ي . مۇخلىس

1994 ـ يىلى 4 ـ مارت»

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئالدىنئالا قىلىنغان توختام بويىچە دولقۇن ياسىن ئەپەندىنىڭ ھەمرالقىدا، ئالمائاتادىكى فارابى نامىدىكى دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىغا بېرىپ، مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتنى زىيارەت قىلدۇق. ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بىزنى كۈتۈۋېلىپ، بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى ۋە بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ 1928 ـ يىلى كىرۇۋ نامىدا قۇرۇلغانلىقىنى، بىر يىل ئاۋۋال ئىسمىنىڭ ئۆزگەرتىلىپ «فارابى ئۇنىۋېرسىتېتى» ئاتالغانلىقىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. ئۇ يەنە فارابى ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئون بەش فاكۇلتېت بار ئىكەنلىكىدىن بىزنى ۋاقىپلاندۇرۇپ، بۇ فاكۇلتېتلارنىڭ ئىسىملىرىنى مۇنداق دەپ ساناپ ئۆتتى:

1. ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتى
2. فىلولوگىيە فاكۇلتېتى
3. تارىخ فاكۇلتېتى
4. قانۇن فاكۇلتېتى
5. خىمىيە فاكۇلتېتى
6. بىئولوگىيە فاكۇلتېتى
8. فىزىكا فاكۇلتېتى
9. مېخانىكا (ماشىنىسازلىق) فاكۇلتېتى
10. جۇغراپىيە فاكۇلتېتى
11. پەلسەپە فاكۇلتېتى
12. ئىقتىساد فاكۇلتېتى
13. شەرقشۇناسلىق فاكۇلتېتى

چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئالمائاتا شەھىرىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئىشلىگەن. كېيىنچە «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق كومىتېتى» ۋە «شەرقىي تۈركىستان ئىنقلابى بىرلىك سېپى» تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى كۈرەش ئېلىپ بارغان.

يۇسۇپبەگ موخلىسىنى ۋەتەندىكى چېغىمدا 1954 - يىلىدىن بېرى تونۇيتتىم. ئۇ ئالمائاتادا 1992 - يىلى 15 - ئىيۇل كۈنى چۈشتىن ئاۋۋال مېنى ئىزدەپ كېلىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ئۆزئارا سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، پىكىر ئالماشتۇردۇق. مەن يۇسۇپبەگ ئاكىغا، ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈشنى ئويلىشىۋاتقان بىرىنچى قېتىملىق خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ھەققىدىكى خەۋەر ۋە كۆزقاراشلىرىمنى ئېيتتىم. يۇسۇپبەگ ئاكا بۇ خەۋەردىن بەكمۇ مەمنۇن بولۇپ: «بۇ قۇرۇلتايىنى بۇرۇنراق ئۆتكۈزۈشكە غەيرەت قىلايلى، سىلەرنىڭ بۇ ساھەدىكى پائالىيىتىڭلارغا مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمەن. دەۋەت قىلساڭلار، بىز بۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىپ، ئۇنىڭغا ھەسسە قوشۇشقا تىرىشىمىز، سىلەردىن خەۋەر كۈتىمىز» دەپ ئالاھىدە خۇرسەن بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي داۋاسىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ۋەكىللىرىدىن بىرى، «شەرقىي تۈركىستان ئىنقلابى بىرلىك سېپى»نىڭ رەئىسى، يازغۇچى ۋە جامائەت ئەربابى يۇسۇپ بەگ مۇخلىسى ئەپەندى، تەكلىپكە بىنائەن 1992 - يىلى دېكابىردا تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى»غا قاتناشتى. قۇرۇلتايىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈشى ئۈچۈن مۇناسىپ ھەسسە قوشتى. يۇسۇپ بەگ مۇخلىسى ئەپەندى، تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيەتلىرى بىلەن خەت - ئالاقە ئورنۇتۇپ، پىكىرلىشىپ تۇردى. بۇ خەتلەر ئىچىدە 1994 - يىلى 4 - مارت كۈنى يېزىپ، ماڭا قازاقستاننىڭ ئالمۇتا شەھىرىدىن ئەۋەتكەن بىر پارچە خېتىنى ئورتاقلىشىمەن.

«ھۆرمەتلىك ئىنىم سۇلتان ماھمۇت!

سېغىنىشلىق سالامدىن كېيىن پۈتۈن ئائىلە تەۋەلىرىڭىز بىلەن، دوست - يارانلىرىڭىز بىلەن سالامەت بولۇشىڭىزنى تىلەيمەن.

بىز تەرەپتە ھەممە تونۇغان بىلگەنلىرىڭىز سالامەت، ھەممە ئىشلىرىمىز خۇداغا شۈكۈر يولىدا كېتىۋاتىدۇ. <شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى>نىڭ بۇ يىلقى فېۋرال، مارت سانلىرى بىلەن يەنە بەزى ئاخباراتلارنى يوللىدىم. بۇ سانلىرىدىكى <شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى>نىڭ غايىۋى مەتبۇئات قۇرۇلتايى ھەققىدىكى ھۆججەتلەرگە دىققەتتە بولۇشىڭىزلەرنى سورايمەن. ئاندىن ئالمۇتىدا ئۆتكەن خىتاينىڭ تارىخىمىزنى ساختىلاشتۇرۇشىغا قارشى كونفېرىنسىيەنىڭ بەش قارارىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى،

كېيىن، ئايروپىلانغا چىقىپ يەرلىرىمىزدە ئولتۇردۇق. 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى موسكۋا ۋاقتى 9 دا موسكۋاغا قاراپ ئۇچتۇق. ئايروپىلان يېرىم سائەت ئۇچقاندىن كېيىن، ئابدۇشۇكوروۋ بىزنى ئايروپىلان ھەيدىلىدىغان بۆلۈمگە ئېلىپ كىرىپ ئولتۇرغۇزدى. ئايروپىلاننى بىر رۇس ئۇچقۇچى ۋە بىر ياردەمچىسى قازاق يىگىت باشقۇرۇپ كېتىپ باراتتى. ئايروپىلاننىڭ قوماندانلىق سىستېمىسى ناھايىتى مۇكەممەل بولۇپ، ئۇچۇش سۈرئىتى ۋە يۆنىلىشى ئاپتوماتىك ھالەتكە توغرۇلۇنۇپ قويۇلغاندىن كېيىن، ئۇچقۇچىلارنىڭ راھەت ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇق. ئابدۇشۇكوروۋ ماڭا چاقچاق قىلىپ: «سىز ھەيدەپ باقامسىز؟» دېدى. مەن چاقچاق ئارىلاش: «مەن ھەيدىسەم ئايروپىلاننىڭ يۆنىلىشى قەشقەرگە توغرىلىنىپ قېلىشى مۇمكىن» دېدىم. ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈشتى. مەن شۇ كۈنى يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال بىزنى ئۈرۈتۈش ئۈچۈن ئايرودرومغا چىققان دوستۇم دولقۇن ياسىن ئەپەندى بىلەن «ئۇيغۇر ئاۋازى گېزىتى» نىڭ مەسئۇلى يولداش ئەزىمەت ئەپەندىگە: «مەن مىڭىپ كەتكەندىن كېيىن، موسكۋادا تۇرۇشلۇق رۇسىيە فېدېراتسىيەسى تۈركولوگىيە جەمئىيىتىنىڭ سېكرىتارى ئەخمەت چىچەنوۋغا تېلېفون قىلىپ، مېنىڭ ئايروپىلان بىلەن ئالمائاتادىن موسكۋاغا يۈرۈپ كەتكەنلىگىمنى، سائەت 14 دە موسكۋا لومونوسوۋ ئايرودرومىدا بولىدىغانلىقىمنى ۋە مېنى موسكۋادا بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇشقا ياردەم قىلىشنى ئىلتىماس قىلغانلىقىمنى بىلدۈرۈپ قويۇڭلار» دەپ ئۇنىڭ ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۈركولوگىيە يىغىنىغا كەلگەن چاغدا ماڭا بەرگەن تېلېفون نومۇرىنى بېرىپ قويغان ئىدىم. ئايروپىلاندا كىتۋېتىپ، «ئەخمەت چىچەنوۋ موسكۋادا بار بولسىغۇ ياخشى، باشقا بىر يەرگە كېتىپ قالغان بولسا بىزنى كىم كۈتىۋالار؟» دەپ خىيال قىلاتتىم. تۆرت سائەتلىك بىر ئۇچۇشتىن كېيىن، ئايروپىلانىمىز موسكۋا ۋاقتى سائەت 13 دە رۇسىيە فېدېراتسىيەسى مەركىزى موسكۋانىڭ لومونوسوۋ ئايرودرومىغا قوندى. كىرىش رەسمىيەتلىرىنى پۈتتۈرۈپ، چامدانلىرىمىزنى ئېلىپ ئايرودرومدىن سىرتقا چىققۇچە كاپىتان ئابدۇشۇكوروۋ ياردەم قىلدى. مەن ئابدۇشۇكوروۋغا: «ئەگەر ئەخمەت چىچەنوۋ ئالدىمىزغا چىقمىسا بىزنى بىر تاكسىغا سېلىپ قويۇڭ، موسكۋادىكى قازاقستان مېھمانخانىسىغا ئاپىرىپ قويسۇن» دېدىم.

چىقىش ئىشكىدىن چىقىشىمىزغا ئەخمەت چىچەنوۋ:

- خوش كەلدىڭىز، - دەپ يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن قوچاقلىشىپ كۆرۈشتۇم. چىچەنوۋنىڭ ئالاھىدە ئالدىمىزغا چىققىنىغا ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتىم. ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئەشيالىرىمىزنى ئۇنىڭ ماشىنىسىغا ئورۇنلاشتۇردۇق. ئايالىم مېھرىنىسا، ئوغلىمىز كامال، ئۇچىمىز ماشىنىغا چىقتۇق. موسكۋاغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. ئەخمەت چىچەنوۋ:

7. ماتىماتىكا فاكۇلتېتى 14. خەلقئارالىق مۇناسىۋەتلەر فاكۇلتېتى

ئۇ سۆزىدە، ئۇنۋېرسىتېتنىڭ ئون مىڭ ئوقۇغۇچىسى ۋە ئوچ مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى ۋە خىزمەتچىسىنىڭ بارلىقىنى تەكىتلەپ ئۆتتى. ژورنالىستىكا فاكۇلتېتىدە بىر سىنىپ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى مەۋجۇت بولۇپ، ئوقۇتۇش ئىشىدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى كافېدراسى مۇھىم رول ئويناۋاتىدۇ.

مەن تۇركىيەدىكى ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات جەھەتتىكى پائالىيەتلىرى ۋە فاكۇلتېتلىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بەردىم. ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچى سانىنىڭ قىرىق بەش مىڭدىن ئارتۇق ئىكەنلىگىنى، ئوقۇتقۇچى ۋە خىزمەتچىلىرىنىڭ ئون مىڭدىن ئارتۇق ئىكەنلىگىنى بايان قىلىپ ئۆتتۇم.

مۇئاۋىن مۇدىر تېلېفون ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتى كافېدراسى باشلىقى پروفېسسور دوكتور ماخمۇت ئابدىراخمانوۋنى چاقىرىپ، مېنى ئۇنىڭ بىلەن تونۇشتۇردى. پرافېسسور ماخمۇت ئابدىراخمانوۋ ھەم ئىلىم ئادىمى ھەم تالانتلىق ئۇيغۇر شائىرى ئىكەن. ئۇ مېنى ئۆز بۆلۈمگە باشلاپ چىقىپ، ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ، سۆھبەت ئۇيۇشتۇردى. ئۆزئارا سۆھبەتلىشىپ، قىزغىن ھالدا ھال - ئەھۋال سورۇشۇپ ۋە مۇڭدۇشۇپ، بىر يېرىم سائەتتىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىگىنى بىلمەي قالدۇق. مەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىنىشتە زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلىدىم. بۇ قېتىمقى ئۇچرىشىش ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتتى. بۇ ئۇچرىشىش مەندە ئۇنتۇلماس چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى.

موسكۋادىكى زىيارىتىمىز

قازاقىستاندىكى كۆنلىرىمىز كۆڭۈللۈك ۋە ناھايىتى تېزلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى تۇركىيەگە قايتىشقا توغرا كەلدى. بىز موسكۋانى كۆرۈپ، موسكۋا ئارقىلىق قايتىپ كېتىشنى قارار قىلدۇق. بۇنى دولقۇن قاتارلىق ئاغىنىلىرىمىزغا ئېيتتۇق. دوستۇم دولقۇن: «بۇ پىكرىڭلار ناھايىتى توغرا بولۇپتۇ. ئۇيغۇرلاردىن ئابلىكىم ئابدۇشۇكوروۋ ئۇچقۇچىلىقتىن ئايروپىلان كاپىتانلىقىغا ئۆستۈرۈلۈپتۇ. شۇنىڭغا دەيلى، ئۇ ھەپتىدە ئوچ قېتىم موسكۋاغا ئۇچىدۇ، ئۇ بىللە ئېلىپ كەتسۇن» دېدى. بىز بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولدۇق. بىلەتلىرىمىز موسكۋاغا ئېلىندى. يولغا چىقىدىغان كۈنى ئەتىگەندە، ئالمائاتا ئايرودرومىدا ئابدۇشۇكوروۋ بىلەن كۆرۈشتۇق. بىزنى ئۇزاتقىلى چىققانلار خوشلۇشۇپ ماڭدى. رەسمىيەتلىرىمىزنى ئۆتەپ بولغاندىن

ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر كىشى بىلەن سالاملاشتىم. ئۇ كىشىمۇ ماڭا: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاپ بەردى. سوراپ بىلدىمكى، بۇ يېگىت تاشكەنتتىن كەلگەن بىر ئۆزبەك ئىكەن. ئۇ موسكۋانى زىيارەت قىلىدىغان زىيارەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ، ئۆزبەكستاندىن كەلگەن ئىكەن. نېمىنىڭ ئۆچرىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى سورىغىنىمدا لېنىنىڭ قاتۇرۇلغان جەسىدىنى كۆرۈش ئۈچۈن تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى ۋە بىزگە: «سىلەرمۇ كۆرۈپ قويۇڭلار» دېدى. ئوغلۇم كامال ۋە مەھرىنسا خانىم ماڭا قاراپ:

- بىزمۇ كۆرۈپ قويايلى،- دېدى.

10 - 15 مىنۇتتىن كېيىن، نۆۋەت بىزگە كېلىپ مۇزېينىڭ ئىچىگە قاراپ ماڭدۇق. مۇزېينىڭ تىشىدا تۆرت نەپەر قوراللىق ھەربىي ھۆرمەت قەدەم بىلەن ئالدى - ئارقىسىغا مېڭىپ، بۇ يەرنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇراتتى. مۇزېينىڭ ئىچىگە كىردۇق. بىر ئەينەك ساندۇق ئىچىدە لېنىنىڭ دورا بىلەن قاتۇرۇلغان جەسىدى تۇراتتى. ئورتاھال ۋۇجۇتلۇق ۋە سېرىق قىسقا ساقاللىق لېنىن، ئوڭدىسىغا ساندۇق ئىچىدە ياتاتتى. بىز ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئىسمىنى ئاڭلىغان بۇ ئادەمنىڭ جەسىدىنى كۆرگەن بولدۇق. خاتىرە سارىيىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۆزبەكستاندىن كەلگەن زىيارەت گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى يېگىت بىلەن بىللە، كىرىمىل سارىيىنىڭ ئەتراپىنى ۋە ئاسارە - ئەتىقىلىق جايلارنى زىيارەت قىلدۇق. ئۆزبەك يېگىت تاشپولات بىزگە بۇ يەردىكى تارىخىي ئورۇنلارنى تونۇشتۇرغان رۇس خىزمەت خادىملىرىنىڭ رۇسچە تونۇشتۇرۇشلىرىنى، ئۆزبەك تىلىغا تەرجىمە قىلىپ بەردى. ئىككى سائەت ئىچىدە كۆرۈشكە تېگىشلىك يەرلەرنى كۆرۈپ بولدۇق. مەن تاشپولاتقا:

- ئەگەر ۋاقتىڭىز بولسا بىزنى موسكۋادىكى ئۆزبەك رېستۇرانىغا باشلاپ بارغان بولسىڭىز، ئۇ يەردە ئۆزبەك تائاملىرىغا ئېغىز تەككەن بولساق،- دېدىم. تاشپولات ئەتراپىدىكى بىر - ئىككى كىشىگە:

- مەن ئىككى سائەتتىن كېيىن كېلىمەن، سىلەر چۈشكەن مېھمانخانىغا كېتىۋېرىڭلار،- دېدى ۋە بىزنى باشلاپ بىر تاكسىغا ئولتۇرغۇزۇپ قىرىق مىنۇت ماڭغاندىن كېيىن، چۈشۈشۈمىزنى ئىشارەت قىلدى. تاكسىدىن چۈشتۇق. پۇلىنى مەن تۆلىدىم.

ئۆزبېك رېستۇرانى موسكۋانىڭ چېتىدىرەك بىر جايدا ئىكەن. رېستۇرانغا كىردۇق. موسكۋاغا كەلگەن تۆرت كۇندىن بېرى لەگمەن سېغىنغان ئىدۇق. مۇلازىمەتچىگە تۆرت كىشىلىك لەگمەن زاكاز قىلدۇق. چاي ئىچىپ ئولتۇراتتۇق. بىر ۋاقىتتا تۆرت چوڭ چىنىدە غۇلجىدا بىز «تاگمىيەن» دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتايدىغان چۆپ لەگمەن بولغان سۇيقاشنى ئېلىپ كەلدى.

- لەگمىنىڭلار مۇشۇمۇ؟ - دېسەك،

- مەن بۈگۈن سائەت 16:30 دا ئايالىمنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن، چىچەنىستانغا سەپەرگە چىقماقچى ئىدىم. ئايروپىلان بىلەتلىرىنىمۇ ئېلىپ قويغان ئىدىم. قازاقىستاندىن سىزنىڭ موسكۋاغا كېلىدىغانلىقىڭىز توغرىسىدا تېلېفون كېلىپ قالدى. سىزنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، موسكۋا ئايرودرومىدىن چىچەنىستانغا مېڭىپ كېتىمەن، - دېدى. مەن:

- سىزنىڭ بۇ قەدىرسۈناسلىقىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر ئېيتىمەن، - دېدىم.

لومونوسوۋ ئايرودرومى بىلەن موسكۋا ئارىلىغى يەتمىش بەش كىلومېتىر كېلىدىكەن. ئەخمەت چىچەنوۋ بىزنى موسكۋانىڭ ئاۋات كوچىلىرىدىن بىرىگە جايلاشقان قازاقىستان مېھمانخانىسىغا ئېلىپ كىرىپ، يەرلەشتۈرۈپ قويغاندىن كېيىن، خوشلۇشۇپ چىقىپ كەتتى. ئاخشىمى تامقىمىزنى يەپ، هارغانلىقىمىزدىن شېرىن ئۇيقۇغا كەتتۇق. ئەتىسى ئويغۇنۇپ، ئەتىگەنلىك چېيىمىزنى ئىچىپ بولىشىمىزغا، بىز چۈشكەن مېھمانخانىغا موسكۋادا سودىگەرچىلىك قىلىۋاتقان ئىككى ئۇيغۇر ئايال ۋە مەملىكەتتىن تۇركىيەگە كېلىپ يەرلەشكەن ئىسمائىل شەۋقى كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتۇق. ئەتىسىگە ئىسمائىل شەۋقى موسكۋادا ئىجارە ئېلىپ تۇرۇۋاتقان ئۆيىگە چايغا چاقىرىپ قويدى ۋە بەلگىلەنگەن سائەتتە مېھمانخانىغا كېلىپ، بىزنى ئېلىپ ئولتۇرىۋاتقان ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. ئاندىن بىزنى سۈيقاش، گۆشلۈك قازان نېنى ۋە قوغۇن - تاۋۇز هەم مۆلەر بىلەن مېھمان قىلدى. ئۇ بىز مېھمان بولۇۋاتقان ۋاقىتتا، موسكۋادا تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تاغام سەلەي هاجىمنىڭ چوڭ ئوغلى مەھەممەت ئېلى ئەپەندىگە تېلېفون قىلىپ، بىزنىڭ موسكۋاغا كەلگەنلىكىمىز هەققىدە خەۋەر بەردى. بىر سائەتتىن كېيىن، مەھەممەت ئېلى ئەپەندى ئىسمائىل شەۋقىنىڭ ئولتۇرىۋاتقان ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. كۆرۈشۈپ، خۇشاللىق تۇيغۇلىرىمىزنى ئالماشتۇردۇق. مەھەممەت ئېلى ئەپەندى بىز چۈشكەن قازاقىستان مېھمانخانىسىغا بىللە بېرىپ، بىزنى ئۆزى ئىجارىدە ئولتۇرىۋاتقان موسكۋادىكى ئۆيىگە ئېلىپ پىتىشنى تەكلىپ قىلدى. بىز: «بۈگۈن قازاقىستان مېھمانخانىسىدا قالايلى، ئەتە كەچقۇرۇن سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە بارايلى» دېدۇق ۋە كەچ سائەت 6 دە كۆرۈشۈشنى قارارلاشتۇردۇق. ئەتىسى ئەتىگەنىدە موسكۋانى كۆرۈش ئۈچۈن، ئاپتوۋۇز بىلەن يولغا چىقتۇق ۋە موسكۋا مېترۇسىنىڭ ئىشىگى ئالدىدا چۈشۈپ قالدۇق. مېتروغا ئولتۇرۇپ كىرىمىل مەيدانىغا يېقىن بىر يەردە مېترودىن چىقتۇق. بىز 1947 - يىلدىن هازىرغىچە كىنولاردا، هۆججەتلىك فىلىملەردە ۋە رەسىملەردە كۆپ قېتىم كۆرگەن موسكۋا كىرىمىل مەيدانىغا يېتىپ كەلدۇق. كىرىمىل مەيدانىنىڭ مەركىزىدە «لېنىن خاتىرە سارىيى» دېگەن خەتكە كۆزىمىز چۈشتى. خاتىرە سارىيى ئالدىدا 50 - 60 ئادەم ئۆچەرەتتە تۇرغان ئىكەن. ئۆچەرەتتە تۇرىۋاتقان ئۇيغۇرغا ئوخشاپ كېتىدىغان

ئىسمائىل شەۋقى قاتارلىق بەش ئالتە كىشى ئۈزۈتۈپ قويدى. رۇسىيە تۆپراقلىرىدىن پويىز بىلەن مېڭىپ، ئەتىسى ئەتىگەندە ئۆكرائىنا تۆپراقلىرىغا ئۆلاشتۇق. رۇسىيە فېدېراتسىيەسىدىن ئۆكرائىنا تۆپراقلىرىغا كىرىدىغان پويىز ئىستانسىسىغا كەلگەندە، ئۆكرائىنا تامۇژنا خادىملىرى پاسپورتلىرىمىزنى كۆزدىن كەچۈرۈپ: «ئۆكرائىنىغا كىرىش ۋىزىسى ئالماپسىلەر؟» دېدى. بىز ئۆتكۈنچى بولغانلىقىمىزنى ئويلاپ ۋىزا ئالمىغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق. بۇ ۋاقىتتا بىر تامۇژنا خادىمى مېنىڭ نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولىدىغانلىقىمنى سورىدى. مەن تۈركىيە - ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ھىلىقى خادىم مەندىن ئادرېسىمنى سوراپ، يېزىۋالدى، ئاندىن: «تۈركىيە - ئىستانبۇلغا بېرىپ قالسام يارىدىم قىلامسىز؟» دېدى. مەن:

- ئەلۋەتتە، - دېدىم.

پاسپورتلىرىمىزنى قولىمىزغا قايتۇرۇپ بەردى. پويىز يۈرۈپ كەتتى. بىرقانچە سائەت ماڭغاندىن كېيىن، پويىز بىلەن كىيىۋ شەھىرىنىڭ يېنىدىن ئۆتتۇق. ئاشۇ كۈنى ئاخشىمى ئۆكرائىنادىن رومانىيە چېگرىسىغا يېتىپ كەلدۇق. رومانىيەگە كىرىشىمىزدە پاسپورتلىرىمىزنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قولىمىزغا بەردى. بىرقانچە سائەتتىلىك يول يۈرگەندىن كېيىن، رومانىيە چېگرىسىدىكى تۇنا دەرياسىدىن ئۆتۈپ بۇلغارىستانغا كىردۇق. يەنە بىرقانچە سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن، سوفىيەگە يېتىپ كەلدۇق. موسكۋادىن چىققان پويىز، بىزنى بۇلغارىستاننىڭ پايتەختى سوفىيەگە يەتكۈزۈپ قويۇپ، شۇ يەردىن موسكۋاغا قايتىدىغان پويىز ئىدى. بىز سوفىيەدە گىرمانىيەدىن كېلىدىغان پويىزغا ئولتۇرۇپ ئىستانبۇلغا يېتىپ باراتتۇق. بۇلغارىستاندا بىرقانچە سائەت كۈتسەكمۇ گىرمانىيەدىن كېلىدىغان پويىز يېتىپ كەلمىدى. نېمە ئۈچۈن ۋاقتىدا يېتىپ كەلمىگەنلىكىنى سورىساق، تۆمۈر يولنىڭ مەلۇم قىسمىنى سەل سۇلىرى بۇزۇۋەتكەنلىكتىن كېچىككەنلىكىنى ئېيتتى. بىر ئاخشام كېچىنى سوفىيەدە ئۆتكۈزدۇق. ئەتىسى ئەتىگەن سائەت 9 لاردا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۈرۈمچى شەھىرىدىن تۈركىيە ئىستانبۇلغا كېلىپ، بىر - ئىككى يىل ئىستانبۇلدا تۇرۇپ، كېيىن بۇلغارىستانغا كېتىپ، تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولغان ئابدۇغېنى ئىسىملىك بىر يىگىت ۋوگزالغا كىرىپ، بىزنى كۆرۈپ، يۈگۈرۈپ كېلىپ، قىزغىن كۆرۈشتى. بۇ يىگىت ئەسلىدە ئۈرۈمچى لېيوداۋان ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ماتىماتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، تۈركىيەدىن دەۋەت ئالدۇرۇپ، تۈركىيەگە كەلگەندە تونۇشۇپ قالغان ئىدۇق. ئابدۇغېنى سوفىيەدە تىجارەت قىلىش جەريانىدا بىر بۇلغار قىزى بىلەن تونۇشۇپ، بىر - بىرىنى ياخشى كۆرگەنلىكتىن ئۇنىڭ بىلەن ئۆيلۇنۇپ، بۇلغارىستان گىراژدانى بولغان ئىكەن. ئابدۇغېنى ئۆزىنىڭ ئىستانبۇلغا باردىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭغا:

- مۇشۇ، - دېدى.

دېمەك، ئۆزبېك لەگمىنى ئادەتتىكى سۈيقاش ئىكەن. ئۇنى ئىچىپ بولۇپ:

- پولو بارمۇ؟ - دەپ سورىسام،

- بار، - دەپ جاۋاپ بەردى.

تۆرت كىشىلىك پولو ئېلىپ كېلىشىنى بۇيرۇدۇم. ھايال ئۆتمەي تۆرت تەخسىدە گۆشلۈك پولو ئېلىپ كەلدى. پولوسى خېلى ياخشى ئىكەن. ئۇنى ئىشتىها بىلەن يېدۇق. ئۇ يەردىن يەنە بىر تاكسىغا ئولتۇرۇپ، موسكۋا كىرىمىل مەيدانىغا يېتىپ كەلدۇق. تاشپولاتقا رەخمەت ئېيتىپ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتۇق. بىز يەنە مېتروغا ئولتۇرۇپ قازاقستان مېھمانخانىسىغا قايتتۇق. سائەت 18:30 دا مېھمانخانىغا يېنىپ كەلدۇق. كەلسەك، بىزنى مەھەممەت ئېلى ئەپەندى ساقلاپ تۇرغان ئىكەن. ئەشيالىرىمىزنى ساقلاش يېرىدىن ئېلىپ، قازاقستان مېھمانخانىسى بىلەن خوشلۇشۇپ، بىر تاكسىغا ئولتۇرۇپ، شەھەر ئەتراپى رايونىدىكى مەھەممەت ئېلى ئەپەندىنىڭ كىرالىق ئۆيىگە قاراپ مېڭىپ كەتتۇق. بۇ يەردە ئىككى ئاخشام قونىدۇق. مەھەممەت ئېلى ئەپەندى بىلەن موسكۋانىڭ كۆرۈشكە تىگىشلىك يەرلىرىنى كۆرۈپ، ساياھەت قىلدۇق. موسكۋا ھەقىقەتەن كۆلىمى ناھايىتى چوڭ بولغان تارىخىي شەھەر ئىكەن. بىنالىرى ياۋروپاچە سېلىنغان كۆپ قەۋەتلىك بىنالار ئىكەن. موسكۋانىڭ دەل ئوتتۇرىسىدىن ۋولگا دەرياسى (يايىق) ئېقىپ ئۆتىدىكەن. بۇ دەريا موسكۋاغا ئالاھىدە گۈزەللىك بېغىشلاپ تۇرىدىكەن. بولۇپمۇ بىزنى ھەيران قالدۇرغىنى موسكۋانىڭ يەر ئاستى مېتروسى بولدى. بۇ مېترو ئۇچ قەۋەت بولۇپ، ناھايىتى ياخشى سېلىنغان ئىكەن.

ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە موسكۋا زىيارىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، تۈركىيەگە قايتىش سەپىرىمىز

موسكۋادىكى زىيارىتىمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ پويىزغا بىلەت ئېلىپ، ئۇكرائىنا، رومانىيە ۋە بۇلغارىستان ئارقىلىق تۈركىيەگە قايتىشنى ئويغۇن كۆردۇق. چۈنكى، ئايروپىلان بىلەن تۈركىيەگە قايتساق، كۆك ئاسماندىن باشقا بىر نەرسىنى كۆرمەي ئىككى - ئۈچ سائەت ئىچىدە ئىستانبۇلغا كېلىپ قالاتتۇق. بىز شەرقىي ياۋروپا تۈپراقلىرىنى بىر قېتىم ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ قايتىشنى ئارزۇ قىلىپ، پويىز بىلەتلىرىنى ئالدۇق. 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى موسكۋا پويىز ئىستانسىسىدىن پويىزغا ئولتۇرۇپ، تۈركىيە - ئىستانبۇلغا قايتىشنى نىشان قىلغان ھالدا يولغا چىقتۇق. بىزنى پويىز ئىستانسىسىدا مەھەممەت ئېلى ئەپەندى ۋە

قوتقۇزۇش داۋاسىنى ئېلىپ بارغان ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتىكىن ئۆزىنىڭ دوكلاتلىرى ۋە بايانلىرىدا: «ئەمدى مىللىي مۇستەقىللىققا ئېرىشىش نۆۋىتى شەرقىي تۈركىستانغا كەلدى» دەپ جاكارلىغان ئىدى. بۇ تارىخىي جەريانىنى تېزلىتىش ئۈچۈن ھەرقايسى مەملىكەتلەرگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ جەمئىيەت ۋە تەشكىلات ئورگانلىرى ۋە رەھبەرلىرىنىڭ باش قوشقان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» نى چاقىرىش، جىددىي ئېھتىياجغا ئايلانغان ئىدى. قازاقىستاندىكى ھاشىر ۋاھىدى باشچىلىقىدىكى «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» ۋە يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى باشچىلىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي بىرلىك سېپى تەشكىلاتى»، رەھبىرىمىز ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتىكىن ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىي رەھبەرلىرىگە مەكتۇپ يېزىپ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بىر خەلقئارا يىغىنىنى ئېچىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىلىدىغان كۈرەشنىڭ ستراتېگىيە ۋە تاكتىكىلىرىنى بەلگىلەپ، بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، ئورتاق دۈشمەنگە قارشى كۈرەشنى خەلقئارا مىقياسىدا تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتىرىپ، مىللىي مۇستەقىللىقنىڭ پارلاق ئەتىسىنى كۈتۈۋېلىشنى تەلەپ قىلىشقان ئىدى.

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىمۇ ئۆزىنىڭ مۇستەملىكىلىرىنىڭ پارچىلىنىپ تىرە - پىرەن بولۇپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، شەرقىي تۈركىستانغا كۆپلەپ ئىشغالچى ئەسكىرى قۇۋۇەتلىرىنى كىرگۈزۈپ، ھەرتۈرلۈك بېسىقتۇرۇش تەدبىرلىرىنى يولغا قويۇپ، بۇ پارچىلىنىش ۋە چۆكۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، پايپېتەك بولۇپ كېتىشكەن ئىدى. بۇ ئەھۋاللارنى نەزەرگە ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىي ئىدارە ھەيئىتى، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى، قەيسەرى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتىنىمۇ قاتناشتۇرۇپ، «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» نى چاقىرىشنى ئويلاشقان ئىدى.

مەن تاتارىستاندىكى تۈركولوگىيە يىغىنىغا قاتناشقاندىن كېيىن، يېڭىدىن مۇستەقىللىقلىرىغا ئېرىشكەن ئۆزبەكىستان، قازاقىستان ۋە قىرغىزىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، تۈركىيەگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىدارە ھەيئەتلىرىنىڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا پىنسىيەگە چىققان گېنېرال ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى مۇھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى كۆپچىلىككە: «بىز ئالدىمىزدىكى ئايلاردا ئىستانبۇلدا شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىنى چاقىرىشنى ئويلىشىۋاتىمىز. ۋەخپىمىزنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سۇلتان ماخمۇت ئەپەندى ئۆزبەكىستان، قازاقىستان ۋە قىرغىزىستاندىكى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ۋە مۇھىم ئادەملىرىمىز بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئېلىپ كەلدى. ھازىر

- بىر تاكسى كىرا قىلىپ ئىستانبۇلغا قاراپ يولغا چىقايلى، - دېدىم. «ماقۇل» دەپ بىر بۇلغارىستانلىق تاكسىچىنى تېپىپ كەلدى. تۆتىمىزنى ئىستانبۇلغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى يۈز دوللارغا گەپلەشتۇق. سائەت 9:30 دا مەزكۇر تاكسى بىلەن ئىستانبۇلغا قاراپ يولغا چىقتۇق.

سوفيەدىن تۈركيەگە قاراپ ئۇچقان قۇشتەك ئىلگىرلىگەن تاكسى تۆرت سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن، بۇلغارىستان بىلەن تۈركيەنىڭ چېگراسى بولغان قاپىكۆلەگە يېتىپ كەلدى. تۈركيەدىن ئىبارەت ئىككىنچى ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ قوينىغا كىرگەندىن كېيىن، كۆڭلىمىزدە خۇشاللىق، قەلبىمىزدە تاتلىق هاياجان تۇيغۇلىرى ئۆركەشلەپ ئاقتى. چېگرادىن كىرىش تامغىلىرىنى پاسپورتلىرىمىزغا ئۇردۇرغاندىن كېيىن، يول يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇپ ئون بەش كىلومېتر يول يۈرگەندىن كېيىن، چېگرا شەھرىمىز ئەدىرنەگە يېتىپ كەلدۇق ۋە ئۇ يەردىن ئىككى يۈز يىگىرمە كىلومېتر مۇساپىنى ئىككى سائەت ئىچىدە بېسىپ ئۆتۈپ، سائەت 16 دە گۈزەل ئىستانبۇلغا قايتىپ كەلدۇق. تاكسى بىزنى ئۆيىمىزنىڭ بوسۇغىسىغىچە ئېلىپ كېلىپ، سومكىلىرىمىزنى چۈشۈرگەندىن كېيىن، بىز بىلەن خوشلىشىپ، بۇلغارىستانغا قايتىش ئۈچۈن يولغا چىقىپ كەتتى. بىز قىرىق بەش كۈنلۈك زىيارىتىمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ، 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تۈركيەگە قايتىپ كەلگەن بولدۇق.

بىرىنچى قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ باشلىنىشى

خەلقئارادىكى چوڭ ئۆزگىرىشلەر نەتىجىسىدە 1991 - يىلى سوۋېت رۇسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىن قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان ۋە كافكازىيەدىكى ئەزەربەيجان خەلقلىرىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقلىرىغا ئېرىشىشى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىدە، مەيلى مەملىكەت ئىچىدە بولسۇن، مەيلى مۇھاجىرەتتە بولسۇن، بۈيۈك هاياجان قوزغىغان ئىدى. رۇسىيە كومۇزىم ئىمپېرىيەسىنىڭ چۆكۈشى، خىتاي كومۇنىست ئىمپېرىيەسىنىڭ چۆكۈشىنى تەقەززا قىلىدىغانلىقى ھەققىدە، شەرقىي تۈركىستان مۇجاھىتلىرى ئورتاق قانائەت هاسىل قىلغان ئىدى. ئۇيغۇر تۈركلىرى قاتارلىق پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىدە مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ئارزۇسى، يالقۇنجاپ يانغان ۋە مىللىي ئىرادىسى كۈچىيىپ كەتكەن ئىدى.

1950 - يىللاردىن بېرى مۇھاجىرەتتە مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا بىلەن ۋەتەن

مەن ئەنقەرەگە بىر ئىلمىي يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەتكەن ئىدىم. ئىستانبۇلغا قايتىپ كېلىپ، قۇرۇلتايغا تەييارلىق ھەيئىتىدىكى بەزى كىشىلەردىن:

- قۇرۇلتايغا كېلىدىغان ۋەكىللەرگە كېلىش ۋاقتى بىلدۈرۈلگەن ئۇختۇرۇشلار ئەۋەتىلىپ بولدىمۇ؟ - دەپ سورىسام، ئۇلار:

- ھەممىسىنىڭ ئەۋەتىلىپ بولدى. ھاشىر ۋاھىدى بىلەن يۈسۈپ بەگ مۇخلىسىغا ئۇختۇرۇش ئەۋەتىلمىدى،- دېدى. مەن:

- نېمە ئۈچۈن؟ - دەپ سورىسام،

- چۈنكى ئۇلارنىڭ قۇرغان تەشكىلاتلىرىنى قازاقىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورگىنى تېخىچە تەستىقلىمىغان ئىكەن. قازاقىستان تەرىپىدىن تېخى تەستىقلىنىپ تىزىمغا ئېلىنمىغان تەشكىلاتنى قۇرۇلتايغا چاقىرساق مۇۋاپىق بولمايدۇ. ئىككىنچىدىن، «ئۇلار ئۆز پىكرلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، قۇرۇلتايىنى قالايمىقان قىلىدۇ» دېگەن پىكرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى،- دەپ جاۋاپ بەردى.

مەن بۇ پىكرگە قوشۇلمىدىم ۋە قۇرۇلتاي تەرتىپ ھەيئىتىنىڭ باشلىقى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈپ شۇنداق دېدىم:

- بىز دەسلەپ مۇزاكىرە قىلغاندا، قۇرۇلتايغا چاقىرىلىدىغانلار ئىچىدە «شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابى بىرلىك سېپى» رەئىسى يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ۋە «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندىلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلارغا يىغىنغا قاتنىشىش ھەققىدە ئۇختۇرۇش ئەۋەتىلمەپتۇ. بۇ مېنىڭچە توغرا بولماپتۇ. بۇ ئىككى كىشى قازاقىستاندىكى مۇھىم ئىككى تەشكىلاتنىڭ رەھبەرلىرى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇرۇندىن بۇيان ۋەتەن ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ كەلگەن ۋە تونۇلغان مۇھىم ئەربابلار. بىز بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىق قۇرۇلتىيى چاقىرىپ ،پۈتۈن تەشكىلاتلارنى ئورتاق غايە ئاساسىدا ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، كۈرىشىمىزنى ئىلگىرى سەۋىيەگە كۆتۈرىمىز، دەۋېتىپ، ئۇلارنى قۇرۇلتايىنىڭ تېشىدا قالدۇرساق، ئۇلارمۇ بايانات ئېلان قىلىپ، بۇ قۇرۇلتايىنى تونۇمايمىز، دەپ ئوتتۇرىغا چىقىشى مۇمكىن. قازاقىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىغان ياكى تەستىقلىمىغانلىقىنى ئاساس قىلىپ، قۇرۇلتايغا چاقىرىپ ۋە ياكى چاقىرماسلىقنى بەلگىلەش مۇۋاپىق ئەمەس. بەلكىم بىر مۇددەتتىن كېيىن تەستىقلاپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، مېنىڭچە ئۇلار قۇرۇلتايىنى قالايمىقان قىلۇۋېتىدىغان ئادەملەر ئەمەس،- دېدىم. گېنېرال مەھەممەت رىزابېكىن ئەپەندى بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن:

- ئۇنداقتا، چاقىرايلى. ئۇختۇرۇش ئەۋەتسەك كېچىكىپ قالىدۇ. سىز تېلېفون ئارقىلىق ئۇختۇرۇپ، دەۋەت قىلسىڭىز ياخشى بولامدىكىن دەپ ئويلايمەن،- دېدى. مەن:

سىلەرگە بۇ قېتىمقى بۇ زىيارىتىمدىن ۋە خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا دەۋەت قىلىنىشقا تىگىشلىك كىشىلەر ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىپ ئۆتىدۇ» دەپ مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. مەن زىيارەت تەسىراتلىرىمنى ئاڭلاتتىم ۋە يىغىنغا چاقىرىشقا تىگىشلىك كىشىلەرنىڭ تىزىملىگىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتتۇم. يىغىنغا قاتناشقان ۋەقىپ ھەيئەتلىرى بۇ تىزىملىكتىكى كىشىلەرنى قۇرۇلتايغا چاقىرىشنىڭ لازىملىقىنى تەكتىلەپ ئۆتتى. بۇنىڭدىن باشقا يىغىندا دۇنيانىڭ باشقا مەملىكەتلىرىدىن مەسىلەن گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، فرانسىيە، ئامېرىكا، ئاۋۇستىرالىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىن چاقىرىلىدىغان ۋەكىللەرنىڭ ئىسىملىكى مۇزاكىرە قىلىپ قارارلاشتۇرۇلدى.

ئىككىنچى قېتىملىق بىر يىغىندا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىغا تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتى»نى قۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى. يەتتە كىشىدىن تەركىپ تاپقان تەييارلىق ھەيئىتى بېكىتىلدى. ھەيئەت رەئىسلىكىگە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە مەن، ھەيئەت ئەزالىقلىرىغا ئارسلان ئالىپتېكىن، ھامۇت كۆكتۈرك، مەھەممەت ئىمىن ھەزرەت، دوكتور ئەربىولات دۆنمەز (قازاق تۈركلىرىدىن) ۋە ئابدۇلھەمىت ئەرباش (قازاق تۈركلىرىدىن، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) قاتارلىقلار سايلاندۇق.

يىغىننىڭ دەۋەتنامىسى تەييارلاندى ۋە ھەرقايسى مەملىكەتلەرگە پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلدى. پەقەت قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان ۋە تۈركمەنىستاندىن كېلىدىغان ۋەكىللەرگە تەكلىپنامىلىرى بىلەن يول كىرالىرىنى قوللىرىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ۋەخپىمىزدىن بىر كىشىنى بەلگىلەپ ئەۋەتىشنى قارار قىلدۇق. بۇ ۋەزىپىگە بەلگىلەنگەن كىشى يۇقىرىدىكى جۇمھۇرىيەتلەرگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ئەربابلار ۋە رەھبەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، يىغىن ھەققىدە مەلۇمات بەردى ۋە تەكلىپنامىلەرنى ئۈلارغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، 10 - ئايدا ئىستانبۇلغا قايتىپ كەلدى.

تارىختا بىرىنچى قېتىملىق ئۆتكۈزىلىدىغان «خەلقئارالىق شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى»نى 1992 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى (20 - يۈز يىلنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ۋەتىنىمىزدە قۇرۇلغان ئىككى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش كۈنىدە) ئېچىشنى ئويلاشقان بولساقمۇ، تەييارلىق خىزمەتلىرىنىڭ ئۇلگۈرمەسلىكى، يىغىنغا كېلىدىغان بەزى مۇھىم كىشىلەرنىڭ ئۇ ۋاقىتتا باشقا پروگراممىلىرى بولغانلىقى سەۋەپلىك 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 15 - كۈنگىچە ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدۇق. كېلىدىغان ۋەكىللەرگە يىغىن ۋاقتى بىلدۈرۈلۈپ، ئۇختۇرۇش ئەۋەتىلىدىغان بولدى.

ئىنتىپاقلىق روھى جارى قىلىندى.

يىغىنغا كېلىدىغان ۋەكىللەرنىڭ ئالدى 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ تۈركىيەگە كېلىشكە باشلىدى. 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قازاقىستان ۋە قىرغىزىستاندىن كېلىدىغان ۋەكىللەر ئىچىدە ناھايىتى مۇھىم ئەربابلىرىمىزنىڭ بولغانلىقى ۋە كىشى سانىنىڭ كۆپلىگىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئىستانبۇل ئاتا تۈرك ئايرودرومىغا ئۇلارنى قارشى ئېلىشقا قۇرۇلتاي تەييارلىق ھەيئىتىدىن مەن، ئارسلان ئالپتېكىن، مەھممەت ئىمىن ھەزرەت ۋە ھامۇت كۆكتۈرك قاتارلىق بىر تۈركۈم شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز بىلەن، شەرقىي تۈركىستانىمىزنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقى ۋە تۈركىيەنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقىنى كۆتۈرۈپ، ئايرودىروم ئىچىدە ناھايىتى داغدۇغا بىلەن قارشى ئالدۇق. ئۇلار بىلەن ئۆزئارا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، ھاياجاندىن كۆز ياشلىرىمىزنى تۇتالمىدۇق. كەلگەنلەر ئارىسىدا ئاتاقلىق جامائەت ئەربابىمىز ۋە داڭلىق يازغۇچىمىز زىيا سەمىدى، 1944 - يىلى غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش سېكرىتارى ئابدۇراۋۇپ مەقسۇم، ناۋا - شەمەي ئاتوم - يادرو سىنىقىغا قارشى تەشكىلاتنىڭ رەئىسى، مەشھۇر قازاق شائىرى ئولجاس سۇلايمان ئوغلى ۋە مۇئاۋىنى مىرزاخان ئەپەندى، «ئۇيغۇر ئاۋازى گېزىتى» نىڭ مەسئۇلى يولداش ئەزىمەتوۋ، خەلقئارا ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى قەھرىمان غوجامبەردى، قازاقىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقى ئۇيغۇر بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى، يازغۇچى، دىراماتورگ ئەخمەتجان ھاشىروۋ، جامائەت ئەربابى ۋە شائىر باتۇر ئەرشىدىنوۋ، يازغۇچى تۇرغان توختىمەتوۋ، پىشقەدەم شائىر مەسۇمجان زۇلپىقارۇۋ، ئاتاقلىق شائىر دولقۇن ياسىن، پىشقەدەم شائىر ئىبراھىم بارات، لوپنۇر ئاتوم - يادرو سىناقلىرىغا قارشى تەشكىلاتنىڭ رەئىسى ئازات ھېكمىبەگ ۋە تارىخچى ئابدۇقادىر كېرىمى قاتارلىق يىگىرمىدىن ئارتۇق ۋەكىللەر بىر ئايروپىلاندا ئىستانبۇلغا يېتىپ كەلدى. ئۇلارنى كىچىك ماشىنىلارغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئىستانبۇل ئاقساراي يۇسۇپ پاشادىكى جەۋدەت سۇناي مېھمانخانىسىغا يەرلەشتۇرىدۇق. شۇ كۈنى ئاخشىمى ئەيسا يۇسۇپ ئالپتېكىن ئەپەندى مېھمانخانىغا كېلىپ، ۋەكىللەرنى زىيارەت قىلدى ۋە سۆھبەتلەشتى.

1991 - يىلى رۇس كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ قول ئاستىدا ئاسارەتتە بولۇپ كەلگەن ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك خەلقلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىگى ئۆز ئىستىقلالىيىتىگە ئېرىشتى. شۇ خەلقلەر ئارىسىدا مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرەلمىگەن، بۇگۈن خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئاسارىتى ئاستىدا ئەڭ ئېغىر زۇلۇم كۆرۈۋاتقان خەلق - شەرقىي تۈركىستان خەلقىدىن ئىبارەت ئىدى. يەنى كۆپچىلىك ئاھالىسىنى تەشكىل قىلغان ئۇيغۇرلار، ئۇنىڭدىن باشقا قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك، تاتار قاتارلىق قېرىنداشلىرىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا تەشنا ئىدى.

- ئۇنداق بولسا مەن تېلېفون قىلىپ چاقىراي، - دېدىم.

مۇشۇنداق بىرلىككە كەلگەن قارار بويىچە، مەن يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ئەپەندىگە تېلېفون قىلسام، ئۆيدە يوق ئىكەن. تېلېفونىنى ھېچكىم ئالمىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندىگە تېلېفون قىلدىم. تېلېفونىنى قولىغا ئېلىپ جاۋاپ قايتۇردى. مەن سالام - سائەتتىن كېيىن ھال - ئەھۋال سورۇدۇم ۋە تېلېفونىدا:

- ھۆرمەتلىك ھاشىر ۋاھىدى ئاكا، مەن سىزنى قۇرۇلتايغا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن تېلېفون قىلۋاتىمەن. قۇرۇلتاي دېكابىرنىڭ 12 سىدىن 15 گىچە ئىستانبۇلدا ئېچىلماقچى. ئۇلۇغۇرۇپ كېلىشىڭىزنى سورايمەن، - دېدىم. ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندىم:

- يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى بىلەن مېنى قۇرۇلتايغا چاقىرمايدىغان بولۇپتۇ، دەپ ئاڭلاپ ھەيران بولغان ئىدىم، - دەپ كۆڭۈل ئاغرىقىنى بىلدۈردى. مەن:

- خاپا بولماڭ، ئازغىنە بىر ئۇقۇشماسلىقتىن بۇ ھادىسە يۈز بەرگەن. يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ئاكىغىمۇ ئۇختۇرۇش قىلمىز، بىرلىكتە كېلىڭلار، - دەپ تەكتىلىدىم. ھاشىر ۋاھىدى ئەپەندى:

- بىز تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىل سۈپىتىدە قاتنىشامدۇق ياكى سىرتتىن ئاڭلىغۇچى بولۇپمۇ؟ - دەپ سورىدى. مەن:

- ئەلۋەتتە سىلەر تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىل سۈپىتىدە قاتنىشىسىلەر، بۇنىڭدا شەك - شۈبھىسىز بولمىسۇن، - دېدىم. ھاشىر ۋاھىدى ئاكا:

- رەخمەت سىلەرگە، سىزنىڭ سۆزىڭىزگە ئىشىنىمىز. يۈسۈپ بەگ بىلەن بىرلىكتە يىغىنغا ئۇلۇغۇرۇپ بېرىشقا غەيرەت قىلىمىز. ئىنشائاللا ئىستانبۇلدا كۆرۈشىمىز، - دېدى. مەنمۇ:

- رەخمەت سىزگە، - دېدىم.

يۈسۈپ بەگ مۇخلىسىغا قايتىدىن تېلېفون قىلسام ئۆيدە يوق بولسا كېرەك، جاۋاپ بەرمىدى. ئاندىن كېيىن ئالماتاتادىكى «ئۇيغۇر ئاۋازى گېزىتى» نىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئەزىمەتوۋغا تېلېفون قىلدىم. تېلېفوندا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ: «يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ئەپەندىگە تېلېفون قىلىپ كۆرۈشەلمىدىم. سىز ئۇنىڭغا تېلېفون قىلىپ، يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ئەپەندىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىل سۈپىتىدە يىغىنغا قاتنىشىشى ھەققىدە مېنىڭ تەكلۇمنى يەتكۈزۈپ قويۇشىڭىزنى سورايمەن» دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

ھاشىر ۋاھىدى ئاكا بىلەن يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى ئاكا يىغىنغا ئۇلۇغۇرۇپ ئىستانبۇلغا كەلدى. يىغىنىڭ ياخشى ئۆتۈشىگە تىگىشلىك ھەسسە قوشتى. ئۇلارنىڭ قۇرۇلتايغا قاتناشقانلىقى ناھايىتى ياخشى بولدى. قۇرۇلتايدا بىرلىك -

قوماندانلار، تارىخچىلار، يازغۇچى - شائىرلار، مىليونېر تىجارەتچىلەر ۋە ژۇرنالىست - مۇخبىرلارنى قىزغىن قارشى ئالدى. قۇرئان تىلاۋەتىدىن كېيىن، تۈرك دۇنياسى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ھاياتىنى پىدا قىلغان قەھرىمان شېھىتلىرىمىزگە بىر مىنۇتلۇق تەزىيە بىلدۈرۈش مۇراسىمى ئېلىپ بېرىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يىغىن رەسمىي باشلاندى.

يىغىندا قۇرۇلتاي دىۋان ھەيئىتى ئېلان قىلىندى. دىۋان ھەيئىتىدىكىلەر تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپى باشلىقى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئەپەندى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى دوتسېنت دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى رەئىسى ئابدۇۋەلى جان ئەپەندى، قەيسىرى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتى رەئىسى مەھەممەتجان تۈرك، كۆچمەنلەر جەمئىيىتى تاشقى خەۋەرلەر مۇدىرى سېيىت ئەخمەت بوزقۇرت قاتارلىقلار سەھنىدىكى يەرلىرىنى ئالدى.

سەھنە تۆرىدىكى ئاي يۇلتۇزلۇق قىزىل بايراق - تۈرك بايرىقى بىلەن ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق - شەرقىي تۈركىستان بايرىقىنىڭ نۇرلۇق جۇلالىسى، سەھنە قارشىسىدا لەپىلدەپ تۇرغان توققۇز مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ھەيۋەتلىك ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنىڭ شانلىق غۇرۇرى ئىچىدە قۇرۇلتاي تەييارلىق كومىتېتىنىڭ رەئىسى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ باشلىقى گېنېرال مۇھەممەت رىزا بېكىن ئېچىلىش نۇتقىنى سۆزلىدى.

«ياشسۇن تۈركىيە - ياشسۇن شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ياڭراق سادالار ئىچىدە، ئالىپ ئارسلان تۈركەش ۋە ئەسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن مۇھىم نۇتۇق سۆزلىدى. تۈركىيە باش مىنىستىرى سۇلايمان دەمىرەل، قىبرىس تۈرك جۇمھۇرىيىتى رەئىسى رائۇف دەنكتاش، خەلقئارا ئىسلام تەشكىلاتى، شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابى پارتىيىسى، گېرمانىيەدىن دوكتور سادىق ئەھمەت، ئىراقتىن دوكتور مۇزەپپەر ئارسلان، تۈركىيەدىن يىلدىرىم ئاۋچى، مەسئۇت يىلماز، ھەسەن جەلال گۈزەل، ئايقۇت ئېدىبالى، ئىسمەت سەزگىن، ئاقىن گونەن، دېڭىز بايقال، دوكتور سەيفى شاھىن، شەۋكەت قازان، فەخرىددىن قورقۇت، مۇھسىن يازىجى ئوغلۇ، ۋەخپى دىنچەرلەر، رىزا مۇفتىي ئوغلۇ ۋە شابان بارات قاتارلىق ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، مىنىستىرلار، ھەرقايسى پارتىيە ۋە تەشكىلات باشلىقلىرى قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ قۇرۇلتايغا يوللىغان تەبرىك تېلېگراممىلىرى ئوقۇلغاندا، زال ئىچىدىكىلەر ھاياجاندىن كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالغان ھالدا يەر - جاھاننى تىترەتكۈدەك ئالقىش ياڭراتتى. نامىق كامال زەيبەك، ئولجاس سۇلايمان، زىيا سەمىدى، ئابدۇرۇپ مەخسۇم، مەھەممەت ئىمىن ھەزرەت، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئەخمەت ئىگەمبەردى، غۇلامىدىن پاختا، قەھرىمان غۇجامبەردى، ئۆمەر قانات، نۇرمۇھەممەت كەنجى،

دۇنياۋى شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىدا، مانا مۇشۇ ئىستىقلالىيەت مەسلىسى تۈپ ئاساسىي مەسىلە بولۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. شۇڭلاشقا قۇرۇلتايغا تەييارلىق كۆرۈش ھەيئىتى شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىرتىدىكى ئون تۆرت مەملىكەتتە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ جەمئىيەت، ۋەقەپ، پارتىيە، تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرىنى مەركۇر قۇرۇلتايغا چاقىرىپ، قۇرۇلتاي ئېچىلىشتىن بىر كۈن ئاۋۋال 11 - دېكابىر ئاخشىمى ئۆزئارا مەسلىھەت يىغىنى ئاچتى. بۇ يىغىنىدا ئۇچ ئاساسلىق پىرىنسىپتا كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. بىرىنچى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىدىن ۋەتىنىمىزنى ئازات قىلىش ۋە مۇستەقىللىقىمىزنى قايتا تىكلەش ئۈچۈن، قەتئىي كۈرەش باشلامدۇق - يوق؟ باشلايمىز، دەپ كېلىشىلدى. ئىككىنچى، ئەگەر مۇشۇنداق بىر كۈرەش باشلىنىدىكەن، ئۇنىڭغا جاھان سەۋىيەسىدە يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىر سىياسىي يول - پارتىيە پروگراممىسى بەلگۈلەمدۇق - يوق؟ بەلگۈلەيمىز، دەپ كېلىشىلدى. ئۈچىنچىسى، مۇشۇ سىياسىي يولدا قەتئىي ۋە داغدام ماڭىدىغان، دۇنياۋىي كۆلەمدىكى بىر كۈچلۈك شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتىنى قۇرامدۇق - يوق؟ قۇرىمىز، دەپ كېلىشىلدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ تەنتەنىلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلۈشى

1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى بىر قىسمى ھۆرلۈك دۇنياسىدا، بىر قىسمى زۇلمەت ئىسكەنجىسىدە ياشاۋاتقان ئىككى يۈز ئەللىك مىليون تۈركنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدىغان تارىخىي ئەھمىيەتلىك شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى مىللىي قۇرۇلتىيى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ گۈزەل شەھىرى ئىستانبۇلدا، مىسلى كۆرۈلمىگەن داغدۇغا ئىچىدە باشلاندى.

شۇ كۈنى سائەت توققۇز يېرىمدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى يەن فاكۇلتېتى زالىغا لىق تولغان مىڭدىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستان مۇھاجىرلىرى، گۈلدۇراس ئالقىش سادالىرى ئىچىدە تۈركىيە مىللەتچى ھەرىكەت پارتىيىسى باشلىغى ئالپ ئارسلان تۈركەشنى؛ شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىننى؛ باش مىنىستىرنىڭ باش مەسلىھەتچىسى باش ئەلچى نامىق كامال زەيبەكنى؛ شۇنىڭدەك تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى، فرانسىيە، گىرمانىيە، شۋېتسارىيە، گوللاندىيە، رۇسىيە، ئاۋۇستىرالىيە ۋە پاكىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ سەكسەندىن ئارتۇق ۋەكىللىرىنى، يەنى سىياسىي رەھبەرلەر، دىنىي ئۆلىمالار، پروفېسسورلار، تەتقىقاتچىلار،

ئىشتىراكچىلىرى ئايروپىلان بىلىتى، ياتاق ـ تاماق، خاتىرە بۈيۇم ۋە سوغا ـ سالاملار بىلەن ھەقسىز تەمىن ئېتىلدى. سەئۇدى ئەرەبىستانى ۋە تۈركىيەدىكى مۇتىۋەرلىرىمىز، تىجارەتچىلىرىمىز ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق يۇرتداشلىرىمىز قۇرۇلتايىنىڭ غەلىبىلىك تاماملىنىشى ئۈچۈن، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردە زور ياردەم كۆرسەتتى. ۋەكىللەر بۇ جەھەتلەردە ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسەتكەن قېرىنداش تۈركىيە خەلقىگە، سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق يۇرتتاشلىرىغا چەكسىز تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلدى.

قۇرۇلتاي جەريانىدا يېغىن ئەھۋالىنى تۈركىيەدىكى مەشھۇر گېزىتلەر ۋە تېلېۋىزىيە قانالىرى جانلىق ھالەتتە ئەكس ئەتتۈرۈپ تۇردى.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىينىڭ كۈن تەرتىپى

1992 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى

قۇرۇلتاينى ئېچىش

قۇرئان تىلاۋىتى

شەھىتلەرگە تەزىيە بىلدۈرۈش

دۇئا ھەيئەتلىرىنى سايلاش

ئېچىلىش نۇتقى ـ تەرتىپ ھەيئىتى نامىدىن گېنېرال مەھەممەد رىزا بېكىن

شەرقىي تۈركىستان لىدېرى ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىننىڭ نۇتقى.

تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مۇتىۋەر زاتلىرىدىن ئەدەبىياتچى ۋە يازغۇچى زىيا سەمەدىنىڭ نۇتقى.

1944 ـ يىلى غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى سابىق باش كاتىۋى ئابدۇرۇپ مەخسۇمنىڭ نۇتقى.

باشقا مېھمانلارنىڭ سۆزى:

پروفېسسور دوكتور مەھلىكە ئاقتو قەشقەرلى ـ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشقان تۆھپىلىرى

پروفېسسور نەۋزات يالچىنتاش ـ تۈركىيەنىڭ تۈرك ۋە ئىسلام دۇنياسى بىلەن مۇناسىۋىتى.

ئادۇۋوكات مۇزەففەر ئۆزداغ ـ دۇنيا گىئوپولتىكاسى ئىچىدە تۈركىيە، تۈرك دۇنياسى ۋە خىتاي.

پروفېسسور ئابدۇلقادىر دونۇق ـ تۈرك تارىخىغا ئومۇمىي بىر نەزەر.

ئابدۇۋەلى جان، يۇسۇپ بەگ مۇخلىسى، ھاشىر ۋاھىدى ۋە ھۈسەيىن قارى ئىسلامى قاتارلىق ئوتتۇز نەچچە كىشى تەبرىك سۆزگە چىقىپ ئۆز جايىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق كۈرەشلىرىنىڭ تارىخى تەجرىبىلىرىنى ۋە بۇندىن كېيىنكى كۈرەش ۋەزىپىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پۈتۈن خەلقىمىز تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن بۇ قۇرۇلتايىنىڭ دەل ۋاختىدا چاقىرىلغانلىقىنى مەدھىيلىدى. قۇرۇلتاي 12 - ئايىنىڭ 13 - كۈنى تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ سۈلايمانىيە مەدەنىيەت تەتقىقات مەركىزىدە داۋاملاشتى. ۋەكىللەر سىياسىي كومىسسىيە، مەدەنىي - مائارىپ كومىسسىيە ۋە خەلقئارا مۇناسىۋەت ۋە ھەمكارلىق كومىسسىيەسى بويىچە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ، قۇرۇلتايغا مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەرنى بەس - بەس بىلەن مۇزاكىرە قىلدى. ۋەكىللەر ئارقا - ئارقىدىن پىكىر، تەكلىپ، لايىھە ۋە ئىلتماسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ قانۇن ۋە ئىمكانلىرىغا تايىنىپ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش مەسلىسىنى ئىسلام دۇنياسىغا، تۈرك دۇنياسىغا، ئىنسان ھەقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتىغا ۋە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا ئاكىلىتىشنىڭ ئۇنۇملۇك چارە - تەدبىرلىرى ئۈستىدە چوڭقۇر ئىزدەندى.

سىياسىي كومىسسىيەدىكى مۇزاكىرىلەرگە ئەركىن ئالىپتېكىن ۋە مەھەممەت ئىمىن ھەزرەت ئەپەندىلەر، مەدەنىي - مائارىپ كومىسسىيەدىكى مۇزاكىرىلەرگە دوتسېنت دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ۋە ھەمكارلىق كومىسسىيەدىكى مۇزاكىرىلەرگە ياقۇپ بۇغرا رىياسەتچىلىك قىلدى. ئاندىن بۇ كومىسسىيەلەردە مۇناسىپ قارارلار ئېلىندى.

قۇرۇلتاي 12 - ئايىنىڭ 14 - كۈنى كېچىشىش ۋە مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق خىتابنامە، مۇراجەتنامە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ۋە ھەرقايسى ئەللەرگە ۋە تەشكىلاتلارغا يوللىنىلىدىغان مەكتۇب ۋە نىزامنامىلەر ۋە قارارلارنى ماقۇللىدى. كەلگۈسىدىكى پائالىيەتلەر ھەققىدە مۇھىم قارارلارنى چىقىرىپ، ئىجرا ھەيئىتىگە تاپشۇردى.

قۇرۇلتايدا كۆرۈلگەن جىددى بىر كامچىلىق، شەرقىي تۈركىستان مىللىي كېچىشى ۋە ئىجرا كومىتېتىنى سايلاشتا دېموكراتىك سايلام پرىنسىپى يېتەرلىك دەرىجىدە ئىجرا قىلىنمىدى.

قۇرۇلتاي شاتلىق - خۇشاللىق، ئۈمىت - ئىشەنچ، غەلبە - ئىتتىپاقلىق كەيپىياتى ئىچىدە قۇرئان كەرىم قىرائىتى بىلەن نەتىجىلىك ئاياقلاشتى.

قۇرۇلتاي باشلانغان كۈندىن ئىتىبارەن، دۇنيادىكى ئوتتۇز نەچچە رادىئو، تېلېۋىزىيە ۋە گېزىت - ژۇرنال قاتارلىق تەشۋىقات ئورگانلىرى ئەللىك نەچچە قېتىم ئاخبارات خەۋەر ئېلان قىلدى. خەلقئارالىق ۋە دۆلەتلىك يىگىرمە ئۈچكە يېقىن تەشكىلات ۋە ئورۇنلار قۇرۇلتاي ئورگىنى بىلەن ئالاقىلاشتى. قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى ۋە

بـۇ قۇرۇلتايغـا تۈركيـه، گېرمانيـه، شـۋېتسـاريه، فـرانسـيه، گوللاندىيـه، سـەئۇدى ئەرەبىستان، پاكىستان، ئا.ق.ش، ئاۋۇسترالىيە، قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنستان ۋە رۇسىيە فىدېراتسىيونى قاتارلىق دۆلەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇجادىلە تەشكىلاتلىرى ۋە مىللىي گۇرۇپپىلىرىنىڭ مىڭغا يېقىن ۋەكىلى قاتناشتى.

قۇرۇلتاي شەرقىي تۈركىستان ئۇچۇن تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە تۆۋەندىكى قارارلارنى جاكالىدى:

1 ـ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمى شەرقىي تۈركىستاندۇر.

2 ـ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي بايرىقى ۋە دۆلەت نىشانى 1933 ـ يىلى قەشقەردە قۇرۇلغان مۇستەقىل «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان ئاي ـ يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق ۋە دۆلەت نىشانىدۇر.

3 ـ شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك خەلقى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك ۋە تاتار قاتارلىق تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ خەلقلەر ۋە ئۆتمۈشتە بۇ ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىگى ئۇچۇن ھەرقانداق پىداكارلىقتىن قاچماي خۇشاللىقتا ۋە غەمدە بىرگە بولغان مىللەتلەردىن تەركىپ تاپقان.

4 ـ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇستەملىكىچى سىياسىتى، كوممۇنىستلىك تۈزۈمى ۋە «شەرقىي تۈركىستان خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسى» دېگەن ئۇيدۇرما سەپسەتىسى، قەتئىي رەت قىلىندۇ.

5 ـ شەرقىي تۈركىستان خەلقى مۇستەقىللىقنى تولۇق قولغا كەلتۈرگەندىلا، ئاندىن ھەقىقىي ئەركىنلىك ۋە بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشەلەيدۇ.

6 ـ شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنى تىل، دىن، تارىخ، مەدەنىيەت ۋە ئۇرۇپ ـ ئادەت قاتارلىق مىللىي ئەنئەنىلىرىدە چىڭ تۇرۇپ، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئاسسىملياتسىيە ۋە يوقۇتۇش سىياسەتلىرىگە قارشى تۇرۇشقا چاقىرىدۇ.

7 ـ شەرقىي تۈركىستان خەلقى بىلەن خىتاي خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى سىياسىي، مەدەنىي ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەر ئۇزۇن بىر ئۆتمۈش تارىخقا ئىگە. خىتاي خەلقى ئېزىلىشىنىڭ ئاچچىق تەجرىبىلىرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن. شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى بۇ ھەقىقەتلەرنى خىتاي ھۆكۈمىتى ۋە خىتاي خەلقىگە ئەسلىتىپ ئۆتۈش ئارقىلىق، بېيجىڭ دائىرىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈاتقان چىدىغۇسىز ئېزىش ۋە يوقۇتۇېتىش سىياسىتىنى توختۇتىشقا چاقىرىدۇ.

8 ـ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەققىگە ھۆرمەت قىلىدىغان ۋە ئۇنى ھىمايە قىلىدىغان، خىتاي كوممۇنىست تۈزۈمىگە قارشى

گېزىتچى ۋە يازغۇچى مەھەممەت ئىمىن ھەزرەت - شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى.

شەرقىي تۈركىستان رەھبەرلىرىدىن مۇجاھىد، دۆلەت ئەربابى ۋە تارىخچى مەرھۇم مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ قىزى فاتىمە بۇغرا خانىمغا مېدال تەقدىم قىلىش.

قازاقىستاندىن جۇمھۇرىيەتلەر ئارا ئۇيغۇر بىرلىگى باشلىقى - قەھرىمان خۇجامبەردى ئوغلى.

ئۆزبەكىستان ئۇيغۇرلار جەمئىيىتىدىن شامىل قۇربان.

قىرغىزىستان ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقىدىن نۇرمۇھەممەت كەنجى ئوغلى.

تۈركمەنىستان ئۇيغۇرلىرى مەدەنىيەت جەمئىيىتىدىن گاسىيتۇۋ مۇھەممەد.

ئەرەبىستاندىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار نامىدىن قۇربان ئابدۇللا تۈركىستانى.

ئاۋۇستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى باشلىقى ئەھمەت ئىگەمبەردى.

ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى باشلىقى ئەركىن ئالپتېكىن.

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ۋەكىلى غۇلامىدىن پاختا.

شۋېتسارىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار نامىدىن كىرەم شەرىپ.

قازاقىستان «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى باش مۇھەررىرى يولداش ئەزىمەتوۋ.

ناۋا - شەمەي ئاتوم سىناقلىرىغا قارشى ھەرىكىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى مىرزاخان.

قەيسىرى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتى باشلىقى مەھەممەتجان تۈرك.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى مۇئاۋىن باشلىقى دوتسېنت دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى.

شەرقىي تۈركىستان مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتى باشلىقى ئابدۇۋەلى جان.

قازاقستاندىن تارىخچى ۋە يازغۇچى ھاشىر ۋاھىدى.

قازاقستاندىن ئارخېئولوگ ۋە يازغۇچى يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتېينىڭ خىتابنامىسى

1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - 14 - كۈنلىرىدە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە بىرىنچى نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتېيى ئۆتكۈزۈلدى.

- پروگراممنى ئىجرا قىلىدىغان كۆچلۈك تەشكىلات قۇرۇش. ئۇنىڭ ئورگانلىرىنى سايلاش، نىزامنامىسىنى قوبۇل قىلىش.

- قۇرۇلتاي ئۆز پائالىيىتىدە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىنسان هوقۇقلىرى پىرىنسىپلىرىغا ئاساسلىنىش.

- خىتايغا ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتەلەيدىغان دۆلەتلەرگە ۋە تەشكىلاتلارغا شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى ئاگلىتىش.

- شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى دۇنياغا تونۇشتۇرىدىغان كۆچلۈك ئاخبارات تورىنى (گېزىت، رادىئو، تېلېۋىزور ۋە باشقىلار) بەرپا قىلىش.

- شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى كەلگۈسى ئەۋلاتلارنىڭ داۋاملاشتۇرۇشى ئۈچۈن، ئۇلارغا دىنىي ۋە مىللىي روهتا تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش.

- شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئوخشاش خىتاي مۇستەملىكىسى زۇلمى ئاستىدىكى تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇل خەلقلىرىنىڭ مىللىي ئازاتلىق تەشكىلاتلىرى بىلەن هەر تەرەپلىمە هەمكارلىقتا بولۇش.

- بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى باشچىلىقىدىكى ئىنسان هوقۇقلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان خەلقئارادىكى بارلىق تەشكىلاتلارغا شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنى ئوختۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش.

- شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تەغدىرىگە نىسبەتەن قېرىنداش تۈرك مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ هېسداشلىقىنى، پىكىرداشلىقىنى ئويغۇتۇش ۋە ئۇلار بىلەن دوستلۇق ۋە هەمكارلىقىنى كۈچەيتىش.

- بىز خىتاي خەلقىگە ۋە ياكى باشقا مىللەتلەرگە قارشى ئەمەس. پەقەتلا خىتاينىڭ مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىگە قارشى تۇرىمىز.

- لوپنۇر يادرو سىناق بازىسىنى تاقۇۋېتىشنى ۋە ئۇنىڭ قالدۇرغان زىيانلىق ئاقىۋەتلىرىنى يوقۇتۇشنى تەلەپ قىلىش.

- شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئەسلى خەلقىنى، تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ بولغان ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك، تاتارلار ۋە تاجىكلارغا ئوخشاش ۋەتەن - مىللەت تەغدىرى يولىدا پىداكارلىق كۆرسەتكەن ۋە بىر - بىرى بىلەن ئىناق بولۇپ ياشىغان خەلقلەر تەشكىل قىلىدۇ.

- شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى هەل قىلىش هوقۇقىنى ئېتىراپ قىلغان، خىتايدىكى دېموكراتىك تەشكىلاتلار بىلەن هەمكارلىشىش.

- شەرقىي تۈركىستان ئىلمىي تەتقىقات مەركىزىنى قۇرۇش.

- خەلقئارا پائالىيەتلەرنى تەمىنلەيدىغان ئىقتىسادىي فوند قۇرۇش، بۇ

ھەربىر ئېلىپ بېرىۋاتقان خىتاي دېموكراتىك ھەربىكتى بىلەن ھەمكارلىشىدۇ.

9 ـ شەرقىي تۈركىستان خەلقى بىلەن ئوخشاش خىتاي زۇلمى ۋە ئېزىلىشى ئاستىدا قالغان تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇل خەلقلىرىنىڭ يۇرگۈزۈۋاتقان مۇجادىلىلىرىنى قوللايدۇ ۋە بۇلار بىلەن ھەمكارلىشىدۇ.

10 ـ شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئاتالمىش «مۇختارىيەت» ۋەدىلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزىۋاتقان «پارچىلا ـ ئىدارە قىل» سىياسىتىنى پاش قىلىدۇ ۋە «بۇ سىياسەت، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئايىغ ـ ئاستى قىلىنىشىنىڭ بىر پارچىسى» دەپ ھېسابلايدۇ.

11 ـ شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى، خەلقئارالىق ئىنسان ھەقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتلىرى ۋە ئىسلامىي تەشكىلاتلاردىن، خىتاي ھۆكۈمىتىگە شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئىنسان ھەقلىرىنى دەپسەندە قىلىدىغان سىياسىتىنى دەرھال توختىتىۋىتىش ئۈچۈن، بېسىم ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش يولىدىكى كۈرەشلىرىنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەشنى تەلەپ قىلىدۇ.

12 ـ شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى، بۇ قۇرۇلتايىنى ئېچىشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە ۋە بۇ قۇرۇلتايىنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن، ھەرقانداق ماددىي، مەنىۋىي ياردەملىرىنى ئايىمىغان كىشىلەر ۋە تەشكىلاتلارغا تەشەككۈر ئېيتىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى
1992 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، ئىستانبۇل ـ تۈركىيە

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ ھەرقايسى كومىسسىيەلىرىدە ئېلىنغان قارارلار

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتاي سىياسىي كومىسسىيەسىدە ئېلىنغان قارار:

ـ ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىسمى شەرقىي تۈركىستاندۇر.

ـ شەرقىي تۈركىستان داۋاسى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىستىقلالىنى نىشان قىلىدۇ.

ـ شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى ئەملگە ئاشۇرۇش پروگراممىسىنى تۈزۈپ چىقىش.

ج ـ نەشرىيات ۋە ئاخبارات مەركىزىنى قۇرۇپ چىقىش

1. ھەرخىل تىللاردا گېزىت ۋە ژۇرناللارنى چىقىرىش. ھەرقايسى مەملىكەتلەردىكى مەۋجۇت نەشرىياتلىرىمىزنى بىرتۇتاش پىلان ئىچىدە پائالىيەتكە ئۈيۇشتۇرۇش. خەلقىمىزنى ۋە باشقا مەملىكەتلەرنىڭ خەلقلىرىنى، نەشرىيات ئورگانلىرىنى، گېزىت ۋە ژۇرناللىرىمىزغا مۇشتەرى بولۇشقا تەشۋىق قىلىش.

2. مىللىي نەشرىيات ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، ئاكتىپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىش.

3. رادىئو ۋە تېلېۋىزور ئارقىلىق تەشۋىقات ئىشىنى كۈچەيتىش.

د ـ شەرقىي تۈركىستان كۈلتۈر ۋە فولكلور مەركىزى تەسىس قىلىش.

1. شەرقىي تۈركىستان مىللىي كۈتۈپخانىسىنى تەشكىل قىلىش.

2. مىللىي فولكلور گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، فولكلور ئۈيۇنلىرى پائالىيەتلىرى ۋاستىسى ئارقىلىق، داۋايىمىزنى تونۇتۇش.

3. شەرقىي تۈركىستان مۇزېيى ۋە كۆرگەزمىخانىسىنى قۇرۇپ چىقىش.

4. شەرقىي تۈركىستان رەسساملىرىغا ياردەم قىلىپ، رەسىم كۆرگەزمىلىرىنى ئۈيۇشتۇرۇش.

5. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مىللىي ئاشخانىلىرىنى ئېچىپ، يېمەك ۋە تاماق مەدەنىيىتىمىزنى دۇنياغا تونۇتۇش.

6. شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ ئىرقىي جەھەتتە تۈرك ئىكەنلىگىنى ھەردائىم خاتىرلىتىپ، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى، مىللىي ئەنئەنە ۋە پەزىلەتلىرىمىزنى يېڭى نەسىللەرگە ئەڭ قىممەتلىك مىراس سۈپىتىدە تەقدىم قىلىپ، ياش ئەۋلادلىرىنىڭ بۇ مىللىي مىراسلىرىمىزغا ۋارسلىق قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز لازىم.

ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ۋە ھەمكارلىق كومىسسىيەسىدە ئېلىنغان قارارلار:

ـ ھەرقايسى ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مەۋجۇت جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلىرى بىلەن بولغان ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش.

ـ شەرقىي تۈركىستانلىقلار ياشاۋاتقان مەملىكەتلەرنىڭ قانۇن ـ قائىدىلىرىگە رىئايە قىلغان ئاساستا، يەرلىك ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تەشكىلات ھەم سىياسىي ئەربابلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇش.

ـ شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرى ھەققىدە ماتېرىياللارنى يىغىش ۋە بۇلارنى ئىنسان ھەقلىرى ۋە يۇنسكو (بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى مەدەنىي ـ مائارىپ كومىتېتى) قاتارلىق خەلقئارا تەشكىلاتلارغا يەتكۈزۈش.

فوندنىڭ مەنبەسى ئەزالىق بەدىلى، خالىسانە يارەدەم، ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئىئانە يارەملىرىدىن تەشكىل تاپىدۇ. ئىشلەۋاتقان ھەربىر شەرقىي تۈركىستانلىق ھەر ئايلىق كىرىمنىڭ يۈزدىن بىرىنى شۇ فوندقا تاپشۇرۇشى لازىم.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى مەدەنىي - ماۋارىپ كومىسسىيەسىدە ئېلىنغان قارار:

ئا - ئالىي ماۋارىپ كومىتېتى قۇرۇش

1. شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇنىڭغا خوشنا مەملىكەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنىڭ مىللىي ئارزۇ - تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلەيدىغان ماۋارىپ ۋە تەلىم - تەربىيەگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش.

2. ياشلارنى ئۆز ئانا ۋەتىنىنىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشكە تەشۋىق قىلىش. بۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەقىقىي تارىخىنىڭ يېزىلىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان بەش كىشىلىك بىر تارىخ يېزىش گۇرۇپپىسىنى تەشكىللەش.

3. شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئېلىپبە بىرلىگىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش.

4. شەرقىي تۈركىستان ئوقۇغۇچىلىرىنى (شەرقىي تۈركىستان ئىچىدىكى، خوشنا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىكى) تۈركىيەنى ئاساس قىلغان ھالدا، ئىسلام ۋە غەرب دۇنياسىدىكى مەملىكەتلەردە ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش ۋە بۇ سەۋەبتىن يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن مەملىكەتلەرنىڭ يارەملىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىش. تەلىم - تەربىيە ساھاسىنى ھازىرقى مىللىي ئېھتىياجلىرىمىزنى نەزەردە تۇتۇپ، تارىخىي، سىياسىي ۋە مىللىي روھنى ساغلاملاشتۇرىدىغان نۇقتىلار بىلەن بىرلىكتە تەبىئى پەننىڭ ئەڭ نازۇك بىلىم نۇقتىلىرىغا قەدەر كېڭەيتىش.

ب - كۆچلۈك ۋە ساغلام بىر تەتقىقات مەركىزى قۇرۇپ چىقىش

1. شەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە ھازىرقى سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى تەتقىق قىلىپ، دوكلاتلار تەييارلاپ، ھەرخىل تىللاردا كىتاپ، كىتاپچە، ژۇرنال نەشىر قىلىپ، دۇنيا جامائەت پىكرىگە بىلدۈرۈش، دۇنيانىڭ ھەر تەرىپىدىكى تەتقىقات مەركەزلىرى، ئاخبارات، رادىئو ۋە تېلېۋىزىيە ئورۇنلىرىنى خەۋەردار قىلىش.

2. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەتراپلىق، مۇكەممەل ئېنسىكلوپېدىيەسىنى تەييارلاپ نەشىر قىلىش.

3. شەرقىي تۈركىستاندىكى لوپنۇر ئاتوم يادرو سىناقلىرى نەتىجىسىدە مەيدانغا كەلگەن ئىنسان ۋە مۇھىت پاجىئەسى ئۈستىدە مەلۇماتلار تەييارلاپ، دۇنيانى خەۋەردار قىلىش.

دۆلتى» ، «ئۇيغۇر ئىدىقۇت خاقانلىقى» ، «قاراخانىيلار دۆلتى» ، «سەئىدىيە خانلىقى» ، «بەدۆلەت دۆلتى» ، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇريىتى» ۋە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇريىتى» قاتارلىق دۆلەتلەرنى قۇرۇپ، ئۆچمەس پارلاق مەدەنىيەت يارىتىپ، ئىنسانىيەت دۇنياسىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل تۆھپىلەرنى قوشقان.

يېقىنقى ئەسىرلەردىن بۇيان، خىتاي ۋە رۇسىيە مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ تاجاۋۇزى تۈپەيلىدىن، بولۇپمۇ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىستىبدات زۇلمىدىن خەلقىمىز مىسلىسىز پاجىئەلىك ۋە ئېچىنىشلىق كۈنلەرگە دۇچار بولماقتا. ياتلار پاك زېمىنىمىزغا ھېسابسىز ئارمىيە ۋە كۆچمەنلىرىنى يۆتكەپ چىقىپ، ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن زورلۇق ۋە زومبۇلۇق قىلماقتا. خەلقىمىزنى ئۆز ئانا ۋەتىنىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نامىنى ئاتاشتىن مەھرۇم قىلماقتا. ئاتوم بومبىسى سىناقلىرىنىڭ زەربىسىدە خەلقىمىزنىڭ ھاياتى خەۋپكە ئۇچرىماقتا. خىتايلارنىڭ كۆپىيىشى ھېسابىغا خەلقىمىزنىڭ پەرزەنت كۆرۈش ھەق - ھوقۇقلىرى دەپسەندە قىلىنماقتا. ھېسابسىز قىممەتلىك يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىمىز خالىغانچە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنماقتا. خەلقىمىز ئىلىم - ئىرفاندىن، پەن تەرەققىياتىدىن ۋە زامانىۋىي سانائەتتىن يىراقلاشتۇرۇلۇپ، يوقسۇزلۇق، نادانلىق، جاھالەت ۋە ئىشسىزلىققا دۇچار قىلىنماقتا. ھەتتا ھەق ۋە ئادالەتنى تەشەببۇس قىلغان ئىلىم ئەھلىلىرىمىز سوراقسىز زىندانغا مەھكۇم قىلىنماقتا. قەھرىمان خەلقىمىز ئەجداتلارنىڭ روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ، شۇنداق كۆچلۈك ۋە رەھىمسىز دىكتاتۇرا ئالدىدا مەرتلەرچە كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ پاك ئىمانىنى ساقلاپ، ئىسلامىيەت دۇنياسىنىڭ پولات قالقىنىغا ئايلاندى. ساپ ۋىژدانىنى ساقلاپ، كوممۇنىزىم مىكروپلىرىدىن قەلبىنى ھىمايە قىلدى. ئانا ۋەتەننىڭ نامىنى دىلدا ساقلاپ، ئىستىقلال ئىشەنچىسىدە كەلگۈسىگە ئۈمىدۋارلىق بىلەن قارىدى.

تەشەككۈرلەر سىلەرگە! كۈرەشچان خەلقىمىز. سىلەرنىڭ جاسارىتىڭلار بىزگە كۈچ - قۇۋۋەت ۋە روھى مەدەت يېغىشلايدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى مىللىي قۇرۇلتىيى» سىلەردىن دۇشمەننىڭ بۆلگۈنچىلىك، ئالدامچىلىق ۋە ھىيلە - نەيرەڭلىرىدىن ھوشيار بولۇپ، ئۇلۇغ ئانا تىلىمىز، مۇقەددەس ئىسلام دىنىمىز، خاسىيەتلىك ئۆرپ - ئادىتىمىز ۋە پارلاق مەدەنىيىتىمىزدىن ئىبارەت تەبىئىي قالقىنىڭ ھېمايىسىدە قوغدىنىشنى داۋام قىلىشىڭلارنى، مىللىي زۇلۇم ۋە ھەقسىز مۇئامىلىلەرنى، تىنچ سىياسىي قارشىلىق ئارقىلىق تەشكىللىك ھالدا توسۇشۇڭلارنى، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەشتىن ئىبارەت ئىنسان ھوقۇقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن سىياسىي كۈرەشكە ھازىرلىنىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىدۇ. ياشلار ۋە پەرزەنتلەرنى سىياسىي، ئەقلىي ۋە

- شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، خىتايلارنىڭ تۇغۇتنى چەكلەش، نوپۇس كۆچۈرۈپ چىقىش ۋە يەرلەشتۈرۈش قاتارلىق رەزىل ھەرىكەتلىرىنى چەكلەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش.

- چەتئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستان مۇھاجىرلىرىنىڭ مەسچىت، مەدرىسە ۋە قۇرئان كۇرسلىرىنى تەسىس قىلىش.

- شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ دىن، ئۆرپ - ئادەت ۋە مىللىي ئەنئەنىلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋە تەشۋىق - تەرغىب قىلىش.

- شەرقىي تۈركىستاندىن چىققان مۇھاجىر ۋەتەنداشلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىكى ئېھتىياجلىرىغا ياردەم بېرىش.

- ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ۋە ھەمكارلىق جەھەتتىكى ۋەزىپىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئىقتىسادىي فوند ئېھتىياجىنى ھەل قىلىش.

خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتايىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە مۇراجىئىتى

1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ چەتئەللەردىكى مىللىي مۇجادىلە تەشكىلاتلىرى ۋە مىللىي گۇرۇپپىلىرى چاقىرغان شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ئىستانبۇلدا داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتايغا ئىشتىراك قىلغان ئون تۆرت دۆلەتتىن كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەكىللەر، قۇرۇلتايغا قاتناشقان چەتئەللەرنىڭ رەھبەرلىرى، ئالىملىرى ۋە جانجان خەلقىمىزدىن ئايرىلىپ، چەتئەللەردە كۆرەش قىلىۋاتقان قېرىنداشلارنىڭ ھەممىسى، ۋەتەندىكى خەلقىمىزگە ئوتلۇق مۇھەببەت، چەكسىز سېغىنىش ھەمدە جەڭگىۋار ئۈمىدكە تولغان يالقۇنلۇق سالامنى يوللايدۇ.

قۇرۇلتاي لەپىلدەپ تۇرغان ئاي يۈلتۈزلۇق كۆك بايراقنىڭ ئىلھامى ۋە «غايىمىز ۋەتەننىڭ ئىستىقلالى» شۇئارى ئاستىدا، خەلقئارا سەۋىيەگە يەتكەن كۆرەش نىشانىنى بەلگىلىدى. بىر قاتار مۇھىم ھۆججەتلەرنى، پروگراممىا، نىزامنامە، خىتاپنامە ۋە مۇراجىئەتنامىلەرنى قارار قىلدى. زۆرۈرى ئاپپاراتلارنى تەشكىللەپ، خەلقئارادا ئېلىپ بېرىلىدىغان قانۇنلۇق كۆرەشنىڭ شانلىق قەدىمىنى باشلىۋەتتى.

شانۇ - شەۋكەتلىك ئەجدادلىرىمىز ئەزىز دىيارىمىزدا تارىختىن بۇيان زەپەر بايرىقىنى جەۋلان قىلىپ، مىللىي ئىپتىخار غورۇرىنى نامايەن قىلىپ، «ئۇلۇغ ئوغۇز خانلىقى»، «بۇيۇك ھون ئىمپېراتورلىقى»، «كۆكتۈرك خانلىقى»، «ئۇيغۇر ئورخۇن

يۇقىرىدىكى دۆلەت رەھبەرلىرىگە يوللانغان مەكتۇپلارنىڭ ئۇيغۇرچىسى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى بىلل كلىنتون، ئەزەربەيجان جۇمھۇر رەئىسى ئەبۇل فەيز ئەلچىبەي ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەئىسى ياڭ شانكۇنلەرگە يېزىلغان مەكتۇپلارنى ئالاھىدە ئېلان قىلىشنى ئۇيغۇن كۆردۇم:

ئامېرىكا پرېزىدېنتىگە يېزىلغان مەكتۇپ

ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى پرېزىدېنتى ھۆرمەتلىك بىلل كلىنتون:

1992 - يىلى دېكابىرنىڭ 12 - كۈنىدىن 14 - كۈنگىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قۇرۇلتايغا تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، رۇسىيە فىدېراتسىيونى، گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، فىرانسىيە، پاكىستان، سەئۇدى ئەرەبىستان، گوللاندىيە ۋە ئاۋۇستىرالىيە قاتارلىق دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى داۋام قىلدۇرۇپ كېلىۋاتقان تەشكىلاتلارنىڭ مەكدىن ئارتۇق ۋەكىللىرى قاتناشتى. جانابىگزىغا بۇ مەكتۇپنىڭ ئەۋەتىلىشى، قۇرۇلتاي تەرىپىدىن قارار قىلىندى. سىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، 1933 ۋە 1944 - يىللىرىدا ئىككى قېتىم قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ستالىن رۇسىيەسىنىڭ بىۋاستە ئەسكىرىي كۈچ قوللىنىپ ئاربلىشىنى نەتىجىسىدە تەكرار خىتاي ئاسارىتىگە چۈشۈپ قالغان ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆزىنىڭ ئاخىرقى مىللىي مۇستەقىللىقىنى يۇقاتقان 1949 - يىلى دېكابىردىن باشلاپ بۈگۈنكى كۈنگىچە بولغان قىرىق ئۈچ يىلدىن بېرى، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتى ئاستىدا دۇنيادا كۆرۈلمىگەن دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە بېسىم ئاستىدا ياشاپ كەلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستان قىزىل خىتاي ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىغان 1949 - يىلىدا، بۇ رايوندىكى خىتاي نوپۇسنىڭ سانى ئۆزىنىڭ مەلۇم قىلغان ستاتىستىك مەلۇماتلىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۈچيۈزمىڭ ئەتراپىدا ئىدى. 1990 - يىلىدا ئېلان قىلىنغان خىتاي مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي نوپۇسى ئالتە مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. خىتاي ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ ئېقىپ كېلىشىنى تېزلىتىش ئارقىلىق، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەقىقىي ئىگىسى بولغان يەرلىك خەلقنى ئازسانلىق ھالغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جىددىي ھەرىكەت ئېلىپ بارماقتا. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆز تارىخىنى، دىنىنى ئۆگىنىش ۋە تەدبىقلاش ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولماقتا.

دىنىي جەھەتلەردىن ياخشى تەربىيلەپ، ساپ ۋىجدانلىق، پاك ئىمانلىق ۋە ھالال ئەمگەككە يېتەكلەپ، مىللىي غۇرۇرىنى ئۇرغۇتۇپ، بىر ئەۋلاد كۇرەشچىلەرنى يېتىشتۇرۇشىگىلارنى ئۈمىد قىلىدۇ. بۇ، ۋەتەننى سۆيگەن، خەلقنى - مىللىتىنى سۆيگەن ھەربىر شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ مۇقەددەس بۇرچى ۋە مەجبۇرىيىتى. ئاللاھ نىسىپ قىلغان ئازاتلىق، ئىستىقلال ۋە ھۆرىيەت ئالدىمىزدا!

ياشىسۇن بۇيۇك شەرقىي تۈركىستان!

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى

1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، ئىستانبۇل - تۈركىيە

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى تەرىپىدىن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ھەرقايسى مەملىكەت دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىگە يېزىلغان مەكتۇپلار

مىللىي قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باش سېكرېتارى ھۆرمەتلىك بۇتروس گالى ئەپەندىگە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى باشلىقى ھۆرمەتلىك بىلل كلىنتونغا، موڭغۇلىستان جۇمھۇر رەئىسىگە، ئەزەربەيجان جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك ئەبۇل فەيىز ئەلچىبەيگە، قىرغىزىستان جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك ئەسقەر ئاقايېۋقا، تۈركمەنستان جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك سەپەر مۇرات نىيازوۋغا، ئۆزبەكىستان جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك ئىسلام كېرىموۋقا، قازاقىستان جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك نۇرسۇلتان نەزەربايېۋقا، گېرمانىيە باش مىنىستىرى ھۆرمەتلىك خەلمۇت كوخلگە، ياپونىيە باش مىنىستىرى ھۆرمەتلىك كىجى مىيازاۋاغا، ئەنگلىيە باش مىنىستىرى ھۆرمەتلىك جون ماجورغا، فرانسىيە جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك فرانچوئىس مىتتەر راندقا، ھۆرمەتلىك ھىندىنوزىيە دۆلەت رەئىسىگە، پاكىستان باش مىنىستىرى ھۆرمەتلىك نەۋاز شېرىفگە، ھۆرمەتلىك ھىندىستان باش مىنىستىرىگە، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەئىسى ياك شانكۇنگە، 1992 - يىلى 14 - دېكابىردا مەكتۇپلار يېزىپ ئەۋەتتىم، شەرقىي تۈركىستان خەلقنىڭ ھەقلىق داۋاسىغا ھۆرمەت كۆرسىتىش ۋە قوللاپ - قۇۋۋەتلەشكە چاقىردى. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى تەرتىپ كومىتېتىنىڭ باشلىقى گېنېرال مۇھەممەد رىزا بېكىن، تىبەت خەلقنىڭ دىنىي ۋە سىياسىي رەھبىرى ھۆرمەتلىك دالاي لاماغا مەكتۇپ يېزىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋە تىبەت خەلقنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش يولىدىكى ھەققانىي كۈرىشىدە، ئۆزئارا ھەمكارلىق ۋە يارەملىشىشنى كۈچەيتىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

خىتاي كومموٴنىست ھوٴكۈمرانى گۈرۇھى سوٴئىتلەر ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشى ۋە دۇنيا مىقياسىدىكى تەسىرىنىڭ زەئىپلىشىشىدىن كېيىن، مەيدانغا كەلگەن بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئۈچۈن كېڭەيمە پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ تېزلەشتۈرمەكتە. بۈگۈن خىتاي ھوٴكۈمىتى ئەتراپىدىكى پۈتۈن خوشنا دۆلەتلەردىن، تۈپراق ھەققى بارلىقىنى تەلەپ قىلماقتا. خىتاي ھاكىمىيىتى دۇنيا كېلەچىكىنىڭ تىنچلىقى ۋە مۇقىملىقىنى بۇزىدىغان تەھدىت ئۇنسۇرى ھالىغا كەلمەكتە. بۇ تەھدىت ئۇنسۇرىنى تەسىرسىز ھالغا كەلتۈرۈش، تىنچلىق ۋە دۇنيانىڭ مۇقىملىقىنى ئارزۇ قىلىدىغان پۈتۈن دۆلەتلەرنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسىدۇر.

دۆلىتىمىز ۋە خەلقىمىز، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىشغال ۋە ئاسارەت ئاستىدا قالغان قىرىق ئۈچ يىل ئىچىدە، زور ۋەزىيەتتە قالغان بىرمۇنچە مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىغا، خەلقئارا سەھنىدە ئەڭ مۇھىم قوللاپ - قۇۋۋەتلەش ۋە ياردەملەردە بولدىمىز.

سىزنىڭ، دۆلىتىمىزنىڭ ۋە خەلقىمىزنىڭ، خىتاي ئىشغالىيىتى ئاستىدا، بارلىق ھەق - ھوقۇقتىن مەھرۇم ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭمۇ پەريادىغا قۇلاق سېلىشىڭىزغا ئىشىنىمىز.

ئاسارەت ئاستىدىكى خەلقىمىز، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش يولىدا شارائىت ۋە ئىمكان يارىتىپ قوللىغانلار ئارىسىدا، سىزنى ۋە دۆلىتىڭىزنى كۆرۈشتىن بۈيۈك بەختىيارلىق ھېس قىلىدۇ.

سىزگە ۋە دۆلىتىڭىزگە بۈيۈك مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى
1992 - يىلى 14 - دېكابىر، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

ئەزەربەيجان جۇمھۇر رەئىسىگە يېزىلغان مەكتۇپ

ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ھۆرمەتلىك ئەبۇل فەيز ئەلچىبەيگە:

1992 - يىلى دېكابىرنىڭ 12 - كۈنىدىن 14 - كۈنىگىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قۇرۇلتايغا تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، رۇسىيە فېدىراتسىيەسى، گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، فىرانسىيە، پاكىستان، سەئۇدى ئەرەبىستان، گوللاندىيە ۋە ئاۋۇستىرالىيە قاتارلىق دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى داۋام قىلدۇرۇۋاتقان

خەلقىمىز ۋەتىنىمىزنىڭ ئىسمىنى ئۆز تىلى بىلەن ئاتاشتىن مەھرۇم قىلىنىپلا قالماي، خىتايلار تەرىپىدىن مەجبۇرىي قوبۇل قىلىشقا زورلانغان «شىنجاڭ» (يېڭىدىن ئىستىلا قىلىنغان تۇپراق) ئىسمىنى قوللىنىشقا مەجبۇرلانماقتا. قوبۇل قىلمىغانلار سوتسىز هالدا جازالاندۇرۇلماقتا.

شەرقىي تۈركىستاندا پىكىر قىلىش ئەركىنلىگى يوقتۇر. پىكىر ئەركىنلىگىنى تەلەپ قىلغان ئىلىم - ئىرفان ساهەسىدىكى زىيالىيلار، دىن ئالىملىرى ۋە ياشلار قولغا ئېلىنىپ، مەخپىي هالەتتە تۈرمىلەرگە قامالماقتا.

مول يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقىغا ئىگە بولغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى، ئىشسىزلىق ۋە يوقسۇللۇق پالاكىتىگە گىرىپتار قىلىنماقتا. خىتاي كوممۇنىست هاكىمىيىتى 1964 - يىلى 16 - ئۆكتەبىردىن 1992 - يىلى 21 - مايغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ لوپنۇر رايونىدا ئوتتۇز يەتتە قېتىم ئاتوم ۋە يادرو بومبىسى سىناقلىرى ئېلىپ بارىدى. ئەتراپىدا تارقالغان رادىئو ئاكتىپ ماددىلار، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقىغا بۇيۇك زەربە بېرىپلا قالماي، بۇۋاقلارنىڭ باشسىز، قولسىز ۋە پاچاقسىز تۇغۇلۇشىغا، چوڭلارنىڭ ئۆپكە ۋە قان راكى كېسەللىكلىرىگە ۋە سەۋەبى ئېنىق بولمىغان كېسەللىكلەرگە دۇچار بولۇشىغا هەتتا كۆپ سانلىق ئۆلۈملەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەپ بولماقتا.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك خەلقنىڭ نوپۇسىنىڭ ئېشىشى، سۈنئىي يوللار بىلەن چەكلەنمەكتە. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك خەلقىگە مەجبۇرىي تۇغۇت كونترولى (پىلانلىق تۇغۇت) سىياسىتى يۈرگۈزۈلمەكتە. شەهەرلەردە ئىككىدىن، يېزىلاردائۇچتىن ئارتۇق بالا تۇققان ئانىلار ئېغىر جازالارغا مەهكۇم قىلىنماقتا.

زۇلۇم ۋە بېسىملارغا نارازىلىق بىلدۈرگەنلەر ئەسكىرى كۈچ بىلەن ئېغىر شەكىلده باستۇرۇلماقتا. تارىختا هۆر ۋە مۇستەقىل بولۇپ ياشاپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستان خەلقى، بۈگۈن خىتاي كوممۇنىست رەهبەرلىگى تەرىپىدىن مىللەت بويىچە يوقۇلۇش خەۋپىگە دۇچار قىلىنماقتا. سۇۋىتلەر ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى، رۇس ئاسارىتى ئاستىدىكى مىللەتلەرنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقنى ئېلان قىلىشى، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى پىلانلىق بىر شەكىلده يوق قىلىپ تاشلاش سىياسىتىنى تېزلاشتۇرۇشقا سەۋەپ بولۇشقا باشلىدى. خىتاي هۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كۆچمەن ۋە ئەسكەر يۆتكىشىده ناهايىتى زور ئارتىش كۆرۈلمەكتە. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىنىڭ كەڭ كۆلەمده ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ، تالان - تاراج قىلىنىشى ۋە خىتاينىڭ ئىچكى قىسىملىرىغا توشۇلۇپ كېتىلىشىده، يېڭى بىر سۇرئەت ئىجرا قىلىنماقتا. شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ساقچى قىسىملىرى، خەلقىمىز ئۈستىدىكى نازارەتنى تېخىمۇ ئەۋج ئالدۇرۇپ، قولغا ئېلىش ۋە جازالاش هەركىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكتە.

ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ چەت ئەللەر بىلەن، بولۇپمۇ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە، ئىنسانى ھەق - ھوقۇقى دەپسەندە قىلىنىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى دىققەتكە ئالمىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنىمىز.

ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەق - ھوقۇقىغا ئېرىشىشىدە، ئۆز ئىمكانلىرىنىڭ يار بېرىشىچە مەنىۋي ياردىمىنى بىزگە ئايمايدىغانلىقىغا قىلچە شەك - شۈبھىمىز يوقتۇر. دۆلىتىمىزنىڭ ئەبەدىي بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمىز. مۇقەددەس ۋەزىپىمىزدە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ بارلىق ۋەكىللىرى
1992 - يىلى 14 - دېكابىر، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەئىسى ياڭ شانكۇنگە يازغان مەكتۇبى

1992 - يىلى دېكابىرنىڭ 12 - كۈنىدىن 14 - كۈنىگىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قۇرۇلتايغا تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، رۇسىيە فېدېراتسىيەسى، گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، فىرانسىيە، پاكىستان، سەئۇدى ئەرەبىستان، گوللاندىيە ۋە ئاۋۇستىرالىيە قاتارلىق دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى داۋام قىلدۇرۇۋاتقان تەشكىلاتلارنىڭ مىڭدىن ئارتۇق ۋەكىللىرى قاتناشتى. قۇرۇلتاي، بۇ قۇرۇلتايىنىڭ قارارى ۋە قارارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان مەسىلىلەرنى سىزگە بىلدۇرىشىمىزنى تەستىقلىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ مەكتۇبنى دىققىتىڭىزغا سۇنماقتىمىز.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قايتا تىكلەشتىن ئىبارەت ئومۇمىي قارارنى تەستىقلىدى. بۇ قارار شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تارىخىي ھەققانىيلىرى ئاساسىدا تەستىقلاندى.

تۈرك خەلقلىرى مىلادىدىن ئاۋۋال مۇكەممەل بىر دۆلەت قۇرغان ئىدى. ئۇ دۆلەت «ھۇن تەڭرىقۇتى» ئىسمى بىلەن ئاتالغان ئىدى. ئۇ زامانلاردا بۇ دۆلەت بىلەن خىتاينىڭ پۈتۈن خانلىقلىرى ئارىسىدىكى دۆلەت چېگرالىرى ناھايىتى ئۇچۇق بىر شەكىلدە بەلگىلەنگەن. خىتاي سەددىچىن سېپىلى بولسا ھازىرغىچە بۇنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە مەۋجۇدىيىتىنى مۇھاپىزەت قىلماقتا. ئۇ زامانلاردا ھۇن تەڭرىقۇتىنىڭ

تەشكىلاتلارنىڭ مىڭدىن ئارتۇق ۋەكىللىرى قاتناشتى.

جانابىگىزغا بۇ مەكتۇپنىڭ ئەۋەتىلىشى، قۇرۇلتاي تەرىپىدىن قارار قىلىندى. بىز ئالدى بىلەن قېرىنداش ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىشى مۇناسىۋىتى بىلەن جانابىگىزنى ۋە پۈتۈن ئەزەربەيجان خەلقىنى قىزغىن تەبرىكلەيمىز. دۆلىتىگىزنىڭ سىزنىڭ رەھبەرلىكىگىزدە تېخىمۇ قۇدرەت تېپىپ كۆچىيىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرىمىز.

سىزنىڭ ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىگە جۇمھۇر رەئىسى بولۇشىڭىز يالغۇز ئەزەربەيجانلىقلا ئەمەس، پۈتۈن تۈرك دۇنياسىنىڭ بەخت - سائادىتىدۇر. سىزنىڭ ئاساسەتتىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنى ۋە كېلەچىكىگە نىسبەتەن ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشىڭىز، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى تولىمۇ خۇرسەن قىلماقتا. بۈگۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەقىقىي ئىگىسى بولغان خەلقىمىز، ئىنسان ھەقلىرىدىن مەھرۇم ۋەزىيەتتە ياشىماقتا. خىتاي ھۆكۈمىتى مەجبۇرىي قوبۇل قىلدۇرۇشقا تىرىشىۋاتقان «شىنجاڭ» ئىسمىنى سۆزلەشكە مەجبۇرلىماقتا. مىللىي تارىخىمىز، كۈلتۈر - مەدەنىيىتىمىز، ئۆرپ - ئادەتلىرىمىز، دىل ۋە دىنىمىزنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنماقتا. شەرقىي تۈركىستاننىڭ لوپنۇر رايونىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئاتوم بومبىسى سىناقلىرى مۇھىت ۋە ئىنسانلىرىمىزغا ئەڭ چوڭ زىيانلارنى بېرىپلا قالماستىن، ئەتراپىدىكى مەملىكەتلەرگىمۇ كۆپ زىيان كەلتۈرمەكتە. شەرقىي تۈركىستانغا مىليونلارچە خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەرلىك خەلقىنى ئاز سانلىققا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنماقتا. يەر ئاستى - يەر ئۈستى بايلىقلىرىمىز تالان - تاراج قىلىنماقتا. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەقىقىي ئىگىلىرى بولغان خەلقىمىز ئىشسىزلىق گىردابىغا ئىتتىرىلىپ، يوقسۇللۇققا مەھكۇم قىلىنماقتا. ئىلىم ئادەملىرىمىزنى، دىنىي مەلۇماتقا ئىگە مۇنەۋۋەرلىرىمىزنى، مىللىي ۋە دىنىي كىملىگىنى بىلدۈرگەن ياشلىرىمىزنى تۈرمىلەرگە سولىماقتا ۋە جازالاش لاگىرلىرىدا ئازاپلىماقتا. بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى، يوق بولۇش ۋە تارىختىن ئۆچۈرۈلۈپ كېتىشتەك خەۋپلىك ھالەت بىلەن قارشىلاشماقتا.

بىز شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى شۇنداق بىر چۈشەنچىگە ئىگىمىزكى: تىلى بىر، دىنى بىر، ئەينى كۆك ۋە ئەينى مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك، تۈركمەن، تاتار ۋە ئەزەرى خەلقلىرى ئۆتمۈشتە ئورتاق دۈشمىنىمىزگە بىرلىكتە قارشى تۇرغان ئىدۇق. ئازاپ - كۈلپەتتىمۇ، خۇشاللىقتىمۇ بىرلىك ئىچىدە بولغان ئىدۇق.

شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى تۈرك خەلقلىرىنىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقىنى نىشان قىلماقتىمىز. بۈگۈن دۆلىتىگىزنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە بەزى قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەنلىگىنى ياخشى بىلىمىز. ئەمما بۇ ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقلارنىڭ قېرىنداشلار ئارىسىدىكى ئورتاق مەنپەئەتكە توسالغۇ بولمايدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

مىلادى 17 - ئەسىردە خىتاي خەلقى مانجۇلارنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچراپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ئىگىلىك ھوقۇقىنى تەكرار يوقاتقان مەزگىللەردە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىمۇ مانجۇ ئىمپىراتورلىقىنىڭ ئىستىلاسىغا ئۇچرىدى. 1762 - يىلى مانجۇ ئىمپىراتورلىقى ئىلى دەرياسىغا قەدەر ئىشغالىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىن كېيىن، چارروسىيە بىلەن ئارقا - ئارقىدىن بىرقانچە كېلىشىم ئىمزالاپ، تۈركىستانىنى پارچىلاشقا باشلىدى. چارروسىيە تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان تۈپراقلار «غەربىي تۈركىستان»، مانجۇ ئىمپىراتورلىقى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان تۈپراقلار «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىشقا باشلىدى. مانجۇ ئىمپىراتورلىقى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دۆلەت ئىسمىنى يىلتىزىدىن يوق قىلىپ تاشلاش ئۈچۈن «شەرقىي تۈركىستان» ئىسمىنى «شىنجاڭ» (يېڭى چېگرا، يېڭى تۈپراق) غا ئالماشتۇردى. ئۇندىن كېيىن بۇ يەرنى «رايون» شەكلىدە ئېلان قىلىشقا باشلىدى. بۇ دەۋردە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىشغالىيەتكە قارشى مۇجادىلىسى توختىماي داۋام قىلدى.

سوڭ جوڭسەن ئەپەندى شىنخەي ئىنقىلابىنى باشلىتىپ، مانجۇ ئىمپىراتورلىقىنى غۇلاتقاندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىمۇ مانجۇ ئىمپىراتورلىغىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا قالغان ئەكسىيەتچى كۈچلىرىگە قارشى بىرقانچە ئون يىل مۇجادىلە ئېلىپ بېرىپ، 1933 - يىلى شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. بۇ ھاكىمىيەت سوۋېت كومموئنىست ھاكىمىيىتىنىڭ مىللىتارىست شىڭ شىسەينى قوللاپ، شەرقىي تۈركىستانغا قوراللىق ھۇجۇم قىلىشى بىلەن يېقىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن 1944 - يىلى يەنە بىر قېتىم شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قوراللىق قوزغىلىڭى بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. ئاردىن ئۇزۇن زامان ئۆتمەي، بۇ جۇمھۇرىيەت سوۋېت كومموئنىست پارتىيىسى بىلەن خىتاي كومموئنىست پارتىيىسىنىڭ ئارىسىدىكى سىياسىي سودا ۋە ئويۇشتۇرۇلغان يوشۇرۇن سۈيقەستىنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى.

ھۆرمەتلىك رەئىس، شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىدا تەستىقلانغان بۇ ئومۇمىي قارار، يالغۇز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تارىخىي ربئاللىقلىرىغا تايىنىپلا ئەمەس، خىتاي كومموئنىست پارتىيىسىنىڭ سۈمۈرگىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقى ياشاۋاتقان ئېچىنىشلىق سىياسىي زۇلۇم ۋە ئىقتىسادىي تالان - تاراجلارغا دائىر دەللىلەرگىمۇ ئاساسلىنىپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان:

1. خىتاي كومموئنىست پارتىيىسى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دۆلەت قۇرۇلۇشى ۋە مىللىي مەۋجۇدىيىتى (مىللىي ئىستونوگرافىيەسى) نى تۆپ يىلتىزىدىن يوق قىلىپ تاشلاش ئۈچۈن، بىرقانچە ئون يىلدىن بېرى «شەرقىي تۈركىستان قەدىمدىن خىتاينىڭ بىر پارچىسى بولغان، شەرقىي تۈركىستاندا ياشىغان خەلقلەر جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بىرىدۇر» دېيىلگەن ساختا تارىخنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە

دۆلەت تۈپرىغى شەرقتە لىئاۇخي دەريا سىدىن غەربتە كۆكئارات (پامىر) نىڭ غەربىدىكى ئىككى دەريا ۋادىسىغا قەدەر بولغان كەڭ تۈپراقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى. تەڭرى تېغىنىڭ ئەتراپىدا يەر ئالغان تۆت بۇيۇك چوڭقۇرلۇق بۇ دۆلەتنىڭ مەركىزى تۈپراقلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. مىلادى 6 - ئەسىردىن كېيىن، تۈرك خەلقلىرى، يېڭىدىن بىر خاقانلىق قۇرغان بولۇپ، بۇ خاقانلىق «كۆك تۈرك خاقانلىقى» دەپ ئاتالغان ئىدى. بۇ خاقانلىق ھۇن دەۋرىدىكى تۈپراقلارنى ۋە مىللىي مەۋجۇدىيىتىنى داۋام قىلدۇرغان ئىدى.

مىلادى 8 - ئەسىردىن كېيىن، تۈرك خەلقلىرى ھۇن ۋە كۆك تۈرك دەۋرىدىكى تارىخىي تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، شەرقتىن كېلىش ئېھتىمالى بولغان ئىستىلاغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن، ئورخۇن دەريا سىي ئەتراپىدا بىر خاقانلىق قۇردى. بۇ خاقانلىقنى «ئۇيغۇر خاقانلىقى» دەپ ئىسىملەندۇردى. بۇ دەۋرلەردە ئالدىنقىلىرىغا ئوخشاش مىللىي مەۋجۇدىيەت داۋام قىلدۇرۇلدى. بۇ تۈپراقلاردا ياشىغان باشقا تۈرك ھاكىمىيەتلىرىمۇ تىنچلىق ئىچىدە تەرەققىيات ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

مىلادى 10 - ئەسىردە ئىسلام دىنى تۈرك خەلقلىرىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، تۈرك مىللىتى يەنە بىر خاقانلىق قۇردى. بۇ خاقانلىققا «قاراخانىيلار» ئىسمىنى قويدى. بۇ زامانلاردا ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن تۈرك مىللىتىنىڭ تۇرپان ئۇيغۇر خانلىقى «ئىدىقۇت دۆلتى»، «كەڭسۇ ئۇيغۇر خانلىقى» قاتارلىق خانلىقلىرى ئۆز ھاكىمىيەتلىرىنى ھۆكۈم سۈردۈرۈپ كەلدى. قاراخانىيلار دەۋرىدە تەرەققىياتقا ئېرىشكەن يېڭى مىللىي مەۋجۇدىيەت، ئاسىيا، ياۋروپادىكى پۈتۈن تۈرك خەلقلىرى تەرىپىدىن داۋام قىلدۇرۇلدى ۋە ھازىرغا قەدەر ياشىتىلماقتا. تۈرك خەلقلىرى ئۆزلىرى ياشىغان زېمىنلارغا «تۈركىستان» ئىسمىنى بەردى. مەسىلەن، تۇرپاندىن تېپىلغان مىلادى 630 - يىلىغا ئائىت بىر سوغۇتچا ئەلىيازمىدا «تۈركىستان» ئىسمى مەۋجۇتتۇر. ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە يېزىلغان «قۇتادغۇبىلىگ»، «تارىخىي رەشىدى» ۋە «بۇغراخانلار تەزكىرىسى» قاتارلىق نادىر ئەسەرلەردىمۇ «تۈركىستان» ئاتالغۇسى ئۇچرايدۇ.

تارىختا تۈرك خەلقلىرى بىرقانچە قېتىم بەزى خىتاي خانلىقلىرىنىڭ ئىستىلاسىغا ئۇچرىغان ئىدى. ئەمما تۈرك خەلقلىرى بۇ ئىستىلالارنى ئۆز زامانىدا مەغلۇپ قىلىپ، تىنچلىق بايرىقىنى لەپىلدەتكەن ئىدى. ئۆزلىرى بىلەن ۋەتەنداش سۈپىتىدە ياشىغان باشقا مىللەتلەر ۋە خوشنا مەملىكەتلەر بىلەن خۇسۇسەن تىنچلىقنى سۆيگەن خىتايلار بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان ئىدى. ئۇقتىسادىي ۋە كۇلتۇر مۇناسىۋەتلىرىنى راۋاجلاندۇرغان ئىدى. 13 - ئەسىردىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان خەلقى، خىتاي خەلقىگە ئوخشاش تەقدىرگە دۇچار بولۇپ، موڭغۇل ئىشغالىيىتى ئاستىدا قالغان ئىدى. ئەمما ئۇزۇن زامان ئۆتمەي، تۈرك خەلقلىرى موڭغۇللار بىلەن بىرلىكتە ئايرىم بىر دۆلەت قۇرغان ئىدى.

هۆرمەتلىك رەئىس، خىتاي كومۇنىست پارتىيىسىنىڭ ئوچۇق - ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويغان خىتاپنامىلىرى، تامغا بېسىپ تارقاتقان هۆججەتلىرى، رەسمىي گېزىت - ژۇرناللاردا ئېپادىلىگەن گۇزەل، تاتلىق سۆزلىرى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خاتىرلىرىدا هىلمۇ مەۋجۇت بولۇپ، بۈگۈن ئۇلارنىڭ تامامەن ساختا، ئالدامچىلىقتىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى تونۇپ يەتتى. خىتاي كومۇنىست پارتىيىسىنىڭ 1950 - يىللىرىدا «ئامېرىكا ۋە ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرايلى» دېگەن شۇئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئېغىر سىياسىي تەشۋىقات ۋە بېسىم يۈرگۈزگەنلىكى هەتتا شەرقىي تۈركىستان خەلقىدىن مىڭلارچە - ئونمىڭلارچە ئىنسانىنى ئۆز ئانا يۇرتلىرىدىن تاشقىرىغا قوغلاپ چىقارغانلىقى، 1990 - يىللارغا كەلگەندە «مەملىكەت ئىچى ۋە تېشىدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەرگە قارشى تۇرايلى» شۇئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەمەلىيەتتە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە يەنىمۇ ئېغىر سىياسىي بېسىم ئىشلىتىپ، نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر ياشلارنى قىرغىن قىلغانلىقىنى، خەلقىمىز ئەسلا ئۇنتۇپ قالغىنى يوق.

تۈركىستانغا سۆمۈرگە تۈزۈمىنى كەلتۈرۈش ۋە ئىشغال قىلىش جەريانىدا، خىتاي كومۇنىست پارتىيىسى بىلەن يېقىن هەمكارلىق سىياسىتى قوللانغان سوۋېت كومۇنىستىك پارتىيىسى ۋە سوۋېتلەر بىرلىگى چۆكتى ۋە تارقىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ مۇستەملىكە ۋە سۆمۈرگىسى بولغان مىللەتلەرمۇ ئۆزىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشتى. ئەمما خىتاي كومۇنىست پارتىيىسى شەرقىي تۈركىستانغا ئۇزاتقان سۆمۈرگىچى قولىنى تېخىچە تارتمىدى. بۈگۈن دۇنيادا مۇستەملىكە ۋە سۆمۈرگىچىلىككە دۇچار بولغان مىللەتلەر مىللىي مۇستەقىللىقنى قايتۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن مۇجادىلىسىنى قۇۋۋەتلەندۈرۈپ، بۈيۈك بىر تارىخىي ئېقىم هاسىل قىلدى. مۇستەملىكە بولغان نۇرغۇن مىللەتلەر تىنچلىق يولى بىلەن ئۆز مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈردى ۋە يەنە بىرمۇنچە مۇستەملىكە بولغان مىللەتلەر ئۆزىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا. شەرقىي تۈركىستان خەلقىمۇ تىنچلىق يولى بىلەن ئۆز مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارزۇسى بىلەن، بۇ هەققانىي كۈرەش بايرىقىنى قولغا ئالدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز هەر خىل ئۇچرىشىش ۋە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىشقا تەييار ئىكەنلىگىمىزنى بىلدۈرىمىز.

هۆرمەتلىك رەئىس، سىزنىڭ مىللىتىڭىزمۇ تارىختا سۆمۈرگىگە ئۇچراشنىڭ ئاچچىق - چۈچۈگىنى تېتىغان بىر مىللەت. بۇ جەهەتتىن سۆمۈرگە ئاستىدىكى مىللەتلەرنىڭ هېس - تۇيغۇلىرىنى مۇهەققەق چۈشىنىشىڭىزنى ۋە بۇ خۇسۇستا بىز بىلەن سۆزلىشىشىڭىزنى ئۈمىت قىلىمىز.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى
1992 - يىلى 14 - دېكابىر، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

قوبۇل قىلدۇرۇشقا ئۇرۇندى.

2. خىتاي ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئۆز ئانا تۇپراقلىرىنىڭ ئىسمى بولغان «شەرقىي تۈركىستان» ئىسمىنى ئىشلىتىشىنى چەكلەپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خىتاي مۇستەملىكىچىلىگى ۋە سۆمۈرگىچىلىكىنىڭ ئىسپاتى بولغان «شىنجاڭ (يېڭى چېگرا)» ئىسمىنى قوللىنىشقا مەجبۇرلىماقتا.

3. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ناھايىتى مول بولغان تەبىئىي بايلىقلىرىنى داۋاملىق تالان - تاراج قىلىش ۋە سۈمۈرۈش ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى خىتايلارنىڭ بۇ تۇپراقلارغا ئەكۈ بۇرۇن كەلگەن، بۇ تۇپراقلارنى ئاچقان ۋە گۈللەندۈرگەن مىللەت ئىكەنلىگىنى قوبۇل قىلدۇرۇشقا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۆزىنىڭ تەبىئىي بايلىقلىرىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھەققىدىن ۋاز كېچىشكە داۋاملىق زورلىماقتا.

4. شەرقىي تۈركىستاندا داۋاملىق ھالدا ئاتوم بومبىلىرىنى سىناق قىلىشنى ئېلىپ بېرىپ، بۇ تۇپراقلارنىڭ ياشاش مۇھىتىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇزماقتا.

5. شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە پىلانلىق تۈغۈت سىياسىتىنى مەجبۇرىي يۈرگۈزۈپ، خەلقىمىزنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش ھەققىنى چەكلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ سانىنى تېز سۈرئەتتە ئارتتۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۆز ئانا تۇپراقلىرىدا «ئاز سانلىق مىللەت» كە ئايلاندۇرۇپ، مىللىتىمىزنى ئاستا - ئاستا پۈتۈنلەي يوقۇتۇشتىن ئىبارەت ستراتىگىيەلىك پىلان ئىجرا قىلىنماقتا.

6. شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە دىنىي دۈشمەنلىك سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى خالىغان يەردە، خالىغان ۋاقىتتا «پان ئىسلامىزمچى»، «دىنىي نىقابچا ئورۇنۇۋالغان ئەكسىلئىنقلابچى» دېگەنگە ئوخشاش بەدنامىلارنى چاپلاپ، خەلقىمىزنىڭ نورمال دىنىي پائالىيەتلىرىنى چەكلىدى، نارازى بولغان كىشىلەرنى قولغا ئېلىپ تۈرمىلەرگە تاشلىدى.

7. مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ساھەسىدە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ھەرخىل چەكلىمىلەر قويۇپ، پىلانلىق بىر شەكىلدە بىلىم قۇرۇلمىمىزنى زەئىپلىتىپ، خەلقىمىزنى سانائەت بىلەن مەشغۇل بولمايدىغان، شەھەر ھاياتىدىن ئۈزىلاشقان، ئىلىم - بىلىمدىن خەۋەرسىز بىر مىللەت ھالىتىگە چۈشۈرۈشكە تىرىشتى. يەنە بىر تەرەپتىن شەرقىي تۈركىستاندا ياشاۋاتقان ئىلىم ئەھلىلىرىمىزگە خالىغان يەردە، خالىغان ۋاقىتتا «يەرلىك مىللەتچى»، «مىللىي بۆلگۈنچى» دېگەنگە ئوخشاش قالپاقلارنى كەيگۈزۈپ، ئۇلارنى سىياسىي جەھەتتە ئېغىر بېسىم ئاستىدا تۇتتى. ھەتتا ئۆز ۋەتىنىنىڭ، ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلغان، بۇ ھەقتە ئەسەر يازغان ۋە ئەسەرلىرىنى نەشىر قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئىلىم ئىگىلىرى ۋە يازغۇچىلارنى شىددەتلىك ھالدا جازالىدى.

ھۆرمەتلىك سۈلايمان دەمىرەل قوبۇل قىلدى. سۈلايمان دەمىرەلگە تون ۋە دوپپا تەقدىم قىلىندى. ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن باش مىنىستىر سۈلايمان دەمىرەلگە شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ئېغىر سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ۋەزىيىتىنى بايان قىلىپ، مەۋجۇت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. سۈلايمان دەمىرەل ئەپەندى ھەيئىتىمىزگە قارىتا قىلغان سۆزىدە: «بۈگۈنكى دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھۆرىيىتى ئۈچۈن پايدىلىق تەرەپكە قاراپ راۋاجلانماقتا. بىرئاز سەۋرى قىلىڭلار. ئۇمىتسىزلىنىشكە ھېچبىر ئاساس يوق. ئۇمىتۋار بولۇش كېرەك.» دەپ تەكىتلىدى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى باشلىقى مەھەممەت رىزا بېكىن باش مىنىستىرىمىز سۈلايمان دەمىرەلگە، شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ھەيئىتىدىكىلەرنى ئىسىملىرى بىلەن بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى. گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن مېنى باش مىنىستىر سۈلايمان دەمىرئەلگە تونۇشتۇرغاندا، مېنىڭ «سۈلتان ماخمۇت» دېگەن ئىسىمىم ھۆرمەتلىك سۈلايمان دېمىرەلنىڭ دىققىتىنى تارتتى بولغاي، ماڭا قاراپ:

- سىز بىزنىڭ سۈلتانىمىز ئىكەنسىز، خوش كەلدىڭىز، سىز قانچىنچى سۈلتان ماخمۇت؟ - دەپ سورىدى. مەن چاقچاق ئارىلاش:

- ئۇچىنچى سۈلتان ماخمۇت بولىمەن،- دەپ جاۋاپ بەردىم.

باش مىنىستىرىمىز سۈلايمان دەمىرەل كۈلۈپ كەتتى. چۈنكى ئوسمانلى ئىمپىراتورلىقى تارىخىدا بىرىنچى سۈلتان ماخمۇت، ئىككىنچى سۈلتان ماخمۇت دېگەن پادىشاھلار ئۆتكەن ئىدى. قوبۇلدىن كېيىن باش مىنىستىرىمىز سۈلايمان دەمىرەل ھەيئەتتىكىلەر بىلەن بىللە رەسىمگە چۈشتى. شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت 10 دىن كەچ سائەت 17 گىچە تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسىدىكى زىيارەت پائالىيەتلىرىمىزنى ئېلىپ باردۇق.

شۇ كۈنى ئاخشىمى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى رادىئو - تېلېۋىزىيەسىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى قانالىدا ئەيسا ئەپەندىم باشچىلىقىدىكى گۇرۇپپىمىزنىڭ تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى بىناسىدا، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەھبەرلىرى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىش ئەھۋالى كۆپ قېتىملاپ كۆرسىتىلدى. بۇ خەۋەر ۋە كۆرۈنۈشلەر شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ناھايىتى چوڭ ئىلھام ۋە ئۇمىت بېغىشلىدى. شۇنداق قىلىپ بىرىنچى نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا قۇرۇلتىيى، زور مۇۋەپپەقىيەت بىلەن ئاياغلىشىپ، خەلقئارا جامائەت پىكرىدە مۇھىم تەسىر قوزغىدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ھەيئىتىنىڭ ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ۋە مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىلەرنىڭ باشچىلىقىدا تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسىدە ئېلىپ بارغان زىيارەتلىرى

1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى ھەيئىتى مىللەتچى ھەربىكەت پارتىيىسىنىڭ رەئىسى مۆھتەرەم ئالپ ئارسلان تۈركەشنىڭ تەشەببۇسى ۋە كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە، ئەيسا ئالپتىكىن ۋە مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىلەرنىڭ رەھبەرلىگىدە ئەنقەرەگە بېرىپ، ئالدى بىلەن تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى بىناسىدىكى ئىشخانىسىدا ھۆرمەتلىك ئالپ ئارسلان تۈركەش ئەپەندىنى زىيارەت قىلدى. ئالپ ئارسلان تۈركەش ئەپەندى قۇرۇلتاي ھەيئىتىگە: «بىز سىلەر بىلەن ھەر دائىم بىرلىكتە ۋە ئاخىرغىچە قەدەر دائىم بىرلىكتە بولىمىز» دەپ تەكىتلىدى. ئالپ ئارسلان تۈركەشكە ئەيسا ئەپەندىم تەرىپىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تونى ۋە دوپپىسى كەيگۈزۈلدى. ئاندىن ۋەكىللەر ھەيئىتىنى تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى رەئىسى ھسامىدىن جىندوروۇق ئەپەندى قوبۇل قىلىپ، ۋەكىللەر ھەيئىتىنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆتتى. ھسامىدىن جىندوروۇق ئەپەندىگىمۇ ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ئەپەندى تەرىپىدىن تون ۋە دوپپا ھەدىيە قىلىندى. ھسامىدىن جىندوروۇق ئەپەندى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتاي ھەيئىتى ئۇنىڭدىن كېيىن، تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى ئىنسان ھەقلىرى تەتقىقات كومىسسىيەسى باشلىقى سابرى ياۋۇزنى زىيارەت قىلدى. زىيارەت جەريانىدا ئەيسا يۈسۈپ ئالپتىكىن ئەپەندى، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئاياق - ئاستى قىلىنىشى توغرۇلۇق ۋەخپىمىز تەرىپىدىن ھازىرلانغان دوكلاتنى، سابرى ئەپەندىگە تەقدىم قىلدى ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئاياق - ئاستى قىلىنىشى ئەھۋالى ھەققىدە سۆز قىلىپ، تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى ئىنسان ھەقلىرىنى تەتقىق قىلىش كومىسسىيەسىنى خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن كۆرۈشۈپ، ۋەكىللەر ئۆمىگى تەيىنلەپ، شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىشنى، خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ ھەقتىكى ئەمەلىي پاكىتلارنى رەت قىلىدىغان بولسا، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدا بۇ مەسىلىنى كۈنتەرتىپكە قويۇش ھەققىدىكى تەلىۋىنى ئىزھىلاپ ئۆتتى. سابرى ئەپەندى بۇ ھەقتە تىگىشلىك مۇناسىپ ھەربىكەت ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆتتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ھەيئىتىمىزنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرى

تەييارمەن. بۇ ھەممىزنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى. مېنى مۇنداق خاسىيەتلىك بىر ۋەزىپىنى ئۆتەشكە تەكلىپ قىلغانلىقىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر ئېيتىمەن» دېدىم. گېنېرال ماڭا: «سىزگە بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە ئىستانبۇل ئەسكىرىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ مەسئۇللىرى ئادەم ئەۋەتىپ، سىزنى ھەربىي مەكتەپكە چاقىرىپ كېلىپ، سىز بىلەن كۆرۈشۈپ ،دەرس پروگراممىنى بېكىتىپ چىقىدۇ ۋە شۇ بويىچە دەرس ئۆتۈشكە باشلايسىز» دېدى. مەن: «خوپ، ناھايىتى ياخشى» دېدىم.

ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بىر ئوفىتسېر مېنىڭ ئۆيۈمگە يېتىپ كېلىپ، مېنى ماشىنا بىلەن ئوسكۈداردىكى ئەسكىرىي مەكتەپكە ئېلىپ بارىدى. ئۇ يەردە مېنى مەكتەپ مەسئۇلى قۇرماي پولكوۋنىك كۆتۈۋېلىپ، دەرس پروگراممىسى ھەققىدە مەلۇمات بەردى. ھەپتىدە ئۈچ كۈن تۆرت سائەتتىن جەمئى ئون ئىككى سائەت دەرس بېرىشىم قارارلاشتۇرۇلدى. مېنى تۇرىكچە دەرس بېرىدىغان يەنە بىر ئەسكىرىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بىلەن تونۇشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن پروگرامما بويىچە دەرس باشلاپ كەتتۇق. تۇركىيە تۇركچىسىدىكى سۆزلەرنىڭ ئۆزبەك تۇركچىسىدىكى مەنىلىرىنى مەن ئىزاھلاپ دەرس ئۆتتۈم. دەرس ناھايىتى مۇۋاپىقىيەتلىك داۋام قىلدى. ئۆزبەك ئەسكىرىي ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى تىرىشچان بولۇپ، تۇركچىدە تېز ئىلگىرلەپ كەتتى. ئۆزبەك ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئاكا - ئۆكىدەك يېقىن بولۇپ كەتتۇق. ئۇلار مېنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلدى. دەرس بېرىدىغان كۇنلىرىم بىر ئوفىتسېر، بىر قوغدىغۇچى ۋە شوپۇر بولۇپ ئۈچ كىشى كېلىپ مېنى مەكتەپكە ئېلىپ باراتتى. كېيىن يەنە ئۆيۈمگە ئەكېلىپ قويۇاتتى. بىر كۈنى مەكتەپ مەسئۇللىرى ئۆزبەك ئوقۇغۇچىلار بىلەن سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزدى. بۇ يىغىنغا مېنمۇ تەكلىپ قىلدى.

مەكتەپ مۇدىرى ئوقۇغۇچىلاردىن ھال - ئەھۋال سوربغاندىن كېيىن، تۇركىيە تۇركچىسىنى ئۆگىنىش جەھەتتىكى ئەھۋالنى سوربدى. ئوقۇغۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن سۆز قىلىپ، تۇركىيە تۇركچىسىنى ناھايىتى ياخشى ئۆگىنىۋاتقانلىقىنى، دەرس بېرىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلاردىن ناھايىتى مەمنۇن ئىكەنلىكىنى بايان قىلىشتى.

مەكتەپ مۇدىرى تۇرمۇش جەھەتتە، ياتاق - تاماق مەسلىسىدە پىكرلىرىنىڭ بار - يوقلىقىنى سوربدى. ئۆزبەك ئوقۇغۇچىلار: «ياتاق شارائىتىمىز ۋە تاماقلىرىمىز ناھايىتى ياخشى. بۇ جەھەتتە ھېچقانداق پىكرىمىز يوق» دەپ مەمنۇنىيىتىنى بىلدۈردى. مەكتەپ مۇدىرى: «ئوقۇش ھاياتىڭلاردا ھەرقانداق پىكىر ۋە تەلەپلىرىڭلار بولسا ماڭا تارتىنماي بىلدۈرسەڭلەر، ئۇنى ۋاختىدا ھەل قىلىمىز. سىلەرنىڭ ئوقۇشىڭلارنى مۇۋاپىقىيەتلىك تاماملاپ، يېڭىدىن مۇستەقىل بولغان ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتى ئارمىيەسىنىڭ زامانىۋىلاشقان قۇدرەتلىك كۇچىنىڭ يادروسى بولىشىڭلارنى ئۇمۇت قىلىمىز» دەپ ياخشى تىلەكلىرىنى ئىپادىلەپ ئۆتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزبەك

ئىستانبۇل ئۇسكۇداردىكى تارىخىي كۈلەلى ئەسكىرىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىگە قوبۇل قىلىنغان ئۇزبەكىستانلىق ئوقۇغۇچىلارغا تۇركىيە تۇركچىسىدىن دەرس بېرىشىم

دۇنيادىكى تارىخىي تەرەققىياتلارنىڭ تەقەززا قىلىشى بىلەن، 1991 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا كومۇنىزىم چۆكتى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ، رۇسىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىن ئۇزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستان، ئۇنىڭدىن باشقا تاجىكستان، بالتىق رايونىدىكى ئىستونىيە، مولداۋىيە، لاتۋىيە، بىلرۇسىيە، كافكازلاردىكى ئەزەربەيجان، گىروزىيە ۋە ئەرمەنىستان جۇمھۇرىيەتلىرى، مىللىي مۇستەقىللىقلىرىنى ئېلان قىلىپ مۇستەقىل دۆلەتلەرگە ئايلاندى.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ۋە كافكازىيەدىكى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە باشقا مۇستەقىللىقا ئېرىشكەن جۇمھۇرىيەتلەرنى دەرھال تونۇپ، ئۇلار بىلەن پىقىن مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا تىرىشتى. خۇسۇسەن، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە ئەزەربەيجان بىلەن دوستلۇق، قېرىنداشلىق ئالاقىلىرىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارغا ھەر جەھەتتىن ياردەم بېرىشكە غەيرەت قىلدى.

1993 - يىلى ئۇزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بىلەن ئىمزالىغان كېلىشىمنامىلەر بويىچە، ئۇزبەكىستان تۈركىيەدىكى ئەسكىرىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتىشكە باشلىدى. ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىش ئۇچۇن كەلگەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمىنى تەشكىل قىلغان قىرىق نەپەر ئوقۇغۇچى، ئىستانبۇلدىكى كۈلەلى ئەسكىرىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1993 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ تېلېفونى جىرىڭلىدى. تېلېفوننى قولۇمغا ئېلىپ: «مەرھابا» دېدىم. تېلېفون قىلغان كىشى ماڭا: «مەن گېنېرال پالانچى بولىمەن، مەن تۈركىيە قوراللىق قىسىملىرى قوماندانلىق شىتابىدىن تېلېفون قىلىۋاتىمەن. ئىستانبۇلدىكى كۈلەلى ئەسكىرىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتىۋىگە ئۇزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىدىن ئەسكىرىي تەلىم - تەربىيە ئېلىش ئۇچۇن قىرىق نەپەر ئوقۇغۇچى يېتىپ كەلدى. بۇ ئۇزبەك قېرىنداشلىرىمىز ئالدى بىلەن تۈركىيە تۈركچىسىنى ئۆگىنىشى لازىم. ئۇزبەك تۈركچىسى، ئۇيغۇر تۈركچىسىگە بەكمۇ يېقىن. سىزنىڭ ئىككى ئايلىق يازلىق تەتىل ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، بۇ ئوقۇغۇچىلارغا تۈركىيە تۈركچىسىدىن دەرس بېرىشىڭىزنى تەكلىپ قىلىمىز. تەكلىۋىمىزگە ئىجابىي ھالدا جاۋاپ بېرىشىڭىزگە ئىشىنىمىز» دېدى. مەن دەرھال جاۋاپ بېرىپ: «بۇ ۋەزىپىنى مەمنۇنىيەت بىلەن ئادا قىلىشقا

ئوقۇغۇچىلار ماڭا تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلدى. مەنمۇ بۇ خىزمەتىمدىن بۈيۈك مەمنۇنىيەت ھېس قىلدىم.

يېڭى ئېچىلغان تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ئەلچىلىكلىرىنى تەبرىكلەش، تۈرك ۋە بەزى ئىسلام دۆلەتلىرى باش ئەلچىلىرىنى تەشەككۈر زىياپىتىگە تەكلىپ قىلىش

1993 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ھاجىم دادامنىڭ تۈركىيەگە زىيارەت ۋە دەم ئېلىشقا كەلگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن قاتارلىق تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق مويسېپىتلار بىلەن بىرلىكتە، سەئۇدى ئەرەبىستاندىن تۈركىيەدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى زىيارەت قىلىشقا كەلگەن جامائەت ئەربابلىرى، ھاجىملارنى ئىستانبۇلدىكى ئۆيۈمگە زىياپەتكە چاقىرغان ئىدىم. لىدەرىمىز ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن بىلەن بىرلىكتە سەئۇدى ئەرەبىستاندىن كەلگەن تۇردى ھاجىم يەھيا، ئابدۇلئەھەد ھاجىم، مەھەممەت قاسىم ھاجىم، ئابدۇلغۇپۇر ھاجىم ۋە ھامۇت ھاجىم قاتارلىقلار چۈشلۈك زىياپەتكە ۋاختىدا يېتىپ كەلدى.

تاماق يېيىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن، ئەيسا ئەپەندىم كۆچىلىككە قاراپ شۇنداق دېدى: «كوممۇنىزمنىڭ چۆكۈشى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى مىللىي مۇستەقىللىقلىرىغا ئېرىشتى. ئۇلارنىڭ ئەلچىلىكلىرى ئەنقەرەدە ئارقا - ئارقىدىن ئېچىلدى. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تۈركمەن قېرىنداشلىرىمىز تارىختىن بېرى خىتاي زۇلمىدىن قېچىپ، ئۇلارنىڭ مەملىكەتلىرىگە ھىجرەت قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا قوينىنى ئېچىپ، غەمخورلۇق كۆرسەتتى. سەئۇدى ئەرەبىستان، پاكىستان ۋە ئافغانىستان قاتارلىق ئىسلام مەملىكەتلىرىمۇ شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاتار ۋە ئۆزبەك قېرىنداشلىرىمىزغا ھەرتۈرلۈك ياردەملىرىنى ئايىمىدى. ئۇلارغا قوينىنى ئاچتى. ھەج قىلىش پائالىيەتلىرىگە قولايلىق يارىتىپ بەردى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارغا بىزنىڭ تەشەككۈر بۇرچىمىز بار. ئۇلارنىڭ تۈركىيەدىكى باش ئەلچىلىرى، كونسۇللىرىنى تەكلىپ قىلىپ، بىر تەشەككۈر زىياپىتى بېرىشىمىز كېرەك ئىدى. بۇ مەسىلىنى ھەربىرلىرىنىڭ ئالدىدا سۆزلۈگۈم كەلدى». بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق پىشقەدەم ئۇيغۇر ئەربابلىرىمىزدىن بىرى بولغان ئابدۇلئەھەد ھاجىم:

- يۇقىرىقى مېھمانلارنى زىياپەتكە چاقىرىشقا قانچىلىك ئىقتىسات كىتەر؟ -

ئوقۇغۇچىلار بىلەن يەنمۇ چوڭقۇر تونۇشۇش ئۈچۈن تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئىسىم - فامىلىلىرىنى، ئۆزبەكستاننىڭ قايسى شەھىرىدە ۋە قاچان تۇغۇلغانلىقىنى بايان قىلىپ ئۆتۈشنى ئىلتىماس قىلدى. ئوقۇغۇچىلارغا چاي ۋە تاتلىق يېمەكلىكلەر ئىكرام قىلىندى. دېڭىز بويىدىكى بوستانلىق باغچىدا سۆھبەت داۋاملاشتى.

ئوقۇغۇچىلار ئولتۇرغان رېتى بويىچە، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەھۋالىنى تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن بايان قىلىشقا باشلىدى. بىر ئۆزبېك ئوقۇغۇچى: «مەن 1968 - يىلى تاشكەنتتە تۇغۇلدۇم، ئىسمىم گاگارىن» دەپ جاۋاپ بېرىپ بىرئاز خىجىللىق ھېس قىلدى. بۇ ھەقتە ئىزاھات بېرىپ: «مېنىڭ دادام ئۆزبېك، ئانام رۇس مىللىتىدىن. بىرىنچى قېتىملىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئالىم كېمىسىنىڭ ئۇچقۇچىسى يورى گاگارىن ئىسىملىك كىشى ئىدى. ئۇ ئالىم كېمىسى بىلەن ساماغا ئۇچقان كۇنى تۇغۇلغان ئىكەنمەن. ئانامنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ماڭا گاگارىن دەپ ئىسىم قويۇلغان ئىكەن» دېدى. مەكتەپ مۇدىرى: «بۇنىڭ ئۈچۈن خىجىل بولىشىڭىزغا كېرەك يوق» دېدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ پامىلىسىنىڭ ئاخىرىدا بوۋ، موۋ قوشۇمچىلىرى بار ئىدى. مەسىلەن، يۇسۇپجان ئەخمەتوۋ، غەيرەتجان سەلىموۋ، تۇرسۇن ۋاھىدوف ... دېگەنلەرگە ئوخشاش. بىر ئوقۇغۇچى رۇخسەت بىلەن سۆز قىلىپ: «بىز ئىسمىمىزنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلغان <بوۋ، موۋ> لاردىن تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن، زامانىنىڭ تۆتۈشى بىلەن بىرئاز خىجىللىق ھېس قىلمۇاتىمىز. چۈنكى، بۇلار بىزنىڭ مىللىي ئىسىم ئادىتىمىزگە يات بولغان، رۇسلارغا خاس قوشۇمچىلار ئىكەن. بىزنىڭ ئەسلىي مىللىي ئىسىم - ئادەتلىرىمىزدە ئابدىراخمان قاسىم ئوغلى، مەغپىرەت ئابدۇلكېرىم قىزى دېگەن شەكىللەر مەۋجۇت ئىدى. ئىسىم - فامىلىمىزنى شۇ بويىچە ئۆزگەرتسەك بولامدۇ - قانداق؟ كۆپچىلىك ئوقۇغۇچىلار، <بوۋ، موۋ> لارنى قالدۇرۇش پىكرىگە كەلدۇق» دەپ مەكتەپ مۇدىرىدىن سورىدى.

مەكتەپ مۇدىرى پالكوۋنىك بۇ خۇسۇستا مۇنداق دېدى:

- فامىلە قوشۇمچىلىرىنى ئۆزگەرتىش ياكى ئۆزگەرتمەسلىك، سىلەرنىڭ ھەق - ھوقۇقۇڭلار دائىرىسىدىكى بىر ئىش. بىز بۇ ھەقتە سىلەرگە ھەرقانداق بىر تەشەببۇستا بولمايمىز. بۇنى ئۆز ئاتا - ئانالار بىلەن ۋە ئۆزبەكستان ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرى بىلەن كېڭىشىپ، بىر قارارغا كېلىشىڭلارنى ئۈمۇت قىلىمىز. بۇ سىلەرنىڭ ئىچكى ئىشىڭلار، بىز بۇنىڭغا ئارلىشالمايمىز، - دەپ جاۋاپ بەردى.

ئەسكېرىي مەكتەپتىكى ئۆزبەكستانلىق ئوقۇغۇچىلار تىرىشىپ ئوقۇپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە تۈركىيە تۈركچىسىنى ئوبدانلا ئۆگىنىپ قالدى. مەن يازلىق تەتىل ۋاختىغا توغرىلانغان ئىككى يېرىم ئايلىق دەرس پروگراممىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملىدىم. كۇلەلى ئەسكېرىي مەكتەپنىڭ رەھبەرلىگى ۋە ئۆزبەكستانلىق

تېلېفون قىلىپ، دوختۇر گۈلتەكىن خانىم بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭ ئەنقەرەدىكى ئۆيىگە بارىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈردۇق. گۈلتەكىن خانىم مەنۇنىيەت بىلەن بىزنى كۈتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەنقەرەدىكى باش مىنىستىرلىكتە بىر مىنىستىرنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان مەھەممەت نىياز ماخمۇت ئوغلىغا تېلېفون قىلىپ، ئەنقەرەگە كېلىشتىكى مەخسىدىمىزنى ئۇختۇردۇق.

مەھەممەت نىياز ماخمۇت ئوغلى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن بولۇپ، 1983 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتەۋاتقاندا، خىتاي ھۆكۈمىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى تەرىپىدىن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەنقەرە بۈيۈك ئەلچىلىكىگە سودا ئىشلىرى مەسلىھەتچىسى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى. ئۇ 1986 - يىلى خىتاي ئەلچىلىگىدىن ئايرىلىپ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىن سىياسىي پاناھلىق تەلەپ قىلىپ، ئىلتىجا قىلغان ئىدى. تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئىلتىجا تەلۈبىنى قوبۇل قىلغان. كېيىنچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى مەھەممەت نىياز ماخمۇت ئوغلىغا باش مىنىستىرلىكتە خىزمەت بەرگەن ئىدى.

مەھەممەت نىياز ماخمۇت ئوغلى ئەپەندى بىزنىڭ خاسىيەتلىك بىر مۇھىم ئىش بىلەن ئەنقەرەگە كەلگەنلىكىمىزگە ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئەنقەرەدە يېڭىدىن ئېچىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئەزەربەيجان تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى باش ئەلچىلىكلىرىنىڭ ۋە ئەنقەرەدىكى سەئۇدى ئەرەبىستان، پاكىستان ۋە ئافغانىستان ئەلچىلىكلىرىنىڭ تېلېفون نومۇرلىرىنى ئېلىپ، بىز ئېيتىپ بەرگەن ئادرىسقا كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى. بىز مەھەممەت نىياز ئەپەندىنى بىللە ئېلىپ دوختۇر گۈلتىكىن خانىمنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. ئۆزئارا قىزغىن كۆرۈشۈپ، بىر - بىرىمىزدىن ھال - ئەھۋال سوراشتۇق ۋە چاي ئىچىشتۇق. ئاندىن ئۆزبەكىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىلىكىگە، قىرغىزىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىلىكىگە، تۈركمەنىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىلىكىگە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىلىكىگە، گۈلتىكىن خانىمنىڭ ئۆيىدىن ئايرىم - ئايرىم تېلېفون قىلىپ ، بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ۋەكىللەر ھەيئىتى سۈپىتىمىز بىلەن ئەلچىلىكلەرگە زىيارەتكە كېلىشىمىزنى بىلدۈرۈپ، ۋاقىت - سائىتى بويىچە ئۇلارنىڭ ماقۇللىقىنى ئالدۇق.

شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ھەيئىتى 17 - سېنتەبىر كۈنى ئالدى بىلەن قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىسى تۇلەمۇش ئاقايېۋ، ئۇنىڭدىن كېيىن نۆۋەت بىلەن ئۆزبەكىستان باش ئەلچىسى ئەبەيدۇللا ئابدۇرازاقوۋ، تۈركمەنىستان ئەنقەرە باش ئەلچى ۋەكىلى ئاننىاگۈلى نورموماھمەت ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشكەندە، باش ئەلچىلەر شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ھەيئىتىگە بولغان مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى. مەن ۋەكىللەر ھەيئىتى نامىدىن باش ئەلچىلەرگە

دەپ سورىدى.

مېھمانلار ئارىسىدىن بىرەيلەن، مېھمانلار ۋە شەرقىي تۈركىستانلىقلار بولۇپ يۈز كىشىنى چاقىرغان تەقدىردە، كېتىدىغان پۇل مىقتارىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇنى ئاڭلىغان ۋەتەنپەرۋەر، خەيرى ئىشلىرىغا قولى ئوچۇق ئابدۇلئەھەد ھاجىم:

- بولىدۇ، بۇ چىقىمنى مەن بېرەي. ئەيسا ئەپەندىم ئۆزلىرى ئۇلارنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلىپ، تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلىپ ئۆتسىلە، - دېدى.

بۇنى ئاڭلىغان تۇردى يەھيا ھاجىم:

- بۇنچىلىك پۇل ئابدۇلئەھەد ھاجىمغا ھېچ گەپ ئەمەس. ئېھتىياج بولسا ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ ئىقتىسادىي ياردەم بېرەلەيدۇ، - دەپ قوشۇمچە قىلدى.

قالغان مېھمانلار بىردەك:

- ئابدۇلئەھەد ھاجىمغا رەخمەت، ئاللاھ رازى بولسۇن، - دېيىشتى.

ئەيسا ئەپەندىم ئابدۇلئەھەد ھاجىمغا:

- بۇ ئىلتىپاتلىرى ئۈچۈن رەخمەت، - دېدى ۋە ماڭا قاراپ:

- سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم، بۇ مېھمانلارنى زىيارەت قىلىش ۋە تەشەككۈر زىياپىتىگە چاقىرىش ئىشىنى سىلىنىڭ ئۈستىلىرىگە ئېلىشىلىرىنى سورايمەن، - دېدى.

مەن:

- ئەلۋەتتە، مەن بۇ ھەقتە قولۇمدىن كەلگەن غەيرەتنى كۆرسىتىمەن، - دېدىم.

ئابدۇلئەھەد ھاجىم ۋەدە قىلغان پۇلنى بەرگەندىن كېيىن، مەن بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان بىر تەييارلىق ھەيئىتى قۇردۇم. بۇ ھەيئەت شۇ كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى: دوتسېنت دوكتور. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى (شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)، ئادۇۋوكات ئابدۇلھەمىت ئەرباش (شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)، ئارسلان ئالپتېكىن (ئەيسا ئەپەندىنىڭ ئوغلى)، دوختۇر گۈلتەكىن پەھلىۋان (مەسئۇت سابىرى بايقوزىنىڭ قىزى)، مەھەممەت قاسىم ھاجىم (سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئوقۇمۇشلۇق ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ بىرى) ۋە دىپلومات مەھەممەت نىياز ماخمۇت ئوغلى. تەرتىپ ھەيئىتىنىڭ مەسئۇللىقىنى كۆپچىلىكنىڭ تەكلىۋى بىلەن مەن ئۈستۈمگە ئالدىم.

1993 - يىلى 9 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاخشىمى سائەت 23:00 تە كېچىك ماشىنا بىلەن ئەنقەرەگە قاراپ يولغا چىقتۇق. 9 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەتىگەندە ئەنقەرەگە سالامەت يېتىپ كەلدۇق. ئەتىگەنلىك چېيىمىزنى ئىچكەندىن كېيىن،

بىلەن بولغان دوستلۇق ۋە ئىسلامىي قېرىنداشلىقنى بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋام قىلدۇرىدىغانلىقىنى، شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ھەيئىتىنىڭ قىلغان زىيارىتىدىن ناھايىتى خۇشال بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۆتتى.

مەن بۇ زىيارەتلەرنىڭ ئاخىرىدا ھەيئىتىمىز نامىدىن ئەنقەرەدە يېڭىدىن ئېچىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئەزەربەيجان ئەلچىلىكلىرىنىڭ باش ئەلچىلىرىنى ۋە ئىسلام مەملىكەتلىرى باش ئەلچىلىرىنى، رەھبىرىمىز ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىنىڭ 25 - سېنتەبىر كۈنى ئىستانبۇلدا بېرىدىغان چۈشلۈك زىياپىتىگە دەۋەت قىلدىم. باش ئەلچىلەر بۇ تەكلىپنى مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

ئەنقەرەدىن قايتىپ كېلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىستانبۇلدىكى باش كونسۇلى ئالى گامىدى ئەپەندىنى، ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇلدىكى باش كونسۇلى ئابباس ئابدۇللا خاجال ئوغلىنى تەييارلىق ھەيئىتىدىكىلەر بىلەن بىللە زىيارەت قىلىپ كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا زىياپەت تەكلىپنامىسىنى تاپشۇرۇپ بەردۇق.

ئەنقەرەدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە بەزى مۇسۇلمان مەملىكەتلەر باش ئەلچىلىرىگە زىياپەت دەۋىتىنى پوچتا ئارقىلىق زاكاس قىلىپ ئەۋەتتۇق. دەۋەت قىلىنغان باش ئەلچى، كونسۇللار ۋە باشقا مېھمانلارنىڭ كۆپچىلىگى دەل ۋاختىدا فىلورىيەدىكى رېستۇرانغا يېتىپ كەلدى. بىز ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن قارشى ئالدۇق.

ئەيسا ئەپەندىم تەرىپىدىن بېرىلىدىغان تەشەككۈر زىياپىتى، 25 - سېنتەبىر كۈنى سائەت 12:30 دا باشلاندى. بۇ قېتىمقى تەشەككۈر زىياپىتىگە تۈركىيەنىڭ دۆلەت ئەربابلىرى، مىللەت ۋەكىللىرى، تۈركىيەدىكى مەشھۇر زاتلار، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە بىر قىسىم ئىسلام ئەللىرىنىڭ تۈركىيەدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىلىرى ۋە كونسۇللىرى شۇنداقلا تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلاردىن بولۇپ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. مەن، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە بىر قىسىم ئىسلام مەملىكەتلىرىنىڭ تۈركىيەدىكى باش ئەلچىلىرى ۋە كونسۇللىرى شەرىپىگە ئەيسا ئەپەندىم تەرىپىدىن بېرىلىدىغان تەشەككۈر زىياپىتىگە كەلگەن مېھمانلارنى، تەرتىپ ھەيئىتىگە ۋاكالىتەن قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ «خۇش كەلدىڭىز» مەزمۇنىدىكى قارشى ئېلىش سۆزۈمنى سۆزلىگەندىن كېيىن، تۈركىيە گېزىتىنىڭ داڭلىق مۇخبىرى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ سادىق دوستى سەرۋەت قاباقلى ئەپەندى بۇ قېتىمقى تەشەككۈر زىياپىتىگە رىياسەتچىلىك قىلدى.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش منىستىرى تانسۇ چىللەر خانىم، تۈركىيە مىللەتچى ھەرىكەت پارتىيىسىنىڭ رەئىسى ئالپ ئارسلان تۈركەش ۋە بىرقانچە منىستىر، مىللەت ۋەكىللىرى، تەشەككۈر زىياپىتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىنگە ۋە ماڭا

تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلىپ: «ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى مىللىي مۇستەقىللىقلىرىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ دۆلەت بايراقلىرى ئارقا - ئارقىدىن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مەيدانىدا مومىلارغا چىقىرىلىپ، لەپىلدىگەنلىكىدىن پۈتۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ كۆزلىرىگە خۇشاللىقتىن ياش كەلدى. چۈنكى، سىلەرنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىڭلار، بىزنىڭمۇ مۇستەقىللىقىمىز ئىدى. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى بولۇپمۇ ئۇيغۇر تۈركلىرى، سىلەرنىڭ ئاساسەتتىن قۇتۇلۇپ مۇستەقىللىققا ئېرىشكەنلىكىڭلارنى چىن كۆڭلىمىزدىن تەبرىكلەيمىز ۋە سىلەرگە تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز . سىلەرنىڭ باش ئەلچىلىكلىرىڭلارنىڭ ئەنقەرەدە ئېچىلغانلىقىنى چىن كۆڭلىمىزدىن مۇبارەكلەيمىز.

ھازىر ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە بىر مىليوندىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىقلار ياشىماقتا. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بۇ جۇمھۇرىيەتلەر شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە قېرىنداشلىق مۇھەببىتى بىلەن ھۆرمەت ۋە شەپقەت كۆرسەتمەكتە. بىز تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ۋە شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى نامىدىن سىلەرگە تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلىمىز» دېدىم.

باش ئەلچىلەر شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ھەيئىتىگە شۇنداق دېدى: «بىز شەرقىي تۈركىستان بىلەن تارىختىن بېرى دوستلۇق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتلىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدۇق. مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ بىرلىكتە كۈرەش قىلىپ، شانلىق مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى، كۇلتۇرىمىزنى ئورتاق ھالدا ياراتتۇق ۋە قوغدىدۇق. ھازىر ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمز، دۆلتىمىزنىڭ يېگىدىن قورۇلۇشىغا ۋە تەرەققىياتىغا ياردەم كۆرسەتمەكتە ۋە مۇھىم ھەسسە قوشماقتا. بىز ئىشىنىمىزكى، بىزنىڭ دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىقىمىز، تارىخ سەھنىسىدە ئەبەدىلئەبەد شانلىق نۇر چېچىپ داۋاملىشىدۇ».

شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللەر ھەيئىتىمىز شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئالدى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىسى ناجى سادىق مۇفتى، پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ئەنقەرە باش ئەلچىسىنىڭ مۇئاۋىنى ئاتىيىە ماخمۇت خانىم، ئافغانىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىسى ئازىم قاسىم زىبالار بىلەن كۆرۈشكەندە، بۇ دۆلەتلەرنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە دىنداشلىق، قېرىنداشلىق روھى بىلەن دوستلۇق قولىنى ئۇزاتقانلىقىنى، ئۇنىڭلارچە شەرقىي تۈركىستانلىق ھاجى نامزاتلىرىنىڭ پاكىستاندا ناھايىتى ياخشى قارشى ئېلىنغانلىقىنى، زىياۋۇل ھاق رەھبەرلىگەندىكى پاكىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارغا ياردەمدە بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، تەشەككۈرلىرىمنى ئىپادىلەپ ئۆتتۈم.

بۇ ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىلىرىمۇ، شەرقىي تۈركىستان خەلقى

تۇركستانلىقلارنىڭ جامائەت ئەربابلىرىدىن گېنېرال، شەرقىي تۇركستان ۋەخپى رەئىسى مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى، ئابدۇلغۇپۇر هاجىم، تۇردى يەهيا هاجىم، هامىت مىرزائەخمەت هاجىم، ئابدۇلئەھەد هاجىم، مەھەممەت قاسىم هاجىم، مەھەممەد سالىھ هاجىم، مەھەممەت جانتۇرك ئەپەندى ۋە بۇ پائالىيەتلەرنى تەييارلىغان تەرتىپ هەيئىتىنىڭ ئەزالىرى ئىشتىراك قىلدى.

تەشەككۇر زىياپىتى شەرقىي تۇركستانلىق سازەندە ۋە ناخشىچىلارنىڭ ساز ۋە ناخشا پروگراممىلىرىنىڭ ئىجراسىدىن كېيىن مۇۋەپپەقىيەتلىك هالدا ئاياغلاشتى. تەشەككۇر زىياپىتى «تۇركىيە گېزىتى» ۋە «شەرقىي تۇركستان ياشلىرى» گېزىتىدە كەڭ دائىرىدە ئەكس ئەتتۇرۇلدى.

هاجىم دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ئانا ۋەتىنىمىزگە قىلغان زىيارىتى

دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرى، ئانىسى زەينەپ خانىمنى هەج قىلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن 1937 - يىلى 1 - ئايدا ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۇركستاندىن ئايرىلىپ، زامانىدا قايتىپ كېتىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھىرىگە يەرلىشىپ، ئۇ يەردە 1940 - يىلى شەمسىيە خانىم هاجىم ئاپىمىز بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللۇنۇپ، ئۆز هاياتىنى داۋاملاشتۇرغان. ئاتا - ئانىسى هەج قىلىش ئۈچۈن ئۆزبەكستاننىڭ قوقەنت شەھىرىدىن كېلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھىرىگە يەرلىشىپ قالغان بوۋىگىرى ئائىلىسىنىڭ تائىفتە تۇغۇلغان قىزى شەمسىيە هاجىم ئاپىمىزدىن، بەش ئوغۇل ۋە بەش قىز پەرزەنت كۆرگەن. هاجىم دادام ۋە شەمسىيەخان هاجىم ئاپىمىز پۈتۈن غەيرىتىنى سەرپ قىلىپ، ئوغۇل - قىزلىرىنى هازىرقى زامانغا لايىق ئىلىم - پەن ۋە ئىسلامىي ئەخلاق - پەزىلەت بىلەن يېتىشتۇرۇشكە ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلگەن.

دادامنىڭ ئىنىسى مەھەممەد سالىھ هاجى ئاكام بىلەن ئىككىمىز تۇركىيەگە كەلگەندىن كېيىن، هاجىم دادامغا ۋە شەمسىيەخان هاجىم ئاپىمىزغا ۋەتەندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ ئەهۋالىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇشقا ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلدۇق. هاجىم دادام ئۇلارغا داۋاملىق پۇل ۋە خالتا ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ هال - ئەهۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇردى. شەرقىي تۇركستاندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرى داۋاملىق مەكتۇپ يېزىپ، دادام ۋە شەمسىيەخان ئاپىمىزنى ۋەتەنگە بېرىپ، زىيارەت قىلىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىپ تۇردى. بىزمۇ دادامنى ۋە شەمسىيەخان ئاپىمىزنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ۋەتەنگە زىيارەتكە بېرىپ ئۇرۇق - تۇغقانلارنى كۆرۈپ كېلىشكە تەشۇنق قىلدۇق. نەتىجىدە

تەبرىك تېلېگراممىسى يوللىدى. تەشەككۇر زىيارەتتىدە ئالدى بىلەن ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندىم سۆز قىلىپ 1949 - يىلى قىزىل خىتاي شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، چەتئەللەرگە سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كەتكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئومۇمىي يۈزلۈك تەپسىلىي تونۇشتۇردى ۋە شۇنداق دېدى: «ئەينى چاغدا كوممۇنىست خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى ئاستىدا ياشاشنى خالمايلا سەرگەردان بولۇپ چىققان نەچچە يۈزمىڭ شەرقىي تۈركىستانلىق ھازىر قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە پاكىستان قاتارلىق ئەللەردە ياشاپ كەلمەكتە. كۆپ يىللاردىن بېرى بۇ ئەللەر شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە باشپاناھ بولۇپ، ئۇلارنى شۇ دۆلەتلەردە ئەركىن ياشاش پۇرسىتىگە ئىگە قىلدى. شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق ئۇچۇن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنى قوللىدى ۋە ھېسداشلىق قىلىپ كەلدى. مەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ۋاكالىتەن بىزگە غەمخورلۇق قىلغان بۇ دۆلەتلەرگە سەمىمىي رەخمەت ئېيتىمەن» ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «قىزىل خىتاي ئىشغالىيىتى ئاستىدا ھايات مۇجادىلىسى بېرىۋاتقان ئۇتتۇز مىليون شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ ۋەزىيىتى بەكمۇ ئېغىر ۋە ئېچىنىشلىق ئەھۋالدا تۇرماقتا. نومۇس تاملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن، تۆمۈر پەردىلەر چېقىپ تاشلانغان بۈگۈنكى كۈندە، مىللەتلەرنىڭ تۇرمىسىگە ئايلانغان كوممۇنىست خىتاي ئىدارىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا، مىليونلارچە ئىنسان ھەرخىل يوقتىپ تاشلاش پىلانلىرى بىلەن جازالاندۇرۇلماقتا. مەن تۈرك دۇنياسى، ئىسلام دۇنياسى ۋە ئىنسانىيەت ئالىمىدىن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە يارىدەم قىلىشىنى ئۈمۈت قىلىمەن»، - دېدى.

تەشەككۇر زىيارەتتىگە يەنە تۈركىيەنىڭ سابىق مەدەنىيەت مىنىستىرى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلەت رەئىسى سۈلايمان دەمىرەلنىڭ باش مەسلىھەتچىسى نامىق كامال زەيبەگ، تۈركىيە مىللەت مەجلىسى ۋەكىلى سەيفى شاھىن، تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ باشلىقى پىروفېسسور. دوكتور. تۇران يازغان، تۈركىيە گېزىتىنىڭ داڭلىق يازغۇچىسى ئەخمەت قاباقلى، قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەنقەرە بۈيۈك ئەلچىسى تۆلەمۇش ئاقايېۋ، ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل باش كونسۇلى شائىر ئابباس ئابدۇللا خاجال ئوغلى، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ ئىستانبۇل باش كونسۇلى ئالى گامدى ئەپەندى قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق مېھمان ئارقا - ئارقىدىن سۆز قىلىپ، تۈرك ئەللىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقلىقنى يەنىمۇ كۈچەيتىش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتلەردە كۆپلىگەن قىممەتلىك پىكىرلەرنى بەردى ھەمدە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق ئۇچۇن ئېلىپ بارغان ھەققانىي كۈرەشلىرىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

تەشەككۇر زىيارەتتىگە سەئۇدى ئەرەبىستانىدىن كەلگەن ۋە تۈركىيەدىكى شەرقىي

بولغان. هاجم داداملارنىڭ مەملىكەتكە زىيارەتكە كېلىشىدىن خەۋەردار بولغان قىرغىزستاننىڭ بىشكەك شەھىرىدە تۇرۇۋاتقان ئاچىسى بۇبى سالىخان هاجم ئانىمىز بىرقانچە كۈن ئىلگىرى ئاتۇشقا كەلگەن بولۇپ، بۇ يەردە هاجم دادام، سالىخ هاجى ئاكام قاتارلىق ئۇچ بىر تۇغقان بىر ئارىغا كېلىپ، خۇشاللىق ئۈستىگە خۇشاللىق قوشۇلغان. ئەمما بۇرۇنقى مەشەمەتلىك بىنادىن ئەسەر قالمىغان. گۈزەل پىشايۋانلىق ئىچكەركى - تاشقارقى ئۆيلەر چېقىلىپ كېتىپ، يېڭىدىن رېمونت قىلىنغان كونا ئۆيلەرنى كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن مەيۈسلىك هېسسىغا چۆمۈلگەن. ئەتىسى تەييارلىق قىلىپ ئۆگۈنى پۈتۈن مەشھەددىكى جامائەتنى ۋە بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلارنى نەزىرگە چاقىرىپ، بۇ دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلغان ئاتا - بوۋا ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارغا ئاتاپ، دۇئا - تەكبىردە بولۇنغان.

هاجم دادام ئاتۇشتىكى بارلىق ئۇرۇق - تۇغقان ۋە جامائەت مۆتىۋەرلىرىدىن هال سوراپ، هەدىيە ۋە پۇل - پۈچەك تارقىتىپ، ئۇلارنى خۇشاللىققا چۆمدۈرگەن. 1985 - 1986 - يىللىرى سەئۇدى ئەرەبىستاندا تۇرۇپ ئاتۇش قۇمباغدىكى تارىخىي مەسچىتنىڭ ۋەيران بولۇپ كەتكەنلىگىنى ئاڭلاپ، بۇ مەسچىتنىڭ ئورنىغا يېڭى زامانىۋى بىر مەسچىت سالدۇرۇپ بېرىشنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئارقا - ئارقىدىن پۇل يوللاپ، ئاچىسىنىڭ ئوغلى مەھەممەت ئىمىن پارسى هاجمنى بۇ ئىشقا مەسئۇل قىلىپ تەينلىگەن. جەددىي ئىنشائات نەتىجىسىدە بۇ مەسچىت 1988 - يىلى پۈتتۈرۈلۈپ، جامائەتنىڭ ئىبادىتى ئۈچۈن تەقدىم قىلىنغان. ئاتۇشتىكى زىيارەت مەزگىلىدە، بۇ مەسچىتتە جامائەت بىلەن نامىاز ئوقۇپ، ئۇنىڭ كام - كوسالىرىنى تولۇقلاپ بەرگەن.

شەمسىيەخان هاجم ئاپىمزمۇ خەيرى ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان ئاقكۆڭۈل، قولى ئوچۇق ۋە پەزىلەتلىك بىر خانىم ئىدى. ئۇ ئاتۇش ئوڭئېرىقتىكى تۇققانلارنىڭ هاجم دادامغا يازغان مەكتۇپلىرىدىن، ئوڭئېرىقتا سۇ قېينىچىلىقىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى، دېھقانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنى سۇغۇرۇشتا سۇ قىسىنچىلىقىغا ئۇچراۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ «ئوڭئېرىقتىكى سۇ قىسىنچىلىقىنى هەل قىلىشقا مەنمۇ ئاللاھ رىزاسى ئۈچۈن ئۆزۈمگە يارىشا ياردەمدە بولاي» دەپ ئوڭئېرىقتىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىزنىڭ هېسابىتى بويىچە يەر ئاستىدىن ماشىنا بىلەن سۇ چىقىرىش لايىھەسى ئۈچۈن كېتىدىغان مەبلەغنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ماددىي مەغلەغ (ئامېرىكا دوللىرى) ئەۋەتىپ زامانىۋى ئۇسۇلدا ماشىنا بىلەن يەر ئاستىدىن سۇ چىقىرىپ، ئېتىز - ئېرىقلار ئارقىلىق تېرىلغۇ يەرلەرنى سۇغۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن. بۇنىڭدىن ئوڭئېرىق دېھقانلىرى بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتكەن. يەر ئاستىدىن سۇ چىقىرىش ماشىنىسى ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەر ئۈچۈن شەمسىيە خان هاجم ئاپىمىز يىگىرمە مىڭ ئامېرىكا دوللىرى ئەۋەتىپ بەرگەن.

هاجىم دادام، شەمسىيەخان ئاپىمزنى بىللە ئېلىپ، شەرقىي تۈركستانغا تۇققان زىيارىتى قىلىپ كېلىشكە نىيەت باغلىدى.

سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ جەددىدىكى خىتاي كونسۇلخانىسىدىن ۋەتەنگە بېرىشقا ۋىزا قىلدۇرۇپ، 1995 - يىلى 6 - ئايلاردا سەئۇدى ئەرەبىستاندىن جابدۇنۇپ تۇركىيەگە كەلدى. ئىستانبۇلدا بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپ يول تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەھەممەت سالىخ هاجى ئاكام ۋە مېنىڭ ئايالىم مېھرىنىساخان هاجىملارنىڭ ھەمراللغىدا 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئىستانبۇلدىن قازاقىستان هاۋا يوللىرى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ۋەتەنگە ماڭدى. ئالمۇتاتادا ئىككى - ئۇچ سائەت ئىستىراھەت قىلغاندىن كېيىن، تاكسى كىرالاپ ئۈنىڭ بىلەن قورغاس چېگرىسىغا يېتىپ بېرىپ، غۇلجىدىن قارشى ئېلىشقا قورغاسقا كەلگەن ئۇرۇغ - تۇققانلارنىڭ كىچىك ماشىنىلىرىغا ئولتۇرۇپ، غۇلجا شەھىرىگە يېتىپ بارغان. غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇرۇغ - تۇققانلىرىمىز ناھايىتى داغدۇغا بىلەن ئۇلارنى قارشى ئالغان ۋە ياخشى كۈتۈۋالغان. هاجىم دادام بۇنىڭدىن ئەللىك سەككىز يىل ئاۋۋال ئايرىلىپ، ئەمدى تەكرار كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان شەرقىي تۈركستاننىڭ بەرىكەتلىك، گۈزەل ۋە بايلىقى مول بولغان غۇلجا شەھرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭ هاۋاسىدىن نەپەس ئېلىپ، يىگىرمە كۈنلۈك بىر زىيارەتتىن كېيىن ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شۇ كۈنى ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە ماڭىدىغان ئايروپىلانغا بىلەت ئېلىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخىي، سىياسىي ۋە كۇلتۇر مەركىزى ھەمدە تۇغۇلغان ئانا تۇپرىقى بولغان قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققان. تەگرى تاغلىرىنىڭ ئۇستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ، ئىككى سائەتكە يېقىن يول يۈرگەندىن كېيىن، قەشقەر شەھىرىگە يېتىپ كەلگەن. هاجىم دادامنى قەشقەر ئايرىدۇرۇمىدا قەشقەر شەھىرى ۋە ئاتۇشتىن بولۇپ نۇرغۇنلىغان ئۇرۇغ - تۇققان ۋە جامائەت ئەربابلىرى، كۆز يېشى قىلىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، قىزغىن قارشى ئالغان. ئايرىدرومىدا ئۇلار بىلەن هال - ئەھۋاللىشىپ، بىرئاز چاي - پاي ئىچكەندىن كېيىن، ئاتۇشتىن قارشى ئېلىشقا كەلگەن ئۇرۇغ - تۇققانلارنىڭ تەلىۋى بويىچە كىچىك ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ، ئاتۇشقا قاراپ يولغا چىققان. ئاتۇشتا مەشھەد قۇمباغدا كۈتۈپ تۇرىۋاتقان يۇزلەرچە ئۇرۇغ - تۇققان، يۇرت - مەھەللە، جامائەتنىڭ قىزغىن ۋە داغدۇغلىق قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. 1937 - يىلى 1 - ئايدا هەج قىلىش ئۈچۈن ئايرىلغان بۇ ئەزىز تۇپراقتا ئەللىك سەككىز يىلدىن كېيىن بىرىنچى قېتىم قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، هاياجاندىن يۇرەكلىرى دۈپۈلدەپ سوقۇپ، سېغىنىش پىراقىنىڭ يالقۇنجىغان ئوتلىرىنى، كۆز ياشلىرى بىلەن پەسەيتىشكە تىرىشقان. ئاتۇش مەشھەد قۇمباغدىكى ئۇزۇن تۇغۇلغان قورا - جايدىكى ئۆيگە چۈشۈپ، ئۇزۇنىڭ ئەڭ خۇشاللىق مىنۇتلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە مۇيەسسەر بولغانلىقى ئۈچۈن، جانابى ئاللاهنىڭ بۇ لۇتفۇغا هەمدۇ - سانادا

ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىش مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۆزبەك قېرىنداشلىرىمىزنى قىزغىن تەبرىكلىگەن. بۈگۈندىن ئەللىك سەككىز يىل ئاۋۋال كۆرگەن تاشكەنت شەھرىنىڭ كوچىلىرىنى ئايلىنىپ، بۇ يەردە يۈز بەرگەن تارىخىي ئۆزگىرىش ۋە يېڭىلىقلارنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇشال بولغان. ئۆزبەكستاندا بەش كۈنلۈك زىيارەتتە بولغاندىن كېيىن، يەنە بىشكەككە قايتىپ كېلىپ، بىرقانچە كۈن ئۇ يەردە ئىستىراھەت قىلىپ، 1965 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا تۈركىيە ئىستانبۇلغا قايتىپ كەلدى. بىز ۋە ئىستانبۇلدىكى ئۇيغۇق - تۇغقانلار ھاجىم دادام ۋە شەمسىيەخان ھاجىم ئاپىمزنى قىزغىن كۈتۈۋالدۇق. ھاجىم دادامنىڭ شەرقىي تۈركىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكستاندىكى ئۇيغۇق - تۇغقان، يېقىن تونۇش - بىلىشىلەرنىڭ بىزگە يوللىغان سالامىلرىنى يەتكۈزدى ۋە بىزگە ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى ساياھىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ يېڭىدىن مۇستەقىللىقىرىغا ئېرىشكەن قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكستاندىكى ئېكسكۇرسىيەلىرى ھەققىدىكى تەسىراتلىرىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ ساياھەتلەر، بولۇپمۇ ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانغا يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن قىلغان قەدەم تەشرىپى، ھاجىم دادامنىڭ ئۆمرىدە ئۇنتۇلغۇسىز بىر ۋاقىئە بولۇپ قالدى. پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، ئېلىپ بېرىلغان بۇ ۋەتەن ساياھىتى، دادامنىڭ ھاياتىدا غەنىمەتلىك بىر مۇھىم ساياھەت بولۇپ قالدى. تۈركىستاندا ئۆتكۈزگەن ئۇچ ئايلىق ئېكسكۇرسىيەنى ئاياغلاشتۇرۇپ، تۈركىيەگە قايتىپ كېلىپ، ئىستانبۇلدا بىر ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن، ئايروپىلان بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانغا يۇرۇپ كەتتى.

2 - قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتى دۇنيادىكى ئۆزگىرىشلەر ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئېچىنىشلىق ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتقان ھالدا «2 - قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» نى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلدۇق.

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى جىددىي تەييارلىقلار نەتىجىسىدە 1996 - يىلى ئۆكتەبىرنىڭ 21 - 23 - كۈنلىرى ئاربىدا تۈركىيەدىن ۋە باشقا دۆلەتلەردىن كۆپ سانىدىكى بىلىم ئادەملىرىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن، ئىستانبۇل تاكسىم ئاتاتۈرك مەدەنىيەت مەركىزىدە داغدۇغا بىلەن ئېچىلدى. يىغىنىنىڭ مۇراسىمى ۋە تەبرىك نۇتۇقلىرى، شۇ يەردە ئېلىپ بېرىلدى. ئاكادېمىك بىلىم ئادەملىرىنىڭ ھەرخىل تېمىلاردىكى ئىلمىي دوكلاتلىرى، ئىستانبۇلدىكى جامال رەشىت كونفرانس

ئاتۇش خەلقى هاجىم دادام ۋە شەمسىيەخان هاجىم ئاپىمزنى ناهايىتى قىزغىن قارشى ئېلىپ ياخشى كۈتۈۋالغان. ئۇلار چۈشكەن ئۆيلەردىن زىيارەتچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەن. ئاتۇشتىكى يىگىرمە كۈنلۈك زىيارىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ قەشقەر شەھرىگە كىرىپ، ئۇ يەردىكى ئۇرۇق - تۇغقان، قۇدىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىمۇ بەك خۇرسەن قىلغان. قەشقەر شەھرىنى ئايلىنىپ كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ بۇرۇن دۇكان ئېچىپ ئولتۇرغان كوچىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ياش ۋاقتىدىكى خاتىرىلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئەسلىگەن. ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ بۇ مۇبارەك تۇپراقلىرىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشتىن بەكمۇ خۇرسەن بولغان بولسىمۇ، خىتاي هاكىمىيىتىنىڭ بۇ زېمىنلاردا ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاسسىملاتسىيە سىياسىتى، شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلارغا قارىتا تۇغۇت چەكلەش سىياسىتى ۋە شەرقىي تۈركىستانغا توختىماي خىتاي كۆچمەنلىرىنى كۆچۈرۈپ چىقىپ يەرلەشتۈرىۋاتقانلىقىدىن بىئارام بولغانلىقىنى ۋە نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن ئىدى.

قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۈرۈمچىدە ئون كۈندەك زىيارەتتە بولغان مەزگىلىدە، ئۈرۈمچىدىكى ئۇرۇق - تۇغقان ۋە قۇدىلار بىلەن كۆرۈشۈپ ۋە ئۇ يەردىكى مويدىن بەگ قاتارلىق پىشقەدەم جامائەت ئەربابلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ ۋە ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىدە مېھمان بولۇپ، ئۇزۇن يىللىق ئايرىلىقتىن كېيىنكى بۇ ئۇچرىشىشنىڭ زوقىنى قەلبىدە چوڭقۇر هېس قىلىپ، ئالاهىدە مەمنۇن بولغان.

هاجىم دادام ئۈرۈمچىدىكى زىيارىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بۇنىڭدىن ئەللىك سەككىز يىل بۇرۇن هەج سەپىرىدە بېسىپ ئۆتكەن ۋە يېڭىدىن مىللىي مۇستەقىللىققا ئېرىشكەن قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ۋە ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيەتلىرىنى زىيارەت قىلىشنى، ئۇ يەردىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈشنى قارارلاشتۇرغان. هاجىم دادام، هاجىم دادامنىڭ ئاچىسى بۇۋى سەلەيخان هاجىم ئانام، شەمسىيەخان هاجىم ئانام ۋە مەهەممەت سالىخ هاجى ئاكاملار بىلەن ئايرۇپلانغا ئولتۇرۇپ، 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قىرغىزستاننىڭ پايتەختى بىشكەككە يېتىپ كەلگەن. بىشكەك ئايرودرومىدا گۈلنىساخان هاجىم، بىلقىزخان هاجىم، داۋۇد هاجىم، ئابدۇلھەكىم هاجىم، نىلۇفەر خانىم ۋە ئەنۋەر ياسىن قاتارلىق كۆپ ساندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار تەرىپىدىن داغدۇغىلىق هالدا قارشى ئېلىنغان. ئۇ يەردە قەشقەر ئاتۇشتا بىللە بولغان ئاچىسى بۇۋى سالىخ هاجىم قاتارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىللە بولۇپ، زىيارىتىنى ناهايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزگەن.

قىرغىزستاندا ئېلىپ بارغان يىگىرمە كۈنلۈك زىيارىتىدىن كېيىن، مەهەممەت سالىخ هاجى ئاكامنىڭ هەمراهلىقىدا، ئايروپىلان بىلەن ئۆزبەكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى تاشكەنتكە يېتىپ كەلگەن. تاشكەنتتىمۇ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە تونۇش - بىلىشلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ۋە كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان.

يىغىندا ئوقۇپ ئۆتۈلگەن ئىلمىي دوكلاتلارنىڭ ئاپتورلىرى ۋە ماۋزۇلىرى (1996 - يىلى 21 - 23 - ئۆكتەبىر)

پروفېسسور دوكتور كامال كاراپات (ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى) - خىتاينىڭ كېلەچىكى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۈلتۇر، ستراتېگىيەلىك ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەھمىيىتى.

پروفېسسور دوكتور ئوسمان فىكرى سەرتقايا (ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر كۈلتۈرى.

پروفېسسور دوكتور مەھەممەت ساراي (ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ بۆلۈمى ئوقۇتقۇچىسى) - خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان سىياسىتى.

مۇزەپپەر ئۆزداغ (سابىق مىللەت ۋەكىلى ۋە تەتقىقاتچى)- تۈركىيە، تۈرك دۇنياسى ۋە شەرقىي تۈركىستان.

پروفېسسور دوكتور ئابدۇلقادىر دونۇك (ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تارىخ بۆلۈمى ئوقۇتقۇچىسى) - تۈرك مەدەنىيىتىنىڭ خىتاي مەدەنىيىتىگە تەسىرى مەسىلىسى.

ئەخمەت ئىگەمبەردى (ئاۋۇستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى) - شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇجادىلىسىنىڭ يېڭى باھارى.

دوتسېنت دوكتور تىمۇر قوجا ئوغلى (قوچ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى) 1933 - يىلىدىكى مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنكى ئەھمىيىتى.

قەھرىمان غوجامبەردى (ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقىنىڭ باشلىقى، قازاقىستان) - خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستان سىياسىتى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىجرا قىلىنىشى.

پروفېسسور دوكتور مەھلىكە ئاقتۇ قەشقىرى (ساربون ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى، فرانسىيە) - بۆگۈ خاقان ۋە مانىخىزىم.

پروفېسسور دوكتور مۇھەممەد ھەرب (مىسىردىكى تۈرك دۇنياسى تەتقىقات مەركىزى باشلىقى، مىسىر ئۇنىۋېرسىتېتى) - شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىدا مىسىرنىڭ رولى.

پروفېسسور دوكتور مۇستافا قافالى (ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - تارىخ ۋە جۇغراپىيە فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - تارىخىي نۇقتىدىن شەرقىي تۈركىستانغا نەزەر.

دوتسېنت ھاجى ياقۇپ ئانات (شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستاننىڭ ماھىيىتى ناملىق ماقالىغا جاۋاپ.

دوكتور مەھمەت تۇتۇنجۇ (تۈركىستان ۋە ئەزەربەيجان تەتقىقات مەركىزى باشلىقى، گوللاندىيە) - ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ تاشقى سىياسىتى ۋە شەرقىي تۈركىستان.

زالىدا داۋام قىلدى.

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىش نۇتقىنى، ۋەخپىمىزنىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن قىلغاندىن كېيىن، تۈركىيەدىكى مىللەتچى ھەرىكەت پارتىيىسىنىڭ باشلىقى ھۆرمەتلىك ئالىپ ئارسلان تۈركەش سۆزگە چىقتى. ئۇ ئۆز سۆزىدە: «قەلبىمىزدە ئالاھىدە بىر يېرى بولغان شەرقىي تۈركىستان، تۈرك دۇنياسىنىڭ بىر پارچىسىدۇر. بۇ رايوندىكى ئىنسانلارنىڭ ئوچۇق چىراي، بەختلىك ۋە ھوزۇر ئىچىدە بىر پارلاق كېلەچەككە ئىگە بولۇشى، يالغۇز تۈركىيەنىڭلا ئەمەس بەلكى پۈتۈن تۈرك دۇنياسىنىڭ ۋە ئىنسانلىق ئالىمىنىڭ ئارزۇسىدىن ئىبارەتتۇر» دەپ كۆرسەتتى.

تۈركىيەدىكى مىللەت پارتىيىسىنىڭ باشلىقى ئايقۇت ئەدىبالى ، يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا سۆزگە چىقىپ مۇنۇلارنى ئالاھىدە تەكتلىدى: «بىر مىللەتنىڭ مۇستەقىللىق كۈرىشىدە مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشى، ۋاپادار، قېرىنداش خوشنىلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي ياردەملىرىنىڭ بولۇشىغا باغلىق. مىللەتلەرنىڭ ئىستىقبالى، ئىنسانلارنىڭ ھۆرىيىتى، بىزنىڭ پەلسەپىمىزدۇر. تۈرك ئىسلام دۇنياسىنىڭ بىردىن بىر ئەسىر ۋە مەزلۇم مەملىكىتى بولغان شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىستىقلال داۋاسىغا پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي ياردەمدە بولۇش مەجبۇرىيىتى بار دەپ ئويلايمەن. بۇ ھەم دىنىي، ھەم ۋىجدانىي، ھەم ئىنسانىي بىر مەسئۇلىيەتتۇر. بىز پارتىيە سۈپىتىدە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ ئارقىسىدا بولۇپ كەلدۇق. بىز بۇ قوللىشىمىزنى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستانغا قاراتقان ئىرقىي قىرغىنچىلىقىنى نىشان قىلغان ئىمپېريالىزملىق بېسىملىرى ئاخىرلاشقانغا قەدەر داۋاملاشتۇرىمىز» .

يىغىندا يەنە تۈرك نېپىت ۋەخپى رەئىسى ئايدىن بولاق، ئانا ۋەتەن پارتىيىسى مۇئاۋىن رەئىسى پروفېسسور دوكتور ئەخمەت ئەندىجان، بۈيۈك بىرلىك پارتىيىسى مۇئاۋىن رەئىسى ئورخان قاۋۇنچى، ئىسلام ئالىي كېڭىشىنىڭ باش سېكرېتارى كامىل شەرىف، تۈركىيە زىيالىيلار جەمىيىتىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور نەۋزات يالچىنتاش، پېنسىيەگە چىققان گېنېرال پولكوۋنىك باھاۋىدىن ئارىقان ۋە تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتى ۋەخپىنىڭ رەئىسى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان قاتارلىقلار نوتۇق سۆزلىدى.

ئىككىنچى قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا مەن 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى «شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تۈرك كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئورنى» ناملىق ئىلمىي دوكلاتىمنى تەقدىم قىلدىم. بۇ ئىلمىي دوكلاتىم يىغىن قاتناشقۇچىلىرىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

2 - قېتىملىق خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە

شەرقىي تۈركىستان مۇناسىۋەتلىرى.

پەرھات قۇربان تەڭرىتاغلىق (مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتى دوكتور ئوقۇغۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈرك مۇزىكىسى ۋە ئۇنىڭ خىتاي مەدەنىيىتى ۋە مۇزىكىسىغا بولغان تەسىرى.

2 - نۆۋەتتىكى خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ باياناتى

1. پۈتۈن دۇنيا ئىنسانلىق ئالىمىنىڭ ئادىل بىر دۇنيا تىنچلىقى شارائىتى ئىچىدە بەختىيار ھالدا ياشىشى، بىزنىڭ ئەڭ بۈيۈك ئارزۇمىزدۇر.

2. مەدەنىيەتلەر، دىنلار، ئىرقلار ئارىسىدىكى ئۇرۇش قوزغاش، قۇتراتۇش ھەرىكەتلىرىگە خاتىمە بېرىلىشى لازىم.

3. مىللەتلەرنىڭ تارىخى، كۈلتۈرى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆز كىملىكلىرى بىلەن ئۆز يۇرتلىرىدا ھۆر، مۇستەقىل ياشاشلىرىغا ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇلۇشى، ئادىل بىر رايون ۋە دۇنيا تىنچلىقىنىڭ ئاساسلىرى كۈچلەندۈرۈلۈشى كېرەك.

4. خىتاي خەلقى ئۇزۇن يىللار ئۆزىنىڭ چەتئەل ئىمپېرىئالىست كۈچلىرىدىن كۆرگەن زۇلۇم، بېسىم، خورلۇنۇش، سۆمۈرۈلمە ۋەزىيىتىنى نەزەرگە ئالغان ھالدا، قانۇنسىزلىق بىلەن ئىشغال ئاستىدا تۇتۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە بۇ خىل تەدبىقلاشنى راۋا كۆرمەسلىگى كېرەك.

5. شەرقىي تۈركىستاندا ئېتنىك مىللىي خەلقلەرگە يۈرگۈزۈلگەن بېسىم، سۈمۈرگىچىلىك ۋە ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى توختىتىلىشى لازىم.

6. شەرقىي تۈركىستانغا نىسبەتەن خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش ھەرىكىتىنى توختۇتۇش كېرەك.

7. مەزلۇم تۈرك خەلقلىرىنىڭ ھەر جەھەتتىن زەرەر كۆرىۋاتقان، تەبىئەت تەڭپۇڭلىقىنى بۇزۇۋاتقان ئاتوم - يادرو قۇراللىرىنىڭ سىناقلىرىدا، ئىنسانلارنى سىناق تەرىقىسىدە قوللۇنۇشتەك جىنايەتنى توختۇتۇشى لازىم.

8. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى يۇقۇتۇشنى مەقسەت قىلغان باشقا بىر ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئۇسۇلى بولغان تۇغۇت چەكلەش ۋە مەجبۇرىي بالا چۈشۈرۈۋېتىشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشى لازىم.

9. شەرقىي تۈركىستاندا ئاق تاماكا (خروئىن) قاتارلىق ھەرخىل زەھەرلىك ماددىلارنىڭ سېتىلىشى، ئون سەككىز ياشتىن تۆۋەندىكىلەرنىڭ مەست قىلغۇچى ئىچىملىكلەرنى ئىستېمال قىلىشى ۋە سېتىپ ئېلىشى مەنئىي قىلىنىشى كېرەك.

دوكتور قۇربان ۋەلى (ئۇرۇمچى ئۇنىۋېرسىتېتى ئارخېئولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ سابىق مۇدىرى، ئامېرىكا) خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىشكەنجىلىرى.

دوتسېنت دوكتور ئەھمەت تاشاگىل (مىمارسىنان ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) بىر تۈرك يۇرتى ھېسابلانغان شەرقىي تۈركىستان - قەدىمكى شەھەرلىرىنىڭ تارىخى.

پروفېسسور دوكتور فەخرەتتىن كىرزى ئوغلى (ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستاندىكى مازارلىق ۋە قەبرە تاشلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى.

پروفېسسور دوكتور شامىر كازىم ئوغلى (باكۇ دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - ئەزەربەيجاندا ماخموت قەشقرى توغرۇلۇق ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخموت قەشقرى (تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تۈرك كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئورنى.

دوتسېنت دوكتور ھۇلىيا قاساپ ئوغلى چەنگەل (غازى ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستانلىق تۈركولوگ شائىر ۋە يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ مىللىيەتچىلىكى.

ئابدۇلھەكىم ئىلتەبەر (شائىر، يازغۇچى، سابىق ئۇرۇمچى يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ سېكرېتارى) - تۈركىيە ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەدەبىي مۇناسىۋەتلىرى.

پروفېسسور دوكتور نەرمىن گۈرگۈناي (ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سابىق ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستاندىكى ئايال كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىمىزدىكى ئورنى.

دوتسېنت دوكتور ئالىمجان ئىنايەت (ئەگە ئۇنىۋېرسىتېتى تەتقىقات ئىنستىتۇتى ئوقۇتقۇچىسى) - شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى دۈچ كېلىۋاتقان ئاق خەتەر.

دوتسېنت دوكتور ئەركىن ئەمەت (ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتى تىل، تارىخ، جۇغراپىيە فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) - يېراق شەرقتىكى تەڭپۇڭلۇقلار ۋە شەرقىي تۈركىستان.

دوتسېنت دوكتور ف. ئەخمەت يۈكسەل (ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئىنژېنېرلىق فاكۇلتېتى ئوقۇتقۇچىسى) شەرقىي تۈركىستاندىكى تارىخىي يەرلىشىش ماكانلىرى.

دوكتور. ئەھمەت تۈركۆز (مائارىپچى ۋە تەتقىقاتچى) - ھۆكۈمەتلەر سىرتىدىكى ئۇيغۇر (ن گ ئو) دوكلاتلىرىدا شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئايىق - ئاستى قىلىنىشى.

دوكتور. يۈسۇف گەدىكلى (مائارىپچى ۋە يازغۇچى) - ئوسمانلى (تۈركىيە) ۋە

خاسىيەتتى ۋە غۇرۇرىنى ئايىاق - ئاستى قىلمايدىغان،

- ھېچكىمنى مەجبۇرىي ئىشلەتمەيدىغان ۋە مەجبۇرىي ئىشلەشكە زورلىمايدىغان،

- ھەربىر شەخسنىڭ ئۆزىگە خاس ۋە ئائىلۇيى ھاياتىغا، ئولتۇرۇشلۇق جايىغا ھۆرمەت كۆرسىتىلىدىغان، (8 - ماددا)

- ھەر ئىنسانىنىڭ چۈشەنچە، ۋىجدان ۋە دىن ئەركىنلىكىگە ساھىپ بولىدىغان، (9 - ماددا)

- ھەربىر شەخسنىڭ ئىپادە ھۆرىيىتى مەۋجۇت بولىدىغان، (10 - ماددا)

- ھېچبىر كىشىنىڭ جىنايەت ھېسابلانمايدىغان بىر ھەرىكەت سەۋەبىدىن قارىلانمايدىغان، (7 - ماددا)

- ھەربىر شەخسنىڭ ھۆر بولۇش ۋە بەختەر ياشاش، ئۆز - ئۆزىنى ئىدارە قىلىش ھەق - ھوقۇقى مەۋجۇت بولىدىغان، (7 - ماددا)

ماددا ۋە قانۇنلارنىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئەزاسى بولۇش سۈپىتى بىلەن خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىمىز.

1996 - يىلى، 23 - ئۆكتەبىر، ئىستانبۇل - تۈركىيە

غۇلجىدىكى ھەققانىي نامايىش ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ قانلىق باستۇرۇشى

1997 - يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ خەلقىمىزنىڭ نورمال دىنىي ئېتىقاتلىرى بويىچە ئىبلىپ بېرىۋاتقان دىنىي ئىبادەتلىرىگە قارشى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتقان چەكلەش ۋە بېسىملىرىغا ۋە ئىسلامىيەتكە قارشى ئىبلىپ بېرىلىۋاتقان قىرغىنچىلىقلىرىغا قارشى، غۇلجا شەھىرىدە بەش يۈزگە يېقىن مۇسۇلمان ياشلار، نورمال دىنىي ئىبادەت ئەركىنلىگىنى تەلەپ قىلىپ نامايىش ئۆتكۈزدى. خىتاي ئەسكەر ۋە ساقچىلىرى تىنچلىق يولى بىلەن نامايىش قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ئوق ئېتىپ، بومبا تاشلاپ، نۇرغۇن ياشلارنى ئۆلتۈردى ۋە ياردار قىلدى. بۇ ناھەقچىلىككە غەزەپلەنگەن خەلق ۋە ياشلار قوزغۇلۇپ نامايىش قىلىپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرۇپ، ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى ۋە دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىكىنى تەلەپ قىلدى. بىراق بۇ تەلەپلەرگە ئىجابىي جاۋاپ بەرمىگەن خىتاي ھاكىمىيىتى مەركىزى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە قوماندانلىقىدا نەچچە دىۋىزىيە ئەسكىرىي كۈچنى يۆتكەپ كىلىپ، غۇلجا شەھىرىدە تارىختا كۆرۈلمىگەن دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق ئىبلىپ باردى. بۇ ۋەقەدە ئۆلگەن

10. شەرقىي تۈركىستاندا ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە داۋام قىلىۋاتقان، خەلقئارا تەشكىلاتلارنىڭ ئىنسان ھەقلىرى توغرىسىدىكى دوكلاتلىرىدا ئىسپاتلانغان ئىنسان ھەقلىرىگە قىلىنىۋاتقان خىلاپلىقلارغا، مەھكىمە سوتلىرىغا تارتىلماستىن جازالىنىشلارغا يول قويۇلماسلىقى، پىكىر جىنايەتلىرى دېگەن باھانە بىلەن جازالاشلارنىڭ توختۇتۇلۇشى، قولغا ئېلىنغانلارغا خەلقئارا ئۆلچەملەرگە ئۇيغۇن مۇئامىلە قىلىنىشى كېرەك.

11. قېرىنداش تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەۋجۇتلىقىغا، ئۇنىڭ تەقدىرىگە پەرۋاسىز، ئالاقىسىز قالماسلىغى لازىم.

12. ئىنسانلىق خاسىيىتىگە ھۆرمەت كۆرسىتىۋاتقان، ئىنسان ھەقلىرى، ھوقۇقىنى ۋە تىنچلىقىنى غايە ۋە مۇداپىئە قىلغان دۆلەتلەرمۇ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دەرت - ئەلەم، پاجىئەلىرىگە پەرۋاسىز قالماسلىقى كېرەك.

13. جۇمھۇر رەئىسلىرى سەۋىيەسىدە ئېچىلغان تۈرك دۆلەتلىرى يىغىنلىرىدا ۋە تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى قۇرۇلتايلىرىدا شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى يىغىن كۈنتەرتىپىنىڭ ئالدىنقى مادداىلىرى قاتارىدا مۇزاكىرە قىلىنىشى لازىم.

14. تۈركىيە بۈيۈك مىللەت مەجلىسى ئىنسان ھەقلىرىنى تەتقىق قىلىش كومىسسىيەسى قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتلىرىنى دىققەت نەزىرىگە ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستانىدىكى ئىنسان ھەقلىرىگە قىلىنىۋاتقان خىلاپلىقلارغا مۇناسىۋەتلىك ئەندىشىلىرىنى ئۆز يېرىدە كۆزىتىشى، مەۋجۇت مەسىلىلەرنى خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى ئورگانلىرىغا يەتكۈزۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك.

15. خىتاي ھاكىمىيىتى ئۆز خەلقىگە ۋە ئىنسانلىق ئالىمىگە نىسبەتەن سەممىيىتىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ، 1982 - يىلىدىكى خىتاي ئاساسىي قانۇنى ۋە شەرقىي تۈركىستان رايونى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئاپتونوم رايون قانۇنلىرىنىڭ مۇناسىۋەتلىك مادداىلىرى، ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى لازىم.

16. ئاسىيادا تىنچلىق ۋە خىتاي خەلقىنىڭ بەخت - سائادىتى، خىتاي دۆلىتىنىڭ بىخەتەرلىگى - ئۇلارنىڭ زامانىۋىي ئىنسان ھەق - ھوقۇقى ۋە قىممەتلىرىگە رېئايە قىلىشى ۋە تۈرك - ئىسلام دۇنياسى بىلەن بۇ يۈكسەك ئىنسانى تۇيغۇ ۋە غايىلەر ئاساسىدا داۋام قىلدۇرىلىدىغان مۇناسىۋەتلىرى بىلەن كاپالەتكە ئىگە بولالايدۇ. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، بىز خىتاي ھۆكۈمىتىدىن ئىنسان ھەقلىرى نىزامنامىسىدە ئۇچۇق يېزىلغان:

- مىللەتلەر ئارىسىدا مىللەتلەرنىڭ ھەق - ھوقۇقى ۋە بارەۋەرلىگىنى ساقلايدىغان،

- ھېچ كىشىنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەت، غەيرىي ئىنسانى ۋە ياكى ئىنسانلىق

ۋە ئازاتلىق ئىستەكلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى، شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتىدا ئېلىنغان قارارلارنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ، غۇلجا خەلقىنىڭ دېموكراتىك تەلەپلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا ۋەھشىلىك بىلەن قانلىق شەكىلدە باستۇرۇشقا جۈرئەت قىلالىغان ئىدى. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ غۇلجا قەتلىئامى، پۈتۈن دۇنيادا خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى قاتتىق نارازلىق قوزغىدى.

تۈركىيە - ئىستانبۇلدا 1997 - يىلى 2 - ئايدا شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، غۇلجىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىققا قارشى چوڭ كۆلەملىك نامايىش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ خىل نامايىشلار گېرمانىيە، ئاۋۇستىرالىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قېرىنداش جۇمھۇرىيەتلەردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن يۈز بەردى. بولۇپمۇ دېموكراتىك ھۆر مەملىكەتلەردىكى رادىئو - تېلېۋىزورلاردا غۇلجا قىرغىنچىلىقىنى ئەيىپلەيدىغان خەۋەر ۋە سۆھبەتلەر ئېلان قىلىندى.

مەنمۇ تراكىيە تېلېۋىزورىنىڭ دەۋىتىگە ئاساسەن 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى تېلېۋىزور قانالىدا غۇلجا ۋەقەسى ھەققىدە بايانات ئېلان قىلىپ، مەلۇماتلار بەردىم. تېلېۋىزىيە ئىستانبۇسى مۇدىرى خايرەتتىن ئۈيار ئەپەندىنىڭ سورىغان سوئاللىرىنى جاۋاپلاندۇردۇم.

غۇلجىدا ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قەتلىئام مۇناسىۋىتى بىلەن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى ۋە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ھۆكۈمىتى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ بىگۇناھ، مەسۇم ئىنسانلارغا قارشى قورال كۈچى قوللۇنۇشتىن ۋاز كېچىپ، مەسىلىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلدى ۋە خىتاي ھۆكۈمىتىنى ئاگاھلاندۇردى.

بۇ قىرغىنچىلىق خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىدىكى قىرىق سەككىز يىللىق ھۆكۈمرانلىقى جەريانىدا، تۇنجى قېتىم يۈز بەرگەن قانلىق قىرغىنچىلىق ئەمەس ئىدى. بۇ يىللار ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى باستۇرۇش، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى باھانىسى بىلەن 1951 - ، 1952 - ، 1953 - يىللىرىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىق، 1954 - يىلى خوتەندە يۈز بەرگەن ئاتچۇي قىرغىنچىلىقى، 1958 - ، 1959 - يىللىرىدا ئېلىپ بېرىلغان يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ھەرىكەتتە يۈرگۈزۈلگەن قانلىق قىرغىنچىلىق، 1960 - يىلى باي ۋە پەيزىۋات ناھىيىلىرىدە خەلقمىزنى ئاچلىقتىن ئۆلتۈرۈش قىرغىنچىلىقى، 1962 - يىلى 29 - ماي غۇلجا قىرغىنچىلىقى، 1969 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىدا قارا چۆلدە يۈز بەرگەن قوراللىق توقۇنۇشتىن كېيىن، قەشقەر ۋىلايىتىدە ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قىرغىنچىلىق ھەرىكىتى ۋە 1990 - يىل 4 - ئايدىكى بارىن قىرغىنچىلىقى، شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىلغان ئىرقىي قىرغىنچىلىقلارنىڭ

بىرقانچە خىتاي ئەسكىرىنىڭ ئۆچىنى ئالغان خىتايلار ئوچ يۈزدىن ئارتۇق ئۇيغۇر ياشلىرىنى قارا قىشتا سوۋ چېچىپ توڭلۇتۇپ، ئوق ئېتىپ، ئىتقا تالىتىپ ۋە سوراقتا ئۇرۇپ - قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. بەش مىڭدىن ئارتۇق ياشنى قولغا ئالدى. نەچچە ئاي غۇلجىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، بىگۇناھ خەلقنى تۇتقۇن قىلدى. ئۇردى، قىينىدى، سوراق قىلدى ۋە جازالىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان بويىچە قولغا ئېلىش دولقۇنى قوزغاپ ئاتمىش بەش مىڭغا يېقىن كىشىنى تۈرمىلەرگە قامىدى. ھەر ئايدا بىر قېتىم دېگىدەك ئوچۇق سوت ھۆكۈم قىلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۇيغۇر ياشلىرى 20 - 30 كىشىلىك گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن ھالدا ئۆلۈمگە ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، ۋەھشىلەرچە جازالاندۇرۇلدى. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ ۋەھشىلىكلىرى مەملىكەت ئىچى ۋە چەتئەللەردە خەلقىمىزنىڭ قاتتىق نارازلىقىنى قوزغىدى.

غۇلجا ۋەقەسى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۆز ئانا ۋەتىنىدە ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقتىن مەھرۇم قىلىنغان، دىن، تىل ۋە ۋىجدان ھۆرىيىتى قاتتىق چەكلەنگەن، مىللىي كىملىكلىرىنى يوق قىلىش ئۈچۈن ئېغىر سىياسىي بېسىم ۋە زوراۋانلىق يۈرگۈزۈلگەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنسانچە ياشاش ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ئازاتلىق، ھۆرلۈك تەلەپ قىلىپ، تىنچلىق يولى بىلەن ئۆتكۈزگەن نامايىشىنى خىتاي دىكتاتور ھاكىمىيىتىنىڭ قوراللىق كۈچ بىلەن ۋەھشىلەرچە باستۇرۇشىدىن ئىبارەت قانلىق قەتلىئام ئىدى. بۇ قانلىق ئىرقىي قىرغىنچىلىق، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ يۈزدىكى ماسكىسىنى چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ قانخورلۇق ماھىيىتىنى پۈتۈن دۇنياغا يەنە بىر قېتىم كۆرسەتتى.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ غۇلجىدا ئېلىپ بارغان قانلىق قىرغىنچىلىقىنىڭ مەلۇم ئارقا كۆرۈنۈشى بار ئىدى. ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، 1996 - يىلى خىتاي كوممۇنىست ئىمپېرىيەسى بىلەن رۇسىيە فىدېراتسىيونى ئۆزئارا مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ، شاڭخەي ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ئىتتىپاقىنى قۇرۇش قارارى ئالغاندىن كېيىن، بۇ ئىتتىپاققا قازاقىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستاننى قاتناشتۇرۇپ، شاڭخەي يىغىنىنى ئېچىپ، شاڭخەي ئىقتىسادىي ھەمكارلىق تەشكىلاتىنى قۇرغانلىقىنى جاكارلىدى. كېيىنرەك بۇ ئىتتىپاققا ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتىنمۇ داخىل قىلدى. بۇ شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى ئىقتىسادىي ھەمكارلىقنى ئاساس قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە تېرورىزىمغا ئورتاق ھالدا قارشى تۇرۇشنى مۇھىم نىشان قىلغان ئىدى. تېرورىزىم دېيىلگەن ھامان رۇسىيەنىڭ نەزەردە تۇتقىنى چېچەنىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق تەلىۋى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ نەزەردە تۇتقىنى بولسا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيەت

قىرغىنچىلىق ۋە قانلىق زۇلۇم بىلەن بىر مىللەتنىڭ ھۆر ياشاش ئىرادىسىنى سۇندۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

زوراۋانلىق ۋە زۇلۇم قىلغانلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ!

ھەق - ئادالەت ۋە ھەققانىيەت چوقۇم غەلبە قىلىدۇ. بۇ تارىخ ئېقىمىنىڭ ئۆزگەرمەس قانۇنىدۇر!

شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى ئۆزىنىڭ ئازاتلىق ۋە ھۆرىيىتىگە چوقۇم ئېرىشىدۇ!

«ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى» پائالىيىتىگە قاتنىششىم

مەن ئەلئازىخ سۈرىجە خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى، سۈرىجە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن تەكلىپنامىغا ئاساسەن، 1997 - يىلى 6 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 17 كۈنىگىچە داۋاملىشىدىغان ھەزەر كۈلتۇر ۋە سەنئەت كۈنلىرىنىڭ ئۈچىنچىسى ھېسابلانغان «ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى» پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن، 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 11 دە ئىستانبۇلدىن ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ، شەيخۇل مۇھەررىر ئەخمەت قاباقلى بىلەن بىرلىكتە سائەت 12:10 دا دىياربەكرىغا يېتىپ كەلدىم. بىزنى «ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى»نى ئۇيۇشتۇرغان كومىتېتنىڭ ئەزالىرى ئايرىدىرومدا قىزغىن قارشى ئالدى. دىياربەكىردا بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىش ئۈچۈن، تۈرك دۇنياسىنىڭ بىرقانچە مەملىكەتلىرىدىن كەلگەن يازغۇچى، شائىرلار بىلەن ئۈچرۇشۇپ چۈشلۈك تاماق يېگەندىن كېيىن، ئاپتوۇتۇز بىلەن دىياربەكرنىڭ شەھەر مەركىزى ۋە مۇھىم نۇختىلرىنى ئايلىنىپ، ئەلئازىخ ۋىلايىتىگە قاراشلىق سۈرىجە ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقىپ، سائەت 16 دە سۈرىجەدىكى بىزگە ئايرىلغان مېھمانخانىغا يېتىپ كېلىپ، ئورۇنلاشتۇق.

1995 - يىلنىڭ 6 - ئېيىدا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەلئازىخ ۋىلايىتىنىڭ سۈرىجە ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلۈشكە باشلىغان ھەزەر كۈلتۇر ۋە سەنئەت كۈنلىرى نامى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان «ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى» پائالىيىتى، تۈركىيە ۋە دۇنيا مىقياسىدا ئالاھىدە تەسىر قوزغاپ، تونۇلۇشقا باشلىغان ئىدى.

ھەزەر كۈلتۇر ۋە سەنئەت كۈنلىرىنىڭ بىرىنچى كۈنى بولغان 14 - ئىيۇن كۈنى ئاخشىمى «تۈرك دۇنياسى ئەدەبىياتى ۋە كۈلتۇر بىرلىگى» ماۋزۇسى ئاستىدا، فىرات ئۇنۇۋېرسىتېتى ئاتا تۈرك يىغىن زالىدا بىر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا ئاتاقلىق ئەدەبىياتشۇناس، شەيخۇل مۇھەررىر ئەخمەت قاباقلى ئۇستاز رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىندا تۈرك دۇنياسىنىڭ ئەدەبىياتى ۋە

بەزى مۇھىم ئۆرنەكلىرىدۇر.

شەرقىي تۈركىستان مانجۇ - خىتاي ئىشغالىيىتىگە ئۆچرىغاندىن تارتىپ بۈگۈنكى كۈنگىچە، ھۆر ياشاشنى ئارزۇ قىلغان خەلقىمىز داۋاملىق ھالدا مۇستەملىكىچى كۈچلەرنىڭ قانلىق، مىللىي قىرغىنچىلىقىغا ئۇچراپ كەلدى. چېكىدىن ئاشقان زۇلۇم ۋە بۇ مىللىي قىرغىنچىلىقلارغا قارشى تۇرۇپ، ھۆرىيەت ۋە مىللىي مۇستەقىللىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر خەلقى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقى، تۆرت يۈز ئەللىك قېتىمدىن ئارتۇق چوڭ - كىچىك ئىنقلابى قوزغىلاڭلارنى كۆتۈرۈپ، مۇستەملىكىچى، زوراۋان كۈچلەرگە ئەجەللىك زەربىلەر بەردى ۋە بۇ جەريانىدا مۇستەملىكىچىلەرنى ئانا ۋەتىنىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، بەش قېتىم مىللىي مۇستەقىل دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، قانچە ئون يىللار ھۆرىيەت ئۈچىدە ئەركىن - ئازات ھالدا ياشىدى.

ئەمما ئۇيغۇر خەلقىنى ئاساس قىلغان شەرقىي تۈركىستان خەلقى، دۇنيادىكى زوراۋان مۇستەملىكىچى كۈچلەر، بولۇپمۇ رۇس - خىتاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ ھەمكارلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مەنپەئەت سودىسىنىڭ قۇربانى بولۇپ، بۈگۈنكى پاجىئەلىك تەغدىرگە گىرىپتار بولۇپ قالدى.

بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ۋەزىيىتى، پەلەستىن خەلقىنىڭ ۋەزىيىتىدىن پەرقلىق ئەمەس. بۈگۈن شەرقىي تۈركىستاندا ئېغىر سىياسىي بېسىم ۋە دۆلەت تېررورى، ئەڭ رەھىمسىز ئىقتىسادىي بۇلاڭ - تالاڭ، كۈنسېرى ئېغىرلىشىۋاتقان كۆلتۇر - مەدەنىيەت ئاسسىمىلياتسىيەسى داۋام قىلماقتا. بۈنىڭغا شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىنچلىق يولى بىلەن نارازىلىق بىلدۈرىشى، ھەققانى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، قارشىلىق كۆرسىتىشى ئۇلارنىڭ تەبىئىي، ئىنسانى ھەققىدۇر. تىنچلىق بىلەن نامايىش ئۆتكۈزۈش ھەق - ھوقۇقى بولمىغان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ داۋاملىق ھالدا زورلۇق كۈچى بىلەن باستۇرۇلۇشى، جازالاندۇرۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇقىمسىزلىقنىڭ ئاساسىي مەنبەلىرىدىن بىرىدۇر. شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان بۇ خىلدىكى ۋەقەلەرنىڭ ئاساسىي جاۋاپكارى، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىدۇر.

قەيەردە زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىك مەۋجۇت بولسا، ئۇ يەردە مۇقەررەر نارازىلىق ۋە قارشىلىق بولىدۇ. خىتاي ھاكىمىيىتى ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئادالەتسىز، مۇستەملىكە ۋە سۆمۈرگۈچىلىك سىياسىتىنى قايتا كۆزدىن كەچۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنسانغا ئوخشاش ھۆر ياشاش ئىرادىسىگە ھۆرمەت كۆرسەتمەيدىكەن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەق - ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلمايدىكەن، ئاتالمىش ئىچى بوش، يالغان ئاپتونومىيە ۋىۋىسكىسىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، دۇنيا خەلقىنى ئالداشقا ئۇرۇنىدىكەن، بۇ خىل قانلىق ۋەقەلەر، قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكەتلىرى داۋاملىق يۈز بېرىپ تۇرىدۇ.

تۈركىيە مىللەت مەجلىسى ۋەكىلى مەھمەت ئاغارلار كۆلتۇر پائالىيەتلىرىگە قىزىقىش ۋە ئېتىۋار بىلەن ئالاھىدە كېلىپ قاتناشتى. ھۆرمەتلىك ناسىق كامال زەيبەكنىڭ سەنئەتچى كىشىلىگىنى ئىپادىلىگەن ھاياجانلىق نۇتقى ۋە ئوقۇغان «گۈل» ناملىق شېئىرى، ئالاھىدە ئالقىشقا ئېرىشتى.

ھەزەر كۆلتۇر - سەنئەت كۆنلىرىنىڭ 3 - كۈنى بولغان 16 - ئىيۇن دۈشەنبە كۈنىدە ئەلازىخ ئوقۇتقۇچىلار ئۆيىدە سائەت 10:00 دا سۆھبەت يىغىنلىرى ۋە ئىمزا كۈنى سائەت 15:30 دا سۈرىجە خەلق تەلىم - تەربىيە مەركىزىدە قول - ھۈنەر سەنئەتلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىلىپ، ئېكسكۇرسىيە قىلىندى. سائەت 17:00 دە تۈرىيول تەسىسلىرىدە ھەزەر كۆلىگە كۆك بايراق ئېسىش مۇراسىمى، 19:30 دا شېئىر ۋە مۇزىكا ئاخشاملىرىنىڭ ئىككىنچىسى تەرتىپلەندى. مۇزىكا، شېئىر زىياپەتلىرى ۋە سەنئەتچى فاتىخ قىسقا بارماقنىڭ گۈزەل ناخشىلىرى بىلەن ئاياغلاشتى.

«ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى» گېزىت - ژۇرناللاردا كەڭ كۆلەمدە ئەكس ئەتتۈرۈلدى. «ھازار» گېزىتىنىڭ 1997 - يىلى 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى نەشر قىلغان 12 - سانىدا كەڭ دائىرىدە خەۋەر بېرىلدى. «تۈرك ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1997 - يىلى 7 - ئاي 285 - سانىدا «ھەزەردە ئۈچ ئاخشام» ناملىق خەۋەردە، مېنىڭ شېئىر ئوقۇۋاتقان رەسىمىم ئىلاۋە قىلىندى.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئەلئازىخ ۋاللىغى، ئالئازىخ مائارىپ، سەنئەت، كۆلتۇر تەتقىقات تونۇشتۇرۇش ۋە خىزمەت ۋەخپى تەرىپىدىن 1998 - يىلى نەشر قىلىنغان «ھەزەر شېئىر ئاخشاملىرى گۈلدەستىسى» ناملىق كىتابنىڭ 53 - ، 54 - ، 55 - بەتلىرىدە مېنىڭ تەرجىمھالىم، رەسىمىم، «ئىنسان ناخشىسى»، «بىز ۋە دۇنيا» ناملىق شېئىرلىرىم ئېلان قىلىندى.

تۈركىيەدە «خەلقئارا شەرقي تۈركستان مىللي مەركىزى» نىڭ قۇرۇلۇشى

5 - فېۋرال غۇلجا ۋەقەسىدىن كېيىن، تۈركىيە قاتارلىق ئاسىيە، ياۋروپا، ئامېرىكا، ئاۋۇستىرالىيە قىتئەلىرىدىكى مەملىكەتلەرگە يەرلەشكەن شەرقي تۈركستانلىقلار، خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى نارازىلىق نامايىشلىرىنى ئېلىپ بارىدى ۋە بايانات-لار ئېلان قىلدى. بۇ نامايىشلار خەلقئارا دائىرىگە چوڭ تەسىر قوزغىدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ۋە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكلىرى، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ غۇلجىدىكى خەلق نامايىشىنى قانلىق شەكىلدە باستۇرۇشىنى توختۇتۇشىنى ۋە مەسىلىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشىنى تەشەببۇس قىلىپ بايانات-لار ئېلان قىلدى.

ئۇلار ئاۋسىدىكى مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئاتا تۈرك كۇلتۇر مەركىزى باشلىقى پروفېسسور دوكتور سادىق كامال تۇرال، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى (مەن)، پامۇك قەلە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇئاۋىن مۇدىرى پروفېسسور دوكتور ئۆندەر گۆچگۈن ئەپەندىلەر مۇھىم مەلۇماتلار بەردۇق. مەن مۇھىم نۇقتا قىلىپ، تارىختىن كۇنىمىزگە قەدەر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تۈرك دۇنياسى ئەدەبىياتى بىلەن بولغان قۇيۇق مۇناسىۋەتلىرى ۋە ئۆزئارا تەسىرلىرى ھەققىدە سۆز قىلدىم. يىغىندا قىلىنغان دوكلاتلار ۋە سۆزلەر فىرات ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىلىرى، ئوقۇغۇچىلىرى ۋە يىغىنغا قاتناشقان مېڭدىن ئارتۇق كىشىلەر تەرىپىدىن قىزغىن چاۋاكلار بىلەن ئالقىشلاندى.

ھەزەر كۇلتۇر ۋە سەنئەت كۇنلىرىنىڭ 2 - كۇنى بولغان 15 - ئىيۇندا تاغ ۋە تەبىئەتكە يۇرۇش قىلىش پروگىرامسى بويىچە سائەت 9:00 دا ھەزەر تېغى ۋە ئەتراپىغا سایاھەت قىلىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى. سائەت 19:00 دا تۇرىيول تەسىلىرىدە 1 - شېئىر ئاخشاملىرى - مۇشائىرە كېچىسى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ پائالىيەتلەرگە مەشھۇر يازغۇچى، شائىر ۋە مەشھۇر ئەرباباردىن قىرغىزىستانىنىڭ ئەنقەرە باش ئەلچىسى، داڭلىق كىنو فىلىملىرى رېژىسسورى تۆلەمىش ئۆكەمبىۋ، ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل باش كونسولى، ئاتاغلىق شائىرى ئابباس ئابدۇللا خاجال ئوغلى، ماكىدونىيەلىك شائىر نۇسرەت دىشوئۇلكۇ، ئەزەربەيجان يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تالانتلىق شائىر مەھەممەت ئىسمائىل، شىمالىي قىبرىس تۈرك جۇمھۇرىيىتىدىن خارىد فرايى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىكى ئاتاقلىق شائىر ۋە يازغۇچىلاردىن مەھمەت چىنارلى، بەكىر سىتقى ئەردوغان، نۇرەتتىن ئۆزدەمىر، يەھيا ئاق ئەنگىن، مەھمەت زەكى ئاقتاغ، سەمىخ سەرگەن، جەمال سافى، بەشىر ئايۋاز ئوغلى، دىلاۋەر جەبەجى، ئاخمەت ئۆزدەمىر، ئەھمەت تەۋفىق ئوزان، تاجەتتىن شىمشەك، نازىم پايام، ماخمۇت باھار، يۇسۇف دۇرسۇن، گۈنەركان ئايدوغموش، ئابدۇلكېرىم بالتاجى، غازى ئۆزجان، بەدرەتتىن كەلەش تىمۇر، مۇرات قۇشچۇ باشى، نۇرەتتىن بۇيۇك باشلار قاتناشتى.

بىرىنچى شېئىر ئاخشاملىرى - مۇشائىرە كېچىسىدە يۇقىرىدا ئىسمى زىكرى قىلىنغان شائىرلاردىن بىرقانچىسى ئۆزلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ دېكلاماتسىيە قىلدى. بۇلار ئاۋسىدا مەنمۇ شېئىر ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىندىم. مەن مۇشاھىرە كېچىسىدە ئۇيغۇر تۈركچىسىدە يېزىلغان «بىز ۋە دۇنيا» ناملىق شېئىرىمنى ئوقۇپ بەردىم. مۇشائىرە كېچىسىگە قاتناشقانلار مېنىڭ شېئىرىمگە كۇچلۇك ئالقىش ياڭراتتى.

بۇگۇنكى مۇشائىرە پائالىيىتىگە سابىق دۆلەت مىنىستىرلىرىدىن كۇلتۇر مىنىستىرى نامىق كامال زەيبەك، جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى سابىق باش مۇدىرى ۋە

ب 02. 0 پ پ. گ. 0. 122.320 ـ 13 / 23555 سانلىق مەخپىي ئۇقتۇرۇشنى ئىمزالاپ، ئۇنى دۆلەت مىنىستىرلىرىگە، مۇئاۋىن باش مىنىستىرلارغا، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىگە، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە، ئالىي مائارىپ تەشكىلاتىغا، مىللىي بىخەتەرلىك تەشكىلاتى باش سېكرېتارلىقىغا، باش مىنىستىرلىككە قاراشلىق مۇناسىۋەتلىك تەشكىلاتلارغا، باش مىنىستىرلىك مەركەز تەشكىلاتىغا چۈشۈرگەن ئىدى.

بۇ ئۇختۇرۇشنىڭ ئىچىدە مۇنۇ نۇقتىلار ئالاھىدە تەكىتلەنگەن ئىدى:

«تۈركىيە، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى خىتاينىڭ بىردىنبىر ھوقۇقلۇق ۋەكىلى سۈپىتىدە ئاۋغۇست 1971 ـ يىلىدا تونۇغان ئىدى.

تۈركىيە ـ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى مۇناسىۋەتلىرىدە جىددىي مەنپەئەت توقۇنۇشى مەۋجۇت ئەمەستۇر. بۈگۈن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى چېگرىسى ئىچىدىكى <شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى> دىن كۆچۈپ كېلىپ تۈركىيەگە يەرلەشكەن سويداشلىرىمىزنىڭ پائالىيەتلىرى، تۈركىيە بىلەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئارىسىدىكى سىياسىي مۇناسىۋەتلەردە نازۇك بىر نۇقتىنى تەشكىل قىلماقتا.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى بىلەن شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان نامايىشلاردا، پات ـ پات تۈركىيەدە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى تەمسىلچىلىكلىرىنىڭ ئالدىدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بايرىقىنىڭ كۆيدۈرۈلۈشى ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى كەمسىتىدىغان شۇئارلارنىڭ توۋلۇنۇشىغا ئوخشاش خىتايغا قارشى پائالىيەت ۋە ھەرىكەتلەر، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى تولىمۇ بىئارام قىلماقتا.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ۋە جەمئىيەتلىرى پائالىيەتلىرىنىڭ قانۇنى چەك ـ چېگرا ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىشى مۇھىم ئەھمىيەت تەشكىل قىلماقتا.

شەرقىي تۈركىستان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىسمى ئاستىدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى تۈپراقلىرىنىڭ بىر پارچىسىدۇر.

يۇقىرىدىكى مۇلاھىزىلەرنى نەزەرگە ئالغان چېغىمىزدا، مەملىكىتىمىز بىلەن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ تەرەققىياتى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىكىدە مەۋجۇت بولغان قايغۇلارنىڭ يوق قىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىگى شۇبھىسىزدۇر. بۇ مەنادا تەرىپىمىزدىن تۆۋەندە بىلدۈرۈلگەن خۇسۇسلارغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىشى مۇھىمدۇر:

ئا: ئىسمى ئاتالغان ۋەقىپ ۋە جەمئىيەتلەر تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان يىغىنلارغا، مىنىستىرلىرىمىز ۋە دۆلەتكە قاراشلىق ئورگانلاردا ئىشلەيدىغان خادىملارنىڭ

شەرقىي تۈركىستان ۋە خەلقئارادىكى بۇ جەددىي ۋەقەلەرنىڭ تۈرتكىسى نەتىجىسىدە، 1998 - يىلى 12 - ئاينىڭ 9 - ، 10 - ، 11 - كۈنلىرى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى پېنسىيەگە چىققان گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكننىڭ رىياسەتچىلىكىدە، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى، شەرقىي تۈركىستان ھەمكارلىق جەمئىيىتى، شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتى قاتارلىق دۇنيانىڭ ھەرقايسى دۆلەتلىرىدىن كەلگەن ئون بەش شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى باشلىقلىرىنىڭ باش قوشۇشى بىلەن يىغىن ئېچىلىپ، جەددىي مۇزاكىرىلەردىن كېيىن، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى كۇلتۇر مەركىزىدە «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» قۇرۇلدى. مىللىي مەركەزنىڭ ئورگان گېزىتى تەسىس قىلىندى. مىللىي مەركەزنىڭ نەشىر ئەپكارى ھېسابلانغان «ئىستىقلال گېزىتى»نىڭ بىرىنچى سانى 1999 - يىلى 1 - ئايدا ئىستانبۇلدا نەشىر قىلىندى.

مەن خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى قۇرۇش يىغىنىغا 9 - ، 10 - دېكابىر كۈنلىرى قاتنىشىپ، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى خىزمىتىم ۋە ئوقۇغۇچىلارغا ئۆتۈۋاتقان دەرسلىرىمنىڭ توختاپ قالماسلىقى ئۈچۈن، رەھبەرلىكتىن رۇخسەت سوراپ، ئەدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىغا قايتىپ كەتتىم.

«خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى»، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمىدىن بىزار بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىگە ھىجرەت قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان جەمئىيەت بولۇپ، ۋەقەپ قاتارلىق تەشكىلاتلارغا بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇش، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلقئارالاشتۇرۇشتا تېخىمۇ كۈچ ۋە يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتۇرۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئىدى ۋە بۇ مەقسەتكە ئېرىشىشىدە مۇھىم رول ئوينىدى.

گېرمانىيەنىڭ مىۇنخن شەھىردە 2 - قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىينىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى

«خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ مەركەز، 1992 - يىلى دېكابىردا بىرىنچى قېتىم ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى» نىڭ ئىككىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىينى ئۆتكۈزۈشنى پىلانلىغان ئىدى. ئەمما بۇ پروگرام ۋە پىلاننى تۈركىيەدە ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئەينى چاغدا ئىمكانسىز ھالغا كەلدى. چۈنكى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى 58 - نۆۋەتلىك ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى مەسئۇت يىلماز، 1998 - يىل 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى تارىخلىق،

يوللايلى دېگەن تەكلىپنى ئىلگىرى سۈرگەن بولسىمۇ، بەزى ھەيئەتلەر تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرى مەسئۇت يىلماز‌نىڭ 1998 - يىل 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى تارىخلىق ئىچكى ئۆختۈرىشىدا <شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ۋە جەمئىيەتلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان يىغىنلارغا مىنىستىرلىرىمىز ۋە ھۆكۈمەتكە باغلىق ئورگانلاردا ئىشلەيدىغان خادىملارنىڭ قاتناشماسلىقى ۋە تەبرىكلەش بايانلىرى ئېلان قىلماسلىقى لازىم> دېگەن بىر ماددا بار، بۇ ماددىنى نەزەرگە ئالغاندا گېرمانىيەدە ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ يىغىنغا پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندىنىڭ قاتنىشىشى ئۇيغۇن ئەمەس، دېگەن پىكىرلەرنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇزاكىرە يىغىنىدىن رۇخسەت بېرىش قارارى چىقمىدى» دېدى. مەن فاكۇلتېت مۇدىرىمىزغا: «مەن پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئىشلەيدىغان بىر ئۇستاز، بىر ئىلىم ئادىمى، بىر پىكىر ئادىمى بولۇش سۈپىتىم بىلەن كوممۇنىست خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلغانلىقىنىڭ ئەللىك يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن گېرمانىيەدە ئۆتكۈزۈلىدىغان خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىشنى، ئۆزمىنىڭ پىكىر بايان قىلىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىگىمنى، قانۇنلۇق بىر تەلەپ دەپ ھېسابلايمەن. ئەگەر ماڭا رۇخسەت بېرىلمەيدىغان بولسا، سەۋەبىنى ئوچۇق شەكىلدە بايان قىلغان بىر جاۋاپ قەغىزى بېرىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن. بۇ جاۋاپ ۋە بۇ بەلگىنى ئۆمرۇم بويىچە مۇھىم ھۆججەت سۈپىتىدە يېنىمدا ساقلايمەن» دېدىم. ئاردىدىن تۇت - بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، فاكۇلتېت مۇدىرىمز ماڭا: «تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىر ئىشخانىسىدىن سىزنىڭ گېرمانىيەدىكى يىغىنغا قاتنىشىشىڭىزغا رۇخسەت بېرىلدى» دەپ ئۇختۇردى ۋە رۇخسەت بېرىش ھەققىدىكى ئۇختۇرۇشنى ماڭا تاپشۇرۇپ بەردى. مەنمۇ تەييارلىقلىرىمنى تاماملاپ، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا گېرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىگە يېتىپ بېرىپ، مەزكۇر يىغىنغا قاتناشتىم.

كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلغانلىقىنىڭ ئەللىك يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن 1999 - يىلى 10 - ئاينىڭ 11 - كۈنى گېرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدىكى ناستىرون مېھمانخانىسىنىڭ يىغىن زالىدا «شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى» دېگەن تېمىدا مەخسۇس خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

«دۇنيا خەتەر ئاستىدىكى مىللەتلەرنى قوغداش تەشكىلاتى» ۋە «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىگى» نىڭ ئورتاق ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن چاقىرىلغان بۇ قېتىمقى خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ ۋەكىللىرى، «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» ۋە «دۇنيا خەتەر ئاستىدىكى مىللەتلەرنى قوغداش تەشكىلاتى» نىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى، فرانسىيە،

قاتناشماسلىقى ۋە تەبرىكلەش مەكتۇبلىرى ئەۋەتمەسلىكى.

ب: يۇقىرىدا ئىسمى زىكىر قىلىنغان يىغىنلاردا، شەرقىي تۈركىستان بايرىقىنىڭ ئېسىلماسلىقى ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى رەنجىتىدىغان لوزۇنكىلارنىڭ قوللىنىلماسلىقى.

ج: خىتاي ئەلچىلىك ۋە كونسۇلخانىلىرى ئالدىدا خىتاي بايرىقىنىڭ كۆيدۈرۈلمەسلىكى، خىتاينى رەنجىتىدىغان شۇئارلارنىڭ توۋلىنىشىغا يول قويۇلماسلىقى.

يۇقىرىدا كۆرسۈتۈلگەن خۇسۇسلارغا رىئايە قىلىنىشى ۋە ئىجرا قىلىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەسئۇت يىلماز (باش مىنىستر)»

«شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى»، بۇ ئۇختۇرۇشنى نەزەرگە ئالغان ھالدا، ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىگى، شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى ۋە دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى مەسئۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلاردىن بۇ يىغىنىڭ گىرمانىيەدە ئۆتكۈزۈلۈشىگە ھەرقانداق بىر توسالغۇنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىگىنى ئۇقۇپ، 2 ـ نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىينى، گىرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدە ئۆتكۈزۈشنى قارارلاشتۇردى. تۈركىيەدىكى «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» نىڭ قوشۇلۇشى، يۇقىرىدا ئىسمى زىكىر قىلىنغان ئۇچ تەشكىلاتنىڭ ئورتاق قارارىغا ئاساسەن، 1999 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 15 ـ كۈنىگىچە گىرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدە «2 ـ نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى» ۋە كومموۇنىست خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلغانلىقىنىڭ 50 ـ يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى باشلىنىپ كەتتى. تەييارلىق خىزمەتلىرى تاماملانغاندىن كېيىن، ئۇچ تەشكىلاتنىڭ مەسئۇللىرى، ۋەتەن سىرتىدىكى بارلىق تەشكىلات ۋە جامائەت ئەربابلىرىمىزغا يىغىنغا دەۋەت قىلغان تەكلىپنامىلىرىنى يوللىدى.

ماڭا يوللانغان تەكلىپنامىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى رەھبەرلىگىدىن رۇخسەت ئېلىش ئۈچۈن بىر پارچە ئىلتماس يېزىپ، تەكلىپنامىنى ئۇنىڭغا قوشۇپ، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرلىقىغا تاپشۇردۇم. بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئۇنىڭ نەتىجىسىنى ئۇقۇش ئۈچۈن فاكۇلتېت مۇدىرى بىلەن كۆرۈشكىنىمدە، ئۇ ماڭا: «سىزگە رۇخسەت بېرىش مەسلىسىدە فاكۇلتېتىمىزنىڭ رەھبەرلىك ھەيئىتىدە ئىختىلاپ تۇغۇلدى. بەزى ھەيئەتلەر رۇخسەت بېرىشنى ئۇيغۇن كۆرۈپ، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مەكتەپ مۇدىرىغا

ئالدى ۋە شۇ كۈنى «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» نىڭ پۈتۈن رەھبەرلىك ھەيئىتى ئورتاق ھالدا ئىستىپا ئەتتى.

«2 ـ نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى»، 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 9 دا گېرمانىيەنىڭ مىۋنخېن شەھىرىدىكى ناستىرون مېھمانخانىسىنىڭ يېغىن زالىدا باشلاندى. شۇ كۈنى مىۋنخېن شەھىرىنىڭ مەركىزىدىكى ناستىرون مېھمانخانىسىنىڭ ئالدى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقى بىلەن بېزەلدى. ۋە مېھمانخانىنىڭ ئىشىگىنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرچە ۋە گېرمانچە «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن چوڭ لوزۇنكا ئېسىلغان ئىدى.

يېغىننىڭ كۈنتەرتىپىگە ئاساسەن، يېغىندا ئالدى بىلەن كومۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلغان ئەللىك يىلدىن بۇيان، ۋەتىنىمىزنىڭ ئازاتلىقىنى، خەلقىمىزنىڭ ھۆرىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە مۇقەددەس ئىسلام دىنىمىزنىڭ شان ـ شەرىپىنى، مىللىي كىملىگىمىزنى، مىللىي كۈلتۈرىمىزنى قوغداش ئۈچۈن باتۇرلارچە كۈرەش قىلىپ، قىممەتلىك ھاياتىنى تەقدىم قىلغان ۋەتەندىكى مىليونلىغان شېھىتلىرىمىزنىڭ روھىغا ئاتاپ مەخسۇس قۇرئانى كەرىم ئوقۇلدى. ئارقىدىن بارلىق ۋەكىللەر شېھىتلىرىمىزغا ھۆرمەت بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن بىر مىنۇت سۈكۈتتە تۇردى. بۇ جەريانىدا كۆپلىگەن ۋەكىللەرنىڭ كۆزلىرى ئىسسىق ياشقا تولدى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا ئامېرىكا، ئاۋۇستىرالىيە، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، گېرمانىيە، شۋېتسىيە، شۋېتسارىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكىستان قاتارلىق ئون دۆلەتتىن ئون بەش تەشكىلاتقا ۋاكالىتەن ئوتتۇز بەش نەپەر رەسمىي ۋەكىل ۋە ئەللىككە يېقىن مېھمان كېلىپ قاتناشتى. يېغىنغا رەسمىي ۋەكىل سۈپىتىدە قاتناشقانلار تۆۋەندىكى كىشىلەردىن ئىبارەت ئىدى:

سابىق «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» نىڭ ۋە تۈركىيەدىكى «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» نىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن، جامائەت ئەربابى ھاجى ياقۇپ ئانات، پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، «ئامېرىكا ئۇيغۇرلىرى ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى غۇلامىدىن ئەخمەت پاختا، ئاۋۇستىرالىيە «شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى» نىڭ رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەشھۇر جامائەت ئەربابى ۋە ئامېرىكىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئازادلىق تەشكىلاتى» نىڭ قۇرغۇچىسى ۋە رەھبىرى ھۇسەيىن قارى ئىسلامى تۈركىستانى، قازاقىستان «نۇرۇگۇم فوندى جەمئىيىتى» نىڭ رەئىسى دىلبەرىم سامساقوۋا، مۇئاۋىن رەئىسى گۈلنۇر جالالوۋا، «قازاقىستان ئۇيغۇر ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى قەھرىمان غۇجامبەردى، قازاقىستاندىكى «ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» نىڭ رەئىسى سابىت ئابدۇراخمان، «بېشكەك شەھەرلىك ئىنسان

ئىسپانىيە قاتارلىق ياۋروپا ئەللىرىدىن كەلگەن چەتئەللىك ۋەكىللەر، گىرمانىيەدىكى خىتاي دېموگراتىك تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى، تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇلىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركىيە، ئامېرىكا، ئاۋۇستىرالىيە، شۋېتسارىيە، شۋېتسىيە، گىرمانىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ۋە گىرمانىيەنىڭ مىۇنخېن شەھىرىدە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلاردىن بولۇپ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى.

بىر كۈن داۋام قىلغان بۇ قېتىمقى يىغىن جەريانىدا، «خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى» گىرمانىيە بۆلۈمنىڭ بايانىاتچىسى دىرېك پىلايتەر، «دۇنيا خەتەر ئاستىدىكى مىللەتلەرنى قوغداش تەشكىلاتى» نىڭ ۋەكىلى دوكتور ئاندېرىياس سېلمېچى، تىبەتلىكلەرنىڭ دىنىي ۋە سىياسىي داھىسى دالاي لامانىڭ ياۋروپادا تۇرۇشلۇق سابىق ۋەكىلى گىيالتاگ، «دۇنيا خەتەر ئاستىدىكى مىللەتلەرنى قوغداش تەشكىلاتى» ئاسىيا بۆلۈمنىڭ باشلىقى ئولرىخ دېلىيوس، گىرمانىيە دۇيسبۇرۇگ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى توماس ھېير، تۈرك مۇتەپەككۇرى، سىياسىيون ۋە قانۇنشۇناس مۇزەپپەر ئۆزداغ، تۈركىيەلىك پروفېسسورلاردىن ئابدۇقادىر دونۇق، پروفېسسور مەھەممەت ساراي، ئۇيغۇر جامائەت ئەربابى، تارىخچى ھاجى ياقۇپ ئانات، ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىگىنىڭ رەئىسى ئەسقەرجان، «قازاقىستان ئۇيغۇرلار ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى قەھرىمان غۇجامبەردى قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق كىشى مەخسۇس ئىلمىي دوكلات بېرىپ ئۆتتى. ئۇلار ئۆز دوكلاتلىرىدا خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى يەرلىك خەلقلەرگە سېلىۋاتقان زۇلۇم ۋە بېسىم سىياسىتىنى، كەڭ دائىرىدە دەلىل - ئىسپاتلىق ھالدا پاش قىلدى. تارىخشۇناس ھاجى ياقۇپ ئانات ئەپەندىنىڭ شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ۋاكالىتەن بەرگەن «شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەقلىرى دەپسەندە قىلىنماقتا» دېگەن تېمىدىكى دوكلاتى، يىغىن ئەھلىنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. مەن يىغىندا ئىنسان ھەقلىرى توغرىسىدىكى كۆزقاراشلىرىمنى شەرھلەپ ئۆتتۈم.

قۇرۇلتاي رەسمىي باشلىنىشتىن بىر كۈن بۇرۇن «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى تەييارلىق يىغىنى چاقىردى. بۇ يىغىندا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى»نى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دەپ ئاتاش ۋە 1992 - يىلى تۈركىيەدە چاقىرىلغان 1 - نۆۋەتلىك «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» نىڭ روھىنى ياشىتىش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن، بۇ قېتىم چاقىرىلىدىغان مىللىي قۇرۇلتاينىڭ 2 - نۆۋەتلىك مىللىي قۇرۇلتاي قىلىپ چاقىرىش ھەققىدە ئورتاق قارار

لايىھەسىنىڭ 1 - ماددىسى يەنى بۇ قېتىم قۇرۇلىدىغان ئورگانىنىڭ نامى، تالاش - تارتىش قىلىندى. نىزامنامە لايىھەسىدە ئورگانىنىڭ نامى - « شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. بۇ مەسىلىدە تالاش - تارتىش بولۇپ، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستاندىن كېلىپ قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىللەر قۇرۇلتايىنىڭ نامىنى «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» دەپ ئاتاشنى تەكلىپ قىلدى. جىددىي تالاش - تارتىشتىن كېيىن، ئون مىنۇتلۇق دەم ئېلىش ۋاقتىدا، قەھرىمان غوجامبەردى، ساۋۇت ئابدۇراخمان، تۇرسۇن ئىسلام، سىيىتجان سېيىتبېشوپ ئەپەندىلەر، مېنى، ھاجى ياقۇپ ئاتالىق ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىلەرنى چاقىرىپ: «ھازىر ۋەتىنىمىزنىڭ نامى تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، ياۋروپا - ئامېرىكىلاردا <شەرقىي تۈركىستان <دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ. قازاقىستان، ئۆزبەكىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستانلاردا خېلى كۆپ كىشىلەر تەرىپىدىن <ئۇيغۇرىستان> دېگەن نام ئىشلىتىلمەكتە. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، چەت ئەللىك ئىنسانلار قايمۇقۇپ قېلىۋاتىدۇ. <شەرقىي تۈركىستان> بىلەن <ئۇيغۇرىستان>نىڭ بىر مەملىكەت ئىكەنلىگىنى بىلەلمەي، گويا ئىككى مەملىكەت بار بولسا كېرەك دەپ خاتا چۈشۈنۈۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن >شەرقىي تۈركىستان <بىلەن <ئۇيغۇرىستان>نىڭ بىر مەملىكەت، بىر دۆلەت ئىكەنلىگىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن >شەرقىي تۈركىستان <دېگەن ئاتالغۇنىڭ يېنىغا تىرناق ئىچىدە <ئۇيغۇرىستان> دېگەن سۆزنى ئىلاۋە قىلىپ قويۇشنى تەكلىپ قىلىمىز. شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئىگە بولغاندا، شۇ يەردە سايلانغان خەلق ۋەكىللىرى ئاخىرقى قارارنى نېمە دەپ بەرسە، شۇ ئىسمىنى قوبۇل قىلىشقا تەييارمىز، بولمىسا بىز يېغىندىن ئايرىلىپ قايتىپ كېتىمىز» دېگەن پىكىرنى بىلدۈردى. شۇ چاغدا قىسقا مۇھاكىمىدىن كېيىن، ئىتتىپاقلىقنى قوغداشنى نەزەردە تۇتۇپ، ھاجى ياقۇپ، ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىلەر ۋە مەن بۇ پىكىرنى ئۈيغۇن كۆردۇق. مۇزاكىرە يېغىندا بىزنىڭ تەكلۈمىز بويىچە، قول كۆتۈرۈپ ئوچۇق ئاۋاز بېرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق قارار ئېلىش پىكرىگە كېلىندى. نەتىجىدە ئومۇمىي ۋەكىللەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەگىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن يۇقۇرىقى 2 - لايىھە يەنى «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» دەپ ئاتاش رەسمىي قارارلاشتۇرۇلدى. بۇ مەسىلىلەر چىرايلىق ھەل بولدى.

نىزامنامە 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن ئېتىبارەن رەسمىي كۈچكە ئىگە قىلىندى. نىزامنامە ھەققىدىكى قارارنامىدە:

1 - ماددا: تەشكىلات نامى

تەشكىلات نامى (ئورگانىنىڭ نامى) - شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى.

4 - ماددا: مىللىي قۇرۇلتايىنىڭ گىربى

ھەقلىرى جەمئىيىتى» نىڭ رەئىسى تۇرسۇن ئىسلام، «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى» نىڭ رەئىسى ئابدۇجىلىل قاراقاش، «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى ئەسقەرجان، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ قۇرغۇچى ئەزاسى ئەنۋەرجان، تۈركىيەدىكى «شەرقىي تۈركىستان ھەمكارلىق جەمئىيىتى» نىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئابدۇلھېكىم باقى، «شۇئتىسىيە شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى» نىڭ رەئىسى فارۇق سادىق؛ تۈركىيەدىكى «شەرقىي تۈركىستان ياشلار ئىتتىپاقى» نىڭ رەئىسى ئەركىن ئەكرەم، شۇئتىساريەدىن ئەنۋەر راخمان، كېرەم شىرىپ، شۇئتىسىيەدىن رەھىمجان، ئۆزبەكىستاندىن سەيىتجان سېتىشوپ، گېرمانىيەدىن مەرھابا ئىسمائىلئۇا قاتارلىقلار.

يېغىن ئاربلىغىدا «دۇنيا خەتەر ئاستىدىكى مىللەتلەرنى قوغداش تەشكىلاتى» ئاسىيا بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئولرىخ دېلىۋس، «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى» نىڭ ۋەكىلى ئەنۋەرجان، جامائەت ئەربابى ھاجى ياقۇپ ئانات قاتارلىقلار قۇرۇلتايغا ۋاكالەتەن مەخسۇس چەتئەل مۇخبىرلىرىنى كۈتۈۋېلىش يېغىنى چاقىردى. يېغىنغا «گېرمانىيە ئاگىنتلىغى» نىڭ مۇخبىرلىرى، گېرمانىيەنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق سىياسىي گېزىتلىرىنىڭ بىرى بولغان «جەنۇبىي گېرمانىيە گېزىتى» نىڭ مۇخبىرلىرى، گېرمانىيەنىڭ بىر قىسىم رادىئو ۋە تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرىنىڭ مۇخبىرلىرى، فرانسىيە ۋە تۈركىيە گېزىتلىرىنىڭ مۇخبىرلىرى قاتناشتى. يېغىندا خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان سۆمۈرگىچىلىك، ئاسسىملاتسىيە سىياسىتى پاش قىلىنىپ، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ زوراۋانلىق ۋە شوۋىنىزم سىياسىتى قاتتىق ئەيىپلەندى.

مىللىي قۇرۇلتايىنىڭ ئىككىنچى كۈنى يەنى 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 08:30 دىن ئېتىبارەن قۇرۇلتايىنىڭ رەسمىي ۋەكىللىرى، «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى» نىڭ ئىشخانىسىغا جەم بولۇپ، قۇرۇلتاي كۈن تەرتىۋى بويىچە قۇرۇلتايىنىڭ نىزامنامە لايىھەسىنى مۇزاكىرە قىلدى. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا سۈنۇلغان نىزامنامە لايىھەسى، «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى»، «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى» ۋە «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى» قاتارلىق ئۇچ تەشكىلات تەرىپىدىن ھازىرلاپ چىقىلغان ئورتاق لايىھە بولۇپ، يۇقۇرىقى ئۇچ تەشكىلات مەزكۇر لايىھەنى تەييارلاشتا «1 ـ نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى»، «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى»، «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى» قاتارلىق تەشكىلات ۋە ئورگانلارنىڭ نىزامنامىسىدىن مۇۋاپىق شەكىلدە پايدىلانغان ئىدى. نىزامنامە جەمئى يىگىرمە ئۇچ ئانا ماددىدىن ۋە يۈزدىن ئارتۇق تارماق ماددىدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ۋەكىللەرنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

يېپىق ئۆتكەن بۇ قېتىمقى مۇزاكىرە جەريانىدا، ئالدى بىلەن نىزامنامە

سەئۇدى ئەرەبستاندىكى ئەركەك ۋە قىز قېرىنداشلىرىم

ھاجىم دادامنىڭ شەمسىيەخان ھاجىم ئاپىمىزدىن ئون پەرزەنتتى دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ بەشى قىز، بەشى ئوغۇلدىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان تارىخى، ئىلمىي تەھسىلى ۋە خىزمەت ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. ھۆرىيە خانىم 1941 - يىلى 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى تۇغۇلغان، 1981 - يىلى تۇغۇتتا ۋاپات بولغان.

2. پاتىمە خانىم 1942 - يىلى 12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى تۇغۇلغان.

3. دوكتور. ئابدۇلھەمت ئەپەندى 1946 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى تۇغۇلغان.

4. دوكتور. زەينەل ئابدىن ئەپەندى 1949 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى تۇغۇلغان.

5. شائىرە بەدىئە خانىم 1950 - يىلى 12 - ئاينىڭ 23 - كۈنى تۇغۇلغان .

6. دوكتور. مۇھەممەت ئىمىن ئەپەندى 1952 - يىلى 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تۇغۇلغان.

7. ئىنژىنىر خالىد ئەپەندى 1954 - يىلى 3 - ئاينىڭ 13 -كۈنى تۇغۇلغان.

8. دوكتور. ئەمرە خانىم 1956 - يىلى 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تۇغۇلغان.

9. مەھەممەت ئەلى ئەپەندى 1958 - يىلى 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تۇغۇلغان.

10. ئەمەل خانىم 1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ 6 -كۈنى تۇغۇلغان.

ھاجىم دادامنىڭ سەئۇدى ئەرەبستاندا تۇغۇلغان ئوغلى دوكتور ئابدۇلھەمىد داۋۇد قەشقەرى، سەئۇدى ئەرەبستان جىددە ئۇنىۋېرسىتېتىدە مېدىتسىنا فاكۇلتېتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، دوكتورا تەھسىلىنى ئېلىش ئۈچۈن گېرمانىيە فىدېرال جۇمھۇرىيىتىگە كېلىپ، ئۇ يەردىكى مېدىتسىنا فاكۇلتېتىدا يەتتە يىل ئوقۇپ، مېدىتسىنا پەنلىرى دوكتورى ئىلمىي ئۇنۋانىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان. ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، گېرمانىيەدىكى بىر دوختۇرخانىدا دوختۇرخانىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولۇپ بىرقانچە يىل ئىشلىگەن. 1987 - يىلى سەئۇدى ئەرەبستانغا قايتىپ جىددە شەھىرىدىكى ئاتاغلىق ھەربىي دوختۇرخانىدا ئۇزۇن يىللار ئىچكى كېسەللەر مۇتەخەسسىسى بولۇپ خىزمەت قىلغان. 2007 - يىلى پېنسىيىگە چىققان.

سەئۇدى ئەرەبستاندا تۇغۇلغان ئوغۇللارنىڭ ئىككىنچىسى ھېسابلانغان دوكتور زەينەل ئابدىن بولسا، جىددە ئۇنىۋېرسىتېتىدە مېدىتسىنا فاكۇلتېتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، مىسىر جۇمھۇرىيىتىگە بېرىپ، مېدىتسىنا پەنلىرى بويىچە دوكتورا تەھسىلىنى داۋاملاشتۇرغان. دوكتورا ئۇنۋانىنى ئالغاندىن كېيىن، كانادا‌غا بېرىپ ئىككى يىل بىلىم ئاشۇرۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭدىن

مىللىي قۇرۇلتاينىڭ گىرىبى - 1933 - يىلى قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان دۆلەت گىرىبىدىن ئىبارەت.

5 - ماددا: مىللىي قۇرۇلتاينىڭ مەقسىدى

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىنى قوغداش، ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ تولۇق مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىگى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ.

7 - ماددا: مىللىي قۇرۇلتاينىڭ پىرىنسىپلىرى

مىللىي قۇرۇلتاي شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي داۋاسىنى يۈرگۈزۈشتە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئىنسان ھەقلىرى ئومۇمىي بايانnamىسى ۋە بارلىق خەلقئارالىق تەشكىلاتلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، دىنىي ۋە مەدەنى ھەقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتۈن شەرتنامىلىرىنىڭ روھىغا ھۆرمەت قىلىش ئاساسىدا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بەخت - سائادىتى ۋە مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ، دەپ كۆرسۈتۈلگەن ئىدى. بۇ ئاساسلىق ماددىلار قۇرۇلتايغا قاتناشقان بارلىق ۋەكىللەر تەرىپىدىن قىزغىن ھالدا قوللاپ - قۇۋۋەتلەنىدى.

قۇرۇلتاينىڭ رەسمىي ۋەكىللىرى قاتناشقان ھالدا 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى سايلام ئىلىپ بېرىلىپ «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» نىڭ رەئىسلىكىگە كۆپچىلىك ئاۋاز بىلەن ئەنۋەرجان ئەپەندى، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە قەھرىمان غۇجامبەردى ئەپەندى بىلەن ئابدۇجىلىل قاراقاش ئەپەندى، باش كاتىپلىقىغا ئەسقەرجان ئەپەندى سايلاپ چىقىلدى. قۇرۇلتاينىڭ سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ رەئىسلىكىگە ھاجى ياقۇپ ئانات ئەپەندى، «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» نىڭ دائىمىي كومىتېتى ئەزالىقىغا ئون بەش نەپەر كىشى بەلگىلەپ چىقىلدى. قۇرۇلتاي باش تەپتىش ھەيئەتلىكىگە تۈرسۇن ئىسلام ئەپەندى بەلگىلەندى. قۇرۇلتاي ئۆز ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملاپ، غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشتى. قۇرۇلتايغا قاتناشقان ۋەكىللەر ۋە گىرمانىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن 10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى چۈشتىن كېيىن، گىرمانىيەنىڭ مىيونىخ شەھىرىدىكى خىتاي كونسۇلخانىسى ئالدىدا داغ - دۇغىلىق نامايىش ئۆتكۈزۈلۈپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان قانلىق قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە سىياسىتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈلدى.

2000 - يىلىنىڭ بېشىدا گىرمانىيە ھۆكۈمىتى، «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» نىڭ مەركىزى ئورگىنىنىڭ گىرمانىيەدە بولۇشىنى ئۇيغۇن كۆرۈپ رەسمىي تەستىقلىدى.

جەدىدىكى مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىنگلىز فىلولوگىيە فاكۇلتېتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بىرقانچە يىل ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، زېھراندىكى ئارامكو نېفىت شىركىتىدە نەشىر قىلىنىدىغان ژۇرنالنىڭ تەھرىرلىك ۋە يازغۇچىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. ئۇنىڭ 1995 - يىلى لۇئاننىڭ بەيرۇت شەھىرىدە «قۇملار چېچەك ئاچقاندا» ناملىق ئەرەبچە شېئىرلار توپلىمى نەشىر قىلىنغان.

1997 - يىلى «رۇھ ۋە زاماننىڭ سەپىرى» ناملىق شېئىرلار كىتابى ئېلان قىلىنغان.

2001 - يىلى ئىنگلىز ۋە ئەرەب تىلىدىكى شېئىرلار توپلىمى لوندوندا نەشىر قىلىنغان.

2012 - يىلى لۇئاننىڭ بەيرۇت شەھىرىدە ئەرەب تىلىدا يازغان «خانىملارنىڭ ۋىجدانى» ناملىق شېئىرلار كىتابى نەشىر قىلىنغان. ئۇنىڭ قەلەم قۇۋۋىتى كۈچلۈك بولۇپ، توپلام ئالتە شېئىر كىتابى نەشىر قىلىنغان. يازغان شېئىرلىرى جامائەت ئىچىدە كۈچلۈك تەسىرات قوزغىغان. «ئۇلاشقىلى بولمايدىغان لوتۇس» ناملىق ئەسىرىنى ئۆزى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلغان. شائىرە ئەينى زاماندا زەھراندىكى دۇنيا خىتابەت جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسىدۇر.

سىگىللىرىمىزدىن دوكتور ئەمىرە داۋۇد قەشقەرى ئىنگلىز تىلى پروفېسسورى بولۇپ، جەددە شەھىرىدىكى مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىنگلىز تىلى بۆلۈمىدە كۆرگەن كۆرۈنگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرى سۈپىتىدە ئىشلەپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى گېزىت - ژۇرناللاردا مائارىپ ۋە تىل مەسىللىرىنى ئاساس قىلغان كۆپلىگەن ماقالىلىرى ئېلان قىلىنغان. 2011 - يىلى سىگىلمىز دوكتور ئەمىرە داۋۇد قەشقەرىنىڭ «مەملىكتىمىز مۇھتاج بولغان ئىلمىي تەلىم - تەربىيە» ناملىق يۈز يەتمىش تۆرت بەتلىك كىتابى جەددىدىكى «مەرپەت نەشرىياتى» دا نەشىر قىلىنغان.

ئىنىمىز مۇھەممەت ئېلى داۋۇد قەشقەرى سەئۇدى ئەرەبىستاندا تىجارەت بىلەن شۇغۇللانماقتا.

كەنجىتاي سىگىلمىز ئەمەل داۋۇد قەشقەرى خانىمۇ ئالىي مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، زېھرانىدا دۆلەت مەمۇرى بولۇپ، خېلى مۇھىم مەۋقىئىدە خىزمەت قىلىپ كەلمەكتە. سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئەركەك - قىز قېرىنداشلىرىمىنىڭ كۆپچىلىگى دېگەندەك ئوقۇپ يېتىشكەن بىلىملىك ئىنسانلار بولغانلىقى ئۈچۈن، مېنىڭدەك بىر ئىلىم ئادىمى بولغان ئاكىسىغا ھۆرمەت - ئىھتىرام بىلدۈرۈپ كەلمەكتە. مۇناسىۋەتلىرىمىز ئومۇمەن ئېيتقاندا ياخشى داۋاملاشماقتا.

كېيىن سەئۇدى ئەرەبستانغا قايتىپ كېلىپ، جەددىدىكى بىر دوختۇرخانىدا مەلۇم مەزگىل ئىشلىگەندىن كېيىن، جەددە ۋىلايەتلىك سەھىيە مۇدىرلىگىدە مەسئۇل خىزمەتلەردە بولۇنغان.

سەئۇدى ئەرەبستاندا تۇغۇلغان ئۇچىنچى ئىنسان دوكتور مەھەممەت ئىمىن داۋۇد قەشقىرى، جەددىدىكى مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتى خىمىيە فاكۇلتېتىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا ئەۋەتىلىپ، ئامېرىكىدىكى داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ بىرىدە خىمىيە پەنلىرى بويىچە دوكتورا تەھسىلىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تۈگۈتۈپ، خىمىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورىدىن ئىبارەت ئىلمىي ئاكادېمىك ئۇنۋانىنى قازانغان. 1983 - يىلى سەئۇدى ئەرەبستانغا قايتىپ كېلىپ، جەددە شەھىرىدىكى مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتى خىمىيە فاكۇلتېتىغا ئۇستازلىققا تەيىن قىلىنغان. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، خىمىيە فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ئۆستۈرۈلگەن. سەئۇدى ئەرەبستان ھۆكۈمىتىنىڭ جەددە شەھىرىدە قۇرغان قەنت ئىشلەپقىرىش فابرىكىسىدا ئالىي سورتلۇق قەنت ئىشلەپچىقىرىش پروگراممىسى بويىچە، جاپالىق ئىلمىي تەتقىقات ۋە تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەش نەتىجىسىدە، سۈپىتى يۇقىرى بولغان قەنت ئىشلەپچىقىرىلىشىدا مۇھىم رول ئويناپ، دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە نائىل بولغان. ئەرەبستان ھۆكمىتى، فابرىكىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا مەرھۇم دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىمۇ ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشتۇرغان. ئېچىلىش مۇراسىمىغا سەئۇدى ئەرەبستانىنىڭ مۇناسىۋەتلىك بىرقانچە ۋەزىرلىرى قاتناشقان. بۇ مۇراسىمدا ئىنىمىز دوكتور مۇھەممەد ئىمىن داۋۇت قەشقىرىنى ئالاھىدە تەغدىرلەش بىلەن مۇكاپاتلىغان. دادامنى سەھنىگە چاقىرىپ، دوكتور مۇھەممەت ئىمىن داۋۇد قەشقىرىدەك ئىمانلىق، ئەخلاقلىق ۋە ئىجاتكار روھقا ئىگە بىر ئەۋلاد يېتىشتۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئالاھىدە تەقدىرلىگەن. دادام ئۆز پەرزەنتىنىڭ بۇ مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن ئالاھىدە خۇشال بولۇپ ئېتىخارلانغان. ھاجىم دادام بۇ ۋەقەنى ناھايىتى غۇرۇرلانغان ھالدا بىرگە سۆزلەپ بەرگەن. 1995 - يىلدىن كېيىن، ئىنىمىز دوكتور مەھەممەت ئىمىن داۋۇد قەشقىرىنى سەئۇدى ئەرەبستانىدىكى مەشھۇر شىركەتلەر گۇرۇپپىسى ھېسابلانغان سافۇلا شىركەتلەر گۇرۇپپىسى تەكلىپ قىلىپ، مەزكۇر شىركەتلەر گۇرۇپپىسىنىڭ باش مۇدىرلىقىغا تەينىلەنگەن. دوكتور مەھەممەت ئىمىن، بۇ شىركەتنىڭ چەتئەللەردىكى شىركەتلەر بىلەن تىجارى توختام تۈزۈش ئىشلىرىدا مۇھىم رول ئويناپ كەلمەكتە.

دوكتور مۇھەممەت ئىمىندىن كېيىنكى ئىنىمىز، ئىنژىنېر خالىد داۋۇد قەشقىرى نېفىت مۇتەخەسسىسى بولۇپ، سەئۇدى ئەرەبستانىنىڭ زەھران شەھىرىدىكى ئارامكو نېفىت شىركىتىدە ۋەزىپە ئۆتەپ كەلگەن. يېقىندا پېنسىيەگە چىققان.

سىڭىللىرىمىزدىن بەدىئە داۋۇد قەشقىرى، تالانتلىق شائىرە بولۇپ، ئۇ

بولۇپ قالغانىدەك كۆرۈنىدى. كۆزىمىز قىيمىغان ھالدا كۆزلىرىمىزگە ئىسسىق ياش ئېلىپ ھاجىم دادام، شەمسىيەخان ھاجىم ئاپام ۋە ئىنى - سىڭىللىرىم بىلەن خوشلۇشۇپ، تۈركىيە -ئىستانبۇلغا 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قايتىپ كەلدۇق.

2000 - يىلى 2 - ئايلاردا ھاجىم دادامنىڭ سالامەتلىكىدە جىددىي بىر ئۆزگىرىش بولۇپ، جىددىدىكى دوختۇرخانىغا ياتقۇزۇلغان خەۋىرىنى قېرىنداشلىرىمدىن ئاڭلاپ، سەئۇدى ئەرەبىستانغا ۋىزا ئېلىپ بېرىشقا تەمشەلدىم. 3 - ئايلاردا سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى تۇغقانلاردىن ھاجىم دادامنىڭ خېلى ياخشى بولۇپ قالغانلىق خەۋىرى كېلىپ قالدى. مەنمۇ تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدىكى ئوقۇغۇچىلىرىمنىڭ دەرسسىز قالماسلىقى ئۈچۈن، ئەرەبىستانغا يازلىق تەتىلىدە بېرىپ دادام بىلەن كۆرۈشۈپ، يوقلاپ كېلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم.

2000 - يىلى 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئايالىم مېھرىنىسا خانىم ئەدىرنەدىن بىر ئىش بىلەن ئىستانبۇلغا كېرىپ كەتكەن ئىدى. 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ماڭا تېلېفون قىلىپ ئىستانبۇلغا كېرىشىمنى، بىر مۇھىم ئىش چىقىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاتتى.

- قانداق مۇھىم ئىش چىقىپ قالدى؟ - دەپ سورىغىنىمدا، يىغا ئاۋازى ئاڭلانىدى. مېھرىنىسا خانىم:

- ھاجىم دادام تۆنۈگۈن جىددىدە كېسەلدىن ساقىيالماي ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ، - دەپ ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى. مەن تەسەللىي بەردىم ۋە دەرھال ئەدىرنەدىن ئىستانبۇلغا قاراپ يولغا چىقتىم. مېھرىنىسا خانىمغا يولغا چىقىش سائاتىمنى بىلدۈردۈم.

ئەدىرنەدىن ئىستانبۇلغا قەدەر بولغان ئىككى يۈز كىلومېتىرلىك يول بويى ھاجىم دادامنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئويلاپ بەكمۇ پەرىشان بولۇپ كەتتىم. ئاتا - ئانا ئەسلىدە بالىلار ئۈچۈن ئۆزىنىڭ تۇغۇلىكىگە ئوخشاش مۇھىم بولۇپ، ئۇلار ھايات ۋاقتىدا ئىنسان بۇنى چوڭقۇر ھېس قىلالمايدىكەن. ھاجىم دادامنىڭ ۋاپاتى ماڭا خۇددى مەن ئولتۇرغان ئۆينىڭ تۇغرۇكى ئۆرۈلۈپ كەتكەندەك بىر ھېس پەيدا قىلىپ، يۇرۇگىمنى بەكمۇ ئېچىشتۇردى. ئىچىمدە تولدۇرغىلى بولمايدىغان بىر بوشلۇق پەيدا بولۇپ قالدى. ئەمما ئاللاھنىڭ تەقدىرىگە بوي سۇنماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. بۇنى ئويلاپ ئۆزۈمگە بىرئاز تەسەللى بەردىم. ئىستانبۇلدىكى ئۆيگە كىرگىنىمدە مېھرىنىسا خانىم ۋە باللىرىم كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ماڭا ئېسىلىپ يىغلاشتى. مەنمۇ كۆز يېشى تۆكۈپ يىغلىدىم. ئون - يىگىرمە مىنۇت ئۆتكەندە، بىزنىڭ ئۆينىڭ قوڭغۇرىقى چېلىندى. باللىرىم ئىشىكنى ئاچتى. بىزنىڭ مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق سەلەي ھاجىم ئاكام، جالالدىن يەھيا ھاجىم، مەھەممەت ھاجىم، ئىمام ئىلياس ھاجىم، مەھەممەت ئەيسا ھاجىم قاتارلىق يىگىرمىگە يېقىن كىشى كېرىپ كەلدى. مەن ئۆزۈمنى تۇتالماي كۆز يېشى قىلدىم. ئۇلار دەرھال

هاجىم دادام داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ۋاپاتى

هاجىم دادام ئىككىنچى ئانا ۋەتىنىمىز تۈركىيەگە كېلىپ يەرلىشىشىمدە، پەرزەنتلىرىمنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ يېتىلىشىدە ناھايىتى مۇھىم رول ئويناندى. بىزنى ھەرزامان ئىقتىسادىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ ۋە يول كۆرسىتىپ، ئۆزىنىڭ ئاتىلىق بۇرچىنى تولۇق ئادا قىلدى.

1999 - يىلى هاجىم دادام تۇيۇقسىز ئاغرىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەھىرىدىكى دۆلەت دوختۇرخانىسىدا داۋالىنىپ، بىرئاز ياخشى بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ، دادامنىڭ ئىنىسى سالىھ هاجى ئاكام بىلەن بىرلىكتە 1999 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا يازلىق تەتىلدىن پايدىلىنىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ، تائىف شەھىرىگە چىقىپ، ئۇنى يوقلاپ، ھال - خاتىرە سورىدۇق. هاجىم دادام بىزنىڭ يوقلاپ كەلگەنلىكىمىزدىن بەكمۇ خۇشال بولدى. ئەمما هاجىم دادامنىڭ كېسەللىكتىن بىرئاز ئورۇقلاپ، ماغدۇرسىز بىر ھالغا كېلىپ قالغانلىقىدىن كۆڭلىمىز بەكمۇ يېرىم بولدى. هاجىم دادامنىڭ يېنىدا بىر ئايغا يېقىن قالدۇق. جانابى ئاللاھتىن شىپالار تىلەپ نامازلىرىمىزدا دۇئايى - تەلەپتە بولۇندۇق. سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى ئىنىمىز دوكتور ئابدۇلھەمىد ئەپەندى ۋە دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندىلەردىن هاجىم دادامنىڭ ئاساسلىق ئاغرىقىنىڭ نېمە ئىكەنلىگىنى سورىغىنىمدا، مۇھىم بىر كېسەلنىڭ يوقلىقىنى، دوختۇرلارنىڭ دېيىشىچە قېرىلىق سەۋەبىدىن بۇ ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى ئېيتقانلىقىنى ئىزھار قىلدى.

بىر شائىرنىڭ شېئىرىدە ئېيتىلغىنىدەك:

جىنىم ئاتام ساڭا چاي قويۇپ بېرەي دېسەم سەن يوق،
ساڭا ئاتاپ پاخلان سويۇپ بېرەي دېسەم سەن يوق.

دېگەن مىسرالرى ئېسىمگە كېلىپ ئۆيدىكىلەرگە خەۋەر قىلماستىن، غۇلام مۇھىدىن هاجى ئاكا بىلەن تائىفتا قوي سويىلىدىغان جايغا بېرىپ، بىر دانە قوزىنى سويغۇزۇپ ئېلىپ كېلىپ، هاجىم دادامغا شورپا، چۆپ قاتارلىق تاماقلارنى ئەتكۈزۈپ يىگۈزدۇم. هاجىم دادام مېنىڭ قوزا سويغۇزۇپ كەلگەنلىكىمنى شەمسىيە خانىم هاجىم ئاپامدىن ئاڭلاپ، بەكمۇ تەسىرلەنگەن ئىكەن.

تائىفتىكى چېغىمىزدا هاجىم دادامنى هاۋا ئالغۇزۇش ئۈچۈن، هاۋالىق باغلارغا ئاپىرىپ هاۋا يىگۈزۈپ، سۆھبەتلەردە بولۇندۇق. كۈنلەر ناھايىتى تېز ئۆتۈپ قايتىدىغان ۋاقتىمىز كېلىپ قالدى. هاجىم دادامۇ بىزنى كۆرۈپ خېلى ياخشى

چقىدىغان گېزىتلەرگە ئېلان بېرىپ، تەشەككۈرلىرىمىزنى بىلدۈرۈپ ئۆتكەن.

هاجىم دادام داۋۇد ماخمۇت كاشغەرىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ پەسىللىك ژۇرنىلىنىڭ 2000 - يىلى 59 - ۋە 60 - قوش سانىنىڭ ئۇيغۇر تۈركچىسى نۇسخىسىدا ۋە مەزكۇر ژۇرنالنىڭ ئوخشاش سانلىق تۈركىيە تۈركچىسى نۇسخىسىدا «داۋۇد هاجىم ماخمۇدى ۋاپات بولدى» دېگەن رەسىملىك خەۋەر ئېلان قىلىنىپ، تەزىيە بىلدۈرۈلگەن ئىدى. بۇ تەزىيەنامىدە شۇنداق دېيىلگەن: «سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى پىشقەدەم ئاقساقاللىرىمىزدىن داۋۇد هاجىم ماخمۇدى كاشغەرى بۇ يىل 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن 93 يېشىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەهىرىدە ۋاپات بولۇپ، 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى مەككىدە دەپنە قىلىندى.

مەرھۇم داۋۇد هاجىم 1907 - يىلى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاتۇش شەهىرى مەشھەد قۇمباغ كەنتىدە تۇغۇلغان. 1937 - يىلى بىرىنچى ئايدا هەج قىلىش ئارزۇسى بىلەن ۋەتەندىن ئايرىلغان. هەج پەرزىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەتەنگە قايتىشقا مۇمكىن بولمىغاچقا سەئۇدى ئەرەبىستاندا يەرلىشىپ قالغان ۋە تائىف شەهىرىدە تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن.

مەرھۇم داۋۇد هاجىم ۋەتەندىكى ۋاقتىدا مەشھۇر مائارىپچى، ۋەتەنپەرۋەر شائىر مۇھەممەد ئەلى تەۋپىقنىڭ يېڭى مائارىپ هەرىكىتىگە يېقىندىن ياردەمدە بولغان. سەئۇدى ئەرەبىستانىغا كەلگەندىن كېيىنمۇ ۋەتەن سىرتىدىكى مىللىي مۇجادىلىمىزگە ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن.

مەرھۇم داۋۇد هاجىم ئائىلە تەربىيەسىگە ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلگەن بولۇپ، شۇنىڭ نەتىجىسىدە ئائىلە پەرزەنتلىرىدىن ئىككىسى پروفېسسورلۇق، ئوغۇل - قىزلىرىدىن بەشى دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانىغا نائىل بولغان.

مەرھۇم داۋۇد هاجىم ئىستانبۇلدىكى ئاقساقاللىرىمىزدىن مۇھەممەد سالىھ هاجىمنىڭ ئاكىسى ۋە پروفېسسور. دوكتور، ئالىم ۋە شائىر سۈلتان ماخمۇد كاشغەرىنىڭ ئاتىسى ئىدى. مەرھۇمغا ئاللاهتىن رەخمەت، ئائىلە - تاۋابائاتىغا سەۋىر - تاقەت تىلەپ، چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمىز!»

2000 - يىلى 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان كۇلتۇر مەركىزىدە ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنى تەكلىپ قىلىپ، قۇرئان كەرىم ئوقۇتۇپ، هاجىم دادام ئۈچۈن نەزىرە ئۆتكۈزدۇق.

2000 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا بېرىپ، جىددە شەهىرىدە ئولتۇرۇشلۇق ئاپىمىز شەمسىيەخان هاجىمنى ۋە ئىنىلىرىم دوكتور ئابدۇلھەمىد ئەپەندى، دوكتور زەينىل ئابىدىن ئەپەندى، دوكتور مۇھەممەد ئىمىن

ماڭا تەسەللى بېرىشتى. قۇرئان كەرىم ئوقۇلدى. دۇئالار قىلىندى. ھەممەيلەن: «ھاجىم دادىلىرىغا ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن، ياتقان يېرى جەننەت بولسۇن! ھەر بىرلىرىگە سەۋر - تاقەت تىلەيمىز» دەپ ئارقا - ئارقىدىن تەسەللى بېرىشتى.

ھاجىم دادام جىددە شەھرىدىكى دوختۇرخانىدا 2000 - يىلى 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ۋاپات بولۇپ، 20 - ئاپرىل جۈمە كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن، مەككىدىكى ھەرەمدە نامىزى چۈشۈرۈلۈپ، مەككە مۇكەررەمدىكى داڭلىق قەبرىستان «جەننەتۇل مۇئەللا» غا مىڭلاپ شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن دەپنە قىلىنغان.

ھاجىم دادام سەئۇدى ئەرەبىستاندا ياخشى خىسلەت ۋە ئىسلامىي ئەخلاق - پەزىلەتلىرى بىلەن ياخشى تونۇلغان پىشقەدەملەردىن بىرى بولغانلىقى ۋە يېتىشتۇرگەن پەرزەنتلىرىنىڭ يەتتىسى پەن دوكتورى ئۇنۋانىنى ئالغان ۋە دۆلەتنىڭ مۇھىم ئورۇنلىرىدا ئىشلەۋاتقان كىشىلەردىن بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋاپاتى جىددە ۋە مەككىدە چىقىدىغان ئەرەبچە «ئوكاس»، «ئەلجەزىرە» قاتارلىق گېزىتلەردە ئالاھىدە خەۋەر بېرىلگەن.

ھاجىم دادام مەرھۇم داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن ماڭا، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ئىنىلىرىمغا، سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورگانلىرى، مەككە ۋە مەدىنىنىڭ ئەمىرلىرى ۋە سافولا شىركەتلەر گۇرۇھىنىڭ مەسئۇللىرى ئالاھىدە تەزىيە تېلگراممىلىرى يوللىغان. تەزىيە تېلگراممىلىرى يوللاپ بىزلەردىن ھال سورىغان. بىزگە تەسەللى بەرگەنلەر ئىچىدە مەككە ئەمىرى ئابدۇل مەجىد بىن ئەبدۇلئەزىز جانابلىرى، سەھىيە ئىشلىرى ۋەزىرى (مىنىستىرى) ئۇستاز دوكتور ئۇسامە بىن ئابدۇلمەجىد شەبۇكشى جانابلىرى، قاتناش - تىرانسپورت ۋەزىرى دوكتور ناسىر بىن مۇھەممەد ئەسەللۇم جانابلىرى، مەدىنە خىزمەتلىرىگە مەسئۇل ۋەزىر ئۇستاز مۇھەممەد بىن ئەلى ئەل فايىز جانابلىرى، مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى ئۇستاز دوكتور غازى بىن ئۇنەيد مەدىنى، شەيخ ئەخمەد خالىد ئەسەدىرى جانابلىرى قاتارلىقلار بار ئىدى.

ئۇلار ئايرىم - ئايرىم يوللىغان تەزىيە تېلگراممىسىدا: «مەرھۇم داۋۇد ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدۇق. جانابى ئاللاھ مەرھۇمغا رەھمەت ئەيلىسۇن، ھەربىرلىرىگە سەۋر - تاقەت ئاتا قىلسۇن!» دەپ يېزىلغان ئىدى.

سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى قېرىنداشلىرىم مېنىڭ ۋە ئۆزلىرىنىڭ نامىدىن «تەزىيە تېلېگراممىسى» يوللاپ بىزدىن ھال - خاتىرە سورىغان ۋە تەسەللى بەرگەن سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ھۆكۈمەت مەسئۇللىرى، جىددە مەلىك ئابدۇلئەزىز ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى ۋە سافولا قاتارلىق شىركەتلەرنىڭ يېتەكچىلىرىگە، مەككە ۋە مەدىنىدە

جانجان مېھرىبان كۆيۈملۈك دادا،
شەپقىتى دېڭىزدەك سۆيۈملۈك دادا.
قەلبىمدە بىر پەرياد، ھەسرەت چېكىمەن،
قىلمىغاچ بۇرچۇمنى مەن تولۇق ئادا.

سىز خەستە بولغاندا مەن باقالمىدىم،
پەرزەنتلىك ھەسسىمنى ھەم قاتالمىدىم.
كۆز يۇمغان چېغىڭىز نەپەستىن توختاپ،
يۈزۈمنى يۈزىڭىزگە ھەم ياقالمىدىم.

سىزدىن ئايرىلدىممەن يېرىم يېشىمدا،
يېتىملىك چاقمىقى چاقتى بېشىمدا.
ئىستانبۇل شەھىرىدە ۋىسالىڭىزغا،
يەتتىم نەۋقىرانلىق قىرىق تۆرت يېشىمدا.

سىز سەئۇدىيەدە، مەن تۈركىيەدە،
بىر - ئىككى يىلدا بىر تۇردۇق ئۇچرىشىپ.
ئۆتۈپ كەتتى تېزلا ئون سەككىز يىل ھەم،
بىر - بىرىنى ئايلار ئىتتىك قوغلىشىپ.

كەتتىڭىز دۇنيادىن، خەلقىمىز ئۈچۈن،
ياخشى ئەۋلاتلارنى قالدۇرۇپ مىراس.
ھەر ئىككى جاھاندا يۈزىڭىز يورۇق،
ۋىجدان بۇرچىڭىزنى ئەيلىگەچ خالاس.

ئەلۋىدا، خاتىرجەم يېتىڭ نۇر ئارا،
ئاللاھ بىغەملىسۇن جەننەتتىن ماكان.
قەلبىمىز قېتىدىن ئۆچمەس نامىڭىز،
سىزنى ئۇنتۇمايمىز بىزلەر ھېچ قاچان!

2000 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى، ئىستانبۇل - تۈركىيە

ئەپەندى، مۇھەممەد ئېلى ئەپەندى، سىگىلم فاتىمە خانىم، دوكتور ئەمىرە خانىم قاتارلىقلار بىلەن كۆرۈشۈپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ ئولاردىن ھال - خاتىرە سورۇدۇم. ئىنسم دوكتور مۇھەممەد ئىمىن داۋۇد قەشقىرى ئەپەندىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەككىگە بېرىپ، ئۆمرە زىيارىتى قىلىش بىلەن بىللە ھاجىم دادام يەرلىككە قويۇلغان مەككىدىكى «جەننەتۇل مۇئەللا» قەبرىستانلىقىغا كىرىپ، قۇرئان ئوقۇش بىلەن دادامنىڭ دەپنە قىلىنغان قەبرى بېشىدا دۇئالاردا بولۇندۇم. مەرھۇم دادامغا جانابى ئاللاھتىن جەننەت ماكان نېسىپ قىلىشىنى تىلىدىم.

جىددىدىكى ئىنىلىرىم زەينىل ئابىدىن، مەھەممەد ئېلى ئەپەندىلەر بىلەن مەرھۇم دادام ئۇزۇن يىل ياشىغان تائىق شەھرىگە چىقىپ، زىيارەتتە بولۇندۇم ۋە ئۇ يەردە ھاجىم دادامنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن نەزىر مۇراسىمىغا پىشقەدەم ئاقساقىلىمىز، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاتلىقى ۋە ھۆرىيىتىگە ئۆمرىنى ئاتىغان ھۈسەيىن قارى ئىسلامى ئەپەندى ئاكىمىز ۋە غۇلام مۇھىددىن ھاجىملار بىلەن قاتناشتىم، دۇئالاردا بولۇندۇق.

ھاجىم دادامنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنى ئىستانبۇلدا ئاڭلاپ، ئۇ كۈنى كېچىچە ھېچ ئۇخلىيالمىغان ئىدىم. ھاجىم دادام بىلەن تۈركىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستاندا بىللە ئۆتكەن قىممەتلىك ئون سەككىز يىلنىڭ غەنىمەت كۈنلىرىنى كۆز ئالدىمدىن ئۆتكۈزۈپ «ئەلۋىدا» ناملىق شېئىرنى يازغان ئىدىم. شۇ شېئىرنىمنى خاتىرە سۈپىتىدە قايتا ئېلان قىلىشنى ئۇيغۇن كۆرمەكتىمەن:

ئەلۋىدا

(مەرھۇم دادام داۋۇت ھاجىم مەھمۇدىنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلايمەن)

كۆزۈمنىڭ قارچۇغى مېھرىبان دادا،
كەتتىڭىز تۇيۇقسىز ئۇچۇپ كۆزۈمدىن.
نېمانچە غەپلەتتە قالدىم، دەپ كايىپ،
سوراقلار سورايمەن تىنماي ئۆزۈمدىن.

تۇيۇقسىز كۆز يۇمۇپ سىز قىلغان ۋىدا،
ھەسرەتتىن قەلبىمدە ئاچتى چوڭ يارا.
ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىگە يەنە باش ئېگىپ،
دېدىم ئاخىردا: ئەلھۇكمۇ لىللاھ!

قىلىنىپ، خەلقئارا مۇخبىرلار يىغىنىدا ئېلان قىلىندى.

ئېلان قىلىنغان قۇرۇلتاي قارارلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

2001 - يىلى 18 - 19 - ئۆكتەبىر كۈنلىرىدە، بىلگىيەنىڭ پايتەختى بىرۈكسەلدىكى ياۋروپا مېھمانخانىسى بىناسىدا ئۇتكۈرۈلگەن شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى:

ئا: 11 - سېنتەبىردە ئامېرىكىنىڭ دۇنيا تىجارەت مەركىزىگە ۋە پەنتاگونغا قىلىنغان تېرورىست ھۇجۇمىنى، تېرورىزىم ۋە رادىكاللىقنى شىددەت بىلەن ئەيىپلەپ،

ب: دۇنيادىكى پۈتۈن ئۇيغۇر جەمئىيەتلىرى نامىدىن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە ۋە قۇربانلارنىڭ ئائىلە - تاۋابائلىرىغا چوڭقۇر تەزىيەلىرىمىزنى سۇنۇپ،

ج: بۇ تىراگىدىيىلىك، قانلىق ۋەقەلەرنى ۋە خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتى يېتەكچىلىرىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز كېلەچىگىنى بەلگىلەش، ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپلىرىغا رىئايە قىلىش قاتارلىق تەلەپلىرىنى تېرورىزىم ۋە رادىكاللىقنىڭ ئىپادىسى بىلەن بىر قاتاردا ھېسابلاپ ۋە ئۇيغۇرلارنى ئىسلامچى تېرورىست قىلىپ كۆرسىتىپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇخالىپلار ئۈستىدىكى شىددەتلىك تەدبىرلىرىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن پۈرسەت سۈپىتىدە قوللۇنۇشىنى رەت قىلىپ،

د: ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەللىك يىلدىن بېرى ھۆرىيەت ۋە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىنى ۋە بۇ كۈرەشنىڭ خەلقئارا تېرورىزىم بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسىنىڭ يوقلىقىنى تەكىتلەپ،

ئە: بېيجىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستاندا ئېجرا قىلىنۋاتقان ، ھەرخىل مۇخالىپ گۇرۇپلارنى باستۇرۇۋاتقان ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سىياسىي، دىنىي، تارىخىي ۋە كۈلتۈر - مەدەنىيەت كۆزقاراشلىرىنى ئىپادىلىشىنى ئېغىر شەكىلدە جازالاندۇرۇۋاتقان دۆلەت تېرورىزم سىياستىنى قاتتىق ئەيىپلەپ،

1. شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ۋە ئۇيغۇر جەمئىيەتلىرىنىڭ ئاساسىي مەقسىدىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ خىتايلار تەرىپىدىن قانۇنسىز ھالدا قىلىنغان ئىشغالىيىتىنىڭ ئاياغلاشتۇرۇلۇشىنى، لايىقلىق ۋە دېموكراتىيە پرىنسىپلىرى ئاساسىدا ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەق - ھوقۇقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى تەكىتلەيدۇ.

2. ئومۇمىي جەھەتتە خەلقئارا جەمئىيەت ۋە ئالاھىدە ھالدا ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ خىتايلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن بېرى نوپۇس يۆتكەش يولى بىلەن تىبەت خەلقىگە ئوخشاشلا خىتايلارنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق سىياسىتىنىڭ دراماتىك ئاقىۋەتلىرىگە ئۇچرىغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىراگىدىيەلىك

ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن «يېرىم ئەسىرلىك خىتاي كوممۇنىست ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋەزىيىتى» كونفېرانسى ۋە 3 - قېتىملىق «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى»

«شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى»، 2001 - يىلى 17 - ئۆكتەبىردە بىلگىيەنىڭ پايتەختى بىرۈكسېلدە يەر ئالغان ياۋروپا پارلامېنتى بىناسىنىڭ زالىدا (بىلگىيەدىكى رانس ناتسىئونال) رادىكال پارتىيە بىلەن بىرلىكتە «يېرىم ئەسىرلىك خىتاي كوممۇنىست ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋەزىيىتى» ناملىق بىر خەلقئارا يىغىن ئۆتكۈزدى.

بۇ يىغىنغا ئىشتىراك قىلغان خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى قۇرۇلۇشلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە ھەرقايسى مەملىكەتلەردىن كەلگەن ئىلىم ئەھلىلىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتىگە دائىر مۇھىم دوكلاتلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىندا سۆز ئالغان كىشىلەر، نۆۋەتلىق ھالدا شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئاياق - ئاستى قىلىنىشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، مۇناسىۋەتلىك خەلقئارا تەشكىلاتلار ۋە دۆلەتلەرنى بۇ مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۈن پائالىيەتكە ئۆتۈش توغرۇلۇق چاقىرىقلاردا بولدى. مەنمۇ بۇ يىغىندا «خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىگى گۇرۇھىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى تېرورىست قىلىپ كۆرسىتىشىنى ئىبارەت سۈيقەستىگە رەددىيە» ناملىق قىسقا دوكلاتنى ئىزھار قىلىپ ئۆتتۈم. (بۇ دوكلاتىم 2005 - يىلى تۈركىيە - ئىستانبۇلدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۈرىشى ۋە ئۇنىڭ كېلەچىگى» ماۋزۇلۇق كىتابىمدا ئېلان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردە قايتا ئېلان قىلىپ ئوتتۇرىغا ئويغۇن كۆرمىدىم.)

ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن بۇ يىغىن، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ خەلقئارالىشىش نۆۋىتىدىن ئالغاندىمۇ مۇھىم بىر باسقۇچقا كىرگەنلىگىنىڭ ئالامىتى بولۇپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى خۇشاللىقتا چۆمدۈرۈش بىلەن بىللە ئۇلارغا بۈيۈك ئۈمۈت ۋە ئىلھام بەردى.

18 - 19 - ئۆكتەبىر كۈنلىرى بىرۈكسېلدىكى ياۋروپا مېھمانخانىسىدا «3 - نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» داغدۇغا بىلەن ئېچىلىپ، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) داۋاسىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە دۇنيا ۋەزىيىتىدە يۈز بەرگەن يېڭى تەرەققىياتلار مۇزاكىرە قىلىنىپ، بۇنىڭدىن كېيىن ئېلىپ بېرىلىدىغان مۇھىم ۋەزىپىلەر ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، يىغىن غەلبە بىلەن ئاخىرلىشىپ، «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» نىڭ قارارلىرى قوبۇل

ئۇتكۇزۇلگەن ئىككىنچى قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىدا، شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خەلقئارا، دېموكراتىك بىردىن - بىر ۋەكىلى بولۇپ قۇرۇلدى. «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى»نىڭ ۋەكىللىرى سۈرگۈندىكى مىليونلارچە شەرقىي تۈركىستانلىق تەرىپىدىن سايلاپ چىقىلدى. ئۇ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ۋەكىللىك قىلىپ پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» قايسى مەنبەدىن كەلسە - كەلسۇن، تېرورىزمنىڭ ھەرخىل شەكلىگە قارشى بولۇپ، تېرورىزمغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ. پەقەت ئۆزلىرىنى ئېغىر بېسىم ۋە زوراۋانلىقتىن تىنچلىق ۋە دېموكراتىك يوللار بىلەن قوتقۇزۇشقا تىرىشقان ئىجابىي ھەرىكەتلەرنىڭ، خەلقئارا جەمئىيەت تەرىپىدىن ئاكتىپ ھالدا قوللاپ - قۇۋۋەتلىنىشى شەرتى ئاستىدا، تېرورىزم بىلەن مۇۋاپىقىيەتلىك بىر شەكىلدە كۈرەش ئېلىپ بارىدىغانلىقى ۋە شىددەتلىك توقۇنۇشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا مۇمكىن بولىدىغانلىقى قانائىتىنى بىلدۈرىدۇ. شىددەت تەرەپتارى بولمىغان دېموكراتىك يوللار بىلەن ھۆرىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن غەيرەت كۆرسەتكەن ئېغىر سىياسىي بېسىم ئاستىدىكى ئىنسانلارنىڭ ئېچىنىشلىق ۋەزىيىتىنى كۆرمەسلىككە سېلىپ، كۆز يۇمماق، مەسلىنىڭ جىددىيلىكىنى تېخىمۇ كۇچەيتىدۇ ۋە ئاخىرقى ھېساپتا شىددەتكە يول ئاچىدۇ.

خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ، كوممۇنىست خىتاينىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىگە، دىنىغا ۋە مىللىي كىملىگىگە قارشى ئېلىپ بارغان ئېغىر دەرىجىدىكى ئىنسان ھەقلىرىنى ئايىاق - ئاستى قىلغان ھۇجۇملىرىغا كۆز يۇمۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» 3 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ۋەكىللىرى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاسارەت ئاستىدىكى خەلقى نامىدىن دۇنيا دۆلەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەق - ھوقۇقىنى ئېچىگە ئالغان ھالدا، بۇ خەلقنىڭ ئاساسىي ئىنسان ھەقلىرىگە ھۆرمەت قىلىشى، ئىنسانلىرىمىزغا ئېغىر سىياسىي بېسىمنى توختۇتۇشى ئۈچۈن، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قايىل قىلىش ئۈچۈن، پۈتۈن سىياسىي ۋە دىپلوماتىك يوللارنى ئىشلىتىشكە چاقىرىمىز. ياۋروپا پارلامېنتىدا 2001 - يىلى 17 - ئۆكتەبىر كۈنى ئۆتكۇزۇلگەن «كوممۇنىست خىتاي ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى ئەللىك يىلدىن بۇيانقى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ۋەزىيىتى» يىغىنىدا ئېلىنغان قارارلارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمىز ۋە ياۋروپا ئىتتىپاقىدىن ۋە پۈتۈن دېموكراتىك ھۆكۈمەتلەردىن، ئېلىنغان قارارلارنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنىڭ كاپالەتكە ئىگە قىلىنىشى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسۈتىلىشىنى سورايمىز.

يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يىغىن ۋە مىللىي قۇرۇلتايىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى

ۋەزىيەتلىرى ھەققىدە ئۆز كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى ئالاھىدە تەۋسىيە قىلىدۇ.

3. ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە باشقا پۈتۈن دۇنيادىكى دېموكراتىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئاساسىي ئىنسان ھەقلىرى پرىنسىپلىرىنى قوللانما ھوقۇقىغا ئىگە بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۆز كېلەچىگىنى بەلگىلىمەك ئۈچۈن ئىمكان يارىتىش مەقسىدىدە، شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىنى ئېچىگە ئالغان ھالدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن دەرھال سىياسىي ئۈچرىشىشلارنىڭ باشلىنىشى ئۈچۈن، بېيجىڭنى قايىل قىلىش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەن بارلىق چارە - تەدبىرلەرنى ئىشلىتىشنى ئۇمىت قىلىدۇ.

4. (قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكستان) ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر جەمئىيەتلىرىنىڭ مائارىپ، كۇلتۇر - مەدەنىيەت، ئىش ۋە ئىجتىمائىي پىلانلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنىدىغان تەرەققىيات، يارىدەم پروگراممىلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى ھەققىدە چاقىرىق قىلىدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى»دىن دۇنيادىكى دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرىگە چاقىرىق:

2001 - يىلى 18 - ، 19 - ئۆكتەبىر كۈنلىرىدە بۈكسەلدە ئۆتكۈزۈلگەن «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى»نىڭ ئومۇمىي يىغىنى، دۇنيادىكى دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرىگە شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىنىڭ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئېچىنىشلىق ۋەزىيىتىگە خاتىمە بېرىش، بۇ رايوندا شىددەتلىك توقۇنۇشلارنىڭ پارتلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش يولىدىكى تىنچلىقنى ئاساس قىلغان غەيرەتلىرىنى مەۋجۇت بولغان پۈتۈن سىياسىي ۋە دىپلوماتىك ۋاستىلەرنى قوللىنىپ يارىدەمدە بولۇشقا چاقىرىق قىلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى، مەملىكىتىنىڭ 1949 - يىلىدا كوممۇنىست خىتاي كۈچلىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىشىدىن تارتىپ ھازىرغىچە، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ دىكتاتورلۇق تۈزۈمى ئاستىدا ئاسارەت ئېچىدە ياشاپ كەلمەكتە. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ھازىر تېرورىزىمغا قارشى ئۇرۇش باھانىسى بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئېغىر بېسىملىرى ۋە شىددەتلىك باستۇرۇشلىرىغا دۇچ كەلمەكتە.

«شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى»، شىددەت تەرەپتارى بولمىغان ۋاستىلەر بىلەن شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ۋە دېموكراتىك ھۆكۈمەتنىڭ تەشكىل قىلىنىشىغا ئۆزىنى بېغىشلىماقتا. ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە، ئەركىن دۇنيادا، ئۇلارنىڭ نامىدىن سۆز قىلىدۇ ۋە ھەرىكەت ئېلىپ بارىدۇ. شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ بىرىنچىسى 1992 - يىلى دېكابىردا ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلدى. 1999 - يىلى ئۆكتەبىردە گېرمانىيەنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدە

خەتەرلىكتۇر. بىز رۇسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ چېچەنىستان تېررورىستلىرىغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشىنى قەتئىي قوللايمىز. رۇسىيە فېدېراتسىيەسىمۇ خىتاي خەلقىمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تېررورىستلىرىغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشىنى قەتئىي قوللايدۇ» دېدى. بۇ بايانات، جاڭ زېمىننىڭ موسكۋا زىيارىتىنىڭ ئاساسىي مۇھىم كۈنتەرتىپلىرىدىن بىرىنىڭ، «شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى» ئىكەنلىگىنى ئوچۇق ئىپادىلەپ بەردى.

جاڭ زېمىننىڭ مۇشۇ قېتىمقى بايانىدا «شەرقىي تۈركىستان تېررورىستلىرى» دېگەن ئىبارىنى قوللانمىغانلىقى كېيىن، خىتايدىكى پۈتۈن مەتبۇئاتلاردا «شەرقىي تۈركىستان تېررورىستلىرى» دېگەن سۆز كەڭ كۆلەمدە ئىشلىتىلىشكە باشلىدى.

مۇشۇ ئالامەتلەردىن مەلۇم بولدىكى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى بىلگىيەدە ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن «خىتاي ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى ئەللىك يىلدىن بېرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋەزىيىتى» ۋە ياۋروپا مېھمانخانىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن «3 ـ نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» نىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىدىن قاتتىق ئەندىشىگە چۈشكەن. بۇ پاكىت، «3 ـ نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» نىڭ ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى.

«شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» نامىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دېگەن ئىسىمنىڭ قويۇلۇشى

2004 ـ يىلى 16 ـ ئاپرىلدىن 19 ـ ئاپرىلغىچە «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» بىلەن «دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى» بىرلىكتە، گېرمانىيەنىڭ مۇنخېن شەھىرىدە ئورتاق بىر يىغىن ئۆتكۈزدى. بۇ يىغىنغا «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» ئىسمىدىن ئاسان ۋاز كېچىشنى خالىمايدىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بىرمۇنچىلىغان پىشقەدەم پېتەكچىلىرى، ۋەقەپ ۋە جەمئىيەت مەسئۇللىرى دەۋەت قىلىنمىدى. بەزىلىرى دەۋەت قىلىنسىمۇ، يىغىنغا بىر ـ ئىككى كۈن قالغاندا خەۋەر بېرىلدى. ئۇلارمۇ يىغىنغا قاتنىششقا ئۇلگۇرەلمىدى.

بۇ قۇرۇلتايدا 1992 ـ يىلىدىن 2004 ـ يىلى ئاپرىل ئېيىغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلگەن «شەرقىي تۈركىستان خەلقئارا مىللىي قۇرۇلتىيى»، «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى» دېگەن نام ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دېگەن نامنى ئىشلىتىش ھەققىدە قارار

باشلىنىشىدىن تاكى ئېچىلىشىغا قەدەر، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىگى، بۇ يىغىنلارنى ئاچقۇزماسلىق ئۈچۈن ياۋروپا پارلامېنتى ۋە بىلگىيە ھۆكۈمىتى ئۇستىدىكى بېسىمنى ۋە نارازىلىقنى كۈچەيتىپ، يىغىن ۋە شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىنىڭ ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلۈشىنى بىكار قىلىشقا كۈچەپ ئۇرۇندى. ئەڭ مۇھىمى 11 - سېنتەبىر ھۇجۇمىدىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى تېررورىست ئېلان قىلىش بىلەن بىرلىكتە، بۇ يىغىنلارنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى ئۈچۈن مۇراجىئەتتە بولغان بولسىمۇ، ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپلىرى، ياۋروپا پارلامېنتى ۋە بىلگىيە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن رەت قىلىندى. خىتاي ھۆكۈمىتى ئىسمى تىلغا ئېلىنغان يىغىنلارنىڭ ئېچىلىشىغا قارىتا، ياۋروپا پارلامېنتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا كۆرسۈتۈلگەن بۇ يېقىن ئالاقە ۋە ئۇلارغا بېرىلگەن ئىمكانىيەتنىڭ، خىتاي - ياۋروپا ئىتتىپاقى مۇناسىۋەتلىرىگە چوڭ زىيان يەتكۈزىدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تەھدىتتە بولدى.

خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ بايانىاتچىسى سۇن يۇشى ، ياۋروپا پارلامېنتىنىڭ 17 - ئۆكتەبىردە ياۋروپا پارلامېنتى بىناسىدا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىشىغا رۇخسەت بېرىشى توغرۇلۇق سورالغان سوئالغا بەرگەن جاۋابىدا، ياۋروپا پارلامېنتىنىڭ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ كۈپ قېتىم بىلدۈرگەن نارازىلىقىنى دىققەت نەزىرىگە ئالماستىن، شەرقىي تۈركىستانلىق پائالىيەتچىلەرنىڭ ياۋروپا پارلامېنتى بىناسىدا يىغىن ئۆتكۈزۈشىگە رۇخسەت بەرگەنلىكىنى ۋە خىتايغا قارشى پائالىيەتلەرگە يەر تەمىن ئەتكەنلىكىگە ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇ يەنە ئۆز سۆزىدە، خىتاينى بۆلۈش نىيىتىدە بولغان بىر كۈچ ھېسابلانغان شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىنىڭ، خەلقئارا تېررورىست تەشكىلاتلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋىتىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى، خىتايدا ۋە خوشنا مەملىكەتلەردە بۆيۈك پالاكەتلەرگە يول ئاچقان ناھايىتى كۈپ قورقۇنۇچلۇق تېررورىست ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشكىلات ئىكەنلىگىنى تەكىتلىدى.

يۇقىرىقى سەپسەتىلەر تامامەن يالغان ئويدۇرمىلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ياۋروپا پارلامېنتى بۇ تەھدىتلەرنى ئېتىبارغا ئالمىدى. يىغىن مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلىپ، غەلبىلىك ھالدا ئاياغلاشتى.

بۇ يىغىندىن ئىككى - ئۈچ كۈن كېيىنلا، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ باش سېكرىتارى جاڭ زېمىن موسكۋاغا زىيارەتكە بېرىپ، رۇسىيەنىڭ دۆلەت رەئىسى پۇتىن بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى. سۆھبەتتىن كېيىن، پۇتىن بىلەن ئۆتكۈزگەن مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا سۆز قىلىپ: «چىچەنىستان تېررورىستلىرى رۇسىيە ئۈچۈن نەقەدەر خەتەرلىك بولسا، شەرقىي تۈركىستان تېررورىستلىرىمۇ خىتاي ئۈچۈن شۇ قەدەر

مەدەنىي ھوقۇقلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋە بىرىنچى باسقۇچتا مىللىي مەۋجۇتلۇقنى ساقلاپ قېلىش، خەلقئارالىق پۇرسەت يېتىپ كەلگەندە، ئەڭ ئاخىرقى نىشانى ھېساپلانغان مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، رېئال سىياسەت يۈرگۈزۈپ كەلمەكتە.

1992 - يىلى 12 - ئايدا تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئېچىلغان <تۇنجى نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى> دا ئېلىنغان قارارلار ۋە بېكىتىلگەن مىللىي سىياسىتىمىز، ئوخشاشلا 1949 - يىلى بېكىتىلگەن پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزىم ئىدىئولوگىيەسىگە تايانغان، مۇستەقىللىقتىن باشقا ھەرقانداق مىللىي تەلەپ ياكى پىكىر ئېقىمنى قەتئىي رەت قىلغان كىلاسسىك مىللىي سىياسىتىمىزنىڭ ئەينىسى ئىدى.

1996 - يىلى گېرمانىيەدە قۇرۇلغان <دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى>، 1998 - يىلى تۈركىيەدە قۇرۇلغان >شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى>، 1999 - يىلى 10 - ئايدا گېرمانىيەدە قۇرۇلغان <شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى>، 2004 - يىلى 9 - ئايدا ئامېرىكىدا قۇرۇلغان <شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى> قاتارلىق مەركىزىي تەشكىلاتلىرىمىزمۇ ئۆزىنىڭ نىزامنامىسىنى ۋە ھەرىكەت ستراتېگىيەسىنى بەلگىلەشتە، يۇقۇرىقى كىلاسسىك مىللىي سىياسىتىمىزنى ئاساس قىلدى ۋە ئۇنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسىگە ۋارسلىق قىلدى.

ۋەتەن ئىچىدە خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى ھەرخىل شەكىللەردە كۈرەش قىلىپ كېلىۋاتقان تەشكىلاتلىرىمىزمۇ، چەت ئەللەردە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مىللىي ھەرىكىتىمىزنىڭ غايە - مەقسەتلىرىگە پاراللېل ھەرىكەت قىلىپ، مۇستەقىللىقتىن باشقا ھېچبىر مۇرەسسە ياكى ئىزدىنىشكە يول قويمىدى.

2004 - يىلى 16 - ئاپرېلدىن 19 - ئاپرېلغىچە گېرمانىيەنىڭ مۇنىخ شەھىرىدە چاقىرىلغان بىرلەشمە قۇرۇلتايدا <دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتىيى> بىلەن <شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى> نىڭ بىرلىشىشى نەتىجىسىدە <دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى> قۇرۇپ چىقىلغان بولۇپ، دۇنيا سىياسىي سەھنىسىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان بارلىق ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرىنىڭ بىرلىك ۋە باراۋەرلىك ئاساسىدا ئورتاق ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشنىڭ مۇستەھكەم تەشكىلىي ئاساسىنى تۇرغۇزۇپ چىققان ئىدى. بۇ تەشكىلات، ئومۇمىيۈزلۈك تەشكىلات ئىدى. بۇ قۇرۇلتاينىڭ نىزامنامىسىغا تۇنجى قېتىم: <مەقسەدىمىز شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ۋە ئەركىن ياشاش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش> دېگەن سۆز كىرگۈزۈلۈپ ، <مۇستەقىللىق> دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنمىدى. بۇ يېڭى سىياسىي تەلەپنامە، <دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى>نىڭ خەلقئارا سىياسىي سەھنىدىكى پائالىيەت دائىرىسىنى كېڭەيتىشتە ۋە ئەركىن ئەللەر بىلەن بولغان بىۋاستە دېئالوگ

ئېلىندى. قۇرۇلتايدا ئەركىن ئالپتەكىن ئەپەندى «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»نىڭ رەئىسلىكىگە، دولقۇن ئەيسا ئەپەندى باش كاتىپلىقىغا سايلاندى.

«شەرقىي تۈركىستان» ئىسمىدىن ۋاز كېچىپ «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەبى ھەققىدە قۇرۇلتايىنىڭ بايانىدىمۇ ئېنىق ۋە كىشىلەرنى قايىل قىلارلىق مەلۇمات بېرىلمىدى. بۇ ھەقتە مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن قۇرۇلغان جەمئىيەت ۋە ۋەقپ ئىچىدىكىلەردىن، پىشقەدەم يېتەكچىلەردىن ھەرخىل كۆزقاراش ۋە ئىنكاسلار مەيدانغا كەلدى. بۇ ئىسىم ئۆزگىرىشى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى كۈرەشنى يۇمشىتىش تەرەپتارلىرىنىڭ تەشەببۇسىدىن مەيدانغا كەلدىمۇ؟ ياكى غەرب دۇنياسىدىكى بەزى دۆلەتلەرنىڭ ئەقىل كۆرسىتىشىدىن تۇغۇلدىمۇ؟ ۋە ياكى «شەرقىي تۈركىستان» دىن ئىبارەت ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ بۇ مۇبارەك ئىسمىغا، تارىختىن بېرى چىش - تىرنىقىغىچە قارشى تۇرۇپ كەلگەن خىتاي تاجاۋۇزچىلىرى ۋە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ كەتمىنىنى چاپىدىغان مۇناپىقلار شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەملىكە بولۇپ، ئاسارەتكە چۈشۈپ قېلىشىنى نادانلارچە مۇشۇ ئىسمىنى ئىشلەتكۈچىلەرنىڭ خاتالىقىدىن تۇغۇلغان دەپ چۈشىنىدىغان، يەنى شەرقىي تۈركىستاندا ياشايدىغان ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبەك ۋە تاتار خەلقلىرىنى تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ خەلق ئەمەس، بۇلارنىڭ ھەربىرى ئايرىم مىللەت دەپ قارايدىغان، «تۈركىستان» سۆزىگە قارشى ئالاھىدە سەزگۈر بولۇپ، بۇ ئاتالغۇنى پانتۈركىزمنىڭ ئىپادىسى دەپ ھېسابلايدىغان ئازساندىكى كىشىلەرنىڭ غەيرىتى نەتىجىسىدە بۇ ئۆزگىرىش ھاسىل بولدىمۇ؟

بۇ مەسىلە ھەققىدە بۈگۈنكى كۈنگىچە ئېنىق بىر ئىزاھات ئوتتۇرىغا قويۇلمىدى. بەزىلەر مۇشۇ كۆزقاراشنىڭ تەسىرى بىلەن مۇھاجىرەتتىكى نۇرغۇن مەملىكەتلەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى ۋە ۋەخپى» قاتارلىقلارنىڭ نامىنى «ئۇيغۇر جەمئىيىتى» ياكى «ئۇيغۇر ۋەخپى» گە ئۆزگەرتتى. «شەرقىي تۈركىستان» ئىسمىدا چىڭ تۇرۇپ شۇ نامدىكى جەمئىيەت، ۋەقپ ۋە تەشكىلاتلارنى ئۆز ئىسمى بىلەن داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقانلارمۇ خېلى كۆپ سانىنى ئىگەللىدى. بۇ مەسىلە ھەققىدە، پەقەت ئامېرىكا ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئىنتېرنېت سەھىپىسىنىڭ 2009 - يىلى 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنىدىكى ساندا ۋولقان بۇغرا، ئورخۇن ئۇيغۇر تەخۇللۇسىنى قوللانغان ئىككى شەخسنىڭ «مىللىي تەقدىرىمىزنى باشقۇچىلارغا بۆلۈپ ھەل قىلىش ھەققىدىكى تەكلىپ» دېگەن ماۋزۇدا ئېلان قىلغان ماقالىسىدا، بەزى كۆزقاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇلارنىڭ ئىلگىرى سۆرگەن كۆزقاراشلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

«بىز <ئىگىلىك ھوقۇق كىشىلىك ھوقۇقتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ> دېگەن كىلاسسىك كۆرەش شوئارىنى تەكىتلەپ كەلدۇق. كۆپلىگەن مىللەتلەر ئىگىلىك ھوقۇق داۋاسىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئالدى بىلەن ئۆز مىللىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە

ئىدى» دەپ، 1992 - يىل 12 - ئايدا ئىستانبۇلدا ئېچىلغان «تۇنجى نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دا ئېلىنغان قارارلارنى پۈتۈنلەي خاتا بولغان، دەپ ئىنكار قىلىدۇ.

بۇ قۇرۇلتايىنىڭ قارارلىرىنى پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزملىق قارارلار دەپ قارايدۇ، ھەتتا قۇرۇلتايىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى» دېگەن نامنى ئىشلەتكەنلىكىنى «1949 - يىلى بېكىتىلگەن پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزم ئىدېئولوگىيەسىگە تايانغان، مۇستەقىللىقتىن باشقا ھەرقانداق تەلەپ ياكى پىكىر ئېقىمىنى قەتئىي رەت قىلغان كىلاسسىك مىللىي سىياسىتىمىزنىڭ ئىپادىسى ئىدى» دەپ قارىلايدۇ.

بۇ شەخسلەرنىڭ پىكرىچە 1933 - يىلى 12 - نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» بىلەن 1944 - يىلى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قانلىق قوراللىق كۈرەشلەر نەتىجىسىدە غۇلجىدا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىمۇ، پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزم ئىدېئولوگىيەسىگە تايانغان ھۆكۈمەتلەر ئىدى، دەپ باھا بېرىپ ھەر ئىككى جۇمھۇرىيەتنى تامامەن ئىنكار قىلىدۇ. بۇ ئاپتورلاردىن شۇنى سوراشقا توغرا كېلىدۇ:

1949 - يىلى پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزملىق سىياسىي قارار قەيەردە، كىملەر تەرىپىدىن ئېلىنغان ئىدى؟ بۇنىڭ جاۋابىنى بېرىشى كېرەك.

1992 - يىلى 12 - ئايدا ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن «بىرىنچى نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيى»، مەملىكىتىمىزنىڭ سىرتىدا ئۆتكۈزۈلگەن ناھايىتى مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتلىك قۇرۇلتاي ئىدى. بۇ قۇرۇلتاي، 20 - ئەسىردە قۇرۇلغان ئىككى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابىي ئۇرۇشلارغا جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قاتناشقان قەھرىمان رەھبەرلەر، مەشھۇر زىيالىيلار، ئاتاغلىق جامائەت ئەربابلىرى قاتناشقان تەنتەنىلىك يىغىن ئىدى. بۇ يىغىنغا تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، سەئۇدى ئەرەبىستان، گېرمانىيە، شۋېتسارىيە، ئامېرىكا ۋە ئاۋۇستىرالىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى، ۋەكىللىرى ۋە مۇھىم ئەربابلار قاتناشقان ئىدى. بۇ يىغىنىنى ۋە ئۇنىڭ قارارلىرىنى قارىلاش، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ كەتمىنىنى چېپىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزم دېگەن نېمە؟ بۇ شۇئارلارنى كىملەر ئىشلىتىپ، تارىختىن بېرى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ۋە غەربىي تۈركىستان خەلقىگە قانداق پاجىئەلىك ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كەلدى؟ بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش لازىم. رۇسىيە ۋە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تارىختىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ زوراۋان مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىگە قارشى تۇرۇپ ئۆز خەلقىنىڭ ھۆرىيىتى، ئازاتلىقى ۋە مۇستەقىللىقىنى تەلەپ قىلغان نۇرغۇنلىغان مۇنەۋۋەر، ئاق - قارىنى پەرق

ۋە سۆھبەت يولىنى ئېچىشتا مۇھىم رول ئويناىدى. چۈنكى خىتاينىڭ ھازىرقى شەرقىي تۈركىستان ۋە تىبەتنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان تېررىتورىيەسى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقى ب. د. ت ۋە ئۇنىڭ تەركىۋىدىكى بارلىق دۆلەتلەر تەرىپىدىن تولۇق ئېتىراپ قىلىنغان بولۇپ، خىتاي بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى بار پۈتۈن ئەللەرنىڭ خىتاينىڭ بۇ زېمىن پۈتۈنلىكىگە ھۆرمەت قىلىش مەجبۇرىيىتى بار، بۇ پرىنسىپ ب. د. ت نىڭ نىزامنامىسىدىمۇ ئېنىق كۆرسۈتۈلگەن. ھازىرغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ خەلقئارالىق ئورنى تېخى بېكىتىلگىنى يوق. بىزنىڭ سالاھىيىتىمىزنى ئېتىراپ قىلغان بىرمۇ دۆلەت يوق. بۇ ھەقتە خەلقئارا قارارمۇ يوق.

يۇرتىمىزنىڭ خەلقئارادىكى رەسمىي سالاھىيتى <شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى>. بىزنىڭ مۇستەقىللىق شوئارىمىز، خىتاينىڭ بىزنى باستۇرۇشىدىكى بىر كوزىر بولۇپ كەلمەكتە. بۇ جەھەتتە ئۇتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇرلارمۇ قىينالماقتا. ۋەتەننى ئازات قىلايلى دېسەك، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرغىدەك كۈچىمىز، ئەسكىرىمىزمۇ يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇستەقىللىقنى باسقۇچلارغا بۆلۈپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىنى تۇتىشىمىز كېرەك. بۇ مەسىلىدە ئۇتتۇرا يولنى تاللاپ چىقىشىمىز، ئۆزىمىزنىڭ يول خەرىتىمىزنى سىزىپ چىقىشىمىز لازىم.

بۇ مەسىلە ئەلۋەتتە شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن ئىلمىي ئاساستا ھەر جەھەتتىن مۇھاكىمە قىلىنىپ، بىر تەرەپ قىلىنىشى ۋە بۇ توغرىدا ئېنىق بىر كۆزقاراشقا ئىگە بولۇشىنى، مىللىي داۋايىمىزنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى جىددىي تەقەززا قىلماقتا. بۇ مەسىلىنىڭ، خەلقىمىزنىڭ ئارزۇسى بويىچە، ئىلمىي ئاساستا مۇۋاپىق ۋە توغرا ھەل بولۇشىغا ھەممىمىز كۈچ چىقىرىپ، ۋاقتىدا ھەل قىلىشىمىز كېرەك، ـ دەپ ئويلايمەن».

مەن يۇقىرىدىكى ئىككى تەخەللۇسنى قوللىنىپ پىكىر بايان قىلغان شەخسلەرنىڭ كىم ئىكەنلىگىنى بىلمەيمەن. مېنىڭچە بولغاندا، ئۇلار ئۆز قاراشلىرىنى ھەقىقىي ئىسمىنى بىلدۈرگەن ئاساستا ئېلان قىلغان بولسا ناھايىتى ياخشى بولاتتى. بۇ سەمىمىيلىكنىڭ ئىپادىسى ھېسابلىناتتى. مەن ئۇلارنىڭ بۇ كۆزقاراشلىرى ھەققىدە ئومۇمىيۈزلۈك مۇلاھىزە يۈرگۈزمەيمەن. پەقەت بىر ـ ئىككى نۇقتا ئۇستىدە ئۆز كۆزقاراشلىرىمنى بىلدۈرۈپ ئۆتمەكچىمەن:

يۇقىرىدىكى كۆزقاراشلىرىنى ئىلگىرى سۈرگەن بۇ كىشىلەر: «1992 ـ يىلى 12 ـ ئايدا تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئېچىلغان تۇنجى نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دا ئېلىنغان قارارلار ۋە بېكىتىلگەن مىللىي سىياسىتىمىز، ئوخشاشلا 1949 ـ يىلى بېكىتىلگەن پانتۈركىزىم ۋە پانئىسلامىزم ئىدىئولوگىيەسىگە تايانغان. مۇستەقىللىقتىن باشقا ھەرقانداق مىللىي تەلەپ ياكى پىكىر ئېقىمىنى قەتئىي رەت قىلغان كىلاسسىك مىللىي سىياسىتىمىزنىڭ ئەينىسى

جانلىق پاكىتلىرىدۇر.

مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بۈگۈنكى خىتاي سوتسىئالىست جاھانگىرلىكىدىن ياخشى نىيەت بىلەن ئىلتىپات كۈتۈش، يۇمشاق سىياسىي تاكتىكىلار قوللىنىپ ئاخىرقى مەقسەتكە ئېرىشىشنى ئويلاش، كىچىك بالىنىڭ تاتلىق خىيالى ياكى بەگگىنىڭ نەشە چەككەندىن كېيىنكى خام خىيالىدىن باشقا نەرسە ئەمەس!

قىلالايدىغان ئىنسانلىرىمىزنى «پانتۇركىست» ، «پانئىسلامىت» دەپ قولغا ئېلىپ، تۈركۈم - تۈركۈملەپ تۈرمىلەرگە سولاپ، ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىپ، ئۇلار ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارىدى. دۇنيادا ھازىرغىچە تەكتلىنىپ كېلىۋاتقان «پانخىرىستانىزم» ، «پانئەنگلىساكسيونىزم» ، «پانسلاۋىزم» دەيدىغان شۇئارلار قالمىغان بولسىمۇ، بۈگۈن كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى «پانتۇركىزم» ۋە «پانئىسلامىزم» شۇئارلىرىدىن پايدىلىنىپ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ۋە ھەق - ئادالەت تەلەپ قىلىدىغان، مىللىي كىملىكىگە سادىق شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى «پانتۇركىست» ، «پانئىسلامىست» دەپ جازالاندۇرۇپ كەلمەكتە.

بۈگۈن ھېچكىم پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنى بىرلەشتۈرۈپ بىر دۆلەت ھالىغا كەلتۈرۈش، پۈتۈن دۇنيادىكى تۈرك خەلقلەرنى بىرلەشتۈرۈپ بىر دۆلەت قۇرۇش پىكرىنى ئالغا سۈرمەيدۇ. مۇنداق قىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. مۇسۇلمان دۆلەتلەر ئارىسىدا ئۆزئارا دوستلۇق ۋە تۈرك خەلقلەر ئارىسىدا دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت ئورنۇتۇشنى «پانئىسلامىزم» ، «پانتۇركىزم» دېيىش ئەقلگە سىغمايدۇ. بۇ ئەمەلىيەتتە تۈرك دۇنياسىنىڭ دوستلۇق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن ئىسلام دىنىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەت ۋە ھەمكارلىقىنى چەكلەش ۋە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت بىر سۈيىقەستىن ئىبارەت.

ختاي ھاكىمىيىتىدىن مۇستەقىللىق تەلەپ قىلماي ئىنسانىي ھەق - ھوقۇق تەلەپ قىلىشىمىز لازىم دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، بېيجىڭدا ئىشلەيدىغان ئۇيغۇر زىيالىسى ئىلھام توختى «بىز مۇستەقىللىق تەلەپ قىلمايمىز، خەلقىمىزنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى ۋە ئاپتونوم ھوقۇقىنى تەلەپ قىلىمىز» دەپ ماقالە يازغانلىقى ۋە پىكىر بايان قىلغانلىقى ئۈچۈنلا، 2014 - يىلى ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۆمۈر بويى قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنمىدىمۇ؟

ختاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىدە بۈگۈن دېموكراتىك يوللار بىلەن ئۆزىنىڭ نورمال ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى تەلەپ قىلىش ئەركىنلىگى مەۋجۇتمۇ؟ ئۇ يەردە يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ختاي شۇۋىنىزمى ئاساسىدىكى تەڭسىزلىك سىياسىتىگە پىكىر بايان قىلىش ئەركىنلىگى مەۋجۇتمۇ؟

ختاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىدا: «ۋەتەنداشلار پىكىر قىلىش ھوقۇقى، مەتبۇئات ھوقۇقى، ھەرخىل سىياسىي تەشكىلاتلارغا قاتنىشىش ھوقۇقى، نامايىش قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ كۆرسۈتۈلگەن. ئەمما قەغەز يۈزىدىكى بۇ ھوقۇقلارنىڭ ئەمىلىي ئىجراسى مەۋجۇت ئەمەس. تىنچلىق يولى بىلەن نامايىش قىلىپ، ئۆزىنىڭ نورمال ۋەتەنداشلىق تەلۋىنى ئوتتۇرىغا قويغانلار قوراللىق باستۇرۇلۇپ كەلدى. 1997 - يىلىدىكى غۇلجا نامايىشى، 2009 - يىل 5 - ئىيۇل ئۈرۈمچى نامايىشىنىڭ قانلىق شەكىلدە باستۇرۇلۇشى، بۇنىڭ

ئىشلىگەن چاغلىرىمدا بولسۇن، مەيلى ئەدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلىگەن چاغلىرىمدا بولسۇن، ئۇ يەردە ئىشلەۋاتقان تۈركىيەلىك كۆپ ساندىكى ئىلىم ئەھلى ئۇستازلار، پروفېسسورلار، دوتسېنتلار، ياردەمچى دوتسېنت دوكتورلار بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلار بىلەن قېرىنداشلاردەك يېقىن ئۆتتۇم. ئۇلار ماڭا قىلغان سۆزلىرىدە: «سىز بىلەن بىزنىڭ پەرقىمىز شۇكى، بىز بۇ تۈپراقلارغا تۈركستاندىن مىڭ يىل ئاۋال كەلدۇق. سىز ئۇ تۈپراقلاردىن يېگى كەلدىگىز، ھەممىمىز بىر ئەجداتنىڭ ئەۋلاتلىرى» دەپ ماڭا مۇھەببەت - ھۆرمەت بىلەن قۇچاق ئاچتى. مەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە كەلگەندىن بېرى ئۆزۈمنى ھېچقانداق ۋاقىتتا بىر ئەجنەبى مەملىكەتتە تۇرغاندەك ھېس قىلمىدىم. خۇددى ئۆز ئانا ۋەتىنىمدە تۇرغاندەك ھېس قىلدىم. ئۇلار ماڭا قېرىنداشلىق تۇيغۇسى بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، ھەر جەھەتتىن ھۆرمەت ۋە ياردەم كۆرسەتتى. بۇنىڭدىن بەكمۇ چوڭقۇر تەسىرلەندىم. بولۇپمۇ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلىگەن چاغلىرىمدا ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئاتاغلىق ئەدەبىياتشۇناس پروفېسسور دوكتور ھۆرمەتلىك مەھەممەت قاپلان ئەپەندى، قەدىمكى تۈرك تىلى كافىدىراسىنىڭ باشلىقى، ئاتاغلىق تىلشۇناس ئالىم پروفېسسور دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندى، قەدىمكى تۈرك ئەدەبىياتى كافىدىراسىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور ئالى ئالىپ ئارسلان ئەپەندى، يېگى تۈرك تىلى كافىدىراسىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور مەرتول تۆلۈم ئەپەندى، قەدىمكى تۈرك ئەدەبىياتى ئوقۇتقۇچىلىرىدىن پروفېسسور دوكتور . كامال ياۋۇز ئەپەندى، قەدىمكى تۈرك تىلى مۇتەخەسسىلىرىدىن پروفېسسور دوكتور كامال ئەرئاسلان ئەپەندىلەر، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە بولسا پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور نەجمىدىن ھاجى ئىمىن ئوغلى ئەپەندى، كەركۈك تۈركمەنلىرىدىن بولغان پروفېسسور دوكتور ھىدايەت كامال باياتلى ئەپەندىلەر ماڭا ھەر جەھەتتىن ياردەمدە بولدى. مېنى قېرىنداشلىق مېھرى بىلەن باغرىغا باستى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىستانبۇلدىكى «تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتى ۋەخپى»نىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئەپەندى، ئىستانبۇلدىكى [تۈرك ئەدەبىياتى ۋەخپى»نىڭ باشلىقى، «تۈرك ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى، ئەدەبىياتشۇناس، ئالىم ئەخمەت قاپاقلى ئەپەندى، «تۈركىيە زىيالىيلار جەمئىيىتى»نىڭ باشلىقى، ئىقتىسادشۇناس ئالىم، جامائەت ئەربابى پروفېسسور دوكتور نەۋزات يالچىنتاش ئەپەندى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى پروفېسسور دوكتور ئۇيغۇر تازەباي ئەپەندىلەر (ئۇيغۇر تازەباي ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن ئىدى. دادىسى تۇرپانلىق بولۇپ، 19 - ئەسىردە ھەجگە كەلگەن، قايتىشتا تۈركىيەگە ئورۇنلۇشۇپ قالغان. ئۇيغۇر تازەباي ئەپەندى تۈركىيەدە تۇغۇلغان) مېنىڭ بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە

ئۇزۇن يىللىق دوستۇم شائىر ۋە ژۇرنالىست ئەخمەت ئىگەمبەردى ئۆز نامى ۋە ئاۋۇستىرالىيە تۈركستان جەمئىيىتى نامىدىن 1996 - يىلى 3 - ئۆكتەبىردە ماڭا ئاۋۇستىرالىيەدىن ئەۋەتكەن تەبرىك خېتىدە: «كۆپ مۆھتىرەم پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت ئەپەندىم، بىز يېقىندا سىزگە بېرىلگەن ئەڭ يۇقىرى ئىلمىي ئۇنۋان پروفېسسور دوكتورلۇقنىڭ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ ئىدارىسى تەرىپىدىن رەسمىي تەستىقلىنىپ ئۇختۇرۇلغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشاللىق بىلەن خەۋەردار بولدۇق. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن سىزنى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭىزنى، يىراق ئاۋۇستىرالىيەدىكى تۈركستانلىقلار، ئاۋۇستىرالىيە تۈركستان جەمئىيىتى، شەخسەن ئۆز نامىدىن چىن دىلىمىزدىن تەبرىكلەيمىز. بۇ نام بىلەن بىزمۇ ئىپتىخارلىق ھېس قىلىمىز. سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركستاندا بىزنىڭ مىللىي مەدەنىيىتىمىز، مىللىي مەۋجۇتلىقىمىز، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن يوقۇتۇلۇۋاتقان مۇشۇ ئېغىر يىللاردا سىز ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىڭىز، مۇشەققەتلىك ئەمگىكىڭىز بىلەن ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتىنى قوغداشتا، راۋاجلاندۇرۇشتا ۋە ئۇنى تۈرك دۇنياسى ۋە چەتئەللەرگە تونۇشتۇرۇشتا كۆرۈنەرلىك خىزمەتلەرنى كۆرسەتتىڭىز. ئىنشائاللاھ، سىزنىڭ بۇ پىداكار خىزمەتلىرىڭىز مىللىتىمىزنىڭ شانلىق تارىخىدا مەڭگۈ ساقلانغۇسى.

ھۆرمەتلىك ئەپەندىم، سىزگە، ئائىلىڭىزگە تەن - سالامەتلىك، تىنچ - خاتىرجەم، بەختلىك تۇرمۇش ۋە ئىجادىيىتىڭىزگە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

ئاخىرىدا، سىزنى بۇگۈنكى كۈنلەرگە يەتكۈزۈشكە سەۋەپچى بولغان قېرىنداش تۈرك خەلقى ۋە تۈركىيە ھۆكۈمىتىگە ئالاھىدە مىننەتدارلىقىمىزنى بىلدۈرىمىز.

ھۆرمەت بىلەن: ئەخمەت ئىگەمبەردى

ئاۋۇستىرالىيە تۈركستان جەمئىيىتى رەئىسى

ئادىلايد شەھىرى - ئاۋۇستىرالىيە»

دەپ يېزىلغان.

مەنمۇ مېنى پروفېسسورلۇق ئىلمىي ئاكادېمىك ئۇنۋانىنى ئالغانلىقىم مۇناسىۋىتى بىلەن قىزغىن تەبرىكلىگەن سەممىي دوستلىرىمغا، تېلېفون، تېلېگراممىا ۋە مەكتۇپلار ئارقىلىق دوستلۇقلىرى ۋە ماڭا كۆرسەتكەن ھۆرمەت ۋە ئىھتىرامى ئۈچۈن، تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلدىم. ئۇلارنىڭ مەندىن كۈتكەن تىلەكلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، پۈتۈن ئۆمرۈم بويىچە غەيرەت قىلىدىغانلىقىمنى بىلدۈردۇم.

2000 - يىلى 4 - ئاينىڭ 19 - كۈنى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىگە بۆلۈم باشلىقى ۋەزىپىسىگە تەينىلەندىم. مەيلى تۈركىيەدىكى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ

كەلگەن بىرقانچە پروفېسسورلار بىلەن تونۇشتۇم. ئۇلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولدۇم. بۇلاردىن بىرى پروفېسسور دوكتور ئادىلخان فەيزۇغلى بولۇپ، خېمىيە بىلىملىرى مۇتەخەسسىسى ئىدى. پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى خېمىيە بۆلۈمىدە ئىشلەيتتى. يەنە بىرى فىزىكا پەنلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسى پروفېسسور. دوكتور. يىلماز ئەسەدئوغلى (ۋەردىيەۋ) بولۇپ، 1992 - يىلى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەكلىۋى بويىچە ئەزەربەيجاندىن تۈركىيەگە كەلگەن بولۇپ، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ بىئولوگىيە بۆلۈمىدە مېھمان ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيتتى. بۇلار بىلەن پات - پات سۆھبەتلەردە بولۇشاتتۇق. يىلماز ئەسەدئوغلى (ۋەردىيەۋ) ئۆزىنىڭ «شېۋە (دىئالېكت) پەرقىمىز مۇھىم پەرقىمىزدۇر» ناملىق 2003 - يىل ئەزەربەيجان باكۇدا نەشر قىلىنغان كىتابىنىڭ 132 - ، 133 - ، 134 - ، 135 - ، 136 - بەتلىرىدە بۇ سۆھبەتلەرنىڭ خاتىرىسى تەرىقىسىدە تۆۋەندىكىلەرنى بايان قىلىپ ئۆتكەن:

«تۈركچىمىزنىڭ ناھايىتى كەڭ جۇغراپىيەگە يېيىلىشىغا ۋە ئۇچرىغان تارىخىي ئۆزگىرىشلىرىگە قارىماي، ئۆزىنىڭ يىلتىزىنى ساقلاپ قېلىشى ۋە قوغدىنالىقىنى يالغۇز كىتابلاردىن ئەمەس، جانلىق ھالدا ئېغىزلاردىن ئۆگەنمەك، نەقەدەر خۇشاللىنارلىق بىر ئىشتۇر. ئۇلۇغ ئۆتمۈشىمىزنىڭ ساداسىنى تۇيۇشنىڭ پەيدا قىلىدىغان خۇشاللىق ھېسىنى سۆزلەر بىلەن ئىپادىلەش ئىمكانسىزدۇر.

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلىگەن چاغلىرىمدا، ھەر قېتىم ئۇچراشقىنىمدا <ناسىل سىن (ئەھۋالىڭ قانداق)> سۆزىنىڭ ئورنىغا <نەجەسەن> سوئالى بىلەن مۇراجىئەت قىلىپ، قېرىنداشلىق تۇيغۇسىنى ماڭا ھېس قىلدۇرغان كەركۈكلۈك قېرىندىشىمغا، بىر ئۇيغۇر تۈركى قوشۇلغاندىن كېيىن، ئىزچىل داۋام قىلغان تىل ئۇستىدىكى تاتلىق سۆھبەتلىرىمىز باشقىچە بىر ئالاھىدىلىككە ئىگە بولدى. ئۇيغۇر قېرىندىشىمنىڭ ئىسمى ۋە فامىلىسىنىڭ، ھەربىر تۈركنىڭ قەلبىنى يالقۇنلىتىدىغان مۇھىم تارىخىي مەنا بېرىدىغانلىقىنى، بۇيۇك مەمنۇنىيەت بىلەن ئىپادىلەشنى ئۇيغۇن كۆرىمەن:

ماخمۇت قەشقىرى، فامىلىسىنى تۈرك مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ قەدىمكى مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەردىن ئالغان، ئىسمىنى تۈرك مىللىتىنىڭ مەشھۇر ئالىمى، تىلشۇناس ماخمۇتتىن ئالغان. بۇ ئەزىز قېرىندىشىمنىڭ سۆز - ھەرىكىتى، پەزىلىتى ماڭا بىزنىڭ قەدىمكى ئەجدادىمىزنى خاتىرلىتاتتى. ھاياتتا مىڭلارچە كىلومېتىر ئۇزاقلاردىكى شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن بىر مۇھىم شەخس بىلەن ئەدىرىدە كۆرۈشىدىغانلىقىم، ئەقلىمنىڭ ئۇچىدىن كەچمەيتتى. مەن بۇ ئەدەبىياتچى قېرىندىشىمدىن بۇيۇك ئەجدادىمىزنىڭ پۇرىغىنى ئىلىش ئۈچۈن، دىئالېكتلىرىمىزنىڭ پەرقلىرى توغرىلىق مەلۇمات ئىلىشقا غەيرەت قىلاتتىم. ئۇيغۇر قېرىندىشىمۇ خۇددى

بولۇپ، ھەرقايسى جەھەتتە ياردەم ۋە غەمخورلۇقلىرىنى ئايىمىدى. بۇ مۇھتىرەم ئىنسانلارغا قەلبىمدە ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ تۇيغۇلىرىم چەكسىز ۋە مەڭگۈلۈكتۇر.

بۇلاردىن ھاياتتا قالغانلارغا تەن - سالامەتلىك، ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە بەخت - سائادەت تىلەيمەن. ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكەن، بۇ پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلغان خىزمەتدىشىم ۋە ئۇستازلارغا جانابى ئاللاھتىن رەھمەت تىلەيمەن. ئۇلارنى ئەبەدىل - ئەبەد سۆيگۈ ۋە ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيمەن ۋە مەڭگۈ ئۇنۇتمايمەن.

تۈركىيەگە كېلىپ مەن خىزمەت قىلغان ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئەدىرنە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە تۈرك دۇنياسىنىڭ ھەرقايسى مەملىكەت ۋە رايونلىرىدىن كەلگەن بىرمۇنچىلىغان ئىلىم ئۇستازلىرى، پروفېسسور دوكتور ۋە دوتسېنتلار بىلەن تونۇشتۇم. ئۇلار بىلەن تۈرك دۇنياسىنىڭ ھۆرىيتى، تەرەققىياتى ۋە كېلەچىكىگە مۇناسىۋەتلىك تېمىلاردا ئۆزئارا سۆھبەتلەردە بولدۇم. مەن ئۆزەمنى ئۇلار بىلەن بىر ئائىلىنىڭ ئەزالىرىغا ئوخشاش يېقىن، قېرىنداش ھېس قىلدىم. بۇلارنىڭ بىرى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى چەتئەل تىللىرى فاكۇلتېتى پارس تىلى بۆلۈمىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى دوتسېنت دوكتور قىيامىدىن بارلاس ئەپەندى ئىدى. قىيامىدىن بارلاس ئەپەندى بۇگۈن ئافغانىستان چېگرasى ئىچىدە قالغان جەنۇبىي تۈركىستانلىق بىر ئىلىم ئەھلى بولۇپ، ئۆزبەك تۈركلىرىدىن ئىدى. ئۇ كابۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن بولۇپ، ئۆزبەك تىلىدىن باشقا پارس تىلىنى ۋە ئىنگلىز تىلىنى ياخشى بىلەتتى. ئۇ 1965 - يىلى خىتاي تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئافغانىستان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بېيجىڭغا ئەۋەتىلگەن بولۇپ، بېيجىڭدا بىر يىلغا يېقىن خىتاي تىلىنى ئۆگەنگەن.

1966 - يىلى خىتايدا باشلىنىپ ئەۋج ئالغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى» مەزگىلىدە، ئوقۇش توختاپ كەتكەنلىكتىن ئافغانىستانغا قايتىپ كەلگەن. ئافغانىستان، سوۋېت كومموئىنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ھاياتىنىڭ خەۋپكە ئۇچرايدىغانلىقىنى سېزىپ، ئائىلىسى بىلەن تۈركىيەگە كەلگەن ۋە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى چەتئەل تىللىرى بۆلۈمىگە پارس تىلى ئوقۇتقۇچىلىقىغا مېھمان ئوقۇتقۇچى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنغان. ئۇنىڭ بىلەن ناھايىتى يېقىن ئۆتتۇم. ئافغانىستاندا تالىبان ھاكىمىيىتى ئاياغلىشىپ كارزاي ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن كېيىن، ئافغانىستانغا قايتىپ كەتكەن. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ ئافغانىستان ھۆكۈمىتىنىڭ بېيجىڭ باش ئەلچىسى ۋەزىپىسىگە تەينىلەنگەنلىكىنى ئاڭلىدىم.

مەن تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ۋەزىپىگە باشلىغاندىن كېيىن، تەكلىپ بويىچە ئەزەربەيجان باكۇ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىگە خىزمەت ئىشلەش ئۈچۈن

بىر ساداغا ئوخشاش مېنى روھلاندۇردى ۋە مەن بۇيۇك بىر بويدىن، قەدىمكى بىر نەسىلدىن مەيدانغا كەلگەنلىكىمدىن غۇرۇرلاندىم. قولۇغۇمدا ھەيۋەتلىك مەختەر مارشىغا ئوخشاش ياڭرىغان:

ئۆزبەك، تۈركمەن، ئۇيغۇر، تاتار، ئازەر بىر بويدۇر،
قاراقالپاق، قىرغىز، قازاق ھەممىسى بىر سويدۇر.

دېگەن مىسرالارنى قاپسىغان، تۈركستانلىق م. سابىر قاراگەرنىڭ <ئانا يۇرت> ناخشىسى، ئىرقداشلىرىمنىڭ ھەممىسىنى قۇچاقلاشتىن ئىبارەت سۆيگۈمگە ئىلھام قاتقانەك بولدى. <گۈزەل تۈركستان ساڭا نېمە بولدى؟> شېئىرىنىڭ ئاپتورى تۈركستاننىڭ مىللىي شائىرى چولپاننىي ھۆرمەت بىلەن خاتىرلىدىم».

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە تۈرك دۇنياسىنىڭ ھەربىر يېرىدىن كەلگەن ئىلىم ئادەملىرىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى بۇ ئۇنىۋېرسىتېتنى بىر كىچىك تۈرك دۇنياسىغا ئايلاندۇرغان ئىدى. 1995 ـ يىلى 21 ـ مارتتا تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكۈزۈلگەن «تۈرك دۇنياسىدا نورۇز» ناملىق چوڭ يىغىن، ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ.

بۇ نورۇزنى تەبرىكلەش يىغىنىدا ئەزەربەيجانلىق پروفېسسور دوكتور ئادىلخان پەيزۇئوغلى «ئەزەربەيجان تۈركلىرىدە نورۇز» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى، مەن بولسام «شەرقىي تۈركستان ئۇيغۇر تۈركلىرىدە نورۇز»، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور. دوكتور . ئەنىش ئۆكسۈز «تۈرك دۇنياسىدا نورۇز»، پروفېسسور دوكتور ھىدايەت كامال بايات‌لى «ئىراق تۈركمەنلىرىدە نورۇز»، يارەمچى دوتسېنت دوكتور ئىمىن قالاي «تراكىيە تۈركلىرىدە نورۇز» ماۋزۇلۇق ئىلمىي دوكلاتلىرىنى بايان قىلىپ، نورۇز بايرىمىنىڭ تۈركلەرنىڭ يېڭى يىل بايرىمى ئىكەنلىگىنى، بۇ بايرامنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنمۇ تۈرك دۇنياسىدا داغدۇغۇلۇق ھالدا خاتىرلىنىپ كەلگەنلىكىنى ئىزھار قىلىپ ئۆتۈشكەن ئىدۇق. شۇ كۈنى خاتىرلەش يىغىنىدىن ئاۋۋال يەنى چۈشتىن بۇرۇن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى رادىئو ـ تېلېۋىزور ئىدارىسىنىڭ بىرىنچى قانىلىنىڭ خادىملىرى ئەدىرنەگە كېلىپ، يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان ئىلىم ئەھلىلىرى بىلەن نورۇز ھەققىدە نەق مەيدان كۆرۈنۈشلۈك ئاڭلىتىش پروگراممىسى تەشكىللىگەن ئىدى.

تۈركىيەنىڭ بۇلغارىستان ۋە گىرىتسىيە بىلەن چېگرىداش شەھىرى ئەدىرنە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۆتكەن ئون يىلدىن كۆپرەك ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىم، ئۆمۈر خاتىرەمنىڭ مۇھىم سەھىپىلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ خاتىرىلەر كۆز ئالدىمدا ھەردائىم جانلىنىپ، فىلىمغا ئوخشاش ئۆتۈپ تۇرماقتا. مەن ئۇ كۈنلەرنى ھەرگىز ئۇنۇتمايمەن. ھەردائىم سېغىنىپ ئەسلەيمەن.

ئەگەر قەدىمكى ۋە ئەگەر باي <تۈركچە لۇغەت> نىڭ مۇئەللىپىگە ئوخشاش، مېنىڭدىن ئىمتىھان ئالغانىدەك، يېغىۋاتقان يامغۇرغا ئوخشاش توختىماي سوئال سورايتتى: سىزلەردە "بابا" مۇ؟ "ئاتا" مۇ؟ ۋەيا "دادا" مۇ؟، "ئانىنە" مۇ؟ "ئانا" مۇ؟، "تورۇن" مۇ؟ "نەۋرە" مۇ؟، "چوچۇق" مۇ؟ "بالا" مۇ؟، "كەندى" مۇ؟ "ئۆزى" مۇ؟، "دوگۇن" مۇ؟ "تۇي" مۇ؟، "كەنت" مۇ؟ "شەھەر" مۇ؟، "سوكاك" مۇ؟ "كوچا" مۇ؟، "ئىيى" مۇ؟ "ياخشى" مۇ؟، "كوشماق" مۇ؟ "يۇگۇرمەك" مۇ؟، "ئاپتال" مۇ "ئاخماق" مۇ؟، "سىپا" مۇ "خۇتەك" مۇ؟، "ئەردەم" مۇ "پەزىلەت" مۇ؟، "پارا" مۇ "پۇل" مۇ؟، "قاچ" مۇ؟ "نەچچە" مۇ؟، "ئۆكسۈز" مۇ؟ "يېتىم" مۇ؟، "ھىرسىز" مۇ؟ "ئوغرى" مۇ؟، "يىقماق" مۇ؟ "يۇماق" مۇ؟، "بىلگىن" مۇ؟ "ئالىم" مۇ؟، "ياينى" مۇ؟ "نەشىر" مۇ؟، "باراق" مۇ؟ "ئىستاكان" مۇ؟، "ئولاناق" مۇ؟ "ئىمكان" مۇ؟، "ھەپسى" مۇ؟ "ھەممىسى" مۇ؟، "يابانجى" مۇ؟ "يات" مۇ؟، "يۇگۇرت" مۇ؟ "قېتىق" مۇ؟، "گۆلەك" مۇ؟ "كۆينەك" مۇ؟، "ئۈيۈز" مۇ؟ "قوتۇر" مۇ؟، "جىمرى" مۇ؟ "بىخىل" مۇ؟، "رۇزگار" مۇ؟ "شامال" مۇ؟، "جەكەت" مۇ؟ "چاپان" مۇ؟، "ھاۋادىس" مۇ؟ "خەۋەر" مۇ؟، "سەۋەجەن" مۇ؟ "مېھرىبان" مۇ؟، "كوربدور" مۇ؟ "دالان" مۇ؟ دەمسىز؟ مەن بولسام ھەيرانلىق ئىچىدە ئوخشاش سۆزلەرنىڭ بىزنىڭ تىلىمىزدىمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىگىنى ئېتىراپ قىلاتتىم.

ئۇ، ئارىمىزدا مەڭگۈ كىلومېتىردىن ئوشۇق مۇساپە بولىشىغا قارىماي، تىلمىزنى شېۋىلىرىنىڭ يېقىنلىقىغا بولغان مەمنۇنلۇغىنى: <ئازەرى تۈركچىسى، ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن تۈركىيە تۈركچىسى ئارىسىدا بىر كۆۋرۈكلۈك رولى ئويناىدۇ> دېگەن ئىپادىنى قوللىناتتى.

بىر قېتىم بۇ ئۇيغۇر قېرىندىشىم دىققەت تارتىدىغان بىر مۇلاھىزىدە بولۇپ:

- تۈركىيە تۈركلىرى <كېدى> سۆزىنى ئەرەپلەردىن، <فارە> نى پارسلاردىن قوبۇل قىلىپ ئالغان، - دېدى.

قىسقا بىر ئارىلىقتىن كېيىن:

- تۈركچىدە <نى> ھەرپى بىلەن باشلىنىدىغان بىر سۆز يوق، قېرىندىشىم!، - دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ، <"فارە" نى "چاشقان" دەيمىز> دەپ قوشۇمچە قىلدى. مەن ئۇنىڭغا، <سىلەر ئۇنى نېمە دەيسىلەر؟> سوئالىنى سوراشنى كۈتمەستىن، بىزلەردە <كېدى> ۋە <فارە> سۆزلىرىنىڭ قارشىلىقىنىڭ <پىشىك>، <سىچان> ئىكەنلىگىنى بايان قىلدىم. ئۇيغۇر قېرىندىشىم چوڭغۇر بىر قېرىنداشلىق ھېسسىياتى بىلەن: <سىلەر بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدىكى مۇساپىدە پەرق بەك چوڭ، ئەمما دىئالېكتنا (شېۋىدە) پەرق كىچىكتۇر> دەپ توغرا ھۆكۈم بەردى. بۇ ئۇيغۇر قېرىندىشىم پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقىرى، ھاياتىنىڭ كەشپىياتىنى تاپقانغا ئوخشاش بادام كۆزلىرى بىلەن كۈلۈپ خۇشاللىقىنى مەن بىلەن ئورتاقلاشتى.

ئۇ بادام كۆزلەرنىڭ سەمىمي كۈلۈشى، ئۇزاق تارىخي ئۆتمۈشىمىزدىن يېقىملىق

پروفېسسور دوكتور گۈنەي قۇت - ئىستانبۇل بوغاز ئىچى ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقىرى - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور كەمال ياۋۇز - ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور مۇستافا ئۆزكان - ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور مۇھەممەت يەلتەن - ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور ئابدۇللا ئۇچمان - ئىستانبۇل مېمار سىنان ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور ئابدۇلقادىر دونۇق - ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى
پروفېسسور دوكتور سەما ئۆگۈرجان - مارمارا ئۇنىۋېرسىتېتى
دوتسېنت دوكتور سۈرەييا بەيزادە - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى
دوتسېنت دوكتور رەجەپ دۇيماز - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى
ياردەمچى دوتسېنت دوكتور ئىشق شاھىن - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى
ياردەمچى دوتسېنت دوكتور مۇستافا ئۆزمر - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى
كاتىبات ھەيئىتى تۆۋەندىكى كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى:
مەسئۇل باشلىق: ياردەمچى دوتسېنت دوكتور لەۋەنت دوغان
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. ئالى ئىھسان ئۆبەك
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. سىبەل بايراقتار
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. مۇبەررا گۈرگەنداغلى
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. نۇرسەل ئۆزدارەندەرەلى
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. ئۆزجان ئايگۈن
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. رىفات گۈرگەنداغلى
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. ئوغۇزخان دۇرمۇش
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. سەۋگى ئۆز تۈرك
تەتقىقات ۋەزىپىلىك دوكتور. يۈكسەل توپال ئوغلى

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ پۈتۈن تەييارلىقلىرى تامامىلىنىپ، 2002 - يىلى 10 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 26 - كۈنىگىچە داۋاملاشقان «تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى 1 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات مەدەنىيىتى (كۇلتۇر) تەتقىقاتلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»، مېنىڭ يىغىن ئېچىش نۇتقۇم بىلەن باشلاندى. ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا داغدۇغۇلۇق ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلدى. ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا، تۈركىيەنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەتلىرىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەردىن ئاتمىشتىن ئارتۇق ئىلىم ئەھلى، تەييارلىغان تەتقىقات دوكلاتلىرى بىلەن يىغىنغا كېلىپ

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان چاغلىرىمدا، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ يېگىرمە يىللىقىنى قانداق خاتىرىلەش هەققىدە مۇدىرلىق تەرىپىدىن فاكۇلتېت باشلىقلىرى ۋە بۆلۈم باشلىقلىرىنىڭ ئوپچە يىغىنى چاقىرىلدى. يىغىندا تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ يېگىرمە يىللىقىنى خاتىرىلەش پروگراممىسى ۋە پىلانلىرىنىڭ دەسلەپكى لايىهەسى ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، كۆپچىلىكتىن پىكىر - تەكلىپ تەلەپ قىلىندى. مەن بۇ يىغىندا تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە «ئەدىرنە كۇلتۇر تەتقىقاتلىرى» ناملىق بىر ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىشىنى تەكلىپ قىلدىم. بۇ تەكلىۋىم تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى تەرىپىدىن مۇۋاپىق كۆرۈلۈپ، قىزغىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەندى. چۈنكى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى قۇرۇلغاندىن بۇيان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىكى پۈتۈن ئۇنىۋېرسىتېتلەردىن ئىلىم ئەھلىلىرى تەكلىپ قىلىنغان مۇنداق بىر يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ باقمىغان ئىدى . مۇدىر ئىشخانىسى بۇ ۋەزىپىنى بىزنىڭ بۆلۈمىمىزگە تاپشۇردى. بۇ ۋەزىپىنى ياخشى ئادا قىلىش ئۈچۈن، بۆلۈمىمىزدىكى پروفېسسور، دوتسېنت، يارداملىچى دوتسېنت ۋە باكالاۋرلارنى ھەربىرىگە كەلتۈرۈپ، كېچە - كۈندۈز تىرىشچانلىق كۆرسەتتۇق.

ئالدى بىلەن تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى 1 - نۆۋەتلىك ئەدىرنە مەدەنىيەت (كۇلتۇر) تەتقىقاتلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى تەييارلىق ھەيئىتى، ئىلمىي مەسلىھەت ھەيئىتى ۋە كاتىبات ھەيئىتى قۇرۇپ چىقتۇق.

تەييارلىق ھەيئىتى تۆۋەندىكى كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى:

پروفېسسور دوكتور ئوسمان ئىنجى - تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى، تەييارلىق ھەيئىتى پەخرىي باشلىقى

پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقىرى - تەييارلىق ھەيئىتى باشلىقى

دوتسېنت دوكتور سۇرەييا بەيزادە ئوغلى

دوتسېنت دوكتور رەجەپ دۇيماز

يارداملىچى دوتسېنت دوكتور كاشىف يىلماز

يارداملىچى دوتسېنت دوكتور ئايشەمگۈل. م. يېشىل ئوغلى

يارداملىچى دوتسېنت دوكتور ئەمىن قالاي

يارداملىچى دوتسېنت دوكتور لەۋەنت دوگان

يارداملىچى دوتسېنت دوكتور چاغرى ئۆز دەرەندەلى

ئىلمىي مەسلىھەت ھەيئىتى تۆۋەندىكى كىشىلەردىن تەشكىللەندى:

قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتتۈم.
ماگىستىر ئوقۇغۇچىلارغا:
1. تۈرك تىلى تارىخى
2. تۈرك تىلى شېۋىلىرىنىڭ (دىئالېكت) سېلىشتۇرمىلىق گىراماتىكىسى
3. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈرك ئەدەبىياتىدا شېئىر
4. تارىختىن كۈنىمىزگىچە تۈرك دۇنياسىدا ئىشلىتىلگەن ئېلىپبەلەر
قاتارلىق دەرسلەرنى بەردىم.
دوكتور ئوقۇغۇچىلارغا:
1. خاقانىيە (قاراخانىي) تۈركچىسى گىراماتىكىسى، يەنى ئوتتۇرا دەۋر ئۇيغۇر تۈركچىسى
2. خارەزىم تۈركچىسى گىراماتىكىسى
3. قىپچاق تۈركچىسى گىراماتىكىسى
چاغاتاي تۈركچىسى (ئورتاق تۈركستان تۈركچىسى) گىراماتىكىسى
قاتارلىق دەرسلەرنى ئۆتتۈم.
كۆپلىگەن ماگىستىر ئوقۇغۇچىلىرى ۋە دوكتورلۇق ئوقۇغۇچىلىرىنى ئىلمىي ئاكادېمىك سەۋىيەگە يەتكۈزۈپ، يېتىشتۈرۈپ چىقتىم.

مەن دوكتورلۇق ئوقۇغۇچىلىرىنى يېتىشتۈرۈشتە، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تۈركىيە ۋە دۇنيادا تونۇلۇشى، بىلىنىشى ئۈچۈن ئاتاغلىق ئۇيغۇر يازغۇچى ۋە شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرى ئۈستىدە ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغان ماگىستىر ۋە دوكتورلۇق دېسىرتاتسىيەسى تەييارلىتىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردىم.

بۇ جەھەتتىكى ئىلمىي پائالىيەتلەرگە تۆۋەندىكىلەرنى كۆرسىتىپ ئۆتۈمەن:

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى ئاسىستانلىرىدىن لەۋەنت دوغان ئەپەندىگە ھازىرقى زامان ئاتاغلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسى ۋە دراماتورگى زۇنۇن قادىرنىڭ 1957 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «غۇنچەم» ناملىق ھېكايە، مەسەل ۋە دراما ئەسەرلىرى توپلىمىنى تەقدىم قىلىپ، ئۇنى بۇ ئەسەرلەرنىڭ لاتىن ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ترانسكرىپسىيەسىنى ۋە ئاغدۇرۇلۇشىنى تەييارلاپ، تىل جەھەتتىكى خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىپ، دوكتورلۇق دېسىرتاتسىيەسى يېزىپ چىقىشقا بۇيرۇدۇم. ئۇ مېنىڭ يېتەكچىلىكىمدە دېسىرتاتسىيەسىنى 1999 - يىلى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملىدى.

يېتەكچىلىگىنى ئۈستۈمگە ئېلىپ تاماملاتقۇزغان دوكتورلۇق دېسىرتاتسىيەلىرى:

1. ۋولقان جۇشقۇن: «ئۆزبەك تۈركچىسى گىراماتىكىسى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى

قاتنىشىپ ۋە دوكلاتلىرىنى كۆپچىلىككە تەقدىم قىلىپ، ئوسمانلى ئىمپېراتورلۇقىنىڭ بىر ئەسىر بۇيىچە ئىككىنچى پايتەختى بولغان ئەدىرنەنىڭ تارىختىن بۇيانقى كۆلتۇر تەرەققىياتىنى شەرھىلەپ ئۆتۈشتى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى تۇركىيەدە ئالاھىدە تەسىر قوزغىدى. بۇ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا ئەدىرنە ۋالىلىغى يۇقىرى باھا بەردى. بۇ قېتىمقى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىلمىي دوكلاتلار، ئەدىرنە ۋالىلىغى تەرىپىدىن 2003 - يىلدا، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى «1 - نۆۋەتلىك ئەدىرنە كۆلتۇر تەتقىقاتلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى دوكلاتلىرى» نامى بىلەن يەتتە يۇز قىرىق بەتلىك كىتاپ بولۇپ نەشىر قىلىندى ۋە تارقىتىلدى.

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئېلىپ بارغان تەلىم - تەربىيە ۋە ئاكادېمىك پائالىيەتلىرىم

شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىشلىگەن چاغلىرىمدا ئوقۇغۇچىلارغا: 1. ئەدەبىيات نەزىرىيەسى 2. يېزىقچىلىق بىلىملىرى 3. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى 4. يېڭى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قاتارلىق دەرسلەرنى بەرگەن بولسام، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان چاغلىرىمدا تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىمىزنىڭ 2 - ، 3 - ، 4 - يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىغا:

1. قەدىمكى تۈركچە (كۆكتۈرك - ئۇيغۇر دەۋرلىرى)
2. قەدىمكى ئاناتولىيە تۈركچىسى
3. تۈرك تىلى ببلوگرافىيەسى

ئوتتۇرا دەۋر تۈركچىسى ھېسابلانغان:

4. قاراخانىي تۈركچىسى
5. خارەزم تۈركچىسى
6. قىپچاق تۈركچىسى

ھازىرقى زامان تۈرك شېۋە - دېئالېكتلىرىدىن:

7. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسى
8. ھازىرقى زامان ئۆزبەك تۈركچىسى
9. ھازىرقى زامان قىرغىز تۈركچىسى
10. يېقىنقى زامان ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركچىسى ھېسابلانغان چاغاتاي تۈركچىسى

تۈركىستان سىرتىدىكى ئۇيغۇر شائىرلىرى» ناملىق كىتابنى تەييارلاپ نەشر قىلىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تۈرك دۇنياسىغا تونۇتۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ئىككى يۈز ئوتتۇز سەككىز بەتلىك بۇ كىتابتا، مېنىڭ، ئەخمەت ئىگەمبەردى، مەھەممەت ئىمىن ھەزرەت ۋە كانادادا ياشاۋاتقان تۇيغۇن ئابدۇۋەلىنىڭ شېئىرلىرى لاتىنچە تىرانسكرىپسىيونلىرى ۋە تۈركىيە تۈركچىسىگە ئايلاندۇرۇلغان نۇسخىلىرى ھەم لاتىن ئېلىپبەسى ھەم ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن نەشر قىلىنغان. باشقا بىر ئەمگىكى بولسا «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گرامماتىكىسى» كىتابىدۇر. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ گرامماتىسى، تۈركىيەدە تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن خاس ئەسەر بولۇپ ئۇچ كىشى تەرىپىدىن يېزىلغان. تۇنجى ئەمگەك 1992 - يىلى نەشر قىلىنغان مېنىڭ كىتاۋىم، ئىككىنچىسى 1995 - يىلى بېسىلغان رىدۋان ئۆزتۈركنىڭ، ئۈچىنچىسى بولسا لەۋەنت دوغانىنىڭ ئەمگىكىدۇر.

ئىككىنچى بىر ئۇيغۇر تىلى مۇتەخەسسىسى ياردەمچى دوچەنت. دوكتور. سەۋگى ئۆزتۈرك خانىمدۇر.

سەۋگى ئۆزتۈرك خانىم شەرقىي تۈركىستاندىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇيغۇر يازغۇچىسى ئەخەت تۇردىنىڭ «ئاي يامغۇرى» ناملىق رومانى ھەققىدە دوكتورا دىسرتاتسىيەسىنى تاماملاپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسلىق خۇسۇسىيەتلىرى بويىچە ئەسەرنىڭ تىلىنى شەرھىلەپ، پەن دوكتورى ئۇنۋانىنى ئالغان بىر ئىلمىي تەتقىقات خادىمىدۇر. مەن ئۇلارنىڭ ئىلمى مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن پەخرلىنىمەن. ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر تىلى، ئەدەبىياتى ۋە كۇلتۇرىنى تونۇتۇش جەھەتتە تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر قازىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى، تۈركىيە ۋە چەت ئەللەردە ئۆتكۈزۈلگەن مىللىي ۋە خەلقئارا ئىلمىي يىغىن، قۇرۇلتاي، ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ، دوكلات قىلغان ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم

1. 1978 - يىلى 6 - ئايدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگدۇ شەھىرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى يىغىنىغا «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە» ناملىق ماقالەم بىلەن،

2. 1981 - يىلى 8 - ئايدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىلىك ئۆلكىسى يەنبىيەن كورە ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باش كەنتى يەنجى شەھىرىدە خىتاي يازغۇچىلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «شائىر نىم شېھىدنىڭ ھاياتى ۋە ئەدەبىي

ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 1998 - يىل، ئەدىرنە.

2. لەۋەنت دوغان: «زۇنۇن قادىرىنىڭ "غۇنچەم" ناملىق ئەسەرلەر توپلىمىنىڭ ئۇيغۇر تۈركچىسى تىل ئالاھىدىلىكلىرى نۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىنىشى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 1999 - يىل، ئەدىرنە.

3. خەتىجە يىگىتباشى: «زوردۇن سابىرنىڭ "خىرە دەريزە" ناملىق كىتاۋىدىن "تۇمان" ئاتلىق پوۋېستىنىڭ سىنتاكس جەھەتتىن تەتقىق قىلىنىشى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 1999 - يىل، ئەدىرنە.

4. ئوغۇز دوغان: «قازاق تۈركچىسى فونېتىكىسى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 2003 - يىل، ئەدىرنە.

5. سەۋگى ئۆزتۈرك: «يازغۇچى ئەخمەت تۇردىنىڭ "ئاي يامغۇرى" ناملىق رومانىنىڭ ئۇيغۇر تۈركچىسى تىل خۇسۇسىيەتلىرى جەھەتتىن تەتقىق قىلىنىشى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 2006 - يىل، ئەدىرنە.

ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى:

لۇتفىخان تەزجان: «ئابدۇخالىق ئۇيغۇرى شېئىرلىرىنىڭ ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكلىرى نۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىنىشى». تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي بىلىملەر ئىنىستىتۇتى، 2003 - يىل 11 - ئاي، ئەدىرنە.

بۇ دىسسېرتاتسىيەدە قەھرىمان شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن تۈركىيە تۈركچىسى ئارىسىدىكى فونېتىك ۋە مورفولوگىيەلىك ئوخشاشلىقلار ۋە پەرقلەر ئىلمىي يوسۇندا كۆرسىتىپ بېرىلگەن.

مېنىڭدىن دەرس ئېلىپ دوكتورلۇق ئىلمىي دىسسېرتاتسىيەسىنى تاماملاپ، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدە ئەتراپلىق مەلۇماتقا ئىگە بولۇپ، رەسمى مۇتەخەسسىس ئۇنۋانىغا ئېرىشكەنلەر ئىچىدىن ئىككى نەپەر شاگىرتىمنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتمەكچىمەن. ئۇنىڭ بىرى، دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان ئەپەندى بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى ۋە ئەرەپ يېزىقى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ يېزىقىنى مۇكەممەل ھالدا ئىگەللىدى. ئۇ ئۇيغۇرچە كىتابلارنى ئوقۇشتا، ئۇيغۇرچە مېتىنلارنى توغرا يېزىشتا ۋە ئۇيغۇر تۈركچىسىنى تۈركىيە تۈركچىسىگە ئايلاندۇرۇشتا ناھايىتى ماھىر قابىلىيەت ئىگىسى بولۇپ يېتىشتى. ئۇ ئوقۇتۇش خىزمەتلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇشىغا قارىماي، بىرنەچچە كىتابنى تەييارلاپ نەشىردىن چىقاردى. «ھازىرقى زامان تۈرك شۇئە دىئالىكتلىرى»، بۇ كىتابلاردىن بىرىدۇر. يەتتە يۈز سەكسەن بەتلىك «ئۇيغۇر ماقال ۋە تەمسىللىرى» ناملىق كىتابنا ئۇيغۇر خەلق ماقال ۋە تەمسىللىرى، ئۇيغۇر يېزىقىدىكى شەكلى بىلەن بىرلىكتە تۈركىيە تۈركچىسىدىكى قارشىلىقلىرى ناھايىتى توغرا ۋە ئىلمىي ئاساستا ئىزاھلانغان. 2013 - يىلى «شەرقىي

ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن 1992 - يىلى 6 - ئاينىڭ 8 - 13 كۈنلىرىدە قازان شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن 5. خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىغا «ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى» ناملىق تەتقىقات دوكلاتىم بىلەن.

11. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق ۋەخپى تەرىپىدىن 1993 - يىلى 3 - ئاينىڭ 21 - 28 كۈنلىرىدە تۈركىيەنىڭ ئانتالىيە شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى تىل ۋە ئېلىپبە مەسىللىرى» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن.

12. ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى تەرىپىدىن 1993 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - ، 21 - كۈنلىرى گېرمانىيەنىڭ مۈنىخ شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن شەرقىي تۈركىستان تىبەت ۋە ئىچكى موڭغۇلىستان ھەمكارلىق يىغىنىغا «بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى» ناملىق ماقالەم بىلەن.

13. تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى تەرىپىدىن 1995 - يىلى 21 - مارت كۈنى ئەدىرنەدە ئۇيۇشتۇرۇلغان تۈرك دۇنياسىدا نوروز ناملىق يىغىنىغا «شەرقىي تۈركىستاندا نوروز» ماۋزۇلۇق ئىلمىي ماقالەم بىلەن.

14. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن 12 - ئاينىڭ 13 - 15 - كۈنلىرى ئىستانبۇلدا ئۇيۇشتۇرۇلغان قەشقەرلى ماخمۇت ۋە شەرقىي تۈركىستان ناملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «بۈيۈك تۈرك ئالىمى ماخمۇت قەشقىرىنىڭ تۈركلۈك ئىپتىخارى ۋە چۈشەنچىسى» ماۋزۇلۇق ئىلمىي ماقالەم بىلەن.

15. ئەرجىيەس ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن قەيسىرىدە 1996 - يىلى 5 - ئاينىڭ 23 - 26 - كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلگەن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشقان تۈرك دۇنياسى زىيالىيلىرى يىغىنىغا «بۈيۈك مۇجاھىد ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن» ماۋزۇلۇق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن.

16. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن 1996 - يىلى 12 - ئاينىڭ 20 - 25 - كۈنلىرىدە ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن 2 - نۆۋەتلىك خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان كۈلتۈر (مەدەنىيەت) ۋە تارىخ ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «ئۇيغۇر كۈلتۈرىنىڭ تۈرك كۈلتۈر تارىخىدىكى ئورنى» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن.

17. 1997 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈندىن 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنگىچە، چاناققالە شەھىرىدە چاناققالە 18 - مارت ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن تۈرك دۇنياسىنىڭ سىلىشتۇرمىلىق ئەدەبىياتى ناملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى، شائىر ۋە مائارىپچى مەھەممەت ئەلى تەۋفىق ئەسەرلىرىگە ھازىرقى زامان تۈركىيە تۈركلىرى ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرلىرى»

ئىجادىيىتى ھەققىدە» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

3. 1985 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - 28 كۈنلىرىدە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان 5. خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىغا «قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسى ئارىسىدىكى ئاساسلىق فونىتىك پەرقلەر» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

4. 1986 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - 21 كۈنلىرىدە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان 7. خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىغا «بۇگۈنكى ئۇيغۇر تۈركچىسىدە سۆز ياساش ئۇسۇلى ھەققىدە» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

5. 1987 - يىلى 5 - ئاينىڭ 7 - 9 كۈنلىرىدە تۈركىيەدىكى قەدىمكى (ئەسكى) شەھەر ۋاللىقى بىلەن مەدەنىيەت مىنىستىرلىگى فولكلور تەتقىقاتى مۇدىرلىقى تەرىپىدىن ئەسكى شەھەردە ئۇيۇشتۇرۇلغان 3 - نۆۋەتلىك خەلقئارا تۈرك خەلق ئەدەبىياتى يىغىنىغا «ئۇيغۇر تۈركلىرىدە تۇي قوشاقلىرى» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

6. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن 1988 - يىلى 4 - ئاينىڭ 27 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە ئۇيۇشتۇرۇلغان 3 - خەلقئارا ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخ، كۇلتۇر تەتقىقاتلىرى يىغىنىغا «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈرك ئەدەبىياتىدىكى يېڭى تەرەققىياتلار» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

7. ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقاتى مەركىزى تەرىپىدىن 1988 - يىلى 8 - ئاينىڭ 19 - 23 كۈنلىرىدە ئىستانبۇلدا ئوتكۇزۇلگەن 6 - نۆۋەتلىك خەلقئارا تۈركولوگىيە يىغىنىغا «ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئۇيغۇر تۈرك ئەدەبىياتى ھەققىدە» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

8. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن 1990 - يىلى 9 - ئاينىڭ 27 - 31 كۈنلىرىدە ئوتكۇزۇلگەن 4. خەلقئارا ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخ، كۇلتۇر تەتقىقاتى يىغىنىغا «خىتاي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىگىنىڭ 20 - ئەسىردە شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋەتلىرى» ناملىق تەتقىقات دوكلاتىم بىلەن،

9. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىستىرلىگى تەرىپىدىن 1992 - يىلى 5 - ئاينىڭ 4 - 8 كۈنلىرىدە ئەنقەرەدە ئوتكۇزۇلگەن تۈرك تىلى قۇرۇلتىيىغا «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىدە ئېلىپبە مەسىلىسى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

10. رۇسىيە فېدېراتسىيونىغا قاراشلىق تاتارىستان ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى پەنلەر

هاكىمىيىتى ئىشغالى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ۋەزىيىتى ناملىق خەلقئارا يىغىنغا «خىتاي هاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى تېرورىست قىلىپ كۆرسىتىشىگە رەددىيە» ناملىق ماقالەم بىلەن،

25. 2001 - يىلى 21 - 23 - دېكابىر كۈنلىرىدە ئىستانبۇلدا ئۇيۇشتۇرۇلغان، 9. خەلقئارا تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئاربىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە هەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۇنياسىنىڭ كۈلتۈر مۇناسىۋەتلىرىدىكى يېڭى تەرەققىياتلار ۋە بۇ مۇناسىۋەتلەرنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بەزى تەۋسىيەلەر» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

26. تۈرك هەمكارلىق ۋە تەرەققىيات ئىدارىسى بىلەن قىرغىز پىداگوگىكا ۋە ئىنژېنىرلىق ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن ئۇكرائىنا جۇمهۇرىيىتىگە قاراشلىق قىرىم ئاق مەسچىت (سىمپەرەپول) شەهىرىدە 2004 - يىلى 31 - مايدىن 4 - ئىيۇنغىچە ئۆتكۈزۈلگەن، بىرىنچى خەلقئارالىق تۈركولوگىيە يىغىنىغا «قاراخانىي دۆلتى تۈرك - ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى يۈسۈپ خاس هاجىپ ۋە ئۇنىڭ قۇتادغۇبىلىك ناملىق ئەسىرى» ناملىق تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

27. تۈركىيە جۇمهۇرىيىتى تۈرك تىلى كومىتېتى تەرىپىدىن 2004 - يىلى 9 - ئايدا ئەنقەرەدە ئۆتكۈزۈلگەن، 5. خەلقئارا تۈرك تىلى قۇرۇلتىيىغا «ئۇيغۇر تۈركچىسىدىكى "لا" يارەمچى سۆزى ۋە ئۇنىڭ فونكسىيونلىرى هەققىدە» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

28. 2006 - يىلى 18 - 20 - سېنتەبىر كۈنلىرىدە ئانتالىيەدە ئۆتكۈزۈلگەن، 10. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئاربىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە هەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئاربىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە هەمكارلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى» ناملىق ئىلمىي ماقالەم بىلەن،

29. شەرقىي تۈركىستان مائارىپ ۋە هەمكارلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن 2009 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئىستانبۇلدا ئۇيۇشتۇرۇلغان، خەلقئارا شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قېرىنداشلىق ئۇچرىشىشى يىغىنىغا «خىتاي كوممۇنىست هاكىمىيىتى ئىدارىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان هەق - هوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى» ناملىق دوكلادىم بىلەن،

30. ئەزەربەيجان جۇمهۇرىيىتى هۆكۈمىتى تەرىپىدىن 2007 - يىلى17 - 20 - نويابىر كۈنلىرى باكۇدە ئۇيۇشتۇرۇلغان، 11. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئاربىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە هەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۇنياسىدا ئورتاق تىل ۋە ئورتاق ئېلىپبەگە ئۆتۈش قەدەملىرىنى تېزلەشتۈرەيلى» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

18. 1997 - يىلى 9 - ئاينىڭ 16 - 19 - كۈنلىرىدە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقاتلىرى ئىنىستىتۇتى تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا ئۇيۇشتۇرۇلغان 11. مىللىي تۈركولوگىيە يىغىنىغا «تۈرك تىلىدا سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قانۇنىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

19. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق ۋەخپى تەرىپىدىن بۇرسادا 1998 - يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - 22 - كۈنلىرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان ، 6. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق، ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك، ئىسلام دۇنياسىغا ۋە پۈتۈن ئىنسانلىق ئالىمگە مۇراجىتنامىز» ناملىق ماقالەم بىلەن،

20 . چاناققالە 18 - مارت ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىقى تەرىپىدىن 1998 - يىلى 5 - ئاينىڭ 28 - 30 - كۈنلىرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان 4. خەلقئارا سىلىشتۇرمىلىق ئەدەبىيات تەتقىقاتلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «تۈركىيە تۈركلىرى ئەدەبىياتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى ئەدەبىياتىدا رۇبائى» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

21. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق ۋەخپى تەرىپىدىن 1999 - يىلى 7 - ئاينىڭ 2 - 4 - كۈنلىرىدە دېگىزلى شەھىرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى دوستلۇق ۋە ئۆزئارا ھەمكارلىقنىڭ تارىخىي ئەھمىيىتى» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

22. 2000 - يىلى 3 - ئاينىڭ 24 - 26 - كۈنلىرىدە سامسۇن شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن، 8. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى كۈلتۈر مۇناسىۋەتلىرىنى تېخمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم» ناملىق ماقالەم بىلەن،

23. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تۈرك تىل كومىتېتى تەرىپىدىن 2000 - يىلى 29 - سېنتەبىردىن ئۆكتەبىرنىڭ بىرىنچى كۈنىگىچە ئىزمىر چەشمىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان 4. خەلقئارا تۈرك تىلى قۇرۇلتىيىغا «تۈرك دۇنياسىنى ئورتاق ئېلىپبە ۋە ئورتاق ئەدەبىي يېزىق تىلىغا ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن بەزى تەۋسىيەلەر» ناملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

24. شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى ۋە ياۋروپا پارلامېنتى تراننس ناتسىئونال رادىكال پارتىيىسى تەرىپىدىن 2001 - يىلى 14 - ئۆكتەبىردە بېلگىيەنىڭ پايتەختى بروكسېلدە ئۇيۇشتۇرۇلغان، يېرىم ئەسىردىن بېرى خىتاي كومۇنىست

«ئانا تىلىم»، «ۋەتىنىم» قاتارلىق شېئىرلارنى ئوقۇدۇم. 2013 - يىلى 9 - دېكابىر يەنى دۈشەنبە كۈنى ئىزمىر ياشار ئۇنىۋېرسىتېتى يېغىن زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن مىللەتلەر ئارىسى دوستلۇق تۈركچە ۋە تۈرك ئەدەبىياتلىرى سۆھبەتلىرى ۋە شېئىر دېكلىماتسىيەسىگە قاتناشتىم، شېئىرلار ئوقۇدۇم ۋە ياشار ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىغا «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ھەققىدە دوكلات بەردىم.

37. 2016 - يىلى 4 - ئاينىڭ 16 - كۈنى تۈرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپى تۈران كۈلتۈر مەركىزى سۈلايمانىيە مۇنبىرى يېغىنىغا تەكلىپكە ئاساسەن «1000. يىلدا تۈرك ئالىمى بالاساغۇنلۇق يۈسۈپ ۋە قۇتادغۇبلىك» ناملىق پروگراممىغا قاتناشتىم، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مۇتەپەككۇرى، شائىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قۇتادغۇبلىك ئەسىرىدە ئىلگىرى سۈرگەن <قانۇن>، <ئادالەت كۆز قارىشى> ناملىق كونفرانىس بەردىم.

ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ئۆتكەن ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىم جەريانىدا، كۆپلىگەن ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىلمىي دىسسېرتاتسىيەلىرىنى باھالاش ۋە ئىمتىھان ئېلىش ئىلمىي كومىسسىيونلىرىدا ۋەزىپە ئېلىپ، ئىلمىي دوكلاتلار تەييارلاپ، ماگىستىرلىق ۋە دوكتورلۇق تەھسىلىنى تاماملىغانلارنىڭ ئىلمىي ئۇنۋان ئېلىشىغا مۇھىم ھەسسىلەر قوشتۇم.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئۇنىۋېرسىتېتلەر ئارىسى كومىتېتى رەھبەرلىگى تەرىپىدىن پروفېسسورلاردىن ئۈيۈشتۇرۇلغان ياردەمچى دوچەنت، دوكتورلارنىڭ دوچەنتلىك ئىمتىھانىنى ئېلىش ئىلمىي ھەيئىتىدە ئورۇن ئېلىپ، ئۇلارنىڭ دوچەنتلىك دىسسېرتاتسىيەلىرىنى ئىلمىي جەھەتتىن باھالاپ ۋە دوكلاتلار تەييارلاپ، نۇرغۇنلىغان ياردەمچى دوچەنتلەرنىڭ دوچەنتلىك ئۇنۋانى قازىنىشىغا ئىمزا ئاتتىم. بەزى دوچەنت، دوكتورلارنىڭ پروفېسسورلۇق ئالىي ئاكادېمىك ئىلمىي ئۇنۋان ئېلىپ، ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ۋەزىپە ئۆتىشى ۋە پروفېسسور بولۇشىغا، ئىمتىھان ھەيئەتلىرى قاتارىدا ئىمزا ئېتىپ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا تىگىشلىك ھەسسە قوشتۇم.

جانابى ئاللاھنىڭ ماڭا ئوقۇتقۇچىلىقتەك بىر شەرەپلىك ۋەزىپىنى قىسمەت قىلغانلىقىغا مىڭلاپ ھەمدۇ - سانا ئوقۇپ، مىڭ مەرتىۋە تەشەككۈر ئىزھار قىلسام يەنىلا ئازلىق قىلىدۇ. بۇنى ئاددىي تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرەلمەيمەن.

زامانىۋى يېڭى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى قۇرغان ۋە تەرەققىياتىغا ھۆل سېلىپ بەرگەن ئۇلۇق رەھبەر مۇستاپا كامال ئاتاتۈرك ئۆزىنىڭ بىر سۆھبىتىدە: «مەن جۇمھۇر رەئىسى بولمىغان بولسام، ئوقۇتقۇچى بولغان بولاتتىم» دەپ ئوقۇتقۇچىلىق ۋە ئۇستازلىقنى ئەڭ شەرەپلىك ۋەزىپىلەردىن بىرى سۈپىتىدە كۆرگەن ئىدى.

31. 2008 - يىلى 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا ئۇيۇشتۇرۇلغان، قەشقەرلى ماخمۇت ۋە ئۇنىڭ ئانا يۇرتى شەرقىي تۈركىستان ناملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا «خاقانىيە تۈركچىسى ۋە ئۇنىڭ داۋامى بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى»ئىسىملىق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن،

32. ئەرزۇرۇم ئاتا تۈرك ئۇنىۋېرسىتېتى قارا بەكىر پاشا مائارىپ فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى تەرىپىدىن 2011 - يىلى 3 - 4 - ماي كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلگەن، 3. تۈرك دۇنياسى ئاشىقلار (خەلق قوشاقچىلىرى) فېستىۋالىنىڭ «تۈركىيە سىرتىدىكى تۈرك خەلق ئەدەبىياتىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى» ناملىق يىغىنىغا «ئاشىقلارنىڭ (خەلق قوشاقچىلىرىنىڭ) شېئىرلىرى خەلقىمىزنىڭ ۋىجدان ساداسىدۇر» ماۋزۇلۇق ئىلمىي تەتقىقات ماقالەم بىلەن قېتىلىپ، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئىتىنى دۇنياغا تونۇتۇش ئۈچۈن تىرىشتىم.

33. 2011 - يىلى 20 - 24 - فېۋرال كۈنلىرىدە خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى جەمئىيىتى بىلەن ۋىنگىرىيە يازغۇچىلار جەمئىيىتى تەشكىللىگەن «ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر يىغىنى»غا قاتنىشىپ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسى ئۈچۈن بىرلىك - ئىتتىپاقلىقنىڭ مۇھىم ئىكەنلىگىنى تەكىتلەپ ئۆتتۈم. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستاندا يېكىر ۋە قەلەم ئەركىنلىكىگە قارشى ئېلىپ بېرىلۋاتقان چەكلىمىلەرنى، ئۇيغۇر شائىر ۋە يازغۇچىلىرىنىڭ ھەرخىل باھانىلەر بىلەن جازالاندۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تۇرمىدە يېتىۋاتقان شائىر - يازغۇچىلارنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلدىم.

34. 2009 - يىلى 7 - نويابىر شەنبە كۈنى كوجا ئەلى ۋىلايەتلىك ئايدىنلار ئوجاغى (زىيالىيلار ئۇيۇشمىسى) نىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن، يېمەكلىك يىغىنىغا قاتنىشىپ، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىغا تۈركىيەگە ھىجرەت قىلىشىمنىڭ سەۋەپلىرىنى ئاڭلىتىش بىلەن بىرلىكتە «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى» ھەققىدە دوكلات بەردىم.

35. تەكلىپكە بىنائەن، ئايدىن نازىللى يەرلىك ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن 2011 - يىلى 1 - 10 - ئاپرىل كۈنلىرىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان ئەنئەنىۋى كۈلتۇر، سەنئەت ۋە ئەدەبىيات فېستىۋالىغا قاتناشتىم ۋە كىتاپلىرىمنى سېتىۋالغان ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن كىتاپلىرىمنى ئىمزالىدىم. 9 - ئاپرىل كۈنى سائەت 20 دە يىغىن زالىدا «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ كۈلتۇرى» ھەققىدە دوكلات بەردىم.

36. 2013 - يىلى 6 - 10 - دېكابىر كۈنلىرىدە قىبرىس - بالقانلار - ئاۋراتسىيە تۈرك ئەدەبىياتلىرى تەشكىلاتى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان، 33. خەلقئارا ئەدەبىيات فېستىۋالىغا تەكلىپكە ئاساسەن قاتنىشىپ، خەلقئارا شېئىر فېستىۋالىدا

6. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن تاللانما ئەسەرلەر» خىتايچە، شاڭخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1981 ـ يىل، شاڭخەي.

7. «تولۇن ئاي»، شېئىر، باللادا ۋە داستانلار توپلىمى، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 ـ يىل، بېيجىڭ.

8. «مودەرن ئۇيغۇر تۈركچىسى گرامېرى» (تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن)، ئورخۇن نەشرىياتى، 1992 ـ يىل، ئىستانبۇل.

9. «چاغداش (ھازىرقى زامان) ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەدەبىياتى» (تۈركىيە تۈركچىسىدە) مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى نەشرىياتى، 1998 ـ يىل، ئەنقەرە.

10. «ئارمان»، شېئىر، باللادا ۋە داستانلار توپلىمى، بايراق نەشرىياتى، 1999 ـ يىل، ئىستانبۇل.

11. «ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ كۈلتۈرى ۋە تۈرك دۇنياسى» (تۈركىيە تۈركچىسىدە)، چاقىرىق نەشرىياتى، 2004 ـ يىل، ئىستانبۇل.

12. «شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۈرىشى ۋە ئۇنىڭ كېلەچىكى»، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى نەشرىياتى، 2005 ـ يىل، ئىستانبۇل ـ تۈركىيە.

13. «سەلەي چاققان لەتىپلىرى»، (تۈركىيە تۈركچىسىدە)، چاقىرىق نەشرىياتى، 2006 ـ يىل، ئىستانبۇل.

14. «تەڭرىتاغ سادالىرى»، تاللانغان شېئىر، باللادا، داستانلار كىتابى. تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2008 ـ يىل، ئىستانبۇل.

15. «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلال مۇجادىلىسى»، (تۈركىيە تۈركچىسىدە)، بايراق نەشرىياتى، 2011 ـ يىل دېكابىر، ئىستانبۇل.

16. «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر ـ قىسمەت خاتىراتى»، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2017 ـ يىل، ئىستانبۇل.

ئەدەبىي ئىجادىيەت ھاياتىمدا، ئەدەبىي ئەسەر يېزىش ۋە ئىجاتكارلىق پائالىيىتىمنى بىر كۈنمۇ توختۇتۇپ قويمىدىم. نەتىجىدە شەرقىي تۈركىستان، تۈركىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە نەشر قىلىنغان كىتاب، ژۇرنال ۋە گېزىتلەردە مىڭ پارچىدىن ئارتۇق ھەرخىل تېمىدىكى شېئىر، مەسەل، رۇبائىلىرىم ۋە «يايلاق بۇركۈتى»، «جەسۇرلۇق داستانى»، «ياچى بەگ»، «مېھرىبان باغۋەن» قاتارلىق ئالتە داستانىم، «گۈلجاھان»، «سەنئەت چولپىنى»، «تەڭرى كۆلىنى كۆرگەندە» قاتارلىق باللادالىرىم ئېلان قىلىنىپ، ئۇقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ 20 - ئەسىردە يېتىشتۈرگەن رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان ئەخمەتجان قاسىمى 1948 - يىلى 9 - ئايدا غۇلجىدا ئوقۇتقۇچىلارغا سۆزلىگەن بىر نۇتقىدا: «كىشىلىك جەمئىيەتتە مۇئەللىمنىڭ مېھنىتىدىن پەخرلىكرەك مېھنەت يوقتۇر. چۈنكى ئالىم، ئىنژېنېر، يازغۇچى، قوماندان، جەمئىيەت ۋە دۆلەت ئەربابى ۋە باشقىلارنىڭ ھەممىسى مۇئەللىم مېھنىتىنىڭ مەھسۇلىدۇر» دەپ ئېيتقان ئىدى.

مەن ھاياتىم بويىچە جەمئى ئەللىك يىلغا يېقىن بىر زامان ئىچىدە ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ئۇستازلىق قىلدىم. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇرۇمچىدە « شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى» دە يىگىرمە ئالتە يىل، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بەش يۈز ئەللىك يىللىق تارىخقا ئىگە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئون بىر يىل، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرا شەھىرى ھېسىپلانغان ئەدىرنە شەھىرىدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئون بىر يىل ئاكادېمىك ئىلمىي خىزمەتلەر بىلەن ئۇستازلىق ۋەزىپىسىدە بولۇپ، ۋەتىنىمگە، مىللىتىمگە، تۈرك دۇنياسىغا سادىقلىق بىلەن پىداكارلىق كۆرسىتىپ، ئەخلاقلىق، ۋىجدانلىق، ئىمانلىق بىلىملىك مۇنەۋۋەر ياشلارنى يېتىشتۈرۈش، تۈرك دۇنياسىنىڭ كۇلتۇرىگە، مەدەنىيىتىگە مۇھىم ھەسسە قوشالايدىغان ئىلىم ئەھلىلىرىنى بەرپا قىلىش يولىدا ئاز - تولا ھەسسە قوشۇش ئۈچۈن، كېچە - كۈندۈز غەيرەت قىلS "ىپ ئىشلىدىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزەمنى بەختلىك ھېسىپلايمەن.

ھازىرغا قەدەر نەشر قىلىنغان كىتابلىرىم ۋە مۇھىم ئىلمىي، ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم

1. «يۈرەك ساداسى»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ياشلار نەشرىياتى، 1959 - يىل، ئۇرۇمچى.

2. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گراماتىكىسى»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1961 - يىلى، ئۇرۇمچى.

3. «يېزىقچىلىق بىلىملىرى»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1965 - يىل، ئۇرۇمچى.

4. «كۆرەش ناخشىلىرى»، شېئىر ۋە داستانلار توپلىمى، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) خەلق نەشرىياتى، 1977 - يىل، ئۇرۇمچى.

5. «قۇمۇل خەلق قوشاقلىرى»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل، ئۇرۇمچى.

2008 ـ يىلى «كىتابنۇ دۇنيانى لۇغاتى ـ ت ـ تۈرك» (تىپكى باسما، تۈركچە سۆزلۈكلەر، ئالاھىدە ئىسىملار دىزىنى» ناملىق كىتاب تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت ۋە ساياھەت مىنىستىرلىكى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

كىتابنىڭ كىرىش سۆزىدە: «كىتابنۇ دۇنيانى لوگاتى ـ ت ـ تۈرك»نىڭ يازغۇچىسى بۇيۈك تۈرك ئالىمى قەشقەرلى ماخمۇتنىڭ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغانلىقى ھەققىدە قولىمىزدا ئېنىق مەلۇمات مەۋجۇت ئەمەس. بۇ مەسىلىدە بىرمۇنچە ئەسەرلەردە بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق ۋاقىتلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. كېينكى چاغلاردا پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ۋە باشقا ئۇيغۇر بىلىم ئەھىللىرىنىڭ ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلىرىنىڭ نەتىجىسى، قەشقەرلى ماخمۇتنىڭ 1008 ـ يىلىدا قەشقەر شەھرىگە يېقىن ئوپالدا تۇغۇلغانلىقىنى، 1105 ـ يىلىدا 97 يېشىدا قەشقەر ئوپالدا ۋاپات بولغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە» دەپ تەكىتلەندى.

6. پروفېسسور دوكتور تۇنجەرگۈلەنسوي ئەپەندى تەرىپىدىن تەييارلىنىپ 2012 ـ يىلى ئەنقەرە ئاقچاغ نەشرىياتى تەرىپىدىن ئەنقەرەدە نەشر قىلىنغان «تۈركىيە تۈركولوگلىرى ۋە تۈرك تىلى ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈرگەنلەر» (1800 ـ 1950) «تۈركولوگىيەنىڭ 150 يىلى» ناملىق يەتتە يۈز توقسان توققۇز بەتلىك كىتابتا يۈز ئەللىك يىل ئىچىدە ياشىغان يۈز ئاتمىش سەككىز نەپەر تۆھپىكار تۈركولوگلار تونۇشتۇرۇلغان. بۇ كىتابنىڭ 439 ـ 443 بەتلىرىدە ئۇيغۇرلاردىن يالغۇز مېنىڭ ئىسمىم بىلەن تەرجىمھالىم، يازغان كىتابلىرىم ۋە ئىلمىي ماقالىلىرىم تونۇشتۇرۇلدى. بۇ تونۇشتۇرۇش مەن ئۈچۈن ئىلھام ۋە ئىپتىخار بېغىشلىدى. ئىلمىي تەتقىقاتلىرىمغا چوڭ تۈرتكە بولدى.

7. رائىلە ئابدۇلۋاھىت قەشقەرى خانىم تەرىپىدىن تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن تەييارلىنىپ، 2017 ـ يىلى غازى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئەنقەرەدە نەشر قىلىنغان «چاغداش ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» ئىسىملىك كىتابتا تونۇشتۇرۇلدۇم. مەزكۇر كىتاپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەتقىقات بولۇپ، بۇ كىتابنىڭ ئۇچىنچى بۆلىمىدە دۇنيادىكى ئۇيغۇر يازغۇچى ۋە شائىرلاردىن تاللانغان ئىككى يۈز قىرىق بىر كىشى تونۇشتۇرۇلغان. مېنىڭ ھايات ھېكايەم ۋە ئەسەرلىرىم توغرىلىق تونۇشتۇرۇش ۋە باھالار، 302 ـ 304 ـ بەتلىرىدە يەر ئالغان.

نەشر قىلىنغان ئىلمىي ۋە ئىجتىمائىي ماقالىلىرىم

1) «ئۇيغۇر شائىرى نىم شەھىدنىڭ ھاياتى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتى توغرىسىدا»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتىدىن بېسىلغان كىتابچە،

يۇقىرىدىكى ئاكادېمىك (ئىلمىي)، ئىجتىمائىي ۋە ئەدەبىي ئىجاتكارلىق پائالىيەتلىرىنىڭ نەتىجىسىدە، باشقىلار تەرىپىدىن كىتاپ، ژورنال، گېزىتلەردە تونۇشتۇرۇلدۇم، ئەسەرلىرىم تەنقىق قىلىندى. بۇلاردىن بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. بايرام ئۇراك ئەپەندى تەرىپىدىن يېزىلغان «تۇركىيەدە بىر ئۇيغۇر شائىر - سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى» ئىسىملىك ماقالە، «قېرىنداش ئەدەبىياتلار» ئىسىملىك ئوچ ئايلىق ئەدەبىي ژورنالىنىڭ 1986 - يىللىق 13 - سانىنىڭ 21 - 23 - بەتلىرىدە ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىدە هاياتىم ۋە ئىلمىي، ئەدەبىي ئەمگەكلىرىم تونۇشتۇرۇلدى، ئىككى شېئىرىم تۇركىيەگە تۇركچىسىگە ئاغدۇرۇلۇپ، ئوقۇرمەنلەر بىلەن هەمبەهىرلىنىلدى.

2. دوكتور ئوسمان نەبى ئوغلى تەرىپىدىن تەييارلىنىپ، 1999 - يىلى ئىستانبۇلدا نەشىر قىلىنغان « بۈگۈنكى تۇركىيەدە كىم كىمدۇر» ئىسىملىك، هاياتتا ياشاۋاتقان تونۇلغان كىشىلەر ئانسكلوپىدىيەسىنىڭ 6 - قېتىملىق سانىنىڭ 379 - بېتىدە قىسقىچە تەرجىمهالىم ۋە يازغان ئەسەرلىرىم تونۇشتۇرۇلدى.

3. 1998 - يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان «چاغداش (هازىرقى زامان) ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ ئەدەبىياتى» (تۇركىيە تۇركچىسىدە) ئىسىملىك كىتاۋىم، «تۇرك تىلى» ئىسىملىك ژورنالىنىڭ 1999 - يىل 3 - ئايدىكى سانىدا تونۇشتۇرۇلدى. بۇ تونۇشتۇرۇش ماقالىسىنى لەۋەنت دوغان ئەپەندى يازغان بولۇپ، مەزكۇر ژورنالىنىڭ 242 - 244 - بەتلىرىگە بېسىلغان.

4. دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان تەرىپىدىن تەييارلانغان «سۇلتان ماخمۇت قەشقەرىنىڭ شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار » ئىسىملىك كىتاپ، نوبەل نەشرىياتىدىن 2007 - يىل ئەنقەرەدە نەشىر قىلىندى. يۇز توقسەن توققۇز بەتلىك بۇ كىتاپقا، شىرلىرىمدىن قىرىق يەتتىنى تاللاپ، ئەرەپ ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن (شەرقىي تۇركستاندا ئىشلىتىلىۋاتقان كونا يېزىق) ۋە ئۇنىڭ ترانسكرىپسىيەسىنى قوشۇپ كىرگۈزۈپ، ئىچىدىن ئون بىر شېئىرىمنى تۇركىيە تۇركچىسىگە ئاغدۇرغان. مەزكۇر كىتاپنا بۇنىڭدىن باشقا، مېنىڭ هايات هېكايەم، هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقا گراماتىكىسى، شېئىرلىرىمدە ئىشلىتىلگەن سۆزلەرنىڭ لۇغىتى قاتارلىقلارمۇ يەر ئالغان. يازغۇچى مەزكۇر كىتاپنىڭ ئۇنسۆزدە، بۇ كىتاپنى تۇركىيە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىكى هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى دەرسلىرىدە پايدىلانماق ئۈچۈن يېزىش بىلەن بىرگە تۇركىيەدە بىر ئۇيغۇر شائىرنى ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى تونۇتۇشنى مەقسەت قىلغانلىقىنى تىلغا ئالغان.

5. ئىستانبۇلدىكى «چاقىرىق» نەشرىياتىنىڭ مەسئۇلى، ئىلمىي تەتقىقاتچى مۇهتەرەم شابان قۇرت ئەپەندى تەرىپىدىن تەييارلانغان بۇيۇك مۇتەپەككۇر ۋە تىل ئالىمى قەشقەرى ماخمۇت تۇغلۇغانلىقىنىڭ مىڭىنچى يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

تەتقىقاتلىرى ژۇرنىلىنىڭ 45 - سانى، 25 - 36 - بەتلەر، 1986 - يىلى، ئىستانبۇل.

16) «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۇرك ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى شائىر مەھەممەت ئەلى تەۋفىق»، شەرقىي تۇركىستان ئاۋازى ژۇرنىلى 3 - جىلت 15 - 20 - بەتلەر، 1986 - يىلى، ئىستانبۇل.

17) «شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر»، شەرقىي تۇركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 11 - ، 12 - سانى، 18 - 24 - بەتلەر، 1986 - يىلى، ئىستانبۇل.

18) «ئۇيغۇر تۇركلىرىدە تويى - تۆكۈن قوشاقلىرى»، شەرقىي تۇركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 16 - سانى، 46 - 48 - بەتلەر، 1988 - يىل، ئىستانبۇل.

19) «ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئاروز ۋەزنى ھەققىدە»، تۇرك دۇنياسى تەتقىقات ژۇرنىلى 53 - سان، 101 - 111 - بەتلەر، 1988 - يىل، ئىستانبۇل.

20) «ئۇيغۇر تۇرك ئەدەبىياتىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى»، تۇرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ژۇرنىلىنىڭ 68 - سانى، 45 - 62 - بەتلەر، 1990 - يىل، ئىستانبۇل.

21) «ئۆزبەكىستان ۋە ئەزەربەيجان سىياھىتىدىن خاتىرىلەر»، شەرقىي تۇركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 28 - سانى،15 - 17 - بەتلەر، 1990 - يىل، ئىستانبۇل.

22) «ئۇيغۇر تۇركچىسىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى»، تۇرك كۇلتۇرى ژۇرنىلىنىڭ 355 - سانى، 1992 - يىل، ئەنقەرە.

23) «ئورتاق نىشان ئاستىدا ئىتتىپاقلىشايلى»، ئۇيغۇر ئاۋازى گېزىتى، قازاقىستان ئالمۇتا، 1992 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈندىكى سانى.

24) «شەرقىي تۇركىستان ۋە شەرقىي تۇركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى»، ئۇتتۇرا شەرق گېزىتى 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈندىكى سانى، ئىستانبۇل.

25) «قىزىل خىتاي ئاسارىتى ئاستىدىكى تۇرك يۇرتى - شەرقىي تۇركىستان» (ماقالىلار توپلىمى)، تەرجىمان گېزىتى 16 - ، 17 - ، 18 - ئاپرىل سانلىرى، 1992 - يىل، ئىستانبۇل.

26) «خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان مەدەنىيەت ئىنقىلابى ۋە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ۋەقەلىرى»، تۇرك ئەدەبىيات ژۇرنىلىنىڭ 242 - سانى، 1993 - يىلى، ئىستانبۇل.

27) «ئىلىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋە رۇس - خىتاي ھەمكارلىقى نەتىجىسىدىكى ئاقىۋىتى»، تۇرك دۇنياسى تارىخ ۋە كۇلتۇر ژۇرنىلى نويابىر سانى، 32 - 37 - بەتلەر، 1993 - يىل، ئىستانبۇل.

28) «شەرقىي تۇركىستان ۋە ئۇيغۇر كۇلتۇرى»، بۇ ماقالە تۇرك دۇنياسى تەتقىقاتى ۋەخپىنىڭ 1993 - يىلى تۇرك دۇنياسى كالىندارىدا يەر ئالدى.

1961 - يىلى 10 - ئاي، ئۈرۈمچى.

2) «شېئىرىيەت ھەققىدە مۇلاھىزىلەر»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئەدەبىيات - سەنئىتى ژۇرنىلى 1962 - يىلى 3 - سان، ئۈرۈمچى.

3) «ئەمىلىي تەسىرات»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئەدەبىيات - سەنئىتى ژۇرنىلى 5 - سان، 1962 - يىلى، ئۈرۈمچى.

4) «تۇرمۇش بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) گېزىتى، 1962 - يىلى 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 3 - بەت، ئۈرۈمچى.

5) «باغۇمن قىز ھېكايىسى ھەققىدە»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئەدەبىياتى ژۇرنىلى 2 - سان، 65 - 72 - بەتلەر، ئۈرۈمچى.

6) «ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىدىكى ئوبرازلىق تەپەككۇر توغرىسىدا»، كىتاپلارغا باھا ژۇرنىلى 2 - سان، 22 - 30 - بەتلەر، 1978 - يىل، ئۈرۈمچى.

7) «ئەدەبىي ئەسەرلەرنى بەدىئى ئۇنلۇك ئوقۇش توغرىسىدا»، كىتاپلارغا باھا ژۇرنىلى 2 - سانى 39 - 46 - بەتلەر، 3 - سانى 34 - 46 - بەتلەر، 4 - سانى 60 - 67 - بەتلەر، 1979 - يىلى، ئۈرۈمچى.

8) «ئەدەبىي تىل توغرىسىدا»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى ژۇرنىلىنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەر 3 - سانى، 146 - 158 - بەتلەر، 1981 - يىل، ئۈرۈمچى.

9) «خەۋەر ئەدەبىياتى توغرىسىدا»، شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى ژۇرنىلىنىڭ 3 - سانى، 55 - ، 65 - بەتلەر 1982 - يىلى، ئۈرۈمچى.

10) «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «تۈرك ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 23 - سانى، 176 - ، 177 - بەتلەر. 1984 - يىل، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

11) «شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شەھەرلىرىدىن تۈرپان»، «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژۇرنىلى 3 - سان، 37 - 39 - بەتلەر، 1984 - يىلى، ئىستانبۇل.

12) «ئۆتمۈشتىكى ۋە بۈگۈنكى قەشقەر»، قۇببە ئالتى ئاكادېمى ژۇرنىلى 4 - سان، 51 - 59 - بەتلەر. 1984 - يىل، ئىستانبۇل.

13) «ماخمۇت قەشقىرىنىڭ مازارى»، شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 7 - ، 8 - سانى، 51 - 53 - بەتلەر، 1985 - يىل، ئىستانبۇل.

14) «قەدىمكى ئۇيغۇر تۈرك تىبابىتى ۋە قەشقەر مىللىي شىپاخانىسى»، قۇببە ئالتى ئاكادېمىيەسى ژۇرنىلىنىڭ 1 - سانى، 70 - 76 - بەتلەر، 1985 - يىلى، ئىستانبۇل.

15) «ئۇيغۇر تۈركچىسىدىكى سۆز ياساش ئۇسۇللىرى ھەققىدە»، تۈرك دۇنياسى

ئەنقەرە.

41) «بۇيۇك ئۇيغۇر تۈرك ئالىمى ماخمۇت قەشقىرىنىڭ كىشىلىگى ۋە تۈركلۈك چۈشەنچىسى ھەم ئىپتىخارى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلىنىڭ 420 - سانى، 193 - 200 - بەتلەر، 1997 - يىلى، ئەنقەرە.

42) «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ بايراقتارى ۋە شائىر مەھەممەت ئەلى تەۋفىقنىڭ شېئىرلىرىغا ھازىرقى زامان تۈركىيە ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرلىرى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلىنىڭ 425 - سانى، 560 - 569 - بەتلەر، 1998 - يىل، ئەنقەرە.

43) «تۈرك دۇنياسىنى ئورتاق ئېلىپبە ۋە ئورتاق ئەدەبىي تىلغا ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن بەزى تەۋسىيەلەر»، تۈركسوي (تۈرك دۇنياسى كۇلتۇر، سەنئەت، بىلىم، خەۋەر ۋە تەتقىقات ژۇرنىلى) نىڭ 3 - سانى، 16 - 20 - بەتلەر، ئاپرىل، 2001 - يىل، ئەنقەرە.

44) «تۈرك تىلىدا سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قانۇنى ھەققىدە»، 9. مىللىي تۈركولوگىيە يىغىنى، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى تۈركىيات تەتقىقاتلىرى ئىنىستىتۇتى، 16 - 19 - سېنتەبىر، 1997 - يىل، ئىستانبۇل.

45) «تۈرك دۇنياسىنىڭ كۇلتۇر مۇناسىۋەتلىرىدىكى يېڭى تەرەققىياتلار ۋە بۇ خىل مۇناسىۋەتلەرنى تېخىمۇ كۈچەيتىش ئۈچۈن بەزى مۇھىم تەۋسىيەلەر»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلى 464 - سانى، 765 - 768 - بەتلەر، 2001 - يىل، ئەنقەرە.

46) «ئۇيغۇر شائىرى خوگۇرسۇر ئالتۇن ۋە ئۇنىڭ "تۇرا قوشغى" ناملىق شېئىرى ھەققىدە»، تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ژۇرنىلىنىڭ 139 - سانى، 151 - 154 - بەتلەر، ئاۋغۇست، 2002 - يىلى، ئىستانبۇل.

47) «قاراخانىيلار دەۋرى تۈرك - ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ "قۇتادغۇبىلىك" ناملىق ئەسىرى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلى ئىيۇل - ئاۋغۇست 483 - ، 484 - سانى، 294 - 311 - بەتلەر، 2003 - يىل، ئەنقەرە.

48) «خەلقئارا تۈركولوگىيە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ۋە قىرىم ساياھىتى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلىنىڭ 497 - ، 498 - سانى، 742 - 749 - بەتلەر، 2004 - يىل، ئەنقەرە.

49) «1944 - يىلى 12 - نويابىردا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ يۇقۇتۇپ تاشلىنىشىنىڭ سىرى»، تۈرك دۇنياسى تارىخ، كۇلتۇر ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىلى نويابىر سانى، ئىستانبۇل.

50) «تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ئۆزئارا ھەمكارلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى» (بۇ ماقالە قۇرۇلتاي دوكلاتلىرى كىتابىنىڭ

29) «شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر شائىرى ئابدۇلئەزىز مەخسۇم ئەزىرى ۋە ئەسەرلىرى»، شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 42 - سانى، 65 - 72 - بەتلەر، 1994 - يىل، ئىستانبۇل.

30) «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بايراقتارى ئالىم، يازغۇچى ۋە شائىر ئابدۇلقادىر ئابدۇلۋارىس ئەزىرى»، تۈرك دۇنياسى تارىخ، كۇلتۇر ژۇرنىلىنىڭ 105 - سانى، 10 - 15 - بەتلەر، 1995 - يىل، ئىستانبۇل.

31) «مىللەتسۆيەر، ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر شائىرى ئابدۇلئەزىز مەخسۇم ئەزىزى»، تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ژۇرنىلى 100 - سانى، 259 - 265 - بەتلەر، ئىستانبۇل.

32) «ئەلۋىدا ئۇستاز»، تۈرك ئەدەبىياتى ژۇرنىلى 256 - سانى، 41 - ، 42 - بەتلەر فېۋرال، 1995 - يىل، ئىستانبۇل.

33) «مەرھۇم رەھبىرىمىز ئەيسا يۈسۇپ ئالپتېكىن قەلبىمىزدە مەڭگۈ ياشايدۇ»، شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 47 - سانى، 7 - 2، 8 - بەتلەر، ئىستانبۇل، يانۋار، 1996 - يىل.

34) «ياخشى نام قالدۇرغان، ياخشى بىر ئىنسان پروفېسسور دوكتور نەجمەتتىن ھاجى ئەمىن ئوغلى»، تۈرك ئەدەبىياتى ژۇرنىلىنىڭ 2 - سانى، ئىستانبۇل، 1996 - يىل.

35) «ئۇيغۇر كۇلتۇرىنىڭ تۈرك كۇلتۇر تارىخىدىكى ئورنى ۋە رولى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلى 404 - سان، 1 - 12 - بەتلەر، 1996 - يىل دېكابىر، ئەنقەرە.

36) «باشبۇغ قەلبىمىزدە ئەبەدىل - ئەبەت ياشايدۇ»، تۈرك ئەدەبىياتى ژۇرنىلىنىڭ 283 - سانى، 25 - ، 26 - بەتلەر، 1997 - يىلى ماي، ئىستانبۇل.

37) «تۈركىيە تۈركلىرى ئەدەبىياتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى ئەدەبىياتىدا رۇبايى»، تۈرك كۇلتۇرى ژۇرنىلىنىڭ 430 - سانى، 89 - 97 - بەتلەر، فېۋرال، 1999 - يىلى، ئەنقەرە.

38) «تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى ئۆزئارا ھەمكارلىقنىڭ تارىخىي ئەھمىيتى»، «ئورخۇن» ژۇرنىلىنىڭ 19 - سانى، 1999 - يىل، ئىستانبۇل.

39) «تۈرك دۇنياسىدا نوروز»، تۈرك دۇنياسى تارىخ ۋە كۇلتۇر ژۇرنىلى 147 - سان، 61 - 63 - بەتلەر، 1999 - يىل، ئىستانبۇل.

40) «خىتاي رەھبەرلىگىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىگە قارىتا ئېلىپ بېرىۋاتقان كۇلتۇر ئاسسىملاتسىيە سىياسىتى»، 6. تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى قېرىنداشلىق، دوستلۇق ۋە ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىغا سۇنۇلغان ئىلمىي ماقالىلار كىتابىنىڭ 244 - 248 - بەتلىرىدە ئېلان قىلىنغان. 1998 - يىل،

ئىنسانلىق ۋىجدانىنىڭ زۆرۈرىيىتى ئۈچۈن قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى لازىم» 2013 - يىل 14 - 15 - سىنتەبىر، تۈركىيە ئافيون قاراھسار ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن «تۈرك دۇنياسى قۇرۇلتيى»غا تەقدىم قىلىنغان نۇتۇق.

61) ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇجادىلىسى «يازغۇچى ئوغۇز چەتىن ئوغلىنىڭ مېنىڭ بىلەن ئېلىپ بارغان زىيارەت خاتىرىسى (بۇ زىيارەت خاتىرىسى ئىستانبۇل گېزىتىنىڭ 2014 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىكى سانىنىڭ 2 - بېتىدە ئېلان قىلىنغان.)

62) «ئاۋۇستىرالىيە ساياھىتىدىن خاتىرىلەر»، «ئىستىقلال گېزىتى» 2012 - يىلى ماي 94 - سانى 6 - بەت. قەيسىرى.

63) «ئىلمىيلىكتىن ۋە ئىلمىي نازاكەتتىن ئۇزاق بىر تەنقىدگە جاۋاب»، «تۈرك تىلى تەتقىقاتلىرى» يىللىغى 2004 - يىلى بىرىنچى سانى 63 - 70 - بەتلەر، ئەنقەرە 2006 - يىلى.

64) «مانىخىست ئۇيغۇر شائىرى ئاپرىنچور تىكىن ۋە چاچما شېئىرلار توغرىسىدا» 2013 - يىل 5 - ئاي. ئىستانبۇل.

65) «تۈرك دۇنياسىنىڭ دەۋرىمىزدىكى دەدە قورقۇتى ھېسابلانغان پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئۇستازىمىزنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمىز»، «تۈرك دۇنياسى تارىخ كۇلتۇر ژۇرنىلى» 2012 - يىل 313 - سانى 53 - 54 - بەتلەر. ئىستانبۇل.

66) «شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ئېچىنىشلىق ۋەزىيىتى»، يازغۇچى، گېزىت مۇخبىرى ئوغۇز چەتىن ئوغلىنىڭ مېنىڭ بىلەن ئېلىپ بارغان زىيارەت خاتىرىسى. قەيسىرىدە نەشر قىلىنۇاتقان «ھاكىمىيەت گېزىتى»نىڭ 2014 - يىلى 1 - ئاينىڭ 21 - ، 22 - ، 23 - كۈنلىرىدىكى سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان.

67) «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى ۋە دۆلەت گىربى توغرىسىدا» ،ئىستىقلال تېلېۋىزىيونى 2016 - يىل 10 - نويابىر. ئىستانبۇل.

68) «تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇرى ئىسمائىل گاسپىرالى ئەپەندى ئەبدىل - ئەبەت قەلبىمىزدە ياشايدۇ».

بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ئونەسكو (مائارىپ ۋە مەدەنىيەت كومىتېتىنىڭ 2013 - يىلىدا ئالغان قارارى بىلەن 2014 - يىلىنى ئىسمائىل گاسپىرالى ئەپەندىنى خاتىرىلەش يىلى ئېلان قىلغان ئىدى. بۇ قارار بويىچە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بارتىن ئۇنۇۋېرسىتېتى، بارتىن شەھەرلىك ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن 2014 - يىلى 29 - 30 - ئۆكتەبىر كۈنلىرى ئىسمائىل گاسپىرالىنى خاتىرىلەش ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۇتكۇزۇلدى. دەۋەت بويىچە بۇ يىغىنغا قاتنىشىپ يۇقىرىدىكى ئىلمىي دوكلادىمنى تەقدىم قىلدىم.

2007 ـ يىلىدىكى سانىدا ئېلان قىلىنغان).

51) «نوروز بايرىمى ۋە بۇگۈنكى شەرقىي تۈركىستان»، بۇ ماقالە "ئىستىقلال" گېزىتىنىڭ ئاپرىل 2007 ـ يىل سانىدا ئېلان قىلىنغان.

52) «تۈرك دۇنياسىدا ئورتاق تىل ۋە ئورتاق ئېلىپبەگە ئۆتۈش قەدەملىرىنى تېزلىتەيلى»، (ئەزەربەيجاننىڭ پايتەختى باكۇدا 2007 ـ يىلى 18 ـ نويابىردا ئۆتكۈزۈلگەن 11 ـ نۆۋەتلىك تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرى ئارىسىدىكى دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق قۇرۇلتىيىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق)، بۇ ماقالە قۇرۇلتاي ماتېرىياللىرى كىتابىدا ئېلان قىلىنغان.

53) «خاقانىيە تۈركچىسى ۋە ئۇنىڭ داۋامى ھېسابلىنىدىغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تۈركچىسىنىڭ بۇگۈنكى ۋەزىيىتى»، شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى ژۇرنىلىنىڭ 69 ـ، 70 ـ سانىدا 2009 ـ يىلى ئىستانبۇلدا ئېلان قىلىنغان. 23 ـ 25 ـ بەتلەر.

54) «ئۇيغۇر تۈركچىسىدىكى "لا" يارىمچى سۆزى توغرىسىدا»، تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ژۇرنىلىنىڭ مارت ـ ئاپرىل سانىدا 2008 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان.

55) «ماخمۇت قەشقىرىنىڭ "دىۋانۇ ـ لۇغاتىت تۈرك" ئەسىرى ۋە ھازىرقى كۇندىكى ئۇيغۇر تۈركچىسى»، ئىستانبۇلدا نەشر قىلىنغان "چىنار" ژۇرنىلىنىڭ 141 ـ سانىدا 2007 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان.

56) «خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئىدارىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئاياق ـ ئاستى قىلىنىشى»، تۈرك دۇنياسى تارىخ، كۇلتۇر ژۇرنىلىنىڭ 272 ـ سانىدا 2009 ـ يىلى نەشر قىلىنغان.

57) «خەلق قوشاقچىلىرىنىڭ (ئاشىقلارنىڭ) شېئىرلىرى خەلقىمىزنىڭ ۋىجدان ساداسىدۇر» (ئەرزۇرۇم ئاتا تۈرك ئۇنىۋېرسىتېتى تەرىپىدىن 3 ـ، 4 ـ ماي 2011 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 3. تۈرك دۇنياسى خەلق شائىرلىرىنىڭ فېستىۋالىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق).

58) «تۈركىيەنىڭ پىلانلىرى بولۇشى لازىم» (مۇھتىرەم يازغۇچى ئوغۇز چەتىنىڭ مېنىڭ بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبىتىدە سۆزلەنگەن نۇتۇق). بۇ سۆھبەت خاتىرىسى تۈرك دۇنياسى تارىخ، كۇلتۇر ژۇرنىلىنىڭ 2010 ـ يىل سېنتەبىر سانىدا ئېلان قىلىنغان.

59) «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» (يازغۇچى ئوغۇز چەتىن ئەپەندىنىڭ مېنىڭ بىلەن ئېلىپ بارغان بۇ سۆھبىتى، "ئالدى بىلەن ۋەتەن" گېزىتىنىڭ 7 ـ ئاۋغۇست 2010 تارىخلىق سانىنىڭ 9 ـ بېتىدە ئېلان قىلىنغان.

60) «تۈركىيە ۋە ئىسلام دۇنياسى، شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھۆرىيەت ئۇچۇن ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرىشىنى نەسىلداشلىق، دىنداشلىق ۋە

(ئىنگلىزچە)

The formation on modern uighur listerature and current Develop ments. Sentral Asian survey , 12 - 4 - 1993. London

7. «ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە مەركىزىي ئاسىيا» ، (ئىنگلىزچە)

The uighur Turks of central Asia, senaral Asir monitor, washington no:4 - 26 - 31. 1999

8. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ 60 - يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بايانات، (ياپونچە)، ياپونىيە ئۇنىۋېرسىتېتى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەر بۆلۈمى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ھازىرقى خىتاينىڭ ۋەزىيىتى ژۇرنىلى 1 - سان 2005 - يىل توكيو.

69) «بۇيۇك مۇتەپەككۇر ۋە شائىر يۇسۇپ خاس هاجىپنىڭ <قۇتادغۇبلىك> ئەسىرىدە ئىلگىرى سۈرگەن ئادالەت كۆزقارىشى»، تۇرك دۇنياسى تارىخ، كۇلتۇر ژۇرنىلى 2016 - يىل ماي 353 - سان. 61 - 63 - بەتلەر. ئىستانبۇل.

ئىلمىي هاياتىمدا تۆۋرت يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق ئىلمىي ۋە سياسىي، ئىجتىمائىي خاراكتېرلىك ماقالىلەر ئېلان قىلغان بولسامۇ لېكىن ئېلان قىلىنغان ماقالىلىرىمدىن بىرقانچە ئوننى مىسال قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆتتۇم.

ئۇيغۇر تۇركچىسى ۋە تۇركىيە تۇركچىسى بىلەن يازغان ئىلمىي، ئىجتىمائىي ماقالىلىرىمدىن باشقا، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا، ئەنگلىيەدە نەشر قىلىنغان ژۇرنالىلاردا بىرقانچە ماقالەم ئىنگلىز تىلىدا ئېلان قىلىندى. ئەرەبچە، ياپونچە، خىتايچە تىللاردىمۇ بەزى ماقالىلىرىم ئېلان قىلىندى. بۇلاردىن بەزىلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. «شائىر نىم شەھدىنىڭ ئەدەبى ئىجادىيىتى توغرىسىدا»، «گوئانيۇ شىرەن نىم شەھىتى خەتادەۋنشۇ چۈاڭزو» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمى ژۇرنىلى (خىتايچە) 2 - سان 1982 - يىل ئۈرۈمچى.

2. «هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كۆرۈنۈۋاتقان يېڭى تەرەققىياتلار» مۇسۇلمانلار ئىنىستىتوتى تەتقىقات ژۇرنىلى 1988 - يىل 2 - سان لوندۇن. 350 - 355 - بەتلەر (ئىنگلىزچە)

(modern uighur litereaure its origins and Development journal institue of muslim minoiay APPairs vol.IX no:2july 1988. London. 350 - 355)

3. «خىتاي رەھبەرلىكىنىڭ 20 - ئەسىردە شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش سىياسىتى ۋە ئۇنىڭ ئېغىر ئاقىۋەتلىرى.» (ئىنگلىزچە)

(The Fourth internatinal con Erece on central ASIR on Language Natıonetily and 50 cial order The 20. Centruy and its consequences This paper ras presented at TheconFerense, sponsored by Wisconsin universty (madisan USA on septem ber 27 - 30 - 1990) voice of Eastern Turkestan kıo:28 vol:7 December 1990,46 - 52)

4. «قەدىمكى تۈرك تىبابىتى ۋە قەشقەر مىللىي شىپاخانىسى» (ئەرەپچە)

Eski Türk Tibbi ve kaşgar milli Hastanesi voice of Eastern Türkestan 10 - 8 - 1986 (Arapça)

5. «شەرقىي تۈركىستان شەھەرلىرىدىن تۇرپان ھەققىدە» (ئىنگلىزچە)

Towns of Eastern TÜRKESTAN Turpan.Voise of Eastern Turkestan 1984. no: 3 istanbul

6. «هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا كۆرۈلمەكتە بولغان يېڭى تەرەققىياتلار»،

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى، ئىمزا»

2007 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەھبەرلىكى تەرىپىدىن مېنىڭ تۇغۇلغانلىقىمنىڭ يەتمىش يىللىقى، ئەدەبىي ئىجادىيىتىمنىڭ ئەللىك بەش يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزگەن تەبرىكلەش يىغىنىغا ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرى، ياردەمچى دوچەنت. دوكتور لەۋەنت دوغان قاتارلىق ئۇيۇچ نەپەر ئوقۇتقۇچىنى ئەۋەتتى ۋە ماڭا ئالاھىدە پىلاكەت ئەۋەتتىپ، مېنى قىزغىن تەبرىكلىدى . پىلاكىتتە مۇنۇلار يېزىلغان ئىدى:

«ھۆرمەتلىك پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقەرى

ئۇنىۋېرسىتېتىمىزگە قىلغان خىزمەتلىرىڭىز ۋە مۇھىم تۆھپىڭىز بىلەن ئەللىك يىلنىڭ بەشىنچى ئەدەبىيات - سەنئەت يىلىڭىز خاتىرىسىگە...

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى: پروفېسسور دوكتور ئەنۋەر دۇران.

2007 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى»

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرى پروفېسسور دوكتور نىھات ئاقتاش ئەپەندى يىغىنغا تەبرىك تىلگراممىسى ئەۋەتتىپ، مېنى قىزغىن تەبرىكلىدى. ئۇنىڭ تېلېگراممىسىدا:

«بىر قىممەتلىك ئۇستازىمىز پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقەرلىنىڭ فاكۇلتېتىمىزگە قوشقان تۆھپىلىرى يۈكسەك تەقدىرگە لايىق بولۇپ، ھەر ۋاقىت شۇكران بىلەن خاتىرلىنىدۇ. مۆھتەرەم ئۇستازىمىزغا سالامەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك يىللار تىلەيمەن. فاكۇلتېتىمىز نامىدىن سالام، سۆيگۈ، ئېھتىراملىرىمنى تەقدىم قىلىمەن.

پروفېسسور دوكتور نىھات ئاقتاش

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرى.

2007 - يىلى 11 - ئاۋغۇست. ئەدىرنە.»

يۇقىرىدىكى تەبرىكلەر، يىغىننى باشقۇرۇش ھەيئىتى ۋە ياردەمچى دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان تەرىپىدىن ئوقۇلغاندا، يىغىن قاتناشقۇچىلىرى تەرىپىدىن قىزغىن چاۋاكلار بىلەن ئالقىشلاندى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى

2004 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا تۈركىيەنىڭ ئەدىرنە ۋىلايىتىدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىمنى

يەتتىنچى باپ: پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىنكى هاياتىم ۋە مۇجادىلەم

تۇركىيە جۇمھۇرىيىتى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىن پېنسىيەگە چىقىشىم

2004 - يىلى 7 - ئايدا يېشىم پروفېسسور دوكتورلارنىڭ پېنسىيەگە چىقىش يېشىغا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، پېنسىيەگە چىقىش رەسمىيەتلىرىمنى ئۆتەپ، دەم ئېلىشقا چىقتىم. لېكىن رەھبەرلىكنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن يېتەكچىلىكىنى قىلۋاتقان دوكتور ئوقۇغۇچىلىرىمغا 2005 - يىلىدىمۇ ئىلمىي يېتەكچىلىك قىلىش ۋەزىپەمنى داۋاملاشتۇردۇم.

تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى مۇدىرلىكى، پېنسىيەگە چىقىشىم مۇناسىۋىتى بىلەن زىيافەتلىك ئۇزىتىش يىغىنى ئۆتكۈزدى. بۆلۈمدىكى ئوقۇتقۇچىلار قىلغان خىزمەتلىرىمگە ئالاھىدە يۇقىرى باھا بېرىپ ۋە مېنى تەقدىرلەپ، پىلاكەت ۋە ھەدىيەلەر تەقدىم قىلدى. بىللە ئىشلىگەن خىزمەتداشلىرىم ماڭا ساغلام ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى، ئۆزئارا ھالاللىق تىلەپ خوشلاشتۇق.

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىكى 2005 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ھەيئەتلەر يىغىنىنىڭ 713 - سانلىق قارارىغا ئاساسەن، شۇ يىلى پېنسىيەگە چىققان ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن ئۇنىۋېرسىتېت بويىچە ئېچىلغان يىغىندا، ماڭا تەقدىرنامە تەقدىم قىلدى.

تەقدىرنامىدا مۇنۇلار يېزىلغان ئىدى:

«ھۆرمەتلىك پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقەرى

ئۇنىۋېرسىتېتىمىز ئۈچۈن قىلغان قىممەتلىك خىزمەتلىرىڭىز ۋە قوشقان تۆھپىڭىزنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن...

پروفېسسور دوكتور ئەنۋەر دۇران.

مەسلىھەت يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن، ئامېرىكىدىن تۇرگىيەدىكى خېلى كۆپ كىشىلەرگە تەكلىپنامە كەلگەن بولسىمۇ، ئامېرىكىنىڭ ئىستانبۇلدىكى كونسۇلخانىسىدىن ۋىزا ئالالىغانلارنىڭ سانى چەكلىك ئىدى. نەتىجىدە ۋىزا ئالالىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلاردىن شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنىڭ سېكرېتارى خىزىر بەگ غەيرەتۈللا، جەمئىيەتنىڭ ئىدارە ھەيئىتى ئەزاسى ئايدۇگان قۇبلايلار بىلەن بىرلىكتە ئىتالىيە ھاۋا يوللىرى ئايرۇپلانىغا ئولتۇرۇپ، 2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتونغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنى ئەنۋەر يۈسۈپ تۈرانى ئايرىدرومغا چىقىپ قارشى ئالدى. شۇ كۈنى كەچتە ئاۋۇستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى دېمىيان رەخمەت ئەپەندىمۇ ۋاشىنگتونغا يېتىپ كەلدى.

2004 - يىلى 11 - سېنتەبىر كۈنى ھەرقايسى دۆلەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەر بىر ئورۇنغا يىغىلىپ، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش مەسلىسى ھەققىدە ئەتراپلىق مەسلىھەت ۋە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدۇق. مۇزاكىرىلەر ئۈچ مەسىلە ئۈستىگە مەركەزلەشتى:

1. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش ۋە ھۆكۈمەت پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى بارمۇ - يوق؟

2. سۈرگۈن ھۆكۈمىتى ئۈچۈن ئېھتىياجلىق ئىقتىسادىي مەسىلىنى قانداق ھەل قىلىمىز؟

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ھەرقايسى دۆلەتلەردە مەۋجۇت بولغان جەمئىيەت، ۋەقىپ تەشكىلاتلىرىدىن پەرقلىق بولغان ئالاھىدە بىر ئورگان. ئۇنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىدىغان بىر ئىقتىسادىي كىرىم بولۇشى كېرەك.

3. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش قارارىغا كېلىدىغان بولساق، ئۇنى ھازىر قۇرۇش كېرەكمۇ ياكى ئەتراپلىق تەييارلىق قىلىپ كېيىنرەك ئىككىنچى بىر يىغىندا قۇرۇش كېرەكمۇ؟

بۇ ئۈچ مەسىلە ئۈستىدە ئەنۋەر يۈسۈپ تۈرانى ۋە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىكى يىغىنىغا قاتناشقان ۋەكىللەر، ئۆزلىرىنىڭ ئىزاھات ۋە كۆزقاراشلىرىنى بىلدۈرۈپ ئۆتۈشتى. ئۇلارنىڭ كۆزقاراشلىرى، سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنى كېچىكتۈرمەستىن ۋاختىدا قۇرۇش ئىدى. باشقا مەملىكەتلەردىن كەلگەن ۋەكىللەرمۇ ئۆز كۆزقاراش ۋە چۈشەنچىلىرىنى شەرھىلەپ ئۆتۈشتى. قىزغىن تالاش - تارتىش ۋە مۇزاكىرىلەردىن كېيىن، يىغىنىغا قاتناشقان كۆپچىلىكنىڭ پىكرى، «بىزدە <تونۇرغا نانىنى ئىسسىقىدا يېقىش كېرەك> دېگەن بىر خەلق ماقالىسى بار. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى مەۋجۇت ئىكەن، بۇ ئىمكانىيەتتىن ۋاختىدا پايدىلىنىش لازىم. مۇنداق بىر پۇرسەت ھەرزامان مەۋجۇت بولمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن

ئاخىرلاشتۇرۇپ، پېنسىيەگە چىقىپ، ئىستانبۇلغا قايتىپ ئورۇنلۇشۇپ تۇرغان چاغلىرىمدا، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختىدە ۋاشىنگتوندا شەرقىي تۈركىستانلىق پىشقەدەم مۇنەۋۋەرلەردىن ھۈسەيىن قارى ئىسلامى تۈركىستانى، ئابدۇقادىر ئەمەت تۈركىستانى، ئابدۇلقادىر ئىبراھىمى قاتارلىقلار تەرىپىدىن 1995 - يىلىدا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق مەركىزى» نامىدىن 2004 - يىلى 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى تەييارلانغان بىر تەكلىپنامە تاپشۇرۇپ ئالدىم. تەكلىپنامىدە: «ئامېرىكىنىڭ پايتەختىدە ۋاشىنگتوندا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى تەسىس قىلىش مۇزاكىرە يىغىنى» غا قاتنىشىپ بېرىشىم ئۈچۈن 2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئامېرىكىغا يېتىپ بېرىشىم تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. تەكلىپنامىدە ئامېرىكا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق مەركىزى»نىڭ ۋەكىلى ئەنۋەر يۈسۈپ تۈرانىنىڭ ئىمزاسى بار ئىدى.

ئوخشاش مەزمۇندىكى تەكلىپنامە، يەنە تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ باشلىقى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن، شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ئابدۇۋەلى جان قاتارلىق بىرقانچە كىشىگىمۇ ئەۋەتىلگەن ئىدى.

تەكلىپنامىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، بۇ قانداق مەسىلە؟ بۇنى ئۇقۇش ئۈچۈن ئەنۋەر يۈسۈپ تۈرانى بىلەن ئىككى قېتىم تېلېفوندا سۆزلىشىپ، ئۇنىڭدىن بەزى مەلۇماتلارنى ئالدىم. ئامېرىكىدا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق مەركىزى»نى قۇرۇش پائالىيىتىگە ئاكتىپ ئىشتىراك قىلغان پىشقەدەم ئىنقىلاپچىلىرىمىزدىن سەئۇدى ئەرەبىستاندا ياشاۋاتقان ھۈسەيىن قارى ئىسلامى ئاكىمىز بىلەن تېلېفوندا كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ مەسلىھەت ۋە تەۋسىيەلىرىنى ئالدىم. ھۈسەيىن قارى ھاجى ئاكام، مېنىڭ ئامېرىكىدىكى يىغىنغا چوقۇم قاتنىشىشىمنى تەۋسىيە قىلدى. بۇ مەسىلە ئۇستىدە يەنە ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىم بىلەن ئەتراپلىق پىكىرلەشتىم. گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندىم: «ماڭىمۇ ئامېرىكىدىن سىرگە كەلگەن دەۋەتنامە كەلدى. ئوخشاش ۋاقىتتا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ مەككە شەھىرىدە رابىتۇل ئىسلامنىڭ يىغىنى بار، بۇ يىغىنغا باردىغانلىقىمنى بىلدۈرگەن ئىدىم. سىز ۋەخپىمىزگە ۋاكالىتەن ئامېرىكىدا ئېچىلىدىغان يىغىنغا بېرىڭ، مەن رابىتۇل ئىسلام تەشكىلاتىنىڭ مەككىدىكى يىغىنغا بارای» دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ ھەقتە باشقا دوستلار بىلەنمۇ مەسلىھەتلەشتىم. نەتىجىدە ئامېرىكىغا بېرىپ، ئەھۋالنى ئۆز جايىدا ئۇقۇپ، بىر قارارغا كېلىشمىنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلدىم ۋە ئامېرىكىغا بېرىش قارارىغا كەلدىم.

«سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى»نى قۇرۇش توغرۇلۇق ئېچىلىدىغان

بىلىم ۋە تېخنىكىلىق مىنىستىرى: ئابدۇلھەمىت تىلەك (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)
ھۆكۈمەت باش مەسلىھەتچىلىرى:
ھۈسەيىن قارى ئىسلامى (سەئۇدى ئەرەبىستان)
سالىھ ماخمۇت ئاتۇش (تۈركىيە)
مۇھەممەت نىياز تۇرپانى (تۈركىيە)
سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش پائالىيىتىگە قۇرغۇچى جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلاردىن تۆۋەندىكىلەر ئىشتىراك قىلدى:
1. 1995 - يىلى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋەشىنگتوندا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق مەركىزى» (ۋەكىلى ئەنۋەر يۈسۈپ تۇرانى)
2. تۈركىيەدە 1978 - يىلى قۇرۇلغان، 1986 - يىلدا شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قۇرۇلتىيى ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن «شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى» (ۋەكىلى سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى)
3. تۈركىيەدە 1960 - يىلى قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى» (ۋەكىللىرى خىزىر بەگ غەيرەتۇللا، ئايدوغان قۇبلاي)
4. تۈركىيەدە 1993 - يىلى قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ھەمكارلىق جەمئىيىتى» (ۋەكىللىرى ئىسمائىل چىڭگىز، سەيىت تارانچى)
5. «ئاۋۇستىرالىيە تۈركىستان جەمئىيىتى» (ۋەكىلى دېمىيان رەخمەت، ئەخمەت ئىگەمبەردى)
6. «جەنۇبى كورىيە شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى» (ۋەكىلى ئەخمەت رەشىدى)
7. گېرمانىيەدە 1996 - يىلى قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى» (ۋەكىلى ئابدۇجىلىل قاراقاش)
ھۆكۈمەت قۇرۇش يىغىنلىرىغا گوللاندىيە، شۋېتسىيەدىنمۇ بەزى مۇھىم شەخسلەر كېلىپ ئىشتىراك قىلدى.
2004 - يىلى 13 - سېنتەبىر كۈنى سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسىي قانۇن لايىھەسى ئۇستىدە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بېرىلدى. ئاساسىي قانۇنغا نىسبەتەن بەزى پىكىر - تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ تەكلىپلەر ۋە پىكىرلەر ئاساسىدا ئاساسىي قانۇن كومىسسىيەسى بىرمۇنچە ئۆزگىرىشلەر ۋە يېڭى ماددىلار بىلەن تولۇقلاش ئىشىنى جىددىي شەكىلدە ئېلىپ باردى.
2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ۋاشىنگتوندىكى ئامېرىكا كونگىرە بىناسىنىڭ كاپىتال خىلىل زالىدا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ۋە ئامېرىكانىڭ بايراقلىرى ئېسىلغان ھالدا رەسمىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى ۋاختىدا قۇرۇشىمىز كېرەك» دېگەن نۇقتىغا مەركەزلەشتى.

2004 - يىلى 12 - سېنتەبىر كۈنى ئالدى بىلەن، تەييارلىقلار ئاساسىدا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنى قۇرۇپ چىقتۇق. پارلامېنتنى تەشكىللەپ چىققاندىن كېيىن، جىددى مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بېرىپ دېموكراتىك يول بىلەن سايلام ئارقىلىق جۇمھۇر رەئىس، پارلامېنت رەئىسى ۋە باش مىنىستر باشچىلىقىدىكى ھۆكۈمەت ئەزالىرىنى بەلگىلەپ چىقتۇق.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ ۋە ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىگى:

جۇمھۇر رەئىس: ئەخمەت ئىگەمبەردى (ئاۋۇستىرالىيە)

مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىس: ئابدۇۋۈھلى جان (تۈركىيە)

پارلامېنت رەئىسى: پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى (تۈركىيە)

مۇئاۋىن پارلامېنت رەئىسى: ساۋۇت مەھەممەت (ئامېرىكا)

باش مىنىستر ۋە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى: ئەنۋەر يۇسۇپ تۇرانى (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)

مۇئاۋىن باش مىنىستر: خىزىر بەگ غەيرەتۇللا (تۈركىيە)

مۇئاۋىن باش مىنىستر ۋە مىللىي مائارىپ مىنىستىرى: دېمىيان رەخمەت (ئاۋۇستىرالىيە)

ئىچكى ئىشلار ۋە ئىنفورماتسىيون مىنىستىرى: ئابدۇجلىل قاراقاش (گېرمانىيە)

سايامەت ئىشلىرى مىنىستىرى ۋە ھۆكۈمەت بايانىتچىسى: ئىسمائىل چىڭگىز (تۈركىيە)

مالىيە مىنىستىرى ئازات ماخمۇت (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)

ئېكونومىيە مىنىستىرى ئايدوغان قۇبلاي (تۈركىيە)

ئادالەت مىنىستىرى: ھەنىپە كەتەنە ئەرباش (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)

قاتناش - تىرانسپورت مىنىستىرى: ساۋۇت ئابدۇراخمان ئۇيغۇرى (قازاقىستان)

مەدەنىيەت مىنىستىرى: سۇلتان مەھەممەت (ئۆزبەكىستان)

قۇرۇلۇش ۋە يەرلەشمە مىنىستىرى: ئابدۇلھەكىم راخمان (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)

دېھقانچىلىق ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلىرى مىنىستىرى: نەفسە ئۆزگەن (تۈركىيە)

سەھىيە مىنىستىرى: رەشىدە گەنجەر (تۈركىيە)

بايان قىلىندى. بۇ ۋەقە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئەندىشىلەندۈرۈپ بىئارام قىلدى. شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى بولسا خۇشاللىققا چۆمدۈردى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى

2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش يىغىنىدا ئېلىنغان قارارغا ئاساسەن، 2004 - يىلى 20 - 25 - نويابىردا، ئىككىنچى قېتىم ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتوندا «سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان مىللەت مەجلىسى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى. سۈرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنت يىغىنى 20 - نويابىر كۈنى ۋاشىنگتون مېھمانخانىسىدا باشلاندى. ئېچىلغان يىغىندا ئون تۆرت بۆلۈم، يەتمىش مادداىدىن تەركىپ تاپقان «شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» بىلەن «شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ پائالىيەت پروگراممىلىرى»، جىددىي مۇھاكىمىلەردىن كېيىن قوبۇل قىلىنىپ، تەستىقلاندى.

ئاساسىي قانۇن توغرىسىدىكى ئاساسلىق تالاش - تارتىش دۆلەت ئىسمى، دۆلەت تۈزۈمى، دۆلەت بايرىقى، دۆلەت تىلى ئۈستىدە داۋام قىلدى. جىددىي تالاش - تارتىش مۇزاكىرىلەردىن كېيىن:

1 - ماددا: دۆلەت ئىسمى: شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى

2 - ماددا: دۆلەت تۈزۈمى: دېموكراتىيە ۋە كىشىلىك ھوقۇققا ھۆرمەت قىلىدىغان، ئىجتىمائىي بىر پۈتۈن ھوقۇق دۆلىتىدۇر. شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنىڭ زېمىن پۈتۈنلىگىنى، مىللەتنىڭ بىرلىگىنى پارچىلاشقا بولمايدۇ ۋە يول قويۇلمايدۇ.

3 - ماددا: دۆلەت بايرىقى: ئاي - يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقتۇر.

6 - ماددا: دۆلەت تىلى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت تىلى ئۇيغۇر تۈركچىسىدۇر. قازاق تۈركچىسى بىلەن قىرغىز تۈركچىسى مىللىي تىل قاتارىدا قوللىنىلىدۇ.

7 - ماددا: دۆلەتنىڭ پايتەختى - ئۈرۈمچى شەھىرىدۇر، دەپ بەلگىلەندى.

بۇ قېتىمقى يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقان ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىكى خىتايغا قارشى ھەرىكەتنىڭ رەھبىرى د. ج. مىك گورى ئۆز نۇتقىدا: «سۈرگۈندە شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، دېموكراتىيە نۇختىسىدىن مۇھىم بىر تەرەققىيات بولدى. مۇنداق بىر ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلۇشى كېرەك ئىدى» دېدى. د. ج. مىك گورى ئۆز نۇتقىدا يەنە: «ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدىكى

پارلامېنتى (خەلق مەجلىسى) ۋە ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى، تەنتەنە بىلەن پۈتۈن دۇنياغا جاكارلاندى. بۇ خەۋەر چاقماقتەك تېز سۈرئەتتە پۈتۈن دۇنيانىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. نۇرغۇنلىغان مەملىكەتلەرنىڭ رادىئو، تېلېۋىزور ۋە گېزىتلىرىدە مۇھىم خەۋەر سۈپىتىدە ئېلان قىلىندى. سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋە باشقا مەملىكەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ھاياجان ۋە خۇشاللىققا چۆمدۈردى. ئۇلار كۆز يېشى قىلىپ بىر - بىرىنى قۇتلىدى. ئۇلارنىڭ كېلەچەككە بولغان ئۈمىتلىرىنى كۆچلەندۈردى. شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال ئاستىدا تۇتۇۋ تۇرۇۋاتقان كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنى، جىددىي شەكىلدە ئەندىشىلەندۈرۈپ بىئارام قىلدى.

مۇراسىمدا سۇرگۈن ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرى تەرىپىدىن، سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش خىتاپنامىسى ھېسابلانغان ۋاشىنگتون خىتاپنامىسى ئېلان قىلىندى. سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنى ئېلان قىلىش يىغىنىغا، ئامېرىكىدىكى خىتايغا قارشى ھەرىكەت لوبىسىنىڭ باشلىقى د. ج. مىك گورى، جامائەت تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ۋە باشقا چەتئەللەرنىڭ مۇخبىرلىرى ئىشتىراك قىلدى. سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى ئەنۋەر يۈسۈپ تۇرانى، ھۆكۈمەت، پارلامېنت رەھبەرلىرىنى ۋە ھۆكۈمەت كابىنىتىدىكى مىنىستىرلارنى يىغىن ئەھلىگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. يىغىندا د. ج. مىك گورى ۋە باشقا مېھمانلار، يېڭى قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنى تەبرىكلەپ سۆز قىلدى. يېڭى قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتىگە مۇۋاپىقىيەتلەر تىلىدى.

2004 - يىلى 15 - سېنتەبىر كۈنى تۈركىيەنىڭ رەسمىي دۆلەت قانىلى بولغان تۈركىيە رادىئو - تېلېۋىزور ئىدارىسىنىڭ 1 - ۋە 2 - قانالىرى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى مۇھىم خەۋەر سۈپىتىدە ئېلان قىلغانلىقىنى، ۋاشىنگتوندا ئاڭلاپ بىزمۇ خۇشاللىققا چۆمدۇق. خەۋەردە شۇنداق دېيىلگەن ئىدى:

2004 - يىلى 14 - سېنتەبىردە ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋەشىنگتوندىكى كونگىرە بىناسىنىڭ كاپىتان خىلل زالىدا «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سۇرگۈندىكى ھۆكۈمىتى»نىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سۇرگۈندىكى جۇمھۇر رەئىسلىكىگە ئەخمەت ئىگەمبەردى (ئاۋۇستىرالىيە)، مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىسلىكىگە ئابدۇۋۇھلى جان (تۈركىيە)، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەجلىسىنىڭ رەئىسلىكىگە پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى (تۈركىيە) سايلاندى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۇرگۈندىكى ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرلىقىغا ئەنۋەر يۈسۈپنىڭ سايلانغانلىقى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئون يەتتە مىنىستىردىن تەشكىل تاپقانلىقى

پۈتۈن دۇنياغا رەسمىي ھالدا ئېلان قىلىندى. ئاخبارات ئېلان قىلىش يېغىنى ئىنتېرنېت ئارقىلىق www.press.org ئادرېسىدىن پۈتۈن دۇنياغا نەق مەيداندىن جانلىق كۆرۈنۈش قىلىپ كۆرسىتىلدى.

سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلان قىلغان بايانىدا، ھېچقانداق بىر دۆلەتنىڭ كونترولى، بېسىمى ۋە تەسىرى ئاستىدا بولمىغان مىللىي مەجلىسىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ، تامامەن مۇستەقىللىق پرىنسىپى ئاستىدا بولغان خەلقئارا قانۇن - قائىدىلەرگە، دېموكراتىيە ۋە ھۆرىيەت قىممەتلىرىگە، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ نىزامنامىلىرىغا باغلىق بولغان ھالدا، 1933 - ۋە 1944 - يىللىرىدا ۋەتىنىمىزدە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرى ھۆكۈمەتلىرىنىڭ قانۇنلۇق داۋامى ئىكەنلىكىنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق ۋە ئازاتلىق تەلەپلىرىنى خەلقئارادا كۈنتەرتىپكە كەلتۈرۈپ، 1949 - يىلدىن بۇرۇنقى ھەقلىرىمىزنى يەنى «مۇستەقىللىق» ۋە «ھۆرىيىتىمىز» نىڭ تەمىناتى نۇختىسىدا، دۇنيا جامائەت پىكرىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىش ۋە قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. شۇنداقلا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆز سىياسىتىنى بەلگىلەشتە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئالىي مەنپەئىتىنى ئاساس قىلىدىغانلىقىنى، باشقىلارنىڭ ئىشارىتى بىلەن ھەرىكەت ئېلىپ بارمايدىغانلىقىنى قايتا - قايتا جاكارلىدى.

ئاخبارات ئېلان قىلىش يېغىنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرى ۋە ۋاشىنگتوندىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز تەرىپىدىن، ئاقساراي ئالدىدىكى لافايەتتە باغچىسىدا، يېغىن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەبرىكلەش ۋە نامايىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ قۇرۇلۇشى، پۈتۈن دۇنيادا جىددىي دىققەت ۋە ئىنكاس قوزغىدى. مەملىكىتىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئاجايىپ خۇشاللىقتا چۆمۈپ، كېلەچىكىگە بولغان ئۈمۈتۋارلىق بىلەن بىر - بىرىنى تەبرىكلەشتى. ئۆز دۇئالىرىدا سۇرگۈن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەتى ئۈچۈن جانابى ئاللاھتىن ياردەم تەلەپ قىلدى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىينىڭ ئىنكاسى

2004 - يىلى 10 - ئاينىڭ 11 - كۈنى دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى 1 - نۆۋەتلىك ئىجرائىيە كومىتېتى ئېلان قىلغان بايانىدا: «قۇرۇلتىيىمىز يېغىنىدا 2004 - يىلى 14 - سېنتەبىر

جامائەت پىكرى، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قوللىماقتا» دېدى.

مۇراسىمغا ياپونىيەدىن پروفېسسور دوكتور تونو - ئوكا باشچىلىقىدىكى ئۈچ كىشىنىڭ ۋاشىنگتونغا كېلىپ سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ يىغىنىنى كۈزىتىشى ۋە يىغىندا پروفېسسور تونو - ئوكانىڭ خىتايدىكى ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئايىاق - ئاستى قىلىنىشى ھەققىدە سۆزگە چىقىشى، ياپونىيە خەلقىنىڭ سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىگە ئەھمىيەت بېرىۋاتقانلىقىنى تەكىتلىشى، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىگە ئىمكانلىرىنىڭ يېتىشىچە ھەرخىل ياردەم كۆرسىتىشكە تىرىشىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىشى، يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كۈچلۈك ئالقىشىغا ئېرىشتى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان مىللەت مەجلىسى ۋە ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن، 22 - نويابىر كۈنى ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتوندىكى "ناتسىئونال كۈلۇب ئولدىنىڭ" يەنى "مىللىي ئاخبارات كۈلۈبى" نىڭ 13 - قەۋىتىدە، ئىنتېرنېت ئارقىلىق پۈتۈن دۇنياغا نەق مەيدان كۆرۈنۈشى ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنى قۇرئانى كەرىمنىڭ ئوقۇلۇشى ۋە دۇئالار بىلەن باشلاندى. ئاندىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت مارشى ئوقۇلدى. ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ قەسەمىيادلىرى ئىجرا قىلىندى. قەسەمىيادتىن كېيىن ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىدا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى، مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىسى ئابدۇۋۇھلى جان ئەپەندى، مىللەت مەجلىسى رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندى (مەن)، مۇئاۋىن باش مىنىستر خىزىر بەك غەيرەتۇللا ئەپەندىلەر 2 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنىڭ نەتىجىلىرى ھەققىدە سۆز قىلدى ۋە مۇخبىرلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاپ بەردى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى نامىدىن باش مىنىستر ئەنۋەر يۈسۈپ تۈرانى سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ بەش يىللىق پروگراممىسى ۋە دۇنيا دۆلەتلىرىگە يوللىنىدىغان مۇراجىئەتنامە ھەققىدە مەلۇمات بەردى. ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىغا ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى، سەئۇدى ئەرەبىستان، ياپونىيە ۋە تەيۋەن كۈزەتكۈچىلىرى ۋە ۋاشىنگتوندىكى بىرقانچە دۆلەتنىڭ مۇخبىرلىرى قاتناشتى. ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنى ۋاشىنگتون ۋاقتى سائەت 15:40 باشلىنىپ 18:12 دە ئاياغلاشتى.

ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ بەزى يەرلىك تېلېۋىزور - رادىئو قانالىرى تەرىپىدىن نەق ۋە جانلىق كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق كۆرسۈتۈلگەن ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىنىدا، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تېررورىست دۆلەت ئىكەنلىگى، خەلقئارا تېررورزىمنىڭ باش يولباشچىسى ئىكەنلىگى تەكىتلەندى. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق ۋە ھۆرىيەتكە ئېرىشىش ئىستىگى ۋە ئىرادىسى

دۇنيادىكى مۇناسىۋەتلىك دۆلەتلەرگىمۇ مۇراجىئەت قىلدى.

2005 - يىلى 9 - يانۋار يەكشەنبە كۈنى زەيتىنبۇرنۇ ئوقۇتقۇچىلار ئۆيى زالىدا، تۈركىيە ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ھەمكارلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۈيۇشتۇرۇلغان يېڭى قۇرۇلغان سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنى تونۇشتۇرىدىغان يىغىلىش يېغىنغا ئۇچ يۈزدىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز قاتناشتى. بۇ يېغىنغا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى قاتارلىق ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيەتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى قەدەم تەشرىپ قىلدى .

يېغىنغا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىسى ئابدۇۋەلى جان، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش مىنىستىرى خىزىر بەگ غەيرەتۇللا، ئايۇپ ئاقيول، ئىسمائىل چىنگىز، ئەخمەت تۈركۈز، ئايدوغان قۇبلاي قاتارلىق ھۆكۈمەت مىنىستىرلىرى ئىشتىراك قىلدى.

يىمەكلىك يېغىندا، ئابدۇۋەلى جان، سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى، خىزىر بەگ غەيرەتۇللا قاتارلىق ئەپەندىلەر قىلغان سۆزلىرىدە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتوندا ئىككى قېتىم ئۆتكۈزۈلگەن «سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ قۇرۇلۇشى» يېڭىدىن قۇبۇل قىلىنغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى دۇنيا جامائەت پىكرىدىكى قوللاپ - قۇۋۋەتلەشلەرنى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى تېررورىست تەشكىلات دەپ ھاقارەت قىلىشىنىڭ بىمەنىلىكىنى، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ تېررورىزىمغا قارشى ئىكەنلىگىنى، ئۇلارنىڭ تېررورىزىم بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسىنىڭ يوقلىقىنى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى كۆپچىلىك تەرىپىدىن قىزغىن ئالقىشلاندى.

يېغىندا شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ئەزالىرىغا گۇۋاناملىرى تارقىتىپ بېرىلدى. گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى «شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم بىر ۋەقە» دەپ كۆرسەتتى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ بىر قىسمى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ پىكىر ۋە كۆلتۇر - ئەدەبىيات - سەنئەت ۋەكىللىرى سۈپىتىدە تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان سەنئەت ئۆمىگى بىلەن بىرلىكتە، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ يالۇۋا شەھىرىدە 2005 - يىل 15 - 25 -

كۇنى ئامېرىكىدا ئېلان قىلىنغان "سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى" مەسلىسى ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدى ۋە تۆۋەندىكى قارارنى قوبۇل قىلدى: قۇرۇلتىيىمىز ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى خەلقىمىزنىڭ چەتئەلدىكى ئەڭ ئالىي دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورگىنى بولۇش سۈپىتى بىلەن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلۋاتقان ھەرقانداق تەشكىلاتنى قوللايدۇ. شۇنداقلا يېقىندا ئامېرىكىدا ئېلان قىلىنغان "سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى" ئۆزىنىڭ قانۇنىي رەسمىيەتلىرىنى تولۇق بېجىرىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن ھەمكارلىشىشقا تەييار» دېگەن ئىپادە قوللۇنۇلدى.

1 ـ نۆۋەتلىك دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى پائالىيەت دوكلاتى كىتابى (2006 ـ يىلى 96 ـ بەت)

دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ رەئىسى ئەركىن ئالپتېكىن ئەپەندى، 2005 ـ يىلى 19 ـ ئىيۇل كۇنى تۈركىيەدە نەشىر قىلىنغان «تەمپو» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغان «مەقسىتىمىز تولۇق مۇستەقىللىق» دېگەن ماقالىسىدە: «بىزنىڭ ئامېرىكىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان سۇرگۇن ھۆكۈمىتى بىلەن ھېچبىر تەشكىلىي مۇناسىۋىتىمىز يوق. ئەسلىدە گېرمانىيە قانۇنلىرىغا ئاساسلانغاندا مۇنداق بىر مۇناسىۋەتنىڭ بولۇشىغا ئىمكانىيەت يوق. لېكىن، ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەر خىل پائالىيەتلىرىنى ۋە ئاخىرقى مەقسەتلىرىنى، ئەلۋەتتە چىن كۆڭۈلدىن قوللايمىز» دەپ كۆرسەتتى.

سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرى

2004 ـ يىلىنىڭ دېكابىر ئېيىدىن 2005 ـ يىل ئىيۇن ئېيىغىچە بولغان ئالتە ئاي جەريانىدا، دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىدىكى شەرقىي تۈركىستان سۇرگۇن ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزالىرى ۋە پارلامېنت ئەزالىرى ئۆزلىرى ياشاۋاتقان مەملىكەتلەردە مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈش، گېزىت ـ ژۇرنال ۋە تېلېۋىزورلاردا بايانات ۋە ماقالىلار ئېلان قىلىش ئارقىلىق، شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ۋە دۇنيا جامائەتچىلىكىگە يېڭىدىن قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان سۇرگۇن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتنى تونۇشتۇرۇش ۋە يارەم تەلەپ قىلىش پائالىيەتلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئېلىپ بارىدى. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى ۋە قوشۇمچە تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ئەنۋەر يۇسۇپ ئەپەندى 2005 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى گوندولىزا رايىسقا مەكتۇپ يېزىپ، گۇناھسىز ھالدا ئافغانىستان ۋە پاكىستاندا قولغا ئېلىنىپ ئامېرىكىنىڭ گۇئەنتانامو تۈرمىسىدە تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقان يىگىرمە ئىككى نەپەر شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر ياشنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ ھەقتە

بەرگەندىن كېيىن، ئايرىدرومدىكى ساقچى خادىمى:

- ئۆزىڭىزنىڭ ئەنۇەر يۈسۈپ ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلايدىغان بىر بەلگە، بىر پاكىت كۆرسۈتۈڭ. شۇنداق ئىسىم يېزىلغان كىملىك بولامدۇ ياكى شوپۇرلۇق كىنىشكىسى بولامدۇ، ھەممىسى بولمۇپرىدۇ. ئۇ چاغدا بىز سىزگە تۈركىيەگە كىرىش تامغىسى ئۇرۇپ بېرىمىز.- دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

ئايرىدرومنىڭ ئىچىگە كىرگەن خىزىر بەگ ئەپەندىنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، ئەنۇەر يۈسۈپ ئۇنداق بىر ئىسپات - پاكىتنى كۆرسىتەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاتا تۈرك ئايرىدرومدىن قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇپتۇ.

بىز بۇ ئەھۋالدىن كېيىن، «ئەخمەت ئىگەمبەردىنىمۇ تۈركىيەگە كىرگۈزمىسە قانداق قىلىمىز؟» دەپ ئويلۇشۇپ، بەزى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردۇق. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىنىڭ بىزگە بىلدۈرگەن كېلىش ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ مەن، خىزىر بەگ ۋە مەھەممەت سالىخ ھاجىم ئاكىمىز قاتارلىق بەش كىشى ئاتا تۈرك ئايرىدرومغا چىقىپ، كىرىش تامغىسى ئۇرىدىغان يەرگىچە كىرگەن ئىدۇق. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى ېيتىپ كەلدى. ئۇمۇ ئەنۇەر يۈسۈپ دۇچ كەلگەن مۇئاملىگە ئۇچرىدى. ئەخمەت ئىگەمبەردى، كىرىش تامغىسى ئۇرىدىغان ساقچىغا: «مېنىڭ تۈركىيەگە كىرىشىمگە نېمە ئۇچۇن رۇخسەت قىلمايسىلەر؟ مەن بېيجىڭ ئايرىدرومغا كەلدىمۇ ياكى تۈركىيەنىڭ ئاتا تۈرك ئايرىدرومغا كەلدىمۇ؟ خىتاي ھۆكۈمىتى مېنى خىتاي ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى تۈپراقلارغا كىرگۈزمەيدۇ، بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلمەن. تۈركىيە مېنى نېمىشقا كىرگۈزمەيدۇ، مەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە قارشى بىر جىنايەت ئۆتكۈزدۇمۇ؟ مەن بۇنىڭدىن ئاۋۇال ئۇچ قېتىم تۈركىيەگە كەلگەنمەن. مەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى، تۈرك دۇنياسى ۋە شەرقىي تۈركىستان ئۇچۇن جېنىنى بېرىشكە ھازىر ئىنسانمەن» دەپ نارازىلىقىنى بىلدۈردى. شۇ ئارىدا خۇسۇسىي تېلېۋىزور ئىستانسىلىرىنىڭ ئايرىدرومدىكى مۇخبىرلىرى بۇ تالاش - تارتىشنى ئاڭلاپ يېنىمىزغا كەلدى. ئەخمەت ئىگەمبەردى: «مەن دەۋەت تاپشۇرۇپ ئېلىپ، ئاۋۇستىرالىيەدىكى تۈرك ئەلچىخانىسىدىن ۋىزا ئېلىپ كەلگەن تۇرسام، مېنى نېمىشقا تۈركىيەگە كىرىشكە رۇخسەت قىلمايدۇ؟» دەپ يۇقۇرىدىكى سۆزلىرىنى تەكرارلىدى. بۇ خاپىچىلىقتا ئۇنىڭ قان بېسىمى ئۆرلەپ، چىرايلىرى بۆلەكچىلا بولۇپ كەتتى. ئۇنى ئايرىدرومدىكى خادىملار ئايرىدرومنىڭ كېسەل تەكشۈرۈش بۆلۈمگە ئېلىپ كەتتى. بىرەر سائەت ئۆتكەندىن كېيىن، تېلېۋىزورلاردا «بۇگۈن تۈركىيەنىڭ يالۇۋا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان 8 - نۆۋەتلىك تۈرك بويلىرى كۇلتۇر فېستىۋالىغا قاتنىشىش ئۇچۇن كەلگەن سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى، شائىر ۋە ژۇرنالىست ئەخمەت ئىگەمبەردىنى ئايرىدرومدىن تۈركىيەگە

ئىيۇلدا ئۆتكۈزۈلىدىغان «تۈرك دۇنياسى كۇلتۇر - مەدەنىيەت فېستىۋالى» غا دەۋەت قىلىندى. دەۋەت، «يالۇۋا فولكلور تەلىم - تەربىيە مەركىزى» ۋە «يالۇۋا ياشلىرى تەنتەربىيە جەمئىيىتى» تەرىپىدىن مۇناسىۋەتلىك شەخسلەرنىڭ ئادرىسلىرىغا يوللانىدى. دەۋەت قىلىنغانلار ئىچىدە ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىدا ياشاۋاتقان شەرقي تۈركىستانلىقلاردىن ئەنۋەر يۈسۈپ ئەپەندى، ئازات مامۇت ئەپەندى، ماھنۇر يۈسۈپ خانىم، ئاۋۇستىرالىيەدىن شائىر، ژۇرنالىست ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى، دېمىيان رەخمەت ئەپەندىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئايالىرى بار ئىدى. تۈركىيەدىكى شەرقي تۈركىستانلىق ئىلىم ئادەملىرى، يازغۇچىلار، ژۇرنالىستلارمۇ بار ئىدى.

كومموئنىست خىتاي ھۆكۈمىتى، تۈركىيەنىڭ يالۇۋا شەھىرىدە سۈرگۈندىكى شەرقي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ يېغىنى ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بۇ يىغىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىنى توسۇش ئۈچۈن، جىددىي دىپلوماتىك پائالىيەتكە ئۆتتى. كومموئنىست خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ باش منىستىرى جۇرۇڭجى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى باش منىستىرىگە مەكتۇپ يېزىپ، تۈركىيە - خىتاي دوستلۇق مۇناسىۋىتى بۇزۇلۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى، باش منىستىرى ئەنۋەر يۈسۈپ ئەپەندىلەرنىڭ تۈركىيەگە كىرىشىنى چەكلەشنى تەلەپ قىلدى. مەكتۇپ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئىچكى ئىشلار منىستىرلىكىگە يوللاپ بېرىلگەندىن كېيىن، بۇ ئىككى كىشىنىڭ تۈركىيەگە كىرگۈزۈلمەسلىگى ھەققىدە ئايرىدىروملارغا ئۇختۇرۇش قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، 21 - ئىيۇل شەنبە كۈنى كەچ سائەتلەردە ئايرۇپىلان بىلەن ئىستانبۇل ئاتا تۈرك ئايرىدرومىغا يېتىپ كەلگەن ئەنۋەر يۈسۈپنىڭ، تۈركىيەگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمىدى. ئەنۋەر يۈسۈپ پاسپورتىغا كىرىش تامغىسى ئۇرۇشنى رەت قىلغان ئايرىدرومدىكى ساقچىلارغا:

- نېمە ئۈچۈن مېنىڭ كىرىشىمگە رۇخسەت قىلمايسىلەر؟ مەن يالۇۋا فولكلور تەلىم - تەربىيە مەركىزىنىڭ دەۋىتىگە ئاساسەن تۈركىيەنىڭ ۋاشىنگتوندىكى ئەلچىخانىسىدىن ۋىزا ئېلىپ كەلگەن تۇرسام، - دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

ساقچى خادىملىرى ئۇنىڭغا:

- يالۇۋاغا دەۋەت قىلىنغان كىشى ئەنۋەر يۈسۈپ تۇرانى، ئەمما سىز پاسپورتىڭىزغا قارىغاندا رېچارد كىننىدى ئىكەنسىز، شۇنىڭ ئۈچۈن كىرىشىڭىزگە رۇخسەت قىلمىدۇق، - دېگەندە، ئۇ:

- مەن ئەنۋەر يۈسۈپ بولىمەن، بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئاۋۋال ئاتا - ئانامنىڭ ئامېرىكىغا كېلىشى ئۈچۈن، بېيجىڭدىكى ئامېرىكا ئەلچىخانىسىدىن ۋىزا ئېلىشىغا ياردەمدە بولۇش ئۈچۈن، بېيجىڭغا بېرىشقا توغرا كېلىپ ئىسمىمنى «رېچارد كىننىدى» قىلىپ ئۆزگەرتىپ، ئامېرىكىدىن پاسپورت ئالغان ئىدىم، - دەپ ئىزاھات

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ۋە مىللەت مەجلىسىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە مىللەت مەجلىسىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى، 2005 - يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - ، 27 - كۈنلىرى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ ئومۇمىي يىغىنغا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، ئاۋۇستىرالىيە، تۈركىيە، گېرمانىيە ۋە گوللاندىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ مىنىستىرلىرى ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ كۆپچىلىگى قاتناشتى.

يىغىندا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى، مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىسى ئابدۇۋەلى جان، پارلامېنت رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، مۇئاۋىن باش مىنىستر خىزىر بەگ غەيرەتۇللا ۋە دېمىيان رەخمەت ئەپەندىلەر قاتنىشىپ مۇھىم سۆز قىلدى.

يىغىندا پارلامېنت رەئىسى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، مۇئاۋىن باش مىنىستر خىزىر بەگ غەيرەتۇللا ئەپەندىلەر پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئون ئايلىق پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىدىن دوكلات بەردى.

ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرى، بۇ ئون ئاي ئىچىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن مۇۋەپپەقىيەتلەر، ساقلانغان يەتەرسىزلىكلەر ھەمدە تەجرىبە - ساۋاقلار ئۈستىدە كەڭ - كۇشادە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بارىدى ۋە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئاساسىي قانۇنى» نىڭ 1. ئۇيغۇر ۋە تۈركىيە تۈركچىسى 2. ئىنگلىز تىلى 3. خىتاي تىلى 4. ياپون تىلىدىن ئىبارەت تۆت خىل تىلدا نەشر قىلىنغانلىقىغا ۋە ئىسمائىل چىڭگىز ئەپەندى تەرىپىدىن تەييارلانغان «سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» ناملىق كىتابنىڭ ئېلان قىلىنغانلىقىغا بولغان مەمنۇنىيىتىنى بىلدۈردى.

بۇ قېتىمقى تارىخىي ئەھمىيەتلىك يىغىندا، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتى دائىمىي مەسلىھەت ھەيئىتى «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئاساسىي قانۇنى» نىڭ 10 - ۋە 11 - ماددىلىرىغا ئاساسەن، ھۆكۈمەت كابىنىتىنى ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. ھۆكۈمەت پائالىيەتلىرىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ، كوللېكتىپ رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئون ئايدىن بۇيان ئەنۋەر يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ خەلقىمىزگە مەلۇم بولغان سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئىناۋىتىگە بەرگەن يامان تەسىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى باش مىنىستىرلىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، مۇئاۋىن باش مىنىستىرلىققا تەينىلەش تەكلىۋى بېرىلدى. ئەنۋەر يۈسۈپ ئەپەندى بۇ تەكلىپنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلغانلىقتىن، ھۆكۈمەتنىڭ ساغلاملىقى، ياكى [illegible] ھەمدە جەڭگىۋارلىقنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، شەرقىي

كىرىشكە رۇخسەت بېرىلمىدى» دېگەن خەۋەرلەر بېرىلىشكە باشلىدى. بۇ خەۋەر تۈركىيەدە كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى. بىر - ئىككى سائەتتىن كېيىن، يۇقىرىنىڭ تەلىماتى بويىچە ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ دەم ئېلىشى ۋە داۋالىنىشى ئۈچۈن تۈركىيەگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنىپ، پاسپورتىغا كىرىش تامغىسى ئۇرۇپ بېرىلدى. بىز ئۇنى ئېلىپ ئىستانبۇل شەھەر مەركىزىگە ئېلىپ كەتتۇق. ئۇ يالۇۋادا ئىستىراھەت قىلىپ داۋالاندى.

شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە مىللەت مەجلىسى، «يالۇۋا فولكلور تەلىم - تەربىيە مەركىزى» بىلەن «يالۇۋا ياشلىرى تەنتەربىيە جەمئىيىتى» تەرىپىدىن 2005 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 25 - كۈنىگىچە تۈركىيەنىڭ يالۇۋا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن 8 - قېتىملىق تۈرك دۇنياسى مەدەنىيەت فېستىۋالىغا قاتناشقان شەرقىي تۈركىستانلىق پىكىر، بىلىم ئادەملىرى، يازغۇچى ۋە شائىرلارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن 2005 - يىلى 18 - ئىيۇل كۈنى «تۈرك دۇنياسى جۇغراپىيەسىدە شەرقىي تۈركىستان» ناملىق يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىگە مۇھىم ھەسسە قوشتى. بۇ يىغىن تۈركىيەدە چىقىدىغان «ھۆرىيەت» گېزىتى، «يالۇۋا» گېزىتى قاتارلىق گېزىتلارنىڭ 2005 - يىل 19 - ئىيۇل كۈنىدىكى سانلىرىدا ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلدى. يالۇۋا گېزىتىدە «سۇرگۈندىكى لىدەرلەر يالۇۋادا ئۇچراشتى» دېگەن خەۋەر بېرىلدى.

«يالۇۋا فولكلور ۋە تەلىم - تەربىيە مەركىزى جەمئىيىتى»نىڭ باشلىقى ھۆرمەتلىك ئۆزەر قۇيۇنچۇنىڭ قىسقا يىغىن ئېچىش نۇتقىدىن كېيىن، يىغىن خىزىر بەگ غەيرەتۇللانىڭ باشقۇرۇشىدا داۋاملاشتى. يىغىندا پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، يازغۇچى ئىسمائىل چىنگىز، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى فەتخى ئەخمەت يۈكسەل ۋە دوكتور ئاتاۋۇللا شەھىيارلار شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى ئۈستىدە توختىلىپ، شەرقىي تۈركىستاندا مەۋجۇت بولۇۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ، ئىنسان ھەقلىرىگە قارشى خىتاينىڭ ئاسسىملياتسىيە سىياسىتىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىگىنى ئەمىلىي مىساللار بىلەن تەكىتلەپ ئۆتۈشتى. خىتاي ھۆكۈمىتىدىن شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان چوڭ خىتايچىلىق ئاسسىملياتسىيە سىياسىتىنى توختۇتۇشنى تەلەپ قىلدى.

يالۇۋادا ئۆتكۈزۈلگەن «8 - نۆۋەتلىك تۈرك دۇنياسى مەدەنىيەت فېستىۋالى» دا شەرقىي تۈركىستانلىق سەنئەتچىلەردىن دوكتور گۈلزادە تەڭرىتاغلىق خانىم ۋە ئۇنىڭ ئۇسۇل گۇرۇپپىسى ۋە سازچىلىرىمىزدىن مەھەممەت يۈسۈپ پوسما ۋە مەھەممەت ئىمىن پوسما ئەپەندىلەر، شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ناخشا، ئۇسۇل ۋە مۇزىكىلىرىدىن بەزىلىرىنى ئىجرا قىلىپ، كۆپچىلىكنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

باش مىنىستىرى ۋەنجاۋبۇغا مەكتۇپ يېزىپ ئەۋەتىپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈگۈرۈۋاتقان سىياسىي جەھەتتىن ئېغىر زۇلۇم، ئىقتىسادىي جەھەتتىن بۇلاڭ - تالاڭ، مەدەنىيەت ۋە كۆلتۇر جەھەتتىن چېكىدىن ئاشقان ئاسسىملاتسىيە سىياسىتىنى توختىتىشنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىغا ۋە ئۇلارنىڭ سىياسىي ئىرادىسىغا ھۆرمەت كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ ئۆز خىتىدە:

«ۋېن جابۇ جانابلىرى، مەن بۇ خېتىمنى 2004 - يىلى 14 - سېنتەبىر كۈنى ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگىتون شەھىردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن يېزىۋاتىمەن. دۇنيا سىياسىي سەھنىسىدە ئاللقاچان ئورۇن ئېلىپ بولغان شەرقىي تۈركىستان دېموكراتىيە، ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق داۋاسى تېخىمۇ يۇقۇرى پەللىگە چىققان بۈگۈنكى كۈندە، دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان زۇلۇم سىياسىتى ھەددىدىن زىيادە ئېغىرلىشىپ كەتتى. شۇنى تەكىتلەيمەنكى، ئازاپ - قايغۇ، قانلىق قىرغىنغا ئۇچۇراۋاتقان، ئەقەللىي ئىنسانىي ھوقۇقلىرىدىن ئايرىلغان ئۇيغۇرلارنىڭمۇ بۇ دۇنيادا ئىگىسى بار. چەتئەللەردە ياشاۋاتقان بىز ئۇيغۇرلار، ۋاقى لېچۇۋەن قاتارلىق زالىملارنى چوقۇم دۇنيا ھەق - ئادالەت سوتىغا تاپشۇرىمىز. سىزنى يەنە بىر قېتىم ھەق - ئادالەت يولىغا چاقىرىمەن!

شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرى

دېمىيان رەخمەت

2006 - يىلى 15 - ئىيۇن، ئادالايد - ئاۋۇستىرالىيە»

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئىككىي يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن، مەن «مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى كۈرىشىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى!» ناملىق بىر پارچە ماقالە يېزىپ، ئىنتېرنېت ئارقىلىق ئېلان قىلدىم. بۇ ماقالىنىڭ تۈركىيە تۈركچىسىدىكى نۇسخىسى مېنىڭ 2012 - يىلى بايراق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھۆرىيەت ۋە مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشى» ناملىق كىتابۇمدا ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇيغۇرچە نۇسخىسى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان ئىدى. بۇ قېتىم، «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى» ناملىق ئەسلىمە خاراكتېردىكى ئىشىبۇ ئەسىرىمىزدە يېرىنى ئالدى.

تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرلىگىگە كۆچمەنلىكىنى بىردەك ئاۋاز بېرىشى بىلەن دېمىيان رەخمەت تەينىلەندى.

ھۆكۈمەت كابىنىتىغا يەنە تۆۋەندىكىچە ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلدى:

ئابدۇلخەمىت تىلەك (ئامېرىكا) بىلىم ۋە تېخنىكا مىنىستىرى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە، ئازات ماخمۇت (ئامېرىكا) مالىيە مىنىستىرى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ ياشلار ۋە تەنتەربىيە مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە، ئىلياس شەمسىدىن (ئامېرىكا) مالىيە مىنىستىرلىگىگە، ئابدۇسالام سامى (كانادا) قاتناش - تىرانسپورت مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە، مەھەممەت يۇسۇپ پوسما (تۈركىيە) سايا ھەت ئىشلىرى مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە، ئەخمەت تۈركۆز (تۈركىيە) بىلىم ۋە تېخنىكا مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە، ياقۇپجان (تۈركىيە) ئىقتىسات مىنىستىرلىگىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى ۋەزىپىسىگە تەينىلەندى. ماھنۇر يۇسۇپ (ئامېرىكا) ئىنسان ھەقلىرى مىنىستىرى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا رۇقىيە تۇردۇش (كانادا) خانىم بەلگىلەندى.

باش مىنىستىر دېمىيان رەخمەت ئەپەندىگە ئىككى ئاي ئىچىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ تۆۋرت يىللىق خىزمەت پىروگراممىسىنى تۈزۈپ چىقىش، مىنىستىرلار كابىنىتىنى تولۇقلاپ، ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەت كۈچىنى جانلاندۇرۇش ھەققىدە تەدبىر قوللىنىش تاپشۇرۇلدى.

بۇ قېتىمقى يىغىن باشتىن - ئاياق بىرلىك، ئىتتىپاقلىق ئىچىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى يىغىن، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ پائالىيەتلىرىنى چەكلەش، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ خەلقئارادا كۈندىن - كۈنگە ئېشىۋاتقان ئابرويىنى تۆۋەنلىتىش يولىدىكى سۇيىقەستلىك ھەرىكەتلىرىنى قاتتىق ئەيىپلىدى. شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى خەلقىمىزنى ۋە دۇنيادىكى بارلىق شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنى، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش نىشانى ئاساسىدا بىرلىك - ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىشكە ۋە خىتاي سوتسىيال جاھانگىرلىگىگە قارشى كۈرەشنى تېخىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ بېرىشقا چاقىردى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرىنىڭ ۋېن جابوۋغا يازغان مەكتۇبى

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى دېمىيان رەخمەت ئەپەندى، 2006 - يىلى 15 - ئىيۇن كۈنى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى

ئۇلارنىڭ غالچىلىرىنىڭ ئۇرۇنۇشلىرى شەرمەندىلەرچە مەغلۇپ بولدى. ئىتلار قاۋاپ قالدى، كارۋان يولىنى داۋام قىلىۋەردى.

چۈنكى، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش قانداقتۇ تەسادىپىي ئوتتۇرىغا چىقىپ قالغان بىر ھەرىكەت پىلانىنىڭ ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشى ۋە تەشكىللى قۇرۇلۇش ئەمەس ئىدى.

ستالىن باشچىلىقىدىكى سابىق رۇسىيە كوممۇنىست ئىمپېرىيەسى رەھبەرلىگى بىلەن ماۋزېدۇڭ باشچىلىقىدىكى كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ سۈيىقەست، ھىلە - مىكىرلىرىنىڭ نەتىجىسىدە، 1944 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى، 1950 - يىلىنىڭ بېشىدا يوق قىلىنىپ، شەرقىي تۈركىستان قايتىدىن مۇستەملىكە قىلىنغاندىن بۇيانقى ئەللىك تۆرت يىل جەريانىدا خەلقىمىز ئەركىنلىك، ھۆرلۈك ۋە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ،داۋاملىق كۈرەش قىلىپ كەلدى ۋە بۇ يولدا مىليونلىغان مۇنەۋۋەرلىرىمىز باتۇرلارچە شېھىت بولدى.

1950 - يىلىنىڭ بېشىدا ئىلى ۋىلايىتىدە مىللىي مۇستەقىللىقنى نىشان قىلغان ئەللىك بىرلەر ھەرىكىتى (شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىدە مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۈستىگە ئالغان ئەللىك بىر زىيالىنىڭ جىددىي يىغىنى ئېچىلىپ، خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسى ۋە ھاكىمىيىتىدىن شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىستىقلالىنى تونۇش ھەققىدە مۇراجىئەتنامە ماقۇللاپ جىددىي تەلەپتە بولىشى)؛ چۆچەك ۋىلايىتىدىكى يىگىرمە بىرلەر ھەرىكىتى (چۆچەك ۋىلايىتىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن سىياسى ئەربابلار ۋە يىگىرمە بىر زىيالىنىڭ يىغىن ئېچىپ، خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمىتىدىن مىللىي مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىش ھەرىكىتى)؛ غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي ئارمىيەسىنىڭ ئوفىتسېرلىرىدىن غۇلجا شەھەرلىك مۇداپىئە باتالىئونىنىڭ روتا كوماندىرى ياقۇپجان راخمانوۋنىڭ باشچىلىقىدا قۇرۇلغان ئەسكەر ۋە خەلقتىن تەشكىل قىلىنغان ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ رەھبەرلىگىدە 1950 - يىلى 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنگىچە ئىلى ۋىلايىتىدە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان تەييارلىق پائالىيىتى ۋە كۈرەشلىرى؛ 1950 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئەسلىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى مىللىي ئارمىيىسى مەنسۇپلىرىدىن ئوفىتسېر ئىدرىس نۇرباس باشچىلىقىدىكى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ موڭغۇل كۆرە ناھىيىسىدە پارتىلىغان قوراللىق قوزغىلاڭ؛ 1951 - يىلى 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ توققۇزتارا ناھىيىسىدە باشلىنىپ 1952 - يىلى 1 - ئاينىڭ بېشىغىچە داۋاملاشقان مالىك ھاجى باشچىلىقىدىكى قوراللىق قوزغىلاڭ؛ 1954 - يىلى 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى خوتەنده ئابدۇلھەمىت دامولام ۋە پەتھىددىن مەخسۇم باشچىلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان مىللىي

مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى كۈرىشىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى!

- چەتئەلدىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئىككىنچى يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

رۇسىيە ۋە خىتايدىن ئىبارەت ئىككى سوتسىيالىست جاھانگىر دۆلەت تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىل دۆلىتى يوق قىلىنىپ، ئەللىك تۆرت يىل ئۆتكەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ چەتئەلدىكى مىللىي مۇنەۋۋەرلىرىنىڭ ۋەكىللىرى 2004 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - ، 13 - كۈنلىرى ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتوندا يىغىن ئۆتكۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلقئارا سىياسىي سەھنىگە ئېلىپ چىقىش مەقسىدىدە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ سۈرگۈندىكى پارلامېنتى بىلەن ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ چىقىپ، 14 - كۈنى ۋاشىنگتوننىڭ كونگىرە بىناسىدا پۈتۈن دۇنياغا تەنتەنە بىلەن جاكارلىغان ئىدى.

بۇ خەۋەر نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلغان ۋە بۇ دۆلەتلەردىكى تېلېۋىزىيە، رادىئو، گېزىت - ژۇرناللاردا مۇھىم خەۋەر سۈپىتىدە ئېلان قىلىنغان ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى ۋە مىللەت مەجلىسىنىڭ قۇرۇلغانلىق خۇشخەۋىرى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خۇشاللىق كۆز يېشى بىلەن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇش بىلەن بىرگە، ئۇلارغا بۈيۈك ئىلھام، تەسەللى، جاسارەت ۋە ئۇمىتۋارلىق بېغىشلىغان. كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ يۇرىكىگە مىخ بولۇپ سانجىلىپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنى قاتتىق ئالاقزادە ۋە بىئارام قىلىۋەتكەن ئىدى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ قۇرۇلۇشىنى شەرقىي تۈركىستانلىقلار، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار: «بۇ ۋاقىئە - شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسىدا خەلقئارادا يېڭى بىر بەتنىڭ ئېچىلىشى ۋە بۇ داۋانىڭ يېڭى بىر تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويىشى» دەپ يۇقىرى باھا بېرىپ، بۇ يېڭى ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتقا يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تىلىدى ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. ئەمما، خىتاي مۇستەملىكچىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئاز ساندىكى نۇمۇسسىز غالچىلىرى، ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىزنىڭ قۇرۇلۇشىدىن ئۆلگىدەك قورقۇپ، ئۇنى خەلقىمىزگە ئاڭلاتماسلىققا، شۇنداقلا بۇ ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىمىزنى كەمسىتىپ ھاقارەتلەپ، ئۇنىڭ ئابرويىنى چۈشۈرۈشكە، ئىنقلابىي پائالىيىتىمىزنىڭ قانات يېيىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇندى. لېكىن، مىللىي مۇستەقىللىققا تەشنا خەلقىمىز ۋە دوستلىرىمىز، ئۇلارنى غەزەپ بىلەن ئەيىپلەپ، لەنەتلەر ئوقۇدى. دېمەك، بىز غەلبە قىلدۇق. خىتاي مۇستەملىكچىلىرى ۋە

خەلقنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەنتى، ئاتاغلىق ژۇرنالىست توختى قۇربان: مۇستەقىللىق كۈرىشىنىڭ جەسۇر ئوغلانى نىياز ئۆمەر قاتارلىق ئىنقىلابىي مۇنەۋۋەرلەردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ روھى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

ئۇلاردىن باشقا، مەملىكەت سىرتىدا سۈرگۈندە بىر شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلقئارالىق داۋا ھالىغا كەلتۈرۈش، مەرھۇم لىدېرىمىز مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا ۋە ئەسا يۈسۈپ ئالپتېكىنلەرنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئارزۇسى ئىدى. چەتئەلدە شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش - سوۋېت رۇسىيىسى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىدىن قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبەكستان ۋە تۈركمەنستان جۇمھۇرىيەتلىرىدە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭمۇ بىردىن - بىر مۇقەددەس غايىسى ئىدى. بۇ غايە يولىدا سابىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى گېنېرال زۇنۇن تېيىپۇۋ، گېنېرال مەرغۇپ ئىسھاقوۋ، سابىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش كاتىبى ئابدۇراھۇپ مەخسۇم، ئىنقىلابىي زىيالىيلاردىن يۈسۈپبەك مۇخلىس، ھاشىر ۋاھىدى، زىيا سەمىدى، سابىت ئابدۇراخمان قاتارلىق مۇنەۋۋەرلەر نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا كوممۇنىزم چۆكۈپ، رېسپوبلىكىلار ئىتتىپاقىي پارچىلانغاندىن كېيىن، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرگەن ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئارزۇسى ۋە ئىرادىسى تېخىمۇ كۈچەيدى.

قازاقستاندا ياشاۋاتقان «خەلقئارا شەرقىي تۈركىستان كومىتېتى»نىڭ پرېزىدېنتى، شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنىڭ لىدېرلىرىدىن بىرى مەرھۇم يۈسۈپبەك مۇخلىس 1992 - يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئالمائاتادا ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقستاندىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنپەرۋەرلەر ۋەكىللىرىنىڭ قوشما مەجلىسىنى چاقىردى. بۇ مەجلىسكە ئاتمىشتىن ئارتۇق ۋەكىل قاتناشتى. مەجلىس ئۇزۇن مۇزاكىرىلەردىن كېيىن، مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش توغرىسىدا قارار قوبۇل قىلدى. بۇ يىغىنىنىڭ ئاخباراتىدا: «يىغىندا مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش مەسلىسى قارارداردىن ئۆتۈپ، ئۇنىڭغا تەييارلىق كۆرىدىغان ھەر ساھەنىڭ يەتتە ۋەكىلى رەسمىي تەييارلىق ھەيئىتى بولۇپ بەلگىلەندى. شۇنىڭ بىلەن بۇگۈنكى يىغىن ئۇلۇق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ تەقدىرىدىكى ئەڭ ئەھمىيەتلىك بىر تارىخىي يىغىن سۈپىتىدە ئاخىرلاشتى. ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنداشلار! مىللىتىمىزنىڭ بۇگۈنكى ئەڭ ئالىي ھوقۇقى، سىياسىي، قانۇنىي ئورگىنى مۇھاجىرەتتىكى ھۆكۈمىتىمىزنى قۇرۇشقا بۇيۇك

ئازاتلىق قوراللىق قوزغىلىڭى؛ 1957 - يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يەنە خوتەندە يۈز بەرگەن خەلچىخان باشچىلىقىدىكى قوراللىق قوزغىلاڭ؛ 1969 - يىلى شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابىي پارتىيىسى جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستان بىيۈرۇسىنىڭ سېكرېتارى، سابىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيىسى 13 - دېۋىزىيەسىنىڭ شتاپ باشلىقى ئەخمەت ئاخۇنۇپ ۋە مىجەت قوماندانلارنىڭ قەشقەر ۋىلايىتىدە ئومۇمىي يۈزلۈك قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدا ئېلىپ بارغان پائالىيىتى؛ شۇ يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قاراجۇل رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى؛ 1981 - يىلى 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پەيزىۋات ناھىيىسىدە مەيدانغا كەلگەن «شەرقىي تۈركىستان يالقۇن پارتىيىسى» بىلەن «مىللىي ئازاتلىق سەپ» نىڭ قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى؛ 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا زەيدىن يۈسۈپ باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي كۇچلەرنىڭ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ چېكىدىن ئاشقان زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق ھەرىكىتىگە قارشى كۆتۈرگەن قوراللىق قوزغىلىڭى؛ 1997 - يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى غۇلجىدا ھۆرىيەت ۋە ئەركىنلىك تەلىبى ئاساسىدا غۇلجا خەلقى ئېلىپ بارغان داغدۇغۇلۇق نامايىشى ۋە بۇ نامايىشنىڭ قانلىق باستۇرۇلۇشىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتى: ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ زۇلۇم ۋە ئاسارەتكە قارشى تۇرۇپ، ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇستەقىل دۆلەت ئورنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىدۇر. بۇ ھەرىكەتلەر خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قانلىق باستۇرۇلغان، مىڭلىغان - مىليونلىغان مۇنەۋۋەرلىرىمىز "پان تۈركىست"، "پان ئىسلامىست"، "مىللىي بۆلگۈنچى" دېگەن بوھتانلار بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، بۇ خەلقىمىزنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلال يولىدىكى مۇجادىلىسىنىڭ توختىماي داۋام قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى.

1950 - يىلدىن 1980 -يىلىنىڭ باشلىرىغىچە، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن شېھىت قىلىنغانلار: ئوسمان باتۇر ، شەرقىي تۈركىستان سابىق مىللىي ئارمىيىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلىرىدىن بىرى؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى گېنېرال مۇھەممەت ئىمىنۇپ؛ ئەسئەت ئىسھاقوپ؛ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋنىگى ئابدۇل غۇپۇر سابىر ھاجى؛ جامائەت ئەربابى ۋە شائىر ئىبراھىم تۇردى؛ جامائەت ئەربابى ۋە قەھرىمان شائىر ئابدۇل ئېزىز مەخسۇم؛ ئىلى ئوبلاستلىق ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابدۇرەھىم ئەيسا؛ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سودا نازارىتىنىڭ نازىرى ئابدۇل ئېزىز قارى؛ ئۇيغۇر

ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ بايانىاتچىسى كۆڭ چۈەن بېيجىڭدا مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى ئەيىپلەپ: «شەرقىي تۈركىستانچىلار بىر تېرورىست تەشكىلاتتۇر. خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇلارغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ» دەپ ۋايسىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا سۈرگۈن ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز ئامېرىكا، تۈركىيە، ئاۋۇستىرالىيە ۋە گېرمانىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردە مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنلىرى، ھۆكۈمەتنىڭ پروگراممىلىرىنى تونۇتۇش يىغىنلىرى ۋە ھەرخىل شەكىلدە ئۇچرىشىش يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، كەڭ ئاممىنى ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىزنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشكە سەپەرۋەر قىلدى.

2005 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىمىز «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» نى ئۇيغۇرچە (تۈركىيە تۈركچىسىمۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە)، ئىنگلىزچە، ياپونچە ۋە خىتايچىدىن ئىبارەت تۆرت خىل تىلدا نەشر قىلىپ تارقاتتى. ھۆكۈمەت بايانىاتچىسى ئىسمائىل چەنگىز تەرىپىدىن تەييارلانغان سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ خەلقئارادا قوزغىغان ئىنكاسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» ناملىق يۈز يىگىرمە سەككىز بەتلىك كىتابىنى ئېلان قىلدى.

بۇ پائالىيەتلەر بىلەن بىللە ئامېرىكا، تۈركىيە، گېرمانىيە، ئاۋۇستىرالىيە ۋە گوللاندىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردە ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت مەسئۇللىرى مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنلىرى، ئاممۇۋي تەبرىكلەش، ھۆكۈمەت پروگراممىلىرى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىنى تونۇشتۇرۇش يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز ھەققىدە خەلقىمىزگە ۋە خەلقئارا جامائەتچىلىككە مەلۇمات بەردى. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى، 2005 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئامېرىكا تاشقى ئىشلار مىنىستىرى گوندولىزا رايىسقا خەت يېزىپ گۇئانتانامودىكى بىگۇناھ تۇتقۇن قىلىنغان يىگىرمە بىر نەپەر ئۇيغۇر ياشنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنى، ئۇلارنىڭ خىتايغا ئەمەس، ئامېرىكىغا ياكى باشقا بىر دېموكراتىك دۆلەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى تەلەپ قىلدى. ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىمىز ياپونىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق دوستلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، توكيودا پەخرى كونسۇلخانا ئورگىنى تەشكىل قىلدى. پەخرىي كونسۇلخانا ۋەزىپىسىنى مۆھتەرەم ساتو خانىم ئۈستىگە ئالدى. شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن پروفېسسور دوكتور تونوئوكو ۋە پروفېسسور دوكتور كوجماتو قاتارلىق ياپونىيەلىك دوستلارنى كۈتۈۋالدى ۋە ئۇلار بىلەن سەممىي ھالدا پىكىر ئالماشتۇردى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى 2005 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 25 ـ كۈنگىچە تۈركىيەنىڭ يالوۋا ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن 8 ـ قېتىملىق تۈرك دۇنياسى مەدەنىيەت فېستىۋالىغا قاتناشقان شەرقىي تۈركىستانلىق

جاسارەت، مۇستەھكەم دىنىي ئېتىقات ۋە ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەرلىك مەجبۇرىيىتىمىز بىلەن ھەممىمىز بىردەك قاتنىشايلى!» دېيىلگەن ئىدى. تەييارلىق ھەيئىتى 1992 - يىلى سەككىز باپ، ئوتتۇز ئىككى ماددىدىن تۇرۇلگەن «مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت سىياسىتى لايىھىسى» نى ۋە «مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ پۇتۇن دۇنيا خەلقىگە مۇراجىئەتنامىسىنىڭ لايىھىسى» نى تەييارلىدى. ئەمما، ئەينى زاماندىكى بەزى سەۋەپلەر، بولۇپمۇ ھۆكۈمەتنىڭ مەركىزىي ئاپپاراتىنىڭ ئورنى مەسلىسىدە يۇز بەرگەن قېينىچىلىقلار ۋە بەزى پىكىر ئىختىلاپلىرى نەتىجىسىدە ئېلان قىلىنماي قالدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئارزۇسى ۋە بۇ جەھەتتىكى تىرىشچانلىقلىرىنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە جانابى ئاللاھنىڭ تەقدىرى بىلەن 2004 - يىلى 14 - سېنتەبىر كۈنى ۋاشىنگتوندا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى رەسمىي قۇرۇلدى. ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىك تەركىۋى ئامېرىكا كونگىرە بىناسىدىن پۇتۇن دۇنياغا تەنتەنە بىلەن جاكارلاندى ۋە يەنە ۋاشىنگتون خىتاپنامىسى ئېلان قىلىندى.

ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەر خىل ماددىي ۋە مەنىۋىي توسقۇنلۇق ۋە قېينىچىلىقلارنى يېڭىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ سىياسىي بېسىم ۋە بۇزغۇنچۇلۇقلىرىغا قارشى كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، نۇرغۇن مۇھىم پائالىيەتلەرنى ئەملىلەشتۇرۇپ، خەلقىمىزنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاشۇردى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز 2004 - يىلى 21 - ، 22 - نويابىر كۈنلىرى ۋاشىنگتوندىكى ۋاشىنگتون مېھمانخانىسىدا 2 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈپ «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» نى تەستىقلىدى ۋە سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تۆرت يىللىق خىزمەت پروگراممىسى ۋە دۇنيا خەلقىغە مۇراجىئەتنامىسىنى ماقۇللىدى ۋە ئېلان قىلدى . 2004 - يىلى 23 - نويابىر كۈنى ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز ۋاشىنگتوندىكى ئامېرىكا مىللىي ئاخبارات كۇلۇبىنىڭ 13 - قەۋىتىدە مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، 2 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ نەتىجىلىرىنى ئېلان قىلدى. يىغىن ئەھۋالى ئىنتىرنېتتىن جانلىق ھالدا يۇز نەچچە مەملىكەتتە كۆرۈنۈپ تۇردى. مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا، ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت مەسئۇللىرى مۇخبىرلارنىڭ سۇئاللىرىغا جاۋاپ بېرىش بىلەن بىللە، ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ قەسەمياد قىلىپ رەسمىي ۋەزىپە باشلىغانلىقىنى جاكارلىدى. كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتى، ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىزنىڭ بۇ 2 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، 2004 - يىلى 11 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىگە نارازىلىقىنى بىلدۈردى. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى تاشقى

ماخمۇت قەشقەرنىڭ غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاتمش يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئېلان قىلغان بايانىتى ۋە «ئىستىقلال» گېزىتىنىڭ 2006 - يىلى ئىيۇل سانىدا ئېلان قىلغان «بىرلىك، ئىتتىپاقلىقىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتەيلى» ناملىق ماقالىسى، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى دېمىيان رەخمەتنىڭ 2006 - يىلى 15 - ئىيۇندا خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان دۆلەت تېررورى ئاساسىدىكى قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە سىياسىتى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مەنىۋىي ئانىسى ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنى قوغداش كۈرىشىنىڭ جەڭگىۋار پائالىيەتچىسى رابىيە قادىر خانىمنىڭ پەرزەنتلىرى ئالىم ئابدۇرېھىم، ئابلىكىم ئابدۇرېھىم ۋە قاھار ئابدۇرېھىملارنىڭ خىتاي دائىرىلىرى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستاندا قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلانغانلىقى، قىزى روشەنگۈل ئابدۇرېھىمنىڭ نەزەربەنت قىلىنغانلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستاندا نەچچە ئون مىڭلىغان بىگۇناھ ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تۈرمە - زىندانلاردا، جازالاش لاگىرلىرىدا ئېغىر جىسمانىي ۋە روھىي جازالاشلارغا ئۇچراۋاتقانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ گۇناھسىز ئىنسانلارنىڭ دەرھال قويۇپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىپ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرى ۋېنجىياباۋغا يازغان ئوچۇق خەت، مۇئاۋىن باش مىنىستىر خىزىربەك غەيرەتۇللا ۋە دۆلەت مىنىستىرى ۋە ھۆكۈمەت بايانىاتچىسى ئىسمائىل جەنگىز تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ماقالە ۋە بايانىاتلار مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

بۈگۈن ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە سىياسىتى نەتىجىسىدە تارىختا كۆرۈلمىگەن پاجىئەلىك كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە. خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ ئۇۋۇسى چۈۋۈلۈپ كەتكەن چۈمۇلىلەردەك شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىغا تۈركۈملەپ ئورۇنلىشىۋاتقانلىقى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ قىممەتلىك يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىنىڭ خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ، ئېچكىرى ئۆلكىلەرگە توشۇلۇپ كېتىلىۋاتقانلىقى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەڭ ئادەتتىكى ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، ماشىنا ئادەم قۇللارغا ئايلاندۇرىلىۋاتقانلىقى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تىلى ۋە دىنىي ئېتىقاتلىرىغا قارشى يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ھۇجۇملار، شەرقىي تۈركىستاندىكى سىياسىي مۇقىمسىزلىقنىڭ ئاساسىي سەۋەپلىرىدىندۇر. بۇ پاجىئەلىك ھادىسىلەر شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تارىختىن يوق بولۇپ كېتىشىدەك خەۋپلىك ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈرمەكتە. بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل دۇنيادىكى ھۆرىيەت ۋە دېموكراتىيە پىرىنسىپلىرىغا سادىق مەملىكەت ۋە خەلقلەرنىڭ، ئىنسان دۇنياسى ۋە تۈرك دۇنياسىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان تارىخىي مەسئۇلىيىتىدۇر.

پىكىر ۋە بىلىم ئادەملىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن «تۈرك دۇنياسى جۇغراپىيىسىدە شەرقىي تۈركىستان» ناملىق يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىگە مۇھىم ھەسسە قوشتى. بۇ يىغىن «ھۆرىيەت» گېزىتى ۋە يالۋۇادا چىقىدىغان يەرلىك گېزىتلەردە كەڭ دائىرىدە ئەكس ئەتتۈرۈلدى.

سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى 2005 - يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنىدىن 28 - كۈنىگىچە ئۆزىنىڭ 3 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنى ئۆتكۈزۈپ، ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتنىڭ 2 - قېتىملىق يىغىنىدىن بۇيانقى شەرقىي تۈركىستان ۋە خەلقئارادا يۈز بەرگەن مۇھىم ۋەقە - ھادىسىلەرگە باھا بەردى. سۇرگۇن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتنىڭ بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ھۆكۈمەتنىڭ پىروگراممىلىرى ئاساسىدا ئىلىپ بارغان خىزمەتلىرىنى ۋە تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى يەكۈنلىدى. ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت تەركىۋىنى ساغلاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بەزى چارە - تەدبىرلەرنى ئىشقا سېلىش ئۈچۈن مۇھىم قارارلارنى ئالدى. بۇ قارارلار ئىچىدە 2005 - يىلى 28 - ئىيۇل كۈنىدىكى تارىخىي قارار ۋە بايانات، 2006 - يىلى 19 - مارتتىكى قارار ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

كومۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان زوراۋانلىق، ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە سىياسىتىنى دۇنيا جامائەتچىلىگىگە بىلدۈرۈپ، خەلقئارانىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتنىڭ بىر قىسىم مەسئۇللىرى ئامېرىكا كونگرە بىناسى ئالدىدا داۋاملىق نامايىش ئۇيۇشتۇرۇپ كەلمەكتە. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى، خەلقىمىزنىڭ ھەققانىي مۇجادىلىسىنى ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان مەملىكەتتىكى گېزىت - ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزور ۋە ئىنتېرنېت ئارقىلىق دۇنيا خەلقىگە داۋاملىق ئاڭلاتماقتا.

سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى رەھبەرلىرى شەرقىي تۈركىستان داۋاسى داۋامىدا مۇھىم بايانالار ۋە ئوچۇق خەتلەرنى ئېلان قىلىپ، ھۆكۈمەتنىڭ مەيدانى ۋە كۆز - قاراشلىرىنى شەرھلىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى مۇھتەرەم ئەھمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىنىڭ 2005 - يىلى 10 - ئاۋغۇست كۈنى سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تەركىۋىدىكى بەزى ئۆزگىرىشلەر ھەققىدە ئېلان قىلغان باياناتى، تۈرك دۇنياسى تارىخ ژۇرنىلىنىڭ سېنتەبىر سانىدا ئېلان قىلىنغان ئاخباراتى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇئاۋىن جۇمھۇر رەئىسى مۇھتەرەم ئابدۇۋۇھلىجانىنىڭ 2004 - يىلى 25 - سېنتەبىر كۈنى تۈركىيەدە نەشر قىلىنىدىغان «ۋاقىت» گېزىتىدە مۇخبىر ئادەم ئۆزكۆسە بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەت خاتىرىسى، سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنت رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان

قېتىملىق ئومۇمى يىغىنىغا قاتنىشىپ بېرىشىمىزنى تەكلىپ قىلغان دەۋەتنامە كەلدى. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ مەسئۇللىرىدىن بىرىگە تېلېفون ئارقىلىق: «قۇرۇلتىيىڭلارغا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى دېمىيان رەھمەت ئەپەندىنىمۇ تەكلىپ قىلغان بولسىڭلار ياخشى بولاتتى» دېگەن تەلەپنى بىلدۈرگىنىدە «بىز سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى تونۇمايمىز» دەپ جاۋاب قايتۇرۇشى، «سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» ۋە «سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان مىللەت مەجلىسى» بىلەن «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» ئارىسىدا بىر سوغاقچىلىق پەيدا قىلدى. بىز شۇنداق بولسىمۇ زىددىيەتنى ئەۋج ئالدۇرۇش يولىنى تۇتماي، «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» رەئىسى ۋە يىغىن قاتناشچىلىرىغا بىر پارچە تەبرىك خېتى يوللاپ، قۇرۇلتايىنىڭ ئېچىلىشىنى تەبرىكلەش بىلەن بىرلىكتە ئۆزىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆزقاراشلىرىمىزنى بىلدۈردۇق. تەبرىك خېتىمىزنى قۇرۇلتايغا تۈركىيەدىن بېرىپ قاتنىشىدىغان شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكنىغا مەن ئۆز قولۇم بىلەن تاپشۇرۇپ بەردىم. قۇرۇلتاي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن تۈركىيەگە قايتىپ كەلگەن گېنېرال مەھەممەت رىزابېكنى ئەپەندى ماڭا: «تەبرىك خېتىڭلارنى قۇرۇلتاي رەھبەرلىرىگە تاپشۇرۇپ بەردىم. لېكىن بۇ تەبرىك خەت قۇرۇلتايدا ئوقۇپ ئۆتۈلمىدى» دېگەن مەلۇماتنى بەردى. بۇ خەتنى ھازىرغىچە بىرلىك ئىتتىپاقلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، سۈرگۈن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مەنسۇپلىرىغا ئوقۇپ ئاڭلاتمىغان ۋە ياكى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلمىغان ئىدۇق. ئون يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە بۇ تەبرىك خېتىنى ئېلان قىلىشنى ئۇيغۇن كۆرمەكتىمەن.

تەبرىك خېتىنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى 2 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى رەئىسى ۋە ھۆرمەتلىك يىغىن قاتناشچىلىرى!

قۇرۇلتىيىڭلارنىڭ 2 - ئومۇمىي يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن شەخسى نامىمىزغا ئەۋەتكەن تەكلىپنامەڭلارنى تاپشۇرۇۋالدۇق. سىلەرگە كۆپ رەھمەت!

شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم، چوڭ، ئاممىۋي تەشكىلات ھېسابلانغان «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى مەلۇم بىر شەخسنىڭ ھازىرقى ۋاقتىتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان سۈرگۈندىكى (چەتئەلدىكى) شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى، «بىز بۇ ھۆكۈمەتنى تونۇمايمىز» دەپ، تەكەببۇرانە ھالدا رەت قىلىپ، يوغانچىلىق قىلىشى، سىلەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ۋەتەن دەۋاسىنى ئىتتىپاقلىق بىلەن ئېلىپ بېرىپ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىقى، مىللىتىمىزنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن بىرلىكتە كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىزگۈ - ئۇمىد - ئارزۇلىرىمىزنى يوققا چىقاردى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى، ھەرقايسى ئەللەردىكى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ۋە جەمئىيەتلىرى بىلەن بىللە خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى زوراۋانلىقىغا خاتىمە بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز قۇرۇلغان كۈندىن بېرى، تۈرلۈك توسقۇنلۇقلار ۋە قىينىچىلىقلارغا قارشى كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىقىپ، قولىدىن كېلىدىغان بارلىق خىزمەتلەرنى قىلىشقا تىرىشىپ كەلدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق شۇنداق قىلىدۇ.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىغا ئالدى بىلەن ئۆز خەلقىمىز ئىگە چىقىشى، قايسى دۆلەت ياكى تەشكىلات ياردەم بېرەركىن، دەپ تەلمۇرۇپ قاراپ تۇرماي، ئۆزلىرى ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەشلىرى كېرەك. ئۆزىگە ئۆزى كۆيۈنمىگەن، ئۆز تەغدىرىگە كۆڭۈل بۆلمىگەن مىللەتكە ھېچكىم ياردەم قىلمايدۇ. بىز چەتئەلدىكى پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ، بىرلىك، ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنى ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن قوللاپ - قۇۋۋەتلەشلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز. بىز خەلقئارادىكى دېموكراتىيە، ھۆرلۈك تەرەپتارلىرى، ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىغا ھۆرمەت قىلىدىغان، ئەسىر مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش پىرىنسىپىغا ھېسداشلىق قىلىدىغان دۆلەت ۋە خەلقلەرنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەققانىي كۈرىشىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەشكە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ چەتئەلدىكى ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىغا ماددىي ۋە مەنىۋىي ياردەمدە بولۇشقا چاقىرىمىز.

ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ جەڭگىۋار مىللىي مۇستەقىللىق كۈرەش روھى!

ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك - ئىتتىپاقى!

2006 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

«دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»نىڭ تەكلىپنامىسى ۋە قايتۇرۇلغان جاۋاب

2006 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىدىن ماڭا ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىگە 2006 - يىلى 11 - ئاينىڭ 21 - كۈنى گېرمانىيەنىڭ مونىخ شەھرىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»نىڭ 2 -

ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىلا ئىككى مۇستەقىل جۇمھۇرىيىتىمىز قۇرۇلغان. بۇ نام، ئۇيغۇر تۈركلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرىمىز قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار تۈركلىرىنى بىرلەشتۈرىدۇ. بۇ نام - كۈچ، بۇ نام - ئىتتىپاقلىق، بۇ نام - خىتاي باسقۇنچىلىرى ئۈچۈن ئاتوم بومبىسىدۇر. بۇ نامدىن يىراقلىشىش دەۋايىمىزغا پايدا ئەمەس، زىيان كەلتۈرىدۇ.

ئىككىنچى ئومۇمىي يىغىنىڭلارنىڭ «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دېگەن نامنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، تەشكىلاتىڭلارنىڭ چەتئەلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان جەڭگىۋار بىر ئاممىۋىي تەشكىلاتقا ئايلاندۇرۇلۇشىنى تەكلىپ قىلىمىز.

4. بۇ قېتىمقى ئومۇمىي يىغىنىڭلارنىڭ نىزامنامىسىغا 99% خەلقىمىزنىڭ ئارزۇ - ئارمىنى بولغان مىللىي مۇستەقىللىق پرىنسىپى چوقۇم باش پرىنسىپ، مەقسەت، نىشان بولۇپ كىرىشى لازىم. مىللىتىمىزنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى پەقەت مىللىي مۇستەقىللىقلا قۇتقۇزالايدۇ. بىز مۇستەملىكىگە دۇچار بولغان ئىككى يۇز قىرىق يەتتە يىللىق تارىخنىڭ ئاچچىق تەجرىبە ساۋىقى بۇ ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بىزگە ئاپتونومىيە، يۇقىرى دەرىجىلىك ئاپتونومىيەلەر كېرەك ئەمەس. خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ بىزگە بەرگەن ئاپتونومىيەسى، ھەممىمىزگە مەلۇم. ئۇ ھېچقانداق ھەق - ھوقۇقى بولمىغان قۇرۇق نامدىن ئىبارەت.

پروگراممىلارغا 1992 - يىلى 12 - ئايدا ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن بۈيۈك تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە بىرىنچى نۆۋەتلىك «شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتايى»دا قوبۇل قىلىنغان ۋە قۇرۇلتاينىڭ خىتاپنامىسىدا ئىزھار قىلىنغان ئون ئىككى ماددىلىق پرىنسىپنىڭ كىرگۈزۈلۈشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

5. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى - شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىدىكى تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر. بۇ ھۆكۈمەت مىللىي دەۋايىمىزنى پارچىلاش، بۆلۈش ئۈچۈن ئەمەس، شۇنداقلا «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»دىكى بەزى شەخسلەرنىڭ ئالىي ئورۇنلىرىغا ھەسەت قىلىش ئۈچۈنمۇ ئەمەس، ئەكسىچە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىش ئارقىلىق دەۋايىمىزنى خەلقئارا سەۋىيىگە كۆتۈرۈپ، دۇنيا دۆلەتلىرى ۋە خەلقلىرىگە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىقتىن ئىبارەت ئارزۇسى ۋە ئىرادىسىنى نامايەن قىلىش ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئىدى.

1992 - يىلىدىن 2004 - يىلى 4 - ئايغىچە داۋام قىلىپ كەلگەن «شەرقىي تۈركىستان»، «شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيى» دېگەن شەرەپلىك نامنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دېگەن ئىسمنى ئالغا

بۇ ئەھۋال بىزنى ئىنتايىن ئەپسۇسلاندۇردى. يۇقىرىدىكى سەۋەب تۈپەيلى، بىزنى تونۇمىغان بىر ئاممىۋىي تەشكىلاتنىڭ ئۇمۇمى يىغىنىغا قاتناشماسلىقنى توغرا تاپتۇق.

شۇنداق بولسىمۇ بىز شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنىڭ ئالىي مەنپەئەتىنى نەزەرگە ئالغان ھالدا تۆۋەندىكىلەرنى سەمىگلارغا سېلىشنى ئۈيغۇن كۆردۇق.

1. شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىق دەۋاسىنىڭ تارىخىي ۋە خەلقئارادا تەشكىللىنىش جەريانى خېلى ئۇزۇن بىر تارىخقا ئىگە.

«دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى»، ھېچقاچان دەۋايىمىزنىڭ خەلقئارادىكى مۇقەددىمىسى ئەمەس. دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى تەشكىللەنگىچە بولغان ئاز-بىلقتا، دۇنيادىكى ھەر خىل شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى، بولۇپمۇ بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتايلىرى، پىشقەدەم رەھبەرلىرىمىز، ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىز، بۇ دەۋانىڭ بۈگۈنكى ھالغا يېتىپ كېلىشىگە ئۆزىنىڭ قىممەتلىك قان، ياش ۋە تەرلىرىنى تۆكۈپ، كۆپلىگەن قۇربانلار بېرىپ، بۇ دەۋانى بۈگۈنكى كۈنگە يەتكۈزۈپ كەلگەن. بەزى شەخسىلەرنىڭ بەزى ئەجنەبىلەرنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن ئالدىراپ - سالدىراپ دەۋانىڭ مەخسەت ۋە خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىۋېتىشكە ئۇرۇنۇشى، بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە ئۈچۈنچى نۆۋەتلىك شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتايلىرىنىڭ پرىنسىپلىرىدا چىڭ تۇرغان، پەرىقلىق پىكىرلەرگە ئىگە ۋەتەنداشلىرىمىزنى چەتكە قېقىشى - شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق دەۋاسىغا زىيان يەتكۈزگەنلىكى، يوشۇرۇشقا بولمايدىغان بىر ھەقىقەتتۇر. شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنىڭ بۆلگۈنچىلىك، مەزھەبچىلىك، شەخسىي قەھرىمانلىق يولى بىلەن ئەمەس، ئاممىۋىي ئاساستىكى كەڭ - كۆلەملىك، بىرلىك ئىتتىپاقلىق يولى ئارقىلىلا ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مەقسىتىگە ئېرىشەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

2. شەرقىي تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي دەۋاسىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» دەپ ئاتالغان شەرەپلىك، جەڭگىۋار تەشكىلاتنىڭ نامىنى، بەزى كىشىلەرنىڭ كومۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان تروربىستلىرى» دېگەن بەتنامىنى چاپلىشىدىن قورقۇپ، ھېچقانداق دۆلەت ئىستاتوسىغا ئىگە بولمىغان بىر جەمئىيەت، بىر ئۇيۇشما ھالىغا كەلتۈرۈپ، «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» دەپ ئۆزگەرتىشى - دەۋايىمىزنى ئارقىغا چېكىنىدۇرۇش ۋە مىللىي مۇستەقىللىقتىن ئىبارەت نىشانىمىزنى خۇنۇكلەشتۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر.

3. شەرقىي تۈركىستان دېگەن نام - دۆلەت ئىستاتوسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ خەلقئارادا تونۇلغان تارىخى نامى. بۇ نام بىلەن پەقەت ئۆتكەن

تۈرك ئىنتىپاقىنى ئۈيۇشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز كېرەك

(مۇخبىر ئەرەن گۈندوغان ئەپەندىنىڭ مەن بىلەن ئېلىپ بارغان زىيارەت خاتىرىسى)

قىممەتلىك ئىلىم ئەھلىمىز پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى، 1982 - يىلىدىن بېرى تۈركىيىدە ياشىماقتا. ئۇزۇن يىللار شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۇستازلىق ۋەزىپىسىدە بولدى. ئۇ يەردىكى تۈرك ياشلىرىنىڭ ئۆز مەدەنىيەتلىرىدىن ئايرىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن مۇجادىلە ئېلىپ باردى. ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىش مەجبۇرىيىتىدە قالغان مۇھتەرەم ئۇستازىمىز، شەرقىي تۈركىستاندىن تۈركىيەگە كېلىپ قىممەتلىك، مول بىلىمنى ۋە تەجرىبىلىرىنى ئاناتولىيەدىكى تۈرك ياشلىرىغا ئۆگىتىپ، بۇ جەھەتتىكى مەلۇماتلىرىنى ئۇلار بىلەن ئورتاقلاشتى. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئاسارەت ئاستىدا تۇتۇلۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن، ھەقلىق مۇجادىلىسىنى بۇ يەردە قولدىن كېلىشچە داۋاملاشتۇرماقتا، بىز قىممەتلىك ئۇستازىمىزغا ئۇزۇن ۋە ساغلام بىر ئۆمۈر تىلەيمىز.

مەرھابا ئۇستازىم، مېنىڭ ئالدى بىلەن سىزدىن، سىز يىگىرمە ئالتە يىل ئىشلىگەن شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ (شىنجاڭ) تۈرك مەدەنىيىتىگە بولغان كۆزقارىشىنى ۋە يېڭى نەسىللەرگە تۈرك كۇلتۇرىنى، مەدەنىيىتىنى ئۆلاشتۇرۇشتىكى ئۇسۇلىنى سورىغۇم كېلىدۇ. 1982 - يىلىدىن بېرى تۈركىيىدە ئوخشاش بولمىغان ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئۇستازلىق ۋەزىپىسىدە بولدىڭىز، بۇ نۇقتىدا بىر سېلىشتۇرۇش قىلىپ بېرەمسىز؟

پروفېسسور دوكتور سۈلتان ماخمۇت قەشقەرى:

شەرقىي تۈركىستان، ئاسارەت ئاستىغا چۈشۈپ قالغان 247 يىلدىن بېرى، مەيلى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە بولسۇن، ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى مىللەتچى خىتاي ھاكىمىيىتى دەۋرىدە، ۋە ياكى 1950 - يىلىدىن كېيىنكى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى دەۋرىدە بولسۇن، سىياسىي جەھەتتىن ئېغىر بېسىم، ئىقتىسادىي جەھەتتىن سۈمۈرۈش، كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىن ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىگە ئۇچراپ كەلدى.

خىتاي ھاكىمىيەتلىرىنىڭ ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى، ئۇيغۇر تۈركلىرىنى ئۆزىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى تىلى، ئەدەبىياتى، سەنئىتى، بىناكارلىق ئالاھىدىلىكلىرى ۋە دىنىي ئېتىقادلىرىنى ئاستا - ئاستا يوق قىلىپ، خىتايلاشتۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەيلى

سۇرگۈچى بەزى شەخسلەرنىڭ ھەربكتى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقتىن ئىبارەت ئاساسىي غايىسى خۇنۇكلەشتۈرۈلگەن، شەرقىي تۈركىستان خەلقنىڭ بىرلىكى ۋە ئىتتىپاقى ئاجىزلاشتۇرۇلغان ۋە چەتئەلدە «خىتاي ھۆكۈمىتىدىن مۇستەقىللىق ئەمەس، دېموكراتىك ھوقۇقلىرىمىزنىڭ كېڭەيتىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز» دېگەن تەتۈر قۇيۇن ئەۋج ئالدۇرۇلغان بىر ۋاقىتتا، دەۋايىمىزدا يۇز بېرىۋاتقان ئېغىر ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش، دەۋايىمىزدىكى ھالقىلىق كەم ئورۇننى «مىللىي مۇستەقىللىقنى» تولدۇرۇش ئۈچۈن، 1995 - يىلى ئامېرىكىدا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق مەركىزى»نىڭ تەشەببۇسى بىلەن 2004 - يىلى 14 - سىنتەبىر كۈنى «سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتى ۋە سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» قۇرۇلدى. بۇ ھۆكۈمەت ئامېرىكا كونگرېسسىنىڭ بىناسىدا پۈتۈن دۇنياغا ئېلان قىلىندى. بۇ ئەلۋەتتە ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ئىدى.

ئۆزىنى شەرقىي «تۈركىستانلىقمەن» دەپ ھېسابلىغان بەزى كىشىلەرنىڭ، بۇنىڭدىن قىرىق ئالتە يىل ئىلگىرى ھىندىستاندا قۇرۇلغان، ھازىرغىچە بىرەر دۆلەت تەرىپىدىن تونۇلمىغان سۇرگۈندىكى تىبەت ھۆكۈمىتىنى ئىتتىراپ قىلىپ ۋە ئۇلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى تونۇماسلىقى ۋە بۇ ھۆكۈمەتنى تىلغا ئېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرىشى، ئىنسانىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. بۇ دەل خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ كۈتۈۋاتقان ئۈمىد - ئارزۇسىدۇر.

كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتى داۋاملىشىدىكەن، دەۋايىمىزدىكى ئىككى يول كۆرىشى ئەلۋەتتە بىر كۈنمۇ توختاپ قالماي داۋام قىلىدۇ.

بۇ ھەقتە بىز بىلەن يۇز تۇرانە سۆھبەتلىشىشنى خالىساڭلار بىز ئۆزىمىزنىڭ تەييار ئىكەنلىكىمىزنى ئىزھار قىلىمىز.

ئاخىرىدا يىغىنىڭلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن خەيرلىك يىغىن بولۇشىنى تىلەپ ۋە پۈتۈن يىغىن قاتناشچىلىرىغا ئېھتىرامىلىرىمىزنى بىلدۈرۈپ، ھۆرمەت بىلەن:

ئەخمەت ئىگەمبەردى

چەتئەلدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى جۇمھۇر رەئىسى

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى

چەتئەلدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتى رەئىسى

2006 - يىل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

دۇنيادىكى تىللار ئىچىدە ئەڭ باي، ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئاھاڭدار، مۇزىكىلىق ۋە ماتېماتىك ئالاھىدىلىكىگە ئىگە تۈرك تىلىنى «ئىلىم - بىلىم تىلى بولالمايدۇ» دېگەن خاتا كۆز قاراشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ كەلمەكتە. بۇ ۋەزىيەتكە نىسبەتەن، تۈرك خەلقلىرى، تۈرك دۇنياسىغا مەنسۇپ دۆلەتلەردىكى تۈرك زىيالىيلىرى، شەرق ۋە غەربتىكى كۇلتۇر - مەدەنىيەت ئىمپېرىيالىستلىرىنىڭ تۈرك مىللىتىنى كۇلتۇر - مەدەنىيەت ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتى ئارقىلىق ئېرىتمە ۋە ئۆز كۇلتۇر - مەدەنىيەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرما پىلانلىرىغا قارشى يەنمۇ سەزگۈر، يەنمۇ جىددى شەكىلدە ھەرىكەت ئىلىپ بېرىپ، بۇ سۇيىقەستنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشىشمىز كېرەك. بىر مىللەتنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتى تۇغما ۋاقىتتا ئۇ مىللەتنىڭ يوقلىپ كېتىدۇ، تارىختىن ئۆچۈرۈلۈپ ئىز - دېرىكى قالمايدۇ. بىز بۇنىڭغا قەتئى يول قويماسلىقىمىز لازىم.

مۇخبىر ئەرەن گۈندوغان:

قىممەتلىك ئۇستازىم، ئۇيغۇر تۈركچىسىدىن ۋە ئەدەبىياتىدىن بىر ئاز مەلۇمات بەرسىڭىز؟

پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقەرى:

ئۇيغۇر تۈركلىرى ئەڭ قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ تارىخنىڭ ھەر خىل دەۋرلىرىدە تۈرك مىللىتىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيەت بايراقدارلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ كەلگەن. دۇنيانىڭ ئەڭ گۈزەل، ئەڭ باي، ئەڭ بۈيۈك تىللىرىدىن بىرى بولغان تۈرك تىلىنىڭ بىر تارمىقى ھېسابلانغان ئۇيغۇر تۈركچىسى، تارىخ بويىچە ئۆز - ئۆزىنى يېڭىلىغان، پاكىزلىگەن، سۆز غەزىنىسىنى بېيىتقان، ناھايىتى مەنتىقىلىق، ناھايىتى مۇزىكىلىق، ئىپادىلەش كۈچى ۋە قابىلىيىتى ناھايىتى يۇكسەك بولغان، كۈچلۈك ھېس - تۇيغۇغا ئىگە، ئەڭ ئوڭاي چۈشەنگىلى بولىدىغان، قائىدە - قانۇنلىرىغا باغلىق، ناھايىتى نىزام - تەرتىپلىك بىر تىلدۇر. مۇشۇنداق بىر تىل بۇگۈن ماخمۇت قەشقەرىنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىۋاتقان ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتى نەتىجىسىدە ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشقا، قوللۇنۇش دائىرىسىنى تارايتىشقا مەجبۇرلانماقتا. بۇ خىل ئورۇنۇشقا قەتئى يول قويغىلى بولمايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ناھايىتى باي، قۇۋۋەتلىك بىر ئەدەبىياتى بار بولۇپ، قەدىمكى تۈرك ئەدەبىياتى ئىچىدە ئۇيغۇر تۈرك ئەدەبىياتى ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتماقتا. ئورخۇن ئابىدىلىرى، بۇدىزىم ۋە مانىخائىزىم دەۋرىگە مەنسۇپ ئەسەرلەردىن ئۇيغۇر مەڭگۈ تاشلىرى، «ئىككى تىكىنىڭ ھېكايىسى»، «ئالتۇن ياروق»، «چاستانى ئىلىك بەگ»، «مايتىرى سىمت» ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىرلىرى بۇنىڭ ئەڭ مۇھىم نەمۇنىلىرىدۇر. قارا خانلى ۋە چاغاتاي دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن

باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مائارىپ تەلىم - تەربىيىسىدە بولسۇن، مەيلى ئۇنىۋېرسىتېت تەلىم - تەربىيىسىدە بولسۇن، شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ئۆزىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىگە ۋە تارىخىغا دائىر دەرس پروگراممىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلماستىن، بۇ ھەقتە ئەتراپلىق مەلۇمات بېرىلمەستىن، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تارىخىنىڭ ئورنىغا خىتاي تارىخى ئوقۇتۇلماقتا. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تىلى ۋە ئەدەبىياتىغا يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىلمەستىن، خىتاي تىلى ۋە ئەدەبىياتى دەرسلىكلىرى ئۆتۈلمەكتە. شۇنداق قىلىپ ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدىغان ماڭقۇرت، ماشىنا ئىنسانلار يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشماقتا. شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىكى تەلىم - تەربىيە سىستېمىنى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىكى تەلىم - تەربىيە سىستېمى بىلەن سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

تۈركىيەدە ئەجنەبىي كۇلتۇر - مەدەنىيەتلەر بومبارىدىمانىنىڭ چوڭقۇر تەسىرى مەۋجۇت بولغان بولسىمۇ، يەنىلا تۈرك كۇلتۇر مەدەنىيىتى، تۈرك تارىخى، تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى ئۇنىۋېرسىتېتلەردە مۇھىم پروگرام سۈپىتىدە ئوقۇلماقتا ۋە تەشۋىق قىلىنماقتا. تۈرك مەدەنىيىتىنى كېلەچەك نەسىللەرگە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن بۈيۈك غەيرەت كۆرسۈتۈلمەكتە.

ئەرمن گۈندوغان:

ھۆرمەتلىك ئۇستاز، يىگىرمە تۆرت يىلدىن بېرى تۈركىيەدە ياشاۋاتسىز، تۈرك كۇلتۇر مەدەنىيىتىنىڭ كېلەچىكى شەرقتە (خىتاي ۋە باشقا مەملىكەتلەر) غەربتە (ياۋروپا، ئامېرىكا ۋە باشقىلار) تەرىپىدىن بېسىم ئاستىغا ئېلىنىپ ئۆزگەرتىلىشكە ۋە ئۆزىدىن ئايرىپ تاشلىنىشقا تىرىشىلماقتا. شەرىقنىڭ ۋە غەربنىڭ بۇ خىل ئۇيۇنلىرىغا نىسبەتەن (ئاسسىملاتسىيە سىياسەتلىرىگە نىسبەتەن) سىزنىڭ تەۋسىيەلىرىڭىز نىمىدىن ئىبارەت؟ قىسقىچە بىلدۈرۈپ ئۆتسىڭىز.

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى:

مەن يىگىرمە تۆرت يىلدىن بېرى تۈركىيەدە ياشاۋاتىمەن، تۈرك كۇلتۇر مەدەنىيىتىنىڭ كېلەچىكى ھەققىدە ئۇمىدۋارمەن.

شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىگە نىسبەتەن، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاسسىملاتسىيە سىياسىتىنىڭ تەسىرى بارغانسېرى شىددەتلەنمەكتە. ئۇلار شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنى، كۇلتۇر - مەدەنىيەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە، ئۇلارنى خىتاينىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيەتلىرىگە سىڭىپ ئەجنەبىلىشىشكە مەجبۇرلىماقتا. تۈركىيەدىمۇ ئۆزلىرىنى بىلىم ئىگىسى، زىيالىي دەپ ھېسابلىغان بەزى ئىنسانلار بارکى، ئۇلار ئەجنەبىلەرنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىنىڭ ھەيرانى بولۇپ، ئۆزىنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى بىلەلمەيۋاتىدۇ. بۇ چەتئەل مەدەنىيىتىگە چوقۇنۇش دوگماتىزىمىدۇر. بۇ يەردىكى زىيالىيلارنىڭ بەزىلىرى

تارىخ بىرلىكىنى ئورتاقلاشقان ئىنسانلارنىڭ ئورتاق بىر ئېلىپبە، ئورتاق بىر تىل ئىتتىپاقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن غەيرەت كۆرسىتىشى، ئورتاق قەدىرىيەتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئورتاق بىر تۈرك دۇنياسى شەكىللەندۈرۈشى، ئۇلارنىڭ تەبىئى ھەققىدۇر. ياۋروپادىكى بىر - بىرىدىن پەرقلىق مىللەتلەر، بىر ياۋروپا بىرلىكىنى تەشكىل قىلىش ئۈچۈن غەيرەت كۆرسىتىۋاتقان بىر دەۋردە، تۈرك دۇنياسىغا مەنسۇپ دۆلەتلەر ۋە خەلقلەر نېمە ئۈچۈن بىر ئورتاق بىرلىك ئۈيۈشتۇرالمسۇن! بۇنداق بىر ئورتاقلىق، مۇنداق بىر ئىتتىپاقلىق ئۈيۈشتۇرۇلغان تەقدىردە تۈرك دۇنياسى تېخىمۇ كۈچ - قۇۋۋەت قازىنىدۇ ۋە ئىمپېرالىست كۈچلەرنىڭ بېسىمى ۋە سۇمۇرىشىدىن قۇتۇلۇپ، دۇنيادا كۈچ - قۇۋۋەتكە ئىگە، بېشى تىك، ئىپتىخارلىق بىر ۋەزىيەتكە ئېرىشىدۇ، بۇ تۈرك دۇنياسىدىكى بىز مۇنەۋۋەر زىيالىيلارنىڭ ئۈمىد ئارزۇيىمىزدۇر. بۇ يولدا ھەممىمىز تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز كېرەك. ئىنشائاللاھ بۇ غايە بىر كۈنى مۇتلەق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

بۇ زىيارەت خاتىرىسى «يېڭى چاغ» گېزىتىنىڭ 2007 - يىلى 27 - يانۋار كۈنى نەشر قىلىنغان قوشۇمچە كىتابتا ئېلان قىلىنغان.

70 - ياش كۈنىمىز ۋە ئەدەبىي، ئىلمىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىمىزنىڭ 55 - يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنلىك تەبرىكلەش يىغىنى

گېنېرال مۇھەممەد رىزا بېكىن باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن، دوستۇم ئەخمەت ئىگەمبەردى نىجادى بىلەن ئىككىمىزنىڭ تۇغۇلغانلىقىمىزنىڭ يەتمىش يىللىقىنى، ئىجادىي، ئىلمىي پائالىيەتلىرىمىزنىڭ ئەللىك يەش يىللىقىنى تەبرىكلەپ، 2007 - يىلى 11 - ئاۋغۇستتا ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى كۈلتۇر مەركىزىدە تەنتەنلىك تەبرىكلەش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. تەبرىكلەش يىغىنى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى كۈلتۇر مەركىزىنىڭ چىنار دەرەخلىرى گۈزەللىك ۋە سېرىن ھاۋا ببغىشلىغان يازلىق سەيناسىدا ئېلىپ بېرىلدى. سەينا تېمىغا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت گىربى چۈشۈرۈلگەن چوڭ لوزۇنكىدا:

«ھۆرمەتلىك پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقىرى، ھۆرمەتلىك ئەخمەت ئىگەمبەردى نىجادى

70 . ياش كۈنى ۋە ئەدەبىي پائالىيەتلىرىنىڭ 55. يىلىنى تەبرىكلەش يىغىنى

2007 - يىل 11 - ئاۋغۇست. ئىستانبۇل »

مسال بېرىدىغان بولساق، قاراخانىيلار تۈرك ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سېلىپ بەرگەن. يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك داستانى»، بۇيۇك ئالىم ماخمۇت قەشقەرىنىڭ «دىۋانى لۇغەتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرى، ئەخمەت يۈكنەكنىڭ «ئەتەبەتئۇل ھەقايىق» ناملىق داستانى، چاغاتاي دەۋرىدىكى بۇيۇك تۈركىستان ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارى مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائىينىڭ ئەسەرلىرى، شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى، نۆۋتى ۋە زەلىلىلەرنىڭ شېئىر - داستانلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، بۇ ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەكىللىرى ئابدۇلقادىر ئابدۇلۋارىس ئېزىزى، شائىر قۇتلۇق شەۋقى، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، شائىر مائارىپچى مۇھەممەد ئەلى تەۋفىق، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ، يازغۇچى زۇنۇن قادىر، يازغۇچى زىيا سەمەدى، يازغۇچى ۋە شائىر نىم شېھىد ئارمىيە ئېلى، شائىر ئىبراھىم تۇردى، ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇل ئېزىز مەخسۇم، تارىخچى ۋە شائىر تۇرغۇن ئالماس، شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ، يازغۇچى ۋە شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، يازغۇچى زوردۇن سابىر قاتارلىقلاردىن ئىبارەتتۇر.

مۇخبىر ئەرەن گۈندوغان:

تۈرك دۇنياسى ئۇچۇن ئورتاق بىر مەدەنىيەت، ئورتاق بىر تىل ۋە باشقا ئورتاق قىممەتلىرىمىزنى بىرلەشتۈرۈپ، ئورتاق بىر تۈرك دۇنياسى ئۈيۇشتۇرۇش ھەققىدە نېمىلەرنى ئويلايسىز؟

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى:

بۇنىڭ مۇمكىنچىلىكى بار، ئەمما بۇنىڭ ئۇچۇن تۈرك دۇنياسىغا مەنسۇپ بارلىق تۈرك دۆلەتلىرىنىڭ تولۇق مۇستەقىل بولۇشى ۋە ئۆز سىياسەتلىرىنى ئۆزلىرى بەلگىلەش ۋەزىيىتىگە ئىگە بولۇشلىرى لازىم. بۇ ئەمەلىيلەشكەن زامان بىرقانچە يىل ئىچىدە ئەمەس، بەلكى 20 - 30 يىل ئىچىدە بۇ غايە ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن. چۈنكى ئۇخشاش جۇغراپىيە ئىچىدە ياشىغان، يىلتىزى بىر، تارىخى بىر، تىلى بىر، مەدەنىيەتلىرى بىر قېرىنداش تۈرك قەۋملىرى، تۈرك جەمئىيەتلىرى ئىمپېرىيالىست كۈچلەر تەرىپىدىن ئۆزىمىزنىڭ كۈلتۇر - مەدەنىيەت باغلىرىمىزدىن، يېقىن مۇناسىۋەتلىرىمىزدىن ئۆزاقلاشتۇرۇلدۇق. مەيلى روسىيە بولسۇن، مەيلى خىتاي بولسۇن، مەيلى غەربتىكى بەزى دۆلەتلەر بولسۇن قېرىنداش تۈرك خەلقلىرى ئارىسىدىكى بۇ مۇناپىنىڭ ۋە ئايرىمچىلىقنىڭ كۈچىيىشى ئۇچۇن تەشۋىقات ۋە بېسىم سىياسىتى يۈرگۈزۈلۈپ كەلدى ۋە ھەرخىل ھىلە - مىكىرلەر بىلەن ئۆزىمىزنىڭ كۈلتۇر - مەدەنىيىتىمىزگە ئەجنەبىلەشتۇرۇش ئۇچۇن چوڭ غەيرەت كۆرسىتىپ كەلدى. بۇگۇن ئۇخشاش جۇغراپىيە، ئۇخشاش مەدەنىيەت، ئۇخشاش تىل ۋە ئۇخشاش

رەئىسى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئەپەندىگە سۆز بېرىلدى. تۇران يازغان ئەپەندى، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردىلەر بىلەن تونۇشۇش جەريانىنى بايان قىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەركىنلىك ھۆرىيىەت جەھەتتە يېڭى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىشىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھۆزۈر ۋە بەختىيارلىق ئىچىدە ياشاش ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ ئۆتتى. بۈگۈن ياش كۇنى ۋە ئەدەبىي - ئىلمىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ 50 - يىللىقىنى تەبرىكلەۋاتقان پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى بىلەن ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھۆرىيىتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىنقىلابى كۆرەش پائالىيەتلىرىگە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ بۇ مۇقەددەس غايە يولىدا ھېرىپ - چارچاپ قالماستىن، تەۋرەنمەس پولات ئىرادە بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە كۆرەش ئېلىپ بارىدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئىپادىلەپ ئۆتتى. تۇران يازغان ئەپەندىنىڭ بۇ نۇتقى گۈلدىراس ئالقىشلار بىلەن كېسىلىپ تۇردى. پىراگرام كۇن تەرتىپى بويىچە ئەدىرنە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىن تەبرىكلەش يىغىنىغا كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارغا ژاكالتەن دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان ئەپەندىگە سۆز بېرىلدى. ئۇ ئۆز سۆزىدە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرى پروفېسسور دوكتور ئەنۋەر دوران ئەپەندىنىڭ يىغىنىغا يوللىغان تەبرىكلىرىنى ۋە سالاملىرىنى ئىزھار قىلىپ ئۆتتى ۋە سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى ئۇچۇن يوللىغان قۇتلما تەقدىرنامە پىلاكىتىنى ئوقۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭدا مۇنۇلار يېزىلغان ئىدى:

«ھۆرمەتلىك پروفېسسور. دوكتور . س ماخمۇت قەشقىرى

ئۇنىۋېرسىتېتىمىز ئۇچۇن قىلغان مۇھىم خىزمەتلىرىڭىز ۋە تۆھپىلىرىڭىز بىلەن 55. ئەدەبىيات - سەنئەت يىلىڭىز خاتىرىسىگە...

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى پروفېسسور دوكتور ئەنۋەر دۇران.

2007 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۇنى»

قۇتلما پىلاكىتى ئوقۇپ ئۆتۈلگەندىن كېيىن تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرى پروفېسسور دوكتور نەھات ئاقتاشنىڭ ۋە دوچەنت . دوكتور. ئەسەتجانلارنىڭ يىغىنغا يوللىغان تېلېگراممىسى ئوقۇپ ئۆتۈلدى. پروفېسسور دوكتور نىجات ئاقتاشنىڭ تېلېگراممىسىدا شۇ ئىپادىلەر يەر ئالغان ئىدى:

«ھۆرمەتلىك م. رىزا بېكىن، پېنسىيەلىك گېنېرال

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىسى

فاكۇلتېتىمىزنىڭ قىممەتلىك ئوقۇتقۇچىلىرىدىن مۆھتىرەم پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقىرىنىڭ 70 - ياش كۇنى ۋە ئەدەبىي پائالىيەتلىرىنىڭ 55 - يىلى

دېگەن خەتلەر چوڭ ھەرپلەر بىلەن يېزىلغان بولۇپ، تامغا ئېسىلغان ئىدى. بۇ لوزۇنكىسىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقى، سول تەرىپىدە شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىدە قوبۇل قىلىنغان شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاي - يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقى يەر ئالغان ئىدى.

بۇ يىغىنغا تەكلىپ قىلىنغان شەرقىي تۇركىستانلىق ئەر - ئايال مېھمانلار بىلەن بىرلىكتە تۇرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئەپەندى يېتەكچىلىكىدىكى تۇرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ يېتەكچىلىرى، تۇركىيە زىيالىيلار جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى، ئىستانبۇلدىكى نەشرىيات ئورۇنلىرىنىڭ يېتەكچىلىرى، يارەمچى دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان ئەپەندى، فىلولوگىيە پەنلىرى دوكتورى سەۋگى ئۆز تۇرك خانىم، دوكتور تۇنجاي ئەپەندىدىن تەشكىل تاپقان تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ۋەكىللىرى، سۇرگۇندىكى شەرقىي تۇركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ ئامېرىكىدىكى مەنسۇپلىرىغا ۋاكالىتەن ئازات مامۇت ئەپەندى ۋە ماھنۇر خانىملار بولۇپ جەمئىي ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق كىشى ئىشتراك قىلدى.

يىغىنىڭ ئېچىلىش نۇتقىنى شەرقىي تۇركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن سۆزلىدى. ئۇ ئۆز سۆزىدە، يىغىنغا كەلگەن ئېزىز مېھمانلار ۋە شەرقىي تۇركىستانلىق قېرىنداشلارنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، سالام ۋە ھۆرمەتلىرىنى ئىپادىلەپ ئۆتتى. ۋەقىپ رەئىسى رىزا بېكىن ئەپەندى: «بۈگۈن بىز شەرقىي تۇركىستان خەلقى يېتىشتۇرگەن ئىككى مۇھىم شەخسنىڭ يەنى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى بىلەن ئەخمەت ئىگەمبەردى نىجادىنىڭ 70 - ياش كۈننى ۋە ئىلمىي، ئەدەبىي ئىجادىيىتىنىڭ 50 - يىللىقىنى تەبرىكلەپ، بۇ يىغىنىنى ئۆتكۈزمەكتىمىز. مەقسىدىمىز ياش ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، ئۆگۈنۈشلىرىنى ۋە مۇشۇلارغا ئوخشاش ۋەتەن - مىللەتكە پايدىلىق ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇنەۋۋەر كىشىلەردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىشلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. بۇ بىزنىڭ مەدەنىيەت ۋە كۇلتۇر جەھەتتىكى مۇھىم پائالىيەتلىرىمىزنىڭ بىرى. مەن بۇ ئىككى مۇھىم مۇنەۋۋەرلىرىمىزگە ساق - سالامەتلىك، ئۇزۇن ئۆمۈرلەر ۋە تېخىمۇ بۈيۈك مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن!» دەپ تەكتىلىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى بىلەن ئىككىمىزنىڭ تەرجىمھاللىرى ئوقۇپ ئۆتۈلدى ۋە يىغىنغا ئىشتىراك قىلغان تەبرىك تېلېگراممىلىرى بايان قىلىندى.

يىغىن پروگراممىسى بويىچە ئالدى بىلەن تۇرك دۇنياسى تەتقىقات ۋەخپىنىڭ

مەملىكتىم شەرقىي تۈركىستاندىن ئايرىلىپ يىگىرمە بەش يىل ئۆتكەن بۈگۈنكى كۈندە، تۈركىيەنىڭ بۈيۈك شەھرى ئىستانبۇلدا مۇنداق بىر تەنتەنىلىك تەبرىكلەش يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى - تۈركىيە ۋە تۈرك خەلقىنىڭ قىزىل خىتاي ئاسارىتى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە قىلىنۋاتقان قېرىنداشلىق، دوستلۇق غەمخورلۇقىنىڭ بىر جانلىق ئىپادىسى دەپ قارايمەن. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن تۈركىيە ھۆكۈمىتى ۋە خەلقىگە چىن قەلبىمدىن تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلىپ ئۆتىمەن. ئامېرىكا، ئاۋسترالىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردىن ئالاھىدە كېلىپ، بىزنى تەبرىكلىگەن دوستلۇرۇمغا، ئامېرىكا، گېرمانىيە، كانادا، سەئۇدى ئەرەبىستان قاتارلىق مەملىكەتلەردىن تەبرىكلەش تېلېگرامى يوللىغان قېرىنداشلىرىمغا ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈرىمەن. ئۇزاق مۇساپىدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدىن كېلىپ تەبرىكلەش يىغىنىغا قاتنىشىش ئارقىلىق مېنى قىزغىن تەبرىكلىگەن ۋە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرىنىڭ تەبرىك پىلاكىتىنى تەقدىم قىلىپ دوستلۇق، ۋاپادارلىق ئۇلگىسىنى كۆرسەتكەن ھۆرمەتلىك كەسپدىشىم دوچەنت. دوكتور. لەۋەنت دوغان باشچىلىقىدىكى كەسپداشلىرىمغا ھۆرمەت ئېھتىراملىرىمنى بىلدۈرىمەن.

بولۇپمۇ ئەزىز دوستۇم، مەسلەكدىشىم ھۆرمەتلىك ئەخمەت ئىگەمبەردى نجادىنى 70 - ياش كۈنى ۋە ئەدەبىي پائالىيەتلىرىنىڭ 55 - يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن قىزغىن تەبرىكلەيمەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىغا ساغلام ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن.

بۇگۈنكى بۇ تەبرىكلەش يىغىنى ئەخمەت ئىگەمبەردى بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىمىز ئۈچۈن ۋەتەن، مىللەت يولىدىكى كۈرىشىمىز ئۈچۈن چوڭ ئىلھام بېغىشلاپ، تېخىمۇ ئىلگىرلىشىمىز ئۈچۈن تۈرتكىلىك رول ئويناندى. بۇ ئىلھام ۋە تۈرتكىنىڭ تەسىرى بىلەن، ئاسارەت ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستانىمىزنىڭ ھۆرىيىتى ئۈچۈن، تۈرك دۇنياسىنىڭ قېرىنداشلىق دوستلۇقى ئۈچۈن، تېخىمۇ غەيرەت ۋە جاسارەت بىلەن ئىشلەيمىز ۋە كۈرەش قىلىمىز.

شەخسەن مېنىڭ، ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن، تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن يېتەرلىك دەرىجىدە خىزمەت قىلالمىغانلىقىم سەۋەپلىك كۆڭلۈم يېرىم بولماقتا. بۇنىڭدىن كېيىن ھاياتىمنىڭ ئاخىرقى نەپەسىگىچە ئەزىز ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھۆرلىكى ئۈچۈن، تۈرك دۇنياسىنىڭ بىرلىكى، ئىتتىپاقى ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ خىزمەت ئىشلەيدىغانلىقىمغا سىزلەرنىڭ ئالدىڭىزلاردا ۋەدە بېرىشىنى، بىر مىللىي ۋە ۋىجدانىي قەرز ھېسابلايمەن. ئىنسان ھاياتى بىر تەرەپتىن ناھايىتى ئۇزۇن، يەنە بىر تەرەپتىن بەكمۇ قىسقا بىر جەريان‌دىن ئىبارەت. بۇگۈن ئۆزۈمنىڭ يەتمىش ياشقا كىرىپ قالغانلىقىمغا ھەيران قېلىۋاتىمەن، ئەمما بۇ بىر ھەقىقەتتۇر. مەن 1936 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۇرۇنقى سىياسىي

مۇناسىۋەتتى بىلەن ئۆتكۈزۈلىدىغان يىغىنغا قاتنىشىشىم ئۈچۈن ئۆزەتكەن نازۇك تەكلىپنامىز ئۈچۈن تەشەككۈر ئېيتىمەن.

ناھايىتى قىممەتلىك ئۇستازىمىزنىڭ فاكۇلتېتىمىزغا كۆرسەتكەن مۇھىم، مەنىلىك ھەسسىلىرى، ھەرتۇرلۈك تەقدىرنىڭ ئۇستىدە بولۇپ، ھەرزامان تەشەككۈر بىلەن خاتىرلىنىدۇ.

ئۇستازىمىزغا ساغلام ئۇزۇن ئۆمۈر ۋە مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تولغان يىللار تىلەيمەن. فاكۇلتېتىمىز نامىدىن سالام، سۆيگۈ ۋە ھۆرمەتلەر سۇنىمەن.

پروفېسسور دوكتور م. نىھات ئاقتاش

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇدىرى

2007 - يىلى 10 - ئاۋغۇست، ئەدىرنە»

يۇقىرىقى تەبرىك نۇتۇقلىرىدىن كېيىن، ماڭا ۋە ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىلەرگە سۆز بېرىلدى. بۇ سۆزلەردىن كېيىن ئىككىمىزگە شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز تەرىپىدىن ھەدىيەلەر تەقدىم قىلىندى. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن يىغىنغا قاتناشقان مېھمانلار ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلارغا تۈركىستان پولوسى ۋە قوردىق تائاملىرى ئىكرام قىلىندى.

مەن تەبرىكلەش يىغىندا قىلغان تەشەككۈر سۆزۈمنى بۇ يەردە ئېلان قىلىشنى ئۈيغۇن كۆرمەكتىمەن. چۈنكى بۇ سۆزنىڭ ئۈيغۇرچە نۇسخىسى ھازىرغىچە ھېچ يەردە ئېلان قىلىنمىغان ئىدى.

(شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن 70 - ياش كۈنىمىز ۋە ئەدەبىي ئىلمىي ئىجادىيەت پائالىيىتىمىزنىڭ 55 - يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن 2007 - يىلى 11 - ئاۋغۇستا ئۈيۇشتۇرۇلغان تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن تەشەككۈر نۇتۇقۇم)

ئەزىز، مۆھتەرەم مېھمانلار، ھۆرمەتلىك شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىم، بۈگۈن ھۆرمەتلىك ئاقساقالىمىز، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىسى مۇھەممەد رىزا بېكىن رەھبەرلىكىدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، قەدىردان دوستۇم، ئاتاقلىق ژۇرنالىست ۋە شائىر ئەخمەت ئىگەمبەردى نىجادى ۋە مېنىڭ تۇغۇلغانلىقىمىزنىڭ 70 - يىللىقى، ئىلمىي پائالىيەتلىرىمىزنىڭ 55 - يىللىقىنى تەبرىكلەپ، بۇ تەنتەنىلىك سورۇننى تەشكىللەپ، دوستۇم ئەخمەت ئىگەمبەردى ۋە شەخسەن ماڭا زور شەرەپ، ئىپتىخار ۋە ئىلھام بەخش ئەتتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن شەخسەن ئۆزۈم، خانىمىم مېھرىنسا قەشقىرى ۋە پەرزەنتلىرىم نامىدىن تەبرىكلەش يىغىنى ئۈيۇشتۇرغان ۋەقىپ رەئىسىمىز مەھەممەت رىزا بېكىن گېنېرالغا ۋە بۇگۈنكى تەبرىكلەش يىغىنىغا قاتنىشۋاتقان ئەزىز مېھمانلار ۋە قەدىرلىك ۋەتەنداشلىرىمغا، قەلبى شۇكرانلىرىمنى ئىزھار قىلىش بىلەن رەھمەت ئېيتىمەن.

فاكۇلتېتىده ۋەتەنپەرۋەر، بىلىملىك ئوقۇتقۇچىلاردىن مەھەممەت ئىمىن خۇدابەردى (مۇدىر) خەمىد سەئىدى، ئابدۇلھەي روزى، شۇكۈر يالقۇن، تۇرغان ھەسەنوۋ قاتارلىق مۇنەۋۋەر كىشىلەر دەسلەرگە كىرەتتى. ئۇلاردىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەنىدىم. پىكىر روشەنلىكىگە ئېرىشتىم.

1958 - يىلى خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستاندا باشلىتىلغان ئوڭچى - يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا، «يەرلىك مىللىيەتچىلىك ئىدىيىسى بار» دەپ تەنقىدلەندىم.

1965 - يىلىدىن 1975 - يىلىغىچە ماۋ زېدۇڭ تەرىپىدىن خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا يەنە «يەرلىك مىللىيەتچىلىك ۋە بۆلگۈنچىلىك» بىلەن ئەيىپلەندىم، تەنقىد قىلىندىم. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ، شەرقىي تۈركىستان زىيالىيلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن رەھىمسىز جازالار ۋە پالاكەتلەردىن تېگىشلىك نەسۇمنى ئالدىم ۋە روھى ئازاب ئىچىده ياشىدىم.

1956 - يىلىدىن 1982 - يىلى 8 - ئايغىچە شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىده ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىدىم. 1982 - يىلى 17 - ئاۋغۇستا ئائىلەم بىلەن تۈركىيەگە كەلدىم. بۇگۈن مېنىڭ پىكرى ھۆر، ۋىجادانى ھۆر، ئىرپانى ھۆر تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە كېلىپ، ئورۇنلاشقانلىقىمغا توپ توغرا يىگىرمە بەش يىل بولدى. تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن 1983 - يىلىدىن 1993 - يىلىغىچە ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىده ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىدىم. ئىشلەش جەريانىدا قەدىمكى تۈرك تىلى كافېدراسىدا دوكتورا تەھسىلىمنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تاماملىدىم. ئىلمىي ئەمگەكلىرىم نەتىجىسىده «دوچەنت دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشتىم، 1994 - يىلىدىن 2005 - يىلىغىچە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىده ئوستاز بولۇپ ئىشلىدىم. 1996 - يىلى 7 - ئايدا پروفېسسور دوكتورلۇق ئىلمىي ئۇنۋانىغا ئېرىشتىم. 2000 - يىلىدىن 2004 - يىلىغىچە تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىدىم. ئىشلەش جەريانىدا ماڭا ھەر زامان ياردەملىرىنى ئايىمغان ۋە ماڭا قېرىنداشلىق سۆيگۈسى بىلەن مۇئامىلە قىلغان ئوستازلىرىمدىن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ بۆلۈم باشلىقى مەرھۇم پروفېسسور دوكتور مەھەممەت قاپلان ئەپەندىگە، مەرھۇم ئاتاقلىق تىلشۇناس پروفېسسور دوكتور مۇھەررەم ئەرگىن ئەپەندىگە، تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈم باشلىقى مەرھۇم پروفېسسور دوكتور نەجمەتتىن ھاجى ئىمىنئوغلىغا، مەشھۇر ئەدەبىياتشۇناس، شەيخىل مۇھەررىر ئەخمەت قاباقلى ئەپەندىگە جانابى ئاللاھتىن رەھمەت تىلەيمەن، ئۇلارنى ھەرزامان سۆيگۈ - مۇھەببەت بىلەن ئەسلەيمەن. ئۇلارنىڭ ماڭا كۆرسەتكەن قەدىرشۇناسلىقىنى، مېھرىبانلىقىنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمەن. تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن ئۆزىنى

ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزى قەشقەردە دۇنياغا كەلدىم. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3 - سىنىپىغىچە قەشقەر شەھىردە ئوقۇدۇم.

1947 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرىدا تاغام مەھەممەت سالىخ ئاتۇش ۋە توختى ھاجىملار بىلەن بىرلىكتە قەشقەردىن ھىجرەت قىلىپ، 1944 - يىلى 12 - نويابىردا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شىمالىي رايونىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋاقتىلىق پايتەختى ئىلى ۋىلايىتىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. مىڭ بىر جاپا - مۇشەققەتتە، ماشىنا ۋە ئات - ئېشەك كارۋانلىرى بىلەن يۇرۇپ، يولدا گومىنداڭ خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ قىيىن - قىستاق ۋە ھاقارەتلىرىگە ئۇچراپ، ئىككى يېرىم ئايلىق سەپەردىن كېيىن، ئازاد شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىغا قەدەم باستۇق. چېگرىدا بىزنى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى قىزغىن قارشى ئېلىپ، باغرىغا باستى. خۇشاللىق ۋە ھاياجاندىن كۆز ياشلىرىمىز سەل بولۇپ ئاقتى. 1947 - يىلى 6 - ئايدا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھىرىگە ئۇلاشتۇق. بۇ كۈچ، بۇ قېتىمقى سەپەر، بىزنىڭ ھاياتىمىزدا، مېنىڭ ھاياتىمدا چوڭ ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى. 1947 - يىلدىن 1950 - يىلىغىچە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىدە ئازاد، ھۆر ياشىدىم. ئىلى ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى غۇلجا شەھىردە ئوقۇش تەھسىلىمنى داۋام قىلدۇردۇم. بۇ جەريانىدا كىملىكىمنى تونۇدۇم، مىللىي كىملىك ۋە مىللىي ئاڭ - پىكىرگە ئىگە بولدۇم. غۇلجا كوچىلىرىدىن جەڭگىۋار ناخشىلىرىنى ئېيتىپ، كۆكرەك كېرىپ، ئاي - يۈلتۇزلۇق بايرىقىمىزنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ جەڭچىلىرىنى كۆرگۈنۈمدە ھاياجاندىن بېشىم كۆككە تاقاشقاندەك بولاتتى. ئىچ - ئىچىمدىن «مېنىڭمۇ بىر دۆلتىم بار، مېنىڭمۇ بىر ئاي - يۈلتۇزلۇق بايرىقىم بار، مېنىڭمۇ بىر جەڭگىۋار مىللىي ئارمىيەم بار، دەپ بەكمۇ خۇشال بولۇپ كېتەتتىم. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭمۇ دۆلەت قۇرۇش ۋە دۆلتىنى ئىدارە قىلىش قابىلىتىگە ئىگە خەلق ئىكەنلىكىگە بولغان ئىشەنچىم تېخىمۇ كۈچەيگەنىدى. 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدا روسىيە كوممۇنىست ئىمپېرىيىسى بىلەن خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ مەخپى ھالدا تىل بىرىكتۈرۈشى، يوشۇرۇن ھالدا تۆزگەن كېلىشىملىرى ۋە ھەمكارلىقى نەتىجىسىدە، ئون مىڭلىغان شېھىتلىرىمىزنىڭ قېنى بەدىلىگە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى، يوق قىلىپ تاشلاندى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى يەنە ئاسارەت ئاستىغا چۈشۈپ قالدى.

غۇلجىدا ئىمتىھانغا قاتنىشىپ ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) دارىلغۇنۇنىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىندىم. 1956 - يىلى 7 - ئايدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنى بىرىنچىلىك بىلەن تۈگەتتىم. ئۆزۈم ئوقۇغان ئۇنىۋېرسىتېت ۋە بۆلۈمگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ تەيىن قىلىنىپ ۋەزىپىگە باشلىدىم. مېنىڭ بۇ ئۇنىۋېرسىتېتتە ئوقۇغان يىللىرىمدا، تىل - ئەدەبىيات

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 4 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئاخباراتى

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 4 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى، 2007 - يىلى 8 - ئاينىڭ 12 - 13 - كۈنلىرى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇچ يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدىكى خىزمەت ئەھۋالى كۆزدىن كۆچۈرۈلۈپ، تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلەندى ۋە بۈنىڭدىن كېيىنكى ۋەتەن ئىستىقلالى يولىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان پائالىيەتلەر توغرىسىدا پىكىر بىرلىكىگە كېلىندى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، قۇرۇلغاندىن بېرى، چوڭ دۇشمەن ئالدىدا ھەرخىل ئىمكانسىزلىقلارغا قارىماي، زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مەلۇم نەتىجىلەرگە ئېرىشكەنلىكىنى قەيت قىلىپ، بۈنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدا تۆۋەندىكى ئاخباراتنى ئېلان قىلىشنى ئۈيغۇن كۆردى:

1. پارلامېنتىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز قۇرۇلغاندىن بېرى، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ خىزمەت پروگراممىسىنىڭ 8 - ماددىسىدا تەكىتلەنگەن «ئىشغالىيەت ئاستىدىكى تۈپرىقىمىزنىڭ تولۇق مۇستەقىللىقى ۋە خەلقىمىزنىڭ تولۇق ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئىشغالىيەتچى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىگە قارشى سىياسىي ۋە قانۇنىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدۇ» دېگەن يۆنۈلۈشىگە ئاساسەن مۇستەقىللىق نىشانىدا مۇستەھكەم تۇرۇپ، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىۋاتقان زوراۋانلىق ۋە دۆلەت تېررورى ھەرىكىتىنى ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە سېلىۋاتقان ئېغىر زۇلۇم، ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە سىياسىتىنى ھەرقايسى مەملىكەتلەردە ۋە خەلقئارا ئېلىپ بېرىلغان ھەرخىل يىغىنلار ۋە مەتبۇئاتلاردا پاش قىلىپ ۋە لەنەتلەپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ۋە مىللىي مۇستەقىل دۆلتىنى قايتا تىكلەش توغرىسىدىكى ئىرادىسىنى تەكىتلەپ، ھەققانىيەتنى، ئادالەتنى ھىمايە قىلغۇچى دۆلەت ۋە خەلقلەرنى بۇ ھەققانىي داۋاغا يار - يۆلەكتە بولۇشقا چاقىردى.

2. سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى پروگراممىسىنىڭ 11 - ماددىسىدا تەكىتلەنگەن پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىك گۇرۇھىنىڭ، ئەركىنلىكنى، ئادالەتنى ۋە ئۆزىنىڭ قانۇنىي ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بېشىغا تېررورزىم قالپىقىنى كەيدۈرۈپ، تېررورزىم بىلەن يېقىندىن ياكى يىراقتىن ھېچقانداق ئالاقىسى بولمىغان بىگۇناھ خەلقىمىزنى دۇنيادىكى دۆلەت ۋە خەلقلەرگە «تېررورىست»

بېغىشلىغان، بۇ يولدا ھارماي - تالماي پىداكارلىق بىلەن ئىشلەۋاتقان كۆپ مۇھتەرەم ئۇستازىم، تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ۋەخپىنىڭ باشلىقى پروفېسسور دوكتور تۇران يازغان ئەپەندىگە، ئاتاقلىق پېشقەدەم ئالىم 21 - 22 - نۆۋەتلىك ئىستانبۇل مىللەت ۋەكىلى پروفېسسور دوكتور نەۋزات يالچىنتاش ئاكىمزغا، ئالىي مۇئاۋىن كومىتېتنىڭ سابىق باشلىق ۋەكىلى پروفېسسور دوكتور ئۇيغۇر تازاباي ئەپەندىگە ھەقلىق دەۋامىزغا ھەر زامان كۆرسىتىپ كەلگەن ياردىمى ۋە ماڭا نىسبەتەن ھەر جەھەتتىن ئىپادىلىگەن قوللاپ - قۇۋۋەتلەشلىرى ئۈچۈن، چىن كۆڭلۈمدىن تەشۇككۇرلىرىمنى بىلدۈرىمەن.

19 - ئەسىردە ياشىغان ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىرى زەلىلى بىر رۇبائىسىدا شۇنداق دېگەن ئىدى:

يېشىم يەتمىشكە يەتتى ئاغزىمدا چىشىم يوق،
ئەمدى دۇنيا ئىشلىرى بىلەن قىلچە ئىشىم يوق.
جان - جىگەر، دوست - يارانلەر دۇنيادىن ئۆتتى،
ۋادەرىغا، مۇڭداشقىلى سىرداش كىشىم يوق.

مەن بۇگۈن 21 - ئەسىردە ياشاۋاتقان بىر ئىنسان بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇ سادالىرىمنى ياڭرىتىمەن:

كىرىپ قالدى بەكمۇ تېز يەتمىشكە ياشىم،
بېشىمغا قار ياغدى، ئاقاردى ساچىم.
ئۆزۈمنى قېرىدىم دېمەيمەن ئەسلا،
مەن جۇشقۇن بىر ياشمەن، دوستۇم، ئارقاداشىم.

بولسىمۇ يېشىم چوڭ، كۆڭلۈم نەۋقىران،
يۈرۈكۈم ئاتەشلىك گويا كى گۈلخان!
ۋەتەن داۋاسىغا پىدادۇر جېنىم،
بۇ يولدا ئىشلەيمەن ھەر چاغ، ھەر زامان!

سۆزلىرىمنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلىغانلىقىڭلار ئۈچۈن سىلەرگە تەكرار ھۆرمەت - سۆيگۈ بىلەن تەشەككۈر ئېيتىمەن.

2007 - يىل 11 - ئاۋغۇست تۈركىيە - ئىستانبۇل.

شەرقىي تۈركستان ۋەخپى مەدەنىيەت مەركىزى.

ئېلىپ بارىدۇ. لېكىن خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە ھەرگىز يۈمشاق قوللۇق سىياسەت قوللانمايدۇ، خام - خىيالىلارغا بېرىلمەيدۇ ھەم مىللىي مۇستەقىللىق مەيدانىدا قەتئىي چىڭ تۇرىدۇ.

5. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، 2004 - يىلى 23 - نويابىر كۈنى ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگتوندىكى «مىللىي ئاخبارات كۈلۈبى»دا ئېلان قىلغان ھۆكۈمەت پروگراممىسىنىڭ 15 - ماددىسىدا كۆرسىتىلگەن «ھۆكۈمىتىمىز ئاساسىي قانۇنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، دۆلەتنىڭ مىللىي مەنپەئەتىنى ھەققىدە پارلامېنتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ، كېلىشىلگەن شەرتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى تەلەپ قىلسا، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىدە سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە تەييار ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ كەلدى ۋە يەنە ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ».

6. شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىمىز، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مۇستەقىللىق دەۋاسىنى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ خىزمەت كۈن تەرتىپىگە كىرگۈزۈش ئۈچۈن پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەقسەت ۋە نىشانلار دائىرىسىدە، ب د ت نىڭ پرىنسىپلىرىغا بويسۇنغان ئاساستا، دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك پرىنسىپلىرىغا سادىق بولۇپ، خەلقئارا قانۇن ۋە بەلگىلىمىلەرگە رىئايە قىلىدۇ ۋە كىشىلىك ھوقۇق خىتاپنامىسى ۋە مۇناسىۋەتلىك كېلىشىمىلەرگە ھۆرمەت قىلىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز ھەرقانداق دۆلەتنىڭ مونوپولىيە ۋە قۇماندانلىق قىلىش بىسىمىغا ئۇچرىمىغان ھالدا، ئۆزىنىڭ پروگراما ۋە باياناتلىرىنى ئاساس قىلىپ بارلىق دۆلەتلەردىن، خەلقئارادىكى رەسمىي تەشكىلاتلار ۋە جەمئىيەتلەردىن، ئاممىۋىي تەشكىلاتلاردىن، سىياسىي پارتىيىلەردىن، خەلقئارا شىركەتلەردىن، سىياسىي، ئىقتىسادىي، مائارىپ، مەدەنىيەت قاتارلىق ساھەلەردە بىزنى:

ئا - رەسمىي ئېتىراپ قىلىشنى؛

ئە - سىمۋول خاراكتېردە ئېتىراپ قىلىشنى؛

ب - مەنىۋىي ياردەم بېرىشنى؛

پ - ماددىي ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

يالغۇز ئەركىنلىك كۈرۈشىلا ئەمەس، بەلكى مەۋجۇدلۇقنىڭ ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتقان بىر خەلقە ۋەكىللىك قىلىدىغان ھۆكۈمىتىمىزگە بولغان غەمخورلۇقلار ۋە ياردەملەرنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالمايدۇ.

7. شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى 1992 - يىلى دېكابىردا ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن 1 - قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىدا، 1999 - يىلى گېرمانىيىنىڭ مىيۇنخېن شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن 2 - قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيىدا، 2001 - يىلى ئۆكتەبىردە بىلگىيەنىڭ بروكسېلدىكى ياۋروپا پارلامېنتىدا ئۆتكۈزۈلگەن 3 - قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان

قىلىپ كۆرسىتىشتىن ئىبارەت سۈيقەستنى ئېچىپ تاشلاپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ دۆلەت تېرورىزمىنى يۈرگۈزۈۋاتقان تېرورىست دۆلەت ئىكەنلىكىنى ۋە دۇنيادىكى تېرورىست ھەرىكەتلەرنىڭ قوللىغۇچىسى بولۇۋاتقانلىقىنى پاش قىلدى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزىنى «تېرورىزمنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىچارە» قىلىپ كۆرسىتىشتىن ئىبارەت يالغان ئەپتى - بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىدى. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىز ئۆزىنىڭ «ۋاشىنگتون خىتاپنامىسى» دا تەكىتلىگەنىدەك «تېرورىزمغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ ھەم ئۇنى قەتئىي رەت قىلىدۇ». خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنى «تېرورىست تەشكىلات» دەپ كۆرسىتىشىنى پۈتۈنلەي ئىنكار ۋە بوھتان دەپ ھېسابلايدۇ.

3. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، ئۆزىنىڭ قورۇلغان ۋاقتىدىن باشلاپ، گۇۋاھنامىدا تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقان ۋە تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە تېرورىزملىق ھەرىكەتلەر بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى بولمىغانلىقى ئېنىقلانغان يىگىرمە ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ياشنىڭ قويۇپ بېرىلىشى، خىتايغا قايتۇرۇلماسىتىن ئۇچۇنچى بىر دۆلەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى توغرىسىدا، مۇناسىۋەتلىك دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرىگە مەكتۇپلار يازدى. بۇلاردىن بەش نەپىرى ئالبانىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولسىمۇ، قالغان ئون يەتتە نەپىرنىڭ ئاۋستىرالىيىگە قوبۇل قىلىنىپ يەرلەشتۇرۇلۇشى ھەققىدە ھۆكۈمىتىمىز ئاۋستىرالىيە ھۆكۈمىتىگە ھەرخىل يوللار بىلەن مۇراجىئەت قىلدى. شۇنداقلا گېزىت - ژۇرنال ۋە رادىئولاردا سۆھبەت بايان قىلىپ، بۇ مەسىلە ھەققىدە جامائەت پىكرى تەييارلاش ئۇچۇن تىرىشماقتا.

4. شەرقىي تۈركىستان سۇرگۇندىكى پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، ئاۋستىرالىيە ۋە تۈركىيە قاتارلىق مەملىكەتلەردە خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان زوراۋانلىق سىياسىتىگە قارشى نامايىشلار ئۆتكۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستاننى تونۇشتۇرۇش يىغىنلىرى ۋە كونفرانسلارنى ئۇيۇشتۇردى. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى دېمىيان رەھمەت، 2006 - يىلى 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان دۆلەت تېرورى ئاساسىدىكى قەتلىئام ۋە ئاسىملاتسىيە سىياسىتىنى دەرھال توختىتىشى كېرەكلىكىنى بىلدۈرۈش ئۇچۇن، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى ۋېن جيا باۋغا ئوچۇق خەت يازدى.

ھۆكۈمىتىمىز قانۇنىي كۆرەش ۋە تىنچلىق يولى بىلەن ھەققانىي كۈرىشىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز مەزلۇم، بىگۇناھ شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ مىللىي كىملىكلىرىنى قوغداشتا، مۇستەقىللىق يولىدىكى كۈرەشتە ھەرخىل سىياسى پائالىيەتلەرنى دېموكراتىيە، تىنچلىق ۋە كىشىلىك ھوقۇقنى چۆرىدىگەن ھالدا

تىـغ ئۇچىنـى مۇستەملىكىچى خىتـاي ھاكىمىيىتىگـە قارىتىشـىنى ئۈمـىد قىلىمـىز ۋە قىلىشقا شـۇنداق چاقىرىمـىز. بـىز شـەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئازادلىقى ئۈچـۈن كـۈرەش قىلۋاتقـان بارلـىق تەشـكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىنـى قەتئـىي قوللاپ قۇۋۋەتلەيمـىز.

10. شـەرقىي تۈركىستان سـۇرگۈندىكى پارلامېنتـى ۋە ھۆكۈمىتىنىـڭ 4 ـ قېتىملـىق ئومۇمـىي يىغىنىغـا، سـۇرگۈندىكى شـەرقىي تۈركىسـتان جۇمھـۇر رەئىسـى ئەخمـەت ئىگەمبـەردى، (باش مېنىستىر دېمىيان رەھمەتنىـڭ ۋاكالەتچىلىكىنـى ئالغـان ھالـدا)، مۇئاۋىـن جۇمھـۇر رەئىسـى ئابدۇۋەلىجـان، پارلامېنـت رەئىسـى پروفېسسـور دوكتـور سـۇلتان ماھمـۇت قەشـقىرى، سـۇرگۈندىكى شـەرقىي تۈركىسـتان ھۆكۈمىتىنىـڭ بـاش مىنىسـتىر ئـۇرۇن باسـارى خىزىـر بـەگ غەيرەتۇلـا، شـۇنداقلا سـۇرگۈندىكى شـەرقىي تۈركىسـتان ھۆكۈمىتىنىـڭ كۆپچىلىـك مىنىسـتىرلىرى ۋە پارلامېنـت ئەزالـىرى قاتنىشـىپ، بـۇ 4 ـ قېتىملـىق ئومۇمـىي يىغىنىنىـڭ ئاخىراتىنـى بـىر ئېغىزدىـن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلـەپ تەسـتىقلىدى.

ياشسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقى!
ياشسۇن ئازاد، ھۆر، مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان!
يوقالسۇن قىزىل خىتاي ئېمپېرىيالىزمى!

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى
2007 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ۋاشىنگىتونغا قىلغان يەنە بىر قېتىملىق سەپىرىمىز

سـۇرگۈندىكى شـەرقىي تۈركسـتان مىللـەت مەجلىسـى ۋە ھۆكۈمەتنىـڭ ئامېرىـكا قوشـما شـتاتلىرىدىكى پائالىيەتلىرىنـى كۆزدىـن كەچـۈرۈش ۋە كۆچەيتىـش مەقسـتىدە، ئەخمـەت ئىگەمبـەردى بىلـەن ئىككىنچـى 2007 ـ يىلـى 20 ـ ئاۋغۇسـت كۈنـى كۈنـدۈز سائەت 12 دە دىلتا ھاۋا يوللىرى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئىستانبۇلدىن ۋاشىنگوتونغا قاراپ ئۇچتـۇق. شـۇ كۈنـى كېچىسـى سـائەت 12 دە ۋاشـىنگوتونغا يېتىـپ كەلـدۇق. ۋاشـىنگوتون ئايرودرومـىدا بىرنـى سـۇرگۈندىكى شـەرقىي تۈركسـتان ھۆكۈمىتـى ۋە پارلامېنتىنىـڭ ۋەكىللىرىـدىن ئابدۇلـلا لەيلـى نامـان، ئـازات ماخمـۇت، ئىلىيـاس شەمسـىدىن ئەپەندىلـەر بىلـەن ماھنـۇر يۈسـۇپ خانـىم باشـچىلىقىدىكى بىرقانچـە كىشـى قىزغـىن كۈتۈۋالـدى.

(ئۇيغۇرىستان) قۇرۇلتىيىدا ۋە 2004 - يىلى 14 - سىنتەبىردە ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتون پارلامېنت بىناسىنىڭ «كاپىتال ھىل زالى» دا ئېلان قىلىنغان شەرقىي تۈركىستان سۇرگۇن ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە «ۋاشىنگتون خىتاپنامىسى» دا تەكىتلەنگەن مىللىي مۇستەقىللىق پرىنسىپىدا چىڭ تۇرىدۇ. كىشىلىك ھوقۇق ۋە دېموكراتىيە شۇئارىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشىدىن ۋاز كېچىشكە قەتئىي قارشى تۇرىدۇ!

بۈگۈن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تېشىدىكى دۆلەتلەردە يۈز مىليونلىغان خىتاي مەۋجۇتتۇر. بۇ خىتايلار، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن، ئىنسان ھەقلىرى بىلەن سىياسىي تۈرۈمنىڭ ئۆزگىرىشىنى تەلەپ قىلماقتا. بىزنىڭ ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان بولسا، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ قوراللىق ئىشغالىيىتى ئاستىدا ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى بىلەن دۇنيادىن يوقۇلۇپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلمەكتە. بۇ ئەھۋالنى نەزەرگە ئالغان ھالدا، بىز ئالدى بىلەن ئىستىقلال ئۇچۇن كۈرەش قىلمىز. پەقەت ئىستىقلالغا ئېرىشكەندىلا ئاندىن ئىنسان ھەقلىرى ۋە دېموكراتىيە مەسىلىلىرى ئۈزۈل - كېسىل ھەل بولىدۇ. بىز خىتاي دېموكراتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ۋە مۇستەقىللىقنى ئېتىراپ قىلىش شەرتىنى تۇپ ئاساسىي پرىنسىپ قىلىمىز. خىتاي دېموكراتلىرى بىزنىڭ بۇ شەرتلىرىمىزنى قوبۇل قىلسا، بىز ئۇلار بىلەن ئەلۋەتتە ھەمكارلىشىمىز.

8. سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىدىكى تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ جىددىي ئېھتىياجىدىن ئىبارەت دەۋر بۆلگۈچ مۇھىم ۋەقەدۇر. بەزىلەرنىڭ ئىلگىرى سۇرگىنىدەك، «سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى» نىڭ قۇرۇلۇشىنى، بەزى جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلارغا قارشى قۇرۇلغان ۋە ئۇلارنى ئاجىزلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ قۇرۇلغان بىر ھۆكۈمەت دەپ قاراش، ھەتتا مەتبۇئاتلاردا بۇ پىكىرلەرنى ئىلگىرى سۇرۇش، رېئاللىققا ئۇيغۇن بولمىغان بىمەنە كۆزقاراش بولۇپ، ماھىيەتتە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك ئىتتىپاقىنى بۇزۇشتىن ئىبارەت سەلبىي ھەرىكەتتۇر. پارلامېنت ۋە ھۆكۈمىتىمىز بۇ خىل كۆزقاراشنى قەتئىي رەت قىلىدۇ.

9. بىز سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، مۇھاجىرەتتىكى بارلىق شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ۋە جەمئىيەتلىرىنىڭ، ئۆزئارا بىرلىك ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ «بۆلۈش - پارچىلاش»، «ئۆز گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇش»تىن ئىبارەت سۇيقەستلىك ھەرىكەتلىرىگە ھۇشيار بولۇپ، ئۆزئارا جىدەل ماجرا قىلىشماي، كۈرەشنىڭ

ئوبدانراق ئويلۇشۇپ كۆرۈڭلار، سىزلەر بىرىنچىدىن يىراق تۇركىيە ۋە ئاۋسترالىيەدىن ئامېرىكىغا كەلدىڭلار، رابىيە خانىم ئالدى بىلەن سىلەرنى زىيارەت قىلىپ «خوش كەلدىڭلار» دېيىشى لازىم. ئىككىنچىدىن سىلەر ياش جەھەتتىنمۇ رابىيە خانىمدىن چوڭراق، ئۇ خانىم ئالدى بىلەن سىلەر بار يەرگە كېلىپ كۆرۈشۈشى لازىم. ئۈچىنچىدىن رابىيە خانىمنىڭ سۈرگۈن ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن مۇئامىلىسىدە سوغۇقلۇق بار. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ئالدى بىلەن سىلەرنىڭ رابىيە خانىمنىڭ ئۆيىگە بېرىشىڭلار توغرا بولماسمىكىن.- دېگەن كۆز قاراشلىرىنى بىلدۈرۈپ، بىزنىڭ ئالدى بىلەن رابىيە خانىمنىڭ ئالدىغا بېرىشىمىزنى تازا مۇۋاپىق كۆرمىدى. ئۇلار نارازىلىقلىرىنى ئىپادىلىگەن بولسىمۇ، بىز يەنىلا رابىيە خانىمنىڭ ئۆيىگە زىيارەتكە بېرىش قارارىمىزدىن ۋاز كەچمىدۇق. بىز ئۇلارغا:

- رابىيە خانىم مەملىكىتىمىزدە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يولسىزلارچە ئارتقان گۇناھلىرى تۈپەيلى ئالتە - يەتتە يىل تۈرمىدە يېتىپ ئازاب چەكتى. ئۇ ئامېرىكىغا كەلگەندە بىز باشقا مەملىكەتلەردە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ۋاقتىدا كېلىپ ھال - خاتىرە سوراپ، «ھۆر دۇنياغا تەشرىپ قىلغانلىقلىرىغا مۇبارەك بولسۇن» دېيەلمىدۇق. مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىز يەنىلا چوڭ سۈپەت ۋە كىچىك پېئىللىق بىلەن رابىيە خانىمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ھال - خاتىرە سوراپ، ئۆزئارا سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ كېلىمىز،- دەپ چۈشەندۈرۈپ، ئەتىسى 22 - ئاۋغۇست كۈندۈز سائەت 11 لەردە رابىيە خانىمنىڭ ۋاشىنگتوندىكى ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. رابىيە خانىم، سىدىق ھاجى بىلەن بىللە ئۆيىدە ئىكەن. بىزنى خېلى قىزغىن قارشى ئالدى. مەزە راستلاپ چاي قۇيدى. رابىيە خانىم بىزگە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا كەلگەندىن كېيىن، خەلقىمىزنىڭ ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

بىزمۇ مۇھاجىرەتتە ۋەتەن دەۋاسى يولىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىزنى تىلغا ئالدۇق. رابىيە خانىمنىڭ ئۆيىدە تەييارلانغان چۈشلۈك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، رابىيە خانىم بىلەن سۆھبەتلىرىمىزنى داۋام قىلدۇرىدۇق. سۆھبەت جەريانىدا مەن:

- رابىيە خانىم! بىزنىڭ ۋەتەن دەۋايىمىز، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان مانجۇ - خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىغان ئىككى يۈز نەچچە يىلدىن بېرى توختىماي داۋام قىلىپ كەلدى. خەلقىمىز بۇ جەريانىدا تۆرت يۈز ئەللىك قېتىمدىن ئارتۇق چوڭ ۋە ئوتتۇرا كۆلەملىك قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مۇستەملىكىچىلەرنى بىرقانچە قېتىم قاتتىق مەغلۇپ قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاندىن قوغلاپ چىقاردى. ئۆزىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قازىنىپ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىنى تىكلەپ، ھۆرىيەت ئىچىدە ياشىدى، ئەڭ ئاخىرىدا يەنە خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتى بىلەن مۇستەملىكە ھالىغا چۈشۈپ قالدى. مۇھاجىدەتتىكى ۋەتەن

بىزنىڭ ماشىنا بىلەن، ئازات ماخمۇت، ماھىنۇر يۇسۇپلارنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. تەييارلانغان تاماقلارنى يەپ، ئۇ كۈنى شۇ ئۆيدە قونۇپ قالدۇق. ئەتىسى ئەتىگەندە ئابدۇللا لەيلى نامان ئەپەندى، ئىلياس شەمسىدىن ئەپەندى ۋە ساۋۇت مەھمەتلەر بىزنى يوقلاپ كەلدى. ئۇلار بىلەن چاي ئىچكەچ ئەھۋاللاشتۇق. ئۇلار بىزگە سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ ئامېرىكىدىكى پائالىيەتلىرىدىن قىسقىچە مەلۇمات بەردى. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئىككىمىز بۇ قېتىم ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتونغا كېلىشتىكى مەقسەتلىرىمىزنى ئېيتىپ ئۆتتۇق. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن 2005 - يىلى 3 - ئايدا خىتايدىكى تۇرمە ھاياتىدىن قۇتۇلۇپ ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگتونغا كېلىپ، ئەركىن نەپەس ئېلىشقا باشلىغان رابىيە قادىر خانىم، ماھىنۇر يۇسۇپ خانىمنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلىپ، بىز بىلەن ئايرىم - ئايرىم كۆرۈشتى ۋە بىزگە:

- خوش كەلدىڭلار، ھاردىغىڭلار چىقىپ قالدىمۇ؟ - دەپ ھال خاتىرە سوردى ۋە بىزنىڭ ۋاشىنگتونغا يېتىپ كەلگەنلىكىمىزگە خۇرسەن بولغانلىقىنى بىلدۈردى. بىزمۇ جاۋابەن تەشەككۈر ئېيتتۇق.

رابىيە خانىم، خىتاي زىندانلىرىدىن قانداق قۇتۇلغانلىقىنى ۋە ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا كەلگەندىن بۇيان ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىنى سۆزلەپ بەردى. بىزمۇ ئامېرىكىغا كېلىشتىكى مەقسەتلىرىمىزنى تىلغا ئالدۇق.

رابىيە خانىم:

- بىز چاپسانراق كۆرۈشكەن بولساق ياخشى بولاتتى، - دېدى.

بىز بۇنىڭغا جاۋابەن:

- بىزمۇ سىلى بىلەن چاپسانراق كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلمىز، ئەگەر ۋاقىتلىرى بولسا، ئەتە كۈندۈز سائەت 11 لەردە ئۆزلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان «ئامېرىكا ئۇيغۇر ۋەخپى» ئىشخانىسىغا بېرىپ، دىدار كۆرۈشۈشنى خالايمىز، - دېدۇق.

رابىيە خانىم بىزگە:

- ئەتە مەن ئىشخانىغا بارمايمەن، ئۆيۈمدە بولىمەن، كۈندۈز سائەت 9:30 دا زىيارەتكە كېلىدىغان بىر مېھمنىم بار، سىلەر كۈندۈز سائەت 11 لەردە بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كەلگەن بولساڭلار ياخشى بولاتتى، - دەپ ئۆزىنىڭ ئۆيىگە كېلىشىمىزنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بىز رابىيە خانىمغا،

- ماقۇل، ئۆيلىرىگە بارايلى، - دەپ جاۋاب بەردۇق.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ۋاشىنگتوندىكى مىنىستىرلىرىدىن ئىككى كىشى بىزگە:

- سىزلەر ئالدى بىلەن رابىيە خانىمنىڭ ئۆيىگە زىيارەتكە بېرىش ئىشىنى

ئامېرىكىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگوتوندىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر ۋە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى بىلەن ئۆزئارا ئۇچرىشىش پائالىيەتلىرىمىز نەتىجىسىدە ۋاقىت ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتتى.

بىز ئازات ماخمۇت ۋە ماھنۇر خانىملارنىڭ ئۆيىدە ئۇچ ئاخشام قونغاندىن كېيىن، ۋاشىنگتوندىكى ماررىئوت مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق. بىزنى زىيارەت قىلىدىغانلار، شۇ مېھمانخانىغا كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى ۋە سۆھبەتلەشتى. بىز ۋاشىنگتوندىكى زىيارىتىمىزنى 2007 - يىلى 2 - سىنتەبىر كۈنى ئايالاشتۇرۇپ، 3 - سىنتەبىر كۈنى ئامېرىكىدىن تۈركىيە ئىستانبۇلغا قاراپ ئايروپىلان بىلەن يولغا چىقتۇق. 4 - سىنتەبىر كۈنى چۈشتىن ئاۋال سائەت 10 لاردا ئىستانبۇلغا ساق - سالامەت قايتىپ كەلدۇق. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى 7 - سىنتەبىر كۈنى ئاۋستىرالىيەگە قايتىپ كەتتى.

2009 - يىل 5 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇيۇشتۇرۇلغان «خانتەڭرى ساداسى شېئىر كۈنى مۇراسىمى»نىڭ ئېچىلىش يىغىندا سۆزلىگەن نۇتقۇم

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان «خانتەڭرى ساداسى شېئىر كۈنى» گە تەشرىپ قىلغان ئەزىز شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىم! بۈگۈنكى بۇ كۈلتۇر پائالىيىتىمىزگە ئۆزىنىڭ مەنىلىك، مەزمۇنلۇق گۈزەل شېئىرلىرى بىلەن قاتناشقان شائىر ۋە شائىرەلىرىمىز ۋە مۇھتەرەم مېھمانلار! ھەربىرىڭلارغا ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى نامىدىن ھۆرمەت ۋە ئېھتىراملىرىمنى تەقدىم قىلىش بىلەن بىرلىكتە، سىزلەرنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىمنى بىلدۈرىمەن. بۈگۈنكى بۇ كۈلتۇر - مەدەنىيەت پائالىيىتىمىزگە خۇش كەلدىڭلار، سۈيۈملۈك قېرىنداشلىرىم!

بىز بۈگۈن ۋەخپىمىزنىڭ كۈلتۇر پائالىيەت ۋە پروگراممىلىرى ئاساسىدا تۇنجى قېتىم «خانتەڭرى ساداسى» ناملىق شېئىر كۈنىنى ئۇيۇشتۇرماقتىمىز. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بۇ خىل مەدەنىيەت ۋە كۈلتۇر پائالىيەتلىرىمىزنى داۋاملىق ئېلىپ بارىمىز. ئۇيغۇر خەلقى ناھايىتى باي ۋە رەڭدار كۈلتۇر غەزىنىسى ۋە ئەنئەنىسىگە ئىگە بىر خەلقتۇر. باشقا مىللەتلەرنىڭ كۈلتۇرىگە ئوخشاش بىزنىڭ كۈلتۇرىمىزمۇ دىل، دىن، ئۆرپ - ئادەت، دۇنيا كۆزقارىشى ۋە ئەدەبىيات - سەنئىتىمىزنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ بىر مۇھىم تارمىقىنى ئەلۋەتتە شېئىرىيەت تەشكىل قىلىدۇ.

ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك ئۇيغۇر خەلقى، شېئىرىيەتكە ئامراق، شېئىرىيەتكە بولغان ھەۋەسى، مۇھەببىتى ۋە قابىلىيىتى كۈچلۈك بولغان بىر خەلقتۇر. تارىختىن

دەۋاسى كۆرىشىنىڭ تارىخىغا كەلسەك، 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ بېشىدىن باشلاپ، پۈتۈن دۇنيادا قوللۇق ۋە مۇستەملىكىچىلىككە قارشى قوزغالغان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ دولقۇنىغا ئەگىشىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ۋەتەن سىرتىدا يەنى مۇھاجىرەتتە ۋەتەن دەۋاسى يولىدا ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرى ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. بۇ مۇقەددەس ۋەتەن دەۋاسى يولىدىكى كۆرەشتە گېنېرال ماخمۇت مۇھىتى، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن قاتارلىقلار ناھايىتى نۇرغۇن پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدى. مەيلى ۋەتەن ئىچىدە بولسۇن، مەيلى ۋەتەن سىرتىدا بولسۇن، شەرقىي تۈركىستان دەۋاسى ئۈچۈن مىڭلاپ، ئون مىڭلاپ ھەتتا يۈز مىڭلاپ مۇنەۋۋەرلەرنىمۇ شېھىد بولدى. بىزنىڭ ۋەتەن دەۋاسى يولىدا ئېلىپ بېرىۋاتقان كۆرىشىمىز، ئاشۇلار باشلاپ بەرگەن مۇجادىلىنىڭ داۋامى ھېسابلىنىدۇ. بىز بۇلارنى نەزەرگە ئالماي، «دەۋانى بىز باشلىدۇق» دېسەك، تارىختا ئۆتكەن ۋەتەن دەۋاسى يولىدا ئۆز جېنىنى، ئۆمرىنى بېغىشلىغان رەھبەرلىرىمىزگە، قەھرىمان شېھىتلىرىمىزگە ھۆرمەتسىزلىك بولۇپ قالىدۇ، بۇ نۇقتىغا ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك. - دېدىم.

بۇ قېتىم ئىككى يېرىم سائەت داۋام قىلغان سۆھبەتتە، دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى بىلەن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ئارىسىدا ئۆزئارا ھەمكارلىق، ئۆزئارا قوللاشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەشتۇق. خۇلاسىلىغاندا «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى ئىنسان ھەقلىرى ۋە دېموكراتىيە شۇئارى بىلەن ئۆز پائالىيىتىنى داۋام قىلىۋەرسۇن، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتى ئازادلىق، مىللىي مۇستەقىللىق شۇئارى بىلەن مىللىي مۇجادىلىسىنى داۋاملاشتۇرسۇن. بۇ ئىككى ئورگان بىر - بىرىگە قارشى پوزىتسىيىدە بولمىسۇن» دېگەن ئورتاق پىكىرگە كەلدۇق. ئەمما رابىيە خانىم سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىگە ئىجابى كۆزقاراشتا بولمىدى، «ئۆز ئالدىمغا سۇرگۈندىكى ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقمەن» دېگەن بولسىمۇ، بۇنداق بىر ھۆكۈمەتنى قۇرۇپ چىقالمىدى.

بىز ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىدا بولغان كۈنلىرىمىزدە ۋاشىنگتوندىكى ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە پارلامېنت ئەزالىرى، ئىككى قېتىم بىر يەرگە جەم بولۇپ بۇنىڭدىن كېيىنكى پائالىيەتلىرىمىزنى قانداق ئۇسۇل - چارىلەر بىلەن جانلاندۇرۇش ھەققىدە مۇزاكىرىلەر ئېلىپ بارىدۇق. مۇزاكىرە جەريانىدا ئالدى بىلەن، ۋاشىنگتوندا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئېنىقلىنىشچە سەھىپىسىنى ئېچىش ۋە ئۇنى قانداق باشقۇرۇش توغرىسىدا بىر پىكىرگە كەلدۇق. ئىككىنچىدىن، 2009 - يىلى ئېچىلىدىغان سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان مىللەت مەجلىسى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 5 - قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىغا، ھازىردىن باشلاپ ياخشى تەييارلىق كۆرۈش ھەققىدە ئۆزئارا پىكىرلەشتۇق.

قەھرىمانلىق كۆرەشلىرى. يەنە بىرسى ئۇ مىللەتنىڭ بۈيۈك ئاتاقلىق يازغۇچى ۋە شائىرلىرى.

بىزنىڭ تارىخ سەھنىسىدىن چۈشۈپ سوغدىلاردەك، جۇڭغارلاردەك يوقاپ كەتمەسلىكىمىزنىڭ تۈپ سەۋەبى، باسقۇنچىلارغا، زالىملارغا قارشى كۆرەش ئېلىپ بېرىپ، ئانا ۋەتىنىنى قوغدىغان قۇتلۇق خاقانىدەك، مويۇنچۇردەك بۆگۈ خاقانىدەك، سۇلتان سالتۇق بۇغراخانىدەك، ئابدۇرەشت خانىدەك، ئىسمائىل خانىدەك، جاھانگىر خوجىدەك، سادىر پالۋانىدەك، ساۋۇت دامۇللامىدەك، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرادەك، گېنېرال ماخمۇت مۇھتىدەك، ئابدۇل نىياز كامالدەك، غېنى باتۇردەك، مەسۇت سابىرى بايقۇزىدەك، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىنىدەك، ئەخمەتجان قاسىمىدەك، ئىپارخانىدەك، نازۇگۇمىدەك، رىزۋانگۇلىدەك، ئەخمەت ئاخۇنوپىتەك، مىجىت قومانداندەك، زەيدىن يۈسۈپىتەك، تۇرسۇنگۇلدەك....قەھرىمان ئوغۇل - قىزلىرىمىزنىڭ بولغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ئېلىپ بارغان ۋە ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەتەن ئازادلىقى يولىدىكى تىللارغا داستان بولغىدەك قەھرىمانە كۆرەشلىرى ۋە ئىسىق قانلىرى بەدىلىگە ھۆرىيەت ئابىدىلىرىنى تىكلىگەنلىكىدۇر.

فارابى، ماخمۇت قەشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەخمەت يۈكنەكى، ساككاكى، لۇتفى، ئەلشىر ناۋايى، ئابدۇرەھىم نىزارىغا ئوخشاش يۈزلىگەن، مىڭلىغان كىلاسسىك يازغۇچى - شائىرلىرىمىز ۋە ئۇلارنىڭ ياراتقان مۇنەۋۋەر ئەسەرلىرى تۈپەيلى، ئۇلارنىڭ جاھان مەدەنىيىتى غەزىنىسىگە قوشقان بىباھا مىراسلىرى بەدىلىگە، ئۇيغۇر خەلقى، تارىخنىڭ بەلگىلىك زامانلىرىدا مۇستەقىل دۆلتىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ، تا ھازىرغىچە سۆلتىنى يەنى ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى يوقاتماي كەلمەكتە. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ مىللىي مەۋجۇدىيىتىنى ساقلاپ قېلىش، ھۆرىيەت ۋە ئەركىنلىكىگە ئېرىشىش يولىدا كۆرەش ئېلىپ بارماقتا.

ئەڭ ئېچىنارلىق ئەھۋالى شۇكى، بۈگۈنكى كۈندە ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا، ئادالەت، تەڭلىك، ئەركىنلىك تەلەپ قىلغان ئۇيغۇرلارغا، ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسسىملاتسىيە يولى بىلەن ئۇلارنى خىتايلاشتۇرۇش سىياسىتى شىددەتلىك ھالدا ئەمەلىلەشتۈرۈلمەكتە. بۇ ھەرىكەتنىڭ ئوچۇق دەللىلىرىدىن بىرى، قوش تىللىق مائارىپنى يولغا قويۇش نامى بىلەن، ئۇيغۇر تىلىنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائى ھاياتى ۋە كۈلتۇر پائالىيىتىدىكى رولىنى، تەسىرىنى ئازايتىپ ۋە يوقىتىپ، خىتاي تىلىنى شەرقىي تۈركىستاندا ھۆكۈمران قىلىش ئۈچۈن قىلىنۋاتقان ئۇرۇنۇشلاردۇر. ئىككىنچىسى، بىزنىڭ دىنىي ئېتىقاد ھوقۇقىمىزغا، مۇقەددەس دىنىمىزغا قىلىنۋاتقان توسقۇنلۇقلار ۋە بىزنىڭ گۈزەل ئەخلاقى پەزىلەتلىرىمىز، ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزگە قىلىنۋاتقان بۇزغۇنچىلىقلار، بۇنى ئوچۇق ئىپادىلەپ بەرمەكتە.

مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بىز ھۇشيارلىقىمىزنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ

بۇگۈنگىچە خوگورسورئالتۇن، ئاپرىنچورتىگىن، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەخمەت يۈكنەكى، لۇتفى، سەككاكى، ئەلشىر ناۋايى، ئابدۇرەھىم نىزارى، بىلال ئەزىزى، ئامانىنساخانىم، نۇزۇگۇم، زەلىلى، نۆبىتى، مولا شاكىر، گۈمنام، تەجەللى، ئابدۇقادىر دامولا، قۇتلۇق شەۋقى، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەھممەت ئەلى تەۋفىق، لۇتپۇلا مۇتەللىپ، ئارمىيە ئېلى نىم شېھىت، ئىبراھىم تۇردى، تۇرغۇن ئالماس، ئابدۇرەھىم ئۆتكۇر، تېيىپجان ئېلىيېۋ، سابىت ئابدۇراخمان، دولقۇن ياسىن قاتارلىق يۇزلىگەن، مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەر شائىر ۋە شائىرەلىرىمز ئانا ۋەتىنىمزنىڭ ھۆرىيىتى، ئازادلىقى، تەرەققىياتى ئۈچۈن پىداكارلىق بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۆچمەس تۆھپىلەر قالدۇرۇپ كەتتى. بۇ ئەدىپلىرىمزنىڭ بىر قىسمى ۋەتەن ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن ئەزىز جانلىرىنى بېغىشلىدى. بىز ئۇلارنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمز، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى شانلىق تارىخىمزغا ئالتۇن ھەل بىلەن يېزىلىدۇ.

شائىر ۋە يازغۇچىلار ئىنسان روھىنىڭ، مىللەت قەلبىنىڭ ئىنژىنېرلىرىدۇر. ئۇلار خەلقىمزنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى، ھېس - تۇيغۇلىرىنى، ئىستەكلىرىنى، ئۇلۇغۋار غايىلىرىنى، دەرت - ئەلەم، غەزەپ - نەپرىتى ۋە خۇشاللىقلىرىنى يەنە روھى دۇنياسىنى ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى بىلەن ئوبرازلىق شەكىلدە ئىپادىلەپ بېرىدۇ. ئۇلار خەلقىمزگە مول روھى ئوزۇق بېغىشلاپ، ئۇلاردا كۆچلۈك ھېس - ھاياجان قوزغاپ، قارانغۇ زۇلمەتكە، ئاسارەتكە، ئادالەتسىزلىككە قارشى تۇرۇپ، يورۇقلۇقنى، گۈزەللىكنى، ھەق - ئادالەتنى، گۈزەل ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى مەدھىلەپ، خەلقىمزنى پارلاق كېلەچەككە يارىتىش، ھۆر، ئازاد ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرىدۇ. مىللىتىمزنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزلىرى بەلگىلەش يولىدىكى ھەق - ھوقۇقنىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قەلەم بىلەن مۇجادىلە قىلىدۇ. ۋەتەنپەرۋەر، مۇنەۋۋەر شائىر ۋە شائىرەلىرىمزنىڭ شېئىرلىرى، ئۇلارنىڭ ئۆز بېشىدىن كۆچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرىنىڭ، قىسمەتلىرىنىڭ، روھى دۇنياسىنىڭ كۆچلۈك ساداسى ۋە ئۆزلۈكىدىن ئۇرغۇپ ئېقىپ چىققان كۆچلۈك ھېس - تۇيغۇلىرىنىڭ جانلىق مۇزىكىسىدۇر، يەنە خەلقىمزنىڭ قەلب ساداسى ۋە مىللىتىمزنىڭ ياڭراق ئاۋازىدۇر.

پۈتۈن سۇرۇك بىر قەدىمى گۈزەل خەلق ۋە مىللەتنى، دۇنيا يۈزىدىن يوقىتۇۋېتىش ئۈچۈن ئۇلارنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە قىرىۋېتىش شەرت ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى، مۇقەددەس دىنىنى، ئۇلارنىڭ تىل - يېزىقى بىلەن پۈتۈلگەن بىباھا مەدەنىي مىراسلىرىنى، شانلىق تارىخىنى يوقۇتۇۋېتىش كۆپايە.

دۇنيا تارىخىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ھەرقانداق خەلقنى باشقىلارغا تونۇتۇپ تۇرغان ئىككى نەرسە بار. ئۇنىڭ بىرى شۇ خەلقنىڭ ئازادلىقى، ھۆرىيىتى يولىدا ئاتلىنىپ چىققان باتۇر ئوغۇل قىزلىرى ۋە ئۇلارنىڭ توختىماي ئېلىپ بارغان

جۇمھۇر رەئىسىمىز ھۆرمەتلىك ئابدۇللا گۈل ئەپەندىگە يېزىلغان مەكتۇب

ھۆرمەتلىك ئابدۇللا گۈل ئەپەندى:

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى جۇمھۇر رەئىسى، ئەنقەرە،

2009 - يىلى 23 - ئىيۇندا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قىلىدىغان رەسمىي زىيارىتىڭىزنىڭ كۆنتەرتىپىگە، ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھرىنىڭ كىرگۈزۈلۈشى، تۈركىيەدە ۋە باشقا دۆلەتلەردە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا زور خۇشاللىق بېغىشلىدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تارىخىدا زاتى - ئالىگىزنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا جۇمھۇر رەئىس سەۋىيەسىدە ئېلىپ بارىدىغان بۇ دەسلەپكى تارىخىي زىيارىتىڭىز، مىللىي ۋە دىنىي كىملىكلىرىنى قوغداش كۈرىشىدە ناھايىتى زور قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن، بۇيۇك بىر ئۈمىد ۋە تەسەللى مەنبەسى بولىدىغانلىقىدا ھېچ شەك - شۈبھە يوقتۇر.

بۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىڭىز بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، سىزگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق ۋە تەشەككۈرلىرىمىزنى ئىزھار قىلىمىز.

مۆھتەرەم جۇمھۇر رەئىسىمىز!

زاتى ئالىگىزنىڭ بۇ تارىخىي زىيارىتىڭىز ھارپىسىدا بۈگۈنكى شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ دۇچ كېلىۋاتقان ئاساسىي مەسىلىلىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىپ ئۆتمەكچىمەن.

1. خىتاي ئاساسىي قانۇنىدا، ھەر مىللەتنىڭ ھوقۇقتا باراۋەرلىكى، ھەر مىللەتنىڭ ئۆز ئانا تىللىرىنى قوللۇنۇش ھەق - ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىنىدىغانلىقى تەكىتلەنگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە خىتاي بولمىغان مىللەتلەرگە، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە شىددەتلىك ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى ئىجرا قىلىنماقتا، ئانا تىلىدا تەلىم - تەربىيە ۋە ئوقۇتۇش ئورنىغا، خىتاي تىلىنى ئاساس قىلغان «قوش تىللىق مائارىپ» سىياسىتى زورلاپ تېڭىلماقتا ۋە مۇرەسسەسىز ئەمەلىلەشتۈرۈلمەكتە. مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي ئالاھىدىلىكلەر، ئاجىزلاشتۇرۇلماقتا ۋە يوقىتىلماقتا.

2. ئىجتىمائىي خىزمەتلەر ۋە سەھىيە خىزمەتلىرىدە، دۆلەتنىڭ ئىدارە - جەمئىيەتلىرىگە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتا، ئىرقىي ئايرىمچىلىق سىياسىتى يولغا قويۇلماقتا. ئۇيغۇر خەلقى سەھىيە خىزمەتلىرىدە ۋە ئىجتىمائى پائالىيەت جەھەتتە خىتايلارغا كۆرسىتىلۋاتقان خىزمەت ۋە يارەملەردىن زور دەرىجىدە مەھرۇم قىلىنماقتا. شەرقىي تۈركىستاندا، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئىشسىزلىق نىسبىتى، خىتايلارغا قارىغاندا ناھايىتى يۇقىرى ۋە ئېغىردۇر.

3. مىللىي ۋە دىنىي بايراملارنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى، يۇقىرى دەرىجىدە چەكلەنمەكتە.

مىللىي كۇلتۇرىمىزنى، مىللىي كىملىكىمىزنى، تەۋەرۈك تىلىمىزنى، مۇقەددەس دىنىمىزنى گۈزەل ئەخلاق ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم.

بۈگۈنكى «خانتەڭرى ساداسى شېئىر كۈنى» مۇشۇنداق ھەقىقەتكە قارىتىلغان بىر كۇلتۇر - مەدەنىيەت پائالىيىتىمىزدۇر.

ھەقىقى ئادەم - ھەقىقى ئىنسان روھى بىلەن ياشايدۇ. ۋەتىنىمىڭ، ئۆز مىللىتىمىڭ تەقدىرى ۋە ئىستىقبالىدىن قايغۇرىدۇ، ئۇنىڭغا چارە ئىزدەيدۇ، ۋەتىنىگە ۋە مىللىتىگە پارلاق كېلەچەك يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. ساختىپەز ئادەم ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە ساختىپەزلىك ئىچىدە ياشايدۇ. ۋەتىنىمىڭ، مىللىتىمىڭ ئىستىقبالى بىلەن كارى بولمايدۇ. ئۆزىنىڭ بۇ دۇنيالىق خۇسۇسىي مەنپەئەتىدىن باشقا ھېچنىمىنى چۈشەنمەيدۇ.

ھەقىقىي ۋىجدانلىق ئىنسان، جۈرئەتلىك ئادەم، مىللىتىمىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا تەپەككۇر قىلىدۇ، شېئىرى تەپەككۇر قىلىدۇ، نەزىرىيىۋى تەپەككۇر قىلىدۇ، شائىرنىڭ شېئىرى - شېئىرى تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلاتىدۇر.

بۈگۈن بىز بۇ سورۇندا مۇشۇنداق شېئىرى تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى كۆرىمىز ۋە ئۇنى ئاڭلايمىز. شائىر ۋە شائىرەلىرىمىز ئۆزىنىڭ مەنىلىك، گۈزەل شېئىرلىرىنى بىزگە ئوقۇپ بېرىدۇ. بىزگە شېئىرىيەت زىياپىتى تەقدىم قىلىدۇ.

مەن تۇۋەندىكى قىسقا شېئىرى مىسرالارنى ئوقۇش بىلەن سۆزۈمنى ئاياغلاشتۇرىمەن:

ئۆتتى يىللا، قىساس ئۆلمەس، باقى ئەمەس زۇلمەت تۇن.
چىقار بىر كۈن مەڭگۈ پارلاپ خانتەڭرىگە پاتقان كۈن!

مۇقەددەس خانتەڭرى، ئەڭ بۈيۈك پەخرىم،
سېغىنماي سېنى مەن قانداق تۇراي جىم.
مەن سېنى ئۇلۇغلاپ كۈيلىمەي ئۆتسەم،
ئۇيغۇرنىڭ ئەۋلادى دەيدۇ مېنى كىم؟!

مېنى سەبىر بىلەن تىڭشىغانلىقىڭلار ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىمەن. ھەممىڭلارغا تەكرار سالامەتلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەت تىلەش بىلەن بىرگە، ھۆرمەت - ئېھتىرامىلىرىمنى بىلدۈرىمەن!

2009 - يىل 8 - ماي، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

ئەنئەنە هالىغا كەلتۈرۈلۈشى؛

2. شەرقىي تۈركىستانلىك مەركىزى ئۈرۈمچىدە بىر باش كونسۇلخانىلىق ياكى ھېچبولمىغاندا تۈركىيە ئىتتىقتسادى تەرەققىيات ئىدارىسىنىڭ ۋەكىللىك ئورنىنىڭ ئېچىلىشى؛

3. تارىخىي كۆلتۈر - مەدەنىيىتىمىزنىڭ بۈشۈكى قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ماخمۇت قەشقىرى ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازارلىرىنىڭ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تەرىپىدىن گۈزەل ۋە ھەشەمەتلىك ھالدا ياسلىشى ۋە رېمونت قىلىنىشى؛

4. بېيجىڭدىكى كونسولخانىمىز ۋە تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىدە مەۋجۇت بولغان ۋەكىللىك ئورگانلىرىمىز تەرىپىدىن، شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزغا ھەربىر جەھەتتىن مۇمكىنچىلىكى بولغان سەۋىيىدە ياردەم ۋە شەپقەتلەرنىڭ كۆرسىتىلىشى؛

5. تۈركىيىدە ئۇرۇق - تۇققانلىرى بار شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمزنىڭ، ئۇرۇق - تۇققانلىرىنى زىيارەت قىلىش ۋە ئۆزلىرى ئۈچۈن مەنىۋى كۈچ، ئۈمىد، ئىلھام مەنبەسى سۈپىتىدە كۆرۈۋاتقان تۈركىيىمىزگە زىيارەتكە كېلىشى ئۈچۈن كېرەك بولغان ۋىزا رەسمىيەتلىرىنىڭ ئاسانلاشتۇرۇلۇشى، ئېتنىك خىتاي ۋەتەنداشلىرىغا كۆرسىتۈلگەن ۋىزا ئېلىش جەھەتتىكى قولايلىقنىڭ، تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ خىتاي دۆلىتى ۋەتەنداشلىرى ئۈچۈنمۇ ئىجرا قىلىنىشى؛

6. ماددى ۋە مەنىۋى مۇناسىۋەتلىرىمزنى داۋاملىق جانلىق ھالدا ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، بىلىم ئىنسانلىرى، يازغۇچى، شائىرلار، سەنئەتچىلەر ۋە ئالىي مائارىپ ئورگانلىرى بىلەن ئوقۇتقۇچى ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۆزئارا زىيارەتلىرىنىڭ كۈچەيتىلىشى؛ ئىقتسادىي ساھەدە شەرقىي تۈركىستاندا ياشاۋاتقان قېرىنداشلىرىمزنىڭ ئىقتسادى ۋەزىيىتىنىڭ ياخشىلىنىشى ئۈچۈن، بۇ رايونغا تۈرك شىركەتلىرىنىڭ مەبلەغ سېلىپ، فابرىكا - زاۋۇت قۇرۇشلىرى ئۈچۈن تەشۇىق قىلىنىشى؛

7. تۈركىيە رادىئو - تېلېۋىزور تەشكىلاتى قاتارلىق ئاخبارات ۋە ئىجتىمائىي تاراتقۇ مۇئەسسەلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلىپ، پروگراممىلار ئىشلەپ چىقىشىغا رىغبەتلەندۈرۈلۈشى؛

8. ئۇيغۇر تۈرك ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇھىم ۋەكىللىك خاراكتىرگە ئىگە شەھەرلىرىنىڭ بىرى بولغان قەدىمكى قەشقەر شەھرى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىندا ئالغان قارارى بىلەن بۇزۇلۇپ، يوق بولۇش خەۋپىگە دۇچ كەلمەكتە. كۆلتۈر ۋە مەدەنىيەتنى يوقۇتىدىغان بۇ ھەرىكەتنىڭ توختۇتۇلۇشى ئۈچۈن خىتاي ھۆكۈمىتىگە تىنىشلىك تەكلىپلەرنىڭ بېرىلىشى؛

9. ئىشسىزلىق ئېغىر دەرىجىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستانغا، خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ ئارقىسى كېسىلمىگەن ھالدا يۆتكەپ كېلىنىشىنىڭ

دىنىي ئىبادەتلەرگە، دىنىي ئېتىقادلارغا نىسبەتەن ئەركىنلىك زېمنىي بارغانسېرى تارايتىلماقتا. دىنىي تەلىم - تەربىيە چەكلەنمەكتە، قۇرئانى كېرىم ۋە دىنىي كىتابلارنىڭ نەشر قىلىنىشى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ رۇخسىتى بولمىغان ھەج ئىبادەتلىرى قانۇنسىز ھېسابلانماقتا، ھەج ئىبادىتى ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ناھايىتى ئاز سان ئايرىلماقتا، خىتاي مۇسۇلمانلىرىغا (تۇڭگانلارغا) بېرىلگەن ھەق - ھوقۇقلار، تۈرك مۇسۇلمانلىرى ئۈچۈن ئازايتىلماقتا.

4. پىلانلىق تۇغۇت ۋە تۇغۇتنى چەكلەش سىياسىتى شىددەتلىك ھالدا ئىجرا قىلىنماقتا. ئۇچۇنچى پەرزەنتكە ھاملدار بولغان تۈرك ئاياللار، مەجبۇرى ھالدا قوساقتىكى بالىنى ئالدۇرۇش ئاپىراتسىيەسى قىلىنماقتا ۋە بۇ ئىنسانلىق ئەيبى، پۈتۈن شىددىتى بىلەن داۋام قىلدۇرۇلماقتا.

5. ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بۇلاڭ - تالاڭ ۋە سۈمۈرگە داۋاملاشماقتا. شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىرىلىۋاتقان تەبىئى بايلىقلاردىن، بۇ تۈپراقلاردا ياشاۋاتقان يەرلىك شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە قىلچە نەسىۋە بەرمەستىن، سۈمۈرگە زېھنىيىتى بىلەن خىتاينىڭ ئېچكى رايونلىرىغا توشۇپ كېتىلمەكتە.

6. شەرقىي تۈركىستاننىڭ دېموگرافىيك تۈزۈلۈشىنى ئۆزگەرتىش مەقسىتى بىلەن، پۈتۈن ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئايرىمچىلىقلار ۋە ھەر خىل قاتناش ئىمكانلىرىنى قوللىنىپ، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش ھەرىكىتى جىددى شەكىلدە ئېلىپ بېرىلماقتا.

7. شەرقىي تۈركىستاندا جۇغرافىيەۋى مۇھىت كىرلىتىلمەكتە ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىلماقتا. ئەجنەبى مەملىكەتلەرنىڭ ئاتوم - يادرو بومبا قالدۇقلىرى، يۇكسەك مەبلەغ قارشىلىقىدا بۇ رايونغا كۆمۈلمەكتە. ھەرخىل كېسەللىكلەر (راك كېسىلى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ) كۆپىيىپ، ئۆسمۈر ۋە ياشلاردىكى تۇيۇقسىز ئۆلۈملەر بارغانسېرى ئارتماقتا.

8. ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى ئىرقىي ئايرىمچىلىق نەتىجىسىدە، ئالى مەلۇماتلىق ئۇيغۇر ياشلىرى ئىشسىزلىك سەۋەبىدىن روھى بۆھرانغا سۆرەپ كىرىلمەكتە. بۇ ياشلار ئاق تاماكا (خېروئىن) ۋە ئەخلاق جەھەتتىن يامان ئادەتلەرگە مەجبۇرلانماقتا، ئىنتىرىلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى نامىدىن تۆۋەندىكى تەكلىپلىرىمىزنى زاتى ئالىڭىزغا ھۆرمەت بىلەن بىلدۈرۈپ ئۆتىمەكچىمەن:

1. زاتى دۆلەتلىرىڭىزنىڭ بۈيۈك بىر تارىخىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن ئېلىپ بارىدىغان شەرقىي تۈركىستان زىيارىتىڭىزنىڭ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەر دەرىجىلىك زىيارەتلەردە كۆنتەرىتىپكە كىرگۈزۈلۈشى ۋە بۇنىڭ بىر

رايونلىرىدىن بىرىدۇر. گىئوپولىتىك ۋە ئىستراتېگىيىلىك ئورنى، جۇغراپىيەسى، تارىخى، ئۆتمۈشى، ئېتنىك قۇرۇلۇشى، كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت قىممىتى ۋە دىنىي ئەقىدىلىرى جەھەتتە تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئايرىلماس بىر پارچىسىدۇر.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى، بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە باشقا شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ ھەقىقى سانىنى خەلقىمىزدىن ۋە دۇنيا دۆلەتلىرىدىن يوشۇرۇپ كەلمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئوتتۇز بەش مىليوندىن ئارتۇق مۇسۇلمان تۈرك خەلقنىڭ سانىنى ئازايتىپ ئون بىر مىليون بەش يۈز مىڭ ئەتراپىدا كۆرسەتمەكتە. مۇنداق ئازايتىپ كۆرسىتىش ئويۇنى، شەرقىي تۈركىستان تۇپراقلىرى ئۈستىدىمۇ ئوينۇلۇپ كەلمەكتە. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ 1949 - يىلى ئېلان قىلغان ئىستاتىستىك مەلۇماتلاردا، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 1.828400 كۋادرات كىلومېتىر دەپ كۆرسىتىلگەن ئىدى. 1955 يىلىدا 1.711.600 كۋادرات كىلومېتىر قىلىپ ئېلان قىلىندى، ھازىر بولسا بۇ سان يەنە ئازايتىلىپ 1.656.000 كۋادرات كىلومېتىر دەپ ئېلان قىلىنماقتا. ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئومۇمى يەر كۆلىمى 1.824.418 كۋادرات كىلومېتىر كەلگەندە بولۇپ، ھازىرقى ئۆزبەكىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستان، تاجىكىستان ۋە ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيەتلىرى تۈپراقلىرىنىڭ توپلام سانىدىن ئارتۇقراقتۇر. ياۋروپادىكى گېرمانىيە، بېلگىيە، پولشا، ۋېنگرىيە، ئالبانىيە، بۇلغارىستان، رومانىيە، گېرتسىيە، نورۋېگىيە، پورتاكالىيە، چېخوسلوۋاكىيەدىن ئىبارەت ئون ئىككى مەملىكەت تۈپراقلىرىنىڭ ئومۇمى سانى بىلەن تەڭدۇر ۋە ياكى ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئىسپانىيە، ئىتالىيە ۋە نورۋېگىيەدىن ئىبارەت بەش دۆلەتنىڭ تۈپراقلىرىنىڭ ئومۇمى سانى بىلەن باراۋەردۇر.

بۇ يىل شەرقىي تۈركىستانىنىڭ، مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىشىنىڭ 250 - يىللىقىدۇر. 1759 - يىلىدا شەرقىي تۈركىستاننى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى قانلىق قەتلىئام يۈرگۈزۈپ ئىشغال قىلىۋالغان ئىدى. 1863 - يىلىدا شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى، مانجۇ - خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمى ۋە ئاسارىتىگە قارشى ئومۇمىيۈزلۈك ئىنقىلابى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ياقۇپخان بەدەۋلەتنىڭ يېتەكچىلىكىدە يەتتە ۋىلايەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام دۆلىتى (قەشقەرىيە دۆلىتى)نى قۇرغان ئىدى. بۇ دۆلەت 1866 - يىلىدا ئوسمانلى ئىمپېراتورلىقىغا ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىغان ئىدى. بۇ دۆلەتنى ئۆز زامانىسىنىڭ كۈچلۈك دۆلەتلىرىدىن بولغان ئوسمانلى ئىمپېراتورلىقى، ئەنگلىيە ۋە روسىيە رەسمىي ھالدا ئېتىراپ قىلغان ئىدى.

1877 - يىلىدا مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى بەزى ئىمپېرىيالىست دۆلەتلەرنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈپ ۋە ھىلە - مىكىر، سۈيىقەستلىرىنى ئىشقا سېلىپ،

توختىتىلىشى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ دېموكراتىك ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ كاپالەتكە ئىگە قىلىنىشى ۋە ئىقتىسادى تۈرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشى؛

زاتى ئالىگىزنىڭ بۇ تارىخىي زىيارىتىنىڭ، تۈركىيەمىز، شەرقىي تۈركىستان ۋە تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن خەيرلەرگە ۋەسىلە بولۇشىنى، ئاسىيا ۋە دۇنيا تىنچلىقى ئۈچۈن بۈيۈك ھەسسىلەر قوشۇشىنى تىلەش بىلەن ئەڭ چوڭقۇر ھۆرمەت - ئېھتىراملىرىمنى بىلدۈرىمەن.

پروفېسسور دوكتور س . ماخمۇت قەشقىرى
شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى
2009 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى. ئىستانبۇل - تۈركىيە.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئىدارىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى

(شەرقىي تۈركىستان مائارىپ ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن 2009 - يىل 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئۇيۇشتۇرۇلغان دۇنيادىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قېرىنداشلىق ئۇچرىشىشى يىغىنىدا سۆزلىگان دوكلاد)

تارىختا پۈتۈن دۇنيا تۈركلۈكىنىڭ ئالتۇن بۇشۇكى ۋە تۈرك كۈلتۈر - مەدەنىيىتىنىڭ قاينىاق مەنبەسى ھېسابلىنىدىغان بۈيۈك تۈركىستاننىڭ شەرقىي قىسمىنى تەشكىل قىلغان شەرقىي تۈركىستاندا ھۆن تۈركلىرى، كۆك تۈركلەر، قاراخانىيلار بۈيۈك دۆلەتلەر قۇرغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندا نوپۇسنىڭ كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلغان ئۇيغۇر تۈركلىرى، تارىخ سەھنىسىدە مەۋجۇدىيىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندىن بېرى مۇستەقىل دۆلەتلەر ۋە ئىمپېراتۇرلۇقلار بولۇپ ئون ئىككىدىن ئارتۇق دۆلەت قۇرۇپ ھۆر ياشاپ كەلگەن، دۆلەت ئەنئەنىسىگە ئىگە بىر خەلقتۇر.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستان، يەنى ئاسىيەنىڭ قەلبى ھېسابلىنىپ كەلگەن بۇ تارىخىي تۈرك مەملىكىتى، 1 مىليون 824.418 كۋادرات كىلومېتىرلىق تۇپرىقى ۋە ناھايىتى باي يەر ئاستى - يەر ئۈستى بايلىقلىرى ۋە ئوتتۇز بەش مىليوندىن ئارتۇق مۇسۇلمان تۈرك نوپۇسى بىلەن، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئىدارىسىدىكى تۇپراقلارنىڭ بەشتىن بىر قىسمىنى تەشكىل ئەتمەكتە. تۇپراق ئۆلچىمى جەھەتتىن دۇنيا مەملىكەتلىرى ئارىسىدا 19 - رەتتە ئورۇن ئالماقتا. سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي جەھەتتىن ئاسىيەنىڭ ئەڭ ئىستراتېگىيىلىك

يۇرگۈزۈلۈۋاتقان ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقنا قارشى، ئادالەتسىز سياسەت چېكىدىن ئاشماقتا.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيتى شەرقىي تۈركىستاندا سياسىي جەھەتتىن ئېغىر بېسىم ۋە دۆلەت تېرورى، ئىقتىسادى جەھەتتىن ئېغىر تالان - تاراج ۋە سۈمۈرگە، مەدەنىيەت - كۆلتۇر جەھەتتىن شىددەتلىك بىر ئاسسىملاتسىيە سياسىتىنى ئىجرا قىلماقتا. بۇ زۇلۇم ۋە ئېغىر بېسىملارغا قارشى تىنچلىق ئۇسۇلى بىلەن ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىنى تەلەپ قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار ۋە ئۇيغۇر تۈركلىرى «تېرورىست» (يەنى شەرقىي تۈركىستان تېرورىستلىرى)، «ئەسەبىي (رادىكال) ئىسلامچى» ۋە «بۆلگۈنچى» دېگەن بەدنام بىلەن ئەيىپلىنىپ، تۈرمىلەرگە قامالماقتا ۋە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، ئۆلتۈرۈلمەكتە.

«شەرقىي تۈركىستان تېرورىستلىرى»، «رادىكال ئىسلامچىلار»، «بۆلگۈنچىلەر» دېيىلگەن بۇ ئۇچ خىل بەدنام، بۇگۈن شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ بېشىنىڭ ئۈستىدە ئوينىتىلۋاتقان ئۇچ قانلىق قىلىچتۇر.

1. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان نوپۇس پىلانلاش سىياسىتى، تۇغۇت چەكلەش سىياسىتى ۋە شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەن يەرلەشتۈرۈش سىياسىتى.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيتى، شەرقىي تۈركىستاننى خىتايلاشتۇرۇش ئۈچۈن 1980 - يىلىدىن بېرى «تۇغۇت كونترولى»، «پىلانلىق تۇغۇت» باھانىسى بىلەن «مەجبۇرى بالا قىردۇرۇش» سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، مۇسۇلمان تۈركلەرنىڭ تەبئىي ھالدا كۆپۈيۈشىگە ۋە ئۆز ئىختىيارى ئاساسىدا پەرزەنت ئېگىسى بولۇشىغا توسقۇنلۇق قىلىپ كەلمەكتە. 1954 - يىلىدا ئېلان قىلىنغان خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئاساسىي قانۇنىدا: «ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ توپراقلىرى، خىتاي ھاكىمىيتى ئىدارىسى ئاستىدىكى تۈپراقلارنىڭ 60% نى تەشكىل قىلسىمۇ، ئەمما نوپۇسى جەھەتتە خىتايدىكى نوپۇسنىڭ 6% نى تەشكىل قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرگە، نوپۇس كونترولى ۋە تۇغۇت چەكلىمىسى سىياسىتى ئىجرا قىلىنمايدۇ» دېيىلگەن ئىدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيتى شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ نوپۇس ئارتىشىنى چەكلىمەك ئۈچۈن ئۇيغۇرلارغا ۋە باشقا تۈرك قەۋملىرىگە تۇغۇت چەكلىمىسى سىياسىتىنى قاتتىق تەدبىرلەر بىلەن ئىجرا قىلماقتا. بۇ سىياسەتكە ئاساسەن شەھەرلەردە ياشىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئىككى، ئۈچ بالاردا ياشىغانلارنىڭ ئۇچ پەرزەنتلىك بولۇشىغا رۇخسەت بېرىلمەكتە. بۇنىڭدىن ئارتۇق پەرزەنت كۆرمەكچى بولغانلار، ئېغىر مادداى ۋە فىزىكى جازالارغا تارتىلماقتا. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ پەرزەنتلىك بولۇش ۋە تەبئىي كۆپۈيۈشتىن ئىبارەت

بۇ مۇستەقىل دۆلەتكە قوراللىق تاجاۋۇز قىلىپ كىردى ۋە قانلىق قىرغىنچىلىق نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستاننى ئىككىنچى قېتىم ئىشغال قىلدۇالدى. مانجۇ - خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھى بۇ دۆلەتنىڭ ئىسمىنى 1884 - يىلىدا خىتاي تىلىدا «يېڭى زېمىن» مەنىسىنى بېرىدىغان «شىنجاڭ» قىلىپ ئۆزگەرتتى. زۇلۇم ۋە قىرغىنچىلىق بارغانسېرى كۈچەيدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى مەھكۇمىيەت ۋە ئاساسەتنى قەتئىي قوبۇل قىلمىدى. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە زۇلۇم سىياسىتىگە قارشى مىللىي ئىنقىلابىي كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، 20 - ئەسىردە ئىككى قېتىم مۇستەقىل دۆلىتىنى قۇردى ۋە دۆلەت ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. بۇنىڭ بىرىنچىسى 1933 - يىلى 12 - نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى، ئىككىنچىسى 1944 - يىلى 12 - نويابىردا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شىمالىدىكى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى غۇلجىدا قۇرۇلغان ۋە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئىلى، ئالتاي، چۆچەك (تارباغاتاي) رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىدۇر.

تاشقى جەھەتتىكى ئارلىشىشلار ۋە چوڭ دۆلەتلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈستىدىكى سودىلىشىشلىرى بولمىغان بولسا، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تارىختا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىن كېيىن ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈر سۈردۈرگەن بىر تۈرك دۆلىتى بولۇپ قالغان بولاتتى. ئۆزلىرىنىڭ سۇمۇرگەچىلىك مەنپەئەتلىرى نۇقتىسىدىن مەركىزى ئاسىيادا كۈچلۈك بىر مۇسۇلمان تۈرك دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدىن ۋە بۇ دۆلەتنىڭ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلىتى بىلەن يېقىن مۇناسىۋىتىدىن قورقىقان روسىيە ۋە خىتاي ھاكىمىيەتلىرى، ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ ۋە ھەمكارلىشىپ، بۇ دۆلەتنى يوق قىلىپ تاشلىدى.

بۇ يىل شەرقىي تۈركىستانىنىڭ كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۇچرىغانلىقىنىڭ 60 - يىلىدۇر. شەرقىي تۈركىستان 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا سوۋېت روسىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ ياردىمى بىلەن، كوممۇنىست خىتاي ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىندى ۋە نەتىجىدە مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى يوق قىلىپ تاشلاندى.

تۈرك سىياسىي ۋە مەدەنىيەت تارىخىدا قۇتلۇق خاقان، مويۇنچۇر خاقان، بۆگۈخاقان، سۇلتان سالتۇق بۇغراخان، ماخمۇت قەشقىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاتارلىق بۈيۈك ئىنسانلار يېتىشتۈرگەن، بۈيۈك دۆلەتلەر قۇرغان ۋە كۈلتۈر - مەدەنىيەت ئىنژىنېرلىرىدىن ھېسابلانغان بىر تۈرك قەۋمى سۈپىتىدە تونۇلغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر تۈركلىرى، بۈگۈن خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئاساريتى ئاستىدا ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنغان ھالدا ھايات كەچۈرمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندا، مۇسۇلمان تۈرك خەلقىگە نىسبەتەن

تويغۇرۇش ئۇچۇنلا ئىشلىتىلمەكتە، خىتاي كۆچمەنلىرىگە ئالاھىدە سىياسىي، ئىقتىسادىي ئىمتىيازلار بېرىلمەكتە. مۇسۇلمان تۈرك خەلقى يېزا - سەھرالاردا، خارابە ئۆيلەردە ياشىماقتا. خىتاي كۆچمەنلىرى بولسا ھەر جەھەتتىن مۇكەممەل بولغان زامانۋىي ئىمارەت رايونلىرىدا ئولتۇراقلاشماقتا. ئىجتىمائىي قۇرۇلمىدىكى بۇ تەڭسىزلىك، ھەر جەھەتتىن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مەنپەئىتىگە پايدىسىز تەرەپكە قاراپ راۋاجلانماقتا. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇسۇلمان تۈرك كىملىكىنى ئېرىتىپ يوقۇتۇش سىياسىتى، ئۇيغۇر تۈركلىرىنى، بۇ رايونغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان خىتايلارنىڭ قارشىسىدا، ئۆز ۋەتىنىدە ئىككىنچى سىنىپ يەنى تۆۋەن تەبىقە ئىنسانلار ھالىتىگە چۈشۈرۈپ قويماقتا.

ئۇيغۇر تۈركلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدىكى شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى، ئىش ئىمكانلىرىدىن مەھرۇم قىلىنىپ، يەنمۇ گادايلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىشقا مەجبۇرلانماقتا. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يەرلەشتۈرۈشتىكى ئاساسىي مەقسىتى - شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۆز ئانا ۋەتىنىدە ئاز سانلىق ھالىتىگە چۈشۈرۈش: ئاخىرقى نىشانى بولسا شەرقىي تۈركىستانغا يۈز ئەللىك مىليون خىتاينى يەرلەشتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ يەرلىك خەلقىنى ئاسسىملياتسىيە ئارقىلىق خىتايلاشتۇرۇشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشقان تەقدىردە، شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ قانداق بىر ۋەزىئەتتە قالىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن ئەمەس.

2. مائارىپ ۋە مەدەنىيەت (كۇلتۇر) ساھەسىدىكى ئاسسىملياتسىيە سىياسىتى

خىتاي رەھبەرلىك گۇرۇھى، خىتاي مىللەتچىلىكىنى ئاساس قىلغان شوۋىنىستىك مائارىپ سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئارقىلىق، ئۇيغۇر تۈركلىرىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىق تۈرك ياشلىرىنىڭ ئۇنۇمۇبرىستېت ۋە ئالىي تېخنىكوملاردا تەلىم - تەربىيە كۇرۇشىنى چەكلىمەكتە. مائارىپ ساھەسىدە تەڭسىزلىكلەر، ئىنسان ھەقلىرىگە خىلاپلىق قىلىش، كۇندىن - كۇنگە ئېغىرلاشماقتا. شەرقىي تۈركىستاندا ئۇنۇمۇبرىستېتلەرگە ۋە ئالىي تېخنىكوملارغا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ 70% نى خىتاي ئوقۇغۇچىلاردىن پەقەتلا 30% تۈركلەر، مۇڭغۇلىلار ۋە باشقا ئېتنىك گۇرۇپلاردىن تەشكىل تاپماقتا.

ئۇنۇمۇبرىستېتلەر، ئالىي تېخنىكوملار پۇللۇق بولغانلىقتىن ئىقتىسادىي ئىمكانىيىتى ياخشى بولمىغان، كەمبەغەللىكتە ۋە قىينچىلىق ئاستىدا ياشاش ئۇچۇن مۇجادىلە قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۆز ئەۋلادلىرىنى ئۇنۇمۇبرىستېتلەردە، ئالىي تېخنىكوملاردا ئوقۇتۇشى، ئىمكانسىز ھالغا كەلمەكتە.

بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن 1948 - يىلىدا قوبۇل قىلىنغان «دۇنيا ئىنسان ھەقلىرى بايانناتى»نىڭ 26 - ماددىسىنىڭ بىرىنچى تارمىقىدا «ھەربىر ئىنسان

ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى چەكلەش ئۈچۈن، ئىنسانلىق شەرىپىنى ئايىغ - ئاستى قىلىدىغان «قوساقتىكى بالىنى قىردۇرۇش» ئۇسۇلىنى يولغا قويماقتا. بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستانلىق ئاياللارنى ئويىراتسىيە ئارقىلىق تۇغماس قىلىۋەتمەكتە. ئۇچىنچى پەرزەنتكە ھاملىدار بولۇپ قالغانلارنىڭ قارنىنى يېرىپ، پەرزەنتلىرى مەجبۇرى ھالدا ئېلىپ تاشلانماقتا. ھاملىدار بولۇپ قالغان ئاياللارنىڭ يولدىشى دۆلەت مەمۇرى بولغان بولسا، ئۇنى خىزمەتتىن بوشاتماقتا. پۈتۈن ئىجتىمائىي ھەقلىردىن مەھرۇم قىلىنماقتا. شەرت - شارائىتى ناچار يەرلەردە، ساغلام بولمىغان مۇھىتتا ئېلىپ بېرىلغان قىردۇرۇش ئاپىراتسىيەسى بىلەن، ھەر يىلى ئون مىڭلارچە ئايال ۋە بالىلار ئۆلۈپ كەتمەكتە. نەتىجىدە ئىنسان ھەقلىرى ھەققىدىكى خەلقئارا بايانات قوبۇل قىلىنغان، ئىنسانلىق شەرىپى ۋە قەدىرى قىممىتىنىڭ قوغدىلىشى ھەققىدىكى پرىنسىپلار ئايىغ - ئاستى قىلىنماقتا ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن مۇقەددەس سانالغان ياشاش ھەققىگە تاجاۋۇز ئېتىلمەكتە.

كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى بىر تەرەپتىن شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ تەبىئىي شەكىلدىكى كۆپىيىشلىرىنى چېكىدىن ئاشقان قاتتىق سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي تەدبىرلەر بىلەن چەكلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن «شەرقىي تۈركىستان بىياۋان زېمىن ۋە مول يەر ئاستى، يەر ئۈستى بايلىقلىرىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەمگەك كۈچلىرىگە جىددى ھالدا ئېھتىياجى بار» دىگەن سەپسەتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ دېموگرافىيىك قۇرۇلۇشىنى ئۆزگەرتىش مەقسىتى بىلەن بارلىق ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي تەدبىرلەر ۋە ھەرخىل قاتناش - تىرانسپورت ئىمكانلىرىنى قوللىنىپ، شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى يۆتكەپ ئەكىلىش ھەرىكىتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتماقتا.

1949 - يىلىدا ئەسكەر ۋە خەلق بولۇپ، شەرقىي تۈركىستان نوپۇسىنىڭ 3% نى تەشكىل قىلغان ئىككى يۈز قىرىق مىڭ ئەتراپىدىكى خىتاي نوپۇسى، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاتمىش يىلدىن بۇيانقى شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي ئاققۇنلىرىنى يەرلەشتۈرۈش سىياسىتى نەتىجىسىدە، بۈگۈن خىتايلارنىڭ نوپۇسى ئون مىليونغا يېقىنلىشىپ قالدى. دېمەك بۇ ئاتمىش يىل ئىچىدە خىتاي نوپۇسى، شەرقىي تۈركىستاندا قىرىق ئىككى ھەسسە كۆپەيدى.

خىتاي ھۆكۈمىتى، خىتاي كۆچمەنلىرى ئۈچۈن ھەرخىل دۆلەت ئىمكانلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، شەرقىي تۈركىستانغا كۆپلەپ يەرلىشىشنى تەشۋىق قىلماقتا. خىتاي كۆچمەنلىرى، شەھەرلەردە مائاشلىرى يۇقىرى بولغان نېفىت، تەبىئى گاز، ئالتۇن قاتارلىق سانائەت ئورۇنلىرىغا، يېزا ئىگىلىك ساھەسىدە بولسا، سۇ مەنبەئى مول بولغان مۇنبەت تۈپراقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلماقتا.

شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى ئەڭ ئېغىر ئىشلاردا قوسقىنى چالا - پۈچۈق

نى تەشكىل قىلماقتا.

خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ ئىستاتىستىك رەقەملىرى، قوش تىلدا تەلىم - تەربىيە كۆرۈۋاتقان بالىلار باغچىسىدىكى بالىلارنىڭ سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىغان بولۇپ، ئۇلارنى قوشقاندا تېخىمۇ ئۇستۈن بىر رەقەم ئورتۇرىغا چىقىشى مۇقەررەردۇر.

خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى بيۈروسىنىڭ سېكرېتارى ۋاڭ لېچۈەننىڭ 2005 - يىلىدىكى «قوش تىللىق مائارىپنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئوقۇش يېشىغا توشمىغان بالىلاردىن باشلاپ، بۇ خىزمەتنى چىڭ تۇتۇش كېرەك» دېگەن ئىلمىي ئاساسقا تايانمىغان چاقىرىقى بىلەن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەڭ كەمبەغەل رايونلىرىدىمۇ قوش تىللىق بالىلار باغچىلىرى، مەكتەپلىرى قۇرۇلماقتا. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەۋەر تور بېتىنىڭ 2009 - يىل 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىكى خەۋەرنگە قارىغاندا، يالغۇز قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ يەركەن ناھىيىسىدە 2005 - يىلىدىن ئېتىبارەن سەكسەن ئۇچ قوش تىللىق بالىلار باغچىسى مەكتىپى قۇرۇلغان بولۇپ، 2009 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ مەكتەپلەرنىڭ سانىنى يۈز ئاتمىش توقۇزغا يەتكۈزۈش قارارلاشتۇرۇلغان. بۇ خىل قوش تىللىق مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياشلىرى ئۇچ بىلەن ئالتە ياش ئارىسىدا بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مائارىپىدا چوڭقۇر بوشلۇقنى مەيدانغا كەلتۈرمەكتە. قوش تىللىق مەكتەپلەر ئاساسەن ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان بولۇپ، خىتاي ئوقۇغۇچىلىرى بۇ پىلاننىڭ ئىچىدە ئەمەستۇر. ئاتالغۇدا «قوش تىللىق مائارىپ» دېيىلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەمەلىيەتتە پەقەتلا خىتاي تىلىنى ئاساس قىلىپ تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بارماقتا. خىتاي ئوقۇتقۇچىلار، شەرقىي تۈركىستانلىق ناريسىدە بالىلارغا «ئانا، دادا» دېگەن سۆزلەردىن باشلاپ، «بابا، ماما» شەكلىدە خىتايچە ئۆگەتمەكتە. مۇشۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر ئانا تىلى تەلىم - تەربىيەسى چەتكە قېقىلىپ، شەرقىي تۈركىستانلىق بالىلارنىڭ ئاستا - ئاستا ئانا تىلىدىن ۋە مەدەنىيىتىدىن يىراقلاشتۇرۇلۇشى، شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدا قاتتىق ئەندىشە تۇغدۇرماقتا.

1982 - يىلى ماقۇللانغان خىتاي دۆلەت ئاساسىي قانۇنىنىڭ 4 - ماددىسىنىڭ ئاخىرقى ئابزاسىدا «خىتايدىكى بارلىق مىللەتلەر ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ۋە يېزىقىنى قوللۇنۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ھوقۇقىغا، ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قوغداش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە» دېيىلگەن ئىدى. بۇگۈن خىتاي كومپارتىيەسى ھاكىمىيىتى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن، مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى قوللىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت قانۇنىي ھەق - ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىپ، شىددەتلىك ھالدا خىتايلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنى يولغا قويماقتا. بۇ سىياسەتنى ھىمايە قىلمىغان، ئۆز ئانا تىلىنى

تەلىم - تەربىيە ئېلىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگىدۇر، ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ ئىشكى، قابىلىيىتى بولغان ھەر ئىنسانغا ئوچۇق بولۇشى كېرەك»؛ بۇ ماددىنىڭ ئىككىنچى تارمىقىدا «مائارىپ تەربىيەسى ئىنسانلىق خاراكتېرىنى تولۇق شەكىللەندۈرۈشنى ۋە ئاساسلىق ھۆرىيەتلەرگە بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامنى قۇۋەتلەندۈرۈشنى نىشان قىلىشى كېرەك» دېيىلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستاندا، خىتاي باللىرى ئوقۇيدىغان باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ سانى، خىتاي نوپۇسىنىڭ سانىغا قارىغاندا كۆپ بولۇپ، ئۇيغۇر تۈركلىرى ئۆچۈن ئېچىلغان مەكتەپلەرنىڭ سانى ناھايىتى ئازدۇر. مەكتەپلەر ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى جەھەتتىنمۇ پەرقلىققا ئىگە. خىتاي مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى تولۇق ۋە زامانىۋىي بولۇپ، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ۋەزىيىتى پەرىشان ھالدا ۋە بەكمۇ يېتەرسىزدۇر. مەيلى باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە بولسۇن، مەيلى ئالىي مەكتەپلەردە بولسۇن، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي تارىخ ۋە مىللىي مەدەنىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك دەرسلەرنىڭ ئوقۇتۇلۇشى چەكلەنگەن بولۇپ، بۇ خىل دەرسلەرنىڭ دەرس پروگراممىلىرىدا يېرى يوقتۇر.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى «ئۇيغۇر تىلى بىلىم ۋە تېخنولوگىيەنىڭ چاغداش ئېھتىياجلىرىغا ماسلىشالمايدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىكى تەلىم - تەربىيە، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ تەلىم - تەربىيە جەھەتتە ئارقىدا قېلىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش سەپسەتەلەرنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، 2002 - يىلى سىنتەبىردىن ئېتىبارەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ئالىي تېخنىكوملاردا ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەلىم - تەربىيە تىلى سۈپىتىدە قوللۇنۇلۇشىنى توختاتتى.

2004 - يىلىدىن بۇيان، خىتاي ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندا «قوش تىللىق مائارىپ» شۇئارىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئۇيغۇر مائارىپىنى خىتايلاشتۇرۇش ئۆچۈن جىددى ھەرىكەت باشلاتتى. يەسلىدىن بالىلار باغچىسى، باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ھەتتا ئوتتۇرا مەكتەپلەرگىچە بولغان شەرقىي تۈركىستانلىق بالىلار ۋە ياشلارغا كەڭ كۆلەملىك ھالدا خىتاي تىلىدا دەرس پروگراممىلىرى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تىل جەھەتتىكى ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنى شىددەتلىك بىر شەكىلدە ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان «قوش تىللىق تەلىم - تەربىيە» سىياسىتىنىڭ ئەمىلىلەشتۈرۈلۈشى ھەققىدە، شەرقىي تۈركىستاندىكى مائارىپ ساھەسىنىڭ تور بەتلىرىدە ئېلان قىلىنىۋاتقان مەلۇماتلاردىن ئاشكارىلانغىنىغا قارىغاندا، 2008 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي تىلىدا تەلىم - تەربىيە ئېلىشقا زورلانغان باللارنىڭ سانى 863000 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. بۇ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتايدىن باشقا مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 35.5%

نېفت بايلىقىنىڭ مىقدارى ئاتمىش بەش مىليار سەككىز يۈز ئاتمىش مىليون تونىدۇر. تەبىئى گاز مىقدارى بولسا ئون تىرىلىئون ئۈچ يۈز مىليار تونىدۇر.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە ئېنىقلانغان يۈز ئاتمىش سەككىز خىل رەڭلىك مېتالنىڭ يۈز ئوتتۇز سەككىز خىلى شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىرىلماقتا. شەرقىي تۈركىستاندا ئاتمىش ئالتە ئالتۇن كانى مەۋجۇت بولۇپ، ھەر يىلى بىرقانچە تونا ئالتۇن مەھسۇلاتى ئېلىنماقتا. بۇنىڭدىن باشقا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق جەھەتتىمۇ، شەرقىي تۈركىستان ناھايىتى باي بىر مەملىكەتتۇر.

خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى پارتىيە سېكرېتارى ۋاڭ لېچۈەن، شەرقىي تۈركىستاندىكى نېفت مىقدارىنىڭ پۈتۈن خىتايدىكى نېفت مەنبەسىنىڭ 30%نى، تەبىئى گاز مەنبەسىنىڭ 35% نى كۆمۈر مەنبەسىنىڭ بولسا 40%نى تەشكىل قىلىدىغانلىقىنى، بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ خىتاي ئۈچۈن نەقەدەر ھاياتى قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ ئۆتكەن. نېفت ئىشلەپچىقىرىلىشىنىڭ 2010-يىلى ئاتمىش مىليون تونىنا، 2020 - يىلىدا بولسا يۈز مىليون تونىغا يەتكۈزۈلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

شەرقىي تۈركىستانىنىڭ يەر ئاستى، يەر ئۈستى بايلىقلىرى خىتايلار تەرىپىدىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ، سۈمۈرۈلمەكتە، يەر ئاستى تۈرىلار بىلەن خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىغا ئېلىپ كېتىلمەكتە. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بايلىقلىرى خىتايغا توشۇلۇپ، خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىدىن قايتقان ئىچى بوش پويىزلار بىلەن خىتاي كۆچمەنلىرى شەرقىي تۈركىستانغا كەلتۈرۈلمەكتە. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى، ئۆزلىرىنىڭ زېمىنىغا ئاللاھ تەرىپىدىن بېرىلگەن بۇ بايلىقلاردىن نېسىۋىسىنى ئېلىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە بولالماستىن، يوقسۇللۇق ئىچىدە پەرىشان ھايات كەچۈرمەكتە.

شەرقىي تۈركىستاندىكى بۇ غايەت مول بولغان نېفت، تەبىئى گاز ۋە ئالتۇن كانلىرىدا خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن خىتايلار يۇقىرى مائاش بىلەن ئىشلىمەكتە. ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن بۇ سانايى تەسسىلەرگە ئىشچى ۋە تېخنىك كادىرلار قوبۇل قىلىنماي چەتكە قېقىلماقتا. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ شەھەر ۋە چەت رايونلىرىدىكى سانايى مۇئەسسەلەردە ئىشلەيدىغانلارنىڭ 95% نى خىتايلار تەشكىل قىلماقتا. دۆلەت ئورۇنلىرىغا كادىر ۋە ئىشچى ئېلىشتا ئىرقىي ئايرىمچىلىق يولغا قويۇلماقتا.

ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ياكى ئالىي تېخنىكومىلارنى پۈتتۈرگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلار، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى ئايرىمچىلىق نەتىجىسىدە، ئىش ئىمكانلىرىدىن مەھرۇم ھالدا پەرىشان بولۇپ خورلانماقتا. ئىش يەرلىرىگە «بۇ ئىش ئورنىغا ئۇيغۇرلار ئېلىنمايدۇ» تەرىقىسىدىكى ئۇقتۇرۇشلار چاپلانماقتا. ئىشسىزلىق نىسبىتى

قوللۇنۇشىنى ئىستىگەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى «تېرورىست»، «ئەسەبى ئىسلامچى»، «بۆلگۈنچى» دەپ ئەيىپلەپ رەھىمسىزلەرچە جازالاندۇرماقتا. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى خەلق قۇرۇلتىيى، قانۇن تۈزەش كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىنى جو - كۇن - رەن 2008 - يىلى توردا ئېلان قىلغان «شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) بۆلگۈنچىلىك مەسىلىسى ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىم» ماۋزۇلۇق ماقالىسىدا: «تىل بىر مىللەتنىڭ ھاياتىدۇر. بىر مىللەتنى ئەڭ ياخشى ئىدارە قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى - ئۇلارنىڭ تىلىنى ئاستا - ئاستا يوقۇتۇشتىن ئىبارەتتۇر» دەپ جۆيلىمەكتە. بۇ سۆزلەر بۈگۈنكى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ھەققىي ئورتاق كۆز قارىشىدۇر. دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئىنسان ھەقلىرى دەپسەنچىلىكى مەۋجۇتمۇدۇر؟!

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندىكى تېخى توي قىلمىغان، گۈزەل ئۇيغۇر قىزلىرىنى ئائىلىلىرىدىن مەجبۇرى ھالدا ئايرىۋېلىپ، مەجبۇرى ھالدا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە ئوقۇتۇش باھانىلىرى بىلەن خىتاينىڭ ئىچكى رايۇنلىرىغا يۆتكەپ ئېلىپ بېرىپ ئاسسىملياتسىيە قىلىشقا ئۇرۇنماقتا، بۇ ۋەزىئەتكە دۇچار بولغان قىزلارنىڭ سانى يۈز مىڭلاردىن ئېشىپ كەتتى. خىتاي ھاكىمىيىتى، ئەسكى خىتاي سىياسىتى ھېسابلانغان ئۇيغۇرلار بىلەن خىتايلار ئارىسىدىكى ئۆزئارا توي قىلىشنى، پۈتۈن كۈچى بىلەن تەشۋىق قىلماقتا.

3. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئۈستى ۋە يەر ئاستى بايلىقلىرى ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنى يوقسۇلاشتۇرۇش ۋە سۈمۈرۈش سىياسىتى

بۈگۈن خىتاي ھاكىمىيىتى ئىشغالىدىكى شەرقىي تۈركىستان ھەر جەھەتتىن ناھايىتى باي بىر مەملىكەتتۇر. بۇ مەملىكەتتە نېفىت، تەبىئى گاز، ئالتۇن، كۈمۈش، ئۇرانىيوم، ۋولفرام، قوغۇشۇن، مىس، كۆمۈر، تۆمۈر قاتارلىق نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك بايلىقلار مەۋجۇتتۇر. بۈگۈنكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ناھايىتى تېز سۈرئەتتە يۈكسلىشى، سانايى قۇرۇلۇشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ نېفتى، ئۇرانىيومى، ۋولفرامى، ئالتۇنى، تۆمۈرى، كۆمۈرى ۋە باشقا بايلىقلىرى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ بايلىقلارسىز مۇنداق بىر تەرەققىياتنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

دۇنيا گىئولوگلىرىنىڭ تەتقىقاتلىرىغا ئاساسلانغاندا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى قارامای، تۇرپان نېفت مەيدانلىرىنى ھېسابقا ئالمىغان ھالدا، پەقەتلا شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى تارىم ۋادىسىدىكى نېفت بايلىقىنىڭ مىقدارى ھېساپلانغاندا ئون سەككىز مىليار تون چىققان. كۆمۈر بايلىقىنىڭ مىقدارى بىر تېرىلئون ئەللىك مىليار تونىنىدىن ئارتۇقراقتۇر. شەرقىي تۈركىستاننىڭ توپلام

تۈركستان تۈپراقلىرىغا كۆممەكتە. بۇنىڭدىكى ئاساسىي نىشان، شەرقىي تۈركستان تۈركلىرىنىڭ نەسلىنى قۇرۇتۇپ، تارىختىن ئۇچۇرۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت.

5. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركستان خەلقىنىڭ ھەج ۋە سایاھەت ئەركىنلىكىنى چەكلەش سیاسىتى

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيتى شەرقىي تۈركستان خەلقىنىڭ ھۆر دۇنيا بىلەن ئۇچرىشىشىنى چەكلەش ئۈچۈن، سایاھەت ئەركىنلىكىنى چەكلەش سیاسىتىنى ئىجرا قىلماقتا.

2006 - يىلىدىن ئېتىبارەن، مەيلى خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە بولسۇن، مەيلى شەرقىي تۈركستاندا بولسۇن، خىتايلار پاسپورت ئۈچۈن مۇراجىئەت قىلغاندا، ساقچى ئورۇنلىرى تەرىپىدىن بىر ھەپتە ئىچىدە پاسپورت بېرىلۈاتقان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركستانلىق تۈرك قاۋمىگە مەنسۇپ خىتاي ۋەتەنداشلىرىنىڭ پاسپورت ئېلىشىنى مۇشكۈللەشتۈرۈپ كەلمەكتە. ئايلارچە، يىللارچە پاسپورت ئېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلسىمۇ پاسپورت ئالالمىغانلار زور كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلماقتا. پەقەت خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىكى يۇقىرى مەنسەپدارلارنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرى، يېقىنلىرى ۋە ياكى پاسپورت ئىشلەيدىغانلارغا زور مقداردىكى پۇلنى پارا بەرگەنلەر ئۈچۈن، پاسپورت ئېلىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلماقتا.

بۇ ھادىسە خىتايدىكى تەكسىزلىكنىڭ ۋە ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلىنۋاتقانلىقىنىڭ روشەن بىر دەللىدۇر، شۇنداقلا شەرقىي تۈركستان تۈركلىرىگە تۆۋەن تەبىقە مۇئامىلىسى قىلىنۋاتقانلىقىنىڭ ئوچۇق ئىسپاتىدۇر.

خىتاي ھاكىمىيتى تەكتلەۋاتقان «ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ۋە ئىسلاھات» سیاسىتى، شەرقىي تۈركستانلىقلار ئۈچۈن ئىجرا قىلىنماي كەلمەكتە.

چەت ئەللەردە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركستانلىقلار، پاسپورت ئېلىشتىكى مۇشكۈلاتلار سەۋەبىدىن ئۇرۇق - تۇغقان زىيارىتىگە چىقىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قالماقتا. شەرقىي تۈركستانلىقلارنىڭ سایاھەت ئەركىنلىكىدىن ئىبارەت ھەق - ھوقۇقلىرى چەكلەنمەكتە. مىڭ بىر مۇشكۈلات بىلەن پاسپورت ئېلىپ چەت ئەلگە چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن شەرقىي تۈركستانلىقلاردىن، خىتاي ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى «ئۆمرە ۋە ھەج ئۇچۇن سائۇدى ئەرەبىستانغا قەتئى بارمايمەن» دېگەن مەزمۇندىكى ئىمزالىق ھۆججەت ئېلىشتىن باشقا، ئۇ كىشىنىڭ بانكىغا زور مقداردا تەمىنات پۇلى قويۇشىنى تەلەپ قىلماقتا.

بىرلەشكەن مىللەتلەر ئىنسان ھەقلىرى بايانىتىنىڭ 13 - ماددىسىدا: «1. ھەربىر ئىنسان دۆلەت ئىچىدە ئەركىن ھالدا سایاھەت قىلىش، ئېكسكۇرسىيە قىلىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە؛ 2. ھەربىر ئىنسان ھەرقانداق بىر دۆلەتتىن، ھەتتا ئۆز دۆلىتىدىن

شەرقىي تۈركىستانلىقلار، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ناھايىتى يۇقىرى سانىنى تەشكىل قىلماقتا. مۇشۇنداق بىر ئايرىمچىلىقنى، بۆلگۈنچۈلۈكنى ئىشقا ئاشۇرۇۋاتقان كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكى، بۇ ئايرىمچىلىققا نارازى بولغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى «بۆلگۈنچىلەر» دەپ ئەيىپلەپ، دۆلەت تېرورىنى يولغا قويۇپ، شىددەتلىك شەكىلدە باستۇرماقتا ۋە ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى بوغماقتا.

مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋال ئاستىدا، ياشاش ئىمكانىنى تاپالمىغان شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنى ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن گۈزەل مەملىكىتىدىن ئايرىلىپ باشقا دۆلەتلەرگە چىقىپ كېتىپ، سىغىنغۇچى بولۇشقا مەجبۇر قىلىنماقتا. دۇنيانىڭ ھېچبىر يېرىدە بۇ شەكىلدىكى ئىنسان ھەقلىرىنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلىنىشىنى ئۇچرۇتۇش مۇمكىن ئەمەس.

بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ئىنسان ھەقلىرى بايانناتىنىڭ 23 - ماددىسىدا «ھەربىر ئىنسان ئىشلەش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگىدۇر» دەپ كۆرسۈتۈلمەكتە.

4. شەرقىي تۈركىستاندا ئاتوم - يادرو قوراللىرىنىڭ سىناق قىلىنىشى

قىزىل خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاتوم - يادرو تەتقىقات مەركىزى ۋە تەجرىبە مەيدانى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ لوپنور رايونىغا جايلاشقان. شۇنداقلا خىتاينىڭ ئاتوم - يادرو فۇزە بازىسىمۇ بۇ رايونغا ئورۇنلاشقان. 1995 - يىل 15 - مايدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ لوپنور رايونىدا ئېلىپ بارغان ئاتوم بومبىسى سىنىقىدا ئىشلەتكەن بومبا، ئامېرىكىنىڭ 1945 - يىلى ياپونىيەنىڭ خىروشىما شەھرىگە تاشلىغان ئاتوم بومبىسىدىن يەتمىش ھەسسە كۈچلۈك ئىكەنلىكى يەنى بىر مىگاۋات تون يەنى مىڭ كىلو تونىنا كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلگەن. 1964 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندا يىگىرمە ئىككىسى يەر ئاستىدا، يىگىرمە ئۈچى ئاتموسفېرادا بولۇپ، جەمئىي قىرىق بەش قېتىم ئاتوم - يادرو سىنىقى ئېلىپ بارغان. نەتىجىدە ھاۋا، سۇ قاتلىرى، دېھقانچىلىق ۋادىلىرى ئېغىر بۇلغۇنۇشقا ئۇچرىغان ۋە تەبىئەتنىڭ ئىكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان. خەلقنىڭ ئارىسىدا نېمە كېسەل ئىكەنلىكى بىلىنمىگەن كېسەللىكلەر مەيدانغا كەلگەن. راك كېسىلىگە ئۇچرىغانلارنىڭ سانى ھەددىدىن زىيادە كۆپىيىپ، ئىككى يۈز قىرىق مىڭدىن ئارتۇق كىشى پاجىئەلىك ھالدا ئۆلگەن ۋە شۇنىڭغا يېقىن كىشى مېيىپ بولۇپ قالغان. يېڭى تۇغۇلغان بىر مىليون تۆرت يۈز مىڭ بوۋاق، رادىئاتسىيونغا ئۇچراپ، مېيىپ شەكىلدە دۇنياغا كەلگەن.

كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتى، شەرقىي تۈركىستاندا ئاتوم - يادرو سىنىقى ئېلىپ بېرىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، باشقا دۆلەتلەرنىڭ ئاتوم - يادرو سىناقلىرىنىڭ قالدۇق - داشقاللىرىنى نۇرغۇن مىقداردا پۇل ئېلىپ، شەرقىي

ئۇچۇن ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنىڭ يېڭى بىر پاكىتى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقماقتا.

7. شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسانلارنىڭ ساقلىق مەسلىسى

شەرقىي تۈركىستاندا يامراپ كېتىۋاتقان باشقا بىر خەۋپ - خېرويىن (ئاق تاماكا) غا ئوگۇنۇپ قالغانلار سانىنىڭ بارغانسېرى كۆچىيىپ كېتىۋاتقانلىقى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ياشلىرى ئارىسىدا ئەيدىس ۋىرۇسىنىڭ ناھايىتى تېز سۈرئەتتە يېيىلىپ كېتىۋاتقانلىقىدۇر. 1995 - يىلىدا تومۇر ئىچى يولى بىلەن زەھەرلىك مادده قوللىنىدىغانلار ئارىسىدا HIV پەقەت يوقتى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇرۇمچىدىكى ئاق تاماكىغا ئوگۇنۇپ قالغانلار، ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ 28.8% نى، غۇلجىدىكىلەرنىڭ 82.2% نى تەشكىل قىلىدىغان بولدى. بۈگۈنكى كۈندە شەرقىي تۈركىستان، خىتاينىڭ يۇنىنەن ئۆلكىسىدىن قالسا ئەيدىس بولغان كىشىلەرنىڭ سانى ئەڭ كۆپ رايونىغا ئايلىنىپ قالدى. كىشىنى قايغۇلاندۇرۇدىغىنى باشقا بىر ئەھۋال مەۋجۇت بولۇپ، HIV نى ئوكۇل يېڭنىسى بىلەن ئۆزىنىڭ بەدىنىگە ئۇرىدىغان ھەر ئون كىشىدىن بىرى شەرقىي تۈركىستاندا ياشىماقتا. خەلقئارا قىزىل كرىست جەمئىيىتىنىڭ مەلۇماتلىرىدا، تارقىلىش، يوقۇملۇنۇش نىسبىتى ئۇيغۇرلاردا خىتايلارغا قارىغاندا ئۇچ ھەسسە كۆپ ئىكەنلىكى، HIVپوزىتىپ بولغان ئون سەككىز مىڭ ئىككى يۈز ئالتە كىشىنىڭ 75% نىڭ تومۇر ئىچى يولى بىلەن زەھەرلىك مادده قوللىنىدىغانلىقى، HIV ۋىرۇسىغا ئۇچرىغانلارنىڭ 80% نى ئۇيغۇرلار تەشكىل قىلىدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. (5)

ئۇيغۇر ياشلىرىغا يېتەرلىك ھالدا ساقلىق خىزمىتىنىڭ ئېلىپ بېرىلماسلىقى، شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنىڭ كۆپلەپ كېلىشىنىڭ تەشۋىق قىلىنىشى، ۋىرۇسنىڭ يەنمۇ كۆپلەپ يېيىلىشىغا سەۋەب بولماقتا.

شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىۋاتقان ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى ئىرقىي ئايرىمچىلىق نەتىجىسىدە ئالىي مەلۇماتلىق ئۇيغۇر ياشلىرى ئىچىدىكى ئىشسىزلىقنىڭ كۆپىيىشى، ياشلىرىمىزنى روھى چۈشكۈنلۈككە ئۇچراتماقتا. بۇ ياشلار زەھەرلىك چېكىملىك (ئاق تاماكا) چېكىشكە ۋە ئەخلاققا ئۇيغۇن بولمىغان ئىش ھەرىكەتلەرگە ئادەتلىنىشكە رىغبەتلەندۇرۇلمەكتە ۋە مەجبۇرلانماقتا. بۇ يەردە شۇنىڭغا دىققەت ئېتىۋارنى ئالاھىدە مەركەزلەشتۇرۇش كېرەككى، شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي نوپۇسىنىڭ 90% ى دۆلەتنىڭ پۇلسىز ساقلىق خىزمەتلىرىدىن پايدىلانماقتا. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ دۆلەتنىڭ ساقلىق ئىمكانلىرىدىن پايدىلىنىش نىسبىتى 12% ئەتراپىدا قالماقتا. ساقلىق خىزمەتلىرى ئۇچۇن كېرەكلىك ئۇسكۇنىلەرنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى نەتىجىسىدە سېرىق كېسەللىكنىڭ، ئىنسانلار ئىچىدە تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىش ھادىسىلىرى يۈز بەرمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسانلارنىڭ ئۆمۈر كۆرۈش ياش چېكى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن

ئايرىلىش ۋە ئۆز دۆلىتىگە قايتىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگىدۇر» دېيىلمەكتە.

6. شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەجداد مىراسى بولغان كۇلتۇر - مەدەنىيەت ئابىدىلىرىگە قىلىنغان بۇزغۇنچىلىقلار.

شەرقىي تۈركىستاندا، ئەجداتلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان قىممەتلىك مەدەنىيەت - كۇلتۇر مىراسلىرىمىز ھېسابلانغان تارىخى شەھەرلەر، مەدرىسلەر، كارۋان سارايلار، تەككەلەر، چەشمىلەر، مەسچىت - جامىلەر ۋە بۇيۇكلەرنىڭ مازارلىرى قىرىلغان، تۆكۈلگەن ھالدا خاراپ بولماقتا ۋە ئىزلىرى يوقاپ كەتمەكتە.

شەرقىي تۈركىستاندا، خىتاي ئىدارىچىلىرى تەرىپىدىن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆي ۋە بىناكارلىق ئىنشائاتلىرىدا قوللىنىپ كەلگەن تارىخىي بىناكارلىق شەكىللىرى بىلەن مىللىي ئۇسلۇبلىرى يوق قىلىنىپ، شەرقىي تۈركىستان شەھەرلىرىگە خىتايلارنىڭ ئەنئەنىۋى بىناكارلىقىدا ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە بولغان راۋاقلار ياسالماقتا ۋە راۋاقلار ئۇيغۇر تۈرك شەھەرلىرىنىڭ ئەسلىدىكى كۆرۈنۈشىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنى خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىدىكى قەدىمكى خىتاي شەھەرلىرى كۆرۈنۈشىگە ئايلاندۇرماقتا. شەھەر قۇرۇلۇشىدىكى بۇ ئۆزگىرىش ۋە ئاسسىمىلياتسىيە يېقىندىن بېرى تېخمۇ شىددەتلىك شەكىلدە ئېلىپ بېرىلماقتا. ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى سىياسىي، كۇلتۇر ۋە تىجارەت مەركىزى بولغان قەشقەر شەھرىدىكى ئۆيلەر مەھەللىمۇ مەھەللە چېقىپ تاشلىنىپ، قەشقەر شەھرىنىڭ مىللىي كۆرىنىشى ۋە بىناكارلىق ئالاھىدىلىكىنى يوق قىلىشقا قارىتىلغان زوراۋانلىق ھەرىكىتى جىددى شەكىلدە داۋام قىلماقتا.

بۇ سەيقەستلىك ھەرىكەتنى باشلاشتا «قەشقەر شەھرىنىڭ ئۆيلىرى يەر تەۋرەشكە بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ئۆيلەردۇر. بىز يەر تەۋرەشكە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان بىنا ۋە ئۆيلەرنى ياسايمىز» سەپسەتەسىنى بازارغا سېلىپ، ئۇيغۇر تۈركلىرىنى شەھەر مەركىزىدىن يىراق سەھرا - يېزىلارغا ھەيدەپ، يېڭى سېلىنغان بىنالارغا تېخمۇ كۆپ خىتايلارنى يەرلەشتۈرۈپ، بۇ شەھەرنىڭ تۈرك كۇلتۇرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان قۇرۇلۇشىنى ئۆزگەرتىپ، بۇ مۇقەددەس ئۇيغۇر شەھرىنى خىتايلاشتۇرۇپ، شەھەر كۆرۈنۈشىنى خىتاي شەھەرلىرى قىياپىتىگە ئايلاندۇرماقتا.

بۇ يىل 5 - ئايدا قەشقەردىكى تارىخىي تەلىم - تەربىيە يېرى بولغان خانلىق مەدرىسىنى (قاراخانىلار دەۋرىنىڭ مىراسى) رەھىمسىزلەرچە چېقىپ تاشلىغان. ھازىر قەشقەر كونا شەھەردە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى بىناكارلىق ئالاھىدىلىكى ۋە تارىخىي ئەسەرلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ساقلىنىپ قالغان ئەنئەنىۋى قۇرۇلۇشلار تامامەن چېقىپ تاشلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى بىنالار سېلىنماقتا. يالغۇز بۇنىڭ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي خىتاي كۇلتۇر - مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىنالارنىڭ سېلىنىۋاتقانلىقى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ كۇلتۇر - مەدەنىيىتىنى ۋە تارىخىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ، شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىنى خىتاي تېرىتورىيەسى قىلىپ كۆرسىتىش

(ئىدارىلارنىڭ ۋىلايەتتىن يېزىلارغىچە بولغان رەھبىرى خادىملىرى ئىچىدە، ئاساسلىق رەھبىرى ئورۇنىدا تۇرغانلار پارتىيە سېكرېتارلىرى خىتايلاردۇر)؛

9. ساقلىق خىزمەتلىرىدىكى ئايرىمچىلىق؛

10. ئىجتىمائى ئادالەت جەھەتتىكى ئايرىمچىلىق؛

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆزى ئىرقىي ئايرىمچىلىق سىياسىتى يۈرگۈزۈپ تۇرۇۋقلۇق، بۇ ئادالەتسىز سىياسەتكە تىنچلىق يولى بىلەن نارازىلىق بىلدۈرگەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى «تېررورىست، ئەسەبىي ئىسلامچى، ئايرىلىقچى، بۆلگۈنچى» دەپ ئەيىپلىمەكتە ۋە باستۇرماقتا.

ئەملىيەتتە بولسا، شەرقىي تۈركىستاندا ھەر جەھەتتىن ئايرىمچىلىق ۋە بۆلگۈنچىلىك سىياسىتىنى يۈرگۈزۈۋاتقان خىتاي ھاكىمىيىتىدۇر. ئۇلار ھەققەتەن مىللىي ئايرىمچىلىق قىلىۋاتقان خىتاي شوۋىنىستلىرىدۇر.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، شەرقىي تۈركىستاندا بۈگۈن بىر ئىنسانلىق پاجىئەسى داۋام ئەتمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى بايانىدا قوبۇل قىلىنغان ئىنسانلىق شان - شەرىپى ۋە قىممەتلىرىنىڭ قوغدىلىشى توغرىسىدىكى پرىنسىپلار ئىياغ - ئاستى قىلىنماقتا. ئىنسانلارنىڭ مۇقەددەس ياشاش ھەققى ئېتىبارغا ئېلىنماي، بىر ۋەھشى زوراۋانلىق سىياسىتى يۈرگۈزۈلمەكتە. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى دۇچ كېلىۋاتقان بۇ پاجىئەلىك ۋەزىئەت، پۈتۈن ئىنسانىيەتكە قارشى ئىشلىنىۋاتقان، شۇ رايون ۋە دۇنيا تىنچلىقىنى تەھدىتكە ئۇچرىتىۋاتقان، ئىجتىمائىي جىنايەت خاراكتېرىدىكى بىر مەسىلىدۇر. شەرقىي تۈركىستان خەلقى دۇچ كەلگەن بۇ دراماتىك ۋەزىئەت بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ئىنسان ھەقلىرى كومىتېتى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى كونگرېسى، ياۋروپا پارلامېنتى خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى، ئىنسان ھەقلىرىنى كۆزىتىش ۋە قوغداش تەشكىلاتى قاتارلىق زور تەسىرى كۈچكە ئىگە تەشكىلات ۋە قۇرۇلۇشلارنىڭ ئېلان قىلغان دوكلادلىرى بىلەن ئىسپاتلانغان.

شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە راۋا كۆرۈلگەن بۇ خىلدىكى سىياسەت، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىكى تەرىپىدىن ئىمزالانغان «بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ئىنسان ھەقلىرى ئەھدىنامىسى» قاتارلىق ئىنسانىيەتنىڭ ئاساسىي ھەق ۋە ھوقۇقىنى كاپالەت ئاستىغا ئالغان بارلىق خەلقئارا كېلىشىملەر ۋە پرىنسىپلارغا تامامەن خىلاپتۇر. بۇ بىر ئىنسانلىق جىنايىتىدۇر. خىتاي كوممۇنىست رەھبەرلىكى تەرىپىدىن 1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قوراللىق ئىشغال قىلىنغان شەرقىي تۈركىستان ئۇستىدە ئىنچىكە ھالدا پىلانلانغان ۋە نەتىجىلىرى ھېسابلانغان بىر ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈلمەكتە. بۇ مەقسەت بىلەن كۇلتۇر ئىمپېرىيالىزىمىدىن ئايدىس SDIA گۇچە، ناھايىتى كۆپ، يىرگىنىشلىك ۋاستىلارنى قوللىنىپ كەلمەكتە.

1949 ـ يىلىغىچە ئاتمىش بەش ياش ئىدى. بۇگۈنكى كۈندە ئورتاق ئۆمۈر كۆرۈش يېشى ئەللىكلەرگە چۈشۈپ قالدى.

بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ئىنسان ھەقلىرى بايانناتنىڭ 25 ـ ماددىسىدا: «ھەربىر ئىسان ئۆزىنىڭ ۋە ئائىلىسىنىڭ سالامەتلىكى ۋە ھايات سائادىتى ئۈچۈن يېتەرلىك يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك، ئولتۇراقلىشىش، داۋالىنىش ۋە زۆرۈرى بولغان ئىجتىمائىي ياردەم خىزمىتى ئېلىش ھەق ـ ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ بىلدۈرۈلگەن. خىتايدىكى ئايرىمچىلىق سىياسىتى تۈپەيلى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ھەق ـ ھوقۇقى ئاياغ ـ ئاستى قىلىنماقتا.

يۇقىرىدا شەرھىلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى «مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى» ھەققىدە چىرايلىق سۆزلەرنى سۆزلىسىمۇ، سىياسەتىنىڭ ئىجراسىدا خىتاي چوڭ مىللەتچىلىكى ئاساسىدىكى كۆز قاراشلارنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، ئۆزىدىن بولمىغان باشقا مىللەتلەرگە، شەرقىي تۈركىستاندا، مەخسۇس ھالدا ئۇيغۇر تۈركلىرىگە كەمسىتكۈچى ئايرىمچىلىقچى سىياسىتىنى ئىجرا قىلماقتا.

بۇ ئايرىمچىلىقلار

1. شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمەنلىرىنى ئايىغى ئۆزۈلمىگەن ھالدا يەرلەشتۈرۈش بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ تەبىئى كۆپىيىشىنى چەكلەش جەھەتتىكى ئادالەتسىزلىكى؛

2. مائارىپ ۋە مەدەنىيەت سىياسىتىدىكى ئايرىمچىلىقى؛

3. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىغا توشۇش ۋە شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنى يوقسۇزلاشتۇرۇش ۋە سۈمۈرۈش جەھەتتىكى ئايرىمچىلىقى؛

4. ئاتوم ۋە يادرو بومبىلىرى سىناقلىرىنى خىتاينىڭ ئىچكى رايونلىرىدا ئېلىپ بارماستىن، مەخسۇس ھالدا شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىشتىكى ئايرىمچىلىقى؛

5. سايا‌ھەت ئەركىنلىكى ۋە پاسپورت بېرىش جەھەتتىكى ئايرىمچىلىقى؛

6. خىتاي مىللىتىنىڭ قەدىمكى كۇلتۇر مىراسلىرىنى قوغداش، شەرقىي تۈركىستاندا بولسا ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ كۇلتۇر مىراسلىرىنى يوقۇتۇش جەھەتتىكى ئايرىمچىلىقى؛

7. ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش، ئىشقا ئېلىشتىكى ئايرىمچىلىقى (ئۇيغۇرلار ھەر خىل باھانىلەر بىلەن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلمايدۇ ۋە ئىشقا ئېلىنمايدۇ، ھەتتا بەزى ئىدارىلەر ئوچۇقتىن ئوچۇق بۇ ئورۇنغا ئۇيغۇرلاردىن خىزمەتكە قوبۇل قىلىنمايدۇ، دەپ يېزىپ قويۇلغان ئەھۋاللار كۆپلەپ كۆرۈلگەن)؛

8. دۆلەت ئىدارىلىرىگە ۋە كادىرلىق خىزمەتلەرگە تەيىن قىلىشتىكى ئايرىمچىلىق

قىلىش ئۇچۇن خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەتلىرىدە ئاكتىپ، دادىل پىكىر - تەۋسىيەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا چاقىرىمىز.

دۇنيانىڭ نۇرغۇن مەملىكەتلىرىدە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۇن پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشكىلاتلارنى ۋە شەرقىي تۈركىستان پائالىيەتچىلىرىنى شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىدە ئورتاق بىر نىشان، ئورتاق بىر يول خەرىتىسى ئاستىدە بىر پىكرگە كېلىپ، بىرلىك، ئىتتىپاقلىق ئىچىدە ئاۋازلىرىنى تېخىمۇ كۈچلۈك چىقىرىشقا تەكلىپ قىلىمىز.

بىزگە ئېتى ئۇلۇغ، سوپىرىسى قۇرۇق (ھازىرقى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدەك) ئاپتونومىيەنىڭ ئەسلا كېرىكى يوقتۇر. بىزگە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش، ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت بىر غايىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى، ئىنتايىن زۆرۈردۇر.

ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىگە فىزىكى جەھەتتىن خېلى ئۇزاقتا بولۇپ، مەنىۋى ۋە كۈلتۇر جەھەتتىن ناھايىتى يېقىندۇر. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى، تۈرك دۇنياسىغا ۋە تۈركىيەلىك قېرىنداشلىرىغا كۆڭۈل باغلىرى بىلەن بەكمۇ باغلىقتۇر. ئۇلۇغ رەھبەر ئاتا تۈرك، شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش بىلەن، ئۇ يەردىن تۈركىيەگە ئوقۇغۇچىلارنى كەلتۈرگەن ۋە ئۇلارنىڭ ئوقۇپ يېتىلىشىگە شەرت - شارائىت يارىتىپ بەرگەن ئىدى. ئۇلۇغ رەھبەر ئاتا تۈرك شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەقەئە - ھادىسىلەرنى ۋە يېڭى تەرەققىياتلارنى يېقىندىن كۈزۈتۈپ كەلگەن ئىدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمەتلىرىنىڭمۇ ئاتا تۈركنىڭ بۇ سىياسىتىنى داۋام قىلدۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىن تەلەپلىرىمىز

1. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن تۈركىيە ۋە باشقا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ تەرەققىياتىدا بىر كۆۋرۈك ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ مەسىلىگە ئالاھىدە دىققەت ئېتىبار بېرىشى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن ئېلىپ بارغان ئىككى تەرەپ ئۇچرىشىشلىرىدا، شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ دېموكراتىك، سىياسىي، كۈلتۇر، ئىقتىسادىي ۋە باشقا تەرەپلەردىكى مەسىللىرى ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى ۋە ئۇلارنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۇن تەكلىپلەردە بولۇشى؛

2. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلىتىمىزنىڭ رەسمىي دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت مەسئۇللىرىنىڭ خىتايغا قىلغان زىيارىتى جەريانىدا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى، 2001 - يىلى 11 - سىنتەبىر تېرور ۋەقەسىدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان سىياسىتىنى «تېرور» ئۇستىگە مەركەزلەشتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى تېرورىست قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، دۇنيا دۆلەتلىرى ۋە خەلقلىرىنى ئالداشقا ئۇرۇندى. تېرور چۈشەنچىسىنى دۇنيا بىلەن پەرقلىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويغان خىتاي ھۆكۈمىتى، ھەرخىل چۈشەنچە ئەركىنلىكىنى، تىنچلىق يولى بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان ھەق - ئادالەت ئىستەكلىرىنى تىلغا ئېلىشنى، خىتايىنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى بېسىم سىياسەتلىرىگە بولغان نارازىلىقنى «تېرورىزىم» دەپ كۆرسەتمەكتە ۋە نەتىجىدە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە تېرورىست مۇئامىلىسىدە بولۇپ ، ئۇلۇم جازاسىغىچە ئەمىلىەشتۈرۈپ، تۈركىستان خەلقىنى ئېغىر ۋە ئومۇميۈزلۈك جازالاندۇرماقتا.

خىتاي ھاكىمىيىتى دۇنيا مىقياسىدا ئېلىپ بارغان تەشۋىقات پائالىيىتىنى كۈچەيتىپ «يىراقتىكىلەر بىلەن يېقىنلاش، يېقىندىكىلەرنى ئەز» سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقتا. بۇ سىياسەت داۋام قىلغان مۇددەتچە، شەرقىي تۈركىستاندا يېڭى توقۇنۇشلار ۋە قانلىق ۋەقەلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەس.

خىتاي ھۆكۈمىتى پىلانلىق بىر شەكىلدە، تۈركىيەدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىي خادىملار، دۆلەتنىڭ ۋە خۇسۇسىي شىركەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى، شەھەر باشلىقلىرى، شەھەرلىك ساقچى ئىدارىلىرىنىڭ مەسئۇللىرى، ئاخبارات ساھەسىنىڭ خادىملىرى ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىنى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە تەكلىپ قىلماقتا. ئۇلارنى ناھايىتى ياخشى كۈتۈۋالماقتا، ئۇلاردا، خىتاي ھاكىمىيىتىگە پايدىلىق بولغان، ئەسلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان كۆز قاراشلارنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن بۇيۇك غەيرەت كۆرسەتمەكتە.

تۈركىيىدە بۇ كىشىلەر بىلەن داۋاملىق مۇناسىۋەتتە بولۇۋاتقان خىتاي كونسۇلخانىسىنىڭ باشقىلىچىسى ۋە كونسۇلى ئۇلارغا قىممەتلىك سوۋغىلار ھەدىيە قىلماقتا ۋە بۇ يول بىلەن تۈركىيەدە كۈچلۈك بىر خىتاي لوبىسى ئۈيۇشتۇرماقتا.

بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان تارىختىن ئۈچۈرۇلۇپ كېتىشتەك بىر خەۋپكە دۇچ كەلمەكتە. شەرقىي تۈركىستان خەلقى قارشىلاشقان بۇ خەۋپلىك ۋەزىئەت ۋە مەسىلىلەر، يالغۇز شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مەسىلىسى بولماستىن، ئەينى زاماندا تۈرك دۇنياسىنىڭ مەسىلىسىدۇر، ئىسلام دۇنياسىنىڭ مەسىلىسىدۇر ۋە پۈتۈن ئىنسانلىق ئالىمىنىڭ مەسىلىسىدۇر.

بۇنىڭ ئۈچۈن بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى، خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى كومىتېتى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى كونگىرىسى، ياۋروپا پارلامېنتى، خەلقئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى، ئىسلام كونفىرانسى تەشكىلاتى قاتارلىق تەشكىلاتلارنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ پەريادىغا قۇلاق سېلىشقا، بۇ مەسىلىلەرنى ھەل

دۇچار بولغان يوقسۇللۇقتىن مەلۇم دەرىجىدە قۇرتۇلۇشى ئۈچۈن، تۈرك بايلىرىنىڭ بۇ رايونغا مەبلەغ سېلىپ زاۋۇت، فابرىكا قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلۇشۇشىغا ياردەم قىلىش ھەققىدە تەشۋىق قىلىنىشى.

9. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تونۇتۇلۇشى ۋە خەلق ئاممىسىغا مەلۇمات بېرىش ئۈچۈن دۆلىتىمىزنىڭ ئاخبارات ۋە نەشرىيات ئورگانلىرى، بولۇپمۇ دۆلەت رادىئو ۋە تېلېۋىزىيون تەشكىلاتى، خىتاينى تونۇتقان پروگراممىلار بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستاننى تونۇتىدىغان پروگراممىلارغا يەر بېرىشى، ئاخبارات قۇرۇلۇشلىرىمىزنىڭ ئەجنەبى ئاخبارات قۇرۇلۇشلىرىغا ئوخشاش شەرقىي تۈركىستاننى زىيارەت قىلىش پائالىيەتلىرىنىڭ ئىشقا ئاشۇرۇلۇشىغا تېخىمۇ كۆپ ئەھمىيەت بېرىشىنى تەلەپ ۋە ئۈمىد قىلىمىز.

ئىزاھلار:

دۇنيا شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قېرىنداشلىق ئۈچرىشىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان كونفرانسىغا سۇنۇلغان دوكلاد

1. تراكيا ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ پىنسىيگە چىققان ئوقۇتقۇچىسى ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى.

2. «مانىفەستو گېزىتى» 2007 - يىل 7 - نويابىر، ئىتالىيە

3. «ئىستىقلال گېزىتى»نىڭ 58 - سانى 2009 - يىلى، قەيسىرى.

4. «ئىستىقلال گېزىتى» 2009 - يىل ئىيۇن، قەيسىرى.

5. «تۈرك دۇنياسى ئىنسان ھەقلىرى جەمئىيىتى»نىڭ 2009 - يىلى شەرقىي تۈركىستان دوكلادى.

6. «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1 - سانى 27 - بېتى، مۇنىخ، 2000 - يىلى.

7. بۇ دوكلاتنىڭ تۈركىيە تۈركچىسىدىكى نۇسخىسى «تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتى ۋەخپى»نىڭ «تۈرك دۇنياسى تارىخ ۋە كۆلتۈر» ژۇرنىلىنىڭ 2009 - يىلى ئاۋغۇست ئېيى 272 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

2009 - يىلى 5 - ئىيۇل «ئۇرۇمچى قەتلىئامى»

گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋگۈەن شەھىرىدىكى ئويۇنچۇق فابرىكىسىغا ئىشلەش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندىن مەجبۇرىي ھالدا ئېلىپ كېلىنگەن ۋە فابرىكادا ئىشلەۋاتقان ئۇيغۇر قىز - يىگىتلىرىگە 2009 - يىلى 26 - ئىيۇن كېچىسى بىر تۈركۈم شوۋىنىست خىتاي ياشلىرى گۇرۇھى تەرىپىدىن تاش - توقماقلار

ئۇمىد ، ئىشەنچىسىنى يالتىلايدىغان ۋە دۆلىتىمىزنىڭ ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى ئىشەنچ ۋە ئېتىبارىنى تەۋرىتىدىغان ، جاسارەت ۋە بەرداشلىق كۆچىنى ئازايتىدىغان ، دۆلىتىمىزنىڭ ئۇلارنى يالغۇز قالدۇرۇپ ، «كۆزدىن يىراق ، كۆڭۈلدىن يىراق» دېگەنگە ئوخشاش ئۇمتىسىزلەندۈرىدىغان ۋە ئەندىشىلەرگە سالىدىغان ، روھى جەھەتتىن چۆكۈشىگە سەۋەب بولىدىغان بايانات ۋە ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىشى بەكمۇ مۇھىمدۇر. ھەربىر مەسئۇل كىشىلىرىمىزنىڭ بۇ جەھەتتە كېرەك بولغان دىققەت ئېتىبارىنى كۆرسۈتۈشى؛

3. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قىلىنىدىغان رەسمىي زىيارەتلەردە ، شەرقىي تۈركىستاننىڭمۇ بۇ زىيارەت پروگراممىسىغا ئېلىنىشى ، بىزنىڭ ئەڭ بۈيۈك ئارزۇمىزدۇر.

4. شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىدە تۇرۇك ئىش بىرلىكى ۋە تەرەققىيات ئاجانسىنىڭ شۆبىسىنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ جىددى پائالىيەت ۋە تەشەببۇسىتا بولۇشى.

5. شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ ئاساسىي ھەق - ھوقۇقلىرىنىڭ ۋە دېموكراتىك ھەقلىرىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئايىغ - ئاستى قىلىنىۋاتقانلىقىدەك ۋەزىئەتنىڭ ، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ، ياۋروپا بىخەتەرلىك ۋە ھەمكارلىق كومىتېتى ، ئىسلام كونفىرانسى تەشكىلاتى قاتارلىق خەلقئارا قۇرۇلۇش ۋە تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەت كۈنتەرتىبىگە ئېلىنىشى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسۈتۈشى.

6. ھاياتتا قېلىش ، ياشاش كاپالىتى قالمىغان ، ئۆلۈم جازاسى تەھدىدى بىلەن قارشىلاشقانلىقى ئۈچۈن رەسمىي بولمىغان يوللار بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىرتىغا چىقىپ كېتىش مەجبۇرىيىتىدە قالغان ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە خوشنا مەملىكەتلەردە ، خىتايغا قايتۇرۇپ بېرىش خەۋپىگە دۇچار بولغان بىر قىسىم شەرقىي تۈركىستانلىقلار ، مىڭ بىر جاپا ۋە كۈلپەتلەرنى يېگىپ تۈركىيىمىزگە يېتىپ كەلمەكتە. بۇ خىل قېرىنداشلىرىمىزغا تۈركىيەدە سىغىنما (ئىلتىجا) ھەققىنىڭ بېرىلىشى.

7. خىتاي ۋەتەندىشى شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۆزلىرى ئۈچۈن مۇقەددەس ھېسابلىغان تۈركىيەنى كۆرۈش ۋە ئۇزۇن يىللار قۇچاغلىشىش ھەسرىتىدە كۆيۈپ يانغان ئۇرۇق - تۇققانلىرىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بېيجىڭدىكى تۈركىيە باش ئەلچىلىگىدىن ۋىزا ئېلىشتا مۇشكۈللۈكلەرگە ئۇچراۋاتقان ئىكەن. بۇگۈن ئىستانبۇل قاتارلىق شەھەرلەردە مىڭلارچە خىتايلارنىڭ راھەتلىك بىلەن كېزىپ يۈرگەنلىكىگە شاھىت بولماقتىمىز. بۇ مەسىلىنىڭ دىققەتكە ئېلىنىپ ، قولىدا خىتاي پاسپورتى بولغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ، خىتاي پاسپورتى بولغان خىتايلارغا كۆرسىتىلگەن ۋىزا ئېلىشتىكى قولايلىقلارنىڭ كۆرسىتىلىشى.

8. دۆلىتىمىزنىڭ ، شەرقىي تۈركىستاندا ياشىغان سويداشلىرىمىزنىڭ ئۆز ۋەتىنىدە

بىلدۇردى.

«ئۇرۇمچى قەتلىئامى»دا شۇبھەت بولغان قەھرىمان يېگىت - قىزلىرىمىز ئۈچۈن، تۈركىيەدىكى نۇرغۇنلىغان مەسچىتلەردە غىيابى نامازلار قىلىندى. نۇرغۇن ۋىلايەتلەردە خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغا قارشى سويداشلىرىمىز تەرىپىدىن نارازىلىق نامايىشلىرى ئۆتكۈزۈلدى.

ئىستانبۇل چاغلايان مەيدانىدا شۇ چاغدىكى سائادەت پارتىيىسى ۋە ئۇنىڭ رەئىسى نومان قۇرتۇلمۇش تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن ئەللىك مىڭ كىشىلىك نارازىلىق چوڭ يىغىنى تەرتىپلەندى. مۇشۇ ۋەقەلەر جەريانىدا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى، تۈركىيەدە ئۈچ يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېلان قىلدى. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، گېرمانىيە، فرانسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى ۋە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكلىرى، بۇ ۋەقەلەردە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشى لازىملىقىنى، مەسىلىنى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشنى ئۇمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. «ئۇرۇمچى قەتلىئامى» ھەققىدە مەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى رەئىس ۋەكىلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتى يىغىنىنى چاقىردىم. «5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قىرغىنچىلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشى توغرىسىدا تەۋسىيەلەر» ناملىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى (سىمپوزيوم) ئۆتكۈزۈش ھەققىدە قارار ئالدۇق.

2009 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئىستانبۇل ۋافا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ زالىدا «5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قىرغىنچىلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشى توغرىسىدا تەۋسىيەلەر» ناملىق سىمپوزيۇمنى ئۆتكۈزدۇق. بۇ مۇھاكىمە يىغىنىغا سابىق دۆلەت مىنىستىرى، تۈرك دۆلەت ۋە خەلقلىرىنىڭ دوستلۇق - قېرىنداشلىق ۋە ھەمكارلىق ۋەخپىنىڭ باشلىقى پروفېسسور، دوكتور مەھممەت ئابدۇلخالىق چاي ئەپەندى، سابىق دۆلەت مىنىستىرى پروفېسسور، دوكتور ئەخەت ئەندىجان ئەپەندى، خەلقئارا ئىستراتىگىيە ۋە خەلقئارا سىياسەت مۇتەخەسسىسى پروفېسسور دوكتور ھاسان كونى ئەپەندى قاتارلىقلار قاتناشىپ، ئۇرۇمچى قەتلىئامى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسلىسى ھەققىدە كۆزقاراش ۋە تەۋسىيەلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتۈشتى.

يىغىنىنىڭ ئېچىلىش نۇتقىنى مەن سۆزلىگەن ئىدىم. تۆۋەندە مەن شۇ قېتىمقى مۇھاكىمە يىغىنىدا قىلغان نۇتۇقۇمنى ئىلاۋە قىلىپ ئۆتىمەن.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن 2009 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئۈيۇشتۇرۇلغان «5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قىرغىنچىلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسلىسىنىڭ ھەل قىلىنىش توغرىسىدا تەۋسىيەلەر» سىمپوزيۇمنى ئېچىش نۇتقۇم:

كۆپ مۇھتەرەم ئۇستازلار! ھۆرمەتلىك ئاخبارات مەنسۇپلىرى، قىممەتلىك جامائەت

ئارقىلىق تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىندى. كېچىسى ياتاقلىرىدا ئۇخلاۋاتقان تۆرت يۈزگە يېقىن ئۇيغۇر قىز - يىگىتلىرى ئەتراپىنى قورشىۋالغان ئوچ مىڭدىن ئارتۇق بۇ زوراۋانلارنىڭ «ئۇر، ئۇر»، «ئۆلتۈر» دېگەن قىقاس - چۇقانلار بىلەن ئېلىپ بارغان ھۇجۇملىرى قارشىسىدا «نېمە بولغانلىقىنى بىلمەي، ھەيران بولغان ھالدا ساقچى قىسىملىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن يارەم تەلەپ قىلدى، ساقچى قىسىملىرى، فابرىكىنىڭ ئىشچىلار ياتىدىغان ياتاقلىرى جايلاشقان مەيدانغا كېچىكىپ يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ، ھۇجۇم قىلىۋاتقان زوراۋانلارنى توساپ زوراۋانلىق ھەرىكىتىدىن توختۇتۇش ئورنىغا، بۇ قانلىق ھۇجۇمنى كۆزىتىپ تۇرۇش بىلەن چەكلەندى. نەتىجىدە شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر يىگىت - قىزلىرىدىن بىرقانچە كىشى ئۆلتۈرۈلدى، نەچچە ئونلىغان كىشىلەر ئېغىر دەرىجىدە يارىدارلاندى.

بۇ ئېغىر قانلىق ۋەقەنىڭ ھەققىدىكى خەۋەر ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئۈرۈمچىدىكى ياشلار، گۋاڭدۇڭدا يۈز بەرگەن بۇ قانلىق قىرغىنچىلىقنى تەكشۈرۈپ، ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىشقا يېتەكچىلىك قىلغانلارنى جازالاشنى تەلەپ قىلىپ، ئۈرۈمچى شەھرى خەلق مەيدانىدا 2009 - يىلى 5 - ئىيۇل كۈنى تىنچلىق بىلەن نامايىش ئۆتكۈزدى. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بايراقلىرىنى كۆتۈرگەن، قولىدا يېڭىنىڭ سۈنىقچىلىك بىر نەرسە بولمىغان تىنچلىق نامايىش ئېلىپ بارغان ئۇيغۇر ياشلىرى، خىتاي ساقچى ۋە ئەسكىرى قىسىملىرى تەرىپىدىن ئوققا تۇتۇلۇپ، قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىلدى. بۇ قىرغىنچىلىق بىرقانچە كۈن توختىماي داۋاملاشتى. بۇ ئەھۋال ھازىرقى زامان خەۋەرلىشىش ۋاستىلىرى ئارقىلىق دۇنياغا مەلۇم قىلىندى.

تۈركىيە ۋە دۇنيانىڭ ھەرقايسى دۆلەتلىرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۆزلىرىنىڭ جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ «ئۈرۈمچى قەتلىئامى»نى ئەيىپلەپ نامايىشلار ئۆتكۈزدى. بۇ نامايىشلارنى، دۇنيادىكى ئاخبارات قۇرۇلۇشلىرى كەڭ كۆلەملىك ھالدا ئەكس ئەتتۈردى. «ئۈرۈمچى قەتلىئامى» ھەققىدە خىتاي ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن ئەڭ قاتتىق نارازىلىق ۋە بۇ قانلىق قەتلىئامنى دەرھال توختۇتۇش ۋە جاۋابكارلارنى ئادىل سوت ئارقىلىق جازالاش ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇش، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىدىن كەلدى. تۈركىيەدىكى رادىئو - تېلېۋىزور ۋە گېزىت - ژۇرناللار بىر ئايدىن ئارتۇق بىر زامان ئىچىدە شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن ئۈرۈمچى قەتلىئامى ھەققىدە خەۋەر، باھا، سۆبەت پروگراممىلىرى ۋە ماقالىلەر ئېلان قىلدى. تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ئارقىدىن تېلېۋىزور ۋە گېزىتلەردە «ئۈرۈمچى قەتلىئامى» ھەققىدە بايانات ئېلان قىلىپ، ئانالىزلار ئېلىپ بارىدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىگە نارازىلىقىنى

يەنى دۆلەت تەرورى ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئاسسىملاتسىيە، ئىرقىي كەمسىتىش ۋە خورلاش سىياسىتىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر. بۇ ۋەقەلەرنىڭ يۈز بېرىش سەۋەبىنى خىتاي ھاكىمىيىتى باشقىلاردىن كۆرمەي، ئۆزىنىڭ ئىجرا قىلۋاتقان ئادالەتسىز، زالىمچە، ئىرقىي پاشىسىزملىق سىياسىتىدىن ئىزدىشى كېرەك.

«5 ـ ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىئامى» يۈز بەرگەندىن كېيىن خىتاي ھاكىمىيىتى ۋەقەنىڭ ھەقىقى ماھىيىتىنى يوشۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ جىنايى قىلمىشىنى ئاقلاشقا ئۇرۇندى. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ، ئۆزىنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدىكى تېلېۋىزىيون، رادىئو، گېزىت، ژۇرناللارغا ئوخشاش ئاخبارات ۋاستىلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئېلىپ بېرىۋاتقان تەشۋىقاتلىرى ۋە «5 ـ ئىيۇل ۋەقەسىنىڭ ئىچكى يۈزى» ناملىق مەخسۇس پروگراممىلارنى ھازىرلاپ، باشقا مەملىكەتلەردىكى ئەلچىلىكلىرى كونسۇلۇسلىقلىرى ئارقىلىق تارقاتقان ساختا، ياسالما كۆرۈنۈشلەر ۋە يالغان تەشۋىقاتلىرى، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ قانچىلىك سەمىمىيەتسىزلىكىنى ۋە ھىلىگەر، قۇۋلۇقىنى پۈتۈن دۇنياغا يەنە بىر قېتىم ئاشكارىلاپ بەردى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى، ئىككى يۈز ئەللىك يىل جەريانىدا بولۇپمۇ كېيىنكى ئاتمىش يىل ئىچىدە، بۇ خىل ياسالما كىنو ۋە ئويۇنلارنى كۆپ قېتىم كۆرۈپ ئۆتتى. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇنداق بىر ساختىپەزلىك بىلەن كىشىلەرنى ئالدىشى، ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

بۈگۈن ۋەخپىمىز تەرىپىدىن ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەن بۇ سېمپوزيومدا قىممەتلىك ئاكادېمىك بىلىم ئىنسانلىرىمىز «5 ـ ئىيۇل قانلىق قىرغىنچىلىقى»نىڭ ھەقىقى ئىچكى يۈزىنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىرلىكتە، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنىڭ ھەل قىلىنىشى توغرىسىدىكى كۆزقاراش ۋە تەۋسىيەلىرىنى ئىپادىلەپ ئۆتىدۇ.

خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ خىتاي مىللىتىدىن باشقا مىللەتلەرنىڭ تەڭلىك، ئادالەت تەلەپ قىلىپ ئۆتكۈزگەن نامايىشلىرىنى قانلىق شەكىلدە باستۇرۇپ، بۇ مەسىلىدە ئىپادە بىلدۈرگەن ئىنسانلارغا ۋە دۆلەتلەرگە «بۇ خىتاي مەملىكىتىنىڭ ئىچكى مەسىلىسىدۇر، بۇ مەسىلىگە ئارلىششقا ھەققىڭىز يوق!» دەپ چالۋاقىشى، زامانىمىزدا ئىنسانىي ھەق ـ ھوقۇققا خىلاپ بىر پوزىتسىيەدۇر. بۇ ئوچۇق بىر شەكىلدە زوراۋانلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر. بۈگۈن ئىنسان ھەقلىرى ۋە دېموكراتىيە بىر مەملىكەتنىڭ ئىچكى ئىشى كاتېگورىيىسىدىن ئاللىقاچان چىقىپ كەتكەن بىر مەسىلىدۇر. ئۇ ئاللىقاچان خەلقئارا مەسىلىلەرنىڭ بىر پارچىسى ھالىغا كەلگەن بىر مەسىلىدۇر.

بىز ھۆرمەتلىك باش مىنىستىرىمىز تاييىق ئەردوغانىنىڭ ئىپادىلەپ ئۆتكىنىدەك، «يەر يۈزىدىكى پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ پۈتۈن جانلىقلارنىڭ ھەققىنى، ھوقۇقىنى ئەزىز ۋە مۇقەددەس ھېسابلايمىز. ئېتنىك يىلتىزى، مىللىتى، دىنى، مەزھىبى،

تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى، سۈيۇملۇك شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىم هەممىگىزلەرگە هۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن سالام بېرىمەن.

«5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قىرغىنچىلىقى ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنىڭ هەل قىلىنىشى توغرىسىدا تەۋسىيەلەر» سەمپوزىيۇمىغا خوش كەلدىڭلار، شەرەپ بەردىڭلار. مەن سۆزۈمنى باشلاشتىن ئاۋۋال، 5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قەتلىئامىدا شېهىت بولغان ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزغا جانابى ئاللاهتىن رەهمەت، يارىدارلانغانلارغا جىددى شىپالار تىلەيمەن.

هەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك 2009 - يىلى 5 - ئىيۇل تارىخىدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىدە ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر تۈركلىرىنى نىشانغا ئالغان بىر قەتلىئام ۋە ۋەهشىيانە هەرىكەت يۈز بېرىشكە باشلىدى.

2009 - يىل 26 - ئىيۇندا گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋگۈەن شەهرىدىكى ئويۇنچۇق فابرىكىسىدا ئىشلەيدىغان ياشلىرىمىزغا، شۇڭىنست خىتاي ياشلار گۇرۇھى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قىرغىنچىلىققا نارازىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن، ئۇرۇمچىدىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ تىنچ يول بىلەن ئېلىپ بارغان نامايىشى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بيۇرۇسىنىڭ سېكرىتارى ۋاڭ لېچۈەننىڭ «ئىسيان قىلغانلارنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈڭلار» دېگەن تەلىماتىغا ئاساسەن، خىتاي ئەسكىرى ۋە ساقچى كۈچلىرى تەرىپىدىن زامانىۋى قوراللار بىلەن قانلىق شەكىلدە باستۇرۇلدى. بۇ باستۇرۇش هەرىكىتى بىرقانچە كۈنلەر شىددەت بىلەن داۋاملاشتى. نەتىجىدە يۈزلەرچە ئۇيغۇر ياشلىرى ئۆلتۈرۈلدى. يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلگەنلەر مىڭدىن ئارتۇق. ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق بىگۇناھ ئۇيغۇر يارىدارلاندى. ئون مىڭلارچە مۇنەۋۋەر ئۇيغۇر ياشلىرى قولغا ئېلىپ تۈرمىلەرگە تاشلاندى. قولغا ئېلىنىشلار ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلۈشلەر توختىماي داۋام قىلماقتا. بۇ هەقتە باش مىنىستىرىمىز هۆرمەتلىك تايىپ ئەردوغان «بۇ بىر ئىرقىي قىرغىنچىلىقتۇر، ۋەهشىلىكتۇر» دەپ كۆرسەتتى. بۇ هەقىقەتەن بىر ئىرقىي قىرغىنچىلىقتۇر، ۋەهشىلىكتۇر، بىر ئىنسانلىق جىنايىتىدۇر.

بۇ قانلىق ۋەقەلەرنىڭ سەۋەبچىسى ۋە جاۋابكارى خىتاي هۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ ساختىپەزلىك بىلەن ئويدۇرۇپ چىقارغىنىدەك ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئۇچ خىل كۈچلەر بولغان «شەرقىي تۈركىستان تېررورىستلىرى»، «ئەسەبىي ئىسلامچىلار» ۋە «مىللىي بۆلگۈنچىلەر» بولماستىن، بۇنىڭ دەل ئەكسىچە ئىشغالچى، شۇۋىنست، دىكتاتور خىتاي هاكىمىيىتىدۇر.

بۇ قانلىق ۋەقەنى - هادىسىلەر، خىتاي هاكىمىيىتىنىڭ ئاتمىش يىلدىن بېرى شەرقىي تۈركىستاندا ئىجرا قىلغان ئىقتىسادىي سۇمۇرۇش، ئىغىر سىياسىي بېسىم

تراكتيه ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدە ئىشلىدىم، ھازىر پېنسىيەدىمەن. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىس ۋەكىلى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتەۋاتىمەن.

پروف. دوكتور. ئابدۇلقادىر ۋارئوغلى:

- شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە ئەتىسى ھەققىدە كۆزقاراشلىرىڭىزنى سۆزلەپ بەرسىڭىز.

پروف. دوكتور. س ماخمۇت قەشقەرى:

- سىزگە كۆپ رەھمەت، كۆزقاراشلىرىمنى بايان قىلىپ ئۆتەي: شەرقىي تۈركىستان تۈرك دۇنياسى جۇغراپىيىسىدە ناھايىتى مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە بىر زېمىن. ئۇ تۈرك كۇلتۇرىنىڭ ئالتۇن بۆشۈكىدۇر. ملاتتىن كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇيغۇر تۈركلىرى شەرقىي تۈركىستاندا ۋە تۈرك جۇغراپىيىسىدە ئىمپېراتورلۇق ۋە بۇيۇك دۆلەتلەر قۇرغان بىر خەلقتۇر. بۇنىڭ 20 - ئەسىردىكى ئەڭ گۈزەل ئۆرنىكى 1933 - يىلى 12 - نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» بىلەن 1944 - يىلى 12 - نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتى»دۇر. 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ستالىن رەھبەرلىكىدىكى سوۋېتلەر ئىتتىپاقى بىلەن ماۋ زېدۇڭ باشچىلىقىدىكى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى مەخپى تىل بىرىكتۈرۈپ، خىتاي ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلىشىغا زېمىن ھازىرلاپ بەردى. خىتاي كوممۇنىستلىرى شەرقىي تۈركىستانىنى ئىشغال قىلىشتا ناھايىتى ھىلىگەر ئۇسۇل قوللانىدى. خىتاي كوممۇنىستلىرى ۋە ئارمىيىسى ئۆزلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە يارىدەم قىلىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى سۆزلىدى. گومىنداڭ خىتاي ھاكىمىيىتىدىن بۇ رايوننى تازىلاپ، خەلققە ئەركىنلىك ۋە بەخت - سائادەت كەلتۈرىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدىلەر بەردى. «سىزلەرنىڭ بۇ رايونىنى ئىدارە قىلىشىڭىزلارغا يارىدەمچى بولىمىز»، دەپ ئۆزلىرىنى يارىدەمگە كەلگەن ئىنسانلار قىلىپ كۆرسەتتى. ھەتتا سۆزلىرىدە: «بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز سىزلەرگە كۆپ زۇلۇم سالدى، ئەزدى ۋە سىزلەرنى خورلىدى. بىز بۇنىڭ ئۈچۈن سىزلەردىن ئەپۇ سوراشقا ۋە قەرزىمىزنى ئۆتەشكە كەلدۇق. بۇ ۋەزىپىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن قايتىپ كېتىمىز» دەپ ئالدامچىلىق قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز ئىلكىگە كىرگۈزۈۋالدى. بۇ ئىشغالدىن كېيىن، ئاستا - ئاستا بۇ مەملىكەتكە ئوبدان يەرلىشۈۋېلىپ، ئاندىن چۈمپەردىسىنى ئېچىپ تاشلاپ، ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىشقا باشلىدى. مىللىي كۇلتۇرىمىزنى، خىتاي شوۋىنىزمىنى ئاساس قىلغان ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى بىلەن يوقۇتۇشقا ھەرىكەت قىلدى. سىياسىي بېسىم ۋە سۈمۈرگە سىياسىتىنى تېخىمۇ شىددەتلەندۈرگەنلىكتىن، خەلقىمىزگە بولغان زۇلۇم تېخىمۇ كۈچەيدى. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى 1955 - يىلىنىڭ

تىلى، رەڭگى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەربىر ئىنسانىنىڭ ئىنسانچە ياشاشقا بولغان ئېھتىياجلىرىنى ھەل قىلىشقا، ھۆزۈر، تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىك ئىچىدە ياشاش ھەققىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ئىشىنىمىز».

خىتاي ھاكىمىيىتى بۈگۈن شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە زوراۋانلىق سىياسىتىنى توختۇتۇشى، گۇناھسىز ھالدا پەقەت ئۇيغۇر بولغانلىقى ئۈچۈنلا قولغا ئېلىنغان ئون مىڭلارچە بىگۇناھ ئىنسانىنى دەرھال قويۇپ بېرىشى، 5 - ئىيۇل قانلىق قىرغىنچىلىقىنىڭ جاۋابكارلىرىنى جازالاندۇرۇشى ۋە شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئادالەتسىز، شۇۋېنىست ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇشى، ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش»تىن ئىبارەت قانۇنى ھەق - ھوقۇقىغا ھۆرمەت كۆرسىتىشى كېرەك. بۇلار ئەمەلىيلەشتۈرۈلمىگەن تەقدىردە، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تىنچلىق ۋە مۇقىملىققا ئىگە بولۇشى قەتئىي مۇمكىن بولمايدۇ. دۇنيادا زالىمنىڭ زۇلۇمى بولسا، مەزلۇمنىڭمۇ ئاللاھسى مەۋجۇتتۇر. ئىنسانىيەت تارىخى كۆپ قېتىم ئىسپاتلىدىكى، زالىملار، ئىرقچى دىكتاتورلار مۇقەررەر جازاغا ئۇچرايدۇ. ھەققانىيەت ۋە ئادالەت يولىدا كۈرەش قىلغانلار مۇقەررەر زەپەر قازىنىدۇ.

مەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئازادلىقىغا بىر كۈنى چوقۇم ئېرىشىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

تەكرار سىلەرگە ھۆرمەت ۋە ئېھتىرامىلىرىمنى بىلدۈرۈپ، سۆزۈمنى ئاخىرلاشتۇرىمەن.

2009 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئىستانبۇل - تۈركىيە.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ دەرت ۋە دەۋالىرىغا ئېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشى لازىم

(2009 - يىلى 25 - ئىيۇل كۈنى ئەنقەرەدىكى باشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتى ئىستراتېگىيىلىك تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆتمۈشى، بۈگۈنى ۋە ئەرتىسى» ماۋزۇلۇق دوكلىدىن ئۈستەل يىغىنىدا سۆزلەنگەن نۇتۇق)

ئىستراتېگىيىلىك تەتقىقات مەركىزى مۇدىرى پروفېسسور دوكتور ئابدۇلقادىر ۋارئوغلى:

- ئۇستازىم، ئۆزىڭىزنى قىسقىچە تونۇتۇپ ئۆتىشىڭىزنى سورايمەن.

پروفېسسور دوكتور س ماخمۇت قەشقەرى:

- شەرقىي تۈركىستانىنىڭ قەشقەر شەھىرىدە دۇنياغا كەلدىم، يىگىرمە يەتتە يىلدىن بېرى تۈركىيىدە ياشاۋاتىمەن. تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن ئىستانبۇل ۋە

بەزى شاھىدلىرى شۇنداق دېمەكتە: «مېنىڭ بىر ئۇرۇق - تۇققۇنۇمنىڭ ئوغلى ئۇچ - تۆت كۈن بولدى يوقاپ كەتكىلى، بىز ساقچى مەركىزىگە كېلىپ بۇ ئوغۇلنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى سوردۇق. ساقچى خادىمى: <ئوغلۇڭنى بىلمەيمىز، ئەمما تۇنۇگۈن ئۇچ - تۆت كىشى ئېتىپ تاشلاندى. بەلكىم ئوغلۇڭ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بولۇشى مۇمكىن> دېدى». مانا بۇ خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ۋەھشىلىكىدۇر. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىنسان ھەقلىرى بايانىاتىغا ئىمزا قويغان بىر دۆلەتتۇر. ئىنسانلارنى خالىغانچە ئۆلتۈرۈپ تاشلىشى، تىنچلىق نامايىشلىرىنى قانلىق شەكىلدە باستۇرۇشى، ئىنسان ھەقلىرىگە رىئايە قىلمىغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر. بۇ مەندىن، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىقى، خەلقئارا چوڭ بىر مەسىلىگە ئايلاندى.

خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمىتى باشقىلارغا نىسبەتەن بەكمۇ ھۆرمەتسىزلىك قىلماقتا. مەسىلەن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى باش مىنىستىرى تايىپ ئەردوغانىنىڭ ئۇرۇمچى ۋەقەسىگە نىسبەتەن كۆرسەتكەن قاتتىق نارازىلىقىنى «مەسئۇلىيەتسىز بىر بايانات» دەپ قارايدىغانلىقىنى سۆزلىگەن خىتاي ھۆكۈمىتى، تۈركىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئېغىر يارا ئالغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇلارنىڭ كۆز قارىشىچە، باش مىنىستىر تايىپ ئەردوغانىنىڭ سۆزلىرى بىر خاتا باھا، بىر خاتا چۈشەندۈرۈشنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەت، تايىپ ئەردوغان بۇ سۆزلىرىنى قايتۇرۇۋېلىشى لازىم. ئورخۇن ئابدىلىرىدە بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز خىتاي ھۆكۈمرانلىرىنىڭ مەككار ئىكەنلىكىنى، ساختىكار ئىكەنلىكىنى مىڭ يىللار ئاۋۋال ناھايىتى ئوچۇق كۆرسىتىپ ئۆتكەن ئىدى. بۇ سۆزلەرنىڭ نەقەدەر توغرا ئىكەنلىكى، بۈگۈنكى ئەمەلىي ئىش - ھەرىكەتلەر ئارقىلىق تەكرار ئىسپاتلانماقتا. ئۇيغۇر تۈركلىرى بىر مۇنچە تەھدىتلەرگە ئۇچرىدى. خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچى ۋەقەسىدە ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپلىگەن خىتايلارنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ، يالغان ياۋداق پىكىرلەرنى بازارغا سالدى.

خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزىنى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ دائىمى ئەزاسى، بۈيۈك دۆلەت ھېسابلاپ، تۈركىيەنىڭ سېپوروس (قىبرىس) مەسىلىسى بار، ماڭا ئېھتىياجى بار دەپ قاراپ، كۆزگە ئىلمايدىغان پوزىتسىيە بىلەن مۇئامىلە قىلماقتا. بىز خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھىنىڭ يالغانچىلىقىنى، ئالدامچىلىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلىمىز. ئەمما خىتاي ھۆكۈمىتى باشقا ئىنسانلارنى ئوڭاي ئالدىيالايدۇ. يالغان ۋە تۆھمەتلەر بىلەن ئالداپ كېتەلەيدۇ. بۇ جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شەرقىي تۈركىستاندا تۈپ ئاساسىي مەسىلە - مىللىي مۇستەقىللىق مەسىلىسىدۇر، مۇستەقىللىق بولمىغان شارائىتتا، ئۇ يەردە ئىنسان ھەقلىرى ۋە دېموكراتىيە ھېچبىر ۋاقىت كاپالەتكە ئېرىشەلمەيدۇ.

ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلىپ «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. ئاپتونومىيەنى، «ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزى ئىدارە قىلىش شەكلى» دەپ ئىزاھلىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر خەلقىگە ئۆزىنى ئىدارە قىلىش ھوقۇقى بەرمىدى. سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى پۈتۈن ھوقۇق، يەنىلا خىتايلارنىڭ قولىدا بولدى. ھەق - ھوقۇق، ئادالەت تەلەپ قىلغان نۇرغۇن مۇنەۋۋەر زىيالىيلىرىمىز تۈرمىلەرگە قامالدى، ئۆلتۈرۈپ تاشلاندى.

دېمەككى، 1949 - يىلىدىن ھازىرغىچە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمى قاتمۇ - قات كۈچەيتىلىپ داۋام قىلدى. بۇ قېتىم ئۇرۇمچىدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر تەسادىپى يۈز بەرگەن ۋەقەلەر بولماستىن، بۇ زۇلۇمنىڭ، بۇ ھەقسىزلىقنىڭ، بۇ ئادالەتسىزلىكنىڭ چېكىدىن ئاشقانلىقىغا قارشى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىپادىلىگەن نارازىلىقىدۇر. شەرقىي تۈركىستاندىكى ياش ئەۋلادلارنىڭ كۆپىي ئىشسىز ۋە خورلۇق ئىچىدە ھاياتتىن زوق ئالالمايدىغان، ھاياتتىن ئۈمىدى كېسىلگەن ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ھېچبولمىغاندا بۇ زۇلۇم ۋە ئادالەتسىزلىككە قارشى نارازىلىق بىلدۈرۈپ ئۆلۈشتىن باشقا چارىلىرى قالمىغان ئىدى.

خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ۋە خىتايلارنىڭ نەزىرىدە شەرقىي تۈركىستانلىقلار، تېرورىستۇر. شەرقىي تۈركىستاندا، شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تىنچلىق يولى بىلەن نامايىش ئۆتكۈزۈشى مەنى قىلىنغان. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا ئىنسانلارنىڭ نامايىش قىلىش ھوقۇقىنىڭ بارلىقى، يىغىلىش ئۆتكۈزۈش ھەق - ھوقۇقىنىڭ بارلىقى ئوچۇق شەكىلدە يېزىلغان. بۇلار خەلقئارانى ئالداش ئۇچۇن قىلىنغان بىر ھىلە - مىكىردىن ئىبارەت. كوممۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشغالىيىتىدىن كېيىنكى ئاتمىش يىل ئىچىدە، باشقىلارنىڭ كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك نۇرغۇن ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتتى. بۇلارنىڭ كۆپى دۇنيا جامائىتى تەرىپىدىن بىلىنمىدى. چۇنكى ئۇچۇر - ئالاقە ۋاستىلىرى ھازىرقىغا نىسبەتەن تەرەققىي قىلمىغان ئىدى. ئېنىقىرنىت ھازىرقىدەك ئومۇمى يۈزلۈك ئىشلىتىلمەيدىغان بولغاچقا بىر مۇنچە ۋەقەلەر - ھادىسىلەر، قانلىق قەتلىئاملار، خەلقئارا مەتبۇئاتتا ئېپادىلەنمىگەن ئىدى. ئۇرۇمچىدە چىققان ۋەقەلەر تۇنجى قېتىملىق ۋەقەلەر ئەمەستۇر، ھەر يىلى ۋەقەلەر يۈز بەرگەن، نارازىلىقلار پارتلاپ تۇرغان ئىدى، ئەمما بۇ نارازىلىقلار قانلىق ھالدا باستۇرۇلغان ئىدى. بۇ يەردىكى نېگىزلىك مەسىلە، بۇ ۋەقەلەر - ھادىسىلەرنىڭ ئاساسىي سەۋەبچىسىنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتى ئىكەنلىكىدۇر. بۇ قېتىم «ئۇرۇمچى قەتلىئامى» توغرىلىق، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قاتتىق نارازىلىق بىلدۈردى. خىتايلارنىڭ ئېلىپ بارغان ھەرىكىتىگە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق»، «ۋەھشىلىك»، دېدى. ۋەقەلەرنىڭ

تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلارغا قىلىۋاتقان زۇلۇمغا، دىنىي ئېتىقادىنى چەكلەشكە، نورمال كۆپۈيۈش ھەق - ھوقۇقىغا نىسبەتەن يۈرگۈزۈلگەن چەكلەشلەرگە كۆز يۇمۇپ، بېپەرۋاچە قىلىشى توغرا ئەمەس، بۇ ئىسلام قېرىنداشلىقىغا توغرا كەلمەيدۇ، ئىنسانلىق ۋىجدانىغا توغرا كەلمەيدۇ.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت قۇرغان بىر دۆلەتتۇر. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن تىجارى مۇناسىۋەتلىرى مەۋجۇتتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ مەسلىسىگە خەلقئارا قانۇنلار دائىرىسىدە مۇناسىۋەت قىلىشى توغرىدۇر.

دۇنيادىكى بارلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىغا، دېموكراتىك تەلەپلىرىگە رىئايە قىلىش - بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باياناتىدا ئوچۇق ئىزھار قىلىنغان پرىنسىپلەردۇر. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىنى تەلەپ قىلىشى نورمالدۇر. خىتاي ھۆكۈمىتىگە «ئۇ يەردىكى سويداشلىرىمىزنىڭ تىلىنى، دىنىنى چەكلىشىڭ ئۇلارنىڭ كۆلتۇرلىرىنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنۇشۇڭ خاتادۇر. سەن ئۇلارنىڭ ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىغا نەقەدەر ھۆرمەت كۆرسەتسەڭ، سەن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمىز ئۇ قەدەر ياخشى سەۋىيەدە بولالايدۇ» دېگەن ئۇچۇرنى بېرىشى لازىم. دېموكراتىيە ۋە ئىنسان ھەقلىرى جەھەتتە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ قىلالايدىغان كۆپ ئىشلىرى بار.

بىز نېمە قىلىشىمىز لازىم؟ تۈركىيەدە ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇنلىغان دۆلەتلىرىدە شەرقىي تۈركىستانلىقلار بار، ئۇلارنىڭ تەشكىلاتلىرى ۋە جەمئىيەتلىرى بار. بىز بىرلىك - ئىتتىپاقمىزنى يەنمۇ كۈچەيتىشىمىز، مەسىلىلىرىمىز ھەققىدە بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىغا دوكلاد، تەلەپ يوللىشىمىز لازىم. مەيلى دۇنيانىڭ قەيىرىدە بولساق بولايلى، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ياۋروپا ھەمكارلىق ۋە بىخەتەرلىك تەشكىلاتى، ياۋروپا پارلامېنتى، ئىسلام كونفراتسىيسى تەشكىلاتى قاتارلىق خەلقئارا تەشكىلاتلارغا ئارقا - ئارقىدىن دوكلاد ئەۋەتىپ، مەسىلىلىرىمىزنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۈن ياردەم، قوللاشنى تەلەپ قىلىشىمىز كېرەك. بۇ مەسىلىلەرنى دۇنيانىڭ كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزگۈزۈپ، ئۇنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۈن دۇنيادىكى خەلقئارا تەشكىلاتلاردىن ياردەم تەلەپ قىلىشىمىز كېرەك. بۇ مەسىلىنى تاشلاپ قويساق نەتىجىسى ياخشى بولمايدۇ، خەلقىمىز بىزدىن داۋاملىق مۇجادىلە ئېلىپ بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ دىپلوماتىيە خادىملىرى ئۇيغۇر مەسلىسى ھەققىدە: «ئۇيغۇر تۈركلىرى سويداشلىرىمىزدۇر، ئۇلار خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدىكى بىر كۆۋرۈكتۇر. ئۇلارنىڭ ئىنسانىي ھوقۇقى ۋە دېموكراتىك

پروف.دوكتور. ئابدۇلقادىر ۋارئوغلى:

- س. ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندىگە تەشەككۇر ئېيتىمىز، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى سىياسىي، تارىخىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ۋە سوتسىئولوگىيە، تىل، دىن قاتارلىق نۇقتىلار بويىچە تارىخىي ۋە ئىلمىي شەكىلدە مۇھاكىمە قىلىندى. مۇۋاپىق كۆرۈلسە، ئىككىنچى يىغىلىشتا «ھەم مىللىي ھەم خەلقئارالىق سەھنىلەردە نېمە قىلىش لازىم» دېگەن سوئالنى چۆرىدىگەن ھالدا مۇھاكىمە يۈرگۈزەيلى. بۇ يەردە يالغۇز «تۈركىيە قانداق قىلىشى لازىم» دېگەن مەزمۇن بىلەن چەكلەنمەي، «ئۇيغۇر تۈركلىرى قانداق قىلىشى كېرەك، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى ۋە بۈنىڭغا ئوخشاش خەلقئارا تەشكىلاتلار قانداق قىلىشى كېرەك. بۈنىڭ ئىقتىسادىي تەرەپلىرى نېمىلەر، مەدەنىيەت - كۇلتۇر جەھەتتە قانداق قىلىشى كېرەك. قىسقا، ئوتتۇرا مۇساپىدە بىر قىسىم تەدبىرلەر بىلەن بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا مۇمكىن بولمايدىغانداك كۆرۈنىدۇ. ئەمما بىر يۈرۈش چارە - تەدبىرلەر بىلەن بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا بولامدۇ - يوق» دېگەن ماۋزۇدا تارتىشىپ مۇھاكىمە ئېلىپ بارايلى. سىزگە بۇ ھەقتە سۆز بېرەيلى مۆھتىرەم پروفېسسور دوكتور س . ماخمۇت قەشقەرى.

پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقەرلى:

- رەھمەت سىزگە، ھازىر ئۇرۇمچى ۋەقەسىي مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مەسىلىسى پۈتۈن دۇنيادا، ھندونوزىيەدىن باشلاپ نورۋېگىيەگە قەدەر، ياپونىيەدىن لاتىن ئامېرىكىسىغا قەدەر ئوچۇق بىر شەكىلدە بىلىندى. ئۇيغۇر مەسىلىسى دۇنيانىڭ كۈنتەرتىپىگە كەلدى. بۇ مەسىلىدە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھەقىقەتەن جەسۇرچە بىر مەيدان ۋە پوزىتسىيە ئىپادىلىدى. مېنىڭچە، بۇ پوزىتسىيەدە چىڭ تۇرۇشى لازىم، «بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى بىخەتەرلىك كومىتېتىدە بۇ مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويىمىز» دېدى. بۇ مەسىلىنى، بۇ كومىتېت يىغىندا ئوتتۇرىغا قويۇشى لازىم. بىر قارار چىقسۇن. ئۇيغۇر مەسىلىسىنى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ يىغىندا تىلغا ئېلىش كېلىش لازىم. شۇنداق قىلىنسا ئۇيغۇر تۈركلىرىگە ۋە شەرقىي تۈركىستانغا بۇيۇك بىر تەسەللى، بۇيۇك بىر مەنىۋى كۈچ بېرىلگەن بولىدۇ.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئىسلام دۇنياسىدا مۇھىم بىر تەسىرى كۈچكە ئىگە. بۇ تەسىردىن پايدىلىنىپ ئىسلام دۇنياسىنىڭ دىققىتىنى شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرى ئۈستىگە مەركەزلەشتۈرۈشى كېرەك. ئىسلام كونفىراتسىيەسى تەشكىلاتىنىڭ سېكرېتارى پروفېسسور دوكتور ئەكمەلدىن ئېھسان ئوغلى بۇ مەسىلىدە بۇيۇك غەيرەت كۆرسەتتى. ئەمما بەزى ئىسلام مەملىكەتلىرىدىن يېتەرلىك قوللاش كۆرۈلمىدى. ئۇرۇمچى ۋەقەسىگە نىسبەتەن كۈچلۈك ئاۋاز چىقمىدى. ئەلۋەتتە ئىسلام دۇنياسىنىڭ خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي

مەجلىسنىڭ ئېچىلىشى مەقسىدىكى نۇتقىدىن كېيىن، جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى سۆز قىلىدى ۋە پائالىيەت دوكلاتلىرىنىڭ سونۇلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. يىغىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشىدا، پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بەش يىللىق خىزمەتلىرى مەقسەد تەييارلانغان دوكلاتلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئالدى بىلەن سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى پارلامېنتنىڭ ئېلىپ بارغان خىزمەت - پائالىيەتلىرى مەقسىدىكى دوكلادىنى بايان قىلىپ ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى دىمىيان رەخمەت ئەپەندى، ھۆكۈمەتنىڭ بەش يىللىق پائالىيەت پروگرامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دوكلادىنى پارلامېنت ئەزالىرىغا ئاڭلاتتى.

باش مىنىستر ئورۇنباسارى خىزىر بەك غەيرەتۇللاھ سۆز ئېلىپ، سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تۈركىيەدىكى پائالىيەت ۋە خىزمەت پروگراممىلىرى ھەققىدە پارلامېنت ئەزالىرىغا مەلۇمات بەردى.

ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە ھۆر دۇنيادىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرلۈكى، ئازادلىقى، مىللىي مەدەنىيىتىنى قوغداش ۋە دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى مۇجادىلىسىنىڭ ھەققانىلىقى ۋە مۇستەھكەم ئىرادىسىنى يەنە بىر قېتىم جاكارلاپ ئۆتۈشىنىڭ زۆرۈرلۈكى ئالاھىدە تەكتىلەندى. ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە دېموكراتىيە ۋە ئىنسان ھەقلىرى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان مۇجادىلە پرىنسىپلىرىغا ھۆرمەت كۆرسىتىش بىلەن بىرلىكتە، مۇستەقىللىق ۋە ھۆرىيەت نىشانىدىن ئەسلا ۋە قەتئى ۋاز كەچمەيدىغانلىقى توغرىسىدىكى پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت ئىرادىسى يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ھۆرىيىتى ئۈچۈن خەلقىمىزنىڭ مىللىي ۋە دىنىي كىملىكلىرىنىڭ قوغدىلىشى ۋە ياشتىلىشى ئۈچۈن ۋەتەن ئىچىدە ۋە ھۆر دۇنيادىكى ھەر خىل مەملىكەتلەردە، بۇ نىشان ئۈچۈن مۇجادىلە قىلۋاتقان پۈتۈن تەشكىلاتلارنى، جەمئىيەت ۋەقىپلەرنى ۋە دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتايىنى قېرىنداش تەشكىلاتلار دەپ تونۇيدىغانلىقىمىزنىڭ ئېلان قىلىنىشى قارارلاشتۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىگە ۋە خەلقىمىزنىڭ مىللىي قەدىرىيەتلىرىگە، مىللىي غايە ۋە نىشانىغا قارىتا ھۆرمەت ۋە نازاكەت چىگرىسىدىن ئېشىپ كەتكەن ھالدا قىلىنغان ھەر خىل سۆز ۋە ھەرىكەتلەرگە ئەينى ئۆلچەمدە جاۋاب قايتۇرۇلۇشنىڭ كېرەكلىكى مەقسەد بىر قارارغا كېلىندى.

پروگرام ۋە خىزمەت دوكلاتلىرى بايان قىلىپ ئۆتۈلگەندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە، پارلامېنت ئەزالىرى (مىللەت ۋەكىللىرى)، ھۆكۈمەت ۋە

ھەقلىرى خۇسۇسىدا، بىز ناھايىتى سەزگۈرمىز، ئۇلارنىڭ دېموكراتىك، ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقلىرىغا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ كاپالەتلىك قىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز» دېيىشى لازىم. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تىلى بىر، دىنى بىر، ئورتاق تارىخقا ئىگە قېرىنداشلىرىغا نىسبەتەن يۈرگۈزۈلىدىغان سىياسەت مەسلىسىدە بىرئاز دىققەت قىلىشى لازىم. ئۇ يەردىكى ئىرقداشلىرىمىزغا ھېچبولمىغاندا بىرئاز ئۇمىد ۋە روھى مەدەت بەرسۇن، ئۇلارنىڭ يېنىدا ئىكەنلىكىنى، بۇ ھەقسىزلىققا ئەلۋەتتە نارازىلىق بىلدۈرمەستىن بىر چەتتە قاراپ تۇرالمايدىغانلىقىنى تەكىدلىشى لازىم. خەلقىمىزنىڭ ئۇمىد - ئارزۇسى يۇقىرىقىلاردىن ئىبارەت.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ تەشكىلاتىنىڭ سابىق باشلىق ۋەكىلى پروفېسسور. دوكتور. ئۇيغۇر تازەباي:

- ئۇستاز ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندى ناھايىتى ياخشى سۆزلىدى. تۈركىيىدە بۇگۈن مېنىڭ بىلىشىمچە يۈز ئوتتۇز ئۇچ ئۇنىۋېرسىتېت بار. بەلكى يېقىندا 134 - سى قۇرۇلىدۇ. بۇنچىلىك كۆپ ئۇنىۋېرسىتېتلەر شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن بۇ قانلىق ۋەقەلەر قارشىسىدا ئۇنىنى چىقارماي جىم تۇرۇۋېلىش ئورنىغا، خۇددى باشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوخشاش يىغىنلار ئۇيۇشتۇرسا، باشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدۇرلەر ھەيئەت يىغىنغا ئوخشاش، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قېرىنداشلىرىمىزغا قىلغان قىرغىنچىلىقىنى ئەيىپلىگەن بولسا، بۇنىڭ تەسىرى تېخىمۇ چوڭ بولاتتى، دېگەن كۆز قاراشتىمەن.

2009 - يىل 25 - ئىيۇل. باشكەنت ئۇنىۋېرسىتېتى. ئەنقەرە.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 5 - نۆۋەتلىك يىغىنىنىڭ ئاخباراتى

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 5 - نۆۋەتلىك يىغىنى 2009 - يىلى 2 - ئۆكتەبىردىن 5 - ئۆكتەبىرگىچە داغدۇغۇلۇق ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلدى.

يىغىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشىدا، يوقلىما ئېلىپ بېرىلدى. يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن مىللەت ۋەكىللىرى بىلەن بەزى سەۋەبلەر تۈپەيلى كېلەلمىگەن مىللەت ۋەكىللىرى ھەققىدە سەمەت گۇۋەر تەرىپىدىن پارلامېنتقا مەلۇمات بېرىلدى. ئالدى بىلەن قۇرئانى كېرىم ئوقۇلۇپ، شېھىدلىرىمىز ئۈچۈن ئىھتىرام - ھۆرمەتتە تۇرۇلدى.

پارلامېنت رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىنىڭ

بىر تەشەككۇر سۆزى سۆزلىدى. سابىق باش مىنىستر دىمىيان رەخمەت بىلەن ۋەزىپىلىرىدىن ئايرىلغان مىنىستىرلارغا ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قوشقان تۆھپىلىرى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتتى.

جۇمھۇر رەئىسى تەرىپىدىن يېڭى ھۆكۈمەتنى تەشكىللەش ئۈچۈن باش مىنىستر ئىسمائىل چىنگىز ۋەزىپىلەندۈرۈلدى. يېڭىنىڭ تۆتىنچى ئولتۇرۇشىدا، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنىدىغان ھۆكۈمەتتە مىنىستىرلىك سانىنىڭ ئازايتىلىشى مۇزاكىرە قىلىندى. ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە مىنىستىرلىك سانىنىڭ ئازايتىلىشىغا، زىرائەت ۋە ھايۋانچىلىق ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، ياشلار ۋە تەنتەربىيە مىنىستىرلىكى، سانائەت ۋە تىجارەت مىنىستىرلىكى، قاتناش - تىرانسپورت مىنىستىرلىكى، قۇرۇلۇش ۋە ئولتۇراقلاشتۇرۇش مىنىستىرلىكلىرىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى، بۇلارنىڭ يېرىگە كومىسىيونلارنىڭ قۇرۇلۇشى، جۇمھۇر رەئىسى ۋە باش مىنىستىرگە قارايدىغان مەسلىھەتچىلىك ۋەزىپىلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىغا قارار بېرىلدى.

مۇزاكىرىلەر داۋام قىلىۋاتقان مەزگىلدە ھۆكۈمەتنىڭ يېڭى ئەزالىرىنى بەلگىلەش خىزمىتىنى تاماملىغان باش مىنىستر ئىسمائىل چىنگىز مۇنبەرگە چىقىپ، ھۆكۈمەت كابىنىت ئەزالىرىنى پارلامېنتنىڭ مۇزاكىرىسى ۋە جۇمھۇر رەئىسىنىڭ تەسدىقىگە سۇندى. پارلامېنت ئەزالىرى مۇۋاپىق دەپ قارىغاندىن كېيىن، جۇمھۇر رەئىس تەرىپىدىن تەسدىقلانغان يېڭى شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى تۆۋەندىكى شەكىلدە تەشكىل قىلىندى.

ئىسمائىل چىنگىز باش مىنىستر

خىزىر بەگ غەيرەتوللاھ باش مىنىستر ئورۇنباسارى

ئەخمەتجان ئوسمان باش مىنىستر ئورۇنباسارى

ماھنۇر يۈسۈف باش مىنىستر ئورۇنباسارى

1. موخاباي ئەنگىن تاشقى ئىشلار مىنىستىرى
2. كۆرەش ئاتىخان مەدەنىيەت ۋە تەشۋىقات مىنىستىرى
3. سەمەدگۈدەر ئىنسان ھەقلىرىگە مەسئۇل دۆلەت مىنىستىرى
4. سىبىت تارانچى مىللىي مۇداپىئە مىنىستىرى
5. ئابدۇلھەمىت تىلەك بىلىم، تېخنولوگىيە ۋە تەبىئى بايلىقلار مىنىستىرى
6. ئايوپ ئاقيول ئېكونومىيە ۋە مالىيە مىنىستىرى
7. مەھەممەت يوسوپ پوسما ئىكونومىيە ۋە مالىيە مىنىستىرى ئورۇنباسارى
8. نەپسە ئۆزگەن سايامەت ۋە تونۇتۇش مىنىستىرى
9. ياقۇپجان ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى

پارلامېنتنىڭ خىزمەت دوكلاتلىرىنى تولۇق ئاڭلاپ بىلەن قوبۇل قىلدى. خىزمەت دوكلاتلىرىنىڭ قوبۇل قىلىنىشىدىن كېيىن «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»نىڭ مۇناسىۋەتلىك ماددىلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، بەش يىللىق ۋەزىپە مۇددىتى تولغان پارلامېنت ئەزالىرى يەنى مىللەت ۋەكىللىرى ۋەكىللىكىدىن ئىستېپا بەردى. ھۆكۈمەت كابىنېتىنىڭ ئىستېپاسى باش مىنىستر دىمىيان رەخمەت ئەپەندى تەرىپىدىن جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىگە سۇنۇلدى ۋە جۇمھۇر رەئىسى تەرىپىدىن ھۆكۈمەتنىڭ ئىستېپاسى قوبۇل قىلىندى. ئىستېپا سورىغان كونا مىللەت ۋەكىللىرى بىلەن پارلامېنتتا يېڭىدىن ۋەزىپە ئېلىشنى ئارزۇ قىلغان ئەزالارنىڭ كىملىكلىرىنىڭ تەكشۈرۈلۈپ، كۆزدىن كەچۈرىلىشى ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى ئاساسىي قانۇنىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ماددىلىرىغا ئاساسەن، ئۈلارنىڭ سالاھىيەتلىرىنىڭ باھالىنىشى ئۈچۈن بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان سالاھىيەت تەكشۈرۈش كومىسىيونى تەشكىل قىلىندى. يىغىننىڭ ئۈچىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشىدا، مىللەت ۋەكىللىرى بىخەتەرلىك ۋە سالاھىيەت تەكشۈرۈش كومىسىيونى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان مەسلىھەت يىغىنى نەتىجىسىدە ھۆكۈمەت ئەزالىقىغا، پارلامېنت ئەزالىقىغا سايلىنىش ئۈچۈن مۇراجىئەت قىلغان كىشىلەرنىڭ مۇراجىئەتلىرى مۇزاكىرە قىلىنىپ، سالاھىيەتلىرى تەكشۈرۈلۈپ نامزات تىزىملىكىدە ئىسىملىرى بېرىلغان ئەللىك ئۇچ كىشىنىڭ شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ يېڭى ئەزالىرى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىنىشىنىڭ مۇمكۈنلۈكى ھەققىدە يازما دوكلات بىلەن بىلدۈرۈپ ئۆتۈلدى. يىغىن يېڭى پارلامېنت ئەزالىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە ئۈلارنى يېڭى پارلامېنتقا ئەزا قىلىپ قوبۇل قىلىشنى قارار قىلدى.

يېڭى پارلامېنتنىڭ تەشكىل قىلىنىشىدىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان سايلام نەتىجىسىدە پارلامېنت رەئىسلىكىگە پروفېسسور. دوكتور سۇلتان ماخمۇت تەشقىرى ئەپەندى، پارلامېنت رەئىسى ياردەمچىلىكىگە فاتىمە تۈركۆز، پارلامېنت باش سېكرېتارلىقىغا مەھەممەت ئەلى ئەنگىن، مۇئاۋىنلىقىغا سىيىتنىسا لوقمان ئۇيغۇر بىرلىكى بىلەن سايلاپ چىقىلدى. پارلامېنت رەئىسلىكىگە تەكلىپ سايلانغان سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندى قىسقا بىر نۇتۇق سۆزلەپ پارلامېنت ئەزالىرىغا تەشەككۈر ئېيتتى.

يېڭى پارلامېنتنىڭ تەشكىل قىلىنىشىدىن كېيىن سابىق باش مىنىستر دىمىيان رەخمەت تەرىپىدىن باش مىنىسترلىك ۋەزىپىسىگە ئىسمائىل چىنگىز نامزات قىلىپ كۆرسىتىلدى. بۇ تەكلىپ پارلامېنت تەرىپىدىن تولۇق ئاۋاز بىلەن بىردەك قوبۇل قىلىندى.

ئىسمائىل چىنگىز يېڭى باش مىنىستر سالاھىيتى بىلەن ھىس - ھاياجانلىق

ئاۋستراليەدىن، تۈركىيەدىن ۋە ئامېرىكىدىن كەلگەن پارلامېنت ئەزالىرىغا شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭى باسقۇچ پائالىيەت پروگراممىسىنىڭ تۈزۈلۈپ چىقىلىشى ھەققىدە بەش مىنۇتلۇق ۋاقىت چەكلىمىسى بىلەن سۆز ھەققى بېرىلدى.

يىغىنىنىڭ ئالتىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشىدا، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ئاساسىي قانۇنىنىڭ بەزى ماددىلىرى ئۈستىدە مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىلدى. ئېلىپ بېرىلغان مۇھاكىمە ۋە تەكلىپلەر نەتىجىسىدە جۈمھۇر رەئىس ئورۇنباسارلىقى مۇقامىنىڭ قالدۇرۇلۇشى توغرىسىدا بىر قارارغا كېلىندى. ئاساسىي قانۇنىنىڭ 10 - ماددىسىدا يېزىلغان «جۈمھۇر رەئىس ئورۇنباسارى» ئىپادىسىنىڭ مېتىندىن چىقىرىپ تاشلىنىشىغا، 28 - ماددىسىدا يېزىلغان «جۈمھۇر رەئىس ئورۇنباسارى» ئىپادىسىنىڭ قالدۇرۇلۇشى، بۇ ئىپادىنىڭ يېرىگە «پارلامېنت رەئىسى» ئىپادىسىنىڭ يېزىلىشىغا، ئېلىپ بېرىلغان ئۇزۇن مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە كۆپچۈلۈك ئاۋاز بىلەن قارار بېرىلدى.

يىغىنىنىڭ يەتتىنچى ۋە ئاخىرقى ئولتۇرۇشىدا ھۆكۈمىتىمىز ، «5 - ئىيۇل ئۈرۈمچى قەتلىئامى»دىن كېيىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا يەتتە مىڭ كادىر بەلگىلەپ، ئۇيمۇ - ئۆي كىرىپ، خىتاي سىياسىتىنى چۈشەندۈرۈش دېگەنگە ئوخشاش بېسىم ئىشلىتىش ئۇسۇلى بىلەن ئىختىلاپلارنى ھەل قىلىشنى نىشان قىلغان بېيجىڭ ئىدارىچىلىرىنى، مەھكىمەسىز جازالاندۇرۇش ۋە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشلاردىن، ناھەق ھالدا قولغا ئېلىشلاردىن ۋاز كېچىشكە دەۋەت قىلىش بىلەن بىرلىكتە، ئىنسانىي ھەق - ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا نامايىش قىلغانلىقى سەۋەبىدىن قولغا ئېلىنغان بىگۇناھ، مەسۇم ياشلىرىمىزنى دەرھال قويۇپ بېرىشكە چاقىردى.

بۇ قېتىمقى يىغىن بىر ئاي ئىچىدە ھۆكۈمەت پروگراممىسىنى ئاساس قىلغان بايانات‌نامىنى ھازىرلىنىپ يازما ۋە كۆرۈنۈشلۈك ئاخبارات ۋاستىلىرى بىلەن خەلقئارا جامائەتچىلىككە ئېلان قىلىنىشنى قارار قىلدى.

يىغىن ئاخىرىدا ۋەكىللەرگە سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى كۆرسىتىلگەن ۋە كۆچ ھېكايىسى ئاڭلىتىلغان قىرىق مىنۇتلۇق «سۈرگۈن ۋە ئۆلۈم» ناملىق ھۆججەتلىك فىلىم كۆرسىتىلدى. كۆز ياشلىرى بىلەن سۆزلەنگەن «گۈزەل تۈركىستان» مارشىنىڭ ئارقىسىدىن تۆت كۈن داۋام قىلغان پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت يىغىنى قىرىق ئىككى مەملىكەتتە پائالىيەت ئېلىپ بارغان بىر يۈز يەتمىش ئىجتىمائىي قۇرۇلۇش تەشكىلاتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان شەخسلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن، يېڭىدىن پارلامېنت ئەزالىقىغا سايلانغان سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق ئادالەت مىنىستىرى خانىپە كاتەننىڭ قىلغان دۇئا مۇراسىمى بىلەن ئاخىرلاشتى.

بىخەتەرلىك خادىملىرىنىڭ كۈزىتىشى ۋە قوغدىشى ئاستىدا مۇستەقىل ۋە

10. ئابدۇسالام سامى مىللىي مائارىپ مىنىستىرى

11. رەئىسدە گەنجەر ساغلىق ۋە ئىجتىمائىي ياردەم مىنىستىرى

بۇنىڭدىن باشقا ئېلىپ بېرىلغان مەسلىھەت ۋە مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە، ھۆسەيىن قارى ئىسلامى ۋە سالىھ ماخمۇد ئارتۇش، جۇمھۇر رەئىس مەسلىھەتچىلىرى ۋەزىپىسىگە تەيىن قىلىندى.

دىمىيان رەخمەت باش مىنىستر باش مەسلىھەتچىلىكىگە؛

غولام ئوسمان ياغما باش مىنىسترلىك مەسلىھەتچىلىكىگە؛

تەلەت قوچ يېگىت باش مىنىسترلىك مەسلىھەتچىلىكىگە بەلگىلەندى.

بۇ تەيىنلەشلەردىن باشقا، باش مىنىستر ئىسمائىل چىنگىز تەرىپىدىن، گوللاندىيە، روسىيە، فىدراتسىيونى، ئوكرانىيا، ئەزەربەيجان، شۋېتسارىيە، ئەنگلىيە، گېرمانىيە (ئىككى كىشى) بىلگىيە، قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، ئافغانىستان ۋە پاكىستان بىلەن ئامېرىكىدىن بىرەر كىشىنىڭ؛ تۈركىيەدىن، تاشقى سىياسەت، ئىستراتېگىيە، تەشۋىقات، ئەسكىرىي، بىخەتەرلىك ۋە جامائەت قۇرۇلۇشلىرى پائالىيەتلىرىدە ۋە ئالاقلىشىش مەسلىلىرىدە يۇقىرى دەرىجىلىك يەتتە مۇتەخەسسىس، ئىسىملىرىنى ئېلان قىلماسلىق شەرتى ئاستىدا سۇرگۈندىكى ھۆكۈمەتنىڭ باش مىنىستر مەسلىھەتچىلىرى قىلىپ بەلگىلىنىپ، ۋەزىپىلەندۇرۇلدى. يېغىننىڭ بەشىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشىدا، ۋەزىپە مۇددىتى توشقان جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ ئىستېپاسى قوبۇل قىلىندى ۋە يېڭى جۇمھۇر رەئىس ئۇچۇن پارلامېنتتىن نامزات كۆرسىتىش تەلەپ قىلىندى. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى ئىككىنچى قېتىم جۇمھۇر رەئىسلىكىگە نامزات قىلىپ كۆرسىتىلدى ۋە تولۇق ئاۋاز بىلەن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى قىلىپ سايلاندى. ئەخمەت ئىگەمبەردى پارلامېنت ئەزالىرىغا تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلىپ ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ئىچىدە يېڭى ۋەزىپە ئالغان كىشىلەر پارلامېنت ئەزالىرىغا تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈلدى.

تۈركىيە تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكىدىن پىنسىيەگە چىققان دىپلومات پاتىمە تۈركۆز، گېرمانىيىدە ئازادلىق رادىئوسىدا ئۇزۇن يىللار مەسئۇل خىزمەتلەردە بولغان دوكتور موخاباي ئەنگىن بىلەن گېرمانىيىدە ئازادلىق رادىئوسى قازاقچە سىكسىيوندىن پىنسىيىگە چىققان تەلەت قوچ يېگىت، گېرمانىيەدىكى دەۋا دوستىمىز كۇرەش ئاتىخان، كانادادىكى مۇجاھىتلىرىمىزدىن غولام ئوسمان ياغما ۋە مىللىي شائىرلىرىمىزدىن ئەخمەتجان ئوسمان بىلەن بىخەتەرلىك سەۋەبى بىلەن ئىسىملىرى ئوچۇق ئىزھار قىلىنمىغان باشقا مۇجاھىت دوستلىرىمىزغا يېڭى ۋەزىپىلىرىدە مۇۋەپپەقىيەت تىلەكلىرى ئىزھار قىلىنىپ ئۆتۈلدى. كانادادىن، گېرمانىيەدىن،

بىز بۈگۈن 1933 - ۋە 1944 - يىللىرىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ قۇرۇلۇش يىللىرىنى خاتىرىلەش ۋە تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغىنىمىزدا، بۇ ئىككى جۇمھۇرىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن جانلىرىنى پىدا قىلغان شېھىدلىرىمىزگە، جەسۇر، قەھرىمان رەھبەرلىرىمىزگە يەنى سابىت دامولللام، خوجا نىياز ھاجىم، گېنېرال ماخمۇت مۇھىتى، ئابدۇل نىياز كامال، ئەلىخان تۆرەم، ئەخمەتجان قاسىمى، غەنى باتۇر، ئەكبەر باتۇر، ئوسمان باتۇرلارغا ئاللاھتىن رەھمەت تىلەيمىز. ئۇلارنى ھۆرمەت ۋە مىننەتدارلىق بىلەن خاتىرلەيمىز. ھازىر ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈۋاتقان غازىلىرىمىزگە سالامەتلىك ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئازادلىقى ئۈچۈن ئۇزۇن يىللار شەرقىي تۈركىستاندا ۋە مۇھاجىرەتتە مۇجادىلە ئېلىپ بېرىپ، پۈتۈن ئۆمرىنى، ئاخىرقى نەپەسگىچە بۇ مۇقەددەس داۋاغا بېغىشلىغان مەرھۇم لىدەرلىرىمىز مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، مەسئۇت سابىرى بايقوزى، ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن قاتارلىق مۇنەۋۋەرلىرىمىزگە جانابى ئاللاھتىن رەھمەت ۋە مەغپىرەتلەر تىلەيمىز.

ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە خەلقىمىزنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن پۈتۈن ئۆمرىنى بېغىشلىغانلار، مىللىتىمىزنىڭ قەلبىدە ئەبەدىل - ئەبەت ياشايدۇ، بىز ئۇلارنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمىز.

بۈگۈن ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغانلىقىنىڭ 250 - يىلى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قوراللىق ئىشغالىيەتكە ئۇچرىشىشىنىڭ 60 - يىلىدۇر.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ ئاسارەتنى ھەچبىر زامان قوبۇل قىلمىدى، ئاسارەتكە، مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۆرت يۈز ئەللىك قېتىمدىن ئارتۇق قوراللىق كۈرەش ئېلىپ بېرىپ، ئىشغالچى، مۇستەملىكچى كۈچلەرنى ئانا ۋەتىنىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، مۇستەقىل دۆلىتىنى بىرقانچە قېتىم ئەسلىگە كەلتۈردى. ئەمما شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ 1944 - يىلى قۇرۇلغان مۇستەقىل دۆلىتى - شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى بىلەن سوۋېت ئىمپېرىيىسىنىڭ ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ بارغان سۈيىقەستلىرى نەتىجىسىدە، 1949 - يىلى ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا تەكرار يوق قىلىپ تاشلاندى.

1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن بۇگۈنكى كۈنگىچە بولغان بۇ ئاتمىش يىل ئىچىدە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئاسىملاتسىيىلىك سىياسىتى نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى ئېغىر پاجىئەلەرگە، چېكىدىن ئاشقان زۇلۇم ۋە ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە ئۇچرىدى.

بۇ قانلىق پاجىئەلەر ۋە رىئاللىقلار، 1933 - يىلى 12 - نويابىردا ۋە 1944 - يىلى 12 - نويابىردا قوراللىق مىللىي ئازادلىق ئىنقىلاب نەتىجىسىدە قەھرىمان

بىتەرەپ بىر مەملىكەتتە ئېلىپ بېرىلغان ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت يىغىنىغا قاتناشقان ۋەكىللىرىمىزنىڭ، يېمەك ـ ئىچمەك، قاتناش ۋە مېھمانخانا چىقىملىرى ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئىلكىدىكى مەبلەغدىن ئىشلىتىلدى.

مىللىي دەۋامىزنى كونترول ئاستىغا ئالىدىغان ھېچبىر تەشكىلاتتىن ماددى ۋە مەنىۋى ياردەم قوبۇل قىلىنمىدى. بۇ قېتىمقى يىغىنىنىڭ خەلقىمىزگە خەيرلىك بولۇشىنى ئۈمىد قىلىش بىلەن بۇ ئاخبارات جامائىتى پىكرىگە سۇنۇلدى.

2009 ـ يىل 5 ـ ئىيۇل

شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى ئاخبارات باش مۇدىرلىكى

ئىككى قېتىملىق جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش تارىخىنى خاتىرىلەش يىغىندىكى يىغىنى ئېچىش نۇتقۇم

(شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەرىپىدىن 2009 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى سۇلايمانىيە تۇرۇن كۇلتۇر مەركىزىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ قۇرۇلۇش يىللىرى مۇناسىۋىتى بىلەن خاتىرىلەش ۋە تەبرىكلەش يىغىنىنى ئېچىش نۇتقۇم)

مۆھتەرەم مېھمانلار، ھۆرمەتلىك ئاكادېمىك ئۇستازلار، سۆيۈملۈك شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىم، قىممەتلىك ئاخبارات ساھەسىنىڭ مەنسۇپلىرى! ھەممىڭلارنى ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن سالاملايمەن.

1933 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان، 1944 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان ئىككى مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىمىزنى خاتىرىلەش ۋە تەبرىكلەش يىغىنىغا خوش كەلدىڭلار، شەرەپ بەردىڭلار!

بىز بۈگۈن 1933 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ 76 ـ يىللىقىنى، 1944 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ 65 ـ يىللىقىنى خاتىرىلەش ۋە تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستانمىزنىڭ بۈگۈنكى پاجىئەلىك ۋەزىيىتىنى تۈركىيە ۋە دۇنياغا بىلدۈرۈش مەقسىتى بىلەن بىرىيەرگە جەم بولدۇق. 12 ـ نويابىر مەملىكەت ئىچى ۋە مەملىكەت تېشىدىكى پۇتۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قۇتلۇق بايرام كۈنىدۇر. بۇ شانلىق بايرام مۇناسىۋىتى بىلەن سىزلەرنى تەبرىكلەيمەن. بايرىمىمىز مۇبارەك بولسۇن! جانابى ئاللاھ ھۆرىيىتىمىزنى، ئىستىقلالىمىزنى قولغا كەلتۈرۈپ بۇ مۇبارەك بايرامنى ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا تەبرىكلەشكە نېسىپ ئەيلىسۇن!

ئىگە قىممەتلىك ئۇستازلىرىمىز، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ قىسقىچە تارىخىنى، 20 - ئەسىردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىنى، بۈگۈن شەرقىي تۈركىستاندا نېمىلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى، شەرقىي تۈركىستان جۇغراپىيىسىنىڭ ئەھمىيىتىنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقى دۇچ كېلىۋاتقان مەسىلىلەرنى، ئۇلارنىڭ ھەل قىلىش يوللىرى ھەققىدىكى كۆزقاراشلىرىنى سىلەر بىلەن ئورتاقلىشىدۇ.

ئىنسانىيەت تارىخى تەكرار - تەكرار ئىسپاتلىدىكى، زالىملار، شۇۋىنىست دىكتاتورلار بىر كۈنى چوقۇم جازاغا تارتىلىدۇ. ھەققانىيەت ۋە ئادالەت يولىدا كۈرەش قىلغانلار ئاخىردا چوقۇم غەلبە قازىنىدۇ. سۆزۈمنى ئاياغلاشتۇرۇشتىن ئاۋۋال ئىككى جۇمھۇرىيەت دەۋرىدە يېزىلغان بىر قانچە پارچە شېئىرنى ئوقۇپ ئۆتمەكچىمەن.

ئىنقلابىي شېئىرلار

ئىسلام ئېچىلدى خوتەندىن باشلاپ،
خىتايلار قاچتى مىلتىقىنى تاشلاپ .
مىللىي ئەسكەرلەر باسماقتا ئالغا،
دۇشمەن پەرىشان بېشىنى قاشلاپ.
(1933 - يىل . خوتەن)

تۇغۇلغان يېرىم

شەرقىي تۈركىستان - ئەي تۇغۇلغان يېرىم،
شۇڭلاشقا سۆيىمەن ئەي جان ۋەتىنىم.
دۇشمەننى قوغلايمەن ئانا يۇرتۇمدىن،
ئالماستىن ئۆتكۈر تۇتقان خەنجىرىم.

ئالغا باسمەن لەپلەپ تۇغۇم،
كۆكسۈمدە يانار مۇھەببەت چوغۇم.
جەڭچى يىگىتمەن، كۈرەش قىلىمەن،
ئويناقلاپ تۇرار مىنگەن تۇلپىرىم.

(1945 - يىل غۇلجا)

خەلقىمىز ۋە مۇنەۋۋەرلىرىمىزنىڭ جانلىرىنى پىدا قىلىپ، مىللىي مۇستەقىللىقنى قازىنىشىنىڭ، نەقەدەر تۇغرا ۋە ھەقلىق ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ نەقەدەر ئۇزاقنى كۆرگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى.

بۇ يىل 5 - ئىيۇل كۇنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىدە مەيدانغا كەلگەن قانلىق ۋەقەلەر - خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا مەسۇم، بىگۇناھ ئىنسانلارنىمزغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ياشلىرىمزغا قارىتا ئېلىپ بارغان ۋەھشىلەرچە ئىرقىي قىرغىنچىلىقى، ئىشغالىيەتچى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ نەقەدەر قانخور، نەقەدەر ۋەھشى ۋە ئىنسانلىقتىن نېسىۋىسىنى ئالمىغان مەخلۇقلار ئىكەنلىكىنى پۈتۈن دۇنياغا ناھايىتى ئوچۇق بىر شەكىلدە كۆرسەتىپ بەردى. بۇ ۋەقە جەريانىدا ئۇرۇمچى ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان، خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن جەھەننەمگە ئايلاندۇرۇلدى.

بۇ قانلىق ۋەقەلەر - شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپ، مىللىي مۇستەقىللىقنى تىكلىمەي تۇرۇپ، ئىنسانچە، ھۆر ياشىشىنىڭ مۇمكىن بولمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى. ئۇيغۇر خەلقى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ، ئىنسانلىق دۇنياسىنىڭ ھىمداشلىقى، قوللىشى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەقلىق مۇجادىلىسى نەتىجىسىدە، چوقۇم بىر كۇنى ھۆرىيىتى ۋە مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

خىتاي ھاكىمىيىتى 12 - ۋە 14 - ئۆكتەبىر كۇنلىرى ئۇرۇمچىدە يىگىرمىدىن ئارتۇق ئۇيغۇر ياش ئۇستىدىن ھۆكۇم ئېلان قىلىپ، ئون ئىككىسىگە ئۆلۈم جازاسى بەردى. بۇ خىل قەتلىئام، ئارقىسى كېسىلمىگەن ھالدا داۋام قىلماقتا. خىتاي ھاكىمىيىتى، شەرقىي تۈركىستاندا «يۈز كۇنلۈك زەربە بېرىش ھەرىكىتى» دېيىلگەن بىر پىلان ئاساسىدا قولغا ئېلىشلارنى ۋە ئۆلتۈرۈشلەرنى داۋاملىق ئېلىپ بارماقتا. بۇ ئارقىلىق پۈتۈن دۇنياغا جەڭ ئېلان قىلماقتا ۋە ئىنسانلىق جىنايىتى ئىشلىمەكتە. بىز خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ خىل زوراۋانلىق ھەرىكىتىنى قەتئى ئېيىپلايمىز. ئۇلارنى بۇ خىل ئۇجۇقتۇرما ھەرىكىتىنى توختۇتۇشقا، پەقەت ئۇيغۇر بولغانلىقى ئۈچۈنلا قولغا ئېلىنغان ياشلىرىمزنى دەرھال قويۇپ بېرىشكە، نەدە ئىكەنلىكى ئېنىق بولمىغان ۋە تۈتۈپ كېتىلگەن ئىنسانلىرىمز ھەققىدە مەلۇمات ۋە ھېساب بېرىشكە چاقىرىمىز.

تۈركىيەمىزنىڭ ۋە تۈرك دۇنياسىنىڭ، ئىسلام دۇنياسىنىڭ ۋە پۈتۈن ئىنسانلىق ئالىمىنىڭ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ قەتلىئام ۋە ۋەھشىلىكىنى توختۇتۇشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا بېسىم ئىشلىتىشىنى ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ پەريادىغا قۇلاق سېلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

بۈگۈنكى ئىككى جۇمھۇرىيەتنىڭ خاتىرىلەش يىغىنىدا، ئاكادېمىك ئۇنۇۋانغا

چاغلىرىدىن بىرىدۇر. قاراخانىلار دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن تۈرك - ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ، تۈرك - ئىسلام پۈتۈنيەسىنىڭ يېڭى خوشخەۋىرىنى بەرگەن دەسلەپكى بۈيۈك ئەسەر، يۈسۈپ خاس هاجىپ تەرىپىدىن 1069 - يىلى يېزىلىشى تاماملانغان «قۇتاد غۇبلىك»تۇر.

يۈسۈپ خاس هاجىپ 1019 - يىلىدا قاراخانىي دۆلىتىنىڭ ئىككىنچى پايتەختى بالاساغۇن شەھىرىدە دۇنياغا كەلدى. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا بۇ يىل يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 990 - يىلىدۇر . «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرى يېزىلىشىنىڭ 940 - يىللىقىدۇر.

بىز شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتى، بۈيۈك ئالىم يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 990 - يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرى ئۈستىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتلارنى يەنمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن، بۇ ئەسەرنىڭ تۈرك كۇلتۇر تارىخىدىكى ئورنىنى ۋە ئىلمىي، ئەدەبىي قىممىتىنى ھەر جەھەتتىن ئوتتۇرىغا چىقىرىش ۋە 2019 - يىلىنى يۈسۈپ خاس هاجىپ تۇغۇلغانلىقىنىڭ مىڭ يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن برلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى مەدەنىي - مائارىپ كومىتېتىغا مۇراجىئەت قىلىپ، يۈسۈپ خاس هاجىپ يىلى بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىش، شۇنىڭ بىلەن برلىكتە يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ ئانا ۋەتىنى بولغان شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ئېچىنىشلىق ۋەزىئىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ۋە بۇنى كۈنتەرتىپتە تۇتۇش مەسلىسىنىڭ ھەل قىلىنىش يوللىرىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن بۇ سەمپوزىيۇمنى ئۆيۈشتۇردۇق. سەمپوزىيۇمدا قىممەتلىك ئاكادېمىك ئۇستازلىرىمىز يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرى ھەققىدىكى يېڭى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىدۇ. بۇ ئاكادېمىك شەخسلەرنىڭ بەزىلىرى يۈسۈپ خاس هاجىپنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى ھەققىدە ھاسىل قىلغان كۆزقاراشلىرىنى بىزلەرگە سۆزلەپ، يېڭى پىكىرلىرىنى بىزلەر بىلەن ئورتاقلىشىدۇ.

ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك شەرقىي تۈركىستان ئاتمىش يىلدىن بېرى ئاسارەت ئاستىدا ياشىماقتا. ئۇ يەردە خىتاي هاكىمىيىتىنىڭ ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرىنى ئېغىر شەكىلدىكى ئىياغ - ئاستى قىلىشى داۋاملاشماقتا. ئۇيغۇر تۈركلىرىنى خىتايلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلۋاتقان ئاسسىمىلياتسىيە سىياسىتى شىددەتلىك هالدا يۈرگۈزۈلمەكتە. بۇ يىل 5 - ئىيۇل ۋەقەسىدە بىر ۋەھشىلىك، بىر ئىرقىي قىرغىنچىلىق مەيدانغا كەلدى. بۇ ۋەھشىلىك هازىرمۇ ئېلىپ بېرىلۋاتىدۇ. ئىنسانلىرىمىز، ياشلىرىمىز، ئادىل بولمىغان سوتلاشلار نەتىجىسىدە ئۆلۈم جازاسىغا ئۇچرىماقتا ۋە داۋاملىق قولغا ئېلىنىپ تۇرمىلەرگە تاشلانماقتا.

خىتاي هاكىمىيىتى «يۇز كۈنلۈك قاتتىق زەربە بېرىش هەرىكىتى»نى قانات

سۆزۈمنىڭ ئاخىرىدا يەنە بۇ يىغىننى ئۆتكۈزۈۋاتقان ئۇچۇن بىرگە سۆلايمانىيە كۇلتۇر مەركىزى زالىنى بېرىپ تۇرغان تۇرك دۇنياسى تەتقىقات مەركىزىنىڭ رەئىسى ھۆرمەتلىك پروفېسسور دوكتور تۇران يازغانغا تەشەككۇر ئېيتىمەن ۋە يىغىنغا قاتناشقان پۈتۈن دوستلارنىڭ ھۆرمەت، ئېھتىراملىرىمنى قوبۇل قىلىشىڭلارنى سورايمەن.

2009 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىستانبۇل ـ تۈركىيە

«يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قۇتادغۇبلىگ ئەسىرى ۋە ئۇنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركستان» ماۋزۇلۇق سەمپوزيۇمنى ئېچىش نۇتقۇم

(شەرقىي تۈركستان ۋەخپى تەرىپىدىن ۋاقا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مەجلىس زالىدا ئۆتكۈزۈلگەن «يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ قۇتادغۇبلىگ ئەسىرى ۋە ئۇنىڭ ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركستان» ماۋزۇلۇق سەمپوزيومنى ئېچىش نۇتقۇم)

تۈركىيەنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەردىن سەمپوزيۇمغا قەدەم تەشرىپ قىلغان قىممەتلىك ئوقۇتقۇچىلار ۋە كەسپداشلىرىم، ئاممۇى تەشكىلاتلارنىڭ مۇھتىرەم مەسئۇللىرى، ئەزىز مېھمانلار، ھۆرمەتلىك ئاخبارات خادىملىرى ۋە شەرقىي تۈركستانلىق قېرىنداشلىرىم، يىغىنىمىزغا خوش كەلدىڭلار، ھەممىڭلارغا ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن سالام بېرىمەن.

تۈرك تارىخىدا دەسلەپكى مۇسۇلمان تۈرك دۆلتى سۇپىتى بىلەن تونۇلغان قاراخانىيلار دەۋرىدە، تۈرك كۇلتۇر ـ مەدەنىيىتى ناھايىتى مەشھۇر ئىككى شەخسنى يېتىشتۇردى. ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك بۇلاردىن بىرى ماخمۇت قەشقەرى، يەنە بىرى يۇسۇپ خاس ھاجىپتۇر. ماخمۇت قەشقەرى «تىلچى، ئېتنوگراف، تارىخچى، گراماتىكچى، دىيالوكتولوگ، جۇغراپىيەچى، خەرىتىچى، فولكلورچى، شائىر، ئەرەبشۇناس» بولغان بولسا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، دىن، مىتولوگىيە، دىنلەر تارىخى، پەلسەپە، روھ بىلىمى، تەلىم ـ تەربىيە، ئوقۇتۇش، ئائىلە سىستېمىسى، ئەخلاق، ماقال ـ تەمسىل بىلىمى، قانۇن ۋە ئۆرپ ـ ئادەت بىلىمى، دۆلەت ۋە سارايى تەشكىلاتى، سىياسەت ۋە دىپلوماتىيە، قوشۇن، ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىك، تارىخ، جۇغراپىيە، مىللەتشۇناسلىق قاتارلىق كەڭ ساھادا بىلىم ۋە مەلۇمات ئېگىسى بولغان بۇيۇك ئۇيغۇر تۈرك ئالىمى، مۇتەپەككۇرى ۋە مەشھۇر شائىرى ئىدى.

قاراخانىلار دەۋرى، تۈرك ـ ئىسلام كۇلتۇرىنىڭ ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئالتۇن

ئاكادېمىيىسىنىڭ «شەرق قوليازمىلىرى ئىنستىتۇتى» دا ساقلانماقتا.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ، بۈيۈك بىر ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن ئۆز دۆلىتىنى پالاكەتتىن ساقلاپ قېلىش، مىللەتنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ۋە خەلقنى سائادەتكە ئېرىشتۈرۈش يوللىرىنى ئىزدەش ئۈچۈن بۇ ئەسەرنى يېزىپ چىققان. بۇ ئەسەرنىڭ مەركىزى ئىدىئالىنى ئۈچ نۇقتىغا يىغىنچاقلاپ كۆرسىتىش مۇمكىن:

1. دۆلەتنىڭ ئىقتىسادى قۇۋۋىتىنى ھەرخىل تەدبىرلەر بىلەن كۈچلەندۈرۈش؛
2. ئىقتىسادى تەرەققىياتقا پارالىل ھالدا دۆلەتنىڭ ھەربىي كۈچىنى ئاشۇرۇش؛
3. ئەقىلگە مۇۋاپىق قانۇنلار تۈزەپ چىقىپ، بۇ قانۇنلارغا پادىشاھتىن ئادەتتىكى پۇقرالارغىچە ھەممە كىشىنىڭ ئەمەل قىلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش. شائىر دۆلەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى، خەلق بىلەن دۆلەت ئارىسىدىكى زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىشنى، نەتىجىدە مەملىكەتتە ئادالەت ۋە مۇقىملىقنى ساقلاپ قېلىشنى نىشان قىلغان.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانى، ئىنسان ۋە دۆلەت ھاياتى مەلۇماتلىرىنىڭ پۈتۈن تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە ئۇنى ئەدەبىي شەكىلدە ئىپادىلەپ بەرگەن «قامۇسنامە» (بىلىملەر بۇلىغى) ھېسابلىنىدۇ. ئىككىنچى بىر خىل تەرىپ بىلەن «قۇتادغۇ بىلىك» داستانى «تەۋسىيەنامە»، «سىياسەتنامە» ۋە «دۆلەتنامە»دىن ئىبارەت بۈيۈك بىر ئابىدە ئەسەردۇر. ئۇستازىمىز مەرھۇم پروفېسسور دوكتور مۇھەررەم ئەرگىننىڭ بىلدۇرۇپ ئۆتكىنىدەك «قۇتادغۇ بىلىك» - دۆلەت قۇرۇش بىلىمىدۇر، دۆلەتكە ئىگە بولۇش دەستۇرىدۇر. 11 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر تۈرك يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ بۈيۈك ئابىدىسى بولغان بۇ ئەسەر، ساددە ۋە ئاھاڭلىق بىر ئۇسلۇب بىلەن يېزىلغانلىقتىن، ناھايىتى كەڭ جۇغراپىيەدىكى تۈرك مەملىكەتلىرى ۋە بوز قىرلىرىدا ئوقۇلۇش بىلەن بىرلىكتە، تۈرك مىللىتىنىڭ ئورتاق ئەدەبىي يېزىق تىلىنىڭ تەرەققىياتىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىغان. بۇ ئەسەرنىڭ شۆھرەت - داڭقى پۈتۈن دۇنياغا كەڭ يېيىلغان.

«قۇتادغۇ بىلىك» ئىلىم دۇنياسىغا ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، خ . ۋامبېرى، رادلوۋ، ۋىللى بانكوپ (1634 - 1869) ۋە رەشىت رەخمەتى ئارات قاتارلىق نۇرغۇنلىغان ئالىملار بۇ ئەسەر ئۈستىدە تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىپ، قىممەتلىك ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلغان. ھازىرغىچە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ بۇ ئەسىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مىڭلارچە كىتاب ۋە ئىلمى ماقالىلەر دۇنياغا كەلگەن.

پروفېسسور دوكتور رەشىت رەخمەتى ئارات «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ ۋيانا نۇسخىسى، قاھىرە نۇسخىسى، پەرغانە نۇسقىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ۋە سېلىشتۇرۇپ، 1947 - يىلىدا مەتىن، 1959 - يىلىدا تۈركچىسىگە ئاقتارمىسى، 1979 - يىلىدا بولسا ئىندەكسىنى نەشر قىلغان ئىدى. ئۆمرىنىڭ كۆپ ۋاقتىنى بۇ ئەسەرنى تەتقىق قىلىشقا ئاتىغان رەشىت رەخمەت ئاراتنى چەكسىز

ياىدۇرۇش بىلەن شەرقىي تۈركىستاننى پالاكەتلىك بىر ۋەزىئەتكە سۆرەپ كىرمەكتە. خىتاي ھۆكۈمىتى يېقىندا ئېلان قىلغان ئاخباراتىدا، شەرقىي تۈركىستاندا ئىنقىلابقا قارشى ئاتمىش ئالتە تەشكىلاتنى يىمىرىپ تاشلىغانلىقىنى، ئۇچ يۈز سەكسەن ئىككى كىشىنى قولغا ئالغانلىقىنى، بۇلاردىن توقسەن ئىككى كىشىنىڭ 5 - ئىيۇل ئۈرۈمچى ۋەقەسىگە بىلەن مۇناسىۋىتى بارلىقىنى ئېلان قىلدى. بەزى چەت ئەل ئاخبارات مەنبەلىرىگە قارىغاندا، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا قولغا ئېلىنغانلارنىڭ سانى بىرقانچە ئون مىڭغا يەتكەن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىنىڭ ھازىرغىچە ئۇچ نۇسخىسى تېپىلغان.

ئەسەرنىڭ بىرىنچى نۇسخىسى، تىمۇرلەرنىڭ نەسلىگە مەنسۇپ بولغان شاخروخ، دەۋران سۇلۇپ ئۆتكەن 1441 - 1439 يىللىرىدا بىر ئۇيغۇر خەتتات تەرىپىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن ھىراتتا كۆچۈرۈلگەن نۇسخا بولۇپ، بۇ نۇسخا 1476 - 1475 - يىللىرىدا تۈركىيەنىڭ بۇگۇنكى توكات شەھرىگە ئېلىپ كېلىنگەن. بۇ نۇسخانى، تىمۇرلەر پادىشاھلىرىدىن بىرسىنىڭ ئوسمانلى پادىشاھىغا ھەدىيە سۈپتىدە ئەۋەتكەنلىكى ئېيتىلغا يېقىن. چۈنكى شۇ دەۋردە ئوسمانلى ئىمپېراتۇرلىقىنىڭ قىممەتلىك غەزىنە ۋە ئەشيالىرى توكات شەھىرىدە ساقلىناتتى.

666

بۇ نۇسخا 1491 - 1492 - يىللىرىدا ئابدۇرازاق باخشى ئۇچۇن توكاتتىن ئىستانبۇلغا كەلتۈرۈلگەن. 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا گىرمانىيەنىڭ ئىستانبۇلدىكى ئەلچىخانىسىدا كاتىپ بولۇپ ئىشلىگەن مەشھۇر شەرقشۇناس بىلرودھون ھاممەر، بۇ نۇسخىنى سېتىۋېلىپ، ۋىيانا شەھىرىدىكى دۆلەت كۈتۈپخانىسىغا تەقدىم قىلغان. ئىككىنچى نۇسخا قاھىرە ۋە ياكى مىسىر نۇسخىسىدۇر. بۇ نۇسخا 1896 - يىلىدا قاھىرەدە خىدىۋ (بۇگۇنكى كىرال) كۈتۈپخانىسىنىڭ شۇ چاغدىكى مۇدىرى گىرمان ئالىملىرىدىن مۆرتەز تەرىپىدىن تېپىلغان. بۇ نۇسخا ئەرەپ يېزىقى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن گۈزەل بىر شەكىلدە كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىدۇر. بۇ نۇسخا ئۇچ يۈز توقسەن ئىككى بەت، يەتمىش ئۇچ بابتىن ئىبارەت بولۇپ، باشقا نۇسخىلارغا قارىغاندا تولۇق نۇسخىدۇر. بۇ نۇسخا ئاكادېمىك رادلوف تەرىپىدىن ئىلىم دۇنياسىغا تونۇتۇلغان ئىدى.

ئۇچىنچى نۇسخىسى پەرغانە نۇسخىسى بولۇپ، ئۇ 1914 - يىلىدا ئەخمەت زەكى ۋەلىدى توغان تەرىپىدىن پەرغانە ۋىلايىتىنىڭ نامانگەن شەھىرىدىن تېپىلغان ئىدى. ئاردىن ئون يىل ئۆتكەندىن كېيىن 1924 - يىلىدا بۇخارالىق ئوقۇتقۇچى فىكرەت، ۋىلايەتلىك «تەلىم - تەربىيە ۋە ئوقۇتقۇچى» ژۇرنىلىغا بىر پارچە ماقالە يېزىپ بۇ نۇسخىنى تونۇشتۇرغان. بۇ نۇسخا ھازىر ئۆزبەكىستان پەنلەر

يورۇقلىنىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۆز ئوقىي ئەتراپىدا ئايلانغاندىن باشقا يەر شارى ئەتراپىدا ئايلىنىپ تۇرۇۋاتقان بىر جىسىم ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ. 11 - ئەسىردە يۇسۇپ خاس هاجىپ تەرىپىدىن مۇنداق بىر كۆزقاراشنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى، بىلىم دۇنياسىدا چوڭ بىر ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئىلمىي قاراشتۇر.

ئاسترونومىيە ئىلمىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىغا نەزەر سالغىنىمىزدا، دۇنيانىڭ كۇننى مەركەز قىلىدىغانلىقى، يەر شارىنىڭ ئۆز ئوقىي ئەتراپىدا ئايلىنىش بىلەن بىرلىكتە يەنە كۇننىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىقى، مەشھۇر ئاسترونوم نىكولاي كوپېرنىك تەرىپىدىن (1543 - 1473) «پىلانىت جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى» ناملىق ئەسىرىدە، 16 - ئەسىردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ جەھەتتىن ئالغاندىمۇ يۇسۇپ خاس هاجىپ بۇيۇك ئاسترونوم، بۇيۇك پەيلاسوپتۇر، «قۇتادغۇ بىلىك»مۇ ناھايىتى مەشھۇر ئابىدە ئەسەردۇر.

مەن سەمپوزىيۇمنىڭ مۇۋەپپەقىيەت بىلەن ئۆتۈشىنى تىلەش بىلەن بىرلىكتە، هەممىگىلارغا تەكرار سۆيگۈ ۋە هۆرمەتلىرىمنى بىلدۈرۈپ سۆزلىرىمنى ئاياغلاشتۇرىمەن.

2009 - يىل 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئىستانبۇل - تۈركىيە

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى ئۆزىنىڭ ئاكتىۋال رولىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن قىلىنغان سۇيىقەست ۋە ئۇنىڭ تار - مار قىلىنىشى

2004 - يىلى 8 - ئايدا مەن، پروفېسسور دوكتورلۇق ئاكادېمىك ئۇنۋانىم بىلەن تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە خىزمەت قىلىپ ئاتمىش يەتتە يېشىمنى تولدۇرغانلىقىم ئۈچۈن، پېنسىيىگە چىقىپ ئەدىرنەدىن ئىستانبۇلغا كۆچۈپ كەلدىم ۋە ۋەقىپ باشلىقى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكنىنىڭ تەلىپى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ پائالىيەتلىرىگە ئىشتراك قىلدىم. ئەمما ماڭا تەپسىلى مەلۇمات بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىدىن خەۋەردار بولمىدىم.

ۋەقىپ رەئىسى مەھەممەت رىزا بېكنىنىڭ كېسەل بولۇپ قېلىشى سەۋەبىدىن، ئۇنىڭ تەكرار - تەكرار تەلىپى بويىچە 2008 - يىلى 1 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ۋاقىف ئىدارە هەيئىتىنىڭ 56 - نومۇرلۇق قارارى بىلەن، 2010 - يىلى 3 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ رەئىس ۋەكىلى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىدىم. ۋەزىپە ئۆتەش جەريانىدا ۋەقىپ خىزمەتلىرىنىڭ بەزى مۇھىم نۇقتىلاردا ۋەخپىمىزنىڭ نىزامنامىسىدىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىلمىغانلىقىنى

سۆيگۈ ۋە ھۆرمەت بىلەن خاتىرىلەيمىز.

«قۇتادغۇ بىلىك» ، قاراخانىي تۈركچىسى (ئۇيغۇر تۈركچىسى) بىلەن يېزىلغان ئورگىنال نۇسخىسىدىن گىرمانىيە تىلغا ئىككى قېتىم، روس تىلىغا بىر قېتىم، ئىنگلىز تىلغا ئىككى قېتىم، خىتاي تىلغا بىر قېتىم، ياپون تىلغا بىر قېتىم تەرجىمە قىلىنغان. تۈرك يېزىق تىللىرىدىن تۈركىيە تۈركچىسىگە بىر قېتىم، ئۆزبېك تۈركچىسىگە ئىككى قېتىم، ئۇيغۇر تۈركچىسىگە بىر قېتىم، قازاق تۈركچىسىگە ئىككى قېتىم، ئەزەربەيجان تۈركچىسىگە ئىككى قېتىم ئاقتۇرۇلغان .

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ناھايىتى ئەتراپلىق، چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، ئۇلۇغ ئىنسان ئىكەنلىكىنى، كۆك يۈزىدىكى جىسىملار ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئىلمىي كۆزقاراشلىرىدىن، بولۇپمۇ ئاي ھەرىكىتى ھەققىدە بەرگەن ئىلمىي مەلۇماتلىرىدىن ئوچۇق كۆرۈۋالالايمىز. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆز داستانىدا شۇ مىسرالار ئارقىلىق ئاي بىلەن كۈننىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەپ بەرمەكتە:

137. بۇلاردا ئەڭ ئالتىن بۇ بۇيالچىق يورىر،
ياشىق بىرلە ئۇترو باقشىسا تولىر.
بۇگۈنكى ئۇيغۇر تۈركچىسى:
بۇلاردىن ئەڭ ئاستىدا ئايلانغان ئايدۇر،
كۈن بىلەن بېقىشسا تولۇنئاي بولۇر.

733. تۈكەل بولسا كۆر ئاي بۇ ئاغىسا ئەدىر،
يانا ئىرلۇ تۇرچىر كەتەر كۆرۈك مەڭىز.
بۇگۈنكى ئۇيغۇر تۈرىكچىسى:
تولۇق بولغاندا ئاي، يۈكسەككە چىقار،
تەكرار كىچىكلەيدۇ گۈزەللىكى قاچار.

734. يورۇقلۇقى ئەكسۈر يانا يوق بولۇر،
توغار كىچە ئازىن يانا ئوق تولۇر.
بۇگۈنكى ئۇيغۇر تۈركچىسى:
ئايدىڭلىق ئازىيىپ كېيىن يوق بولۇر،
تەكرار كىچىك توغار، تولۇنئاي بولۇر.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ يۇقىرىدىكى شېئىرى مىسرالىرىدا ئاي شەكلىنىڭ يۇمۇلاق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئۆزىدىن نۇر چىقمايدىغانلىقىنى، پەقەت كۈننىڭ نۇرى بىلەن

ئېزىلىۋاتقان، ئازابلىنىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ كۆزى، قۇلقى ۋە دۇنياغا يۈگۈرگەن ساداسى بولۇشتەك ئاكتىپ، جەڭگىۋار رولىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ يانداش، پىكىرداش ئورگىنىغا ئايلاندۇرۇش ئۇچۇن، تېزلىك بىلەن پىلانلىق، باسقۇچلۇق هالدا هەرىكەتكە كەلتى.

خىتاي هاكىمىيىتىگە قاراشلىق بەزى ئورگانلار بىلەن تىل بىرلىكى ئىچىدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ، بىر قىسىم كىشىلەرنى ئالداپ ۋە قايمۇقتۇرۇپ، ئىستانبۇلدا تۆت - بەش قېتىم مەخپى يىغىنلار ئاچقانلىقى كېيىنچە ئاشكارىلاندى. يىغىنلارنىڭ ئاساسىي مەقسىتى 1986 - يىلى 6 - ئايدا ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قۇرۇلتىيىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىدارە هەيئىتى ئەزاسى ۋە ۋەقىپ رەئىسى ۋەكىلى پروفېسسور دوكتور س . ماخمۇت قەشقىرىنى قانداق قىلىپ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدىكى رەھبەرلىك ۋەزىپىسىدىن يىراقلاشتۇرۇش ۋە ئېلىپ تاشلاشتىن ئىبارەت ئىدى.

بۇنىڭ ئىشارىتى شۇ شەكىلدە كۆرۈلدى. ۋەقىپ رەئىسى مەرھۇم مەھەممەت رىزا بېكىن گېنېرال ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بەزىلەر ۋەقىپ رەئىسى مەھەممەت رىزا بېكىننىڭ ئورنىغا ۋەزىپە ئۆتەيدىغان ۋەقىپ باشلىقىنى تېز ئارىدا سايلاپ چىقىش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بەكمۇ ئالدىراپ كەتتى. نەتىجىدە 2010 - يىلى 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ۋەقىپ موتەۋەللى هەيئەتلىرىنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. بۇ يىغىندا بەزى ۋەقىئەلەرنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغان بولساممۇ، بەزى ئاق كۆڭۈل ۋەتەنپەرۋەر شەرقىي تۈركىستانلىقلار بۇ هەقتە ماڭا «ئالدىراپ يىغىن ئېچىشقا قوشۇلمىسلا، بەزى هەرىكەتلەرنىڭ باش - ئايىغى ئاشكارە بولسۇن، يىغىننى ئاندىن ئېچىش كېرەك» دېگەن تەكلىپنى قويۇپ، ئەندىشىلىرىنى ئىپادىلىسىمۇ، مەن ئۆز خاراكتېرىم بويىچە «يىغىندا قانداق ئويۇنلار ئوينىلىدۇ؟ بۇ ئىشنى نەق مەيداندا كۆرۈپ باقايلى» دەپ يىغىننى ئېچىشقا قوشۇلدۇم. يىغىننى ئاچتىم. يىغىندا ئۆتكەن ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ خىزمەت پائالىيەتلىرىدىن قىسقىچە دوكلاد بەردىم ۋە ۋەخپىمىزگە ۋاقتىلىق رەئىس سايلاش بىلەن بىللە ۋەقىپ نىزامنامىسىدا مەۋجۇت بولسىمۇ هازىر ۋەقىپ تەشكىلىدە بولمىغان بىر بوغالتىر، بىر غەزىنىچى سايلاپ چىقىشىمىز لازىم ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم. ۋەقىپ رەئىسلىكىگە نامزات كۆرسىتىپ، مۇزاكىرە قىلىش كۇنتەرتىبىگە كەلگەندە، ۋەقىپ مۇتەۋەللى هەيئىتىدىن بىر كىشى قول كۆتۈرۈپ: «مەجلىسنى باشقۇرىدىغان بىر كىشى بەلگىلىشىمىز لازىم. مەن XXX كىشىنى دېۋان باشلىقى قىلىپ كۆرسىتىمەن» دېدى. شۇ هامان ئىدارە هەيئەت ئىچىدىن ئىككى كىشى: «كۆرسىتىلگەن XXX كىشىنىڭ دېۋان باشلىقى بولۇشىغا قوشۇلىمىز» دېدى. XXX كىشى: «دېۋان

هېس قىلدىم. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدە بوغالتىر ۋە غەزىنىچى يوق بولۇپ، ۋەقەپ كاتىبىنىڭ ئىقتىسادىي ئىشلارنىمۇ ئۆزى ئىدارە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردۇم.

مەھەممەت رىزا بېكىن گېنېرال، 2010 - يىلى 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئەنقەرەدە ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ۋەقەپ نىزامنامىسىغا مۇۋاپىق بولمىغان ۋەزىئەتنى تۈزىتىش ئۈچۈن، ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتى ئەزالىرىدىن بىر بوغالتىر ۋە بىر غەزىنىچى بەلگىلەپ چىقىشنىڭ لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇم.

بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىر يىل ئىچىدە يېڭى ۋەقەپ قانۇنلىرىغا ئاساسلىنىپ، ۋەخپىمىزنىڭ نىزامنامىسىنى يېڭى ۋەزىيەتكە ئاساسەن قىسمەن ئۆزگەرتىپ ۋە يۇقىرىدىن تەستىقلىتىپ، ساغلام، توغرا، ۋەتەنپەرۋەر، خەيرى ئېھسان ئىشلىرىغا كۆكۈل بۆلىدىغان كىشىلەردىن ئاتمىش بەشتىن يەتمىش بىرگىچە كىشىنى ۋەخپىمىزنىڭ ئەزاسى قىلىپ سايلاپ، مۇشۇ ئەزالارنىڭ قارارى بىلەن، يەنە مۇشۇ ۋەقەپ ئەزالىرى ئىچىدىن ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىنى شەكىللەندۈرۈپ چىقىشنى ۋە تۆت يىلدا بىر قېتىم ۋەقەپ ئومۇمى يىغىنىنى ئېچىپ، ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىنى يېڭىدىن سايلاپ چىقىشنى، بۇ يول ئارقىلىق ۋەقەپ خىزمىتىدە دېموكراتىيەنىڭ يولىنى ئېچىشنى، ۋەقەپ خىزمىتىگە نسبەتەن نازارەت قىلىشنى كۈچەيتىشنى، ۋەقەپ ھەيئەتلىرىنى ياشلاشتۇرۇشنى، ئۆزۈمنىڭ ۋەقەپ مەسئۇللىقىدىن ئىستىپا سورايدىغانلىقىنى بىلدۈردۇم. يېڭىدىن تەشكىل قىلىنىدىغان ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىدە ئۆزۈمنىڭ ۋەقەپ رەئىسلىكى ۋەزىپىسىنى ئالمايدىغانلىقىنى، ۋەقەپ ئاپپاراتىنى ياشلاشتۇرۇش ئارقىلىق مۇنەۋۋەر قابىلىيەتلىك ياشلاردىن ۋەقىپىنىڭ ئىجرا ئورگىنىنى تەشكىللەپ چىقىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىدىم. بۇنى ۋەقەپ كاتىبى قاتارلىق ۋەقەپ ئىدارە ھەيئەتلىرىگە ئوچۇق ھالدا سۆزلىگەن ئىدىم. مۇنداق قىلىش ئەلۋەتتە بەزى كىشىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى ئۆزىنىڭ شەخسى مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىدىغان، ئۇ يەردە ھېچقانداق قانۇن، نىزامنامە تونىماستىن خالىغانچە ئات چاپتۇرىدىغان ئورۇن ھالىتىدە پايدىلىنىشتىن ئىبارەت ئارزۇ ۋە خىيالىغا توغرا كەلمەيتتى.

ئۇلار تەبىئىي ھالدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدە ۋەقەپ نىزامنامىسى بويىچە ئىش قىلىشنى، توغرۇلۇق ۋە دۇرۇستلۇقنى ئۆلچەم قىلىپ، ئادالەتلىك بىر شەكىلدە خىزمەت ئېلىپ بېرىشنى خالىمايتتى. بۇنداق توغرۇلۇق ۋە ئادالەتنى ئۆلچەم قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارغا قارشى ھەرخىل كۆچلەر بىلەن بىرلىك ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۆزىنىڭ شەخسى مەنپەئەتلىرىنى قوغداپ قېلىشقا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇناتتى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى، ئۆزىنىڭ كۆزىگە قادالغان مىق ھېسابلىغان خىتاي ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئورگانلىرى «ئەمدى پۇرسەت كەلدى» دەپ ئويلاپ، ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ زۇلۇم ئاستىدا

قارار بېرەلمەيمەن» دېدىم. يېغىن باشقۇرۇشىنى ئۇستىگە ئالغان دۇڭ باشلىقى: «ۋەقەنىڭ رەئىسلىكىگە ئۆزىنىڭ نامزات كۆرسىتىدىغان كىشىلەر بارمۇ؟» دەپ سورىدى.

بۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ سېكرېتارى ھامۇت كۆك تۈرك قول كۆتۈرۈپ: «مەن نامزاتلىقىمنى قويىمەن!» دېدى.

يېغىن باشقۇرغۇچىسى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «نامزات ئىككى كىشى بولدى. ئاۋاز بەرگۈچىلار كىم بولسا، شۇنىڭ ئىسمىنى ئايرىم قەغەزگە يېزىپ تاپشۇرۇڭلار» دەپ قەغەز تارقىتىپ بەردى. قەغەزلەرنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئەترايىدا ئولتۇرغان ئىككى كىشىگە قەغەزلەرنى كۆرسىتىپ، نەتىجىنى ئېلان قىلدى. ماڭا بېرىلگەن ئاۋازدىن ھامۇت كۆك تۈرككە بېرىلگەن ئاۋازنىڭ ئارتۇق ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ، ھامۇت كۆك تۈركىنىڭ ۋەقەپ رەئىسى بولۇپ سايلانغانلىقىنى بىلدۈردى. ئارقىسىدىن بەزى ئىدارە ھەيئەتلىرى ۋەزىنداراڭلىققا مەھەممەت ئەيسا ئاتۇشنى، بوغالتىرلىققا ئالمجان قارلۇقنى كۆرسەتتى. قالغان ھەيئەتلەر قوشۇلدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇ قارارلار، دەرھال قارار دەپتىرىگە يېزىپ چىقىلدى. يېغىنغا قاتناشقان ئىدارە ھەيئەتلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىمزالاشتى. ئاندىن يېغىن دۇڭ باشلىقى قارار دەپتىرىنى ماڭا سۇنۇپ، ئىمزا قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى. مەن ئىمزا قىلىشنى رەت قىلدىم ۋە شۇنداق دېدىم: «بۇ قېتىمقى سايلام يېغىنى، ۋەقەپ نىزامنامىسىغا مۇۋاپىق شەكىلدە ئېلىپ بېرىلمىدى. ئەھۋالدىن ئېنىق كۆرۈلدىكى، يېغىن ئېچىلىشتىن بۇرۇن بەزىلەر مەخپىي ھالدا يېغىلىپ، بىر قارارغا كېلىشۋالغان. مەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئارزۇسىغا مۇۋاپىق بولمىغان ھالدا ئېلىپ بېرىلغان مەجلىسنىڭ توغرا بولمىغان قارارىغا ئىمزا ئاتمايمەن،- دەپ كەسكىن جاۋاب بەردىم.

دۇڭ باشلىقى ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلغان كىشى ماڭا قاراپ:

- ھېچبولمىسا بىر نەرسە يېزىپ قويسىلا،- دېدى.

مەن قارار دەپتىرىنى قولۇمغا ئېلىپ ئۇنىڭغا شۇ جۈملىلەرنى يازدىم:

«بۇ قېتىمقى سايلام يېغىنى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ نىزامنامىسىغا ريئايە قىلغان ئاساستا ئېلىپ بېرىلمىغانلىقى، يېغىندىن ئاۋۋال ۋە يېغىن جەريانىدا مەخپى ھالدا ئايىاق ئويۇنلىرىنىڭ ئويىنالغانلىقى سەۋەبىدىن، يېغىن قارارىغا قوشۇلمىدىم ۋە ئىمزا ئاتمىدىم» دەپ يېزىپ ئاخىرىغا ئىمزا قويدۇم.

ئىستانبۇل ۋەقىلەر رايون مۇدىرلىكىگە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ يېغىنىدا ئېلىنغان قارار ئۇلاشقاندىن كېيىن، ئىستانبۇل ۋەقىلەر رايون مۇدىرلىكى مېنى مۇدىرلىككە چاقىرتتى، يېغىن قارارىغا نېمە ئۈچۈن ئىمزا ئاتمىغانلىقىم ۋە باشقا

باشلىقى بولۇش سۈپىتىم بىلەن يىغىنىنى مەن باشقۇرىمەن» دەپ ئېيادە بىلدۈردى. مەن بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن تەييارلىقلىرى ئالدىنئالا قىلىنغان ئۇيۇنىنىڭ باشلانغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئويۇنىنىڭ داۋامىنى كۆرۈپ بېقىش قارارىغا كەلدىم.

دۇئان باشلىقى سايلاشتا كۇچەپ ئورۇنغان يۇقىرىدىكى ئىككى كىشى ئارقا - ئارقىدىن ھامۇت كۆك تۇركىنىڭ سۆزلىرىگە ئاساسلىنىپ پىكىر بايان قىلىپ: «ۋەقەپ مەدەنىيەت (كۇلتۇر) پائالىيەتلىرى ئېلىپ بارىدىغان ئورۇن، ئۇنىڭدىن باشقا پائالىيەت ئېلىپ بارالمايدۇ، ئۆزلىرى ھازىرلا سۇرگۇندىكى شەرقىي تۇركىستان پارلامېنتى رەئىسلىكىدىن ئىستېپا ئەتسىلە، ئاندىن سىلىنى ۋەقەپ رەئىسى قىلىپ سايلايلى، سىلى سۇرگۇندىكى شەرقىي تۇركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى بولۇپ تۇرغان ئەھۋالدا سىلىنى ۋەقەپ رەئىسلىكىگە سايلىساق، خىتاي ھۆكۈمىتى تۇركىيەگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتمەيدۇ. ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇركىيەگە كېلىشى توختاپ كېتىدۇ. سىلى يا ۋەقەپ رەئىسلىكى، يا سۇرگۇندىكى شەرقىي تۇركىستان پارلامېنتى رەئىسلىكىدىن بىرىنى تاللۇالسىلا» دەپ ماڭا جىددى ھالدا خىتاپ قىلدى. مەن بۇ پىكىرگە قارىتا شۇنداق دېدىم: «مەن يىگىرمە تۆرت يىلدىن بېرى شەرقىي تۇركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، رەئىس ۋەكىلى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتەپ كەلدىم، ۋەقەپ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن ئەپەندى 2007 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا كېسەللىككە دۇچار بولغاندىن بېرى ھازىرغىچە ۋەقەپ رەئىسى ۋەكىلى بولۇپ ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن. بۇ جەريانىدا شەرقىي تۇركىستاندىن كېلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىدا بىر كېمىيىش بولغىنى يوق، بۇرۇنقى يىللارغا قارىغاندا ئوقۇشقا كېلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپىيىشكە باشلىدى. تۇركىيەگە كەلگەن ئوقۇغۇچىلار، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارغا كۆرسەتكەن ئىلتىپاتىنىڭ نەتىجىسى ئەمەس، شۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش چىقىمىنى ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بۇيۇك تىرىشچانلىق ۋە غەيرەت كۆرسەتكەنلىكىنىڭ بولۇپمۇ تۇركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇ مەسىلىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى».

يۇقىرىدا يۇز بەرگەن ئەھۋاللارغا قاراپ، يىغىنغا قاتناشقان توققۇز كىشىنىڭ ئىچىدە بىر قانچىسىنىڭ مەخپى مۇزاكىرىلىشىپ پىكىر بىرلىكىگە كېلىۋالغانلىقى قانائىتىگە كەلدىم. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپچىلۈكى 2000 - يىلىدىن كېيىن ۋەقىپكە، ۋەقەپ نىزامنامىسىغا توغرا كەلمەيدىغان ئۇسۇل ۋە يول بىلەن كىرگۈزۈلگەن كىشىلەردىن ئىبارەت ئىدى. مەن سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ: «مەن پارلامېنت رەئىسلىكىدىن بۇ يەردە دەرھال ئىستېپا ئېتەلمەيمەن، مەن ئەمەل ۋە ئابرۇيغا ھېرىسمەن بىر كىشى ئەمەسمەن، بۇ مەسىلىدە سۇرگۇندىكى شەرقىي تۇركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىدىكى مەسئۇل كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلەشمەي تۇرۇپ بىر

تۈركستان ۋەخپىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈپ، مەۋجۇت مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن مۇپەتتىش تەيىن قىلغانلىقىدىن خەۋەردار بولدۇم. ۋەقىپلەر ئىستانبۇل رايون مۇدىرلىكىنىڭ ئەمەلدار ئەۋەتىپ، ۋەقىپنىڭ قارار دەپتىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر مۇنچە ماتېرياللىرىنى ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىدىم.

2010 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا هامۇت كۆك تۈرك ماڭا تېلېفون ئېچىپ:

- سىلى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلمەن،- دېدى، مەن جاۋابەن:

- نېمە مەقسەدە كۆرۈشمەكچى؟ - دەپ سورىدىم. هامۇت كۆك تۈرك جاۋاب بېرىپ:

- بەزىلەر ۋەخپىمىزنىڭ 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىكى يىغىندىن ئاۋۋال تۆت - بەش قېتىم ئۆزئارا مەخپى يىغىن ئېچىپ، بەزى مەسىلىلەردە كېلىشىۋالغان ئىكەن، لېكىن، بۇ يىغىنلارغا مەن قاتناشمىدىم،- دېدى.

مەن تېلېفوندا هامۇت كۆك تۈرككە:

- تۆت - بەش قېتىملىق بۇ مەخپى يىغىننى قەيەرنىڭ ۋە كىمنىڭ تەلىماتى بىلەن كىم رىياسەتچىلىك قىلىپ قەيەردە، قاچان ئاچقان، بۇ يىغىنغا كىملەر قاتناشقان، قانداق قارارلار ئېلىنغان، بۇ يىغىننى ئېچىشنى كىم، قايسى ئورگان پىلانلىغان، مۇشۇلارنى بىر ماتېريال قىلىپ يېزىپ ماڭا تاپشۈرۈپ بەرسىلە، ئاندىن سىلى بىلەن كۆرۈشەي،- دېدىم. هامۇت كۆك تۈرك:

- يېزىپ بەرگەن بىلەن بولمايدۇ، سىلىگە ئاغزاكى مەلۇمات بەرمەكچىمەن،- دېدى. مەن ئۇنىڭغا جاۋابەن:

- يېزىپ بەرمەيدىغان بولسىلا، سىلى بىلەن كۆرۈشۈشۈمنىڭ پايدىسى يوق،- دەپ جاۋاب بەردىم ۋە كۆرۈشمىدىم.

ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىنىڭ رەھبەرلىك ۋە تەپتىش ئىدارىسى، 2010 - يىلى 4 - ئايدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ 2007 - 2009 - يىللىرىغا ئائىت ئىش - پائالىيەتلىرىنى تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىپ، بۇ هەقتە نۇرغۇنلىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ۋاقتى 2010 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى بولغان 2 - سانلىق تەكشۈرۈش ۋە سۈرۈشتۈرۈش دوكلاتىنى تەييارلاپ چىقتى. بۇ دوكلاد ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتۈپ، 2010 - يىلى 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى باش مىنىستىرلىكى ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكى ئىستانبۇل 1 - رايون مۇدىرلىكى 2373 - 43 \ B.02%MGV%1302 سانلىق تەكشۈرۈش دوكلادىنى ئېلان قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى يېڭىدىن تەكرار تەشكىللەپ چىقىشنى قارار قىلدى. قارارنىڭ بىر نۇسخىسى شەرقىي

مەسىلىلەر ھەققىدە مېنىڭدىن مەلۇمات تەلەپ قىلدى. ئىستانبۇل ۋەقىپلەر رايون مۇدىرلىكىگە بېرىدىغان جاۋابلىرىمنى، 2010 - يىلى 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى بىر ئىلتىماس تەرىقىسىدە سۇندۇم.

ئىلتىماسىمدا: «مەن ۋېجدان ئېگىسى، توغرىلىقنى، ئادالەتلىكنى جان دىلىمدىن سۆيگەن، ۋەتىنى، مىللىتى ئۈچۈن جېنىنى بېغىشلاشقا تەييار تۇرغان بىر كىشىمەن. مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ 1986 - يىلى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن قۇرۇلتىيىدا <شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى>نىڭ ئىدارە ھەيئىتىگە ئەزا بولۇپ سايلانغىنىمدىن باشلاپ، 2010 - يىلى 3 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە رەئىس ۋەكىلى سۈپىتىدە يىگىرمە تۆرت يىل مىللىتىمىز ۋە خەلقىمىزنىڭ مىللىي دەۋاسى ۋە ئالالاھ رىزاسى ئۈچۈن ھېچقانداق ماددى مەنپەئەت كۆزلىمەستىن، بىر تىينىلىك مۇئاش ئالماستىن خىزمەت قىلىپ كەلدىم. يېشىمنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، بۇ خىزمەتنى لايىقەتلىك، سەممىي، ۋەتەنپەرۋەر پىداكار ياشلاردىن بىرىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى ئويلىغان ئىدىم. ئەمما بۇ ۋەزىپە ئۈچۈن ھامۇت كۆك تۇركنىڭ بەزىلەر تەرىپىدىن ئىلگىرى سۈرۈلۈشىگە قوشۇلالمىدىم. چۈنكى ھامۇت كۆك تۇرك ھەققىدە يولسۈزلۇق، پاراخورلۇق قاتارلىق بەزى مەسىلىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى، شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئىچىدە سۆز - چۆچەك بولۇپ تارقىلىپ يۈرگەن ئىدى. بەزىلىرىگە مەنمۇ شاھىد بولغان ئىدىم. بۇ مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىماي تۇرۇپ، ھامۇت كۆك تۇركنى ۋەقىپكە رەئىس سايلاش توغرا بولمايتتى.»

يازغان ئىلتىماسىمنىڭ ئاخىرىدا ۋەقىپلەر مۇدىرلىكىدىن ئۇچ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىمنى بىلدۈردۇم ۋە شۇنداق دەپ يازدىم:

«1. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ 2002 - يىلىدىن ھازىرغىچە بولغان كىرىم - چىقىملىرىنى مۇپەتتىشلەر ئەۋەتىپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ۋەقىپتە بۇغالتىر ۋە غەزىنىچى سۈپىتىدە ئىككى كىشىنىڭ ۋەزىپىلەندۈرۈلمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى روشەنلەشتۈرۈش ئۈچۈن تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلاردىن مەلۇمات ئېلىنىشىنى ؛

2. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ئەزالىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىدارە ھەيئىتى بولۇپ سايلىنىش ھەق - ھوقۇقىنىڭ بار - يوقلۇقى مەسىلىسىنىڭ ئايدىڭلاشتۇرۇلۇشىنى؛

3. بۇ قېتىم ئېلىپ بېرىلغان سايلامنىڭ ۋاقىف نىزامنامىسىغا مۇۋاپىق بولغان - بولمىغانلىقىنى بەلگىلەشنى قارارلىرىڭىزغا ھۆرمەت بىلەن ھاۋالە قىلىمەن.»

ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ۋەقىپلەر باش مۇدىرلىكىنىڭ رەھبەرلىك ۋە تەپتىش ئىدارىسى 2010 - يىلى 4 - ئايدىن باشلاپ شەرقىي

يىگىرمە بىر كىشىدىن ھاياتتا بولغانلارنىڭ ئۆزلىرى ۋە ياكى تەيىن قىلىدىغان ۋەكىللىرى ۋاستىسى بىلەن ئېچىلىدىغان يىغىن ئاخىرىدا ۋەقەپ نىزامنامىسىنىڭ 6 - ماددىسىنىڭ روھىغا ئاساسلىنىپ، يېڭى ئىدارە ھەيئىتىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى؛

15 - ماددىسىنىڭ ب) بۆلۈمىدە: پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقىرىنىڭ سۆرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ئەزالىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئىدارە ھەيئىتىگە سايلىنىش ھەق - ھوقۇقىنىڭ بار - يوقلۇقى مەسىلىسىنىڭ تەتقىق قىلىنىشىدا 5737 سانلىق ۋەقپلەر قانۇنىنىڭ 9 - ماددىسىدا ۋەقەپ ئىدارىچىسى بولالمايدىغانلار: ۋەقپلەردە ئوغۇرلۇق، ئوستۇلۇق بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئوغۇرلۇق، بۇلاڭچىلىق، ئوستۇلۇق بىلەن قىلىنغان بۇلاڭچىلىق، ئالدامچىلىق، پاراخورلۇق، ساختىكارلىق، دۆلەتنى ھىلىلىك بىلەن زىيانغا ئۇچرۇتۇش، كىم ئەرزانغا قىلسا ئىشنى شۇنىڭغا ھۆددىگە بېرىش تۈرلىرىدە ساختىپەزلىك قىلىش، كۆپچىلىكنىڭ ئىشەنچىسىنى يامان نىيەت بىلەن قوللۇنۇش، قاچاقچىلىق جىنايەتلىرى بىلەن دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىكىگە قارشى ئىشلەنگەن جىنايەتلەرنىڭ بىرىدىن ھۆكۈمگە مەھكۇم بولغانلارنىڭ ۋەقپىنىڭ ئىدارە ھەيئەتلىك ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلىنىدۇ.» دەپ كۆرسىتىلگەن بولۇپ، بۇ قانۇن ھۆكۈمگە ئاساسلانغاندا پروفېسسور دوكتور س. ماخمۇت قەشقىرىدە بۇگۈنگىچە ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتى ئەزالىقىغا توسقۇن بولىدىغان بىرەر ھەرىكەتنىڭ كۆرۈلمىگەنلىكى، بۇنىڭدىن كېيىن يۇقىرىدا كۆرسۇتۇلگەن جىنايەتلەردىن ھۆكۈم ئالمىغان مۇددەتچە ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىگە سايلىنىشىدا ھېچقانداق توسالغۇنىڭ بولۇنمىغانلىقى قانائىتى ھاسىل قىلىندى» دېيىلگەن.

15 - ماددىنىڭ ج. بۆلۈمىدە: «ھامۇت كۆك تۈرك ۋە ئالمجان قارلۇقلار توغرىلىق ئېلىنغان يازما ۋە ئاغزاكى ئىپادىلەردىن: «ئوقۇغۇچىلارغا بېرىلىدىغان ئوقۇش مۇكاپات پۇلىنىڭ تارقىتىلىشىدا بەزى ھەقسىزلىقلار مەۋجۇت بولۇپ، ئۆزلىرىگە ھەدىيە بەرگەن ئوقۇغۇچىلارغا دۆلەت ئوقۇش مۇكاپات پۇلى، بەرمىگەنلەرگە ۋەقەپ يارىدەم پۇلى بېرىشنى بەلگىلىگەنلىكى، ھەتتا ئۆزىگە يېقىن ھېساپلىمىغان ئوقۇغۇچىلارغا ھەرخىل باھانىلارنى توقۇپ چىقىپ ئوقۇش يارىدەم تەمىناتىدىن ياكى ئوقۇش مۇكاپاتىدىن مەھرۇم قىلغانلىقى توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەرنىڭ توغرا ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان بولۇپ، ۋەقەپ باشلىقىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى نەتىجىسىدە يۇز بەرگەن سوبېكتىپ ئىجرا قىلىشلارنى ئاخىرلاشتۇرۇشى ئۈچۈن بۇ مەسىلىدە ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتى تەرىپىدىن تەييارلىنىپ، تەسدىقلانغان ئوبېكتىپ ئۆلچەملەرنى ئاساس قىلغان ئوقۇغۇچىلارغا تەمىنات يارىدەمى نىزامنامىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشى، بۇ خىل سۆز - چۆچەكلەر ۋە ئاداللەتسىزلىكلەرنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىگە چۈشۈرۈلۈشى ئۈچۈن ئوقۇش يارىدەمى ئالىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بەلگىلىنىشىدە مائارىپ ساھەسىدىكى

تۇركىستان ۋەخپىگە، بىر نۇسخىسى ماگا ئەۋەتىپ بېرىلدى.

قارارنامىنىڭ كىرىش قىسمىدا: «ۋەخپىگىز ھەققىدە ئىلگىرى سۇرۇلگەن بايانلار توغرۇلۇق، 2007 - 2009 - يىللىرىغا ئائىت ئىش - پائالىيەتلەرنىڭ باش مۇدىرلىكىمىز رەھبەرلىك ۋە تەپتىش ئىدارىسى تەرىپىدىن ھاسىل قىلىنغان 2010 - 8 - 18 - كۇنى 2 - سانلىق تەكشۈرۈش دوكلادىنىڭ نەتىجە ۋە قانائەت بۆلۈمگە ئائىت ئون بەش ماددىلىق ۋەقىپ نىزامنامىسىغا مۇۋاپىق بولمىغان بىر مۇنچە مەسىلىلەر كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن. 15 - ماددىنىڭ ئا بۆلۈمىدە: ۋاقىف ئىدارە ھەيئىتىنىڭ ۋاقىف نىزامنامىسىغا ئاساسلانغاندا دەسلەپكى ھوقۇق شەكلى ئون ئۇچ كىشىدىن ئىبارەت ۋەقىپ قۇرغۇچىلىرىنىڭ 1978 - يىلى 3 - ئاينىڭ 27 - كۇنى ئېچىلغان دەسلەپكى يىغىندا سايلاپ چىقىلغان ۋە يىگىرمە بىر كىشىدىن مەيدانغا كەلگەن ئىدارە ھەيئىتىدىكىلەر سايلانغاندىن كېيىن، بۇ شەخسلەرنىڭ ئۆلۈم، ئىستېپا ۋە مۇشۇ خىل ۋەزىئەتتە ئىدارە ھەيئەتلىكى ئاخىرلاشقاندا يېرىگە كېلىدىغان ئۇچ كىشىنىڭ ئىسمىنى بىر ئاي ئىچىدە يېزىپ ئۇنى كانۇبرتقا سېلىپ كانۇبرتنى ۋەقىپ رەئىسىگە بېرىددىگەن ھۆكۈم ئاساسىدا بۇ رەسمىيەتنىڭ ئەمەلىيلەشكەنلىكىگە دائىر ھېچبىر بەلگىنىڭ راستلانمىغانلىقى، ۋەقىپنىڭ ئىككىنچى ئىدارە ھەيئىتىنىڭ تەشكىللىنىشى 1986 - يىلى 6 - ئاينىڭ 28 - كۇنى ئېچىلغان پەۋقۇلئاددە يىغىنغا قايسى قۇرغۇچى ئەزا ۋە ئىدارە ھەيئىتىنىڭ ئىشتىراك قىلغانلىقى بىلدۇرۇلمەستىن ئېلىنغان بۇ قارارنىڭ ئاستىغا سايلام جەريانىدا ۋەزىپىدە بولغان ئىدارە ھەيئىتىنىڭ ئىمزالىرى يېرىگە يېڭى سايلانغان ئەزالارنىڭ ئىمزا ئاتقانلىقى، بۇ يىغىندا ئىدارە ھەيئىتىگە رەئىس م. رىزا بېكىن، مۇئاۋىن رەئىس سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ۋەقىپ باش سېكرىتارلىقىغا مەھەممەت ساراي، كاسسىرلىققا ياسىن كۆك تاغ، غەزىنىچىلىككە مەھەممەت ھاجىم ئىلياس، ئىدارە ھەيئىتى ئەزالىقلىرىغا پروفېسسور دوكتور ئەخمەت مىڭباي، ئەرگۈن گۆزە، پروفېسسور دوكتور ئەكمەلەدىن ئىخسان ئوغلى، سەيپىدىن دوغان، زەكى تەيجى ۋە ئۇبەيدۇللا تۇركىستانىنىڭ سايلانغانلىقى، بۇ سايلامدا ئىدارە ھەيئىتى سانىنىڭ يىگىرمە بىردىن ئون بىرگە قىسقارتىلىشىنىڭ سەۋەبلىرى بىلدۇرۇلمىگەنلىكى، بۇ يەردە ۋەقىپ نىزامنامىسىنىڭ 6 - ماددىسىدا بەلگىلەنگەن دەسلەپكى ئىدارە ھەيئىتىنى تەشكىل قىلغان يەرمە بىر كىشى كانۇبرت ئۇسۇلى بىلەن ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان ھەيئەتنى تەكلىپ قىلىدۇ، دېگەن ھۆكۈم بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلىدىغان بىر ھەيئەت بولمىغانلىقى، بۇ جەھەتتىن ۋەقىپ نىزامنامە ھۆكۈمى بۇ يەردە ئېجرا قىلىنمىغان ۋە كۇنمىزگە قەدەر بۇ ھۆكۈمنىڭ ئېجرا قىلىنمىغانلىقى ئېنىقلانغان بولۇپ، ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتىنىڭ ۋەزىئىتىنى قانۇنغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ۋەقىپ قۇرغۇچىلىرىدىن ھاياتتا قالغانلار بىلەن دەسلەپكى ئىدارە ھەيئىتىگە سايلانغان

بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن ۋەقەپ نىزامنامىسىنىڭ 12 - ماددىسىغا ئاساسەن ماۋاش توختىتىلىشى لازىم تۇرۇقلۇق، 2004 - يىلدىن 2010 - يىلىنىڭ 7 - ئېيىغىچە ماۋاش ئۆتەش رەسمىيىتىنىڭ داۋام قىلغانلىقى، مەھەممەت ئىمىن پوسمىنىڭ ئۆتنىگەن پۇللىرىغا قارشىلىق بەلگە تەلەپ قىلىشى نەتىجىسىدە ۋەقەپ ھېسابات تىزىملىكىدە كۆرۈلمىگەن ۋە مۇپەتتىشلىرىمىزگە بىلدۈرۈلمىگەن 2009 - يىلى 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىكى 1 - نومۇرلۇق پۇل تالۇنى بىلەن بەش يۈز تۈرك لىراسى، 2009 - يىلى 11 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىكى 2 - نومۇرلۇق پۇل تالۇنى بىلەن بەش يۈز تۈرك لىراسى بولۇپ جەمئىي مىڭ تۈرك لىرالىق ئىسپات بەلگىسى بېرىلىشى ۋە بۇ بەلگىلەرگە ۋەقىپنىڭ تامغىسى بېسىلىپ رەسمىي بەلگە قىلىپ بېرىلىشى، ۋەقەپ كېرىم - چىقىملىرىنىڭ رەسمىي ھېسابات تىزىملىكىگە ئېلىنىشىدا تىزىملىككە يازماسلىق ئەھۋالىنىڭ ئەنئەنە ھالىگە كەلتۈرۈلگەنلىكى سەۋەبىدىن ھامۇت كۆكتۈرك ۋە ئالمجان قارلۇقنىڭ ۋەقەپ نىزامنامىسىغا ئاساسلىنىپ تەشكىل قىلىنىدىغان يەنى ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتى تەرىپىدىن ۋەقىپنىڭ ئىجرا ۋەزىپىلىرى بولغان باشلىق، مۇئاۋىن باشلىق، باش كاتىپ، ھېساباتچى ۋە غەزنىچى ۋەزىپىلىرىگە قويۇلماسلىقى؛

تەكشۈرۈش دوكلاتىنىڭ نەتىجە بۆلۈمىنىڭ 5 - ، 10 - ، 11 - ، 12 - ماددىلىرىدا مۇناسىۋەتلىك كىشىلەردىن تەپسىلى قىلىپ تاپشۇرۇپ بېرىشى تەلەپ قىلىنغان ۋە كېرىم ھېسابلىنىپ ئىستەنگەن پۇل مقدارلىرىنى، ئىئانە تالۇنىغا قەيىت قىلىش بىلەن بىرلىكتە، پۇلنى بانكىغا قويۇپ، بانكا تالۇنى ئارقىلىق ئىسپاتلىشى خۇسۇسىلىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەۋسىيەلەر توغرىسىدا ئىجرادا بولۇش ئۈچۈن ئىدارە ھەيئىتىنىڭ تەلىماتلاندۇرۇلۇشى، نەتىجە ۋە قانائىتى ھاسىل قىلىندى» دېيىلگەن .

ئىبراھىم ئۆز ئەكىنجى
ۋەقىپلەر رايۇن مۇدىرى
2010 - يىلى 11 - ئاينىڭ 3 - كۈنى

بۇ تەپتىش دوكلادى ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە قىلىنغان سۈيىقەستلەر بىتچەت قىلىندى. بەزى كىشىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ ئاساسىي رەھبەرلىكىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ۋەقىپنىڭ قانۇن - نىزامنامىلىرىنى ئايىاق ئاستى قىلىپ، بوش قالغان مەيدانىدا ئات چاپتۇرۇپ، شەخسىي مەنپەئەت ۋە غەرەزلىرىگە يېتىش ئۈچۈن ئۇرۇنغانلارنىڭ، يانچۇقىنى تولدۇرۇپ كەيىپ - ساپا سۈرۈش خام - خىيالىنى قىلغۇچىلارنىڭ كۈندۈزى كۆرگەن چۈشلىرىنى گۈمران قىلىپ تاشلىدى.

ئىلىم ئادەملىرىنىڭمۇ يەر ئالدىغان ئوقۇغۇچى تەمىنات ياردىمىنى بەلگىلەش كومىسيونىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئوقۇغۇچى ياردەم تەمىناتىنىڭ مۇشۇ كومىسيون تەرىپىدىن قارارغا باغلىنىشى

15 ـ ماددىنىڭ د بۆلۈمىدە: 2004 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىكى 22 ـ سانلىق ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتى قارارى بىلەن ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتى ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىنغان ئالىمجان قارلۇق، سايلانغاندىن كېيىن ۋەقىپ نىزامنامىسىنىڭ 12 ـ ماددىسىغا ئاساسەن ۋەقىپتىن مائاش ئالماسلىقى لازىم ئىكەن. بۇ تارىختىن 2010 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ۋەقىپ ھەيئەتلىكىدىن ئىستىپا قىلغىچە بولغان ئارىلىقتا نىزامنامىغا خىلاپ ھالدا مائاش ئېلىشنى داۋاملاشتۇرغان بولۇپ، بۇ ئەھۋال نىزامنامىغا خىلاپتۇر. تەپتىش قىلىنغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاخىرقى ئۈچ يىرىم يىلدا، جەمئى 26.865.60 تۇرك لىراسى مائاشنىڭ ۋەقىپ پۇلىدىن بېرىلگەنلىكى، بۇ مۇددەت ئىچىدە بېرىلگەن مائاشلارنىڭ ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتى قارارى ئېلىنماستىن بېرىلگەنلىكى ئۇچۇن، بۇ مۇددەتتە ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتى ئەزالىرىنىڭ قانۇنىي مەسئۇلىيىتى سۇرۇشتە قىلىنمايدىغانلىقى، بۇ ھەقتىكى تەكلىپ يۇقىرىدا 9 ـ ماددىدا يېزىلغانلىقى ئۇچۇن بۇ يەردە تەكرار تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلمىگەنلىكى؛

15 ـ ماددىنىڭ ئە) بۆلۈمىدە: ھامىت كۆكتۇركنىڭ ئىشلەيدىغان ئىشخانىسىغا ئىئانە ساندۇغى قويۇلغانلىقى ۋەقىپنىڭ يازما بايانىتى بىلەن مۇقىملاشقان بولۇپ، مۇپەتتىشلىكىمىزنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىلىق 2002 ـ يىلىدىن تەپتىش قىلىنغان ۋاقىتتىچە بولغان مۇددەت ئىچىدە، ساندۇق ئاچما مەلۇماتلىرىغا ئاساسلانغاندا، مەلۇمات ئىسپاتلىرىنىڭ ھەممىسىدە ھامۇت كۆكتۇرك ۋە ئالىمجان قارلۇقنىڭ ئىمزالىرىنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقى، ئوبيۇز ئۇچ تانە مەلۇمات ئىپاتىدا جەمئى 5.705 تۇرك لىراسى ئىئانە كىرىمنىڭ ۋەقىپ ھېسابات دەپتىرى ۋە ئىئانە ئالغانلىقىغا دائىر ئىسپات تالونلىرىدا كۆرۈلمەسلىكى، بۇنىڭدىن باشقا ۋەقىپ ئىدارە بىناسىنىڭ مەلۇم بىر بۆلۈمى ئاشخانا بولۇپ قوللىنىلىش ئۇچۇن سۆزلەشمە ئىمزالىنىپ،ئايلىقى ئىككى يۈز ئەللىك تۇرك لىراسى بىلەن مۇھەممەت ئىمىن پوسمىغا كىراغا بېرىلىشى نەتىجىسىدە يىگىرمە يەتتە ئايلىق كىرا بەدىلى بولغان ئالتە مىڭ يەتتە يۈز ئەللىك تۇرك لىراسى ۋەقىپ كىرىمى قارشىلىقىدا تاپشۇرۇپ ئېلىش ياكى ئىئانە قىلىش ھۆججىتى كېسىلمىگەنلىكى ۋە ھېسابات تىزىمىغا كىرگۈزۈلمىگەنلىكى، ئاشخانا ئىشلەتكۈچىسىنىڭ ئورتاق قوللانغان ئېلېكتىرىك ۋە سۇ بەدەللىرىنىڭ ئۆز زىممىسىگە چۈشكەن قىسمىنى، ۋەقىپنىڭ بەرگەن جاۋابىغا ئاساسلانغاندا ئىككى مىڭ ئۇچ يۈز يەتمىش ئۇچ تۇرك لىراسىنى ۋەقىپكە ئۆتىگەن بولسىمۇ، ۋەقىپنىڭ كىرىم ھېسابىدا كۆرۈلمىگەنلىكى، ئالىمجان قارلۇقنىڭ ۋەقىپ ئىدارە ھەيئىتىگە ئەزا

ئىداره ھەيئىتى ئەزالىقىغا سايلىنىشىغا توسقۇن بولىدىغان ھەرقانداق بىرەر ئىش - ھەرىكىتىنىڭ كۆرۈلمىگەنلىكى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن خاتالىقلارنى سادىر قىلمىغان مۇددەتچە ۋەقەپ ئىداره ھەيئىتىگە سايلىنىشىدا ھېچقانداق بىر توسالغۇنىڭ بولۇنمىغانلىقى قانائىتى ھاسىل قىلىندى» دەپ كۆرسىتىلدى.

بۇ مېنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىداره ھەيئىتى ئەزاسى، ۋەقەپ رەئىسى ئورۇنباسارلىقى ۋە ۋەقەپ رەئىسى ۋەكىلى بولۇپ خىزمەت قىلغان يىگىرمە تۆرت يىللىق خىزمەت ھاياتىمغا بېرىلگەن ئەڭ توغرا خۇلاسە ۋە يۇقىرى باھا بولۇپ، بۇنىڭدىن بۇيۇك مەمۇنىيەت ھېس قىلدىم ۋە غۇرۇرلاندىم. جانابى ئاللاھ بۇ دۇنيادىن شەرقىي تۈركىستان ۋە تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن قىلغان خىزمەتلىرىمده، يۇرۇمنىڭ ئېقى بىلەن دۇنيادىن ئۆتۈپ كېتىشكە نەسىپ ئەيلىسۇن. ئامىن!

ئالىي مائارىپ تەشكىلاتى رەھبەرلىكى بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا (شەرقىي تۈركىستان) تىببى فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ دۇچ كەلگەن بىر مەسلىسنى ھەل قىلىش

شەرقىي تۈركىستاندىن كېلىپ تۈركىيەگە يەرلەشكەنلەر ئارىسىدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەرخىل ئۇنىۋېرسىتېتلىرىنىڭ تىببى فاكۇلتېتىدىن ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى تىببى ئىنىستىتۇتىدىن (بۇ ئىنىستىتۇت ھازىر تىببى ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئۆزگەرتىلگەن) ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەر ئارىسىدا نۇرغۇن دوختور مەۋجۇت بولۇپ، بۇ دوختۇرلارنىڭ بىر قىسمى تۈركىيەدە دىپلوملىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىنىش ئىشلىرىنىڭ (تۈركىيەدىكى تىببى فاكۇلتېتى دىپلوملىرى بىلەن ئوخشاش دەرىجىدىكى دىپلوم ھېسابلىنىپ تەسدىقلىنىشى) بېجىرىلىشىدە بەزى زورلۇقلار بىلەن قارشىلىشىپ، قىيىن ۋەزىئەتتە قالغانلىقىنى ئېيتىپ، بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشىدا ياردەمچى بولۇشۇمنى تەلەپ قىلدى.

بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى يۇكسەك تەلىم - تەربىيە تەشكىلاتى ھېسابلانغان «يۇكسەك ئۆرەتىم قۇرۇمۇ باشقانلىقى»غا بىر پارچە ئىلتىماس يېزىپ، فاكىس ئارقىلىق 2010 - يىلى 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەنقەرەگە ئەۋەتىپ، كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىمنى بىلدۈردۇم.

ئىلتىماسىم تۆۋەندىكىچە:

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالى مائارىپ تەشكىلاتى رەھبەرلىكىگە:

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق بولغان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (شەرقىي

ۋەقپىلەر باش مۇدىرلىكى 1. 13. 02\ 43 - 2373 نومۇرلۇق 2010 \03\11 كۇنىدىكى دوكلادىنىڭ ئېلان قىلىنىشى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىدە ساقلانغان مەسىلىلەرنىڭ تۈزۈتۈلۈشىدە ۋە ۋەقەپ نىزامنامىسىغا خىلاپ ھالدا ئۆز مەيلىچە ئېلىپ بېرىلغان ئىش - ھەركەتلەرنىڭ ھەل قىلىنىشىدا ناھايىتى مۇھىم رول ئويناندى. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتىنى يېڭىدىن تەشكىللەپ چىقىش قارارى، مېنىڭ يېشىمنىڭ چوڭىيىپ قېلىشى تۈپەيلىدىن ۋەقپىتىن ئايرىلىش ئارزۇيۇمغا يول ئېچىپ بەردى. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى ياش مۇنەۋۋەر كىشىلەردىن تەشكىل قىلىش پىكرىمگىمۇ شارائىت يارىتىپ بەردى.

2011 - يىلى 3 - ئايدا ۋەقپىنى قۇرغۇچىلار ئارىسىدا ھازىرمۇ ياشاۋاتقانلار بىلەن، ۋەقپىنىڭ بىرىنچى قېتىم مۇتەۋەللى ھەيئىتىگە سايلانغان بولۇپ ھازىرمۇ ياشاۋاتقانلارنىڭ بىرلەشمە يىغىنىغا، ۋەقەپ قۇرغۇچى ئەزالىرىدىن مۆھتىرەم راسىم جىسلى ئەپەندى ۋە مۆھتىرەم ئايقۇت ئىدىبالى ئەپەندىلەرنىڭ تەكلىپى بىلەن قاتناشتىم. ئۇلارنىڭ بىرىنچى قېتىملىق يىغىندا بەلگىلىگەن ۋەقەپ ئىدارە ھەيئەتلىرىدىن بەزىلىرىنىڭ ئىستېپاسى نەتىجىسىدە بۇ قېتىمقى يىغىن 2 - قېتىملىق يىغىن ئىدى. مەن بۇ يىغىندا، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر ۋەقەپ ئىكەنلىكىنى، ۋەقەپ ئىدارە ھەيئەتلىرىنىڭ سايلىنىشىدا بۇ نۇقتىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىشىنى، ۋەخپىمىزنىڭ بەزى ئائىلىلەرنىڭ شەخسى ۋەخپى بولۇپ قالماسلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىشىنى تەكىدلىدىم، ئۇمىت قىلدىم ۋە سايلام كۇن تەرتىپىگە ئۆتۈشتىن ئاۋۋال يىغىندىن ئايرىلدىم. كېيىنچە ۋەقەپ ئىدارە ھەيئەتلىرىنىڭ بەلگىلىنىشىدە بەزى ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولغانلىقىنى كۆرۈپ، مەمنۇن بولدۇم. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان ۋەقەپ ئىدارە ھەيئىتىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن بەزى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارماقتا.

«شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاۋازى» ناملىق ژۇرنالنى داۋاملىق نەشر قىلماقتا. 2015 - يىلى لىدەرلىرىمىزدىن مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندىنىڭ ۋاپاتىنىڭ 50 - يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «خاتىرىلەش يىغىنى» ۋە «خەلقئارا مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئىلمى مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزدى. 2015 - يىلى دىكابىردا لىدەرىمىز مەرھۇم ئەيسا يۈسۇپ ئالپتېكىن ئەپەندىنىڭ ۋاپاتىنىڭ يىگىرمە يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «خەلقئارا ئەيسا يۈسۇپ ئالپتېكىن سەمپوزيۇمى» ئۆتكۈزدى. بۇ پائالىيەتلەر ئەلۋەتتە ۋەخپىمىزنىڭ ئاكتىۋال، ئەھمىيەتلىك پائالىيەتلىرىدۇر.

ۋەقپىلەر باش مۇدىرلىكى رەھبەرلىك ۋە تەپتىش ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈش دوكلادىنىڭ 15 - ماددىسىنىڭ ب بۆلۈمىدە: «ۋەقەپ قانۇن ھۆكۈملىرىگە ئاساسلانغاندا پروفېسسور. دوكتور . س ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ھازىرغىچە ۋەقەپ

ئىشلىرىنىڭ بېجىرىلىشىدە بەزى قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىپ، پەرىشان بولماقتا. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئۇلارنىڭ تۈركىيە تۈركچىسىنى ياخشى بىلمەسلىكى ۋە خىتايدا تىببىي بىلىمى بىلەن ئالاقىدار سۆزلەرنىڭ تەلىم - تەربىيىسىدە لاتىنچە ئەمەس، خىتايچە ئاتالغۇلار ئىشلىتىلگەنلىكىدۇر. بۇ سەۋەبتىن ئىمتىھانغا كىرسەمۇ، ياخشى نومۇر ئالالمايۋاتقان دىپلوملارنىڭ ئىتىراپ قىلىنىش مەسلىسىدە بەزى قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلمەكتە. بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشىدا بەزى قولايلىقلارنىڭ ۋە ۋاقىت ئىمكانلارنىڭ بېرىلىشى بىزنىڭ سەمىمى ئارزۇيىمىزدۇر.

ئەزەربەيجان تىببىي فاكۇلتېتلىرىدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ تۈركىيەگە كەلگەن ئەزەربەيجانلىق دوختۇرلاردىن دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىشى ئۈچۈن پەقەتلا كىلىنىك ئىمتىھانغا كىرىپ مۇۋاپىقىيەت نومۇرى ئېلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ، ئەمما تىببىي فاكۇلتېتىدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق دوختۇرلارنىڭ دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىشى ئۈچۈن ھەم ئاساسىي تىببىي بىلىملىرى ئىمتىھانى ھەم كلىنىك ئىمتىھانغا كىرىپ مۇۋاپىقىيەت نومۇرى ئېلىشى شەرتى قويۇلماقتا. ئەسلىدە ئەزەربەيجان تۈركچىسى بىلەن تۈركىيە تۈركچىسى غەرپ تۈركچىسى گۇرۇپپىسىغا يەر ئالغانلىقى ئۈچۈن ئەزەربەيجان تۈركچىسى تۈركىيە تۈركچىسىگە بەكمۇ يېقىن بىر دىئالېكتتۇر. ئۇيغۇر تۈركچىسى بولسا تۈركچىنىڭ شەرقىي گۇرۇپپىسىغا مەنسۇپ بىر تۈرك دىئالېكتى بولغانلىقتىن، تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئاپرىسىدىكى پەرق نىسبەتەن كۆپرەكتۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەرقىي تۈركىستانلىقلار تىببىي بىلىملەرنى خىتتاي تىلى بىلەن ئېلىشقا مەجبۇرىدۇر. ئەزەربەيجان تۈركلىرى تىببىي تەلىم تەربىيەسىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىش بىلەن بىرلىكتە تىببىي بىلىمدە ئىشلىتىلگەن سۆز - ئىبارىلەرنى لاتىنچە ئۆگەنمەكتە.

خىتاي ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا تەلىم - تەربىيە ۋاقتىنىڭ تىببىي فاكۇلتېتلەردە بەش يىل قىلىپ بەلگىلەنگەنلىكى مەسلىسىگە كەلسەك، شەرقىي تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلار بىر يىل خىتاي تىلى ۋە بەزى پەننىي بىلىملەرنى ئۆگىنىپ، تەييارلىق باسقۇچىنى تاماملاپ، يىل سانى مەسلىسىدە يەنە ئالتە يىلنى توشقۇزماقتا. بۇ مەسىلە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئىختىيارىدا بولغان بىر قارار ئەمەستۇر.

خىتايدا ۋە شەرقىي تۈركىستاندا تىببىي فاكۇلتېتنى ئالتە يىل ئوقۇپ پۈتتۈرۈپ كەلگەن دوختۇرلارغا، ئەزەربەيجان تىببىي فاكۇلتېتنى پۈتتۈرگەن ۋە تۈركىيەگە كەلگەن دوختۇرلار ئۈچۈن ئىجرا قىلىنۋاتقان پەقەتلا كىلىنىك ئىمتىھانغا كىرىپ مۇۋاپىقىيەتلىك نومۇر ئالغانلارنىڭ دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىش ئىشلىرىنىڭ

تۈركىستان)دىن تۈركىيەگە كەلگەن ماگىستىر ۋە دوكتور ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەلىم - تەربىيەسى ۋە دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىشى خۇسۇسىدىكى مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنىشى توغرىسىدا بەزى تەشەببۇس ۋە تەكلىپلەردە بولۇش ئۈچۈن يۇكسەك ئۆرەتىم تەشكىلاتى باشلىقى مۇھتەرەم پروفېسسور دوكتور يۇسۇپ زىيائۆرجان بەگ ۋە ياكى باشلىق ۋەكىلى مۆھتەرەم پروفېسسور دوكتور يەكتا ساراچ بەگ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ۋاقىت ئاجرىتىلىپ بېرىلىشىنى ھۆرمەت بىلەن ئارزۇ قىلىمەن.

پروفېسسور دوكتور ماخمۇت قەشقىرى.

تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى پەن - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ پېنسىيەگە چىققان ئوقۇتقۇچىسى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ سابىق رەئىس ۋەكىلى

2010 - يىل 12 - ئاينىڭ 16 - كۈنى.

يۇكسەك ئۆرەتىم تەشكىلاتى باشلىقىنىڭ كاتىبى ماڭا تېلېفون قىلىپ، 2011 - يىلى 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى سائەت ئون بىرده كۆرۈشۈش ئۈچۈن ماڭا ۋاقىت ئاجرىتىلغانلىقىنى بىلدۈردى.

2011 - يىلى 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئاخشىمى يولغا چىقىپ، 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى سائەت ئون بىرده يۇكسەك ئۆرەتىم تەشكىلاتى باشقانلىقىغا يېتىپ كەلدىم. مېنى ئىشخانىدا يۇكسەك ئۆرەتىم قۇرۇمى باشقان ۋەكىلى پروفېسسور دوكتور يەكتا ساراچ بەگ كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن ھالدا كۆرۈشۈپ ھال - خاتىرە سوراشقاندىن كېيىن يۇكسەك ئۆرەتىم تەشكىلاتى باشقانلىقىغا يازغان مەكتۇبىمنى تاپشۇردۇم. ئۇ مەكتۇپقا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە ۋە بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشىم، تەشەببۇسۇم ۋە تەكلىپلىرىمنى ئىزھار قىلىپ ئۆتتۇم.

مەكتۇبىمنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا ئۇتتۇرىغا قويغان تەكلىپلىرىم شۇ شەكىلده ئىدى:

«خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (شەرقىي تۈركىستان)دىن تۈركىيەگە يەرلەشكەنلەر ئارىسىدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەرنىڭ تەبىبى فاكۇلتېتىدىن ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچى شەھەرىدىكى تەبىبى ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئوقۇشنى پۈتتۈرگەن، ھازىر ماتېرىياللىرىنى تەييارلاپ ئىلتىماس قىلىۋاتقان يىگىرمىدىن ئارتۇق دوختور مەۋجۇت بولۇپ، دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىش

خۇشال بولدۇق. جانابى ئاللاھ ئافۇتىنى خەيرلىك قىلسۇن!

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنىڭ مائارىپ تەلىم - تەربىيەسى ۋە نەشرىياتچىلىق جەھەتتىكى مۇھىم خىزمەتلىرى

بىر بىلەكلىك بىرنى يېڭەر، بىلىملىك مىڭنى يېڭەر (ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىلى)

«ئىلىمسىز مىللەت نادان قالىدۇ، ئىلىمگە تىرىشقان مىللەتتىن دۇنياۋى ئالىملار يېتىشىپ چىقىدۇ» - ئەلشىر ناۋايى

بىزنىڭ تارىختا ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز قولىمىزدا تۇتۇپ، مۇستەقىل دۆلىتىمىزگە ئىگە بولۇپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە گۈللىنىپ، ئالتۇن دەۋرلەرگە قەدەم قويۇشىمىزدا خەلقىمىزنىڭ بىلىملىك، ئىمانلىق، ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلىرى قانچىلىك مۇھىم رول ئوينىغان بولسا، بىزنىڭ يەنە ئەجنەبى دۈشمەنلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، دىنىي مەزھەپ، يۇرتۇزلۇق ۋە مەنمەنلىك سەۋەپلىك بىر - بىرىمىز بىلەن ئورۇنسىز جېدەل - ماجرا قىلىپ، نەتىجىدە باشقىلارنىڭ ئاسارىتىگە، مۇستەملىكىلىك قوللۇقىغا چۈشۈپ، خانۇ - ۋەيران بولۇپ، ئارقىدا قېلىشىمىزدىمۇ بىزدىكى جاھالەت، نادانلىق، بىلىمسىزلىك، خىرىس ۋە شەخسىيەتچىلىك ئاساسىي سەۋەبلەرنىڭ بىرى بولغان ئىدى.

مەسىلەن، ئۆز - ئۆزىمىزگە ھۆكۈمران بولۇپ ئۆتكەن قاراخانىيلار دەۋرىنى ئېلىپ ئېيتساق، بىز ئىقتىساتتا، مەدەنىيەتتە راۋاجلىنىپ، تارىخىمىزنىڭ ئالتۇن دەۋرىنى ياشىغان ئىدۇق. بۇ دەۋردە دۇنياچە مەشھۇر بۇيۇك ئالىم، تىلشۇناس ماخمۇت قەشقەرى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەخمەت يۈكنەكى كەبى مۇنەۋۋەر كىشىلىرىمىز يېتىشىپ چىقىپ، دۇنياۋى مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات سەنئىتىگە بۇيۇك تۆھپىلەر قوشقان ئىدى.

17 - 18 - 19 -ئەسىرلەردە، بىزدە جاھالەت ھۆكۈم سۈرۈپ، نادانلىق چۆللىرىدە گاڭگىراپ قالغانلىقىمىز ۋە ۋەتىنىمىزگە كۆز تىككەن جاھانگىر كۈچلەرنىڭ بىزنى قۇللۇق گىرداۋىغا ئىتتىرىپ، ئىلىم ۋە مەدەنىيەتتە ئارقىدا قالدۇرۇلغانلىقى سەۋەبلىك، زۇلۇمغا قارشى قەھرىمانلىق بىلەن كۈرەش ئېلىپ بارغان بولساقمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ شەيتانى ھىلە - مىكرلەر بىلەن ئېلىپ بارغان ئالدامچىلىقلىرىغا ئالدانغانلىقىمىزدىن ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز قولىمىزدا تۇتالمىدۇق. 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۈرك - ئىسلام دۇنياسىدا ئىسمائىل گاسپىرالى باشلاتقان جەدىدىزم ھەرىكىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئويغۇنۇپ، 1933 - 1944 - يىللىرى ئىككى قېتىم مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇپ، ئاي يۈلتۇزلۇق بايرىقىمىزنى

بېجىرىلىپ بېرىلىشى، بۇنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىغان ئەھۋالدا بۇ شەرقىي تۈركىستانلىق دوختۇرلارنىڭ تۈركىيەدىكى تىببىي فاكۇلتېتلىرىنىڭ ئالتىنچى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئوقۇتۇلۇپ، يىل ئاخىرىدا ياخشى نومۇر ئېلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلارنىڭ دىپلوملىرىنىڭ ئىتىراپ قىلىنىش ئىشلىرىنىڭ بېجىرىلىپ بېرىلىشى، بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشىدا مۇھىم رول ئويناىدۇ دەپ قارايمەن. مۇشۇنداق ئۇسۇل قوللىنىلغاندا تىببىي فاكۇلتېتنى پۈتتۈرگەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار تۈركىيەدە ئىشلىتىلۇاتقان كەسپىي ئاتالغۇلار جەھەتتىكى ئاجىزلىقلىرىنى تۈگىتىپ، خىزمەت ھاياتىغا قاتنىشىپ، تۈركىيەمىزنىڭ سەھىيە ساھەسىدە تېگىشلىك رولىنى جارى قىلىشى مۇمكىن.

بۇنىڭدىن بىرقانچە يىللار ئىلگىرى، دىپلومنى ئىتىراپ قىلىش ئىمتىھانى يولغا قويۇلۇشتىن بۇرۇن، دىپلوملىرى ئىمتىھانسىز ئىتىراپ قىلىنغان شەرقىي تۈركىستانلىق دوختۇرلار، مەيلى سەھىيە مىنىستىرلىكى قارمىقىدىكى دوختۇرخانىلاردا بولسۇن، مەيلى خۇسۇسىي شىركەتلەرنىڭ دوختۇرخانىلىرىدا بولسۇن، ياخشى ۋە نەتىجىلىك ئىشلەپ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ سەھىيە خىزمەتلىرىگە ئاكتىپ ھەسسە قوشۇپ كەلمەكتە.

بۇ مەسىلىنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۇچۇن ئالىي مائارىپ تەشكىلاتى رەھبەرلىكى تەرىپىدىن كېرەكلىك قارارلارنىڭ ئېلىنىشىنى ۋە نەتىجىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىگە ئۇقتۇرۇلۇشىنى ھۆرمىتىم ۋە مۇھەببىتىم بىلەن ئۆتۈنۈپ سورايمەن.

پروفېسسور دوكتور س ماخمۇت قەشقىرى ئىمزا
2011 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى تۈركىيە ـ ئىستانبۇل.»

شەرقىي تۈركىستانلىق دوختۇرلارنىڭ تەلىپى، مېنىڭ بۇ قېتىمقى كۆرۈشۈشۈم ۋە پائالىيىتىم نەتىجىسىدە، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي مائارىپ تەشكىلاتى (يۇكسەك ئۆرەتىم قۇرۇلۇ باشقانلىقى) بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاندا ياكى خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە تىببىي فاكۇلتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئائىلىرى بىلەن تۈركىيەگە كېلىپ يەرلەشكەن ۋە ياكى ۋاقتىلىق تۈركىيىدە ئىشلەشنى خالىغان شەرقىي تۈركىستانلىق دوختۇرلارنىڭ دىپلوملىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ، دىپلوملىرىنى ئىتىراپ قىلىش ئىشلىرىنى بېجىرىپ بېرىشتە، ئەزەربەيجاندا تىببىي فاكۇلتېتنى پۈتتۈرگەن دوختۇرلارغا ئوخشاشلا يالغۇز كىلىنىك ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىن غەلبىلىك ئۆتكەنلەرنىڭ دىپلومنى ئىتىراپ قىلىش ھەققىدە قارار قوبۇل قىلغان ۋە ئىجرا قىلىشقا باشلىغان. بۇ خەۋەردىن دوختۇرلىرىمىز، مەنمۇ بەك

جەمئى ئون مىڭ ئوقۇغۇچىنى پۈتۈن تەسىناتلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، تۈركىيىدە ئوقۇتۇپ بېرىش تۈرىنى تەستىقلاپ، يولغا قويۇپ، ناھايىتى زور بىر تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئالىي ماتارىپ تەلىم - تەربىيەسى سەپەرۋەرلىكى باشلاتتى ۋە قېرىنداشلىق، دوستلۇقنىڭ شانلىق ئۇلگىسىنى كۆرسەتتى. ھەرقايسى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىن ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تۈركمەن ۋە ئەزەرى تۈرك ئوقۇغۇچىلىرى، تۈركىيەگە زور ھاياجان بىلەن تۈركۈم - تۈركۈملەپ كېلىشكە باشلىدى. بۇ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلىتىنىڭ تۈرك دۇنياسىغا قىلغان ئەڭ بۈيۈك قېرىنداشلىق ياردىمى ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىمىز بۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ شەرقىي تۈركىستاندىن باشقا ئۆزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملىغان، ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇش لايىقىتىگە ئىگە ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى تۈركىيەگە كەلتۈرۈپ، تۈركىيەدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئوقۇتۇش ئۈچۈن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلىرىغا مۇراجىئەتتە بولدۇق. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئالىي ماتارىپ ئوقۇتۇش تەشكىلاتى (يۈكسەك ئۆرەتىم قۇرۇمى)نىڭ يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە مۇناسىۋەتلىك دۆلەت تەشكىلاتلىرىنىڭمۇ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە، بۇ تەلىپىمىز قوبۇل قىلىنىپ، قېرىنداش تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن يۈز ئوقۇغۇچىنىڭ پۈتۈن ئېھتىياجلىرى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قارشىلىنىپ ئوقۇتۇلىدىغانلىقى بىزگە ئۇقتۇرۇش قىلىندى. بىز قازاقىستان، ئۆزبەكىستان، قىرغىزىستانداكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئاممىۋى تەشكىلاتلىرىغا ئۇقتۇرۇپ، شۇ يەردە ئوقۇغۇچى تالىلاش كومىسسىيەسىنىڭ تەشكىل قىلىنىشىنى، تاللىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەرتلىرىنى بايان قىلىپ ئۇقتۇرۇش قىلدۇق. تەشكىل قىلىنغان كومىسسىيون، قازاقىستان، قىرغىزىستان ۋە ئۆزبەكىستاندىن بولۇپ قىرىق ئۈچ نەپەر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىنىڭ ئوقۇش مۇراجىئەتنىنى ۋەخپىمىزگە ئۇلاشتۇردى. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى ئىدارە ھەيئىتى، كومىسيون تەرىپىدىن مۇۋاپىق كۆرۈلگەن قىرىق ئۈچ نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ مۇراجاتىنى قوبۇل قىلدى. ئەمما بۇ ئوقۇغۇچىلاردىن يىگىرمە تۆرت نەپىرى تۈركىيەگە كېلەلمىدى. قالغانلىرى يول كىراسى قېينىچىلىقى ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تۈركىيەگە ئوقۇشقا كېلەلمىدى. تۈركىيەگە يېتىپ كېلەلمىگەن ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار، ۋەخپىمىز تەرىپىدىن ئالىي ماتارىپ تەشكىلاتىنىڭ تەقسىماتى بويىچە تۈركىيەدىكى ئىستانبۇل، كونيا، بۇرسا، ترابزون قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەرگە ئوقۇش ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئىدارىسى ئاستىدىكى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن

كۆكلەردە لەپلدەتكەن بولساقمۇ، لېكىن ئاخىرىدا دۇشمەن كۆچلەرنىڭ كۈچ جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكى، بىزنىڭ يەنىلا زامانىۋى ئىلىم - پەندىن ۋە تەرەققىياتتىن ئارقىدا قالغانلىقىمىز، نادانلىقىمىز، ئىتتىپاقسىزلىقىمىز نەتىجىسىدە روس بىلەن خىتايدىن ئىبارەت ئىككى جاھانگىر دۆلەت ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ، ئىستىقلاللىرىمىزنى يوقىتىپ، يەنىلا ئاسارەت مۇستەملىكە بويۇنتۇرۇقىغا چۈشۈپ قالدۇق.

بۇ تارىخىي تەجرىبىنى نەزەردە تۇتۇپ، تۈركىيە ۋە شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى قايتا قۇرۇلغان (ۋە يا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن)دىن كېيىن «ۋەقەپ خىزمىتىدە ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىمىزنىڭ بىرى شەرقىي تۈركىستانلىق يېتىم ئەۋلادلار ئىچىدىن بىلىملىك، ئىمانلىق، ۋىجدانلىق، ئۆزىنىڭ تارىخىنى، مىللىي كىملىكىنى بىلىدىغان ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ساۋاقلىرىنى يەكۈنلىيەلەيدىغان، مىللىي قەدىرىيەتلىرىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا مۇجەسسەملەشتۈرەلەيدىغان ئىسلامىي ئەقىدە، ئەقلاق ۋە پەزىلەتكە ئىگە ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر، مۇنەۋۋەر ئىلىم ئادەملىرى يېتىشتۈرۈشتىن ئىبارەت» دەپ بەلگىلىگەن ئىدۇق.

1987 - يىلىدىن باشلاپ، تۈركىيەدە ئوقۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ شەخسى غەيرىتى ۋە تىرىشچانلىقى بىلەن، شەرقىي تۈركىستاندىن بەزى ئوقۇغۇچىلار كېلىشكە باشلىدى. كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاق، تاماق ۋە مەكتەپلەرگە ئورۇنلۇشۇشىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ۋەقەپ رەھبەرلىكى ئاكتېپ پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇق. تۈركىيەدە تولۇق كۆرستىن يۇقۇرى دەرىجىدىكى مائارىپ تەربىيىسى ئېلىۋاتقان بىر قانچە شەرقىي تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلارغا، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى قىممەتلىك، ۋەتەنپەرۋەر، تىجارەتچى يۇرتداشلىرىمىزنىڭ قىلغان ئىقتىسادى ياردەملىرى بىلەن ئوقۇش ياردەم پۇلى بېرىشكە باشلىدۇق. دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۈركىيەدىكى ئوقۇغۇچى ياتاقلىرىغا ئورۇنلۇشۇشىنى ۋە تاماق بىلەن تەمىنلىنىشىنى قولغا كەلتۈردۇق. 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە ئالىي مەكتەپلەردە ھەرخىل كەسىپلەردە ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ سانى ئاتمىش كىشىدىن ئېشىپ كەتتى.

1991 - يىلى سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا روسىيە كومۇنىزم ئىمپېرىيىسىنىڭ چۆكۈشى نەتىجىسىدە جۇمھۇرىيەتلەر ئۆز مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشتى. بۇ ۋەقە تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە يېڭى بىر دەۋرنىڭ باشلىنىشىدىن دېرەك بەردى.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بۇ تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىنى ئەڭ باشتا ئېتىراپ قىلىپ، تونۇدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلتى ۋە ھۆكۈمىتى ھەرقايسى تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىن ئىككى مىڭدىن ئوقۇغۇچى بولۇپ، بەش تۈرك جۇمھۇرىيىتىدىن

ئۇچۇن كونا دوست، سىزدىن ئۈمىدىم، باللىرىمغا غەمخورلۇق قىلىپ قويىسىڭىزكەن. ئەھۋالىمنى ئايالىم ياخشى سۆزلەپ بېرىدۇ. مۇھىمى باللىرىمنى ئوقۇتۇش، ئۇلارنى ھەر كۈنى ئويلايمەن، ئۇلاردىن تولىمۇ ئەنسىرەيمەن، سىلەر يارىدەم قىلمىساڭلار ئۇلار قىينىلىپ قالىدۇ، يۇرتداشلارغا مېنىڭ ئەھۋالىمنى ئېيتىپ كۆپچىلىكنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشتۈرۈشىڭىزگە ئىشىنىمەن. باللىرىمنى سىلەرگە تاپشۇردۇم، ئۆز باللىرىڭلاردەك غەمخورلۇق قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

سالام ۋە ھۆرمەت بىلەن:

زوردۇن سابىر

1994 - يىل 8 - نويابىر.»

ۋەتەندىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارغا، بىز قولىمىزدىن كەلگەن ياردەمنى قىلدۇق.

1987 - يىلىدىن 2011 - يىلىغىچە بولغان يېگىرمە تۆرت يىل ئىچىدە، شەرقىي تۈركىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدىن تۈركىيەگە كېلىپ ئۇنىۋېرسىتېتلەردە تەلىم - تەربىيە كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئومۇمى سانى مىڭ بىر يۈز نەپەر بولۇپ، بۇلاردىن ئوقۇشلىرىنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تاماملىغانلارنىڭ سانى يەتتە يۈزدىن ئېشىپ كەتتى. بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى ھەرقايسى ئىلىم ساھەلىرى بويىچە ماگىستىر ۋە دوكتور تەھسىلىنى مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تاماملىدى. ماگىستىر ۋە دوكتورلۇق تەھسىلىنى تاماملىغانلارنىڭ سانى يۈز يېگىرمىدىن ئارتۇق بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمى تۈركىيەدىكى ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىلىرىگە ئورۇنلاشتى. بۇلاردىن پروفېسسور، دوچەنت ۋە يارەمچى دوچەنت قاتارلىق ئاكادېمىك ئۇنۋانغا ئېرىشكەنلىرىڭ سانىمۇ ئون نەچچىگە يېتىپ بارىدۇ. مىدىتسىنا فاكۇلتېتلىرىنى تۈگەتكەن ۋە بوساھەدە مۇتەخەسسىسلىك تەھسىلىنى تاماملىغانلارنىڭ بىر قىسمى تۈركىيەدىكى دۆلەت ۋە خۇسۇسىي دوختۇرخانىلاردا دوختۇر بولۇپ ئىشلىمەكتە. بۇلاردىن دۆلەت ئورگانلىرىدا ئىشلەۋاتقانلارمۇ مەلۇم سانىنى ئىگەللەيدۇ.

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك يەتتە يۈز نەپەر مۇۋەپپەقىيەت بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەردىن باشقا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەلىم - تەربىيە سەۋىيىسىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ياكى ئىقتىسادىي قىينچىلىقلار تۈپەيلى ۋە ياكى باشقا سەۋەبلەر بىلەن ئوقۇشلىرىنى يېرىم يولدا توختۇتۇپ قويۇپ ئوقۇشتىن ئايرىلغانلار بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمى ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى ۋە ياۋروپا دۆلەتلىرىگە كېتىپ، ئۇ دۆلەتلەرگە يەرلىشىپ قالدى. مەلۇم بىر قىسمى تۈركىيەگە يەرلىشىپ، ھەرخىل

(شەرقىي تۈركستاندىن) كېلىدىغان شەرقىي تۈركستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىدىمۇ بارغانسېرى كۆپىيىش كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بىز تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ھەر يىلى ئەللىك ئوقۇغۇچىغا دۆلەت تەرىپىدىن تەمىنات بېرىشنى قولغا كەلتۈردۇق. ئوقۇش ئارزۇسى بىلەن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار بارغانسېرى كۆپەيگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى ۋە ئوقۇش نەتىجىلىرىگە ئاساسەن، ئۇلارنى ئىككى خىل تەمىنات بىلەن تەمىنلەشكە باشلىدۇق. بۇ تەمىناتنىڭ بىرىنچىسى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بېرىلىدىغان تەمىنات، ئىككىنچىسى ۋەخپىمىز تەرىپىدىن بېرىلىدىغان تەمىناتتىن ئىبارەت ئىدى. ۋەقىپ تەرىپىدىن بېرىلىدىغان تەمىناتنىڭ مۇھىم قىسمىنى، سەئۇدى ئەرەبىستانغا يەرلەشكەن مەھەممەت شاھ ئەپەندىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەشكىل قىلىنغان سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى شەرقىي تۈركستانلىق ۋەتەنپەرۋەر تىجارەتچىلىرىمىز تەرىپىدىن ئوقۇغۇچىلارغا يارەم بېرىش ساندۇقىغا توپلانغان ئىقتىسادىي فۇنىد تەشكىل قىلدى. تۈركىيەدىكى بەزى خەيرىپەرۋەر جەمئىيەت ۋە شەخسلەرنىڭمۇ ياردىمىنى قولغا كەلتۈردۇق. نەتىجىدە تۈركىيەگە ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەن شەرقىي تۈركستانلىق ئوقۇغۇچىلار ئوقۇشلىرىنى خاتىرجەم داۋاملاشتۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

شەرقىي تۈركستاندىكى خېلى كۆپ قېرىنداشلىرىمىز ۋە بەزى تونۇش - بىلىشلەر بىزگە مەكتۇب يېزىپ، ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ تۈركىيەدە ئوقۇپ يېتىلىشى ئۈچۈن ياردەمچى بولۇشىمىزنى ۋە ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ قويىشىمىزنى ئۈمىت قىلدى. مەن بۇنىڭغا مىسال قىلىپ تالانتلىق يازغۇچىمىز مەرھۇم زوردۇن سابىرنىڭ ماڭا يازغان بىر پارچە خېتىنى كۆرسىتىپ ئۆتىمەن:

«ھۆرمەتلىك دوستۇم سۇلتان ماخمۇت!

قانداق ئەھۋالىڭىز؟ ئۆيى ئىچى، بالا - چاقىلىرىڭىز تىنچلىقمۇ؟ مەندىن ئەھۋال سورىسىڭىز خۇداغا شۈكرى، ساق - سالامەت يۈرىۋاتىمەن. كۈنلەر ئەشۇ باش - ئاخىرى يوق يېزىقچىلىق بىلەن ئۆتۈۋاتىدۇ، ئۆزۈم خېلى نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن بولساممۇ ھېچقانچە مەنپەئەتكە ئېرىشەلمىدىم، قېرىلىق يېتىپ قالدى. سالامەتلىكىم ئانچە ياخشى ئەمەس. سىز بىلەن 1981 - يىلى بېيجىڭدا بىللە بولدۇم، 1987 - يىلى مىيۇنخىندىن تېلېفون قىلىپ سۆزلەشتىم، شۇنىڭدىن بېرى كەلگەن - كەتكەنلەردىن خەۋىرىڭىزنى ئاڭلاپ تۇردۇم.

ئايالىم خەلچەم، قىزىم ۋە ئوغلۇمنى ئېلىپ بالىلارنى ئوقۇتۇش مەقسىتى بىلەن تۈركىيەگە باردى. بىز رەخمىتۇللا تۈركستاننىڭ پىكرى بىلەن بۇ ئىشنى قىلدۇق. ئۇ كىشى ئىگە بولۇشى مۇمكىن. لېكىن بالىلار ئۆيدىن سىرتقا چىقىپ باقمىغان، تەييارلىقمۇ دېگەندەك ئەمەس. شۇڭا بىز يارەمگە موھتاج. سىز ئەلۋەتتە مەن

تارقىتىلىپ، دۇنيا جامائەتچىلىك پىكىرىدە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنىڭ يەر ئىلىشى ۋە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ دۇنيا كۆن تەرتىپىگە قويۇلۇشىدا مۇھىم رول ئويناندى. شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان، دۇنيادىكى مۇھىم مەسىلىلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقات ئورۇنلىرى، ئىنسان ھەقلىرى كومىتېتى، دۇنيا تەشكىلاتى قاتارلىق ئورۇنلار بۇ ئورۇنالنىڭ سادالىرىغا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرىپ، دىققەت - ئېتىبارغا ئالدى.

ۋەخپىمىز ئىدارە ھەيئىتى «شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاۋازى» ژۇرنىلىنى داۋاملىق نەشر قىلغاندىن باشقا شەرقىي تۈركىستان ۋە تۈرك دۇنياسىنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە بۈگۈنكى ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان كىتاب ۋە كىتابچىلارنى بېسىپ تارقىتىشقىمۇ جىددى كۆڭۈل بۆلدى.

1989 - يىلى ئەنۋەرجان تەرىپىدىن ئىنگلىزچىدىن تۈركىيە تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىنغان، دوكتور ئاندرەۋ. د. ۋوربەسنىڭ «شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇرۇش بەگلىرى» ناملىق كىتابى، ۋەخپىمىز تەرىپىدىن بىرىنچى نومۇرلۇق نەشر سۈپىتىدە 1990 - يىلى بېسىلىپ تارقىتىلدى. بۇ كىتاب شەرقىي تۈركىستانىنىڭ 1911 - 1949 - يىللىرى ئارىسىدىكى سىياسىي تارىخنى ئىپادىلەپ بېرىشكە تىرىشقان بىر كىتابتۇر. 1994 - يىلى ۋەخپىمىزنىڭ تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن تۈرۈلگەن ئۇيغۇر تۈركچىسى ۋە تۈركىيە تۈركچىسى، ئەرەبچە، ئىنگلىزچە تىللاردا نەشر قىلىنغان ئون ئالتە بەتلىك، توقسەن پارچىدىن ئارتۇق رەڭلىك رەسىمدىن تەركىب تاپقان كىتابچە تارقىتىلدى. بۇ كىتابچىدا شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تارىخى، جۇغراپىيەسى، ئىقتىسادى، سىياسى ئەھۋالى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان. بولۇپمۇ خىتاي مۇستەبىتلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى سىياسىي زۇلۇمى ۋە ئىقتىسادىي بۇلاڭ - تالاڭ سىياسەتلىرى قاتتىق پاش قىلىنغان. پروفېسسور دوكتور مەھەممەت ساراي تەرىپىدىن يېزىلغان «شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى تارىخى» (باشلانغۇچتىن 1878 - يىلىغىچە) ناملىق كىتابى ئالتىنچى نومۇرلۇق نەشر بولۇپ 1998 - يىلى ئىستانبۇلدا ۋەخپىمىز تەرىپىدىن بېسىلىپ تارقىتىلدى.

تۈركلۈك ۋە تۈرك دۇنياسى ھەققىدىكى چوڭقۇر مەلۇماتلىرى بىلەن تونۇلغان، مۇھتىرەم ھەربى خادىم، قانۇن ئادىمى، ئىستراتېگىيە مۇتەخەسسىسى، دۆلەت ئەربابى مۇزەپپەر ئۆزداغنىڭ «تۈرك دۇنياسى ۋە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ گىئوپولىتىگى ھەققىدە» ناملىق كىتابى يەتتىنچى نومۇرلۇق نەشر بولۇپ 2000 - يىلى بېسىلىپ تارقىتىلدى.

ۋەخپىمىزنىڭ رەئىسى گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىننىڭ «م. رىزا بېكىننىڭ خاتىرىلىرى» ناملىق بىئوگرافىك كىتابى 2005 - يىلى قاستاس نەشرىياتى تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا باستۇرۇلۇپ تارقىتىلدى.

كەسپى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانماقتا.

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە ئوقۇش ۋە تەلىم - تەربىيە جەھەتتىن كۆرسەتكەن خالىسانە يېقىن ئالاقە ۋە ياردەملىرىنى، بەزى نىيىتى پاك بولمىغان شەرقىي تۈركىستانلىق شەخسى مەنپەئەتچى كىشىلەرنىڭ، ئۆزىنىڭ شەخسى مەنپەئىتى ئۈچۈن قوللانغانلىقى ئاشكارىلاندى. بۇ خىل ئۇنجانسىز، ئەخلاقسىز شەخسلەر، تۈركىيەدىن شەرقىي تۈركىستانغا (ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا) بېرىپ، تۈركىيەدە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئالدامچىلىق نەيرەڭلىرىنى بازارغا سېلىپ، ئۇلارنى ئالداپ: «بۇ مەقتاردا پۇل بەرسىڭىز، بالىلىرىڭىزنىڭ تۈركىيىدە تەھسىل كۆرۈشىنى بىز ھەل قىلىپ بېرىمىز» دەپ، بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىزىمىنى ئېلىپ تۈركىيەگە قايتىپ كېلىپ، بىر ئوقۇغۇچىغا ئاتمىش ئەۋرو تۆلەپ ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ياكى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۈركچە ئۆگۈنۈشكە قوبۇل قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى تەكلىپنامىنى ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستانغا (ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا) قايتىپ بېرىپ، بۇ تەكلىپنامىلارنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ئۇچ مىڭ دوللار بىلەن ئالتە مىڭ دوللار پۇل قارشىلىقىدا ساتقانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىغا «سىز تۆلىگەن مۇشۇ پۇل بىلەن بالىلىرىڭىز ھېچقانداق پۇل تۆلىمەي ئوقۇيدۇ، پۈتۈن يېمەك - ئىچمەك ۋە ياتاق پۇللىرى مۇشۇ پۇلنىڭ ئىچىدە» دەپ ئالدىغانلىقى ۋە تۈركىيەگە بۇ ئوقۇغۇچىلار كەلگەندىن كېيىن ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپىنى كۆرسىتىپ قويۇپ: «شۇ يەرگە كىرسەڭلار ھەممە ئىشىڭلار ھەل بولىدۇ» دەپ غايىپ بولغانلىقى ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ خىل يولسۇزلۇق ئاساسىدىكى ئوقۇغۇچى تىجارىتى ۋە ئالدامچىلىق، تۈركىيە ۋە شەرقىي تۈركىستاندا خەلقىمىزنىڭ قاتتىق نەپرىتىنى قوزغىدى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى بۇ ئەھۋالنى مۇناسىۋەتلىك دۆلەت ئورۇنلىرىغا، تۈركچە تىل ئۆگىنىش مەركەزلىرىگە دوكلاد يېزىپ بىلدۈرۈپ، بۇ ساختىكار كىشىلەرگە قارشى كۈرەش ئېلىپ باردى. بۇ خىل ساختىكارلىق ۋە ئالدامچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن چوڭ غەيرەت كۆرسەتتى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن 1986 - يىلىدىن بېرى نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. 2010 - يىلى مارت ئېيىنچە بولغان زامان ئىچىدە نەشر قىلىنغان ئۇچ تىللىق پەسىللىك دۇرنال «شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاۋازى»نىڭ سانى يەتمىش ئىككىگە ئۇلاشتى. ژۇرنالنىڭ 90 - يىللاردىن كېيىنكى سانلىرى تۈركىيە تۈركچىسى ۋە ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن داۋاملىق نەشر قىلىندى. بۇ ژۇرنال تۈركىيەدىن باشقا ئىسلام دۇنياسى ۋە غەرب دۆلەتلىرىگىچە

ئۆتكۈزدى. «شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاۋازى» پەسىللىك ژۇرنىلىنىمۇ ۋاقتىدا چىقىرىشقا غەيرەت قىلىپ كەلمەكتە .

شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا مۇھىم ھەسسىلەر قوشقان ۋە قوشۇۋاتقان قانۇنىي تەشكىلاتلار، رادىئو - تېلېۋىزور ۋە نەشرىيات - ئاخبارات ئورگانلىرى

كۆپچىلىكى ئۇيغۇر تۈركلىرىدىن تەركىب تاپقان شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى، خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ ئىرقىي كەمسىتىش ۋە زۇلۇم سىياسىتىنىڭ ئېغىر بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن چەت ئەللەرگە ھىجرەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ ھادىسە 1970 - يىللاردىن كېيىنكى دەۋردە تېخىمۇ ئەۋج ئالدى. بۈگۈن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قېرىنداش قازاقستان، قىرغىزستان، ئۆزبەكستان، تۈركمەنستان جۇمھۇرىيەتلىرىدىن باشقا تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، ئافغانىستان، پاكىستان، مىسىر، كەشمىر ۋە ياۋروپا دۆلەتلىرىدىن گېرمانىيە، فرانسىيە، شۋېتسارىيە، شۋېتسىيە، نورۋېگىيە، دانىماركا، فىنلاندىيە، بېلگىيە، ھوللاندىيە، ئەنگلىيە، ۋېنگرىيە، ئامېرىكا قىتئەسىدىكى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، كانادادىن تارتىپ ئاۋستىرالىيە، يېڭى زېلاندىيە، مالايشىيا، ياپونىيە، جەنۇبى كورىيە، ھىندونوزىيەگىچە بولغان نۇرغۇن دۆلەتلەرگە ئايلىنىپ بېسىپ، يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ سانى ئىككى مىليوندىن ئارتۇق سانىنى تەشكىل قىلماقتا. بۇ شەرقىي تۈركىستانلىق مۇھاجىرلار ئۆزلىرى يەرلەشكەن دۆلەتلەرنىڭ قانۇنلىرىغا ئاساسەن «شەرقىي تۈركىستان» ياكى «ئۇيغۇر» ئىسىملىرى بىلەن جەمئىيەت، ۋەقپ قاتارلىق تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ، بۇ تەشكىلاتلارنى ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ قانۇنى رەسمىيەتلىرى بويىچە تەسدىقتىن ئۆتكۈزۈپ، پائالىيەتلىرىنى جىددى شەكىلدە ئېلىپ بارماقتا ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەقلىق داۋاسىغا مۇھىم ھەسسىلەر قوشۇپ كەلمەكتە.

شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە بۇ جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتلار رادىئو - تېلېۋىزور قانالىرىنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا مۇناسىۋەتلىك خەۋەر ۋە ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، خەلقئارا جامائەت پىكرىگە سۇنماقتا ۋە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا مۇھىم ھەسسىلەر قوشماقتا. يۇقىرىدىكى دۆلەتلەرگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى ئايلىق، پەسىللىك گېزىت - ژۇرناللارنى نەشر قىلىپ، ئۇيغۇر ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى خەلقئارا كۈنتەرتىپتە تۇتۇشقا تىرىشماقتا. بەزى شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنپەرۋەرلەر ئۆز ئالدىغا نەشرىيات ۋە گېزىت

ۋەخپىمىزنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق كۈرىشى ۋە ئۇنىڭ كىلەچىكى» ناملىق كىتابى، شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن توققۇزىنچى نەشىر بولۇپ، 2005 - يىلى ئىستانبۇلدا باستۇرۇلۇپ تارقىتىلدى.

يازغۇچى ئابدۇلھەكىم باقى تەرىپىدىن يېزىلغان «شېھىتلەر شەجەرىسى» ناملىق كىتاب، ۋەخپىمىز تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ 1997 - يىلى تارقىتىلدى. شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى 2010 - يىلىنىڭ بىرىنچى پەسلىگىچە، 20 - ئەسىردە قۇرۇلغان ئىككى مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش كۇنلىرىدە خاتىرىلەش يىغىنلىرىنى داۋاملىق ئۆتكۈزۈپ، بۇ جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش ۋە يېقىلىش سەۋەبلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، خەلقىمىزگە ئۇنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى چۈشەندۈردى. بۇيۇك تىل ئالىمى ماخمۇت قەشقىرى، پەيلاسوپ ۋە ئاتاقلىق شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ قاتارلىق ئالىملىرىمىز ھەققىدە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ تۇردى.

«شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى»نىڭ دامات ئىبراھىم پاشا مۇئەسسەسىدە «ئۇيغۇر ئاشخانىسى» تەشكىل قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تاماق كۇلتۇرىنى تونۇتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق ئېھتىياجىنى تەمىنلىدى، ئوقۇغۇچىلارنى ئەزان باھادا تاماق بىلەن تەمىنلىدى.

شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى، 1986 - يىلى 6 - ئايدىن 2010 - يىلى 4 - ئايغىچە بولغان يىگىرمە تۆرت يىللىق بىر مەزگىل ئىچىدە، گېنېرال مەھەممەت رىزا بېكىن باشچىلىقىدىكى ۋەقىپ ھەيئىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، شەرقىي تۈركىستاندىن تۈركىيەگە كەلگەن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋاقتىلىق تۇرۇش رۇخسىتى ۋە ۋەتەنداشلىق نوپۇسلىرىنىڭ چىقىرىلىشىدا مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ خىزمەتلەر خەلقىمىزنىڭ تەقدىرلىشىگە مۇيەسسەر بولۇپ كەلدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى دۆلەت مىنىستىرلىكىگە قارايدىغان «تۈرك دۆلەت ۋە قېرىنداش خەلقلەر باش مۇدىرلىكى» قۇرۇلغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش، تەمىنات بىلەن تەمىنلەش ئىشلىرى يۇقىرىدىكى ئورگان تەرىپىدىن بىر تۇتاش باشقۇرۇلىدىغان بولۇپ، بۇ مەسىلىدىكى خاتالىقلار، يولسۇزلۇقلار تۇرۇتۇلۇشكە باشلىدى.

يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ۋەقىپ ئىدارە ھەيئەتلىرىمۇ ۋەقىپ نىزامنامىسىدا تەكىتلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتمەكتە. 2015 - يىلى شەرقىي تۈركىستانىمىزنىڭ لىدەرلىرىدىن مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ ۋاپاتىنىڭ ئەللىك يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن خاتىرىلەش كۇنى ۋە «خەلقئارا مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا سىمپوزيومى» ۋە ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ۋاپاتىنىڭ يىگىرمە يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن «خەلقئارا ئەيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن سىمپوزيومى»

بۇ مۇبارەك ۋەتەن خىزمىتى، ۋەتەن داۋاسىغا ئۇنۇملۇك ھەسسە قوشقان يۇقىرىدا ئىسمى تىلغا ئېلىنغان شەخسلەرگە ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتىشنى بىر مىللىي ۋە ۋىجدانىي قەرىز دەپ ھېسابلايمەن. ئۇلارنىڭ بۇ يولدىكى پائالىيەتلىرىگە تېخىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن.

ئىستانبۇل ۋە بوداپەشتتە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى يىغىنى

شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئاتاقلىق كومپوزىتورى، ئوت يۈرەك شائىرى كۈرەش كۆسەن مۇھاجىرەت ھاياتىدا شۆھرەتسىيەگە يەرلەشكەندىن كېيىن، قەيسەر ئابدۇرۇسۇل ۋە ئابدىرىشىت ھاجى كىرىمى ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىنى قۇرۇش ھەققىدە جىددى پائالىيەتلەر ئېلىپ بارىدى. كۈرەش كۆسەننىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن قەيسەر ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى بۇ پائالىيەتنى داۋاملاشتۇرۇپ 2006 - يىلى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، ياۋروپادىكى دۆلەتلەر ۋە تۈركىيە، ئاۋستىرالىيەگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر يازغۇچى، شائىر، دراماتورگ، رەسسام قاتارلىق قەلەم ئەھلى ئىنسانلارنى بۇ جەمئىيەتكە ئەزالققا تەكلىپ قىلىپ، «ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر جەمئىيىتى»نى قۇرۇپ چىقتى ۋە 2008 - يىلىدا خەلقئارا دۇنيا قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىگە مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىنى ئۇنىڭ رەسمى ئەزالىقىغا قوبۇل قىلدۇردى. 2008 - يىلى ياۋروپادا بىرىنچى قېتىم شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، ئۆز پائالىيەتلىرىنى باشلىۋەتتى.

2009 - يىلى 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 29 - كۈنگىچە ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ ئىككىنچى نۆۋەتلىك يىغىنى قازاقىستان ۋە قىرغىزىستاندىكى ئۇيغۇر يازغۇچى - شائىرلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا قىرغىزىستان ۋە تۈركمەنىستاندىنمۇ بەزى مۇھىم ئەدەبىي شەخسلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلدى.

بۇ قېتىمقى يىغىنغا شەرقىي تۈركىستانلىق قەلەمكەشلەردىن قەيسەر ئابدۇرۇسۇل، ئابدۇرىشىت ھاجى كىرىمى، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، ئەخمەت ئىگەمبەردى، رابىك ئىسمائىل، خەمىت ھەمرايېۋ، مالىك سادىروۋ، ئابلىز ھەزىم، سۇيۇنگۇل سالىخ چانىشۇ خانىم، تۇيغۇن ئابدۇۋەلى، سيتىنسا لوقمان، زەينۇرە ئەيسا، نۇر ئەلا كۆك تۈركلەر قاتناشتى. يىغىندا قەيسەر ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى، ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتلىرىدىن دوكلاد بەردى. بۇ دوكلات ھەققىدە ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى پىكىر بايان قىلىپ، كۆز قاراش ۋە تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىنىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە سايلام ئېلىپ بېرىلىپ، ئۇيغۇر

مۇئەسسەسىنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ كۆزى، قۇلىقى ۋە يۈرەك ساداسى بولۇشتەك تارىخىي بۇرچىنى ئادا قىلىپ كەلمەكتە.

بۇلار ئىچىدە تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان ۋەخپى 1984 - يىلىدىن بۇيان نەشر قىلىپ كېلىۋاتقان پەسىللىك ژۇرنال «شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاۋازى» ژۇرنىلى، تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان كۆچمەنلەر جەمئىيىتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان» ژۇرنىلى، 1992 - يىلىدىن باشلاپ مەھەممەت قەشقەرلى، ئابدۇلجىلىل تۇران، پەرھات يورۇكقاش ئەپەندىلەر تەرىپىدىن نەشر قىلىنىشقا باشلىغان «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» گېزىتى، «شەرقىي تۈركىستان مىللىي مەركىزى» تەرىپىدىن ئىستانبۇلدا 1997 - يىلىدىن باشلاپ نەشر قىلىنغان، كېيىنچە «شەرقىي تۈركىستان <ئۇيغۇرىستان> مىللىي قۇرۇلتىيى»نىڭ نەشر ئەپكارى بولغان ئايلىق «ئىستىقلال» گېزىتى، دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى قۇرۇلغاندىن كېيىن نەشر قىلىنىشى توختاپ قېلىپ، كېيىنچە تۈركىيەنىڭ قەيسىرى شەھرىدە مەھەممەت ئىمىن باتۇر، ئابدۇلمجىت ئاۋشار ئەپەندىلەر تەرىپىدىن 2004 - يىلىدىن 2012 - يىلىغىچە ئايلىق گېزىت سۈپىتىدە داۋاملىق نەشر قىلىنىشقا باشلىغان ۋە ھېچقانداق مەزھەپ ۋە تەرەپ تۇتماستىن يۇز ساندىن ئارتۇق يورۇق كۆرگەن «ئىستىقلال» گېزىتى، گىرمانىيىدە ئابدۇجىلىل قاراقاش ئەپەندى تەرىپىدىن قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىئون تەشكىلاتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «تامچە» ژۇرنىلى ۋە «ئۇيغۇر تېلېۋىزور ئىستانسىسى»نىڭ پائالىيەتلىرى، تۈركىيە ئىستانبۇلدا 2005 - يىلى قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ھەمكارلىق ۋە مائارىپ جەمئىيىتى» تەرىپىدىن تەشكىل قىلىنغان «ئىستىقلال» تېلېۋىزىيەسىنىڭ پائالىيەتلىرى، قەيسىرى شەرقىي تۈركىستان كۇلتۇر ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتىنىڭ «كۆك بايراق» نامىلىق ئايلىق ژۇرنىلى ۋە ۋەتەنپەرۋەر، مىللىي مۇنەۋۋەر ئابدۇلجىلىل تۇران ئەپەندى تەرىپىدىن قۇرۇلغان «ئاۋراتسىيە ۋەخپى» دائىرىسىدە پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان «تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى» تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلغان ئىلمىي، دىنىي، ئەدەبىي ۋە تارىخىي خاراكتېردىكى نەچچە ئونلىغان كىتابلىرى، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا مۇھىم ھەسسە قوشۇپ كەلمەكتە. بۇ رادىئو، تېلېۋىزور پائالىيەتلىرى، گېزىت - ژۇرناللار نەشرىياتچىلىقى ۋە بېسىپ تارقىتىلغان كىتابلار، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ ھەقلىقلىقىنى، ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلالىنىڭ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قانۇنىي ھەق - ھوقۇقى ئىكەنلىكىنى خەلقئارا جەمئىيەتكە ئىسپاتلاپ كۆرسىتىشتە، ياش ئەۋلادلىرىمىزنى ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللىي روھتا تەربىيەلەشتە، خەلقىمىزنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلالنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى ئىرادىسىنى مۇستەھكەملەشتە، ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىدى. بۇ پائالىيەتلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئەھمىيىتىنى نەزەرگە ئېلىپ،

ئانا ۋەتەننى قوغدىغانلىقىنى، ۋېنگرىيە خەلقىنىڭ ياۋروپادا ھون ئىمپېراتورلىقىنى قۇرغان ئاتىللانىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىدى ۋە ئۇزۇن يىللىق تەتقىقاتلار نەتىجىسىدە ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇر قەۋمىگە مەنسۇپ بىر خەلق ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا چىقىرالمىغىنى ئېيتىخار بىلەن تىلغا ئېلىپ، بىزگە بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلدى. ئۇ سۆزىدە يەنە: «بىز بەش يۈز يىلدىن بۇيان ئۇيغۇرلار بىلەن ھۇنگىرلار بىر - بىرىدىن ئۆزاق قالدى. بىز بىرقانچە يىلدىن بۇيان ئۇيغۇرلار بىلەن ئالاقە قىلىشقا باشلىدۇق. بىز دوستلارغا، قېرىنداشلارغا موھتاج، دۇشمەنگە موھتاج ئەمەسمىز. 1956 - يىلىدا روسىيەنىڭ بىزگە قىلغان ھەربىي ئارلىشىشى بىلەن ئېغىر كۈنلەرگە دۇچ كەلدۇق. دۇنيا بىزنىڭ ئاۋازىمىزغا قۇلاق سالمىدى. 2009 - يىلى 7 - ئايدا ئۈرۈمچى قەتلىئامى بولغاندا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاۋازىغا بەزىلەر قۇلقىنى ئېتىۋالدى. يازغۇچىلارنى دۇنيانى قانۇنلاشتۇرغۇچىلار دېيىشكە بولىدۇ. بىز مۇشۇ قوشۇننىڭ بىر پارچىسى ھېسابلىنىمىز!»

ۋېنگرىيەنىڭ پايتەختى بودا - پىشتە ئۆتكۈزۈلگەن بۇ قېتىمقى «خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر يىغىنى»غا قازاقستاندىكى ئۇيغۇر يازغۇچى - شائىرلاردىن ۋە ئىلمىي تەتقىقاتچىلاردىن قازاقستاندا چىقىدىغان جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى ۋە گېزىتنىڭ باش تەھرىرى يولداش ئەزىمەتوۋ، يازغۇچى ۋە جامائەت ئەربابى رابىك ئىسمائىلوف، يازغۇچى ۋە تالانتلىق ئەدەبىي ئوبزورچى خەمىت ھەمرايىۋ، ئاتاقلىق شائىر ئابدۇغۇپۇر قۇتلۇق، يازغۇچى ياسىن كۆكبۆرە، جامائەت ئەربابى، تەتقىقاتچى ۋاققاس ھاجىم، مەرۋايىت خانىم، «تاشمېر - بىزنىڭ دۇنيا ئۇيغۇر نەشرىياتى»نىڭ باشلىقى ئەلشىر خەلىلوۋ، كانادادىن تارىخچى پروفېسسور دوكتور تامارا ئالى باقىيۋا خانىم، شائىر تۇيغۇن ئابدۇۋەلى ئەپەندى، قىرغىزستاندىن يازغۇچى ۋە جامائەت ئەربابى تۇرسۇن ئىسلام ئەپەندى، تۈركىيەدىن مەن ۋە تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ ساھىبى، يازغۇچى ئابدۇلجلىل تۇران ئەپەندى، ئاۋستىرالىيەدىن يازغۇچى سۈيۈنگۈل سالىخ چانشۇ خانىم، شۋېتسىيەدىن يازغۇچى ئابدىرىشىت ھاجى كېرىمى، گوللاندىيەدىن تالانتلىق مۇزىكاشۇناس كامىلجان ئەپەندى، ئەنگلىيەدىن لوندون ئۇيغۇر ئانسامبلىنىڭ قۇرغۇچىسى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلاردىن ئەزىز ئەيسا، ئانسامبلىنىڭ ناخشىچىسى رەھىمە ماخمۇت خانىم، ئانسامبلىنىڭ ئىنگلىز ئەر - ئايال ئىككى سازەندىسى قاتناشتى.

22 - فېۋرال يىغىنىنىڭ 2 - كۈنى بىز ئورۇنلاشقان مېھمانخانىنىڭ زالىدا خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن باشلىنىش بىلەنلا قازاقستاندىن كەلگەن ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىگە ۋاكالىتەن يازغۇچى رابىك ئىسمائىلوۋ ۋېنگرىيە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنى ۋە ۋېنگرىيە قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يانۇش ئەپەندى ۋە ئۇيغۇر قەلەمكەشلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى قەيسەر

قەلەمكەشلىرى جەمئىيىتىنىڭ رەئىسلىكىگە كۆچىلىكىنىڭ ئاۋازى بىلەن قەيسەر ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى (شۆبتىسىيە)، باش كاتىپلىقىغا خەمىت ھەمرايۇۋ (قازاقىستان)، باش مەھلىھەتچىلىككە ئابدىرىشىت ھاجى كىرىمى ئەپەندى سايلاندى. ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى ئىستانبۇل ۋالىلىقىنى زىيارەت قىلدى. ئىستانبۇل ۋالى ئورۇنباسارى قەلەمكەشلەرنى قوبۇل قىلىپ ئۇلارغا مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلىدى ۋە قەلەمكەشلەرگە ۋالىلىقنىڭ ھەدىيەلىرىنى تەقتىم قىلدى.

بۇ قېتىمقى «قەلەمكەشلەر يىغىنى»نىڭ چوڭ كەمچىلىكلىرىدىن بىرى شۇكى، يىغىن 5 - ئىيۇل ئۇرۇمچى قەتلىئامىدىن بىر يېرىم ئاي كېيىن ئېچىلغان بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستاندا، جۈملىدىن ئۇرۇمچىدە قولغا ئېلىنىشلار، بېسىقتۇرۇش ھەرىكەتلىرى داۋام قىلىۋاتقان تۇرۇقلۇق بۇ ھەقتە ھېچقانداق پىكىر بايان قىلىش بولمىدى ۋە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلمىدى. بۇ ئەھۋال قەلەمكەشلەر يىغىنىغا قاتناشقان كۆپلىگەن يازغۇچى - شائىرلاردا نارازىلىق پەيدا قىلدى.

خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك ئومۇمى يىغىنى

2011 - يىلى 2 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 24 - كۈنىگىچە ۋىنگىرىيەنىڭ پايتەختى بودا - پېشت شەھرىدە « خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى جەمئىيىتىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك يىغىنى»نىڭ ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى ماڭا خەۋەر بېرىلىپ، دەۋەت قىلىندىم.

2011 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھاۋا يوللىرى ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ ۋىنگىرىيەنىڭ پايتەختى بودا - پېشت شەھرىگە يېتىپ كەلدىم. بەلگىلەنگەن مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتىم.

2 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن « خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ 3 - نۆۋەتلىك يىغىنى» ۋىنگىرىيە يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ مەجلىس زالىدا تەنتەنە بىلەن ئېچىلدى. «خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى جەمئىيىتى»نىڭ رەئىسى قەيسەر ئابدۇرۇسۇل ئەپەندى، يىغىننى ئېچىش نۇتقى سۆزلەپ، يىغىنغا قاتناشقان ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنى ۋە ۋىنگىرىيەلىك مېھمان قەلەمكەشلەرنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە بۇ يىغىنغا تەكلىپ بويىچە قاتناشقان ۋىنگىرىيە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يانۇش ئەپەندى يىغىننىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقان ۋىنگىرىيەلىك يازغۇچىلارنى بىزگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. ۋىنگىرىيە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى بىلەن ۋىنگىرىيەدە ئۇچۇرۇشۇشتىن ئىنتايىن خۇشال بولغانلىقىنى، ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىنى، قېرىنداش ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ۋىنگىرىيە خەلقىنىڭ تارىخىي يىلتىزىنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭمۇ مەركىزى ئاسىيادىن غەربكە قاراپ كۆچۈپ ۋىنگىرىيە تۇپراقلىرىدا ئۆز

ۋىنگرىيەدە بىر ئۇيغۇر يەرلىشىش مەركىزى قۇرۇپ بېرىشكە تەييار ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغانلىقىنى بىزگە ئۇقتۇرۇپ ئۆتتى. شېئىر دىكلاماتسىيە كېچىسىدە ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن ئابدۇغوپۇر قۇتلۇق ئۆزىنىڭ ۋىنگىر - ئۇيغۇر دوستلۇقى ھەققىدىكى شېئىرىنى دىكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇتتى. مەنمۇ تەكلىپكە ئاساسەن «ئانا تىلىم»، «شېئىرلىرىم» ناملىق ئىككى شېئىرىمنى ئوقۇپ بەردىم. ۋىنگرىيە شائىرلىرىمۇ ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىنى، دىكلاماتسىيە قىلىپ كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

23 - فېۋرال كۈنى چۈشتىن كېيىن بودا ۋە پىشت شەھەرلىرىنى بىر - بىرىگە باغلاپ تۇرغان تۇنا دەرياسى ئۈستىدىكى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ شەھەرنىڭ ئىككىنچى قىرغىقىغا باردۇق. ئۇ يەردە ئالدى بىلەن قەدىمكى ۋىنگىر پادىشاھ سارىينى كۆردۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن دەريا قىرغىقىدىكى تۆپلىككە ياسالغان قەلئەنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى بودا - پىشت شەھىرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ، ئۇ يەرنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس ئالدۇق. ۋىنگرىيەگە يېڭىدىن يەرلەشكەن ئۇيغۇر ئائىلىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزئارا ھال خاتىرە سوراشتۇق. شۇ كۈنى كەچتە ۋىنگرىيە يازغۇچىلار جەمئىيىتى رەئىسىنىڭ خەلقئارا ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى يىغىنىغا قاتنا ىقان ۋەكىللەرگە ئۆز ئۆيىدە بەرگەن زىياپىتىگە قاتنىشىپ، ئۆزئارا قىزغىن سۆھبەتلەردە بولدۇق.

24 - فېۋرال ۋىنگرىيە ۋە ۋىنگىر قەلەمكەش دوستلىرىمىز بىلەن خوشلىشىپ ئۆز مەملىكەتلىرىمىزگە قايتتۇق.

مەن ۋىنگرىيەدىكى چېغىمدا ۋىنگرىيە (ھۇنگرلار، ۋىنگرلار) بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋىتىگە بېغىشلانغان بىر پارچە شېئىر يازغان ئىدىم. بۇ شېئىرىم تۆۋەندىكىدىن ئىبارەت . شېئىرىمنىڭ ماۋزۇسى « ئۇرۇق - تۇققان، قېرىنداشتەك ئۆتەيلى» .

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدىپلىرى توپلاندۇق،
داڭلىق گۈزەل بودا - پىشت شەھرىگە.
سەھەر، ئاخشام سەيرى قىلىپ شاتلاندۇق،
بۇ شەھەرنىڭ ئۇرغۇپ ئاققان نەھرىگە.[1]

شۇنچە ئويناق، دۇلدۇل - تۇنا دەرياسى،
بۇ شەھەرنى بۆلگەن ئىككى بۆلەككە.
ئورمانلاردا بۇلبۇللارنىڭ ساداسى
ھۇزۇر، شاتلىق بېغىشلايدۇ يۈرەككە.

(1) نەھىر - دەريا

ئابدۇرۇسۇللارغا ئۇيغۇر مىللىي كىيىمى، قۇلاقچا، دوپپا ۋە تون كەيگۈزدى. ۋىنگىريە يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى يانۇش ئەپەندى بۇ قىممەتلىك ھەدىيە ئۈچۈن تەشەككۈرلىرىنى ئىزھار قىلىپ ئۆتتى.

سۆھبەت يېغىندا مەن تەكلىپكە بىنائەن سۆز ئالدىم. سۆزۈمدە ئالدى بىلەن ھەرقايسى مەملىكەتلەردىن كېلىپ ۋىنگىريەنىڭ پايتەختىدە ئۇچرىشىشقان مەسلەكداشلىرىمغا ھۆرمەت ۋە سالاملىرىمنى ئىزھار قىلغاندىن كېيىن ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىنسان - ھەق ھوقۇقلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ زوراۋانلىق سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقانلىقىنى ئەيىپلىدىم. خىتاي ھۆكۈمىتىدىن 2004 - يىلى «ياۋا كەپتەر» ئىسىملىك بىر پارچە مەسەل يېزىپ قەشقەر ئەدەبىياتى ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغانلىقتىن ئون يىل قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان يازغۇچى نۇرمەھەممەت ياسىن ئۆركىشى ۋە باشقا قەلەم ئىگىلىرىنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. دۇنيا قەلەمكەشلەر جەمئىيىتى ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتلىرىنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ بېسىم ئىشلىتىشىنى مۇراجىئەت قىلدىم. شۇنداقلا ھەرقايسى مەملىكەتلەردىكى شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرى ۋە قەلەمكەشلەرنىڭ ئۆز ئارا بىرلىك ئىتتىپاقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى دۇنيا كۈن تەرتىپىدە جانلىق بىر ھالغا كەلتۈرۈشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىمنى تەكىتلىدىم. سۆھبەت يېغىندا يازغۇچى رابىك ئىسمائىلوۋ ۋە يازغۇچى تۇرسۇن ئىسلام ئەپەندىلەرمۇ قىممەتلىك پىكىرلەر بايان قىلىپ كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. سۆھبەت يېغىنىنىڭ ئاخىرىدا كامىلجان، رەھىمە ماخمۇت ۋە لوندون ئۇيغۇر ئانسامبلىنىڭ سازەندىلىرى تەرىپىدىن ناخشا - ئۇسۇل پروگراممىلىرى ئىجرا قىلىنىپ، ۋىنگىريەلىك دوستلىرىمىزنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، بودا - پىشت شەھەر مەركىزىدىكى ئازادلىق مەيدانىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. مەيداندا ياۋروپا ھون ئىمپىراتۇرلۇقىنىڭ قۇرغۇچىسى قەھرىمان ئاتىلا ۋە ۋىنگىريە دۆلىتىنىڭ قۇرغۇچىسى، مۇداپىئەسى ۋە تەرەققىياتىدا مۇھىم تۆھپە كۆرسەتكەن تارىخىي قەھرىمانلارنىڭ ھەيكەللىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بولۇپمۇ ئاتىللانىڭ ئات ئۈستىدىكى جەسۇر كۆرۈنۈشى بىزنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇردى.

شۇ كۈنى كەچ سائەت ئالتە يېرىمدىن توققۇزغىچە ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرى بىلەن ۋىنگىريە قەلەمكەشلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى ۋە دىكلاماتسىيە كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلدى. ۋىنگىر خەلقىنىڭ يازغۇچى - شائىرلىرى، ئۇيغۇر يازغۇچى - شائىرلارغا ناھايىتى قىزغىن سۆيگۈ بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، تارىخىي يىلتىزىمىزنىڭ بىرلىكىدىن ئىپتىخارلىق ھېس قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ۋىنگىريە ھۆكۈمىتىنىڭ، شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن ئۇيغۇر قېرىنداشلارغا كەڭ قۇچاق ئاچقانلىقىنى ۋە ھەتتا

مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكامنىڭ ۋاپاتى

دادامنىڭ ئىنىسى مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكام 2011-يىلى 7-ئايدا كېسەل بولۇپ قېلىپ، دوختۇرخانىلاردا بىر مەزگىل داۋالانغان بولسىمۇ ساقايمالماي 2011-يىلى 11-ئاينىڭ 13-كۈنى 89 يېشىدا پانىي ئالەم بىلەن خوشلىشىپ باقى ئالەمگە سەپەر قىلىپ، ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە ئېرىشتى. مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكامنىڭ ۋاپاتى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنى ئېغىر مۇسىبەت قايغۇسىغا چۆمدۈردى. ئاللاھ رەھمەت ئەيلىسۇن!

سالىھ ھاجى ئاكام 1922-يىلى قەشقەرنىڭ ئاتۇش ناھىيەسى مەشھەد يېزىسىدا تۇغۇلغان بولۇپ، ئوقۇش يېشىغا يەتكەندە ئاتاقلىق مىللىي مائارىپچى ۋە شائىر مەھەممەد ئىلى تەۋپىق ئەپەندى تەشكىل قىلغان ئاخىرقى سىنىپتا ئوقۇغان ۋە ئوقۇش جەريانىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ بىلەن يېتىشكەن. سالىھ ھاجى ئاكام، مېنىڭ دادامنىڭ تۈركىيەدىن ئەۋەتكەن دەۋىتىگە ئاساسەن 1981-يىلى 5-ئايدا تۈركىيە ئىستانبۇلغا يېتىپ كېلىپ 44 يىلدىن بىرى كۆرۈشۈلمىگەن ئاكىسى - مېنىڭ دادام بىلەن ئىستانبۇلدا دىدار كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان ۋە ھەج پەرزىنى ئادا قىلغان. تۈركىيەگە يەرلەشكەن ئوتتۇز يىل جەريانىدا، ئىستانبۇلدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئاقساقلى بولۇپ، ۋەتەن دەۋاسى ۋە يۇرتداشلار ئىچىدىكى ئۆزئارا ھەمكارلىق جەھەتتە مۇھىم رول ئوينىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلقىمىز ئىچىدە خېلى يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە بولغان. مەرھۇم مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكامنىڭ نامىزى فاتىھە جامەسىدە چۈشۈرۈلۈپ، نۇرغۇنلىغان شەرقىي تۈركىستانلىق ھەمشەھەرلىرىمىزنىڭ قاتنىششى بىلەن ئەيۈپ سۇلتان مازارلىقىغا دەپنە قىلىندى. جانابى ئاللاھ جەننەتتىن ماكان ئاتا قىلسۇن. مۇھەممەد سالىھ ھاجى ئاكامنىڭ ۋاپاتى بىلەن، چوڭ دادام مەرھۇم ماخمۇت ئاخۇن ۋە چوڭ ئانام مەرھۇمە زەينەپخان ھاجىمدىن بولغان تۆت ئوغۇل ۋە تۆت قىزنىڭ ھەممىسى ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىپ بولغان ئىدى. ئاللاھ رەھمەت ئەيلىسۇن، ئامىن!

ئاۋسترالىيە سایاھىتىدىن خاتىرىلەر

جەنۇبى ئاۋسترالىيەنىڭ مەركىزى ئادېلائىدە شەھىرىدە 1992 - يىلى مارت ئېيىدا قۇرۇلغان ئاۋسترالىيە شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ پەخرى رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىنىڭ ۋە ئاۋسترالىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق دوستلارنىڭ تەكلىپ ۋە چاقىرىقىغا بىنائەن، رەپىقەم مەھرىنسا قەشقىرى بىلەن بىرلىكتە 2012 - يىلى 21 - يانۋار كۈنى سىنگاپۇر ھاۋا يوللىرىنىڭ 391 -

ھۇنلار بىلەن بىز ئۇيغۇرلار تومۇرداش،
تارىخىمىز، تىلىمىزمۇ بەك يېقىن.
قەدىم چاغلار ياۋرۇپاغا كۆچكەنتى،
ئاسىيادىن ياساپ كۆچلۈك چوڭ ئېقىن.

ياۋرۇپانى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن،
ئاتىلالىنىڭ ئالەمشۇمۇل جەڭلىرى.
ئاتىلالاغا تەسلىم بولۇپ باش ئەگكەن،
بۇ قىتئەنىڭ مەن - مەن دېگەن ئەللىرى.

ھونگىر خەلقى، ئۇنىڭ قەلەمكەشلىرى،
بىزنى سۆيۈپ قارشى ئالدى قۇچاغلاپ.
كۆرىستىشتى ئالى ھۆرمەت، ئېھتىرام،
يۈسۈپ بىلەن قەشقىرىنى ئۇلۇغلاپ.[1]

بىز ئەزەلدىن بىر ئەۋلادنىڭ نەسلى بىز،
ئاسىيادا كۆرەش قىلغان يانمۇ - يان.
بىرلىك بىلەن ياۋغا قارشى جەڭ قىلىپ
تارىختا بىز قۇچقان تالاي شەرەپ - شان.

ھۇنلار بىزگە قىلدى تەكلىپ كۆڭۈلدىن،
ھۇنگىردا بىر ئۇيغۇر يۇرتى قۇرۇشنى.
ئۇلگە ئېلىپ تارىختىكى بىرلىكتىن،
قېرىنداش بوپ بىر ئاردا تۇرۇشنى.

تەشەككۈرلەر سىزگە ھۇنگىر قېرىنداش،
بىزگە بولغان سۆيگۈ - مېھىر تۆپەيلى!
بۇ دۇنيادا مەڭگۈلۈككە چىن دىلدىن،
ئۇرۇق - تۇققان، قېرىنداش بوپ ئۆتەيلى!

2011 - يىلى فېۋرال، ۋېنگىرىيە، بوداپېشت

(1) ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر ۋە شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئاتاقلىق تىلشۇناس ماخمۇت قەشقىرى كۆزدە تۇتىلىدۇ

ئەتراپىدىكى بىرقانچە كىچىك ئاراللاردىن تەشكىل تاپقان. شىمال تەرىپى تىمور ۆە ئارافورا دېڭىزلىرى، شەرقىي شىمال تەرىپى مەرجان دېڭىزى، شەرق تەرىپى بۈيۈك ئوكيانوس ۆە تازمان دېڭىزى، غەربىي جەنۇپ تەرىپى بولسا ھندى ئوكيانوسى بىلەن چېگرالانماقتا. ئاۋسترالىيە نوپۇس سانى ئاز بولغان مەملىكەتلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. نوپۇسى 1991 - يىلىدا 16.849.496 بولۇپ، بىر كۋادرات كىلومېتىرگە ئۇچ كىشى توغرا كېلىدۇ. ھازىرقى نوپۇسى 23.112.489 كىشىدۇر. توپلام يەر مەيدانى 7.686.420 كۋادرات كىلومېتىر بولغان ئاۋسترالىيەنىڭ پايتەختى كانبورادۇر.

ئومۇمى نوپۇسىنىڭ 70% نى ئىنگلىز ئىرقىدىن بولغان خەلق تەشكىل قىلماقتا. ئاۋسترالىيە مەملىكىتى، يۇقىرى تۇرمۇش سەۋىيىسىگە ئىگە دۆلەتتۇر. يۇز يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئاۋسترالىيە رەھبەرلىكىنىڭ كۆچمەن ئېقىمىنى تەشۋىق قىلىش غەيرەتلىرى نەتىجىسىدە ئاۋسترالىيە نوپۇسى ئىككى قات كۆپەيگەن.

ئاۋسترالىيە 1616 - يىلىدا گوللاندىيەلىكلەر تەرىپىدىن كەشىپ قىلىنغان بولسىمۇ، دۇنيانىڭ دىققىتىنى تارتمىغان ئىدى. 1769 - يىلىدا كاپىتان كوك، كېمىسى بىلەن يېڭى زىلاندىيەگە ئاياق باسقاندىن كېيىن 1770 - يىلىدا ئاۋستراليىنىڭ شەرقىي قىرغاقلىرىغا چىقتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بوتانى كۆرانزىگە باردى ۆە يېڭى ئانا قۇرۇقلۇقنىڭ بارلىقىنى ئەنگلىيە نامىدىن دۇنياغا جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى قىتئە دۇنياغا مەلۇم بولدى.

ئاۋستراليىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى

ئارالنىڭ تەخمىنەن تۆتتەن ئۈچ قىسمى، دېڭىزدىن ئۇرتاق ئىگىزلىكى ئۈچ يۈز مېتىر بولغان بىر مەيدان ھاسىل قىلماقتا. 19.650 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى شەرقىي شىمال قىرغاقلىرىدا مەۋجۇت بولغان بۈيۈك قايالىقلار دۇنيانىڭ ئەڭ ئۇزۇن مارجان قايالىقلىرىدۇر. ئارالنىڭ ئەڭ ئىگىز رايونى، شەرقىي قىرغاقلىرى بويىچە شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ سوزۇلغان ئاۋستراليە تاغ تىزمىلىرىدۇر. ئەڭ يۇكسەك نۇقتىسى كوسجىئوسكو تېغى 2.229 مېتىر ئېگىزلىكتە ھېسابلىنىدۇ. جەنۇبتا فىندەرس تاغلىرى بىلەن شىمالدا باركلى يايلىقى بۇ رايوندا يەر ئالماقتا. چۆللەر بىلەن قاپلانغان بۇ رايونىنىڭ ئەڭ ئېگىز جايلىرى ماكدونالو تاغلىرى بىلەن مۇسگراۋ تاغلىرىدۇر. ئاۋستراليەنىڭ 40% قا يېقىن قىسمىنى تروپىكال ئىقلىم تەشكىل قىلماقتا. ئاۋستراليەنىڭ شىمال قىسىملىرىدا پەرقلىق بىر ھاۋا ئىقلىمى مەۋجۇتتۇر. بۇ يەردە يامغۇر ۋاقتى، يانۋار ئېيى بىلەن ئاپرىل ئېيى ئارىسىدا كۆرۈلمەكتە. جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرلىگەنسېرى ھۆل - يېغىن مىقدارى ئازىيىپ بارىدۇ. غەربىي ئاۋستراليىنىڭ غەربىي جەنۇبىي رايونىدا، تىپىك بىر ئاق دېڭىز ئىقلىمى ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. جەنۇبىي ۋىكتورىيە ۆە تازمانىيە ئارىلىدىكى قىشلار سالقىن ۆە يامغۇرلۇق، يازلىرى بولسا ئىللىق ۆە قۇرغاق ئۆتىدۇ. ئاۋستراليەنىڭ جەنۇپ قىسمى،

نومۇرلۇق سەپەر ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئون بىر سائەتكە يېقىن ئۇچۇپ، سىنگاپۇر شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئەتىسى يەنە ئەينى ھاۋا يوللىرىنىڭ 277 - نومۇرلۇق ئايروپىلانى بىلەن سائەت 20:35 تە ئاۋستىرالىيەنىڭ ئادىلائىدە شەھرىگە قاراپ ئۇچتۇق. 23 - يانۋار 06:05 تە ئۆتكەندە ئادىلائىدە ئايرودۇرۇمىغا قوندۇق. بىزنى ئايرودورۇمدا ئەخمەت ئىگەمبەردى، پەيزۇللا، ئاسلىخان ۋە تاش مۇھەممەت قاتارلىق ئاۋستىرالىيەدىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇللىرى يېقىن تونۇشلىرىمىز ناھايىتى قىزغىن ھاياجان ۋە خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالدى. پۈتۈن كۈن خوش كەلدىگىز زىيارەتلىرى بىلەن بىزگە ھۆرمەت ۋە ئېھتىراملىرىنى بىلدۈردى.

مەن بىرقانچە يىلدىن بېرى دۇنيانىڭ ئايرىم بىر قىتئەسى ھېسابلانغان ئاۋستىرالىيەنى زىيارەت قىلىشنى شۇنچە ئارزۇ قىلغان بولساممۇ، خىزمەتلىرىمنىڭ ئالدىراشلىقى سەۋەبىدىن ئۇ يەرگە بارالمىغان ئىدىم. ئاۋستىرالىيەنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىشىمنىڭ يەنە بىر سەۋەبى 1960 - يىللاردىن ئېتىبارەن، بولۇپمۇ 1980 - يىللاردىن باشلاپ خىتاي ھاكىمىيىتى زۇلۇمىدىن ئازاب چەككەن ۋە بۇ سەۋەپتىن ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننى تەرك ئېتىشقا مەجبۇر بولۇپ قالغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبەك، ۋەتەنداشلىرىمىزدىن بىرمۇنچىلىغان ئىنسانلارنىڭ ئاۋستىرالىيىگە كۆچۈپ كېتىپ، ئۇ يەرگە يەرلىشىشى مېنىڭ دىققىتىمنى چەككەن ئىدى. ھازىرغىچە ئاۋستىرالىيىگە يەرلەشكەن رۇسلاردىن باشقا شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبەك، قازاق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ سانى بىرقانچە مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ، جەنۇبىي ئاۋستىرالىيەنىڭ مەركىزى ئادالايدقا يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق تۇرك ئىرقىدىن بولغان ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار قېرىنداشلىرىمىزنىڭ سانى مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن. يېڭى جەنۇبى ئاۋستىرالىيەنىڭ مەركىزى سىدنېي شەھرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتارلارنىڭ سانىمۇ مىڭغا يېقىنلاشقان. يېڭى جەنۇبى ئاۋستىرالىيەنىڭ بۇيۇك شەھەرلىرىدىن بىرى ھېسابلانغان مەلبورنەگە يەرلەشكەنلەرنىڭ سانى ئالتە يۈزدىن ئارتۇق بولۇپ، ئاۋستىرالىيەنىڭ مەركىزى كانبېررا‌غا يەرلەشكەنلەر بىلەن بىرلىكتە ئاۋستىرالىيىگە يەرلەشكەن ئۇيغۇر، ئۆزبېك، تاتار، قازاقلارنىڭ توپلام سانى ئۈچ مىڭغا يەتكەن.

مەن مۇلاھىزە تېمىسى بولغان شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەت - كۇلتۇر جەھەتتىكى ۋەزىئەتلىرىدىن سۆز ئېچىشتىن ئاۋۋال ئاۋستىرالىيە ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىپ ئۆتۈشنى مۇھىم دەپ ھېسابلايمەن.

ئاۋستىرالىيە، ئوكيانۇسنىڭ ئانا قۇرۇقلىقىدا يەر ئالغان بىر مەملىكەتتۇر. دۇنيانىڭ ئەڭ بۇيۇك ئارالى ھېسابلانغان ئاۋستىرالىيە ئارىلى، تازمانىيە ۋە ئۇنىڭ

1820 ـ 1850 ـ يىللىرى بىرلەشمە ۋە يۇكسەلمە دەۋرى بولدى. 1830 ـ 1840 ـ يىللاردىن كېيىن ئوتلاقلارنى كېڭەيتىش مەقسىتى بىلەن كۆچمەنلەر شىمالنىڭ ئىچ رايونلىرىغا قاراپ ئىلگىرلەشكە باشلىدى. بىر قىسىم كۆچمەنلەر جەنۇبىي غەرب رايونلىرىغا قاراپ ئىلگىرلەپ، بۈگۈن ۋىكتورىيە دېپىلگەن رايونلاردىكى ئوتلاقلارنى ئىگەللىدى. بۇ جەريانداپ يېڭى كۆچمەن بازىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1853 ـ يىلى تازمانىيە ئىسمىنى ئالغان رايوندا دەسلەپكى بازا 1825 تە قۇرۇلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن غەربتە (1829) ۋە جەنۇبتا (1836) قۇرۇلدى. 1834 تە پىخلىپ پورتىدا قۇرۇلغان بازا، 1851 دە يېڭى شەرقىي ئۆلكىسىدىن ئايرىلغان ۋىكتورىيە ئۆلكىسى ئۈچۈن بىر باشلانغۇچ بولدى. كېيىنرەك 1859 دا يېڭى قوگەسلاند بازىسى قۇرۇلدى. 1823 ـ يىلىدا ئىلىپ بېرىلغان سايلاملاردا يەرلىك قانۇن ئورگانلىرى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. 1842 ـ يىلىدا بۇ قانۇن چىقىرىش ئورگانلىرىغا چەكلىك ھالدا ئاپتونومىيە ھوقۇقى بېرىلدى ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ ئۈچتە ئىككىسىنىڭ ئىنگلىز كۆچمەن خەلقىنىڭ ئاۋاز بېرىشى بىلەن سايلىنىشى لازىملىقى قارارلاشتۇرۇلدى. 1851 ـ يىلىدا يېڭى شەرق ئۆلكىسى ۋە ۋىكتورىيەدە ئالتۇن كانلىرىنىڭ تېپىلىشى، دۇنيانىڭ ھەر تەرىپىدىن مىڭلارچە كىشىنىڭ ئاۋستىرالىيىگە كۆچۈپ كېلىشىگە سەۋەب بولدى. بۇ ۋەقەنى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئىلگىرلىشىگە تۈرتكە بولدى. سىياسىي جەھەتتىمۇ بەزى ئۆزگىرىشلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە زېمىن ھازىرلاپ بەردى. بۇ ۋاقىتلاردا غەربىي ئاۋستىرالىيەدىن باشقا پۈتۈن كۆچمەن رايونلىرىدا ئاپتونوم سىستېمىسى قۇرۇلدى ۋە مائارىپ تەلىم ـ تەربىيەسى مەجبۇرى ھالغا كەلتۈرۈلدى. ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا مۇھىم ئەھمىيەت بېرىلدى. رەھبەرلىك ئورگانلىرى، تۆمۈرىيول ئىنشائاتىغا ۋە باشقا ئاساسىي قۇرۇلۇشلارغا، ئاساسىي كۈچنى مەركەزلەشتۈردى. شەھەرلىشىش بىلەن بىرلىكتە يېزا ـ سەھرالاردىمۇ جانلىنىش ۋە تەرەققىياتلار كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بۇغداي، شېكەر، شاراپ، مىۋە ـ چىۋە ۋە گۆش مەھسۇلاتلىرى ھەسسىلەپ كۆپۈيۈشكە باشلىدى. سۈت ـ قايماق سانايى تەسىسلىرى قۇرۇلدى.

فېدىرال دۆلەت ۋە 20 ـ 21 ـ ئەسىرلەردىكى ئاۋستىرالىيە

1890 ـ يىللارغا كەلگەندە ئىشچى ھەرىكەتلىرىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن ئاۋستىرالىيە مىللىيەتچىلىكى ۋە بىرلىشىش چۈشەنچىلىرى تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى. 1897 ـ 1898 ـ يىللىرىدا تەييارلانغان ئاساسىي قانۇن، كولونىيەلەر ۋە ئىنگلىز پارلامېنتى تەرىپىدىن تەسدىقلاندى. 1901 ـ يىلى 25 ـ يانۋاردا، ئاۋستىرالىيە، ئىنگلىز ئىمپېراتۇرلىقىغا قاراشلىق بىر دۆلەت سۈپىتىدە مەيدانغا كەلدى. فېدرال ھۆكۈمەت 1927 گىچە مەلبورنەدە، كېيىنكى چاغلاردا پايتەخت كانبەررادا يېغىن ئېچىپ

ئىسسىق ئىقلىم قۇچىقىدا بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇيۇك دەريا ۋە ئۆستەڭلەر مەۋجۇت ئەمەس. ئوتتۇرا ۋە جەنۇبى ئاۋستراليەدىكى ئاقارسۇلار دېڭىزغا ئۇلىشالمايدۇ. بۇلار ياكى تۇز كۆللىرىگە ۋە ياكى يەر ئاستىغا سىڭىپ كېتىدۇ. ئوتتۇرا ئاۋستراليەدىكى كىچىك ئاقار سۇلارنىڭ ھەممىسى جەنۇبتىكى ئەيدە كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. شىمالدا ئاقارسۇلار يامغۇر مەۋسۇمىدە كۆپىيىدۇ. قۇرغاق پەسلىدە بولسا، قۇرۇپ كېتىدۇ. ئاۋستراليەدىكى ئەڭ مۇھىم ئاقارسۇ مۇررەي ۋە ئۇنىڭ تارماق قوللىرى ھېسابلانغان دارلىڭ ۋە مۇردۇم دەريالىرىدۇر. ئۇزۇنلۇقى ئىككى مىڭ كىلومېتىرلىق ۋادىسى، بىر مىليون كىلومېتىرغا يېيىلغان مۇرراي دەرياسى، شەرقتە گىرەئات دۇندىڭ تاغلىرىدىن باشلىنىپ ۋە بىرمۇنچە تارماقلارغا بۆلۈنۈپ، جەنۇبى شەرق ئەرلەنتەر كۆرفەزىگە تۆكۈلىدۇ. شەرقتە مارجان دېڭىزىغا تۆكۈلگەنلىرى ۋە ئەڭ مۇھىملىرى بۇرراكىن ۋە ماجكەنزەدۇر. ئاۋستراليىنىڭ ئىقلىمى ئومۇمەن قۇياشلىق، ئىسسىق ۋە قۇرغاقتۇر. قىش ئايلىرى ئىللىق كېچە ئانا قىتئەدە رايونلار ئاريسى بۇيۇك ئىقلىم پەرقلىرى مەۋجۇت ئەمەستۇر.

ئاۋستراليەنىڭ قىسقا تارىخى ۋە بۇگۈنكى ۋەزىيىتى

سۈمۈرگىلەشتۈرمە دەۋرى

ئىنگلىز سۈمۈرگىچىلىرىنىڭ دەسلەپكى بازىسى، 1788 ـ يىلىدا ئاۋستراليە يەرلىكلىرىنىڭ (ئابورجىنلەرنىڭ) ئاز سانىنى تەشكىل قىلىدىغان رايونى بولغان بوتانى كورفىزىدە قۇرۇلدى. ئاۋستراليىگە يېڭىدىن يەرلەشكەن ئىنگلىزلەر، دەستلەپ ئىچكى رايونلارغا كېتەلمىدى.

1770 ـ يىلىدا كاپىتان جامەس كوك ئەنگلىيە نامىغا ئابورجىنلەر ياشايدىغان شەرقىي قىرغاقلارنى ئىستىلا قىلدى. 1788 ـ يىلىدا جاكسون ساھىلىدا دەسلەپكى يەرلىشىش مەركىزى بولغان ھازىرقى سىدنىي قۇرۇلدى. ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى جىنايەتچىلەرنى بۇ يەرگە ئەۋەتىشكە باشلىدى ۋە دەسلەپكى يەرلەشكەنلەر ئەسكەرلەر ۋە جىنايەتچىلەردىن تەركىب تاپتى. بۇ جىنايەتچى كۆچمەنلەرنىڭ دەسلەپكى ۋالىسى كاپىتان ئارتۇر پىخلىپ، ئەڭ مۇھىمى ئۇزۇقلۇنۇش جەھەتتە چوڭ قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلدى. كاپىتان ئارتورنىڭ بۇ يەردىن ئايرىلىشىدىن كېيىن، 1792 ـ يىلىدىن باشلاپ ئىستىلاچىلار بىر مەزگىل دېڭىزچى ۋاللەر تەرىپىدىن ئىدارە قىلىندى. يېڭىدىن بەلگىلەنگەن ۋالى پولكوۋنىك لاكلەن دەۋردە (1810 ـ 1821) نوپۇسى تېخىمۇ كۆپەيدى. ھايۋانچىلىق ۋە زىرائەتچىلىك تەرەققىي قىلدى. بۇنداق بىر شارائىتتا، ئۇز ئىختىيارى بىلەن يەرلەشكەنلەرنىڭ سانى ئارتقانسېرى ئەنگلىيىدىن جىنايەتچىلەرنىڭ ئەۋەتىلىشى ئاستا ـ ئاستا ئازايدى، 1840 ـ يىلىدىن كېيىن توختىتىلدى.

رەڭلىك، ئاستى قىسمى بولسا قىزىل رەڭلىكتىۇر. ئىككى رەڭ ئارىسىغا قۇياشنىڭ سىموۋولى ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ھازىر ئابورجىنلەرگە، باشقا ئاۋستىرالىيە ۋەتەنداشلىرىغا قارىغاندا ئىككى قات كۆپ مۇئاش بېرىلمەكتە ۋە ھەربىر ئۆلكە پارلامېنت بىنالىرىنىڭ ئۈستىدە ئاۋستىرالىيە مىللىي بايرىقى بىلەن بىرلىكتە ئابورجىنلەرنىڭ مىللىي بايرىقى ئېسىلماقتادۇر. ئەمما پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئىچىدە ئابورجىنلەرنىڭ سانى يوق ھېسابتادۇر.

1901 - يىلى 26 - يانۋاردا ئالتە ئۆلكىگە ئايرىلغان ئاۋستىرالىيە، ئەنگلىيە ھامىلىقىدىكى فىدرال دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان ئىدى. ئاۋستىرالىيە بايرىقى قويۇق كۆك رەڭدە بولۇپ، بۇ ئالتە ئۆلكىگە ۋەكىللىك قىلغان ئالتە يۇلتۇزدىن تەشكىل تاپماقتا.

بايراقنىڭ باش تەرىپىدە بىر - بىرى بىلەن كېسىشكەن كىرىست ئىشارىتى يەر ئالماقتا.

ئاۋستىرالىيىدە ياشاۋاتقان نوپوسنىڭ كۆپچىلىكى جەنۇبىي شەرق رايونلىرىغا ۋە دېڭىز بويلىرىدىكى شەھەرلەرگە مەركەزلەشكەن ھالدا ياشىماقتا. يەرلىك خەلق ئابورجىنلەر، يۇزدىن ئارتۇق قەبىلىدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، ئالتە خىل دىئالېكىت بىلەن سۆزلەشمەكتە. ئۆزلىرىگە خاس بىر ئېلىپبەسى يوق بولۇپ، كۆپچىلىكى ئۆز تىللىرى بىلەن سۆزلەشمۇ يېزىق سۈپىتىدە لاتىنچە ئېلىپبە قوللانماقتا. ئابورجىنلەرنىڭ كۆپچىلىكى غەربىي ئاۋستىرالىيە ئۆلكىلىرى ۋە شىمالى رايونلاردىكى ئۆلكىلەردە ھاياتىنى سۈردۈرمەكتە.

ئاۋستىرالىيە دۆلىتى، بۈگۈن دېموكراتىك پارلامېنت تۈزۈمى بىلەن ئىدارە قىلىنغان، قانۇن بىلەن باشقۇرۇلغان دۆلەتتۇر. مەملىكەتنىڭ مەركەز بانكىسى 1911 - يىلىدا قۇرۇلغان. رادىئو ئىستانسىلىرى بولسا 1932 - يىلىدا تەشكىل قىلىنغان، ئاخبارات ۋە نەشرىيات كومىتېتى 1935 - يىلىدا مەيدانغا كەلگەن.

كېيىنكى يىللاردا سانائىتى تېز تەرەققى قىلغان ئاۋستىرالىيە، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئەنئەنىۋى ھالدىكى زىرائەت مەھسۇلاتلىرى ۋە خام ماددا ئېكسپورتىغا تايانماقتا ئىدى. ئاساسىي زىرائەت مەھسۇلاتى بۇغدايدۇر. تېرىلغۇ يەرلىرىنىڭ يېرىمىدىن كۆپىنى بۇغداي ئېتىزلىرى تەشكىل قىلماقتا. بۇنىڭدىن باشقا ئارپا، گۈرۈچ، شەكەر قۇمۇش مەھسۇلاتلىرىمۇ بار بولۇپ، مەملىكەتنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرغاندىن كېيىنكى ئېشىنچا مەھسۇلاتلار چەتئەللەرگە سېتىلماقتا. ھەرخىل مېۋىلەر، مۇھىمى بانان ۋە ئاناناس كەبى تروپىكال مېۋىلەر، مەملىكەتنىڭ ئېكسپورتىدا مۇھىم يەر تۇتماقتا. مەرسۇس قويلىرى، سىير، مەملىكەتنىڭ چارۋىچىلىقىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇلاردىن ھاسىل قىلىنغان گۆش ۋە سۈت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئېكسپورتى مەملىكەتنىڭ ئىقتىسادى ئۇچۇن مۇھىم ھەسسە قوشماقتا. مەملىكەتنىڭ ئىچىدە

پائالىيەت ئېلىپ بارىدى. 1901 ـ 1916 ـ يىللىرى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، مىللىي سىياسەتلەرنىڭ بەلگىلىنىش جەريانى بىلەن ئۆتتى. ئاساسىي مەقسەت، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ يۇقىرى كۆتىرىلىشى ۋە مەملىكەتنىڭ مۇداپىئەسى، ئىجتىمائىي ئادالەتنىڭ ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشى ئىدى. ئاۋستىرالىيە دېگىز ئارمىيىسى قۇرۇلدى ۋە مەجبۇرى ئەسكەرلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئاۋستىرالىيە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە ئىشچى ھەق ـ ھوقۇقلىرىغا قارىتىلغان بىرمۇنچە ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلار ئېلىپ بېرىلدى. 1907 دە مۇئاش تۈزۈمى قانۇنى قوبۇل قىلىندى. پىنسىيە تۈزۈمى، مەجرۇخلۇق ۋە ئانىلىق ھەقلىرى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى. 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا ئاۋستىرالىيە، ئەنگلىيەنىڭ تەرىپىدە يەر ئېلىپ ئوسمانلى ئىمپاراتورلۇقىغا قارشى چاناققەلە ئۇرۇشىغا ئىشتىراك ئەتتى.

1949 ـ يىلىدا روبەرت گوردون مەنزىئەس باشچىلىقىدا ئاۋستىرالىيىدە بىر بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئاۋستىرالىيە بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىدا مۇستەقىل بىر دۆلەت سۈپىتىدە ئۆز يېرىنى ئالدى. ئاۋستىرالىيە ئەنگلىيەدىن باشقا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتلەر قۇردى.

بۈگۈن ئاۋستىرالىيە ئالتە ئۆلكىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلار:

1 ـ جەنۇبى ئاۋستىرالىيە ئۆلكىسى، مەركىزى ئادالايد شەھرى ؛
2 ـ يېڭى جەنۇبى ئاۋستىرالىيە ئۆلكىسى، مەركىزى سيدنەي شەھرى؛
3 ـ ۋىكتورىيە ئۆلكىسى، مەركىزى مەلبورنە شەھرى؛
4 ـ شىمالىي رايون ئۆلكىسى، مەركىزى دارۋىن شەھرى؛
5 ـ غەربىي ئاۋستىرالىيە ئۆلكىسى، مەركىزى پەرتىخ شەھرى؛
6 ـ تازمانىيە ئۆلكىسى، مەركىزى خوبارت شەھرىدۇر.

بىرقانچە يىللار ئىلگىرى بۇ يەر ئاۋستىرالىيە قىتئەسى بولۇپ ئاتالغان ئىدى. ھازىر بۇ يەرلەر يېڭى زېلاندا، يېڭى گۋىنىسىيە، چوڭ قۇرۇقلۇقلىرى ئاۋستىرالىيىسى دېيىلمەكتە. 18 ـ ئەسىردە ئاۋستىرالىيەنىڭ يەرلىك خەلقى ھېسابلانغان ئابورجىنلەرنىڭ سانى ئۇچ يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئىدى. ئىنگلىزلەر بىلەن بولغان ئۇرۇشلاردا بۇ رەقەمنىڭ يېرىمى ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، ھازىر بۇ مەملىكەتتە تۆرت يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئابورجىن خەلقى مەۋجۇتتۇر. 1960 ـ يىللاردا مەملىكەتتىكى ئىرىقچىلىق ئاساسىدىكى سىياسەتتە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىپ پەرقلىق ئىرقلارغا، ئەڭ مۇھىمى ئابورجىنلەرگە ۋەتەنداشلىق ھەققى تونۇلغان ئىدى. ئابورجىنلەرنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي بايرىقى مەۋجۇت بولۇپ، بايراقنىڭ ئۈستى تەرىپى قارا

يۇرگەندىن كېيىن، ئادالايد شەھرىنىڭ شەرقىي شىمالدىكى مىتلوفتسى تۆپىلىكىگە يېتىپ كەلدۇق. بۇ تۆپىلىك دېگىز يۈزىدىن يەتتە يۈز بەش مېتىر ئىگىزلىكتە بولۇپ، تۆپىلىكنىڭ ئۈستىدىن بەكمۇ تۆۋەندە قالغان ئادالايد شەھرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى ھاياجان ۋە زوق بىلەن تاماشا قىلدۇق. ئۇ يەردىن مەنئۇمداي ھايۋاناتلار باغچىسىگە قاراپ يول ئالدۇق. ھايۋاناتلار باغچىسىنىڭ ئىستراھەت ئورنىدا ئۈستەللەر ئەتراپىدىكى ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئويلىرىدە پىشۇرۇپ چىققان سامسىلار ۋە سامبۇسىلارنى، مېۋە سۈلىرى، كولا ۋە شىشە سۈلىرى بىلەن ئىستىمال قىلىپ، قورسىقىمىزنى تويغۇزدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن ھايۋاناتلار باغچىسىدىكى باشتا ئاۋسترالىيەنىڭ سىمۋولى ھالىغا كەلگەن كانگۇرۇلارنى، قوي ۋە ياۋايى قويلارنى، ئۆشكىلەرنى كۆردۇق. كىنگورۇ بولسا تۆت ئاياغلىق بىر ھايۋان بولۇپ ئارقا ئىككى ئايىغى ئۇزۇن، ئالدى ئىككى ئايىغى قىسقا بىر ھايۋان ئىكەن. ئۇنىڭ قورسىقىدا باللىرىنى ئېلىپ ماڭىدىغان خالتىسى مەۋجۇت ئىكەن. ھايۋاناتلار ۋە ئۇچار قۇشلار باغچىسىغا كىرىشتىن ئاۋۋال باغچا ئالدىدىكى ماگازىندىن سېتىۋالغان بۇغدايلىرىمىزنى ئالقىنىمىزغا تۆكۈپ، كىنگورۇلارغا يېگۈزدۇق. كىنگورۇلار يەنە بىر ئاز بۇغداي بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلىپ ئارقىمىزغا كىرىۋالدى. بۇ تاتلىق قىلقلىق كىنگورۇلارغا يەنە بۇغداي سېتىۋېلىپ يېگۈزدۇق. كىنگورۇلار قۇيرۇقى ۋە ئارقا ئىككى ئايىقىغا تايىنىپ تىك ھالدا تۇرالايدىكەن. ئاۋستىرالىيەدىكى ياۋايى قويلار ئادەتتىكى قويلارغا قارىغاندا ئىككى ھەسسە چوڭ بولىدىكەن. ئۇنىڭ بېشى خۇددى تۆگىنىڭ بېشىغا ئوخشايدىكەن. ھايۋاناتلار باغچىسىدا بۇنىڭدىن باشقا ئۇرۇدەك، غاز، توز ۋە توشقانلارنىمۇ ئۇچراتتۇق. دىققىتىمىزنى تارتقان قۇشلارنىڭ بىرى، قۇيرۇقى بىر يېرىم مېتىر كېلىدىغان، ئاجايىپ ئاۋاز چىقىرىدىغان لىر قۇشى بىلەن تۆگە قۇشى ۋە پاپاگانلارنى بولدى. بۇ قۇشلارنىڭ ھەربىرىدىكى ۋە سايراشلىرىنى ئاڭلاپ ھاياجانلاندۇق ۋە ئالاھىدە زوق ئالدۇق. ھايۋاناتلار باغچىسىدىكى ئېكسكۇرسىيەمىزنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن، مەملىكەتتىكى ئەڭ چوڭ دەريا بولغان مۇررای دەريا سىنىڭ قىرغىقىدىكى ئىستراھەت مەيدانىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. ئورمانلىقلار ئارىسىدا ئاپتوبۇس بىلەن بىر سائەتتىن كۆپرەك يول يۈرگەندىن كېيىن كۆزلىگەن مەنزىلگە ئولاشتۇق.

بىر مىليون كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقىدىكى مۇررای دەريا سى شەرقتە گىرە ئات دۆڭىدىكى تاغلىرىدىكى ئېقىن سۈلاردىن پەيدا بولغان بولۇپ، بىرقانچە تارماقلارغا بۆلۈنۈپ، جەنۇبىي شەرقتىكى ئەنكۇنتەر كۆر پىزىگە تۆكۈلىدىكەن. بۇ يەر ئادالايد شەھەر مەركىزىگە نىسبەتەن بەكمۇ سىرىن، ھاۋاسى ساپ، شىرىن ۋە گۈزەل بىر يەر ئىكەن. بىز ئەتراپىنى ھاياجان بىلەن سەيلە قىلىۋاتقان ۋاقتىمىزدا ئارىمىزدىكى ياشلار دەم ئېلىش مەيدانىغا يەرلەشتۈرۈپ قويۇلغان ئېلېكتىرلىك كاۋاپدانلارغا

ئورمانلار مۇھىم سالماقتى ئىگەللىمەكتە. ئورمان مەھسۇلاتلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھالدا تەرەققىياتقا ئېرىشكەن بىر سانائەت تارمىقى مەۋجۇتتۇر.

ئاۋسترالىيەنىڭ ئەڭ مۇھىم مەھسۇلات خىللىرىدىن بىرى كان مەھسۇلاتلىرىدۇر. دۇنيانىڭ ئەڭ مول ئالتۇن ۋە كۈمۈش كانلىرى، ئاۋسترالىيىدە يەر ئالماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا قوغۇشۇن ۋە مىس كانلىرىدىن، زور مىقداردا مەھسۇلات ئېلىنماقتا. ئاۋسترالىيەنىڭ شەرقىي قىرغاقلىرىدا، جەنۇبى ئاۋسترالىيە ۋە غەربىي ئاۋسترالىيەنىڭ بىرمۇنچە رايونلىرىدا مول كۆمۈر كانلىرى يەر ئالماقتا. قىممەتلىك ئورانيۇم ۋە كۆمۈركانلىرى مول بولۇپ، ئۇلاردىن چىقىرىلغان مەھسۇلاتلار ئېكسپورت قىلىنماقتا. دۇنيانىڭ ئەڭ چوڭ بوكست كانلىرى ئاۋسترالىيىدە مەۋجۇتتۇر. توقۇستان، قەلەي، مولىبدەن تىتان ۋە ئانتىمون قاتارلىق ھەرخىل كان بايلىقلىرى چىقىرىلماقتا. مەملىكەتتە يېقىلغۇ مەھسۇلاتىنىڭ بۇيۇك بىر قىسمى كۆمۈردىن ھاسىل قىلىنماقتا. كېينكى يىللاردا تېپىلغان ئالماس كانلىرى، بۇ مەملىكەتكە كېلىۋاتقان كۆچمەن ئېقىشىنى تېخىمۇ تىزلەتمەكتە.

2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن تېز تەرەققي قىلغان، ئىشلەپچىقىرىشنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان پولات ـ تۆمۈر سانائىتى، مەملىكەتنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامدىغاندىن باشقا ئېكسپورت ئېھتىياجلىرىغمۇ ئىجابى جاۋاب بەرمەكتە. سانايىدە جەت ئايروپىلانلىرىدىن دېزەل لوكوماتىۋىغا قەدەر ۋە ئېلېكترونىك، تىببىي ئۈسكۈنە، دورا، خىمىيىۋى ماددا، كونسىرۋا ئىشلەپچىقىرىش سانائىتى تېز تەرەققى قىلماقتا. يېڭى ـ يېڭى فابرىكىلار قۇرۇلماقتا. ئېغىر سانائەت، سېدنىي، نەۋكاستىلە، موللانگوڭ، مەلبورنە، ئادالايد قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ ئەتراپلىرىدا زور دەرىجىدە تەرەققي قىلماقتا. 20 ـ ۋە 21 ـ ئەسىرلەردە ئېغىر ۋە يېنىك سانائەت ساھەسى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشمەكتە بولۇپ، مەملىكەتتە مىللىي دارامەتنىڭ 80% نى سانائەت مەھسۇلاتلىرى، 20% نى دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى تەشكىل قىلماقتا. ئاۋسترالىيەنىڭ 2011 ـ يىلىدىكى ئىستاتىستىك رەقەملەرگە ئاساسلانغاندا مىللىي كىرىم 924 مىليار 8 مىليون ئا ق ش دوللىرى بولۇپ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن يىللىق مىللىي كىرىم 35.400 دوللار ئەتراپىدا ھېسابلانماقتا.

ئېكسكۇرسىيەلىرىمىز، ئادالايد شەھرىدىكى زىيارەت ۋە پائالىيىتىمىز

2013 ـ يىل 24 ـ يانۋار كۈنى، ئاۋسترالىيىگە كېلىشىمىز مۇناسىۋىتى بىلەن ئاۋسترالىيە شەرقي تۈركستان جەمئىيىتى تەرىپىدىن تەشكىل قىلىنغان ئېكسكۇرسىيە ۋە ساياھەت پائالىيىتىگە قاتناشتۇق. بۇ ئېكسكۇرسىيە ئادالايد شەھرىنىڭ ئەتراپىدىكى مۇھىم ساياھەت مەركەزلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىدى. ئېكسكۇرسىيەگە ئەر ـ ئاياللار بولۇپ ئاتمىشتىن ئارتۇق شەرقي تۈركستانلىق قېرىنداشلىرىمىز ئىشتراك قىلدى. ئاپتوبوس بىلەن بىر سائەتتىن ئارتۇق ۋاقىت يول

ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنى لەپىلدىتىپ، مىللىي سازلىرىنى چېلىپ، ئۇسۇل ئويناپ، بايرام مۇراسىمىنى جانلاندۇرۇشى بىزنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇردى. ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايرىقىمىزنىڭ ئىنشائاللاھ كۈنلەرنىڭ بىرىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ كۆك ئاسمىنىدا ۋە كوچىلىرىدا لەپىلدىشىنى ئارزۇ قىلغان ھالدا كۆزلىرىمىزدىن ئىسسىق ياشلار تۆكۈلدى. ئاۋستىرالىيە ۋە بۇ قىتئەنىڭ يەرلىكلىرى بولغان ئابۇرجىنلەر ئاز سانلىق ھالغا چۈشكەن بولۇپ، مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ كۆپچىلىكىنى ئىنگلىزلەر تەشكىل قىلماقتا. كېيىنكى يۈز يىلدا ئاۋستىرالىيىگە كۆچمەن ئېقىمىنىڭ تېزلىشىشى بىلەن بۇ يەرگە ئىرلاندالىلار، ئىسكوچىيالىقلار، ئىتالىيانلار، گىرمانلار، خىتايلار بىلەن بىر قاتاردا ھىندىلار، مالايشالىقلار، سىنگاپۇرلۇقلار، كامبوژىيالىقلار، بىنگالداشلىقلار، پاكىستانلىقلار، ئافغانىستانلىقلار، ۋىتناملىقلار، ياپونلار، كورىيەلىكلەر، فىلىپىنلىقلار، ئەرەبلەر، پولشالىقلار، گىرتسىيەلىكلەر، ئوكرائىنلىقلار، ئوگاندالىقلار، سومالىلىقلار، تۈركىيەلىكلەر، رۇسلار، شەرقىي تۈركىستانلىقلار قاتارلىق ئىككى يۈزگە يېقىن مىللەتلەر يەرلەشكەن بولۇپ، ئاۋستىرالىيە ۋەتەندىشى بولۇپ ھاياتلىرىنى سۈردۈرمەكتە. پاراتتىن ئۆتۈش مۇراسىمىدىن كېيىن كەڭ بىر مەيدانىدا تەييارلانغان سەھنىدە، ئاۋستىرالىيەلىك مەشھۇر سەنئەتچىلەر ناخشا ـ سازلىرى بىلەن ئىنسانلارنى ھۆزۈرلاندۇردى. بۇنىڭدىن باشقا ئاۋستىرالىيەدە ياشاۋاتقان ھەر مىللەتنىڭ ناخشا ـ ئۇسۇللىرى، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ داڭلىق مۇزىكا ۋە ئۇسۇللىرى كىشىلەرگە ئالاھىدە ھاياجان بېغىشلىدى.

27 ـ يانۋار جۈمە كۈنى شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن ئىئانە قىلىنغان پۇللار ۋە جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى بىلەن يېرى سېتىۋېلىنىپ، يېڭىدىن ياسالغان جامىنىڭ (چوڭ مەسچىت) ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتۇق. بۇ يېڭى مەسچىتنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى، ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ۋە ئادالايددىكى ئەر ـ ئايال شەرقىي تۈركىستانلىقلار، مەسچىتنىڭ ئەتراپىدىكى يەرلەردە ئولتۇرۇشلۇق ئافغانلار، پاكىستانلىقلار، ئەرەبلەر ۋە تۈركىيە تۈركلىرىدىن تەركىب تاپقان ئالتە يۈزدىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. جۈمە نامىزىدىن بۇرۇن مەسچىتنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئېچىلىش مۇراسىمىدا جەنۇبىي ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شەرقىي تۈركىستانلىق ئاۋستىرالىيە ۋەتەندىشى ئابدۇسالام قارى تەبرىك نۇتقى سۆزلىدى. مۇراسىمدىن كېيىن مەسچىتنىڭ ئېچىلىشىغا ئىشتىراك قىلغان ئىنگلىز، پاكىستانلىق، ئافغانىستانلىق، ئەرەب ئىرقىغا مەنسۇپ ئاۋستىرالىيە ۋەتەنداشلىرىغا، شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىز تەرىپىدىن پۇشۇرۇلغان لەززەتلىك زىخ ۋە يىپىشتۇرما كاۋاپلار، مېۋە سۇلىرى ئىكرام قىلىندى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ يېمەك كۈلتۈرى تونۇتۇلدى. مەسچىتتىكى

(بۇ كاۋاپدانلار ۋە ئېلېكتىرىكلەر پۇلسىز ئىكەن) بىرلىكتە ئېلىپ كېلىنگەن كالا گۆشلىرىنى تىزىپ، كاۋاپ قىلىپ، پۇشۇرۇشقا باشلىغان ئىكەن. ئېلېكتىرىك توكمىسى بېسىلغاندىن كېيىن، بىر مېتىر كەكلىكتىكى كاۋاپدانىدا كاۋاپلار ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە پىشىدىكەن. زىرە، تۇز ۋە لازىلار سېپىلىپ تەييارلانغان كاۋاپلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى ئەترايقا يېيىلىشقا باشلىدى. بىز مەيدانغا ياساپ قويۇلغان ئۇستەل ۋە ئورۇندۇقلارغا چاقىرىلدۇق. لەززەتلىك كاۋاپلار بىزگە ئارقا - ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى. كاۋاپلارنى ئىشتىها بىلەن يېگەندىن كېيىن قوغۇن - تاۋۇز ۋە مېۋىلەر تىزىلدى. ھۇزۇر بىلەن يېدۇق. ساپ ھاۋادا ياخشى دەم ئالغاندىن كېيىن سائەت 17 دە بۇ يەردىكى ئېكسكۇرسىيەمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئادالايد شەھرىگە قايتتۇق.

25 - يانۋار كۈنى ئادالايد شەھرى مەركىزىدىكى «ئابورجىنلەر ئىتنوگرافىك كۆرگەزمەخانىسى»نى زىيارەت قىلدۇق. ئۇچ قاتلىق كەڭ بىر بىنادا يەر ئالغان بۇ كۆرگەزمەخانا ناھايىتى مول، تارىخىي ماتېرىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئابورجىنلەرنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنى، ئىقتىسادىنى، مەدەنىيەت - كۆلتۇرلىرىنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، ياشاش ئۇسۇللىرىنى پۈتۈن تەپسىلاتلىرى بىلەن ئىپادىلىگەنلىكىگە شاھىد بولدۇق.

26 - يانۋار كۈنى بولسا ئاۋستىرالىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇش بايرامى كۈنى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مۇراسىمغا ئىشتىراك قىلدۇق. 1770 - يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ئەنگلىيە ئاۋستىرالىيەنى ئۆز ھاملىقىدىكى سۇمۇرگە قىلىشقا باشلىغان بولۇپ، 1901 - يىلى 26 - يانۋار ئاۋستىرالىيە ئەنگلىيە ھاملىقىدىكى بىر پۈتۈن بىرلەشكەن دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان. ئاۋستىرالىيە دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ 112 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن دۆلەت بايرىمى مۇراسىمى سائەت 11:00 دە باشلىنىپ سائەت 13:00 گىچە داۋاملاشتى. بۇ مەملىكەتتىكى ئىككى يۈزگە يېقىن ئېتنىك مىللەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى مۇراسىم ئۈچۈن ئايرىلغان چوڭ كوچىدىكى يەرلەردە ئورۇنلىرىنى ئېلىپ، ئۆزلىرىگە خاس مىللىي كىيىم كېچەكلىرى ۋە يەنە ئۆزلىرىگە خاس مىللىي سازلىرى بىلەن بىللە ئاۋستىرالىيە بايرىقى ۋە ئۆزلىرىنىڭ مىللىي بايراقلىرىنى قوللىرىدا لەپىلدىتىپ، پارات مۇراسىمگە قاتناشتى. بىزمۇ ھاياجان ئىچىدە بۇ پارات مۇراسىمنى كۆزدىن كەچۈردۇق. ئاۋستىرالىيىگە يەرلەشكەن تۈركىيە تۈركلىرىنىڭمۇ ئاۋستىرالىيە بايرىقى بىلەن بىر قاتاردا ئاي يۇلتۇزلۇق قىزىل بايرىقىنى لەپىلدىتىپ، مىللىي سازلىرىنى چېلىپ، مۇراسىم مەيدانىدىن ئۆتۈشى، بولۇپمۇ ئاۋستىرالىيەنىڭ ئادالايد شەھرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر، ئۆزبەك، تاتار تۈركلىرىنىڭ مىللىي كىيىم - كېچەكلىرىنى كەيگەن ھالدا ئاۋستىرالىيە دۆلەت بايرىقى بىلەن شەرقىي تۈركىستانمىزنىڭ تارىخىي، مىللىي دۆلەت بايرىقى بولغان

مۇھىم ھەسسە قوشقان مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى مەرھۇم تېپىپجان ئېلىيېۋنىڭ (1930 ـ 1989) قىزى يۇلتۇز خانىم ۋە ئۇنىڭ يولدىشى دىلزات ئەپەندىلەر، شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، بۇنىڭدىن ئون تۆرت يىل بۇرۇن شەرقىي تۈركىستاندىن ئايرىلىپ ئاۋسترالىيىگە يەرلەشكەن ئىكەن. ئۇلار بىزنىڭ ئاۋسترالىيىگە كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ كۆرۈشۈشكە كەلگەن ئىدى. 2012 ـ يىل 3 ـ فېۋرالدا ئۇلار بىزنى ماشىنىسى بىلەن ئايلاندۇرۇپ، ئادىلايد شەھرىنىڭ ئەتراپىدىكى كۆز يەتكۈسىز چەكسىز ۋادىلارنى ئىگەللىگەن ياپ ـ يېشىل ئۇرۇم باغلىرىنى ئايلاندۇق. بۇ ئۇرۇم باغلىرى گۈزەل، كۆركەم مەنزىرىلىرى بىلەن كىشىگە ئالاھىدە زوق ۋە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. بىز بۇ جەريانىدا چەكسىز كەتكەن ئۇرۇمزارلىقنىڭ ئىگىلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇق. ئۇلار بىزنى ئۇرۇم باغلىرى بىلەن بىرلىكتە شاراپ ئىشلەپچىقىرىش سانايى تەسىسلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردى. ئۆزلىرى ئىشلەپچىقارغان ئۇزۇم شاراپلىرىنى ئاۋسترالىيەنىڭ ئىچكى بازارىدىن باشقا چەت مەملىكەتلەرگىمۇ ئېكسپورت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. قايتىشىمىزدا شەھەرگە ئاتمىش كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سايامەتچىلەرنىڭ ئېكسكۇرسىيە قىلىدىغان مۇھىم جايى بولغان خابار يېزىسىنى زىيارەت قىلدۇق. دېگىز ساھىلىدا يەر ئالغان بۇ كەڭ يېزا ناھايىتى گۈزەل ۋە شېرىن بىر يەر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆي ـ ئىمارەت قۇرۇلۇشلىرى، ماگىزىنلىرى زامانىۋىلاشقان شەھەر قۇرۇلۇشلىرىدىن پەرقسىز ئىدى. بىز بۇ يەرنىڭ، تۈركىيەمىزنىڭ گۈزەل سايامەت شەھىرى بولغان يالوۋانىڭ گۈزەل يېزىلىرىغا ئوخشايدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇق.

ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىدە ئېلىپ بېرىلغان زىيارەت

4 ـ فېۋرال شەنبە كۈنى سائەت 11:00 دە ئاۋسترالىيەنىڭ ئادالايد شەھرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۆسمۇر ـ بالىلىرى ئۇقۇيدىغان ئۇيغۇر مەكتىپىنى زىيارەت قىلدۇق. ئادالايدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار جەمئىيىتى، 1992 ـ يىلى ژۇرنالىست، شائىر ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ تەشەببۇسى ۋە تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئېلىپبەسىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي تارىخىنى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى، دىنى ـ كۆلتۇرلىرىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن شەنبە كۈنى سائەت 10:00 دىن 14:00 گىچە داۋام قىلىدىغان ئۇيغۇر مەكتىپىنى ئاچقان ئىدى. بۇ مەكتەپ ھازىرغىچە پائالىيەتلىرىنى داۋام قىلماقتا. مەكتەپ ئۇچ سىنىپتىن تەشكىل قىلىنغان. بىرىنچى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئالتە ـ سەككىز ياش گۇرۇپپىسىدىن؛ ئىككىنچى سىنىپ توققۇز ـ ئون ياش گۇرۇپپىسىدىن ۋە ئۈچىنچى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى بولسا ئون بىر ـ ئون ئۇچ ياش گۇرۇپپىسىدىن تەشكىل قىلىنغان بولۇپ، مىللىي مائارىپ تەلىم ـ تەربىيىسىنى داۋاملىق ئېلىپ

جۇمە نامىزىغا، ئەسلىدە شەرقىي تۈركىستانلىق ۋە بۈگۈن ئاۋستىرالىيە ۋەتەندىشى بولغان، دىنىي تەلىم - تەربىيىسىنى مىسىردا ئالغان ئوتتۇز ئۇچ ياشلىق ئۇيغۇر يىگىتى يۈسۈپ ئەپەندى ئىمامىلىق قىلدى. جەنۇبى ئاۋستىرالىيە ئىسلام جەمئىيىتى، يۈسۈپ ئەپەندىنى بۇ بېگى قۇرۇلغان مەسچىتكە ئىمام قىلىپ تەيىنلىگەن. نامازجەريانىدا ئوقۇشقا تېگىشلىك ئايەتلەرنى ئەرەبچە، خوتبەنى بولسا جۇمە نامىزىغا كەلگەن پەرقلىق مىللەتكە مەنسۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ ئورتاق هالدا چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە تىل هېسابلانغان ئىنگلىز تىلى بىلەن قىلدى. مەسچىتنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا شەرقىي تۈركىستانلىقلار باللىرىنمۇ ئېلىپ كەلگەن ئىدى، ئوغۇل بالىلار جۇمە نامىزىنى دادىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئوقۇدى.

28 - يانۋار كۈنى سەككىز مىڭ خىل دەل - دەرەخت ۋە ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ناهايىتى كەڭ بىر ساهەنى قاپلىغان ئادالايد ئۆسۈملۈك ۋە دەل - دەرەخلەر باغچىسىنى زىيارەت قىلدۇق. باغچىدىكى ئۆسۈملۈك ۋە دەل - دەرەخت تۈرلىرىنىڭ كۆپلۈكىگە، ياخشى ئاسرانغانلىقىغا هەيران قالدۇق.

29 - يانۋار يەكشەنبە ئادالايد شەهرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلار بىر مەشرەپ پائالىيىتى ئۆتكۈزدى. بۇ مەشرەپكە تەكلىپكە ئاساسەن بىزمۇ مېهمان سۈپىتىدە ئىشتىراك قىلدۇق. مەشرەپ، شەهەرنىڭ ئەڭ بۈيۈك دەم ئېلىش مەيدانى بولغان ئورمانلىقتا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ مەشرەپ ئاپالىيىتىگە ئۇيغۇر، تاتار، ئۆزبېك تۈركلىرىدىن بولۇپ يۈز ئەللىككە يېقىن شەرقىي تۈركىستانلىق ئەر - ئايال ۋە بالىلار قېتىلدى. مەشرەپ ئىشتىراكچىلىرىغا تۈركىستان پولوسى ۋە لەززەتلىك مەشھۇر ئۇيغۇر زىخ كاۋابى، قوغۇن، تاۋۇز ۋە مېۋە - چېۋىلەر، مۆە سۈلىرى تەقدىم ئېتىلدى. مەشرەپتە ئۆزئارا ئەركىن سۆهبەتلەر ئېلىپ بېرىلدى. تۈركىستانلىقلار ساپ هاۋادا ئويىنىدى ۋە ئىستراهەت قىلدى. شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئارىسىدىكى بىرلىك، ئىتتىپاقلىقنى كۆچەيتىش، ئۆزئارا دوستلۇقلارنى قۇۋۋەتلەندۈرۈش جەهەتتە بەكمۇ مۇهىم بىر پائالىيەت بولدى. دۇنيادىن ئاۋۋال دىنىي ۋە ئەخلاقىي ماۋزۇلاردا ۋەزلەر بېرىلدى. دۇئالار ئوقولدى. دۇئالاردا ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان داۋاسىغا هەممە كىشىنىڭ هەسسە قوشۇشى ئارزۇ قىلىندى. بۇ مەشرەپ ئاۋستىرالىيەدە تۇغۇلغان ئەۋلاتلارغا بىزنىڭ گۈزەل ئۆرپ - ئادەت ۋە خسلەتلىرىمىزنى تونۇتۇش ۋە ئۇلارنىڭ قىزىقىشىنى كۈزغاش جەهەتتىنمۇ مۇهىم بىر پۇرسەت بولدى.

ئاۋستىرالىيەدە ئۇزۇمچىلىك ناهايىتى تەرەققى قىلغان بولۇپ، ئادالايدتا ئۇزۇم ئېكىنزارلىقلىرى، ئۇزۇم ۋادىلىرى مۇهىم يەر تۇتماقتا. ئادالايدنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلاردا چەكسىز كەتكەن ئۇزۇم باغلىرى ۋە ئۇزۇمدىن شاراپ ئىشلەپچىقىرىدىغان تەسسلەر ناهايىتى كۆپ ئىكەن.

شەرقىي تۈركىستان هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا

دىپلومات كەسى بىرەر بىلىم ئىنسانى بولۇشۇڭلارنى ئۈمىد ۋە ئارزۇ قىلىمەن» دېدىم ۋە مەكتەپكە تۇرکىيەدىن ئېلىپ كەلگەن تۇرك دۆلىت ۋە خەلقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۇرك دۇنياسى خەرىتىسىنى تەقدىم قىلدىم. مەكتەپ مۇدىرى خەرىتىنى شۇ ھامان سىنىپنىڭ تېمىغا ئاستى ۋە ماڭا تەشەككۈر ئېيتتى. ئۇيغۇر مەكتىپىدە جەمئى توقسەن نەپەر ئوقۇغۇچى، ھەر سىنىپنىڭ بىردىن ئوقۇتقۇچىسى مەۋجۇت بولۇپ بىرىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئابىدە خانىم، ئىككىنچى سىنىپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى شەمسىيە ھاجى خانىم (ئاۋستراليەدە 2007 - يىلى كەلگەن بولۇپ، تۇرت يىلدىن بېرى ئۇيغۇر مەكتىپىدە ئوقۇغۇچىلارغا دەرس بېرىپ كەلمەكتە)، ئۇچۇنچى سىنىپ ئوقۇتقۇچىسى پەرىزات غەيرەت خانىم بولۇپ، ئۇ ئاۋستراليەگە 2008 - يىلىدا كەلگەن. پەرىزات خانىم ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۇركستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدىن 1987 - يىلى ئوقۇش پۈتۈرگەن. ئۇ 2009 - يىلىدىن بېرى ئۇيغۇر مەكتىپىنىڭ 3 - سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس بېرىپ كېلىۋېتىپتۇ. بۇ ئوقۇتقۇچىلار بالىلارغا ئۇيغۇر تۇركچىسىنى ياخشى ئوقۇشنى ۋە يېزىشنى ئۆگۈتۈش بىلەن بىرلىكتە ئۇيغۇر تۇركلىرىنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخلىرىنى ئۆگىتىپ، ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلال ئۈچۈن جانلىرىنى پىدا قىلىپ شېھىد بولغان قەھرىمان مۇھىم شەخسلەرنىمۇ تونۇشتۇرىدىكەن. مەسىلەن: مانجۇ - خىتاي ئىستىلاسىغا قارشى شەرقىي تۇركستانىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە 1864 - يىلى مەيدانغا كەلگەن خەلق قوزغىلىڭىنىڭ قەھرىمانى سادىر پالۋاننى (1798 - 1871)، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ زۇلمى ۋە ئاسارىتىگە قارشى تۇرۇش جەريانىدا شېھىد بولغان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى ۋەتەنپەرۋەر، قەھرىمان شائىر ئابدۇل خالىق ئۇيغۇرنى (1896 - 1932)، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى (1921 - 1945) ئوقۇغۇچىلارغا دەرس قىلىپ ئۆتىدىكەن.

ئۇيغۇر مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىدىن تەركىب تاپقان ئون بىر كىشىلىك بىر گۇرۇپ 2011 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىدىن ئېتىبارەن «سەبىلەر ساداسى» ناملىق ئۇيغۇر تۇركچىسى ۋە ئىنگلىز تىلىدا ئىككى ئايدا بىر چىقىدىغان ژۇرنال نەشر قىلىشقا باشلىغان. بۇ ژۇرنالنىڭ يېزىلىشى ۋە تەرجىمە ئىشلىرىغا مەسئۇللۇقنى مۇنەۋۋەر ئابدۇللا خانىم ئۆز ئۈستىگە ئالغان. ھازىرغىچە بۇ ژۇرنالدىن ئالتە سان نەشر قىلىپتۇ. ژۇرنالنىڭ 5 - سانىنىڭ ئىچكى مەزمۇنى مۇنداق ئىكەن: 1. ئاتىلار سۆزى - ئەقلىنىڭ كۆزى. 2. دىنىمىز ئۆگۈنمەن. 3. ئالىملارنىڭ ھىكمەتلىك سۆزلىرى. 4. ئاي - يولتۇزلۇق كۆك بايراق. 5. شەرقىي تۇركستانىنىڭ جۇغراپىيەسى ۋە تارىخى دەۋرلىرى. 6. ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى. 7. مەكتىپىمىزدىكى يېڭىلىقلار. 8. تارىخىمىزدىكى مەشھۇر كىشىلەر. 9. ئاۋستراليەدە 5 - نۆۋەتلىك شەرقىي تۇركستان پۇتبول مۇسابىقىسى. 10. كۇلتۇرىمىز. 11. ئۇيغۇرلاردا بالىلار

بارماقتا ئىكەن. بىز ئاۋستىرالىيە شەرقىي تۈركىستانلىقلار جەمئىيىتىنىڭ پەخرى باشلىقى ئەخمەت ئىگەمبەردى بىلەن مەزكۇر مەكتەپكە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، سىنىپلاردا دەرس ئوقۇۋاتقان بىر - بىرىدىن چىرايلىق، سۆيۈملۈك قىز - ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارنى كۆرۈپ چوڭقۇر ھېس - هاياجانغا چۆمۈلدۇق. مەكتەپ مۇدىرى زۇلفىيە ئابدۇللا خانىم بىزنى ئالدى بىلەن 3 - سىنىپقا تەكلىپ قىلدى. كېلەچەك ئەۋلادلىرىمىز بولغان بۇ سۆيۈملۈك ئوقۇغۇچىلار بىزنى ھۆرمەت بىلەن قىزغىن قارشى ئالدى. زۇلفىيە خانىم ئوقۇغۇچىلارغا مېنى تونۇشتۇرۇپ، مېنىڭ پروفېسسور دوكتورلۇق ئىلمىي ئاكادېمىك ئۇنۋانغا ئىگە ئەللىك يىللىق ئۇنۋېرسىتېت ئوقۇتقۇچىسى ئىكەنلىكىمنى، شەرقىي تۈركىستان ۋە تۈركىيەدىكى ئۇنۋېرسىتېتلەردە ئوقۇتقۇچى - ئۇستاز بولۇپ ئىشلىگەنلىكىمنى، تۈركىيەدىكى ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى ۋە تراكىيە ئۇنۋېرسىتېتلىرىدە قەدىمكى تۈرك تىلى كافېدراسىنىڭ باشلىقى، قەدىمكى تۈرك ئەدەبىياتى كافېدراسىنىڭ باشلىقى ۋە تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئۇزۇن يىل ۋەزىپە ئۆتىگەنلىكىمنى ئىزاھلىدى ۋە مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. تەكلىپكە ئاساسەن ئوقۇغۇچىلارغا قىسقا بىر نۇتۇق سۆزلىدىم، نۇتقۇمدا:

«سۆيۈملۈك ئوقۇغۇچىلار سىزلەر بىزنىڭ كېلەچىكىمىز، ئۈمۈدىمىزسىلەر، سىزلەرنى كۆرۈپ مەن بەكمۇ خۇشال بولدۇم، كېلەچەككە بولغان ئىشەنچىم تېخىمۇ كۈچەيدى. سىزلەرنىڭ ئانا ۋەتىنىمىزدىن ناھايىتى ئۇزاق بىر مەملىكەتتە ھەر شەنبە كۈنى تەتىل ۋە دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئېلىپبەسىنى، مۇقەددەس دىنىمىز ئىسلام دىنىنى ئۆگۈنۈۋاتقانلىقىڭلارنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن. سىزلەرگە زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمەن. سىزلەر ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ بىرەر ئەۋلادى بولۇپ ئاۋستىرالىيەدە تۇغۇلغان بولسىڭلارمۇ ئانا ۋەتىنىڭىز شەرقىي تۈركىستاندۇر. سىزلەرنىڭ ئۆز كىملىكىڭلارنى ياخشى بىلىشىڭىز لازىم. مىللىي كىملىكىنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى بولغان مىللىي تارىخىمىزنى، ئانا تىلىمىزنى، گۈزەل ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنى ۋە مۇقەددەس دىنىمىز ئىسلامىيەتنى ياخشى ئۆگىنىشىڭلار كېرەك. بولۇپمۇ ئانا تىلىڭىز ئۇيغۇر تۈركچىسىنى ياخشى ئۆگىنىشىڭىز بەكمۇ مۇھىم. چۈنكى ئانا تىل ئۇيغۇرلارنىڭ مۇھىم كىملىكىدۇر، ئاساسىي خۇسۇسىيىتىدۇر ۋە مەۋجۇدىيىتىمىزنىڭ ئىشارىتىدۇر. ئۆز ئانا تىلىمىزدىن باشقا چوقۇم ئىنگلىزچە، گېرمانچە، فرانسۇزچە، ئەرەبچە قاتارلىق تىللارنىمۇ ياخشى ئۆگىنىشىمىز لازىم. ئەجدادلىرىمىزنىڭ تەكىدلىگىنىدەك بىر تىل بىر ئىنساندۇر، ئىككى تىل - ئىككى ئىنساندۇر. مىللىي داۋايىمىزنى دۇنياغا ئاڭلىتىش ئۈچۈن بۇ بەكمۇ زۆرۈرىيەتتۇر. سىزلەرنىڭ ئۇيغۇر مەكتىپىدە ۋە ئاۋستىرالىيەنىڭ ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلىرىدە ياخشى ئوقۇپ، زامانۇيى ئىلىم - پەن بىلەن ياخشى قوراللىنىپ، كېلەچەكتە پروفېسسور، مۇتەخەسسىس، قانۇنشۇناس،

جەمئىيىتنىڭ غەيرىتى ۋە بۇ يەردىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ياردىمى بىلەن قۇرۇلغان بىر مەكتەپ بار. بىز بۇنى 1992 - يىلى تۇركىيىدە ئاڭلىغان ئىدۇق. ئۇ چاغدا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كېلىپ ئىستانبۇلدا ئېچىلغان شەرقىي تۈركىستان قۇرۇلتىيىغا ئىشتىراك قىلغان مۇنەۋۋەرلەر، رەھبەرلەر، بولۇپمۇ سەئۇدى ئەرەبىستاندىن كەلگەن مۆھتىرەم شەخسىيەتلەر ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، ناھايىتى ياخشى بىر پائالىيەت بولۇپتۇ، دېيىشىپ تەقدىرلىگەن ئىدى. بۈگۈن مانا ئۆز كۆزۈم بىلەن بۇلارنى كۆردۇم، بۇ مەكتەپكە توقسەندىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىق سەبى ئەۋلادلىرىمىز شەنبە كۈنىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ مىللىي قەدرىيەتلىرىنى ئۆگۈنۈشكە كېلىدىكەن. بۇ مەكتەپتە بىرى رەسمى پروگراممىلىق ھالدا ئانا تىلىمىز، ئىككىنچىسى بىزنىڭ ئىسلام دىنىمىز، گۈزەل ئۆرپ - ئادەتلىرىمىز ئۈچىنچىسى، بىزنىڭ مىللىي تارىخىمىز دەرس سۈپىتىدە ئوقۇلىدىكەن. بۇ ناھايىتى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە بىر ئىستراتېگىيىلىك پائالىيەت ھېسابلىنىدۇ.

خەلقىمىزنىڭ بىر قىسمى ئاۋستىرالىيىدە ياشايدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان سىزلەر ئىنگلىزچىنى ياخشى ئۆگۈنىشىڭلار كېرەك ۋە باشقا چەت ئەل تىللىرىنى ياخشى ئۆگىنىشىڭلار لازىم. بۇ يەرنىڭ زامانىۋى پەن بىلىملىرىنى ياخشى ئۆگىنىشىڭلار لازىم. بۇنىڭ بىلەن بىللە، سىز ياش ئەۋلادلىرىمىز ئانا تىلىمىزنى، مىللىي كىملىكىمىزنى ياخشى بىلىشىڭلار لازىم. بىز بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ئانا تىلىمىزنى ئۇنۇتساق، مىللىي كىملىكىمىزنى بىلمىسەك ياخشى بولمايدۇ». مەن يەنە ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى، تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، كىملىكىنى، دىنىنى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ئۆگۈنۈشىنىڭ ۋە ئۇنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئالاھىدە تەكىتلىدىم.

بۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان سەبى ئەۋلادلارنىڭ كۆپچىلىكى ئاۋستىرالىيەدە تۇغۇلغان بولسىمۇ، ئائىلىلىرى ۋە ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنىڭ پائالىيەتلىرى نەتىجىسىدە ئۇيغۇرچىنى ناھايىتى ياخشى سۆزلەيدىكەن ۋە يازالايدىكەن. مەكتەپ مۇدىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ سۆھبەتلەشتۇق، ئۇلارغا سەممىي ئارزۇ - تىلەكلىرىمىزنى ئىزھار قىلىپ مۇڭەپپەقىيەتلەر تىلىدۇق. ئۇلار بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا مۇنۇلارنى ئېيتتىم: «تۈركىيەگە قايتقاندىن كېيىن ئۇ يەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزغا، ئاۋستىرالىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزنىڭ پائالىيەتلىرىنى، ئەڭ مۇھىمى ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنىڭ پائالىيەتلىرىنى يەتكۈزىمەن. ئىنشائاللاھ بۇنى ئاڭلىغانلار ناھايىتى خۇشال بولىدۇ، مەن ئاۋستىرالىيىدىكى ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنىڭ مۇدىرى، ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىغا كۆپ تەشەككۈر ئېيتىمەن. ئېلىپ بېرىۋاتقان خىزمەتلىرىڭىز مۇڭەپپەقىيەتلەر بىلەن تولۇپ تاشسۇن، جانابى ئاللاھ يار

تەلىم - تەربىيىسى. 12. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر قەھرىمان قىزى نۇزۇگۇم. 13. لەززەتلىك تاماقلىرىمىز: تونۇر كاۋابى. 14. باللارنىڭ شېئىرلىرى. ژۇرنالنىڭ ئىچىدە چوڭ ھەرپلەر بىلەن بېسىلغان «مائارىپىنى سۆيمىگەن مىللەتنىڭ كېلەچىكى قاراڭغۇلۇقتۇر»، «تىلى يوق بولۇشقا باشلىغان مىللەت، يوق بولۇشقا مەھكۇم مىللەتتۇر» جۈملىلىرى دىققەت چەكمەكتە.

ۋاشىنگتوندىن ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىش بېرىدىغان «ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى»نىڭ ئۇيغۇرچە بۆلۈمى، مەزكۇر رادىئونىڭ ئېنىقبرنېت سەھىپىسىدە، ئابىدە خانىمنىڭ «پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئايالى بىلەن بىرلىكتە جەنۇبىي ئاۋسترالىيە ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنى زىيارەت قىلدى» دېگەن ماۋزۇدىكى خەۋىرىنى تارقاتتى. خەۋەر تۆۋەندىكىچە:

پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئۇيغۇر مەكتىپىنى زىيارەت قىلدى. 2012 - 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى تۈركىيە تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتى تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىيات بۆلۈمىنىڭ سابىق باشلىقى ۋە بۈگۈن پېنسىيىگە چىققان پروف. دوكتور. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئايالى بىلەن بىرلىكتە جەنۇبىي ئاۋسترالىيە ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنى زىيارەت قىلدى.

ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنىڭ دەسلەپكى قۇرغۇچىلىرىدىن بولغان شەرقىي تۈركىستان ئاۋسترالىيە جەمئىيىتىنىڭ پەخرى باشلىقى ئەخمەت ئىگەمبەردى ۋە مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سىنىپلارغا كىرىپ دەرس ئاڭلىدى. زىيارىتىنىڭ داۋامىدا مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار بىلەن سۆھبەتلەشتى ۋە خاتىرە رەسىملىرى چەكتۈردى. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى زىيارەتتىن كېيىن ئۆزىنىڭ تەسىراتلىرىنى ئىپادىلەپ شۇنداق دېدى: ئاۋسترالىيىگە كېلىپ ھەر يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ كۆردۇق. بۇ يەردىكى تۈركستانلىق قېرىنداشلىرىمىز بىلەن كۆرۈشتۇق. ئۇلارمۇ بىزنى قىزغىن ھاياجان بىلەن قارشى ئالدى. مەن بۇنىڭدىن كۆپ خۇرسەن بولدۇم. بۇ يەردە شەرقىي تۈركستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن، ھەرقايسى ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن مۇتەخەر كىشىلەر، ياشلار، ئوتتۇرا ياشتىكىلەر بار بولۇپ، بىر - بىرى ئۇرۇق - تۇققانەك ئۆتۈۋاتقانلىقىنى، ياشلارنىڭ ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردە ئوقۇپ ياخشى يېتىشىۋاتقانلىقىنى كۆردۇم. ئاۋسترالىيىگە كەلگەندىن كېيىن مەن ئالدى بىلەن بۇ تۈركستانلىقلارنىڭ غەيرەتلىرى بىلەن قۇرۇلغان جامنىڭ (مەسچىت) ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتىم. ئۇ يەردە نۇرغۇنلىغان قېرىنداشلىرىمىز بىلەن ئۇچراشتۇق. ئاۋسترالىيە شەرقىي تۈركستان جەمئىيىتىنىڭ غەيرەتلىرى ۋە بۇ يەردىكى ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ياردىمى بىلەن بۈيۈك بىر جامى، بىزنىڭ شەرقىي تۈركستانلىق قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن قۇرۇلغان. ئۇ جامىدە نامىز ئوقۇدۇق، ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتۇق، بۇنىڭدىن بەكمۇ ھاياجانلاندىم. مانا بۈگۈن ئاۋسترالىيە تۈركستان

- يىلى 8 - ئايدا نىلقىدىن باشلانغان مىللىي ئازادلىق قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غۇلجا شەھىرىدە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيتى»نى قۇرۇپ دۇنياغا ئېلان قىلغان ئىدى. بۇ دۆلەت 1950 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى.

دېمەك، ئىلى ۋىلايىتى ۋە غۇلجا شەھرى يېقىنقى زامانىدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىككى قېتىم مىللىي مۇستەقىل دۆلەت قۇرغان قەھرىمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمان ۋىلايىتى ۋە قەھرىمان شەھرى ئىدى. خىتاي ھاكىمىيىتى بۇ ئىنقىلابلارنىڭ ئىنتىقامىنى، قەھرىمان ئەجدادىمىزنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئېلىش ئۈچۈن، ئىلى ۋىلايىتى ۋە غۇلجا شەھىرىدە 1950 - يىللاردىن كېيىن ئون قېتىمدىن ئارتۇق قەتلىئام ئېلىپ بارىدى. خىتاي ھاكىمىيىتى ئىنتىقام ئېلىشنى قەتلىئام بىلەن چەكلەپ قويمىدى، غۇلجا شەھرى ۋە ئىلى ۋىلايىتىدە ئىروئىن ۋە ئايدىس كېسەللىكلىرىنى ئەۋج ئالدۇردى. ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرىنى قوللانمىدى.

غۇلجا قەتلىئامى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولىنىڭ، مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەردى.»

مېنىڭ يىغىندا قىلغان بۇ نۇتۇقۇم تولۇق تېكىستى بىلەن فېيسبوك ئىنتېرنېت سەھىپىسىگە نەق مەيدان قىلىپ قويۇلۇپ، دۇنيا ئۇقۇرمەنلىرىنىڭ دىققىتىگە سۇنۇلدى.

يېڭى جەنۇبى ئاۋستىرالىيە ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى سىدنېي ۋە ئاۋستىرالىيەنىڭ پايتەختى كانبېررا شەھەرلىرىگە زىيارەت

7 - فېۋرال ئاۋستىرالىيە ھاۋا يوللىرى ئايروپىلان بىلەن ئەتىگەن سائەت 8:00 دە ئادالايد شەھىرىدىن دوستۇم ئەخمەت ئىگەمبەردى ۋە ئايالى خاسىيەتخان ھاجىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا سىدنېي شەھىرىگە قاراپ ئۇچتۇق ۋە سائەت 10:00 دا سىدنېي ئايرودورومىغا قوندۇق. بىزنى سىدنېيدىكى دوستىمىز، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق باش مىنىستىرى، دىمىيان رەخمەت ئەپەندى قارشى ئېلىپ كۈتۈۋالدى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن بىر ئاز ۋاقىت دەم ئالدۇق. ئاخشام سائەتلىرىدە كىچىك ماشىنىلار بىلەن سىدنېينىڭ كەچلىك مەنزىرىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. سىدنېي شەھرىنىڭ ئىككى ياقىسىنى بىرلەشتۈرگەن سىدنېي كۆۋرۈكىنى، ئەتراپىدىكى ئاسمانىپەلەك ئىگىز بىنالارنى ۋە دېڭىز مەنزىرىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ سەيلە قىلدۇق. سىدنېي كۆۋرۈكى شەھەرنىڭ ئىككى ياقىسىنى بىرلەشتۈرگەن قوش قەۋەتلىك ھەم چوڭ - كىچىك ماشىنىلار، ھەم پويىز ماڭىدىغان تۆمۈر يولدىن تەشكىل تاپقان ئىگىز ۋە ھەشەمەتلىك كۆۋرۈك ئىدى.

ۋە ياردەمچىگىز بولسۇن! ئانا يۇرتىمىز تېشىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئاۋسترالىيەدىكى ئۇيغۇر مەكتىپىدىن ئۆگۈنۈشىنى ۋە ئۆزىنەك ئېلىشىنى، چەتئەلدە ياشىدىم، دەپ ئۆزىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىمىزنى يوقىتىپ قويماسلىقىمىز لازىملىقىنى، ۋەتىنىمىز مىللىي مۇستەقىللىققا ئېرىشكەندە شەرقىي تۈركىستانغا خىزمەت قىلالايدىغان نەسىلەرنىڭ يېتىشىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.»

ھۆر ئاسىيا رادىئوسىنىڭ ئىختىيارى مۇخبىرى ئابدە خانىم

5 ـ فېۋرال كۈنى ئادالايدىكى شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈلگەن، 1997 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستانىنىڭ غۇلجا شەھىرىدە ئۇيغۇر تۈركلىرىگە قارشى ۋەھشىلەرچە ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قەتلىئامىنىڭ ئون بەش يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنىغا، تەكلىپكە ئاساسەن قاتناشتۇق. بۇ يىغىنغا يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىق ئەر ـ ئاياللار ئىشتىراك قىلدى. يىغىن مۇراسىمى ئالدى بىلەن قەتلىئامدا شېھىت بولغان ۋەتەنپەرۋەر قىز ـ ئوغۇل قەھرىمانلىرىمىزنىڭ روھىغا قۇرئانى كېرىم ئوقۇنۇپ، دۇئالار قىلىنىش بىلەن باشلاندى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاۋسترالىيە شەرقىي تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى غۇپۇر مۆمىن ھاجىم، جەمئىيەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى فەيزۇللا ئەپەندىلەر 5 ـ فېۋرال قانلىق قىرغىنچىلىقى ھەققىدە سۆز قىلدى. ئۇلار ئۆز سۆزلىرىدە دىكتاتور خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىۋاتقان قانلىق قىرغىنچىلىق سىياسىتىنى ئەيىپلەپ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئازادلىقى ۋە ئەركىنلىكى يولىدىكى مۇجادىلىمىزنى كۈچەيتىشىمىزنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مېنى 5 ـ فېۋرال قانلىق قىرغىنچىلىق توغرىسىدا نۇتۇق سۆزلەشكە مۇنبەرگە تەكلىپ قىلدى. مەن يىغىندا قىلغان سۆزۈمدە 1997 ـ يىلى غۇلجىدا ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قىرغىنچىلىق ھەققىدە تەپسىلى مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن، «نېمە ئۈچۈن قانلىق قىرغىنچىلىقلارنىڭ نۇقتىلىق ئۆلايەتلىرىدىن بىرى غۇلجا ۋە ئىلى ئۆلايىتى» دېگەن سوئالنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇنىڭ سەۋەبى ھەققىدە توختىلىپ مۇنداق دېدىم: « ھەممىگە مەلۇم بولغۇنىدەك، ئىلى ئۆلايىتى ۋە غۇلجا شەھرى خەلقى 19 ـ ۋە 20 ـ ئەسىرلەردە ئىككى قېتىم مىللىي ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، مانجۇ ـ خىتاي مۇستەملىكچىلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىل دۆلەتلىرىنى قۇرۇپ، دۇنياغا ئېلان قىلغان جەڭگىۋار ئۆلايەت ۋە قەھرىمان شەھەردۇر. ئۇنىڭ بىرىنچىسى، مانجۇ ـ خىتاي ئاسارىتىگە قارشى مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابى نەتىجىسىدە 1865 يىلىدا ئىلىدا قۇرۇلۇپ، 1871 ـ يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغىچە داۋام قىلغان مۇستەقىل <ئۇيغۇر ئىلى سۇلتانلىقى دۆلتى> غۇلجىدا قۇرۇلغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىككىنچىسى، 1944

دوكتورى نجات ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇق. زىيارەتتىن كېيىن شەھەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا چىقتۇق. كانبەررا كۆلى ۋە ئەتراپىدىكى مەنزىرىلىك يەرلەرنى زىيارەت قىلدۇق.

شۇ كۈنى ئاخشىمى كانبەررانىڭ ئاۋات كوچىلىرىنىڭ بىرىدە ھىندىستان مۇسۇلمانلىرى تەرىپىدىن ئېچىلغان رېستۇرانتتا نجات ئەپەندىنىڭ مېھمانى بولۇپ تاماق يېدۇق. زىيارەتكە، كانبەررا ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە دوكتور دىسرتاتسىيەسى يېزىپ، دوكتور ئۇنۋاننى ئالغان ئەسلىي شەرقىي تۈركىستانلىق بولۇپ 1980 - يىللاردا ئاۋستىرالىيىگە يەرلەشكەن ئۇيغۇر زىيالىسى دوكتور. دىلبەر خانىم ۋە ئۇنىڭ يولدىشىمۇ قاتناشتى. زىيارەتتە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە سۆھبەتلەشتۇق. زىيارەتتىن كېيىن شەھەر ئەتراپىدىكى بىر تۆپلىكنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، كانبەررا شەھرىنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىنى كۆردۇق.

12 - فېۋرال يەكشەنبە كۈنى كانبەررا شەھرىدىكى ئاتا تۈرك باغچىسىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇ باغچە بىزنى بەكمۇ ھاياجانلاندۇردى. باغچىدا خېلى كۆپ رەسىم تارتقۇزدۇق. ئاتا تۈرك خاتىرە باغچىسىدىكى خاتىرە تېشىدا شۇ جۈملىلەر يەر ئالغان ئىدى: « 1985 - يىلىدا، 1 - دۇنيا ئۇرۇشى جەريانىدىكى گېلىبولى چىقارمىسىدىن يەتمىش يىل كېيىن، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى 1915 - يىلى 25 - ئاپرىلدا ئاۋستىرالىيە ۋە يېڭى زېللاندىيە ئەسكەرلىرىنىڭ تۈركىيەنىڭ گېلىبولى يېرىم ئارىلىغا بىرىنچى قېتىم ئاياق باسقان رايونىنى <ئانزاق يېزىسى> نامى بىلەن ئاتاشنى قوبۇل قىلغان ئىدى. بۇ مۇئاملىگە جاۋاب سۈپىتىدە ئاۋستىرالىيە ھۆكۈمىتى شىددەتلىك توقۇنۇشلار يۈز بەرگەن بۇ ئۇرۇشتا ۋەزىپە ئالغان ئانزاق ۋە تۈرك ئەسكەرلىرىنىڭ قەھرىمانلىق ۋە پىداكارلىقلىرىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بۇ ئابىدە باغچىسىنى تەسىس ئەتكەن ئىدى. گېلىبولى چىقارمىسى جەريانىدا تۈرك ئەسكىرى قۇۋۋەتلىرىنىڭ قوماندانى بولغان مۇستافا كامال ئاتا تۈرك (1881 - 1938) ھازىرقى زامانىۋى تۈركىيەنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە دەسلەپكى جۇمھۇر رەئىسىدۇر. خاتىرە ئابىدىسىنىڭ ئۈستىدە يېزىلغان سۆزلەر ئاتا تۈركنىڭ گېلىبولۇدىن قايتىپ كېلەلمىگەن ئانزاقلار ئۈچۈن سۆزلىگەن سۆزلىرى، تەقدىر ئېيادىلىرىدۇر.» ئاتا تۈرك ھەيكىلىنىڭ ئاستىدا، مۇستافا كامال ئاتاتۈركنىڭ، ئانزاقلارنىڭ ئاتىلىرىغا يازغان مەكتۇبىنىڭ ئىنگلىزچىسى مۇنداق مەزمۇندا يېزىلغان ئىدى:

«بۇ مەملىكەتنىڭ تۈپراقلىرىدا قانلىرىنى تۆككەن قەھرىمانلار!

بۇ يەردە دوست بىر ۋەتەننىڭ تۈپراقلىرىدا ياتماقتاسىزلەر. ھۇزۇر، تىنچلىق ئىچىدە ئۇخلاڭلار، سىزلەر مەھمە تچىكلەر(تۈرك ئەسكەرلىرىنىڭ ئاتىلىشى) بىلەن

10 ـ فىۋرال كۈنى يەنە كىچىك ماشىنىلار بىلەن سىدنېي شەھرىنىڭ ئاساسلىق كوچىلىرى ۋە مەركەزلىرىنى كېزىپ تاماشا قىلدۇق. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى دۇنيا بويىچە مەشھۇر بولغان سىدنېي ئوپېرا بىناسىنى زىيارەت قىلىپ ئالاھىدە ھاياجانلاندۇق.

ئاۋسترالىيەنىڭ ئەڭ بۈيۈك شەھەرلىرىدىن بىرى بولغان سىدنېي شەھرىنىڭ نوپۇسى بەش مىليوندىن ئارتۇق ئىكەن. شەھەر ناھايىتى رەتلىك ۋە پاكىزە ئىكەن. قىرىق، ئەللىك قەۋەتلىك ئىگىز بىنالار بۇ شەھەرنىڭ مەركىزىدە خېلىلا كۆپ ئىكەن. بۇ بىنالارغا ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ۋە چوڭ تىجارى شىركەتلەر ئورۇنلاشقان بولۇپ شەھەرگە ئالاھىدە گۈزەللىك بېغىشلاپ تۇرىدىكەن.

جەنۇبى ئاۋسترالىيەنىڭ مەركىزى سىدنېي شەھىرىدىمۇ بىر ئۇيغۇر تىلى مەكتىپى مەۋجۇت ئىكەن. بۇ مەكتەپتىمۇ يەتمىشكە يېقىن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ سەبى بالىلىرى ھەر شەنبە كۈنى سائەت 10:00 دىن سائەت 13:00 كىچە ئۇيغۇر تىلى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۇيغۇر تارىخى ھەققىدە دەرس ئاڭلايدىكەن. بۇ يەردىكى ئۇيغۇر تىلى مەكتىپىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغا بىرقانچە يىل بولغان ئىكەن. بۇ مەكتەپنىڭ مۇدىرى ۋە ئاساسلىق ئوقۇتقۇچىسى سەلىمە خانىم بولۇپ، ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمىدە ئوقۇپ، ياخشى نەتىجە بىلەن ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئىكەن. بۇ خانىم، شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتى ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى يولدىشى مىجىت ئابدىراخمان بىلەن ئون بەش يىل ئاۋۇال ئاۋسترالىيىگە كېلىپ، سىدنېي شەھرىگە يەرلەشكەن ئىكەن. شۇنىڭدىن بېرى ئاۋسترالىيەدىكى ئۇيغۇر، ئۆزبېك قاتارلىق ئوقۇغۇچىلارغا دەرس ئۆتۈپ، مائارىپ تەلىم ـ تەربىيىسى بىلەن شۇغۇللانماقتا ئىكەن. سەلىمە خانىمنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ مېھمان بولدۇق ۋە ئۇيغۇر تىلى مەكتىپى ھەققىدە ئۇنىڭدىن تەپسىلى مەلۇمات ئالدۇق. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مەكتەپتە دەرس بېرىۋاتقان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشىنى ئاۋسترالىيەنىڭ يەرلىك مائارىپ مۇدىرلىكلىرى ئۆتەيدىكەن.

11 ـ فىۋرال شەنبە كۈنى سائەت 9:30 دا جىپ ماشىنا بىلەن مەن، ئايالىم مېھرىنسا قەشقىرى، ئەخمەت ئىگەمبەردى، ئايالى خاسىيەتخان ھاجىملار بىلەن ئاۋسترالىيەنىڭ مەركىزى كانبەررا‌غا قاراپ يولغا چىقتۇق. سىدنېي بىلەن كانبەررا ئارىسى 270 كىلومېتىر بولۇپ سائەت 12:00 دە كانبەررا‌غا يېتىپ كەلدۇق. كانبەررانىڭ، نوپۇسى ئۇنچە كۆپ بولمىغان، شېھىر ۋە ئاۋازىز بىر شەھەر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق. دوستلىرىمىزنىڭ بەرگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا، بۇ شەھەرنىڭ نوپۇسى ئالتە يۈز مىڭ ئەتراپىدا ئىكەن. سائەت 13:00 دە كانبەررا ئۇنىۋېرسىتېتى پەن بىلىملىرى تەتقىقات ئىنىستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىسى، پەن

كۆپلىگەن ھېكايە، رومان دراما ئەسەرلىرىنىڭ ئاپتورى مەرھۇم يازغۇچىمىز زۇنۇن قادىرى ئەپەندىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن كېلىپ ئاۋسترالىيە سەندىيگە يەرلەشكەن 84 ياشلىق ئايالى زۇلەيخا ئانىمىزنى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى پەرھات ئەپەندىلەرنى زىيارەت قىلىپ سۆھبەتلەشتۇق، ئۇلاردىن ھال - خاتىرە سورىدۇق، بىزنىڭ زىيارىتىمىزدىن ئۇلار ناھايىتى خۇشال بولۇشتى.

13 - فېۋرال كۈنى سەندىيدىكى مەشھۇر دېڭىز مۇزىسىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇ يەردە بىز ھازىرغىچە كۆرۈپ باقمىغان بىلىق تۈرلىرىنى ۋە دېڭىزدىكى جانلىقلارنى كۆرۈپ، يېيىپكى بىر دۇنيا بىلەن تونۇشقاندەك بولدۇق.

ئاۋستىرالىيەنىڭ ئادالايد ۋە سەندىي شەھەرلىرىگە يەرلەشكەن ئۇيغۇر تۈركلىرى «تەڭرىتاغ رېستۇرانى» «لەززەتلىك ئۇيغۇر تائاملىرى ئاشخانىسى»، «تەكلىماكان ئاشخانىسى» قاتارلىق ئىسملار بىلەن ئادالايد شەھىرىدە تۆت، سەندىي شەھىرىدە تۆت رېستۇرانت ئېچىشقان. بۇ رېستۇرانتلار ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ يېمەك كۈلتۈرلىرىنى ۋە ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا تونۇتۇشتا مۇھىم رول ئوينىماقتا ئىكەن. بۇ ئاشخانىلارغا كىرىپ، لەززەتلىك ئۇيغۇر تاماقلىرىنى يەپ ھۇزۇرلاندۇق. ئۆزىمىزنى ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلدۇق. ئاۋستىرالىيەدىكى ئۇيغۇر ئاشخانىلىرىغا ئۇيغۇرلاردىن باشقا ئىنگلىز، گىرمان ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەستىن كىرىپ تاماق يەۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ زىخ كاۋابى، پولو، مانتا، لەغمەن، چۆچۈرە ۋە قورۇمىلىرىنى بەك ياخشى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن لەززەت ئېلىۋاتقانلىقىغا شاھىد بولدۇق.

ئاۋستىرالىيەنىڭ ئەڭ مۇھىم شەھەرلىرىدىن بىرى بولغان مەلبورنىنى زىيارەت قىلىش ئارزۇيىمىز بولغان بولسىمۇ ۋاقتىنىڭ يېتىشمىگەنلىكى سەۋەپلىك ئۇ يەرگە بارالمىدۇق. مەلبورن، ئاۋستىرالىيەنىڭ دېڭىز بويىدا يەر ئالغان بىر شەھەر بولۇپ، شەھەرنىڭ نوپۇسى ئۈچ مىليوندىن كۆپرەك ئىكەن. ئالغان ئۇچۇرلىرىمىزغا قارىغاندا بۇ شەھەردە يۇز مىڭدىن كۆپرەك تۈركىيە تۈركلىرى ياشايدىكەن.

1972 - يىلىنىڭ مارت ئېيىدا تۈركىيە ھۆكۈمىتى بىلەن ئاۋستىرالىيە ھۆكۈمىتى ئارىسىدا تۈزۈلگەن كېلىشىم بويىچە، تۈركىيەدىن ئاۋستىرالىيەگە كۆچمەن يەرلىشىشكە باشلىغان ۋە بۇ قېرىنداش يىل ئىچىدە تۈركىيە تۈركلىرىنىڭ سانى يۈز مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن.

14 - فېۋرال كۈنى ئاۋستىرالىيەدىكى ساياھەتچىمىزنى ئاياغلاشتۇرۇپ، شۇ يەرنىڭ ۋاقتى (يەرلىك سائەت) بۇيىچە سائەت 16:15 دە سەندىيدىن سىنگاپور ھاۋا يوللىرىنىڭ 222 سەپەر سانلىق ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، سەككىز سائەتتىن كۆپرەك ئۇچۇشتىن كېيىن يەرلىك سائەت 21:20 دە سىنگاپور ئايرودورۇمىغا يېتىپ كەلدۇق. ئەينى كۈن يەرلىك سائەت 23:20 دە سىنگاپور ھاۋا يوللىرىنىڭ 392 سانلىق ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، ئەزىز تۈركىيەمزگە قاراپ ئۇچتۇق. 14 - فېۋرال

يانمۇ - يان قۇچاقلىشىپ ياتماقتىسىزلەر.

ئۇزاق يەرلەردىن ئەۋلادلىرىنى ئۇرۇشقا ئەۋەتكەن ئانىلار!

كۆز ياشلىرىڭىزنى توختۇتۇڭ، ئەۋلادلىرىڭىز بىزنىڭ باغرىمىزدادۇر. ھۆزۈر ئىچىدە، راھەت ئۇخلىماقتادۇر، ئۇلار بۇ تۇپراقلاردا جانلىرىنى بەرگەندىن كېيىن ئەمدى بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىزغا ئايلاندى.

م . كامال»

بۇ مەكتۇپنىڭ تۇركچىسىمۇ خاتىرە تېشىغا يېزىلغان ئىدى.

مۇستافا كامال ئاتاتۈرك، دۇنيادا ھېچبىر رەھبەرنىڭ قىلالمايدىغىنىنى قىلغان يەنە ۋەتىنىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن كەلگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئۈچۈن يۇقىرىدىكى سۆزلەرنى سۆزلىگەن ۋە ئۇلارنى ئۆز ئەۋلادى كەبى كۆرگەن ئىدى. بۇ مەكتۇپتىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەن ۋە گېلىبولى تۇپراقلىرىدا ئەۋلادلىرىدىن ئايرىلغان ئاۋستىرالىيەلىك ئانىلار ئاتا تۇركىكە سۆيگۈ ۋە ھۆرمەتلىرى بىلەن تەشەككۇرلىرىنى ئىپادە قىلىپ مەكتۇپلار يازغان ئىدى.

ئاتاتۈرك خاتىرە باغچىسىنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، ئاۋستىرالىيە پارلامېنتى بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن ئاۋستىرالىيە ھەربىي مۇزىسىنى زىيارەت قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇق. دۇنيادىكى ھەربىي مۇزىيلەر ئىچىدە مەشھۇرلاشقان مۇزىلەرنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئۆگەندۇق. مۇزىدا بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغىچە بولغان ئۇرۇشلارنى، نۇقتىلىق ھالدا بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا چاناققەلە ئۇرۇشى، ئانزاقلارنى ئىچىگە ئالغان ئىنگلىز دېڭىز ئارمىيە ئۇرۇشى كېمىلىرىنىڭ چاناققەلەگە كىرىشى ۋە گېلىبولى ئارىلىغا ھۇجۇم قىلىپ چىقىشى، ئانزاقلار ۋە ئىنگلىز ئارمىيىسىنىڭ شىددەتلىك ئاتاكىغا ئۆتۈشىگە قارشى تۇرك ئارمىيىسىنىڭ قەھرىمانلارچە قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۆز تۇپراقلىرىنى مۇداپىئە قىلىشى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ئىدى. ئەسكىرى كۆرگەزمىدە ئوسمانلى تۇرك ئارمىيىسىنىڭ ھەيكەللىرىنىڭ جانلىق شەكىلدە كۆرسۈتۈلگەنلىكىگە شاھىد بولدۇق. ئەسكىرى كۆرگەزمىدە يەنە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى جەريانىدا ئىنگلىز ئارمىيىسى بىلەن گىرمانىيە ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇشلىرى جانلىق شەكىلدە پاناروما قىلىپ كۆرسىتىلگەن ئىدى. ئۇرۇش تارىخلىرىنىڭ بۇ شەكىلدە كۆرسىتىلىشى، كىشىنى تەسىرلەندۇرەتتى، ھاياجانلاندۇراتتى.

12 - فېۋرال ئاخشىمى سىدنېيگە قايتىپ كەلدۇق. سىدنېيدە برقانچە شەرقي تۇركىستانلىقنىڭ ئۆيلىرىدە دەۋەت بىلەن مېھمان بولدۇق. شەرقي تۇركىستان ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سالغان يازغۇچىلارنىڭ بىرى،

قاری ئىسلامى ھاجى ئاكىمىز بىلەن 2006 - يىلى جىددىدە بىر قانچە قېتىم كۆرۈشۈپ، ۋەتەن سىرتىدىكى شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ ئەھۋالى ۋە بۇ جەھەتتىكى ۋەزىپىلەر توغرىسىدا پىكىر ئالماشتۇرغان ئىدۇق. ئاردىدىن ئالتە - يەتتە يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، ھۆسەيىن قاری ھاجى ئاكامدىكى چوڭ ئۆزگىرىشلەرنى، قېرىلىق مەنزىلىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچلىرىغا كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلىمىز يېرىم بولدى. لېكىن چاندۇرماي «ناھايىتى ياخشى تۇرۇپلا» دەپ كۆڭلىنى ئالدۇق. ئاللاھتىن ساقلىق، ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلىشىنى تىلىدۇق. يېمەك يەپ، چاي ئىچىپ، ئىككى سائەت ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئۇقالماي قالدۇق. شۇ ئاردا غولام مۇھىددىن ھاجىم ئاكىمىز ئايالى ئانىخان ھاجىم بىلەن تائىفتىن جىددىگە كېلىپ، ھۆسەيىن قاری ھاجىم ئاكىمىزنىڭ ئۆيىگە بىز بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كىرىپ كەلدى. ئەھۋال سوراشتۇق، ھۆسەيىن قاری ھاجى ئاكاملار بىلەن خوشلۇشۇپ، ئاخشام سائەت 19 دا ئىنىم دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى ۋە غولام مۇھىددىن ھاجىم، ئانىخان ھاجىملار بىلەن بىرلىكتە جىددىدىكى پۈتۈن قېرىنداشلىرىمىز بىزنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان سىڭلىمىز پروفېسسور، دوكتور. ئەمرە خانىمنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق. بۇ ئۆيگە يېتىپ كېلىپ ئۇ يەردە ئىنىمىز دوكتور، ئابدۇلھەمىت ئەپەندى، ئىنىمىز، دوكتور زەينىل ئابدىن ئەپەندى، ئىنىمىز مەھەممەت ئەلى ئەپەندى، سىڭلىمىز ئەمرەنىڭ يولدىشى دوكتور، مەھەممەت ئەپەندى، ئۇلارنىڭ قىزى دىما، سىڭلىمىز فاتىمە خانىم، قىزى ئىبتىسام، سىڭلىمىز يازغۇچى شائىرە بەدئىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، قۇرئان كەرىم ئوقۇپ، مەرھۇمە شەمسىيەخان ھاجىم ئانىمزنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن «ئەلھەكمۇللىلا» دەپ ئۇلاردىن ھال خاتىرە سوراپ، تەسەللى بەردۇق. شەمسىيەخان ھاجىم ئانىمز بەكمۇ پەزىلەتلىك، ئەخلاقلىق، كىشىلەرگە مېھرىبان، بەكمۇ ئوڭلۇق بىر ئىسان ئىدى. بىز شەرقىي تۈركىستاندىن تۈركىيەگە كېلىپ يەرلەشكەن كۈندىن باشلاپ تاكى ۋاپاتىغىچە ئۆتكەن ئوتتۇز بىر يىل ئىچىدە، ماڭا ۋە يولدۇشۇم مېھرىنىساخان ھاجىمغا خۇددى ئۆزى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن بالىلىرىغا ئوخشاشلا ئانىلىق مېھرىنى بېرىپ، سۆيگۈ، ھۆرمەت بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، ئانىلىق شەپقىتىنى بىزدىن ھېچ ئايمىدى. ھېچبىر يەردە بىزگە ئۆگەيلىك قىلمىدى. مەن قېرىنداشلىرىمغا قىلغان سۆزۈمدە مەرھۇمە ئانىمزنىڭ ئېسىل، ئىنسانىي پەزىلەتلىرىدىن سۆز ئېچىپ، ئالاھىدە تەقدىرلەپ، ئۇنىڭغا بولغان سۆيگۈ - ئېھتىراملىرىمنى بىلدۈرۈپ ئۆتتۇم ۋە شەمسىيەخان ھاجىم ئانىمزنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭغا ئاتاپ يازغان بەش كۇبلىتلىق «مەرسىيە» شېئىرىمنى ئوقۇپ بەردىم. قېرىنداشلىرىم بۇ شېئىردىن ئالاھىدە تەسىرلىنىپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ھەممىمىز بىرلىكتە

كۈنى ئەتىگەن سائەت 5:00 دە ئىستانبۇل ئاتاتۈرك ئايرودۇرۇمىغا قوندۇق، ئەزىز تۇركىيىمىزگە ساق - سالامەت قايتىپ كەلدۇق.

سەئۇدى ئەرەبستانىغا ئۆمرە زىيارىتى قىلىشىمىز ۋە ئۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىمىزنى يوقلىشىمىز

شەمسىيە خانىم ھاجىم ئانىمىز 2013 - يىلى 10 - ئاينىڭ 14 - كۈنى قۇربان ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى 94 يېشىدا جەددەدە ۋاپات بولۇپ پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلىپ كەتتى. ھەج ۋاقتىدا نورمال ھالدىكى سەئۇدى ئەرەبستان زىيارىتىگە ۋىزە ئېلىش ئىمكانىيىتىنىڭ مۇشكۇل بولغانلىقى سەۋەبىدىن، شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە سەئۇدى ئەرەبستانىغا بېرىپ ئۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىمىزنى زىيارەت قىلىپ، ئۇلارغا سەبىر جەمىل تىلەش ۋە ھال - خاتىرە سوۋاش ۋەزىپىمىزنى ئادا قىلالمىدۇق، ئەمما تېلېفون ۋە فاكسلار ئارقىلىق ھاجىم ئانىمىزنىڭ ۋاپاتىغا تەزىيەلىرىمىزنى بىلدۈرۈپ، مەرھۇمغا ئاللاھتىن رەھمەت، قېرىنداشلىرىمىزغا سەبىر - تاقەت تىلىدۇق.

2014 - يىلى ئالدى بىلەن ئۆمرە زىيارىتى ئارقىلىق ئىككى ھەرمىنى تاۋاپ قىلىش، ئىككىنچىدىن سەئۇدى ئەرەبستانىدىكى قېرىنداشلىرىمىزنى كۆرۈپ، ئۇلاردىن ھال - خاتىرە سوۋاش ئۈچۈن ئىستانبۇلدىكى «ئىقبال ھەج ۋە ئۆمرە ئورگانىزاسىيونى» بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ 2014 - يىلى 18 - يانۋاردىن 31 - يانۋارغىچە بولغان ئون ئىككى كۈنلۈك ئۆمرە زىيارىتى گۇرۇپپىسىغا قوشۇلۇپ، ئايروپىلان بىلەن سەئۇدى ئەرەبستانىغا يېتىپ باردۇق ۋە شۇ كۈنى ئاخشام سائەتلىرىدە ھەرمگە تۆرت كىلومېتىر ئۇزاقلىقتىكى بەش يۈلتۈزلۇق مەردىئەن مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇق. ئەتىسىدىن باشلاپ ئېھرامىلىرىمىز بىلەن مەككىدىكى ھەرمگە كىرىپ، كەبە، ساپا مەردىكى ئىبادەتلىرىمىزنى تاماملىغاندىن كېيىن، ئۇچ كۈن منا، ئەرفات، نۇر تېغى قاتارلىق تارىخىي يەرلەرنى زىيارەت قىلدۇق.

24 - يانۋار مەككىدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن جەددىدىكى سافۇلا شىركىتىنىڭ باش مۇدىرى ئىنىمىز دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندىنىڭ «مەردىئەن» دېگەن مېھمانخانىغا شوپۇرى بىلەن ئەۋەتكەن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، ئالدى بىلەن جىددە شەھرىدە ئولتۇرۇشلۇق شەرقىي تۈركىستان ھۆرىيىتى مۇجادىلىسىنىڭ مۇھىم پېشقەدەم يېتەكچىلىرىدىن بىرى بولغان ھۈسەيىن قارى ئىسلامى تۈركىستانى ئاكىمىزنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنى زىيارەت قىلدۇق. ھۈسەيىن قارى ئاكىمىزنىڭ ئۆيىدە ئىنىم دوكتور مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى، يولدىشى ھانان خانىم بىلەن بىزنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ قىزغىن ھالدا كۆرۈشۈپ، ھال - خاتىرە سوراشتۇق. ھۈسەيىن

ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ قارىلىقىنى ئوشتۇش ئۈچۈن تۈركىيەدىن ئېلىپ كەلگەن كىيىم - كېچەكتىن ئىبارەت ھەدىيەلىرىمىزنى تەقدىم قىلدۇق. ئۇلار بىزگە تەشەككۈرلىرىنى بايان قىلدى. بۇ سۆھبەتتە چاي ئىچكەچ ھاجىم دادىمىز داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى بىلەن ھاجىم ئانىمىز شەمسىيەخان ھاجىمنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى ئەسلەپ خاتىرىلىدۇق.

تەييارلانغان زىياپەتتە بىللە بولۇپ، سائەت 24:00 بولغاندا ئۇلارنىڭ قوندۇرۇپ قېلىش تەلەپلىرىنى غولام مۇھەممەد ھاجى ئاكىمىز سىياپە بىر شەكىلدە رەت قىلىپ: «داۋۇت ھاجىم ئاكىمىزنىڭ ئۇزۇن يىل ياشىغان شەھرى بولغان تائىق قا ئېلىپ كېتەي، ئۇ يەردە بىر - ئىككى كۈن تۇرسۇن، ئاندىن يەنە مەن ئۆزۈم مەككەدىكى مېھمانخانىغا ئەكىرىپ قويىمەن. چۈنكى 27 - يانۋار كۈنى بۇلار بىللە كەلگەن گۇرۇپپا بىلەن مەدىنەگە زىيارەتكە ماڭىدىكەن» دەپ ئۇلارنى قايىل قىلدى. يولغا چىقىپ 25 - يانۋار كۈنى سائەت 02:00 دە تائىفقا يېتىپ كەلدۇق. تائىفتا غۇلامىدىن ھاجى ئاكامنىڭ ئۆيىدە قوندۇق. ياخشى مېھمان قىلىپ كۈتۈۋالدى. دادامنىڭ تۇرغان ئۆيلىرى، دۇكان، كوچىلىرىنى ئايلىنىپ ئۇنىڭغا دۇئالار قىلدۇق. 26 - يانۋار كۈنى مەككەدىكى مېھمانخانىغا قايتىپ كەلدۇق. 27 - يانۋار كۈنى گۇرۇپپا بىلەن مەدىنگە يېتىپ بېرىپ، ئۇ يەردە ئالدىن ئۇقۇشۇپ قويۇلغان، ھەرمگە بەش يۈز مېتىر ئۇزاقلىقتىكى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇق. مەدىنەدە ئىبادەتلىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ مەھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىپ، ئۆمرە زىيارىتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، 30 - يانۋار كۈنى ساق - سالامەت ئىستانبۇلغا قايتىپ كەلدۇق.

ئۇيغۇر ئىلىم ئەھلى ئىلھام توختىنىڭ ئادالەت، ھەققانىيەت يولىدىكى كۆرىشى ۋە ئۇنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن جازالاندۇرۇلىشى

ئىلھام توختى 1969 - يىلىدا خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاتۇش ناھىيىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1985 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئون ئالتە يېشىدا ئۇنۋېرسىتېت ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنۋېرسىتېتىدە ئوقۇش ھەققىنى قولغا كەلتۈرگەن. 1991 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنۋېرسىتېتىدە ماگىسترلىقنى تاماملاپ، ئەينى ئۇنۋېرسىتېتتا ئوقۇتقۇچىلىق ۋەزىپىسىگە باشلىغان. 1994 - يىلىدا ئەينى ئۇنۋېرسىتېتنىڭ ئىقتىساد بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە دۇنيا ئىقتىسادى ساھەسىدە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغان. ئۆزىنىڭ شەخسى

مەرھۇمە شەمسىيەخان ئانىمىزغا جانابى ئاللاھتىن جەننەت ماكان ئاتا قىلىشىنى تىلەپ، دۇئالار قىلدۇق.

بۇ مەرسىيە شېئىرىمنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

مەرسىيە

(مەرھۇمە شەمسىيەخان ھاجىم ئاپىمىزغا)

ئەلۋىدا شەپقەتلىك جان - جىگەرىمىز،
سىز بىزگە سۆيۈملۈك ئانا ئىدىڭىز
گويا كۆكتىن چۈشكەن بىر مەلەك كەبى،
خۇشچىراي، ئەقىللىق دانا ئىدىڭىز.

ئۇزۇن يىللار بىزگە شەپقەت ياغدۇرۇپ،
بېشىمىزنى سىلاپ بولدىڭىز يۇلەك.
قانچە داستان يازساق تەرىپكە سىغماس،
سىزدىكى كەڭ كۆڭۈل، سىزدىكى يۇرەك.

دەردىمىزگە دەرمان بولغان ئىدىڭىز،
پۈتۈن سۆيگۈڭىزنى بىز ئۈچۈن ئاتاپ.
سىز مەلەك ئىدىڭىز، مېھرىڭىز دېڭىز،
تويمايتتۇق قانچىلىك سەپ سالساق قاراپ.

كۆڭلىمىز بەك مەيۈس، بوينىمىز ئېگىك،
قالدۇق نادامەتتە سىزدىن ئايرىلىپ.
ئەلۋىدا دېدۇق بىز كۆزىمىزدە ياش،
قاناتلىرى سۇنغان قۇشتەك قايرىلىپ.

سىز ھايات ھەر دائىم دىللىرىمىزدا،
سىزنى ئۇنۇتمايمىز بىزلەر ھەر زامان!
ساۋابلىق ئىشىڭىز ئۈچۈن ئاللاھىم،
سىزگە نەسىپ ئەيلەر جەننەتتىن ماكان!

باشلىغان. ئۇنىڭغا نىسبەتەن بېسىم ۋە تەھدىتلەر تېخىمۇ كۈچەيگەن. بۇنىڭ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ياشاۋاتقان ئاتلىە ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۈستىدىكى بېسىم ۋە تەھدىتلەرمۇ شىددەتلەنگەن. ئۇلار پات - پات ئىلھام توختىغا «ئاز سۆزلە، دۆلەت سىياسىتىگە ئارىلاشما، ئاغزىڭنى يۇمۇۋال، باشقىلارغا ئوخشاش باي بولۇشقا تىرىش» دەپ نەسىھەت قىلىشقا باشلىغان. چۈنكى ئۇلار ئىلھام توختىنىڭ ۋە ئۆزلىرىنىڭ كېلەچەكلىرىدىن ئەندىشە قىلىپ، قايغۇرۇشقان. ئەمما ئىلھام توختى ئۇلارنىڭ تەۋسىيەلىرىگە قۇلاق سالمىغان. چۈنكى ئۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئېتنىك مەسىلىلەرنىڭ كۈنسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى، ئېتنىك گۇرۇپلار ئارىسىدىكى ئۆچمەنلىك ۋە نەپرەت تۇيغۇلىرىنىڭ پارتلاش نۇقتىسىغا كەلگەنلىكىدىن ئىبارەت خەتەرنى ئوچۇق كۆرۈشكە باشلىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆزىگە قىلىنغان تەھدىت ۋە بېشىغا كېلىدىغان پالاكەتلەرگە پىسەنت قىلماي «ئۇيغۇر بىز» تور بېتىنى داۋام قىلدۇرغان ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا ياردەمچى بولۇشقا بەل باغلىغان. ئۇنىڭ ئېنىقىرنېت سەھىپىسىدە بەزىدە تالاش - تارتىشلار ناھايىتى ئەۋج ئېلىپ قىزىپ كەتكەن. ئۇ بۇ ھەقتە توختىلىپ: «تەبىئىكى بەزى ۋاقىتلاردا تالاش - تارتىش ۋە مۇنازىرىلەر ناھايىتى قىزىپ، جىددى شەكىلدىكى كۆزقاراش توقۇنۇشى يۈز بەردى. مېنىڭچە كۆزقاراشلارنىڭ ئوچۇق شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى، پەرقلىق كۆزقاراشلارنىڭ مۇنازىرە قىلىنىشى، قورقۇنچلۇق بىر نەرسە ئەمەس ئىدى. ئەسلىدە قورقۇنچلۇق بولغىنى ئۇنىنى چىقىرالماي قالغان ئېتنىك گۇرۇپلار ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىچىدە يىغىلىپ ۋە سىقىشىپ قالغان ئۆچمەنلىك ۋە نەپرەت ئىدى» دەپ ئىزاھلىغان. ئۇ يەنە تور بېتىدە ئېلان قىلغان ماقالىسىدا: «5 - فېۋرال 1997 - يىلىدىكى غۇلجا ۋەقەسىدىن كېيىن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى رەھبەرلىكى، ۋەزىپىلەر ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپە سۆپىتىدە <تېررورىزىم، بۆلگۈنچىلىك، رادىكالىزىم>غا قارشى كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىستراگىيەسىنى بەلگىلىدى. ئەمما ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئاتمىش يىلدىن بېرى دۆلەت تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلگەن ئىنقىلاب ۋە سىياسى ھەرىكەتلەرنىڭ نىشانى ھەر زامان ئۇيغۇرلار بولدى. بۇلار يەتمىگەندەك بۇ قېتىمۇ خەۋپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈستىگە قارا تۇمانغا ئوخشاش چۆكتى ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئەسكىرى قىسىم ۋە ساقچىلارنىڭ قوراللارنىڭ نىشانى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۈستىگە قارىتىلدى. ئۇيغۇر كادىر ۋە زىيالىيلار ئۆز ئۈستىدىكى سىياسى بېسىملارنى چوڭقۇر ھېس قىلىشقا باشلىدى. دۆلەتكە بولغان گۇمان ۋە ئىشەنچسىزلىكى ئارتتى.

5 - ئىيۇل 2009 - يىلى ئۈرۈمچى ۋەقەسى پۈتۈن دۇنيانىڭ دىققىتىنى ئۇيغۇرلارغا، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا مەركەزلەشتۈرۈشكە سەۋەب بولدى. مەن بېيجىڭدا تۇرۇۋاتقان بىر ئۇيغۇر زىيالىيسى بولۇش سۆپىتىم بىلەن خىتايدىكى

مادىدى ئىمكانلىرى بىلەن جەنۇبى كورىيە ئۇنىۋېرسىتېتىگە بېرىپ بىلىم ئاشۇرۇش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلاردا بولغان.

2001 - يىلىدا «خىتاي - پاكىستان ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى بىلىم ئادەملىرىنى ئالماشتۇرۇش پروگراممىسى» بويىچە پاكىستان دۆلەتلىك تەرەققىيات تەتقىقات مەركىزىدە بىر مەزگىل ئىشلىگەن، بۇ يەردە «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا بىخەتەرلىك ۋە ئىقتىسادى يۆكسىلىش» ماۋزۇلۇق دېسسرتاتسىيىسىنى تاماملىغان.

2009 - يىلىدا بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى خەلقئارا ئىقتىساد بۆلۈمىدە «خەلقئارا ئىقتىساد» ۋە «ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا نوپۇس، مەنبە ۋە ئېكولوگىيەنى ئاساس قىلىپ ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش»، «ئوتتۇرا ئاسىيادا سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي قۇرۇلما» قاتارلىق ساھەلەردە دەرس بېرىشكە باشلىغان.

ئىلھام توختى 2005 - يىلى «ئۇيغۇر بىز» ناملىق ئۇيغۇرچە، خىتايچە تور بېتىنى ئېچىپ، پائالىيەتكە كىرىشكەن. بۇ تور بەت ئارقىلىق خىتايدىكى پەرقلىق ئېتنىك گۇرۇپپىلار ئارىسىدا پىكىر ئالماشتۇرۇش مەيدانى شەكىللەندۈرگەن.

ۋەتەنپەرۋەر بىلىم ئادىمى ئىلھام توختى ئۆزىنىڭ «ئۇيغۇر بىز» ناملىق ئېنتېرنېت بېتىدە ئېلان قىلغان «يولۇم ۋە غايەم» ماۋزۇلۇق ماقالىسىدا «مېنى يوقسۇللۇق ۋە مۇشەققەت ئېچىدە چوڭ قىلغان ئانامنى بەكمۇ سۆيىمەن، مېنى ھەر جەھەتتىن ئوزۇقلاندۇرغان، ماڭا كىملىك تۇيغۇسىنى سىڭدۈرگەن ئەزىز يۇرتۇمنى بەكمۇ سۆيىمەن. بايلىقى جەھەتتە دۇنيادا تەڭداشسىز يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلارغا ئىگە بولغان مەملىكتىمنى، خىتاينىڭ ئېچىكى رايونلىرىغا ئوخشاش تەرەققىيات ۋە بايلىقلارنى ئېچىدە كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىمەن، يۇرتۇمنىڭ ۋە دۆلىتىمنىڭ جېدەل - ماجرا ۋە بۆلۈنۈش پاتقىقىغا دۈچ كېلىشىدىن قورقىمەن. ۋەتىنىمدىكى كۆپ خىللىق ئېتنىك گۇرۇپلارنىڭ تەڭلىك ئېچىدە قولنى قولغا بېرىپ بىرلىكتە زامانىۋي، مەدەنىيەتلىك بۇيۇك بىر ۋەتەن بولۇپ مەيدانغا كېلىشىنى ئارزۇ قىلىمەن». «مېنىڭ <ئۇيغۇر بىز> ناملىق ئېنتېرنېت بېتىنى ئېچىشتىكى مەقسىتىم، خىتايلار بىلەن ئۇيغۇر ۋە باشقا ئېتنىك گۇرۇپپىلار ئارىسىدىكى مەۋجۇت مەسىلىلەر ئۈستىگە خىتاي ۋە باشقا ئېتنىك گۇرۇپپىغا مەنسۇپ بىلىم ئادەملىرىنى جەلىپ قىلىپ، تىنچلىق، ئۆزئارا چۈشىنىش ئاساسىدا پىكىر ئالماشتۇرۇش ۋە مۇنازىرە ۋەزىيىتىنى يارىتىپ، مەۋجۇت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتىن ئىبارەتتۇر» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەن.

كېيىنكى بىرقانچە يىلدىن بېرى ئىلھام توختىنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھەققىدىكى ئاكادېمىك تەتقىقاتلىرى ۋە مەركىزى ھۆكۈمەتكە يوللىغان دوكلادلىرى خىتاينىڭ ئېچىكى رايونلىرىدىكى ئاكادېمىك نەشرىياتلار تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغانسېرى ئۇنىڭ كۈندىلىك ھاياتىغا بولغان ھەر خىل توسالغۇلار كۆپەيىشكە

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئەڭ ئۈستۈن رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىپ، خەن نەسىللىك پارتىيە سېكرېتارلىرىدىن ئىبارەتتۇر. ئۇرۇمچىدە پارتىلىغان قانلىق تارىخىي ۋەقەلەر، <مۇقىملىق ھەممىنىڭ ئۈستۈندىدۇر> شۇئارى بىلەن دۆلەتنىڭ قوراللىق كۈچىنى مۇقىملىق ئۈچۈن سەپەرۋەر قىلغان خىتاي دۆلىتى چېگرىسى ئىچىدە يۈز بەردى. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى رەھبەرلىكى ئادەت ھالىغا كەلتۈرگەن كونا شۇئارى <ئۈچ خىل كۈچ - تېرورىزىم، بۆلگۈنچىلىك، رادىكالىزىم>نىڭ ئۈستىگە ئارتىپ <مەسئۇلىيەتتىن قورقۇنۇدۇق> دەپ قارىماقتا.

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئېتنىك مەسىلىلەر، خىتاينىڭ باشقا رايونلىرىدىكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە ئوخشاش دېموكراتىك مېخانىزمنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، تىنچلىق، ئادالەت، ئۆزئارا ھۆرمەت، ياخشى نىيەت بىلەن، قانۇنلار ئاساسىدا ھەل قىلىنسا ئىدى ئادالەت يېرىگە كەلتۈرۈلگەن بولاتتى».

ئىلھام توختى ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلىپ: «مەن مىللىي مۇستەقىللىقنى قوللىمايمەن، خىتاي تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ، ئۇيغۇرلار دۆلەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ھەسسە قوشۇش بىلەن بىللە، ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىگىمۇ ئىگە بولۇشى لازىم، مۇھىم بولغىنى ئۇيغۇر رايونىنىڭ ئۆز ئاپتونوم ھوقۇقىغا ھەقىقى رەۋىشتە ئىگە بولۇشىدۇر» دەپ تەكىدلىگەن.

ئىلھام توختى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى خىل ئۆلچەم قوللانغانلىقىنى بىلدۈرۈپ مۇنۇلارنى تەكىدلىگەن: «خىتاي ھۆكۈمىتى تاشقى دۇنيادا مۇسۇلمانلارنى قوللاۋاتىدۇ، ئامېرىكىنىڭ مۇسۇلمان دۇنياسىغا تۆتقان پوزىتسىيەسىنى تەنقىتلەۋاتىدۇ، خىتاينىڭ ئىچكى قىسمىدا بولسا ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىغا بېسىم ئىشلىتىۋاتىدۇ ۋە ئامېرىكىنىڭ مۇسۇلمان دۇنياسىنى ئارقىسىغا ئېلىپ، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇيغۇرلارنى قوللاۋاتقانلىقىنى تەكىدلەۋاتىدۇ، خىتاي ئىجتىمائىي تاراتقۇلىرى، ئۇيغۇرلار ھەققىدە بىر - بىرىگە زىت خەۋەر ۋە باھا بېرىشتىن توختىماۋاتىدۇ. بۇنىڭدا ئەجەبلىنەرلىكى، خىتاي ۋەتەندىشى بولغان تۇڭگانلارغا (خىتاي مۇسۇلمانلىرى)غا ئەرەپ تىلى كۇرسلىرى مەنئى قىلىنمىغان، ئەرەب مەملىكەتلىرى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەت ئورنۇتۇشلىرى، دىنىي نەشرىيات ئىشلىرى ئەركىن قويۇپ بېرىلگەن، ئەمما ئۇيغۇرلارغا مەنئى قىلىنماقتا. ھەتتا بۇ نەرسىلەر جىنايەت ھېسابلانماقتا. ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى ئارقىلىق ئىسلامنى تۆۋەن چۈشۈرىدىغان ۋە مەسخىرە قىلىدىغان ماقالىلەر خىتاينىڭ ئىجتىمائى تاراتقۇلىرىدا كەڭ كۆلەمدە يەر ئالماقتا. بۇلارنىڭ قانۇنلارغا رىئايە قىلمايۋاتقانلىقىغا ۋە بۇنىڭ شىكايەتتە بولۇشمىزغا، يۇقىرى رەھبەرلىك تەرىپىدىن قوللاق سېلىنماۋاتىدۇ. خىتاي خەلقى قارشىسىدا ئۇيغۇرلارنى <شەيتانلاشتۇرۇش>تىن زوق ئالىدىغانلارنىڭ كۆپۈيۈشى، دۆلەتنىڭ دىنىي سىياسەتكە بويسۇندۇرغانلىقىنىڭ بىر ئۇچۇق

ئۇيغۇرلار ۋە باشقا ئېتنىك گۇرۇپپىلارنىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش يولىنى ئىزدەشنى، ھەم ئىنسانىي ھەم مىللىي ۋەزىپە سۈپىتىدە كۆردۈم. بۇ ۋەزىپىگە بەل باغلاش، خىتاينىڭ سىياسىي شەرتلىرىدە بومبا كۆمۈلگەن ۋادىدا يۈرۈشكە ئوخشاش خەتەرلىك بىر ئىش ئىدى. بۇ ئىش مول بىلىمدىن تاشقىرى ئەڭ مۇھىمى بۇيۇك جاسارەت تەلەپ قىلاتتى. مەن خاتا <مىللەتلەر سىياسىتى>نىڭ نەتىجىسىدە خىتاي مەملىكىتىدىكى خىتايلار بىلەن ئۇيغۇرلار ۋە باشقا ئېتنىك مىللەتلەر دۇچ كېلىۋاتقان خەۋپ ۋە تەھلىكىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بېشىمغا كېلىدىغان پۈتۈن خەۋپ ۋە ئاقىۋەتلەرنى نەزەرگە ئالغان ھالدا ۋەزىپەتنى خىتاي دۆلىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىرىگە يەتكۈزۈشكە بەل باغلىدىم».

ئىلھام توختى ئۆزىنىڭ 2009 - يىلى 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى «ئۇيغۇر بىز» تور بېتىدە ئېلان قىلغان «مەۋجۇت مەسىلىلەر؛ تىنچلىق، ئوچۇق - ئاشكارىلىق، تەڭلىك، ئۆزئارا ھۆرمەت ۋە ياخشى نىيەتلىك بولۇش ئارقىلىق ھەل بولىدۇ» ناملىق ماقالىسىدا: «رايونلۇق مىللىي ئاپتونومىيە، دۆلەتنىڭ ئاساسىي سىستېمىسىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئاساسىي قانۇندا، ئوچۇق بىر شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئىچكى ئىشلاردا ئۆز ئۆزىنى ئىدارە قىلىش ھەق ۋە ھوقۇقىغا ئگە بولغان خەلقنىڭ ئۇيغۇرلار ئىكەنلىكى، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا ئوچۇق بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇنىدا مۇنداق يېزىلغان: <1984 - يىلىدا تەكرار مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتىلگەن قانۇنغا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلاردا يەرلىك خەلقلەر ئانا تىلىنى قوللۇنۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەق - ھوقۇقىغا ئگە. يەرلىك خەلق ۋەكىللىرى، يەرلىك رەھبەرلىكىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئورنىدا ۋەزىپە ئالالايدۇ. يەرلىك خەلقلەر ئۆرپ - ئادەت، دىنىي ئەركىنلىكلىرىنى قوغداش ھەق - ھوقۇقىغا ئگە. ئەگەر دۆلەت قانۇنلىرى، ئاپتونوم رايون خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە ياشاش ئۇسۇلىغا مۇۋاپىق بولمسا، ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەت ئىجرا قىلماسلىق، تۈزۈتۈش ۋە رەت قىلىش ھەققىگە ئىگىدۇر> دەپ كۆرسۈتۈلگەن. رايونلۇق مىللىي ئاپتونومىيە قانۇنىدا شۇ نۇقتا ئېنىق بىر شەكىلدە بەلگۈلەنگەن: <ئاپتونوم رايونلاردا پائالىيەت ئېلىپ بارغان سانائەت، تىجارەت ۋە خىزمەت ئورگانلىرىنىڭ، تەبىئىي قاياقلارنى ئېچىشتا ۋە قوللۇنۇشتا يەرلىكلەرنىڭ مەنپەئەتلىرىنى نەزەردە تۇتۇش مەجبۇرىيىتى بار. ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشتا يەرلىكلەرگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىشى كېرەك.> ناھايىتى ئەپسۇسلانغان ھالدا ئېيتىمەنكى، بۇ قانۇنلار قەغەزنىڭ يۈزىدىلا قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىجرا قىلىنىشى توسقۇنلۇققا ئۇچرىماقتا. كىشىنى يەنمۇ چوڭقۇر قايغۇغا سالىدىغان تەرىپى، بۇ قانۇنلارنى چىقارغان مەركىزىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ۋەزىپىلەندۇرۇلۇپ يۇرتىمىزغا ئەۋەتىلگەن ۋە ئۇيغۇرلار نامىغا

قىرغىنچىلىقى» دېگەن نام بىلەن يېزىلدى.

خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتى، 2014 - يىلى 5 - يانۋار كۈنى خىتاي ساقچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان، بېيجىڭ مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور ئىلھام توختىنى، ياز ئايلىرىدا ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىپ، 2014 - يىلى 19 - 23 - سىنتەبىر كۈنلىرىدە خىتاي سوت مەھكىمىسىدە سوتلاپ، يالغان ياۋداق پاكىتلارنى ئۈيدۈرۈپ چىقىرىپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىك جىنايىتى بىلەن ئەيىپلەپ، ئۆمۈر بويى قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلدى. ھازىر ئۈرۈمچىدىكى تۈرمىدە يالغۇز كىشىلىك كامىردا تۇتۇپ تۇرۇلماقتا.

ئۈرۈمچىدىكى خىتاي سوت مەھكىمىسىنىڭ قارارى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ ئادالەتسىز قارارىغا قارشى خەلقئارادا كۈچلۈك نارازىلىق دولقۇنى قوزغالدى. خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتلىرى ۋە مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ جەمئىيىتى ۋە تەشكىلاتلىرى نارازىلىق بىلدۈرۈپ، ئىلھام توختىنىڭ دەرھال قويۇپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلدى.

پروفېسسور دوكتور ئىلھام توختىغا راۋا كۆرۈلگەن بۇ قارارغا قارشى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى جون كەررى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى پرېزىدېنتى بارىك ئوباما، گېرمانىيە باش مىنىستىرى ئانگېلا مەركەل، ئەنگلىيە باش مىنىستىرى داۋىد كامېرون، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى باش سېكرېتارى بانكىمون، باشقا بىر مۇنچە دۆلەتلەرنىڭ دۆلەت رەھبەرلىرى ۋە تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇنلىغان غەرب دۆلەتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، پروفېسسور دوكتور ئىلھام توختىنىڭ دەرھال قويۇپ بېرىلىشى ھەققىدە خىتاي ھۆكۈمىتىگە چاقىرىقتا بولدى. خىتاي ھۆكۈمىتى ھازىرغىچە بۇ چاقىرىق، تەلەپلەرگە قۇلاق سالمىدى.

ئىلىم ئادىمى ئىلھام توختىنىڭ ياخشى نىيەتلىك تەۋسىيە - تەكلىپلىرى، خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن «مىللىي بۆلگۈنچىلىك جىنايىتى» دەپ ھېسابلاندى ۋە ئۇ ئۆمۈرلۈك قاماق جازاسى بىلەن جازالاندۇرۇلدى. ئۇ ماقالە ۋە تەكلىپنامىلىرىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈچۈن مۇستەقىللىق تەلەپ قىلمىغان، تېرور ھەرىكەتلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللانمىغان ئىدى.

خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتى، شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىنكى ئاتمىش بەش يىلدىن بېرى، ھەرقايسى مەزگىللەردە، شەرقىي تۈركىستانلىق مىللىي مۇنەۋۋەرلەر ۋە زىيالىيلارنىڭ بىر بۆلۈمى، ئاقكۆڭۈل ۋە ياخشى نىيەت بىلەن، خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتىگە ئۆزلىرى جاكارلىغان مىللەتلەر باراۋەرلىكى ھەققىدىكى ئاساسىي قانۇن ھۆكۈملىرىگە، مىللىي ئاپتونومىيە پرىنسىپلىرىغا رىئايە قىلىشى ھەققىدە تەكلىپ ۋە تەۋسىيەلەردە بولغان بولسىمۇ، ئۇنى قىلچە ئېتىبارغا

نەتىجىسىدۇر.»

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئاساسىي قانۇنىنىڭ 2 - باب 36 - ماددىسىدا: «خىتاي خەلق جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ پۇقرالىرى دىنغا ئىشىنىش ئەركىنلىكىگە ئىگە. ھەرقانداق دۆلەت ئورگانلىرى، جامائەت تەشكىلاتلىرى ۋە شەخسلەر، گىرۋەكلىرىنىڭ دىنغا ئىشىنىش ۋە ئىشەنمەسلىك ئەركىنلىكىگە توسقۇنلۇق قىلالمايدۇ»؛ 2 - باب 41 - ماددىسىدا: «جۇڭگو پۇقرالىرى دۆلەتنىڭ ھەر قانداق بىر ئورگىنى ۋە ئۇنىڭ خىزمەتچىلىرىنى تەنقىتلەش ۋە ئۇلارغا تەكلىپ بېرىش ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ بىلدۈرۈلگەن. بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن تەييارلانغان «خەلقئارا ئىنسان ھەقلىرى خىتاپنامىسى»نىڭ 9 - ماددىسىدا «ھەربىر شەخس ئېتىقاد، ۋىجدان ۋە دىن ھۆرىيىتىگە ئىگە» دەپ كۆرسىتىلگەن. خىتاي ھاكىمىيىتى رەھبەرلىرى ئۆزلىرى تەرىپىدىن ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن دىنىي ئەركىنلىك توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرنى ئىياغ - ئاستى قىلىپ، خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىنى چەكلەپ، شەرقىي تۈركىستاندا جىددىلىك پەيدا قىلىپ كەلمەكتە.

ئىلھام توختى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە مىللىي ئاپتونوم رايون قانۇنلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئىجرا قىلىنىشى ئۈچۈن، يىگىرمە يىلدىن بېرى ئۆزىنىڭ تىنچلىق شەكىلدىكى كۈرىشىنى داۋام قىلدۇرۇپ كەلدى. ئىلھام توختىنىڭ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنلىرىغا مۇۋاپىق بولغان تەكلىپ ۋە تەۋسىيەلىرى، خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئېتىبارغا ئېلىنمىدى. ئۇ ھەرخىل بېسىم ۋە چەكلىمىلەرگە ۋە ئېغىر تەھدىتلەرگە ئۇچرىدى.

2014 - يىلى شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي كومۇنىست ھاكىمىيىتى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنسان ھەقلىرى توغرىسىدىكى تەلەپ ۋە ئارزۇلىرىغا قارشى قوراللىق بېسىقتۇرۇش ۋە جازالاش ھەرىكەتلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھەر يېرىدە دۆلەت تېررورى يامراپ كەتتى.

2014 - يىلى 7 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، يەنى روزى ھېيتىنىڭ ھارپا كۈنى يېرىم كېچىدە يەركەنىڭ ئېلىشقۇ يېزىسىدا بىر دېھقانىنىڭ ئۇيغۇر خىتاي ساقچىلىرى «ئۆي ئىچىنى تەكشۈرىمىز» دەپ باستۇرۇپ كىرىپ، نارازىلىق بىلدۈرگەن ئائىلە ئەزالىرىدىن بەش كىشىنى ئېتىپ تاشلىدى. بۇ ۋەھشىيانە ھەرىكەتكە نارازىلىق بىلدۈرگەن ئېلىشقۇ يېزىسىدىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى خىتاي ھەربىي ۋە ساقچى قىسىملىرى 7 - ئاينىڭ 28 - 29 - كۈنلىرى، يەنى روزى ھېيتىنىڭ بىرىنجى ۋە ئىككىنچى كۈنلىرى قارا - قويۇق ئوققا تۇتۇپ، ھاۋادىن بومباردىمان قىلىپ، قانلىق قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ، نۇرغۇنلىغان بىگۇناھ ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. بۇ قەتلىئام، شەرقىي تۈركىستان تارىخىغا «يەركەن ئېلىشقۇ

رۇخسەت قىلىنمايدۇ ۋە ھەتتا جازالاندۇرۇلىدۇ. خىتاي ھاكىمىيتى ئاستىدىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئاپتونوم رايونلىرىدا، ئاپتونوم ھوقۇقى توغرىسىدىكى ھەرقانداق پىكىر ۋە تەلەپ قەتئىي رەت قىلىنىش بىلەن بىرلىكتە بۇ پىكىر ۋە تەلەپتە بولغان شەخسلەر «بۆلگۈنچى، تېرورىست» دەپ ئەيىپلىنىپ ئېغىر جازالارغا ئۇچرايدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنسانلار پىكىر قىلالمايدىغان ماشىنا ئادەملەرگە ئايلاندۇرۇلىدۇ.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيتى، شەرقىي تۈركىستاننى ئىشغال قىلغان ۋاقتىتىن كۈنىمىزگىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئاپتونومىيە قانۇنىدا كۆرسىتىلگەن ھەق - ھوقۇقلارنىڭ ھېچبىرى ئىجرا قىلىنمىدى. شەرقىي تۈركىستانغا بىرىنچى نومۇرلۇق ھوقۇقدار قىلىپ مەركەزدىن تەيىنلەنگەن خىتاي ئەمەلدارلىرى مۇستەملىكچىلىك روھى كۈچلۈك، رەھىمسىز، شۇۋىنىست دىكتاتورلاردىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى.

1949 - يىلى ئۆكتەبىردىن 1952 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئاساسلىق ھوقۇقى ئەسكىرىي قوماندان ۋە پارتىيە سېكرېتارى گېنېرال ۋاڭ جىنىڭ قولىدا؛ 1953 - يىلىدىن 1969 - يىلىغىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاساسىي ھوقۇقى، گېنېرال ۋە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋنىڭ قولىدا؛ 1969 - يىلىدىن 1972 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى گېنېرال لوك شۇجىنىنىڭ قولىدا؛ 1973 - يىلىدىن 1978 - يىلىغىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاساسلىق ھوقۇقى ھەربىي رايونى قوماندانى گېنېرال يا ك يۈننىڭ قولىدا؛ 1978 - يىلىدىن 1981 - يىلىغىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ فىڭنىڭ قولىدا؛ 1981 - يىلىدىن 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە يەنە ئاپتونوم رايونلۇق كوممۇنىست پارتىيىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ ئىنماۋنىڭ قولىدا؛ 1988 - يىلىدىن 1995 - يىلىغىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى سۇڭ خەنلياڭنىڭ قولىدا؛ 1995 - يىلىدىن 2010 - يىلىغىچە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىرىنچى سېكرېتارى ۋاڭ لىچۈەننىڭ قولىدا؛ 2010 - يىلىدىن 2016 - يىلىغىچە ئاپتونوم رايونلۇق خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيە كومىتېتى بىرىنچى سېكرېتارى جاڭ چۈنشەننىڭ قولىدا؛ 2016 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى بىرىنچى سېكرېتارى چېن چۈۋەنگونىڭ قولىدا بولۇپ كەلدى. يۇقىرىدا بايان قىلىنغان جەمئىي ئاتمىش يەتتە يىل جەريانىدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسانچە ياشاشنى، مىللەتلەرنىڭ ھەق - ھوقۇقتا باراۋەر بولۇشنى تەلەپ قىلغان، ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى ئارزۇ قىلغان مىللىي مۇنەۋۋەرلەردىن كۇرمىگلىغان ئىنسانلار جازالاندۇرۇلدى ۋە ئۆلتۈرۈلدى.

ئالماي، ئۇلارغا «يەرلىك مىللەتچى، بۆلگۈنچى، چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر، پانتۇركست، پان ئىسلامىست» دېگەن قالپاقلارنى كەيگۈزۈپ، تۇرمىلەرگە تاشلىغان ۋە ھەتتا ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىپ ئۇجۇقتۇرغان ئىدى. بۇ ھەممىگە ئايان بولغان بىر تارىخىي جەريانىدۇر.

بۇ ئەمەلىيەتتە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ «مېنىڭ ئىجرا قىلغان سىياسىتىم ھەققىدە نارازىلىق بىلدۈرۈپ، ئېغىزىنى ئاچساڭ تىلىگىنى كېسىمەن، كۆزۈڭنى ئالايتساڭ، كۆزۈڭنى ئويمەن» دېگەن زوراۋانلىق سىياسىتىدىن ئىبارەتتۇر. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيانقى بۇ سىياسەتتە قىلچە ئۆزگىرىش بولمىغانلىقتىن مەيلى شەرقىي تۈركىستان ئىچىدە، مەيلى چەتئەللەردىكى كۆچمەنلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستانلىق مىللىي مۇنەۋۋەرلەردە: «بىز ئۇچۇن، مىللىتىمىزنىڭ مەۋجۇدىيىتى ئۇچۇن، مىللىي مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىش ۋە كۈرەش قىلىشتىن باشقا يول ۋە چارە قالمىدى» دېگەن خۇلاسە مەيدانغا كەلگەن ئىدى.

بىلىم ئادىمى ئىلھام توختىنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمۇ ئېغىر پاجىئە بىلەن ئاياقلاشتى. بۇنىڭ سەۋەبى:

بىرىنچىدىن، خىتاينىڭ مائارىپى تارىختىن كۆنىمىزگە قەدەر چوڭ خىتايچىلىق ۋە خىتاي شوۋىنىزمى روھى بىلەن داۋام قىلىپ كەلدى. بۇ چوڭ خىتايچىلىق مائارىپى بىلەن تەربىيەلەنگۈچىلەرنىڭ خېلى كۆپچىلىكى «خىتاي دۆلتى دۇنيانىڭ مەركىزىي دۆلتى، يەنى جۇڭگو - مەركىزىي دۆلەت، خىتاي مىللىتى ئەڭ ئۈستۈن مىللەت» دېگەن كۆزقاراش بىلەن يېتىشكەن. شۇنىڭ ئۈچۇن دۇنيانىڭ بىر مۇنچە دۆلەتلىرىدە كۆپچىلىك سانىنى تەشكىل قىلغان مىللەتتىن باشقا مىللەتلەر مەۋجۇت بولسىمۇ، ئۇ دۆلەتلەردە بۆلارنى ھېچقاچان «ئاز سانلىق مىللەت» دەپ ئاتىمىدى. مۇنداق بىر سۆزنى قوللانمىدى. پەقەت خىتاي مەملىكىتىدە، خىتايدىن باشقا مىللەتلەرنى «شاۋشۇمىنزۇ (ئاز سانلىق مىللەت)» دېگەن كەمسىتىش خاراكتېرىدىكى ئاتالغۇ قوللۇنۇلۇپ كەلمەكتە.

مىللىي سىياسەتتىمۇ بۇ ئايرىمچىلىق ۋە كەمسىتىش ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ، خىتايلار بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇناسىۋىتىدە نارازىلىق، جىددىلىك داۋاملىق مەۋجۇت بولماقتا.

ئىككىنچىدىن، خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى ئۇستى يېپىق ۋە بىر پارتىيە ھۆكۈمرانلىقىدىكى توتالىتېر بىر ھاكىمىيەت بولۇپ، ئوچۇق - ئاشكارىلىق ئاساس قىلىنمىغان. پىكىر، ۋىجدان ئەركىنلىكى، مەتبۇئات ئەركىنلىكى، كۆپ پارتىيىلىك ئەركىن سايلام ئىمكانىيىتى مەۋجۇت بولمىغان بىر دۆلەتتۇر.

شۇنىڭ ئۈچۇن بۇ دۆلەتتە ئوخشىمىغان پىكرلەرگە يول قويۇلمايدۇ، ھاكىمىيەت رەھبەرلىرىنىڭ كۆز قاراش ۋە پىكرلىرىدىن باشقا ھەرقانداق تەشەببۇس ۋە تەۋسىيگە

«شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزى» قۇرۇشنى پىلانلاپ ھەرىكەتكە كەچتى. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتنى رەھبەرلىكى بۇ خىل ئىجابىي پائالىيەتنى قوللاپ قۇۋەتلىدى.

2014 - يىلى 7 - ئايدا ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزى كانادا ھۆكۈمىتىنىڭ تەسدىقى بىلەن رەسمىي قۇرۇلدى. يېڭى قۇرۇلغان كانادا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزى 2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىن 7 - كۈنىگىچە كانادانىڭ پايتەختى تورونتودا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي كۈرشىنىڭ ئۈپۈقلىرى ۋە خىرسلار» ناملىق خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنى چاقىرىشنى قارار قىلدى ۋە يىغىنغا قاتنىشىشقا دەۋەت قىلىنغان كىشىلەرگە تەكلىپنامىلار ئەۋەتتى.

خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنى 2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جۈمە سائەت 9:30 دا تورونتو ھايات مەركىزى دوگەرىس تىياتىرخانىسى زالىدا، ئەخمەتجان ئوسمانىنىڭ يىغىنىنى ئېچىش نۇتقى بىلەن باشلاندى. يىغىن باشلىنىشتىن ئاۋۋال شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستىقلال مارشى ئوقۇلدى.

خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا تەكلىپ بويىچە كانادا پارلامېنت ئەزاسى مىس سائوگا سترەنتوۋل ئەپەندى، «خەلقئارا بىر ھۆرىيەت دۇنياسى تەشكىلاتى»نىڭ باشلىقى رەۋشاجەت ئەلى سافى، تىبەت سۈرگۈن پارلامېنتىنىڭ ئەزاسى نور بوتسىرىڭ ئەپەندى بىلەن بىرلىكتە سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى پروفېسسور، دوكتور، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىلەر قاتناشتى.

مۇھاكىمە يىغىنىدا مىس سائوگا سترەنتوۋل ئەپەندى، رەۋشاجەت ئەلى سافى ئەپەندى، نور بوتسىرىڭ ئەپەندىلەر شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلال يولىدىكى ھەققانى كۈرۈشىنى قوللايدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىدلىدى. ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئېغىر سىياسى زۇلۇم، ئىقتىسادى تالاڭ ۋە كۆلتۇر ئاسىملاتسىيون سىياسىتىنى پاش قىلىپ خەلقئارادىكى دېموكراتىيە ۋە ھۆرىيەت تەرەپدارلىرى دۆلەتلەر ۋە خەلقلەردىن شەرقىي تۈركىستانغا ياردەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى.

بۇ قېتىمقى خەلقئارا مۇھاكىمە يىغىنغا، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىگە مەنسۇپ ئادۇوكات ئابدۇللا لەيلى نامان ئەپەندى، يازغۇچى غولام ياغما ئەپەندى، ئىلىيار شەمشىدىن ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە شەرقىي تۈركىستانغا ئائىت ھېچقانداق جەمئىيەت ۋە تەشكىلاتقا مەنسۇپ بولمىغان ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن

ئۇيغۇر ئىلىم ئەھلى پروفېسسور دوكتور ئىلھام توختىنىڭ تىنچلىق يولى بىلەن ئېلىپ بارغان ھەققانىيەت، ئادالەت توغرىسىدىكى ئاق نىيەتلىك پائالىيەت، ئىستەكلىرىمۇ مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە ئۇچراشتىن خالى بولالمايتتى ۋە خالى بولالمىدى. بۇ ئەمەلىي ئەھۋال ۋە ئۆرنەك، شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئۈچۈن بىر تارىخى ساۋاق ۋە تەجرىبىدۇر. بىز خىتاي ھاكىمىيىتىدىن ئىلھام توختى ھەققىدىكى ئۇرۇمچى سوت مەھكىمىسىنىڭ قارارىنى تەكرار كۆزدىن كۆچۈرۈپ ۋە ئۇنى بىكار قىلىپ، ئىلھام توختىنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىمىز!

بىز ئىلھام توختى ۋەقىسىدىن تەجرىبە يەكۈنلەپ، ھۆرىيەت ۋە ئازادلىق يولىدىكى كۈرىشىمىزنى ئاخىرقى غەلىبىگە قەدەر قەتئى داۋاملاشتۇرىمىز!

كانادا شەرقىي تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈلۈشى

2009 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 2014 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمتى تۈركىيە، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، ئاۋستىرالىيە، گېرمانىيە ۋە كانادا قاتارلىق مەملىكەتلەردىكى ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرى ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتى ھەققىدە ئون قېتىمدىن ئارتۇق ئۆزئارا تەھلىل ۋە مۇھاكىمىلەر ئېلىپ بارىدى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن قىلىشقا تېگىشلىك خىزمەتلەر ھەققىدە پىكىر بىرلىكىگە كېلىپ پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى.

2013 ـ يىلى سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىر ئورۇنباسارى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندىنىڭ ئالاقە ئورنۇتۇشى بىلەن پارلامېنت ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بۇرۇنقى ئەزالىرىدىن ئامېرىكىدا ئولتۇرۇشلۇق ئادۇۋوكات ئابدۇللا لەيلى نامان ئەپەندى بىلەن ئىلىيار شەمسىدىن ئەپەندى سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىگە قايتا كىرىشنى تەلەپ قىلدى. سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ مەسلىھەت ھەيئىتى مۇزاكىرە قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىگە قايتىپ كېلىشىنى مۇۋاپىق كۆرۈپ قارار قوبۇل قىلدى. ئابدۇللا لەيلى نامان ئەپەندى سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئەدلىيە مىنىستىرلىكىگە، ئىلىيار شەمسىدىن ئەپەندى بولسا مالىيە مىنىستىرلىكىگە تەيىن قىلىندى.

2014 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، ھاجى مامۇت ئەپەندى، غولام ياغما ئەپەندى، ئابدۇسالام سامى ئەپەندى ۋە تۇردوش ھاجىم قاتارلىق كانادادىكى شەرقىي تۈركىستانلىق مۇنەۋۋەرلىرىمىز كانادانىڭ پايتەختى تورونتودا

يېشىنىڭ چوڭىيىپ بېرىشىگە ئەگىشىپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى تېخىمۇ جانلىق ۋە راۋان ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش مىنىستىرى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندىنىڭ تاكى يەنە بىر قېتىملىق ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا رەسمىي سايلام ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق جۇمھۇرىيەت رەئىسى قايتا سايلاپ چىقىغا قەدەر، ئۆزىگە ۋاكالىتەن ۋەزىپە ئۆتەپتۇرغانلىقىنى جاكارلىدى. يىغىن قاتناشقۇچىلىرى مۇزاكىرە قىلىپ شەرقىي تۈركىستان ئاساسىي قانۇنىنىڭ 28 - ماددىسىغا ئاساسەن، جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىنىڭ تەلىپىنى رەسمىي ھالدا قوبۇل قىلدى ۋە ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندىنى جۇمھۇرىيەت رەئىسىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلى (مۇۋەققەت رەئىس) قىلىپ بەلگىلىدى. مەزكۇر ۋەكىل بۇۋاستە ھالدا جۇمھۇرىيەت رەئىسىگىلا ۋەكىللىك قىلىدۇ، ۋەكىلنى داۋاملىق ئىشلىتىش ياكى ۋەزىپىسىدىن توختىتىش ھوقۇقى بۇۋاستە جۇمھۇرىيەت رەئىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ.

جۇمھۇرىيەت رەئىسى: ئەخمەت ئىگەمبەردى

پارلامېنت رەئىسى: سۇلتان مەخمۇت قەشقىرى

2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كانادا تورونتو

جۇمھۇر رەئىسى ۋەكىلى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، ئۆز ۋەزىپىسىنى ھۆكۈمەت ۋە خەلقىمىزنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئۈمىدىنى يەردە قويماي ئاكتىپ يوسۇندا ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، ئۆزىگە ماسلىشىدىغان، خەلقپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر زاتلاردىن ئىبارەت ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىنى سۈرگۈندىكى پارلامېنت ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىش تەلىپى بىلەن، يىغىنىڭ مۇھاكىمىسىگە سۇندى. يىغىندا جۇمھۇر رەئىسى ۋە پارلامېنت رەئىسى، شۇنداقلا يىغىن قاتناشقۇچىلىرى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ، دېموكراتىك ئۇسۇلدا ئاۋازغا قويۇپ، تۆۋەندىكى كىشىلەرنى ئۇلارنىڭ كىملىكى ۋە كەسپى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ئەزالىقىغا قوبۇل قىلدى. ئۇلاردىن بەزىلىرىنى ۋەزىپىلەرگە تەينىلىدى.

بۇ قارار 2 - نۇمۇرلۇق ھۆججەت بىلەن ئېلان قىلىندى.

1. رۇقىيە تۇردۇش: شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى بايانىاتچىسى (سۆزچىسى)
2. ھاجى مامۇت: كانادادا تۇرۇشلۇق مىللەت ۋەكىلى
3. ئادىل ئابباس: كانادادا تۇرۇشلۇق مىللەت ۋەكىلى
4. نۇر مۇقەددەس: ياپونىيىدە تۇرۇشلۇق مىللەت ۋەكىلى
5. تۇردۇش ھاجىم: كانادادا تۇرۇشلۇق مىللەت ۋەكىلى

يۇقىرىقى كىشىلەر تەكشۈرۈلۈپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاۋازغا قويۇلۇپ، رەسمىي بېكىتىلدى.

ئەنگلىيە لوندوندا تۇرۇۋاتقان ئەنۋەر توختى ئەپەندى، ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگوتوندا تۇرۇۋاتقان ئەركىن ئاسىيە رادىئوسىنىڭ ئۇيغۇر بۆلۈمىدە ئىشلەۋاتقان دوكتور ئەسئەت سۇلايمان ئەپەندى بىلەن ئوبزورچى ئىلشات ھەسەن ئەپەندىلەر ئۆزىنىڭ ئىلمىي دوكلاتلىرى بىلەن ئىشتىراك قىلدى. يىغىنغا كانادادىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلاردىن ئەللىكتىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. يىغىن ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈلدى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 14:30 دا يىغىنغا قاتناشقان شەرقىي تۈركىستانلىقلار تەرىپىدىن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئىرقىي قىرغىنچىلىق سىياسىتىگە قارشى تورونتودىكى ئەلچىخانىسى ئالدىدا داغدۇغىلىق نامايىش ئۆتكۈزۈلدى. نامايىشچىلار تەرىپىدىن خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان قانلىق قىرغىنچىلىق سىياسىتى لەنەتلەندى. خىتاي دىكتاتۇر ھاكىمىيىتىدىن شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان قەتلىئام سىياسىتىنى دەرھال توختىتىش تەلەپ قىلىندى.

مۇھاكىمە يىغىن قىزغىن تالاش - تارتىشلار ۋە ئىلمىي تەھلىللەر بىلەن داۋاملىشىپ، 7 - سىنتەبىر كۈنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاياغلاشتى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمى يىغىنى 2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كانادانىڭ پايتەختى تورونتودىكى مېھمانخانىدا باشلاندى. يىغىنغا جۇمھۇر رەئىس ئەخمەت ئىگەمبەردى، پارلامېنت رەئىسى سۇلتان ماخمۇت قەشقەرىلەر رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىندا شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 5 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى ئېلىپ بېرىلغان خىزمەتلىرى كۆزدىن كەچۈرۈلدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت پروگراممىلىرى مۇھاكىمە قىلىندى. دېموكراتىك روھتا ئېلىپ بېرىلغان مۇزاكىرىلەر نەتىجىسىدە بەزى مۇھىم قارارلار ئېلىندى.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ تەلىپى بويىچە، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن باش مىنىستىرى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى جۇمھۇر رەئىس ۋەكىلى قىلىپ تەينىلەندى. بۇ قارار 1 - نومۇرلۇق ھۆججەت بىلەن ئېلان قىلىندى.

يىغىن دېموكراتىيە ھىمايە قىلىنغان ئاساستا ئېلىپ بېرىلدى. يىغىندا جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندى ئۆزىنىڭ سالامەتلىكى ۋە

9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى كانادادىكى يېڭىن ۋە زىيارەتلىرىمىزنى ئاخىرلاشتۇق، ھەرقايسىمىز كەلگەن مەملىكەتلىرىمىزگە قايتتۇق.

جۇمھۇر رەئىس ۋەكىلى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندىنىڭ، كانادادىكى ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرىمىزنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى، سۈرگۈن ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىزنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە، شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ كانادادا دىپلوماتىيە ۋە ئىنسان ھەقلىرى ئىشخانىسىنىڭ ئېچىلىشى توغرىسىدا، كانادا ھۆكۈمىتىگە مۇراجىئەتتە بولۇپ، كانادا ھۆكۈمىتىنىڭ تەسدىقىنى ئېلىپ، 2015 ـ يىل 8 ـ ئايدا ئىشخانىنىڭ رەسمى ئېچىلىشىنى قولغا كەلتۈردى. بۇ ئەلۋەتتە شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز ئۈچۈن بۈيۈك بىر مۇۋەپپەقىيەتتۇر.

جۇمھۇر رەئىس ۋەكىلى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىمىزنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ياپونىيىگە بېرىپ، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ 7 ـ نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئېچىلىشى ئۈچۈن ئاكتىپ پائالىيەتتە بولۇپ، يىغىنىنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىدە مۇھىم رول ئوينىدى.

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ توكيودا ئۆتكۈزۈلگەن 7 ـ نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى

سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مەنپەئەتى يەنى ئازادلىقى، مۇستەقىللىقى ئۈچۈن قۇرۇلغان سىموۋوللۇق خاراكتېرگە ئىگە بىر پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت بولغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ قۇرۇلۇش تارىخى 2004 ـ يىلى 14 ـ سىنتەبىردىن تارتىپ كۈنىمىزگە قەدەر ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى خەلقئارا جەمئىيەتتە ھېس قىلدۇرۇش ۋە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسىنى جانلىق ھالدا تۇتۇش ئۈچۈن ئىمكانىيەتلەر يار بەرگەن ئاساستا پۈتۈن غەيرىتىنى كۆرسىتىپ كەلدى. بۇنىڭدىن ئاۋۋالقى ۋاقىتلاردا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگوتوندا، تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھرىدە، كانادانىڭ پايتەختى تورونتو شەھرىدە ۋە باشقا جايلاردا جەمئى ئالتە قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىپ، پائالىيەتلىرىنى داۋام قىلدۇرغان سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى، 2015 ـ يىلىنىڭ بېشىدا شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 7 ـ نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنى 12 ـ نويابىردىن 15 ـ نويابىرغىچە ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئېچىشنى قارار قىلىپ تەييارلىق كومىتېتى قۇرۇپ چىققان ۋە ئۇنى 2015 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئېلان

جۇمھۇرىيەت رەئىسى: ئەخمەت ئىگەمبەردى
پارلامېنت رەئىسى: سۇلتان مەخمۇت قەشقىرى
2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كانادا - تورونتو

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومومىي يىغىنىدا پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇش، بولۇپمۇ مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى مۇھىم ۋەقەلەرگە باھا بېرىش مەسلىسىدە ئۆزئارا ماسلاشقان ئورتاق كۆز قاراش ئىپادىلەش توغرىسىدىكى پرىنسىپلار تەكىدلەندى. بۇ ھەقتىكى قارار 3 - نومۇرلۇق ئىچكى ھۆججەتتە كۆرسىتىلدى.

شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ 4 - نومۇرلۇق قارارى:

شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 6 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنى ھۆكۈمەتنىڭ بۈندىن كېيىنكى خىزمەتلىرىنى تېخىمۇ ياخشى ئېلىپ بېرىش، بىر ئورتاق مەقسەتتە، ئوخشاش ئىدىيىۋى قاراشتا، خەلقىمىزنىڭ ۋەتەن ئىچىدىكى مىللىي نارازىلىق ھەرىكەتلىرى ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ شۇنداقلا خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ بۇ نارازىلىقلارغا بولغان ئىنكاسلىرىغا توغرا باھا بېرىش سەۋىپلىك، بىرلا تولۇق ھوقۇقلۇق بايانىاتچى بەلگىلەش بىلەن بىرگە يەنە باشقا دۆلەتلەردە تۇرۇشلۇق ئىلگىرىكى بايانىاتچىلارنى مەزكۇر تولۇق ھوقۇقلۇق بايانىاتچىنىڭ ياردەمچىلىرى قىلىپ تەيىنلىدى.

جۇمھۇرىيەت رەئىسى: ئەخمەت ئىگەمبەردى
پارلامېنت رەئىسى: سۇلتان مەخمۇت قەشقىرى
2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كانادا - تورونتو

يىغىن يۇقىرىدىكى قارارلارنى قوبۇل قىلىپ ئۆز ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملىدى. 2014 - يىلى 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئەخمەتجان ئوسمانىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى بىلەن كانادانىڭ چېگرىسىدىكى نىگارا شارقىراتمىسى بويىغا بېرىپ، بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ھەيۋەتلىك شارقىراتمىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. چېگرادىكى كانادا شەھرى نىگارا شەھرىنى ئايلىنىپ، ئۇنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرۈپ ھاياجانلاندۇق.

9 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كانادانىڭ پايتەختى تورونتونىڭ شەھەر مەركىزىنى ئايلىنىپ زىيارەتتە بولدۇق.

ئورۇنلىرىنىڭ قىممەتلىك ۋەكىل ۋە مۇخبىرلىرى:

مەن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى نامىدىن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ تارىخىي ئەھمىيەتلىك 7 - نۆۋەتلىك يىغىنىنىڭ ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئېچىلغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلايمەن.

ئومۇمى يىغىنىمىزغا خوش كەلدىڭلار! شەرەپ بەردىڭلار ! مەن پارلامېنتىمىزغا ۋاكالىتەن سىزلەرنى قىزغىن قارشى ئالىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ، ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن سالام يوللايمەن ۋە سەممى ھالدا ھال - ئەھۋال سورايمەن. پارلامېنتىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ بۈگۈنكى يىغىنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ جاپالىق كۈرەشلىرى نەتىجىسىدە 1933 - يىلى ۋە 1944 - يىلى قۇرۇلغان ئىككى مۇستەقىل جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ قۇرۇلغان مۇبارەك كۈنىگە توغرا كەلدى. 1933 - يىلى 12 - نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ 82 - يىللىقىنى، 1944 - يىلى 12 - نويابىردا غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ 71 - يىللىقىنى تەبرىكلەيدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرىمەن. بۇ بايرام مۇناسىۋىتى بىلەن سىزلەرنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن. شانلىق بايرىمىمىز مۇبارەك بولسۇن! بۇ جۇمھۇرىيەتلەرنى قۇرۇش يولىدا پىداكارلىق بىلەن كۈرەش قىلغان ۋە مۇشۇ يولدا شېھىد بولغان ۋە يا باقى دۇنياغا كۆچۈپ كەتكەن پىداكار رەھبەرلىرىمىزگە، قەھرىمان جەڭچىلىرىمىزگە جانابى ئاللاھتىن رەھمەت ۋە جەننەت ماكان تىلەيمەن. ھاياتتا قالغانلارنىڭ ساغلام، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرىمەن.

شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنىڭ جىددى ئېھتىياجى ۋە خەلقىمىزنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، تۈرلۈك مەملىكەتلەردە ياشاۋاتقان مۇھاجىرەتتىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى، ئۇ مەملىكەتلەردە قۇرۇلغان جەمئىيەت، ۋەقپ قاتارلىق تەشكىلاتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى بىر يەرگە جەم بولۇپ، 20 - ئەسىردە شەرقىي تۈركىستاندا قۇرۇلغان ئىككى مۇستەقىل جۇمھۇرىيەتنىڭ داۋامى سۈپىتىدە 14 - سىنتەبىر 2004 - يىلى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ پايتەختى ۋاشىنگوتوندا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ چىقىپ، ئامېرىكا كونگىرە بىناسىدا دۇنياغا ئېلان قىلغان ئىدۇق. سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغىنىغا بۈگۈن ئون بىر يىلدىن ئاشتى. ھۆكۈمىتىمىز ۋە پارلامېنتىمىز پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ئون بىر يىلدىن بۇيان ئۆز پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇشتا، ئۇنىڭ خەلقئارادىكى پائالىيەتلىرىنى كۈچەيتىشتە، مۇھىم رول ئوينىغان شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرى، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان

قىلغان ئىدى. تەييارلىق كومىتېتى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تۆۋەندىكى كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى:

1. ئابلاجان لەيلى ناماڭ
2. ئەخمەتجان ئوسمان
3. خىزىر بەك غەيرەتوللا
4. رۇقىيە تۇردۇش
5. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى
6. غۇلام ئوسمان ياغما
7. مۇقەددەس نۇر
8. ئىسمائىل چىنگىز
9. ئىلىيار شەمسدىن

تەييارلىق كومىتېتىدىكىلەرنىڭ پىداكارلىق بىلەن ئېلىپ بارغان تەييارلىق خىزمەتلىرى نەتىجىسىدە يېغىن بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئېچىلدى.

دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىدىن - ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، كانادا، ئاۋستىرالىيە، تۈركىيە، ئەنگلىيەدىن كېلىدىغان ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئەزالىرى ۋە تەكلىپ بىلەن قاتنىشىدىغان مېھمانلار 2015 - يىلى 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنىگىچە ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيوغا كېلىپ بولدى. يېغىنغا قاتنىشىدىغانلار ئايرودۇرۇمدا كۈتۈۋېلىندى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسى خانىدا ئايرودۇرۇمدىكى رويال پارك مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

2015 - يىلى 12 - نويابىر كۈنى ئەتىگەندە يېغىن قاتناشچىلىرى توكيو شەھىرىدىكى ئولىمپىيات باغچىسىدىكى ئۆتەلگە يەرلەشتى ۋە ئەتىگەنلىك چايلىرىنى ئىچىپ بولغاندىن كېيىن سائەت 11 دە ئولىمپىيات باغچىسىنىڭ زالىدا سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك ئومۇمى يېغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. مۇراسىم يېغىنغا كۈن تەرتىپ بويىچە، سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى بولۇش سۇپتىم بىلەن، مەن رياسەتچىلىك قىلدىم. يېغىن پروگرامى بويىچە مۇراسىمدا ئالدى بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت مارشى ئوقۇلدى. ئاندىن قۇرئانى كەرىم ئوقۇلۇپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشىدە شېھىد بولغانلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلىندى ۋە ئۇلار ئۈچۈن بىر مىنۇت سۈكۈتتە تۇرۇلدى. ئاندىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسلىكى سالاھىيتىم بىلەن يېغىننى ئېچىش نۇتقى سۆزلىدىم.

يېغىن ئېچىش نۇتقۇمنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

«ھۆرمەتلىك سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى، جۇمھۇر رەئىس ۋەكىلى، سۇرگۈندىكى ھۆكۈمەتنىڭ باش مىنىستىرى، باش مىنىستىر ئورۇنباسارلىرى، مىنىستىرلار، پارلامېنت ئەزالىرى، مۆھتىرەم مېھمانلار، ئاخبارات

ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئېچىلىشى، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ يېڭى بىر تارىخى باسقۇچقا قەدەم قويغانلىقىنىڭ ئىشارىتىدۇر. بۈگۈن ھەممىگە مەلۇم بولغۇنىدەك شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەھۋالى پاجىئەلىك بىر ۋەزىئەت ئىچىدە تۇرماقتا. خەلقىمىز ئىزىلمەكتە، خورلانماقتا، باستۇرۇلماقتا. بىزنىڭ داۋايىمىز خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ سىياسىي زۇلۇم، ئىقتىسادى سۈمۈرگە ۋە كۆلتۇر ئاسىملاتسىيىسىگە قارشى ھەققانىيەت داۋاسىدۇر: ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىيەت ۋە ئىستىقلال داۋاسىدۇر: ئىشغال قىلىنغان 1824000 (بىر مىليون سەككىز يۈز يىگىرمە تۆت مىڭ) كۋادرات كىلومېتىرلىك تۇپراقىمىزنى ئاسارەت ئاستىدىكى ئوتتۇز بەش مىليون خەلقىمىزنى ھوقۇقىيەت، ئىستىقلال ۋە ئىنسانىي ھەق - ھوقۇققا ئىگە قىلىش، تارىخىي ئىگىدارلىق ھوقۇقىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش داۋاسىدۇر. خىتاي مۇستەملىكچىلىرى ئۇيغۇر خەلقى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنى بۈگۈن <تېررورىست، رادىكال ئىسلامچى، مىللىي بۆلگۈنچى> دېگەن نامىلار بىلەن ئاتاپ قوراللىق باستۇرماقتا. بۇ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي ئارزۇ - ئىرادىسىنى يوق قىلىپ تاشلاشقا ئۇرۇنماقتا. بىز شۇنىڭغا قەتئى ئىشىنىمىزكى، بىزنىڭ بۇ ھەققانى داۋايىمىز چوقۇم غەلبە قىلىدۇ. ئاي - يۈلتۇزلۇق كۆك بايرىقىمىزنى ۋەتىنىمىزنىڭ تۇپراقىدا لەپىلدىتىدىغان كۈنلەر، ئەلۋەتتە يېتىپ كېلىدۇ.

745

لېكىن كۈرەش يولىمىز مۇشەققەتلىك، ئەگرى - توقايلىقلارغا تولغان بولۇپ، بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

بىز بۇ قېتىمقى يىغىن ئارقىلىق مۇستەقىللىق كۈرىشىمىزنىڭ يۈز يىللاردىن بۇيانقى تەجرىبە ساۋاقلىرىنى، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى ئون بىر يىللىق تەجرىبە ساۋاقلارنى ياخشى يەكۈنلەپ، كۈرىشىمىزنى يېڭى بىر تارىخىي باسقۇچقا كۆتۈرۈشىمىز لازىم.

بۇ قېتىمقى يىغىندا ئۆزئارا مەسلىھەت ۋە يېڭى سايلام ئارقىلىق سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئورگانلىرىنى كۈچلەندۈرۈپ، مۇجادىلىمىزدە يېڭى بىر بوسۇش ۋە ئالغا ئىلگىرلەش ھاسىل قىلىشىمىز كېرەك.

شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان ئون بىر يىلدىن بۇيان قابىلىيەتلىك جاسارەتلىك يېڭى كۈچلەر، مۇنەۋۋەر ياشلار مەيدانغا كەلدى. ئۇلارنى ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت ئورگانلىرىدا مۇھىم مەۋقەئەلەرگە كەلتۈرۈش، ئۇلارغا ئومىد باغلاش ۋە ئۇلارنى يېتىلدۈرۈش، شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ مۇھىم ئېھتىياجى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن.

بىز بۇ يىغىن جەريانىدا بىرلىك - ئىتتىپاقلىقىمىزنى كۈچلەندۈرۈپ، بۇ قېتىمقى 7 - نۆۋەتلىك يىغىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، خەلقىمىزنىڭ

جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىس ئورۇنباسارى مەرھۇم ئابدۇۋۇھلىجان ئەپەندى: شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنسان ھەقلىرىگە مەسئۇل دۆلەت مىنىستىرى دوكتور ئەخمەت تۈركۆز ئەپەندى؛ شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەر ئاقساقالى، پارلامېنت ئەزاسى، جۇمھۇر رەئىسىمىزنىڭ مەسلىھەتچىسى مەھەممەت سالىخ ھاجىم ئاكىمىز؛ بۇ يىل 5 - سىنتەبىر كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جىددە شەھرىدە توقسەن ئالتە يېشىدا پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلغان شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنىڭ پىداكار مۇھىم رەھبەرلىرىدىن بىرى، 1995 - يىلىدا ئامېرىكادا قۇرۇلغان <شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق مەركىزى>نىڭ قۇرۇغۇچىلىرىدىن بىرى، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇر رەئىسىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى ھۇسەيىن قارى ئىسلامى قاتارلىق مۇنەۋۋەرلىرىمىز ۋاپات بولۇپ ئارىمىزدىن ئايرىلدى. بۇ مۇنەۋۋەرلىرىمىزگە ھەم تەزىيەلىرىمىزنى بىلدۈرىمىز ۋە ئۇلارغا جانابى ئاللاھتىن رەھمەت ۋە جەننەت ماكان تىلەيمىز. ئۇلارنى ھەر زامان ئەسلەپ خاتىرىمىزدىن چىقارمايمىز.

سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 7 - ئومۇمى يىغىنىنىڭ دۇنيانىڭ ئىقتىسادىي ۋە تېخنولوگىيە كۈچىگە ئىگە دۆلەتلىرىدىن بىرى بولغان ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئېچىلىشقا ئىمكانىيەت يارتىپ بەرگەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تارىخىي دوستى ياپونىيە خەلقى ۋە ھۆكۈمىتىگە سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى نامىدىن تەشەككۈرلىرىمنى ئىزھار قىلىپ ئۆتۈشنى بىر ۋىجدانى بۇرچۇم دەپ ھېسابلايمەن.

ياپونىيە خەلقى تارىختىن بېرى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەقلىق مىللىي داۋاسىغا، ئۇلارنىڭ ھۆرىيەت، ئازادلىق ۋە ئىستىقلالغا ئېرىشىشىگە ھەر دائىم ھېسداشلىق قىلىپ كەلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر قەھرىمان ئوغلانى گېنېرال ماخمۇت مۇھتى باشچىلىقىدىكى مۇنەۋۋەرلىرى، 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا رۇس ئىمپېرىيەسىنىڭ خىتاي جاللات شىڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىرى گۇرۇھىنى قوللاپ، مىللىي مۇنەۋۋەر كۈچلەرگە قارشى قانلىق باستۇرۇش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، بۇ مۇنەۋۋەرلىرىمىز خەلقئارادىن ياردەم قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتى بىلەن مەملىكەت سىرتىغا چىققان. چەتئەللەردە ئۆزلىرىنىڭ كۆرۈشىنى داۋام قىلدۇرۇشتا زور توسالغۇ ۋە مۇشكۈلاتلارغا دۇچ كەلگەنده، ياپونىيە خەلقى ئۇلارغا باغرىنى ئېچىپ يار - يۆلەكتە بولدى. بۇنى بىز شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئەبەدىل - ئەبەت ئۇنۇتمايمىز. سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ياپونىيە خەلقى بۇنىڭغا ئېتىبار بىلەن قارىدى. خەۋەرلەر تارقاتقى، ئاساسىي قانۇنىمىزنى 2005 - يىل 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ياپونىيە ئۇنىۋېرسىتېتى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەر بۆلۈمى ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدى.

بۇگۈن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 7 -

دېدى: «خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستان ئەزەلدىن خىتاي تۈپرىقىنىڭ بىر پارچىسى دېگەن ئۇيدۇرما سەپسەتىسىنى بازارغا سېلىپ كەلدى. بۇ تامامەن يالغان بىر ئەپسانىدۇر. شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇرلار تارىختىن بېرى كۆپ قېتىم دۆلەت قۇرۇپ، ئۆز ھاكىمىيىتىگە ئىگە بولۇپ ياشىغان ئىدى.

مەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمەن. سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلالىيەت يولىدىكى كۈرىشىگە ھېسداشلىق بىلدۈرىمەن. بۈگۈن تەيۋەندىكى خىتايلار، چوڭ قۇرۇقلۇقتىكى خىتايلار بىلەن بىر مىللەت بولۇشىغا قارىماي ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقىنى تەلەپ قىلىۋاتقان يەردە تارىختا مۇستەقىل دۆلەتلەر قۇرۇپ ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ كەلگەن، خىتايلار بىلەن تىلى، دىنى، كۇلتۇرى بىردەك بولمىغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ يەنى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىش ھەققى يوقمۇ؟ مەن ئۇلارنىڭ مۇنداق تەلەپتە بولۇشىنى تامامەن ھەقلىق دەپ ھېسابلايمەن.»

ئۇنىڭ خىتاي تىلىدا سۆزلىگەن بۇ سۆزلىرىنى سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق باش مىنىستىرى دىمىيان رەخمەت كۆپچىلىككە تەرجىمە قىلىپ بەردى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنتىنىڭ ئەزالىرى قىزغىن ئالقىشلىدى.

خې جۇن خىتاي دېموكراتلىرى ۋەكىللىرىنىڭ بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى ۋە دۇنيا ئۇيغۇر ياشلىرى قۇرۇلتايلىرىدا سۆزلىگەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي ئىستىقلال داۋاسىنى قوللاشتا ئېنىق بولمىغان، بەزى شەرتلەرگە باغلانغان سۆزلىرىدىن پەرقلىق ھالدا ئوچۇق ۋە كەسكىن شەكىلدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشىنى بىرىنچى قېتىم جاسارەت بىلەن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى.

شۇ كۈنى سائەت 14:30 دىن 16:30 غىچە بولغان ئارىلىقتا سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى، باش مىنىستر ئىسمائىل چىنگىز، جۇمھۇر رەئىس ۋەكىلى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندىلەر، پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىدىن دوكلاتلار بەردى. دوكلاتلار ھەققىدە مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بېرىلدى. سائەت 17:00 دىن 17:30 غىچە سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ رەئىسى پروفېسسور، دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئۆز ۋەزىپىلىرىدىن كوللېكتىپ ھالدا ئىستىپا بەرگەنلىكىنى جاكارلىدى.

شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى مىنىستىرلار كابىنېتىنىڭ ئىستىپاسىنى، باش مىنىستر ئىسمائىل چىنگىز ئەپەندى جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردىگە تاپشۇردى. ئىستىپا بەرگەن ۋە يېڭىدىن ئۆزىنى پارلامېنت ئەزالىقىغا كۆرسەتكەن

بىزدىن كۆتكەن ئۇمىدىنى ئاقلاش، بىزنىڭ ۋىجدانى، ئەخلاقى ۋەزىپىمىزدۇر. مەن بۇ يىغىننىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك غالىبىيەت يىغىنى بولۇپ تارىخقا ئالتۇن ھەرپلەر بىلەن يېزىلىدىغانلىقىغا قەتئى ئىشىنىمەن.

ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرلىك، ئىتتىپاقى!

ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ جاسارەت بىلەن ئېلىپ بېرىۋاتقان مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشى!»

يىغىن ئېچىش نۇتقىدىن كېيىن مەن سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىنى سۆزگە تەكلىپ قىلدىم. ئەخمەت ئىگەمبەردى مۇنبەرگە چىقىپ، بۇ قېتىمقى توكيو يىغىنىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېچىلغانلىقىنى تەبرىكلەپ سۆز قىلدى. ئۇ يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا سالام ۋە ھۆرمەتلىرىنى ئىپادىلەپ ئۆتكەندىن كېيىن: «سۇرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئېچىلغانلىقى ناھايىتى مۇھىم بىر تارىخىي ۋەقەنى ھېسابلىنىدۇ. مەن بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ياپونىيە خەلقى ۋە ياپونىيە ھۆكۈمىتىگە تەشەككۈرلىرىمنى بىلدۈرۈپ ئۆتىمەن. بۇ قېتىمقى يىغىنىمىزنىڭ ياپونىيەنىڭ پايتەختى توكيودا ئۆتكۈزۈلۈشى - شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسىنىڭ ھەققانى بىر دەۋا ئىكەنلىكىنى، بىزنىڭ بۇ ھەقلىق دەۋادا يالغۇز ئەمەسلىكىمىزنى ئىسپاتلايدۇ. لېكىن دەۋايىمىزنىڭ يولى ئۇزۇن ۋە مۇشەققەتلىكتۇر. دەۋايىمىز ھەققانى دەۋا بولغانلىقتىن ئۇ ئاخىرى بىر كۈن چوقۇم غەلبە قازىنىدۇ. بۇنىڭغا چوقۇم ئىشىنىشىمىز ۋە كۈرىشىمىزنى ھارماي - تالماي ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك» دەپ تەكىدلىدى. ئاندىن يىغىن كۈن تەرتىپى ۋە نۆۋەت بويىچە سۇرگۈن ھۆكۈمىتىنىڭ باش مىنىستىرى ئىسمائىل چىنگىز ئەپەندى، جۇمھۇر رەئىسى ۋەكىلى ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، مۇئاۋىن باش مىنىستىر خىزىربەك غەيرەتوللا ئەپەندىلەرنى سۆزگە تەكلىپ قىلدىم. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىمۇ قىزغىن ھاياجان بىلەن تىڭشالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن كۈزەتكۈچى مېھمان ئەنۋەر توختى، تۈركىستان مەدەنىيەت ۋە ھەمكارلىق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئەكبەر ياسا ئەپەندىلەرنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدىم. ئۇلار شەرقىي تۈركىستان سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئېچىلىشىنى تەبرىكلىدى ۋە يىغىنغا مۇۋەپپەقىيەت تىلەكلىرىنى بىلدۈردى. ئاندىن كېيىن سائەت 13:20 دە مەن يىغىن رەئىسلىكى سۈپىتىم بىلەن بۇ قېتىمقى يىغىنىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىغا قاتناشقان كانادادىكى خىتاي دېموكراتلىرى جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى خې جۇن ئەپەندىگە سۆز بەردىم. ئۇ مۇنبەرگە چىقىپ يىغىن ئىشتىراكچىلىرىغا ھۆرمەت - ئېھتىرامىلىرىنى بىلدۈرۈپ ئۆتكەندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ شۇنداق

هالدا قوبۇل قىلىندى. يىغىن يېڭى پارلامېنت ئەزالىرى تەرىپىدىن پارلامېنت رەئىسىنى سايلاپ چىقىش كۇنتەرتىۋىگە ئۆتتى. سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئۇزۇنساق پارلامېنت رەئىسلىكىدىن ئىستېپا بەردى. بىر مۇنچە پارلامېنت ئەزالىرى تەرىپىدىن تەكرار پارلامېنت ئەزالىقىغا كۆرسۈتۈلگەن بولسىمۇ، پارلامېنت ۋە ھۆكۈمەت تەركىپىنى ياشلاشتۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەپ، ئۇزۇنساق 7 - نۆۋەتلىك سۇرگۈن ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ ئېچىلىش يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغان تەشەببۇسىغا ئالدى بىلەن ئۇزۇنساق ئۆزنەك بولۇشىنى ئىلگىرى سۈردى ۋە پارلامېنت ئەزالىرى ئىچىدىكى ياشلاردىن كۇرەش ئاتىخان ئەپەندى، ئابلاجان لەيلى نامان ئەپەندى، ئىلىيار شەمسىدىن ئەپەندىلەرنى پارلامېنت رەئىسلىكىگە نامزات قىلىپ كۆرسەتتى. مۇلاھىزە ۋە تالاش تارتىشلاردىن كېيىن كۇرەش ئاتىخان(گېرمانىيە) ئەپەندى يېكى پارلامېنت رەئىسلىكىگە ئىلىيار شەمسىدىن ئەپەندى پارلامېنت (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى) مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كۆپچىلىك ئاۋاز بىلەن سايلاپ چىقىلدى.

سايلامدا باش مىنىستىرلىككە ئىسمائىل چىنگىز ئەپەندى، جۇمھۇر رەئىسلىككە ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى جۇمھۇر رەئىس ئورۇنباسارلىقىغا خىزىربەك غەيرەتوللا كۆپچىلىك ئاۋاز بىلەن سايلاپ چىقىلدى. جۇمھۇر رەئىسلىككە سايلانغان ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، باش مىنىستر قىلىپ سايلانغان ئىسمائىل چىنگىز ئەپەندىگە يېكى ھۆكۈمەت كابىنىتىنى تەشكىللەپ چىقىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

13 - نويابىر جۇمە كۈنى

09:00 - 11:00 غىچە باش مىنىستر تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن سۇرگۈن ھۆكۈمىتى كابىنىتى، جۇمھۇر رەئىس ئەخمەتجان ئوسمان تەرىپىدىن تەستىقلاندى ۋە يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ھۆكۈمەت كابىنىتى پارلامېنتىنىڭ ئىشەنچ ئويىنى ئالدى. باش مىنىستر ئىسمائىل چىڭگىز تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن ۋە پارلامېنتىنىڭ ئىشەنچىسىنى ئالغان ھۆكۈمەت كابىنىتى تۆۋەندىكى ئىسىملاردىن تەشكىل تاپتى:

باش مىنىستر: ئىسمائىل چىڭگىز، (تۈركىيە)
باش مىنىستر ئورۇنباسارى: غولام ياغما (كانادا)
باش مىنىستر ئورۇنباسارى: ياقۇپجان (تۈركىيە)
تاشقى ئىشلار مىنىستىرى: ئابلاجان لەيلى نامان (ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى)
مالىيە مىنىستىرى: يار مەھەممەت بۇغرا (كانادا)
ئىچكى ئىشلار مىنىستىرى: سەرقان دىنچ تۈرك (تۈركىيە)
كۇلتۇر ۋە مۇئارىپ مىنىستىرى: ماھىرە غوپۇر (كانادا)
ھۆكۈمەت بايانىاتچىسى: رۇقىيە توردوش (كانادا)

ئۇچ كۈن داۋام قىلغان پارلامېنت يىغىنى نەتىجىسىدە تەشۇىقات ۋە بىخەتەرلىك مىنىستىرىنى باش مىنىستىرنىڭ يېقىن ئارىدا تەيىن قىلىشىدىن باشقا، نەشرىيات

پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈپ باھالايدىغان بىر «سالاھىيەت ۋە خەۋپسىزلىك تەكشۈرۈش كومىسىيونى» تەشكىل قىلدى.

يېغىندا جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردى ئۆز ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىش ئىستېپانامىسىنى پارلامېنت رەئىسى سۇلتان ماخمۇت قەشقەرى ئەپەندىگە تاپشۇردى.

جۇمھۇر رەئىسى ئەخمەت ئىگەمبەردىنىڭ ئىستېپانامىسى تۆۋەندىكىدىن ئىبارەت ئىدى:

«ئىستېپانامە

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى سۈرگۈندىكى ھۆكۈمىتى (ش ت ج س ھ) پارلامېنت رەئىسى ھۆرمەتلىك پروفېسسور دوكتور - سۇلتان مەخمۇت ئەپەندىمگە:

ھۆرمەتلىك ئەپەندىم:

مەن - ئەخمەت ئىگەمبەردى، 2004 - يىلى 14 - سىنتەبىر ئامېرىكىدا قۇرۇلۇپ، ئېلان قىلىنغان ش ت ج س ھ نىڭ رەئىس جۇمھۇرلۇق شەرەپلىك ۋەزىپىسىنى ھازىرقى كۈنگىچە ئىمكانىيىتىمنىڭ يېتىشىچە ئورۇنداپ كەلدىم.

يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان يېشىمنىڭ ئۇلغىيىشى ھەم سالامەتلىكىمنىڭ ناچارلىشىشى بىلەن بۇ ئۇلۇغ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشتا ئۆزەمنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم .

شەرقىي تۈركىستان دەۋاسىنىڭ بۈگۈنكى جىددى ئېھتىياجى ۋە كېلەچەكتىكى زور ئۆزگىرىش، ئۇلۇق رىۋاجنى كۆزدە تۇتۇپ، ش ت ج س ھ نىڭ رەئىس جۇمھۇرلۇق ۋەزىپىسىدىن ئۆز ئىختىيارىم ھەم رازىمەنلىكىم بىلەن ئىستېپا سورايمەن. ش ت ج س ھ پارلامېنتى ھەم ھۆكۈمىتىنىڭ مېنىڭ بۇ ئىستېپايىمنى قوبۇل قىلىشىنى سەمىمى ئۈمىد قىلىمەن.

ھۆرمەت بىلەن:

ئەخمەت ئىگەمبەردى - ش ت ج س ھ نىڭ جۇمھۇر رەئىسى

2015 - يىلى 10 - نويابىر، شەھرى - ئادېلايد، ئاۋستىرالىيە»

17:30 دىن 18:30 غىچە سالاھىيەت ۋە خەۋپسىزلىك تەكشۈرۈش كومىسىيونى يىغىن ئۆتكۈزۈپ ئۆزلىرىنى پارلامېنت ئەزالىقىغا كۆرسەتكەنلەرنىڭ سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈپ، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنىدىغان ئەللىك بەش كىشىلىك پارلامېنت ئەزالىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە بېكىتىپ چىقتى.

سائەت 20:00 دىن 22:00 گىچە سايلام ئېلىپ بېرىلدى.

سالاھىيەت ۋە بىخەتەرلىك تەكشۈرۈش كومىسىيونۇ تەرىپىدىن دەسلەپكى قەدەمدە بېكىتىپ چىقىلغان يېڭى پارلامېنت ئەزالىرى، يىغىندا ئېلان قىلىنىپ رەسمىي

قىلىپ ئۆتىتۇق.

سائەت 13:00 تىن 15:30 غىچە بولغان ئارىلىقتا يىغىن ئىشتىراكچىلىرى توكيو جامىسىغا بېرىپ مۇبارەك جۇمە نامىزىنى ئوقۇپ دۇئا - تىلاۋەتتە بولدۇق. نامازدىن كېيىن توكيو جامىسىنىڭ چۈشلۈك تاماق ئىكرامىيەسى بىلەن غىزالاندۇق. جامىنىڭ ئىچىنى ۋە ئىسلام كۇلتۇر مەركىزىنى زىيارەت قىلدۇق. بۇ كۇلتۇر مەركىزىدە «بارتىن تۈرك دۇنياسى گېزىتچىلەر ئىتتىپاقى»نىڭ رەئىسى گۈنگۆر ئارسلان ئەپەندىنىڭ توكيو جامىسىنىڭ ئىمامى ۋە ئىسلام كۇلتۇر مەركىزىنىڭ دىرېكتورى تۈركىيەلىك مۇھەممەد راسىت ئالامى غوجىغا «تۈرك دۇنياسى ياخشى نىيەت ۋە سۆيگۈ مۇناسىۋىتى مۇكاپاتى» تەقدىم قىلىش مۇراسىمىغا قاتناشتۇق.

توكيودىكى ئېكسكۇرسىيە ۋە ئۇچرىشىش پائالىيەتلىرىمىز

2015 - يىلى 14 - نويابىر شەنبە كۈنى ئالدىن تەييارلانغان پروگرام بويىچە سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋە پارلامېنتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك يىغىنىغا قاتناشقان رەسمىي ۋەكىللەر بىلەن تەكلىپ بويىچە كۈزەتكۈچى مېھمان سۈپىتىدە قاتناشقانلار ئەتىگەن سائەت 9:00 دا چوڭ تېپتىكى ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ توكيو شەھەر ئىچىنى ئايلىنىش بىلەن بىرلىكتە، ئالدى بىلەن ياپونىيە پارلامېنتى بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. ياپونىيەنىڭ مۇھىم تارىخىي قارارلىرىنى بەلگىلەيدىغان بۇ بىنا ناھايىتى كەڭ دائىرىلىك ئورۇنغا جايلاشقان بولۇپ بەكمۇ كۆركەم ۋە ھەيۋەتلىك ئىدى. پارلامېنت بىناسىنىڭ بۈيۈك زالى ۋە ھەرقايسى بۆلۈملىرىنى مېھماندارىمىز بىزگە تەپسىلى كۆرسىتىپ، چۈشەندۈرۈپ بەردى. پارلامېنت بىناسى ئالدىدا خاتىرە بولۇپ قالسۇن دەپ رەسىمگە چۈشتۇق.

ياپونىيە پارلامېنت بىناسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ بولغاندىن كېيىن توكيو شەھەر مەنزىرىسىنى كۈزىتىدىغان توكيو ئىستاسيونىغا يېتىپ كەلدۇق. توكيونىڭ شەھەر مەنزىرىسىنى سەيلە قىلىدىغان بۇ ئورۇن دۇنيا بويىچە ئەڭ ئىگىز كۈزۈتۈش مۇنارىسى بولۇپ، ئېگىزلىكى ئۇچ يۈز ئوتتۇز ئۇچ مېتىر ئىدى. بۇ كۈزۈتۈش مۇنارىسى قىرىق مىڭ تونىنا ماتېرىيال بىلەن ياساپ چىقىلغان. ئۇنىڭ قۇرۇلۇش ئالاھىدىلىكى، مۇكەممەللىكى، گۈزەللىكى بىزنى بەكمۇ ھەيران قالدۇردى. بىز بۇ مۇنارىنىڭ ئەڭ ئۈستۈن قەۋىتىگىچە چىقىپ، توكيو شەھىرىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆزدىن كەچۈردۇق. بىز ئۇ يەردە ئۆزىمىزنى كۆك ئاسمانغا چىقىپ قالغاندەك ھېس قىلدۇق. پەسكە قارىغان چېغىمىزدا يولدىن كېتىۋاتقان يوغان ئاپتوبۇسلار، ئاپتوموبىللار خۇددى كىچىك ئويۇنچۇق ماشىنىلاردەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ كۈزۈتۈش مۇنارىسى ئىچىدىمۇ خاتىرە رەسىملىرى چەكتۈردۇق. كۈزۈتۈش مۇنارىسىنى

ۋە ئاخبارات، تەشۋىقات، مائارىپ، مۇھاجىر ۋە مۇلتەجى ئىشلىرى، كىشىلىك ھوقۇق ۋە ياشلار كومىسىيونلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ھەققىدىمۇ قارار ئېلىندى. يىغىن تەرىپىدىن باش مىنىستىرغا ھۆكۈمەتنىڭ تۆۋرت يىللىق خىزمەت پروگراممىسىنى تەييارلاپ بىر ئاي ئىچىدە ئېلان قىلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. ھۆكۈمەت ۋە پارلامېنت، يىغىندا يېڭىدىن پارلامېنت ئەزالىقىغا سايلانغۇچىلارغا پارلامېنت ئەزالىقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى.

يىغىندا يەنە سابىق جۇمھۇر رەئىس ئەخمەت ئىگەمبەردى ئەپەندىگە، سابىق پارلامېنت رەئىسى پروفېسسور، دوكتور، سۇلتان ماخمۇت قەشقىرى ئەپەندىگە، سابىق 2 - نۆۋەتلىك ھۆكۈمەت باش مىنىستىرى دېمىيان رەخمەت ئەپەندىگە، شەرقىي تۈركىستان سۈرگۈن ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەشەككۈر مېدالى تەقدىم قىلىندى.

تەشۈككۈر مېدالىدا شۇ جۈملىلەر يېزىلغان ئىدى:

«ھۆرمەتلىك....

شەرقىي تۈركىستان مىللىي كۈرۈشى دەۋاسىدا كۆرسەتكەن پىداكارلىقىڭىز ئۈچۈن سىزگە بۇ تەشەككۈر مېدالى تەقتىم قىلىندى.»

تەقدىمدىن كېيىن ئەخمەت ئىگەمبەردى بىلەن مەن بۇ قېتىمقى 7 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىندا قايتىدىن تەشكىللەنگەن سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىگە سايلانغان رەھبىرى خادىملارنى تەبرىكلەش بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىگە مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلىدۇق. جۇمھۇر رەئىس ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، باش مىنىستىر ئىسمائىل چىنگىز ئەپەندى، يىغىن قاتناشچىلىرىغا تەشەككۈر ئېيتىش بىلەن بىرگە ئۆز ۋەزىپىلىرىنى ساداقەتمەنلىك بىلەن ياخشى ئىشلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

بۇ پروگراممىدىن كېيىن زالدىكى كۆرۈنۈشلەردە بىر ئاز ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىنىپ ئىسمائىل بەگ گاسپىرالى مۇكاپاتلىرىنى تەقدىم قىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. «تۈركچە سۆزلەشكەن مەملىكەتلەر خەلقئارا گىرىتچىلەر جەمئىيىتى» بىلەن «بارتىن گىرىتچىلەر جەمئىيىتى»، 2015 - يىلى ئىسمائىل گاسپىرالى مۇكاپاتىنى شەرقىي تۈركىستانىڭ ھۆرلۈكى، تۈرك دۇنياسىنىڭ بىرلىك ئىتتىپاقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق كىشىلەرگە بېرىش قارارىنى ئالغان بولۇپ، بۇ ئىككى جەمئىيەتنىڭ رەئىسى گۈنگۆر ياۋۇز ئارسلان ئەپەندى توكيو يىغىنىغا مېھمان سۈپىتىدە تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. مۇراسىمدا ئەخمەت ئىگەمبەردىگە ئىسمائىل گاسپىرالى ھۆرىيەت مۇكاپاتى، ماكا ئىسمائىل گاسپىرالى مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتى تەقدىم قىلىندى. بۇ مۇكاپاتقا لايىق كۆرۈلگەنلىكىمىز ئۈچۈن «بارتىن تۈرك دۇنياسى گېزىتچىلەر ئىتتىپاقى»غا تەشەككۈرلىرىمىزنى ئىزھار

مەدەنىيىتى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» سىمپوزىيومىغا، سۈرگۈندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتى ۋە ھۆكۈمىتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن ۋەكىللەر بىلەن مېھمانلارمۇ، تەكلىپكە بىنائەن قاتناشتى.

ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ناھايىتى ياخشى ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتتى. بۇ خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى، ياپونىيە خەلقىنىڭ ۋە ياپونىيە زىيالىيلىرىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە ناھايىتى يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ھەممىمىز مەمنۇنىيەت ھېس قىلدۇق. 2015 - يىل 16 - نويابىر دۈشەنبە كۈنى ياپونىيەدىكى پائالىيەتلىرىمىزنى كۆڭۈللۈك ئاياغلاشتۇرۇپ ئۆزىمىز تۇرۇۋاتقان مەملىكەتلەرگە قايتتۇق.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا چېكىدىن ئېشىۋاتقان زۇلۇم ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىق سىياسىتى

(تەڭرىتاغ تۈركچىلىرى جەمىيىتىنىڭ ئاينىلىكى شۆبىسى تەرىپىدىن 2017 - يىلى 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى نازىللىدە ئۇيۇشتۇرۇلغان «ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆتمۈش ئىجتىمائىي تارىخى بىلەن مەدەنىيىتى ۋە بۈگۈنكى ۋەزىيىتى» ناملىق كونفېرانستا سۆزلىگەن نۇتقۇمنىڭ ئاخىرقى بۆلىمى)

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىكى 2016 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى چىن چۈ ۋەنگو ئىسىملىك بىر شۇڭەنىست، دىكتاتور كوممۇنىست خىتاي ئەمەلدارىنى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ئەڭ يۇقىرى ھوقۇقلۇق ئورگىنى بولغان خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسى، ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق بيوروسىنىڭ بىرىنجى سىكرىتارلىقىغا تەينىلەپ، ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى. بۇ زات، بۇ ۋەزىپىگە تەينىلىنىشتىن ئىلگىرى بىر نەچچە يىل تىبەت ئاپتونوم رايونىنىڭ بىرىنجى نومۇرلۇق ھوقۇقدارى بولۇپ ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى. ئۇ تىبەت خەلقىنى ئېغىر زۇلۇم بىلەن تاڭقىر قاقشاتقان، تىبەت خەلقىنىڭ ئىنسانىي ھەق ھوقۇقلىرى توغرىسىدىكى ھەققانىي تەلەپلىرىنى باستۇرۇشتا نام چىقارغان بىر زوراۋان ئىدى. ئۇ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، 2017 - يىلنىڭ بېشىدىن باشلاپ ئالدى شەرقىي تۈركىستاننىڭ يەنى ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇيغۇرلار مەركەزلىك ھالدا ئولتۇراقلاشقان قەشقەر، خوتەن قاتارلىق ۋىلايەتلىرىدە، كېيىنرەك پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا، دىكتاتورلۇق تېرور تۈزۈمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، خەلقىمىزنى ئۆز ئانا ۋەتىنىدە ئەركىن نەپەس ئالالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى.

خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى رەھبەرلىك گورۇھى، ئۇلۇغ تۈركىستاننىڭ

بىر سائەتتىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە كۆرۈپ بولدۇق.

ئۇنىڭدىن كېيىن كۇرۇتۇش مۇنارىسىغا بەكمۇ يېقىن يەرگە قۇرۇلغان توكيو بىرىنچى مېھمانخانىسىنىڭ ئاشخانىسىدا چۈشلۈك تامىقىمىزنى يېدۇق ۋە قىسقا ئىستراھەتتىن كېيىن توكيو ئاسا كۇسا ساياھەت ئورنىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق.

ئاخشىمى سائەت 19:00 دا تەكلىپكە ئاساسەن توكيودىكى خوسو ئۇنىۋېرسىتېتىگە يېتىپ كەلدۇق. خوسو ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىكى تەرىپىدىن «ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى» ناملىق خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن تەكلىپ قىلىنغان شەخسلەر بىلەن بىرلىكتە، سۇرگۇندىكى شەرقىي تۈركىستان پارلامېنتىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەن ۋەكىللەرگە زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. خوسو ئۇنىۋېرسىتېتى مۇدىرلىكى زىياپەتكە قاتنىشىدىغانلارنىڭ كۆپچىلىكىنى شەرقىي تۈركىستانلىق مۇسۇلمان ئۇيغۇر، ئۆزبېك ۋە قازاقلاردىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ زىياپەتتە يىيىلىدىغان تاماقلارنى تەييارلاپ ئېلىپ كېلىشنى، توكيودا ئېچىلغان ئۇيغۇر ئاشخانىسىغا زاكاس قىلغان.

بىزنى خوسو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى، ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە شۇ ئۇنىۋېرسىتېتتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەيدىغان دوكتور نۇرمۇقەددەس خانىم قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئالدى. ئۇنىۋېرسىتېت مۇدىرى «ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا دوكلاتلىرى بىلەن قاتنىشىدىغان دوكتور قۇربان ۋەلى ئەپەندى، شائىر ئەخمەتجان ئوسمان ئەپەندى، دوكتور ئەنۋەر توختى ئەپەندى ۋە يازغۇچى مەھەممەت ئىمىن ھەزرەتلەرنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن بىزنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى. توكيو ئۇيغۇر رېستۇرانى زىياپەتكە ئوخشىغان پولو، قازان نېنى (گۆش نان)، سامسا، توخو قوردىقى، تونۇر نېنى ۋە سالاتلارنى تەييارلاپ ئېلىپ كەلگەن. بىز ھازىرلانغان لەززەتلىك تاماقلارنى ھۇزۇر بىلەن يېدۇق. زىياپەت ئۈچۈن خۇش پۇراق، داڭلىق ياپون چېيى دەملەنگەن بولۇپ، ئۇ چايلارنى ھەم قانغۇچە ئىچتۇق. ئۇرۇمچىدىكى سەنئەت ئىنىستىتۇتىدا ئۇيغۇر ئۇسۇللىرى ھەققىدە تەلىم - تەربىيە ئېلىپ كەلگەن ياپون قىزى، ئۇيغۇر ئۇسۇلىدىن ئۆرنەكلەر كۆرسەتتى. ئۇ قىز ئۇيغۇر ئۇسۇلىنى ناھايىتى نەپىس ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇنداق كېلىشتۇرۇپ ئويناشقا باللە ئىشتىراك قىلدى. زىياپەت كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ناھايىتى خۇشاللىق ئىچىدە ئۆتتى. بىز ئۆزىمىزنى خۇددى شەرقىي تۈركىستاندا تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلدۇق.

2015 - يىلى 15 - نويابىر يەكشەنبە كۈنى خوسو ئۇنىۋېرسىتېتى تەشكىللىگەن خەلقئارا «ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى. يىغىن توكيو ۋاقتى 13:30 دا باشلىنىپ 16:30 دا ئاياغلاشتى. خەلقئارا «ئۇيغۇر

قىستاپ، تەنقىت ۋە كۆرەش ئېلىپ بارماقتا. بۇ ئېغىر زۇلۇملار بىلەن ئۇلارنى دۇنياغا كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدۇرماقتا. بۇ «يەغۇبلىش ۋە تەلىم - تەربىيە لاگىرلىرى» نىڭ ئەزىلى ۋە تازىلىق مۇھىتى بەكمۇ ناچار بولۇپ، ئۇ يەردە يۈيۈنۈش ئىمكانىيىتىنىڭ يوق ئىكەنلىكى، ئۇ يەرگە يېغىپ ئېلىنغان ئەركەكلەرنىڭ چاچ - ساقاللىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەرلەر كەلمەكتە. بۇ مەجبۇرى تەلىم - تەربىيە ۋە جازالاندۇرۇشنىڭ مۇددىتى نامەلۇم بولۇپ، بۇ مۇددەت ئىچىدە كۆپلىگەن ئۇيغۇر تۈركلىرى قولغا ئېلىنىپ، ھەر خىل مۇددەتلىك قاماق جازالىرىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، تۈرمىلەرگە سولانماقتا. ئاتالمىش «تەلىم - تەربىيە لاگىرلىرى» غا مەجبۇرى تەلىم - تەربىيە ئۆچۈن ئېلىپ كېتىلگەنلەر ئىچىدە ياش ئەركەك، ئايالالارنىڭ تۇتۇپ تۇرۇلۇش مۇددىتى ئۇزۇنئىراق بولۇپ، ئۇلارنىڭ قەيەردە تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقانلىقى مەخپىي ساقلانماقتا. «تەلىم - تەربىيە جازالاش لاگىرى» دا تۇتۇپ تۇرىلىۋاتقانلارنى، ئائىلە ئەزالىرى بىلەن كۆرۈشۈش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلماقتا.

3. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى شەرقىي تۈركىستاندا مەسچىت، جامىلەر ۋە ئۆيلەرگە قامال قىلىنغان «دىنى ھايات»، بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۆيلەردىمۇ چەكلىنىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى. شەرقىي تۈركىستاندا ئۆيلەردە قۇرئانى - كېرىم ۋە جەينامازلارنىڭ بولىشىمۇ جىنايەت ھىساپلىنىپ، چەكلىنىشىگە ئۇچرىدى. بىر ئۇيغۇر ئائىلىنىڭ ئۆيىدە قۇرئانى - كېرىم ۋە جەينامازچىقىپ قالسا، ئۆي ئىگىسىنىڭ قولغا ئېلىنىشىغا سەۋەپ بولماقتا. ئۆيلەردىن يەغۇبلىنغان قۇرئانى - كېرىم ۋە جەينامازقاتارلىق دىن بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇيۇملار مەيدانلاردا كۆيدۈرۈلۈپ، خەلققە ئېغىر تەھدىت ۋە روھى بېسىم يۈرگۈزۈلمەكتە.

4. شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي ھاكىمىيىتى ئىسلامىي ئىسىملارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلاتلىرىغا قويۇلۇشىنى چەكلەپلا قالماستىن، بۇ خىل ئىسىملار بالىلار ۋە ياشلاردا مەۋجۇت بولسا، ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلماقتا. ئەۋلاتلىرىغا مەھەممەت، ئىسلام، ئەرفات، جەننەت، مەدىنە قاتارلىق ئىسىم قويغانلارنى ئىسىملىرىنى ئۆزگەرتىشكە زورلىماقتا. «ئىسلام دىنىنى ۋە دىنىي ئىبادەتلەرنى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىياسىتىگە خىزمەت قىلدۇرۇش» دېگەن نام بىلەن جامىئى، مەسچىتلەرنىڭ ئالدىغا مۇملارنى ئورنۇتۇپ، ھەر ھەپتە دۇشەنبە كۈنى بامدات نامىزىدىن ئاۋۋال مەھەللىلەر ۋە يېزىلاردىكى خەلقلەرنى يېغىپ، «بايراق چىقىرىش ۋە قەسەمىيات مۇراسىمى» ئورۇنلاشتۇرۇپ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت مارشى «قوزغال» شېئىرىنى كوللېكتىپ ھالدا ئوقۇتۇپ، خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسى ۋە ئۇنىڭ رەھبىرىگە سادىق بولۇش ھەققىدە قەسەمیات قىلدۇرۇپ،

بىر پارچىسى ھىساپلانغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىشغالىيەتچىلىكى ۋە شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ يەر ئۇستى ۋە يەر ئاستى بايلىقلىرىنى سۈمۈرىۋاتقانلىقى يەتمەي قالغانىدەك، ئۇيغۇر تۈركلىرى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنى ئەقىل ئالماس ۋە خىيالغا كەلمىگەن زۇلۇم،ئىشكەنجىلەر بىلەن قاتتىق خارلاپ ئىزىشكە باشلىدى. 1965 ـ 1975 يىللىرى خىتايدا ئېلىپ بېرىلغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن قاتمۇ قات دەھشەتلىك بولغان بۇ بىسىقتۇرۇش ۋە جازالاش ھەرىكىتى، ئوتتۇرا ئەسىرلەردە زالىملار تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان ۋەھشىلىكتىنمۇ نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. 21 ـ ئەسىردە مۇنداق بىر ۋەھشىلىك ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ يۈز بېرىشى ۋە بۇنىڭغا دۇنيانىڭ ئاۋاز چىقارماي كۆزۈتۈش بىلەن چەكلىنىشى، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئۇيغۇر تۈركلىرى بىلەن قانداش،تىلداش ۋە دىنداش تۈرك مىللىتىنى ئاساس قىلغان تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن، بۇ ۋەھشى زۇلۇمغا نىسبەتەن ھىچقانداق بىر ئاۋاز ياكى ئىنكاسىنىڭ چىقماسلىقى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر تۈركلىرىنى ئەجەپلەندۈرمەكتە.

خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ خىل زۇلۇم ۋە ئىشكەنجىلىرى يېڭىدىن كۆرۈلۈۋاتقان بىر ئەھۋال ئەمەس. ئۇزۇن تارىختىن بېرى،بولۇپمۇ كوممۇنىست خىتاي ئىشغالىدىن كېيىنكى ئاتمىش سەككىز يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كىلىۋاتقان ئاسىملاتسىيە ۋە زۇلۇمنىڭ داۋامىدۇر.

خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قاراشلىق شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىۋاتقان، خىتاي زۇلمىنىڭ 2017 ـ يىلى 2 ـ ئايىدىن بۇيانقى كۆرۈلۈۋاتقان يېڭى شەكىل ۋە ئۇرنەكلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

1. كېيىنكى سەككىز ئايدىن بۇيان شەرقىي تۈركىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇر تۈركلىرىگە پاسپورت بېرىلمەيلا قالماستىن،بۇ تارىختىن بۇرۇن بېرىلگەن پاسپورتلار ھۆكۈمەت تەرىپىدىن مەجبۇرى يېغىپ ئېلىنغان. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ تۈركىيە، سۇئۇدى ئەرەبىستان ۋە ئورتا ئاسىيە تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىگە سايياھەتكە چىقىشى مەنئى قىلىنغان.

2. «خىتاي ۋەتەنپەرۋەرلىگى تەلىم ـ تەربىيەسى بېرىش» دېگەن نام ئاستىدا ئۆتمۈشتىن بۈگۈنگىچە شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ، ھەر خىل مەملىكەتلەرگە بولۇپمۇ تۈركىيە،ئورتا ئاسىيە تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ۋە باشقا ئىسلام مەملىكەتلىرىگە زىيارەتكە بارغان ئۇيغۇر تۈركلىرىنى، ئەر ـ ئايال ،قېرى ـ ياش دېمەستىن «يىغىۋىلىش لاگىرلىرى»غا توپلاپ، مەجبۇرى تەلىم ـ تەربىيەگە داخىل قىلماقتا. ئاتالمىش بۇ جازالاش لاگىرلىرىدا ئولارنى: «چەتئەللەردە نىمە ئىش قىلدىڭ؟كىملەر بىلەن كۆرۈشتۈڭ؟نېمىلەرنى كۆردۈڭ؟ قانداق تەسىرات ئالدىڭ؟» دېگەندەك سوئاللار بىلەن سوراققا تارتىپ،خاتالىق ۋە جىنايەتلىرىنى ئىقرار قىلىپ تاپشۇرۇشقا

ئېلىۋاتقان ياكى تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ۋە ياكى ئۇرۇق - تۇققان زىيارەتچى بولۇۋاتقان كىشىلەرنى، شەرقىي تۈركىستانغا دەرھال قايتىپ كېلىشى ھەققىدە خەۋەر بېرىشكە، ئۇلارنىڭ ۋەتەندىكى ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇققانلىرىنى قىستىماقتا. بەلگىلىك زامان ئىچىدە ئۇلار قايتىپ كەلمىگەن تەقدىردە، ۋەتەندىكى تۇققانلىرى قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە قامىلىدىغانلىقى ھەققىدە تەھدىت سالماقتا. بۇ سەۋەب تۇپەيلىدىن، تۈركىيە ۋە باشقا دۆلەتلەرنىڭ دۆلەتكە باغلىق تەلىم - تەربىيە ئورۇنلىرىدا ئوقۇۋاتقان ياكى شۇ جايلاردا تۇرۇش رۇخسىتى ئېلىپ تىجارەت قىلىۋاتقان، ئۇرۇق - تۇققان زىيارەتچىدە بولۇۋاتقانلارنىڭ خېلى كۆپ بىر قىسمى، تەلىم - تەربىيە ۋە تىجارەتنى توختىتىپ، ۋەتەنگە قايتىشقا مەجبۇر بولماقتا. ئۇلار قايتقاندىن كېيىن، ئاتا - ئانىلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە يول قويۇلماي، دەرھال ساقچى ئورۇنلىرى تەرىپىدىن مەخپىي تۇتۇلغان« تەلىم - تەربىيە لاگىرلىرى»غا ئېلىپ كېتىلمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندىن ئۇرۇق - تۇققان زىيارىتى بىلەن ياكى باشقا سەۋەپلەر بىلەن تۈركىيەگە كەلگەن بەزى خانىم - قىزلار، بۇ يەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇرۇق - تۇققانلىرى ياكى تۈركىيە ۋەتەنداشلىقىغا ئۆتكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلار بىلەن توي قىلغان ۋە تۈركىيەدە تۇرۇش رۇخسىتى ئالغان بولسىمۇ، ئۇلار ئاتا - ئانىسىنىڭ زارىغا چىدىماي خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق شەرقىي تۈركىستانغا قايتقاندىن كېيىن، ئۇلارنىمۇ ئاتالمىش«تەلىم - تەربىيە لاگىرى»غا ئېلىپ كېتىپ:« سەن نېمە ئۈچۈن چەتئەلگە چىقىپ ئەرگە تېگىسەن؟ كىمدىن رۇخسەت ئېلىپ تەگدىڭ؟ سېنىڭ بۇ تويۇڭ قانۇنسىز.» دەپ تۈركىيەگە قايتىشقا رۇخسەت بەرمىگەن. بۇ يەردىكى تۇرك ۋەتەندىشى بولغان ئەرلىرى شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ ئايالىنى سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ«تەلىم - تەربىيە لاگىرى»دا ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا ئايالى بىلەن كۆرۈشۈش ۋە تۈركىيەگە ئېلىپ كېتىش تەلىپىنى قويغان بولسىمۇ ئۇنى رەت قىلغان . نەتىجىدە ئۇلار پەرىشان ھالدا تۈركىيەگە قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولغان. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، خىتاي ھۆكۈمىتى باللىرىنى تۈركىيەدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئېلىپ كېلىپ، ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان ۋە باللىرىنىڭ ئوقۇش جەريانىدا يېتىپ قويۇشى ئۈچۈن ئۆي سېتىپ ئالغان ۋە ياكى تىجارەت ئۈچۈن تۈركىيەگە كېلىپ كېتىپ تۇرغان شەرقىي تۈركىستانلىق تىجارەتچىلەرنىڭ ئالغان ئۆيلىرىدىن خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىمۇ سوئال سوراق قىلىپ:« نېمە ئۈچۈن پەرزەنتىڭنى تۈركىيەدە ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردۇڭ؟ نېمە ئۈچۈن تۈركىيەدىن ئۆي سېتىپ ئالدىڭ؟»دەپ تەھدىت قىلىپ«تەلىم - تەربىيە لاگىرى»غا ئېلىپ كەتكەن. خىتاي ھۆكۈمىتى قورغان ساياھەت شىركەتلىرىگە پۇل تۆلەپ تۈركىيەگە بەش ئون كۈنلۈك زىيارەتكە كېلىپ كەتكەنلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگىدەك ئاتالمىش«تەلىم - تەربىيە لاگىرى»غا

ئونىڭدىن كېيىن ئون سەككىز ياشتىن يۇقىرى بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ مەسچىتكە كىرىپ نامىز ئوقۇشىغا رۇخسەت بەرمەكتە. نامىز ئوقۇمايدىغانلارنىڭ ئۆيلىرىگە كېتىشكە يول قويماقتا. بايراق چىقىرىش مۇراسىمىغا چىقمىغانلارنى سۈرۈشتۈرۈپ، ئۇلارغا تىگىشلىك جازالار بەرمەكتە.

5. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندا تۈركىيەگە، تۈركلۈككە، ئىسلام دىنىگە قارشى كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ۋە جازالاندۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرماقتا. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇ ئۆيلەرنى ئاختۇرۇش نەتىجىسىدە تۈركىيە تۈركلىرىنىڭ ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنىڭ ۋە تۈركچە فىلىملارنىڭ كاسەتلىرى، DVD،CD لىرى چىققانلارنى مۇسادىرە قىلماقتا. كىشىلەر ھۆكۈمەتنىڭ بۇ خىل قاتتىق مۇئامىلىسىدىن قورقۇپ، ئۆيدىكى تۈركچە ناخشا ـ مۇزىكا ۋە فىلىملەرنىڭ كاسىت، DVD،CD لىرىنى سۇندۇرۇپ،پارچىلاپ، مەخپى ھالدا تاشلۇۋېتىشكە مەجبۇر بولماقتا.

6. ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرى تەرىپىدىن تۈركىيەدىن سېتىپ ئېلىنىپ، ئۇيغۇر ئاپتونۇم رايونىغا باجلىرىنى تۆلەپ كەلتۈرگەن ھەرخىل كىيىم ـ كېچەك ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ دۇكانلاردا سېتىلىشى چەكلەنمەكتە. دۇكانلاردا ساتقۇچى تىجارەتچىلەرگە، ئەگەر تۈركىيە مالىلىرى دۇكانلىرىدا سېتىلۇاتقانلىقى بىلىنگەن تەقتىردە، دۇكانلىرىنى تاقۇۋېتىش توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلىپ، تەھدىت سېلىنماقتا.

7. چەتئەللەردە ياشاۋاتقان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونۇم رايونىدىكى ئائىلە ۋە يېقىن ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى بىلەن ھېيت ـ بايراملاردا تېلېفون ئارقىلىق بايرامنى تەبرىكلەشلىرى،نورمال ھالدىكى ئەھۋال سوراپ خەۋەرلەشمەلىرى، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان نازارات ئاستىدا (چەتئەلدىن كەلگەن تېلېفونلاردىكى سۆزلەر قەيت ئاستىغا ئېلىناتتى) تۇتۇلغان بولسىمۇ، ھازىر تېلېفونلار ئارقىلىق مۇنداق خەۋەرلىشىشلەر قەتئىي چەكلەنمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلار چەتئەلدىن كەلگەن تېلېفونلارغا جاۋاپ بېرىشتىن قورقۇپ،مۇنداق تېلېفونلارنى قوبۇل قىلىشتىن ئۆزىنى تارتماقتا. چەتئەلدىن كىمگە تېلېفون كەلگەن بولسا، ئۇ كىشىنىڭ تېلېفونغا جاۋاپ بەرگەن ـ بەرمىگەنلىكىگە قارىماي ساقچى ئورۇنلىرى چاقىرىپ: «ساڭا چەتئەلدىن كىم تېلېفون قىلدى؟نېمە دېدى؟ساڭا نېمىشقا تېلېفون قىلىدۇ؟»دەپ سۇئال سوراق قىلىپ تەھدىت ياغدۇرماقتا. شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلار چەتئەلدىكى ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا: «بىزگە تېلېفون قىلماڭلار!»دەپ يالۋۇرۇشقا مەجبۇر بولماقتا.

8. چەتئەللەردە پەرزەنتلىرى ياكى يېقىن ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى ئىچىدە ئۇنىۋېرسىتېتلەردە ئوقۇۋاتقان، ماگىستىرلىق دوكتورلۇق تەلىم ـ تەربىيەسى

پىچاقلارنىڭ ساپلىرىنى تىشىپ، زەنجىر ئۇتكۈزۈپ، ئۇنىڭ بىر ئۇچىنى تاملارغا مىخلاپ، قاسساپلار بىلەن ئاشپەزلەرنىڭ پىچاقلىرىنى ئەركىن ھالدا قولىغا ئېلىپ پايدىلىنىشىنى چەكلىمەكتە. پىچاقنا ئېھتىياجى بولۇپ پىچاق سېتىۋالماقچى بولغانلارنى خىتايىنىڭ مەھەللە، يېزىلاردىكى ساقچى ئورگانلىرىغا مۇراجىەت قىلىپ رۇخسەت قەغىزى ئالغاندىن كېيىن، شۇ كىشىنىڭ نوپۇسى كىملىكىگە پىچاق نومۇرى بىلەن تىزىملىككە ئېلىپ، سېتىپ بەرمەكتە. ئۇيغۇرلار پالتا، كەكە، قىلىچ، ئوغاق بولغانلارنى دۆلەتكە تاپشۇرۇپ بېرىشكە ۋە نومۇرلاندۇرۇپ ئۆي ئىگىسىنىڭ نامىغا تىزىمغا ئالدۇرۇشقا مەجبۇرلىماقتا. قەشقەر يېڭىسارنىڭ شەھەر ۋە يېزىلىرىدا پىچاق ياساش بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھۇنەرۋەنلەرنى، ئۇچ - تۆرت يىلدىن بېرى پىچاق ياساشتىن مەنئى قىلىپ، ئۇلارنىڭ پىچاق ياساش دۇكانلىرىنى تاقىۋەتكەن ئىدى. ئۆزىنى دۇنيادا ئىككىنجى نومۇرلۇق كۈچلۈك دۆلەت دەپ تەشۋىق قىلىۋاتقان خىتاي ھۆكۈمران گورۇھى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيلىرىدىكى پىچاقلاردىنمۇ ھۆركۈپ قورقماقتا.

12. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تەبىئىي ھالدا نورمال كۆپىيىشىنى ئىبارەت قانۇنىي ھەق - ھوقۇقىنى چەكلەپ، ئىيااللىرىمزنى «پىلانلىق تۇغۇت ۋە نوپۇس كونتۇرۇلى» دېگەن باھانىلەر بىلەن ئازايتىپ، 3 - پەرزەنتىگە ھامىلە بولۇپ قالغانلارنىڭ قورسىقىدىكى بالىسىنى قانچە ئايلىق بولۇپ قېلىشىدىن قەتئىي نەزەر ئاپىراتسىيە بىلەن ئۆلتۈرۈپ ئېلىپ تاشلىماقتا ۋە ئۇلارنى تۇغماس قىلىپ قويماقتا.

13. خىتاي ھاكىمىيىتىگە باغلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى، 2017 - يىلى 8 - ئايدا پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندىكى باشلانغۇچ ۋە ئورتا مەكتەپلەردە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئوقۇتۇش تىلى بولۇپ قوللىنىلىشىنى توختۇتۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن خىتاي تىلى بىلەن دەرس ئۆتۈشنىڭ مەجبۇرىيەت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇقتۇرۇش تارقاتقان. بۇ مەكتەپلەردە بۇرۇن قوللىنىلغان مىللىي دەرسلىك كىتاپلىرىنى يىغىۋېلىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەن. ھازىرقى ۋاقىتتا خىتاي تىلىنى بىلمەيدىغان باشلانغۇچ ۋە ئورتا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ۋەزىپىسىدىن ئېلىنماقتا. يەسلى ۋە بالىلار باغچىسىدىن باشلاپ ئۇيغۇر بالىلىرىغا خىتاي تىلى پروگراممىسى ئاساسىدا دەرس ئۆتۈلمەكتە. بۇ خىل چارە - تەدبىرلەر بىلەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدىن خەۋەردار بولمىغان، ئۆز مىللىي ئانا تىلىنى بىلمەيدىغان، خىتاي تىلى بىلەن سۆزلىشىدىغان ئەۋلاتلار يېتىشتۈرۈپ، ئۇيغۇرلارنى ئاسىملاتسىيە قىلىپ يوقۇتۇشنىڭ قەدىمىنى تېزلەتمەكتە.

14. شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۇيغۇرلار مەركەزلىك ھالدا جايلاشقان شەھەر كوچىلىرىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈلۈپ، توپ - توپ قوراللىق خىتاي ئەسكەر ۋە

سولاپ، قىيىن قىستاقتا ئالماقتا.

شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ھاكىمىيىتى مەدەنىي - مائارىپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ساھەسىدە ئىشلەۋاتقان ھەر دەرىجىلىك ئۇيغۇر مىللىي كادىرلار بىلەن خادىملارنى «ئىككى يۈزلىمىلىك قىلمىشى» بىلەن ئەيىپلەپ، ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلىماقتا. ھەتتا بەزىلىرىنى قولغا ئېلىپ بىر قانچە يىللىق قاماق جازاسى بەرمەكتە. تۇرلۇك يوقىلاڭ باھانىلەر بىلەن ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلانغان ئۇيغۇر مىللىي كادىرلارنىڭ ئورنىغا خىتاي ئەمەلدارلىرىنى قويماقتا. مۇشۇنداق قورقۇنۇش ۋە تەھدىت سېلىش ئۇسۇلى بىلەن مىللىي ئۇيغۇر كادىرلارنى، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرىگە سادىق بولۇش توغرىسىدا قەسەم ئىچكۈزمەكتە ۋە ئىمزالىق ۋەدىنامە ئالماقتا.

10. ئۇيغۇر يازغۇچى - شائىرلىرى،سەنئەت ئەربابلىرى ئىچىدىكى خەلقنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشكەن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي تىلى ۋە كۇلتۇرىنى تۇنۇتۇشقا ۋە ئۇنى قوغداشقا تىرىشقان مۇنەۋۋەرلەرگە يالغان - ياۋىداق جىنايەتلەرنى ئارتىپ، ئۇلارنى قولغا ئېلىپ،ئۇزۇن مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىپ، تۇرمىلەرگە سولىماقتا. ئوبزورچى يالقۇن روزى، كومپوزىتۇر ۋە ناخشىچى ئابدۇرېھىم ھېيىت ئەپەندىلەر، مۇشۇ خىل زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلاردىن بەزىلىرى بولۇپ، بۇلار تۇرمىگە سولانغان ۋە نەگە ئېلىپ كېتىلگەنلىكى مەلۇم بولمىغان مۇنەۋۋەرلەردۇر.

ئۇيغۇر يازغۇچى شائىرلىرىنى ۋە سەنئەتچىلىرىنى يېغىۋېلىپ، ئارقا - ئارقىدىن يېغىن ئېچىپ، ئۇلارنى ئەدەبىي ئەسەر يازغاندا، سەنئەت ئەسەرلىرى ياراتقاندا، خىتاي كوممۇنىست پارتىيەسىنى ۋە ئۇنىڭ سىياسەتلىرىنى مەدھىيەلەپ يېزىشقا قىستىماقتا. ئۇنداق قىلمىغاندا جازالىنىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپ قورقۇتماقتا. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر يازغۇچى شائىرلىرى تەرىپىدىن يېزىلغان تارىخىي تېمىلاردىكى ئەسەرلەرنى يىغىۋېلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بارماقتا. كىتاپ سېتىش دۇكانلىرىدىكى بۇ خىل ئەسەرلەر سېتىشتىن توختۇتۇلۇپ، ئامبارلارغا ئېلىپ كېتىلىپ پېچەتلەنمەكتە. خەلق ئاممىسىنى، قارا تىزىمغا ئېلىنغان كىتاپلار ئۆيلىرىدە بولسا دەرھال ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە قىستىماقتا، بەرمىگەنلەر بىلىنىپ قالسا قاتتىق جازالىنىدىغانلىقى ئېلان قىلىنماقتا. پارتىيە ئورگانلىرى ۋە ھۆكۈمەت تەشكىلاتلىرى« نەشىر قىلىنغان تارىخىي ئەسەرلەرنى قايتا تەكشۈرۈپ باھالاش گۇرۇپپىلىرى» قۇرۇپ، ئۇلارغا بۇ ئەسەرلەرنى ئەيىپلەيدىغان ماقالىلەر يازغۇزۇپ، خەلق ئاممىسىنىڭ بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چىقىشىنى چەكلىمەكتە. يىغىۋېلىنغان بۇ ئەسەرلەر ئىچىدە، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ «سۇلتان ساتۇق بۇغراخان» ناملىق تارىخى رومانىمۇ بار.

11. گۆش سېتىش دۇكانلىرى ۋە بازاردىكى ئاشخانىلاردا قوللىنىلىدىغان

ھەر ئىنسانىنىڭ پىكىر، ۋىجدان ۋە دىن ئەركىنلىكىگە ئىگە بولىدىغان: (8 - ماددا)

ھەر بىر شەخسنىڭ چۈشەنجە ۋە ئىپادە ھۆرىيىتى مەۋجۇت بولىدىغان: (9 - ماددا)

ھېچبىر كىشىنىڭ جىنايەت ھىساپلانمايدىغان بىر ھەرىكىتە سەۋەبىدىن قارىلانمايدىغان: (7 - ماددا)

ھەر بىر ئىنسان دۆلەت ئىچىدە ئەركىن ھالدا ساياھەت قىلىش ھەق - ھوقۇقىغا ۋە ھەر بىر ئىنسان ھەر قانداق بىر دۆلەتتىن ،ھەتتا ئۆز دۆلىتىدىن ئايرىلىش ۋە ئۆز دۆلىتىگە قايتىش ھەق - ھوقۇقىغا ئىگە بولىدىغان(13 - ماددا)، پرىنسىپ ۋە قانۇنلارنىڭ بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزلىرى ئىمزا قويغان بۇ قانۇنلارنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىشىنى ۋە ئەملىي ھاياتتا ئىجرا قىلىنىشىنى تەلەپ قىلىمىز.

بۇنىڭ ئۈچۈن تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنى، كىشىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت كۆرسىتىدىغان دۇنيادىكى دۆلەتلەرنى ۋە خەلقلەرنى، خەلقئارا تەشكىلاتلارنى خىتاي ھاكىمىيىتىگە بېسىم ئىشلىتىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىگە ئۆزى ئىگە بولۇپ ھۆرىيەت ئىچىدە ياشاشىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشىگە ياردەم بېرىشكە چاقىرىمىز.

2017 - يىلى 10 - ئاي ئىستانبۇل - تۈركىيە

ساقچى قىسىملىرى ئامانلىقنى ساقلاش نامى بىلەن كېچە - كۈندۈز چارلاش ئېلىپ بارماقتا. ئەسكەر ۋە ساقچى قىسىملىرى، ئادەم تۇتقىنلىرىغا قارا رەڭلىك ماشىنىلارنى كوچىلاردىن چىقىرىتىپ ئۆتكۈزۈپ، خەلقىمىزنى پىسخولوگىيەلىك ھۇجۇم بىلەن قورقۇتۇشقا ئۇرۇنماقتا.

15. بىر قانچە يىلدىن بېرى تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، بىر ئاز بېيىغان شەرقىي تۈركىستانلىق تىجارەتچىلەرنى، ھەر خىل باھانىلەرنى ئۈيدۇرۇپ، قەستەن ئەيىپلەپ، مەخپىي «تەلىم - تەربىيە ۋە ئۆزگەرتىش لاگىرلىرى»غا ئېلىپ كېلىپ، شۇ يەردە قولغا ئېلىپ، ئون - ئونبەش يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىپ، ئۇلارنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلماقتا. بەزى خەۋەرلەرگە قارىغاندا قىزىلسۇ ئوبلاست مەركىزى ئاتۇش شەھىرىدە ياشايدىغان، بانكىدا ئەللىك مىڭ دوللارغا يەتكەن يولى بار تىجارەتچىلەر «يىغۇبلىش مەركەزلىرى»گە ئېلىپ كېلىنىپ، نەزەربەنت قىلىنماقتا. 1930 - يىللىرى جاللات شىڭ شىسەي ئىجرا قىلغان، بايلارنى قولغا ئېلىپ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش ھەرىكىتى، يېڭىدىن ئەۋج ئالدۇرۇلماقتا. خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندا ئەقلگە سىغماس ئېغىر سىياسىي بېسىم، ئىقتىسادىي سۇمۇرۇش ۋە مەدەنىيەت(كۈلتۇر) ئاسىملاتسىيە سىياسىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى بولۇپمۇ ئۇيغۇر تۈركلىرىنى خىتايلاشتۇرۇش ئۈچۈن، يېڭى چارە - تەدبىرلەرنى جىددى ھالدا يولغا قويماقتا. خىتاي ھاكىمىيىتىڭ بۇ زوراۋانلىق ۋە ۋەھشىلىك سىياسىتى، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قەلبىدە قاتتىق نەپرەت ۋە غەزەپنىڭ يالقۇنلىشىغا سەۋەپ بولدۇ. زۇلۇم بىلەن تىكلەنگەن تەختىراۋانىڭ ئاقىۋىتى، ۋەيرانچىلىق بىلەن ئايىغلىشىدۇ. خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنى خىتايلاشتۇرۇش سىياسىتى چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ. بىز، بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرى بايانناممسىدە ئوچۇق يېزىلغان، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، پەن، كۈلتۇر كومىتېتىنىڭ 1978 - يىلى 11 - ئاينىڭ27 - كۈنى ئۆتكۈزۈلگەن 20 - نۆۋەتلىك يىغىنىدا قوبۇل قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان«مىللەتلەرگە سەل قاراش مەسىلىسى» ھەققىدىكى خىتاپنامىغا ئۇيغۇن ھەرىكەت قىلىشنى، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ 1948 - يىلى 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى 260 - نومۇرلۇق قارارى بويىچە قوبۇل قىلىنغان «مىللەتلەرنىڭ نەسلىنى يوقۇتۇش جىنايىتىنى چەكلەش ۋە ئۇنى جازالاندۇرۇش» توغرىسىدىكى نىزامنامىسىغا ئەمەل قىلىشنى، بۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە بىرلەشكەن مىللەتلەرنىڭ ئىنسان ھەق - ھوقۇقلىرى بايانناممسىدا ئوچۇق يېزىلغان:

مىللەتلەر ئارىسىدا مىللەتلەرنىڭ ھەق - ھوقۇق ۋە تەڭلىكىنى ساقلايدىغان؛

ھېچبىر كىشىنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەت، غەيرى ئىنسانىي ياكى ئىنسانلىق خىسلىتى ۋە غورۇرىنى ئايىاق - ئاستى قىلمايدىغان؛

تۇرپان ئويمانلىقىغا يەتكەن بولسا، غەربىي تەرىپى ئىران دۆلىتىگىچە بارغان. بۇ دۆلەتنى تەسىس ئەتكەن ئالىپ ئەرتوگاخان (بەگلەر بېگى) ئىدى. بۇ قەھرىمان سەردارنى ئافغانلىقلار «بۇقاخان» دېسە، ئىرانلىقلار «ئافراسىياپ» دەپ ئاتىغان. بۇ توغرۇلۇق ئىرانىڭ مەشھۇر شائىرى ۋە تارىخچىسى ئابۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» داستانىدا تۇران خاقانى ئەرتوگا بىلەن ئىران شاھى زال ۋە ئوغلى رۇستەملەرنىڭ ئېلىپ بارغان جەڭلىرى ھەققىدە كەڭ مەلۇماتلار بېرىلگەن. ئۇلۇغ تىلشۇناس ئالىم ماخمۇت قەشقىرى ئۆزىنىڭ داڭلىق دىۋانىدا ئالىپ ئەرتوگا خانىنى كېينكى قاراخانىلار خانلىقىنىڭ بارلىق خاقانلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەدىمكى ئەجدادى دەپ ھېسابلاپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ئۆتكەنلىكىنى بايان قىلغان. شۇنداقلا بۇ خانىنىڭ بىنا قىلدۇرغانلىقىنى، ئەمدى بارچۇق شەھرى بولسا ھازىرقى مارالبېشىنىڭ ئەسلى نامى ئىكەنلىكىنى ئاتاپ ئۆتكەن. يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتاد غۇبلىگ» داستانىدىمۇ «ئالىپ ئەر تۇگاخان ناھايىتى زېرەك، ئىرادىلىك خان بولغان» دەپ ئۇنى يۇقىرى باھالىغان.

شۇ دەۋرلەردە تۇران خانلىقلىرى بىلەن ئىران پادىشاسى ئارىسىدا داۋاملىق ئۇرۇشلار بولۇپ تۇرغان. بۇ ئۇرۇشلار ئىران شاھى خىراۋ دەۋرىگە كەلگەندە تېخىمۇ شىددەتلەشكەن. شۇنداق جەڭلەرنىڭ بىرىدە تۇرانلار ئۆزلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى كۆرسىتىپ، ئىران قوشۇنلىرىنىڭ ھۇجۇملىرىنى قاقشاتقۇچ زەربە بىلەن ئارقىغا چېكىندۈرۈپ، ئۇلارنى ئامۇ دەرياسىنىڭ غەربىي تەرىپىگە قەدەر قوغلاپ چىقارغان. شۇ مەغلۇبىيەتلەر نەتىجىسىدە ئىران پادىشاھلىرى تۇران قوشۇنلىرىدىن قوغدۇنۇش ئۈچۈن يۈز يىگىرمە يىل داۋامىدا ناھايىتى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، بالىغ شەھرىنىڭ ئەتراپىغا چوڭ قورغان سېلىپ چىققان. فرانسوز ئالىمى كائۇنلۇن «تورا - تور تارىخى» ناملىق ئەسىرىدە ئۇنى دەللىلەپ مۇنداق دەپ يازغان: «شەرقتە خىتايلار، غەربتە ئىرانلىقلار ئۇيغۇر تۇركلىرىگە قارشى تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل چارىلەرنى قوللانسىمۇ ئۇلار پايدىسىز بولۇپ چىقاتتى. ئۇلار مۇداپىئە ئۈچۈن تاش كېسەكلەردىن بەكمۇ زور توسما، سېپىللارنى تۇرغۇزاتتى. لېكىن ئۇيغۇر تۇركلىرى چۇقان بىلەن ئۇلارنى بۇزۇپ تاشلاپ بېسىپ كىرەتتى. تۇران - ئىران ئارىسىدىكى بۇ ئۇرۇشلار تاكى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن (مىلادىدىن بۇرۇنقى 330 - يىلى) ئىرانىنى ئىستىلا قىلىپ ئالغانغا قەدەر ئۆتكەن ئىككى مىڭ يىل جەريانىدا توختىماي داۋاملىشىپ كەلگەن.»

1990 - يىلى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاللىتى ۋاڭ ئىنماۋ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى پارتىيە كومىتېتىنىڭ 17 - سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىندا سۆزلىگەن «ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرايلى» دېگەن نۇتقىدا:

كېلىپ چىققان ئەسلى ماكانى، ئانا ۋەتىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ، مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان بىر ھەقىقەتتۇر.

گېئولوگىيە ۋە ئارخولوگىيە ئىلمىنىڭ مەشھۇر ئالىملىرىنىڭ ئالغا سۈرگەن كۆزقاراشلىرىغا قارىغاندا بۇنىڭدىن تەخمىنەن توققۇز مىڭ يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تەبىئىتىدە ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولۇپ قۇرغاقچىلىق يۈز بەرگەن. شۇ ۋاقىتتا ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىر قىسمى تارىم ۋادىسىنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي تەرەپلىرىگە، يەنە بىر قىسمى ئوغۇز ئىسمىلىك تۆرىنىڭ باشچىلىقىدا بەشبالىق شەھرى ۋە ئالتاي تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ ئورخۇن، سېلىنگا ۋە بايقال كۆلى ئەتراپلىرىغا كېلىپ ئورۇنلىشىشقا مەجبۇر بولغان. بۇ جايلارغا كېلىپ ئورۇنلاشقان ئەجدادلىرىمىز بىرلىشىپ تۇر - تۇرا ئىسمىلىك سەردارنىڭ نامىدا خاقانلىق قۇرغان. شۇنىڭدىن باشلاپ شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانى بولغان تۇر - تۇرا ئاتلىق خاقاننىڭ نامىدا خەلقى تۇرانلار، دۆلتى تۇرانىيە دەپ ئاتالغان بولۇپ، شۇ نام ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە. لېنگۋىستىك، ئېتنوگرافىيە ئىلمى بىلەن ئۇزۇن مۇددەت شۇغۇللانغان نېمىس ئالىمى فردېرىخ موللىر ئەينە شۇ تۇرا قەبىلىلىرىنىڭ تەركىبى قىسمىنى تەكشۈرۈپ، ئۇلارنى ئەللىك ئىككى پىرقىگە ئاجرىتىپ، ھەربىرىگە ئات قويۇپ چىققان. كېيىنكى ۋاقىتلاردا گىرىك ئالىملىرى مەزكۇر پىرىقىلەر ئارىسىدىكى ئەڭ چوڭ ئون يەتتىسى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. ئۇلار ئالتۇن تاغ بويلىرىدا ھايات كۆچۈرگەن. بۇ پىرقىلەرنى ئالتاي تۈركلىرى دەپ ئاتىغان. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان ئون يەتتە چوڭ پىرقىنىڭ ئەسلى كېلىپ چىقىشى ئوغۇز، ئۇيغۇر نامىدىكى قەبىلىلەردىن تارالغانلىقى ئۈچۈن، ئوغۇز، ئالتاي تۈركلىرى نامى بىلەن ئاتالغان. تۇرانلار، تۇرانىيە زېمىنىدا يىگىرمە ئەسىردىن كۆپرەك ياشاپ، كۆچمىپ، تەبىئەتتىكى چوڭ ئۆزگىرىشلەر، سۇ، يەر، ئوتلاق قاتارلىق تۇرمۇش ۋاستىلىرىنىڭ يېتىشمەسلىكى تۈپەيلىدىن قىسلىپ - بىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ ھەر تەرەپلەرگە تارقىلىشقا مەجبۇر بولغان. خىتايلار ساك دەپ ئاتاپ كەلگەن تۇرانلار ئۇ جايدىن غەربىي جەنۇبقا قاراپ كۆچۈپ، يەتتىسۇ زېمىنىنى بېسىپ ئۆتۈپ، سىر دەريا بويلىرىدا بىر مەزگىل ھايات كەچۈرگەن. كېيىنرەك پارسلار بىلەن بولغان توقۇنۇشلار نەتىجىسىدە ئافغانىستان تۈپراقلىرىغا كۆچۈپ بارغان. مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن بۇ جايدىنمۇ قوزغۇلۇپ ئاسوكا ناملىق سەردارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھىندىستان، كەشمىر، قەشقەر، خوتەن تەرەپلەرگە قاراپ ئۇچ تارتىپ بارغان.

يۇقىرىدا زىكرى قىلىنغان ساكلار قەشقەردە «تۇران» نامىدا خاقانلىق تەسىس قىلىپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 7 - ئەسىردىن مىلادى 2 - ئەسىرگىچە بولغان دەۋىر ئىچىدە بۇ خاقانلىقنىڭ تۈپراقلىرى كېڭىيىپ، شىمالىي تەرىپى

ئاۋۋال) شىمال تەرەپتىن ساك قەبىلىلىرى كېلىپ قوشۇلغان. مىلادىيىنىڭ باشلىرىدا (ھازىردىن ئىككى مىڭ يىل ئاۋۋال) شەرق تەرەپتىن ھۇن قەبىلىلىرى كېلىپ قوشۇلغان. مىلادىيىنىڭ 9 - ئەسىردە يەنە شەرق تەرەپتىن تۇرخۇن ئۇيغۇرلىرى كېلىپ قوشۇلغان. مۇشۇ ئۈچ تۈركۈمدە كېلىپ قوشۇلغان قەبىلىلەر بىلەن مەلۇم دەرىجىدە قان ئالمىشىش نەتىجىسىدە يېڭى مىللەتلەر كېلىپ چىققان. شۇنىڭدەك تۈرلۈك دەۋرلەردە تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن غەرب تەرەپتىن ئارىيلار، سوغدىيلار، توخارلار ۋە باشقىلار كۆچۈپ كېلىپ تەگرىتېغىنىڭ جەنۇبى قىسمىغا ئورۇنلاشقان ۋە ئاستا - ئاستا يەرلىك ئۇيغۇرلارغا قوشۇلۇپ سىڭىپ كەتكەن. يېڭىدىن كېلىپ قوشۇلغان بۇ قەبىلىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئەسلى ئۇيغۇر تىللىق قەبىلىلەردىن كېلىپ چىققانلىقى ئۈچۈن، يەرلىك ئۇيغۇرلار بىلەن ئاسانلا ئۆزلىشىپ ئورتاق گەۋدىگە ئايلانغان.

شۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي تارىخچىسى گۇباۋ «ئۇيغۇر ئىلىگە (شىنجاڭغا) كۆچۈپ كېلىپ ماكانلاشقان قەبىلىلەرنىڭ ئىچىدە ھۇن، ساك، توخرى، سوغدى قاتارلىق قەبىلىلەر ئەسلىدىلا ئۇيغۇر تىللىق قەبىلىلەر ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۇيغۇر ئىلىدە قەدىمدىن ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلار بىلەن ئاسانلا ئۆزلىشىپ سىڭىپ كەتكەن» دەپ كۆرسەتكەن.

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدا ئۇيغۇرلارنىڭ رولى ئۈستىدە توختالغان ئاتاقلىق تارىخچىمىز تۇرغۇن ئالماس مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «قان سىستېمىسى، تىل ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرى ئاساسەن ئوخشاش بولغان تۇرالار، ھۇنلار، ياۋچىلار، ساكلار، قاڭلىلار، ئۇيسۇنلار، تۈركلەرنىڭ ئۆزئارا سىڭىشىشىدىن، شۇنىڭدەك شەرقتىكى مۇڭغۇل نەسىللىك تايپىلار بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىران نەسىللىك خەلقلەرنىڭ قىسمەن ئۆزئارا سىڭىشىپ كېتىشىدىن ھازىرقى زامانداشلىقى تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان، قان قېرىنداشلىقى جەھەتتىن بىر - بىرىگە يېقىن بولغان تۈركىي تىللىق خەلقلەر كېلىپ چىققان» دەپ كۆرسەتكەن[1].

روس ئالىملىرىدىن ۋ. ۋ. گىرىگورىيېۋ: «مىلادىنىڭ 5 - ئەسىردە تارىم ۋادىسىدا ئۇيغۇرلارنىڭ <دىڭلىڭ> قەبىلىسى ھۆكۈمرانلىق قىلغان، تارىم ۋادىسىنىڭ ئاھالىسى شۇ مەزگىلدىلا ئۇيغۇرلىشىپ بولغان ئىدى» دېسە، يەنە بىر ئالىم ۋ. ۋ. رادلوۋ «مەن قەتئىي ئىشىنىمەنكى، تەگرىتېغىنىڭ شەرقىي ئېتەكلىرىدە ئۇيغۇرلار ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپ ياشاپ كەلگەن. تەگرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ياشىغان ئاھالىلەرمۇ ئۇيغۇرلىشىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرۈپ، مىلادىيەنىڭ 5 - ئەسىرىگە كەلگەندە تامامەن ئۇيغۇرلىشىپ

(1) تۇرغۇن ئالماس، «ئۇيغۇرلار»، ئالمۇتا نەشرى، 2000 - يىل، 80 - بەت.

«شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، تارىخى خاتىرىلەرگە قارىغاندا چىن، خەن سۇلالىسى جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن بېرى ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتتى، شىنجاڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالدى» دەپ جۆيلىگەن ئىدى.

بەزى خىتاي تارىخچىلىرى ۋاڭ ئىنماۋنىڭ بۇ سۆزلىرىگە رەدىيە بېرىپ «چىن سۇلالىسىغا ئاساس سالغان چىنشىخۇاڭ ئىرامىزدىن ئاۋۋالقى 221 - 206 - يىللىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ غەربىي چېگرىسى گەنسۇ ئۆلكىسىگىچە يېتىپ بارمىغان ئىدى» دەپ يازماقتا.

ھازىرقى خىتاي رەھبەرلىرى «ئۇلۇغ خىتاي سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى جايلار بۇرۇندىن خىتايلارغا قاراشلىق جايلار ئىدى» دېگەن دەللىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن جاھان ئەھلىنىڭ ئالدىدا مەسخىرىگە قېلىشتىن ئىزا تارتماي، بۇ سېپىل خىتاينىڭ شىمالىدىكى چېگرىسى ئەمەس، بەلكى ئۇ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان خىتايلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىگە شىمالدىكى چارۋىچى خەلقلەرنىڭ مالليرى كىرىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن سوقۇلغان قاشا ئىدى دەپ كۆرسەتمەكتە. بۇ ئەسلىدە بۇيۇك خىتاي سېپىلى چىنسىخۇاڭ دەۋرىدە شىمالدىكى كۆچمەنچى خەلقلەرنىڭ (ھۇن، تورانلارنىڭ) ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قۇرۇلغان مۇداپىئە ئىستېھكامى بولۇپ، بېيجىڭنىڭ شىمالدىكى سەنخەيگۇەندىن غەربتە گەنسۇنىڭ لىڭتاۋ دېگەن يېرىگىچە سوزۇلغان. ئۇ بەش مىڭ كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى، ئالتە يېرىم مېتىر كەڭلىكتىكى، سەككىز يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى مۇداپىئە قۇرغاندۇر. بۇ ماھىيەتتە خىتايلارنىڭ ئۆز دۆلەت چېگرىسىنى باشقىلاردىن ئاجرىتىۋالغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان تارىخى دەللىدۇر.

2. ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشى، «ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەناسى

ئەسلىنى بىلگەن خار بولماس نەسلىنى بىلگەن زار بولماس (ئۇيغۇر خەلق ماقالىسى)

ئۇيغۇر تارىخى ئۇزاق، مۇرەككەپ، باي مەزمۇنلۇق شۇنىڭدەك سىياسىي، ئىجتىمائىي كۆرەش پائالىيەتلىرى بىلەن تولغان بىر تارىخ بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشى، مۇرەككەپ جەريانلارنى بېسىپ ئۆتكەن.

ئەڭ قەدىمكى زامانلاردا تارىم ۋادىسى بىلەن يايىق (جۇڭغار) دالاسىدا، ئىلى ۋادىسى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىدا، پەرغانە ۋادىسى بىلەن ئىسسىق كۆل بويلىرىدا، يەتتىسۇ بىلەن ئالتاي تېغى ئارىسىدىكى ئوتلاقلاردا چارۋىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان «توققۇز ئۇيغۇر»، «ئون ئۇيغۇر» قەبىلىلىرى ياشايتتى. مۇشۇ يەرلىك ئۇيغۇرلارغا مىلادىيەدىن مىڭ يىل ئاۋۋال (ھازىردىن ئۇچ مىڭ يىل

خاقانىمەن، تەگرىم مېنى يەر يۈزىگە خاقان بولۇشقا ئەۋەتتى!» دېيىلگەن ئىدى.

بۇ رىۋايەت بويىچە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتىسى ۋە خاقانى ئوغۇزخان، ئانىسى بولسا، كۆكتىن چۈشكەن ئىككى ھۆر قىزلار بولۇپ چىقىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرۇلۇق ھەقىقەت شۇكى، خىتاي مەنبەلىرىگە، ياۋروپا تارىخچىلىرىنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىگە، ئالىملار ئېلىپ بارغان ئارخولوگىيەلىك قېزىلمىلارغا، يازما يادىكارلىقلارغا ۋە سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق ماتېرىياللىرىغا ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىنىڭ ئېتنىك تەركىبىنى مۇنۇ ئىككى رايوندا ياشىغان قەۋملاردىن ئىبارەتكە توغرا كېلىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، تەگرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى رايونلار بولۇپ، كاسپى دېڭىزىدىن بايقال كۆلىگىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىندا ياشىغان: دى، دىلى، دىڭلىڭ، گاۋجۇي، تىلى، ئوغۇز، قۇمان، داغار، قامىق، ھازار، ھۇن، ئاۋار، ئۇيغۇر، تۈرك، قاز، پېچىنەك ۋە باشقا قەۋملار: يەنە بىرى تەگرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار بولۇپ ھازىرقى چىڭخەي (كۆكنۇر)دىن تارتىپ تارىم ۋادىسى ئارقىلىق قارا قۇرۇم تېغىغىچە بولغان كەڭ زېمىندا ياشىغان ئىۋۇ، جۇشى، يۈجى، دى، چاڭ ۋە باشقا قەۋملاردۇر. مۇشۇ ئىككى جۇغراپىيىلىك دائىرىدە ياشىغان تۈرلۈك - تۈرلۈك قەۋملارنىڭ ئۆزئارا قوشۇلۇشىدىن ھازىرقى ئۇيغۇر مىللىتى شەكىللىنىپ چىققان. چۈنكى قەدىمكى زامانىدا مۇشۇ رايونىدا مۇشۇنداق نام بىلەن ئاتىلىدىغان قەبىلىلەر ياشىغانلىقى راست. بۇلارنىڭ بەزىلىرى بىۋاستە، بەزىلىرى ۋاستىلىق ھالدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى بولغان بولۇشى تەبىئى.

مەلۇمكى خىتاينىڭ تارىخ مەنبەلىرىدە ئەڭ قەدىمكى زاماندىكى «توققۇز ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىنى «دىڭلىڭ» دەپ، «ئون ئۇيغۇر» قەبىلىلىرىنى بولسا «دىلى» دەپ ئاتىغان. بۇ قەبىلىلەر ئۆزئارا قوشۇلۇپ «تۈرا» دېگەن ئورتاق نامغا ئىگە بولغاندىن كېيىن خىتاي تارىخچىلىرى ئۇلارنى «تىلى» دەپ ئاتىغان. «تىلى»لارنى جايلاشقان ماكانلىرىغا قاراپ «شەرقىي تىلىلار»، «غەربىي تىلىلار» دەپ ئاتاشقان. VI ئەسىردە تىلى قەبىلىلىرىدىن ئۇيغۇر، بۆكە، توگىرا، بايىرقۇ قەبىلىلىرى بىر ئىتتىپاق تۈزۈپ «ئۇيغۇر» دېگەن ئورتاق نام بىلەن ئاتالغاندىن كېيىن خىتاي تارىخچىلىرى ئۇلارنى «خويخى» دەپ ئاتاشقا باشلىغان. دېمەك «خۇيخىلار» ئۇيغۇرلارنىڭ نەق ئۆزى. قىسقىسى بۇ قەۋملار قەدىمكى زامانلاردا ھەرخىل نامىلار بىلەن ئاتالغان بولسىمۇ مىلادىنىڭ V ئەسىرىگە كەلگەندە «ئۇيغۇر» دېگەن ئورتاق نام بىلەن ئاتالغان ھەم چوڭ خاقانلىق بولۇپ تارىخ سەھنىسىگە چىققان.

دېمەك ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئانا يۇرتى. ئۇلار مۇشۇ زېمىندا ئىنسان بولۇپ تۇرەلگەن، مۇشۇ زېمىندا مىللەت بولۇپ شەكىللەنگەن.

بىراق خىتاي ۋە روس تارىخچىلىرى بۇ ھەقىقەتنى بىلىپ تۇرسىمۇ، بىلمەسلىككە

بولغان» دەپ ھۆكۈم قىلغان. ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرۇلۇق ھەرخىل مەنبەلەردە ھەرخىل رىۋايەتلەر مەۋجۇت، بىرىنچى رىۋايەت «تارىخ تەبەرى» دە بايان قىلىنغان بولۇپ، رىۋايەت قىلىنىشىچە قەدىمكى زامانىدا يەر يۈزىدە توپان بالاسى يۈز بېرىپ، نۇرغۇن ئەللەرنى سۇ بېسىپ كەتكەن ئىكەن. شۇ چاغدا نۇۋ پەيغەمبەر تەگرىنىڭ بۇيرىقى بىلەن ئۆزىنىڭ ئائىلىسىنى ھەم ئۆزىگە ئىشىنىپ ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمانلارنى بىر يوغان كېمىگە سېلىپ ھالاكەتتىن ساقلاپ قالغان ئىكەن. توپان بالاسى ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن نۇۋ پەيغەمبەر ئامان قالغان قاۋمىلارنى ئۇچ ئوغلىغا بۆلۈپ بەرگەن ئىكەن. ھازىرقى ھەبەشلەر، زەنگىبار ۋە ھىندىلار چوڭ ئوغلى ھامنىڭ قوۋمى بولغان ئىكەن، ئەرەب بىلەن ئەجەم؛ ئىككىنچى ئوغلى سامنىڭ قوۋمى بولغان ئىكەن، تۈرك (ئۇيغۇرلار) ئۈچىنچى ئوغلى ياپەسنىڭ قوۋمى بولغان ئىكەن. بۇ رىۋايەت بويىچە ئۇيغۇرلار ۋە بارلىق تۈركىي خەلقلەر ياپەسنىڭ ئەۋلادى بولۇپ چىقىدۇ.

ئىككىنچى رىۋايەت ئوغۇزنامە بولۇپ، ئۇنىڭدا بايان قىلىنىشىچە: «كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوغۇزخان ئوۋغا چىقتى، ئۇ بىر جايدا تەگرىگە سىغىنىۋاتاتتى، دۇنيا قاراڭغۇلاشقاندىن كېيىن ئاسماندىن بىر كۆك نۇر چۈشتى. ئوغۇزخان ئۇنىڭ قېشىغا بارىدى ۋە بۇ نۇرنىڭ ئىچىدە بىر قىزنىڭ تەنها ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ قىز شۇنچىلىك گۈزەل ئىدىكى ئۇ كۈلسە كۆك تەگرىمۇ كۈلەتتى، ئۇ يىغلسا كۆك تەگرىمۇ بىللە يىغلايتتى. ئوغۇزخان ئۇ قىزنى كۆرۈپلا ئاشىق بولدى. ئوغۇزخان ئۇ قىز بىلەن ئۆيلەندى. ئايلار ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ ئۇ قىز ئۇچ ئوغۇل تۇغدى، تۇنجىسىغا كۈن، ئوتتۇرانچىسىغا ئاي، كەنجىسىگە يۇلتۇز دەپ ئات قويدى. بىرقانچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن ئوغۇزخان يەنە ئوۋغا چىقتى. ئالدىدا بىر كۆل كۆرۈندى. كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئارال بولۇپ شۇ ئارالدا بىر تۈپ دەرەخ كۆرۈندى. ئوغۇزخان بېرىپ قارىسا ئۇ دەرەخنىڭ كاۋىكىدا تەنها بىر قىز ئولتۇراتتى. ئۇ بەكمۇ چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ كۆزى ئاسماندىنمۇ كۆكرەك ئىدى. ئوغۇزخان ئۇ قىزنى ياخشى كۆرۈپ قالدى ۋە توي قىلىپ ئەمرىگە ئالدى. ئايلار ئۆتتى، يىللار ئۆتتى، ئۇ قىزمۇ ئۇچ ئوغۇل تۇغدى. تۇنجىسىغا كۆك، ئوتتۇرانچىسىغا تاغ، كەنجىسىگە دېڭىز، دەپ ئات قويۇشتى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئۆسۈپ يېگىت بولدى. ئوغۇزخان ئۆزىنىڭ ئوغۇللىرىنى، بەگ - سەردارلىرىنى باشلاپ ھەربىي يۇرۇشلەرگە چىقتى. كۆپ ئەللەرنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇپ، ئۆز مەملىكىتىگە غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخان كاتتا توي ئۆتكۈزدى. تويدىن كېيىن قول ئاستىدىكى ئەللەرنى ئوغۇللىرىغا بۆلۈپ بەردى. ھەربىي يۇرۇشتە خىزمەت كۆرسەتكەن سەردارلارغا كۆپ ئىنئاملارنى ھەدىيە قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇزخان تۆت ئەتراپقا ئەلچىلەرنى ئەۋەتىپ مەكتۇب يوللىدى. بۇ مەكتۇبدا: «مەن ئۇيغۇرنىڭ

ئاكادېمىك رادلوۋ يۇقىرىدا تەكىدلەنگەن «ئون ئۇيغۇر» بىلەن «توققۇز ئۇيغۇر» لارنى تىلغا ئېلىپ: «ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى ئەجدادلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» دېگەن. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «ئون ئۇيغۇر»، «توققۇز ئۇيغۇر» خەلقلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقەتەن ئەڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىدۇر.

كۆك تۈرك خاقانلىقى (552 ـ 745) دىن كېيىن قۇرۇلغان قەدىمكى ئۇيغۇر خاقانلىقى (745 ـ 840 ـ يىللار)، قۇجۇ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خاقانلىقى (850 ـ 1250 ـ يىللار)، قاراخانىلار سۇلالىسى (مىلادى 870 ـ 1230 ـ يىللار) يەنىلا ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىغا كىرگەن ئىچكى توققۇز قەبىلە ۋە تاشقى توققۇز قەبىلىلەرنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، ئىچكى توققۇز قەبىلە بىلەن تاشقى توققۇز قەبىلە ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئاساسلىق قەبىلىلىرىنىڭ بىرلەشمىسى ئىدى.

بۇ مەنبەدىن ئالغاندىمۇ ئىچكى توققۇز قەبىلە (ياغلاقار، ئوتۇرقار، تۇرلەمۇر، بۇقاسقىر، ئاۋۇغاچ، قاسار، قوغۇرسۇ، ياغما، ئايىاۋۇز) بىلەن تاشقى توققۇز قەبىلە (ئۇيغۇر، ئوپۇغۇر، غۇن، بايىرغۇ، توڭرا، ئىزگىل، قارلۇق، قىپچاق، باسمىل) لارنى ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى ئاساسلىق تەركىبلىرى دەپ ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. شۇڭلاشقا 1933 ـ يىلى 12 ـ نويابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت گىربىدە بىر ئاي، ئاينىڭ ئىچىدە ھۆسنى خەت بىلەن يېزىلغان «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم» دېگەن مۇقەددەس سۆز، ئاينىڭ ئوڭ تەرىپىدە توققۇز نۇقتا، سول تەرىپىدە توققۇز نۇقتا بولۇپ، بۇ ئىشارەتلەر ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىغا كىرگەن ئىچكى توققۇز قەبىلە بىلەن تاشقى توققۇز قەبىلىنىڭ سىمۋوللىرىدىن ئىبارەتتۇر. ئاينىڭ ئەڭ ئوستى قىسمىغا ئوچ يۇلتۇز قويۇلغان بولۇپ، بۇلار شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۇپراقلاردا قۇرۇلغان كۆك تۈرك دۆلىتى خاقانلىقى، ئۇيغۇر دۆلىتى خاقانلىقى ۋە قاراخانىلار دۆلىتى خاقانلىقىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان سىمۋوللاردۇر. دۆلەت بايرىقى بولسا ئاق رەڭدىكى ئاي يۇلتۇزنى گەۋدىسىگە ئالغان كۆك رەڭلىك مۇقەددەس دۆلەت بايرىقىدۇر.

«ئۇيغۇر» ئاتالغۇسىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە، تۈرك تارىخچىسى شەرىقشۇناس ئالىم مۇرات رەمزى «تەلفىق ئەل ئەخبار» ناملىق ئەسىرىدە «تارىخي كىتابلارنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا <ئۇيغۇر> دېگەن ئاتالغۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 2850 ـ يىللاردا ئىشلىتىلىشكە باشلىغان» دېسە، پروفېسسور كازىمي ۋە ئاكادېمىك رادلوۋلار «ئۇيغۇر» دېگەن نام تەخمىنەن بۇنىڭدىن ئالتە مىڭ يىل بۇرۇن تۈركي قەبىلىلەرنىڭ باتۇر ۋە ئۇيۇشقاق ئەقىللىق بىر قىسمىغا جەڭلەردە كۆرسەتكەن ئەرلىكى، جەسۇرلۇقى، خەلقى ھەم ۋەتىنگە بولغان سادىقلىقى ئۈچۈن بېرىلگەن نامدۇر» دەپ كۆرسىتىدۇ.

سېلىپ، مىلك يىللار بويىچە ئورتاق ۋەتەنده بىللە ياشىغان ئورتاق مىللىي خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغان، ئورتاق تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان قېرىنداش خەلقلەرنى پارچىلاپ، بىر - بىرىگە قارشى قويۇش سۇيىقەستى بىلەن شۇغۇللۇنۇپ كەلمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈن پروفېسسور ئابدۇشۇكۇر مەھەممەت ئىمىن ئەپەندى: «مەركىزىي ئاسىيا زېمىنى قەدىمكى زامانىدا مۇشۇ زېمىندا ياشىغان ئەجدادلىرىمىزنىڭ جەسەتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تاراتقان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بىلەن تولغان بۇيۇك بىر غەزىنە. ئانتروپولوگىيە ۋە ئارخېئولوگىيە ئالىملىرى ھازىرغىچە بۇ زېمىندىن قەدىمكى زامانغا ئائىت كۆپلىگەن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى تاپتى. بىراق شەرقنىڭ ۋە غەربنىڭ تارىخچىلىرى مەركىزىي ئاسىيادا ياشىغان بۇ قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ ھەربىر قەبىلىسىگە ئۆزلىرىچە ئات قويۇپ بېرىپ كەلگەنلىكتىن، بىر پۈتۈن تۇران مىللىتىنى پارچىلاپ، ئۇنىڭ قەبىلىلىرىنى بىر - بىرىگە قارشى قويۇپ ئىزاھلاش ئارقىلىق تارىخىمىزدا نۇرغۇن قالايمىقانچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ بولسا، مەركىزىي ئاسىيا خەلقلىرىنى ئىمكان قەدەر تارقاقلاشتۇرۇپ، پارچىلاپ، بىر - بىرىگە زىتلاشتۇرۇپ قويۇشتىن مەنپەئەتدار كىشىلەرگە پايدىلىق بولدى» دەپ كۆرسەتتى.[1]

بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز - ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىده تارىخىي مەنبەلەردە ئېنىق مەلۇماتلار بېرىلگەن. شەرق تارىخى تەتقىقاتچىسى ئەبۇلغازىنىڭ «تارىخى شەجرەئى تۈرك» ناملىق ئەسىرىده بىلدۇرىشىچە: «قەدىمكى زامانىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىده ئاسمان پەلەك ئىككى تاغ بار ئىدى. بىرىسىنىڭ ئېتى <بۇغراتۇ بۇزىلۇق>، ئىككىنچىسىنىڭ ئېتى <ئۆچقۇنلۇق تەگرىم> ئىدى. بۇ تاغلارنىڭ بىر يېنىدىن ئون ساي (غول)، ئىككىنچىسىنىڭ يېنىدىن توققۇز ساي (غول) تولۇپ سۇ ئاقاتتى. بۇ جايلار قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتى بولۇپ، ئۇلار تىرىكچىلىك قىلغان ۋە تەرەققىي قىلغان جايلار ئىدى. ئۇ چاغدا ئون ساينىڭ ياقىسىغا جايلاشقانلىرىنى <ئون ئۇيغۇر> توققۇز ساينىڭ ياقىسىغا جايلاشقانلىرىنى <توققۇز ئۇيغۇر> دەپ ئاتايتتى. ئۇلارنىڭ ئاۋات يېزا - شەھەرلىرى، مول ھوسۇللۇق يەرلىرى، مۇنبەت ئىكىنزارلىرى بار ئىدى. كېيىن <ئون ئۇيغۇرلار> بىلەن <توققۇز ئۇيغۇرلار> بىرلىشىپ ئىتتىپاق قۇرغان. <ئون ئۇيغۇرلار> ئۆزلىرىگە <مەنخۇتاي> دېگەن كىشىنى، توققۇز ئۇيغۇرلار بولسا <كۆلئەركىن> دېگەن كىشىنى باشلىق قىلىپ سايلىۋالغان. ئۇلار باشلىقلىرىغا <ئېل ئىلتەر> (ئەلنى باشلىغۇچى) دېگەن ئۇنۋاننى بەرگەن»[2].

مانا بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ دېموكراتىك ئىداره تۈزۈمىده ياشىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

(1) ئابدۇشۇكۇر مەھەممەت ئىمىن، «قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى،1993 - يىل. 1 - بېسىلىشى، 63 - بەت.

(2) «تارىخي شەجرەئى تۈرك» 32 - 33 - بەتلەر.

ئاتاش كېرەك.

ئەمدى ئەجدادلىرىمىزنىڭ «ھۇنلار» دەپ ئاتىلىشىغا كەلسەك، تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مىلادىدىن بۇرۇنقى 215 - يىلى خىتاي پادىشاسى چىن شىخۇاڭ ئۇيغۇر خانى تۇمەن تەگرىقۇتقا قارشى مىڭ تىمەن ئاتلىق سانغوننىڭ باشچىلىقىدا ئۇچ يۈز مىڭ كىشىلىك ھەربىي قوشۇن ئەۋەتىدۇ. دۇشمەننىڭ قەستىدىن خەۋەرسىز خاتىرجەم ياتقان تۇمەن تەگرىقۇت تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇچراپ پاراكەندە بولىدۇ. ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئامالسىزلىقتىن يېرى مۇنبەت مەشھۇر ئوردۇس يايلىغىنى تاشلاپ شىمالغا سۈرۈلۈپ بېرىپ، ئورخۇن دەرياسى بويلىرىغا ماكانلىشىدۇ. مانا مۇشۇ يېڭى كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنى ئۇلار ياشىغان يەردىكى دەريانىڭ نامى بىلەن دەستلەپ «خۇن» دەپ كېيىنرەك «ھۇن» دەپ ئاتاشقا باشلىغان. مىلادىدىن بۇرۇنقى 209 - يىلى تۇمەنخاننىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئوغلى ئوغۇزخان ۋارىسلىق قىلىپ تەختكە چىققاندىن كېيىن ئاتىسىدىن قالغان دۆلەتنى كۈچلەندۈرۈپ، ئۆپ - چۆرىسىدىكى بۇرۇن خىتايلار «دىڭلىڭ» دەپ ئاتىغان تۈرالارنى يەنە شەرقىي ئۇيغۇرلارنى، شۇنىڭدەك باشقا تايىپقا مەنسۇپ تۈڭگوسلارنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇپ، چوڭ ئىمپېرىيەنى تەشكىل قىلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ زېمىنىدا قەدىمدىن ياشاپ كەلگەن شەرقىي ئۇيغۇرلار بىلەن كېيىن بارغان ئۇيغۇرلار قوشۇلۇپ، باشقا تايىپلارنىمۇ ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ «ھۇن» دېگەن يېڭى نام بىلەن ئاتىلىپ كەتتى. بۇ ھەقتە ھۇنشۇناس ئالىم ئا. ن بېرنىشتام مەزكۇر ھۇنلارنى تىلغا ئېلىپ، «بۇلار ئەسلىدە ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئىدى» دەيدۇ. ئاكادېمىك رادلوۋ تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ: «بىر قاتار ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىدە يېزىلغان <ئون ئۇيغۇر>، <توققۇز ئۇيغۇر>، <ئوغۇز>، <توققۇز ئوغۇز> دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئوخشاش بىر خەلق يەنى ئۇيغۇلاردۇر» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەن. بۇ سۆز قەدىمكى «ر» دىئالېكتىدا سۆزلەيدىغان قەبىلىلەر تىلىدا «ئوغۇز»، «يوغۇر»، «ئۇيغۇر» شەكلىنى ئالغان. «ز» رىئالېكتىدا سۆزلەيدىغان قەبىلىلەر تىلىدا «ئوغۇز، غۇز، ئۇز» شەكلىنى ئالغان. ئوغۇز، يوغۇر، ئۇيغۇر، غۇز، ئوز دېگەنگە ئوخشاش ئېتنىك ناملارنىڭ ھەممىسى قەدىمكى ۋە ھازىرقى نۇرغۇن تۈرك تىلى دىئالېكتىدا ھەرخىل فونتىكىلىق شەكىللەردە مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقان «ئوق، ئوغ» دېگەن تومۇر ۋە ياكى يىلتىزدىن كېلىپ چىققان. بۇنىڭ مەنىسى «ئۇقماق»، «چۈشەنمەك» دېگەنلىكتۇر. بۇ تۈپ سۆز ئالتايلىقلار تىلىدا «ئۇيغۇر» (ئەقىللىق) دېگەن مەنادا ساقلىنىپ كەلگەن.

بۇ پىكرىنى مۇنۇ پاكىتمۇ ئىسپاتلايدۇ.

«ھۇن ئىمپېرىيىسىنى تەشكىل قىلغان ئوغۇزخان ئۆز سەلتەنەتىنى دۇنياغا جاكا قىلغان ۋاقتىدا، تەنتەنە بىلەن:

مۇئەررىخ ئەبۇلخازىنىڭ قەيت قىلىشىچە ، ئاشۇ ئەجدادلىرىمىز ئانا يۇرتى ئۇيغۇر مەملىكىتىدە ئۇچ مىڭ يىلچە ياشىغاندىن كېيىن ئۇرۇش ئاپەتلىرى ۋە تەبىئىي شارائىتلارنىڭ ناچارلىشىشى سەۋەبىدىن دۆلەت غۇلىغان، خەلق ھەر تەرەپكە چېچىلغان. خەلقنىڭ بىر قىسمى ئۆز يۇرتىدا قالغان، يەنە بىر قىسمى تۇرپان بىلەن بەشبالىق ئەتراپىدىن قوزغۇلۇپ، ئىرتىش دەرياسىنى ياقىلاپ شىمالغا قاراپ يۇرۇپ، بايقال (بايكۆل) ئەتراپىغا كەتكەن. 3 - قىسمى بولسا، شەرققە قاراپ يۇرۇپ، سىرىق دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقىنى ياقىلاپ ئورۇنلاشقان. بۇلار ئەسلىدە توققۇز ئۇيغۇرلار بولۇپ، ئۇلار تاكى سىرىق دەريانىڭ قويۇلۇشىغىچە بولغان جايلارغا يېتىپ بارغان. تارىم ۋادىسىدىن كۆچۈپ بارغان ئون ئۇيغۇرلار بولسا ھازىرقى مونغولىيە تېررىتورىيەسىدىكى مەشھۇر ئوردوس يايلىغىچە بولغان كەڭ رايونلارغا تارقىلىپ ئورۇنلاشقان. نەسلى ئۇيغۇر ئىلىدىن كۆچۈپ كەلگەن بۇ ئۇيغۇرلارنى خوشنا ئەللەر بولۇپمۇ خىتايلار باشقىچە ناملار بىلەن ئاتىغان. مەسىلەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 8 - 7 - ئەسىرلەردە ئون ئۇيغۇرلارنى «دى» توققۇز ئۇيغۇرلارنى «جۇن» دەپ، كېيىنرەك «دىلى» ، «چىدى» ، «بەي دى» ، «خۇگىدى» ، «گاۋگۈي» دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتىغان. ئەمەلىيەتتە، مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى سىرىق دەريانىڭ شىمالىدا ياشىغان ئۇيغۇرلار ئىدى.

ئاكادېمىك ئا. ن. بېرىنشتام خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ بۇ ئادىتىنى تەكىتلەپ: «خىتاي مەنبەلىرىدە، ئۇيغۇرلارنىڭ ناملىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ كەسپىگە، ئولتۇرۇشلۇق جايىغا، قەبىلىلىرىنىڭ نامىغا قاراپ ھەرخىل ناملار بىلەن ئاتىغان» دەپ ئەسكەرتىدۇ. مەشھۇر خىتاي تارىخچىسى سىماچىيەن يازغان «تارىخىي خاتىرىلەر»نىڭ «بەش پادىشاھنىڭ تەرجىمھالى» دېگەن بابىدا بۇنىڭدىن بەش مىڭ يىل بۇرۇن ئۆتكەن خىتاي پادىشاسى «خۇاڭدى» ھۇنلارنىڭ ئەجدادلىرى بىلەن سوقۇشۇپ، ئۇلارنى سىرىق دەريانىڭ بويىدىن شىمالغا قاراپ سىغدىيانلىقىنى يازىدۇ. شۇنداقلا ھۇن ئەجدادلىرىنىڭ خانى جوڭۈنى تىلغا ئېلىپ ئۆتىدۇ. جوڭۈي بولسا مىلادىدىن 1766 - يىل بۇرۇن ئۆتكەن شەخس ئىدى. بۇ مەلۇماتلاردىن شۇ نەرسىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇكى بۇنىڭدىن بەش مىڭ يىل بۇرۇن ئۆتكەن ھۇنلارنىڭ ئەجدادلىرى بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ مۇستەقىل دۆلتى بولغان ۋە ئۇلار شۇ چاغلاردىمۇ خىتايلار بىلەن سوقۇشۇپ ئۆتكەن. ئەپسۇسكى سىماچەن بۇ جايدا ئۇيغۇر نامىنى تىلغا ئالماي «ھۇنلارنىڭ بوۋىلىرى» دەپ يېپىق بىر ئىپادە بىلەن يېزىپ قويغان. ۋاھالەنكى «ھۇن» دېگەن نام تارىخ مەنبەلىرىدە مىلادىدىن بۇرۇنقى 3 - ئەسىردىن يەنى تۇمەن تەڭرىقۇتنىڭ زامانىدىن باشلاپ تىلغا ئېلىنىدۇ. شۇڭا تۇمەن تەڭرىقۇتتىن بۇرۇنقى ئەجدادلىرىمىزنى «ھۇنلارنىڭ ئەجدادلىرى» دېيىش توغرا ئەمەس. ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن «ئۇيغۇر» دەپ

بۇ پىكىرنى قۇۋەتلەيدىغان مۇنداق بىر دەللىمۇ بار: 19 - ئەسىردە ياشىغان ئىنگلىز تارىخ تەتقىقاتچىسى جامەس چۇچۇارد ئۆزىنىڭ «غايىب بولغان قىتئە - مۇ» يەنى «ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسى» ناملىق كىتابىدا: «ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن يىگىرمە مىڭ، ئوتتۇز مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئۆزلىرىنىڭ ئۇلۇغ ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان. ئۇلار كېيىنكى چاغلاردا نۇرغۇنلىغان خەلقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا ئاساس بولغان. بۇنىڭدىن ئون ئىككى مىڭ يىل ئىلگىرى يۇز بەرگەن يەر تەۋرەش خانۇ - ۋەيرانچىلىقى ئۇلارنىڭ ياشىغان «مۇ» قىتئەسىنى يوق قىلغان. بۇ قىتئەدىكى ئاتمىش مىليون ئاھالە ئۆزلىرىنىڭ يۈكسەك مەدەنىيىتى بىلەن بىللە تىنچ ئوكيان سۈيىنىڭ ئاستىدا قالغان. بۇگۈن تىنچ ئوكيانىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان غار تاشلىق ئاراللار ئاشۇ «مۇ» قىتئەسىنىڭ سۇ ئاستىدە قالغان قىسىملىرىدۇر» دەپ يازغان[1].

«ئۇيغۇر» ئاتالغۇسىنىڭ مەناسى بولسا «ئۇيۇشقان، بىرىككەن، ئىتتىپاق» دېگەنلىكتۇر. مۇنداق كۆزقاراشنى نۇرغۇنلىغان ئالىملار، جۈملىدىن پروفېسسور كازىمى بىلەن ئاكادېمىك رادلوۋلار قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن.

بەزى ئالىملار مەسىلەن تۈركىيە ئالىمى پروفېسسور دوكتور ئانىل چېچەن: «<ئۇيغار> سۆزى <ئۇيغۇر> سۆزىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ مەناسى <مەدەنىيەتلىك> دېگەن بولىدۇ» دەيدۇ[2].

تۈركىيەدە تۇرۇلگەن تۈركچە لۇغەتتە «ئويغار» سۆزى «مەدەنىيەتلىك دېگەن مەنىدە» دەپ چۈشەندۈرۈلگەن.

14 - ئەسىردە ياشىغان تارىخچى راشىدىن يازغان «جامىئۇت تەۋارىخ» ناملىق كىتابتا «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ مەناسىنى «ئىتتىپاقلىشىش»، «بىرلىشىش» دەپ ئىزاھلايدۇ.

ن. ئا. باسكاكوۋ ئۆزىنىڭ كېيىنكى چاغلاردا ئېلان قىلغان بىر ماقالىسىدا «ئۇيغۇر» دېگەن سۆزنىڭ ئېتىمولوگىيىسى ھەققىدە يۇقىرىقىلارغا ئوخشىمايدىغان بىر پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭ پىكرىچە: «(1) ئۇيغۇر - يوغۇر، (2) ئوغۇر - ئوگۇر، (3) ئوغۇر - ئوگۇز» سۆزلىرىنىڭ ھەممىسى قەدىمكى بىر قەبىلە نامىنىڭ ھەرخىل ۋارىئانتلىرى بولۇپ بۇلارنىڭ بارلىقى <دانىشمەن>، <كۆچلۈك>، <قۇدرەتلىك> دېگەن مەنىدىكى سۆزنىڭ ھەرخىل فونتىكىلىق شەكىللىرىدىن ئىبارەت» دەپ كۆرسەتكەن.[3]

11 - ئەسىردە ئۆتكەن ئالىم ماخمۇت قەشقەرى ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى

(1) ساۋۇت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ناشىمر نەشرىياتى، 2005 - يىل، ئالمۇتا، 24 - 25 - بەتلەر
(2) ئانىل چەچەن، «تۈرك دۆلەتلىرى»، 1986 - يىل، ئىستانبۇل، 25 - بەت.
(3) ن. ئا. باسكاكوۋ (روسىيە) «ئوغۇر ۋە ئوغۇز قاغان سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى» «مىللەتكە ئائىت تەرجىمىلەر» ژۇرنىلى 1983 - يىل 3 - سان خەنزۇچە، بېيجىڭ.

- مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانىمەن، مەن يەر يۈزىگە خاقان بولۇشۇم كېرەك!» دەيدۇ. دېمەك ئۇلۇغ بوۋىمىز ئوغۇزخان ئۆزىنىڭمۇ ئەسلى ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى دۇنياغا جاكارلىغان. چۈنكى، ھۇنلارنىڭ ئەسلى - ئۇيغۇرلاردۇر. ئەمدى ئەجدادلىرىمىزنىڭ «تۈرك» دەپ ئاتىلىشىغا كەلسەك، تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ئالتاي تېغىنىڭ ئىتەكلىرىدە ياشىغان ئوغۇزلار 6 - ئەسىردە ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىپ دۆلەت تەسىس قىلىشتى. ئۇلار ئۆز دۆلىتىنى «كۆك تۈرك قاغانلىقى» دەپ ئاتىدى. قاغانلىقنىڭ تەركىبىگە ئاتا تۈرك ئۇيغۇرلارمۇ، قارلۇقلارمۇ، بۇرۇن تورا دەپ ئاتالغان شەرقىي ئۇيغۇرلارمۇ، كۆك تۈرك قاغانىنىڭ ئومۇمى يارلىغى بىلەن مۇشۇ دۆلەت تەركىبىگە كىرگەن قەبىلىلەرنىڭ ھەممىسى «تۈرك» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى. بۇ نام مىلادىنىڭ 6 - ئەسىرىدىن 8 - ئەسىرىگىچە داۋام قىلدى. 600 - يىللىرىغا كەلگەندە كۆك تۈرك قاغانلىقى شەرقىي ۋە غەربىي قاغانلىقلارغا بۆلۈنۈپ كەتتى. شەرقىي ئۇيغۇر ۋە باشقا قەبىلىلەر شەرقىي تۈرك قاغانلىقىغا، غەربتىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا قەبىلىلەر بولسا غەربىي تۈرك قاغانلىقىغا تەۋە بولدى. مىلادى 744 - يىلى شەرقىي كۆك تۈرك خاقانلىقى يىقىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى قۇرۇلدى. ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى ئاستا - ئاستا كۈچۈيۈپ شەرقتىكى توققۇز ئۇيغۇر، ئون ئۇيغۇر قەبىلىرىنى، شۇنىڭدەك قەدىمدىن بېرى ياشاپ كېلىۋاتقان «تۇرالار» دەپ ئاتالغان شەرقىي ئۇيغۇرلارنىڭ قىرىق قەبىلىسىنى بىرلەشتۇرۇپ، كەڭتاشا تېررىتورىيىگە ئىگە قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلاندى.

ئەمدى «ئۇيغۇر» دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشىغا كەلسەك 8 - ئەسىردە ياشىغان تارىخچى راشىدىننىڭ «جامىئۇل تەۋارىخ»، 16 - ئەسىردە ياشىغان خۇۋە خانى ئابۇلغازىنىڭ «تارىخىي شەجەرەئى تۈرك» ئەسەرلىرىدە بايان قىلىنىشىچە: «بۇنىڭدىن بەش مىڭ يىل ئاۋۋال ئۇيغۇر تىللىق قەبىلىلەرنىڭ باتۇر، ئۇيۇشقاق بىر قىسمىغا، ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار كۆرسەتكەن جەڭگىۋارلىقى، ۋەتىنىگە، مىللىتىگە، خاقانىغا سادىقلىقى ئۈچۈن ئوغۇزخان تەرىپىدىن «ئۇيغۇر» دېگەن نام بېرىلگەن ئىكەن»[1] دېيىلىدۇ.

لېۋشوي يازغان «كونا تاڭنامە - ئۇيغۇرلار تەزكىرىسى»دە «ئۇيغۇر - شۆڭقاردەك چەبدەس، باتۇر دېگەن مەنىدە» دېيىلگەن.

بىز بىلمىزكى «ئوغۇزنامە» ئېپوسىدا ئېيتىلىشىچە، ئوغۇزخان قۇرۇلتاي چاقىرىپ شۇ قۇرۇلتايدا «مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانىمەن» دەپ ئېلان قىلغان. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا «ئۇيغۇر» دېگەن نام ئوغۇزخاندىن ئىلگىرىمۇ مەۋجۇت بولۇپ ئىشلىتىلگەن بولۇشى ئېنىق.

(1) س. مالوۋ ۋە بېرنىشتام، «تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخ مەسىلىرى»، شەرق ھەقىقىتى نەشرىياتى، 1948 - يىل، تاشكەنت، 65 - بەت.

ئولتۇراقلىشىپ قالغان. قالغان ئۇچ تۈركۈمى غەربكە يۆرۈش قىلىپ، خېشى (بۈگۈنكى گەنسۇنىڭ غەربىي)، تۇرپان ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدا ئورۇنلۇشۇپ شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن قېرىنداشلىرى ۋە باشقا خەلقلەر بىلەن قوشۇلۇپ ئىلگىرى كېيىن بولۇپ خېشى ئۇيغۇرلىرى دۆلتى، قارا قوجۇ ـ ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلتى ۋە قاراخانىلار دۆلتىنى قۇرغان.

ئۇيغۇر تارىخى توغرىسىدىكى تارىخىي ھۆججەتلەر ئاز ئەمەس. «كونا تاڭنامە»دىكى «ئۇيغۇرلار» بابىدا تاڭ تەيزۇڭ لى شىمىنىڭ « 627 ـ 649 ـ يىللىرىدا بەش تىكىن باشچىلىقىدىكى يىگىرمە قەبىلە ئۇيغۇر تالاس دەريالىرىنىڭ جەنۇبىدا ياشىغان» دېگەن سۆزنى يېزىلغان. مەخمۇت قەشقىرى: «ئۇيغۇرلار ئىلى، ئىرتىش، يامار، ئىدىل (ۋولگا) بويلىرىدا ياشىغان. ئۇلارنىڭ تىللىرى يەڭگىل، توغرا، ياخشى تىل» دېگەن. «سۇيىنامە»دە: «ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئارال دېڭىزىنىڭ شەرقىدىن ئېۋرغول (قومۇست بالىق ـ قۇمۇل)نىڭ شەرقىغچە بولغان جايلاردا ياشىغان» دېيىلگەن. پارىژ ئالى مەكتىپىنىڭ پروفېسسورى ھىندى ماسسى: «10 ـ ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر، قارلۇق، ئوغۇزلارنىڭ ماكانى ئىدى» دېگەن.

رادلوۋ: «بىر قاتار ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىدە يېزىلغان <ئۇيغۇر>، <ئون ئۇيغۇر>، <توققۇز ئۇيغۇر>، <ئوغۇز>، <توققۇز ئوغۇز>لارنىڭ ھەممىسى ئوخشاش بىر خەلق ـ ئۇيغۇرلاردۇر.» دەپ يازغان.

رادلوۋ يەنە: «ئۇيغۇرلار قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ بولۇپلا قالماي، تۈركىي خەلقلەر ئارىسىغا كەڭ تارالغان» دەپ كۆرسەتكەن. بارتولد، رادلوۋنىڭ بۇ كۆزقارىشىنى قۇۋەتلەپ ئۇيغۇرلارنى «ئۇيغۇر ـ تۈرك» دەپ ئاتىغان. ئۇ زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق تىلشۇناسى سىكقۇسىلى توتۇڭ قوجۇ ئۇيغۇر تىلىنى «تۈرك ـ ئۇيغۇر تىلى» دەپ تەكىتلىگەن.

ئۇلۇغ ئالىم ۋە تىلشۇناس مەھمۇد قەشقىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ بىرىنچى تۇم كىرىش سۆزىدە: «مەن تەڭرىنىڭ دۆلەت قۇياشىنى تۈركلەر بۇرچىدا تۇغدۇرغانلىقىنى ۋە پەلەكنىمۇ شۇلارنىڭ زېمىنى ئۈستىدە چۆگىلەتكەنلىكىنى كۆردۈم. تەڭرى ئۇلارنى <تۈرك> دەپ ئاتىدى. شۇڭا مەن شۇ تۈركلەرنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكىرنى ئەڭ روشەن بايان قىلالايدىغانلىرىدىن، ئەڭ زېرەكلىرىدىن، ئەڭ ئاساسلىق قەبىلىگە مەنسۇپلىرىدىن ۋە جەڭ ئىشلىرىدا ئۈستا نەيزىۋازلىرىدىن بولۇپ تۇرۇقلۇق ئۇلارنىڭ شەھەر ۋە سەھرالىرىنى باشتىن ـ ئاياغ كېزىپ چىقتىم» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى.[1]

بۇ يەردە ئۇلۇغ ئالىم ماخمۇت قەشقىرى، پۈتۈن تۈرك قەۋملىرىنى جانابى

(1) مەھمۇد قەشقىرى، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1 ـ توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىل، ئۇرۇمچى، 1 ـ 3 ـ بەتلەر

زامان تارىخى توغرىلىق توختىلىپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 4 - ئەسىردە ئۇلار قورغان تەگرىتاغلىرىنى مەركەز قىلغان بىر خانلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، بۇ خانلىقنىڭ قوچۇ، جانبالىق، ياكبالىق، بەشبالىق ۋە سۇلى دېگەن بەش چوڭ شەھەرى بولغانلىقىنى، بۇ شەھەرلەرنى زۇلقەرنەيىن شەرقتە يۇرۇش قىلغاندا، ئۇيغۇر خانى بىلەن تىنچلىق بېتىمى تۈزگەندە شۇ قېتىملىق سۇلھنىڭ شەرپى ئۇچۇن بىنا قىلغانلىقىنى، ئۇيغۇر قوشۇنلىرى بىلەن زۇلقەرنەيىن ئالدىن يۇرەر قوشۇنلىرى «ئالتۇن قان» دېگەن يەردە تۇنجى قېتىم ئۇچۇرۇشۇپ قېلىپ، شۇ قېتىملىق سۇركۇلۇشتە زۇلقەرنەيىن قوشۇنلىرى تۈيۇقسىز زەربىدىن پەشۋا يەپ قالغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.[1]

ئىلگىرى بەزىلەر ماخمۇت قەشقىرى يېزىپ قالدۇرغان بۇ قاراشنىڭ يېتەرلىك ئىلمىي ئاساسى كام دەپ قارىغان. ۋاھالەنكى قوسلار ۋە ئوغۇزلار توغرىسىدىكى تەتقىقاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئالىملار زۇلقەرنەيىن ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تۇتۇشقانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەتنىڭ ياسالما ئەمەسلىكى، «ئالتۇن قان» دېگەن يەرنىڭ «ئالتاي» تېغى بولۇش ئېھتىمالىنىڭ چوڭلۇقى، شۇ قېتىمقى سۇركۇلۇش تەخمىنەن مىلادىدىن بۇرۇنقى 329 - يىللىرى بولغانلىقىنى ئىلمىي سەۋىيىدە ئاساسلىماقتا.

ختاينىڭ هازىرقى زامان تۈرك تارىخى ساھەسىدىكى مەشھۇر ئالىمى لىن گېن ئەپەندى، تۈركلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى خىلمۇ - خىل قاراشلارنى ئىلمىي يوسۇندا رەت قىلغاندىن كېيىن مۇنداق يەكۈنلەيدۇ:

19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدىن باشلاپ ئورخۇن دەريا ۋادىسىدىن تېپىلغان تۈرك يېزىقىدىكى <كۆلتەكىن مەڭگۈ تېشى> ۋە <بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى>دا مۇنداق دېيىلگەن: <توققۇز ئوغۇز بۇرۇن كەنتو بۇدۇنوم ئەرتى> (توققۇز ئوغۇزلار ئەسلىدە ئۆز خەلقىم ئىدى). نۆۋەتتىكى ئەڭ ئىشەنچلىك كۆزقاراش ئۇيغۇرلار بىلەن تېبىلەرنىڭ ئاساسلىق قۇرۇلمىسىغا ئاساسلانغاندا (قەدىمكى) تۈركلەر بىلەن (قەدىمكى) ئۇيغۇرلار ئوخشاش بولۇپ تۈركلەرنىڭ تېبىلەرگە مەنسۇپلۇقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئۇلار تېبىلەرنىڭ بىر تارمىقى»[2].

840 - يىلى تەبئى ئاپەت ۋە قىرغىزلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇش ئاقىۋىتىدە، ئورخۇن، توغلا، سېلىنگا دەريالىرىدىكى ئۇيغۇرلار تۆت تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ باشقا جايدىكى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ يېنىغا كۆچۈشتى. بىر تۈركۈمى جەنۇبقا كۆچۈپ كېيىنكى يىللاردا بۇگۇنكى خېبەي، شەنشى دائىرىلىرىدە

(1) مەھمۇد قەشقىرى «دىۋانو لۇغاتىت تۈرك»، 3 - توم، 1984 - يىل ئۇرۇمچى، 567 - 568 - بەتلەر

(2) لىن گېن، «تۈرك تارىخى»، ئىچكى مۇڭغۇل خەلق نەشرىياتى، 1988 - يىل خەنزۇچە نەشرى، 8 - 9 - بەتلەر.

باشتىن كەچۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۇيغۇرلار كېلىپ چىقىش جەھەتتىن قەدىمكى مىللەت بولسىمۇ، لېكىن شەكىللىنىش جەريانى كېيىنكى زامانىنىڭ ئۇزاق تارىخىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خىتاينىڭ بىر قىسىم ئالىملىرى شەرقىي تۈركىستاندا كونا تاش قورال دەۋرىدىلا ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىدى. مەسىلەن فاڭ يېڭجى: «شەرقىي تۈركىستاندا(شىنجاڭدا) ئىنسانلارنىڭ تارىخى ئەللىك مىڭ يىل ئىلگىرى باشلانغان» دەپ كۆرسەتتى.[1]

مەدەنىيەتشۇناسلار ئاريىسدا «ئوتتۇرا ئاسىيا جۇملىدىن شەرقىي تۈركىستان قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ كېلىپ چىققان جايلىرىدىن بىرى» دېگەن كۆز قاراشنى ئىلگىرى سۈرمەكتە. يېقىنقى يىللاردا «ئاتۇش ئادىمى»نىڭ تاشقا ئايلانغان باش سۆڭىكى ئەۋرىشكىسىنىڭ تېپىلىشى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كونا تاش قورال دەۋرىگە مەنسۇپ قەبرىلەرنىڭ ئارقا - ئارقىدىن بايقىلىشى، يۇقىرىدىكى كۆزقاراشلارنى ماددى پاكىتلار بىلەن تەمىنلىدى. مەسىلەن، ئامېرىكىلىق ئىنسانشۇناس ل. خ. مورگان 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىلا «ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى سىرىنىڭ ئاچقۇچى تارىم ئويمانلىقى ئاستىغا كۆمۈكلۈك» ، «كىمكى بۇ ئاچقۇچنى تاپىدىكەن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ سىرى مەلۇم بولىدۇ»[2] دەپ كۆرسەتكەن.

ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىنىڭ غەربكە بولغان تەسىرى توغرىسىدا ئامېرىكىلىق ئالىم مىگوۋىن «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمكى ئەللەر» ناملىق كىتابىدا مۇنداق يازغان: «ياۋروپا ھەتتا ئامېرىكىنىڭ مەدەنىيىتى، سىياسىي، ئىقتىسادىي تۈرمۇشى، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، بۇ دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشۇلغان چوڭ تۆھپە، بىز بۇنى مۇھاكىمە قىلىشىمىز كېرەك» دەپ كۆرسەتكەن.

ئەزەربەيجانىنىڭ مەرھۇم سابىق جۇمھۇر رەئىسى تارىخشۇناس ئەبۇل پەيىز ئېلچىبەي «تارىختىن بىرقانچە سۆز» ۋە «تۈرك دۇنياسى» ناملىق ماقالىلىرىدا:

«ھازىرقى زامان تارىخچىلىقى ھەر تەرەپلىمە تەتقىقات نەتىجىسىدە شۇنداق بىر خۇلاسىگە كەلدىكى ئەڭ قەدىمكى مەدەنى ئىنسان ئورۇنلاشقان جاي، جەيخۇن ۋە سەيخۇن (ئامۇ دەريا ۋە سىر دەريا) ۋادىسى، ئارال كۆلىنىڭ ئەتراپى ۋە تۇران ۋادىسىدىن ئىبارەت بولغان. دۇنيادا مەدەنىيەت دەسلەپكى قېتىم بۇ تۇپراقلاردا يارىتىلغان ۋە مەركەزلەشكەن. يەنى شەرقىي تۈركىستاندىن ھەزەر دېڭىزى ساھىللىرىغىچە بولغان تۇپراقلار دۇنيانىڭ ئەڭ قەدىمكى مەدەنىيەت مەركىزى بولغان ئىدى. مېنىڭ قارىشىمچە تارىخ بۇ جايلاردىن باشلانغان. بۇ دەسلەپكى مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ يارىتىلىشى ۋە پەيدا بولۇش تارىخى، ئىرامىزدىن ئاۋۋالقى

(1) فاڭ يېڭجى، «شىنجاڭنىڭ (شەرقىي تۈركىستاننىڭ) بۇز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تارىخى» ، 1 - قىسىم، 5 - بەت (خەنچە)

(2) شىنجاڭ گېزىتى، 1995 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىكى سانى.

ئاللاھنىڭ «تۈرك» دەپ ئاتىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ شۇ تۈركلەرنىڭ ئاساسلىق قەبىلىسى بولغان ئۇيغۇرلاردىن ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ ئۆتكەن.

تارىخچىلىرىمىزدىن يەنە بىرى قاسىم مەسئۇدى: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى - بارلىق تۈركىي تىللارنىڭ ئاساسى ئىدى. بىراق نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۇيغۇر تىللىق قەبىلىلەر بارغانسېرى كۆپىيىپ بىر - بىرىدىن يىراق رايۇنلارغا تارقىلىپ ياشىغانلىقتىن ھەم قىسمەن يات قەبىلىلەر بىلەن قان ئالمىشىش نەتىجىسىدە يېڭى قەبىلىلەرگە ئۇيۇشۇپ ئۆزلىرىگە يېڭى ناملارنى قويۇۋېلىشقان. شۇنداق قىلىپ ھازىرقى زامانىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر كېلىپ چىققان.» دەپ ھېسابلايدۇ. يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىلدىن مەلۇم بولىدىكى، ھازىرقى زامانىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ شەكىللىنىشىدە ئۇيغۇر نەسلىدىن كېلىپ چىققان تۇرالار، ھۇنلار، ياۋچىلار، ساتلار، ئوغۇزلار ۋە ئۇسۇنلار ئاساسىي ئامىل بولغان. بۇنىڭ ئۆزى «ئۇيغۇرلار بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئېتنىك مەنبەسى» دېگەن ھۆكۈمنىڭ تامامەن توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىيەدىكى تۇرك قېرىنداشلار ئۇيغۇرلارنى «ئاتا تۈرك» يەنى «تۈركلەرنىڭ ئاتىسى» دېسە، قازاق ئالىمى ۋە شائىرى شاكەرىم قودايبەردى: «بىز ئۇيغۇر نامىدىن كېلىپ چىققان ئەل، شۇ ئۇيغۇردىن <قىرغىز، قاڭلى، قىپچاق، ئارغىن، نايمان، دولات، ئۇيسۇن> دېگەن تايپىلار چىقىپ، شۇلارنىڭ نەسلىدىن بىز كېلىپ چىققان. ئۇ زامانلاردا بۇ نام بىلەن ئاتالغانلار يالغۇز بىزلا ئەمەس، كۆپ ئەللەر بار ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئولتۇرۇشلۇق ھاياتقا كۆچۈپ، بەزىلىرى <نوغاي، باشقورت> ئاتلىپ، يەنە بەزىلىرى <ئۆزبېك، سارت> دېگەن نامىلار بىلەن ئاتىلىپ كەتكەن ئاخىرىدا <قازاق> دېگەن نام بىزدە قالغان» دەپ يازغان ئىدى.[1]

قازانلىق تارىخچى ھاسان ئاتا بولسا: «تارىخ قوۋمى تۈركى» ناملىق ئەسىرىدە: «شەرقىي ياۋروپادىكى ئۇگۇر - فىنلار، ماژارلار (ھۇنگارلار) بولغارلار، تۈركلەر، تاتارلار، باشقۇرتلار، مىشەرلەر ۋە باشقا خەلقلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىق ھالدا ئۇيغۇرلارغا باغلىنىدۇ» دەپ يازغان ئىدى.[2]

ھونگرىيە (ۋېنگرىيە) پەنلەر ئاكادېمىسى يۇز يىللىق تەتقىقات ۋە تەكشۈرۈشلەر نەتىجىسىدە 2003 - يىلىدا ئېلان قىلغان بايانىدا: «بىز ھۇنگرلار ئۆزىمىزنىڭ ئۇيغۇرلاردىن كېلىپ چىققانلىقىمىزنى ئېنىقلاپ چىقتۇق» دەپ پۈتۈن دۇنياغا جاكارلىغان ئىدى.

مىللەت ئۆزلۈكسىز يوسۇندا شەكىللىنىش، زورۇيۇش ۋە تاكامۇللىشىش جەريانىنى

(1) شاكەرىم قودايبەردى، «تۈرك، قىرغىز، قازاق ھەم خانلار شەجەرىسى»، ئالمۇتا نەشرى 1991 - يىل، 27 - 21- بەتلەر.

(2) ھاسان ئاتا، «تارىخي قەۋمى تۈركى»، 1910 - يىلى، قازان، 26 - بەت.

بىردەك ئىكەنلىكىنى، يەنى تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئىنسانلارنىڭ ياۋروپا ئىرقىنىڭ ئوتتۇرا دېگىز تارمىقىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى قارىلاشتۇردى. بۇ بولسا، بىزنىڭ مىللىتىمىز ئۇيغۇرلارنىڭ ھىند - ياۋروپا تىپىدىكى ئاق تەنلىك ئىنسانلار بولۇپ، شەرقىي ئاسىيادىكى سېرىق تەنلىك ئىنسانلارغا ئوخشىمايدىغان ئانتروپولوگىيەلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇلارنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى ئاق تەنلىك، تۇز بۇرۇنلۇق، يۇمۇلاق ئىگەكلىك، قېنىق پارلاق كۆزلۈك، بادام كۆزلۈك، يۇمۇلاق يۇزلۈك ئىكەنلىكىدۇر. ئۇيغۇر تۈركلىرى دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل، قاملاشقان مىللەتلەرنىڭ بىرىدۇر.

19 - ئەسىردە ياشىغان ئىنگلىز تارىخ تەتقىقاتچىسى جامەس چۇرچۇاردنىڭ «غايىپ قىتئە مو» دېگەن ئەسىرىدە: «ئىرامىزدىن بەش يۈز يىل ئىلگىرى يېزىلغان خىتاي مەنبەلىرىدە <ئۇيغۇرلار ئاق يۈزلۈك، سېرىق چاچلىق، كۆك كۆزلۈك كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ تېنى سۈتتەك ئاق، شىمال تەرەپتە ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ئەنە شۇنداق، ئەندى جەنۇبتا ياشايدىغان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا قاراچاچلىق، قارا كۆزلۈكلەرمۇ ئۇچرايدۇ> دەپ يېزىلغان ئىدى» دېيىلگەن.[1]

پروفېسسور دوكتور ئانىل چىچەن ئەپەندى «تۈرك دۆلەتلىرى» ناملىق كىتابىدا: «ئۇيغۇر تۈركلىرى ئوتتۇرا بويلۇق، ئۇزۇن ۋە سېرىق چاچلىق، تىك بۇرۇنلۇق، كۆك كۆزلۈك بىر قۇۋم سۈپىتىدە تارىخقا ئىز قالدۇرغان بىر خەلقتۇر. ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى، كىينىشلىرى ئومۇمىيۈزلۈك قىلىپ ئېيتقاندا بوزقىر تېپىنىڭ ئورتاق خۇسۇسىيەتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ كەلگەن ئىدى. ئۇلاردا ئۆتۈك، بۆك (دوپپا) تۇماق كىيىش ئادىتى ئومۇملاشقان» دەپ كۆرسىتىدۇ.[2]

ئامېرىكا تارىخچىسى ماكگوۋېرن: «ئارىيانلار بولسا ھىندى ياۋروپا تىپىدىكى دېڭىزلار يەنى توققۇز ئۇيغۇرلاردۇر» دەپ يازىدۇ. ئۇيغۇر تارىخچىسى ئالىم ئابدۇشۇكۇرمەھەممەت ئىمىن بولسا: «ئارىيان - تۇران بۇ ئانتروپولوگ ئالىملىرى تەرىپىدىن قويۇلغان ئىرقىي كاتېگورىيەنىڭ نامى. ئەسلىدە بولسا ئارىيانلارنىڭ تىلى كېيىنكى تۇران - ساكلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ تىلى ئىدى» دەيدۇ[3].

4. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھاياتى ۋە تۈرك دۇنياسى بىلەن ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ مەدەنىيىتىگە قوشقان مۇھىم تۆھپىلىرى

ئۇيغۇر تۈركلىرى يارىتىلىشتىن تارتىپ غورۇرلۇق ۋە ئىقلىم شارائىتلىرى تۈپەيلىدىن غەيرەتلىك، جەسۇر ئىنسان خاراكتېرىگە ئىگە بىر خەلقتۇر. بۇ سەۋەپتىن كۆلتۇرىنى،

(1) جەمەس چۇرچۇارد «غايىپ بولغان قىتئە - مو» ئۇيغۇرچە نەشرى 6 - بەت. 2007 - يىل، بىشكەك.
(2) ئانىل چەچەن، «تۈرك دۆلەتلىرى»، ئىنقىلاب نەشرىياتى، 1986 - يىل، ئىستانبۇل، 124 - بەت.
(3) ئابدۇشۇكۇر مەمتىمىن، «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997 - يىل، ئۈرۈمچى، 77 - بەت.

X ـ VI ئەسىرلەرگە ئائىتتۇر» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەن ئىدى.[1]

3. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىرقىي تىپى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى

ھەممىگە مەلۇمكى ئالالاھ ئادەم ئاليەيھىسسالامدىن ياراتقان ئىنسانلارنى ھەرخىل قەۋم ۋە مىللەت قىلىپ شەكىللەندۈرگەن. يەر شارىنىڭ ھەرخىل جۇغراپىيەلىك ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئېقىملىرى ھەرخىل ئېتنوگىراپىيەلىك ئىنسان تۈركۈملىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان. شۇنىڭ نەتىجىسىدە ئىنسانلار ئانتروپولوگىيەلىك قۇرۇلۇش جەھەتتە بىر ـ بىرىدىن پەرقلىق ئىرىقلارغا بۆلۈنۈپ كەتكەن.

كېيىنكى يۈز يىل ئىچىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقاتلار، تۈركلەرنىڭ ئاق تەنلىك ئىرىقىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى. يەنى تۈركلەرنىڭ يەر يۈزىدە مەۋجۇت ئۇچ بۇيۇك ئىرىق ـ ئاق تەنلىك، سېرىق تەنلىك، قارا تەنلىك ئىرىق گۇرۇپپىسىدىن «ئاۋرۇپىد» نامى بېرىلگەن ئاق تەنلىك گۇرۇپپىنىڭ «تۇرانىد» تىپىگە باغلىق ئانتروپولوگىيەلىك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى مۇقىملاشتۇرۇپ بەردى.

ئەمدى تۈركلەرنىڭ مۇھىم بىر غولى ھېسابلانغان ئۇيغۇرلار دۇنيادىكى ئىرقىي تىپلارنىڭ قايسىسىغا كىرىدۇ دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، شەك شۇبھىسىزكى ئۇيغۇرلار مەنسۇپ بولغان ئانتروپولوگىيەلىك خۇسۇسىيەتمۇ ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تەبىئى شەرت ـ شارائىتلىرىدىن كېلىپ چىققان بېقىنقى زامان ئاستروپولوگىيە ئالىملىرى مەركىزى ئاسىيەنىڭ يەر ئاستىدىن تېپىلغان قەدىمكى زامانغا ئائىت ئىنسانلارنىڭ باش سۆڭەكلىرىنىڭ تۈزۈلۈشىنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلغاندىن كېيىن قەدىمكى زامانىدا بۇ رايوندا ياشىغان ئىنسانلارغا «ئارىيان ـ تۇران ئىرقى تىپى» دېگەن نامنى بېرىشتى. بىزگە مەلۇمكى تۇرانلار ـ شەرقىي ئۇيغۇرلار، ئارىيانلار ـ غەربىي ئۇيغۇرلاردۇر. مۇنداق بولغاندىن كېيىن «ئارىيان ـ تۇران ئىرقىي تىپى» دېگەنلىك «ئۇيغۇر ئىرقىي تىپى» دېگەنلىك بولىدۇ. يەنى «<ئارىيان ـ تۇران ئىرقىي تىپى> دىكى بۇ ئىنسانلار شەرقىي ئاسىيەدىكى سېرىق تەنلىكلەر جىنسىغا ئەمەس، ياۋروپادىكى ئاق تەنلىكلەر جىنسىغا كىرىدۇ» دەپ مۇئەييەنلەشتۇردى.

1984 ـ يىلى خىتاينىڭ ئىنسانشۇناس ئالىملىرىدىن خەن كاڭشىڭ، زۇ چۆڭشىن قاتارلىقلار خوتەننىڭ سانپۇل قەدىمى قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان ۋاقتى ئىرامىزدىن ئاۋۋالقى 3 ـ ئەسىرگە توغرا كېلىدىغان باش سۆڭەكلىرىنى تەكشۈرۈپ، تەھلىل قىلغاندىن كېيىن، بۇ قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ ئانتروپولوگىيىلىك تۈزۈلۈش جەھەتتە قازاقستاندا تېپىلغان ئاندرونوۋ تىپىدىكى ئىنسانلار بىلەن تامامەن

(1) «تۈركستان گېزىتى» نامىلىق ھەپتىلىك گېزىتنىڭ 2007 ـ يىل 30 ـ ئىيۇن سانى 12 ـ 13 ـ بەتلەر. ئەزەربەيجان باكۇ.

نەشر قىلىنىپ، خەلقنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنۇلغان ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھەيكەلچىلىك، رەسسامچىلىك، تام سۈرەتلىرى، چىنە - قاچا سانائىتى، توقۇمىچىلىق، گىلەم سەنئىتى، بىناكارلىق ساھەسىدىمۇ ئالدىنقى قاتاردا ئىكەنلىكىنى، شەھەرلىرىنى سىپىل - قەلئەلەر بىلەن چۆرۈپ ياسىغانلىقىنى، مەدىنى شەھەرلەر بىنا قىلغانلىقىنى كۆرسەتكەن مۇمكىن.

تارىخىي پاكىتلار ئۇيغۇرلارنىڭ مۇزىكا ۋە ئۇسۇل سەنئىتىدىمۇ بۈيۈك ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر « 12 مۇقامى» بۇنىڭ روشەن بىر ئۆرنەكىدۇر. ئۆز زامانىدىكى تۈرك - ئۇيغۇر سانائىتى ۋە مەدەنىيىتى توغرىسىدا مىلادىنىڭ 669 - يىلىدا رۇم ئىمپىراتورى جومىستىيان تەرىپىدىن ئىستىمى خان ھوزۇرىغا ئەلچى قىلىپ ئۆۋەتىلگەن زىماركنىڭ كۆرگەنلىرى بۇنىڭ يارقىن مىسالىدۇر.

زىمارك ئېيتىدوركى: «تۈرك يۇرتىدا ئالتۇندىن ياسالغان نەرسىلەرنىڭ سەنئىتى ۋە نەپىسلىكى روما مەملىكەتلىرىدە ياسالغان نەرسىلەردىن تۆۋەن ئەمەس ئىدى. ئىستىمى خاننىڭ بىرنەچچە ئوردىلىرىدا مەن كۆرگەن ئالتۇن ئەسۋاپلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەيران بولدۇم. مېنى ئىستىمى خان مۇراسىم بىلەن ھوزۇرىغا قوبۇل قىلدى.

بۇ قوبۇل قىلىش سارىيىنىڭ ھەممە يېرى ئىپەك زىلچىلار، ئىپەك كۆرپىلەر، ئىسسىل پەردىلەر بىلەن زىننەتلەنگەن ئىدى. ئىستىمى خان بۇ زىننەتلىك سارايدا ئالتۇن تەختە ئولتۇرۇپ مېنى قوبۇل قىلدى. بۇ سارايىنىڭ زىننەت ھەشەمەتلىرى بىزانس ئىمپىراتورلۇق سارىيىدىن كام ئەمەس ئىدى. بۇ سارايدا بىرنەچچە ئالتۇن ئاپتاۋالارنى كۆردۇم. بۇ ئاپتاۋالارغا ناھايىتى چىرايلىق ۋە سەنئەتكارانە ئويما سىزىقلار ۋە سۈرەتلەر نەقىش قىلىنىپتۇ. بۇ سارايىنىڭ تۆۋرۈكلىرى ئالتۇندىن قاپلىنىپتۇ. بۇ سارايدا ئالتۇندىن ياسالغان تۆت تورنىڭ ئۇستىگە ئولتۇرغۇزۇلغان ناھايىتى ھەشەمەتلىك ئالتۇن تەختە قويۇپتۇ. بۇ سارايدىكى ئالتۇن قاچىلار، قىممەتلىك بىساتلار ۋە ئالتۇن كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن ھايۋان سۈرەتلىرىنى ھەيرانلىق بىلەن تاماشا قىلدىم. تۈركلەرنىڭ كان مەھسۇلاتىدىن ھەر تۈرلۈك سايمان ۋە قورال ياسىغانلىقىنى كۆپ يەردە كۆردۇم.»

10 - ئەسىردە ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتىنى زىيارەت قىلغان خىتاي سايياھەتچىسى ۋاڭ يەندى ئۆزىنىڭ خاتىرىسىدا مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلىتى چوڭ ئەل، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى شەرقتە جوچۆەن، غەربتە مۇز تاغقىچە، شىمالدا ئالتاي تېغىدىن جەنۇبتا تەكلىماكانغىچە سوزۇلۇپ ياتىدۇ. بۇ زېمىندا قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى ياشاپ كەلگەن... 9 - ئەسىردە ھازىرقى مۇڭغۇلىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلار مۇشۇ زېمىندا ئەزەلدىن ياشاپ

تىل - ئەدەبىياتىنى تەرەققىياتقا ئېرىشتۇرۇشتە ھەرقانداق توسالغۇغا باش ئەگمىگەن بىر خەلقتۇر. بۇرۇنقى تۈركلىرىنىڭ يەرلىك ھاياتقا ئۆتىشىدە باشلامچىلىق رولىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، شەھەرلىشىش جەريانىنىڭ ئەڭ ئاۋانگارتى بولۇپ، بۇ خىل ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ خاراكتېرىنى بىرلەشتۇرۇپ، زامانىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۇيغۇن يېڭى بىر مەدەنىيەت يارىتىشنىڭ ئەڭ گۈزەل ئۆرنەكلىرىنى نامايەن قىلغان مەدىنى بىر خەلقتۇر.

ئۇيغۇر تۈركلىرى تارىخىي يېپەك يولىنىڭ مەركىزىي لىنىيەسىگە جايلاشقانلىقى تۈپەيلىدىن غەرب ۋە شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ گۈزەل ئۇنسۇرلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنى ئۆز كۇلتۇر ئەنئەنىلىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، ئۆزىگە خاس بىر كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەتنى مەيدانغا كەلتۈردى. بەش مىڭ يىللىق ئۇزۇن بىر زامان ئىچىدە ئۇيغۇر تۈركلىرى ئۆزىنىڭ ئەنئەنىۋى ئەقىدە ۋە چۈشەنچىلىرىگە سادىق قېلىش بىلەن بىرلىكتە تۈرك بۇرقىر جەمئىيىتىنىڭ ياشاش ئادەتلىرىنى، يەرلەشكەن ھايات خۇسۇسىيەت ۋە ئادەتلىرى بىلەن ماسلاشتۇرۇش ۋە ئۇيغۇنلاشتۇرۇشنى ئەملگە ئاشۇردى.

ئۇيغۇرلار شەھەرلىشىش ھاياتىغا كۆچۈش جەريانىدا ئىقتىسادىي ۋە تىجارىي ھاياتتا راۋاجلىنىپ، كۇلتۇر ھاياتىغىمۇ مۇھىم ئەھمىيەت بەرگەن ئىدى. ئىلگىرلىگەن سانائەت ساھەسىدە ياراتقان ئەڭ مۇھىم كەشپىياتلىرىدىن بىرسى قەغەز ئىشلەپچىقىرىشى ئىدى. قەغەز ئىشلەش سانائىتىدىكى ئىلگىرلەش، ئۇيغۇرلارنىڭ ئوقۇما، يازما ساھەسىدە ئىلگىرلىشىگە سەۋەب بولغان ئىدى. قەغەز ئىشلەپچىقىرىشنى دۇنيادا بىرىنچى قېتىم ئىجاد قىلغان ئۇيغۇرلار، بۇنىڭ نەتىجىسىدە مەتبۇئاتنى كەشىپ قىلىپ، دۇنيا مەتبۇئات تارىخىدا مۇھىم بىر بۆسۇشنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئىدى. ئۇيغۇرلار كۆك تۈركلەردىن كېيىن ئۆزىنىڭ مىللىي ئېلىپبەسى بولغان ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنى يارىتىپ، مەتبۇئاتنى قوللانغان ئىككىنچى تۈرك قەۋمى بولغان ئىدى. ئۇيغۇر مەتبەئەسى، تۈرك كۇلتۇر تارىخىدا مەيدانغا كەلگەن ئەڭ مۇھىم كەشپىياتلىرىدىن بىرسى ھېسابلىنىدۇ.

1902 - 1909 - يىللىرى ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ ئىلمىي تەتقىقات سىياھىتى ئېلىپ بارغان گېرمانىيەلىك تەتقىقاتچى ۋان لىكوك، فرانسىيەلىك پەللىئوت، ئۇيغۇر ئېلىپبەسى بىلەن نەشر قىلىنغان مەتبۇئات پارچىلىرى ۋە ھەرپلەرنى ئىزدەپ تاپقان ئىدى.

ئۆزىنىڭ مەتبەئەسى ۋە ئېلىپبە يېزىقى بولغان ئۇيغۇرلار، مەدىنى - مائارىپ، ئىلىم - پەن ھاياتىدا بۇيۇك مۇۋەپپەقىيەتلەر قازانغان ئىدى. ئۇلار تىل - ئەدەبىيات، پەلسەپە، دىن ۋە ھەرقايسى ئىلىم ساھەلىرىدە ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن چوڭ ئىلگىرلەش ھاسىل قىلغان ۋە مەتبەئەلىرىدە نۇرغۇنلىغان داڭلىق ئەسەرلەر

كىتاب بېسىش ھۈنىرى خېلىلا تەرەققىي قىلغان.»[1]

ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى بۇنىڭدىن ئىككى مىڭ يىللار ئىلگىرى دۇنيادا چوڭ مۇجىزە ھېسابلانغان يەر ئاستى سۇ قانىاللىرىنى (كارىزلارنى) ياساپ چىقىپ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، دېھقانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشتا بۈيۈك بىر كەشپىياتنى مەيدانغا كەلتۈرگەن.

كۆك تۈرك دەۋرىدىن كېيىن تۈرك تىل ۋە ئەدەبىياتى تارىخىدا ئۇيغۇر دەۋرى باشلانغان ئىدى. بۇددىزىم، مانىخېزىم ۋە ناستۇرى خرىستانلىق بىر ئاردا ياشىغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر تۈرك دۆلىتىدە، تىل - ئەدەبىيات، سەنئەت ۋە ئىلمىدە يېڭى تەرەققىياتلار مەيدانغا كەلگەن ئىدى. ئۇيغۇرلار باشقا مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتقا ئېرىشكەن مەدەنىيەت ۋە كۈلتۈرلىرىگە ھەر زامان ئۆزىنىڭ ئىشىكىنى ئوچۇق تۇتقان ئىدى. ھىندى، ئىران، خىتاي، ئەرەب ۋە بىزانىس كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەتلىرىدىن بەزى نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىرلىكتە، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ مەدەنىيەتلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بىر پۈتۈن ھالغا كەلتۈرگەن ئىدى. شۇنداقلا يۇقىرىدىكى دۆلەت ۋە مىللەتلەرنىڭ كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەتلىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ ئۇلارغا ھەم بەزى تەسىرلەرنى بەرگەن ئىدى. 1271 - يىلى ئۇيغۇر مەملىكىتىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، خىتايغا كەتكەن ساياھەتچى ماركوپولو ئۆزىنىڭ يېزىپ قالدۇرغان خاتىرىسىدە: «ئۇيغۇر مەملىكىتى - چوڭ ئەل. ئاساسى شەھرى قاراقوجۇ دەپ ئاتىلىدۇ. باشقا كۆپلىگەن شەھەرلەر بىلەن يېزىلار ئەنە شۇ مەركەزگە قارايدۇ. ئۇيغۇرلار ناھايىتى بىلىملىك. ئۇلار تۇراقلىق ھالدا سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆز قانۇن تۈزۈملىرى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرى بار» دەپ يازغان.

ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن كۆكتۈرك ۋە ئۇيغۇر دۆلەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپلا قالماستىن كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىنمۇ قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ ئۇنى تېخىمۇ بېيىتتى. مىللىي مۇستەقىللىقنىڭ شاراپىتى ۋە ئىقتىسادىي گۈللىنىشىنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە مىللىي كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەتتىمۇ بۈيۈك ئىلگىرلەش ھاسىل قىلدى. مەملىكەتتە نۇرغۇنلىغان ئىقتىدارلىق ئالىملار، تەرجىمانلار، يازغۇچى شائىرلار ۋە مەدەنىيەت ئەربابلىرى يېتىشىپ چىقتى. مەسىلەن، ئاتاقلىق تىلشۇناس ۋە تەرجىمان سىڭقۇ سەلى تۇتۇق، ئارغۇن سالى، بۇغا تىكىن، ئاپرىنچۇر تىكىن، سالىخ تىكىن ۋە باشقىلارنى ئاتاپ كۆرسىتىش مۇمكىن.

ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتى دەۋرىدە، كۆپ ساندىكى يازما ئەسەرلەر مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، بۇ ئەسەرلەر ئىچىدە ئاستىرونومىيە، تىبابەت، پالچىلىق ۋە باشقا

(1) شېرىپىدىن ئۆمەر، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىن ئۇچېرىكلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىلى، ئۈرۈمچى.

كەلگەن ئۆز قېرىنداشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۆزئارا سىڭىپ كېتىشكەن. ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ پادىشاھى ئارسلانخان دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئوردىسى بەكمۇ ھەيۋەتلىك، ئازادە ۋە كۆركەم ياسالغان. ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە كىشى ھەيران قالىدۇ. قاغانلىقنىڭ پايتەختى قارا قوجۇ شەھرى بولۇپ بۇ بەكمۇ ھەيۋەتلىك شەھەر ئىكەن. شەھەردە بېشى ئاسمانغا تاقاشقان مۇنارلار نۇرغۇن... شەھەردە يەنە مەدىنى ئىستراھەت باغلىرى، گۈلزارلىقلار، شىپاكلار بار. سۇنئى كۆللەردە چۆمۈلۈپ ئويناپ يۈرگەن ئادەملەر كۆپ. كۆلنىڭ ئەتراپىدا ساز، نەغمە - ناۋالار ياڭراپ تۇرىدۇ. ئەر - ئاياللار ئەۋرىشىم ئۇسۇللارنى ئويناپ تۇرىدۇ. ئۇيغۇرلار مۇزىكىنى ياخشى كۆرىدۇ. مۇزىكا ئەسۋاپلىرى ئىچىدە پىپا، كۇنخۇغا ئوخشاش مۇرەككەپ تارلىق چالغۇ ئەسۋاپلىرىمۇ بار. ئۇيغۇرلار ئوچۇق كۆڭۈل، خۇشچاقچاق، ئادىل خەلق. ئۇلار چىۋەر ئۇستىلار بولۇپ ئالتۇن، كۈمۈش، مىس ۋە تۆمۈردىن تۇرلۈك سايمانلارنى، ئېسىل تاش، مارجاندىن زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساشقا بەكمۇ ئۇستا. ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك كەسىپلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلار تېرىيدىغان زىرائەتلەرنىڭ، ئۆستۈرىدىغان مېۋە - چۈمۈلەرنىڭ تۈرلىرى ناھايىتى كۆپ. ئۇيغۇرلار سودا - تىجارەت ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلار چەت ئەللەرگە ئالتۇن، كۆمۈش ۋە ئېسىل تاشلاردىن ياسالغان نەپىس زىننەت بۇيۇملىرىنى، پاختىدىن ۋە ئىپەكتىن توقۇلغان گۈللۈك رەختلەرنى، قۇندۇز، قاما، سۇسەر، سۇلەيسۇن ۋە باشقا قىممەتلىك تېرىلەرنى ئاپىرىپ ساتىدۇ.»

«بۇ دۆلەتتە گادايلار يوق، كىمنىڭ ئاشلىقى تۈگەپ قالسا، دۆلەت ئۇلارنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئادەملىرى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدۇ. ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كېتىدىغان ھادىسىلەر يوق دېيەرلىك. ئاغرىقلارنى داۋالاش ئىشلىرى ياخشى يولغا قويۇلغان» دەپ يازغان[1].

روس ئالىملىرىدىن ئا. ئى. تىخونوۋ: «تۇرپاننىڭ مەدەنىيىتى بىلەن كۆپلىگەن روس ۋە چەت ئەل شەرقشۇناسلىرى شۇغۇللاندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا سەنئەتتىكى ئۇيغۇر يادىكارلىقلىرىنى، ئۇيغۇر ستىلىنى، ئۇيغۇرنىڭ مىڭ ئۆي تام ۋە بىزەكلىك تام سۇرەتلىرىنى ئالاھىدە تەكىتلەشكەن ئىدى» دەپ كۆرسەتكەن. ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ مەدەنىيىتى توغرۇلۇق پروفېسسور شىرىپىدىن ئۆمەر ئەپەندى تۆۋەندىكىلەرنى يازغان: «20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۇرپانغا كەلگەن روس شەرقشۇناسى س. ف. ئولدېنبورگ يەر ئاستىدىن تېپىلغان قاتتىق ياغاچتىن ئىشلەنگەن مەتبەئە ھەرپلىرىدىن ئون مىڭغا يېقىنىنى ئېلىپ كەتكەن. بۇ ئاساره - ئەتىقىلەر ھازىر سانكىت - پېتىر بورگتىكى <مۇزېي ناسى سېنترالنوي ئازى> دە ساقلانماقتا. مۇشۇ ۋە باشقا پاكىتلاردىن قارىغاندا ئۇيغۇرلاردا 7 - 8 - ئەسىرلەردىلا

(1) ئۆ. ئىراگىموۋ، «ئۇيغۇر تارىخى»، بىشكىك، 2001 - يىل، 281 - بەت.

زامان هۆسنىنى رەڭگارەڭ گۈللەر بىلەن زىننەتلىدى. مۇشۇ قۇتلۇق دەۋردە ئەبۇ ناسىر فارابى (870 ـ 950)، ئەبۇ ئابدۇللا مۇھەممەت (ئىمام بۇخارى) (872 ـ 810)، ماخمۇت قەشقىرى (1105 ـ 1008)، يۈسۈپ خاس ھاجىپ (1085 ـ 1019)، ئەخمەت يۈكنەكى، ئەخمەت يەسسەۋى (1166 ـ 1086)، ئەلامىدىن مۇھەممەت خوتەنى (1218 ـ 1160) قاتارلىق بۈيۈك شەخسىيەتلەر دۇنياغا كېلىپ، قاراخانىيلارنىڭ كۈلتۈر ـ مەدەنىيەت سامالىرىدا پارلىغان يۈلتۈزلارغا ئايلىنىپ، تۈرك ئىسلام دۇنياسى ۋە ئىنسانلىق ئالمىنىڭ كۈلتۈر ۋە مەدەنىيىتىگە بۈيۈك تۆھپىلەر قوشقان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز 11 ـ ئەسرنى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئالتۇن دەۋرى دەپ ھېسابلايمىز.

مۇڭغۇل ئىمپىراتورلىقى دەۋرىدە يېتىشىپ چىققان ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئەربابلىرى

بۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن مۇھىم ئەربابلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: 13 ـ ئەسرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا ياشىغان ئۇيغۇر ئالىمى ھەم دۆلەت ئەربابى، دۆلەت مۆھۈرداري تاتاتۇڭگا: 13 ـ ئەسردە ياشىغان ۋە چىڭگىزنىڭ ئوغلى ئۆگەدەيخاننىڭ باش مەسلىھەتچىسى زەپەر غوجا: 13 ـ ئەسرنىڭ ئاخىرى 14 ـ ئەسرنىڭ بېشىدا ياشاپ ئۆتكەن ئاستىرونومىيە ۋە جوغراپىيەشۇناس، تەرجىمەشۇناس ئارغۇن سالى: ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى، مائارىپچى، شائىر يۈسۈپ سەككاكى (1160 ـ 1228). بۇلاردىن باشقا يەنە جامال قارشى ئەدەبىياتشۇناس ۋە پەيلاسوپ بولۇپ، 1230 ـ يىلى ئالمالىق شەھەردە تۇغلۇغان. ئۇ ئالمالىقتا خان ساريىدا خىزمەت قىلغان. 1264 ـ يىلى تەكلىپ بويىچە قەشقەرگە كېلىپ «مەسئۇدىيە» مەدرىسىدە مۇدەررىس بولغان ۋە «مۇلھاقاتۇس سۇرا» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنى يازغان. ئەختەرىدىن 13 ـ ئەسردە ئۆتكەن ئۇيغۇر بىناكارلىق ئالىمى بولۇپ، 1267 ـ يىلى قوبىلاي خانىنىڭ ئەمرى بويىچە بېيجىڭ شەھرىنى يېڭىدىن قۇرۇپ چىققان.

850 ـ يىلى قۇرۇلغان قاراخانىيلار دۆلتى 1212 ـ يىلغىچە جەمئى ئۇچ يۈز ئاتمىش ئىككى يىل ئۆمۈر سۈرۈپ، ئاۋۋال شەرقتىن كەلگەن قاراقىتانلار، كېيىنچە چىنگىزخاننىڭ نايمان قەبىلىسىنىڭ خانى كۈچلۈك خان تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىندى. ھەرجەھەتتىن ئۈستۈن كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەت ياراتقان ئۇيغۇرلارنىڭ، ئوتتۇرا دەۋىر ۋە يېقىنقى دەۋرلەردە تۈرك مەدەنىيىتى ۋە كۈلتۈرىنىڭ بايراقتارلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، تۈرك دۇنياسى ۋە ئىنسانىيەت ئالمىنىڭ كۈلتۈر ـ مەدەنىيىتىگە بۈيۈك تۆھپىلەر قوشقانلىقى، ھەممىگە ئايان بىر تارىخىي ھەقىقەتتۇر.

تارىختا نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇر شاھزادىلىرى ۋە ئۇيغۇر بىلىم ئىنسانلىرى، مۇڭغۇللارنىڭ ۋە كورىيەلىكلەرنىڭ دۆلەت ۋە ھۆكۈمەت قۇرۇشىدا ۋە ئۇلارنى ئىدارە قىلىشىدا يېتەكچىلىك ۋە ئۇستازلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن ئىدى.

خوتۇن ـ قىزلارغا (ئاياللارغا) يۇقىرى ئېتىبار، ھۆرمەت كۆرسىتىپ كەلگەن ئۇيغۇر

ئىلىم ساھەلىرىگە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇنلىغان ئەسەرلەر مەۋجۇت. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ مۇھىملىرى ئوغۇزنامە، ئالتۇن ياروق، چاشتانى ئىلىگ بەگ، ئىككى شاھزادىنىڭ ھىكايىسى ۋە يىگىرمە يەتتە پەردىلىك دراما «مايتىرى سىمىت» لەردىن ئىبارەت.

پروفېسسور دوكتور ئەخمەت جەفەر ئوغلى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە تىلى ھەققىدە توختىلىپ: «بەشىنچى يۇز يىلدىن ئېتىبارەن ئاۋۋال يالغۇز ئۆز قەۋملىرى، كېيىنكى چاغلاردا باشقا تۈرك قەۋملىرى بىلەن بىرلىكتە سىياسىي پۈتۈنلۈك ۋە ئىتتىپاق ھالىغا كەلگەن قەدىمكى ئۇيغۇر تۈركلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيا تىلى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا بەك مۇھىم رول ئوينىغان ئىدى»، «ئۇيغۇر تۈركچىسى ھەر جەھەتتىن ھەم ئالغۇچى، ھەم بەرگۈچى بىر تىل ھالىغا كېلىپ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قۇۋۋەتلىك مىللەتلەر ئارا مەدەنىيەت تىلى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىگەن ئىدى» دەپ باھا بەرگەن ئىدى[1].

پروفېسسور دوكتور فاروق سۇمەر: «ئۇيغۇرلار تۈرك دۇنياسىنىڭ كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەڭ مۇھىم ھەسسە قوشقان خەلقلەردىن بىرىدۇر» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى[2].

قاراخانىلار دەۋرىدە يېتىشىپ چىققان مەدەنىيەت ئەربابلىرى

9 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا يەنى مىلادى 850 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى تۈركىستاندا قاراخانىيلار دۆلتى قۇرۇلدى. قاراخانىيلار دۆلتى ئۇيغۇرلارنىڭ ياغما ۋە قارلۇق قەبىلىلىرىنى ئاساس قىلىپ مەيدانغا كەلدى. قاراخانىيلار دۆلتى دەۋرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ كۇلتۇر ۋە مەدەنىيىتىدە ناھايىتى چوڭ تەرەققىيات ۋە بۆسۈش يۈز بەردى. 10 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا قاراخانىيلار دۆلتىنىڭ سۇلتانى ساتۇق بۇغراخاننىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش نەتىجىسىدە تۈرك - ئىسلام كۇلتۇر مەدەنىيىتى تۈركىستاندا يېڭى تەرەققىياتلارغا زېمىن ھازىرلاپ بەردى. بۇ دەۋردە مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ ئولتۇراقلىشىش ۋە شەھەرلىشىش جەريانى تېخىمۇ تېزلەشتى. مەملىكەتتە يېرىك ئىقتىسادى سودا ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرى مەيدانغا كەلدى. مۇشۇ مەركەزلەردە مۇكەممەل شىپاخانىلار، ئۇنىۋېرسال ئالىي بىلىم يۇرتلىرى، كاتتا جامىلەر، كارۋان سارايلىرى ئارقا - ئارقىدىن قەد كۆتۈرۈشكە باشلىدى. قەشقەر، بارچۇق، بالاساغۇن، ئوتىرار، فاراپ، سەمەرقەنت، بۇخارا قاتارلىق شەھەرلەر قاراخانىيلار دۆلتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك مەدەنىيەت، ئىلىم - ئىرپان مەركەزلىرىگە ئايلاندى. شۇ زاماندا يېتىشىپ چىققان پەن - مەدەنىيەت، سەنئەت ئەربابلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت يېڭىلىقلىرى بىلەن

(1) ئەخمەت جەفەر ئوغلى «قەدىمكى ئۇيغۇر تۈركچىسى سۆزلۈكى»، 1968 - يىل، ئىستانبۇل، 7 - 8 - بەتلەر.
(2) فاروق سۇمەر، «قەدىمكى تۈرك ئەللىرى ئۇيغۇرلار»، تۈرك دۇنياسى تارىخ ژۇرنىلى، 1995 - يىل، ئىستانبۇل، 98 - سان. 7 - بەت.

شائىرلار ئۇنى ئۆزلىرىگە ئۇستاز تۇتقان. ئەلىشىر ناۋايى شائىر لۇتفىنى «ئۇيغۇر تىلىنىڭ سۆز پادىشاسى»، «كامالەتكە يەتكەن شائىر ئىدى» دەپ تەرىپلىگەن. لۇتفى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئاسمىنىدىلا ئەمەس، تۈركىي خەلقلەرنىڭ شېئىرىيىتى ئاسمىنىدىمۇ پارلىغان يۇلتۇزلارنىڭ بىرسى ئىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگ (1394 ـ 1449)، 15 ـ ئەسىردە ياشىغان ئۇلۇغ ئاستىرونوم، ماتېماتىك، شائىر ۋە دۆلەت ئەربابىدۇر. ئەمىر تىمۇرنىڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخنىن بولغان نەۋرىسىدۇر. ئۇلۇغبەگ ئاستىرونومىيە ئالىمى بولۇپ ئۇ، سەمەرقەند شەھىرىدە رەسەتخانە قۇرۇپ ئاسمان جىسىملىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. ئالىم بوشلۇقىدىكى مىڭ ئون سەككىز يۇلتۇزنىڭ ئورنىنى بەلگىلەپ، يېڭى ئاستىرونومىيەلىك جەدۋەلنى تۈزۈپ چىققان. شۇنىڭغا ئاساسلىنىپ مىللىي كالىنداردىنى ئىشلەپ چىققان. ئۇ تارىخچى سۈپىتىدە «تۆت ئۇلۇس تارىخى». شائىر سۈپىتىدە بىرقانچە دىۋانلارنى يېزىپ چىققان.

ئۇ دۆلەت ئەربابى سۈپىتىدە ئۆز دۆلتىنى ئىچكى ـ تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمىدىن ساقلاش ئۈچۈن قاتتىق كۈرەش ئېلىپ بارغان. بىراق پادىشاھ ئەۋلادلىرىنىڭ تەخت تالىشىش رىقابىتىدىن پايدىلانغان چەت ئەل جاسۇسلىرى (ئىراندىن كىرگەن غوجىلار) سۈيىقەست ئۇيۇشتۇرۇپ ئۇلۇغبەگنى ئەللىك بەش يېشىدا قەتىل قىلىپ ئۆلتۈرگەن.

ئۇلۇغبەگ ياساتقان رەسەتخانە، سەمەرقەنت شەھىرىدە شۇ زاماننىڭ يالدامسى سۈپىتىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا. ئۇلۇغبەگ ئىلىم دۇنياسىدا، كلوۋدي پتولىمېي، نىكولاي كوپېرنىك، تىخودى براگى قاتارلىق مەشھۇر ئاستىرونوملار بىلەن بىر قاتاردا ئورۇن ئېلىپ كەلمەكتە.

ئەلىشىر ناۋايى (1441 ـ 1501)

ئەلىشىر ناۋايى 15 ـ ئەسىردە ياشىغان بۈيۈك شائىر، مۇتەپەككۇر ۋە دۆلەت ئەربابى. ئۇ شائىر سۈپىتىدە «خەمسە» (بەش داستان)، «چاھار دىۋان» (تۆرت دىۋان)، «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» (قەلب دوستلىرى)، «نەفەلئىون مەجالىس» (گۈزەللىكلەر جەمىسى)، «لىسانۇل تەيرى» (قۇشلارنىڭ تىلى) قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

ئەلىشىرنىڭ ئاتىسى غىياسىدىن، ئۆز دەۋرىنىڭ يۇقىرى بىلىملىك كىشىلىرىدىن بولۇپ، ئەمىر تىمۇرنىڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخنىڭ سارىيىدا كۆكۈلداش يەنى دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىك ئىشلىرىغا مەسئۇل ئەمەلدار بولغان. ئەلىشىر ناۋايىنىڭ ئۆزى بولسا ھۈسەين بايقارا سارىيىدا پادىشاھنىڭ ئۇنىڭدىن كېيىن ئىككى ئورۇندىكى ئەمىرى مۇزەپپەردىن كېيىنكى ئۈچۈنچى ئورۇننى ئىگەللىگەن دۆلەت ئەربابى بولغان. ئۆزبەكستانلىق ئەدەبىيات نەزەريەچىسى پروفېسسور دوكتور

تۈركلىرىنىڭ ئەركەكلىرى، ئاساسىي جەھەتتىن بىر خوتۇن بىلەن ئۆيلىنەتتى. خوتۇن - قىزلارغا جەمئىيەت ئىچىدە مۇھىم ۋەزىپىلەر بېرىلەتتى. بويىنغا مەرۋايىت بويۇنچوققا ئوخشاش زىننەت بۇيۇملىرى ئېسىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئۇيغۇر ئاياللىرى، ناھايىتى چىرايلىق كىيىم - كېچەكلەر كىيىنەتتى. ئاياللار ھەم ئۆي ئىشلىرىنى قىلاتتى ھەمدە ئەرلەرى بىلەن بىرلىكتە باشقا ئىشلارنمۇ ئىشلەيتتى. ئۇيغۇر ھۆكۈمدارلىرىنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ، دۆلەت ئىشلىرىدىمۇ مۇھىم ئورنى بار ئىدى. ھۆكۈمدارلارنىڭ خوتۇنلىرى، ھۆكۈمدار نامىدا بەزى ھوقۇقلارنى قوللۇنالايتتى. دۆلەت ئىدارىسىدا، خوتۇنغا بېرىلگەن ئەھمىيەت ئۇيغۇرلاردا ناھايىتى ئۇستۇن ئىدى. ئۇيغۇرلاردا ھوقۇقىي جەھەتتىن ئەر - ئاياللارنىڭ تەڭلىكى ۋە ئاياللارنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقى خېلىلا ئۇستۇن ئىدى.

ئاسىيا ۋە تۈركىستانىنىڭ مۇھىم قىسمىنى ئىدارىسى ئاستىغا ئالغان بۇيۇك دۆلەت ئادەمى ئەمىر تىمۇرنىڭ دەۋرىدە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى زامانلاردا يېتىشىپ چىققان بۇيۇك مەدەنىيەت ئەربابلىرى

1333 - يىلى تۈركىستاندا دۇنياغا كەلگەن ئەمىر تىمۇر چاغاتاي مۇغۇل سۇلالىسىغا قارشى ئىستىقلال كۈرىشىنى ئېلىپ بېرىش بىلەن 1369 - يىلى چاغاتاي خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، تۈركىستاندا ئەمىر تىمۇر خاقانلىقىدىكى تۈرك ھاكىمىيىتىنى تىكلىدى. تۈركىستاندا بۇيۇك ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي تەرەققىياتلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە شەرت - شارائىت يارىتتى. ئەمىر تىمۇر خىتايغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقىپ، يولدا سوغاق تېگىپ، 1405 - يىلى ئوترار شەھىردە يەتمىش ئىككى يېشىدا ۋاپات بولدى ۋە سەمەرقەند شەھىرىگە ئېلىپ كېلىنىپ دەپنە قىلىندى. ئەمىر تىمۇرنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئارىسىدا ھاكىمىيەت تالىشىش كۈرەشلىرى ئەۋج ئېلىپ، بۇيۇك تۈركىستان كىچىك خانلىقلارغا بۆلۈنۈپ كەتتى.

ئەمىر تىمۇر ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى تۈركىستاندا ئۈچ يۈز يىل ھۆكۈم سۈردى. بۇ دەۋردە بۇيۇك ئالىملار، مۇتەپەككۇرلەر، يازغۇچى - شائىرلار، مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ مۇھىملىرى: 13-14 - ئەسىرلەردە ياشىغان مەشھۇر ئەدىپ ھەم پەيلاسوپ، ئىسلام ئالىمى نەسىردىن رابغۇزى بولۇپ، ئۇ 1250 - يىللىرى خارەزمدىكى رابات ئوغۇز دېگەن يۇرتتا تۇغۇلغان. 1309 - 1311 يىللىرى «قىساسۇل ئەنبىيا» ناملىق مەشھۇر ئەسىرنى يېزىپ چىققان. تىمۇرلەر دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى بولغان مەۋلانە ئۆبەيدۇللا لۇتفى مىلادى 1365 - يىلى ھىرات شەھىردە دۇنياغا كەلگەن. يۈز يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ھىراتتا ۋاپات بولغان. لۇتفى ئەسەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى لىرىك شېئىرلار بولۇپ، پەقەت «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى ھەم ئېپىك ھەم لىرىك ئەسەردۇر. ئۇ ئەسەرلىرىنى ساپ ئۇيغۇر تۈركچىسى بىلەن يازغان، نۇرغۇنلىغان

قۇرۇلۇش مەيدانغا كەلدى. شۇ چاغدا بۇ شەھەردە تۆرت يۈز ئوتتۇز يەتتە جايدا مۇستەپخانا (مونچىلار) قەد كۆتۈردى. شەھەر ئىچىدە «يېشىل مەدرىسە»، «مەدرىسى ئىقلىمات»، «جاھان مەدرىسى»، «خانلىق مەدرىسى» ۋە يەنە «ماخمۇدىيە»، «ساقىيە»، «ۋەلىيە» قاتارلىق مەدرىسىلەر قۇرۇلغان بولۇپ، ئاكتىپ پائالىيەت كۆرسىتىپ تۇراتتى. شۇ زامانىدا پايتەخت يەكەن شەھرىدىكى مەكتەپلەرنىڭ سانى ئىككى مىڭ ئىككى يۈز ئاتمىش ئۈچ، مەسچىتلەرنىڭ سانى بەش يۈز سەكسەن بەشكە يەتكەن ئىدى. خانلىقنىڭ يەنە بىر مەدەنىيەت مەركىزى، قەشقەر شەھرىدە ئونلىغان مەدرىسىلەر ئىشلەپ تۇرغان ئىدى. سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا، بىلىملىك، ئىقتىساسلىق كىشىلەرنى قەدىرلەپ، ئۇلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن ئىدى.

ئۇيغۇر مىللىي مۇزىكىسىنىڭ گۈلتاجى ھېسابلانغان «ئون ئىككى مۇقام» دەل مۇشۇ دەۋىردە رەتلىنىپ يۇرۇشلەشتۇرۇلدى. بۇ ئىشتا شائىر، دۆلەت ئادىمى ئابدۇرەشىتخان، ئاتاقلىق مۇقامشۇناس، شائىرە ئاماننىساخان ۋە ئوردا مۇقامچىسى يۈسۈپ قەدىرخانىنىڭ سىڭدۈرگەن ئەمگىكى ناھايىتى چوڭ بولدى.

سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى زامانىدا مەشھۇر تارىخچى مىرزا ھەيدەر (دوغلاتى) (1499 - 1551) مەيدانغا كەلدى. 16 - ئەسىردە ياشىغان ئۇلۇغ ئەدىب، تارىخچى ۋە دۆلەت ئەربابى دەپ نام ئالغان بۇ كىشىنىڭ «دوغلاتى» ناملىق تەخەللۇسىغا قاراپ، بەزى كىشىلەر «مۇڭغۇل نەسلىدىن بولسا كېرەك» دەپ گۇمان قىلىپ كەلگەن ئىدى. بىراق مىرزا ھەيدەر «تارىخى رەشىدى» كىتابىنىڭ كىرىش سۆزىدە ئۆزى توغرۇلۇق مۇنداق دەپ مەلۇمات بەرگەن: «پاك ۋە ئۇلۇغ تەڭرىم ئۆزىنىڭ تولۇق ئىنايىتى بىلەن پېقىرنى مۇڭغۇل ئۇلۇسىدىن تاشقىرى قىپتۇ. ئۇلاردىن پەرىقلىق، ئۇلارغا بېھاجەت قىلىپتۇ. پېقىرنىڭ ئىسمىم ھەيدەردۇر. بۇ <ھايا تلىق مەنىدۇر> دېگەنلىك بولىدۇ.»

كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى مۇئەللىپ بۇ يەردە ئۆزىنىڭ مۇڭغۇل نەسلىدىن ئەمەس ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن. ئۇيغۇر خانلىقى جامائەتىگە تۇققان ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ، يەنە مۇنداق دەپ يازغان: «پېقىرنىڭ ئاتا - ئانام نەچچە پۇشتىغىچە ھەممىسى خانلارنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرى ئىدى. شۇ سەۋەبتىن پېقىر ئۇچ ياش ۋاقتىمدا غېرىپلىق ۋە يېتىملىك ھالىتىمدە تۇرۇۋاتقانىدا سۇلتان سەئىدخان ئاتىلىق شەپقىتى بىلەن مېنى يېتىملىك تەسىرىدىن خالاس قىلدى. تۇققانچىلىق مېھرى - شەپقىتىنى شۇ قەدەر كۆرسەتتىكى، بۇ ئىلتىپاتقا ھەتتا خانىنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ ھەسەت قىلىشاتتى»[1]. مىرزا ھەيدەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ پۇتۇن ئۆمرىدە سۇلتان

(1) «بۇلاق» ژۇرنىلى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000-يىل، 2 - سان 11 - 10-بەتلەر.

ئىرزەت سۇلتان ئەپەندى ناۋايى توغرىسىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا سۆز قىلىپ: «ناۋايىشۇناسلىق ئىشىغا مەنمۇ كۆپ قېرىققانمەن، كۆپ مەنبەلەردىن ئۇچەنگەنمەن، شۇنداق بىر دەللىگە دىققىتىڭلارنى جەلىپ قىلماقچىمەنكى، ئەلىشىر ناۋايىنىڭ دادىسى غىياسىدىن كېچىك قەشقەرلىك ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بىرسى ئىدى» دەپ كۆرسەتكەن. مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ «تارىخى رەشىدى» كىتابىدىمۇ «ئەلشىر ناۋايى ئۇيغۇر باخشىلىرىدىندۇر، ئۇنىڭ ئاتىسى غىياسىدىن كېچىك باخشى ئاتىلاردىن ئىدى» دېيىلگەن. باخشى - قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا مۇئەللىم، ئۇستاز، ھەكىم دېگەن مەنالارنى ئىپادىلەيدۇ.

تۈركىيەدىكى ئەدەبىيات تارىخشۇناسلىرى ۋە ئەزەربەيجاندىكى بەزى ئالىملارمۇ ناۋايىنىڭ ئۇيغۇرلاردىن كېلىپ چىققانلىقىنى بايان قىلىپ كەلگەن.

ئەلشىر ناۋايى تۇرك تىلىنىڭ ئەرەب، پارىس تىلىدىن زەئىپ ئەمەسلىكىنى، بەلكى ئۇنىڭ ئىپادىلەش كۈچى ۋە سۆز بايلىقى جەھەتتىن تېخىمۇ ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ، تۈركستاندا ئىلمىي ئەسەرلەرنى ئەرەب تىلى بىلەن، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى پارىس تىلى بىلەن يېزىشتىن ئىبارەت دوگماتىزىملىق كۆزقاراشلارغا قارشى كۈرەش بايرىقىنى لەپىلدەتكەن ۋە ئورتاق تۈركستان تۈركچىسىنى شەكىللەندۈرگەن بۈيۈك ئالىم ۋە ئەدەبىياتچىدۇر.

ئەلشىر ناۋايى 1441 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى توغۇلۇپ 1501 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئاتمىش يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن ئىدى.

ئەلشىر ناۋايىنىڭ ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە ئەسەرلىرى، يالغۇز ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭلا ئەمەس تۈرك دۇنياسىنىڭ ۋە پۈتۈن دۇنيانىڭ مەدەنىيەت غەزىنىسىگە قوشۇلغان بىباھا تۆھپە ۋە ئۇلۇغۋار مىراستۇر.

سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلتى دەۋرىدە يېتىشىپ چىققان مەدەنىيەت ئەربابلىرى

سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلتى قۇرۇلغاندىن كېيىن مەملىكەتتە تىنچلىق ۋە مۇقىملىق مەيدانغا كەلدى. پادىشاھلار ئالدى بىلەن ئىقتىساتنى راۋاجلاندۇرۇپ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشنى چىڭ تۇتتى. ۋەيران بولۇپ كەتكەن يېزا ئىگىلىكى ئەسلىگە كېلىپ ئالغا قاراپ راۋاجلاندى. يېڭى - يېڭى سۇغىرىش ئىنشائاتلىرى قۇرۇلدى. چارۋىچىلىق، ھۈنەر كەسىپ، سودا سېتىق ئىشلىرى راۋاجلاندى. خەلىققە سىلىنىدىغان باج - سېلىقلار ئازايدى. خۇسۇسەن سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىتخان ۋە سۇلتان ئابدۇللاخانلار زامانىدا مەملىكەتتە ئىقتىسادنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ مەدەنىيەت ۋە روھانىيەت جەھەتتىمۇ يۈكسۈلۈشلەر بارلىققا كەلدى. يەكەن خانلىقى دۆلەت غەزىنىسىدىن مەبلەغ ئاجرىتىپ، نۇرغۇنلىغان ئالىي دەرىجىلىك مەدرىسىلەرنى، مەكتەپلەرنى سالدۇردى. يەكەن شەھرىدىكى «رەشىدىيە» مەدرىسىنىڭ ئۆزىدىلا ئوچ يۈز ئاتمىش ھۇجرىلىق ئىككى قاتلىق

ئىچىگە كىرىپ جەنىنى قۇتقازدى. كېيىنچە خىتاي ئىمپېراتورى تەرىپىدىن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بۇ مەغلۇبىيەتتىن كېيىن مىڭ يىلدىن كۆپرەك بىر زامانغىچە تۈركىستانغا جۈملىدىن شەرقىي تۈركىستانغا تاجاۋۇز قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

مىلادىنىڭ 745 - يىلى ئورخۇن ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ تەشكىل تېپىشى نەتىجىسىدە ئاتا مىراس شەرقىي تۈركىستانغا ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى ئەملىگە ئاشقان ئىدى. بۇ ھەقتە تارىخچىمىز تۇرغۇن ئالماس ئەپەندى: «تالاس ئۇرۇشىنىڭ شانلىق غەلىبىسىدىن كېيىن تارىم ۋادىسى ئۇيغۇر خاقانلىقىنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتتى» دەپ يازدى[1].

ياپون يازغۇچىسى چىەندا ۋۇشىن «ئىپەك يولىنىڭ 99 سىرى» ناملىق كىتابىنىڭ 176 - بېتىدە شۇنداق دەپ كۆرسەتتى: «مەلۇم ئەھۋالدىن ئالغاندا خىتايلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى - تۇغمەس ئۇرۇش تارىخىدۇر.»[2]

مىلادى 745 - يىلى ئورخۇن ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇپ قارار تېپىشى بىلەن شۆھرەت قازانغان ئۇيغۇر نامى، مىلادىنىڭ 850 - يىلى تەسىس ئېتىلگەن «ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتى»، 850 - يىلىدىن 1212 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن قاراخانىلار دەۋرىلىرىگە كەلگەندە تېخىمۇ يۇقىرى شان - شۆھرەت قازانىپ ئۇنىڭ ئابرۇيى يۇقىرى پەللىگە يەتتى. 13 - ئەسىرگە كەلگەندە مۇڭغۇل قەبىلىلىرى بىرلىشىپ چىڭگىزخانىنىڭ باشچىلىقىدا ھەربىي فىئوداللىق دۆلەتنى بارلىققا كەلتۈردى. 1206 - يىلى تېمۇرچىن قۇرۇلتاي چاقىرىپ مۇڭغۇل دۆلىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلدى. تېمۇرچىن (چىڭگىزخان) (دېڭىزلارنىڭ پادىشاھى) پادىشاھ قىلىپ سايلاندى. قۇدرەتلىك مۇڭغۇل قوشۇنلىرى ئەتراپتىكى باشقا خەلقلەر قاتارىدا ئۇيغۇر دۆلىتىنىمۇ ئۆزىگە تەۋە قىلدى ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇن مەملىكەتلىرىنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئالدى. مىلادىنىڭ 1225 - يىلى يازدا ئۆزى مۇڭغۇلىيەگە قايتىش ئالدىدا ئىمپېرىيە تەركىبىگە كىرگەن ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتىدىن باشقا بارلىق تېررىتورىيەلەرنى چوڭ ئايالى بورتادىن تۇغۇلغان تۆت ئوغلىغا تۆۋەندىكىچە تەقسىم قىلىپ بەردى. شەرقىي ياۋروپادىكى دېنىپر دەرياسىدىن ئاسىيادىكى ئېرتىش دەرياسىغىچە بولغان يەرلەرنى (شەرقىي ياۋروپا بىلەن دەشتى قىپچاق رايونىنى) چوڭ ئوغلى جوجى خانغا بەردى. ماۋرەئۇننەھىر، خوراسان ۋە تارىم ۋادىسىنى (تۈركىستان دەپ ئاتالغان زېمىنلارنى) ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايغا بۆلۈپ بەردى. چاغاتاي خانغا قاراشلىق ئەللەر بولسا «چاغاتاي ئۇلۇسى» دەپ ئاتالدى. ھازىرقى جۇڭغار دالاسى، مۇڭغۇلستان يايلاقلىرى، شىمالدىكى بايقال كۆلى ئەتراپىدىكى

(1) تۇرغۇن ئالماس، «ئۇيغۇرلار»، 1986-يىل، ئۈرۈمچى، 229 - بەت

(2) چىەندا ۋۇشىن، «ئىپەك يولىنىڭ 99 سىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى، ئۈرۈمچى، 176 - بەت.

سەئىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇرەشىتخانلارنىڭ خىزمەتسىدە بولغان. بۇ سۇلتانلارنىڭ زامانىدىشى سۈيىتىدە شۇ چاغدىكى ۋەقىئەلەرنىڭ بىۋاستە شاھىدى بولغان. ئالىم ئۆمەرنىڭ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ئەسەرى بولغان «تارىخى رەشىدى» كىتابىنى كەشمىردە پارىس تىلىدا يېزىپ چىققان. بۇ ئەسىردە تۇغلۇق تۆمۈرخان دەۋرىدىن باشلاپ، سۇلتان ئابدۇرەشىتخان سەلتەنەت سۈرگەن دەۋرگىچە بولغان ئۇچ ئەسىر داۋامىدا، ئوتتۇرا ئاسىيادا يۈز بەرگەن ۋەقىئەلەرنى كەڭ كۆلەمدە يورۇتۇپ بەرگەن. دېمەك مىرزا ھەيدەر ئاتاقلىق ئۇيغۇر تارىخچىسىدۇر.

يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە يېتىشىپ چىققان مەشھۇر ئالىملار

يازغۇچى - شائىرلار ھەققىدە 2003 - يىلى چاغرى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ كۇلتۇرى ۋە تۈرك دۇنياسى» ناملىق كىتابىمدا، 1998 - يىلى كۇلتۇر مىنىستىرلىگى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان « ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى» ناملىق كىتابىمدا توختىلىپ ئۆتكەنلىكىم ئۈچۈن بۇ يەردە قايتا تەكرارلاپ ئولتىرمدىم.

5. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسىنىڭ ئاساسىتىگە چۈشۈپ قېلىشى ۋە بۇ ئاساسەتكە قارشى ئېلىپ بارغان مىللىي مۇستەقىللىق كۈرەشلىرى

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تارىختىن بۇيان كېڭەيمىچىلىك سىياسىتى يۈرگۈزۈپ تۈركىستانغا (يەنى ئوتتۇرا ئاسىياغا) بىرقانچە قېتىم تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغاپ بۇ تۈپراقلارنى ئىشغال قىلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لېكىن ئەجەللىك زەربىلەرگە ئۇچراپ بۇ تۈپراقلاردىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان. مۇنداق كېڭەيمىچىلىكنى مەقسەت قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ھەربكتىنىڭ بىرى مىلادى 751 - يىلى شەرقىي تۈركىستان ۋە بۈيۈك تۈركىستانغا قىلغان باسقۇنچىلىق ھەربكتى ئىدى.

مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن باشلانغان خىتايلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىشغالىيەت ۋە ئىشغالىيەتكە قارشى ھايات - ماماتلىق ئۇرۇشى، مىلادىنىڭ 751 - يىلى تاڭ پادىشاھىسى تەرىپىدىن يوللانغان خىتاي قوماندانى گېنېرال گاۋ شەنزىنىڭ ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك تاجاۋۇزچى قوشۇن بىلەن تالاس ۋادىسىدا تۈركىستانغا ھوجۇم قىلىشى بىلەن، يېڭىدىن ئەۋج ئالدى. ئالدى بىلەن گاۋ شەنزىنىڭ بۇ تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى، تالاس ۋادىسىدا ئەرەپ - ئىسلام ئارمىيىسىنىڭ تۈركىستاندىكى قوماندانى ئەبۇ مۇسلىم تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن زىياد ئىبنى سالىخ باشچىلىقىدىكى ئەرەب - ئىسلام ئارمىيىسى بىلەن ئۇيغۇر قارلۇقلاردىن تەشكىل تاپقان تۈرك ئارمىيىسىنىڭ بىرلىكتە قارشى تۇرۇشى نەتىجىسىدە، ئەجەللىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. گاۋ شەنزى جېنىنى ئېلىپ قاچتى، قالغان ئەسكەرلىرى ھالاك بولدى. گاۋ شەنزى شۇ قاچقانچە ھېچ يەردە توختىماي خىتاي چېگرىسى

ئۇيغۇر قەبىلىسىگە مەنسۇپ ئۇرۇق ئىدى»[1].

سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقى

ئەمىر تىمۇر چاغاتاي خانلىقىنى يەكتىگان 1370 ـ يىلىدىن 1506 ـ يىلىغىچە، تۆغلۇق تىمۇر خانىنىڭ كىچىك ئوغلى خىزىر خوجا خاندىن باشلاپ، سۇلتان ماخمۇت خانغىچە ئەمىر تىمۇرنىڭ ۋارىسلىرى سۈپىتىدە شەرقىي تۈركىستان ھەمدە غەربىي تۈركىستاننىڭ بىر قىسىم يەرلىرىدە 136 يىل سەلتەنەت سۈردى.

1514 ـ يىلى سەئىدخان ياركەندە سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقىنى رەسمى قۇردى. سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقى ئەڭ كۈچەيگەن دەۋرلىرىدە غەربىي شىمالدا ئىرتىش دەرياسى، غۇلجا، يەتتە سۇ رايونى، شەرقىدە قوجۇ ـ تۇرپان، بەشبالىق، جەنۇبىدا چەرچەن، خوتەن، لاداق، كەشمىر، بلۇرىستان، غەرب ۋە غەربى جەنۇبتا قەشقەر، پەرغانە، ۋاخان، بەدەخشانلارغىچە بولغان كەڭ رايونلار سەئىدىيە خانلىقىغا قارايتتى. بۇ دۆلەت مىلادى 1514 ـ يىلىدىن 1679 ـ يىلىغىچە جەمئى 165 يىل ياشىدى. بۇ جەريانىدا سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقىنى توققۇز خان ئىدارە قىلدى. بۇلار:

1. سۇلتان سەئىدخان (1514 ـ 1534)
2. سۇلتان ئابدۇرەشىتخان (1434 ـ 1570)
3. سۇلتان ئابدۇلكېرىمخان (1570 ـ 1592)
4. سۇلتان مۇھەممەتخان (1592 ـ 1610)
5. سۇلتان شجائىددىن خان (1610 ـ 1617)
6. سۇلتان ئابدۇللىتىپخان (1617 ـ 1627)
7. سۇلتان زىياۋىددىن خان (1627 ـ 1639)
8. سۇلتان ئابدۇللا خان (1639 ـ 1669)
9. سۇلتان ئىسمائىل خان (1669 ـ 1678)

«ئىسمائىل خان دۆلەتنى باشقۇرغان زامانىدا، سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى زاۋاللىققا قاراپ يۈزلەنىدى. دۆلەتنىڭ غەربىي قىسمىدىكى پەرغانە ۋە تاشكەنت ۋىلايەتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئىستىقلال ئېلان قىلىشىپ، خانلىقتىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتتى. ئالتاي ئەتراپىدىكى جۇڭغار قالماقلىرى كۈچىيىپ، مەملىكەتنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى قۇمۇل، تۇرپان ۋە ئىلى ۋىلايىتىنى بېسىۋالدى.»

«ئىككىنچى تەرەپتىن قەشقەرىيەدىكى ئاق تاغلىقلارنىڭ پىرى ئاپاق خوجىنىڭ

(1) مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»، 1998 ـ يىلى، ئىنقىرە، 193 ـ بەت.

زېمىنلارنى ئۇچىنچى ئوغلى ئۆگدەيخانغا بەردى. مانجۇرىيە بىلەن خىتاي ئېلىنى قوشۇپ تۆتىنچى ئوغلى تولۇيغا تەقسىم قىلىپ بەردى.

ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ پادىشاسى بارچۇق ئارتىكىننى «بەشىنچى ئوغلۇم» دەپ ئاتاپ، ئۇنىڭ مەملىكىتىنى ئۆزىنىڭ ئىدارە قىلىشىغا تاپشۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن چىڭگىزخان بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى باشلاپ مۇڭغۇلىستانغا قايتىپ كەتتى. شۇ يىلىنىڭ كۈز ۋە قىش ئايلىرىنى قورولۇن دەرياسى بويىدىكى پايتەختى قارا قورۇمدا ئۆتكۈزدى. ئۇ ئەسكەرلىرىنى دەم ئالدۇرۇپ تەييارلىق قىلىۋالغاندىن كېيىن تىبەت ئېلى ئۈستىگە ھەربىي يۈرۈشىنى باشلىدى. بىراق سەپەر ئۈستىدە ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئاغرىپ قالدى. ياخشى بولالماي 1227 - يىلى 18 - ئاۋغۇست كۈنى يەتمىش ئىككى يېشىدا تىبەت زېمىنىدا ئالەمدىن ئۆتتى. چىڭگىزخانىنىڭ ئەۋلادلىرى ئۇنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى مەخپى تۇتتى. قاچانكى ئۇز ئىلىغا ئېلىپ كېلىپ يوشۇرۇن دەپنە قىلغاندىن كېيىن ئاشكارىلىدى.

چاغاتاي خان 1230 - يىلى ئالمالىق شەھرىنى مەركەز قىلىپ ئايرىم خانلىق تىكلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ تەۋە ئاستا - ئاستا «مۇڭغۇلستان» دەپ، ئۇنىڭ ئاھالىسى بولسا «مۇغوللار» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. بۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى «چاغاتاي تىلى»، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى «چاغاتاي ئەدەبىياتى» دېگەن نام بىلەن ئاتالدى.

بۇ ئەلۋەتتە تارىخىي خاتالىق ئىدى. پروفېسسور دوكتور ئەخمەت زەكى ۋەلىدى توغان بۇ خاتالىققا ئىزاھات بېرىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «چاغاتاي تىلى - ئۇ چاغاتاي خانىنىڭ تىلى ئەمەس، بەلكى 14 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرنىڭ بېشىغىچە پۈتكۈل تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىغان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدۇر».

دېمەك «مۇڭغۇلستان»، «چاغاتاي تىلى» دېگەن سۆزنى ناملارمۇ، چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئاخىرلىشىشى بىلەن تەبىئى ھالدا ئىستىمالدىن چۈشۈپ قالدى.

ماۋبرائۇننەھىردە بارلاس قەۋمىدىن بولغان تىمۇر بەگنىڭ ئازادلىق كۈرەش بايرىقىنى كۆتۈرۈپ مەيدانغا چىقىشى، بۇيۇك بىر تارىخىي ۋەقە بولدى. ئۇ 1227 - يىلىدىن 1369 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن چاغاتاي خانلىقىنىڭ جۇملىدىن مۇڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇستەملىكىچى ھۆكۈمرانلىقىغا خاتىمە بېرىپ، 1370 - يىلى بۇ ئىمپېرىيىنىڭ خارابىلىرى ئۈستىگە مۇستەقىل مىللىي دۆلەتنى قايتىدىن تىكلىدى.

ئەمىر تۆمۈر كىم؟ ئەمىر تىمۇر توققۇز ئۇيغۇرنىڭ بىرسى بولغان قارلۇق قەبىلىسىنىڭ بارلاس ئۇرۇقىدىن كېلىپ چىققان. تارىخچى، ئالىم مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا: «بارلاس - چىڭگىزخان نەسلىدىن بولمىغان

خائىن ئىدى»[1].

دۇنيادا ئىنسانلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشتىن ئارتۇق جىنايەت بولمىسا كېرەك. ئاپاق غوجىمۇ ئادەملەرنىڭ ئىدىيىسىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشتا، ئىشنى ھەممىدىن ئاۋۋال كىشىلەرنىڭ ئىمانىنى سۇسلاشتۇرۇشتىن باشلىغان ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە دىنىي مەزھەپ ئۇرۇغىنى چېچىپ، ئىشقىيە، ئىسھاقىيە ۋە ياكى ئاق تاغلىقلار قارا تاغلىقلار دەپ مۇسۇلمانلارنى ئىككىگە بۆلۈپ تاشلاپ، مىللەت ئارىسىدا تەبرىق، ئاداۋەت ئىللىتىنى كۈچەيتۈەتتى. بۇ ماجرادا ئاپاق غوجىنىڭ مۇرىتلىرى سوفى ئىشانلار مۇھىم رول ئوينىدى.

قايسى ئەلدە نادانلىق، خۇراپاتلىق ئەۋج ئېلىپ كەتسە، شۇ ئەلدە تەپرىقات، بۆلۈنۈش ئۇلغىيىپ كېتىدۇ. قايسى ئەلدە ھەقىقەتنىڭ باغرى تىلىنغان بولسا، شۇ ئەلدە غاپىللار يۇقىرى دەرىجىلەرنى ئىگەللەيدۇ. قوزغۇن سۈپەت، ئىلان تىللىق، توشقان يۈرەك، چايان مىجەز ئادەملەر ئۈستۈن مەرتىۋىلەرگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئاپاق غوجا ۋەكىللىكىدىكى قەشقەر غوجىلىرىمۇ مۇشۇنداق مەلئۇن ئادەملەرنىڭ تېپىك ۋەكىلى ئىدى. ئاپاق غوجا جۇڭغار قالماقلىرىغا ئون ئالتە يىل غالچا بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، 1694 - يىلى ئۆلدى. جۇڭغار قالماقلىرى ھۆكۈمران گۇرۇھى شەرقىي تۈركىستاندا 75 يىل ھۆكۈم سۈرۈپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يىلىكىنى شۇمۇرۇپ، ئار - نومۇسىنى ئاياغ - ئاستى قىلىپ، ئۇلارنى قاڭغىر - قاقشاتتى.

خەلقىمىزنىڭ جۇڭغار قالماقلىرى ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلۇشى ۋە قەشقەرىيەدە باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشى

جۇڭغارلار 1698 - يىلى مۇلكى قەشقەرىيەگە دانىيال غوجىنى قورچاق خان قىلىپ تەينىلىدى. دانىيال غوجا قارا تاغلىق غوجىلارنىڭ پىشۋاسى بولسىمۇ ئاپاق غوجىغا ئوخشاش ۋىجدانسىز مەخلۇق ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا كېسەل بولۇپ، ئۆلۈش ئالدىدا ئۆز ئوغۇللىرىغا ۋەسىيەتنامە قالدۇردى. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەن ئىدى: «ئوغۇللىرىم، مەن بۇ كاپىر قالماقلارغا قارشى مەرتلىك بىلەن قىلىچ كۆتۈرۈپ چىقالمىدىم. مەن پۇشايمەن بىلەن ئۇ دۇنياغا كېتىپ بارىمەن. ئەمما سىلەر ھازىرقى پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئىسلام قىلىچىنى بۇ كاپىرلارنىڭ بېشىغا چاپقايسىلەر، شۇنداق قىلىپ، بىزنىڭ قارا يۈزىمىزنى ئاقلىغايسىلەر!»[2]

دانىيال غوجىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى غوجا جاھان خان

(1) مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»، 1998 - يىلى، ئەنقەرە، 287 - بەت.
(2) ئابدۇۋەلى ئەلى، «تورغاق غوجىلار»، 1 - كىتاپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىلى، ئۈرۈمچى، 21 - 22 - بەتلەر.

تەسىرى كۈچىيىپ پادىشاھلىق ھوقۇقىنى تالىشىدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتتى. ئىسمائىل خان كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ، ئاپاق غوجىنى مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقاردى. قوغلاندى بولغان ئاپاق غوجا پەرغانە، سەمەرقەنت، بۇخارا، ۋاخان، خوراسانلاردا بەش - ئالتە يىل سەرسان بولۇپ يۈرگەندىن كېيىن، كەشمىر ئارقىلىق تىبەتكە بېرىپ، دالاي لامانى زىيارەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ قەشقەرىيەنىڭ پادىشاھلىقىنى قايتۇرۇۋېلىشىغا ياردەم قىلىشى توغرىسىدا يالۋۇرۇپ، ئونىگىغا سەجدە قىلدى. دالاي لاما ئاپاق غوجىغا ياردەم قىلىش توغرىسىدا جۇڭغار قالماقلىرىنىڭ باشلىقى غالدان سېرىنغا قارىتىپ خەت يېزىپ بەردى. قەشقەرىيەنى بېسىۋېلىشقا باھانە تاپالماي تۇرغان غالدان سېرىن، پۇرسەتنى غەنىمەن بىلىپ، يۇز يىگىرمە مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن تەييارلاپ، ئاپاق غوجىنىڭ يول باشلىشى بىلەن سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتىگە قارشى ئۇرۇش ئېلان قىلىپ، باستۇرۇپ كەلدى. تاشقىرىدىن جۇڭغار ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشى، ئىچكى تەرەپتىن ئاپاق غوجىنىڭ موريدلىرى بولغان سوپى - ئىشانلارنىڭ خائىنلىق قىلىشى نەتىجىسىدە 1679 - يىلى سەئىدىيە ئەسكەرلىرى ئۇرۇشتا يېڭىلدى. ئىسمائىلخان ئۇرۇق - ئەۋلادلىرى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ يۇز ئاتمىش بەش يىل ھۆكۈم سۈرگەن سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. ئاپاق غوجىنىڭ خائىنلىقى نەتىجىسىدە ئېلىپ بېرىلغان قىرغىنچىلىقتا، ئىسمائىلخان ئەسكەرلىرىدىن سەككىز مىڭ ئۇچ يۇز كىشى شېھىد بولدى. قەشقەر، يەركەن ۋە باشقا جايلاردا قالماقلارنىڭ قىلىچى ئاستىدا ئۆلگەنلەرنىڭ سانى يەتمىش بەش مىڭدىن ئېشىپ كەتتى.

يۇز ئاتمىش بەش يىل سەلتەنەت سۈرۈپ، پارلاق مەدەنىيەت ياراتقان سەئىدىيە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئاغدۇرۇپ تاشلىنىشى ئۇيغۇرلارنىڭ نەچچە مىڭ يىل داۋام قىلغان دۆلەتچىلىكىنىمۇ ئۆزۈپ تاشلىغان تارىخى پاجىئە بولدى.»[1]

مىللىي مۇجاھىد ۋە تارىخ ئالىمى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەپەندىنىڭ كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك: «ئاپاق غوجىنىڭ پۈتۈن قىلىدىغان ئىشى قالماقلارنىڭ بۇلاڭ - تالىڭىدىن ئېشىپ قالغان مال - مۈلكىنى يالغان كارامەت ۋە كۆز بويامىا، تەسەۋۋۇپ ھىللىرى بىلەن «دۇئا قىلىپ» ئېلىۋېلىشتىن ئىبارەت ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن خەلقىنى مەنسىز، مەنتىقەسىز، قورقۇنچلۇق ۋە شۇبھەلىك ۋەزىرلىرى بىلەن ئۆزىگە قەتئى بويسۇندۇرۇشقا تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ تەختى - بەختىنى قوغداپ قىلىش ئۈچۈن، قالماقلارغا يالۋۇرۇپ كۆچۈكلىنەتتى. بۇ ئادەم مىليونلارچە مۇسۇلمانىنىڭ تەقدىرىنى ئۆز شەخسى مەنپەئىتىگە قۇربان قىلىدىغان چوڭ بىر

(1) سابىت ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ناشىر نەشرىياتى، 2005 - يىل، ئالمۇتا، 266 - بەت.

باشلاپ كېلىدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن ئىدى.

ئۇ چاغلاردا مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى پەيت كۈتۈپ، بۇ پىلانىنى دەرھال ئىجرا قىلالمىغان ئىدى. 1758 - يىلى جۇڭغارلار ھاكىمىيىتىنى يوقاتقاندىن كېيىن «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلتى» گە قارشى زور كۆلەملىك ئەسكىرىي كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى باشلىدى.

مانجۇ - خىتاي ئىمپېراتورى چەنلۇڭ خان بىرىنچى پەرمانىدا:

«غەربكە يۈرۈش قىلغان تەڭرى قوشۇنىمىزنىڭ سەردارلىرىغا پەرمان قىلىمەنكى، مۇلكى قەشقەرىيەگە دەرھال يۈرۈش قىلىڭلار، ئالدىڭلارغا ئۇچرىغانلا چەنتۆلارنى ياش - قېرى دېمەي، ئەر - ئايال دېمەي، دەرھال ئۆلتۈرۈڭلار! ئىش - ھەرىكىتى سەللا گۇمانلىق بولغان چەنتۆلار مۇش تەڭلەشكە ئۆلگۈرمەستىنلا، قىرىپ تاشلانسۇن!» چەنلۇڭ خانىنىڭ ئىككىنچى پەرمانى تېخىمۇ دەھشەتلىك بولۇپ ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەن ئىدى: «چەنتۆلارنىڭ ئاساسىي باشلىقلىرىنى قىلچە رەھىم قىلماي ئۆلتۈرۈڭلار، قالغانلىرىنى بەش مىڭ چاقىرىم يىراقتىكى جايلارغا سۈرگۈن قىلىڭلار. ئات - ئېشەكنىڭ ئورنىدا قۇل قىلىپ ئىشلىتىش ئۇچۇن، يۈۋاش، مۆمسن پۇقرالارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسەڭلارمۇ بولىدۇ. ئەمما تەڭرى قوشۇنىنىڭ سۈر ھەيۋىتىنى كۆرسىتىش ئۇچۇن سەللا نارازلىقى ئىپادىلەنگەن پۇقرالار، ئۆتمۈشتىكى ساداقىتىگە قارىماي دەرھال قىرىپ تاشلانسۇن! چەنتۆلارنىڭ يۈرىكىنى شۇنداق قاتتىق مۇجۇۋېتىش كېرەككى، ئۇلار ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە قايتا باش كۆتۈرەلمەيدىغان بولسۇن!»[1]

قەشقەرىيەدە غوجا جاھان ئەرشىنىڭ باشقۇرىشىدىكى «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلتى» مەۋجۇت بولسىمۇ تېخى يېقىندىلا قۇرۇلغان بۇ دۆلەتنىڭ ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي كۈچى بەكمۇ ئاجىز ئىدى. مۇنتىزىم ئەسكەرلىرىنىڭ سانى ئون بەش مىڭغىمۇ يەتمەيتتى. مۇنچىلىك ئاز كۈچ بىلەن مانجۇ - خىتايلارنىڭ ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن باسقۇنچىلارغا قارشى ئومۇميۈزلۈك خەلق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىشقا توغرا كەلدى. شۇنداق قىلىپ مانجۇ - خىتايلارنىڭ تولۇق قوراللانغان كۆپ سانلىق ئارمىيەسىگە قارشى، ئاددىي قوراللار بىلەن قوراللانغان ئۇيغۇر خەلقى مۇقەددەس ۋەتىنىنى قوغداش ئۇرۇشىغا ئاتلاندى. جاۋخۇي ۋە فۇدەلەرنىڭ قوماندانلىقىدىكى يەتمىش مىڭ كىشىلىك مانجۇ - خىتاي ئارمىيىسى قەشقەرىيە تەررىتورىيىسىگە بېسىپ كىردى. ئۇيغۇر خەلقى غوجا جاھان ئەرشىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ مانجۇ - خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربىلەرنى بەرگەن بولسىمۇ، كۈچ نىسبىتىدىكى پەرق سەۋەپلىك مانجۇ - خىتاي باسقۇنچى ئارمىيىسى قانلىق

(1) «بۇيۇك چىڭ سۇلالىسى ئوردا خاتىرىلىرى»، 556 - جىلت «چەنلۇڭنىڭ 23 - يىلى».

بولۇپ كۆتۈرۈلدى. غوجا جاهان دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن قەشقەردە هاكىملىك قىلىۋاتقان ئىنىسى يۈسۈپ غوجا بىلەن خوتەنده هاكىملىق قىلىنىۋاتقان ئىنىسى سەدىق غوجىنى يەكەنگە چاقىرىپ كېلىپ، جۇڭغارلارنىڭ هۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇپ، مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتىنى قۇرۇش مەسلىسىنى مۇزاكىره قىلدى.

غوجا جاهان 1753 - يىلى 3 - ئاينىڭ 27 - كۈنى يەكەن شەهرىده ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، مۇشۇ يىغىندا: «قەشقەرىيەده جۇڭغارلارنىڭ هۆكۈمرانلىقى تۈگىگەنلىكىنى، مۇستەقىل ئۇيغۇر دۆلىتى قۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنه بىلەن جاكارلىدى». غوجا جاهان بۇ دۆلەتنى «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلىتى» دەپ ئاتىدى. ئۆزى بۇ دۆلەتنىڭ تۇنجى پادىشاهى بولدى. شۇ كۈنى قەشقەرىيەنىڭ قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ قاتارلىق هەممە شەهەرلىرىده خەلق يىغىنلىرى ئېچىلىپ ناغرا - سۇناي، داپ - دۇمباقلار چېلىنىپ، خەلق «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلىتى»نىڭ قۇرۇلغانلىق شەرىپىگە تەنتەنىلەر قىلىشتى.

غوجا جاهاننىڭ باشچىلىقىدا قۇرۇلغان مۇستەقىل «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلىتى» قۇرۇلۇشىدىن كېيىنكى بەش يىل ئىچىده يېڭى قۇرۇلغان دۆلەتنى تەرتىپكە سېلىش، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش، ئىقتىسادىي ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش، دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچلەندۇرۇش يولىدا جىددى پائالىيەتلەر ئېلىپ بارىدى.

مانجۇ - خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىشى ۋە شەرقىي تۈركىستاننى بېسىۋېلىشى

مىلادىيە 1644 - يىلىدا خىتاي دۆلىتىنى بېسىۋالغان مانجۇ خاقانلىقى كۈچەيگەنسېرى كېڭەيمچىلىك قىلىپ، 1720 - يىلى تىبەتنى، ئاندىن ئىچكى مۇڭغۇل ۋە جۇڭغارلار ئۇرۇشىدىن پايدىلىنىپ ئىچكى ۋە تاشقى مۇڭغۇلىيەنى، 1758 - يىلى ئامۇرسانا بىلەن كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، جۇڭغارلارنى بېسىۋالدى.

مەنچىڭ ئىمپېرىيىسى غەربىي ئەللەرگە هەربىي يۈرۈش قىلىپ، ئۇلارنىڭ زېمىنلىرىنى بېسىۋېلىش پىلانىنى غەربكە يۈرۈش قىلىش ۋە تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىدىن ئەللىك يىل بۇرۇن كاڭشى خان زامانىسىدىلا تۈزۈپ قويۇشقان ئىدى. خۇددى مانجۇلارنىڭ مۇشۇ پىلانىنى بىلگەنده‌ك ئاپاق غوجا 1678 - يىلى مانجۇ ئېمپېراتورىغا يوشۇرۇن خەت يېزىپ، قوبوقتىن (سەددىچىن سېپىلىدىن) لەشكەر چىقىرىپ مۇلكى قەشقەرىيەنى بېسىۋېلىشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى. ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولسا ئۆزى باش بولۇپ مانجۇ - خىتاي چېرىكلىرىنى قەشقەرىيەگە

يىلىدىن 1860 - يىلىغا قەدەر بولغان 100 يىل تىركىشىش دەۋرى بولدى.

1877 - يىلىدىكى جاللات زو زۇڭتاڭنىڭ ئىشغالى بىلەن شەرقىي تۈركىستان مانجۇ - خىتاي مۇستەملىكىسىگە ئايلاندى. 1884 - يىلى 11 - ئايدا جاللات زو زۇڭتاڭنىڭ تەكلىپى بىلەن مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى مەملىكىتىمىزگە «شىنجاڭ» دېگەن مۇستەملىكىلىك نامنى بېرىپ، ۋەتىنىمىزنى خىتاينىڭ 18 - ئۆلكىسى دەپ ئېلان قىلدى. شۇنى قەتئى ئېيتىش كېرەككى 19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىغىچە، يەنى 1878 - يىلىدىكى زو زۇڭتاڭنىڭ تاجاۋۇزىغا قەدەر، شەرقىي تۈركىستاننى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى تولوغى بىلەن مۇستەملىكە قىلالمىدى.

1878 - يىلى ياقۇبېگ باشچىلىقىدىكى يەتتە شەھەر دۆلتى ۋە 1871 - يىلى ئىلى سۇلتانلىقى، مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى ۋە چارروسىيە جاھانگىرلىكى تەرىپىدىن مۇنقەرز قىلىنغاندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان پۈتۈنلەي مۇستەملىكىگە ئايلاندى. شەرقىي تۈركىستانغا يەرلەشكەن مانجۇ - خىتايلار ھەر خىل يوللار بىلەن خەلقنىڭ قېنىنى شوربدى. ئۇلار جازانخورلۇق، بېسىم، ئۆسۈمگە پۇل چېچىش قاتارلىق قەبىھ ۋاستىلارنى قوللاندى: ھاراقخانا، قىمارخانا، ئەيپۈنخانا ئېچىشتىن تاشقىرى خىتاي قىزلىرىنى ئىچكى خىتايدىن ئېلىپ چىقىپ پاھىشەخانىلار ئېچىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتى ۋە مۇسۇلمانچىلىق ئەنئەنىلىرىگە زىيانكەشلىك قىلدى. مۇستەملىكىچىلەرنىڭ بۇ خىل زۇلۇم ۋە ھاقارەتلىرىگە قارشى ھەر يەردە خەلق نارازلىق بىلدۈرۈپ قارشىلىق كۆرسەتتى. ئىنقىلابىي ئىسيانلار كۆتۈرۈلدى. مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسىنىڭ ئىككى قېتىملىق ئىشغال تارىخىدىن ھېسابلىغاندا ۋەتىنىمىزنىڭ رەسمىي مۇستەملىكىگە ئايلانغانلىقىغا بىر يۈز ئوتتۇز توققۇز يىل بولغان بولىدۇ. بۇ ئىستىلادىن ئەللىك ئالتە يىل ئۆتكەندە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەملىكىلىك زۇلۇم ۋە خورلۇققا قارشى ئومۇميۈزلۈك قوزغالغان ئىنقىلابى نەتىجىسىدە 1933 - يىلى 12 - نويابىردا قەشقەردە شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. بۇ جۇمھۇرىيەت روس - خىتاي ھەمكارلىقى نەتىجىسىدە، بولۇپمۇ روسىيە قىزىل ئارمىيىسىنىڭ قوراللىق ئارىلىشىشى نەتىجىسىدە يوق قىلىندى.

1944 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە گومىنداڭ خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مىللىي زۇلۇمىغا قارشى قوزغالغان خەلق قوزغىلىڭى نەتىجىسىدە 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى غۇلجا شەھىرىدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ ئېلان قىلىندى. بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ مىللىي ئازادلىق ئارمىيىسى 1945 - يىلى 7 - ئايدا شىمالى فرونت، ئوتتۇرا فرونت، جەنۇبى فرونتتىن ئىبارەت ئۈچ لىنىيە بويىچە مۇستەملىكىچى خىتاي ئارمىيىسىگە قارشى ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم باشلاپ، 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنىگىچە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى،

قەتلىئام، ئىرقىي قىرغىنچىلىق بىلەن «باتۇرخان ئۇيغۇر دۆلىتى»نى ئىشغال قىلدۇرالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن 1759 - يىلى بىر مىليون ئۇيغۇر خەلقىنى قانلىق قىرغىنچىلىق بىلەن قىرىپ تاشلاپ شەرقىي تۈركىستاننىمۇ بېسىۋالدى. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ يېگىلىپ قېلىشىغا خوجىلارنىڭ ئىچكى ئىدارىسىنىڭ تەرتىپسىزلىكى، ئىناق تاغلىق قارا تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى مەزھەپ كۈرىشى ۋە كەسكىن زىددىيەت، مانجۇ - خىتاي تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ۋەتەن خائىنلىرىدىن پايدىلىنىشى سەۋەب بولدى.

1759 - يىلى مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى شەرقىي تۈركىستاننى بېسىۋالغان بولسىمۇ 19 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىغىچە ئۇيغۇرلار ئىشغالچىلار بىلەن تىركىشىش دەۋرىنى بېشىدىن كەچۈردى. ئىشغالچى مانجۇ - خىتاي گۇرۇھى شەھەر - يېزىلاردا ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ، شەھەر - يېزىلارنى قەبرىستانلىققا ئايلاندۇرۇپ خەلقنى باش كۆتۈرتمەسلىكنى كۆزلىگەن بولسىمۇ، ئىسيانكار قەھرىمان خەلقىمىز قەتئى باش ئەگمىدى. مىللىي مۇستەقىللىقنى قايتا تىكلەش ئۈچۈن داۋاملىق كۈرەش قىلىپ كەلدى. بۇ كۈرەشلەر تۆۋەندىكىچە:

1765 - يىلىدىكى ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭى
1767 - يىلىدىكى مانجۇ ئىستىلاسىغا قارشى ئومۇميۈزلۈك قوزغىلاڭ
1815 - يىلىدىكى ئوپاللىق زىياۋىدون ئاخۇن باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلىڭى
1818 - 1820 - يىللاردىكى سامساق غوجا باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلىڭى
1820 - 1828 - يىللاردىكى جاھانگىر غوجا باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلىڭى
1830 - 1833 - يىلىدىكى يۈسۈپ غوجا باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلىڭى
1846 - يىلىدىكى مەھەممەت ئىمىن غوجا قوزغىلىڭى
1855 - يىلىدىكى ۋەلىخان تۆرە قوزغىلىڭى

خۇسۇسەن مانجۇ - خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنى قايتا تىكلىگەن، كۆچلۈك دۆلەت تەشكىلاتىغا، ئىنتىزاملىق مۇنتىزىم ئارمىيىگە ئىگە «ياقۇپ بەگ بەدەۋلەت (يەتتە شەھەر) ھۆكۈمىتى»، ئەلاخان سۇلتان باشچىلىقىدىكى «ئىلى سۇلتانلىقى» مۇستەقىللىق كۈرىشى، تارىخىمىزنىڭ شانلىق سەھىپىلىرىدۇر.

مانجۇ - خىتاي ئىمپېرىيىسى 1759 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننى قوراللىق ئىشغال قىلغان بولسىمۇ ئەمما بۇ ۋەتەنگە تام ھۆكۈمران بولالمىدى. 1760 -

1950 - يىلدىن ھازىرغىچە تارقا - تارقىدىن ئىنقىلابىي قوزغىلاڭلارنى ۋە كۆپ قېتىملىق قارشىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زوراۋانلىق ۋە ئاسسىلاتسىئون سىياسىتىگە ئەجەللىك زەربىلەرنى بېرىپ كەلدى ۋە كەلمەكتە. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆزىنىڭ ھۆرىيىتىگە ئېرىشكەنگە قەدەر ئۆزىنىڭ بۇ مۇقەددەس كۈرىشىنى داۋاملاشتۇرىدۇ ۋە ئاخىرى بىر كۈنى چوقۇم غالىبىيەتكە ئېرىشىدۇ!

قەدىمكى «تۇران» زېمىنىدە ياشىغان تۈركىي تىللىق قېرىنداش خەلقلەرنىڭ مۇھىم بىر قىسمى ھازىرقى زامانىدا سىياسىي جەھەتتىن بۆلۈنۈپ، ھەرقايسى ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم دۆلەت بولۇپ ياشىماقتا. بۇ، تارىختا يۈز بەرگەن بىر مۇنچە ۋەقەلەر - ھادىسىلەرنىڭ نەتىجىسى بولسىمۇ، بۇ دۆلەتلەر كېلەچەك ئىستىقبالىنى نەزەرگە ئالغان ھالدا بىر - بىرى بىلەن خۇسۇسەن مىڭ يىلدىن بېرى ئىستىقلالىنى قولدا تۇتۇپ كەلگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بىلەن بولغان يېقىن قېرىنداشلىق، دوستلۇق ۋە سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھەمكارلىق مۇناسىۋەتلىرىنى كۈچەيتكەن ھالدا تەرەققىيات يولىنى بويلاپ مېڭىشى لازىم. بۇ، تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن پارلاق كېلەچەكنىڭ كاپالىتىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن سۆزۈمتلەر ئىتتىپاقىدا كوممۇنىزمنىڭ چۆكۈشىدىن كېيىن ئۆزىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىغا ئېرىشكەن ئەزەربەيجان تۈرك جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىرىنچى جۇمھۇر رەئىسى مەرھۇم ئەبولپەيز ئەلچىبەي، ئىككىنچى جۇمھۇر رەئىسى مەرھۇم ھەيدەر ئەلىيۇۋ: «بىز ئەزەربەيجان تۈركلىرى، تۈركىيە تۈركلىرى بىلەن بىر مىللەت، ئىككى دۆلەت» دەپ تەكىتلىگەن ئىدى. تۈركمەنىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەرھۇم جۇمھۇر رەئىسى ساپا مۇرات تۈركمەن باشىمۇ: «بىز تۈركمەنىستان تۈركلىرى تۈركىيە تۈركلىرى بىلەن بىر مىللەت ئەمما دۆلەت سۈپتىدە ئىككى دۆلەت» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى.

مۇنداق بىر مىللىي بىرلىك روھى، تۈرك دۇنياسىنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ناھايىتى مۇھىم بىر ئەگىگۈشتەردۇر.

ئائىلەۋى نەسەپنامە - شەجەرىمز توغرىسىدا

دۇنياغا داڭلىق قىرغىزىستان يازغۇچىسى چىڭگىز ئايتماتوۋ 1978 - يىلى يازغان «مېنىڭ ۋەتىنىم» ناملىق ماقالىسىدا: «ئاتا يۇرت دەپ ئاتالغان، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرنىڭ تىرىكچىلىك تەركىۋى، ئۆرپ - ئادىتى، ناخشا - قوشاقلىرى، ھېكايە - چۆچەكلىرى، تەبىئى مەنزىرىلىرى، ھاۋاسى - ھەممە تەرىپى، ئادەمنىڭ ئادەم بولۇپ يېتىلىشىگە ۋە ئۆز تەقدىرىنى بەلگىلىشىگە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىمەن.

جۆچەك ، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى جەنۇبتا ئاقسۇ باي ۋە ئاقسۇ كونا شەھىرىنى، تاش قورغان، قارغىلىق، پوسكام ناھىيىلىرىنى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىدىن ئازاد قىلىپ، ئارمىيە سانىنى قىرىق مىڭ كىشىگە يەتكۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ پايتەختى ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم باشلاش ئۈچۈن ماناس دەرياسى قىرغىغىغا توپلانغان مىللىي ئارمىيىنى، سوۋېت ئىمپېرىيىسىنىڭ ھۆكۈمدارى ستالىن، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىچىگە سوقۇپ كىرگۈزگەن ئادەملىرى ئارقىلىق ھوجۇم قىلىشتىن توختاتتى. بۇ قېتىمقى ئۇمۇمىي ھۇجۇمنى سوۋېت ھاكىمىيىتى ۋە ستالىن توختاتمىغان بولسا، شەرقىي تۈركىستان خەلقى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنى شەرقىي تۈركىستاندىن قوغلاپ چىقىرىپ، مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى ئۇمۇميۈزلۈك غەلبىگە ئېرىشتۈرگەن بولاتتى.

ئەسلىدە سوۋېت ئىمپېرىيىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا قول تىقىشىدىكى ئاساسىي مەقسىدى، ئۇيغۇر خەلقىگە ئازادلىق ۋە مىللىي مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈشىگە ياردەم قىلىش ئەمەس، ئۆزىنىڭ ئىمپېرىئالىزملىق مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن ئامېرىكا ۋە خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى بىر كۈزىرغا ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت رەزىل نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىدى. چۈنكى بىزنىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىمىز روس چار ھاكىمىيىتى ۋە سوۋېت ئىمپېرىيىسىگە ياقمايتتى. سەۋەب نېمە؟ سەۋەبى ئۇيغۇرلار مۇستەقىل دۆلەت بولسا، روسىيەنىڭ مۇستەملىكىسى بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قازاقستاندىن ئايرىلىپ قېلىشىدىن تەشۋىشلىنەتتى. ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئەلاخان سۇلتان رەھبەرلىكىدىكى ئىلى سۇلتانلىغى، قەشقەرىيەدىكى ياقۇپبەگ دۆلتى، غوجنىياز ئىنقلابى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن ساۋۇت دامولام باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى، 1944 - يىلى قۇرۇلۇپ 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى، 20 - ئەسىردە مەيدانغا كەلگەن ئۇيغۇر دۆلەتلىرى بولۇپ، بۇلار ئىمپېرالىستلار تەرىپىدىن يوقۇتۇلدى. بۇلارنى يوقاتقانلار كىملەر؟ بۇلارنى يوقاتقانلار ئەلۋەتتە، ئىلگىرىكى خىتاي ئىمپېراتورلىرى بىلەن روسىيە چار ھۆكۈمىتى ۋە كېيىن بولسا شىمالىي بىلەن بىرلەشكەن سوۋېت ئىمپېرىيىسى ۋە كومۇنىست خىتاي ھاكىمىيىتىدىن ئىبارەت.

بۇ پاجىئەلىك تارىخىي تەجرىبىنى ھەرگىز ئۇنۇتماسلىقىمىز كېرەك. تارىختىن بېرى ئاسارەتنى ھېچبىر زامان قوبۇل قىلمىغان، ملادىدىن كېيىنكى تارىخنى ھېسابلىغاندا مىڭ يىلدىن ئارتۇق بىر زامانىدا مىللىي مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ ياشىغان ئۇيغۇر خەلقىنى ئاساس قىلغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىرى، بۇ خىلدىكى مۇستەملىكىچىلىك ئىشغالىيەتلەر ۋە زۇلۇملارغا، بويۇن ئېگىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرمىدى.

شۇغۇللانغان ئىكەن. ئۇنىڭ خەيرى - ساخاۋەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان، قولى ئوچۇق، ئاق كۆڭۈل بىر ئىنسان ئىكەنلىكى ھەققىدە بىر مۇنچە ھېكايىلەر تارقىلىپ كەتكەن. دادا جەمئىيەت چوڭ دادىمىز ماخمۇت ئاخۇن بىلەن زەينەپ خانىم چوڭ ئانىمىزنىڭ تۇرت ئەركەك، ئۈچ قىز پەرزەنتتى بولغان، ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام 1932 - يىلى ئەللىك يەتتە يېشىدا ئاتۇشتا ۋاپات بولغان. پەرزەنتلەردىن:

1. تۇردى ئاخۇن تاغمىز 1899 - يىلى ئاتۇشتا دۇنياغا كەلگەن ئىكەن. دادامنىڭ ئاكىسى تۇردى ئاخۇن تاغمىز ئاتۇشنىڭ شۇ زامانىدىكى قازىسى ئابدۇللا ھاجىمنىڭ قىزى ساجىدە خانىم ئاچىمىز بىلەن 1920 - يىلى ئاتۇشتا تويى قىلغان بولۇپ، بۇلار 1924 - يىللىرى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ غۇلجا شەھرىگە ھىجرەت قىلىپ، شۇ جايدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان. تۇردى ئاخۇن تاغمىز مەرىپەتپەرۋەر، خەيرى ساخاۋەت ئىشلىرىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بىر كىشى بولۇپ، 1941 - 1944 - يىللىرى ئارىسىدا غۇلجا شەھىرىدىكى دارىلتام مەكتىپىگە مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدە بولغان. 1944 - يىلى 11 - ئايدا گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلمەتلىك سىياسىتىگە قارشى غۇلجىدا باشلانغان قوراللىق مىللىي قوزغىلاڭغا ئاكتىپ ئىشتىراك قىلىپ، ئىنقىلاپ غەلىبىسىدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سودا - سانائەت نازارىتىدە مۇھىم مەسئۇل خىزمەتلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

805

تۇردى ئاخۇن تاغمىز ئۇزۇن يىللار ساجىدىخان خانىم ئاچىمزدىن پەرزەنت كۆرمىگەچكە، ساجىدىخان خانىم ئاچىمزنىڭ رازىلىقى بىلەن 1943 - يىلى ھەمراخان ئىسىملىك بىر قىز بىلەن تويى قىلغان. ئۇنىڭدىن 1945 - يىلىنىڭ باشلىرىدا بىر قىز پەرزەنت كۆرگەن بولۇپ، ئۇنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىدىن قۇرتۇلغان ۋاقتقا توغرا كەلگەنلىكتىن ئىسمىنى «قۇرتۇلۇش خانىم» دەپ قويغان.

تۇردى ئاخۇن تاغام 1946 - يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا كېسەللىككە دۇچار بولۇپ، غۇلجىدا ئوپېراتسىيە قىلىنىپ، ئوپېراتسىيە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماي قىرىق يەتتە يېشىدا ۋاپات بولغان.

2. ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانام زەينەپ خانىمنىڭ 2 - پەرزەنتى بولغان بۇۋى سەلەي خانىم، 1903 - يىلى ئاتۇشتا تۇغۇلغان. 1921 - يىلى ئاتۇش ئوڭ ئېرىقلىق فارىس داموللام بىلەن تۇرمۇش قۇرغان بولۇپ، بۇ ئائىلىنىڭ ئىككىسى ئۇغۇل، تۇرتى قىز، جەمئى ئالتە پەرزەنتى بولغان. ئۇغۇل پەرزەنتلەر ياسىن فارىس، مەھەممەت ئىمىن فارىس، قىز پەرزەنتلەر مەنسۇخان، قەمەرنىسۇخان، نۇرنىسۇخان، گۈلنىسۇخانلاردىن ئىبارەت ئىدى. فارىس ھاجىم داموللام قىز ھاممىلرىمزنىڭ تەلىپى بويىچە زەينەپخان ھاجىم چوڭ ئانىمزنى سەئۇدى ئەرەبىستاندىن شەرقىي تۈركىستانغا قايتۇرۇپ ئەكىلىش ئۈچۈن، 1948

بىزنىڭ ئاۋۇلنىڭ بوۋايلىرى ھەربىر بالىغا <قېنى يەتتىنچى بوۋاڭلارغىچە ساناپ بېقىڭلارچۇ؟> دەپ قاتتىق تەلەپ قويىاتتى. بۇنى خەلقىمىزنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئاتامنىڭ دېيىشىچە، كىشىلەر ئۆز يىلتىزىنى ئۇنۇتسا تاپتىن چىقارمىش.

- نېمىشقا؟

- ئۇ چاغدا كىشىلەر بەربىر ئەۋلادلىرىم بىلمەيدىغۇ دەپ، يامان ئىشلاردىن يانمايدىغان، گۇناھ قىلىشتىن يىرگىنمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ،- دەيدۇ ئاتام. <بەربىر بالىلىرىم، بالىلىرىمنىڭ بالىلىرى بىلمەيدۇ دەپ ساۋابلىق ئىش قىلمايدىغان بولىدۇ> دەپ تەكىدلىگەن ئىدى.»

مانا بۇنىڭدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەربىر ئەۋلادىنىڭ ئۆز ئائىلە شەجەرىسىنى بىلىشىنىڭ مۇھىملىقى، ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە يەتتىنچى بوۋىسىغىچە ساناپ بېرەلەيدىغان بولۇشنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

بىزنىڭ ئۇيغۇر تۇركلىرى ئىچىدە بۇ مەسىلىگە ئەھمىيەت بېرىش، يېقىنقى زامانلاردا ناھايىتى زەئىپلىشىپ كەتتى. ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسامۇ مەن ئەجدادىمنى يەتتىنچى بوۋامغىچە تولۇق ساناپ بېرەلمەيمەن. مۇشۇ نۇقتىدىن ھازىرقى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز ئۇچۇن پايدىلىق بولۇشىنى تەخمىن قىلىپ، ئەجدادلىرىمىز ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىپ ئۆتۈشنى لايىق كۆرۈۋاتىمەن.

ئۆتمۈشتىن ھازىرغا قاراپ دادا ئەجدادىم بويىچە سانىغاندا ئىككىنچى بوۋام ماخمۇت ئاخۇن، ئۈچىنچى بوۋام سالىخ ئاخۇن، تۆرتىنچى بوۋام مۇزەپپەر ئاخۇن، بەشىنچى بوۋام سوپى ئاخۇن، ئالتىنچى بوۋام تۇردى ئاخۇن، يەتتىنچى بوۋام (چوڭ دادام) ماخمۇت ئاخۇن ئىكەن. دادامنىڭ ئانىسى زەينەپخان چوڭ ئانامنىڭ ئەجدادى بويىچە ئالتىنچى بوۋىمىز روزى ھاجىم، يەتتىنچى بوۋىمىز مولا ئابدۇرەھىم ئىكەن. ئانا ئەجدادىم بويىچە ئالتىنچى بوۋىمىز ياقۇپ ھاجىم؛ يەتتىنچى بوۋىمىز روزى ئاخۇن ئىكەن.

دادامنىڭ ئاتىسى ماخمۇت ئاخۇن 1875 - يىلى شەرقىي تۇركىستاننىڭ قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئاتۇش ناھىيىسىدە دۇنياغا كەلگەن ئىكەن. دادامنىڭ ئانىسى زەينەپ خانىم 1879 - يىلى ئاتۇش ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ئىكەن. بىزنىڭ دادا جەمئىەت ئالتىنچى بوۋىمىز تۇردى ئاخۇننىڭ ئوغلى ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادىمىز، ئانا جەمئىەت ئالتىنچى بوۋىمىز مولا ئابدۇرەھىم ئاخۇننىڭ قىزى زەينەپ خانىم بىلەن 1897 - يىلى تويى قىلىپ ئۈي - ئوچاقلىق بولغان ئىكەن.

چوڭ دادىمىز ماخمۇت ئاخۇن ھاياتى بويىچە ئاساسەن تىجارەت ئىشلىرى بىلەن

تىجارەت پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغان. دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقەرى 1931 - يىلى غۇلجىدا بىر قىز بىلەن توي قىلغان بولۇپ كېيىن خاراكتىر، مىجەز جەھەتتە چىقىشالماي ئايرىلىپ كەتكەن. 1934 - يىلى كۆز ئايلىرىدا غۇلجىدىن قەشقەرگە قايتىپ كەلگەن. 1935 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرىدا مېنىڭ ئانام ئايىمنىسا خانىم بىلەن توي قىلغان. 1936 - يىلىنىڭ 8 - ئايلىرىدا مەن دۇنياغا كەلگەن. 1936 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى 1937 - يىلىنىڭ بىرىنچى ئايلىرىدا زەينەپ خانىم چوڭ ئانىمزنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئانىسىنى ئېلىپ بىر تۈركۈم شەرقىي تۈركىستانلىق ھەج نامزاتلىرى بىلەن بىرلىكتە تورغات ئارقىلىق ئات كارۋانلىرىغا كىرا قىلىپ، قىرغىزىستاننىڭ بىشكەك شەھرىگە يېتىپ كەلگەن. ئۇ يەردىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تاشكەنت، موسكۋا، ئودىسسا‌غا يېتىپ كەلگەن. ئودىسسادىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ ئىستانبۇل، ئىزمىر، ئىسكەندىرىيەلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، مىسىرنىڭ باش كەنتى قاھىرەگە يېتىپ كەلگەن. قاھىرەدىن جىددىگە كەلگىنىدە ھارپا كۈنى ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن ھەجگە ئۈلگۈرەلمىگەن. ھەج قىلىش ئۈچۈن سەئۇدى ئەرەبىستاندا بىر يىل ساقلاشقا مەجبۇر بولغان ۋە 1938 - يىلى ھەج پەرزىنى ئادا قىلغان. دەل بۇ مەزگىلدە قانلىق ئۆرۈشلار ۋە سىياسىي ئۆزگىرىشلەرگە سەھنە بولۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستاندا، سوۋېت روسىيە كومۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ قوللىشىدىكى شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ چېگرىسىنى كىرىپ - چىقىشقا تامامەن ئېتىپ تاشلىغان. نەتىجىدە دادام ئۆز ئانىسى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھرىگە ئورۇنلىشىپ قالغان.

4. چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانامنىڭ تۆتىنچى پەرزەنتى توختى ھاجىم ئاكام 1910 - يىلى ئاتۇشتا تۇغۇلغان بولۇپ، 1947 - يىلى مارتتا ئاكىسى تۇردى ئاخۇنۇمنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن، ئىنىسى مەھەممەت سالىھ ۋە مەن بىلەن بىرلىكتە قەشقەر ئاتۇشتىن ئىلى ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلگەن. شۇ يىلى كۈزدە شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ مىللىي ئارمىيىسىگە قوبۇل قىلىنىپ، 1950 - يىلى باھارغىچە مىللىي ئارمىيەنىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىدە غۇلجا ۋە ساۋەن قاتارلىق جايلاردا، زەمبىرەكچىلەر قىسمىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن. 1950 - يىلى ياز ئايلىرىدا قەشقەر ئاتۇشقا قايتىپ كەلگەن بولۇپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشى نەتىجىسىدە تۇرمىگە قامىلىپ، 1961 - يىلى ئەللىك بىر يېشىدا دۇنياغا كۆزلىرىنى يۇمغان. ھازىر ئايالى سىپىرىخان ئاچام، ماخمۇت ئاخۇن ۋە تۇنىساخان ئىسىملىك ئىككى پەرزەنتى، بالا - چاقىلىرى بىلەن ئاتۇشتا ياشىماقتا.

5. ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانام زەينەپ خانىمدىن 1912 - يىلى ئاتۇشتا، ھامام ئايىمنىساخانىم دۇنياغا كەلگەن. 1974 - يىلى يازدا غۇلجىدا ئاتمىش ئىككى يېشىدا ۋاپات بولغان. ئايىمنىسا خانىم ھامامنىڭ بىرىنچى

- يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئەرەبىستانغا قاراپ يولغا چىققان. پاكىستاندا بىر مەزگىل تۇرۇپ قېلىپ 1949 - يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانغا يېتىپ كەلگەن. ئەمما زەينەپخان ھاجىم چوڭ ئاپىمىز، پارىس ھاجىم دامولالام سەئۇدى ئەرەبىستانغا يېتىپ كېلىشتىن ئىككى ئۈچ ئاي ئاۋۋال يەتمىش يېشىدا سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھرىدە پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا سەپەر قىلىپ كەتكەن. فارىس دامولالام شۇ يىلى ھەج قىلىپ، سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھرىدە ياشاپ، 1961 - يىلى تائىفتا ۋاپات بولغان.

بۇۋى سەلەيخان خانىم ھاممىمزنىڭ چوڭ ئوغلى ياسىن فارىس ئەپەندى، 1922 - يىلى ئاتۇشتا تۇغۇلغان بولۇپ، 1941 - يىلى تۇردى ئاخۇن تاغمىزنىڭ تەلىپى بويىچە غۇلجىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان. 1944 - يىلى غۇلجىدا قوزغالغان مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، غۇلجا ساقچى ئىدارىسىدا ئوفېتسىر بولۇپ ۋەزىپە ئۆتىگەن. كېيىنچىرەك تاموژنا ئىدارىسىدا خىزمەت قىلغان. 1957 - يىلى قېينانىسى، قېينانىسى ۋە ئايالى نىلۇفەر خانىم بىلەن بىرلىكتە قىرغىزستانغا چىقىپ كەتكەن. شۇ يەرگە يەرلىشىپ قالغان. 1983 - يىلى بىشكەكتە ئاتمىش بىر يېشىدا ۋاپات بولغان. ياسىن پارىس ئاكىمزنىڭ ئايالى نىلۇپەر ھەدەم، پەرزەنتلىرى ئەنۋەر، زەينەپ، نادىيەلەر، ھازىر قىرغىزستانىنىڭ مەركىزى بىشكەكتە ياشىماقتا. ياسىن فارىس ئاكىمىز 1961 - يىلى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ قەشقەر ۋىلايىتى ئاتۇش ناھىيىسىدە تۇرۇۋاتقان ئانىسى بۇۋى سەلەي خانىم بىلەن سىڭلىسى گۈلنىساخانلارنى تۇققان كۆرۈش دەۋتىي ئەۋەتىپ قىرغىزستانغا ئېلىپ كەلگەن.

1987 - يىلى بۇۋى سەلەيخان خانىم ھاممىمز بىلەن گۈلنىساخانلار ئىستانبۇلغا كېلىپ، داۋۇت ھاجىم دادام ۋە بىز بىلەن دىدار كۆرۈشكەن. دېمەك مېنىڭ دادام بىلەن ئەللىك يىلدىن كېيىن بىرىنچى قېتىم ئىستانبۇلدا ئۇچراشقان. ھاجىم دادام ئۇلارغا سەئۇدى ئەرەبىستان ۋىزىسىنى ئېلىپ، ئۆمرە زىيارىتى ئۇچۇن سەئۇدى ئەرەبىستانغا ئېلىپ بارغان ۋە ئۇ يەردە ياخشى كۆتۈۋالغان. بۇۋى سەلەيخان ھاجىم ھاممىمز 1992 - يىلى قىرغىزستان ھاجى نامزاتلىرى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانغا كېلىپ رەسمىي ھەج قىلىپ قايتقان ۋە 1997 - يىلى قىرغىزستانىنىڭ بىشكەك شەھرىدە توقسان ئۇچ يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

3. ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانام زەينەپ خانىمنىڭ 3 - پەرزەنتى بولغان مېنىڭ دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى 1907 - يىلى ئاتۇشتا دۇنياغا كەلگەن. دادام قەشقەردە تولۇقسىز ئوتتۇرا سەۋىيىسىدە پەننى مەكتەپ ۋە دىنى تەلىم - تەربىيە كۆرگەندىن كېيىن تىجارەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان. 1928 - 1934 - يىللىرى ئاراسىدا غۇلجىدىكى ئاكىسى تۇردى ماخمۇتنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، غۇلجا قورغاس بىلەن قازاقىستانىنىڭ ياركەنت شەھەرلىرى ئاراسىدا

تۇركستانلىقلارنىڭ ئاقساقىلى ئىدى. كېسەللىك سەۋەبى بىلەن 2010 - يىلى 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قۇربان ھېيتقا ئۇچ كۈن قالغاندا سەكسەن توققۇز يېشىدا ئىستانبۇلدا ۋاپات بولغان. جانابى ئاللاھ ياتقان يېرىنى جەننەت ماكان ئەيلىسۇن!

ئانا ئەجدادىم بويىچە ئالتىنچى بوۋىمىز ياقۇپ ھاجىم بولۇپ ئۆز زامانىدا ھەج قىلغان ئىكەن. يەتتىنچى بوۋىمىز روزى ئاخۇن ئىكەن، روزاخۇن چوڭ دادام 1878 - يىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان. چوڭ ئانام ئايخان خانىم 1882 - يىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان. چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانام 1900 - يىلىدا قەشقەردە ئۆيلەنگەن بولغان. 1905 - يىلى بىر قىز پەرزەنت كۆرگەن بولۇپ ئۇ كېسەل بولۇپ كىچىك چېغىدا ئۆلۈپ كەتكەن. ئىككىنچى پەرزەنتى مېنىڭ ئانام ئايىمنىسا خانىم بولۇپ 1910 - يىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان.

ئانا تەرەپ چوڭ دادام بىلەن چوڭ ئانامنىڭ ئۈچىنچى پەرزەنتى ئەركەك بولۇپ، 1913 - يىلى قەشقەر شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن. روزى ئاخۇن چوڭ دادام بۇ ئەركەك پەرزەنتىگە دادىسىنىڭ ئىسمى بولغان ياقۇپ ئاخۇن ئىسمىنى قويغان.

ئانام تەرەپ چوڭ دادام روزى ئاخۇن بىلەن چوڭ ئانام ئايخان خانىمنىڭ تۆتىنچى پەرزەنتى ئەركەك بولۇپ، ئۇ 1921 - يىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئىسمى تۇرسۇن ئاخۇن دەپ قويۇلغان.

ئانا جەمەتىم روزى ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ قەشقەر قۇرغاندا برقانچە مو يېرى بولۇپ، ياز ئايلىرى قۇرغان يېزىسىدىن ئۆي ئىجارىگە ئېلىپ دېھقانچىلىق بىلەن مەشغۇل بولاتتى. قىش ئايلىرى قەشقەر شەھەر ئىچى دۆڭ مەسچىت مەھەللىسىدە ئۆز ئۆيىدە ئولتۇراتتى ۋە مەھەللە مەسچىدىدە مۇئەززىنلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى. چوڭ دادام ناھەق ئىشلارغا چىداپ تۇرالمايدىغان، جەسۇر ۋە كىشىلەرگە مېھرىبان بىر ئىنسان ئىدى. مەن بىرىنچى ئەركەك نەۋرىسى بولغانلىقىم ئۈچۈن بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى.

چوڭ ئانام ئايخان خانىم، گەپ سۆزى جايىدا، ئەقىللىق، تادان بىر ئايال ئىدى. ماڭا بەكمۇ ئامراق بولۇپ، نەگە بارسا مېنى بىللە ئېلىپ باراتتى.

مەن تاغلىرىم توختى ھاجى ئاكام ۋە مەھەممەت سالىخ ئاكاملار بىلەن ئىلغا سەپەرگە ماڭغان چاغلىرىمدا، مېنىڭدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا قەشقەردە قالغان ئىدى. 1955 - يىلى ياز ئايلىرىدا تىل تەكشۈرۈش خىزمىتى بىلەن قەشقەرگە كەلگىنىمدە، چوڭ ئانام ئايخان خانىمنىڭ 1949 - يىلى ئاتمىش يەتتە يېشىدا قەشقەردە ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكىنى، روزى ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ بولسا 1952 - يىلى يەتمىش تۆرت يېشىدا قەشقەر شەھرىدە ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، كۆڭلۈم بەكمۇ ئېزىلدى. تاغلىرىم ياقۇپ ئاخۇن ئاكام ۋە تۇرسۇن ئاخۇن ئاكاملار بىلەن ھەزرەتتىكى تۇپراق بېشىغا چىقىپ قۇرئان ئوقۇتۇپ، دۇئالار قىلدىم. ئۇلارغا

يولدىشىدىن ئىسلامخان، تاجىگۇل، بېلبەزخاندىن ئىبارەت ئۈچ قىزى بولۇپ، ئىككىنچى يولدىشى مورتىزا ئاكامدىن ئامىنەم، شەمشى قەمەرلەر دۇنياغا كەلگەن. قىزلاردىن تۇنجى ۋاپات بولۇپ كەتكەن بولۇپ، هازىر ئامىنە هاجىم غۇلجىدا ئۆز ئائىلىسى بىلەن ياشىماقتا. شەمشى قەمەرنىڭ ئۈچ بالىسى بولۇپ ئۇلارمۇ غۇلجىدا هاياتىنى سۈردۈرمەكتە.

6. پاتىمەخان ئاچام، چوڭ دادام ۋە چوڭ ئانامنىڭ 6 - پەرزەنتى بولۇپ، 1916 - يىلى ئاتۇشتا تۇغۇلغان، 1977 - يىلى ئاتۇشتا ئاتمىش بىر يېشىدا ۋاپات بولغان. پاتىمەخان ئاچامنىڭ مەھەممەت ئېلى ئاخۇن ئاكامدىن بولغان تۇرسۇن مەھەممەت، ئىمام، ئابدىراخمان ۋە ئايشەمگۈل ئىسىملىك تۆت پەرزەنتى، هازىر ئاتۇشتا ياشىماقتا.

7. مەلىكەخان ئاچام، 1918 - يىلى چوڭ دادامنىڭ قەشقەر شەهەر ئىچىدىن ئالغان ئايلىدىن بولغان 7 - پەرزەنتى بولۇپ، 1936 - يىلى ئاتۇشتا ئابدۇراخمان ئەپەندى بىلەن تۇرمۇش قۇرغان. ئۇنىڭ نوربىمان، نۇرنىسا، تۇرسۇن مەھەممەت، قۇناخۇن، ماهنۇر، پاتىگۇل ئىسىملىك ئالتە پەرزەنتى بار. مەلىكخان خانىم هاماچام 1987 - يىلى ئاتمىش توققۇز يېشىدا، ئاتۇشتا ۋاپات بولغان. باللىرى ۋە نەۋرىلىرى ئاتۇشتا ياشىماقتا.

8. ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادام بىلەن زەينەپ خان چوڭ ئاپامنىڭ 8 - پەرزەنتى مەھەممەت سالىخ هاجى ئاكام 1921 - يىلى قەشقەر ئاتۇشتا تۇغۇلغان بولۇپ، 1940 - يىلى ئاتۇشتا ئابدۇللا هاجىم قازى ئاخۇن ئاكىنىڭ قىزى بۇۋى سالىخان ئاچام بىلەن ئۆيلەنگەن. ئۇنىڭدىن ئابدەم، مەھەممەت ئىلى، ئابدۇۋەلى، ئابدۇرەشىت، ئابدۇمىجىت، مەھەممەت ئەيسا، بۇۋى زەينەپ قاتارلىق پەرزەنتلىرى دۇنياغا كەلگەن. سالىخ هاجى ئاكامنىڭ پەرزەنتلىرىدىن ئابدۇمىجىت، مەھەممەت ئەيسا، بۇۋى زەينەپلەر تۇركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەهرىدە، قالغان پەرزەنتلىرى شەرقىي تۇركىستاننىڭ غۇلجا شەهرىدە تۇرمۇش كەچۈرمەكتە. مەھەممەت سالىخ هاجى ئاكامنىڭ هەمراهان ئاچامدىن بولغان لۇئايىدىن دىگەن بىر ئوغلى بولۇپ ئۇمۇ غۇلجا شەهرىدە ياشىماقتا. بۇلاردىن مەھەممەت ئەلى دېگەن ئوغلى 2011 - يىلى 7 - ئايدا ئاتمىش يەتتە يېشىدا غۇلجىدا ۋاپات بولغان. مەھەممەت سالىخ هاجى ئاكام ئاتاقلىق مائارىپچى ۋە شائىر مەھەممەت ئەلى تەۋفىقنىڭ يېتىشتۇرگەن ئاخىرقى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، 1981 - يىلى دادام داۋۇت ماخمۇد قەشقىرىنىڭ دەۋىنىگە ئاساسەن تۇركىيەگە كېلىپ، قىرىق تۆرت يىل كۆرۈشمىگەن ئاكىسى داۋۇت هاجىم بىلەن ئىستانبۇلدا دىدار كۆرۈشكەن ۋە ئىستانبۇلغا يەرلەشكەن. ئەرەبستانغا ببرىپ ئىككى قېتىم هەج، بىر قانچە قېتىم ئۆمرە زىيارىتىدە بولغان. ئۇ ۋەتەنپەرۋەر بىر زات بولۇپ، ئىستانبۇلدىكى شەرقىي

زىيارەت قىلىپ ۋەتەنگە قايتقان.

سىيتىنىساخان ھاجىم ئاچام 1997 - يىلى يەتمىش يېشىدا قەشقەردە ۋاپات بولۇپ كەتكەن. ھازىر قەشقەر شەھرىدە ئىنىم روزى ھاجىم ۋە بالا - چاقىلىرى ياشىماقتا.

ياقۇپ ئاخۇن ئاكامنىڭ قىزى تۇرسۇنپاشا خانىم ئۆز بالا - چاقىلىرى بىلەن، تۇرسۇن ئاخۇن ئاكامنىڭ قىزى ئايپاشا خانىم ئۆزىنىڭ ئائىلە ۋە پەرزەنتلىرى بىلەن قەشقەردە ھاياتىنى سۈردۈرمەكتە. جانابى ئاللاھتىن ھاياتتىكى بارلىق ئۇرۇق - تۇققان ئەۋلادلىرىمىزغا سالامەتلىك ۋە خاتىرجەم ھايات تىلەيمەن.

ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ ئابدۇللائاخۇن، زۇنۇن ئاخۇن ۋە مەھمەمەت ئاخۇن دېگەن ئۇچ ئىنىسى بولۇپ، ئابدۇللا ئاخۇن ھاياتىنىڭ كۆپ ۋاقتىنى قاسساپلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ، 1970 - يىللاردا ئاتۇشتا ۋاپات بولغان. يەنە بىر ئىنىسى زۇنۇن ئاخۇن بولسا ھاياتىنى تىجارەت بىلەن ئۆتكۈزگەن بولۇپ، غۇلجىدا ئابدۇللا ئاكا ۋە ئۆمەرجان ئاكا قاتارلىق ئىككى ئوغلى، ئاقسۇدا باشقا بىر خوتۇندىن پاتەمخان، مەريەم ئىسىملىك ئىككى قىزى ئابدۇرەھىم جان ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىدى.

ماخمۇت ئاخۇن چوڭ دادامنىڭ مەھمەمەت ئاخۇن ئاكام دېگەن ئىنىسى، 1953 - يىلى غۇلجىدا ۋاپات قىلغان. مەھمەمەت ئاخۇن ئاكىمزنىڭ ھاجىخان، بۇۋىنەجەر، نۇرلۇق ئىسىملىك ئۇچ قىزى بار ئىدى. ھازىر نۇرلۇق ھاجى خانىم ئىستانبۇلدا ياشىماقتا.

جانابى ئاللاھ جەننەت ماكان ئاتا قىلسۇن.

مېنىڭ ئانام ئايىمنسا خانىم، 1926 - يىلى سەلەي ئىسمىلىك بىر كىشى بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ ئۇنىڭدىن 1927 - يىلى بىر قىز پەرزەنت دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭغا سيىتنىساخان دەپ ئات قويۇلغان. سەلەي دېگەن كىشى 1930 - يىلى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن. ئانام ئايىمنسا خانىم، 1935 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرىدا مېنىڭ دادام - داۋۇت ماخمۇت قەشقىرى بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولغان. مەن 1936 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قەشقەر شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن.

مېنىڭ ئانام - ئايىمنسا خانىم 1948 - يىلى قەشقەردە قاسىم ھاجىم دېگەن بىر كىشىگە ياتلىق بولۇپ، بۇ ئىككىسىدىن 1954 - يىلى بىر ئوغۇل پەرزەنت دۇنياغا كەلگەن. ئانام ئۆز دادىسىنىڭ ئىسمىنىڭ خاتىرلىنىپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا روزى ئاخۇن ئىسمىنى قويغان. مەرھۇمە ئانام ئايىمنسا خانىم، كېسەللىك سەۋەبى بىلەن 1958 - يىلى 1 - ئايدا قىرىق سەككىز يېشىدا قەشقەر شەھرىدە ۋاپات بولغان. روزى ئاخۇننى سيىتنىساخان ئاچامغا ئامانەت قىلغان. سيىتنىساخان ئاچام ئوسمان ھاجىم دېگەن بىر كىشى بىلەن ئوي - ئوچاقلىق بولغان بولۇپ، ئۇزۇن يىللار پەرزەنت كۆرمىگەن. ئاتىسىدىن تۆت يېشىدا ئايرىلىپ قالغان روزى ئاخۇننى بۇ ئىككەيلەن ئۆزىنىڭ بالىسىدەك كۆرۈپ، ئاسراپ چوڭ قىلغان. روزى ئاخۇن ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك مالىيە - سودا مەكتىپىگە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلققا ئېلىپ قېلىنغان. 1982 - يىلىنىڭ 6 - ئايلىرىدا مېنىڭ يارىدەم بىلەن شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مائارىپ فاكۇلتېتىغا بىر يىللىق مۇددەت بىلەن بىلىم ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرۇلغان. روزى ئاخۇن 1976 - يىلى 10 - ئايلاردا ھەزرەتلىك ئابدۇقادىر ئاخۇن دېگەن كىشىنىڭ خەيرىنساخان دېگەن قىزى بىلەن ئۆيلەنگەن. بۇ قىز قەشقەردە بىر باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى.

ئانامنىڭ ئىنىسى ياقۇپ ئاخۇن ئاكام قەشقەر يېزا ئىگىلىك ماشىنا زاۋۇتىدا ئىشلىگەن بولۇپ، 1982 - يىلى 12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاتمىش سەككىز يېشىدا قەشقەر شەھرىدە ۋاپات بولغان. ئانامنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى تۇرسۇن ئاخۇن ئاكام قەشقەر ۋىلايەتلىك ئايال كېيىم فابرىكىسىدا ئىشلەپ پىنسىيەگە چىققان. 1990 - يىلى 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى (جۈمە) قەشقەر شەھرىدە ئاتمىش توققۇز يېشىدا ۋاپات بولغان. سيىتنىساخان ئاچام 1993 - يىلى ئىنىمىز روزاخۇن بىلەن بىزنىڭ ئەۋەتكەن دەۋەتنامىمىز ئارقىلىق ئەرەبستانغا كېلىپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلغان. ھەجدىن كېيىن تۈركىيەگە كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشۈپ، تۈركىيەنى

ئىدى. ئەمما بۇ ھەقتىكى كۆزقاراش ۋە مۇلاھىزىلىرىمنى ئىپادىلەيدىغان بولسام، ئەسەرنىڭ ھەجمى كۆپىيىپ، بەزى نۇقتىلار تەكرارلىنىپ كىتابخانىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويارمەنمكىن، دەپ ئەنسىرىگەن بولساممۇ يەنىلا بۇ ھەقتىكى چۈشەنچىلىرىمنى، كۆزقاراشلىرىمنى ئىزھار قىلىپ ئوقۇشنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، يېزىشقا مەجبۇر بولدۇم. ھەرقانداق بىر قۇتلۇق ھەرىكەتنىڭ، ھەرقانداق بىر ئىجادىي ئەسەرنىڭ ئۆزىگە لايىق مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن بىرلىكتە بەزى كامچىلىق ۋە سەۋەنلىكلەردىن خالى بولالمايدىغانلىقى ھەممىزگە ئايان بولغان بىر ھەقىقەتتۇر. بىر ئىنسان: «بىر ئىشنى قىلسام مۇكەممەل قىلىمەن، بولمىسا قىلمايمەن» دەيدىغان بولسا، ھېچبىر ئىشنى باشقا ئىلىپ چىقالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزى كامچىلىقلار ۋە يېتەرسىزلىكلەرنىڭ بولۇپ قېلىشىدىن قورقماسلىق كېرەك.

كىتابنامىلەر ئىنسانىيەتنىڭ زامان دېگىزىدا دولقۇن يېرىپ ئۆزگەن تەپەككۇر كېمىسى. تارىختىن بۇيان بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز، رەھبەرلىرىمىز، يازغۇچى، شائىرلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ سان - ساناقسىز قىممەتلىك مەنىۋى بايلىقلىرىنى، بېشىدىن كەچۈرگەن تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى ئۆز ئەۋلادلىرىغا مىراس سۈپىتىدە تاشلارغا، تاملارغا، ياغاچلارغا، قەغەزلەرگە ۋە ئانا زېمىنغا پۈتۈپ قويۇشقان ئىدى. بىزنىڭ خاقانلىرىمىز ئۆزىنىڭ قىممەتلىك مەنىۋى بايلىقلىرىنى ئاچچىق تەجرىبە ساۋاقلىرىنى ئورخۇن ئابىدىلىرىگە تاش پۈتۈك شەكلىدە يېزىپ قالدۇرغان.

بۇ كىتابنامىلەر ۋە تاش ئابىدىلەر بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىز بىلەن بىللە ئۆسۈپ، بىللە ياشاپ بىزنىڭ قىممەتلىك مەنىۋى بايلىقىمىزغا ئايلىنىپ قالدى.

كىتابنامىلار، ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلەر، ئالدىنقىلارنىڭ كېيىنكىلەرگە قالدۇرۇپ كەتكەن مەنىۋى بايلىقىدۇر، روھى غەزىنىسىدۇر. ئۇ يازغۇچىنىڭ ئىككىنچى ئۆمرى ۋە ھاياتىنىڭ داۋامىدۇر.

مېنىڭ ھايات مۇساپەمدىكى ئۇنتۇلماس قىسمەتلەر توغرىسىدا، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى سانجاق تۆپە مەدىيا قۇرۇلۇشى 2015 - يىلى «ھەج، سۈرگۈن ۋە دادام» ناملىق قىسقا ھۆججەتلىك فىلىم ئىشلىدى ۋە بۇ ھۆججەتلىك فىلىم 2015 - يىلى 12 - ئاينىڭ 19 - كۈنى سائەت 19:30 دا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى رادىئو - تېلېۋىزىيە تەشكىلاتىنىڭ ئەرەبچە قانالى ت. ر. ت ئەلئەرەبىيەدە كۆرسىتىلدى. بۇ ھۆججەتلىك فىلىمدە: مەن تۇغۇلۇپ ئالتە ئايلىق بولغاندا مەرھۇم دادام داۋۇت ماخمۇت قەشقەرى ئۆز ئانىسى زەينەپ خانىمنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن يۇز يىگىرمە كىشىلىك ھەج نامزاتلىرى بىلەن بىرلىكتە مۇشەققەتلىك ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر شەھىرىدىن ئاتلارغا مىنىپ قىرغىزىستانىنىڭ پايتەختى بىشكەككە شەھىرىگە ئۇلاشقانلىقى، ئۇ يەردىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تاشكەنت، تاشكەنتتىن يەنە پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋا، موسكۋادىن پويىزغا ئولتۇرۇپ ئودىسا

خاتىمە

شەرقىي تۈركىستان، تۈركىيە ۋە دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە ئېلىپ بېرىلغان شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئىستىقلال يولىدىكى يەتمىش نەچچە يىللىق كۈرىشىنىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالى ھەققىدە كۆرگەن، بىلگەنلىرىمنى ۋە ئاڭلىغانلىرىمنى زېھنىمدە جانلاندۇرۇپ، ھازىرقى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا خاتىرە ۋە يادنامە قىلىپ مىراس قالدۇرۇشنى، ئۇنىڭدىن ئەۋلادلىرىمىزنىڭ تەجرىبە - ساۋاق ئېلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى، ئۆزۈمنىڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىمدىن بىرى دەپ ھېسابلاپ، بۇ كىتابنى يېزىپ چىقىشقا بەل باغلىدىم ۋە يېزىپ پۈتتۈرۈپ نەشىر قىلدۇردۇم. كىتابىمنى «ياخشى يازدىم، مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقتى» دەپ ئېيتالمايمەن. ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىلغان ياكى يېزىلمىغانلىقىغا، كىتابنى باشتىن ئاخىرىغىچە ئوقۇپ مۇلاھىزە قىلغان كىتاپخانلىرىم باھا بېرىش سالاھىتىگە ئىگە، دەپ قارايمەن.

كىتابىمنىڭ ۋەتىنىمىزنى ئىشغال قىلىپ تۇرۇۋاتقان خىتاي مۇستەملىكچىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىغا ياقماسلىقى تۇرغان گەپ. ئەمما ۋەتىنىمىزدە خىتاي ھۆكۈمران گۇرۇھى تەرىپىدىن ئېزىلىۋاتقان، خورلۇنۇۋاتقان، سۈمۈرۈلۈۋاتقان، ئايىغ - ئاستى قىلىنىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ جاراھەتلىرىگە بىر ئاز مەلھەم بولىدىغانلىقىغا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھۆرىيىتى ۋە ئىستىقلال داۋاسىنىڭ ھەق - ئادالەت داۋاسى ئىكەنلىكىگە، ئۇنىڭ چوقۇم بىر كۈنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئالدىنقىلىرى يېقىلسا كېيىنكىلىرى ئۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ، جاپا - مۇشەققەتلىك مۇقەددەس كۈرىشىنى داۋام قىلدۇرۇشى ۋە ئاللاھنىڭ ياردىمى بىلەن غالىبىيەت قازىنىدىغانلىقىغا بولغان ئۈمىدۋارلىقىنىڭ يوقالماسلىقىغا، دەل ئەكسىچە ئۈمۈت ۋە ئىشەنچىنىڭ ئۇلغىيىشى ئۈچۈن ئاز - تولا ھەسسە قوشىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

«ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر-قىسمەت خاتىراتى» ناملىق كىتاب ھەققىدە قەلەم تەۋرەتكىنىمدە ھايات مۇساپەمدە بېشىمدىن ئۆتكەن مۇھىم ۋەقەلەر، شەخسەن مەنمۇ شاھىت بولغان ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللار ھەققىدە ئېغىز ئاچماي ئۆتۈپ كېتىشىم مۇمكىن ئەمەس

گۈۋاكدۇك ئۆلكسىنىڭ شاۋگۈەن شەھرىدىكى ئويۇنچۇق فابرىكىسىغا ئىشچى قىلىپ مەجبۇرى ئەلەپ كېتىلگەن ئۇيغۇر ئوغۇل - قىزلىرىغا بىر تۈركۈم خىتاي شۇۋىنىست ياشلىرى تەرىپىدىن 2009 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى يۇق باھانىلەر بىلەن ئەلەپ بېرىلغان قانلىق ھۇجۇم ۋە قىرغىنچىلىققا نارازىلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىكى ئالىي مەكتەپ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ياشلار تەرىپىدىن تىنچلىق شەكلىدە 2009 - يىلى 5 - ئىيۇلدا نامايىش ئۆتكۈزۈلدى. بۇ نامايىش ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كوممۇنىست پارتىيە سېكرىتارى ۋاڭ لېچۈەننىڭ بۇيرىقى بويىچە خىتاي ساقچى ۋە ئەسكىرىي قىسىملىرى تەرىپىدىن ئوق ياغدۇرۇلۇپ، قانلىق ھالدا باستۇرۇلدى. نەتىجىدە نۇرغۇن بىگۇناھ شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر ياشلىرى ئۆلتۈرۈلدى ۋە قولغا ئېلىندى. ئۈرۈمچى قانلىق ۋەقەسىنى مەيدانغا كەلدى. بىزنى ئەپسۇسلاندۇرغان ئەھۋال شۇكى، دۇنيادىكى بەزى چوڭ دۆلەتلەر تەرىپىدىن بۇ قانلىق قىرغىنچىلىققا قارشى كۈچلۈك بىر سادا چىقمىدى. ئۇلار ئېلان قىلغان بايانلىرىدا: «ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش كېرەك» دېگەن تەشەببۇسنى تەكىدلەش بىلەن چەكلەنىدى. پەقەت تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى ۋە خەلقىدىن بۇ قوراللىق قىرغىنچىلىققا قارشى ئەيىپلاش ۋە قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈلدى. شۇ ۋاقىتلاردا تۈركىيەگە كەلگەن ئىسپانىيە دۆلەت تېلېۋىزىيونىنىڭ خادىملىرى ئىستانبۇلدا مېنى زىيارەت قىلىپ «پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت قەشقىرىنىڭ ھايات ھېكايىسى» ناملىق ھۆججەتلىك فىلىم ئىشلەپ چىقىپ، ئىسپانىيە تېلېۋىزىيونىدا بۇ ھۆججەتلىك فىلىمنى ئېلان قىلدى. بۇ ھۆججەتلىك فىلىمدىن بىر نۇسخا چىقىرىپ ماڭا ئەۋەتىپ بەرگەن ئىدى. مەن بۇنى كۆرۈپ ناھايىتى مەمنۇن بولغان ئىدىم.

5 - ئىيۇلدا يەنە بۇ قانلىق قىرغىنچىلىق، پۈتۈن دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغىدى. ئۈرۈمچىدە خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان قانلىق قەتلىئام، پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنسان ھەقلىرىگە ھۆرمەت قىلمىغان دۆلەت ۋە خەلقلەر تەرىپىدىن لەنەتلەندى. دۇنيانىڭ ھەرقايسى مەملىكەتلىرىگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ جەمئىيەتلىرى ئارقا - ئارقىدىن خىتاي ئەلچىلىكلىرى ۋە كونسۇلخانىلىرى ئالدىدا نامايىش ئۆتكۈزۈپ، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە نارازىلىق بىلدۈردى.

تۈركىيەدىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ جەمئىيەت تەشكىلاتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئىستانبۇل ۋە ئەنقەرەلەردە نامايىش ئۆتكۈزۈپ ۋە بايانات ئېلان قىلىپ، خىتاي ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھوقۇقدارى ۋاڭ لېچۈەن قاتارلىق زوراۋانلارغا لەنەتلەر ياغدۇردى.

شەھرىگە يېتىپ كەلگەنلىكى، ئۇ يەردىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ قارادېڭىز ئارقىلىق تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىستانبۇل شەھرىگە كەلگەنلىكىنى، ئىستانبۇلدىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ، ئىزمىرگە، ئۇ يەردىن تەكرار پاراخوتقا ئولتۇرۇپ مىسىرنىڭ قاھىرە شەھرىگە يېتىپ بارغانلىقى، ئۇ يەردىن پاراخوتقا ئولتۇرۇپ قىزىل دېڭىزدىن ئۆتۈپ سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ جەددە شەھرىگە يېتىپ كەلگەنلىكى، ئەمما ھارپا كۈنى ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن ئۇ يىلى ھەجگە ئۈلگۈرەلمىگەنلىكى، بىر يىل مەككىدە تۇرۇپ ئىككىنچى يىلى ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ ۋەتەنگە قايتىشقا تەييارلانغاندا شۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز كونترولىلۇقىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان جاللات شىڭ شىسەينىڭ ستالىن رەھبەرلىكىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنى بېڭىدىن ئەۋج ئېلىشىدىن قورقۇپ، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ چېگرىلىرىنى كىرىپ - چىقىشقا تاقىۋەتكەنلىكى ۋە بۇ قېتىمقى تاقىلىشىنىڭ ئۇزۇن ۋاقىت داۋام قىلغانلىقىدىن، دادامنىڭ ئۆز ئانىسى بىلەن مەككىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قارا تاغنىڭ ئۈستىگە جايلاشقان ھىجاز رايونى بويىچە گۈزەل، سالقىن شەھرى - سەئۇدى ئەرەبىستانىنىڭ تائىف شەھرىگە يەرلەشكەنلىكى ۋە ئۇ يەردە غەربىي تۈركىستاندىن ھەج ئۈچۈن ئەرەبىستانغا كەلگەن قۇقەنلىك بىر مويسىپىت ئۆزبېك نۇرھاجى باۋگىرى دېگەن ئادەمنىڭ قىزى شەمسىيە خانىم بىلەن ئۆيلەنگەن - ئوچاقلىق بولغانلىقى، مېنىڭ يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە، دادام بىلەن كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنلىكىم، ماۋ زېدۇڭنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىچكى - تاشقى سىياسىتىدە يۈز بەرگەن قىسمەن يۇمشىما ھادىسىدىن كېيىن دادام بىلەن خەت - ئالاقە باغلىغانلىقىم، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ قولايلىق پارتىپ بېرىشى نەتىجىسىدە 1982 - يىلى 17 - ئاۋغۇست كۈنى بېيجىڭدىن يولغا چىقىپ، ئىستانبۇلغا يېتىپ كېلىشىم ۋە دادام ۋە باشقا تۇققانلار بىلەن ئىستانبۇلدا كىرىق بەش يېشىمدا كۆرۈشۈش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەنلىكىم، شۇ يىلى سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ، ھەج پەرزىنى ئادا قىلىشىم، ئۇرۇق - تۇققانلار بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەنلىكىم، ھەجدىن كېيىن تۈركىيەگە قايتىپ كېلىپ ئۆز تەلىپىمگە ئاساسەن ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمگە ئۇستاز بولۇپ تەيىن قىلىنغانلىقىم، تەسىرلىك، جانلىق كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق ئىپادىلەپ بېرىلگەن. ھايات مۇساپەمدىكى ئۇنتۇلماس قىسمەتلەرنىڭ بىر بۆلۈمى بۇ ھۆججەتلىك فىلىم بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، بۇ مەن ئۈچۈن بۇيۇك بىر خۇشاللىق ۋە يادنامە بولۇپ قالدى.

يەنە بىرى 2009 - يىلى 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىدە، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ

قىلىپ، ھارماي - تالماي ئىشلىدىم. مىللىغان زىيالىيلارنى يېتىشتۈردۇم، مەن باشقا ئۇستازلار بىلەن بىرلىكتە يېتىشتۈرگەن مۇنەۋۋەر ئىلىم ئەھلىلىرى ئىچىدە پروفېسسور دوكتورلار، دوچەنت دوكتورلار، يارديمچى دوچەنت دوكتورلار، بىر تۈركۈم يازغۇچى، شائىرلار، نەشرىيات ئورۇنلىرىدا ئىشلەيدىغان مۇتەخەسسىسلەر يېتىشىپ چىقىپ، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىدە ۋە دۇنيانىڭ بىر قانچىلىغان مەملىكەتلىرىدە ئىلىم - ئىرپان يۇرتىنى ئۇنۇۋېرسىتېتلەردە، مەدەنىيەت - كۇلتۇر ساھەلىرىدە، رادىئو - تېلېۋىزور ۋە نەشرىيات ئورۇنلىرىدا خىزمەتلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا داۋام قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. بۇلارنى ئويلىغان ۋە كۆز ئالدىمغا كەلتۈرگەن چېغىمدا جانابى ئاللاھنىڭ ماڭا مۇئەللىم، ئۇستاز بولۇشتىن ئىبارەت بىر قىسمەتنى بېغىشلىغانلىقىغا ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولۇپ كېتىمەن ۋە جانابى ئاللاھقا شۈكۈر ۋە ھەمدۇ - سانالار ئوقۇيمەن.

مەن ئەللىك يىللىق ئىلمىي خىزمەتلىرىم ۋە پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىنكى ۋاقتىمنى قوشقاندا ئاتمىش يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئۇنۇۋېرسىتېتلەردىن، كۇلتۇر - مەدەنىيەت ئورگانلىرىدىن، ھەرخىل جامائەت تەشكىلاتلىرىدىن كۆپلىگەن تەقدىرنامە، تەشەككۈرنامىلەرگە ئېرىشتىم. ۋەتەن، مىللەت يولىدا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىم ۋە يازغان ئەسەرلىرىم ئۈچۈن تەقدىر ۋە مۇكاپاتلار ئالدىم.

2015 - يىلى 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ياپونىيەنىڭ مەركىزى توكيودا ئېچىلغان شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ يىغىنىدا تۈرك تىلىدا سۆزلىشىدىغان مەملىكەتلەر خەلقئارا گېزىتچىلەر جەمئىيىتى تەرىپىدىن ماڭا «ئىسمائىل گاسپىرالى نامىدىكى خىزمەت مۇۋەپپەقىيىتى مۇكاپاتى» تەقدىم قىلىندى. بۇ مۇكاپات مېنى غۇرۇرلاندۇرغان ۋە ماڭا بۈيۈك ئىلھام بېغىشلىغان مۇكاپاتلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

مەن ھايات مۇساپەم جەريانىدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى، كانادا، گېرمانىيە، فرانسىيە، ئىتالىيە، نورۋېگىيە، شۋېتسىيە، بىلگىيە، روسىيە فېدېراتسىيىسى، قازاقىستان، ئۆزبەكىستان، قىرغىزىستان، تاتارىستان، ئوكراينا، ئاۋۇستىرالىيە، ئەنگلىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، ياپونىيە قاتارلىق نۇرغۇن مەملىكەتلەرگە ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى، كونگىرە، كونفرانس ۋە سايامەت ئۇچۇن بېرىپ، ئۇ مەملىكەتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئۆگەندىم، شۇ مەملىكەتلەرگە يەرلەشكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىم بىلەن سۆھبەتلەر ئېلىپ باردىم ۋە نۇرغۇنلىغان مەلۇماتلارغا ئىگە بولدۇم.

ھايات مۇساپەم جەريانىدا ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر تۈركلىرىنى خۇشال قىلغۇدەك مۇۋەپپەقىيەت يارىتالمىغان بولسامۇ، ئاسارەت ئاستىدىكى ئانا ۋەتىنىم ۋە تەڭسىزلىك، خورلۇق گىردابىدا ئازاب چېكىۋاتقان، مىللىي ئاسىملاتسىيە

شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ تۈركىيەدىكى ۋەقەپ ۋە جەمئىيەت مەسئۇللىرى ئارقا - ئارقىدىن تېلېۋىزور ۋە رادىئولاردا سۆز قىلىپ ۋە بايانات-لار ئېلان قىلىپ، تۈركىيە ۋە دۇنيا جامائەت پىكرىگە خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاتمىش يىلدىن بېرى شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان ئىرقچىلىق ۋە زوراۋانلىق سىياسىتىنى ئەمەلىي پاكىت-لار بىلەن بىلدۈرۈپ ۋە پاش قىلىپ، غەزەپ بىلەن ئەيىپلىدى.

بۇ قانلىق قىرغىنچىلىققا نىسبەتەن تۈركىيە خەلقىنىڭ نارازىلىقى قوزغۇلۇپ، تۈركىيەنىڭ سەكسەن بىر ۋىلايىتىدە نامايىشلار ئارقا - ئارقىدىن ئېلىپ بېرىلىپ، خىتاي مالليرىغا قارشى بويقۇتلار ئېلان قىلىندى.

دۇنياغا ئاپىرىدە بولغان ھەربىر ئىنسانىنىڭ ھاياتى بىر - بىرىگە ھەم ئوخشايدىغان ھەم ئوخشىمايدىغان ھەرخىل سەرگۈزەشتىلەرگە باي بولۇپ، ئۆز ئالدىغا ئايرىم ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بىر دۇنيادىن ئىبارەت. مېنىڭمۇ ئۆمۈر مۇساپەم، ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەن ۋەقەلەر، بۇ خىل ئالاھىدىلىك ۋە ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بىر تارىختىن ئىبارەت دەپ ھېسابلايمەن. مەن سەكسەن يىلغا يېقىن ئۆتمۈش ھاياتىم جەريانىدا باللىق، ياشلىق ۋە ئوتتۇرا ياش دەۋرلىرىمنى بېشىمدىن كەچۈرۈپ، باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئەكىڭ ياخشى نەتىجىلەر بىلەن پۈتتۈردۈم. ئالىي مەكتەپنى بىرىنچىلىك بىلەن تۈگىتىپ، شەرقىي تۈركىستان ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىندىم. كېچىكمىدىنلا ئاتا - ئانامدىن ئايرىلىپ قېلىپ يېتىمچىلىكنىڭ ئازاپ ۋە دەرتلىرىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۈم. بۇ ئەھۋال ماڭا قىينىچىلىققا بەرداشلىق بېرىش، ھەر ئىشتا جاسارەت، غەيرەت كۆرسىتىپ مۇۋەپپەقىيەتنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىراده، غايە بېغىشلىدى.

مەن 1956 - يىلدىن 1982 - يىلىنىڭ ئاۋغۇست ئېيىغىچە يېگىرمە ئالتە يىل ئانا ۋەتىنىمنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىدىكى شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭ) ئۇنىۋېرسىتېتىدە؛ 1983 - يىلدىن 1994 - يىلىغىچە تۈركىيەنىڭ تارىخى ئەكىڭ ئۇزۇن يەنى بەش يۈز ئاتمىش يىللىق تارىخقا ئىگە ئىلىم - ئىرپان يۇرتى ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئون بىر يىل؛ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇلغارىستان ۋە گىرىتسىيە جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن چېگرىداش شەھرى ئەدىرنەدىكى تراكىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدە 1994 - يىلىدىن 2005 - يىلىغىچە ئون بىر يىل ئۇستازلىق ۋەزىپىسىدە بولدۇم. ھاياتىمنىڭ ئەللىك يىلغا يېقىن بىر زامانىي ئالى مائارىپىنىڭ ئوقۇتۇش، تەلىم - تەربىيە خىزمىتى بىلەن ئۆتتى. بۇ جەريانىدا دۇرۇست ۋە توغرۇلۇقنى، سەممىيەتنى ئۆزىگە ئۆلچەم قىلغان ئەخلاقلىق، ئىمانلىق، ۋىجدانلىق، بىلىملىك، ۋەتىنىگە مىللىتىگە سادىق، ئىنسانلىق ئالىمگە پايدىلىق تۈركولوگىيە ساھەسىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرىنى، مائارىپ، كۇلتۇر ئورۇنلىرىدا ئۇستاز ۋە پىداكار بولۇپ خىزمەت ئىشلەيدىغان بىلىم ئىنسانلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئۇچۇن، پۈتۈن زېھنىم ۋە كۈچ - قۇۋۋىتىمنى سەرپ

يېزىقى، ئۆرپ - ئادەتلىرىنى يىمىرىپ تاشلاش كېرەك» دەپ كاپشىغان ئىدى[1]. ئۇنىڭ زوراۋانلىق، باسقۇنچىلىق يامۇز نىيىتى «شىنجاڭ» دېگەن ئاتالمىغا سىڭدۈرۈلگەن بولۇپ، مۇستەملىكىلىك مەنىسىگە ئىگە بۇ يىرگىنىشلىك، نەپرەتلىك سۆزدە ھوقوقسۇزلۇق، تەڭسىزلىك، بۇلاش - تالاش، قىرغىنچىلىق، بويسۇندۇرۇش سۈيىقەستى مۇجەسسەملەنگەن ئىدى. مۇستەملىكە بولغان مەملىكەتتە خەلقلەر قىرغىن قىلىنىدۇ، ئەرك، ئازادلىق، ئىستىقلالىيەت بوغۇلىدۇ، تارىخ، مەدەنىيەت يىمىرىلىدۇ، يالغان، ساختا تارىخلار يارىتىلىدۇ، پىتنە - ساپاتلار، پايلاقچىلار، ساتقۇنلار، جاسۇسلار، مىللىي مۇناپىقلار كۆپىيىدۇ. لاۋزا قوغۇنىنىڭ ئۇرۇغى كۆپ بولغۇنىدەك ئاغمىچىلار، خوشامەتچىلەر، يالاقچىلار، تۆھمەتخورلار ئۇگىلاپ كېتىدۇ. يەرلىك خەلق - ۋەتەن ئىگىلىرى ھەق - ھوقۇقتىن، قانۇنىي ئىمتىيازلاردىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىنىدۇ. ئۇ يەردە نادانلىق، غاپىللىق، رىياكارلىق، ئاچكۆزلۈك، پىتنە - پاسات، تەپرىقات يامراشقا باشلايدۇ. توڭگۇز تۇمشۇق، تۈلكە قۇيرۇق، چايان مىجەز، يىلان تىللىق غاپىللار يۇقىرى دەرىجىلەرگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئۇلار ئۆز خەلقىنى جازالاندۇرۇش ۋە باستۇرۇشتا مۇستەملىكچى كۈچلەرگە سادىقلىق بىلەن يانتايىاق بولىدۇ. لېكىن خەلقىمىز ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشلىرىنى ئۆز قەلبىنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىدە خاتىرىلەپ، ھېساب ئالىدىغان كۈنلەرنى ئۇمىدۋارلىق بىلەن كۈتىدۇ. بۇ يامۇز غالچىلار ۋە ئۇلارنىڭ خوجايىنلىرىدىن ھېساب ئالىدىغان كۈنلەر ئىنشائاللاھ چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇمىدسىزلىككە دۇچار بولماسلىق لازىم.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخى خەلق قوشاقلىرى ئىچىدە شۇنداق بىر قوشاق بار:

بېشىڭدىكى دوپپاڭنىڭ
قىرىنى بوزۇۋەتمە!
بۇ ئالەم ئۇزۇن ئالەم
ئۇمىدنى ئۇزۇۋەتمە!

بۇ قوشاقنىكى جاراڭلىق سادا خەلقىمزنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئۇمىدۋارلىق روھىنى ئىپادىلەپ كەلدى. ھازىر ۋەتىنىمزنىڭ ئېغىر پاجىئەلىك ۋەزىيەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇمىدسىزلىنىشكە «تۆگەشتۇق» دەپ چۈشكۈنلۈشۈشكە ھېچبىر سەۋەب مەۋجۇت ئەمەس. بىز قاراڭغۇلۇقلارنى كۆرۈپ، يورۇق تاڭنىڭ ئاتىدىغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمز كېرەك. ئۇمىدۋار بولۇپ خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى گۇرۇھىنىڭ مۇستەبىد ۋە زوراۋانلىق سىياسىتىگە قارشى، ھەق - ئادالەت ۋە ھۆرىيەت يولىدىكى

(1) سابىت ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ناشىر نەشرىياتى، (ئۇيغۇرچە كونا يېزىق)، 2005 - يىل، ئالمۇتا، 463 - بەت.

سىياسىتىنىڭ بېسىمىغا ئۇچراۋاتقان خەلقىمىزنىڭ تارتىۋاتقان ئازاپ - ئوقۇبەتلىرىنى خەلقئارا جامائەت پىكرىگە ئاگلىتىش، تۈرك - ئىسلام دۇنياسىنىڭ ۋە پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ ھەققانىي دەۋامىزغا بولغان ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، خەلقئارادا كونفرانس ۋە كونگرېسلەرگە قاتنىشىپ ئىلمىي دوكلادلار سۆندۈم، تىلۋىزور ۋە رادىئولاردا سۆز قىلدىم.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى، كۇلتۇرى، تارىخى، تىلى ۋە ئەدەبىياتى ھەققىدە ئىلمىي تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىپ، بىر قىسىم كىتابلارنى ۋە ئەسەرلەرنى ئېلان قىلىش ئارقىلىق ئۇيغۇر تۈركلىرىنى خەلقئارادا تونۇتۇش ۋە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن ئاز - تولا غەيرەت كۆرسەتتىم. بۇ جەھەتتىكى پائالىيەتلىرىم، يازغان كىتابلىرىم، خەلقىمىزگە، مىللىي دەۋامىزغا ئاز - تولا پايدىلىق بولغان بولسا بۇنىڭدىن چەكسىز خۇشاللىق ۋە بەختىيارلىق ھېس قىلىمەن.

مەن «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىرى - قىسمەت خاتىراتى» ناملىق كىتابىمنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، نەشىرگە بېرىش ھارپىسىدا تۇرىكىيىدە 2016 - يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى كەچ سائەتلەردە تۈركىيە ئارمىيىسى ئىچىگە سوقۇنۇپ كىرىۋالغان «پەتخۇللا تېرور تەشكىلاتى»غا مەنسۇپ ئاز سانىدىكى ئوفتسېر ۋە ئەسكەرلەرنىڭ سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىشقا ئۇرۇنۇشى ھەرىكىتى يۈز بەردى. بۇ تېرورىست ھەرىكەتنىڭ مەقسىتى تۈركىيىدە سايلام بىلەن مەيدانغا كەلگەن ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى مۇستەقىللىق ۋە ئىستىقبالدىن مەھرۇم قىلىشقا ئۇرۇنۇشتىن ئىبارەت ئىدى. خەلق ئىرادىسى ۋە دېموكراتىيەگە قارشى قىلىنغان بۇ خائىنلارچە سۇيقەست ھەرىكىتى، جانابى ئاللاھنىڭ ياردىمى، تۈرك مىللىتىنىڭ دېموكراتىيىگە ئىگە چىقىپ، سىياسىي ئۆزگىرىش قىلىشقا ئۇرۇنغۇچىلارغا جەسۇرانە ھالدا قارشىلىق كۆرسىتىشى، تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ئارمىيىسى ۋە ساقچى قىسىملىرىنىڭ پىداكارانە كۈرىشى نەتىجىسىدە تېز ۋاقىت ئىچىدە، بىر كېچىدىلا، تار - مار قىلىندى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى چوڭ بىر پالاكەتتىن ساقلىنىپ قالدى. بۇ شانلىق غالىبىيەت سەكسەن مىليون خەلقىمىزنى خۇشاللىققا چۆمدۇردى.

بىز شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ھۆرىيەت ۋە ئىستىقلالغا ئېرىشىشىمىزنىڭ كۈرەش يولى ئۇزۇن ۋە مۇشەققەتلىك، ئەگرى - توقايلىققا ئىگە بىر تارىخىي جەريانىدىن ئىبارەت. ئەمما بۇنىڭدىن ئۈمىدسىزلىنىشكە، ئىرادىمىزنى سۇسلاشتۇرۇشقا قەتئىي بولمايدۇ.

باسقۇنچى جاللات، خىتاي گېنېرالى زو زۇڭتاڭ مەملىكىتىمىز شەرقىي تۈركىستانىنى 1877 - يىلى قوراللىق قىرغىنچىلىق ئارقىلىق ئىشغال قىلغاندىن كېيىن: «بىر مەملىكەتنى تېز چۆكتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭ تارىخىي شان - شۆھرىتىنى يوق قىلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، مەنىۋى بايلىقىنى، تىل -

قەلبىم بىلەن جەڭگاھلاردا تىنىم تاپماي،
ھەققانىيەت ئۈي - پىكرىنى ئالغا سۈردۈم.

كۆرەشلەردە سەپتىن ئاجراپ قالغىنىم يوق،
سەپەرلەردە ھېرىپ چارچاپ قالغىنىم يوق!
خەلقىم چوقۇم ئىستىقلالغا ئېرىشىدۇ،
مۇشۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق!

2017 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، ئىستانبۇل - تۈركىيە.

كۆرىشىمىزنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇشىمىز لازىم. مېنىڭ هاياتىمدىكى ئەڭ بۈيۈك ئارزۇيۇم ۋە غايەم، كۆزۈمنىڭ ئۇچۇقلىقىدا ئانا ۋەتىنىم شەرقىي تۈركىستانىنىڭ هۆرىيىتى ۋە مىللىي مۇستەقىللىقىنى كۆرۈشتىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى. ئىنشائاللاھ بۇ كۈنلەرنى كۆرۈش ماڭسۇ نېسىپ بولار، بولمىغان تەقدىردىمۇ ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ جاسارەتلىك كۆرىشى بىلەن ئوغۇل - قىزلىرىم، نەۋرىلىرىم ۋە ئاق كۆڭۈل، قەھرىمان خەلقىمگە مۇقەررەر نېسىپ بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن!

ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ هۆرىيىتى ۋە خەلقىمزنىڭ ئىستىقلالغا ئېرىشىشىدە جانابى ئاللاھ يار ۋە ياردەمچىمىز بولغاي!

كىتابىمنىڭ خاتىمىسىنى «مۇشۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم يوق» ماۋزۇلۇق شېئىرىم بىلەن ئاياغلاشتۇرىمەن:

مەن ئۇيغۇرنىڭ ئوغلى ماخمۇت قەشقىرىمەن،
ئوغۇزخاننىڭ نەسلى، جەسۇر لەشكىرىمەن.
دۈشمەنلەرنىڭ هەيۋىسىدىن قورقمايدىغان،
سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننىڭ ئەسكىرىمەن.

ئەجدادلىرىم تىنماي كۈرەش قىلىپ ئۆتتى،
تارىختا زور زەپەرنامە پۈتۈپ ئۆتتى.
بۆگۈ خاقان، بايانچورلار شەرەپ بىلەن
خەلقىم ئۈچۈن تاغدەك يۈكنى يۈدۈپ ئۆتتى.

سادىر بوۋام هۆرىيەت، دەپ كىردى جەڭگە،
كۆكرەك كەردى تەتۇر قويۇن، كەلكۈن - سەلگە.
ماخمۇت مۇهىت، غېنى باتۇر ئىستىقلال، دەپ،
پىدا قىلدى جانلىرىنى ۋەتەن - ئەلگە.

كۈرەش قىلدىم خەلقىمزگە «ئىستىقلال» دەپ،
بىزگە كېرەك هۆرلۈك بىلەن ئىستىقبال، دەپ،
شېئىرىم بىلەن ئەلگە قىلدىم ياڭراق خىتاپ،
- ئۆز تەقدىرىڭ، هوقۇقىڭنى قولغا ئال، دەپ.

خەلقىم بىلەن ياۋغا قارشى يەڭنى تۇردۇم،
هۆرلۈك ئۈچۈن بولغان جەڭدە بىللە يۈردۇم.

ئالمۇتا

◄ شەرىپىدىن ئۆمەر، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىن ئۆچېرىسكلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 - يىلى، ئۈرۈمچى

◄ فاڭ بېڭجى، «شىنجاڭنىڭ (شەرقىي تۈركىستانىڭ) بۇز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تارىخى»، 1 - قىسىم. (خەنچە)

◄ فارۇق سۇمەر، «قەدىمكى تۈرك ئەللىرى ئۇيغۇرلار» تۈرك دۇنياسى تارىخ ژۇرنلى، 1995 - يىل، ئىستانبۇل، 98 - سان

◄ لىن گەن، «تۈرك تارىخى»، ئىچكى مۇڭغۇل خەلق نەشرىياتى، 1988 - يىل خەنزۇچە نەشرى

◄ تۇرغۇن ئالماس، «ئۇيغۇرلار»، 1986- يىل، ئۈرۈمچى

◄ تۇرغۇن ئالماس، «ئۇيغۇرلار»، 2000 - يىل، ئالمۇتا

◄ جىمەس چۇرچۇارد «غايىپ بولغان قىتئە-مو» ئۇيغۇرچە نەشرى 6 - بەت. 2007 - يىل بىشكەك.

◄ خىزمەت ئابدۇللىن، «ئوتلۇق چەمبەر» (تارىخىي رومان)، يازغۇچى نەشرىياتى، 1985 - يىل، ئالمۇتا

◄ ماھىنۇر قاسىم، «ئەخمەت ئەپەندىمنى ئەسلەيمەن»، -2قىسىم، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى، 2014 - يىل، بېيجىڭ

◄ مەشكۇرە يىلماز، «تارىخ، سىياسىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىن تۈركلەرنىڭ دۇنياسى»، كرېتو نەشرىياتى، 2010 - يىل، ئەنقەرە

◄ مەھمۇد قەشقىرى، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1 - توم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىل، ئۈرۈمچى

◄ مەھمۇد قەشقىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» ، 3 - توم، 1984 - يىل، ئۈرۈمچى

◄ مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، «شەرقىي تۈركىستان تارىخى»، 1998 - يىلى، ئەنقەرە

◄ ن. ئا. باسكاكوۋ (روسىيە) «ئوغۇر ۋە ئوغۇز قاغان سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى»، «مىللەتكە ئائىت تەرجىمىلەر» ژۇرنلى 1983 - يىل 3 - سان خەنزۇچە، بېيجىڭ

◄ ن. مياسۇي، «خىتاي بىلەن ئۇچرىشىش»، «يىراق شەرق مەسىللىرى»، 1991 - يىلى

◄ ھاسان ئاتا، «تارىخي قەۋمى تۈركى»، 1910 - يىلى، قازان

◄ ئۆ. ئىبراگىموۋ، «ئۇيغۇر تارىخى»، 2001 - يىل، بىشكىك

◄ ۋۇ شياۋلىن، «شىنجاڭ گەيكۇڭاڭ»، رېن شېڭ نەشرىياتى، -1933يىل، نەنجىڭ

◄ يولداش ئەزەمەتوۋ، «تارىخ ساۋاتلىرى»، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2012 - يىل، ئىستانبۇل

◄ «بۇلاق» ژۇرنلى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000- يىل، 2 - سان

◄ «بۇيۇك چىڭ سۇلالىسى ئوردا خاتىرىلىرى»، 556 - جىلت «چەنلۇڭنىڭ 23 - يىلى»

◄ «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنلى، 2002 - يىل 2 - سان

◄ «شىنجاڭ گېزىتى»، 1995 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈندىكى سانى.

◄ «تۈركىستان گېزىتى»، 2007 - يىل 30 - ئىيۇن سانى، ئەزەربەيجان باكۇ

◄ «يېڭى ھايات گېزىتى»، 1992-يىلى 28-ماي، -63سان، قازاقستان، ئالمۇتا

پايدىلانغان ماتېرىياللار

◄ ئابدۇشۇكۇر مەھەممەت ئىمىن، «قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىل، ئۈرۈمچى

◄ ئابدۇشۇكۇر مەمتىمىن، « ئۇيغۇر بەلسەپە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1997 - يىل، ئۈرۈمچى

◄ ئابدۇلجىلىل تۇران، «مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ئەسەرلىرى»، تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2015 -يىل، ئىستانبۇل

◄

◄ ئابدۇۋۇھلى ئەلى، «تورغاق غوجىلار»، 1 -كىتاپ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2000 - يىلى، ئۈرۈمچى

◄ ئەخمەت زېكى ۋېلىدى توگان، «ئۇمۇمىي تۈرك تارىخىغا كىرىش»، ئەندەرۇن نەشرىياتى، 1981 - يىل، ئىستانبۇل

◄ ئانىل چەچەن، «تۈرك دۆلەتلىرى»، 1986 - يىل، ئىستانبۇل

◄ ئەبۇلغازى باھادىرخان، «تارىخى شەجەرەئى تۈرك»، 1992 -يىل، ئالماتا

◄ ئەخمەت جەفەر ئوغلى «قەدىمكى ئۇيغۇر تۈركچىسى سۆزلۈكى» 1968 - يىل، ئىستانبۇل

◄ ئەمەل ئەسىن، «ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى تۈرك كۇلتۇر تارىخى ۋە ئىسلامغا كىرىش»، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات پاكۇلتېتى نەشرىياتى، 1978 - يىل، ئىستانبۇل

◄ بارتولد، «ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك تارىخى ھەققىدە دەرسلەر، مەدەنىيەت مىنىستىرلىگى نەشرىياتى، 1975 - يىل، ئەنقەرە

◄ چيەنداۋشىن، «ئىپەك يولىنىڭ 99 سىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى، ئۈرۈمچى

◄ سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، 2003 - يىل، ئالمۇتا

◄ سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»،) ناشىمر نەشرىياتى، 2005 - يىل، ئالمۇتاتا

◄ سابىت ئابدىراخمان ئۇيغۇرى، «ئۇيغۇرنامە»، ناشىمر نەشرىياتى، (ئۇيغۇرچە كونا يېزىق)، 2005 - يىل، ئالمۇتا

◄ سەيپىدىن ئەزىزى، «ئۆمۇر داستانى» 2 -قىسىم، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1990 - يىلى، بېيجىڭ

◄ س. تىخۇننىسكي، «مېنىڭ ھاياتىمدىكى خىتاي ۋە يىراق شەرق مەسىلىلىرى»، 1990 - يىلى

◄ س. مالوف ۋە بېرنىشتام، «تىل-ئەدەبىيات ۋە تارىخ مەسىلىلىرى»، شەرق ھەقىقىتى نەشرىياتى، 1948 - يىل، تاشكەنت

◄ سۇلتان ماخمۇت، «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى2-»، 1981 - يىل، ئۈرۈمچى

◄ شاكەرىم قودايبەردى، «تۈرك، قىرغىز، قازاق ھەم خانلار شەجەرىسى»، ئالمۇتاتا نەشرى 1991 - يىل،

سالام كىتابخان!

پىشقەدەم ئەدىب ۋە شائىر، پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت ئاكىنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ «ئۆمرۈمنىڭ تەقدىر - قىسمەت خاتىراتى» ناملىق مەزكۇر ئەسەر، بىزنى ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۆتكەن ئەسىردىكى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىدىن (20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىن 80 - يىللارغىچە) مۇھىم تارىخىي ئۇچۇر بىلەن تەمىن ئەتكەنلىكى سەرتىدا، پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇتنىڭ ئانا ۋەتەندىن ئايرىلىپ تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىن، مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي رەھبىرى مەرھۇم ئىسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ۋە مەرھۇم گېنېرال مۇھەممەد رىزا ئەپەندىلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ئىلىپ بارغان پائالىيەتلىرى ئارقىلىق تۈركىيە مەركەزلىك 30 يىللىق شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۇيغۇر دەۋاسى ھەققىدە ئىلىپ بېرىلغان ئەملىي پائالىيەتلەر ھەققىدە بىرنېچى قول ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇت بىزنى ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ئۆتكەن ئەسىردىكى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى كۆز ئالدىمىزدا نامايەن قىلىدۇ ۋە مۇھاجىرەتتىكى 30 يىللىق ۋەتەن دەۋاسىدىن خەۋەردار قىلىدۇ.

مۇئەللىپ 80 - يىللارنىڭ بېشىدا تۈركىيەگە كەلگەندىن باشلاپ تۈركىيەدىكى سىياسىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، ئىزچىل ۋەتەن دەۋاسى بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن كىشىلەردىن بىرىدۇر.

قولىڭىزدىكى مەزكۇر ئەسەر مۇئەللىپ پروفېسسور دوكتور سۇلتان ماخمۇتنىڭ نەشرىياتىمىز تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئۈچىنچى كىتابىدۇر.

نەشرىياتىمىز مۇئەللىپنىڭ ئۆمرىگە بەرىكەت، تېنىگە سىھھەت تىلەيدۇ.

ISBN 978-605-82230-0-4

9 786058 223004 >

40.00